

historia
artis zbirka oddelka
za umetnostno zgodovino

Ljubljana 2025

Matej Hriberšek

KRONANJE MARIJINE MILOSTNE PODOBE NA SVETI GORI LETA 1717

Zgodovinski in kulturni oris dogodka na osnovi zgodovinsko-kronikalnega zapisa
v delu *Bosna serafska* p. Mavra Fajdige

2. zvezek: Komentar

Recenzenta: Martin Bele, Monika Osvald

Jezikovni pregled: Zala Mikeln, Anja Muhvič

Zasnova in urejanje zbirke: Matej Klemenčič

Uredniški odbor: Tomaž Brejc, Nataša Golob, Janez Höfler, Stanko Kokole, Primož Lampič,
Milan Pelc, Robert Peskar

Uredniški odbor podzbirke ICCHS: Matej Klemenčič, Dušan Mlacović

Oblikovna zasnova zbirke: Neva Štemberger

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Priznanje avtorstva-Deljenje pod enakimi pogoji 4.0 Mednarodna licenca (izjema so fotografije). / This work is licensed under a Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License (except photographs).

Založila: Založba Univerze v Ljubljani

Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani

Izdala: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani; ICCHS - Mednarodno središče za primerjalne zgodovinske raziskave / International Centre for Comparative Historical Studies

Za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja Filozofske fakultete

Prelom: Nana Martinčič

Tisk: Birografika Bori

Prva izdaja, 100 izvodov

Ljubljana, 2025

Cena: 40 €

Slika na naslovnici: Preris 25. emblema, enega od emblemov, ki so krasili svetogorsko cerkev ob kronanju Marijine podobe; vir: Arhiv frančiškanskega samostana Kostanjevica, *Breviarium historicum tripartitum* (1778), fol. 220a

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS) v okviru raziskovalnega projekta J7-2604 (Latinske in nemške kronike na Slovenskem), ki je pod vodstvom dr. Mateja Hriberška potekal med letoma 2020 in 2024.

Prva e-izdaja. Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://ebooks.uni-lj.si/ZalozbaUL>

DOI: 10.4312/9789612975364

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga

COBISS.SI-ID=227521283

ISBN 978-961-297-535-7

E-knjiga

COBISS.SI-ID 227533571

ISBN 978-961-297-536-4 (PDF)

Matej Hriberšek

**KRONANJE MARIJINE MILOSTNE
PODOBE NA SVETI GORI LETA 1717**

**Zgodovinski in kulturni oris dogodka na osnovi
zgodovinsko-kronikalnega zapisa
v delu *Bosna serafska* p. Mavra Fajdige**

2. zvezek: Komentar

Ljubljana 2025

KAZALO

Komentar	601
§ I. O možnosti kronanja podobe svetogorske Blažene Device Marije z zlatima kronama	601
KOMENTAR	601
§ II. O vnaprej pripravljeni opremi celotne cerkve za slovesno kronanje svete Božje Porodnice	638
KOMENTAR	638
§ III. O slovesni osmini kronanja preblažene Device Marije Svetogorske	995

Komentar

Maver Fajdiga, *Bosna serafska*

Tretji del: o samostanih posebej

III. Samostan Blažene Device Marije Milosti na Sveti gori –
9. poglavje: O slovesnem kronanju svetogorske Matere Božje

§ I. O možnosti kronanja podobe svetogorske Blažene Device Marije z zlatima kronama

KOMENTAR

I.

– **Spodbujen z nedavnim primerom trsatskih patrov:** Trsatski frančiškanski samostan, katerega začetka segajo v l. 1453 (donacija Martina Frankopana),¹ je po hrvaškem porazu na Krbavskem polju l. 1493 postal središče kustodije, ki je združevala samostane zahodnega dela vikarije Bosne Srebrene, v naslednjih desetletjih pa je postal središče province in ta status je ohranjal vse do srede 17. stoletja. Tudi pozneje, ko je osrednjo vlogo prevzel ljubljanski samostan (kdaj je bil sedež province prenesen s Trsata na območje Slovenije, ni znano), je trsatski samostan še vedno imel pomembno vlogo pri vzgoji in izobraževanju, tu je bil noviciat, morda celo filozofski in teološki študij.²

Fajdiga je opis trsatskega samostana v svojem kronikalnem delu uvrstil na drugo mesto, ker je bil v njegovem času kot znano božjepotno središče po pomenu takoj za osrednjim, ljubljanskim frančiškanskim samostanom;³ opis je tudi najobsežnejši med opisi samostanov, saj obsega kar 215 strani.⁴ Kronanje trsatske Marijine podobe Fajdiga opisuje v 10. poglavju svoje kronike z naslovom *De solemnibus Deiparae Tersactanae Coronatione* »O slovesnem kronanju trsatske Božje matere«. ⁵

1 O zgodovini trsatskega samostana gl. GLAVINIĆ 1648; GLAVINIĆ 1648 (2014); MAROTTI 1710; FRANCETICH 1718; PASCONI 1731; PASCONI 1744; CVEKAN 1985; DUDA 1998; HOŠKO-BRADANOVIĆ 2002; HOŠKO 2003; HOŠKO 2004; HOŠKO 2007; ŠKOFLJANEC 2008, pp. 236–259, *passim*; HOŠKO-BRADANOVIĆ 2009; HOŠKO 2009; ŠIPIĆ-FARIČIĆ 2011; DUDA-HOŠKO-KOREN 2020.

2 Za natančnejši oris pomena trsatskega samostana kot izobraževalnega središča gl. HOŠKO 1991, pp. 311–331.

3 O pomenu trsatskega samostana gl. ŠKOFLJANEC 2008, pp. 236–259, *passim*.

4 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, pp. 383–598.

5 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, pp. 551–588.

– **podoba ... 8. septembra 1715 ... ovenčana z zlato krono:**⁶ Pri orisu slovesnega kronanja trsatske Marijine podobe se je Fajdiga lahko oprl na opise pri Petru Francetiću (*Tersactum coronata Deipara Virgine insigne sive Triumphus gloriosissimus B. Mariae Virginis Matris gratiarum*) in Klaru Pasconiju (*Triumphus coronatae Reginae Tersactensis signis, prodigiis ubique nitentis in Historicus progressus Mariani triumphi et Frangepanae Aniciae prosapiae ...*), za zgodovino samostana pa še na deli Franja Glavinića (*Historia tersattana, cue si contiene la vera relatione della translatione della santa casa hereditaria della Vergine Gloriosa da Nazareth a Tersatto e da Tersatto a Loreto*) in Jurija Frančiška Ksaverija Marottija (*Georgii Francisci Xaverii canonici de Marotti Lyburni Fluminensis Dissertatio historica pro deipara Tersactana, qua ostenditur, eam, quæ hodiè Laurethi in Piceno colitur almam domum Nazarethanam Tersacti in Lyburnia olim substitisse*).⁷

– **po vatikanskem obredu:** lat. *ritu vaticano*. Natančna določila glede poteka je določal poseben dokument vatikanskega kapitlja za vsak primer posebej; za natančnejši oris ozadja in predpriprav gl. komentar k poglavju IV. (zlasti komentar k *na podlagi volila gospoda grofa Alessandra Sforza*), kjer je podana tudi vsebina navodila, ter uvodno predstavitev.

– **pater Romuald Sitar:** pravilno Sitar, zapisano tudi Sittar. Očitno se je Fajdiga zmotil pri zapisu; tudi zapisovanje v njegovi *Bosni serafski* vseskozi variira. Pater Romuald Sitar se je rodil kot Janez Jakob Sitar 1. oktobra 1663 v Ročinju,⁸ k frančiškanom je vstopil februarja 1685,⁹ bil vrsto let profesor bogoslovnih ved, filozofije in lektor teologije, provincialni definator in v letih 1708–1711 provincial Hrvaško-kranjske province sv. Križa, v letih 1711–1714 pa provincialni kustos (tj. namestnik provinciala).¹⁰ Na Sveti gori je bil prvič gvardijan l. 1707,¹¹ drugič l. 1716, tretjič pa med letoma 1719 in 1721; tu je tudi umrl 31. marca 1733.¹² Fajdiga ga v svoji kroniki velikokrat omenja.¹³

– **vatikanskega kapitlja:** Prizadevanja za kronanje svetogorske Marijine podobe so sledila uspehu trsatskih frančiškanov v pogajanjih z vatikanskim kapitljem, ki so

6 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, pp. 551–588.

7 GLAVINIĆ 1648; MAROTTI 1710; FRANCETICH 1731; PASCONI 1731; PASCONI 1744. O Marijinih milostnih podobah na Slovenskem gl. MENAŠE 1994, pp. 197–228.

8 ŠAK, Župnija Ročinj, matične knjige, rojstna knjiga, 1656–1716, 2.

9 ASFP, zbirka rokopisov, III/8a, Tyrocinium seraphicum, 1. del, fol. 55v.

10 PASCONI 1746, p. 20: *A. R. Patris Romualdi Sitter Lectoris Emeriti, & Ex. Ministri Provincialis solertissima industria*; gl. tudi p. 116.

11 ŠKOFLJANEC 2008, p. 127.

12 NEKROLOGIJ 1995: 31. marec.

13 ASFP, FAJDIGA 1777, pp. 170, 305, 605, 618–619, 621–622, 651, 653, 657, 659, 682, 686, 688, 714, 825. Za več podatkov o p. Romualdu Sitarju in o njegovi vlogi pri kronanju gl. PODBERŠIČ 2024; ŠKOFLJANEC 2008, *passim*.

tekla od l. 1709 naprej; dovoljenje za kronanje trsatske Marijine podobe je prišlo že l. 1713, kronanje pa je bilo 8. septembra 1715.¹⁴

Kapitelj kot institucija je kolegij cerkvenih oseb, ki predstavlja vodilni organ določenih institucij (stolnični kapitelj, samostanski kapitelj, redovni kapitelj). Stolnični kapitelj je kolegij duhovnikov (stolnih kanonikov), ki so zbrani ob škofijski cerkvi. Škofijski kapitelj so nastali iz tistih duhovnikov, ki so v prezbiteriju pri maši stali ob škofu, bili pa so vključeni tudi v upravljanje škofije; od 12. ali 13. stoletja naprej so bili kolegiji precej avtonomna telesa, število kanonikov je bilo odvisno od velikosti cerkvene enote, njenih materialnih zmožnosti, imeli pa so tudi pomembno socialno vlogo, saj so pogosto skrbeli za šole in knjižnice. Kolegij duhovnikov samostanske cerkve sestavlja samostanski kapitelj, kolegij najvišjih lokalnih predstavnikov nekega reda pa sestavlja redovni kapitelj. Z izrazom poimenujemo tudi vrhovno zborovanje članov kakega samostana, redovne province ali celotnega reda.¹⁵

Vatikanski kapitelj (*Capitulum Vaticanum*) je bil sprva kolegij duhovnikov, katerega naloga je bila skrb za upravljanje vatikanske bazilike. Ustanovljen je bil v 11. stoletju pod papežem Leonom IX. (1002–1054, papež v obdobju od 12. februarja 1049 do 19. aprila 1054), ki je kolegiju podelil nekaj privilegijev in lastnine. Trdno hierarhično strukturo je kapitelj dobil pod papežem Nikolajem III. (1216–1280; papež v obdobju od 25. novembra 1277 do 22. avgusta 1280), ki je določil število ter ureditev kanonikov in beneficijev, disciplino delovanja in ureditev upravljanja premoženja. Delovanje vatikanskega kapitlja je določal poseben statut, ki je oblikoval tudi posebno hierarhično strukturo; sestavljali so ga: kardinal arhiprezbiter kot vodja, vikar kardinala prezbitera, prior, subprior, ekonom in komornik, celerar (»kletar«), arhidiakon, dekan, kanoniki (njihovo število se je skozi čas spreminjalo), beneficiati, korni kleriki in mansionarji. Dejavnost kapitlja je bila zelo raznolika: kot kolegij duhovnikov je nadzoroval duhovno življenje in delo v baziliki sv. Petra, skrbel je za liturgijo, praznovanja, čaščenja, pastoralo (posebna naloga je bila pastoralna oskrba rimske soseske Borgo) ter dušno pastirstvo, njegova administrativna naloga je bilo upravljanje premoženja bazilike in njenih podružničnih cerkva, ukvarjal pa se je tudi s karitativno dejavnostjo (npr. sodelovanje z bolnišnico Svetega Duha – l'ospedale Santo Spirito – in drugimi ustanovami). Prav zaradi vsestranske dejavnosti je bila v domeni kapitlja tudi skrb za čaščenje svetih podob, predvsem za njihovo kronanje, in sicer najprej italijanskih po volilu grofa Sforza (gl. § I, IV. in uvodno razpravo), po razširitvi tega običaja zunaj meja Italije pa tudi drugih. Papeži so institucijo vatikanskega kapitlja skozi čas precej upoštevali in mu pogosto podeljevali privilegije. Člani vatikanskega kapitlja so bili navadno prelati in višji cerkveni dostojanstveniki, včasih pa tudi laiki, npr. bodoči cesarji Rimskega cesarstva pred kronanjem.

14 ASFP, FAJDIGA 1777: pp. 551–588; KLINEC 1997: pp. 20–21; ŠKOFJANEC 2008, p. 196.

15 Za nekaj osnovnih podatkov o kapitljih na splošno gl. BOUIX 1862; SCHNEIDER 1885; MURATORI 1741, coll. 183–272 (Dissertatio LXII (62): *De Capitulis*); HINSCHIUS 1878, pp. 49–160; SAGMÜLLER 1914, pp. 447–460; MAY 1996; BECKER 1999; DUBOIS 1999.

Današnji Kapitelj Sv. Petra (Capitolo di San Pietro), ki je naslednik vatikanskega kapitlja, sestavljajo: arhiprezbiter, kapitularni vikar in 34 kanonikov, ki so bodisi učinkoviti bodisi častni, ter številni duhovniki kot njihovi pomočniki. Imenuje jih papež.¹⁶

– **gospe Katarine Schellenburg ... njenega preljubega soproga Jakoba:** L. 1652 v Sterzingu pri Innsbrucku rojeni Jakob Schell, od l. 1696 pl. Schellenburg (umrl med 1. in 2. februarjem 1715 v Ljubljani), je bil ljubljanski veletrgovec, finančnik in eden najvidnejših mecenov svojega časa; enako velja tudi za njegovo soprogo Ano Katarino pl. Schellenburg, rojeno Hofstätter, ki je umrla sedemnajst let pozneje (26. junija 1732), v vmesnem obdobju pa je upravljala možovo zapuščino in je bila enako kot on izjemno radodarna mecenka.¹⁷ Tako je gospa Schellenburg za kronanje svetogorske Marijine podobe podarila dve zlati, z biseri in dragimi kamni okrašeni kroni. Najpopolnejši seznam njune mecenske dejavnosti najdemo v delu neznanega pisca iz l. 1843, ki omenja tudi kroni ter navaja, da ju je umeril in pritrdil izkušen zlatar in da je temu darilu dodala še 25 dragocenih oblek kot okras za podobo.¹⁸

– **zasluge ... zgoraj, ko sem opisoval ljubljanski samostan:** Fajdiga v svoji kroniki večkrat opiše radodarnost Schellenburgov, še posebej do frančiškanov:¹⁹ tako je Jakob Schell pl. Schellenburg financiral izdelavo marmornatega oltarja za frančiškansko cerkev v Ljubljani, poskrbel je za prenovo kamniškega frančiškanskega samostana in zakristije, financiral je obnovo loretske kapele in zakristije pri avguštincih, nakup zvonov za jezuitsko cerkev sv. Jakoba idr., kot eno največjih mecenskih dejanj pa zapiše, da je dal na svoje stroške zgraditi kolegij in cerkev uršulink, kjer sta tudi pokopana s soprogo (navaja tudi nagrobni napis).²⁰

– **ko bom orisal zgodovino kamniškega samostana:** Fajdiga je v opisu kamniškega samostana prav posebej poudaril Schellenburgovo naklonjenost frančiškanom, saj je ta poskrbel ne le za ponovno popolno izgradnjo samostana, ampak tudi za gradnjo pekarnice in cerkve.²¹

16 O delovanju in o zgodovini vatikanskega kapitlja gl. STOCCHI 2010; JOHRENDT 2010; JOHRENDT 2011 (z izjemno bogato literaturo; pp. 493–542); JOHRENDT 2012; REZZA–STOCCHI–GAUVAIN 2008–2011; STOCCHI 2020.

17 MIKLAVČIČ 1960–1971, pp. 215–216; PREINFALK 2014, pp. 131–135; SCHIVIZHOFFEN 1905: Jakob: pp. 31, 37–38, 44–45, 47–48, 50–54, 152, 155, 183, 256, 486, 500; Ana Katarina: pp. 31, 38–39, 40–49, 51–72, 152, 188, 256–257, 486, 500.

18 ANON. 1843, pp. 12–13. Za natančen oris mecenske dejavnosti Katarine Schell pl. Schellenburg gl. MEKE 2024.

19 ASFR, FAJDIGA 1777, pp. 231, 232, 303–305, 312, 313, 682.

20 ASFR, FAJDIGA 1777, pp. 231–232: *suis sumptibus Collegium amplum, et templum magnificentum ... extruxit pro Monialibus Societatis S. Ursulae ... hic jacet ante aram majorem sepultus prae laudatus Jacobus a Schellenburg ... cum sua dilectissima Conthorali Catharina, nata Hoffstetterin.*

21 ASFR, FAJDIGA 1777, pp. 855–858, 714, 875.

– **iz osmih unč čistega zlata:** V sodobnem merilnem sistemu unča tehta 28,35 g; kroni sta torej tehtali 226,8 g zlata. Vendar pa se je tudi vrednost unče skozi različna obdobja spreminjala; tako je včasih znašala približno 35 g (osem unč bi torej zneslo 280 g zlata).

II.

– **ko je imel:** tj. pater Romuald Sitar.

– **oglejskemu patriarhu:** Tedanji oglejski patriarh je bil Dionisio Delfino (glej nadaljevanje).

– **z naslednjim pismenim odgovorom:** lat. *rescriptum*, tudi »reskript«, v zgodovini pismeni odgovor pomembne osebe na prošnjo, pritožbo ipd.

– **Peter Frančišek Bussi:** Peter Frančišek (Pietro Francesco, tudi Pier Francesco ali Pierfrancesco) Bussi se je rodil 28. julija 1684 v Rimu v plemiški družini. Študiral je pravo in naredil doktorat iz obojega (kanonskega in civilnega) prava (*doctor utriusque iuris*). Opravljal je več pomembnih funkcij v papeški kuriji, med drugim je bil od l. 1733 član rimske rote (l. 1757 tudi njen dekan) in svetovalec Svete kongregacije (1757). Kardinal je postal septembra 1759, umrl pa je 10. septembra 1765.²²

– **serafskemu redu:** lat. *Seraphica religio*, drugo poimenovanje za frančiškanski red. Zgodnje biografije so Frančiška Asiškega imenovala tudi *Seraphicus*, »Serafski«, in *Pater Seraphicus*, »Serafski oče«. Poimenovanje izhaja iz izročila, da je Frančišek septembra 1224 na gori La Verna prejel Kristusove rane (stigme) in se mu je ob tem v ekstatičnem videnju prikazal šestkrili seraf.²³ Tomaž Čelanski (tudi Tomaž iz Čelana, 1190–1260) je v svoji prvi biografiji Frančiška Asiškega z naslovom *Vita prima*, ki jo je po naročilu papeža Gregorja IX. (papež v obdobju 1206–1241)²⁴ napisal v letih 1228–1229, zapisal, da »je Frančišek v videnju Boga videl nekega moža, ki je imel kakor seraf šest kril, stal je nad njim z iztegnjenimi rokami in nogami, kakor bi bil prabit na križ, in dve krili sta se mu dvigali nad glavo, dve sta se iztezali za letenje, dve pa sta končno ovijali celo telo.²⁵ *Legenda trium sociorum*

22 MORONI 1840, p. 173; RITZLER–SEFRIN 1968, pp. 21, 47; BELTRAMI 1972, p. 127, št. 325; WEBER 1996, p. 516, št. 724; WEBER–BECKER 1999–2002, I, p. 157; WEBER 2003–2004, pp. II, 485; SEIDLER–WEBER 2007, pp. 470–473; PAVIOLO 2017, *passim*. O njegovi vlogi v procesu priprave na kronanje Marijine svetogorske podobe gl. tudi PASCONI 1746, pp. 99, 115; ŠKOFLJANEC 2008, p. 196.

23 Gl. tudi FRUGONI 1993.

24 NORWICH 2011, pp. 209–217.

25 ... *vidi in visione Dei virum unum, quasi Seraphim sex alas habentem, stantem super se, manibus extensis, ac pedibus conjunctis cruci affixum, duae alae super caput elevabantur, duae ad volandum extendebantur, duae denique totum velabant corpus; ...* DE CELANO 1995, p. 434; FREYER 2009.

(*Legenda o treh tovariših*)²⁶ navaja, da je Frančišek rane prejel od serafa, ki »se mu je prikazal s šestimi krili in med krili je imel podobo prelepega križanega človeka, ki je imel roke in noge iztegnjene kakor na križu in je zelo jasno kazal podobo Gospoda Jezusa.«²⁷ To predstavitev življenja Frančiška Asiškega, prepojeno z močnim nadihom legendarnosti, so domnevno napisali trije bratje, ki naj bi Frančiška še osebno poznali: Leo (eden Frančiškovih prvih sobratov, njegov spovednik in tajnik), Rufin (bratranec svete Klare, edini, ki se je v času Frančiškovega življenja dotaknil stigme na njegovi strani, in edini, ki mu je Frančišek zaupal, kaj mu je seraf ob prejemu stigem povedal) ter Angel Tancredi iz Rietija (eden prvih sobratov, ki je tudi skrbel za smrtno bolnega Frančiška).²⁸

– **oglejski patriarh Dionizij Delfino:** tudi Dolfino. Rodil se je v Benetkah l. 1663 v ugledni plemiški družini. L. 1698 je postal koadjutor oglejskega patriarha ter naslovni škof v Lorei, 20. julija 1699 pa je kot izvoljeni oglejski patriarh nasledil svojega strica Giovanniya Delfina (22. april 1617 – 20. julij 1699; patriarh od 29. decembra 1657). Kot patriarh se je veliko posvečal pastoralnemu delu, l. 1703 je v Vidmu organiziral sinodo, obnovil je patriarhalno palačo, l. 1711 je v Vidmu ustanovil prvo javno knjižnico, l. 1731 pa akademijo znanosti. Umril je 13. avgusta 1734.²⁹

– **Jožefu Antonu baronu Delmestri:** Jožef Anton (Giuseppe Antonio) Delmestri von Schönberg je bil rojen v Krminu (Cormons) 6. decembra 1672. Teologijo je doštudiral v Rimu, bil 6. januarja 1698 v Trstu posvečen v diakona in 9. februarja istega leta v duhovnika. L. 1712 je postal cesarski glavni vikar v Ogleju in novembra 1714 arhidiakon v Gorici; 23. aprila 1718 je postal župnik v Rečici (Fiumicello), 24. julija 1717 je bil izbran (izbral ga je cesar Karel VI.) in 11. maja 1718 potrjen za pomožnega škofa v Trstu (funkcijo je opravljal do 23. aprila 1720) ter je še istega dne postal naslovni škof v Amiklah (zgodovinski sedež škofije blizu Tegeje, v srednjem veku imenovan Amyklion ali Nikli); za amiklskega škofa je bil posvečen 28. avgusta 1718. Tržaški škof je postal 23. aprila 1720, ustoličen pa je bil 28. oktobra 1720. Umril je 19. februarja 1721.³⁰ Delmestri je postopek končal,

26 ABATE 1939; CLASEN–GRAU 1972; DESBONNETS 1967; DESBONNETS 1972; DESBONNETS 1974; CAUSSE 1998; ROEST 2000; CAUSSE 2007.

27 69, 2 ... *apparuit ei seraph unus sex alas habens et inter alas gerens formam pulcherrimi hominis crucifixi, manus quidem et pedes extensos habentis in modum crucis, effigiemque Domini Iesu clarissime praetendentis* ... Izvirno besedilo povzeto po DESBONNETS 1974. Gl. tudi DESBONNETS 1972; ACCROCCA–GAMBOSO–PAOLAZZI–OLGIATI–SOLVI 2004; CAROLI 2004; BERG 2009; LEHMANN–BERG 2009.

28 Gl. tudi ORTROY 1900; ABATE 1939; CLASEN–GRAU 1972; BROOKE 1970; DESBONNETS 1974.

29 DE RENALDIS 1888, pp. 389, 455–457, 459, 460–468, 470–481, 483–488; RITZLER–SEFRIN 1952, p. 94; FLORIO 1816, pp. 107–138; DOLFIN 1912, pp. 154–157; <http://www.dizionariobiograficodefriulani.it/dolfin-dionisio/> (22. 4. 2020).

30 MORELLI 1855, pp. 293–294, 315; MORELLI 1856, p. 232; DI MANZANO 1879, p. 194; DE RENALDIS 1888, p. 467; RITZLER–SEFRIN 1968, p. 371, št. 5; TAVANO 1988, p. 189; TAVANO 1990, pp. 74–75; GORIAN 1999, p. 258; LEFRE 2008, pp. 4–5 et *passim*.

kot navaja Fajdiga, 8. avgusta 1716 in tri dni pozneje (11. avgusta) je vatikanski kapitelj obvestil, da so v pismu navedena dejstva skladna z resnico.

– **svojemu na strani cesarstva arhidiakonu:** V zgodnjem krščanstvu in do zgodnjega srednjega veka je bil arhidiakon prvi diakon in predstojnik kolegija diakonov, obenem škofov pomočnik in namestnik, ki je namesto škofov opravljal različne naloge, med drugim pogosto vizitacije. Imeli so precej pooblastil: nadzorovali so duhovnike škofije, bdeli nad bogoslužjem, skrbeli za disciplino med duhovniki in nastopali kot razsodniki v sporih med njimi, izrekli so (cerkvene) kazni (tudi ekskomunikacije), imeli so pomembno besedo pri podeljevanju različnih beneficijev, župnij, pa tudi različnih cerkvenih služb idr. Včasih so arhidiakoni lahko nosili znamenja škofovskega dostojanstva (t. i. infulirani arhidiakoni): mitro, škofovsko palico, biret in drugo, danes nosijo predvsem pektoral (naprsni križ), škofovski prstan, prelatsko obleko in moceto. Delmestri je postal arhidiakon v Gorici novembra 1714 (gl. zgoraj).³¹

– **v Krminu:** zdaj Cormòns. Mesto je bilo med letoma 610 in 737 sedež oglejskih patriarhov. Pod oblastjo teh je bil stoletja in zato tudi predmet spora med njimi in goriškimi grofi; v last slednjih je prešel l. 1277 in pod njihovo oblastjo je ostal (z izjemo l. 1308, ko so ga za krajši časi osvojili Benečani) do l. 1497, ko ga je bil zadnji goriški grof prisiljen prepustiti v dedno last cesarju Maksimilijanu I. (1459–1519), tedaj še avstrijskemu nadvojvodi in kralju Rimljanov, pozneje (od 4. februarja 1508) cesarju Svetega rimskega cesarstva.³²

– **manjši bratje s Svete gore navedli v svoji spomenici:** lat. *memoriale*. Gre za pismo, omenjeno na začetku tega poglavja, ki ga je gvardijan pater Romuald Sitar poslal vatikanskemu kapitlju.

– **pripravili zlati kroni:** gl. poglavje I.

III.

– **patriarha:** tj. Dionisia Delfina. Gl. poglavje II.

– **subdelegira:** Subdelegacija (lat. *subdelegatio*) je postopek, s katerim kakšna pomembna oseba izbere svojega namestnika ali izvršitelja (*subdelegatus*), da v njegovem imenu s polnimi pooblastili opravi kak postopek.

31 Za več podatkov o funkciji arhidiakona in njeni zgodovini gl. GLASSCHRÖDER 1897; POKUSA 1979; HEIM 1992; PANZRAM 1999; GROTEN 1993.

32 1500 Circa 2000.

– **Peter Francišek Bussi:** gl. poglavje II.

IV.

– **vsebina navodila:** Vsebina tega navodila oz. instrukcije, ki jo je vatikanski kapitelj vedno poslal pobudnikom in organizatorjem kronanja, je veljala kot javni instrument (*instrumentum publicum*) in je bila uradno navodilo (nekakšen protokollarni predpis) za izvedbo kronanja, v njem pa je bil opisan potek celotne slovesnosti. Celotni naslov tega dokumenta, ki je bil očitno splošno uporabljan, je bil *Ordo servandus in tradendis coronis aureis quae donantur a reverendissimo Capitulo S. Petri de Urbe sacris imaginibus beatae Mariae virginis ex legato comitis Alexandri Sfortiae Pallavicini*, »Red, ki ga je treba ohranjati pri predaji zlatih kron, ki jih prečastiti kapitelj sv. Petra v Rimu podarja svetim podobam blažene Device Marije na podlagi volila grofa Aleksandra Sforza Pallavicino«. Ohranjeni natisnjeni primerki so redki, večinoma so se ohranili v različnih rokopisih.³³

– **na podlagi volila gospoda grofa Aleksandra Sforza:** Omenjeni grof je nekoliko enigmatična oseba. Ne gre za nobeno znano osebnost iz cerkvenih vrst. Pod tem imenom se ne skriva Aleksander (Alessandro) Sforza (di Santa Fiora; 1534–1581),³⁴ poznejši parmski škof in kardinal, prav tako ne italijanski teolog,

33 Npr. Roma, Biblioteca Vallicelliana, Manoscritti, ms. G 21 - cc. 219-221, *Ordo servandus in tradendis coronis aureis quae donantur ... ex legato comitis Alexandri Sfortiae Pallavicini* [s.n.t.].

34 Alessandro Sforza (di Santa Fiora) se je rodil l. 1534 v Rimu v plemiški družini (oče Bosio II Sforza di Santa Fiora, mati Costanza Farnese). Že zelo mlad (1. junija 1542) je postal pisar v rimski kuriji (*scriptor litterarum apostolicarum*); nato je obiskoval gimnazijo v Perugii in verjetno (podatkov ni) študiral kanonsko in civilno pravo (dobil je naziv *magister*). L. 1554 ga je zaradi družinskih zvez tedanji kardinal kamerleng Guido Ascanio zaposlil v apostolski kameri; 26. aprila 1560 je bil izbran za škofa v Parmi. V letih 1562–1563 se je dejavno udeleževal tridentinskega koncila, 12. marca 1565 je bil povzdignjen v kardinala in 15. maja ustoličen, obenem pa je postal tudi duhovnik pri cerkvi Santa Maria in Via. Zaupane so mu bile različne upravne funkcije: prefekt za oskrbo s hrano (*generalis praefectus rerum annonae frumentariae eiusdem Urbis et reliqui Status ecclesiastici; 1559–1560*), eden od inšpektorjev rek, pristanišč in javnih cest v Rimu (*mastri delle strade*), apostolski legat *a latere* v Bolonji in Romanji (1570), apostolski legat za odpravo razbojništva (1580), apostolski legat v Perugii, Umbriji in Ankonitanski Marki. Udeležil se je dveh konklavov: 1565–1566 (izvoljen Pij V.) in 1572 (izvoljen Gregor XIII.). L. 1572 je bil imenovan za arhiprezbitra pri baziliki Svete Marije Snežne (Santa Maria Maggiore), 12. januarja 1575 pa je postal prefekt tribunala (vrhovnega sodišča) Apostolske signature, cerkvenega administrativnega sodišča za presojo pravilnosti cerkvenih pravnih postopkov. Tridesetega marca 1573 je odstopil kot parmski škof, umrl pa je 15. maja 1581 v Macerati. Gl. CARDELLA 1792–1797, 5, pp. 78–80; ALLODI 1833, št. 56, pp. 80–94; PASTOR 1888–1933, VI (1913), pp. 384, 386; PASTOR 1888–1933, VII (1920), p. 571; PASTOR 1888–1933, VIII (1920), pp. 7, 10, 18, 23, 29, 146, 158; PASTOR 1888–1933, IX (1923), pp. 24, 30, 38, 115, 145, 165, 185, 253–254, 258, 416, 769–771, 788, 871; GULIK–EUBEL–SCHMITZ–KALLENBERG 1923, III, pp. 41, 67, 270; KATTERBACH 1931, pp. 154–155; BELTRAMI 1972, pp. 4–5; WEBER 1994, pp. 150, 286, 364–365, 914–915; BRUNELLI 2018. <http://cardinals.fiu.edu/bios1565.htm#Sforza>; <http://www.catholic-hierarchy.org/bishop/bsforzaa.html> (24. 4. 2023).

literat in zgodovinar Francesco Maria Sforza Pallavicino (1607–1667),³⁵ ampak grof Aleksander (Alessandro) II Sforza Palavicino (1567 – 20. avgust 1638) iz Piacenze, član družine, ki je imela v lasti posestvo Borgonovo. Obred kronanja Marijinih podob sicer izvira iz 17. stoletja, vendar pa je praksa še nekoliko starejša. Med prvimi zagovorniki in pospeševalci tega postopka so bili kapucini, še zlasti Girolamo Paolucci (Paulucci), ki je bil vnet Marijin častilec in prvi, ki je kronal Marijine podobe, zato se ga je oprijel vzdevek »apostolo della Madonna«, ter Michelangelo da Venezia in Fedele da San Germano Vercellese (1569–1623). Glavni pobudnik svečanih kronanj pa je bil omenjeni Aleksander II Sforza Pallavicino, na čigar pobudo je dal vatikanski kapitelj 27. avgusta 1631 na osnovi njegovega volila okronati prvo Marijino podobo (Santa Maria della Febre), ki so jo častili v eni od zakristij bazilike sv. Petra v Rimu (»... la prima immagine che venisse coronata dal capitolo, secondo l'istituzione del conte Sforza«). Grof Sforza je sicer živel v Parmi, njegov zastopnik v Rimu pa je bil vitez Alfonso Carandini; njemu je Sforza zaupal nalogo, da izbere ali da narediti kroni. Sforza je umrl 20. avgusta 1638, pred tem pa je v oporoki, ki je bila pravnomočno sklenjena v Parmi 3. julija 1636, v posebnem volilu zapustil sredstva za 71 zlatih kron za

35 Italijanski teolog, literat in zgodovinar Francesco Maria Sforza Pallavicino je bil rojen 28. novembra 1607 kot prvorojenec v parmski veji plemiške družine Pallavicino očetu markizu Alessandru Pallavicino in materi Francisci Sforza. Študiral je na jezuitskem *Collegium Romanum* in tu l. 1625 doktoriral iz filozofije, l. 1628 pa še iz teologije. V mlajših letih je postal član več učenih družb (1629 Accademia dei Lincei, Accademia degli Umoristi); v času papeža Urbana VIII. je bil prisednik tribunala (vrhovnega sodišča) Apostolske signature, cerkvenega administrativnega sodišča za presojo pravilnosti cerkvenih pravnih postopkov. Sprijateljil se je s Fabijem Chigijem, poznejšim papežem Aleksandrom VII., s katerim sta l. 1632 padla v nemilost pri papežu Urbanu VIII., zato je Sforza pet let deloval v upravnih službah (Lesi, Orvieto, Camerino), 21. junija 1637 pa je proti očetovi volji vstopil v jezuitski red, opravil noviciat (1637–1639), 5. februarja 1641 še zaobljube, nato pa kot profesor poučeval na *Collegium Romanum* filozofijo (1639–1644), logiko (1639–1640), fiziko (1640–1641), metafiziko (1641–1642), teologijo (1644–1652, predvsem sholastiko). Kot priznan intelektualec je bil vse svoje dejavno življenje v stikih z mnogimi učenjaki svojega časa. Je avtor številnih del s področja književnosti (*Canzone in morte di madama Serenissima Caterina principessa di Toscana, e duchessa di Mantova* 1629; *I Fasti Sacri* 1636; *L'Ermengildo, tragedia del P. Sforza Pallavicino* 1644; *Poesie* 1686 ...), estetike (*Considerazioni sopra l'arte dello stile e del dialogo* 1646 ...), filozofije (npr. *Virtutes Principis Nostri ad modos dictae inter philosophicas marchionis Sfortiae Pallavicini concertationes* 1625; *Del bene*, 1644 ...), teologije (*De universa Theologia a marchione Sfortia Pallavicino post theologiam lauream publice asserta* 1628; *Relazione delle feste celebrate* 1640; *Assertionum Theologicarum Sfortiae Pallavicini* 1649, 1650, 1651, 1652; *Arte della Perfezione Cristiana* 1665 ...) in zgodovine (njegovo najbolj odmevno delo je *Zgodovina tridentinskega koncila – Istoria del Concilio di Trento*, izšla v dveh delih v letih 1656–1657), pa tudi nekaterih polemičnih spisov (npr. *Vindicationes Societatis Iesu* 1649; *Scritture contrarie* 1776). Kar nekaj del je izšlo postumno (npr. pisma idr.). Devetega aprila 1657 je postal kardinal *in pectore*, 29. aprila 1658 pa kardinal (ustoličen 6. decembra 1660). Kot kardinal je postal član inkvizicije (1661) in spovednik papeža Aleksandra VII. Umrl je 5. junija 1667 v jezuitski hiši S. Andrea al Quirinale v času konklava, na katerem je bil izvoljen papež Klemen IX.. V poznejših virih se navaja tudi kot Pietro Sforza Pallavicino. Gl. CARDELLA 1792–1797, 5, pp. 137–142; AFFO–PEZZANA 1825, pp. 726–762, št. CCXXXVI; AFFO 1845; GUILHERMY 1893, pp. 644–645; SOMMERVOGEL 1895, pp. 119–143; GAUCHAT 1923, pp. 33, 49; GIORDANO 1843 pp. V–XX; MOSSI PALLAVICINO 1933; JEDIN 1948, pp. 119–145; FEJÉR 1989, p. 69; FAVINO 2014, pp. 14–15, 18, 20–21, 24, 26, 60, 73–90, 98, 102, 120–122, 130, 260, 269, 272, 314, 322, 324.

prav toliko čudodelnih Marijinih upodobitev (slik ali kipov). Izbiro teh podob je zaupal vatikanskemu kapitlju s posebno klavzulo, da so krone prihranjene za Marijine upodobitve v Rimu; ko pa bi bile vse te okronane, je bil kapitelj poo- blaščen, da se odloči tudi za kronanje podob zunaj Rima (*extra Urbem*).

Grofa Alessandra Sforza in njegove zasluge omenja tudi Fajdiga.³⁶

Vso dokumentacijo kronanj hrani Vatikanska knjižnica v arhivu kapitlja sv. Petra (Bibliotheca Apostolica Vaticana, Archivio del Capitolo di San Pietro, *Madonne coronate*). V arhivu je ohranjen tudi povzetek oporoke Alessandra Sforza.³⁷ Prva kronanja še niso potekala po strogem ceremonialnem pravilniku (zato Fajdiga in drugi pisci omenjajo *ritus Vaticanus*, »vatikanski obred«), kmalu pa ga je kapitelj sprejel in postal je pravilo (*Ordo servandus in tradendis coronis aureis quae ...*; gl. zgoraj).³⁸ Zelo natančen opis kronanja nam ponuja *Pontificale Romanum* v posebnem dodatku z naslovom *Appendix altera, In qua antiquus enarratur Ritus coronandi Sacras Sanctorum Imagines, praesertim vero Imagines Deparae Virginis, quibus a Reverendissimo Capitulo S. Petri de Urbe aurae quotannis donantur Coronae ex legato Comitis Alexandri Sfortiae Pallavicini in testamento ab ipso condito die III. mensis Julii anni MDCXXXVI*, »Drugi dodatek, v katerem je opisan starodavni obred kronanja svetih podob svetnikov, zlasti pa podob Božje matere Device, ki jim prečastiti kapitelj sv. Petra v Rimu vsako leto podarja zlate krone na osnovi volila grofa Alessandra Sforza Pallavicino, sicer kanonika v cerkvi sv. Petra v Rimu ki ga je v oporoki sam utemeljil 3. dne meseca julija 1536«.³⁹ Besedilo prinaša najprej kratek oris zgodovine kronanja svetih podob,⁴⁰ v nadaljevanju pa natančen opis celotnega postopka za pridobitev možnosti kronanja in sam potek obreda; na začetku posebej omeni tudi Alessandra Sforza in njegovo volilo. Avtor je na koncu dodal tudi seznam vseh kronanj od prvega (*Beatae Mariae Virgini de Febri in Basilica S. Petri*) dne 27. avgusta 1631 naprej. Navedeni sta tudi kronanji trsatske Marijine podobe (*Anno 1715. Beatae Mariae Virgini, et Puero Jesu in Monte Tersatti in Dalmatia Dioecesis Signensis*) in svetogorske (*Anno 1717. Beatae Mariae Virgini, & Puero prope Goritiam extra Italiam Gratiarum Mater nuncupatae.*). Svetogorska Marijina podoba je tudi na posebnem seznamu, kjer so navedene svete podobe, ki so bile na lastne stroške vernikov kronane

36 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, pp. 551–552: *Illustrissimus, et Reverendissimus D. D. Comes Alexander Sforzia Basilicae Sancti Petri in Urbe Canonicus. Is namque ... potiorum portionem suae substantiae publico instrumento suam ultimam voluntatem declarante in hunc dumtaxat finem applicuit, ut ex annuis proventibus tot aureae conficiantur Coronae, iisque omnes illae statuae, vel Icones Matris Sanctissimae, antiquae, prodigiosae, atque à populorum concursu specialiter frequentata coronentur.*

37 BAV, ACSP, *Madonne coronate*, tomo I, fol. LVIII fronte (mecc. 61), Summario del test. o del q. III. mo Sig.r Conte Alessandro Sforza.

38 DA VENEZIA 1846, pp. 419, 519; MORONI 1840–1861: Vol. XII, pp. 283, 320; XVII, pp. 238–245; XXV, p. 304; DA RENO CENTESE 1933, pp. 159–180, 308–318, 415–431, 530–542, 651–665; DA MILANO 1951, coll. 1773–1786; DELL'ORO 2001, pp. 497–523.

39 PONTIFCALE ROMANUM 1739, pp. 283–290.

40 PONTIFCALE ROMANUM 1739, pp. 283–285.

na različnih krajih, vendar v imenu vatikanskega kapitlja; navedena je kot prva (*Anno 1717. Beatae Mariae Virgini cum Puero Jesu de Monte Sancto nuncupatae supra Goritiam existenti in Ecclesia Fratrum Reformatorum S. Francisci.*).⁴¹ Danes vse potrebne predpise v zvezi s kronanjem svete Marijine podobe določa vati-kanski pravilnik in obrednik *Ordo coronandi imaginem Beatae Mariae Virginis*.⁴²

– **skladno s predpisom volila:** lat. *iuxta formam legati*. Gl. zgoraj.

– **hvalnico Zdrava, morska zvezda:** Vzdevek oz. vzklik »morska zvezda/ Zvezda« je eno najstarejših in zelo razširjenih poimenovanj za Marijo z zelo ši-rokim pomenskim in simbolnim spektrom. Povezano je s pobožnostjo na čast Mariji, ki je v simbolnih upodobitvah prikazana kot zvezda s šestimi ali osmimi žarki; zvezda s šestimi žarki se nanaša na Davidovo zvezdo (iz njegovega rodu je Marija izhajala), zvezda z osmimi žarki (osmerokraka) pa je bila znamenje ob-nove in Marijine vloge kot prenoviteljice oz. obnoviteljice (*Maria Reparatrix*). Vzdevek je bil zelo pogosto rabljen in zelo razširjen: najdemo ga v himnah, lita-nijah, pesmih, pridigah (nekatero so mu tematsko posvečene v celoti), slavnih spisih (Andrej Kretski, sv. Bernard, sv. Hildegarda ...), kot napis na upodobitvah in posvetitvah, v papeških okrožnicah, nagovorih, na grbih cerkvenih dostojan-stvenikov, na napisih v cerkvah, kapelah in drugih Mariji kot Morski zvezdi posvečenih prostorih.⁴³

Latinsko ime *Maria* izhaja iz gr. *Μαρία* ali *Μαριάμ*, to pa iz hebrejskega imena Mirjam (מִרְיָם *mirjām*), aramejsko Marjam (מַרְיָם *maryām*). Izvor njenega imena ni gotov, saj najdemo zanj različne razlage (»božji dar«, »Amunova ljuba«, »uporna, upornica« ...).⁴⁴ Sveti Hieronim (342/347–420) je po zgledu Filona Aleksandrijskega (ok. 20 pr. Kr. – ok. 50 po Kr.) napisal delo *Knjiga razlage hebrejskih imen*; v uvodu v to knjigo je sicer navedel, da je Filon izdal knjigo hebrejskih imen in njih-ovih etimologij, pri tem pa se je skliceval na Origena, ki naj bi to Filonovo delo upo-rabljal.⁴⁵ Filon je sicer veliko prispeval k razumevanju in etimologiji hebrejskih imen,⁴⁶ vendar je omenjeno njegovo delo najbrž nastalo izpod peresa nekega drugega, sicer neznanega pisca (Psevdo-Filon).⁴⁷

41 PONTIFICALE ROMANUM 1739, p. 289.

42 ORDO 2010 (1981); RENNINGS–KLÖCKENER 1997, pp. 578–584.

43 DÖBLER–BAUMEISTER 1992.

44 RAPP 2007 (2017, 2018).

45 DE LAGARDE 1959, p. 59: *Philo, vir disertissimus Iudaeorum, Origenis quoque testimonio conprobatur edidisse librum hebraicorum nominum eorumque etymologias iuxta ordinem litterarum e latere copulasse.*

46 GRABBE 1988.

47 KAMESAR 2009, p. 217.

Hieronim na dveh mestih razlaga ime »Marija«, in sicer starozavezno⁴⁸ in novozavezno.⁴⁹ Ime je verjetno prevedel kot *stilla maris*, »kaplja morja« (iz מַר *mar*, »kaplja«, in יָם *yam*, »morje«), kar potrjuje tudi njegova razlaga v knjigi, saj pravi, da se bolje sliši *stilla maris*, »kaplja morja«, ali *amarum mare*, »grenko morje«.⁵⁰ Toda v večini rokopisov Hieronimovih del najdemo zapisano *stella maris*, kar pa je verjetno posledica napake, ki jo je zagrešil eden ali celo več prepisovalcev, in ta napaka se je nato prenašala naprej. Zelo verjetno je k razširitvi takšne razlage pripomoglo dejstvo, da je razlago imena Marija kot *stella maris* prevzel najbolj upoštevan krščanski »etimolog«, škof Izidor Seviljski (ok. 560–636), ki razlaga takole: »Marija razsvetljevalka ali morska zvezda. Rodila je namreč luč sveta. V sirščini pa ime Marija pomeni gospodarica; zelo lepo: kajti rodila je Gospoda.«⁵¹ Latinski izraz *stella maris*, »morska zvezda«, »zvezda morja«, je v srednjem veku postal tudi poimenovanje za severnico, po kateri so mornarji usmerjali plovbo. Poznejši krščanski pisci so ohranjali razlago Marije kot morske zvezde, med številnimi drugimi tudi sv. Bernard, ki pravi, »da ji to poimenovanje zelo pristaja, kajti njo samo zelo ustrezno primerjamo z zvezdo«.⁵²

Ta Marijin pridevek, ki ga najdemo zapisanega kot *Stella (stella) maris* ali *Stella (stella) marina*, so v svojih delih uporabili številni krščanski misleci in učenjaki, na primer: učenjak, teolog in nadškof Izidor Seviljski (ok. 560–636); učenjak, teolog in škof sv. Ildefonz iz Toleda (ok. 607–667); benediktinski menih, opat, teolog in pisec sv. Pashazij Radbert (ok. 785–865); škof sv. Fulbert iz Chartesa (Fulbertus Carnotensis, Fulbertus de Chartres; ok. 50–1028); sholastični teolog Radulf Ardens (Radulphus Ardens, Raoul Ardent; † ok. 1200); učenjak, pisec in skladatelj blaženi Herman Hromi oz. Hermann iz Reichenau (Hermann von Reichenau, Hermannus Contractus; 1013–1054); benediktinski opat, filozof in teolog sv. Anselm Canterburyjski (Anselmus Cantuariensis, Anselm von Canterbury; 1033–1109); benediktinski pisec in kardinal Gofrid iz Vendôme (Geoffroi de Vendôme, Goffridus Abbas Vindocinensis; 1065/1070–1132); opat Franco iz Affligema (Franco Abbas Affligeniensis; † 1135); teolog, filozof, pedagog in mistik Hugo Svetoviktorski (Hugo de Sancto Victore; ok. 1096–1141); biblicist Zaharija iz Besançon oz. Zaharija Hrizopolitan

48 DE LAGARDE 1959, p. 76: (*Interpretationes de Exodo.*) *Mariam, inluminatrix mea, vel inluminans eos, aut zmyrna maris, vel stella maris.*

49 DE LAGARDE 1959, p. 137: (*De novo testamento. De evangelio Matthaei*) *Mariam plerique aestimant interpretari inluminant me isti vel inluminatrix vel zmyrna maris. Sed mihi nequaquam videtur. Melius est autem ut dicamus sonare eam stillam maris sive amarum mare. Sciendumque quod Maria sermone syro domina nuncupatur.*

50 DE LAGARDE 1959, p. 137: (*De novo testamento. De evangelio Matthaei*) ... *Melius est autem ut dicamus sonare eam stillam maris sive amarum mare.*

51 ISIDORUS 1911, c. 7, 9, 10: (*De reliquis in Evangelio nominibus*) *Maria inluminatrix, sive stella maris. Genuit enim lumen mundi. Sermonem autem Syro Maria domina nuncupatur; et pulchre; quia Dominum genuit.*

52 BERNARDUS 1862b, coll. 70BCD–71A (*De laudibus Virginis Matris. Super verba Evangelii: »Missus est angelus Gabriel,«* etc. *Homiliae quatuor. Homilia II. super Missus est): loquamur pauca et super hoc nomine, quod interpretatum maris stella dicitur, et matri valde convenienter aptatur. Ipsa namque aptissime sideri comparatur ...*

(Zacharias Chrysopolitanus; † 1155); sv. Bernard iz Clairvauxa (ok. 1090–1153); opat, pridigar in mistik sv. Aelred iz Rievaulxa (Aelredus Rievallensis Abbas; ok. 1110–1167); opat, škof in pisec Peter iz Cella (Petrus Cellensis, Peter von Celle, Pierre de la Celle; ok. 1115–1183); teolog, pesnik in diplomat Peter iz Bloisa (Petrus Blesensis, Pierre de Blois; ok. 1135–1211); teolog in pisec Adam iz Dryburgha (Adamus Praemonstratensis, Adam of Dryburgh; ok. 1140–1212); cistercijanski menih in opat Adam iz Perseigne (Adamus de Persenia; ok. 1145–1221); ustanovitelj dominikancev sv. Dominik (ok. 1170–1221); premonstratenski menih in mistik sveti (Herman) Jožef iz Steinfelda (Hermannus Josephus Steinfeldensis; ok. 1155–1241 (1252?)); sv. Anton Padovanski (Antonius Patavinus; ok. 1195–1231); benediktinec Jean Cardinal Halgrin (Ioannes Hailgrinus; 1180–1237); generalni prior karmeličanov sv. Simon Stock (ok. 1165–1265); cistercijanski menih, opat in škof sv. Amadej iz Lausanne (ok. 1110–1159); avguštinski menih, filozof in sholastik ter škof v Bourgesu Egidio Colonna (Aegidius Columna; ok. 1243–1316); frančiškanski menih Janez iz Howdena (Joannes Hondemius, John of Howden; † 1275); dominikanski menih, učenjak, pisec, filozof, jezikoslovec, pesnik in teolog Henrik Suso (Henricus Suso; Heinrich Suso, Heinrich Seuse; 1295–1366); jezuit, teolog in kardinal Robert Bellarmino (Robertus Bellarminus, Roberto Francesco Romolo Bellarmino; 1542–1621).

V besedilih teh in številnih drugih piscev je Marija: »Morska zvezda« (*Stella maris*), »svetla Morska zvezda« (*Stella clara maris*), »Morska zvezda, kajti rodila je luč sveta« (*Stella maris, genuit enim lumen mundi*), »Morska zvezda, ki jo je Nebo sprejelo v svoja bivališča« (*Stella maris, quam Coelum suis recepit sedibus*), »morska Zvezda, sveteča tem, ki so se znašli v bridkosti« (*Stella marina, in amaritudine positis relucens*), »morska Zvezda, ki nam, postavljenim na morje tega sveta, kaže pot, da po njej krmarimo, ter pristanišče Neba« (*Stella marina, quae nobis in mari hujus mundi constitutis ostendit viam navigandi, & portum Caeli*), »morska Zvezda, ki jo kot Sonce osvetljuje njen sin Kristus, ki je Sonce pravičnosti in s svetlobo, ki jo prejme od Sonca, osvetljuje vse drugo« (*Stella maris à Sole Christo filio suo illuminata, qui est Sol justitiae, & per lumen susceptum à Sole illuminans alia*), »prejasna morska Zvezda« (*Stella maris clarissima*), »izjemna morska Zvezda« (*Stella maris eximia*), »morska Zvezda, ki privlači železo, to je železna in trda srca, in jih pripelje nazaj k ponižnosti« (*Stella maris ferrum trahens, id est, mentes ferreas & duras, ad humilitatem reducens*), »morska Zvezda za spreobrnjene ljudi« (*Stella maris hominibus conversis*), »morska Zvezda ob rojstvu sina, ki je oddala žarek, ki osvetljuje celoten svet in je svetu dala resnično luč« (*Stella maris in filii Nativitate, quando emisit radium totum mundum illuminantem, & mundo edidit lucem veram*), »morska Zvezda, ki se v nevihti tega sveta sklanja k nam« (*Stella maris in hujus mundi procella se ad nos inclinans*), »morska Zvezda v zgrinjajoči se nevihti« (*Stella maris in ingruente tempestate*), »nadvse svetleča, presijajna, preslavna, presvetla morska Zvezda« (*Stella maris lucidissima, splendidissima, praeclara, serenissima*), »morska Zvezda velikega morja in prostranega neba«

(*Stella maris magni, & spaciosi caeli*), »čista morska Zvezda« (*Stella maris munda*), »morska Zvezda, ki usmerja tiste, ki plujejo« (*Stella maris navigantium directiva*), »morska Zvezda, nujna za tistega, ki pluje po morju te negotovosti« (*Stella maris necessaria in hujus incertitudinis pelago naviganti*), »morska Zvezda, ki nas usmerja na pot miru« (*Stella maris nos dirigens in viam Pacis*), »prejasna in izjemna morska Zvezda, ki se z osupljivim sijem blešči na najvišjem tečaju, namreč najbližje Bogu, raztrga nočno temo, preganja zavajajočo meglo in zatira vsa krivoverstva« (*Stella maris praeclara & eximia, quae supremo cardini, scilicet Deo proxima, miro splendore micans, noctis tenebras discutit, profugatur errorem caliginis, & haereses interimit universas*), »morska Zvezda zaradi pribežališča revežev« (*Stella maris propter miserorum refugium*), »morska Zvezda, ki po višini presega nebesne zvezde, saj je višja od vseh nebes in stvaritev ...« (*Stella maris stellis aetereis praeeminens altitudine, quia universis caelis, & creaturis altior est ...*), »morska Zvezda, ker stoji in svetu, ki doživlja brodolom, ohranja svetlobo vere« (*Stella maris, à stando & lumen fidei naufrago mundo retinendo*), »morska Zvezda; kdor se lahko zateče k njej, se ne boji brodoloma, in tisti, ki bo imel njo za spraviteljico, ne bo naletel na vrtinec Karibdo in Scilo« (*Stella maris, ad quam, qui potest habere confugium, non timet naufragium, nec incurret charybdim, & scylleam voraginem, qui illam habuerit propitiatricem*), »morska Zvezda, okoli katere se vrti Nebo, medtem ko se ves nebeški dvor primika k njej« (*Stella maris, circa quam Coelum se vertit, dum tota coelestis curia ad eam attendit*), »morska Zvezda, katere sij razsvetljuje svet« (*Stella maris, cujus splendor illuminat mundum*), »morska Zvezda, katere ena sama razsvetlitev velja več kakor posest vsega posvetnega« (*Stella maris, cujus una sola illustratio plus valet, quam omnium possessio mundanorum*), »morska Zvezda, iz katere je bil rojen Kristus, svetlejši od Sonca« (*Stella maris, ex qua Christus natus est splendidior sole*), »morska Zvezda ... h kateri moramo dvigati svoje oči, ki se je pojavila ob svojem rojstvu na zemlji, da bi nas sama vodila, da bi nas sama razsvetljevala, da bi nas sama tolažila« (*Stella maris ... ad quam debemus oculos nostros erigere, quae in sua nativitate apparuit in terra, ut ipsa nos ducat, ut ipsa nos illuminet, ut ipsa nos consoletur*), »morska Zvezda, to je tolažnica žalostnih, razsvetljevalka kesajočih se ...« (*Stella maris, id est, consolatrix moerentium, illuminatrix poenitentium ...*), »morska Zvezda, to je razsvetljevalka sveta, ki tako kot morje kipi v ošabnežih, vre v jezljivcih in zavistnežih, smrdi v razsipnežih, pijancih in požeruhih« (*Stella maris, id est, illuminatrix mundi, qui tanquam mare tumet in superbis, fervet in iracundis & invidis, foetet in luxuriosis, ebriosis & gulosis*), »Zvezda morja, to je revežev, ki je bila od večnosti določena za to, da se Gospod po njej, kolikor je na njem, usmili vseh ...« (*Stella maris, id est, miserorum, qui ad hoc ordinata est ab aeterno, ut per eam Dominus, in quantum in ipso est, omnium miseretur ...*), »Zvezda morja, to je tega viharnega in nemirnega sveta, namreč človeškega rodu, ki v tem obdobju potuje, tvega nevarnosti in zahaja s poti ...« (*Stella maris, id est, procellosi, & inquieti mundi istius, videlicet humani generis, in hoc saeculo peregrinantis, periclitantis, & deviantis ...*), »morska Zvezda, v katere luči smo popeljani nazaj na pot resnice« (*Stella maris, in cujus luce*

ad veritatis semitam reducemur), »morska Zvezda, ki nas na tem velikem in prostranem morju vodi in nam spredaj sveti« (*Stella maris, in hoc mari magno, & spaciose nobis ducatum luminis praevium praestans*), »morska Zvezda, ki nam na tem prostranem in razburkanem oceanu kaže pot v pristan« (*Stella maris, in hoc oceano profundo, & aestuoso viam nobis ad portum ostendens*), »morska Zvezda izjemne lepote, ki nas na morju tega časa usmerja in ščiti ter nas s svojimi zaslugami in prošnjami vodi v pristan rešitve« (*Stella maris, mirae pulchritudinis, quae in mari hujus saeculi nos regit & protegit, & meritis suis ac precibus ducit ad portum salutis*), »morska Zvezda za preobrazbo sveta v celoti in za usmerjanje nas« (*Stella maris, mundo totaliter transformando, & nos dirigendo*), »morska Zvezda, ki usmerja mornarje v nevarnosti, to je tiste, ki so v nevarnosti na morju tega sveta popelje v pristan rešitve« (*Stella maris, nautas in periculis dirigens, id est, periclitantes in mari hujus mundi ad portum salutis perducens*), »morska Zvezda, ki s svojimi zaslugami in zgledi usmerja ladjo Cerkev« (*Stella maris, navem Ecclesiae dirigens suis meritis, & exemplis*), »morska Zvezda, ki razsvetljuje temo noči« (*Stella maris, noctis tenebras illuminans*), »morska Zvezda, ki jo Sonce ne le razsvetljuje in osvetljuje, ampak je oblečena v samo Sonce« (*Stella maris, non tantum à sole illustrata, & illuminata, sed ipso sole vestita*), »morska Zvezda, ki nikoli ne zaide, kajti ko drugi svetniki odtegnejo svojo pomoč in zasluge, sama pride na pomoč« (*Stella maris, nunquam occidens, quia caeteris sanctis sua auxilia & merita subtrahentibus, ipsa ad auxilium venit*), »morska Zvezda, ki vse, ki zatavajo, popelje nazaj v pristan« (*Stella maris, omnes aberrantes ad portum reducens*), »morska Zvezda, ki vse brodolomce popelje nazaj v pristan večnega odrešenja« (*Stella maris, omnes naufragos reducens ad portum salutis aeternae*), »morska Zvezda, bolj sijoča od slehernega sija zvezd« (*Stella maris, omni stellarum fulgore fulgentior*), »morska Zvezda, s pomočjo katere se je mogoče izogniti vsem nevarnostim in zagatam tega sveta in potrditi vsa popotovanja« (*Stella maris, per quam omnia pericula, & discrimina hujus mundi evitantur, & omnia itinera certificantur*), »morska Zvezda zaradi deviške nedotaknjenosti« (*Stella maris, propter integritatem virginalem*), »morska Zvezda, ob sijanju katere ne more priti do brodoloma ...« (*Stella maris, qua radiante impossibile est naufragium fieri ...*), »morska Zvezda, ob bleščanju katere se bomo veselo podali na morje sleherne bridkosti, sotrpjenja in trpljenja« (*Stella maris, qua refulgente omnis amaritudinis, compassionis, & passionis mare gaudenter intrabimus*), »morska Zvezda, ki morjeplovce vodi v pristan« (*Stella maris, quae ducit navigantes ad portum*), »morska Zvezda, ki je svetu rodila luč odrešenja« (*Stella maris, quae lucem salutis mundo edidit*), »morska Zvezda, ki je na čudovit način rodila Kristusa, Sonce resnice, resnično in večno Sonce« (*Stella maris, quae miro modo peperit solem justitiae Christum, solem verum, & aeternum*), »morska Zvezda, ki usmerja ne samo zaslužne, ampak pripelje nazaj v pristan odrešitve tudi tiste, ki blodijo in so zašli« (*Stella maris, quae non solum benemerentes dirigit, sed etiam errantes, & devios reducit ad portum salutis*), »morska Zvezda, ki tiste na pravi poti usmerja, zablodele pripelje nazaj, tiste v nevarnosti popelje do pristana odrešitve« (*Stella maris, quae rectè viantes dirigit,*

errantes reducit, periclitantes ad portum salutis restituit), »morska Zvezda, ki je rodila Sonce pravičnosti« (*Stella maris, quae solem peperit justitiae*), »morska Zvezda, kajti tistim, ki jih premetava v nevihtah skušnjav, v dvomih kaže pot« (*Stella maris, quia fluctuantibus in procellis tentationum in dubiis est praeuia*), »morska Zvezda, saj vsi, ki jih uboge vrtinči v bridkosti grehov, v njej sami najdejo pribežališče« (*Stella maris, quia omnes miseri fluctuantes in amaritudine criminum in ipsa refugium inveniunt ...*), »morska Zvezda, kajti tako kot morska zvezda mornarje usmerja k pristanišču, tako Marija kristjane usmerja k slavi« (*Stella maris, quia sicut per stellam maris navigantes diriguntur ad portum, ita Christiani diriguntur per Mariam ad gloriam*), »morska Zvezda, kajti tako kot ta zvezda mornarjem na morju kaže pravo pot, tako tudi Marija na tem svetu enim kaže pravo pot dobrega delovanja, drugim pravo pot ponižnosti, tretjim pravo pot čistosti« (*Stella maris, quia sicut stella haec navigantibus in mari rectae viae indicium est, sic & Maria in hoc mundo ... aliis rectam viam bonae operationis, aliis rectam viam humilitatis, aliis rectam viam castitatis ostendit*), »morska Zvezda, ki povsod razliva svoje žarke« (*Stella maris, radios suos ubique diffundens*), »morska Zvezda, ki nas varuje z največjo čuječnostjo« (*Stella maris, summa vigilantia nos custodiens*), »morska Zvezda, najbližja najvišjemu tečaju, to je Bogu« (*Stella maris, supremo cardini, id est, Deo proxima*), »morska Zvezda, ki osvetljuje tako tiste, ki stopajo pred njo, kot tudi tiste, ki ji sledijo« (*Stella maris, tam praecedentes se, quam sequentes illuminans*), »morska Zvezda, kajti na tem ubornem popotovanju usmerja blodeče grešnike, jih po stranpoteh popelje nazaj v življenje ter kaže nevarnosti in brani popotnike« (*Stella maris, quia dirigit in hac misera peregrinatione peccatores errantes, per devia reducit ad vitam & viarum discrimina ostendit, & defendit viatores*), »morska Zvezda, izjemna po svoji pobožnosti« (*Stella maris pietate singularis*), »nadvse svetla morska Zvezda« (*stella maris praelucida*), »morska Zvezda polna milosti« (*Stella maris plena gratiae*), »morska Zvezda, ki sije svetu« (*Stella maris mundo lucens*) ... V besedilih najdemo še nekatere različice, npr. *stella marina*, *sidus maris* in *maris luminare*.⁵³

Simbolika Marije kot morske zvezde je bila priljubljena tudi v verskih himnah, med katerimi je nedvomno najbolj znana *Ave maris stella*, katere pisec je bil menih in opat Ambrozij Autpert (Ambrosius Autpertus; † 784),⁵⁴ obstajajo pa tudi številne sekvence, kot na primer *O Maria stella maris, Pietate singularis*,⁵⁵ *Stella maris, lumen orbis*,⁵⁶ *Stella maris, o Maria*⁵⁷ ter druge.

53 O simboliki Marije kot morske zvezde (Zvezde) in o simbolnem pomenu zvezd(e) nasploh gl. tudi PRAGENSI (A PARDUBITZ) 1651, Caput VIII.; BOSCH 1702, *passim*; MARRACCI 1710, pp. 663–676 (*Stella*); GINTHER 1726, c. 5. n. 5; GINTHER 1726, c. 45. n. 4; CIMAROLO 1729, pp. 11–12; EWALD 1732, p. 239; SALZER 1893, pp. 33, 36, 404–408, 411, 432, 436, 489 (*Stella maris*); FORSTNER 1986, pp. 103–106; LURKER 1991, pp. 708–709; CLEMENTS 1995; LURKER 1978, pp. 308–310.

54 LAUSBERG 1976; BERNT–WISNIEWSKI 1988; ADAM 1993.

55 PÖRNBACHER 1992.

56 BERNT 1994a.

57 BERNT 1994b.

Za podatke o himni *Ave maris stella* gl. § II, XVIII., emblem XI.; za simboliko zvezd gl. tudi dodatno literaturo v opombi.⁵⁸

– **psalm *Iz globočine* itd.:** Ps 130 (129).

– **za dušo volitelja:** lat. *legator*, tj. za osebo, ki je z volilom darovala. Mišljen je zgoraj omenjeni grof Alessandro II Sforza Palavicino iz Piacenze.

– **Aleksandra, ki je prešel iz tega veka:** Grof Alessandro II Sforza Palavicino je umrl 20. avgusta 1638.

– **javno listino:** lat. *instrumentum publicum*, tudi »instrument« ali »javni dokument«.

– **gospod ta in ta:** V izvorniku je uporabljena latinska kratica N. N., kar je okrajšava za *nomen nescio*, »imena ne poznam/ne vem«, s katerim se v besedilih zaznamuje neznano ali neimenovano osebo.

– **blagega Mesta:** lat. *Alma Urbs*, tudi »Mesto rednica«. Gre za eno od imen mesta Rim; druga so še *Aurea urbs*, »Zlato mesto«, *Domina Orbis*, »gospodar(ica) sveta«, *Inclita urbs*, »Slovito mesto«, *Romana civitas*, »Rimsko mesto, mesto Rim«, *Romana respublica*, »Rimska država«, *Romana urbs*, »Rimsko mesto«, *Romulea urbs*, »Romulovo mesto«, *Sanctissima urbs*, »Presveto mesto«, ali (zelo pogosto že od antike naprej) samo *Urbs*, »Mesto«. ⁵⁹ Že od antike naprej so izvor pridevnika *almus* (ki je sicer izrazito pesniški izraz) izpeljevali iz glagola *alere*, »hraniti«, »rediti«. Poznorimski leksikograf in slovničar Sekst Pompej Fest v svojem (sicer nepopolno ohranjenem) slovarju *O pomenu besed (De verborum significatu)*, ki je predelava obsežnega, 80 knjig obsegajočega slovarja avgustejskega slovničarja Marka Verija Flaka, takole pojasni pomen (p. 7): *alma: sancta sive pulchra, vel alens, ab alendo scilicet* »*alma*: 'sveta' ali 'lepa' ali 'redeča/hraneča', namreč od 'rediti/hraniti'«. Podobne razlage najdemo tudi pri drugih slovničarjih. V latinščini se je pridevnik že od komediografa Plavta naprej uporabljal kot pridevek različnih bogov, zlasti boginj (največkrat Venere pa tudi Diane, Fides, Fojbe, Cerere, Nereid, Palade, Kibe, Maje, Paks idr.) ali božanskih oseb (Sibile) in pobožanstvenih oseb (*Caesaris*

58 O pomenu in simboliki zvezd gl. tudi MENZEL 1854–1856, II, pp. 411–416 (Sterne); KREUSER 1868, 279 (Sterne); MÜNZ 1886b (Sterne); JEREMIAS 1909–1915; DREWS 1923; BOLL–GUNDEL 1924–1937; FREUNDORFER 1929; GUNDEL 1950a; GUNDEL 1950b; GUNDEL 1950c; HELLER 1962, pp. 187–189 (Stern); FORSTNER 1967, pp. 109–112 (Sterne und Sternbilder); NOBIS 1970 (Gestirne); HOLL 1972a (Stern, Sterne); URECH 1974, p. 224 (Stern); LURKER 1978, pp. 308–310; GRABNER-HAIDER–KRAŠOVEC 1984, p. 808; FORSTNER 1986, p. 103 (Sterne und Sternbilder); CLEMENTS 1995; VOSS 2000; WEHR–WYRWA 2000; SEIBERT 2007, pp. 295–296 (Sterne); KRETSCHMER 2008, pp. 408–410 (Stern); BUTZER–JACOB 2021, pp. 39–40 (Aster); BUTZER–JACOB 2021, pp. 619–620 (Stern).

59 GRAESSE–PLECHL 1972, III, p. 273.

almi, *Auguste almo numine*), pri krščanskih piscih kot pridevek za boga (*pater alme*; *almus deus*, *almus Christus* ipd.), za mučence, apostole in tudi papeže ter škofe. V književnosti (predvsem v pesništvu) se je uporabljal tudi za ljudi, živali, rastline (trta, trstika, žito), abstraktne pojme (čast, prijateljstvo, rešitev, sram, ljubezen), stvari (dan, svetloba, zemlja, voda idr.) in še posebej (zlasti pri krščanskih piscih) za dežele in mesta, zlasti Rim pa tudi druga mesta in lokalitete (Kilena, Kartagina, Kreta, Kirena, Betlehem, Narbona, Ilirija idr.). Kot sinonimi za *almus* se uporabljajo tudi *fecundus*, »plodovit«, »rodovit«, *sacer*, »svet«, *sacratus*, »posvečen«, in *verendus*, »spoštovanja vreden«, »častitljiv«. ⁶⁰ Po propadu Rima je pridevnik v poznejših cesarskih konstitucijah postal standardni stalni pridevek za Konstantinopol. ⁶¹ Poimenovanje se je zaradi pomenske širine, pomenljivosti in tudi tradicije, ki je Rim povezovala s časi, ki so bili sicer zaznamovani s poganstvom, a so bili tudi obdobje največje moči in veličine Rima, ohranilo tudi v srednjem in novem veku. Tako je na primer Dante svoje 5. pismo naslovil *Universis et singulis Italiae regibus et senatoribus almae urbis ...*, »Vsem in posameznim Italije kraljem in senatorjem blagega mesta«, kar glede na etimološki izvor pridevnika lahko prevedemo tudi »mesta rednice«. ⁶² Prevod v slovenščino se morda sliši nekoliko nenavadno, kajti ime »Rim« je v slovenščini moškega spola, v latinščini in italijanščini pa ženskega; zato bi bil mogoč tudi prevod »Rima rednika«.

V.

– **Sveta gora leži pod avstrijsko oblastjo ... v ta del oglejskemu patriarhu zaradi političnih razlogov ni bilo dovoljeno priti:** Spor med Avstrijo oz. Svetim rimskim cesarstvom in Beneško republiko zaradi oglejskega patriarhata in njegove dediščine je tlel dolgo. Zadnji oglejski patriarh, ki je še ohranjal jurisdikcijo (čeprav šibko) nad slovenskimi deželami in je še opravljal vizitacije na ozemlju slovenskih dežel, je bil Ermolao (Hermolao) Barbaro iz 15. stoletja; ⁶³ za njim ni več noben patriarh prestopil meja Avstrije, večino cerkvenih zadev pa so duhovniki (župniki in višji cerkveni uradniki) na zahtevo cesarja urejali na Dunaju pri apostolskem nunciju (še v 17. stoletju je bil sicer znaten del slovenskega ozemlja vsaj na papirju pod oblastjo oglejskega patriarhata, ki pa ni več imel tolikšne moči in vpliva kot v srednjem veku). ⁶⁴

60 THESAURUS 1900, coll. 1703–1704.

61 BERGER 1953, p. 360.

62 DANTE-MONTI 1921, p. 87.

63 Rodil se je 21. maja 1453 ali 1454, študiral je v Rimu in v Padovi, l. 1477 pa je postal profesor filozofije v Padovi. Pod rimskim cesarjem Friderikom III. in Maksimilijanom I. je bil beneški veleposlanik, oglejski patriarh pa je postal 6. marca 1491 kljub nasprotovanju beneškega senata. Umril je 2. maja 1493, domnevno za kugo. Bil znan tudi kot pesnik in izdajatelj antičnih klasikov. CHACÓN 1630, II, col. 1317; CARDELLA 1792–1797, 3, pp. 245–247; MORONI 1840–1861, 4 (1840), pp. 103–104; EUBEL 1914, pp. 20, 92; PASCHINI 1957; BIGI 1964.

64 UNTERGEHRER 2012, *passim*.

Prekrivanje interesnih sfer patriarhata, Benečanov in Svetega rimskega cesarstva je moralo prej ali slej pripeljati do eskalacije. To se je zgodilo v času patriarha Domenica Grimanija (1461–1523; za oglejskega patriarha je bil izbran 13. septembra 1497, potrjen 28. marca 1498; kot patriarh je odstopil 19. januarja 1517);⁶⁵ takrat je pod nadoblast patriarhata prišla Furlanija in s tem nekatere avstrijske škofije, razmere pa so se zaostriale z vojno med Avstrijo in Beneško republiko med letoma 1508 in 1516. L. 1574 je Avstrija v Gorici nastavila arhidiakona, toda trenja niso pojenjala, ampak so se le še stopnjevala, čeprav se niso kazala v tako izraziti obliki zaradi obdobja protireformacije in rekatolicizacije. Desetega junija 1628 pa je rimski cesar Ferdinand II. v Vatikan poslal oglejskega prošta Alberta Pesslerja v spremstvu svojega odposlanca Paola Savellija, ki sta kuriji predala uradno pisno zahtevo, naj se ustanovi goriška škofija in naj se avstrijske škofije umaknejo izpod nadoblasti patriarhata. Kurija škofije sicer ni ustanovila, a je goriškemu arhidiakonatu podelila precejšnjo avtonomijo. Za vse duhovnike je veljala prepoved, da bi bili podrejeni dostojanstvenikom, ki niso avstrijski državljani. Zgodba je dobila epilog sredi 18. stoletja, ko je papež Benedikt XIV. pod pritiskom cesarja Karla VI. in nato njegove hčere Marije Terezije 6. julija 1751 z bulo *Incuncta nobis* ukinil oglejski patriarhat in je na njegovem ozemlju ustanovil dve nadškofiji, in sicer goriško, ki je obsegala avstrijski del nekdanjega patriarhata, ter videmsko, ki je obsegala njegov beneški del, obe pa sta si razdelili ozemlje Furlanije.⁶⁶

– **svoj sedež v Vidmu pod beneškim gospostvom:** V samem Ogleju so patriarhi imeli rezidenco le redko; ta se je skozi čas spreminjala. Nekaj časa je bila v Gradežu (Grado) in v Krminu (Cormòns), Kalikst, ki je bil oglejski patriarh v obdobju 726–734, jo je preselil v Čedad (Cividale del Friuli), med letoma 1238 in 1751 pa je bila v Vidmu (Udine).

– **Franciška Ksaverja Marottija:** Jurij Francišek Ksaver (Giorgio Francesco Saverio) Marotti je bil rojen 14. aprila 1683 (datum njegovega krsta) na Reki, kjer je tudi študiral teologijo pri jezuitih; subdiakon je postal 13. junija 1707, diakon 14. junija 1707 in 18. junija 1707 duhovnik. Iz filozofije in teologije je doktoriral na univerzi Sapienza v Rimu 6. junija 1711. Slabi dve leti pozneje, 8. februarja 1713, je bil izbran in 22. maja potrjen za pomožnega škofa v Pičnu v Istri; cesarju Karlu VI. ga je priporočil lastnik pazinske grofije knez Herkules Jožef Ludvik Turinetti pl. Pria kot pomočnika tedaj bolnemu pičenskemu škofu Petru Gausu. Istega dne je bil potrjen tudi kot naslovni škof v Dardanu; 6. junija 1713 je prejel škofovsko posvečenje

65 CHACÓN 1630, II, coll. 1330–1331; CARDELLA 1792–1797, 3, pp. 264–266; EUBEL 1914, pp. 22, 52–55, 63–64, 92, 203; GULIK–EUBEL–SCHMITZ–KALLENBERG 1923, pp. 55–56, 58, 114, 162, 323; MORONI 1840–1861, 33 (1845), pp. 35–36; PASCHINI 1943; BERTOLOTI 2002; HÖFLER 2016, pp. 9–27.

66 DE RUBEIS 1740, zlasti poglavja CXII–CXX, tj. coll. 1060–1126; DELLA BONA 1853, pp. 54 in nasl.; KOCIANČIČ 1853; RUTAR 1882, pp. 168–179; RUTAR 1893, pp. 68–84; BENEDIK 1991; SCHINDLING–ZIEGLER 1990, pp. 125–141; KLÍNEC 1997, p. 48; HÖFLER 2016, *passim*; MORELLI 1855–1856, I, p. 272; II, p. 259 in nasl.; PAVLIN 2006, *passim*; PAVLIN 2011, *passim*.

(posvetitelj Avguštin Cusanus) in bil umeščen kot dardanski škof. Škof v Pičnu je postal 25. aprila 1716; nasledil je Petra Antona Gausa von Homberga, ki je bil škof v letih 1693–1713.

Patriarh Delfino je Marottiju pogosto zaupal različne naloge na območju pod avstrijsko oblastjo, kamor zaradi političnih nasprotovanj sam ni mogel priti; tako je Marotti okronal tudi čudodelno podobo trsatske Marije, o njej pa je napisal tudi zgodovinsko razpravo z naslovom *Jurija Frančiška Ksaverija kanonika Marotti, Liburnijca z Reke zgodovinska razprava za trsatsko Božjo Mater, s katero se dokazuje, da je ta blaga nazaretska hiša, ki se danes časti v Picenu, nekoč stala na Trsatu v Liburniji*.⁶⁷ V njej je dokazoval, da je Marijina hiša, ki je bila od l. 1294 v Loretu v Italiji, prej stala na Trsatu (po legendi naj bi jo angeli 10. maja 1291 prinesli iz Nazareta na Trsat, od tam pa 10. decembra 1294 v Loreto).⁶⁸

Ker je bila pičenska škofija majhna in so bili temu primerno nizki tudi dohodki, se je l. 1714 potegoval za novomeško proštijo; cesar ga je izbral izmed 22 kandidatov, papež Klemen XI. pa ga je 15. maja 1715 potrdil za novomeškega prošta. Obdobje Marottijevega opravljanja arhidiakonske funkcije novomeškega prošta je bilo zaznamovano z nesoglasji z duhovniki, slabimi odnosi znotraj kapitlja, nezadovoljstvom župnikov njegovega arhidiakonata zaradi njegovega odnosa, zlasti pa s pritožbami nad njim glede neustreznega finančnega in gospodarskega poslovanja, kar je sprožilo pritožbe na deželne oblasti in pozneje celo cesarja; sledila je vizitacija in temeljita revizija Marottijevega dela, kar je končno pripeljalo do njegovega umika iz Novega mesta l. 1738. Marotti je umrl 20. avgusta 1740 na Reki, pokopan je bil v jezuitski cerkvi sv. Vida pred oltarjem sv. Frančiška Ksaverija.⁶⁹

Marotti je, kot navaja Fajdiga,⁷⁰ v cerkvi na Sveti Gori posvetil tudi več oltarjev. Tako je 9. junija 1717 posvetil oltar svete Ane (ki je bil sprva posvečen Marijinemu brezmadežnemu spočetju), v katerega je vstavil relikvije svetega Pacifika in svete Fruktuoze, naslednje leto pa je gvardijan p. Peter Stibeli poskrbel, da so mu dodali nov tabernakelj; istega dne je posvetil marmorni oltar svetega Jožefa, a ni znano, katere relikvije je vstavil vanj. Fajdiga domneva, da je istega dne (9. junija 1717) posvetil še tri oltarje, in sicer: a) ponovno je posvetil prenovljeni (marmorni) oltar svetega Frančiška, ki ga je 10. avgusta 1688 prvič posvetil tržaški škof Anton Ferdinand Gorizutti; b) oltar svetega Antona Padovanskega Čudodelnika, za katerega je

67 MAROTTI 1710.

68 O zgodovini Trsata gl. GLAVINIĆ 1648; GLAVINIĆ 1648 (2014); MAROTTI 1710; FRANCETICH 1731; PASCONI 1731; PASCONI 1744; CVEKAN 1985; DUDA 1998; HOŠKO-BRADANOVIĆ 2002; HOŠKO 2003; HOŠKO 2004; HOŠKO 2007; ŠKOFJANEC 2008, pp. 236–259, *passim*; HOŠKO-BRADANOVIĆ 2009; HOŠKO 2009; ŠPIČIĆ-FARIČIĆ 2011; DUDA-HOŠKO-KOREN 2020.

69 GATZ-JANKER 1990, p. 296; AUSTRIA SACRA 1783, p. 477; MORELLI 1855–1856, III, p. 273; RITZLER-SEFRIN 1952, pp. 182, 311; DRAGOGNA 2019, p. 279. Za obdobje, ko je bil prošt v Novem mestu, gl. zlasti DOLINAR 1993, pp. 88–94; HISTORIA COLLEGII GORITIENSIS 2020, pp. 608, 616 (1–229f, 231r). O Marottijevem kronanju svetogorske Marijine podobe gl. tudi DRAGOGNA 2019, pp. 287–288.

70 ASFR FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, pp. 659–660.

sredstva zagotovil grof Coronini iz Kromberka, Marotti pa je vanj vstavil relikvije svetih mučencev Modesta in Kandidate; c) oltar svetega Petra Alkantarskega, ki ga je l. 1714 dal postaviti provincial Romuald Sitar, vanj pa je Marotti vstavil relikvije svetih mučenk Trankviline in Bonifacije.

– **pičenskega škofa:** Pičen (hr. Pićan, it. Pedena, nem. Piben, Bibem) je staro mestece v osrednji Istri, v času rimskega cesarstva vojaška utrdba (*Petina*), v srednjem veku z lastno upravo. Od 6. stoletja naprej je bil sedež škofije (njen zavetnik je bil sv. Nicefor), ki je bila razpuščena l. 1788.⁷¹

– **Slovensko marko:** Marka je bila ostanek nekdanje Savinjske marke. Za njen južni del, ki je obsegal večji del današnje Dolenjske, se je od sedemdesetih let 13. stoletja začelo uveljavljati ime Slovenska marka (lat. *Marchia Slavica* ali *Sclavonica*, nem. Windischmar(i)ch, Windische Mark) ali krajše Marka (*Marchia*). Kranjska in Marka se v dokumentih 13. in 14. stoletja omenjata povezano, vendar kot samostojni ozemeljski in politični tvorbi, bodisi kot deželi, dominija, kneževini ali provinci. Kranjska je bila v začetku šestdesetih let 14. stoletja, ko je vojvoda Rudolf IV. Habsburški privzel naziv vojvoda Kranjske, povzdignjena v vojvodino (*Herzogt(h)um*), Slovenska marka pa je ostala dominij (*Hersche(a)ft*).⁷²

– **svétnika:** lat. *consiliarius*. V izvorniku je pravopisna napaka; Fajdiga je napisal *Consilium* namesto *Consiliarium*.

– **apostolski nuncij:** lat. *nuntius apostolicus*, tj. veleposlanik oz. diplomatski predstavnik Svetega sedeža. Apostolska nunciatura na avstrijskem dvoru velja za najstarejšo; ustanovljena je bila l. 1529, v času vladavine kralja Ferdinanda I.⁷³

– **Jurij Spinola:** Jurij (Giorgio) Spinola, kardinal, vatikanski uradnik in diplomat je imel izjemno pestro in bogato kariero. Rodil se je 5. junija 1667 v Genovi v plemiški družini Spinola di San Luca, ki je od srede 16. do srede 19. stoletja poleg njega dala še 12 kardinalov. Šolal se je v jezuitskem kolegiju (*Collegio Tolomei*) v Sieni, nato pa je doktoriral iz obojega prava (*doctor utriusque iuris*). Kariero je začel kot uradnik papeške države, najprej je deloval na sodiščih, nato so ga l. 1694 zaposlili na Apostolski signaturi; l. 1695 je postal papeški prelat in vicelegat v Ferrari ter svetovalec Svetega Oficija, postal pa je tudi član inkvizicije. V naslednjih letih je bil upravitelj v Civitavecchii in Tulfi ter superintendent v Cornetu (1696–1699),

71 MATIJAŠIĆ–ORBANIĆ 2012; ORBANIĆ 2002.

72 Za natančnejši zgodovinski oris gl. KOMAC 2006, *passim*, še zlasti pp. 147 in nasl.; ŠTIH 1997, pp. 159–161; HAUPTMANN 1999.

73 O razvoju in pomenu funkcije nuncija in nunciature gl. BITTNER–GROSS 1936; HAUSMANN 1950; KNUT 1966; NAGLER 2000; FELDKAMP 2010; UNTERGEHER 2012. O nunciaturi na Dunaju gl. SQUICCIARINI 1998; MRKONJIĆ 2008; BANDION–PACHER 2018.

upravitelj v Viterbu (1699–1701), Perugii in Umbriji (1701–1703) ter inkvizitor na Malti (1703). Diakonsko posvečenje je prejel 6. junija 1706, duhovniško pa 13. junija 1706. Prvega junija 1711 je bil izbran za naslovnega škofa v Cezareji (v Kapadokiji), 7. junija je bil posvečen. Še isto leto (1711) je postal asistent pontifikalnega trona, nuncij na španskem dvoru (6. julij 1711 – 22. maj 1713) in nato nuncij na Dunaju (26. maja 1713 – 2. avgusta 1720). Vmes (29. novembra 1719) je bil izbran za kardinala (kot nazivno cerkev je dobil Sant’Agnese fuori le mura). Po koncu diplomatske službe na Dunaju je bil najprej tajnik papeške države (10. maj 1721 – 7. marec 1724), kardinal kamerleng (1726) in prefekt Svete kongregacije cerkvene imunitete, legat v Bolonji (1727–1731) in legat *a latere* v Parmi in Piacenzi. Sodeloval je na treh konklavah: 1721 (izvoljen Inocenc XIII.), 1724 (izvoljen Benedikt XIII.) in 1730 (Klemen XII.). L. 1734 mu je papež Klemen XII. podelil nazivno cerkev Santa Maria in Trastevere, v obdobju 1736–1737 je bil kamerleng v odsotnosti kardinala Annibala Albanija, l. 1737 je postal proktor kongregacije kamaldolijancev in isto leto je dobil kot nazivno cerkev Santa Prassede. L. 1738 je postal škof kardinal v Palestrini. Umrli je 17. januarja 1739 v Rimu, pokopan pa je v cerkvi S. Salvatore delle Coppelle.⁷⁴

– **kot bo videti spodaj:** gl. poglavje VI in § III, poglavje XII.

– **Dionizij oglejski patriarh:** gl. poglavje II.

VI.

– **pater Romuald Sitar:** gl. poglavje I.

– **pičenskemu škofu:** gl. poglavje V.

– **Juriju Frančišku Ksaveriju Marottiju:** gl. poglavje V.

– **škofijo brez odlašanja sprejeti:** Marottija je cesar za pomožnega škofa v Pičnu imenoval 8. februarja 1713, 22. maja 1713 je bil potrjen, 6. junija 1713 pa je bil v Rimu posvečen (posvetil ga je Augustino Cusano); star je bil 30 let. Pičenski škof je postal 25. aprila 1716, dobro leto pred slovesnim kronanjem svetogorske Marijine podobe.⁷⁵

74 CARDELLA 1792–1797, 8, pp. 179–180; KARTTUNEN 1912; RITZLER-SEFRIN 1968, pp. 40, 46, 48; RITZLER-SEFRIN 1979, pp. 31, 43, 133; WEBER 1994, pp. 159, 219, 253, 333, 433, 927; SQUICCIARINI 1998, pp. 157–159; DEL RE 1998, p. 89.

75 RITZLER-SEFRIN 1952, p. 311; GATZ-JANKER 1990, 296.

– **oglejski patriarh:** tj. Dionisio Delfino. Gl. poglavje II.

– **Jurij Spinola:** gl. poglavje V.

– **po vatikanskem obredu ovenčal trsatsko Veliko Mater:** Kronanje čudodelne trsatske podobe je bilo 8. septembra 1715. Gl. I.

O vatikanskem obredu gl. poglavje IV. (*na podlagi volila gospoda grofa Aleksandra Sforza*).

Zanimivo je, da Fajdiga za Marijo tokrat uporabi formulacijo *Magna Mater*, »Velika Mati«; formulacijo *mater deum magna Idaea*, »velika idajska mati bogov«, so Rimljani uporabljali za poimenovanje Kibebe,⁷⁶ sicer staroanatolsko-frigijsko-huritske boginje plodnosti, ki je bila v grškem prostoru tesno povezana s kultom Artemide,⁷⁷ največkrat s kultom Afrodite, s katero je bila enačena kot mati plodnosti in razmoževanja,⁷⁸ pa tudi s kultom boginje Demetre. Ta antični kult je bil nadaljevanje minojsko-mikenske tradicije, prevzete neposredno iz Frigije v Mali Aziji, domnevno v 7. stoletju pr. Kr., v grški prostor pa so ga zanesli Kibelini popotni beraški svečeniki. Za njeno čaščenje so bili značilni ekstatični obredi, pogosto povezani z divjimi plesi in orgiastičnimi epizodami, ki so odražali njeno vlogo kot boginje plodnosti. Najstarejše kultno središče Velike Matere v grškem prostoru je bilo v mestu Pesinunt v današnji osrednji Turčiji. V Rimu je imela svoje svetišče na Palatinu.

V krščanstvu je Marija v pomenu Velike Matere čaščena kot Mati Cerkve, kot blaga mati (*alma Mater*) in kot zaščitnica življenja; kot Velika Mati simbolno nakazuje in opozarja na »Velikega Očeta« in na svojega edinorojenega Sina; nakazuje na Boga Očeta kot stvarnika in ohranjevalca življenja. Čaščenje Marije kot Velike Matere vsebinsko ni povezano z antičnim Kibelinim kultom in tudi ni njegov relikv; v Marijinem čaščenju je poudarjena njena posredniška vloga, saj velja Marija kot Velika Mati za posrednico življenja in ljubezni.⁷⁹ Zanimivo je, da je bila cerkvena dogma o Mariji kot Božji Materi (Θεοτόκος) sprejeta in razglašena l. 431 na koncilu v Efezu, kjer je bilo močno središče boginje Artemide, katere kult je bil tedaj že precej pozabljen.

76 RAPP 1890–1897; CUMONT 1911, pp. 46–60; GRAILLOT 1912; STEINBRUCKER–VON ERFEA 1953; KÖVES 1963; BÖMER 1964; HELCK 1971; VERMASEREN 1977–1989; SCHILLINGER 1979; NAUMANN 1983; WILHELM 1988; EHMER 1994; BORGEAUD 1996; BURTON 1996; TURCAN 1996, pp. 28–74 (*The Great Mother and her Eunuchs*); MATTERN 2000; DEMANDT 2007, pp. 131 in nasl., 167, 171, 183, 199, 361, 438, 500, 509, 525 (*Kybele (Magna Mater)*); RISTOW 2008; DUBOSSON–SBRIGLIONE 2018.

77 FARNELL 1896, pp. 425–498, 520–548; PRÜMM 1935, *passim*; HÖNN 1946; NILSSON 1950, *passim*; NILSSON 1955, pp. 481–500; CHIRASSI 1964; PFÄFFLIN 1984; AMMICH 1988, pp. 248–249; STRELAN 1996; BURKERT 2011, pp. 231–234; ROGERS 2013; IMMENDÖRFER 2017.

78 RAPP 1890–1897; CARTER 1902, pp. 26–27; SCHWENN 1922, coll. 2250–2298; BURKERT 1990, pp. 13, 30 in nasl.; HAAS 1994, pp. 406–409; HUTTER 1997, coll. 1190; TAKACS 2012, coll. 998–1000.

79 GRAILLOT 1912; BÖHMER 1964; VERMASEREN 1977; NAUMANN 1983; ROLLER 1991; MODE 1992; BORGEAUD 1996; ROLLER 1999; BØGH 2007; ALVAR 2008; BØGH 2012; DUBOSSON–SBRIGLIONE 2018.

– **Janez Fattori, opat pri svetem Jakobu na Otoku Ogrske na Donavi:** *lat. Joannes Fattori ad S. Jacobum in Insulae Hungariae super Danubium Abbas*. Janez Fattori je bil rojen na območju Pazina domnevno l. 1655; v virih se omenja kot cesarski kaplan, kot apostolski protonotar, kot vikar poreškega škofa in kot prošt v Pazinu, kjer je bil zaslužen za ponovno izgradnjo tamkajšnje cerkve sv. Nikole (1726). V njej je dal objaviti nekaj napisov in si l. 1716 v koru te cerkve pripraviti grob z nagrobnim napisom. Umrli je 22. marca 1729 v 74. letu starosti.⁸⁰

Fajdiga posebej poudari, da je bil opat, ki je imel pravico do uporabe mitre, in sicer »pri sv. Jakobu na Otoku Ogrske na Donavi« (predložno zvezo *super Danubium* je mogoče prevesti tudi bolj dobesedno: »nad Donavo«). Zemljepisno poimenovanje *Abbatia Sancti Jacobi de insula Savae*, »opatiija sv. Jakoba na Otoku Ogrske na Donavi/ nad Donavo« (madž. *dunaszigeti Szent Jakab apátság*), je na prvi pogled nekoliko zavajajoče, čeprav se v virih to imenovanje uporablja. Pravilno bi bilo *abbatia S. Jacobi de insula Savae*, »opatiija sv. Jakoba na otoku Save«, ali *abbatia de insula S. Aegidii iuxta Zagreb*, »opatiija na otoku sv. Egidija pri Zagrebu«; ne gre torej za Donavo, ampak za Savo.⁸¹ Omenjeni otok je eden od otokov, ki jih je nekoč tvorila reka Sava in so pozneje zaradi njenega toka ali regulacije izginiili; o njem je malo poročil, ki so raztresena po različnih arhivskih in knjižnih virih. Omenjeni samostan (opatiija) je bil nekje na območju Zagreba, njegova točna lokacija ni znana; nekateri viri so ga postavljali na neki otok na Donavi, domnevno v škofiji Székesfehérvár (*diocesis Alba-Regalensis*), navaja pa se pod različnimi imeni: *Insula Sancti Jacobi*; *Sancti Jacobi de insula Savi (Zava, Zawa, Zasca)*; *Sancti Jacobi de insula Savi iuxta Zagrabiam*; *Sancta Maria de insula Aegidii (Egidii)*; *Beata Maria in Aegidii insula*; *Sanctus Jacobus in insula Danubii*; *Sancti Jacobi in Hungaria*; tudi *claustrum Sancte Mariae Virginis iuxta ecclesiam Sancti Iacobi in insula Egidii*, madžarsko *dunaszigeti Szent Jakab apátság, szávaszigeti Szent Jakab apátság, szigeti Szt Egyed, zágrábmezei*.⁸² Po navedbah v listinah je ustanovitev samostana s posebno diplomom 30. junija 1257 odobril kralj Bela IV., ustanovil pa ga je zagrebški arhidiakon Peter (kanonik in zagrebški katedralni arhidiakon med 1307 in 1315), ki je skupaj z lektorjem Dominikom in poslanci župana Zagrebške županije poskrbel, da so se ob cerkvi sv. Jakoba naselili cistercijani,⁸³ ki jim je priskrbel tudi posestvo in zanje zgradil samostan; odobritev so potrdili tudi drugi kanoniki zagrebškega kapitlja, vendar pod določenimi pogoji (med drugim so morali plačevati tudi dajatve).⁸⁴

80 STANKOVICH, pp. 486–487.

81 PÉTERFFY 1742, II, 275 (*Abbatiae Ordinis Cisterciensium: S Iacobi, in Insula Danubii, fundata 1273, De Ilda, in Sclavonia*); LBE, p. 285; SCHEMATISMUS 1911, pp. XL, LVII.

82 Gl. Magyar Katolikus Lexikon, D, *dunaszigeti Szent Jakab apátság*, <http://lexikon.katolikus.hu/D/dunaszigeti%20Szent%20Jakab%20ap%C3%A1ts%C3%A1g.html> (15. 5. 2023).

83 IONGELINUS 1640, p. 45, št. 27; FUXHOFFER 1803, p. 127; TKALČIĆ 1874, p. 138; JANAUSCHEK 1877, pp. 259–260; KARÁCSONYI 1900, p. 75; SZABO 1911; TURKOVIĆ 1936; BUNTAK 1936, pp. 37–42; OSTOJIC 1966, p. 224; HERVAY 1984, pp. 200–207; BRIGLJEVIĆ 1995, p. 101; HERVAY 1996; SZEBERÉNYI 2001; NOVAK 2008, *passim*; SZABOLCS 2009, p. 64; NOVAK 2011.

84 JERKOVIĆ 2011, p. 533; TKALČIĆ 1874, p. 138 (dok. 127); TKALČIĆ 1889, p. 79 (dok. 93); SMIČIKLAS 1910, p. VIII, 409–410 (dok. 334).

Od kod so prišli menihi, ki so se naselili v samostanu na otoku, ni zanesljivo potrjeno; domnevno so se priselili iz samostana v Tapolci.⁸⁵ Sprva je bil samostan le priorat s priorjem na čelu, njegov ustanovitelj Peter je za lažje preživljanje menihom priskrbel še nekatere donacije, pridružili so se mu še nekateri drugi podporniki. L. 1274 je bil samostan iz priorata povzdignjen v opatijo, predstojnik samostana pa je dobil naziv opat (*abbas*). V virih se samostan na savskem otoku omenja večkrat: leta 1277 (*abbacia sancti Jacobi de insula Zawa*, »opatija svetega Jakoba na savskem otoku«), leta 1280 (*abbati et conventui ecclesiae sancti Jacobi de insula prope Zagrabiam*, »opatu in samostanu cerkve svetega Jakoba na otoku blizu Zagreba«) itd. Med letoma 1307 in 1315 so cistercijani – ki jih je od l. 1287 vodil opat Janez (*Joannes*), od 23. junija 1307 opat Hulman (*Hulmanus*) in od 1315 opat Pertold (*Pertholdus*) – sklenili, da bodo za skupnost koristnejši, če otok zapustijo, zato so se preselili v Zagreb, otok in samostan pa so prevzele cistercijanke. Zakaj so menihi zapustili samostan, ni znano in tudi v zgodovinskih dokumentih ni poročil; vzrok je bil morda poplavljanje Save ali pa kaki drugi cerkvenoupravni ali ekonomski razlogi. O poznejši usodi samostana je znanega malo; spadal je pod nadškofijo Esztergom (*archiepiscopatus Strigoniensis*), v virih 17. in 18. stoletja je umeščen med opuščene samostane (*abbatiae exemptae*),⁸⁶ poznamo pa imena nekaterih (naslovnih) opatov, katerih funkcija je bila zgolj častna: Giovanni Fattori (omenjen 1714), Ferenc Bezerédi iz Vašvarja (1751), Pál Ordódy iz Spiša (1791), József Wlassics (Josip Vlasić?) iz Székesfehérvárja (1804), Menyhért Nyizsnyánszky iz Bistrice (Besztercebányai; 1814), Böle András (1834), György Szailer iz Győra (1846), Imre Tóth iz Esztergoma (1865), Antal Huszár iz Abonyja (1900) ter Janez Fabijan (János Fábíán) Hrizostom iz Érsekújvárja (zdaj Nové Zámky, Slovaška; 1900). Fattori je sodeloval pri kronanju trsatske milostne podobe, kar navaja tudi Fajdiga,⁸⁷ ki ga omenja še pri opisu pazinskega samostana, kateremu je priskrbel

85 ROMHANYI 1993–1994; BRIGLJEVIĆ 1995; ANČIĆ 1997; FERENCZI 2006; FERENCZI 2018; JANEŠ 2018; KEKEZ 2021a; KEKEZ 2021b.

86 FUXHOFFER 1860, p. 99: *Abbatia S. Jacobi de Insula Danubii. Inter loca sacra Insulae Danubii, quam Ladisl. Thuróczi eandem cum ea, quam vulgo Csallóköz dicimus, existimare videtur, numeratur Abbatia S. Jacobi Ordinis Cisterciensis ... Igitur memoriam Abbatiae huius solus fere usus collationis tituli eiusdem conservat ...*; SCHEMATISMUS 1911, p. LVII: *S. Jacobi de insula Danubii. Rectius S. Jacobi de insula Savae, alias de insula S. Aegidii iuxta Zagrab. Litteris Belae IV. regis testantibus fundata est anno 1255. et quidem a Petro, archidiacono Zagrabienſi. Tempore foundationis prioratus erat et tantummodo anno 1274. ad abbatiam evecta est. Cistercienses, de quorum abbatia agitur, ex Tapolcza hue venerunt, anno autem 1315., monachis Zagrabiam transmigrantibus, moniales eiusdem ordinis monasterium occuparunt. De ulterioribus fatiſ huius abbatiae, quae abhinc etiam nomine »de campo Zagrabienſi« occurrit, vix aliquid memorabile constat.*

87 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, pp. 659–660, p. 576: *... sinistrum R'mus D. Joannes Fattori Abbas Infulatus, et Praepositus Pisinensis, nec non ex parte Imperii Parentinae Dioecesis Vicarius Generalis.; p. 585: Media quinta mane nostrum unus ad copiosissimum populum Croaticum sermonem habuit: eodem idiomate è R. R. P. P. Augustinianis Praedicator circa septimam concionatus est. Solemne Pontificale Sacrum tenuit Rimus D. Abbas, et Praepositus Pisinensis Joannes Fattori.*

umivalnik za refektorij in umivalnik za zakristijo.⁸⁸

– **apostolski protonotar:** lat. *protonotarius apostolicus*, častni naziv za prelate neškofo rimske kurije ali osebe, ki jim je ta naziv dodeljen kot častni. Funkcija izvira iz 5. stoletja po Kr.; prvotni naziv je bil *primicerius notariorum in Urbe*. Sprva so bili to notarji, ki so postali najpomembnejši notarji v rimski kuriji, v srednjem veku pa visoki papeški uradniki, mnogi med njimi tudi najvišji cerkveni dostojanstveniki (kardinali). »Protonotariati« so poimenovali prvotnih sedem rimskih notariatov in papeži so jim skozi čas podeljevali številne privilegije. Sikst V. je njihovo število povečal na dvanajst, pozneje se je njihovo število znova zmanjšalo na sedem. Funkcija je konec 18. stoletja precej zamrla, danes pa poznamo štiri vrste apostolskih protonotarjev: 1. *de numero participantium*, »apostolski notarji iz števila udeleženi (prelatov)«, zadolženi za konsistorije, kanonizacije, imenovanja doktorjev teologije in cerkvenega prava itd.; 2. *supranumerarii*, »nadštevilni«; to čast so prejeli le kanoniki štirih glavnih rimskih bazilik (t. i. *basilicae maiores*: Lateranska, sv. Petra, Marije Snežne, sv. Pavla) in izbranih stolnih kapituljev, ki so jim bile te pravice priznane (naziv je bil časten in ni bil povezan z opravljanjem te funkcije); 3. *ad instar*, »navidezno udeleženi«, ki jih določi papež; 4. *titulares seu honorarii*, »nazivni ali častni«, zunaj Rima, ki so to čast dobili bodisi od papeža bodisi od nuncijev.⁸⁹

Protonotar (lat. *protonotarius*) v civilnem okolju je bil glavni notar dvornega administrativnega aparata. Protonotarji so bili del osebja dvorne pisarne in so skupaj s sekretarji ter notarji skrbeli za delovanje dvorne uprave. Njihova glavna naloga je bila povsem administrativna: vodenje zapisovanja vladarskih dokumentov. Ker pa so bili na ta položaj navadno imenovani zaupanja vredni posamezniki, so jim knezi zaupali še druge naloge na področju vodenja financ, sodstva in tudi diplomacije. V obdobju cesarja Friderika III. (1415–1493, vladal 1452–1493) sta na dvoru delovali dve pisarni: rimska, ki je bila pristojna za urejanje zadev cesarstva, in avstrijska, ki je bila pristojna za urejanje zadev habsburških dednih dežel, v njej pa je delovalo 42 svetnikov, večinoma iz vrst duhovščine. Žiga (Sigismund, Sigmund) Lamberg (?–1488), poznejši prvi ljubljanski škof (imenovan 1461), je bil edini Kranjec, ki je postal

88 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, p. 924: *Anno mox praecedenti factum fuit lavatorium in Refectorio marmoreum munificentia R'ni D. Joannis Fattori Praepositi Pisinensis, prout indicat supra posita inscriptio sequentis tenoris: Opus munificentiae Perill'ris, et R'ni D. Joannis Fattori Abbatis infulati S. Jacobi in Insula Hungariae transdanubiana S. C. M. Capelani Proto-Notarii Apostolici, Vicarii in Spiritualibus ex parte Imperii, nec non Praepositi Pisinensis consecratum Anno Domini MDCCXVI. Hujus benefactoris beneficentia etiam attribuitur lavatorium marmoreum in Sacristia anno 1707. factum, ut ex appposito ejusdem insigni desumitur.*

89 O apostolskih protonotarjih gl. FABRI 1672; SACCHETTI 1717; MARCHESI BUONACCORSI 1751; MORONI 1840–1861, 56 (1852), pp. 1–29 (Protonotari Apostolici); BANGEN 1854, pp. 59–62; HINSCHIUS 1869, pp. 364, 376, 389, 442–444 (Protonotarii Apostolici); BAART 1895, pp. 327–336 (Protonotarii Apostolici); HILLING 1906, pp. 33–38 (Protonotarii apostolici); SCHULZ 1993, p. 876; HAERING–SCHMITZ 2004, coll. 56 in nasl.; BALDUS 2004; HAERING–REES–SCHMITZ 2015, pp. 527–528 (Apostolischer Protonotar, Prälat).

protonotar avstrijske dvorne pisarne.⁹⁰ V avstrijski deželnoknežji pisarni je v obdobju 1471–1483 kot protonotar in cesarjev svétnik deloval humanist, diplomat in cerkveni dostojanstvenik Tomaž Prelokar iz Celja (Thomas de Cilia; ok. 1430–1496), ki je bil l. 1474 tudi protonotar pri komornem sodišču v Strassburgu in Augsburgu.⁹¹

Naziv protonotarja so dobili tudi cerkveni dostojanstveniki in duhovniki, ki so se pri svojem delu zelo izkazali. Za ilustracijo je v nadaljevanju navedenih nekaj primerov s slovenskega prostora. Častni naziv apostolskega protonotarja so na primer imeli: cerkveni dostojanstvenik, govornik, zgodovinar in mariolog Janez Ludvik Schönleben (1618–1681);⁹² l. 1687 umrli »Janez Karel de Georgio, doktor obojega prava, cesarski in apostolski protonotar ... tajnik deželnega vicedoma«; Gašper Žitnik (ok. 1535–1585), ujec Tomaža Hrena »je postal palatinski grof in apostolski protonotar, nazadnje pa zaradi redkih duhovnih darov svetovalec v vzvišeni vladi presvetlega nadvojvode Karla«; l. 1641 umrli Adam Sontner, »izredni kanonik stolne cerkve, javni apostolski protonotar svetega Apostolskega sedeža, generalni vikar prevzvišenega ljubljanskega škofa Tomaža Hrena«;⁹³ v letih 1732–1772 »Pavel France Klapše iz Kostela (ne na Primorskem, ampak na Kranjskem), protonotarius apostolicus, korar pičanski v Istri, jako iskren mož, župnik v Tomaju na Krasu«.⁹⁴ L. 1475 se v Kranju omenja »župnik in apost. protonotarij Prosper Camuli«;⁹⁵ l. 1582 v Novem mestu Polidor pl. Montagnana, ki je bil l. 1590 imenovan »apostolskega sedeža akolit, kapelan in protonotar, v patrijarhatu in oglejski škofiji na Štajerskem in obojnem Kranjskem najvišji vikar v duhovskih in svetnih zadevah, naddijakon savinjske doline, prost novomeški in nadvojvodski svétnik«;⁹⁶ l. 1600 v Cerknici »Jurij Zimmermahn, apostolski protonotar, kanonik novomeški in župnik cirčniški«;⁹⁷ l. 1619 v Kamniku »kamniški župnik in naddijakon Krištof Plankel«, ki je l. 1626 »postal župnik in naddijakon v Laškem na Štajerskem ter apostolski protonotar«, l. 1634 pa se omenja kot »apostolski protonotar, cesarski svetnik, gorenjski naddijakon, kanonik-starosta v Novem Mestu in župnik v Kamniku«;⁹⁸ l. 1634 v Mengšu kot župnik »apostolski protonotar Andrej Šega«;⁹⁹ l. 1638 v Mengšu kot višji vikar »apostolski protonotar Baltazar Wüz«;¹⁰⁰ l. 1639 v Kamniku »Krištof Plankel, apostolski protonotarij, cesarjev svetnik, naddijakon gorenjski, kanonik (senior) novomeški in

90 TURK 1932 (2013); HEINIG 1997, pp. 474, 602; KOTAR 2016, pp. 341–343.

91 SIMONITI 1979, pp. 147–154, tu 148.

92 ŠTREKELJ 2012, p. 330; DEŽELAK TROJAR 2015, p. 180; DEŽELAK TROJAR 2017, p. 105

93 VIDMAR 2013; DIMITZ 1876, pp. 120, 123.

94 ŠTREKELJ 2012, p. 391.

95 KOBLAR 1891–1893, 1, 1, 1891, p. 11.

96 KOBLAR 1891–1893, 2, 1, 1892, p. 74.

97 KOBLAR 1891–1893, 2, 1, 1892, p. 40.

98 KOBLAR 1891–1893, 2, 1, 1892, p. 52.

99 KOBLAR 1891–1893, 2, 1, 1892, p. 68.

100 KOBLAR 1891–1893, 2, 1, 1892, p. 69.

župnik kamniški«;¹⁰¹ l. 1676 in 1716 »Hudačut Andrej, A. A. L. L. et Philosophiae Mgr. Protonotarius Apostolicus«;¹⁰² l. 1704 »apostolski protonotar, mengeški župnik in arhidiakon dr. Janez Andrej pl. Flachenfeld (1677–1733)«. ¹⁰³ Podobnih primerov je še veliko; kot vidimo iz primerov, je šlo za posameznike, ki so delovali na višjih položajih v cerkveni hierarhiji ali pa v pomembnih in močnih župnijah.

– **poreški vikar:** Fattori je bil vikar (namestnik) tedanjega poreškega škofa Antonia Vaire (Antonio Vaira), ki se je rodil 28. januarja 1649 v Benetkah. Diakon je postal 3. junija 1675, duhovnik pa dan pozneje (4. junija); 2. marca 1712 je bil določen za poreškega škofa, 3. aprila istega leta pa je bil posvečen. Funkcijo je opravljal do 12. julija 1717, ko je postal škof v Adrii. Umril je 8. oktobra 1723. Vairov predhodnik je bil Alessandro Adelasio (škof 1671–1711).¹⁰⁴ Legendarno izročilo povezuje poreško škofijo s sv. Mavrom in njen začetek umešča v 3. stoletje pr. Kr.¹⁰⁵

– **opat Tomaž Gorzar, infulirani prošt v Seneblinu in župnik v Villa Vicentina:** lat. *Thomas Gorzar Abbas, Praepositus de Senablin infulatus, et Parochus oppidi Vincentini*. Pasconi v svoji zgodovini Svete gore v predstavitvi kronanja zapiše, da *sinistrum* [sc. *latus ambiebat*] *vero Reverendiffimus Dominus Thomas Gorzer Praepositus a Seneblin, & Parochus Oppidi Vincentini*, »je na desni strani škofa stopal prečastiti gospod Tommaso (Tomaž) Gorzer, prošt v Seneblinu in župnik v Villi Vicentini«. ¹⁰⁶ Fajdiga ga omenja dvakrat: na tem mestu in še na str. 710, kjer dobesedno navaja Pasconijev zapis (*sinistrum verò R^{ms} Dominus Thomas Gorzer Praepositus à Seneblin, et Parochus Oppidi Vincentini*). O Tomassu (Tomažu) Gorzarju (v virih zapisan tudi Gorzer) v virih najdemo nekaj podatkov (poznejša poročila sicer navajajo zgolj njegovo ime in nazive).¹⁰⁷ Družina Gorzar je morda izhajala iz Gradiške, čeprav so njeni člani že od 16. stoletja živeli tudi v Gorici; omenja jo Carlo Morelli, ki navaja, da je bilo gradiško plemstvo po združitvi Goriške in Gradiške (1754) sprejeto med goriško.¹⁰⁸ Ludwig Schiviz von Schivizhoffen navaja, da je bil Tomaž, sin Gregorja in Anteje, krščen 11. januarja 1648 v goriški župnijski cerkvi sv. Hilarija in Tacijana, njegova botra pa sta bila Andreas Branich (Andrej Brajnik?) in Margareta Juch. Isti večkrat omenja Thomasa von Gorzarja kot botra: l. 1687 je bil boter 27. maja rojenemu Petru Ignacu, sinu Pavla Mihaela Codellija in Terezije Katarine; l. 1694 boter 24. aprila rojenega Sigmunda Antona, sina Jožefa Salamanca in Elizabete; l. 1706 je bil boter 20. avgusta rojene in 4. novembra

101 KOBLAR 1891–1893, 1, 1, 1891, pp. 8–9.

102 KOS 1892, p. 14.

103 VOLČJAK 2020, p. 489.

104 RITZLER-SEFRIN 1952, pp. 69, 307; RITZLER-SEFRIN 1968, p. 66.

105 CAPPELLETTI 1851, pp. 779–821; BABUDRI 1910, pp. 81–148; LANZONI 1927, pp. 846–849; GAMS 1957, pp. 799–800.

106 PASCONI 1746, p. 107.

107 MAINATI 1818, p. 1; PASCONI 1841 (1993), pp. 10–11.

108 MORELLI 1855–1856, p. 75; o njem gl. MAKUC 2011, pp. 98 in nasl.

krščene Klare Marije, hčere Nikolaja Vecchi in Elizabete.¹⁰⁹ V kroniki šempetrskih notarjev Dragogna z naslovom *Notabilia quaedam* je navedeno (zapis za 26. julij 1716), da je prečastiti monsinjor Tomaž Gorzar (ob Baselliju iz Gradiške) asistiral pičenskemu škofu Juriju Marottiju, ko je ta infuliral in podelil mitro opatu Mariu de Gibeliju, župniku v Gorici. Tomaž je omenjen kot prošt (*preposito*).¹¹⁰ V opombi k temu zapisu je navedeno, da »je Goričan Tomaž Gorzer 14. marca 1671 vstopil v semenišče v Vidmu«. ¹¹¹ Tomaž Gorzar se omenja tudi v zapisu za 6. junij 1717 (dan kronanja svetogorske Marijine podobe),¹¹² da je bil prošt Gorzar eden od udeleženihi cerkvenih dostojanstvenikov v procesiji kronane svetogorske Marije iz Gorice (omenjen je ob škofu Marottiju in neimenovanem pičenskem proštu), vsi trije pa so opisani kot *mitrati*, »z mitro«. ¹¹³ Uganka, povezana z Gorzarjem, je lokaliteta *Seneblin* (tudi *Senablin*), kjer je bil Gorzar prošt (*praepositus*). Večina poznejših opisov kronanja preprosto povzema Pasconijevo poročilo in navaja ime *Seneblin* (*Senablin*): »assistito dall' Abate mitrato Fattori, e da Tommaso Gorzer, Preposito Mitrato di Seneblin, e Parroco di Villa Vigentina«¹¹⁴; »e da Tommaso Gorzer Preposito Mitrato di Seneblin, e Parroco di Villa Vicentina«;¹¹⁵ »Tommaso Gorzar Prevosto mitrato di Seneblin e Parroco di Fiumicello«;¹¹⁶ »Herrn Thomas Gorzar, infulierten Probst von Seneblin und Pfarrrers von Fiumizello«;¹¹⁷ »e da Tommaso Gorzer preposito mitrato di Seneblin e parroco di Villa Vicentina«;¹¹⁸ »assistito dall'Abate Mitrato Fattori, e da Tommaso Gorzer Preposito Mitrato di Seneblin, e Parroco di Villa Vicentina«;¹¹⁹ »Tomah Gorzer Profht is Seneblina in fajmofhter is Visentinskiga sela«¹²⁰ idr. Mainati pa v svoji kroniki na 1. strani za leto 1692 navaja,¹²¹ da je bil na slovesni posvetitvi tržaškega škofa Janeza Franciška Millerja (Giovanni Francesco Miller) navzoč tudi Tomasso Gorzer, »abate e preposito di Cinquechiese nell Ungheria, il piovano di Villa-Vicentina nel Friuli«. ¹²² To pripelje do delne razrešitve lokalitete: gre za Pécs (it. *Cinquechiese*, nem. *Fünfkirchen*,

109 SCHIVIZHOFFEN 1904, pp. 74, 91, 193, 195.

110 DRAGOGNA 2019, p. 279.

111 ACAU, Ordinanze sacre, b. 630, fasc. *Ordinationum 1664–1665*, c. 55r.

112 Za opis slovesnosti gl. DRAGOGNA 2019, pp. 287–288.

113 DRAGOGNA 2019, p. 287.

114 RICCARDI 1840, p. 138.

115 RICCARDI 1844, p. 134.

116 NOTIZIE 1838, p. 19.

117 POLK 1867, p. 58.

118 ATLANTE 1846, p. 965.

119 FERESIN 2015a, p. 76.

120 PASCONI 1843, p. 16.

121 MAINATI 1818, p. 1.

122 Giovanni Francesco Miller je bil rojen l. 1638 v Gorici, krščen 9. avgusta 1638, doktoriral pa je iz teologije v Gradcu. Za škofa je bil izbran 20. decembra 1691 (izbral ga je cesar Leopold I.), potrjen je bil 6. oktobra 1692, posvečen in ustoličen pa 7. decembra 1692; posvečen je bil v Ljubljani, glavni posvečevalec pa je bil ljubljanski škof Sigismund Krištof Herberstein. Umril je 23. aprila 1720. Gl. RITZLER-SEFRIN 1952, p. 371, ki navaja, da sta bila ob škofu posvečevalcu navzoča dva opata Gl. tudi PREMROU 1926, p. 11.

lat. *Quinque Ecclesiae*) na Ogrskem;¹²³ v času, ko je živel in deloval Gorzer, je bil škof v Pécsu Wilhelm Franz Johann pl. Nesselrode, ki je bil za škofa izbran 19. aprila 1703, potrjen 21. julija 1710, ustoličen pa 27. septembra 1711 (umrl je 29. septembra 1732).¹²⁴ Vendar pa v nobenem od dosegljivih in znanih virov ni bilo mogoče potrditi istovetnosti Seneblina in Pécsa; nobeden od izvedencev za cerkveno zgodovino tega ni zanesljivo potrdil ne v Sloveniji ne v Italiji in ne na Madžarskem, poizvedbe v škofijskem arhivu v Pécsu niso dale rezultata (nekateri so menili, da je ime popačeno ali nepravilno zapisano), v Vatikanski knjižnici so samo potrdili (brez morebitnih dopolnilnih virov), da je Seneblin drugo ime za Pécs. Odprto še ostaja vprašanje, v kateri instituciji je bil Gorzer prošt. Koller v svoji monumentalni zgodovini škofije Pécs Gorzerja ne omenja.¹²⁵ Michael Haas v svojem delu navaja, da so bili v Pécsu samostani vsaj sedmih redov: benediktincev, dominikancev, karmeličanov, frančiškanov, avguštincev in dominikank, dodaja pa, da se v virih omenjata še dva samostana, vendar ni znano, katerima redovoma sta pripadala.¹²⁶ Avstrijski *Hof- und Staats-Handbuch* za leto 1882 navaja, da so bili l. 1882 v pécski škofiji (Bisthum Fünfkirchen) naslednji samostani: cistercijanski samostan, sedem frančiškanskih samostanov, razdeljenih med tri province, samostan usmiljenih bratov in samostan notredamk.¹²⁷ Nobenega od teh zaenkrat ni mogoče povezati z Gorzerjem, prav tako ni nobenih podatkov o morebitni povezavi s tamkajšnjo stolnico. *Oppidum Vi(n)centinum*, kjer je bil Gorzer župnik, je najverjetneje Villa Vicentina, danes del občine Fiumicello Villa Vicentina v Furlaniji, ok. 30 km jugovzhodno od Vidma in ok. 30 km severozahodno od Trsta. Do 15. stoletja se je kraj imenoval Camarcio; ko pa je l. 1466 Beneška republika zaradi turških vdorov začela z ukrepi za utrditev in naselitev območja, je kraj dobil ime Villa Vicentina (v virih prvič omenjena 1478). Po končani vojni med cambrajsko ligo in Benetkami je kraj pripadel Svetemu rimskemu cesarstvu kot del goriške grofije, l. 1647 je postal del grofije Gradiške, ki je bila pod oblastjo rodbine Eggenberg, po njihovem izumrtju l. 1717 je prišla znova pod oblast Habsburžanov, l. 1754 pa je postala del poknežene grofije Goriške in Gradiščanske (Gefürstete Grafschaft Görz und Gradisca, Principesca Contea di Gorizia e Gradisca). Cerkvenoupravno je bila tamkajšnja župnijska cerkev (prva je bila zgrajena v 12. stoletju) v Cammarciu (predhodniku Ville Vicentine) podružnica katedrale v Ogleju; današnja cerkev svete Marije (Chiesa di Santa Maria) je bila zgrajena v obdobju med 1660 in 1680; pozneje je bila večkrat dograjena in obnovljena. Danes cerkvenoupravno spada pod oglejski dekanat in pod goriško nadškofijo.¹²⁸

123 Za zgodovino škofije gl. FEDELES–KOSZTA 2011.

124 RITZLER–SEFRIN 1952, p. 326; KOLLER 1812, pp. 187–246.

125 KOLLER 1812.

126 HAAS 1852, pp. 28–36.

127 HOF- UND STAATS-HANDBUCH 1882, p. 668.

128 Gl. spletna naslova: a) <https://comune.fiumicellovillavicentina.ud.it/contenuti/27333/cenni-storici>; b) <http://chiesaitaliane.chiesacattolica.it/chiesaitaliane/stampaapprofondimento.jsp?guest=true&sercd=78710>. Gl. tudi RUTAR 1892–1893; RUTAR 1895; RUTAR 1997; DELLA BONA 1853; DELLA BONA 1991.

VII.

– **VABILO ...:** Fajdigov zapis vabila na kronanje se nekoliko razlikuje od uradnega besedila vabila, ker je Fajdiga svoje besedilo povzel po Pasconiju.¹²⁹ Frančiškanski samostan na Sveti Gori hrani v svojem arhivu l. 2017 pridobljeno fotokopijo izvirnega vabila;¹³⁰ izvirnik s prevodom je istega leta ob 300-letnici kronanja izšel kot posebna knjižica.¹³¹ Izvirno besedilo in prevod sta z dovoljenjem prevajalca (France Baraga) vključena v spremno študijo.

– **manjši bratje svetega očeta Frančiška reformirane province Svetega križa Hrvaške in Kranjske:** Za natančnejši oris zgodovine province gl. disertacijo Jožeta Škofljanca.¹³²

– **jo upravljajo manjši bratje svetega očeta Frančiška reformirane province Svetega križa Hrvaške in Kranjske:** V izvirnem zapisu je na tem mestu napaka. Pri Fajdigi je zapisano *et à Fratibus Minoribus S. P. Francisci Reformatae Provinciae Sanctae Crucis Croatiae, et Carnioliae Officiatae*. Na koncu bi moralo pisati *Officiati* (kot navaja Pasconi), ker se zapis nanaša na goro in ne na provinco (Fajdiga je najbrž narobe prepisal Pasconijevo besedilo).

– **z dvema kronama, izdelanima iz čistega zlata:** Drugače kot v poglavju I., v katerem je uporabljena besedna zveza *aurum purum*, »čisto zlato«, je tukaj uporabljena grška tujka *obryzum aurum*, ki prav tako pomeni »čisto zlato«, še natančneje pa »preizkušeno zlato«, tj. zlato, katerega čistost je bila preizkušena z ognjem. Rimljani so besedo prevzeli kot tujko iz grškega pridevnika ὄβρυζος /*óbryzos*/, »preizkušen«, ki se je uporabljal izključno samo za zlato, izpeljan pa je iz samostalnika ὄβρυζα /*óbryzal*/, »preizkušanje zlata«. Grki so si besedo domnevno izposodili iz maloazijskih jezikov, in sicer iz hetitščine (*huupruuši* /*hupruši*-), v hetitščino pa je prešla iz hurrijskega jezika (*hu-u-ub-ru-uš-ši* /*hubruši*); v obeh jezikih beseda pomeni »talilni lonec«, »talilna posoda«, v kateri so preizkušali zlato. Iz grškega samostalnika ὄβρυζα /*óbryzal*/ je prevzet tudi latinski samostalnik *obrussa* z enakim pomenom, njegova poznejša oblika pa je *obryza* in od tod je izpeljan pridevnik *obryzos*, »čist«, »preizkušen v ognju«.¹³³

– **kot druga zunaj Italije:** Prva je bila trsatska. Gl. poglavje IV. (*na podlagi volila gospoda grofa Alessandra Sforza*) in § II, XV.

129 PASCONI 1746, pp. 100–102.

130 AFSSG, 6d D 623.844/2017, *Invitatio Pro Coronanda Virgine Montis Sancti*.

131 LUŠINA–BARAGA 2017.

132 ŠKOFJLANEC 2008.

133 BEEKES–VAN BEEK 2010, pp. 1043–1044.

– **Jurij Francišek Ksaver Marotti ... pičenski škof, svetnik ... prošt ... arhidia-akon ... Slovensko marko:** gl. § I, V.

– **papeža Klemena XI.:** Rodil se je 22. ali 23. julija 1649 v Urbinu kot Giovanni Francesco Albani materi Eleni Mosca in očetu Carlu Albaniju v ugledni družini, ki je dala več cerkvenih dostojanstvenikov. V Rimu je študiral na Rimskem kolegiju (*Collegium Romanum*) stare jezike in pravo; postal je odličen latinist in grecist ter doktor obojega prava (*doctor utriusque iuris*). Pod papežem Inocencem XI. je bil papeški pisar, pozneje tudi član Apostolske signature, opravljal pa je tudi več upravnih funkcij. Papež Aleksander VIII. ga je imenoval za kardinala-diakona; njegova naslovna cerkev je bila sprva Santa Maria in Aquiro, nato San Adriano al Forno, ko je postal kardinal-duhovnik, pa San Silvestro in Capite. Šele septembra 1700 je prejel mašniško posvečenje, zato je še toliko bolj nenavadno, da je bil 23. novembra 1700 izvoljen za papeža, kar je z obotavljanjem sprejel (izvolili so ga predvsem zaradi njegovih diplomatskih sposobnosti); 30. novembra 1700 je bil imenovan za škofa in kot papež si je nadel ime Klemen XI. Med njegovimi dosežki na področju cerkvene politike sta bila urejanje cerkvenih zadev v Albaniji, boj proti janzenizmu (med najvidnejšimi ukrepi sta obsodba najpomembnejšega janzenista Pasquierja Quesnela z bulo *Unigenitus*, izdano 8. septembra 1713, ter ukinitvev in porušenje samostana cistercijank Port-Royal, ki je bil eno glavnih janzenističnih žarišč) in prepoved kitajskih obredov (prvič 1704 in nato ponovno 1715), bil pa je tudi pospeševalec čaščenja rožnenske Matere Božje. Kot politična avtoriteta ni bil spreten, čeprav je imel opraviti s številnimi vojaškimi ter političnimi spori in zadevami, npr. s špansko nasledstveno vojno med Francozi in Avstrijci (tu je bil sprva nevtralen, a se je nagibal na stran Francozov, s čimer si je nakopal zamero nemške strani), z obleganjem Parme in Piacenze s strani rimskega cesarja Jožefa I., s sporom glede Sicilije, s sporom z volilnim knezom Friderikom III. Brandenburškim itd. Podprl je cesarja in Benečane v skupnem spopadu proti Turkom, pripomogel je še k zmagi princa Evgena Savojskega nad Turki pri Petrovaradinu (1716) in Beogradu (1717). Bil je znan tudi kot pospeševalec književnosti in kulture ter mecen; med drugim je poskrbel za popis cerkvene zgodovine na Balkanu (delo *Illyricum Sacrum*; avtorja Daniele Farlati in Jacopo Coleti). Umrl je 19. marca 1721 v Rimu.¹³⁴

– **Kraljico neba:** lat. *Regina caeli* (*caeli*).¹³⁵ Od koncila v Efezu l. 431 Marija ni bila več samo Božja Porodnica, tj. Kristusova mati, ampak tudi Božja Mati. V

134 Za najpopolnejši pregled njegovega življenja in dela ter literature gl. ANDRETTA 2000. Gl. tudi DE LA SERVIÈRE 1908; VON PASTOR 1930; MOLS 1953; BÄUMER 1989; BENEDIK 1989, p. 228; SCHWAIGER 1994; MCBRIEN 1997, pp. 301–303; NORWICH 2011, pp. 382–393; REINHARDT 2017, pp. 670–679 (Ohnmacht in Zeiten des Krieges: Clemens XI.).

135 O izrazu »kralj« in njegovem pomenu v svetopisemskem kontekstu (Nova in Stara zaveza) gl. FASTENRATH–TSCHOCHNER 1991, pp. 589–590. O vlogi kraljice v Stari in Novi zavezi gl. SCHARBERT 1991; SRI 2005.

liturgiji se je pogled na Marijo kot kraljico pokazal zlasti v himnah in pesnitvah, zlasti v štirih antifonah: *Alma Redemptoris Mater*, *Ave Regina caelorum*, *Salve Regina mater misericordiae* (domnevno iz 10. stoletja, priljubljena zlasti v skupnostih cistercijanov in dominikancev) in *Regina caeli*.¹³⁶ Tudi v lavretanskih litanijah najdemo celo vrsto klicev Mariji kot kraljici: »Kraljica angelov«, »Kraljica očakov«, »Kraljica prerokov«, »Kraljica apostolov«, »Kraljica mučencev«, »Kraljica pričevalcev«, »Kraljica devic«, »Kraljica vseh svetnikov«, »Kraljica brez madeža izvirnega greha spočeta«, »Kraljica v nebesa vzeta«, »Kraljica svetega rožnega venca«, »Kraljica družine«, »Kraljica miru«.¹³⁷ V zadnjih 130 letih se je Cerkev veliko posvečala tej Marijini vlogi, kar je prišlo do izraza v marijanskih kongresih (Lyon 1900; Freiburg 1902; Einsiedeln 1906), v ustanovitvi mednarodne družbe *Pro Regalitate Mariae*, ta njena vloga pa je bila tudi pomembna tematika obeh marijanskih let (1953–1954 v času Pija XII in 1987–1988 v času Janeza Pavla II.). Vrhunec in dokončno potrditev je apelativ »Kraljica neba (*Regina Coeli*)« dobil z encikliko papeža Pija XII. z naslovom *Ad Caeli Reginam*, ki je bila objavljena l. 1954.¹³⁸

Med pisci, ki so v svojih delih uporabljali ta Marijin pridevek, so: škof, cerkveni oče, cerkveni učitelj, pisec in filozof Avguštin iz Hipona (Augustinus Hippo-nensis; 354–430); poznoantični teolog in miazizitski antiohijski patriarh, svetnik in cerkveni učitelj Sirske ortodoksne cerkve in Koptske cerkve Sever Antiohijski (Aleksandrijski; Severus Antiochenus (Alexandrinus); ok. 456–538); bizantinski cesar Leon VI. Modri (Leo VI. Sapiens, Λέων ὁ Σοφός; 866–912, cesar v obdobju 886–912); sholastični teolog Radulf Ardens (Radulphus Ardens, Raoul Ardent; † ok. 1200); cerkveni učitelj, benediktinec, škof in kardinal sv. Peter Damiani (Petrus Damiani; ok. 1006–1072); benediktinski opat, filozof in teolog sv. Anselm Canterburyjski (Anselmus Cantuarensis, Anselm of Canterbury; 1033–1109); ustanovitelj kartuzijanov sv. Bruno (1027/1035–1101); sv. Guibert iz Nogenta (Guibertus Abbas Sanctae Mariae de Novigento; 1053/1065–1125); opat Franco iz Affligema (Franco Abbas Affligeniensis; † 1135); opat, teolog, ekseget in mistik Rupert iz Deutza (Rupertus Tuitiensis, ok. 1070–1129); sv. Bernard iz Clairvauxa (ok. 1090–1153); Baldwin iz Forda (tudi Baldwin iz Exetra ali Baldwin Canterburyjski; Balduinus; 1125–1190), teolog, pesnik in diplomat Peter iz Bloisa (Petrus Blesensis, Pierre de Blois; ok. 1135–1211); benediktinec, učenjak, teolog in filozof Honorij iz Autuna (Honorius Augustodunensis; ok. 1080–1150/1151); benediktinski pisec in kardinal Gofrid iz Vendôma (Geoffroi de Vendôme, Goffridus Abbas Vindocinensis; 1065/1070–1132); opat, škof in pisec Peter iz Cella (Petrus Cellensis, Peter von Celle, Pierre de la Celle; ok. 1115–1183); ustanovitelj dominikancev sv. Dominik (ok. 1170–1221); francoski teolog, kanonik, penitenciar in arhidia-kon Richard de Saint-Laurent (Richardus de Sancto Laurentio; 12. al 13. stoletje);

136 BERNT 1988d; HEINZ-BRETSCHNEIDER 1997; HEINZ 1997.

137 O teh vzklikih in o motivu Marije Kraljice gl. FASTENRATH-TSCHOCHNER 1991, pp. 591–596.

138 PIUS XII. 1954.

cistercijanski menih, opat in škof sv. Amadej iz Lausanne (ok. 1110–1159); cerkveni učitelj in dostojanstvenik, kardinal, filozof, teolog in mistik sv. Bonaventura (1217/1221–1274); učenjak, filozof, teolog in cerkveni učitelj sv. Albert Veliki (Albertus Magnus; 1200–1280); avguštinski menih, filozof in sholastik ter škof v Bourgesu Egidio Colonna (Aegidius Columna; ok. 1243–1316); nemški teolog, mistik in pridigar Johannes Tauler (Ioannes Taulerus; ok. 1300–1361); dominikanski menih, učenjak, pisec, filozof, jezikoslovec, pesnik in teolog Henrik Suzon (Henricus Suso; Heinrich Suso, Heinrich Seusse; 1295–1366); prvi praški nadškof, teolog in diplomat Arnošt iz Pardubic (Ernestus Pragensis, Ernst von Pardubiz, Ernestus Arnestus) de Pardubiz; 1297/1300–1364); sveta Brigita Švedska (Birgitta de Suecia; 1303–1373); flamski avguštinec in mistik Jan van Ruysbroeck (Iohannes Rusbrochius; 1293/1294–1381); dominikanski učenjak in pridigar sv. Vincencij Ferrer (Vincentius Ferrerius; 1350–1419); francoski učenjak, teolog, mistik, filozof, pedagog, reformator in pesnik Jean Charlier de Gerson (Ioannes Gersonius; 1363–1429); beneški kanonik, škof in prvi beneški patriarh sv. Lorenzo Giustiniani (Laurentius Justinianus; 1381–1456); redovnik, teolog, pridigar in asket sv. Bernardin Sienski (Bernardinus Senensis; 1380–1444); avguštinski redovnik, mistik in pisec Tomaž Kempčan (Thomas a Kempis; ok. 1380–1471); španski teolog in pisec Pablo (Paulus) de Heredia (ok. 1405–ok. 1485); italijanski duhovnik in teolog Bernardino (de) Busti (Bernardinus de Bustis ali de Busto; 1450–1513); španski avguštinec, pridigar, asket, pisec in nadškof Tomaž iz Villanove (Thomas de Villa nova, Tomás de Villanueva; 1486–1555); flamski benediktinski menih, reformator in mistik François-Louis de Blois (Ludovicus Blossius; 1506–1566); trinitarec (član reda svete Trojice) in reformator Juan de Jesús María (1620–1672); flamski humanist, filolog in filozof Just Lipsij (Justus Lipsius, Joest (Joost) Lips; 1547–1606).

V njihovih delih in delih številnih drugih piscev je Marija: »Kraljica neba« (*Regina Coeli, Regina Caeli*), »Kraljica nebes« (*Regina Coelorum, Regina Caelorum*), »nebeška Kraljica« (*Regina coelestis, Regina caelestis*), »blaga Kraljica neba« (*Regina alma Coelorum*), »preblaga Kraljica neba in najvarnejša trdnjava revežev, ki se zatekajo k tebi« (*Regina Caeli Clementissima & arx tutissima miserorum ad te confugientium*), »Kraljica neba, ki ji je bilo od Boga od nastanka sveta pripravljeno kraljestvo« (*Regina Caeli cui à Deo regnum paratum est ab origine mundi*), »Kraljica neba neugasljivega dostojanstva« (*Regina Caeli inextinguibilis dignitatis*), »Kraljica neba, postavljena na čelo vesoljnega sveta« (*Regina Caeli mundo universo proposita*), »Kraljica neba, okronana z zvezdami, oblečena v Sonce in kot obuta v Luno« (*Regina Caeli stellis Coronata, sole amicta, & luna velut calceata*), »Kraljica neba in najpopolnejši vzor svetosti« (*Regina Caeli, & absolutissimum sanctitatis exemplar*), »preblaga Kraljica neba, najtrdnjše upanje na odrešitev« (*Regina Caeli clementissima, spes firmissima salutis*), »Kraljica neba, ki se blešči s tako čistostjo, da zanjo ni mogoče umeti, da bi bila pod Bogom večja« (*Regina Caeli, ea nitens puritate, quae*

major sub Deo intelligi nequit), »Kraljica neba, ki bogastvo Boga poseduje kot svoje in ga razdaja« (*Regina Caeli, quae Dei opes, uti proprias possidet, atque dispensat*), »Kraljica neba, ki jo je Bog utrdil z nepremagljivimi močmi in jo postavil na čelo kraljestva, ki ga ni mogoče osvojiti« (*Regina Caeli, quae invictissimis à Deo viribus roborata, & regno, quod expugnari nequit praefecta est*), »Kraljica neba, ki se kakor z lepoto, tako posebej odlikuje tudi z milino« (*Regina Caeli, quae ut pulchritudine, ita & decore apprime excellit*), »Kraljica neba, kot gospostvo katere se razglašajo Jeruzalem« (*Regina Calorum, cujus potestas Hierusalem praedicatur*), »nebeška Kraljica, ki sedi na prestolu in bo večno vladala skupaj s sinom, zvesto posredujoč za grešnike in za zveste pri slehernem opraviilu« (*Regina coelestis in Throno residens, una cum filio perpetualiter correignatura, interpellans fideliter pro peccatoribus, & fidelibus in omni negotio*), »Kraljica nebeškega, zemeljskega in podzemeljskega« (*Regina Coelestium, terrestrium & infernorum*), »Kraljica neba in sveta in angelov in ljudi« (*Regina Coeli & mundi, & Angelorum & hominum*), »od Boga postavljena Kraljica neba in zemlje« (*Regina Coeli & terrae à Deo constituta*), »Kraljica neba in zemlje« (*Regina Coeli & terrae*), »Kraljica neba in zemlje, ki prihaja vstajajoč kakor zora, lepa kot luna, izbrana kot sonce in ta ista je grozljiva za demone, razporejena kakor vojaška bojna vrsta« (*Regina Coeli & terrae, quae progreditur quasi aurora consurgens, pulchra ut Luna, electa ut Sol, & eadem terribilis Daemonibus, sicut castrorum acies ordinata*), »blagoslovljena Kraljica neba, ki se po dostojanstvu in mogočnosti dviga nad sleherni stvaritev« (*Regina Coeli benedicta super omnem creaturam excedens dignitate & potestate*), »nadvse vredna Kraljica neba« (*Regina Coeli dignissima*), »nadvse človečna in zelo spodobna Kraljica neba« (*Regina Coeli humanissima, & decora valde*), »Kraljica neba nedotakljive dostojanstvenosti« (*Regina Coeli inattingibilis dignitatis*), »slovita Kraljica neba« (*Regina Coeli inlyta*), »najmogočnejša Kraljica neba« (*Regina Coeli potentissima*), »Kraljica neba in zemlje, ki jo s hvalnicami proslavlja sleherna narava, ki uporablja razum« (*Regina Coeli terraeque, quam omnis natura ratione utens hymnis celebrat*), »Kraljica neba, ljudi in angelov« (*Regina Coeli, hominum, & Angelorum*), »Kraljica neba, celo sveta, ki presega vse in s svojo krepostjo vpliva na vse« (*Regina Coeli, imò mundi habens praeeminentiam & virtutem influxivam super omnes*), »Kraljica neba, ki ima pravico, gospostvo in preužitek posesti v stvarih svojega sina« (*Regina Coeli, jus & dominium, & usumfructum possessionis habens in rebus filii sui*), »Kraljica neba, po kateri smo kot izgnanci vrnjeni v nasledstvo nebeške domovine« (*Regina Coeli, per quam exules in haereditatem coelestis Patriae restituimur*), »Kraljica neba, ki jo apostoli občudujejo z največjim možnim strmenjem« (*Regina Coeli, quam Apostoli non sine maximo stupore demirantur*), »Kraljica neba, ki jo nebeški državljani častijo, slavijo in poveljučujejo za sveto Trojico« (*Regina Coeli, quam cives caelici post S. Trinitatem honorant, laudant, glorificant*), »Kraljica neba, ki si jo je sam Bog vnaprej izbral za povezavo božanskosti in človeškosti« (*Regina Coeli, quam ipse Deus praelegit sibi in conjunctionem Deitatis & humanitatis*), »Kraljica neba, kajti kakor v odsotnosti

zemeljskega kralja kraljestvu vlada kraljica, tako tedaj, kadar naš kralj Kristus zavoljo kakega razloga skrije svoje obličje, Marija najbolj kaže svoje usmiljenje» (*Regina Coeli, sicut enim absente rege terreno regina regnum gubernat, ità quando rex noster Christus ex aliqua causa faciem suam abscondit, tunc Maria maximè misericordiam suam ostendit*), »mogočna Kraljica nebeščanov« (*Regina Coelorum potens*), »Kraljica neba in angelov, ki ji je bog Sin zapustil vodenje in usmerjanje celotnega sveta« (*Regina Coelorum & Angelorum, cui Dei filius reliquit totius orbis regimen & gubernationem*), »Kraljica neba in vsega sveta« (*Regina Coelorum & totius orbis*), »Kraljica sveta, čista slehernega greha« (*Regina Coelorum ab omni peccato munda*), »presladka in preslavna Kraljica neba« (*Regina Coelorum dulcissima & praeclarissima*), »svetla Kraljica neba« (*Regina Coelorum illustris*), »usmiljena Kraljica neba« (*Regina Coelorum misericors*), »nadvse pobožna Kraljica neba« (*Regina Coelorum piissima*), »najizvrstnejša Kraljica neba« (*Regina Coelorum praecellentissima*), »Kraljica neba zato, ker je rodila kralja angelov« (*Regina Coelorum pro eo, quod regem peperit Angelorum*), »izjemna in hvalevredna Kraljica neba« (*Regina Coelorum singularis & honorabilis*), »Kraljica neba, v katere presvetem telesu je našla nadvse prijetno prebivališče človeškost Odrašenika« (*Regina Coelorum, in cuius sacratissimo utero humanitas redemptoris jucundissimum habitaculum invenit*), »Kraljica neba, ki so jo kakor babice obdali Bogu slavo pojoči angeli« (*Regina Coelorum, quam circumsteterunt obstetricum vice gloriam Deo concinentes Angeli*), »Kraljica neba in zemlje, ki jo je postavil Bog« (*Regina Coelorum, terrarumque à Deo constituta*), »Kraljica neba in zemlje, ki po dostojanstvu presega vse angele« (*Regina Coelorum, terrarumque omnium Angelorum dignitati praelata*), »Kraljica neba, ki upravičeno poseduje celotno sinovo kraljestvo« (*Regina Coelorum, totum Jure possidens filii regnum*), »Kraljica neba in sveta, ki ima polno oblast, in karkoli lahko stori njen sin, to lahko sama s svojimi prošnjami doseže od njega« (*Regina Coelorum, & mundi habens plenariam potestatem, & quidquid potest facere filius ejus, ipsa illud potest ab ipso impetrare suis precibus*), »presladka Kraljica nebeške domovine« (*Regina mellitissima coelestis Patriae*), »plemenita Kraljica neba« (*Regina nobilis Coelorum*), »naša Kraljica neba in angelov« (*Regina nostra Coelorum & Angelorum*), »nadvse odlična Kraljica neba in zemlje« (*Regina praestantissima Coeli & terrae*), »Kraljica nebeškega kraljestva, kjer ima polno oblast« (*Regina regni coelestis, ubi plenariam habet potestatem*), »Kraljica nebeškega kraljestva« (*Regina regni Coelorum*), »enkratna Kraljica neba« (*Regina unica Coeli*) ... Kot sopomenke se najdejo tudi:

- a) *dominatrix (dominatrix unica coeli et terrae)*;
- b) *imperatrix (imperatrix coeli; imperatrix coelorum)*;
- c) *princeps (princeps coeli et terrae; princeps coelorum)*;
- č) *principissa (principissa Coelorum; principissa Coeli, & terrae)*;
- d) *rectrix (rectrix orbis)*;
- e) *regnatric (a ne v zvezi regnatric coeli)*.

Njena vladarska vloga je lahko izražena tudi preneseno, npr.: *regnum* (»kraljestvo«; *regnum coelorum*), *dominatio* (»gospodstvo«, »gospodovanje«) ipd.¹³⁹ Gl. tudi § III, X. (Kraljico vesoljstva).

– **dekani trgov:** V izvorniku je napaka; Fajdiga zapiše *decanei* namesto *decani* (kot navaja Pasconi).

– **po pričevanju svetega Bernarda v *Pridiga o rojstvu [blažene Device Marije]*** »nas je hotel po Mariji imeti v celoti«: Gre za navedbo iz pridige Bernarda iz Clairvauxa (ok. 1090 – 20. avgust 1153) s polnim naslovom *Pridiga ob rojstvu blažene Device Marija o vodovodu (Sermo in nativitate B. V. Mariae De aquaeductu 7: Sic est voluntas eius [sc. Dei], qui totum nos habere voluit per Mariam.* »Taka je volja njega, ki nas je hotel v celoti imeti po Mariji.«¹⁴⁰

– **Velike Gospe neba:** lat. *Magna Domina coeli*, tudi »Velika Gospa neba«. Ta Marijin pridevek so v svojih delih med drugim uporabljali: benediktinski opat, filozof in teolog sv. Anzelm Canterburyjski (Anselmus Cantuariensis, Anselm von Canterbury; 1033–1109); teolog, pesnik in diplomat Peter iz Bloisa (Petrus Blesensis, Pierre de Blois; ok. 1135–1211); cerkveni učitelj in dostojanstvenik, kardinal, filozof, teolog in mistik sv. Bonaventura (1217/1221–1274); učenjak, filozof, teolog in cerkveni učitelj sv. Albert Veliki (Albertus Magnus; 1200–1280); dominikanski menih, učenjak, pisec, filozof, jezikoslovec, pesnik in teolog Henrik Suzon (Henricus Suso; Heinrich Suso, Heinrich Seuse; 1295–1366); dominikanski učenjak in pridigar sv. Vincencij Ferrer (Vincentius Ferrerius; 1350–1419); redovnik, teolog, pridigar in asket sv. Bernardin Sienski (Bernardinus Senensis; 1380–1444); italijanski duhovnik in teolog Bernardino (de) Busti (Bernardinus de Bustis ali de Busto; 1450–1513); španski teolog in pisec Pablo (Paulus) de Heredia (ok. 1405–ok. 1485); nemški benediktinec, opat in humanistični vsestranski učenjak Johann Trithem (von Tritthenheim) (Johannes Trithemius; 1462–1516).

139 O Mariji kot kraljici gl. OCHSENFURTH 1709, pp. 360–482 (Regina); MARRACCI 1710, pp. 578–591 (Regina); GINTHER 1726, c. 53. n. 4; BOURASSÉ 1862, coll. 321–342 (Stella); SALZER 1893, pp. 6, 27, 160, 357, 391, 417–419, 423, 439, 451, 455, 458, 461, 473, 475–476, 478, 488, 508, 530, 555, 565, 567, 570, 587–588, 599; DONNELLY 1953; SCHMIDT 1957; DU MANOIR 1959; LECHNER 1971a; WELLEN–HALLENSLEBEN–SKROBUCHA–BRAUNFELS–LECHNER 1971 (zlasti pp. 157–158: Die thronende Gottesmutter, Maria als Königin); STEIGERWALD 1975; FASTENRATH–TSCHOCHNER 1991; FAUTH 1991, coll. 226–233 (B. Christlich. I. Spuren der heidnischen Himmelskönigin in Marienkult; II. Maria in der Rolle der Himmelskönigin); SCHARBERT 1991; VON HUEBNER–JANOTA–MAAS–EWARD 1993; MENAŠE 1994, pp. 36, 49, 55, 67, 70–71, 94, 101, 103, 138, 152, 183, 193, 208, 210, 212, 216, 225, 235, 296, 304–305; SCHMIDT–SCHMIDT 1995, pp. 200–201 (Bürgersfrau und Himmelskönigin), 235–236 (Maria als Königin); HEINZ–BRETSCHNEIDER 1997; STROLL 1997; O’CARROLL 2000, pp. 301–302 (Queenship, Mary’s); SRI 2005; KIRWIN 2007; OSBORNE 2017; LABBATT 2019, pp. 165–225 (Maria Regina).

140 BERNARDUS 1862a, coll. 441 B–D; KOLPING–DELIUS 1961, pp. 22–23.

V spisih omenjenih in še številnih drugih je Marija velikokrat omenjena kot *Domina* v najširšem pomenu besede in v različnih povezavah; v povezavi z nebom pa je: »Gospa neba« (*Domina Coeli*), »Gospa neba in angelov« (*Domina Caelorum & Angelorum*), »Gospa neba, zaradi vere izjemno močna, zaradi zaslug privilegirana, po moči neprimerljiva, po slavi enkratna« (*Domina caelorum, fide singulariter fortis, meritis privilegiata, potestate incomparabilis, gloria singularis*), »nebeška Gospa« (*Domina Coelestis*), »Gospa neba in sveta« (*Domina Coeli & mundi*), »preblaga Gospa neba in zemlje« (*Domina Coeli & terrae clementissima*), »Gospa neba in zemlje« (*Domina Coeli & terrae*), »Gospa neba in vsega« (*Domina Coelorum, & omnium*), »Gospa neba in vsega sveta« (*Domina Coelorum, & universi orbis*), »Gospa neba, ki prekaša vse svetnike v večni slavi« (*Domina caelorum, superans omnes Sanctos in gloria sempiterna*), »Gospa nebeške kurije« (*Domina Curiae coelestis*), »Gospa Kraljica neba« (*Domina Regina Coelorum*), »Gospa vsega neba in zemlje« (*Domina universorum coeli et terrae*), »Gospa vsega, to je neba in zemlje ter vsega, kar je na njiju« (*Domina universorum, id est, coeli, & terrae, & omnium quae in eis sunt*) ...¹⁴¹

– **Brat Romuald Siter:** gl. poglavje I.

§ II. O vnaprej pripravljeni opremi celotne cerkve za slovesno kronanje svete Božje Porodnice

KOMENTAR

I.

– **njena presveta bazilika:** Svetogorska cerkev v času Fajdige naziva bazilika še ni imela; podelil ji ga je papež Pij X. l. 1907. Fajdiga jo tako označi iz spoštovanja in zaradi njenega pomena.

– **od okrasja primerne opreme in hvalnic na okrasnih emblemih:** Opis kaže izrazite podobnosti s slovesnostjo kronanja trsatske Marijine podobe, kar ni nenavadno, saj je potekala po podobnem obredu kot svetogorska. Gl. tudi § II, pogl. I in IV. O emblemih gl. pogl. XVIII.

141 MARRACCI 1710, pp. 173–186 (*Domina*); BOURASSÉ 1866, coll. 1107–1127 (*Domina*); SALZER 1893, pp. 14, 100, 191, 364, 373, 377–378, 383, 393, 403, 414, 419–420, 437, 447, 450, 458, 460, 461, 463, 474, 478–479, 487, 495, 533, 570, 576, 580, 588, 596; HEINZ-BRETSCHNEIDER 1997.

II.

– **NOSI VENEC IN SLAVI ZMAGO (Mdr 4):** lat. *CORONATA TRIUMPHAT*, v prevodu tudi »Ovenčana slavi zmagoslavje« ali »Kronana triumfira«. Gl. Mdr 4,2: *cum praesens est imitantur illam et desiderant eam cum se duxerit et in perpetuum coronata triumphat incoincinatorum certaminum praemium vincens*, »Dokler je navzoča, jo posnemajo, po njej hrepenijo, ko se umakne; v večnosti nosi venec in slavi zmago, ker je zmagala na poštenem* tekmovanju.«

– **SaCratVs Coronatae Delparae triVMphVs:** zapis s kronogramom. Če velike črke razporedimo v ustreznem zaporedju rimskih števil, dobimo letnico kronanja svetogorske Marijine podobe: MDCCVVVII = 1717. O Božji Materi gl. komentar k § III, pogl. XI, »velike Božje Porodnice«.

III.

– **na stebrih:** lat. *super epistylis*. Glede na izvornik bi se prevod pravilno glasil »nad arhitravi« ali »nad ogredjem«, vendar gre glede na sestavo slavoloka za stebre.

– **štirje veliki preroki:** lat. *prophetae principales*,¹⁴² tj. Izaija,¹⁴³ Jeremija,¹⁴⁴ Ezekiel,¹⁴⁵ Daniel.¹⁴⁶

– **iz svete zgodovine:** lat. *historia sacra*, tj. biblična zgodovina.

– **papeža:** tj. Klemen XI. Gl. § I, pogl. VII.

– **serafski red:** gl. § I, pogl. II.

– **cesarja Karla VI.:** Cesar Karel VI. Habsburški¹⁴⁷ se je rodil 1. oktobra 1685 kot Karel Franc Jožef Venčeslav Baltazar Janez Anton Ignacij; bil je drugi sin cesarja Leopolda I. in Eleonore Magdalene Pfalško-Neuburške (starejši sin je bil Jožef I.; 1678–1711). Obdobje njegovega življenja in nato vladavine je bilo politično in vojaško izjemno pestro. V letih 1701–1713/1714 se je habsburški dvor zapletel v špansko nasledstveno vojno za dediščino Karla II. kot zadnjega Habsburžana na španskem prestolu, ki je kot

142 SCHARBERT 1993a.

143 BERG-LIEBL-MADEY 1991.

144 BERG-LINDAUER 1991.

145 SCHARBERT-DASSMANN 1989.

146 REHM-SCHARBERT-NITZ 1989.

147 REDLICH 1942; BRAUBACH 1977; SCHINDLING-ZIEGLER 1990; RILL 1992; SEITSCHEK-HUTTERER-THEIMER 2011; SEITSCHEK 2018; SEITSCHEK-HERTEL 2020.

svojega naslednika določil Filipa Anžuskega. Karel je dejavno sodeloval v spopadih v Španiji, preobrat v vojni pa je bila smrt Karlovega brata, cesarja Jožefa I. Habsburškega, ki je 17. aprila 1711 umrl za kozami. Za njim je Karel postal vladar avstrijskih dednih dežel in obenem tudi cesar Svetega rimskega cesarstva (v obdobju od 12. oktobra 1711 do 20. oktobra 1740); za cesarja je bil okronan 22. decembra 1711 v Frankfurtu na Majni. Po burnih političnih in vojaških manevrih, ki so temeljito preoblikovali razmerje sil med evropskimi državami, se je moral z rastattskim mirom, sklenjenim 7. marca 1714, Španiji odpovedati (zavladali so Burboni), je pa prevzel nadzor nad Neapljem, Milanom in Nizozemsko. Pred tem se je 23. aprila 1708 poročil z Elizabeto Kristino Braunschweig-Wolfenbüttelsko, s katero je imel štiri otroke; edini moški potomec, Leopold Janez Avstrijski, je umrl star komaj sedem mesecev. Tako je s Karlom VI. izumrla moška veja Habsburžanov. Da pa bi zagotovil, da bo oblast ostala v rokah dinastije Habsburžanov, je 19. aprila 1713 izdal pragmatično sankcijo, dokument, ki je urejal vprašanje nasledstva v primeru, če umre brez moškega potomca; s tem je zgotovil, da bi lahko oblast prevzele tudi ženske potomke njegove rodovine. Pragmatična sankcija je določala: da si lahko dežele habsburške monarhije za vladarja izberejo samo nekoga iz rodovine Habsburžanov; da po Karlovi smrti, če umre brez moškega potomca, lahko zavladajo tudi njegove hčere in njihovi zakoniti potomci po načelu prvorojenstva; da oblast nasledijo hčere njegovega brata Jožefa I. in njihovi zakoniti potomci po načelu prvorojenstva, če njegova rodovna veja umre. Po nasvetu princa Evgena Savojskega (1663–1736) je Karel VI. podprl Benetke v boju proti Turkom in po bitkah pri Petrovaradinu (1716) in Beogradu (1717) je bil 21. julija 1718 sklenjen mir v Požarevcu,¹⁴⁸ s katerim je Karel dobil Banat, Beograd, dele Srbije in malo Vlaško. Ko je Španija skušala znova osvojiti svoja ozemlja v Italiji (1717–1718), je l. 1718 nastala četverna aliansa med Avstrijo, Francijo, Veliko Britanijo in Nizozemsko; po nekaj letih spopadov je bila s Španijo 30. aprila 1725 sklenjena pogodba o priznanju pragmatične sankcije v zameno za avstrijsko podporo ponovni osvojitvi Gibraltarja. L. 1733 se je Karel zapletel v poljsko nasledstveno vojno, katere pravo žarišče je bila pravzaprav Italija; vojna se je končala s preliminarno sklenitvijo miru na Dunaju l. 1735, Avstrija pa se je morala odreči Neaplju in Siciliji v korist Španije, izgubila je Lotaringijo, Francozi so jo izrinili iz Milana, obdržala pa je pravico do Toskane ter Parmo in Piacenzo. L. 1736 je Rusija začela vojno proti Turkom in l. 1737 se ji je pridružila še Avstrija. Po treh letih spopadov je bil 18. septembra 1739 sklenjen beograjski mir, s katerim je Karel izgubil Malo Vlaško, severno Srbijo z Beogradom in del severne Bosne. Ob smrti 20. oktobra 1740 je Karel VI. svoji naslednici Mariji Tereziji zapustil vojaško in politično zelo oslABLJENO državo, obenem pa tudi še nerešeno vprašanje priznanja pragmatične sankcije; za njeno priznanje s strani evropskih držav si je prizadeval vse svoje življenje in je bila uresničena šele z avstrijsko nasledstveno vojno

148 O miru v Požarevcu gl. BIANCHI 1719; MATUSCHKA 1891b, pp. 333–390 (Der Friedensschluss von Požarevac (Passarowitz am 21. Juli 1718)); PAVLOVIĆ 1901; BRAUBACH 1964, III, pp. 341–380; CASSELS 1967, pp. 1–28, 147; SHAW 1976, pp. 232–233, 245; BAJRAKTAREVIĆ 1995; ÁGOSTON–MASTERS 2009; HOCHEDLINGER 2013, pp. 194–196; AKSAN 2013, pp. 83–102; PEŠALJ 2019, pp. 58, 64, 73–74, 80, 89; ÁGOSTON 2021, pp. 348, 409, 507; SCHMITT–PEZO 2021, pp. 498–506, 707–717, 730, 735.

v letih 1741–1748. Obdobje vladavine Karla VI. je bilo vrhunec baročne kulture v avstrijskih deželah in Karel je bil znan kot podpornik in mecen kulture; bil je podpornik glasbene in slikarske umetnosti, obnove cesarskih in cerkvenih zgradb ter samostanov, l. 1735 je v Šopronu (Ödenburg) ustanovil Zahodnoogrsko univerzo (Nyugat-Magyarországi Egyetem) itd. Sicer je vladal še kot: nadvojvoda Avstriji in drugim habsburškim dednim deželam; kralj Karel III. (III. Károly) Ogrski in Hrvaški; kralj Karel II. Češki; kralj Karel (Carlos) III. (deloma) Španiji; kralj Karel VI. Neapeljskemu kraljestvu; kralj Karel (Carlo) III. Sardiniji; kralj Karel (Carlo) IV. Siciliji.¹⁴⁹

– **avstrijskega nadvojvodo Karla, ki je to sveto goro zaupal skrbi in čuječnosti manjših bratov:** Sveto goro je frančiškanom l. 1565 v oskrbo izročil avstrijski nadvojvoda Karel II. Avstrijski oz. Habsburški, ki se je rodil 3. junija 1540 na Dunaju; njegov oče je bil Ferdinand I. (1503–1564), nemško-rimski cesar v letih 1556–1564, mati pa Ana Jagelonska (tudi Ana Češka in Ogrska; 1503–1547). Karel je po očetovi smrti 25. julija 1564 postal nadvojvoda notranjeavstrijskih dežel (Štajerska, Kranjska, Koroška, Goriška, Trst). Obdobje njegove vladavine so zaznamovali reformacija in turški vdori. Kot prepričan katolik je podpiral protireformacijo; eden njegovih najučinkovitejših protireformacijskih ukrepov je bil povabilo jezuitom k delovanju v notranjeavstrijskih deželah. Da bi si zagotovil sodelovanje deželnih stanov v obrambi proti Turkom, je l. 1572 pristal na sklenitev sporazuma, po katerem so predstavniki stanov in njihove družine dobile versko svobodo (t. i. graška verska pacifikacija); l. 1578 je bila podobno sklenjena bruška pacifikacija (*Brücker Libell*). Za obrambo proti Turkom je l. 1579 ustanovil in po sebi poimenoval Karlstadt (pozneje Karlovac). Istega leta (1579) se je Karel II. na konferenci v Münchnu, na kateri so poleg papeškega nuncija sodelovali tudi predstavniki Bavarske, salzburške nadškofije in Tirolske, dogovoril za rekatolizacijo (nadzor nad tiskanjem literature, preganjanje protestantskih pridigarjev, onemogočanje dela protestantom, preprečevanje gradnje protestantskih cerkva, razveljavitev dogovora s stanovi ...). Znan je bil tudi kot literarni in znanstveni mecen. Podpiral je umetnike, l. 1580 je od tržaškega škofa Coreta kupil Lipico in ustanovil kobilarno, l. 1573 je v Gradcu ustanovil Akademsko gimnazijo in l. 1585 univerzo. Poročen je bil s svojo nečakinjo Marijo Ano Bavarsko (1551–1608); v zakonu se jima je rodilo 15 otrok. Umril je 10. julija 1590 v Gradcu; nasledil ga je sin Ferdinand II. (1578–1637), poznejši cesar.¹⁵⁰

149 Nekaj osnovne literature o Karlu VI. in njegovi dobi: ARNETH 1863–1879 (zlasti knjige 1–3, ki pokrivajo obdobje 1740–1748); BITTNER 1903, p. 142; TURBA 1903; TURBA 1906; TURBA 1911–1912; TURBA 1913; FÜRLINGER 1963; BRAUBACH 1963–1965; BRAUBACH 1977; SUTTON 1980; MATSCHI 1981; SCHMIDT 1990; RILL 1992; ANDERSON 1995; BROWNING 1995; DUCHHARDT 1997; HEIMANN 2001, pp. 62–76; SEITSCHKE–HUTTERER–THEIMER 2011; INGRAO 2012, pp. 105–149; DUCHHARDT–ESPENHORST 2013; DE BRUIN–BRINKMAN–JORDAN 2013; SCHNETTGER 2014; DEMMERLE 2017; SEITSCHKE 2018; ABBOTT 2018, pp. 244–362; HOCHEDLINGER–MAT’A–WINKELBAUER 2019.

150 PASCONI 1746, pp. 5, 13, 18, 122, 133; ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, pp. 611–638; HURTER 1850; LOSERTH 1896; LOSERTH 1898; LOSERTH 1934; MECENSEFFY 1956; SARIA 1967; SUTTER 1977; EVANS 1989; HOKE 1996; EVANS 2002; WINKELBAUER 2003; JERŠE 2016.

– **nad pregrado:** lat. *superliminare*, tudi »preklada« ali (starejše) »nadpražnik«.

– **InDVLgentIa pLenarIa / SaCra oCtIDVana CeLebrItate Coronatae / CoeLI RegInae:**¹⁵¹ zapis s kronogramom. Če velike črke razporedimo v ustreznem zaporedju rimskih števil, dobimo letnico kronanja svetogorske Marijine podobe: DD-CCCCCLLLLVIIIIIII = 1717.

IV.

– **štirje deli neba:** tj. sever, jug, vzhod, zahod.

– **ECCe refVgIVM aDest VenIte:** zapis s kronogramom. Če črke razporedimo v ustreznem zaporedju rimskih števil, dobimo letnico kronanja svetogorske Marijine podobe: MDCCVVVII = 1717.

– **HVIC VIrgInI ChrIstI parentI honoreM Date:** zapis s kronogramom. Če črke razporedimo v ustreznem zaporedju rimskih števil, dobimo letnico kronanja svetogorske Marijine podobe: MDCCVVIIIIIII = 1717.

V.

– **emblemi ovalne oblike:** tudi »kartuše«. Gre za okrasne slike s simbolično povedno vsebino, ki so jih pripravili posebej za slovesnost kronanja, vsaka pa je simbolno ponazarjala katero od Marijinih lastnosti. Gl. razlago spodaj, na začetku XVIII.

– **moti in verzi:** lat. *lemma*; »mot(t)o«. Vsi verzi so elegični distihi (lat. *distichon*).

– **pater Atanazij Hafner ... te province:** V nekrologiju frančiškanske province¹⁵² je zapisano, da je bil p. Atanazij Haffner po rodu Bavarec, da je deloval kot pridigar, da je nekaj časa preživel tudi v Sveti deželi in nazadnje kot apostolski spovednik v Assisiju pri Mariji Angelski. Umrli je 29. marca 1718 v Mantovi v samostanu Svelega Duha, star 51 let in v 33. letu redovništva.¹⁵³ Fajdiga ga v svojem delu *Bosnia*

151 O Mariji kot Kraljici neba gl. BURGER 1937; DU MANOIR 1959, *passim*; FRÉNAUD 1959; WELLEN 1971; STEIGERWALD 1975; NILGEN 1981; FASTENRATH 1991; FAUTH 1991; TSCHOCHNER 1991; HUEBNER-JANOTA-MAAS-EWERD 1993.

152 NEKROLOGIJ 1995: 29. marec.

153 Omenjen je med patri, ki so umrli zunaj province; gl. ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, p. 218: 1718. die 29. Martii Mantuae in Conventu S. Spiritus Patrum Reformatorum MVP. Athanasius Haffner Bavarus Monachensis, olim terrae Sanctae incola, postremò Paenitentarius Apostolicus ad S. Mariam Angelorum penes Assisium ann. 51. Rel. 33.

Seraphica omenja večkrat. V enem od dveh kratkih nekroloških zapisov ga opiše kot izjemnega Marijinega častilca, ki je v njeno čast obe kronanji, tj. na Trsatu in na Sveti Gori, okrasil s prelepimi verzi in emblemi.¹⁵⁴ Ta njegov avtorski prispevek h kronanjema tudi pohvalno omeni v njunem opisu.¹⁵⁵ Kot dokazujejo sami slavilni napisi, motti in verzni zapisi, je bil odličen latinist in izkušen verzifikator z dobrim poznavanjem antike, Svetega pisma in krščanske simbolike.

VI.

– **zložljivi stol:** lat. *faldistorium*, tudi »faldistorij« ali »sklopni stol«, ena od sedilij (lat. *sedile*, »sedež«, »stol«); drugi latinski izrazi zanj so še *faldistolium*, *falcistorium*, *facidorium*, *faudestola*, *sella plicatilis*, *sedile complicatorium*, *cliothedrum*, *kliotetra*, *sella*, *cathedra*. Beseda je latinizirana iz stare visoke nemščine: *falden* (= *falten*, »zgibati«, »zložiti«) in *stuol* (= *Stuhl*, »stol«). Sklopni stol ima noge v obliki črke X in naslonjali za roke, včasih tudi naslonjalo za hrbet, običajno pa ne. V antiki je bil stol višjih uradnikov, v Bizancu v dvornem ceremonialu in v liturgiji ni imel posebne vloge, v zgodnjem srednjem veku je postal sedalo višjih cerkvenih dostojanstvenikov, ko pa so škofje na začetku novega veka dobili stalne škofovske prestole, so sklopni stol začeli uporabljati pri škofovskih opravilih kot sedež ali naslonjalo (posvetitve, birme, na veliki petek, kot sedež za tujega škofa ipd.).¹⁵⁶ Pri liturgiji ga še danes uporabljajo cerkveni dostojanstveniki, v rabi pa je tudi v ceremonialu na angleškem dvoru.¹⁵⁷

– **z visečim baldahinom:** Podatek o visečem baldahinu navaja Pasconi v svojem opisu; v izvorniku pri Fajdigi je podatek o baldahinu izpuščen (morda ga je pri prepisu nehote izpustil).¹⁵⁸

154 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777 a) p. 140a: *P. Athanasius Haffner fuit olim terrae Sanctae incola Paenitentarius Apostolicus, Assissii in Umbria, Beatissimae Virginis Mariae erat cultor eximius, ad cuius honorem binas ejusdem Coronationes Tersacti, et in Monte Sancto versibus, et emblematis pulcherrimis exornavit. Obiit Mantuae in Conventu Spiritus Sancti die 29. Martii 1718. annos natus 51. Relig. 33;* b) 171b: *P. Athanasius Haffner, Missionarius Terrae S. et postea Poenitentarius Apostolicus ad S. Mariam Angelorum Assissii mortuus Mantuae in Conventu S. Spiritus ann. aet. phys. 51. Rel. 33. die 29. Martii 1718.*

155 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777: a) p. 562: *In eadem Thaumaturgae Virginis Capella multis elegantibus lemmatibus, et versibus à P. Athanasio Haffner Ord. Min. singularissimo Mariani cultus Zelatore compositis, exornata fuit, qui et reliqua Elogia, Lemmata, et Inscriptiones non levi cum labore compilavit;* b) p. 689: *Numerabantur haec triginta sex cum respectivis lemmatibus, et versibus ad eundem finem eleganter accomodatis, à P. Athanasio Haffner Ord. Min. Reform. Sacerdote, et hujus Provinciae alumno scriptis.*

156 KASPER 1995, col. 1163.

157 Za natančen opis razvoja faldistorija od antike do sodobnosti gl. SCHMID 1973.

158 PASCONI 1746, p. 123; ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, p. 690.

Izraz »baldahin«¹⁵⁹ zaznamuje dragoceno, pogosto z zlatom pretkano, včasih dvo-barvno in z zlatimi uvezami prešito svileno tkanino (brokat), ki izvira iz Bagdada ali iz drugih delov Vzhoda in so iz nje navadno izdelovali baldahine. Iz imena *Baldac*, srednjeveškega latinskega poimenovanja za Bagdad, ki je v srednjem in zgodnjem novem veku slovel po svojih svilarnah, je nastal samostalnik *baldachinus* (it. *baldacchino*, nem. *Baldachin*): »dragocena (svilena) tkanina iz Baldaca (= Bagdada)«. Ime blaga je tako postalo ime predmeta, izdelanega iz tega blaga. Samostalnik *baldachinus* najdemo v virih zapisan v več različicah, poleg omenjene še *baldachinum*, *baldachinus*, *baldakinus*, *baldekinus*, *bandequinus* in *baudequinus*. V besedilih najdemo za baldahin še druga poimenovanja, npr. *caelatura*, *canopeum*, *caelum*, *coelum*, *conopaeum*, *conopeum*, *divum*, *pannum*, *papilio*, *protectum*, *supertentorium divum*, *supertentorium*, *supratentorium*, *tentorium*, *umbraculum* ...

Baldahin ima svojo vlogo tako v posvetni kot v sakralni umetnosti, dalje v zgodovini umetne obrti in v arhitekturi. Prve baldahine različnih oblik najdemo v starih kulturah Vzhoda. Moda njegove uporabe se je med 9. in 6. stoletjem pr. Kr. iz Mezopotamije razširila v Perzijo, Etrurijo in na območje Grčije, od tam pa v helenističnem obdobju v Rim. V grškem prostoru ustreza uranisku (gr. οὐρανίσκος /*ouranískos*l, »malo nebo«), ki se prvič izrecno omenja v času Aleksandra Velikega. O njem poroča grški biograf Plutarh (46–119) v Aleksandrovem življenjepisu (37,4); nosili so ga raztegnjenega kot senčnik nad pomembno osebo, npr. nad kraljem, ko je sedel na prestolu ali pa stal, bili so lahki in zlahka prenosljivi.

Baldahini so lahko prenosni ali stalni (fiksni, stacionarni). Glede na obliko ločimo različne baldahine že v antiki: lahko so bili obokano kriti, ukrivljeni, okrogli, kvadratni ali pravokotni; lahko so jih kot senčnik (gr. σκιόδειον /*skiódeion*l) nosili na palici ali na drogu, lahko so bili pritrjeni, a jih je bilo vseeno mogoče prenašati. Različne tipe najdemo tudi pozneje, v srednjem veku: sprva so bili izdelani zgolj iz platna, pozneje pa iz dragocene tkanine (svila, brokat, žamet), ki je bila napeta nad oltarjem ali pa je visela na žici, verigi ali na (kvadratnem, pravokotnem, okroglem ali stožčastem, na štiri ali šest drogov oprtem) ogrodju samostojno ali skupaj z draperijo; lahko pa je šlo za različne tipe zaščitnih prekrival, ki so bila lahko prenosna ali fiksna in izdelana iz trdnih materialov. Baldahini so večinoma na vseh straneh odprti, včasih pa so primaknjeni k steni.

Osnovni namen baldahina je, da daje zaščito; prvotno se je uporabljal kot zaščitna streha in senčnik, velikokrat pa je simbolično predstavljal nebo. Njegova raba je vedno povzdigovala in poudarjala veljavo, vrednost, čast in svetost predmeta ali osebe, nad katerim oz. katero se je raztezal. Že od helenističnega obdobja naprej je bil znamenje dostojanstva in časti ter poseben izkaz poveličevanja posvetnih vladarjev. Prestolni baldahini (ali ciboriji) so bili od 1. stoletja po Kr. ustaljeni del vladarskega

159 BRAUN 1912, pp. 210–232 (Die Paramente des Altars und Tabernakels); BRAUN 1924a; BRAUN 1924b, zlasti pp. II, 262–275; BRAUN 1934; BRAUN-SCHMITT 1937; SCHMITT 1937; TREITINGER 1950; SCHRAMM 1954–1956, III, pp. 722–727; KLAUSER-ALFÖLDI-SCHNEIDER 1957; BANDMANN 1968; HAWEL 1988; GROSS 1993; VAVRA-BINDING 1999; SEIBERT 2007, p. 48 (Baldachin).

ceremoniala (tak primer je Konstantinov oltarni ciborij v lateranski baziliki); pogosto so baldahine uporabljali tudi pri slovesnih sprevodih. Enako vlogo so ohranili tudi pozneje v krščanstvu: bili so znamenje in priznanje dostojanstva in časti za posvetne veljake (cesarje, kralje ...) ter za cerkvene dostojanstvenike (papeža, kardinale, škofe, nekatere prelate), razpeti nad oltarji, grobovi svetnikov, relikviariji itd. pa so poudarjali pomen in svetost oseb, krajev ali predmetov. Njihova raba je bila od 12. stoletja naprej določena z različnimi pravilniki in predpisi, prvič na sinodi v Münstru l. 1279, ko so bili baldahini še narejeni iz platna ali iz kakovostnejšega blaga in so v obliki stožca ali štirikotnika viseli na žici, razpeti nad oltarjem. Prve oblike so bile torej podobne šotoru, pozneje pa so se uporabljali tudi kot premične zavese oz. zastori, pritrjeni na okvir. Od 12. stoletja naprej se omenja njihova raba v procesijah, npr. ob prenosih relikvij ali v procesijah ob prazniku sv. Rešnjega telesa. Velikokrat so bili na njih kot okrasje upodobljeni rastlinski prizori, kar je morda spominjalo na listje, s katerim so prvotno ob cerkvenih praznikih krasili oltarje, ali pa na rajsko okolje.

V cerkvenem okolju so baldahini lahko prenosni ali stacionarni. Uporabljajo se kot prenosno nebo in zaščita ter stojijo nad oltarji, grobovi, kornimi stolicami, trisedi, škofovskimi stolicami, prižnicami, amboni (bralnimi pulti), sakrariji, zakramentali, krstilniki, grobovi svetnikov, relikviariji, mrtvaškimi odri (katafalki) itd.; najdemo jih tudi nad portali, edikulami, kipi in figuricami, kjer delujejo po eni strani kot zaščita, po drugi pa kot kamnit okras, ki je lahko poligonalen ali v obliki stolpiča. Oltarni baldahin, ki se uporablja za zaščito in okras oltarja, zaznamuje najbolj eminentno mesto v cerkvi in ga dodatno povzdiguje; lahko se uporablja kot nadomestilo oltarne ciborija, a za razliko od ciborija ne stoji na štirih fiksnih stebrih, ampak je prenosen. Nagrobni baldahini stojijo nad grobovi svetnikov, blaženih, mučencev in raznih pomembnih osebnosti; eden najbolj znanih stoji nad Kristusovim grobom v Jeruzalemu; baročni prototip, ki je kombinacija baldahina in ciborija, pa je Berninijev tabernakelj iz l. 1633 nad Petrovim grobom v baziliki sv. Petra v Rimu.

Če so stebri, na katerih stoji, fiksni, baldahin prevzame funkcijo ciborija, ki je večinoma fiksen (včasih prenosen na transportnih vozovih), izdelan iz kamna, lesa ali kovine, lahko ima kvadraten tloris (tetrastil) in stoji na štirih podpornikih, lahko pa je okrogel ali poligonalen (ti imajo lahko tudi pet ali več podpornikov), na vrhu ima na notranji strani kupolasto, na zunanji pa lokasto obokano piramidalno streho z več čeli (zatrepi). Ciborij je zelo omejen prostor; ob straneh je odprt, lahko pa se zapre s tkaninami. Ciboriji so lahko zelo majhni (kot stolpičasta posoda za evharistijo), lahko pa gre za tvorbe velikih arhitekturnih proporcev (npr. tolos). Tudi edikule in baldahini kipov so pravzaprav ciboriji.

V posvetnem okolju so se baldahini uporabljali kot znamenje veličastva nad prestoli, pozneje tudi nad posteljami (posteljni baldahini). Ponazarjali so nebo, njihova raba pa je bila pogosto tudi praktične narave: kot toplotna zaščita, za ločevanje kraja počitka od preostalega prostora in za zaščito pred mrčesom. Najdemo jih tudi nad vodnjaki in spomeniki.

– **za škofa okronjevalca:** tj. Jurija Frančiška Ksaverja Marottija. Gl. § I, pogl. V.

– **Juriju Frančišku Ksaverju Marottiju:** gl. § I, pogl. V.

– **Liburnija:** Liburnija je bila antična dežela v severni Dalmaciji med rekama Arzija (zdaj Raša) in Titij (zdaj Krka), ki je vključevala tudi nekatere otoke; domovina Liburnov, ljudstva, ki je živelo v severni Dalmaciji in Kvarnerskem zalivu na območju med Učko, Gorskim kotarjem in Velebitom v sosesčini Dalmatov in Japodov. Liburni so se preživljali s pomorstvom, rejo drobnice, sirarstvom, pridelavo volne, ribolovom in lovom, znani so bili kot dobri mornarji in tudi kot morski razbojniki (med 8. in 4. stoletjem pr. Kr. so obvladovali območje Jadranskega morja), predvsem pa po svojih liburnijkah (lat. *Liburna, Liburnica*), lahkih in hitrih ladjah, ki so imele okrepljene kljune in veliko prebojno moč. Nekatere skupine Liburnov so se naselile tudi v Italiji; pod oblast Rima so prišli v 2. in 1. stoletju pr. Kr. in se pospešeno romanizirali, v času oblasti cesarjev flavijske dinastije pa so bili del province Dalmacije.¹⁶⁰ Jurij Frančišek Ksaver Marotti (gl. § I, pogl. V) je bil rojen 14. aprila 1683 na Reki, ki je bila del antične Liburnije.

– **velikih stvari mesta in sveta:** tj. velikih stvari v Rimu in na svetu. Dvojnica *urbs et orbis*, »mesto (= Rim) in svet«, ki jo danes najbolj poznamo kot začetek papeške poslanice in apostolskega blagoslova *Urbi et orbi* (ta izvira iz 13. stoletja), uporablja pa se tudi kot uvodna formula za nekatere papeške dokumente, izvira iz obdobja antike, izraža pa rimsko zavedanje o svetovni prevladi Rima nad svetom. V krščanskem kontekstu zaznamuje dejstvo, da je papež tako rimski škof kot tudi vrhovni poglavar Rimskokatoliške cerkve; to je tudi pomen pridevnika »katoliški«, ki je tujka, vzeta iz grškega pridevnika καθολικός /*katholikós*/, »vseobsegajoč«, »vesoljen«.

– **Šestega junija, ko je postal duhovnik, škof in prošt:** Marotti je subdiakoniat prejel 13. junija 1707, za diakona je bil posvečen 14. junija 1707, za duhovnika 18. junija 1707, kot škof v Dardanu pa je bil ustoličen 6. junija 1716.¹⁶¹

– **DeVoVet CoetVs MontIs SanCtI: DeVovet CoetVs MontIs SanCtI:** zapis s kronogramom. Če črke razporedimo v ustreznem zaporedju rimskih števil, dobimo letnico kronanja svetogorske Marijine podobe: MDCVVVII = 1717.

VII.

– **Grgar:** naselje v Grgarski kotlini, vzhodno od Svete gore, na južnem robu Banjške planote, rojstni kraj Marijine vidkinje Urške Ferligoj, pobudnice in pospeševalke gradnje cerkve na Sveti gori.

160 MEDINI 1980; ŠAŠEL KOS 2015; TURKOVIĆ–BASIĆ 2013; HRIBERŠEK 2013, p. 309.

161 RITZLER–SEFRIN 1952, p. 311; GAMS 1957, p. 802.

– **Urška Ferligojnica, glasnica Marijinega čudeža:** Urška Ferligoj (v virih tudi Ferligojnica, Ferligojnica in Ferligojka) je bila po izročilu glavna pobudnica zidave cerkve na Sveti gori, vidkinja, ki se ji je neko soboto meseca junija 1539 na vrhu Skalnice prikazala Marija z Jezusom v naročju in ji naročila, naj ljudem reče, naj ji na mestu prikazanja zgradijo cerkev in se ji priporočajo. Njen uspeh pri razširjanju naročila je kmalu vzbudil tudi pozornost in nezaupanje oblastnikov, ki so Urški prepovedali opravljanje zaupane ji naloge in jo zaradi neupoštevanja trikrat tudi zaprli, a je bila vsakokrat čudežno rešena. Vse to pa je zgolj utrjevalo vnemo in prepričanje ljudi v verodostojnost njenih besed; zaradi presenetljivih (čudežnih) spremljajočih dogodkov, povezanih z Urško, in pa zato, ker je bila na Skalnici, gori prikazanja, postavljena kapela, nato pa cerkev, se je Skalnice oprijelo novo ime: Sveta gora. Neposrednih virov o Urški Ferligoj nimamo; dokumentov, ki bi nam pomagali pri časovni določitvi, kdaj je živela, in potrjevali njeno istovetnost, ni; glede na izročilo naj bi to bilo približno med letoma 1526 in 1544. Da gre za zgodovinsko osebo, potrjujejo zgodovinska poročila o začetkih svetogorskega izročila (Glavinić, Bavčer, d'Ischia), ki vsa govorijo o njej kot o nesporni zgodovinski osebnosti; med temi lahko še posebej izpostavimo Franja Glavinića, ki je bil približno pol stoletja pozneje frančiškanski provincial in je v svojem zgodovinskem opisu frančiškanske province navedbe o Urški potrdil z navedbo, da je gradivo črpal iz dokumentarnih virov, najverjetneje pa so tedaj še živeli posamezniki, ki so bili žive priče dogodkov in so Urško Ferligoj nemara celo poznali.¹⁶² Zgodba o Urški Ferligoj je bila nekajkrat tudi že literarizirana, npr. *Legenda o Mariji in pastirici Urški* Jože Lovrenčiča (1938) in roman *Pastirica Urška* Zore Piščanc (1979; več ponatisov).¹⁶³

– **Jagnjeta ... volno ... mleko:** lat. *Ad Genitricem Agni vocat armentaria Virgo | Vis lac, aut lanam? donat utrumvis ovis*. Ovce so igrale v zgodovini nomadskih ljudstev zelo pomembno vlogo; bile so ključnega pomena za preživetje, dajale so volno za izdelavo oblačil, striženje ovac je bilo praznično dejanje, pri katerem so sodelovali tudi imenitniki; bile so daritvene in žrtvene živali pri žgalnih, pravnih in očiščevalnih daritvah, bile so del praznovanja pashe itd. Jagnje je simbol čistosti, nedolžnosti, potrpežljivosti, blagosti in krotkosti. V Novi zavezi je pogosto simbol Kristusa: Kristusova smrt na križu je simbolna paralela z žrtvenim jagnjetom, je pravna žrtev za svet, kar postane v poznejših obdobjih izjemno bogata in razširjena simbolika: Božje Jagnje. Poimenovanje Jagnje Božje izhaja iz Janezovega evangelija; tako Kristusa dvakrat poimenuje Janez Krstnik: »Naslednji dan je zagledal Jezusa, da prihaja k njemu, in je rekel: ‚Glejte, Božje Jagnje, ki odvzema greh sveta‘« (Jn 1,29); »Ozrl se je na Jezusa, ki je šel mimo, in rekel: ‚Glej, Božje Jagnje!‘« (Jn 1,36). Na Kristusa se nanaša tudi odlomek iz knjige preroka

162 GLAVINIĆ 1648a, pp. 28–30; BAVČER 1663, p. 1, X, 5; D'ISCHIA 1684, p. 1, III, 51; PASCONI 1746, pp. 2, 3, 94, 125, 129; ASFP, II b, 12 a, *Breviarium Ecclesiae et Conventus B. Virginis Gratiarum In Monte Sancto supra Goritiam*; ČERV 1883a, zlasti pp. 1–36; ČERV 1883b, 9 (1883), pp. 174–178, 205–209, 237–240, 307–312, 343–347; 10 (1884), pp. 26–28, 51–56; KLINEC 1977, pp. 360–362; KLINEC 2013 idr.

163 Gl. LOVRENČIČ 1938 (ponatis LOVRENČIČ 1995); PIŠČANC 1979. Gl. tudi KLINEC 1977, pp. 360–362; KLINEC 2013 idr.

Izaija (53,7): »Bil je mučen, a se je uklonil / in ni odprl svojih ust, / kakor jagnje, ki ga peljejo v zakol, / in kakor ovca, ki umolkne pred tistimi, ki jo strižejo, / in ne odpre svojih ust.« V *Apostolskih delih* (8,32, kar je citat Iz 53,7) in v *1. Petrovem pismu* (1,19) je Kristus omenjen kot jagnje, v Petrovem pismu kot »brezhibno in brezmadežno jagnje« (in tu spominja na žrtveno jagnje); le v Janezovem evangeliju se omenja kot Jagnje Božje. Pavel v *1. pismu Korinčanom* Kristusa označi kot »pashalno jagnje«, s čimer nakazuje na njegovo smrt na križu; v *Razodetju* se omenja 28-krat (Raz 5,6.8.5.12.13; 6,1.16; 7,9–10.14.17; 12,11; 13,8; 14,1.4.10; 17,14; 19,7.9; 21,9.14.22.27; 22,1.3).¹⁶⁴ Besede Janeza Krstnika so že kmalu postale del liturgije.¹⁶⁵ Od 6. stoletja naprej pa je na Zahodu eden od osrednjih Kristusovih simbolov; pogosto je upodobljeno s križem ali zmagoslavnim praporjem oz. zastavo (triumfirajoče jagnje), kar simbolizira Kristusovo vstajenje.¹⁶⁶ Motiv je skozi zgodovino doživel tudi številne uglasbitve.

Volna in mleko morda na simbolni ravni pomenita zadostitev zunanjim in notranjim potrebam človeka.

– **tistemu, kdor brez srca prosi, košarico dá:** lat. *qui sine corde petit, non sine corbe redit*; dobesedno: »Kdor jo prosi brez srca, se ne vrne brez košare.« Frazem »dati košarico« ali »dobiti košarico« domnevno izhaja iz nemščine, kjer ga najdemo v zvezah *einen Korb bekommen, sich einen Korb holen, jemandem einen Korb geben, durch den Korb fallen*, zaznamuje pa neuspeh ali zavrnitev v ljubezni. Izviral naj bi iz srednjeveškega ljudskega običaja, da naj bi mladenka, h kateri je zahajal vasujoči fant, temu spustila s svojega okna koš oz. košarico in ga potegnila k oknu, da sta se lahko pogovarjala; če ji ni bil všeč, ga je lahko skupaj s košem spustila na tla ali pa je že prej poskrbela, da je bilo dno koša šibko pritrjeno. Pozneje, v 17. ali 18. stoletju, je to »prakso« zamenjal običaj, da je dekle fantu, če ji ni bil všeč, kot zavrnitev poslalo košarico ali košek brez dna, kar je pomenilo »Padel si skozi«, tj.: več sreče kje drugje. Frazem se je v sodobnem času prenesel tudi na nekatere druge življenjske okoliščine (npr. na izpite).¹⁶⁷

– **rdečkastožolta:** tj. zlata.

– **Obljube izpolni:** lat. *Stabit illa promissis*, tj. ona bo izpolnila obljube = ona te bo uslišala.

– **kmečko dekletce:** tj. Urška Ferligoj.

164 MOLS DORF 1926 (1984), pp. 5, 26–27, 31, 406, 782, 809, 830, 982, 984, 993, 979, 1000, 1028, 1031, 1035, 1058, 1062, 1065, 1066; NIKOLASCH 1963; JEREMIAS 1964; BRÜTSCH 1970; BILLERBECK 1979 (1926); HOHNJEC 1980; BARRETT 1990; BEUTLER 1997; VAN DER HORST 1999; JOHNS 2003; FRENSCHOWSKI 2008; SATAKE 2008; ROHDE 2010; NIELSEN 2011; MAIER 2012; KOESTER 2014; THYEN 2015; KLAIBER 2017, 2018; KLAIBER 2023.

165 LANKHEIT 1969; KALB 1991.

166 O raznoliki motiviki Jagnjeta in Jagnjeta Božjega v umetnosti od antike do novega veka gl. BRAUN 1933; GERKE 1934; WESSEL 1966; RED. 1971a; FRENSCHOWSKI 2008.

167 GÖTZINGER 1885, pp. 526–527; MEYERS LEXIKON 1905–1909, 11, 1908, p. 481 (Korb geben).

VIII.

– **AsCenDe peregrIne eXpeCtat te Virgo/Mater:** zapis s kronogramom. Če črke razporedimo v ustreznem zaporedju rimskih števil, dobimo letnico kronanja sveto-gorske Marijine podobe: MDCCXVII = 1717.

IX.

– **Lepota pravičnosti, Sveta gora – o tem priča prerok –:** prim. Jer 31,23: *benedicat tibi Dominus pulchritudo iustitiae mons sanctus*, »GOSPOD naj te blagoslovi, pašnik pravičnosti, sveta gora.«

– **cedi zgolj in samo sladkost:** prim. Mdr 16,21: *substantia enim tua dulcedinem tuam quam in filios habe ostendebat*, »Tvoja jed je namreč razodevala tvojo sladkost do tvojih otrok«; Vp 5,16: *guttus illius suavissimum*, »Njegova usta so sama sladkost«.

– **cedi ... še več, celo mleko in med:** Mleko kot eno od osnovnih hranil ter med kot najčistejši produkt živalskega in rastlinskega sveta imata skozi zgodovino bogato simboliko. Sploh med je zaradi svoje čistosti in sladkosti obveljal za božansko hrano, prapodobo sladkega. Spremljamo ga v vseh antičnih kulturah, od Egipta, vzhodnih kultur do Grčije in Rima (mitološko izročilo; Heziod, *Dela in dnevi*; Ovidij, *Meta-morfoze*; Vergilij, *Georgike*; Plinij Starejši, *Naravoslovje – zlasti 11. knjiga ...*).¹⁶⁸

V Svetem pismu je »dežela, v kateri se cedita mleko in med«, obljubljeni dežela oz. Kanaan; opis je postal njen stalni atribut in razkriva, da je bil dežela obilja in rodovitnosti, npr.: 2 Mz 3,8: *in terram, quae fluit lacte et melle*, »v deželo, v kateri se cedita mleko in med«; 2 Mz 3,17: *ad terram fluentem lacte et melle*, »v deželo, v kateri se cedita mleko in med«; 2 Mz 13,5: *daret tibi terram fluentem lacte et melle*, »da ti jo da, deželo, v kateri se cedita mleko in med«; 3 Mz 20,24: *terram fluentem lacte et melle*, »deželo, v kateri se cedita mleko in med«; 4 Mz 13,27: *re vera fluit lacte et melle*, »Zares se v njej cedita mleko in med«; 4 Mz 14,8: *humum lacte et melle manantem*, »deželo, v kateri se cedita mleko in med«; 4 Mz 16,13: *quod eduxisti nos de terra quae lacte et melle manabat*, »da si nas spravil iz dežele, v kateri se cedita mleko in med«; 4 Mz 16,14: *in terram, quae fluit rivis lactis et mellis*, »v deželo v kateri se cedita mleko in med«; 5 Mz 6,3: *ut ... multipliceris amplius sicut pollicitus est Dominus ... terram lacte et melle manantem*, »da se zelo pomnožite v deželi, v kateri se cedita mleko in med, kakor ti je obljubil Gospod«; Vp 4,11: *favus distillans labia tua sponsa mel et lac sub lingua tua et odor vestimentorum tuorum sicut odor turis*, »Tvoje ustnice kapljajo

168 O pomenu in simboliki mleka in medu v antiki gl. WYSS 1914; SCHUSTER 1931 (Mel); HERZOG-HAUSER 1932 (Milch); BÖCHER-SALLINGER 1994 (Honig); STEWART-NESSEL RATH 1994 (Honig); ENGLUND-GUTSFELD 2015 (Honig); GUTSFELD 2015 (Milch).

med, nevesta, med in mleko sta pod tvojim jezikom in vonj tvojih oblačil je kot vonj Libanona«; Jer 11,5: *terram fluentem lacte et melle*, »deželo, v kateri se cedita mleko in med«; Ezk 20,6: *in terram ... fluentem lacte et melle*, »v deželo ... kjer se cedita mleko in med«; Ezk 20,15: *in terram ... fluentem lacte et melle*, »deželo, v kateri se cedita mleko in med«; Sir 39,26(31): *lac et panis similagineus et mel*, »pšenični kruh in mleko in med«; Sir 46,10: *inducere illos in hereditatem in terram quae manat lac et mel*, »da jih je pripeljal v dediščino, v deželo, kjer teče mleko in med«; Bar 1,20: *qui eduxit patres nostros de terra Aegypti dare nobis terram fluentem lac et mel sicut hodierna die*, »ko je izpeljal naše očete iz egiptovske dežele, da bi nam dal deželo, v kateri tečeta mleko in med – kakor ta dan«. Gl. še 5 Mz 11,9: *lacte et melle manantem*; 5 Mz 26,9: *terram lacte et melle manantem*; 5 Mz 26,15: *terrae lacte et melle mananti*; 5 Mz 27,3: *terram lacte et melle manantem*; 5 Mz 31,20: *in terram lacte et melle manantem*; Joz 5,6: *terram lacte et melle manantem*; 4 Esr 2,19: *fontes fluentes lac et mel* idr.

Mleko je bilo na Bližnjem Vzhodu eno osnovnih hranil, med pa je bil dragocen hranljivi dodatek; da sta bila nujni potrebščini za življenje in osnovni živili, potrjujejo tudi svetopisemska besedila, npr. Sir 39,26: »Od vsega človek za življenje potrebuje predvsem vodo in ogenj in železo in sol, pšenični kruh in mleko in med, kri grozdja pa olje in plašč.« Mleko je simbol hranljivosti in med simbol čistosti in sladkosti, oba v pravem in prenesenem pomenu besede. Sta pa tudi simbol ljubezni in ljubezenskih sladkosti (npr. Vp 4,11: »Tvoje ustnice kapljajo med, nevesta, med in mleko sta pod tvojim jezikom ...«), prisposoba besede, ki nahrani (1 Kor 3,2: »Mleka sem vam dal piti, ne jedi, saj je še niste zmogli.«), pristnega duhovnega nauka (1 Pt 2,2: »Kot pravkar rojeni otroci zakopnite po pristnem duhovnem mleku, da boste z njegovo pomočjo rastle v odrešenje.«) in začetnih prvin nauka (Heb 5,12–13: »... ponovno potrebujete koga, da bi vas naučil začetne prvine Božjih izrekov. Postali ste potrebni mleka, ne močne hrane. Kdor se namreč hrani z mlekom, nima izkušnje z besedo pravičnosti, saj je še otrok.«).¹⁶⁹

– **in kdor ju bo poskusil, bo vsekakor znal zavračati húdo in izbirati dobro:** prim. Iz 7,15: *butyrum et mel comedet ut sciat reprobare malum et eligere bonum*, »Skuto in med bo jedel, da bo znal zavračati húdo in izbirati dobro.«; Iz 7,16: *quia antequam sciat puer reprobare malum et eligere bonum*, »Kajti preden bo znal deček zavračati húdo in izbirati dobro ...«

– **Urški Ferligojnici:** gl. pogl. VII.

169 MENZEL 1854–1856, I, pp. 128–131 (Bienen), 415–416 (Honig); II, pp. 131–133 (Milch); KREUSER 1868, pp. 114 (Honig), 205 (Milch); FORSTNER 1967, pp. 475–479 (Milch und Hönig); CAQUOT 1978; BADURINA 1979, p. 400 (Med); CAQUOT 1980; GRABNER-HAIDER-KRAŠOVEC 1984, p. 451 (mleko in med); FORSTNER 1986, p. 422 (Milch und Hönig); SEIBERT 2007, p. 223 (Milch); KRETSCHMER 2008, p. 192 (Honig); SALS 2018; BUTZER-JACOB 2021, pp. 282–283 (Honig; GB/JJ); CHEVALIER-GHEERBRANT 2023, pp. 530–531 (mleko).

– **Povzdigni svoje oči naokrog in poglej ... k tebi:** prim. Iz 49,18: *leva in circuitu oculos tuos et vide omnes isti congregati sunt venerunt tibi*, »Povzdigni svoje oči naokrog in poglej, / vsi se zbirajo, prihajajo k tebi.« Prim. še 1 Mz 13,14: *leva oculos tuos et vide*, »Povzdigni oči in poglej«; 1 Mz 31,12: *leva oculos tuos et vide*, »Povzdigni vendar oči in poglej«; Jer 3,2: *leva oculos tuos in directum et vide!*, »Povzdigni oči h goljavam in glej!«; Zah 5,5: *leva oculos tuos et vide*, »Povzdigni vendar oči in poglej«.

– **da bi proslavili dan njenega praznika:** prim. Ps 80(79),4: *bucinate in neomenia tuba in insigni die sollemnitatis nostrae*, »Trobite na rog ob mlaju, / ob polni luni našega praznika.«

– **nosi venec in slavi zmago:** prim. Mdr 4,2: *cum praesens est imitantur illam et desiderant eam cum se duxerit et in perpetuum coronata triumphat incoquinatorum certaminum praemium vincens*, »Dokler je navzoča, jo posnemajo, po njej hrepenijo, ko se umakne; v večnosti nosi venec in slavi zmago, ker je zmagala na poštemem tekmovanju.«

– **Bog bogov:** prim. 2 Mz 10,17: *quia Dominus Deus vester ipse est Deus deorum et Dominus dominantium, Deus magnus et potens*, »Kajti GOSPOD, vaš Bog, je Bog nad vsemi bogovi in Gospod nad vsemi gospodi, véliki, mogočni in strašni Bog«; Ps 49(48),1: *Deus deorum Dominus locutus est*, »Bog bogov, GOSPOD, je govoril«; Ps 83(82),8: *ibunt de virtute in virtutem videbitur Deus deorum in Sion*, »Hodijo od hrabrosti do hrabrosti, / Bog bogov se pokaže na Sionu«; Dan 2,47: *loquens ergo rex ait Daniheli vere Deus vester Deus deorum est et Dominus regum*, »Kralj je odgovoril in rekel Danielu: »Resnično, vaš Bog je Bog nad bogovi, Gospod nad kralji ...«¹⁷⁰

– **Pazi, da ne razžališ oči tolikšnega Veličastva:** prim. Iz 3,8: *ruit enim Hierusalem et Iuda concidit quia lingua eorum et adinventiones eorum contra Dominum ut provocarent oculos maiestatis eius*, »Kajti Jeruzalem se ruši, Juda se podira, ker so njihovi jeziki in dejanja proti GOSPODU, da žalijo oči njegovega veličastva.«

– **Otresi prah s svojih nog:** prim. Iz 52,32: *excutere de pulvere consurge sede Hierusalem solve vincula colli tui captiva filia Sion*, »Otresi si prah in vstani, ujetnica, Jeruzalem, odveži si vezi z vratu, ujetnica, hči sionska!«; Mt 10,14: *et quicumque non receperit vos neque audierit sermones vestros exeuntes foras de domo vel de civitate excutite pulverem de pedibus vestris*, »In če vas kdo ne sprejme in vaših besed ne posluša, pojdite iz tiste hiše ali tistega mesta in si otriesite prah z nog.«; Mr 6,11: *et quicumque non receperint vos nec audierint vos exeuntes inde excutite pulverem de pedibus vestris in testimonium illis*, »Če vas kakšen kraj ne sprejme in vas ne poslušajo, pojdite od tam in si otriesite prah z nog, njim v pričevanje.«; Lk 9,5: *et quicumque non receperint vos*

170 RINGGREN 1974.

exeuntes de civitate illa etiam pulverem pedum vestrarum excutite in testimonium supra illos, »In kjer vas ne sprejmejo, si otresite prah z nog, ko odidete iz tistega kraja, v pričevanje proti njim.«; Lk 10,11: *etiam pulverem qui adhaesit nobis de civitate vestra extergimus in vos*, »Tudi prah vašega mesta, ki se je prijel naših nog, otresamo na vas ...«; Apd 13,51: *at illi excusso pulvere pedum in eos venerunt Iconium*, »Onadva sta proti njim otresla prah s svojih nog in odpotovala v Ikónij«; Apd 18,6: *contradicientibus autem eis et blasphemantibus excutiens vestimenta dixit*, »Ko pa so mu nasprotovali in preklinjali, je otresel prah s svojih oblačil ...«

– **in poglej, ali je pri tebi pot bridkosti**: Ps 139(138),24: *et vide si via iniquitatis in me est et deduc me in via aeterna*, »Poglej, ali je pri meni pot bridkosti, in vodi me po večni poti.«; Mdr 5,7: *lassati sumus in via iniquitatis*, »Nasitili smo se steza nepostavnosti ...«; prim. tudi PsG 106(105),17: *suscepit eos de via iniquitatis eorum propter iniustitias enim suas humiliati sunt*.

– **da boš kronan**: prim. Vp 4,8: *veni coronaberis de capite Amanae*. V standardnem slovenskem prevodu je del *veni coronaberis* izpuščen.

X.

– **teh istih zmagoslavnih vrat**: Gre za zmagoslavna vrata s triumfalnim obokom ob glavnem vhodu.¹⁷¹

– **papežu Klemenu XI.**: gl. § I, pogl. VII.

– **Petrova, ki jih obljubljaš, / voščimo leta**: Datum rojstva apostola Petra ni znan; umrl je okoli l. 67, domnevno v Rimu.¹⁷² Klemen XI. se je rodil 23. julija 1649; ob kronanju svetogorske Marijine podobe l. 1717 je bil torej star 67 let.

– **zato, da povem bleščeče belo, si ALBANI**: lat. *ut candidè dicam ALBANUS es*. Avtor napisa uporabi besedno igro dveh sinonimov, s katerima se poigra s pomenom Klemenovega družinskega priimka. Latinski pridevnik *candidus* pomeni »bleščeče bel«, »svetlo bel«, priimek Albani pa avtor povezuje z latinskim pridevnikom *albus*, »bel«. Zveza *ALBANUS es* pa lahko ima dvojen pomen: lahko pomeni a) »Si Albani« ali b) »Si Albanec«. Družina Albani¹⁷³ Giovannija Francesca Albanija, pozneje papeža Klemena XI., je namreč po svojih prednikih izvirala iz Albanije. Po materi je izvirala

171 GRAEF 1889; PONIATOWSKI 1931; KÄHLER 1939; ERFFA 1958; MOSER 2005.

172 BENEDIK 1989, pp. 16–19.

173 VISCONTI 1847, pp. 3–110; MORONI 1, 1840, pp. 179–193; RICHARD–FRAIKIN–DE SÉRENT 1912; MOLS 1953; ANDRETTA 1982.

iz ugledne družine Mosca iz Bergama in Pesara, po očetu pa po eni od družinskih linij iz plemiške družine Staccoli iz Urbina, po drugi iz družine Giordani, po tretji pa iz družine Albani, ki je izvirala iz južnoitalijanske skupnosti italijanskih Albancev (ali Italoalbancev), t. i. Arbëreshë,¹⁷⁴ albanske manjšine v Italiji, potomcev Albancev, ki so v 15. stoletju pribežali v Italijo in na Sicilijo zaradi turških osvajanj na Balkanu. Utemeljitelji družine so bili vojaški poveljnik Michele Laçi (it. Lazi ali de' Lazi) ter njegova sinova Filippo in Giorgio, ki so se pod poveljstvom Gjergja Kastriota Skenderbega borili proti Turkom. L. 1464 sta morala brata pred Turki zbežati v Italijo, kjer ju je sprejel plemič di Montefeltro, vojvoda v Urbinu. Tu sta brata privzela priimek Albanesi, ki pa ga je Giorgijev sin Altobello spremenil v Albani. Družina je skozi več generacij dala vrsto pomembnih cerkvenih dostojanstvenikov, diplomatov in politikov. Sam Klemen XI. se je izvora svojih prednikov nedvomno zavedal, zato je tudi precej pozornosti posvetil razmeram kristjanov v Albaniji.¹⁷⁵

– **sovražiš Mavre:** lat. *Mauros odis*. Latinsko prebivalstveno ime *Maurus*, v množini *Mauri*, je v antiki zaznamovalo prebivalce obalnega predela Severozahodne Afrike (današnja Maroko in zahodna Alžirija); pridevnik *Maurus* se je uporabljal kot sopomenka za »afriški« ali »punski«, tj. »kartažanski«. S temnopoltimi nomadskimi plemeni (prim. gr. Μαυρός /*maurós*/ = ἄμαυρός /*amaurós*/; »temen«, »temačen«), ki so živela na tem območju, so se Rimljani srečali v času punskih vojn. Dežela ljudstva Mavrov se je že v antiki imenovala Mavretanija (v antičnih virih imenovana tudi Mavruzija). Prvi, ki je Mavretanijo povezal v enotno politično tvorbo, je bil kralj Bokh I.; po njegovi smrti se je razdelila na dva dela, vzhodnemu je vladal njegov sin Bokh II., zahodnemu pa sin Bogud. Ločnica med njima je bila reka Muluha. Bokh II. je oba dela združil, po njegovi smrti l. 33 pr. Kr. je postala rimska provinca, l. 25 pr. Kr. pa jo je Avgust prepustil numidijskemu kralju Jubi II. kot nadomestilo za Numidijo. Jubovega sina Ptolemaja je zaradi njegovega izjemnega bogastva cesar Kaligula dal ubiti. Nato je cesar Klavdij (vladal 41–54) Mavretanijo razdelil na dve provinci: na Mavretanijo Tingintano (Tingijsko Mavretanijo) in Mavretanijo *Caesariensis* (Cesarsko/Cezarsko Mavretanijo).¹⁷⁶ V srednjem veku latinsko ime *Mauri* zaznamuje muslimane na splošno, posebej pa muslimane, ki so se po izgonu iz Španije zatekli v Severno Afriko, na ozemlje današnjih Maroka, Alžirije in Tunizije.

– **si Urbinec, zaradi tega tudi urban:** Avtor znova poseže po večpomenski besedni igri: *Urbinas* – *Urbanus*. Giovanni Francesco Albani je bil rojen 22. ali 23. julija 1649 v Urbinu; zato *Urbinas*, »Urbinec«. Poimenovanje *Urbanus* izhaja iz latinskega pridevnika *urbanus*, ki lahko pomeni »mesten«, »meščanski«, »urbán«, pa tudi »vljuden«.

174 ELSIE 2010.

175 GEGAJ 1937; MONTI 1939; TAJANI 1969; ALTIMARI–BOLOGNARI–CARROZZA 1986; ALTIMARI–SAVOIA 1994; WILLIAMS 2004, pp. 116–117, 221, 223, 247; ELSIE 2010, pp. 17–19, 206.

176 GSELL 1928–1929; ROMANELLI 1959; RACHET 1970; RADNOTI–ALFÖLDI 1979; MEISSNER 2015; HUSS 2015; HRIBERŠEK 2013, pp. 455–456, 463.

»omikan«, »olikan«, »uglajen«, »izbran«, »prefinjen«; vsi ti pomeni so zajeti v poimenovanju *Urbanus*, obenem pa lahko pomeni tudi »rimski«, kajti Rim so že v antiki pogosto imenovali zgolj *Urbs* (lat. *urbs*; »mesto«), tj. »Mesto« (= »mesto z veliko začetnico« = prvo med mesti), in to poimenovanje se je pogosto uporabljalo tudi skozi ves srednji in novi vek. Posamostaljena oblika *Urbanus* tako pomeni tudi »Rimljan« (= »papež«).

– **naš utelešeni seraf**: tudi »serafin«. Serafi ali serafini so nebeška bitja, angeli prvega (najvišjega) reda. Izraz izhaja iz hebrejskega pridevnika *שרָפִים* *šārāf*, mn. *šārāfīm*, »goreči« (iz *שרָפ* *šārāf*; »goreti«).¹⁷⁷ Po starozavezni predstavi gre za nebeška (božanska) bitja z obrazi, rokami in šestimi peruti, ki stojijo okrog Gospodovega prestola, mu vzklikajo hvalnice in so posredniki med Bogom in ljudmi. Gl. Iz 6,2–7: »Nad njim so stali serafi in vsak je imel po šest peruti: z dvema si je zakrival obraz, z dvema si je zakrival noge in z dvema je letel.« Isti izraz zaznamuje tudi ognjeno strupeno kačo (4 Mz 21,6–9; 5 Mz 8,15) in letečega zmaja (Iz 14,29; 30,6). Pri serafih je torej poudarjena simbolična vrednost gorečega, s tem pa tudi očiščevalna moč ognja.¹⁷⁸ Seraf je tudi atribut Franciška Asiškega; na upodobitvah se pojavi seraf ali Kristus v podobi serafa s krili, da Francišku vtisne stigme. Gl. tudi § I, pogl. II, »serafskemu redu«.

– **mati klicala Giovanni, oče Francesco**: Oče Carlo (Albani) je bil plemič, ki je svoj rod izpeljeval iz treh plemiških družin mesta Urbino: Staccoli, Giordani in Albani, mati Elena (Mosca) pa je izhajala iz bergamsko-pesarske plemiške družine Mosca. Giovanni Francesco (v virih včasih Gianfrancesco) je bil prvorojenec; mati je umrla kmalu po rojstvu drugega sina Orazia.¹⁷⁹

– **obe imeni**: tj. Giovanni in Francesco.

– **v svet in mesto**: lat. *in Orbem et Urbem*, tj. v svet in v Rim. Znova aluzija na par *urbs et orbis* (gl. zgoraj).

– **seraf**: gl. zgoraj.

– **Janez Francišek Asiški mlajši**: lat. *Joannes Franciscus Assisias Minor* (it. Giovanni Francesco d'Assisi il Giovane). Pridevnik se anaforično, a v drugačnem pomenu (»manjši«) ponovi štiri vrstice nižje, ko pravi: *fove et fave Minoribus* (gl. spodaj).

177 FREEDMAN–O'CONNOR 1995; RÜTERSWORDEN 2004; RIEDE 2011.

178 MENZEL 1854–1856, II, p. 365 (Seraphim); WELTEN 1977; GRABNER-HAIDER–KRAŠOVEC 1984, pp. 212, 650; LURKER 1987, pp. 165–167; WILDBERGER 1991, 1997, 2002; GREEN 1993–1997; WIGGERMANN 1993–1997; FREEDMAN–O'CONNOR 1995; SCHMIDT–SCHMIDT 1995, pp. 167–170; RÜTERSWORDEN 1996; MORENZ–SCHORCH 1997; METTINGER 1999a; RÜTERSWORDEN 2004; BERLEJUNG 2006d; SEIBERT 2007, pp. 68–69 (Cherub(im) und Seraph(im)); KRETSCHMER 2008, p. 389 (Seraph); MCKINION–BERNARDINI–DI BERARDINO 2010; ELLIOT–BERNARDINI–DI BERARDINO 2011; RIEDE 2011; AMZALLAG 2015; CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, p. 788 (serafi).

179 POLIDORO 1727, pp. 1–2.

– **Bodi klerik najvišjega duhovnika ... najvišji pontifeks:** lat. *Clericus esto Maximi Sacerdotis ... Pontifex Maxime*. Dvakrat se ponovi pridevnik »najvišji« (*maximus*). Funkcija najvišjega pontifeksa (ali pontifika; lat. *pontifex maximus*) izhaja iz rimske verske tradicije; bil je vrhovni svečenik in nadzornik religije rimske države ter vodja zbora pontifikov (lat. *pontifices*). Sprva so bili pontifiki samo trije, v času Julija Cezarja jih je bilo 16. V krščanstvu je izraz postal sinonim za papeža kot vrhovnega svečenika Cerkve. Naziv vrhovni pontifeks oz. pontifik (*pontifex maximus*) je uporabljal že papež Liberij († 366, papež v obdobju 352–366), od papeža Leona I. (ok. 400–461, papež v obdobju 440–461) naprej pa je bil običajni naziv rimskega škofa oz. papeža; izraza *episcopus* in *pontifex* sta bila nekaj časa sinonima, poleg teh pa so bili v rabi še: *antistes*, *papa*, *praesul* in *sacerdos*. Gregor Veliki (ok. 540–604, papež v obdobju 590–604) je uporabljal nazive: *ecclesiae pontifex*, *archipontifex* in *papa urbis Romae*; naziv *pontifex maximus* je izpričan znova v srednjem veku (ok. l. 1433–1445), a brez slehernega navezovanja na svoj poganski izvor.¹⁸⁰

– **podpiraj in pospešuj manjše brate!:** lat. *fove et fave Minoribus*. Gre za anaforično ponovitev pridevnika štiri vrstice višje, kjer se pisec sprašuje, kaj mu brani Klemenena imenovati *Joannes Franciscus Assisias Minor*, »Janez Frančišek Asiški mlajši«. Tukaj je govor o manjših bratih, tj. reformatih.

– **O blaga blažena Marija, ohrani Klemena:** lat. *O Clemens pia Clementem servato Maria*. Gre za neprevedljivo besedno igro s pridevnikom *clemens*, ki v latinščini pomeni »blag«, pisano z veliko začetnico (*Clemens*) pa je ime, ki je nastalo iz tega pridevnika, tj. Klemen (»Blagi«). Dobesedni prevod bi se torej glasil: »O blaga Marija, ohrani Blagega [tj. Klemena]!« Vrstica aludira tudi na marijansko antifono *Salve regina (Pozdravljena, Kraljica, mati usmiljena)*, in sicer na zadnjo vrstico: *O clemens, o pia, o dulcis Virgo Maria*, »O milostljiva, o dobrotljiva, o sladka Devica Marija!«.

– **CLeMentI XI soLVenDo es:** zapis s kronogramom. Če črke razporedimo v ustreznem zaporedju rimskih števil, dobimo letnico kronanja svetogorske Marijine podobe: MDCLLVII = 1717.

180 BOUCHÉ-LECLERCQ 1871; WISSOWA 1912, pp. 160, 487, 495, 503–521; ALTHEIM 1956, *passim*; LATTE 1960, pp. 195–212; SZEMLER 1972, pp. 104–137; SZEMLER 1978, coll. 331–396; DRAPER 1988; BEARD–NORTH–PRICE 1998, pp. 1, 19, 24–28, 39 (pontifex, pontifices; gl. tudi indeks); MARTIN 1999b; PABST 1999; GORDON 2015b; SCHEID 2003, pp. 130, 133–134, 141–142, 163, 196–197, 200–204 (pontifex maximus); WARRIOR 2006, pp. 7, 45–46, 52, 68, 108, 110, 112–113 (pontifex maximus); RÜPKE 2007, pp. 13–15, 39, 42, 55, 60–61, 66, 74, 115, 120, 132, 151, 223, 244, 279, 333–334, 435, 438, 443, 447, 494–497 (pontifices); 39–40, 64, 66, 73–74, 77–78, 106, 120, 152, 217, 333, 412, 443, 447 (pontifeks maximus); RÜPKE 2008, *passim*; GOTTLIEB 2016; RÜPKE 2018, pp. 118, 123–126, 134, 159–160, 183, 192, 264, 307–308, 320, 344, 354, 372 (pontifex maximus); RÜPKE–WOOLF 2021, pp. 33, 109–111, 113, 116, 124, 237–239, 241–242 (pontifices); 110 (minores); 28, 109, 127, 238, 245 (pontifex maximus).

XI.

– **Karlu III.:** gl. spodaj.

– **kralju Španij:** Mišljeni sta dve glavni španski ozemeljski enoti: Kastiljska krona (Corona de Castilla) in Aragonska krona (Corona de Aragón).

– **VI. ... rimskemu cesarju:** o njem gl. § II, pogl. III, in tam navedeno literaturo.

– **Karlu dvakrat Tretjemu:** Karel VI. je kot nadvojvoda Avstrije in drugih habsburških dednih dežel v obdobju 1711–1740 vladal kot Karel III. in kot kralj Károly III. je bil tudi kralj Ogrske in Hrvaške; v tem času se je soočil z uporom Franca II. Rákóczi (1676–1735), ki se je končal s sklenitvijo szatmarskega miru 29. aprila 1711. Kot Karel III. (oz. Carlos III.) je bil tudi designirani protikralj Španije. Karel II. (1661–1700), ki je bil kralj Španije, Neaplja, Sicilije in Sardinije, ni zapustil moškega potomca; ker vprašanje nasledstva ni bilo urejeno, naj bi oblast prevzel tedaj šestletni wittelsbachski volilni princ Jožef Ferdinand Bavarski, ki pa je 6. februarja 1699 nenadoma umrl.

Karel, drugi sin Leopolda I., je bil predviden za vladarja Španije (Jožef I., prvi sin, je bil predviden za vladarja habsburških dednih dežel in novega cesarja). Toda Karel II., ki je umrl 1. novembra 1700, je oblast v oporoki zapustil Filipu Anžujškemu (1683–1746), vnuku Ludvika XIV., iz družine Burbonov, ki je prevzel oblast v Španiji kot Filip V.; s tem je bila ogrožena habsburška dedna linija oblasti. Viljem III. Oranski in Ludvik XIV. sta 25. marca 1700 v izogib konfliktu predlagala delitev oblasti, kar pa so tako Francozi kot Habsburžani zavrnil. Sledila je španska nasledstvena vojna (1701–1714), v kateri je bil Karel osebno vojaško udeležen.¹⁸¹

– **ker je Šesti:** Kot nemško-rimski cesar Karel VI. je Karel vladal v obdobju od 1711 do 1740; za cesarja je bil okronan 12. oktobra 1711.

– **drugemu Petemu:** Karel VI. nikoli ni imel naziva Karel V., zato upravičeno domnevamo, da ga pisec napisa postavlja ob bok Karlu V. (24. februar 1500 – 21. september 1558), ki je bil cesar Svetega rimskega cesarstva v obdobju med letoma 1530 in 1556. Vendar pa je izjava pretirana, kajti Karel VI. kot vladar ni bil tako uspešen kot Karel V. Med dosežki slednjega velja omeniti, da je bil (kot Karel I.) kralj Španije (kar Karlu VI. nikoli ni uspelo), bil je uspešen v spopadih s francoskim kraljem Francem I. (štiri vojne v obdobju med letoma 1521 in 1544), osvojil je Burgundijo ter si zagotovil vpliv in prevlado v Italiji, l. 1532 je bil dokaj uspešen v bojih s Turki in podpiral je kolonialna osvajanja. Ogromno časa, energije in sredstev je

181 SCHNETTGER 2014; FREY–FREY 1983; LEÓN SANZ 1993; ARETIN 1997.

vlagal v reševanje verskih sporov; bil je zagrizen nasprotnik reformacije in Lutra, l. 1532 je sklenil nürnberški verski mir, a mu zaradi različnih interesov in razhajanj ni uspelo rešiti konflikta s protestanti, ki se je znova razplamtel v šmalkaldenski vojni (1546–1547). Tudi augsburški interim (1548) ni prinesel želenih rezultatov. Spori in nesoglasja s protestanti so se nadaljevala in tudi augsburški verski mir, sklenjen 25. septembra 1555, ni dosegel pričakovanega cilja. L. 1556 je Karel odstopil; oblast v Španiji in Burgundiji je predal sinu Filipu II., cesarsko oblast in oblast nad avstrijskimi dednimi deželami pa bratu Ferdinandu I.¹⁸²

– **skoraj enakemu Prvemu:** Zelo verjetno namiguje na frankovskega kralja Karla Velikega, ki ga v nasledstveni liniji nemško-rimskih cesarjev in tudi francoskih kraljev štejejo kot Karla I. Karel Veliki se je dal na božični dan l. 800 okronati za rimskega cesarja in je bil prvi evropski vladar, ki je po obdobju antike privzel ta naslov.¹⁸³

– **za nikomer drugemu:** Ta oznaka gotovo ne govori o nasledstveni liniji, ampak se nanaša na vladarske dosežke in zasluge.

– **cesarju, monarhu, kralju:** Standardni vladarski nazivi. Med vladarskimi nazivi Karla VI., ki jih pisec napisa izrecno ne navaja, so še:

- a) Karel VI., kralj Neaplja (Neapeljskega kraljestva). Od l. 1713 je bil kot Karel (Carlo) VI. kralj Neaplja; Španija je morala po dogovoru iz Utrechta, podpisanem 11. aprila 1713, s katerim se je končala španska nasledstvena vojna, Neapeljsko kraljestvo odstopiti Habsburžanom. Cesar Karel VI. je tako kot vladar nasledil španskega kralja Karla II., ki je Neapeljskemu kraljestvu vladal kot Karel (Carlo) V.
- b) Karel III., kralj Sardinije. Karel VI. je po sklenitvi utrechtskega miru kot Karel (Carlo) III. kraljeval Sardiniji v obdobju od 1713 do 1720.
- c) Karel IV., kralj Sicilije. Karel VI. je kot Karel (Carlo) IV. Siciliji vladal od l. 1720. V obdobju od 1665 do 1700 je Siciliji vladal španski kralj Karel II.; kot kralj Sicilije je imel naziv Karel (Carlo) III. Nasledil ga je Filip Anžujski (pozneje španski kralj Filip V.), ki je imel kot kralj Sicilije (tej je vladal v letih 1700–1713) naziv Filip IV. Za njim je oblast na osnovi utrechtskega sporazuma prevzel savojski vojvoda Viktor Amadej II., ki je Siciliji vladal od 1713 do 1720, ko jo je v zameno za Sardinijo odstopil Habsburžanom.

– **rinskemu, katoliškemu, apostolskemu, preslavnemu, prevzvišenemu, najboljšemu:** Standardne častne naslovitve v tipičnih presežnikih.

182 KOHLER 2001; TRACY 2002; BLOCKMANS–MOUT 2004; SCHORN–SCHÜTTE 2006; ESPINOSA 2008; PARKER 2019; SCHILLING 2020.

183 FICHTENAU 1949; RICHÉ 1983; CLASSEN 1988; RICHÉ 1991; FAVIER 1999; HÄGERMANN 2000; BARBERO 2002; SCHIEFFER 2005; MCKITTERICK 2006; MCKITTERICK 2008; BUSCH 2011; FRIED 2013; WEINFURTER 2013; LATOWSKY 2013; BECHER 2014; BERGMEISTER 2016; DAVIS 2017; NELSON, 2019.

– **Večernici Vzhoda, Danici Zahoda:** lat. *Orientis Hespero, Occidentis Phosphoro*. Obe zvezi sta retorični antitetični hiperboli, s katerima želi zapisovalec posebej poudariti vladarjevo pomembnost. Hesper in Fosfor označujeta eno in isto; že Grki so vedeli, da gre kljub dvema različnima imenomoma za eno in isto nebesno telo in božanstvo, tj. za planet Venero, ki je na videz najsvetlejša nebesno telo (v antiki še ni bilo natančnega razločevanja med zvezdami in med premičnicami – planeti),¹⁸⁴ vendar je zanje predstavljala dve različni božanstvi. V grškem mitološkem izročilu je Fosfor (gr. Φωσφόρος /*Phospóros*/, lat. *Phosphorus*; polatinjena različica je *Lucifer*) sin Astraja in Avrore, po drugih izročilih sin Kefala in Avrore. Grško poimenovanje je zloženka iz gr. φῶς /*phôs*/, »luč, svetloba«, in φέρω /*phérol*/, »nosim, nesem«, ter dobesedno pomeni »prinašalec svetlobe/luči«, enako je tudi latinsko ime zloženka iz *lux*, »luč«, »svetloba«, in *fero*, »nosim«; v slovenščini je ženskega spola (»danica« ali »jutranjica«). V grščini najdemo tudi poimenovanji Proinos (Πρωϊνός /*Prōinós*/, »Zgodnejjutranjik«) in Heosfor (Ἠωσφόρος /*Heōsphóros*/, »Prinašalec zarje/svita«). Vse naštete različice so poosebljena zvezde danice, ki je tesno povezana z večernico (gr. Ἑσπερος /*Héesperos*/, lat. *Hesperus*). Hesper ali Vesper (v umetnosti je navadno prikazan kot fant, ki nosi baklo) je zgolj drugo poimenovanje za Fosfor; ime je izpeljanka iz gr. Ἑσπερα /*hésperal*/, »večer«, in dobesedno pomeni »večernik« (lat. *Vesper*; v slovenščini »večernica«).¹⁸⁵ Po enem od antičnih mitoloških izročil naj bi bil Hesper sin Kefala, ki je bil človek, Fosfor pa sin zvezdnega boga Astraja.¹⁸⁶

V Stari zavezi Job simbolično navaja, da ko je Bog ustvaril zemljo, »so se skupaj veselile jutranje zvezde in vriskali vsi Božji sinovi« (Job 38,7); s tem verjetno namiguje na prve ustvarjene zvezde. Ko v satiri o babilonskem kralju Izaija (14,12) pravi: »Kako si padel z neba, danica, sin zore, zgrmel na zemljo, zmagovalec narodov,« verjetno namiguje na Satana, ki se skriva pod podobo kralja; omemba je povezana s kanaansko-ugaritsko zgodbo o sinu Zarje Hêlêlu (hebr. *hêlêl* הֵלֵל – *hêlêl ben-šâḥar*, »svetla danica«), ki je motivno sorodna z grškim mitom o Faetonu in Heofosforju (Venera kot jutranja zvezda).¹⁸⁷ Vêliki duhovnik Simon, Johanánov sin, je: »Kakor zgodnja danica med oblaki, kakor luna v dneh, ko je polna ...« (Sir 50,6).

Novozavezne omembe danice so pravzaprav kristološke napovedi. Apostol Peter v svojem pismu o poklicanosti in izvoljenosti kristjana pravi: »Tako je preroška beseda za nas postala še trdnjša in prav delate, da nanjo pazite kakor na svetilko, ki sveti na mračnem kraju, dokler ne zasije dan in ne vzide danica v vaših srcih.« (2 Pt 1,19); vzhod danice simbolično ponazarja uresničenje odrešenja. V sporočilu Tiatiri

184 RÖMER-ZINGSEM-CARYAD 2015.

185 KARUSU 1999. Gl. tudi LICM, Indices 2, pp. 147–148 (Hesperos), 148 (Hesperus), 268 (Vesper).

186 MENZEL 1854–1856, I, pp. 15–16 (Abendstern); II, pp. 138–139 (Morgenröthe), 139–140 (Morgen), 140–141 (Morgenstern); WEIZSÄCKER 1886–1890; SALZER 1893, p. 408 (Stella matutina); WEIZSÄCKER 1897–1902; HELLER 1962, pp. 141–142; BEEK 1964; RED.-SCHAIBLE 1971; WEINFELD 1975; KEDAR-KOPFSTEIN 1999; JANOWSKI-SCHOLTISSEK 2006; BUTZER-JACOB 2021, pp. 411–413 (Morgenstern; MB).

187 GRELOT 1956; MCKAY 1970; SPRONK 1986; WATSON 1999.

v *Razodetju* (2,28) piše: »Tako sem tudi jaz prejel oblast od svojega Očeta. Tistemu, ki zmaga, bom dal tudi zvezdo danico.« Prav tako nam *Razodetje* (22,16) razkriva, kdo je danica, tj. jutranja zvezda: »Jaz, Jezus, sem poslal svojega angela, da bi vam pričeval o tem glede Cerkvá. Jaz sem Davidova korenina in rod, bleščeča jutranja zvezda.«

Danica je simbol in predpoda Kristusa kot Odrešenika (gl. Raz 22,16), kot znanilca novega časa in prinašalca upanja. Kristus tu nastopa kot sonce, kot uresničenje Malahijeve napovedi: »Vam pa, ki se bojite mojega imena, vzide sonce pravičnosti ...« (Mal 3,20), in napovedi, ki jo izreka Zaharija v svoji hvalnici: »po prisrčnem usmiljenju našega Boga, / zaradi katerega nas bo obiskalo vzhajajoče / sonce z višave ...« (Lk 1,78). Simbolika je povezana s porajajočo se svetlobo in začetkom dneva, ki sta v krščanstvu povezana s simboliko stvarjenja, utelešenja in vstajenja. Jutro je simbolno čas nastajanja, porajanja, prihajajoče svetlobe, zmage nad nočjo in tudi smrtjo. V lavretanskih litanijah je Zgodnja danica (*Stella matutina*) tudi Marijin vzdevek.¹⁸⁸

Običajna zveza v besedilih je sicer *Orientis Phosphorus, Occidentis Hesperus*, »Danica Vzhoda, Večernica Zahoda«, obrnjeni zapis, kot ga najdemo v slavnem napisu za Karla VI., pa je bil očitno rezerviran za najvišje oblastnike in posameznike iz vrst vladarskih rodbin. Enak zapis najdemo na nagrobniku Baltazarja Karla Španskega, infanta Španije in edinega sina španskega kralja Filipa IV., ki se je rodil 17. oktobra 1629 in umrl 9. oktobra 1646 v Zaragozi za ošpicami.¹⁸⁹ Na njegovem nagrobniku (pokopan je v Escorialu v kapeli 9 Panteona infantov) je med drugim tudi zapis: »... BALTHASAR CAROLUS AUSTRIACUS, potentissimi Monarchae Philippi IV. Orbe in utroque latissime regnantis, filius unicus, XIII Caesarum sanguis, *Orientis Phosphorus, Occidentis Hesperus* ...«¹⁹⁰

– **inozemski grozi Azije:** Najbrž aluzija na spopade s Turki (gl. nadaljevanje).

– **skorajda edinemu, s katerim si daje opravka sloves:** Tipično enkomiastično pretiravanje.

– **tega visokega svetišča ... gospodarju:** Sveta gora kot del goriške grofije je bila pod oblastjo Habsburžanov.

– **TiBl CaesarI perennIter aVgVsto DICant Minores:** zapis s kronogramom. Če velike črke razporedimo v ustreznem zaporedju rimskih števil, dobimo letnico kronanja svetogorske Marijine podobe: MDCCVVIIIIII = 1717.

188 DÜRIG 1992a; HUEBNER 1994; IMKAMP 1994.

189 WÜRZBACH 1856–1891, 6, 1860, p. 156.

190 PAPENBROECK 1847, p. 476.

– † qVo / praeCeptore EVgenIo aLba graeCa LatIne / DIDICIt, et eCCLesIae aLbo Inserta est: »se je pod učiteljem Evgenom Beograd naučil latinsko«: zapis s kronogramom; če velike črke razporedimo v ustreznem zaporedju rimskih števil, dobimo letnico kronanja svetogorske Marijine podobe, DDCCCCCLLLLLVVIIII-II = 1717. Prav tako je to tudi letnica zmage avstrijske vojske, ki je 16. avgusta 1717 pod vodstvom Evgena Savojskega osvojila Beograd. Toda zadnji del napisa je gotovo nastal enkrat po tem datumu in ni bil zapisan ob kronanju, kajti v času kronanja o razpletu vojne ni bilo mogoče slutiti ničesar; tudi Pasconi je svoje delo objavil 30 let po tem dogodku in Fajdiga je svojo kroniko pisal 60 let pozneje. Mesto, ki je bilo v času rimskega imperija na območju poznejšega Beograda, se je imenovalo Singidunum. V srednjem veku med 9. in 16. stoletjem pa najdemo zanj poimenovanje *Alba Graeca* (tj. »Grško Belo mesto«), pa tudi *Alba Bulgarica* (v bizantinskih virih Βελιγράδων / *Veligrádon*), madž. Nándorfehérvár). Avtor napisa uporabi slikovito podobo: ne zapiše, da je avstrijska vojska pod poveljstvom Evgena Savojskega osvojila Beograd, ampak *praeCeptore EVgenIo aLba graeCa LatIne DIDICIt*, da »se je Beograd pod učiteljem Evgenom naučil latinsko«, kar preneseno pomeni, da so krščanske sile pod poveljstvom Savojskega Beograd priključile krščanskemu oz. katoliškemu Zahodu, zato tudi na koncu doda, da je bil Beograd *eCCLesIae aLbo Inserta est*, »vnesen v seznam Cerkev«. Poseben poudarek je tudi na dvojnici *Alba Graeca – Latine*, ki izrazito poudari, da se je »grško Belo mesto« (= Beograd) naučilo »latinsko«. Princ Evgen Savojski (18. oktober 1663 – 21. april 1736) je bil sicer predviden za duhovniški poklic; ker pa je njegovo željo, da bi vstopil v francosko vojsko, francoski kralj Ludvik zavrnil, je vstopil v enote avstrijske vojske, kjer je hitro zaslovel s svojimi vojaškimi uspehi in dobrimi strateškimi odločitvami. Pod njegovim poveljstvom je avstrijska vojska postala upoštevanja vredna evropska sila, z uspehi v spopadih s Turki in s Francozi, v španski nasledstveni vojni ter z reformami je habsburški monarhiji zagotovil status evropske velesile. Bil je tudi svetovalec cesarja Karla VI. na področju državne uprave, slovel je po svoji razgledanosti in izobraženosti, pa tudi kot kulturni mecen.¹⁹¹

– cesarjeve oborožene sile Beograd osvobodile tiranije Turkov in ga znova priključile rimski Cerkvi: gl. zgoraj in § II, pogl. I.¹⁹²

XII.

– avstrijskega nadvojvode Karla: tj. Karla II. Avstrijskega (Habsburškega), ki je Sveto goro l. 1565 izročil v oskrbo frančiškanom. Gl. § II, pogl. III.

191 FRISCHAUER 1934; CZIBULKA 1958; ZÖLLNER–GUTKAS 1988; PILTZ 1991; SETTON 1991; TROST 1996; HOCHEDLINGER 2003; WHEATCROFT 2009; ROSENDORFER 2009; BEŠLIN 2014.

192 Za natančen oris spopadov v avstrijsko-turški vojni gl. MATUSCHKA 1891a, za obleganje in osvojitve Beograda gl. zlasti pp. 63–198; INGRAO–SAMARDŽIĆ–PEŠALJ 2011.

– **serafskega reda:** gl. § I, pogl. II.

– **srečnega celo v pepelu kneza:** Karel II. Avstrijski (Habsburški) je bil l. 1717 že skoraj 127 let pokojni; umrl je 10. julija 1590 v Gradcu (to pove tudi predložna zveza »v pepelu«, lat. *in cinere*).

– **Po POGODBI:** Fajdiga prošnjo frančiškanov, naslovljeno na nadvojvodo Karla II., njegov odgovor, nekaj dokumentacije, prihod bratov ter gradnjo samostana in hospica opisuje v tretjem poglavju orisa svetogorskega samostana,¹⁹³ v četrtem poglavju pa predstavi usluge in privilegije, ki so jih frančiškanom iz samostana na Sveti gori podelili rimski cesarji in avstrijski nadvojvode. Tudi Pasconi to opiše v tretjem in četrtem poglavju svoje knjige.¹⁹⁴

– **že drugo stoletje / na tem Svete gore visokem vrhu vedno cvetijo rože milosti:** lat. *In excelso hoc Sacri montis jugo juges vernant gratiarum flores*. Prva prikazanja Urški Ferligoj segajo v l. 1539,¹⁹⁵ dovoljenje za zidavo cerkve pa so svetne oblasti izdale l. 1540. Avtor zapisa uporabi anaforično besedno igro (*jugo juges*), ki je zajeta tudi v prevodu (»vrhu vedno«). Za simboliko rož gl. spodaj pojasnilo k emblemu III.

XIII.

– **v dveh letih / si v naši provinci / dvakrat kronal Devico:** Namig na kronanje trsatske Marijine podobe 8. septembra 1715 in svetogorske Marijine podobe 6. junija 1717.

– **kolegij kanonikov:** lat. *canonia*. Beseda je sicer redko rabljena.

– **Tvoji presoji je predano ... odločati:** Vatikanski kapitelj je bil vrhovno telo pri odločanju glede kronanja svetih podob. O tem gl. § I, pogl. IV.

– **Ti si podelil možnost:** Svetogorski gvardijan Romuald Sitar je vatikanskemu kapitlju poleti 1715 poslal prošnjo za kronanje. Sekretar kapitlja Francesco Bussi je 21. junija pismo preposlal oglejskemu patriarhu Dionisiu Delfinu, ki je pooblastil arhidiakona Giuseppeja Antonija Delmestrija, naj preveri navedbe pisma p. Romualda

193 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, pp. 611–639.

194 PASCONI1746, pp. 13–20.

195 GLAVINIĆ 1648a, pp. 28–30; PASCONI 1746, pp. 2, 3, 94, 125, 129; ASFP, II b, 12 a, *Breviarium Ecclesiae et Conventus B. Virginis Gratiarum In Monte Sancto supra Goritiam*; ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, pp. 599–610; ČERV 1883a, zlasti pp. 1–36; ČERV 1883b, 9 (1883), pp. 174–178, 205–209, 237–240, 307–312, 343–347; 10 (1884), pp. 26–28, 51–56; KLINEC 1977, pp. 360–362; KLINEC 2013 idr.

Sitarja. Delmestri je postopek končal 8. avgusta 1716 in patriarh Delfino je 11. avgusta poslal poročilo vatikanskemu kapitlju. Sekretar kapitlja Bussi je patriarhu Delfinu 5. decembra 1716 sporočil pritrdilni odgovor kapitlja, v katerem ga je pooblastil za izvedbo kronanja in naznanil, da bo v kratkem prejel tudi navodila. Gl. § I, pogl. I–III.

– **Katarina kroni:** tj. Ana Katarina pl. Schellenburška, rojena Hofstätter. Gl. § I, pogl. I.

– **Imej za vredno, Gospa, poplačati ... z večnim življenjem:** Razširjena različica litanjske vrstice »Povrni vsem, ki nam zavoljo tvojega imena kaj dobrega store, z večnim življenjem« (*Retribuere dignare Domine omnibus nobis bona facientibus propter Nomen tuum vitam aeternam*).

– **ConserVa VatICanVM Delpara:** zapis s kronogramom. Če velike črke razporedimo po zaporedju rimskih števil, dobimo letnico kronanja svetogorske Marijine podobe: MDCCVVII = 1717. Za razlago *Deipara*, »Božja mati«, gl. § III, pogl. XI, »velike Božje Porodnice«.

XIV.

– **Vzvišene grofije Goriške:** Nastanek goriške grofije z zanesljivimi viri izpričano sega v prvo četrtino 12. stoletja (l. 1127 se omenja goriški grof Majnhard I.). Rodbina se je sčasoma širila tako družinsko kot tudi teritorialno in nastali sta dve veji: tirolska, ki je izumrla l. 1363 (njihove posesti je prevzel avstrijski vojvoda Rudolf IV. Habsburški; 1339–1365), in goriška, ki je izumrla l. 1500, ko je 12. aprila brez naslednika umrl zadnji goriški grof Leonhard; ta je pred smrtjo s Habsburžani sklenil dedno pogodbo, zato so njegove posesti pripadle tedanjemu kralju Rimljanov in nadvojvodi Avstrije, poznejšemu cesarju Maksimilijanu I. Habsburškemu (1459–1519). Po izumrtju rodbine goriških grofov so se začeli spori med Benetkami in Habsburžani, ker so si oboji prizadevali za pridobitev njihovih posesti na Tržaškem, Goriškem, v Furlaniji in Istri. Benečani so l. 1508 izkoristili priložnost, ko je bila avstrijska vojska finančno in številčno oslABLJENA, ter so zasedli Istro, Furlanijo in del Kranjske. Tako je bila v obdobju 1508–1509 goriška grofija nekaj časa pod oblastjo Benečanov, nato pa je postala ena od notranjeavstrijskih dežel; bila je pod oblastjo avstrijskih nadvojvodov in imela je svojega glavarja. Obsegala je ozemlje Goriške, dolino Soče, območje do Ogleja, območje Krmina (Cormons) in Devina (Duino) ter utrdbo Gradiško (Gradisca), ki so jo cesarske sile osvojile l. 1511. Maksimilijana je nasledil Karel V., njega pa brat Ferdinand I.; in ko je po njegovi smrti l. 1564 prišlo do delitve oblasti, je kot del notranjeavstrijskih dežel prišla pod oblast Karla II. L. 1647 je cesar Ferdinand III. (1608–1657)¹⁹⁶

196 HENGERER 2012, pp. 14, 216.

grofijo Gradiško za znatno finančno nadomestilo odcepil od goriške grofije in jo dodelil Eggenbergom kot pokneženo grofijo Gradiško; ta je z dedno pogodbo po izumrtju Eggenbergov l. 1717 znova prišla pod oblast Habsburžanov in bila l. 1754 z Gorico združena v novo grofijo Gorica - Gradiška.¹⁹⁷ Za dodatne podatke o grofiji Goriški gl. § III, pogl. V, »grofije Goriške«.

– **Julij Cezar / te je izbral za svoj forum:** lat. *Forum Iulii*. Ime zaznamuje prvenstveno mesto Čedad, v širšem pomenu pa tudi celotno Furlanijo. Območje Julijevega Foruma (*Forum Iulium*), današnjega Čedada in v širšem smislu Furlanije, je bilo poseljeno že v paleolitiku in neolitiku, v bronasti dobi so ga poseljevala plemena Venetov in Keltov. Prvi večji rimski poseg na to območje je bila ustanovitev Ogleja (Akvileje, lat. *Aquileia*) l. 181 pr. Kr. Furlanija je bila v antiki del Transpadanske Galije,¹⁹⁸ ki je takrat obsegala današnjo severno Italijo severno od reke Pad, poseljevale pa so jo večinoma galske (keltske) plemenske skupnosti, o katerih vemo malo; verjetno je tedaj na območju poznejšega Čedada nastala prva naselbina kot utrdba (*castrum*). Območje je bilo upravno zunaj Italije, a so mu Rimljani s postopnim naseljevanjem dajali vse bolj rimski pečat; najbolj je romanizacijo področja pospešil Gnej Pompej Strabon,¹⁹⁹ ki je prebivalcem Transpadanske Galije l. 89, ko je bil konzul, podelil latinske pravice.²⁰⁰ Sicer razmeroma nemirno območje je umiril rimski vojskovodja, politik in literat Julij Cezar (100–44 pr. Kr.), ki je l. 59

197 O zgodovini goriške grofije in o goriških grofih gl. CORONINI 1759; DI MANZANO 1879; RUTAR 1893; CZOERNIG 1873; PASCHINI 1934–1936; WIESFLECKER 1954; BAUM 2000; ŠTIH 1996; ŠTIH 1997; PAVLIN 2011; *1500 Circa* 2000.

198 Transpadanska Galija oz. Onstranpadska Galija ali Galija onstran Pada (*Gallia Transpadana*), imenovana tudi Cisalpinska Galija (*Gallia Cisalpina*, tudi Galija tostran Alp), je v antiki tvorila enajsto italsko regijo (*regio XI Transpadana*); obsegala je območje severno od Pada do Alp, do reke Placencije, Apeninov in Rubikona, ki je bil tradicionalna meja Italije; večinoma jo je naseljevalo galsko prebivalstvo. Italiji je bila priključena l. 222, ko je Mark Klavdij Marcel porazil Galce pri Klastidiju. Gl. PEYRE 1979; GRASSI 1995; WILLIAMS 2001. Gl. tudi Plinij Starejši, *Naravoslovje* 3, 123–125; 3, 130; 3, 138.

199 Rimski državnik in vojskovodja iz obdobja pozne republike, sicer oče Gneja Pompeja Velikega, ki je zaslovel v zavezniški vojni (90–88 pr. Kr.), kjer je poveljeval enotam na severu Italije. Kot konzul je l. 89 nagradil tedanje večinoma keltsko prebivalstvo Transpadanske Galije s podelitvijo latinskega statusa. Gl. ELVERS 2015a.

200 Lat. *ius Latii*, *ius Latinum*, *Latinitas*, tudi »latinsko pravo« oz. »pravice po latinskem pravu«. Pravice latinskih mest so imeli prvotno prebivalci Lacija (Latini), ki so med rimskimi zavezniki uživali poseben status, pozneje pa tudi druga zavezniška mesta v Italiji in v obdobju cesarstva tudi zunaj nje, zato so jih imenovali »latinska mesta«, tj. mesta, katerih prebivalci uživajo latinske pravice. Najpomembnejše latinske pravice so bile: pravica sklepanja poslov in posedovanja zemljišč v latinskih mestih (*commercium*), pravica sklepanja zakonskih zvez s prebivalci drugih latinskih mest (*connubium*) in pravica preselitve (*ius migrationis*), ki je prebivalcem mesta z latinskim statusom omogočala, da so se lahko stalno naselili v kateremkoli mestu z latinskimi pravicami. Prebivalci z latinskimi pravicami so bili napol rimski državljani, ki so jih šteli rimski zakoni. V obdobju cesarstva je bila podelitev teh pravic spreten politični maneuver, s katerim so Rimljani provincialne naselbine in skupnosti hitreje politično integrirali v rimsko državo in jih romanizirali, saj so pomenile pomemben korak k pridobitvi rimskega državljanstva. Podeljevali so jih cesarji; lahko so jih podelili mestom, skupnostim ali celotnim pokrajinam. Gl. GALSTERER 1976; SHERWIN-WHITE 1973; VITTINGHOFF 1951.

pr. Kr., v času hudih nemirov med alpskimi plemeni,²⁰¹ prvič pomiril in utrdil območje severne Italije, pri tem pa se je oprl na določila t. i. Vatinijevega zakona (*lex Vatinia*), ki mu ga je pomagal izglasovati tribun Publij Vatinij.²⁰² V času Cezarjevega prokonzulata je mesto postalo trg (forum, lat. *forum*) in v njegovo čast je bilo poimenovano Julijev Forum (*Forum Iulii*); Cezarjevo ime in status foruma sta mestu zagotavljala posebno upravno legitimiteto. Z Julijevim zakonom o municipijih (*lex Iulia municipalis*), zakonom, ki ga je dal Julij Cezar izglasovati l. 49 pr. Kr., ko je bil na višku svoje moči, je mesto dobilo rimske državljanske pravice in je postalo municipij (*municipium*); prebivalce mesta so imenovali *Foroiulienses cognomine Transpadani*, »Forojulijci z vzdevkom Onstranpadci«.²⁰³ Mesto se je postopoma širilo in postalo je pomembno zaradi svoje strateške vojaške in trgovske lege; od obdobja cesarja Avgusta je bilo del desete italske regije (*regio X Venetia et Histria*). Sodoživljalo je vso burno zgodovino do konca antike, tudi uničujoče vdore ljudstev (Avari, Huni); po uničenju Akvileje (Oglej) in mesta *Iulium Carnicum* (Zuglio) l. 452 je mesto postalo središče Furlanije in ji je dalo tudi ime. V 7. stoletju je bilo središče langobardskega vojvodstva, v 8. stoletju je prišlo pod oblast Frankov, od l. 737 do 1031 je bilo mesto sedež oglejskega patriarha (s tem obdobjem je konec Cezarjevega Julijskega Foruma (*Forum Iulium*), od l. 1077 do 1420 je bilo središče Furlanije in del patriarhalne furlanske države pod upravo patriarha, najprej vojvodina in nato marka, ki jo je upravljal kot podrejeni vladar Svetega rimskega cesarstva. Rimski cesar Karel IV. Luksemburški je l. 1353 tu ustanovil univerzo. Sledilo je obdobje najprej beneške in nato habsburške nadvlade.²⁰⁴ Čedad (zdaj *Cividale* ali *Cividale del Friuli*) se je v 7. stoletju imenoval *Civitas Forum Iulii*, pri Pavlu Diaconu v njegovi *Zgodovini Langobardov* (6, 51) pa najdemo različna poimenovanja: *Foroiuliana civitas*, *Foroiuliana urbs*, *Castrum Foroiulianum*, *Foroiuliense castrum*. V 10. stoletju najdemo za mesto ime *Civitas Austriae* ali *Civitas Austria*. Iz oblike *Civitas* so izšle različne ljudske lokalne različice poimenovanja: *Sividat*, *Zividat*, *Cividat*, v 15. stoletju pa se je uveljavilo ime *Cividale*.²⁰⁵

– **kot trikrat dvojno Harit:** Tri grške boginje Harite (rimske Gracije) so bile Zevsove hčere ter poosebljenje miline, očarljivosti in lepote; njihova vloga je bila, da

201 O Cezarjevih ukrepih v severni Italiji gl. AGAZZI 2006, p. 9; GELZER 1968, pp. 86–97.

202 Rimski politik, kvestor l. 63 pr. Kr., l. 59 ljudski tribun, vnet Cezarjev privrženec; zanj je podal nekaj njemu koristnih zakonskih predlogov, med drugim tudi predlog Vatinijevega zakona (*lex Vatinia*), ki je bil sprejet 1. marca 59 pr. Kr. in s katerim je bila Cezarju za obdobje petih let zaupana uprava Cisalpinske Galije in Ilirika. Gl. tudi GELZER 1928, pp. 113–137; WILLIAMSON 2005, pp. 378–379.

203 Gl. Plinij Starejši, *Naravoslovje* 3, 103; HRIBERŠEK 2013, p. 311.

204 STUCCHI 1951; DEGRASSI 1954; LEICHT 1977; VEDALDI IASBEZ 2000; PASQUALINI–RODET–BELARBI–BLANC–DIJON 2017. Gl. tudi <http://www.dizionariobiograficodefriulani.it/medioevo/>; <http://www.dizionariobiograficodefriulani.it/leta-veneta/> (4. 4. 2020).

205 QUEIRAZZA 1990, p. 213.

ljudem lepšajo življenje.²⁰⁶ Avtor napisa s tem najbrž namigne na ugodne naravne danosti in dobre življenjske razmere na širšem območju goriške grofije.

– **te je imel za vredno svojega imena / in bivanja:** Goriško grofijo avtor zapisa razume kot del Furlanije, katere ime je izpeljano iz imena glavnega mesta Čedadada (*Forum Iulii*), ki je dobilo ime po svojem ustanovitelju Juliju Cezarju (gl. zgoraj). Da se je Cezar nekaj časa res mudil v teh krajih, pove sam v svojem delu *Galska vojna*, ko navaja, »da se je sam v dolgih popotovanjih namenil v Italijo, ter da je tam zbral dve legiji in iz zimskih taborov odpeljal tri, ki so prezimovale v okolici Akvileje«.²⁰⁷

– **vladar sveta in mesta:** lat. *Arbiter Orbis et Urbis*, dobesedno »odločevalec«, »razsojevalec«. Mesto, ki ga ima v mislih, je seveda Rim. Formulacija spominja na formulacijo papeškega blagoslova *Urbi et Orbi*.

– **gospodarja na sedmih gričih:** lat. *septicolli Dominae*. Formulacija je v slovenščino neprevedljiva, kajti Rim je v latinščini ženskega spola (lat. *Roma*), zato je »gospodarica«, ne gospodar.

– **ne tako svobodni kot <so> velikodušni:** lat. *non tam liberi, quam liberales*. Gre za besedno igro, ki je v slovenščino ni mogoče ustrezno prevesti, saj pisec uporabi dva pridevnika s skoraj enako glasovno podobo (prvih pet črk je enakih), ki sta kot prvo sopomenki, saj je prvotni pomen obeh »svoboden«, »vreden svobodnega človeka«, kot drugo pa tudi pomensko ustrezata kontekstu, saj so bili baroni tako *liberi*, tj. »svobodni« oz. ne podrejeni nikomur, kar zaznamuje njihov osebni status, kot tudi *liberales*, tj. »velikodušni«, »radodarni«, kar zaznamuje njihovo značajsko lastnost. V slednjem primeru je pridevnik *liberalis* uporabljen v drugotnem pomenu, saj je »svoboden« človek ne le »blag«, »mil«, »prijazen«, »odličen«, »pošten«, »plemenit«, ampak tudi »dobrotljiv«, »ljubezniv«, »darežljiv«, »radodaren«. Naziv *liber baro* (»svobodni baron«) je bil v srednjem veku podeljen tistim baronom, ki drugače kot navadni baroni niso bili v vazalnem odnosu do nobenega višjega plemiča in so bili zato svobodni lastniki svojega fevda. V času Svetega rimskega cesarstva je bil ta naziv pogosto podeljen pripadnikom nižjega plemstva kot častni naziv.

– **Vi / ste vrh in steber:** lat. *culmen et columen*. Znova gre za besedno igro, v kateri se anaforično ponovi začetna črka; v slovenščini bi ji ustrezal prevod »vrh in višek/vrhunec«, kar pa se odmakne od izvirnika.

206 PRELLER 1872, 1875, I, pp. 394–398 (Charis, Chariten); FURTWÄNGLER 1897; ESCHER-BÜRKL 1899; REID 1993, pp. I, 474–480; MERTENS 1994; SCHACHTER 2015; HARD 2004, pp. 78, 95, 201, 297, 443 (Charites (Graces)); KAMINSKI 2008, pp. 184–190; ROMAN-ROMAN 2010, pp. 180–181, 336, 522 (Graces (Charities, Gratiae)); KERÉNYI 2013, pp. 36, 182, 188, 243, 246 (Chariten); FERRARI 2018, pp. 145–146 (Cariti).

207 Cezar, *Galska vojna* 1, 10, 1: *ipse in Italiam magnis itineribus contendit duasque ibi legiones conscribit et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit.*

– **očetje očetnjave:** lat. *patriae patres, pater patriae* (gr. πατήρ (τής) πατρίδος / *patēr (tēs) patridos*). Ta naziv je v antičnem Rimu rimski senat podeljeval posameznikom, ki so odločilno vplivali na rešitev države.²⁰⁸ Menda je bil naziv *parens* (»oče«, »starš«) podeljen že politiku in vojskovodju Marku Furiju Kamilu (ok. 446–365 pr. Kr.) ter politiku, vojskovodju in dvakratnemu diktatorju Kvintu Fabiju Maksimu Obotavljavcu (ok. 275–203 pr. Kr.); prejela sta ga, ker sta domovino rešila pred sovražniki. Za njima so naziv *pater* (»oče«) prejeli Gaj Marij (158/157–86 pr. Kr.) in Lucij Kornelij Sula (ok. 138–78 pr. Kr.), Mark Tulij Ciceron (106–43 pr. Kr.) za razkritje Katilinove zarote, Gaj Julij Cezar (100–44 pr. Kr.) in Avgust (63 pr. Kr.–14 po Kr., rimski cesar v obdobju od 30 pr. Kr. do 14 po Kr.), podeljen pa je bil tudi večini rimskih cesarjev, navadno po daljšem obdobju vladanja.

Pod cesarji *pater patriae* ni bil več častni naziv, ampak bolj opomnik na moralno obvezo vladarja, da skrbi za svoje podanike, enako kot *pater familias*, »družinski oče«, »glava družine« skrbi za svojo družino. Nekateri cesarji so naziv zavrnil (npr. Tiberij; 42 pr. Kr.–37 po Kr.), zadnji, ki je še dokazano nosil ta naziv, pa je bil bizantinski cesar Anastazij I. (ok. 430–518, cesar v obdobju 491–518). Naziv mati domovine sta nosili Avgustova tretja žena Livija Druzila (58 pr. Kr.–29 po Kr.) in druga žena cesarja Septimija Severa (146–211, rimski cesar v obdobju 193–211) Julija Domna († 217).

– **Vere Mater gLorIa saLVs patrIae / et aDVoCata est:** zapis s kronogramom. Če velike črke razporedimo v ustrezno zaporedje rimskih števil, dobimo letnico kronanja svetogorske Marijine podobe: MDCLLVVII = 1717. Besednica (lat. *advocata*) pomeni tudi »pomočnica«, »zagovornica« (prim. *Eia ergo, advocata* iz marijanske antifone *Salve regina*). Gl. tudi § III, pogl. III pod »Zagovornice človeškega rodu«. Gl. tudi pojasnilo k emblemu XXXIV.²⁰⁹

XV.

– **serafskega reda:** gl. § I, pogl. II.

– **in tistim, ki jih ni bilo dovoljeno kronati, / nadevajo krone:** Verjetno namig na dejstvo, da so prvotno kronali samo svete podobe v Rimu in nato v Italiji; trsat-ska in svetogorska sta bili prvi zunaj Italije, ki jima je bila podeljena ta čast. Gl. § I, pogl. IV, »na podlagi volila gospoda grofa Alessandra Sforza«, § I, pogl. VII, in § II, pogl. XV.

208 ALFÖLDI 1971; STROTHMANN 2015.

209 Prim. tudi MENAŠE 1994, pp. 49, 56, 139, 143, 144, 148, 156, 190, 202, 213, 219, 225; tudi 16, 149; 85, 186, 202–205.

– **z vsó bojevitostjo:** lat. *toto Marte*. Ime rimskega boga vojne Marsa se v številnih latinskih besednih zvezah uporablja v metonimičnem pomenu kot sinonim za »boj«, »spopad«. Čeprav je tukaj v povsem krščanskem kontekstu uporabljeno ime poganškega boga, to v latinskih srednjeveških in novoveških napisih in zapisih ni nič nenavadnega.

– **pred hudourniki:** V *Vulgati* se samostalnik *torrens -ntis*, »hudournik«, pojavlja 111-krat; v standardnem slovenskem prevodu se prevaja različno, največkrat kot »hudournik« in »potok«. Nekaj primerov: 1 Mz 26,17: *veniret ad torrentem Gerarae*; 3 Mz 23,40: *et salices de torrente*; 4 Mz 13,24: *pergentesque usque ad torrentem Botri*; 5 Mz 2,24 *surgite et transite torrentem Arnon*; 2 Sam 22,5: *torrentes Belial terrerunt me*; Ps 17(18),5: *torrentes iniquitatis conturbaverunt me*; Ps 74(73),15: *tu disruptisti fontem et torrentes*; Ps 78(77),20: *fluxerunt aquae et torrentes inundaverunt*; Ps 125(124),4: *sicut torrens in austro*; Iz 7,19: *et venient et requiescent omnes in torrentibus vallium*; Iz 34,9: *et convertentur torrentes eius in picem*; Iz 35,6: *aperta erit ... torrentes in solitudine*; Iz 66,12: *et quasi torrentem inundantem gloriam gentium*; Jer 31,9: *adducam eos per torrentes*; Hab 3,10: *gurges aquarum transiit*; Sir 40,13: *substantiae iniustorum sicut fluvius siccabuntur* itd. Na tem mestu hudournik kot nevaren naravni vodotok ali vodotok, ki je povezan z vremenskimi ujmami, splošno simbolizira nevarnosti, ki jih lahko povzroča tako narava kot drugi ljudje.

– **(čeprav je sebi rekla »služabnica«):** tudi »dekla«. Gl. Lk 1,38: *dixit autem Maria ecce ancilla Domini fiat mihi secundum verbum tuum et discessit ab illa angelus*, »Marija pa je rekla: ‚Glej, Gospodova služabnica sem, zgodi se mi po tvoji besedi!‘ In angel je šel od nje.«

– **DeVoVerVnt se CapeLLanI Minores:** zapis s kronogramom. Če velike črke razporedimo v ustreznem zaporedju rimskih števil, dobimo letnico kronanja sveto-gorske Marijine podobe: MDCLLVVVII = 1717.

XVI.

– **oditi domov ... nikoli oditi ... odšli brezsrčni ... če boste tukaj pustili srca:** lat. a) *domum abire ... numquam recedere*; b) *non vecordes ... si corda sineritis*. V obeh primerih gre za zanimivo miselno antitezo.

– **Mati milosti ... za milost:** lat. *ad gratiam ... Gratiarum Matrem*. Zanimiva retorična podvojitvev. Pridevek Marije kot matere milosti (*Mater Gratiarum*) izhaja že iz samega angelovega pozdrava: »Pozdravljena, obdarjena z milostjo = Zdrava, milosti polna«. Sam pridevek se je v cerkveni himniki uveljavil s sv. Anzelmom

Canterburyjskim (ok. 1033–1109), ki jo je tako imenoval v enem od svojih psalmov: *Ave mater gratiarum, / quae peperisti Dominum: / Ipsi misericordiarum / Cantamus et iudicium* (306, 6. kitica).²¹⁰ Vzdevek *Mater gratiae* ali *gratiarum* so v svojih delih uporabili še: sv. Amadej (ok. 1110–1159) v svojih marijanskih homilijah, opat Franko iz Affligema (opat v obdobju 1122–1135), avguštinec in teolog Rihard Svetoviktorski (ok. 1110–1173), kanonik, penitenciar in rouenski arhidiakon Rihard Svetolovrenški († po 1254), učenjak, filozof, teolog in cerkveni učitelj Albert Veliki (Albertus Magnus; 1200–1280), frančiškan, teolog, mistik, sholastični filozof, kardinal in redovni general, serafski doktor Bonaventura (1217/1221–1274), nemški dominikanec teolog in mistik Johannes Tauler (ok. 1300–1361), nemški dominikanec, teolog, mistik in filozof Henrik Suzo (Heinrich Seuse; ok. 1298–1366), sv. Vincenc Ferrer (1350–1419) in drugi.²¹¹

– **Ta vsevišnja in najvišja Gospa / je strašna kakor vojska v zastavah:** lat. *Haec Superna, et Suprema Domina terribilis, ut castrorum acies ordinata*, dob. »kot strogo urejena vojska«. Prim. Vp 6,3: *pulchra es amica mea suavis et decora sicut Hierusalem terribilis ut castrorum acies ordinata*, »Lepa si, moja draga, kakor Tirca, privlačna kakor Jeruzalem, strašna kakor vojska v zastavah«; Vp 6,9: *quae est ista quae progreditur quasi aurora consurgens pulchra ut luna electa ut sol terribilis ut acies ordinata*, »Kdo je ta, ki se razgleduje kakor zora, lepa kakor luna, čista kakor sonce, strašna kakor vojska v zastavah?«

– **ki boste od Sina slišali: / »Pridite blagoslovljeni!«:** prim. Mt 25,34: *Venite benedicti Patris mei*, »Pridite, blagoslovljeni mojega Očeta!«

– **v domovini:** lat. *in patria*, tj. v nebesih. Prim. Flp 3,20: »Naša domovina pa je v nebesih, od koder tudi pričakujemo odrešenika, Gospoda Jezusa Kristusa.«

– **QVanDo Coronata Magls propInqVe / CernetVr:** zapis s kronogramom. Če velike črke razporedimo v zaporedju rimskih števil, dobimo letnico kronanja svetogorske Marijine podobe: MDCCVVVII = 1717.

210 ANSELMUS 1864, p. 1043. O tej tematiki gl. tudi MONE 1854, pp. 35, 98, 216, 220, 237, 249, 307, 340–343, 374, 414, 440, 445; SALZER 1893, pp. 565–568, zlasti 566; BELLO 1938; SEBASTIAN 1952; RAHNER 1971, p. 166; FALCÃO DODD 2012, pp. 180, 197, 208–209, 231, 249, 382. Prim. tudi *Humorum quidem mater est beata Maria, quia mater gratiarum*, CLAVIS 1855, p. 66 (III, 6); *Cur Virgo Maria dicitur terra? ... Quia impinguata ubertate et plenitudine gratiarum. Evangelium: »Ave, gratia plena«*. CLAVIS 1855, p. 123 (IV, 1) idr.

211 O teološkem pomenu in ozadju vzdevka gl. tudi HUGON 1902–1903; SCHEEBEN 1946–1948, pp. II, 3–31; STÖHR 1989a; STÖHR 1989b; LEUEMANN 1991; MÜLLER 1991a; VON BRÜCK–DIEDRICH IDR. 1995; O'CARROLL 2000, pp. 253–256 (Mother of Divine Grace); MERTENS FLEURY 2010; HAUKE 2021, pp. 5, 42–43, 47, 89, 100, 249–253 (Fullness of Grace), 336–349 (Mary as Dispensatrix of Grace).

XVII.

– **ne boš odšel ali brezumen ali brezsrčen:** lat. *vel vecors vel excors*. Pisec znova uporabi besedno igro; tokrat se epiforično ponovi *-cors*. Oba pridevnika pa sta tudi sinonima: pridevnik *vecors* pomeni »brezumen«, »blazen«, »nor«, »nespameten«, »prismojen« ipd., osnovni pomen pridevnika *excors* je »brezsrčen«, vendar se v besedilih v absolutni večini primerov uporablja v pomenu »brezumen«, »neumen«, »nespameten«, saj so v antiki mislili, da je središče pameti in intelektualnih zmožnosti v srcu. Prim. tudi a) *vecors*: Prg 7,7: *et video parvulos considero vecordem iuvenem*, »pa sem videl med preprostimi, prepoznal med mladeniči fantiča brez pameti«; Prg 9,16: *quis est parvulus declinet ad me et vecordi locuta est*, »Kdo je preprost? Naj pride sem! Temu, ki pogaša razumnost, pravi: ...«; Jer 4,22: *filiu insipientes sunt et vecordes*, »Nespametni sinovi so in nerazsodni ...«; b) *excors*: Prg 12,8: *doctrina sua noscetur vir qui autem vanus et excors est patebit contemptui*, »Človeka hvalijo zaradi njegove dojemljivosti, kdor je spačenega srca, bo zaničevan.«; Sir 6,21: *quam aspera est nimium sapientia indoctis hominibus et non permanet in illa excors*, »Kako silno težavna pa je za nevzgojene, malosrčen človek ne bo vztrajal ob njej.«

– **in ne bo ti manjkala krona slave:** lat. *corona gloriae*, tudi »venec slave«. Prim. Iz 28,5: *in die illa erit Dominus exercituum corona gloriae et sertum exultationis residuo populi sui*, »Tisti dan bo GOSPOD nad vojskami krasna krona in sijajen venec ostanku svojega ljudstva«; Iz 62,3: *et eris corona gloriae in manu Domini et diadema regni in manu Dei tui*, »Krasna krona boš v GOSPODOVI roki, kraljevski venec v roki svojega Boga.«; Jer 13,18: *dic regi et dominatrici humiliamini sedete quoniam descendit de capite vestro corona gloriae vestrae*, »Reci kralju in kraljici materi: ‚Sédita zelo nizko, kajti vajina prelepa krona vama je padla z glave.‘«; 1 Tes 2,19: *quae est enim nostra spes aut gaudium aut corona gloriae nonne vos ante Dominum nostrum Iesum estis in adventu eius*, »Kajti kdo je naše upanje in naše veselje in venec, s katerim bi se lahko ponašali pred našim Gospodom Jezusom ob njegovem prihodu, če ne prav vi?«

– **kajti Bog / je hotel, da imamo vse po Mariji:** lat. *Omnia nos habere voluit per Mariam*. Misel pripisujejo sv. Bernardu. Prim. Bernard iz Clairvauxa, *In Nativitatem Beatae Mariae de Aquaeductu: quia sic est voluntas eius, qui totum nos habere voluit per Maria*.²¹² Gl. tudi § I, pogl. VII, »po pričevanju svetega Bernarda (Pridiga o rojstvu blažene Device Marije) ‚nas je hotel po Mariji imeti v celoti‘«.

– **reCeDlto ItaqVe ple peregrIne In / VIaM paCIs:** zapis s kronogramom. Če velike črke razporedimo v ustreznem zaporedju rimskih števil, dobimo letnico kronanja svetogorske Marijine podobe: MDCCVVIIIIII = 1717. Lat. *in viam pacis*,

212 DE FIORES–GAMBER 2005, p. 391.

»na pot miru«, prim. Iz 59,8: *viam pacis nescierunt et non est iudicium in gressibus eorum*, »Poti miru ne poznajo, ni pravice na njihovih stezah«; Lk 1,79: *inluminare his qui in tenebris et in umbra mortis sedent ad dirigendos pedes nostros in viam pacis*, »... da razsvetli vse, ki sedijo v temi in smrtni senci, in naravna naše noge na pot miru.«

XVIII.

– **emblemov:** Izraz emblem²¹³ izhaja iz gr. ἔμβλημα /*émblēmal*, ki ima osnovni pomen »vstavljeno«, »vloženo«, »vstavek«, »vložek«, lahko pa ima še druge, iz osnovnega izhajajoče pomene: »nasadilo«, »zasadilo« (del kopjišča, ki je bil zasajen v železno ost sulice); »vgraviran ali vcizeliran okras«; »mozaik« ali »intarzija« ali »cizelatura«; »čeveljni vložek«; »cepič«; »zapornica«; »plačilo« ali »globa«.²¹⁴ Emblem je bil prvotno delček mozaika, vgraviran, nanesen, ulit ali vcizeliran nanesen oz. ulit relief na predmetih (lahko povsem običajnih ali dragocenih), še pozneje okras nasploh; zdaj podoba, simbol ali atribut. V umetnosti je emblem umetniška oblika oz. upodobitev, na kateri se združujeta slika (upodobitev) in beseda (zapis), ki skupaj dajeta simbolični ali alegorični pomen; povezava slike in besedila tako dobi umetniško in vsebinsko povezano obliko. Tematike emblemov so različne: vsakdanje življenje, verstvo, verska zgodovina, zgodovina, filozofija, etika idr. Lahko gre za konkretne, abstraktne ali simbolne upodobitve, ki združujejo prijetno s koristnim in poučnim. Za embleme sta značilna metaforika in njihov »nadosebni« značaj.

Tvorba emblemov, ki so bili značilni zlasti v obdobju manierizma in baroka, je podrejena določenim pravilom. Ta so v veljavi že od objave prve zbirke emblemov, ki jo je l. 1531 v Augsburgu izdal italijanski humanist in pravnik Andrea Alciato (1492–1550).²¹⁵ Vsak emblem ima tri sestavne dele:

1. Moto (gr. λήμμα /*lēmmal*, lat. *lemma, inscriptio, titulus, vocalium signum*, it. *motto*), tj. kratek izrek pomenljive moralno-etične vsebine, geslo ali vodilo, ki se nanaša na posameznika ali na skupino ljudi, ki jim je emblem posvečen. Moto je napisan v latinščini ali kvečjemu v grščini in načeloma naj ne bi imel več kot pet besed, npr. *Faciesque supra Coronam auream; Facies ei coronam aureolam; Omnes sitientes venite ad aquas; Frustra hac praesente minatur; Nil fulgura terreant; Ex Nivibus orta; In Monte Salvum te fac; Quaelibet aurea; Qui me non aspicit, errat; Trinum perfectum; Divina Nuntia pacis; Vicaria Verbi; TVetVr DoneC patrIs*

213 O emblemu in emblematiki na splošno ter o literaturi gl. HECKSCHER–WIRTH 1959; KAUTE 1968; HARMS 1982; KEMP 1989; KEMP 1992; PEIL 1995; DALY 1998; MANNING–VAN VAECK 1999; ENENKEL–VISSER 2003; DALY 2005; WARNCKE 2005; DIMLER 2007; HENKEL–SCHÖNE 2013; DALY 2014; DALY–DIMLER 2016; VOLKMANN 2018; ENENKEL–SMITH 2017, *passim*; ENENKEL 2019.

214 LIDDELL–SCOTT 1996, p. 540.

215 ALCIATO 1531.

paCabIt fVroreM. Kljub temu včasih najdemo tudi daljše, npr. *Ex hoc beatam me dicent omnes generationes; Fecit mihi magna, qui potens est; Locus, in quo stas, terra sancta est; Audivi vocem tuam, et honoravi faciem tuam; Ornaverunt faciem Templi Coronis aureis*. Lahko je sestavljen tudi iz ene same besede, vendar se pomen v tem primeru ne nanaša na splošne primere, ampak zgolj na primer, ki je upodobljen na sliki.

2. Slika, podoba, upodobitev (gr. εἰκών /*eikōn*/, lat. *icon, pictura*). Upodobitve so lahko najrazličnejše, saj vsebinsko niso omejene. Lahko so konkretne ali simbolne, lahko so upodobljene celotne osebe, lahko samo deli, lahko živali, rastline, predmeti, lokalitete, lahko so posvetne ali verske vsebine. Zlasti za verske embleme v 17. in zlasti 18. stoletju je značilno, da so njihovi vsebinski repertoarji stalni.

3. Epigram, napis, zapis (gr. ἐπίγραμμα /*epígramma*/, lat. *epigramma, subscriptio*). Naloga epigrama je, da pojasni uganko, ki jo bralcu zastavljata moto in slika, ali da olajša njeno razrešitev s tem, da daje namige. Epigram je del humanistične tradicije; v humanizmu je bil pogosta in zelo priljubljena literarna oblika. Na emblemu je epigram osnova za razumevanje upodobitve in mota; je vsebinski komentar k upodobitvi in kot tak mora posebej izstopati, zato so napisani v metričnih oblikah, ki so značilne za epigramsko pesništvo, največkrat v elegičnem distihu. Vsebina epigrama je lahko vsebinsko zamegljena, pogosto je poantirana, navadno zapisana v pesniškem jeziku, s slikovito metaforiko ter uporabo retoričnih in slogovnih sredstev. Njegova dolžina je odvisna od vsebinske zahtevnosti emblema; če pojasnjuje sliko, ki je vsebinsko manj zahtevna, je lahko kratek; njegov obseg naraste, če gre za simbolno bogato in vsebinsko zahtevnejšo upodobitev. Za njegovo razumevanje je pogosto potrebnega dosti predznanja o tematiki.

Tridelna zasnova in humanistična tradicija sta skupni značilnosti emblemov; ni pa poenotene teoretične osnove. Pri verskih emblemi lahko besedilni del zelo naraste in preide v razmišljanje ali celo pridigo. Za oris Marijinega življenja in njenih vrlin so avtorji posegali po motivih iz Stare zaveze (*Psalmi, Modrosti, Visoka pesem, Sirahova knjiga* idr.), po naravoslovnih piscih antike (Aristotel, Plinij Starejši, Ajlijan, Solin) ter nadaljevalcih in posrednikih njihovega nauka (Hugo Svetoviktorski, Albert Veliki, Peter Berchorius (Pierre Bersuire), Konrad Megenberški ...), po srednjeveških enciklopedistih (Izidor Seviljski, Hraban Maver, Aleksander Neckam, Bartolomej Angleški, Tomaž iz Cantimpréja, Vincenc iz Beauvaisa idr.) ter nekaterih eksegetičnih delih in piscih (*Fiziolog*, Evherij iz Lyona, Psevdo-Melito iz Sard, Alan iz Lilla). Zbirke emblemov in podob so bile tudi pripomoček slikarjem in drugim umetnikom.

Marijanski emblemi orisujejo Marijino življenje, njeno izvolitev za Božjo mater, čistost, ponižnost, krepostnost, posamezne dogodke in epizode iz njenega življenja, kot so oznanjenje, preizkušnje, rojstvo Jezusa, bolečine in žalost ob njegovem trpljenju, vnebovzetje, kronanje idr., dalje posamezne vzklrike iz lavrantskih litanij, njen odnos do ljudi, tj. njeno zaščitniško in priprošnjiško vlogo

(Marija kot milostna mati in posrednica med Bogom in ljudmi), pa tudi posamezne kraje in dogodke, ki so povezani z njenim čaščenjem, kot je primer kronanj milostnih podob na Trsatu in Sveti Gori. Začetniki marijanskega emblema so jezuiti.

Predhodnik marijanskih emblematičnih zbirk je delo Franca iz Retza (ok. 1343–1427) *Defensorium inviolatis virginitatis beatae Mariae* dominikanca, nastalo ok. l. 1400, ki je bilo prvič natisnjeno pod naslovom *Defensorium inviolatae perpetuaeque virginitatis castissimae genetricis Mariae* v Baslu v letih 1487/1488 (60 podob iz Biblije, zgodovine in naravoslovja z dokazili, da je Marija deviško spočela).

V 17. stoletju so nastajali priročniki simbolnih prisposodob in Marijinih vzdevkov, na katere so se opirali avtorji emblemov; najbolj uporabljani priročniki so bili: Laurentius Chrysogonus, *Mundus marianus* (dve knjigi; Dunaj 1646/1651); Theophile Raynaud, *Nomenclator marianus* (Lyon 1665); Ippolito Marracci, *Polyanthea mariana* (Köln 1683; 1710).

Med odmevnejšimi zbiri marijanskih emblemov so: jezuit Jan David (ok. 1545–1613), *Pancarpium Marianum* (Antwerpen 1607; izhaja iz Marijinih epitetov, vzetih iz Svetega pisma, npr. *Sancta Maria* (Luc. 1), *S. Dei genitrix* (Luc. 1), *Virgo virginum* (Isa. 7), *Lignum vitae* (Gen. 2), *Fons signatus* (Cant. 4), *Domus Sapientiae* (Prov. 9), *Virga Moysis* (Exod. 4), *Arca testamenti* (Exod. 25) idr., ki so jim dodane upodobitve in epigrami); lotaringijski slikar, bakrorezec in jedkalec Jacques Callot (1592–1635), *Vita beatae Mariae Virginis Matris Dei emblematicib[us] delineatae* (Paris 1629; serija 26 jedkanic brez besedil); nizozemski jezuit Maximilian Sandeus (Maximilian van der Sandt; 1578–1656), več del, med njimi: *Theologia Symbolica, in quâ origo Symbolorum, eorumque artificium, ex Sacra Scripturâ potissimum eruitur et eiusdem Symbola omnis generis explicantur* (Moguntiae 1526), *Maria Flos mysticus* (Moguntiae 1629), *Maria Gemma Mystica* (Moguntiae 1631), *Maria, luna Mystica* (Coloniae Agrippinae 1634); karmeličan Sebastijan od Božje Matere (Sebastianus a Matre Dei; 17. stoletje), *Firmamentum symbolicum* (Lublin 1652; zbirka 50 emblemov kot pridigerski pripomoček, v katerem hvali življenje in vrline Marije ter njeno posredniško vlogo); Jan de Leenheer (1642–1691), *Virgo Maria mystica sub solis imagine emblematicè expressa* ([Bruselj] 1681; 26 emblemov, ki prikazujejo Marijine vrline pod simbolom Sonca); Anton Ginther (1655–1725), *Mater amoris et doloris* (Augsburg 1711; 70 marijanskih emblemov); Henry Hawkins (1571–1646), *Partheneia sacra* (Rouen 1633; 48 emblemov); Coelestino Sfondrati (1644–1696), *Innocentia vindicata* (St. Gallen 1695); Joseph Zoller, *Conceptus Chronographicus* (Augsburg 1712); Jacob Masen (1606–1681), *Lusus symbolicus de immaculata beatae Mariae virginis conceptione* (33 emblemov, objavljeno v: *Speculum imaginum veritatis occultae*; Köln 1650, 1664) idr.

Znani zbirki emblemov k vzklikom lavretanskih litanij sta npr. *Elogia Mariana*

(Augsburg 1700) kapucina Isaaca von Ochsenfurtha († 1708) in *Stella ex Jacob orta Maria* (Dunaj 1680) Abrahamia a Sancta Clara (1644–1709). Tretja, prav tako zelo znana in priljubljena, je nastala izpod peresa avtorja, rojenega na Slovenskem. Gre za zbirko *Asma poeticum*, ki je izšla v Linzu l. 1636, njen avtor pa je bil jezuit in latinski nabožni pesnik Peter Stoergler (Stergler ali Stägler ali Stergle ali Storgler), ki je bil rojen ok. l. 1595 v Kamniku. Kot jezuit je poučeval poetiko v ljubljanskem jezuitskem kolegiju in teologijo v Gradcu, umrl pa je l. 1642 neznano kje.²¹⁶

Med enciklopedičnimi deli, v katerih najdemo marijansko emblematiko, so: Filippo Picinelli (1604–1678), *Mondo simbolico* (Milano 1653); Filippo Picinelli, *Symbola virginea ad honorem Mariae Matris Dei, Italicè explicata quinquaginta discursibus* (Augusta Vindelicorum 1694); Jacob Bosch (1634–1704), *Symbolographia* (Augsburg 1702); August Erath (1649–1719), *Symbola virginea* (Augsburg 1694); Paolo Aresi (1574–1644), *Imprese sacre* (Milano 1613).

Svetogorski emblemi so mešanica marijanskih in priložnostnih emblemov, saj orišujejo različne epizode in dogodke iz njenega življenja, njene vrline, dalje samo Svetogoro, kronanje in spremljajoče zgodovinske dogodke, ki so zaznamovali obdobje priprav na kronanje in takoj po njem.

Komentar k emblemom se osredinja predvsem na realije in na osnovne podatke o njihovi simboliki.²¹⁷ Pisec besedil (p. Atanazij Haffner; gl. zgoraj) se je pri delu najbrž opiral na dela Picinellija, von der Kettna, Boscha in Marraccija.²¹⁸ Komentar k prvim petim emblemom je namenoma obsežnejši, da pokaže vso simbolno vrednost, raznolikost ter kulturni, umetnostni in verski potencial, ki ga imajo. Gl. tudi § II, pogl. V.

216 O Stoegerju in njegovi zbirki gl. STOEGER 1856, p. 342 (Storgler (Stägler) Petrus); LUKMAN 2013 (1971); LÓPEZ CALDERÓN 2020.

217 Za več podatkov gl. DIDRON 1843; DIDRON–STOKES 1886–1891; DETZEL 1894–1896; JAMESON 1896–1897; DE MONTAULT 1898; DURANDUS–NEALE–WEBB 1906; ROTHES 1909; BRÉHIER 1918; FABRE 1920; KÜNSTLE 1926; KÜNSTLE 1928; VON SALES DOYÉ 1929; FABRE 1930; KNAPP 1935; WEBBER 1938; BRAUN 1943; DE FOURNA–DIDRON–DURAND 1845; KAFTAL 1952–1985; RÉAU 1955–1959; BUTLER 1956; AURENHAMMER 1959; BUTLER 1962; DANIELOU 1963; BRAUN 1964; GRABAR 1966; SCHILLER 1971–1972; FERGUSON 1961; SILL 1975; HULME 1976; DELANEY 1980; SACHS–BADSTÜBNER–NEUMANN 1980; SEIBERT 1980; SCHILLER 1983; KELLER 1987; APPUHN 1991; FARMER 1992; COCAGNAC 1994; DUCHET–SUCHAUX–PASTOUREAU 1994; MENAŠE 1994; SPEAKE 1994; APOSTOLOS–CAPPADONA 1995; GUÉNON 1995; MURRAY–MURRAY 1996; ROSS 1996; TRISTAN 1996; APOSTOLOS–CAPPADONA 1998; CARMONA MUELA 1998; RYKEN–WILHOIT–LONGMAN III 1998; LETO SVETNIKOV 1999–2001; BADURINA 2000; BARRAL I ALTET 2003; CARMONA MUELA 2003; GIORGI 2003; JÖCKLE 2003; TAYLOR 2003; KOPP–SCHMIDT 2004; KELLER 2005; SACHS–BADSTÜBNER–NEUMANN 2005; STRATEN 2006; SEIBERT 2007; WALSH 2007; GIORGI 2008; BÜTTNER–GOTTDANG 2006; BAUDRY 2009; CORNWELL–CORNWELL 2009; FEUILLET 2009; MURRAY–MURRAY–JONES 2013; BÜTTNER 2014; WIMMER 2015; FINNEY 2017; LANZI–LANZI 2021; GRABAR 2023 (1968); LEXIKON DER CHRISTLICHEN IKONOGRAPHIE; LEXIKON FÜR THEOLOGIE UND KIRCHE; MARIENLEXIKON; REALLEXIKON FÜR ANTIKE UND CHRISTENTUM; REALLEXIKON ZUR DEUTSCHEN KUNSTGESCHICHTE; THEOLOGISCHE REALZYKLOPÄDIE ...

218 PICINELLI–ERATH 1694; VON DER KETTEN 1699; BOSCH 1702; MARRACCI 1710.

EMBLEM I.

Simbolika: a) skrinja zaveze, b) venec/krona, c) zlato, č) turška drhal

– **skrinja zaveze ... kar je predpoda:** lat. *praefigurare*, »vnaprej upodabljati«, »biti predpoda«.

a) skrinja zaveze: Predpodobo Marije kot skrinje zaveze poznamo tudi iz lavretanskih litanij Matere Božje: *Foederis arca* ali *Arca foederis*, »Skrinja zaveze«. Gl. 2 Mz 31,7; 4 Mz 7,89; 5 Mz 10,8; 31,9.25–26; Joz 3,3.6.8.11.14.17; 4,7.9.16.18; 6,4.6.8; 8,33; Sod 20,27; 1 Kr 4,3–5; 2 Kr 15,24; 3 Kr 3,15; 3 Kr 6,19; 3 Kr 8,1.4.6; 1 Kron 15,15.25–26.28–29; 16,6.37; 17,1; 22,19; 28,2.18; 2 Kron 5,2.7. Prim. tudi Raz 11,19: *et apertum est templum Dei in caelo et visa est arca testamenti*, »Tedaj se je odprlo Božje svetišče, ki je v nebesih, in v svetišču se je prikazala skrinja zaveze.«

Simbolika skrinje kot take je dvojna: je predmet, v katerega lahko nekaj položimo (nekaj materialnega ali nekaj duhovnega) in skrinja to skriva in mu da nadih skrivnostnosti, obenem pa je predmet, katerega odpiranje prinaša neko razkritje, razjasnitev, celo razodetje. Ima podobno simboliko in nadih skrivnostnosti kot v naravi votlina. Paralelo v starem veku najdemo v starem Egiptu, kjer so imeli bogovske skrinje, v katerih je bila slika božanstva, shranjena v posebnem prostoru v svetišču.

Skrinja zaveze²¹⁹ (hebr. אֲרוֹן 'arôn, gr. κιβωτός (v Stari zavezi), ἱλαστήριον (v Novi zavezi; Rim 2,25), lat. *arca foederis* ali *arca testamenti*; tudi »božja skrinja«, »Gospodova skrinja«, »skrinja postave«, »skrinja pričevanja«)²²⁰ je eden najpomembnejših in najbogatejših simbolov tako za judovstvo kot za krščanstvo: bila je simbol in poročilo zaveze med Bogom (Jahvejem) in Izraelci, simbol in vidno znamenje njegove navzočnosti med ljudstvom, ki si ga je sam izbral, mu pomagal, ga varoval in po potrebi tudi opominjal in kaznoval. Izdelana je bila po božjih navodilih ob vznožju Sinaja; navodila za izdelavo so popisana v *Drugi Mojzesovi knjigi* (2 Mz 25,10–22). Izdelana je bila iz akacijevga lesa, dolga dva komolca in pol, široka in visoka poldrugi komolec; znotraj in zunaj je bila prevlečena s čistim zlatom, okrog in okrog je imela zlat venec; na nogah je imela pritrjene iz zlata ulite štiri obroče, po dva na vsaki strani, nosili pa so jo z dvema pozlačenima drogovoma iz akacijevga lesa, ki so ju vtaknili v obroče in ju niso smeli odstraniti iz njih. Na njej je bil

219 PICINELLI–ERATH 1694, pp. 250–273 (Symbolum XIX. Arca translata); GINTHER 1726 p. 455, c. 64. n. 4; KREUSER 1868, 18–19 (Arche); SALZER 1893, 280–281 (Bundeslade); NEUSS 1950; JANSSEN 1956; AUERBACH 1961; FORSTNER 1967, pp. 400–402 (Arche); BLOCH 1968; MALAMAT 1968; LURKER 1978, 65–67 (Bundeslade); LURKER 1978, 119–120 (Gold); BADURINA 1979, p. 338 (Kovčeg Zavjeta (Saveza)); BICKERMAN 1980 SINGER 1980; GRABNER–HAIDER–KRAŠOVEC 1984, p. 659 (skrinja zaveze); FORSTNER 1986, p. 366 (Arche); SEOW 1992; GRABBE 2004–2021; LIPSCHITS 2005; FISCHBANE 2007; GRINTZ–FREEDMAN 2007; KREUZER 2007; SEIBERT 2007, pp. 66 (Bundeslade); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 799–800 (skrinja). O skrinji zaveze in Noetovi barki gl. tudi § III, IV. pod »Skrinja življenja«.

220 Za natančnejšo razlago pomena gl. § III, IV. pod »Skrinja življenja«.

spravni pokrov (kaporet) iz čistega zlata, enako dolg in širok kot skrinja, na njem pa na vsakem koncu dva simetrična lika, dva zlata kovana keruba, obrnjena eden proti drugemu iz z obrazom proti skrinji, ki sta razprostirala peruti navznoter in z njimi zaslanjala spravní. Ob njej se je Mojzes srečeval z Bogom in sprejemal njegova navodila, na tem spravnem pokrovu pa so visoki svečeniki opravljali daritve in spravljali ljudstvo z Bogom (Lev 16,15). Vsebina skrinje je navedena v *Prvi Knjigi kraljev* (1 Kr 8,9): »V skrinji ni bilo drugega kakor dve kamniti tabli, ki ju je bil vanjo položil Mojzes pod Horebom, ko je Gospod sklenil zavezo z Izraelovimi sinovi ob izhodu iz egiptovske dežele.« Vsebovala je torej obe kamniti tabli z desetimi zapovedmi, ki sta bili znamenje zaveze med Bogom in Izraelci. V novozaveznem *Pismu Hebrejcem* pa je navedeno (Hebr 9,4), da je bila v njej zlata posoda z mano, s kakršno so se Izraelci prehranjevali med potovanjem po puščavi, in Aronova palica, ki je ozelenela, in tabli zaveze; mana in Aronova palica sta simbola življenja.

Zgodovina skrinja je bila burna. Izraelce je spremljala med njihovim štiridesletnim popotovanjem po puščavi proti obljubljeni deželi; nosili so je pred ljudstvom, sicer pa je bilo njeno mesto v shodnem šotoru (gl. tudi Ps 132 (131),8). Ob prehodu čez Jordan ji je ljudstvo sledilo na razdalji 2000 komolcev (Joz 3, 3–4), nosili so jo okoli obzidja Jerihe (Joz 6,8–21), pozneje so jo zaplenili Filistejci (1 Sam 4,1–11), jo odpeljali v Dagónov prag v Ašdódu in nato v Ekrón (1 Sam 5,1–12), nato pa vrnili (1 Sam 6–7,1). Kralj David jo je dal prepeljati v Jeruzalem (2 Sam 6), Salomon pa jo je dal postaviti v novozgrajeni jeruzalemski tempelj (1 Kr 6,1–22; 2 Krn 3,1–22). V *Pismu Hebrejcev* je opisana notranjosti jeruzalemskega templja, kjer so skrinjo hranili (Heb 9,3–5): »Za drugim zagrinjalom pa je bil šotor, ki mu pravimo »presveto«. V njem je bil zlat kadilni oltar in skrinja zaveze. Ta je bila z vseh strani obložena z zlatom. V njej je bila zlata posoda z mano in Aronova palica, ki je ozelenela, in tabli zaveze. Nad njo sta bila keruba veličastva, ki sta metala senco na spravní pokrov.« Skrinja je bila porok božje zaščite in zato so jo Izraelci nosili tudi na bojne pohode. Bila je njihov najsvetejši predmet in kot take se je nihče ni smel dotakniti, niti z najboljšim namenom. To potrjuje primer Uzája, ki se je zgodil med slovesnim prevozom skrinje v Jeruzalem (2 Sam 6,6–7): »Ko so prišli k Nahónovemu mlatišču, je Uzá iztegnil roko k Božji skrinji in jo poddržal, ker sta jo vola nagnila. Tedaj se je vnela Gospodova jeza nad Uzajem in Bog ga je tam udaril zaradi nepremišljenega dejanja; umrl je tam poleg skrinje Božje.«

Kaj se s skrinjo zaveze zgodilo, ni znano. Njeno zadnjo lokacijo navaja druga *Kroniška knjiga* (2 Krn 35,1–6), kjer je zapisano, da je kralj Jošija poskrbel za njeno vrnitev v Jeruzalem. Leta 597 je babilonski kralj Nebukadnezar II. (Nabū-kudurri-ušur II.; ok. 640–562 pr. Kr.) osvojil in opleni Jeruzalem²²¹ in prebivalstvo odpeljal v sužnost (2 Kr 14,13–14) »Od tam je odnesel vse zaklade Gospodove hiše in zaklade kraljeve hiše ter v Gospodovem templju razbil vse zlate posode ... Odpeljal

221 JANSSEN 1956; AUERBACH 1961; MALAMAT 1968; KUTSCH 1974; BICKERMAN 1980; GRABBE 2004–2021, pp. I, 24–25, 93, 250, 264, 274, 281, 285–286, 290–292, 317; LIPSCHITS 2005.

je v izgnanstvo ves Jeruzalem ... nič drugega ni ostalo razen revščine podeželskega ljudstva.«. Tedaj je bil opljenjen tudi jeruzalemski tempelj; plenjenje je vodil Nebuzaradán, poveljnik kraljeve telesne straže (2 Kr 25,8–21): »... Požgal je Gospodovo hišo, kraljevo hišo in vse jeruzalemske hiše; vsako večjo hišo je požgal z ognjem. Vsa kaldejska vojska, ki je bila s poveljnikom telesne straže, je podrla obzidje okrog Jeruzalema. ...Bronasta stebra v Gospodovi hiši, stojala in bronasto morje v Gospodovi hiši so Kaldejci razbili in bron odnesli v Babilon. Pobrli so tudi posode, lopate, nože, skodele in vse bronaste priprave, ki so se rabile pri bogoslužju. Poveljnik telesne straže je odnesel tudi kadilnice in kropilnice, ki so bile iz čistega zlata in iz čistega srebra. ...«.

Ali je bila tedaj iz templja odpeljana tudi skrinja zaveze, ni znano; napol legendarno izročilo *Druge Knjige Makabejcev* navaja, da je prerok Jeremija skrinjo, šotor in kadilni oltar skrnil v neko votlino na gori (2 Mkb 2,1–8): »V spisu je tudi bilo, da je prerok po Božjem opozorilu ukazal, naj nesejo za njim šotor in skrinjo, in da je prišel na goro, kamor se je povzpел Mojzes in je videl Božjo dediščino. In še, da je tam Jeremija našel nekakšno votlino, podobno dvorani, spravil vanjo šotor, skrinjo in kadilni oltar ter ji zadelal vhod. Nekateri izmed njegovih spremljevalcev so hoteli tja, da bi označili pot, pa je niso mogli najti. Ko je Jeremija izvedel za to, jih je pokaral z besedami: »Ta kraj bo ostal neznan, dokler Gospod ne zbere svojega ljudstva in mu ne izkaže svojega usmiljenja. Tedaj bo Gospod spet pokazal te reči in razodela se bo Gospodova slava ...«. Ali je zapis v knjigi Makabejcev resnica ali legenda, ki jo je sprožila neznana usoda skrinje zaveze, ni znano. Je pa prerok Jeremija tudi napovedal: »Skrinja Gospodove zaveze!« Nihče ne bo pomislil nanjo, ne bodo se je spominjali in je ne pogrešali, in nove ne bodo več naredili.« (Jer 3,16)

V Novi zavezi se skrinja omenja dvakrat. Prvo omembo najdemo v *Pismu Hebrejcem*, kjer je (v nasprotju z duhovnim svetiščem Nove zaveze) opisano Najsvetejše iz Salomonovega templja v Stari zavezi (Hebr 9,3–5): »Za drugim zagrinjalom pa je bil šotor, ki mu pravimo »presveto«. V njem je bil zlat kadilni oltar in skrinja zaveze. Ta je bila z vseh strani obložena z zlatom. V njej je bila zlata posoda z mano in Aronova palica, ki je ozelenela, in tabli zaveze. Nad njo sta bila keruba veličastva, ki sta metala senco na spravni pokrov.«

Drugič se omenja v *Razodetju* (Raz 11,19), kjer je zapisano, da se je ob zvoku, ko je sedmi angel zaigral na trobento, »odprlo Božje svetišče, ki je v nebesih, in v svetišču se je prikazala skrinja zaveze.«

Skrinja zaveze velja za simbol Cerkve in obenem tudi simbol nove zaveze. V krščanski simboliki pa je tudi predpodoba Marije: tako kot je starozavezna skrinja vsebovala poroštva zaveze med Bogom in ljudmi, tako je Marija v svojem telesu nosila Kristusa kot utelešeno Božjo besedo in poroka nove zaveze. »Skrinja zaveza« (lat. *Foederis arca*) je tudi eden od vzklikov iz lavretanskih litanij.²²²

222 MARRACCI 1710, pp. 42–53; BOURASSE 1866, coll. 917–935.

– **In naredi na njej zlat venec:** gl. 2 Mz 25,11: *et deaurabis eam auro mundissimo intus et foris faciesque supra coronam auream per circuitum*, »Prevlci jo s čistim zlatom; znotraj in zunaj jo prevlci in naredi na njej okrog in okrog zlat venec.«

b) venec/krona: Venec²²³ je že od nekdanjega simbol zmage ter nedolžnosti, počastitve in slovesa. Simbolika in magični učinek vencev sta temeljila deloma na njihovi okrogli obliki, deloma na učinkovanjih rastlin, iz katerih so bili narejeni; pogosto so bili spleteni iz posvečenih rastlin ali dreves.

V Egiptu so ga dodajali umrlim (venec opravičenja).²²⁴ V grško-rimski antiki je bil praznični okras pri daritvah in praznovanjih; vence iz listov ali cvetov so uporabljali predvsem kot izkaz adoracije, priznanje zmage in časti ali ob porokah. Ob prazniku antesterije so Grki z rožnimi venci ovenčali dve in tri leta stare otroke, da bi jih varovali pred nesrečami. Mrliški venec, spleten iz oljčnih vejic, so položili na umrle. Iz antične mitologije izvira lovorov venec, Apolonov simbol, ki je od antike do novega veka ostal znamenje počastitve za vojaške zmagovalce (prvotni pomen podelitve lovorovega venca zmagovalcem v bitkah je bilo očiščenje prelivanja krvi; izkaz počastitve je postal pozneje), vladarje, politične veljake, pomembne državne uradnike, izjemne državljane, pesnike, umetnike, učenjake in športnike. Na vseh športnih tekmovanjih antike so zmagovalce nagradili z venci; na olimpijskih igrah na čast Zevsu v Olimpiji je bil nagrada oljčni venec, spleten iz vejic svete oljke, ki je rasla v Zevsovem svetišču; na pitijskih igrah na čast Apolonu v Delfih so prejeli lovorov venec; na nemejskih igrah na čast Zevsu v Nemeji so bili nagrajeni z vencem iz zelene itd. Rimski vojskovodji so za pomembne zmage prejeli triumfalni venec (*corona triumphalis*), zlat lovorov venec z zlatima trakovima; prav tako so zlat venec (*corona aurea*) prejeli uspešni vojaški ogledniki; obzidni venec (*corona muralis*) je bil častna nagrada vojaku, ki se je prvi povzpel na obzidje obleganega mesta; oblegovalni venec (*corona obsidialis*) je bil dar vojakov vojskovodju, ki je rešil vojsko, kadar jo je sovražnik zajel ali hudo pritiskal nanjo, ali nagrada za osvoboditev obleganega mesta; ladijski ali pomorski venec (*navalis corona*) so podeljevali zmagovalcem v pomorskih spopadih. Venec je lahko bil atribut usmiljenja (*miser cordia*); venec iz vijolic ali vrtnic je bil v antiki atribut Afrodite – Venere; z venci iz vrtnic so bile okrašene Hore in Muze; Dioniz – Bakh je imel venec iz bršljana ali iz listov vinske trte, prav tako je z njim okrašen Dionizov sin Priap; venec iz vinske trte je prepoznavno znamenje personifikacije jeseni; venci so atribut Flore, personifikacije Pomladi, obilja (*abundantia*) in mladosti (*adolescentia*); venec iz sadja zaznamuje element zemljo; venci iz vrtnic, vijolic, hijacint in lotosov so krasili udeležence gostij in pojedinj; venci iz bršljana ali začimbnic naj bi ščitili pred pijanostjo; venec iz figovih vejic je lahko

223 MENZEL 1854–1856, I, p. 510 (Kranz); SALZER 1893, pp. 331–332 (Kranz, Krone); HELLER 1962, pp. 130–131 (Krone, Kranz); FORSTNER 1967, pp. 411–416 (Kranz und Krone); LAAG 1970; URECH 1974, p. 128 (Kranz, Krone); LURKER 1978, pp. 175–177; FORSTNER 1986, p. 376 (Kranz und Krone); SEIBERT 2007, p. 181 (Kranz); KRETSCHMER 2008, pp. 230–232 (Kranz); BUTZER–JACOB 2021, pp. 84–85 (Blumenkranz; DR).

224 JANKUHN 1986.

krasil Pana; venec iz žitnih klasov je atribut boginje poljedelstva Demetre – Cerere; venec iz pinij pripada Pozejdonu – Neptunu; venec iz koprca oz. komarčka frigijske-mu bogu poljedelstva Sabaziju; venec iz hrastovega listja je v antiki prejel rešitelj iz smrtne nevarnosti.

V Stari zavezi je venec veljal za izkaz izjemnega spoštovanja, znamenje slovesa, časti, počastitve in miru. Skrinji zaveze so dodali zlati venec (2 Mz 25,11.24; 37,2; ta motiv je bil naslikan na prvem emblemu), prav tako mizi za hlebe obličja (2 Mz 25,25; 37,11–12) in kadilnemu oltarju (2 Mz 30,3; 37,26); ulito morje v jeruzalemskem templju je obdajal venec buč (1 Kr 7,24); zlati venec se uporablja kot poklon pomembni osebi (1 Mkb 13,37; 2 Mkb 14,4); kdor sprejema izročilo svojih dedov in bolj časti modrost kot nespamet, mu bo ta podarila sijajno krono (Prg 4,9); gospod nad vojskami je »krasna krona in sijajen venec ostanku svojega ljudstva« (Iz 28,5); žalujoči na Sionu bodo dobili venec namesto pepela (Iz 61,3) idr.

V Novi zavezi je venec znamenje časti in zmage ter nagrada. Tako npr. Pavel tekmo za vero primerja z antičnimi tekmovanji – kristjani bodo za razliko od tekmovalcev, ki prejmejo venec, ki ovne, za nagrado prejeli nevenljiv venec (1 Kor 9,25); apostol Pavel Filipljane in Tesaloničane imenuje moj (naš) venec (Flp 4,1: »moji ljubi in tako zaželeni bratje, moje veselje in moj venec ...«; 1 Tes 2,19: »Kajti kdo je naše upanje in naše veselje in venec ... če ne prav vi?«); vse, ki pričakujejo ponovni prihod Gospoda, pravičnega sodnika, čaka pripravljen venec, ki ga bodo dobili na dan njegove vrnitve (2 Tim 4,8); človek, ki stanovitno prenaša preizkušnjo, bo prejel venec življenja (Jak 1,12); ko se bo razodel véliki pastir, bodo starešini dobili nevenljivi venec slave (1 Pt 5,4); kdor ostane zvest do smrti, bo dobil venec življenja (Raz 2,10); ko se v *Razodetju* odprejo vrata na nebu, na prestolih okoli prestola sedi 24 starešin z zlatimi venci na glavah; ko Jagnje odtrga pečat in se prikaže prvi jezdec, dobi venec in odide kot zmagovalec (Raz 6,2); ko se na nebu pojavi žena, ogrnjena s soncem in luno pod nogami, je na njeni glavi venec dvanajstih zvezd (Raz 12,1); nekdo, ki se prikaže na belem oblaku in je podoben Sinu človekovemu, ima na glavi zlat venec (Raz 14,14).

Nošenje vencev je bilo priljubljeno tudi med kristjani v začetnem obdobju krščanstva; nekateri se niso bali okrasiti s cvetjem in so tako proslavili kake uspehe. Proti tej modi in navadi sta ostro nastopila Klemen Aleksandrijski in Tertulijan (ok. 150 – ok. 220). Slednji je z namenom, da bi kristjane od tega odvrnil, napisal spis *O vencu* (*De corona*), v katerem je izrecno poudaril, da je nošenje venca poganska navada. V krščanstvu so bili venci znamenja nagrade, časti in zmage (simbolika odrešenja). Venec zmage je pogosto upodobljen na nagrobnikih, krstah in sarkofagih, včasih s Kristusovim monogramom ali jagnjetom. Od 4. stoletja naprej so venčali ali kronali slike in kipe.

Venec z dvanajstimi zvezdami je znamenje Brezmadežne Marije, spočete brez izvirnega greha (prim. Raz 12,1). Cvetni venci so simbolizirali kreposti; pogosto so z njimi upodabljali device (kot simbol zmage nad grehom), pa tudi angele. Venec je

pogost atribut svetnikov in znamenje mučencev. Venec iz vrtnic in lilij (kot znamenje devištva) krasi sv. Cecilijo, venec iz belih vrtnic sv. Rozalijo, venec iz belih rož z neba pada na glavo sv. Merula, venec iz draguljev je okras sv. Neže in sv. Brigitte. Imajo ga sv. Kandida, sv. Knud in Luitgard iz Tongerna, sv. Hrizant (Krizant) iz Rima, sv. Evfrozina iz Kölna, sv. Gundelinda iz Niedermünstra, sv. Marina iz Orenseja, sv. Doroteja iz Cezareje, sv. Henrik Seusse, sv. Lidwina iz Schiedama, sv. Lūfthilda, sv. Roža iz Lime, sv. Roža iz Viterba, venec iz petih ali sedmih zvezd je atribut sv. Janeza Nepomuka. Tudi poročni venec velja za znamenje zmage (še danes je del ortodoksnega poročnega obreda), adventni venec pa simbolizira upanje in predpripravo na božično praznovanje.

Simbolika venca je zelo podobna simboliki krone; okronati nekoga je pomenilo, da se to osebo posveti določenemu bogu ali božanstvu. Iz te simbolike je izšlo tudi kronanje kraljev; krona je postala simbol kraljevske oblasti. Krona na grobu mučenca je pomenila počastitev, ki mu jo izkazuje Cerkev, in opomnik na sijajno plačilo, ki ga čaka v onostranstvu, zato je postala prvi simbol svetosti. Železna krona zaznamuje stanovitnost, je pa tudi znamenje tiranije; krona oz. venec iz rož je znamenje ljubezni, krona (ali venec) iz trnja je znamenje trpljenja. Iz katere rastline je bila izdelana Jezusova trnova krona (Mt 27,29), ni znano.

c) zlato: Latinski izraz za zlato je *aurum* (etimologija ni zanesljivo pojasnjena),²²⁵ uporablja pa se tudi grška tujka *obryzum*.²²⁶ Grška beseda za zlato je χρυσός /*chrysós*/ ali χρυσίον /*chrysión*/, ki pa je izposojenka iz semitskih jezikov, morda iz feničanskega ali punskega (sorodni semitski izrazi za zlato so akadsko *hurāṣu*, ugaritsko *hrṣ*, feničansko *hrṣ*, hebrejsko *hāruṣ*).²²⁷

Zlato²²⁸ je bilo skozi zgodovino najdragocenejša in najbolj zaželena kovina; že od nekdanj velja za plemenito in popolno kovino z izjemno bogato simboliko, ki izhaja iz njegove barve, ki je neposredno povezana s Soncem in ognjem, bleska in materialne vrednosti. Združuje različne cenjene lastnosti: svetlost, čistost, vzvišenost, sijaj in dragocenost, zato je v zgodovini veljal za božansko in nebeško kovino. Zaradi naštetega je simbol božanskosti, čistosti, življenja, ljubezni, nebeške luči,

225 WÄLDE-HOFMANN 1938–1956, I, p. 86; ERNOUT-MEILLET-ANDRÉ 2001, p. 60; DE VAAN 2008, p. 63.

226 Za razlago gl. § I, pogl. VII pod »z dvema kronama, izdelanima iz čistega zlata«.

227 CHANTRAINE 1968–1980, p. 1278; BEEKES-VAN BEEK 2010, p. 1652.

228 O zgodovini, pomenu in simboliki zlata v antiki in v poznejših obdobjih gl. MENZEL 1854–1856, I, p. 346 (Gold); M'CLINTOCK-STRONG 1882; SALZER 1893, pp. 227–229 (Gold); BLÜMNER 1912; LUCAS-HARRIS 1959, pp. 257–267; HELLER 1962, pp. 92–93 (Gold); FORSTNER 1967, pp. 154–157 (Gold); URECH 1974, pp. 85–86 (Gold); GALLING 1977, pp. 219–224 (Metall und Metallbearbeitung); BADURINA 1979, p. 592 (zlato); HORN 1979; KEDAR-KOPFSTEIN 1980; SINGER 1980, *passim*; GRABNER-HAIDER-KRAŠOVEC 1984, pp. 805 (zlato); REITER 1997, pp. 1–74; ELBERN 1999b; MOOREY 1999, pp. 217–231 (Gold); SEIBERT 2007, p. 131 (Gold); WÜRZBURGER-KAPLAN 2007, pp. 123–124, 127 (Gold); VAN DER STEEN 2007; KRETSCHMER 2008, p. 163 (Gold); MARKL 2010a; BUTZER-JACOB 2021, pp. 232–234 (Gold; PB); RAUB-WIPFLER 2022; CHEVALIER-GHEERBRANT 2023, pp. 1026–1029 (zlato).

najvišje in popolne svetlobe, popolnosti, vzvišenosti, večnosti, vere, zvestobe, zaupanja in resnice.

Kot najdragocenejša kovina je bilo zlato cenjeno v visokih kulturah Bližnjega in Srednjega vzhoda že več kot 4000 let pr. Kr. Najstarejše zlate najdbe z območja Izraela segajo v 4. tisočletje pr. Kr. V grško-rimski antiki je bilo zlato, katerega odkritje ob gori Pangaj v Trakiji in iznajdbo njegove obdelave Plinij Starejši pripisuje Kadmu iz Fenicije (*Naravoslovje* 7, 197), prisotno povsod; njegove namembnost, raba in simbolika so bile izjemno raznolike, vključeno pa je v vse pore in vidike življenja in delovanja ljudi, od politike in gospodarstva do književnosti, kulture, verstva in mitologije (zlata jabolka Hesperid; zlato jabolko spora, ki ga je Paris dal najlepši izmed boginj; zgodba o kralju Midasu ...).²²⁹

V Stari zavezi se za zlato uporablja šest različnih izrazov. Najpogostejši je 1. זָהָב, *zahab'* (*zāhāv*, *zāhābh*; iz זָהָב *tsahab'*, »biti rumen«), ki se pojavi 389-krat, drugi pa so še: 2. סֶגוֹר, *segor'* (tudi kot epiteton סָגוּר, *sagur'*); 3. פָּז, *paz'* (»čisto zlato«; verjetno iz פָּזָא, *paza'*, »ločiti«); 4. בִּצְרַר, *betsar'* ali בִּצְרֵר, *be'tser* (»zlata ruda«, »surovo zlato«); 5. כֶּתֶם, *ke'them* (*ketem*, *kaetaem*; pesniško »nekaj skritega, ločenega«); 6. חַרְוֹת, *charuts'* (pesniško »izkopan«).²³⁰

V Stari in Novi zavezi je zlato simbol in prispodoba za bogastvo, vrednost, ugled, človeške kreposti in božje darove ljudem (npr. vera, modrost idr.). Taljenje zlata je podoba človeškega življenja, ki iz vseh preizkušenj pride očiščeno kot zlato. Zlato torej simbolizira vse, kar ima duhovno težo in pomen. Je pa tudi simbol bogastva, zemeljskega blagoslova, razcveta in uspevanja; kot tako je imelo tudi pomembno vlogo pri oblikovanju in razvoju gospodarskih in finančnih razmer ter odnosov med ljudmi. Kljub vsem pozitivnim lastnostim pa v sebi nosi dvojno simboliko: zlato kot kovina simbolizira številne pozitivne lastnosti, zlato kot denar in materialna dobrina pa lahko simbolizira tudi negativne, kot so pokvarjenost, nadutost, vzvišenost v negativnem pomenu besede, sprevrženost, grabežljivost, skopost ipd. Tako lahko postane simbol zemeljskega in minljivega, pa tudi malikovalstva. To pa so razlogi, zakaj Jezus ni cenil zlata in njegove posesti, in tudi zgodnja Cerkev ne.

Zlato je bilo v Izraelu simbol in znamenje bogastva in visokega položaja ter dragoceno predvsem kot trgovski artikel; kot plačilno sredstvo (kovani zlati denar) je prišlo v rabo razmeroma pozno, saj se je kot valuta uporabljalo predvsem srebro; zlato za plačilo se omenja enkrat (1 Krn 21,25: »Dal je tedaj Arávnú šeststo zlatih šklov v teži za prostor.«). Zlato so uvažali iz Afrike in Indije, domnevno tudi iz Arabije (o nahajališčih zlata v Arabiji poročajo nekateri antični viri); v zgodnjem obdobju je večina zlata najbrž prišla iz Egipta (2 Mz 12,35; 32,2; 38,24). V Svetem pismu so omenjene različne lokalitete, od koder je zlato prihajalo v Izrael; glede njihove identifikacije ni enotnega mnenja, so pa bile domnevno na območju Egipta, Sudana,

229 O zlatu v grško-rimski antiki gl. BLÜMNER 1912; HORN 1979.

230 Gl. tudi GESENIUS 1962, pp. 194, 258, 638, 368.

Arabije in morda celo Indije. Kot vir zlata se omenjajo naslednje dežele: a) Havíla (1 Mz 2,11–12: »Ta teče okoli vse dežele Havíla, v kateri je zlato – in zlato te dežele je dobro.«; gre za najstarejšo omembo kakega nahajališča; morda gre za današnji jugovzhodni Sudan, morda za severozahodno Etiopijo ali pa južni del Sinajskega polotoka); b) Ofír (1 Kr 9,28: »Prišli so v Ofír, od tam pripeljali štiristo dvajset talentov zlata in ga prinesli h kralju Salomonu.«; Job 28,16: »Ne da se odtehtati z zlatom iz Ofírja ...«; Job 22,24: »Imej suho zlato za prah, / ofírsko zlato za kamne iz potoka.«); c) Saba (1 Kr 10,1–2: »... kraljica iz Sabe ... Prišla je v Jeruzalem z zelo velikim spremstvom; kamele so nosile dišave, zelo veliko zlata in dragih kamnov.«); č) Ufáz (Jer 10,9: »Kovano srebro prinašajo iz Taršíša / in zlato iz Ufáza.«); d) Parvájim (2 Krn 3,6: »Zlato je bilo parvájimsko zlato.«).

V Stari zavezi je zlato simbol velike vrednosti, trajnosti, nepokvarljivosti in moči, bogastva in plemenitosti, bilo pa je pomembno tudi pri obredju (Iz 13,12: »Storil bom, da bo smrtnik dražji od zlata, / človek dražji od ofírskega zlata.«; Žal 4,2: »Sinovi sionski, dragoceni, / vredni čistega zlata ...«; 2 Tim 2,20: »V veliki hiši ni le zlate in srebrne posode, marveč tudi lesena in lončena, prva za čast, druga za nečast.«). Očitno je bilo zlata ogromno, čeprav so poročila o tem včasih pretirana (2 Krn 1,15: »Kralj je dosegel, da je bilo v Jeruzalemu srebra in zlata kakor kamenja ...«). Že v času Abrahama je bilo znamenje materialnega blagostanja (Gen 13,2: »Abram je bil silno bogat z živino, s srebrom in z zlatom«; Gen 24,35: »Dal mu je drobnice in goveda, srebra in zlata ...«). Vse, kar je imelo materialno vrednost, je služilo Bogu in ta je imel zlato za svojo lastnino (Ag 2,8: »Moje je srebro in moje je zlato, govori Gospod nad vojskami.«). Iz zlata so izdelovali nakit in posodje, zlato je bilo pogosto dragoceno darilo (1 Mz 24,22: »... je vzel zlat obroček, težak pol šekla, in dve zlati zapestnici, težki deset šeklov ...«; 1 Mz 24,53: »In služabnik je potegnil na dan srebrne in zlate posode ...«; 1 Mz 41,42: »Snel je pečatni prstan in ga dal Jožefu na prst. Oblekel ga je v oblačila iz tankega platna in mu obesil zlato ogrlico okoli vratu.«; Job 42,11: »Dali so mu tudi vsak po en cekin in po en zlat uhan.«; 2 Sam 1,24: »... z zlatim lišpom vam je krasil obleko.«; Jer 4,30: »... kaj počneš, da se oblačiš v škrlat, / da se krasiš z zlatim nakitom ...« idr.); bilo je sestavni del duhovniških oblačil (2 Mz 28, *passim*: efód, preveza, zlata pletenina za kamna, dve verižici, naprsnik, pletenina za drage kamne, verižici in zlata obročka za naprsnik, zlati vrvici, obročka za obramna dela efóda, zvončki, ploščica idr.), pa tudi del oprave kraljeve družine (Ps 45,14: »... kraljeva hči ... / iz zlatih pletenin je njena obleka.«).

Da zlato simbolizira svetost, čistost in svetlost, je razvidno tudi iz navodil za pripravo svetišča in njegove opreme (2 Mz 25–31; 35–40), ki predpisujejo ogromno zlata: skrinja zaveze je bila prevlečena z zlatom, pokrov je bil iz zlata, drogova pozlačena, keruba sta bila iz zlata, enako miza za hlebe obličja in sedmerorami svečnik. David je Salomonu za gradnjo templja pripravil načrt in ogromno zlata iz Ofírja, Parvájima, veliko pa so ga prispevali tudi voditelji Izraelovih rodov (1 Krn 28–2 Krn

5); pregovorno Salomonovo bogastvo je izviral iz zgoraj omenjenih področij (Ofir, Saba, Ufáz, Parvájim), ki jih danes ne moremo zanesljivo določiti. Kraljica iz Sabe je ob obisku v dar prinesla 120 talentov zlata (2 Krn 9,9). Pri gradnji templja so bile porabljene ogromne količine zlata: z zlatom so bili prevlečeni preddverje, vélika hiša, presveto, zgornje izbe, iz zlata so bili keruba, svečniki, kropilnice, oltar, svetilke, svetovi, svetilnice, utrinjala, noži, skodele, kadilnice, vhod v hišo, notranja vrata v presveto (palme, cvetne čaše, rezbarije), vrata v glavni prostor, tla hiše idr. Tudi ščiti Salomonove garde so bili izdelani iz zlata (1 Kr 14,26). Za Izraelce je bil hud udarec, ko je faraon Šišák napadel Jeruzalem in izpraznil tempelj (1 Kr, 14,25–26; 2 Krn 12,1–16) in ko so Babilonci pod kraljem Nabukadnezarjem izropali tempelj in tempeljsko zakladnico (2 Kr 24,13; 25,15; Jer 52,12–23); predmete jim je vrnil kralj Kir (Ezr 1,7–11; 8,25–34).

V besedilih dobimo tudi nekaj namigov glede predelave zlata; izvemo, da so zlato skovali v liste in jih razrezali v niti, da so jih vdělali v višnjeve in rdeč škrlat (2 Mz 39,3), drugi način predelave pa je bilo taljenje zlata in ulivanje (Mz 25,12: »Ulij zanj o štiri zlate obroče ...«), za kar so uporabljali peči (Prg 17,3) in plavže (Prg 27,21).

Med predpisi za kralja v 5. *Mojzesovi knjigi* je tudi zahteva, »naj si ne kopiči preveč srebra in zlata« (5 Mz 17,17); zlata krona kralja Amónovih sinov je po zavzetju Rabe postala krona kralja Davida (2 Sam 12,30); v *Danijelovi knjigi* je babilonski kralj »glava iz zlata«, ker je »kralj nad kralji«, ki mu je »Bog nebes dal kraljestvo, moč, oblast in slavo povsod in ... oblast nad vsem« (Dan 2,38); Daniel je v viziji videl moža, ki je imel okoli ledij pas iz čistega zlata (Dan 10,5); ko je kralj Ahasvér priredil slovesno pojedino, so gostje imeli na voljo zlate in srebrne ležalnike, pijačo pa so točili v zlate posode (Est 1,6–7), njegovi insigniji pa sta bili zlato žezlo (Est 4,11; 5,2; 8,4) in zlata krona (Est 8,15).

Pogosto se zlato uporablja tudi v prispodobah. Lahko je teološka prispodoba za Boga samega (Job 22,25: »Mogočni bo tvoje suho zlato ...«). Gospodove besede so »bolj zaželene kakor zlato, / bolj kakor obilje čistega zlata« (Ps 19(18),11), postava njegovih ust je »zame boljša / kakor tisoči zlatnikov in srebrnikov« (Ps 119(118),72), njegove zapovedi so ljubljene »bolj kakor zlato, bolj kakor čisto zlato« (Ps 119(118),127). Sad modrosti je »boljši kot zlato in kot čisto zlato« (Prg 8,19), človeka poziva, naj sprejme njeno »spoznanje raje kot zlato« (Prg 8,10), zanjo ni mogoče ponuditi čistega zlata (Job 28,15), ne da se je odtehtati z zlatom, ne primerjati z zlatom in ne menjati z nakitom iz čistega zlata (Job 28,16–19). Zlato simbolizira tudi čistost namena in ravnanj (Job 23,10: »... naj me preizkusi, izkazal se bom kakor zlato!«; Mal 3,3: »Kakor srebro in zlato jih bo prečistil ...«). V *Visoki pesmi* je zlato metaforična prispodoba telesne lepote (Vp 5,11: »Njegova glava je zlato, čisto zlato ...«; Vp 5,14–15: »Njegove roke so zlati obročki ... / Njegove noge so alabastrni stebri, / postavljeni na zlatih podstavkih.«).

Predstavljene pa so tudi negativne plati zlata in na prvem mestu je povezava zlata z izdelovanjem malikov in malikovalstvom. Izraelci so s tem, ko so izdelali

zlatu tele, prelomili zavezo (2 Mz 32,1–6) ter se pregrešili zoper Božje zapovedi (2 Mz 20,3–4) in zoper izrecno prepoved: »Ne delajte srebrnih bogov, da bi bili poleg mene, in ne delajte si zlatih bogov!« (2 Mz 20,23). Podobno je kralj Jerobeám dal izdelati dve zlati teleti in s tem sprožil verski razkol (1 Kr 12,28; 2 Kr 10,29). Zlato je simbol materialnega bogastva, ki pa je nično, kajti: »Niti njihovo srebro niti njihovo zlato / jih ne bo moglo rešiti / na dan Gospodove jeze, ...« (Sof 1,18) in »Zlat obroček v prašičjem rilcu / je lepa ženska brez okusa« (Prg 11,22). Kritiko in nasprotovanje zlatim malikom srečamo prvič v 5. *Mojzesovi knjigi* (7,25), kjer je izrecno zapovedano, da je treba podobe bogov sežgati v ognju in da si nihče ne sme želeli srebra in zlata na njih, saj je to za Boga gnusoba, dalje v psalmih, največkrat pa v knjigah prerokov. Psalmi (115(113 B),4) opozarjajo, da so maliki srebro in zlato ter delo človeških rok. Izaija napoveduje, da bodo ljudje krtom in netopirjem vrgli svoje srebrne in zlate malike (Iz 2,20), da bodo za okuženo razglasili zlato obleko svojih ulitih podob (30,22), da bodo zavrgli svoje srebrne in zlate malike (31,7), da so z zlatom prevlečeni maliki delo človeka in jih ni mogoče primerjati z Bogom (40,19; 46,6); Jeremija (10,3–5) dodaja, da so maliki, okrašeni s srebrom in zlatom, kakor strašila na polju s kumaricami; Ozej kritizira zlato, porabljeno za Báala (Oz 2,10), ter srebrne in zlate malike (8,4); Habakuk (2,19) opozarja na ničnost malikov in žuga njihovim izdelovalcem.

V Novi zavezi je zlato znatno manj pomembno, saj je omenjeno le 22-krat. Med darovi treh modrih z Vzhoda je zlato omenjeno kot prvo (Mt 2,11: »Odprli so svoje zaklade in mu darovali zlata, kadila in mire.«). Novozavezni pisci so enako kot starozavezni kritični do zlatih malikov. Pavel v svojem govoru na Areopagu opozori, da »ne smemo misliti, da je božanstvo nekaj, kar je podobno zlatu ali srebru ali kamnu, ki sta ga izoblikovali človeška umetnost in domiselnost« (Apd 17,29); *Pismo Hebrejcem* (9,4) priključuje v spomin pozlačeno skrinjo zaveze. Apostolom je bilo izrecno povedano, naj se ne oskrbujejo z zlatom (Mt 10,9), ter tudi sami povedo, da ga ne posedujejo (ko apostol Peter ozdravi hromelega, mu reče: »Srebra in zlata nimam, dam ti pa, kar imam: ... hôdi!« (Apd 3,6)) in da ga ne želijo (Pavel v nagovoru efeškim starešinom pravi: »Od nikogar si nisem poželet srebra, zlata ali obleke« (Apd 20,33)). Zlato kot zunanji okras naj ne bo človekova prioriteta, ampak dobra dela (1 Tim 2,9–11); preizkušnost v veri je vredna več kot minljivo zlato (1 Petr 1,7.18; 1 Kor 3,12) in bogataši naj se zavedajo ničnosti zlata (Jak 5,3: »Vaše zlato in srebro je zarjavelo ...«). Prim. tudi Mdr 3,6: »Kakor zlato v topilnici jih je prečistil in sprejel kakor žgalno žrtev.«; Sir 2,5: »zakaj v ognju se preizkuša zlato, tisti, ki so Bogu po volji, v peči ponižanja«.

V *Razodetju* je zlato zelo pogosto omenjeno; pisec razkriva njegove dobre strani (Apd 3,18: »Svetujem ti, da kupiš od mene zlata, v ognju prečiščenega ...«) ter njegove slabe plati in njegovo ničnost (Apd 9,7; 17,4; Raz 18,11–12). Sicer pa je v *Razodetju* zlato vseprisotno: tu je sedem zlatih svečnikov (Raz 1,12.20; 2,1); starešini, ki sedijo na 24 prestolih, ogrnjeni v bela oblačila, imajo na glavah zlate vence

(Raz 4,4), prav tako tudi kobilice, na pogled podobne konjem (Raz 9,7); starešini, zbrani okoli Jagnjeta, imajo v rokah zlate čaše (Raz 5,8); drugi angel drži v rokah zlato kadilnico in opravlja kadilno daritev na zlatem oltarju (Raz 8,3–4); Sin človekov, ki se prikaže iz belega oblaka, nosi na glavi zlat venec (Raz 14,4); štiri bitja dajo angelom sedem zlatih čaš, napolnjenih s srdom Boga (Raz 15,7); vélika vlačuga je okrašena z zlatom in v roki drži zlato čašo (Raz 17,4); novi Jeruzalem kar kipi od zlata: mesto se meri z zlato trstiko, samo mesto je iz suhega zlata, enako tudi cesta skozenj (Raz 21,15.18.21).

Zlato kot simbol nebesnih prvin, božanskosti, veličastva in drugih dobrih lastnosti je s svojo simboliko vplivalo tudi na umetnost. V srednjem veku so v vzhodni cerkvi božanske osebe, svetnike, blažene in mučence slikali na zlatem ozadju z zlatimi nimbi in glorijskimi (glorjolami) okoli glav. Zlato je tudi eden od Jezusovih simbolov; Jezusa so pogosto upodabljali z zlatimi lasmi in mu dodajali avreolo, in sicer v vseh barvnih odtenkih, ki jih najdemo pri zlatu zaradi različnih sestav ali zlitin. Zavetnik zlatarjev je sv. Eligij, ker je bil tudi sam zlatar.²³¹ Zlate grude ali zlata jabolka so atribut sv. Nikolaja (Miklavža); koščki zlata z mošnjickom se pojavljajo pri papežu Sikstu II. († 258, papež v obdobju 257–258) in njegovem diakonu sv. Lovrencu, ki mu je papež predal cerkveni zaklad, da ga razdeli revnim, ter pri sv. Koroni, zavetnici iskalcev zakladov in denarništa.²³²

V povezavi z Marijo je zlato simbol njenih presežnih kreposti. Velikokrat pa je v besedilih cerkvenih piscev Marija predstavljena pod predpodobo zlata; Marija je npr. »čisto zlato« (*Aurum purum*), »srce, vžgano v najgorečnejši ljubezni« (*Aurum ignitum ferventissimae charitatis*), »čisto zlato deviške čistosti« (*Aurum mundum virgineae puritatis*), »najboljše zlato modrosti in dobrote« (*Aurum optimum sapientiae et bonitatis*), »zlato, sijajno po nebeški modrosti« (*Aurum clarum per caelestem sapientiam*), »zlato, iz katerega je umetelno izdelana tista občudovanja vredna posoda Svetega Duha« (*Aurum de quo fabricatum est artificio Spiritus Sancti Vas illud admirabile*), »trdno zlato, ker v njem ni greha« (*Aurum durum per immunitatem peccati*), »lesketajoče se zlato« (*Aurum fulgidum*), »zlato, ki ne more zgniti v razkošju« (*Aurum imputribile per luxuriam*), »zlato, preizkušeno v peči, to je v trpljenju Sina« (*Aurum in fornace probatum, id est, in Filii passione*), »zlato, v katerega je bil kakor v mošnjic spravljen Jezus, najdragocenejši dragulj« (*Aurum, in quo tanquam theca, collocatus est Jesus, gemma pretiosissima*), »zdravilno zlato, ki učinkuje proti gobavosti in melanholiji« (*Aurum medicinale, valens contra lepram el melancholiam*), »zlato, razširjeno zaradi udarcev« (*Aurum percussione dilatatatum*), »dragoceno zlato« (*Aurum pretiosum*), »redko zlato, in zato dragoceno« (*Aurum rarum, et ideo pretiosum*), »zlato, rdečkasto zaradi deviške sramežljivosti, naravne lepote,

231 Gl. BRAUN 1943; WERNER 1974a; KELLER 1987.

232 BRAUN 1943, coll. 438–439 (Korona), 454–455 (Laurentius), 545–551 (Nicolaus), 669–670 (Sixtus II.); KELLER 1987, pp. 160 (Corona), 373–374 (Laurentius), 442–443 (Nicolaus von Myra), 525–526 (Sixtus II.); PETZOLDT 1976 (Nicolaus); SAUSER 1976 (Sixtus II.); RAMSEGER 1974b (Korona); PETZOLDT 1974 (Laurentius).

enkratne potrpežljivosti« (*Aurum rubicundum per verecundiam virginalem, pulchritudinem naturalem, patientiam singularem*), »zlato, trdno zaradi stanovitnosti uma v dobrem« (*Aurum solidum per mentis constantiam in bono*), »zlato, v katerega je bil vstavljen tisti preljudi dragulj, ki je bil pričakovanje vsega človeškega rodu« (*Aurum, in quo collocata est illa gemma gratissima, quae fuit expectatio totius generis humani*), »zlato, kajti tako kot zlato manj vredne kovine, s katerimi se spoji, naredi sijajnejše in jih očisti, tako Marija, kamorkoli vstopi, vso hišo in skupnost razveseli in očisti« (*Aurum, quia sicut aurum inferiora metalla, quibus associatur, clarificat et emundat, ita Maria, quocumque ingreditur, totam domum et societatem laetificat, et emundat*), »zlato, kajti tako kot se zlato med vsemi kovinami odlikuje po teži ..., tako se je Marija med vsemi bitji odlikovala po ponižnosti« (*Aurum, quia sicut aurum inter omnia metalla, excellit in pondere ... ita Maria inter omnes creaturas excelluit humilitate*), »zlato, kajti tako kot se nobena kovina ne podreja obrtniku tako kot zlato, tako se tudi nobeden od svetnikov ni tako v vsem vse svoje življenje podrejal najvišjemu Ustvarjalcu kot Marija« (*Aurum, quia sicut nullum metallum ita est obediens artifici sicut aurum, ita nec aliquis sanctorum sic per omnia tota vita sua fuit obediens summo Artifici, ut Maria*), »zlato, kajti tako kot nobena kovina ne more popolno prenesti ognja preizkušnje razen zlata, tako so se ob Gospodovem trpljenju, ki je bilo res ogenj preizkušnje, izneverili vsi razen Marije« (*Aurum, quia sicut nullum metallum potest sustinere perfecte ignem examinationis, praeter aurum, sic in Passione Domini, quae recte fuit ignis examinationis, omnes corrupti sunt, praeter Mariam*), »zlato, ker je dragocenejša od vseh« (*Aurum, quia pretiosior cunctis*), »zlato, kajti tako kot se zlato v drobovju zemlje ne skvari, ampak se prej izpopolni, tako blažene Device v materinem drobu ni skvaril noben madež izvirnega greha, ampak jo je prej vnaprej ohranil Sveti Duh« (*Aurum, quia sicut aurum in visceribus terrae non corrumpitur, sed potius perficitur, sic B. Virgo in visceribus matris non fuit aliqua macula peccati originalis corrupta, sed potius a sancto Spiritu praeservata*). Simboliko najdemo pri številnih cerkvenih piscih: pri konstantinopelskem nadškofu in mariologu Proklu (Πρόκλος) iz Konstantinopla (ok. 390–446/447); teologu, piscu homilij in himnografu sv. Andreju Kretskem (Andreas Cretensis), imenovanem tudi Andrej Jeruzalemski (ok. 650 – ok. 740, po nekaterih virih 712); grškem teologu in cerkvenem učitelju sv. Janezu Damaščanu (ok. 675 – ok. 750); cerkvenem učitelju, benediktincu, škofu in kardinalu sv. Petru Damianiju (Petrus Damiani; ok. 1006–1072); učenjaku, filozofu, teologu in cerkvenem učitelju sv. Albertu Velikem (Albertus Magnus; 1200–1280); francoskem teologu, kanoniku, penitenciarju in arhidiaconu Richardu de Saint-Laurentu (Richardus de Sancto Laurentio; 12. ali 13. stoletje); prvem praškem nadškofu, teologu in diplomatu Arnoštu iz Pardubic (Ernestus Pragensis, Ernst von Pardubiz, Ernestus Arnestus de Pardubiz; 1297/1300–1364); sv. Brigiti Švedski (Birgitta de Suecia; 1303–1373) in drugih.²³³

233 MARRACCI 1710, pp. 69–71; BOURASSÉ 1862–1866, X, 1862, coll. 959–962.

– **Zdaj proti tebi in Sinu spletkarijo turške drhali:** č) lat. *agmina Tracum*, dob. »trume Tračanov«. Tračani so bili v antiki prebivalci Trakije,²³⁴ antične pokrajine na jugozahodnem delu Balkanskega polotoka, ki je vključevala ozemlje med Makedonijo, Mezijo in Pontom, tj. ozemlje večine današnje Bolgarije, dele Dobruđe (Romunija), dele severne Grčije in evropski del Turčije. Pokrajina je bila najprej samostojno kraljestvo, v katerega so bila povezana trakijska plemena, od ok. l. 20 pr. Kr. pa je bila rimsko klientelno kraljestvo, znano po svojih bojevitih plemenih. Po smrti kralja Rojmetalka in vstaji proti Rimljanom jo je l. 46 cesar Klavdij Rimu priključil kot provinco Trakijo. Tračani so po priključitvi Trakije ohranili nekdanjo plemensko razdelitev na strategije ali vojaška okrožja, ki so jih vodili strategji, vendar pa niso imela več vojaškega, ampak upravni značaj.²³⁵ Ozemlje antične Trakije je bilo v času kronanja svetogorske Marijine podobe pod oblastjo osmanskih Turkov; zato z latinskim poimenovanjem *Thracas* ali *Traces* (»Tračani«) v tem obdobju zaznamujejo Turke.

EMBLEM II.

Simbolika: a) oltar, b) kadilni oltar, c) kadilo, č) zlato, d) krona

– **kadilni oltar: a) oltar:** Beseda oltar izhaja iz poznolatinke besede *altare*, ki jo v rimski književnosti najdemo prvič izpričano pri rimskem satiriku Petroniju (27–66), obstajajo pa tudi različice *altarium*, *altarius*, *altaris* in *altar*.²³⁶ V antičnih besedilih najdemo besedo navadno v množini (*altaria*). Etimološka stroka glede izvora ponuja dve možnosti: po eni razlagi naj bi bil izraz izpeljan iz latinskega pridevnika *altus*, »visok« (prvotni pomen naj bi bil »dvignjen (vzvišen) prostor«),²³⁷ po drugi razlagi pa naj bi izhajal iz glagola *adoleo*, »sežigam (kot daritev)«. ²³⁸ Grški izrazi za oltar so: βωμός *lbōmós*, περιβώμια *lperibōmial*, καπ<v>ωτήρια *lkap<n>ōtērial*, ἔνπυρα *lénpyral*, θυσιαστήριον *lthysiastērion*, ἐπιβωμῖς *lepibōmís* in βωμισκάριον *lbōmiskáριon*.

234 O zgodovini Trakije v antiki gl. TOMASCHEK 1893–1894 (2009); WIESNER 1963; SOUSTAL 1991; ARCHIBALD 1998; VALEVA–NANKOV–GRANINGER 2015.

235 HRIBERŠEK 2013, pp. 382–389. Gl. tudi VALEVA–NANKOV–GRANINGER 2015.

236 THESAURUS 1900–, 1, 1900, coll. 1725–1729.

237 WALDE–HOFMANN 1938–1956, p. 32; BEZLAJ 1976–2007, II, p. 248; SNOJ 2016, oltár; *Slovenski etimološki slovar*³, www.fran.si, dostop 17. 9. 2024.

238 WALDE–HOFMANN 1938–1956, p. 32; ERNOUT–MEILLET–ANDRÉ 2001, p. 24; DE VAAN 2008, pp. 24–25.

Oltar²³⁹ bi lahko opredelili kot bogoslužno mizo v krščanskih cerkvah, kot prizdignjeni evharistični prostor; prvotno so bili oltarji kraji, kjer so opravljali žgalne ali kadilne daritve. Oltar je skupaj s tabernakljem najpomembnejši in osrednji prostor vsake cerkve; simbolizira in predstavlja božjo navzočnost; je božji simbol, simbol čaščenja in (pri)prošnje, za vernike je kraj bogoslužja in darovanja, njihovega medsebojnega druženja in srečevanja z Bogom; simbolizira tudi Kristusa kot vogelni kamen (gl. Mt 21,42; Ps 118(117),22), v pravoslavju tudi prestol.

Prvotni oltarji so bili postavljeni na svetih krajih, zlasti na gorah, namenjeni so bili prinašanju darov in posvečeni enemu ali več božanstvom; bili so preprosto zgrajeni, samo iz nasute zemlje ali neobdelanih kamnov. Postopoma oltarji niso bili več žrtveniki, ampak prostori darovanja ali znamenje kraja sreč(ev)anja z Bogom. Posebnost bližnjevzhodnega semitskega prostora so bili t. i. rogati oltarji; ti so imeli na vsakem koncu kvadratne ploskve nekakšne roge, ki so nakazovali na božjo moč, včasih pa so podelili tudi azilno pravico tistemu, ki se jih je dotaknil.

V Stari zavezi so starozavezni očaki tam, kjer se je prikazal Bog (Jahve), navadno naredili oltar. Prvi izrecno omenjeni starozavezni oltar je postavil Noe, potem ko je z družino in živalmi zapustil barko (1 Mz 8,20: »Noe je postavil Gospodu oltar in vzel od vse čiste živine in od vseh čistih ptic ter daroval žgalne daritve na oltarju.«). Ali je bila daritev Kajna in Abela, ki se omenja že prej (1 Mz 4,3), opravljena na oltarju, ni izpričano. Ko se je Abraham izselil iz Harana in prišel v Kanaan, ki ga je Bog obljubil njegovemu potomstvu, je »tam postavil oltar Gospodu, ki se mu je bil prikazal« (1 Mz 12,7). Po bitki z Amalečani je Mojzes postavil oltar, ki ga je imenoval »Gospod je moj prapor« (2 Mz 17,15). Žrtveni oltarji so bili iz zemlje ali kamna; kamniti oltarji po navodilu *2. Mojzesove knjige* niso smeli biti obdelani (2 Mz 20,25: »Če pa mi napraviš kamnit oltar, ga ne postavljaš iz obdelanih kamnov, kajti če bi uporabljal dleto nad njimi, bi jih oskrnil.«). Oltar je lahko bil tudi zgolj kamen (1 Sam 6,14) ali zgrajen iz kamnov, kot npr. oltar, ki ga je postavil Elija (1 Kr 18,31–32: »Elija je vzel dvanajst kamnov po številu rodov sinov Jakoba ... S kamni je zgradil oltar za Gospodovo ime ...«).

Tudi v Novi zavezi se oltar velikokrat omenja (Mt 5,23–24; 23,18–20.35 ...), večkrat tudi v simbolnem, prispodobnem pomenu. Za tiste, ki verujejo v Kristusa,

239 BOSCH 1702, I, DCXXVII, DCLXXX, 504; II, MXXXIX; II, 800, III, 330; MENZEL 1854–1856, I, pp. 47–51 (Altar); KREUSER 1868, p. 15; BRAUN 1924b; SAUER 1924, pp. 155–166 (Symbolik des Altars); GALLING 1925; BRAUN 1927; STAUCH 1934; GALLING 1950; KLAUSER 1950; ZIEHEN 1950; HELLER 1962, pp. 18–20; FORSTNER 1967, pp. 385–388 (Altar); RED. 1968a (Altar); URECH 1974, pp. 18–19 (Altar); LURKER 1978, pp. 26–29; BADURINA 1979, pp. 434–439 (Oltar); SINGER 1980; GRABNER-HAIDER–KRAŠOVEC 1984, p. 514 (oltar); FORSTNER 1986, p. 352 (Altar); SCHÜRER-VON WITZLEBEN 1988; FECKES 1988; TYCIAK 1988; TYCIAK–MAAS-EWERD 1988; ZWICKEL 1990; HAAK 1992; FOWLER 1992; WISSMANN–GÖRG IDR. 1993; DOHMEN 1997; KEEL 1997, pp. 144–150 (The Altars); EMMINGHAUS 1999; KING–STAGER 2001, pp. 344–446 (Incense altars), 346–348 (Incense); GASPARRO–FRITZ–HÄUSSLING–PLANK–VOLP 2007; KREUZER 2007; KRETSCHMER 2008, pp. 30–31 (Altar); MILGROM–LERNER 2007; HENKEL–SCHÖNE 2013, pp. 26–29; CASEY–MEEK 2016; MOSER 2016; CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 594–595 (oltar); GALLING 1977, pp. 5–10 (Altar, Brandopfer(altar)) 5–12, 194, 240, 276; BRETSCHNEIDER 2022.

velja: »Imamo oltar, s katerega nimajo pravice jesti tisti, ki služijo v šotoru« (1 Heb 13,10), s čimer je mišljeno, da imajo kristjani evharistijo, Judje pa ne. V *Razode-tju* se omenja zlat oltar pred prestolom (Raz 8,3.5), ob vznožju katerega je Janez videl »duše pomorjenih zaradi Božje besede in zaradi pričevanja, ki so ga dajali« (Raz 6,9).

V Novi zavezi se je Zahariju ob daritvi na desni strani kadilnega oltarja prikazal angel (Lk 1,11). Sicer pa je v Novi zavezi Kristus tisti, ki simbolno nadomesti tempelj in oltar je simbolno nadomeščen z njegovim križem, na katerem je bil križan oz. se je daroval. Prvi oltar v današnjem pomenu je pravzaprav miza zadnje večerje (Mt 26,20–46; Lk 22,15–20).

Kristjani so prvotno opravljali bogoslužje v zasebnih hišah na navadnih mizah; nekateri cerkveni očetje so temu ugovarjali (npr. Origen), češ da ne gre za oltar, ampak navadno mizo, zato se je bogoslužje preselilo v cerkve. Nekaj časa so uporabljali tudi prenosne oltarje, potem pa so za bogoslužne daritve začeli postavljati kamnite oltarje (po zgledu judovskih), kar od 5., 6. stoletja naprej potrjujejo tudi arheološke najdbe. L. 517 je bilo na koncilu v Epaoni v Galiji (zdaj Anneyron v Franciji) sklenjeno, da ni dovoljeno postavljati drugih kot kamnite oltarje. Prvotno je bil oltar na enem samem stebru, pozneje na štirih (tradicija se je ohranila v vzhodnih cerkvah), na Zahodu pa je prevladala oblika, pri kateri je oltarna plošča postavljena na kamniti blok. Nekateri starejši oltarji so bili podobni grobovom, morda v spomin na to, da so se prvi kristjani pogosto zbirali ob grobovih mučencev in se je zato tradicionalno dolgo časa ohranila tudi grobovom podobna oblika oltarja. Kot zanimivost: sredi 6. stoletja je cesar Justinijan baziliki sv. Sofije v Konstantinoplu daroval oltar iz zlata.

Okrasje oltarjev se je spreminjalo in prilagajalo. Na najstarejših najdemo križe, monograme Jezusovega imena ter upodobitve trte in palme. Prvotno ni smelo biti na oltarjih ničesar razen potrebnih za bogoslužje; v 8. stoletju so se uveljavili relikviariji, nato posvečeno posodje in evangeljska knjiga, pa svečniki na vseh štirih kotih oltarja po zgledu svečnika v Salomonovega templju v Jeruzalemu, ki pa so postali tudi nujni, ker so bile predromanske in romanske cerkve temne, soj sveč pa je obenem simboliziral odsev nebesne svetlobe. Oltar sam simbolizira žrtvenik in Kristusa, enako pa ima svojo simboliko tudi vse oltarno okrasje (belo pregrinjalo, ki spominja na Kristusov mrtvaški prt; sveče; pet križev, vklesanih v kamen oltarne mize, spominja na pet Kristusovih ran idr.), dodatki (relikviariji z relikvijami svetnikov ali mučencev) ter z njim povezano obredje (poljub oltarja, kaditev oz. incenzija). Sčasoma so se razvile tudi druge oblike oltarjev, npr. stranski oltarji (od 6. stoletja) in prenosni oltarji (portatili), dobili so različna dopolnila, npr. ciborije, baldahine, antependije in retable, iz slednjih pa so se razvili navadno lepo okrašeni, poslikani ali izrezljani krilni oltarji.

Oltar je tudi atribut različnih svetnikov: sv. Andreja Avelinskega (1521–1608), ki ga je pred oltarjem zadela kap; papeža Gregorja Velikega (ok. 540–602); Thomasa

Becketa (1118–1170), ki je bil umorjen na stopnicah oltarja canterburyjske katedrale; prevrnjeni oltar apostola Pavla, sv. Aleksandra I. († 115) in sv. Viktorina († 304).

b) kadilni oltar: Posebno mesto med oltarji so imeli t. i. kadilni (ali žgalni) oltarji (lat. *altare incensi*), namenjeni žgalnim daritvam predvsem kadila, dišav in aromatičnih snovi (npr. smol), ki so v izraelski religiji dokazljivo izpričani in z arheološkimi izkopavanji dokazani od bronaste dobe naprej. Bili so kvadratni, izklesani iz mehkega apnenca ali bazalta, različnih dimenzij, večina pa jih je v vsakem kotu na robovih imela izrastke v obliki rogov, ki so simbolizirali božjo moč. Našli so jih v zasebnih hišah, pa tudi drugih, predvsem gospodarsko pomembnih stavbah v Izraelu, Judeji in v Filistini (Aškelon, Ekron). Tudi biblična poročila govorijo o njih (2 Mz 30,27.34; 31,8; 35,15; 37,25; 3 Mz 26,20; 1 Krn 6,34; 2 Krn 26,12; 28,3), prav tako se večkrat omenjajo kadilne daritve. Kadilni oltar, ki ga je dal izdelati Mojzes, je bil iz akacijevega lesa (2 Mz 37,25) in je tudi natančno opisan: bil je en komolec dolg, en komolec širok, štirioglat, dva komolca visok, z rogovi z njim vred iz celega, v celoti prevlečen s čistim zlatom, z zlatim vencem okrog, z dvema obročema pod vencem na obeh straneh za prenašanje s pozlačenimi drogovi iz akacijevega lesa, stal je pred zagrinjalom skrinje zaveze, pred pokrovom, med svečnikom in mizo, in na njem so enkrat ali dvakrat dnevno opravljali žgalno daritev (2 Mz 30,1–10; 37,25–28). David je dal Salomonu načrt za tempelj, med drugim tudi »za kadilni oltar iz prečiščenega zlata po teži« (1 Krn 4,22; Heb 9,4); Salomon je za tempelj naredil oltar iz cedrovine in ga dal prevleči z zlatom (1 Kr 6,20–22; 7,48). V svetem šotoru, v katerem je bila hranjena skrinja zaveze (2 Mz 30), v Salomonovem templju (1 Kr 6,20 in nasl.) in pozneje v Herodovem templju (Lk 1,11) so kadilno daritev darovali na pozlačenem oltarju. Asá je iz vseh Judovih mest odstranil kadilne oltarje (2 Krn 14,4); ob obhajanju pashe v Jeruzalemu so »odstranili vse kadilne oltarje in jih pometali v potok Cedron« (2 Krn 30,14); Judje so po zmagi nad Lizijem prenovili tempelj in izdelali tudi nov kadilni oltar (1 Mkb 4,49); Jeremija je skupaj s skrinjo zaveze v votlino neznano kje skrtil tudi kadilni oltar iz templja (2 Mkb 2,5).

c) kadilo: Latinski izraz za kadilo je *tus*, v krščanski latiniteti pa se uporablja tudi *incensum* in *incensus*.²⁴⁰ V grščini (v *Septuaginti*) se uporablja izraz λίβανος /*libanos*/, »kadilo«, ali λιβανωτός /*libanōtós*/, »kadilo«, »kadilna posoda«, včasih pa tudi θυμίαμα /*thymíamal*/, »kadilo«.²⁴¹ Hebrejski izraz za kadilo je לבונה *l'vōnāh*.²⁴²

240 THESAURUS 1900–, coll. 870–872.

241 EXEGETISCHES WÖRTERBUCH ZUM NEUEN TESTAMENT 1980–1983, II, col. 868.

242 KELLERMANN 1995.

Kadilo²⁴³ je draga in priljubljena snov z aromatičnim vonjem. Gre za smolo zimzelenega drevesa rodu *Boswellia*, in sicer vrste *Boswellia sacra*, imenovane tudi *Boswellia carteri*, »kadirna bosvelija«,²⁴⁴ ki jo naravno izločajo listi in veje, izločanje pa se lahko pospeši z zarezi v veje; izločena smola je sijoče rumenkaste ali rdečkaste barve, grenka in zelo aromatična. Bosvelija (znanih je 24 različnih vrst) uspeva na razmeroma majhnem območju, in sicer na obalah južne Arabije, v Somaliji in na otoku Sokotra. To ustreza tudi antičnim poročilom o izvoru kadila, ki je bilo zelo drago in zaželeno uvozno blago; v Stari zavezi (Jer 6,20) se kot izvor kadila omenja kraljestvo Saba, in to potrjujejo tudi poganski antični pisci, npr. Vergilij (*Georgike* 1, 57: ... *molles sua tura Sabaei*; *Eneida* 1, 416–417: *centumque Sabaeo l ture calent arae*), ki je bilo na območju Srečne Arabije (lat. *Arabia felix* ali *beata*, gr. Ἀραβία Ἐὐδαίμων), s tem imenom pa so antični geografi poimenovali južne dežele Arabskega polotoka (zdaj ozemlje Jemna in Omana) zaradi razmer, ki so bile glede na druga območja Arabskega polotoka ugodne za življenje, pa tudi zato, ker je bogastvo dežele temeljilo na trgovini, še posebej trgovini z dišavami in drugim luksuznim blagom, ki so ga arabski trgovci zlasti iz Indije, pa tudi iz drugih dežel dovažali na območje Sredozemlja. Čeprav je kadirna bosvelija uspevala tudi v Izraelu, so večino kadila uvozili iz Arabije, od koder je po karavanskih poteh čez južno Arabijo in obalne postojanke v Vzhodni Afriki prišlo na območje Sredozemlja, v antični Izrael pa so ga uvažali zlasti Feničani.

Kadilo je bilo namenjeno zažiganju v verske in posvetne namene; pomembno je bilo pri kadilnih daritvah in kot dišava. Že od nekdaj je simbol darovanja in počastitve, pa tudi znamenje nesmrtnosti. Pri kadilnih daritvah je imela njegova uporaba pomenljivo simbolno vrednost: kakor se kadilo dviga kvišku, tako se z njim dvigajo tudi molitve in prošnje, in na ta način človeka povezuje z Bogom. Kajenje je imelo očiščevalni (katarzični), varovalni in zaščitni (apotropejski) učinek (varovanje pred nesrečami), bilo je povezano s počastitvijo, molitvijo in prošnjami (dviganje kvišku, k nebu), pri tem pa sta bila pomembna dejavnika tudi prijeten vonj kadila in včasih njegovo omamljajoče učinkovanje. Njegova simbolika je povezana tudi s simboliko

243 MENZEL 1854–1856, II, pp. 261–262, 542 (Weihrauch); KREUSER 1868, pp. 304–306 (Weihrauch); SALZER 1893, pp. 157–161 (Gewürz. Arome.), 196 (Weichrauch); ATCHLEY 1909; LÖHR 1927; HARAN 1960; FORSTNER 1967, pp. 231–235 (Weichrauch); GALLING 1977, pp. 5–10 (Altar), 5–12, 194, 240, 276 (Brandopfer(altar)); MÜLLER 1978a; MÜLLER 1978b; EXEGETISCHES WÖRTERBUCH ZUM NEUEN TESTAMENT 1980–1983, II, col. 868; ZOHARY 1982, p. 197 (Frankincense); GRABNER-HAIDER-KRAŠOVEC 1984, pp. 234, 369; FORSTNER 1986, p. 214 (Weichrauch); GERMER 1986; JUNGSMANN 1986, pp. 317–320; KASTER 1986; LURKER 1987, pp. 345–347; MARTINETZ-LOHS-JANZEN 1989; ZWICKEL 1990; FOWLER 1992; NIELSEN 1992; KELLERMANN 1995; NIELSEN 1997; PFEIFER 1997; KING-STAGER 2001, pp. 344–446 (Incense altars), 346–348 (Incense); MOLDENKE-MOLDENKE 2002, p. 102 (holy incense); TUBACH-WÜNSCHE 2003; FELIKS-OUELLETTE 2007; MATTHEWS 2007; SEIBERT 2007, p. 332 (Weihrauchfaß); DUKE-DUKE-DUCCELLIER 2008, pp. 62–64; KRETSCHMER 2008, p. 447 (Weihrauch); WILLEITNER 2013; HINCKLEY 2015; CASEY-MEEK 2016; WHITE-FEINTUCH-BÄRSCH 2016; RIEDE 2019; BUTZER-JACOB 2021, pp. 701–702 (Weihrauch); CHEVALIER-GHEERBRANT 2023, pp. 309–310 (kadilo).

244 ZOHARY 1982, p. 197 (Frankincense).

dima, dišav in smol, iz katerih se pripravlja. V posvetnem okolju je bilo v rabi za počastitve osebnosti, za dišavljenje prostorov, uporabljalo se je tudi v zdravilne namene, vedno pa je bilo zunanji izraz premožnosti in bogastva lastnika.

Že v 5. in 4. tisočletju pr. Kr. so ga na Vzhodu uporabljali kot žrtveni dar za bogove. Imelo je pomembno vlogo v mezopotamskih verskih obredih; grški zgodovinar Herodot poroča, da so v Babiloniji Kaldejci vsako leto darovali na tisoče talentov vredno količino kadila (*Zgodbe* 1, 183: λιβανωτοῦ χίλια τάλαντα ἔτεος ἑκάστου), in to menda na enem samem praznovanju. Še bolj pomembno je bilo v egipčanskih obredih, kot sredstvo očiščevanja in krašenja; za Egipčane je bilo kadilo božji znoj, ki je padel na zemljo, izdatno so ga uporabljali pri pogrebnih obredih.²⁴⁵

Njegova raba je bila pogosta tudi v grški in rimski religiji; kadilni oltarji so navadno stali v svetiščih ob kipih božanstev. Plutarh v življenjepisju Aleksandra Velikega poroča, da je ta svojega vzgojitelja Leonidasa bogato obdaril s kadilom in miro (Plutarh, *Aleksander* 25, 4–8). Plinij Starejši piše o Neronovem kadilnem žrtvovanju ob smrti Popeje (*Naravoslovje* 12, 83); Plavt je neuspešno obdarovanje s kadilom opisal v komediji *Grobijan* (539–540: *Ex Arabia tibi attuli tus, Ponto amomum.*). Kadilo je bilo tesno povezano tudi z mitom o feniksu. Po poročilu Plinija Starejšega (*Naravoslovje* 10, 3–5) mitološki feniks živi v Arabiji in ta, »ko se postara, si zgradi gnezdo iz vejic cimetovca in kadila, ga napolni z dišavami in v njem umre. Iz njegovih kosti in mozga najprej nastane nekakšen črviček, nato zraste majhen ptič ...« Prav zaradi svojega ponovnega rojstva feniks pogosto simbolizira vstajenje in tudi samega Kristusa; po Ovidiju naj bi se feniks hranil »s solzami kadila« (*Metamorfoze* 15, 394: *sed turis lacrimis et suco vivit amomi.*).

V izraelskem bogoslužju so kadilo uporabljali kot dopolnilo k drugim daritvam (jedilna daritev, daritev prvine in daritev posvečenega kruha) ali pri samostojni kadilni daritvi. V Stari zavezi je bilo kadilo žrtveni dar in spravna daritev Bogu (4 Mz 17,12: »Naložil je kadilo in opravil spravo za ljudstvo.«; gl. tudi Jer 41,5; Mal 1,11). Mojzes je po božjem navodilu naredil »kadilo, dišavo, kakor jo napravlja dišavar, osoljeno, čisto, sveto« (2 Mz 30,34), ki se je uporabljala ob stakti in galbanu ter je bila prihranjena samo za Boga; tistega, ki se je spozabil in je to rabo onečastil, je čakala smrtna kazen (2 Mz 30,38: »Kdor naredi podobno, da bi ga duhal, bodi iztrebljen izmed svojega ljudstva!«). Opravljanje kadilne daritve na kadilnem oltarju je bilo pridržano za Arona in njegove potomce (2 Mz 30,7–8: »Aron naj zažiga na njem dišeče kadilo; zažiga naj ga vsako jutro, ko bo pripravljaj svetilke. In zažiga naj ga proti večeru, ko bo natikal svetilke. To naj bo trajno kajenje pred Gospodom iz roda v rod.«). Kadilo je bilo v rabi kot dopolnilo k jedilnim daritvam in daritvam prvencev (3Mz 2,1; 24,7; Bar 1,10). K daritvam, katerih namen ni bil čistiljiv, se kadilo ni smelo dodajati (4 Mz 5,15). Bilo je zelo dragoceno in zaradi svoje namembnosti tudi del tempeljskega zaklada; kot tako se je hranilo v tempeljskih izbah (Neh 13,5.9) in zanj so skrbeli leviti (1 Krn 9,29). Ljudje, ki so romali v jeruzalemski tempelj, so

245 GERMER 1986.

včasih kot dar prinašali tudi kadilo (Jer 17,26; 41,5). Zaročenka v *Visoki pesmi* je posebej privlačna, ker je »odišavljena z miro in s kadilom, / z vsemi trgovčevimi vonjavami« (Vp 3,6), prisposodi zanjo sta gora mire in grič kadila (Vp 4,6), zaročenec jo primerja z nasadom »narde in žafrana, kolmeža in cimeta / z vsakršnim kadilnim drevjem« (Vp 4,14). Izaija mesijansko napoveduje, da bodo iz Midjána, Efe in Sabe prišle karavane velblodov in dromedarjev, ki »zlata in kadila bodo prinesli, / Gospodovo hvalo bodo oznanjali« (Iz 60,6). Modrost je »kakor galban in oniks in mastiks, / kakor dim kadila v šotoru« (Sir 24,15); kadilna daritev je čaščenje Boga in molitev k njemu (Sir 39,14: »... hvalnica Bogu naj se razširja, / kakor kadilo razširja sladk vonj.«; Ps 141(140),2: »Moja molitev naj se kakor kadilo usmerja predte«); véliki duhovnik Simon je »kakor ogenj in kadilo v kadilnici« (Sir 50,9).

V Novi zavezi trije modreci z Vzhoda počastijo Jezusa ob njegovem rojstvu tudi s kadilom (Mt 2,11); Zaharija običajni žreb določi, da gre v tempelj zažgat kadilo, množica pa ob tej daritvi zunaj moli (Lk 1,8–10); v *Razodetju* zlate čaše, napolnjene z dišavami, ki jih drži v rokah 24 starešin, simbolizirajo molitve svetnikov (Raz 5,8); in ko Jagnje odtrga sedmi pečat, pride angel z zlato kadilnico in dobi veliko kadil, »da bi jih pridal molitvam vseh svetih na zlatem oltarju« (Raz 8,3).

Zgodnje krščanstvo je zaradi rabe kadila pri poganskih obredih in v judovstvu v njem videlo simbolno malikovalsko dejanje; šele v poznem 4. stoletju je bila raba kadila na novo ovrednotena kot nekaj pozitivnega. V 4. stoletju so ga začeli uporabljati v cerkvi sv. groba v Jeruzalemu, nato pa v tudi v drugih bazilikah na Vzhodu, kjer so pred oltarji in grobovi mučencev postavljali kadilnice.

Sprva so kadilo uporabljali samo pri pogrebnih obredih, pozneje so ga začeli uporabljati tudi v liturgiji, kjer ima simbolno vrednost tudi premikanje kadilnice v znamenju križa ali krožno gibanje. Kadilnica je pogost atribut angelov, starozaveznih duhovnikov, kot so Melkizedek, Aron, Samuel in Zaharija, dalje atribut sv. Arnulfa, sv. Marte, treh Marij, ki so šle na Kristusov grob (Marija Magdalena, Marija, Jakobova mati, in Marija Salóma; gl. Mr 16,1), diakonov sv. Lovrenca, sv. Štefana in sv. Vincenca, sv. Pelagije spokornice in drugih.

Kadilo se še vedno uporablja v cerkvah pri bogoslužju; dvigajoči se dim velja za prisposobo dvigajoče se molitve. Omenjeno smolo kadilne bosvelije danes mešajo tudi z drugimi smolami. Nekatere vrste bosvelije se uporabljajo tudi v homeopatiji.

č) **zlato**: gl. pojasnilo k emblemu I.

d) **krona**: gl. pojasnilo k emblemu I. in IV.

– **presveto Mater kot oltar duš samega Najvišjega**: lat. *velut animarum ipsius Altissimi Altare*. Pri Pasconiju najdemo besedilno različico *velut animatum ipsius Altissimi Altare*, »kakor oživljeni oltar samega Najvišjega«. ²⁴⁶

246 PASCONI 1746, p. 143.

– In napravi mu okrog zlat venec: gl. 2 Mz 30,3: *vestiesque illud auro purissimo tam craticulam eius quam parietes per circuitum et cornua faciesque ei coronam aureo-lam per gyrum*, »Prevleci ga s čistim zlatom: ploščo, stene okrog in okrog in rogove; in napravi mu okrog zlat venec!«

EMBLEM III.

Simbolika: a) cvetje, b) studenec, c) voda, č) studenec milosti, d) jelen

a) cvetje: Simbolika rož (cvetja)²⁴⁷ in zeli je prastara, na njihov simbolni pomen pa vpliva cela paleta lastnosti: njihov videz, tj. njihova lepota, oblika in barva, njihov vonj, zdravilni učinek, cvetenje, nežnost in kratkoživost mnogih cvetnih vrst, njihova relativna redkost in kontrast glede na rastlinstvo, ki jih obdaja, oz. dejstvo, da v njem izstopajo. Rože so z razcvetom znanilke pomladi, prebujanja narave in s tem upanja na plodove, obenem pa tudi znamenje življenjske moči, so simbol zaljubljenecv, življenja, duše, nesmrtnosti in pesništva. Zaradi svoje kratkoživosti in občutljivosti pa so tudi simbol minljivosti in znamenje minljivega značaja mladosti, moči in lepote, še zlasti rože brez listov ali cvetnih listov. Pri njihovi simboliki je pomemben dejavnik njihova barva; tako lahko rumene rože nakazujejo sonce, rdeče kri, bele nedolžnost ali smrt; ena sama roža ali modra roža kaže na skrivnostnost, je znamenje romantike in hrepenenja po neskončnosti. Posebej močna je simbolika cvetnega venca: je simbol nedolžnosti, počastitve in slave, simbol dobrih moči, pomenljiva pa je tudi oblika kroga. Z venci so že v antiki krasili sve-tišča, podobe bogov, žrtvene živali in grobove; umrlim so jih dajali za zaščito pred zlimi silami in zlimi duhovi, obenem pa so kot izdelek iz minljive organske snovi opominjali tudi na minljivost, in kot izkaz pietete do pokojnikov so se ohranili vse do danes. Rože

247 PRAGENSI (A PARDUBITZ) 1651, XLIX (De utilitatibus & proprietatibus Rosae, & de B. Virginis gloriosa assumptione); PICINELLI-ERATH 1694, pp. 380–395 (Symbolum XXVII. Rosa mystica); MARRACCI 1710, pp. 229–233 (*flos*), 336–339 (*lilium*), 598–603 (*rosa*), 766–767 (*viola*); CHRYSOGONUS 1712, pp. 475–527 (Discursus XVIII. Virgo Deipara Rosa Paradisi), 527–584 (Discursus XIX. Virgo Deipara Lilium Paradisi), 585–614 (Discursus XX. Virgo Deipara Viola Paradisi), 615–647 (Discursus XXI. Virgo Deipara Heliotropion; seu Solsequium Paradisi); MENZEL 1854–1856, I, pp. 140–143 (Blumen); II, pp. 279–285 (Rose); BOURASSÉ 1862–1866, IX, coll. 1192–1198 (*flos*), 1342–1348 (*lilium*); X, coll. 221–230 (*rosa*), 482–483 (*viola*); KREUSER 1868, pp. 40–41 (Blumen); SALZER 1893, pp. 14–15, 66–67, 69 (Blume), 183–192 (Rose); HEHN 1911, *passim*; HAIG 1913, *passim*; LÖW 1924–1934, I–IV, *passim*; BÖHLING 1942; KLAUSER 1954; HELLER 1962, pp. 45–46; BEHLING 1964; FORSTNER 1967, pp. 193–196 (Blumen), 198–201 (Rose); SCHUMACHER-WOLFGARTEN 1971; RED. 1972a; LURKER 1978, pp. 54–56; ZOHARY 1982, pp. 170–181 (Flowers of the Field); FORSTNER 1986, p. 184 (Rose); JACOB-JACOB 1992; BÖHLING 1988; DILG 1999; GRAMS-THIEME 1999; RESTLE 1999; MOLDENKE-MOLDENKE 2002, pp. 38–39, 41–42, 44–45, 84, 114, 117, 123–125, 145, 147, 149, 151–152, 180, 205–206, 234–235, 280, 287–289 (rose); STEINS 2003; NEUMANN-GORSOLKE 2006; KRETSCHMER 2008, pp. 61–62 (Blume/Blüte), 347 (Rose); BUTZER-JACOB 2021, pp. 82–84 (Blume; HGW), 84–85 (Blumenkranz; DR); BIRKHAN 2012, pp. 225–247 (Biblische Pflanzen, Marianische Botanik); MUSSELMAN 2012, pp. 58, 122, 123; CHEVALIER-GHEERBRANT 2023, pp. 1000–1002 (vrtnica).

in venci lahko spominjajo tudi na raj; v tem kontekstu se najdejo v zgodnjekrščanskih katakombah. Lahko zaznamujejo različne kreposti; cvetice v rokah nakazujejo na vero; zaradi oblike cveta, ki spominja na kelih, lahko simbolizirajo ponižnost; najdemo jih tudi v imenih (Firence – lat. *Florentia*, Cvetka, Marjeta, Narcisa ...).

V Svetem pismu je le nekaj rož imenovanih glede na vrsto; navadno se uporabljajo splošni izrazi, ki zaznamujejo rože na splošno (hebr. שִׁשׁוּץ *šiššūṣ*, פְּרַח *paerah* in נִשְׂאָה *niššāh*, gr. ἄνθος *ántos*, ῥόδον *rhódon*, lat. *flos*, *rosa*). Cvetje na splošno in posamezne vrste rož se uporabljajo figurativno, prisposodno in v številnih komparacijah. Cvetje v prisposodobah:

- opozarja na moč Boga, ki se npr. pokaže v epizodi, ko ozeleni Aronova palica (4 Mz 17,17–23: »Ko je naslednji dan prišel v šotor pričevanja, glej, je Aronova palica, za Levijevo hišo, zelenela: pognala je brstje, nastavila cvetove in rodila mandeljne.«);
- namiguje na povezanost z njim (Sir 39,13: »Poslušajte me, sveti sinovi, in brstite / kakor vrtnica, ki raste ob potoku.«);
- s svojimi najlepšimi predstavniki kaže na nadnaravno lepoto, ki presega celo Salomona v vsem njegovem sijaju: »Poučite se od lilij na polju, kako rastejo. Ne trudijo se in ne predejo, toda povem vam: Še Salomon v vsem svojem veličastvu ni bil oblečen kakor ena izmed njih« (Mt 6,28–29);
- simbolizira ljubezen in njen razcvet (Vp 2,1: »Šarónska narcisa sem, / dolinska lilija.«; Vp 2,2: »Kakor lilija med robidami, / taka je moja draga med mladenkami.«; Vp 2,12: »Cvetice so se prikazale v deželi ...«);
- kaže in opozarja na kratkoživost in minljivost vsega zemeljskega in človeškega: »Človek, kakor trava so njegovi dnevi, / kakor cvetica na polju, tako cvete. / Komaj zaveje veter vanjo, je ni več, / njen kraj je ne pozna več.« (Ps 103(102),15–16); človek »požene kakor cvetica in uvene ...« (Job 14,2). Ovene cvetice so ilustracija za minljivo gospodstvo nezvestega ljudstva (Iz 28,1.4); v nasprotju z besedo Boga, ki obstane na veke, je »vse meso ... trava, / vsa njegova dobrota kot cvetica na polju. / Trava se posuši, cvetica ovne ...« (Iz 40,6–8; Izaijeve besede povzema 1 Petr 1,23–25); bogastvo tega sveta je krhko in negotovo (minljivost velja tako za bogate kot za revne): »Ponižani brat naj se ponaša s svojo visokostjo, bogati pa s svojim ponižanjem, saj bo minil kakor cvet na travniku. ... Cvet na njem se osuje in lepota njegovega obličja izgine. Tako bo tudi bogataš ovenel na svojih poteh« (Jak 1,10–11).
- simbolizira obet svetle prihodnosti: »Naj vriskata puščava in goljava, / raduje naj se pustinja / in naj cvete kakor narcisa. / Bujno naj cvete ...« (Iz 35,1); »Postal bom Izraelu kakor rosa, / kakor lilija bo cvetel ...« (Oz 14,6).

Cvetje pa se je uporabljalo tudi kot umetniški in stavbni okras: pri izdelavi svečnika so cvetice okrasni elementi (2 Mz 25,31.33–34; 37,17.19–20); tudi Salomon je poskrbel za cvetno okrasje v templju (1 Kr 6,18; 7,48–49; 2 Krn 4,21), v najsvetejšem in na vratih vanj (1 Kr 6,29–35).

Antični cvetni motivi so se nadaljevali na upodobitvah v katakombah, kjer sta se že pojavljali lilija in vrtnica kot Marijina simbola. Cvetje je nepogrešljiv in bistven del marijanske simbolike:²⁴⁸ različne vrste rož so simboli Marije in njenih kreposti. To simboliko najdemo v cerkvenih besedilih že v zgodnjem krščanstvu, opira pa se zlasti na tri odlomke v Stari zavezi:

- a) Vp 2,1–2: *Ego flos campi et lilium convallium. Sicut lilium inter spinas sic amica mea inter filias.* »Šarónska narcisa sem, / dolinska lilija. / Kakor lilija med robidami, / taka je moja draga med mladenkami.«
- b) Sir 24,14: *et quasi palma exaltata sum in Cades et quasi plantatio rosae in Hiericho,* »Zrasla sem kakor palma v En Gediju, / kakor grmi vrtnic v Jerihi ...«
- c) Sir 24,17: *ego quasi vitis fructificavi suavitatem odoris et flores mei fructus honoris et honestatis,* »Jaz sem kakor vinska trta pogнала ljubkost, / moje cvetje daje sijajne in bogate sadove.«

V srednjem veku se je simbolika še dodatno razmahnila in poglobila zlasti pod močnim vplivom mistike, ki so jo gojili predvsem v ženskih samostanih (*Rosa mystica*, »Roža skrivnostna«, je tudi eden od vzklikov v lavretanskih litanijah), v 17. stoletju pa so jo v mističnih spisih obudili jezuiti. Marijo simbolizira cela vrsta rož: vrtnica, lilija, mačeha, posončnica, hijacinta, pa tudi zlati šeboj, orlica, marjetica, vijolica, podlessek, plavica (modri glavinec) in potonika. Upodobitve Marije s cvetjem v umetnosti najdemo od 12. stoletja naprej; rože dopolnjujejo prizore oznanjenja, Marije na prestolu, Marije s svetniki, Marijine smrti itd. Na prizorih oznanjenja je od 13. stoletja angelovo palico ali žezlo včasih zamenjala lilija ali žezlo v obliki lilije ali lilijino steblo. V 13. in 14. stoletju so simbol Marijine čistosti in krepostnosti lilije, pozneje vrtnice; sprva so upodabljali posamične rože, pozneje rože v vazah, šopke, girlande, vence ipd., od 15. stoletja naprej pa se rože na upodobitvah pojavljajo tudi tam, kjer jih sicer v naravi ni (na skalovjih, na tlakovcih ipd.). Lilija na upodobitvah simbolizira krepostnost ali deviškost, vijolica ponižnost, bela vrtnica čisto deviškost, rdeča vrtnica popolno ljubezen, rdeča in bela vrtnica Marijine radosti in žalosti, perunika s svojimi cvetovi simbolizira Marijine bolečine, ker cvetovi oz. cvetni listi spominjajo na meč, zato je perunika tudi simbol za Marijino odvrčanje hudiča. Na izbiro cvetja so včasih vplivale tudi legende, lokalno izročilo in ljudska botanična tradicija. Včasih Marija drži v rokah en cvet vrtnice ali pa ji ga izročča angel; vrtnica lahko simbolizira tudi »Jesejevo korenino« (Iz 11,1–2: »Mladika požene iz Jesejeve korenike, poganjek obrodi iz njegove korenine. / Na njem bo počival Gospodov duh ...«). Včasih so upodobljene posamezne vrtnice, včasih šopki, venci, vrtnične ute, vrtnični grmi kot žive meje (npr. na upodobitvah raja); kot »vrtnica brez trnov« je včasih naslikana potonika; lilije

248 HAIG 1913, pp. 41–61 (Lily), 71–82 (Rose), 162–176 (The Lily of the Annunciation), 177–190 (The Lily of the Angel Gabriel), 197–218 (Flowers of the Virgin); KLAUSER 1954, coll. 454–459; BÖHLING 1988; BIRKHAN 2012, pp. 225–247 (Biblische Pflanzen, Marianische Botanik).

in vrtnice so po Marijinem vnebovzetju upodobljene v prazni krsti ali sarkofagu. Kot Marijini simboli se pojavljajo tudi: modra orlica; vijolica; šeboj, predvsem zlati šeboj; šmarnica (*convallaria*), ki so jo v 16. stoletju imenovali s svetopisemskim imenom *lilium convallium* (gl. Vp 2,1); rožlin; jeglič (primula); podlessek; marjetica (ta naj bi nastala iz Marijinih solzá na poti v izgnanstvo v Egipt); plavica (modri glavinec); križnica; grašica; jagodnjak; nagelj (zaradi vonja tudi nageljnové žbice) in vrtni nagelj; sončnica; posončnica; hijacinta. Večino naštetih vrst najdemo na prizorih rajskega vrta, lilija pa vse do danes ostaja najtesneje povezana z Marijinim oznanjenjem. Cvetni motivi se pojavljajo tudi v posvetni umetnosti, kjer najdemo upodobljeno tako cvetje na splošno kot tudi posebne vrste, zlasti vrtnice in lilije, ki simbolizirajo nedolžnost.

Prispodoba Marije kot rože oz. cveta (lat. *flos*) je bila v cerkveni himniki, cerkvenem pesništvu in pri cerkvenih piscih zelo priljubljena.²⁴⁹ Marija je: »večni cvet« (*Flos aeternus*), »cvet blagoslova« (*Flos benedictionis*), »ravninski cvet« (*Flos campi*), »ravninski cvet (šaronska narcisa), iz katerega se je rodila dragocena dolinska lilija« (*Flos campi, de qua ortum est pretiosum Lilium convallium*), »cvet poljane« (*Flos campi, id est, sanctae Ecclesiae*), »cvet Karmela« (*Flos Carmeli*), »cvet nebesne lepote« (*Flos coelestis pulchritudinis*), »cvet cvetov« (*Flos florum*), »cvet veselja« (*Flos gaudii*), »cvet milosti in vse tolažbe« (*Flos gratiae et totius consolationis*), »cvet človeškega rodu« (*Flos humani generis*), »cvet, ki oddaja večni vonj nesmrtnosti« (*Flos immortalitatis odorem afflans sempiternum*), »neprimerljivi cvet« (*Flos incomparabilis*), »cvet nepokvarjenosti« (*Flos incorruptionis*), »cvet neoporečnosti, ki škrlati in sladko dehti« (*Flos integritatis purpurascens, et dulce fragrans*), »lahki cvet brez greha« (*Flos levis peccati immunitate*), »cvet izjemne lepote« (*Flos multae pulchritudinis*), »prečisti in nadvse vonjavi cvet« (*Flos mundissimus et odoriferus*), »izbrani in izjemni cvet narave« (*Flos naturae selectus atque eximius*), »cvet narave« (*Flos naturae*), »cvet vse nedolžnosti« (*Flos omnis innocentiae*), »izstopajoči cvet narave« (*Flos praecipuus naturae*), »prvi cvet Cerkev« (*Flos primus Ecclesiae*), »cvet, očiščen z zalivanji Duha« (*Flos purificatus irrigationibus Spiritus*), »cvet škrlatnozlate barve, ki nadvse sladko dehti po izjemni čistosti« (*Flos purpurei aureique coloris puritates spirans suavissime*), »kraljevi cvet« (*Flos regalis*), »cvet cvetov« (*Flos rosarum*), »cvet, ki krasi čase« (*Flos tempora venustans*), »najmičnejši in najlepši cvet nebesnega paradiza« (*Flos venustissimus ac pulcherrimus paradisi coelestis*), »pomladni cvet« (*Flos vernalis*), »pomladni cvet, ki je spočel cvet, to je svojega blagoslovljenega Sina, v času cvetov, to je spomladi« (*Flos vernalis, quae concepit florem, id est, benedictum Filium suum in tempore florum, hoc est, in vere*), »brezmadežni cvet življenja« (*Flos vitae immaculatus*), »deviški cvet« (*Flos virginalis*), »cvet devištva« (*Flos virginitalis*), »cvet devic« (*Flos virginum*) ... Prispodobo so v svojih delih uporabili: Gregor Čudodelnik (Tavmaturg; ok. 210–ok. 270), Efremljanski (203–373), Avguštin (354–430), Andrej Kretski (ok. 650–ok. 740), Jurij iz

249 Np. MARRACCI 1710, pp. 229–233 (*flos*), 294 (*hyacinthus*), 336–339 (*lilium*), 598–603 (*rosa*), 766–767 (*viola*); BOURASSÉ 1862–1866, IX, coll. 1192–1198 (*flos*), 1283 (*hyacinthus*), 1342–1348 (*lilium*); X, coll. 221–230 (*rosa*), 482–483 (*viola*).

Nikomedije (ok. 275–303), Janez Damaščan (ok. 650–754), Janez Geometer (ali Kiri-ot; ok. 935–ok. 1000), Fulbert iz Chartresa (ok. 950–1028/1029), Hugo Svetoviktorski (ok. 1097–1141), Bernard iz Clairvauxa (ok. 1090–1153), Rihard Svetolovrenški († po 1254), Simon Stock († 1265), Bonaventura (1217/1221–1274), Manuel II. Paleolog (1350–1425, bizantinski cesar 1391–1425), Matej Asan Kantakuzen (1325–1391; bizantinski cesar v obdobju 1353–1357 in v obdobju 1380–1383 vladar v Moreji), Jakob iz Varazza (Jacobus de Voragine; 1228/1229–1298), Albert Veliki (ok. 1200–1280), Janez Howdenski (13. stoletje), Bartolomej iz Pise (ok. 1338–ok. 1401), Izidor iz Tesalonikov (1380/1390–1463), Lorenzo Giustiniani (1383–1456), Jean le Charlier de Gerson (1363–1429), Dionizij Kartuzijan (1402/1403–1471), Thomas Bradley (1596/1597–1673), Bernardino (de) Busti (1450–1513), Arnold Bostij (1445–1499), Janez Trithem (1462–1516), Tomaž iz Villanove (Tomás de Villanueva; 1486–1555), Roberto Bellarmino (1542–1621) in drugi.

Najstarejša je predpodoba Marije kot lilije, po kateri so cerkveni pisci radi posegali. Marija je: »bleščeča bela lilija, brez madeža, z obilo, še več, z nadobilo cvetovi slehernovrstnih kreposti« (*Lilium candens, sine macula, abundans, imo superabundans floribus omnigenarum virtutum*), »lilija, bolj bela od snega, bolj dišča od dišav, obdana z deviškim sijajem« (*Lilium candidius nive, unguentisque fragrantius, virgineo cinctum splendore*), »lilija čistosti in kras devic« (*Lilium castitatis, et decus virginum*), »nebeška lilija« (*Lilium coeleste*), »dolinska lilija« (*Lilium convallium*), »brezmadežna lilija, ki je rodila neovenljivo vrtnico Kristusa« (*Lilium immaculatum, quod rosam immarcessibilem genuit Christum*), »lilija sredi trnje, bleščeča se od blišča čistosti in svetlobe deviškosti« (*Lilium in medio spinarum castitatis nitore, et virginitatis luce fulgens*), »nepokvarjena lilija, ki oddaja presladki vonj« (*Lilium incorruptum suavissimum odorem emittens*), »lilija med trni, rojena iz nadvse gospo-ske in najbolj kraljevske korenine« (*Lilium inter spinas, ex nobilissima et maxime Regia radice ortum*), »lilija lilij« (*Lilium liliorum*), »lilija, bolj bela od snega« (*Lilium nive candidius*), »izjemna lilija, mati najvišje lilije – dobrega Jezusa« (*Lilium praecipuum, Mater summi Lili boni Jesu*), »najčistejša lilija« (*Lilium purissimum*), »najčistejša lilija, najdena sredi trnja« (*Lilium purissimum, in medio spinarum inventum*), »lilija kraljeve oprave« (*Lilium regii indumenti*), »lilija brez trna« (*Lilium sine spina*), »lilija, omočena s škrlatom Svetega Duha« (*Lilium Spiritus Sancti purpura tinctum*), »sladkodišča lilija, ki z vonjem poživlja vernike« (*Lilium suaveolens, fideles odore recreans*), »lilija vse čistosti in vonjavosti« (*Lilium totius castitatis, et odoris*), »enkratna lilija čistosti« (*Lilium unicum castitatis*), »resnična lilija« (*Lilium verum*), »najdragocenejša deviška lilija« (*Lilium virginale pretiosissimum*), »lilija deviškosti« (*Lilium virginitatis*), »lilija, bleščeča se od sijaja deviškosti« (*Lilium virginitatis candore splendidum*), »lilija, katere potomec je Jezus, ki ogrinja lilije na polju« (*Lilium, cujus proles Jesus, qui lilia agri circumvestit*), »lilija, katere korenina, ki je skrita pod zemljo, je vera« (*Lilium, cujus radix, quae latet sub terra, est fides*), »lilija, v katero je Sejalac vsega postavil svoj šotor« (*Lilium, in quo universorum*

Sator posuit tabernaculum suum), »lilija, ki je zbrala prebožansko Besedo, ki z vobjem napolnjuje našo naravo, polno smrdljivega greha« (*Lilium, quod collegit divinnissimum Verbum, odore implens naturam nostram plenam foetore peccati*). V svojih spisih so po tej predpodobi posegali: Epifanij s Salamine (ok. 315–403), Efrem Sirski (203–373), Janez Zlatousti (Krizostom; 344/349–407), Saba(s) Posvečeni (439–532), German I. iz Konstantinopla (650/660–po 730), Janez Damaščan (ok. 650–754), Pavel Diakon (725/730–800), Jožef Himnograf (ok. 816–886), Leon VI. Modri ali Filozof (866–912, bizantinski cesar v obdobju 886–912), Janez Geometer (ali Kiriot; ok. 935–ok. 1000), Anzelm Canterburyjski (ok. 1033–1109), Rupert iz Deutza (ok. 1070–1229), Bernard iz Clairvauxa (ok. 1090–1153), Peter Svetomavricijski iz Clunyja (1092/1094–1156), Viljam Newburški (tudi Viljam Mali; ok. 1136–ok. 1198), Honorij Autunski (ok. 1080–1150/1151), Rihard Svetolovrenški († po 1254), Gertruda iz Helfte (1256–1301/1302), Jakob iz Varazza (Jacobus de Voragine; 1228/1229–1298), Matej Asan Kantakuzen (1325–1391; bizantinski cesar v obdobju 1353–1357 in v obdobju 1380–1383 vladar v Moreji), Alan iz Lilla (ok. 1120–1202), Arnold Bostij (1445–1499), Dionizij Kartuzijan (1402/1403–1471), Janez Tritheim (1462–1516) in drugi.²⁵⁰

Neredka je tudi predpoda Marije kot vijolice, ki simbolizira skromnost in ponižnost. Marija je: »prekrasna vijolica čistosti« (*Viola castitatis speciosissima*), »vijolica, prediščca od božanske sladkosti« (*Viola fragrantissima divinia suavitatis*), »vijolica zaradi ponižnosti« (*Viola humilitate*), »vonjava vijolica« (*Viola odorifera*), »vijolica, majhna zaradi ponižnosti, sklonjena zaradi ubogljivosti, oprijemajoča se zemlje zaradi sočutnosti, pobožnosti in občutja usmiljenja« (*Viola parva per humilitatem, inclinis per obedientiam, terrae adhaerens per compassionem et pietatem et affectum misericordiae*), »škrlatna vijolica« (*Viola purpurea*), »vijolica, ki diši po najvišji ponižnosti« (*Viola redolens altissimae humilitatis*), »vijolica, kajti če vijolica bolj kot vse cvetice jasno zaznamuje prihajajočo jasnost letnega časa, saj zraste v začetku pomladanskega časa iz neobdelane zemlje, je blažena Devica podobno prva dala zaobljubo večnega devišstva in se je kakor na začetku rojevajoče se Cerkve prikazala v pomladnem času, ko se vse, kar raste iz zemlje, nekako obnavlja, kajti z njo se je začela obnova sveta« (*Viola, quia si viola ante omnes flores apparens serenitatem temporis venientem designat, quia nascitur incipiente tempore vernali de terra inculta; beata Virgo similiter prima votum emisit perpetuae virginitatis, et quasi in principio nascentis Ecclesiae apparuit in tempore vernali, quando omnia e terra nascentia quodammodo renovantur, nam ab ea incepit reparatio mundi*), »vijolica, kajti če vijolica namaka izsušene in suhe ude, blažena Devica srca in ude, suhe in hladne od mlačnosti, lenobe in brezdelnosti, namaka za dobro delovanje in mehča za opravljanje dobrih del ter zagotavlja obilico vdanosti in ljubezni« (*Viola, quia si viola membra desiccata et arida humectat, beata Virgo corda, et membra arida, et frigida tepore, pigritia el desidia ad bene operandum humectat et emollit ad exercitium bonorum operum et devotionis et charitatis pinguedinem subministrat*),

250 MARRACCI 1710, pp. 336–339 (*lilium*); BOURASSÉ 1862–1866, IX, coll. 1342–1348 (*lilium*).

»vijolica, kajti če se reče, da vijolica čudovito diši, blažena Devica dehti in je vonjava zaradi množice svojih dišav, to je svojih kreposti, milosti in darov« (*Viola, quia si viola miri odoris dicitur; beata Virgo redolet et fragrat propter multitudinem unguentorum suorum, id est, virtutum et gratiarum suarum et charismatum*), »vijolica, kajti če vijolica čisti škodljive in pokvarjene sokove, blažena Devica slabe sokove, namreč grehe, ki kvarijo dušo, čisti s svojimi svetimi prošnjami in zgledi« (*Viola, quia si viola noxios et corruptos purgat humores, beata Virgo malos humores, scilicet peccata, quae corrumpunt animam, suis sanctis orationibus et exemplis purgat*), »vijolica, kajti če vijolica čisti škodljive in pokvarjene sokove in vlaži izsušene in suhe ude, Marija s prošnjami in svojimi zgledi odstranjuje slabe in oblikuje vrle nravi« (*Viola, quia si viola noxios et corruptos purgat humores, et desiccata et arida membra humectat: Maria orationibus et exemplis suis malos eliminat, et egregios format mores*), »vijolica, kajti če ima vijolica trdno korenino in nima ničesar drugega trdega, je bila korenina blažene Device vera, katere najtrdnješa stanovitnost se je pokazala ob trpljenju njenega blagoslovljenega Sina« (*Viola, quia si viola solidam radicem habet, et nihil aliud habet durum, radix beatae Virginis fuit fides, cujus solidissima constantia apparuit in passione benedicti Filii ejus*) ... Predpodoba so v svojih delih uporabili: Rihard Svetolovrenški († po 1254), Hugo Svetoviktorski (ok. 1097–1141), Janez Trithem (1462–1516), Ludvik Blossij (François-Louis de Blois; 1506–1566), Bernardino (de) Busti (1450–1513) idr.²⁵¹

Kot zanimivost: sv. Ambrož je v *Razlagi Evangelija po Luku* (7, 128) takole predstavil simboliko vijolic: *Quod autem confessoribus violae assignantur, ea causa est, quod corpora severiori castigatione liventia, mortuorumque cadaveribus haud multum dissimilia quodammodo violaceum colorem referunt*; »Da pa se vijolice pripisujejo izpovedovalcem, je vzrok ta, da so <njihova> telesa, zaradi precej strogega kaznovanja pomodrela in precej podobna truplom umrlih, na neki način videti vijolične barve.«²⁵²

Cvetje je povezano s številnimi legendami o svetnikih. Suha palica, iz katere pogajajo cvetovi, je spomin na čudež z Jožefovo palico, iz katere je prišla golobica in zletela nad Jožefovo glavo (zgodba je opisana v apokrifnem Jakobovem protoevangeliju), kar je znamenje vsečnosti Bogu;²⁵³ telo sv. Sofronije iz Tarenta so po njeni smrti ptice prekrile s cvetjem;²⁵⁴ ko so truplo sv. Fine (Serafine) iz San Gimignano umaknili z njene smrtnne postelje, so iz desk pognale prijetno dišeče rože ...²⁵⁵ Med svetniki sv. Dorotejo upodablja z rožnim vencem na glavi ali cvetočo vejico v rokah, včasih s košarico cvetja v roki; Henrik Seusse nosi rožni venec; sv. Germana Cousin iz Pibraca je zaradi cvetnega čudeža upodobljena tudi s cvetjem. Nekaterim svetnikom pripada določena vrsta rož, npr. lilije sv. Antonu Padovanskemu, sv. Dominiku in sv. Vincenciju Ferrerju, vrtnice

251 MARRACCI 1710, pp. 766–767 (*viola*); BOURASSÉ 1862–1866, X, coll. 482–483 (*viola*).

252 AMBROSII 1845b, coll. 1732 (*Expositio Evangelii secundum Lucam* 7, 128).

253 KASTER 1974b; CEMING–WÉRLITZ 2004, pp. 67–92; TOEPEL 2014; ZERVOS 2019; BREMMER–DOOLE–KARMANN–NICKLAS–REPSCHINSKI 2020; KAISER 2020; ELLIOTT–RUMSEY 2022, p. 75.

254 STADLER 1858–1882, V, p. 344; DE VINCENTIIS 1878, pp. 114–116 (S. Sofronia Virginia).

255 CELLETTI 1964; NYGREN 1974.

sv. Elizabeti Ogrski (legenda o vrtnicah) itd.²⁵⁶ Cvetje je tudi atribut Lucije iz Sirakuz (ok. 281 – ok. 310), Katarine Aleksandrijske (3. in zgodnje 4. stoletje), sv. Marcijane iz Albija (ok. 460 – ok. 495), sv. Fiakrija iz Meauxa (ok. 590–670) ter opatinje sv. Fridevide (ali ok. 650/665 ali ok. 700 – ali 727 ali ok. 735).²⁵⁷

V ljudskem botaničnem izročilu najdemo številne cvetice in zelišča, ki so poimenovana po Mariji, v slovenščini npr.: čevelci matere Božje, čevelci divice Marije (*Lotus corniculatus*); lasci (laski) device (divice) Marije (*Adiantum capillus Veneris*); lasci Matere Božje (*Poa annua*); mantel device Marije (*Alchemille vulgaris*); marijin grizelj (*Potentilla erecta*); marijin kožušček (*Anemone nemorosa*); marijin kažušček (*Lotus*); marijin plašček (*Alchemille*); marijin prst, marijin prsten (*Digitalis ambigua*); marijin venček (*Polygala vulgaris*); marijine solzice (soze, sozice; *Briza media*); marijine srajčke (*Cardamine pratensis*); marijini knofki (*Globularia Willkommii*); marijini laseki (*Briza media*); marijini laski (*Dryas octopetala*); marijini povejčki ali poveji device Marije (*Lycopodium clavatum*); marijini šolnički (*Aconitum napellus*); marijino proso (*Briza media*); oči matere božje, oči divice Marije (*Euphrasia officinalis*); plajšik divice Marije, plašček device Marije (*Alchemilla vulgaris*); proso device Marije (*Briza media*); rokavica device Marije (*Baccharis*); slama device Marije (*Gallium verum*); solzice divice Marije (*Poa annua*); šmarne krušce (*Amelanchier ovalis*); šmarni križ (*Senecio vulgaris*) itd.²⁵⁸

Tudi v nemščini je pogosto poimenovanje rastlin po Mariji, npr.: *Mariengras* (*Hieracloë australis*; šmarna trava), *Marienfrauenschuh*, *Marienspantoffelchen* (*Cypripedium calceolus*; lepi čevaljc, imenovan tudi ceptec ali Marijini šolenčki), *Frauenmantel*, *Liebfrauenmantel* (*Alchemilla vulgaris*; navadna plahtica), *Marienflachs*, *Marienhaar*, *Marienschühlein*, *Muttergottesbetsstroh* (*Linaria vulgaris*; navadna madronščica), *Frauenhaar*, *Mariengras* (*Capillus veneris*; venerini laski, marijini laski), *Marienweiss* (*Gentiana nivalis*; snežni svišč), *Mariendistel* (*Silybum marianum*; pegasti badelj).²⁵⁹

Pogosto so upodobitve cvetja tudi pod vplivom antičnih vsebin, npr. rimska boginja cvetja Flora z rogom obilja s cvetjem, pa boginja poljedelstva Cerera idr. Cvetje kot atribut ima tudi vrsta personifikacij: Zemlja (*Terra*), ki nosi cvetje v rogu obilja ali v laseh; Pomlad (*Ver*); meseca April (*Aprilis*) in Maj (*Maius*); Vera (*Fides*), včasih s cvetjem v rokah; Obilica (*Abbondanza*); Javna srečnost (*Felicità pubblica*); Zlata doba (z rogom obilja); Ljubkost (z vencem in cvetjem); Nedolžnost (z rožnim vencem v laseh); Pametnost (*Intelligenza*); Lepota (z lilijo); Sramežljivost (z lilijo); Neumnost (z narcisami); Opoldne (z lotosom); Vzhod (otrok s šopkom rož); Zahod (z makovimi cvetovi) ...²⁶⁰

256 WERNER 1974b (Doro-teja); LEIBBRAND-LECHNER 1978 (Henrik Scusse); SCHÜTZ 1974č (Germana); ZIMMERMANN 1974 (Anton Padovanski); FRANK 1974 (Dominik); FRANK-LECHNER 1974 (Vincenc); HAHN-WERNER 1974 (Elizabeta).

257 SQUARR 1974 (Lucija); ASSION 1974 (Katarina Aleksandrijska); GRESLE-BOUIGNOL 1974 (Marcijana); SCHÜTZ 1974a (Fiakrij); NEWTON 1974 (Fidesvida).

258 VAJS 1989, pp. 242–244.

259 BAUHIN 1591, *passim*.

260 RIPA 1645 pod ustreznimi naslovi.

b) studenec (izvir, vrelec, vodnjak): Latinski izraz za izvir,²⁶¹ studenec ali vrelec je *fons*; v grščini se uporabljata izraza κρήνη /*krénel* in πηγή /*pēgél*, v hebrejščini pa najdemo tri sopomenke: עַיִן '*ayin* (ki lahko pomeni tudi »oko«), בַּאֵר, *b'ér* in מַיָּאן *ma'yān*. Simbolični pomen izrazov je zelo širok: lahko je simbol izvora, življenja, večnega življenja, modrosti, usode, bistrenja, (o)zdravljenja, okrevanja, prerojenja, pesniškega navdiha, pa tudi odrešenjskega nauka. Vodo potrebujemo vsak dan za življenje: zato je studenec v najtesnejši povezavi s simboliko izvora in življenja. Že od nekdaj so tudi kraji srečevanja in kulturni kraji; čaščenje izvirov in studencev v povezavi zlasti z ženskimi božanstvi so poznale že številne predkrščanske kulture,²⁶² povezano pa je s pradavnim prepričanjem, da imajo zdravilno moč in da so sveti, zato so bili že v antiki povezani z različnimi gozdnimi in vodnimi, predvsem ženskimi božanstvi, zlasti Nimfami, drugače kot reke, ki so navadno imele svoja moška božanstva.

Pisci Svetega pisma so pogosto posegali po simboliki izvira (studenca, vrelca) in jo uporabljali v zelo širokem simbolnem pomenu. Omenja se kot simbol izvora, življenja, modrosti, prerojenja, okrevanja, telesne in duševne krepite in očiščenja, osvežitve, ljubezni, zaljubljenosti, zakonske zveze, kot mesto srečevanja, pa tudi kot povod za spor ali znamenje ponižanja. V svetopisemskih besedilih se:

- »vrelec« omenja 13-krat: Prg 5,18; 13,14; 14,27; Vp 4,12.15; Iz 58,11; Oz 13,15; Job 38,16; Iz 35,6.7; 41,18; 49,10;
- »studenec« omenja 68-krat: 1 Mz 7,11; 8,2; 16,7; 21,19.25; 24,13.16.29.30.42.43.45; 26,20; 49,22; 2 Mz 15,27; 3 Mz 11,36; 4 Mz 33,9; 5 Mz 8,7; Joz 15,9.19; 18,15; Sod 1,15; 7,1; 15,19; 1 Sam 29,1; 1 Kr 18,5; 2 Kr 2,21; 3,19.25; 2 Krn 33,3.4; Neh 2,13.14; 3,15; 12,37; Ps 74,15; 84,7; 87,7; 104,10; 114,8; Prg 5,15.26; Prd 12,6; Vp 4,15; Iz 12,3; 41,18; 48,1; Jer 2,13; 8,23; 17,13; 51,36; Jl 4,18; Zah 13,1; Jdt 6,11; 7,3; Sir 21,13; 50,8; DanD 2,77; Jn 4,6; Jak 3,11; 2 Pt 2,17;

261 RICHARDUS DE SANCTO LAURENTIO 1493(?); PRAGENSIS (A PARDUBITZ) 1651, Caput XXXI. (Hic ponuntur XII. proprietates fontis laudabiles, quae competunt viro justo & ut effectus fontium mirabiles, qui sunt effectus gratiae Divinae), Caput XXXII. (Quomodo Aqua gratiae hauritur a Domino: De septemplici divisione aquarum secundum vitia & virtutes); MENZEL 1854–1856, I, pp. 155–156 (Brunnen); II, pp. 250–252 (Quelle); KREUSER 1868, pp. 44–45 (Brunnen); SALZER 1893, pp. 9–10, 71, 322–324 (Brunnen), 520–523 (Brunnen. Cisterne. Fontäne); FREY-BEER-WIRTH 1957; HELLER 1962, pp. 48–49; THOMAS 1968; RED. 1971f; HEINTZ 1974; MUTHMANN 1975; GALLING 1977, pp. 358–360 (Brunnen); LURKER 1978, pp. 61–63; BADURINA 1979, pp. 460 (Zdenac žive vode), 587 (Zdenac); GRABNER-HAIDER-KRAŠOVEC 1984, p. 762 (voda); KELLER 1987, pp. 252–253; DÜNNINGER 1988; NITZ 1993b; BRAKMANN 1994; FRÜCHTEL 1994, pp. 393–422 (Das Symbol des Brunnens); KEEL 1997, pp. 186–189 (Tree, Fountain and Light); HINZ-REINLE-KOCKS IDR. 1999; PLANK-DAXELMÜLLER-CIRIACONO-KISLINGER 1999; SCHREINER 2001; WOSCHITZ 2003; WIPFLER 2004a; WIPFLER 2004b; KOENEN 2005; KOENEN 2007; SEIBERT 2007, pp. 64–65 (Brunnen); KRETSCHMER 2008, pp. 70–71 (Brunnen), 333–334 (Quelle); CHENEY 2009; FIEGER 2013; BUTZER-JACOB 2021, pp. 488–490 (Quelle/Brunnen; DG); CHEVALIER-GHEERBRANT 2023, pp. 263–264 (izvir), 996–997 (vrelec).

262 Za osnovne podatke o studencih, vodnjakih in izviri in v antiki gl. NEUERBURG 1965; MUTHMANN 1975, *passim*; GLASER 1983; BONNIN 1984; TÖLLE-KASTENBEIN 1990, pp. 21–42 (Wasserversorgung mit Grundwasser: Quellen, Sickergalerien, Brunnen, Wasserheben, Qanate); BRUUN 1991; CROUCH 1993; MALISSARD 1994; DE KLEIJN 2001; BRESSAN 2003; GLASER 2015; SAUER 2015.

- »izvir«, »izvirek« ali »izviranje« omenja 56-krat (v pravem ali prenesenem pomenu): 1 Mz 2,10; 16,7; 36,24; 3 Mz 20,18; 5 Mz 8,7; 33,28; Ps 36,10; 68,27; 107,33.35; Prg 4,23; 18,4; 25,26; 27,9; Vp 4,12; Iz 23,7; 30,25; Ezk 16,3; 21,35; Jl 4,18; Mih 5,1; Jdt 7,7.12.17; 12,7; EstG 1,9; 18,3; 1 Mkb 12,21; Mdr 7,14; 11,6; Sir 1,1; 3,11; Jn 4,14; Rim 4,13.16; 14,23; 1 Kor 11,12; Gal 3,18.21; 4,24; Flp 3,9; 1 Tes 2,3; 1 Tim 1,5; 6,4; Heb 5,9; 7,14; Jak 3,11.12; Raz 7,17; 8,10; 14,7; 16,4; 21,6; 22,1;
- »vir« omenja šestkrat, vedno v prenesenem pomenu: »Usta pravičnega skrivajo vir življenja ...« (Prg 10,11); »Dojemljivost je vir življenja za tega, ki jo ima ...« (Prg 16,22); »Vir modrosti je beseda Boga na višavah ...« (Sir 1,5); »Zapustil si vir modrosti.« (Bar 3,12); »Dobro veste, da je naša dejavnost vir naše blaginje.« (Apd 19,25); »... mislijo, da je pobožnost le vir dobička« (1 Tim 6,5).

Za svetopisemske narode²⁶³ so bili vodnjaki in studenci življenjskega pomena, nujni viri in pogoj za življenje in delovanje tedanjih skupnosti. So vodnjaki očakov, ki ponujajo zdravo vodo, okrepičilo in osvežitev. Omenjajo se tako naravni studenci žive izvirske vode kot tudi umetno izdelani shranjevalniki (rezervoarji, cisterne), v katerih so zbirali in shranjevali deževnico.

V Stari zavezi poročilo o stvarjenju (1 Mz 2,10–14) navaja, da je v Edenu (raju) izvirala reka, ki je namakala rajski vrt, od tam pa se je razdelila na štiri glavne reke (Pišón, Gihon, Tigris, Evfrat).

Izvir (studenec, vrelc) je lahko simbol Božjega blagoslova, dokaz Božjega veličastva in izkaz Božje moči. Ko so Izraelci po izhodu iz Egipta v puščavi trpeli žejo, je Mojzes s palico udaril po skali in čudežno iz nje priklical izvir (2 Mz 17,1–7); ta izvir velja tudi za simbolno predpodobo Kristusovih ran, zato je na starokrščanskih grobovih v katakombah pogosto upodobljena Mojzesova palica, ki simbolno odpira izvir, s katerim se umrlemu iz kamnitega groba odpira novo življenje.

Božja moč je pogosto zajeta v simboliko izvira (vrelca, studenca). Job (38,16) ob vprašanju Boga: »Si prišel do vrelcev morja, se sprehajal po dnu pravodovja?« doje ma svojo majhnost. *Knjiga pregovorov* (14,27) »strah Gospodov« primerja z vrelcem življenja. Bog s svojo močjo dela nemogoče. Ko se npr. Izraelcem obeta vrnitev na Sion, napove, da se bodo »v puščavi ... odprli vrelci, / v puščavi potoki. / Goljava bo postala jezero, / žejna deželca vrelci vodá ...« (Iz 35,6–7). Prim. tudi Iz 41,18: »Na golih gričih bom odprl reke / in studence sredi dolin, / puščavo bom spremenil v jezero vodá, / suho deželca v vrelce vodá.«; Iz 48,18: »O da bi bil pazil na moje zapovedi! / Tedaj bi bil tvoj mir kakor reka ...«; Iz 49,10: »vodil jih bo ta, ki je usmiljen z njimi, spremljal jih bo k vodnim vrelcem«; Iz 55,1: »O vsi, ki ste žejni, / pridite k vodi ...«; Iz 58,11: »... postal boš kakor namakan vrt, kakor vodni vrelc, ki mu voda ne usahne.« Bog je »studenec žive vode« (Jer 17,13), je izvir žive vode, izvir življenja in

263 JONES 1928; HEINTZ 1974; SCHREINER 2001; WOSCHITZ 2003, pp. 309–590 (Zweiter Teil: Wasser in den Schriften der beiden Testamente (Eine bibeltheologische Sinngeschichte)).

nesmrtnosti (prim. Ps 36(35),10: »Zakaj v tebi je izvir življenja, / v tvoji luči vidimo luč.«). Simbolizira tudi obet Božje jeze: »GOSPODOV veter ... posušil bo njegov vrelec in izpraznil njegov zbiralnik ...« (Oz 13,15).

Studenci so tudi kraji srečevanja: Abrahamova dekla in sožena Hagara sreča angela ob vodnjaku Beër Laháj Roí (Gen 16,7–16); Abrahamov služabnik Eliézer, poslan po ženo za Izaka, sreča Rebeko ob studencu (1 Mz 24,1–67); Izak sreča Rebeko ob vodnjaku Beër Laháj Roí (1 Mz 24,62–67); Jakob Labánovo hčer Rahelo sreča ob vodnjaku (1 Mz 29,6–14); v Novi zavezi Jezus sreča Samarijanko ob Jakobovem studencu oz. vodnjaku (Jn 4,1–38).

V poetiki *Visoke pesmi* lahko vrelci in studenci simbolizirajo mladoporočenca: Vp 4,12.15–16; 5,1; prav na teh odlomkih temelji predpodoba Marije kot vrelca in studenca žive vode. Lahko pa so tudi metafora za zakonsko zvezo (Prg 5,15–18: »Pij vodo iz svojega vodnjaka, / studenčnico iz svojega studenca.«) in opozorilo pred zakonolomstvom, kajti »vlačuga je globoka jama, / tujka je ozek vodnjak« (Prg 23,27). So tudi ponazorilo koristnosti lepe besede (Prg 13,14: »Nauk modrega je vrelec življenja ...«) in pravični človek, ki klone pred krivičnežem, je »skaljen studenec, izgubljen izvirek« (Prg 25,26).

Simbolika studenca (vrelca, izvira) pa ni vedno samo pozitivna. Lahko je tudi:

- a) povod za spor, npr. ko Filistejci Izaku zasujejo vodnjake, ki jih je dal izkopati njegov oče Abraham, s čimer ga poskusijo simbolno odrezati od vira vode, ki je bil po Božji volji podeljen njegovemu rodu (1 Mz 26,1–33), vodni viri, naravni ali umetni, pa so bili velikokrat povezani s posestvi ali zemljišči (gl. Iz 36,16);
- b) znamenje nečimrnosti; ko se je izbrano ljudstvo odvrnilo od Boga, je zapustilo »studenec žive vode« in si izkopalo »kapnice, razpokane kapnice, ki ne držijo vode« (Jer 2,13); umetni vodni viri (kapnice) torej simbolizirajo nečimrnost in na tem mestu je opazno tudi simbolno nasprotje med tekočo, živo vodo in stoječo vodo;
- c) sredstvo ponižanja, in sicer vsaj na dveh mestih: v zgodbi o Jožefu, ki so ga ljubosumni bratje, preden so ga prodali Izmaelcem v sužnost in so ga ti odpeljali v Egipt, vrgli v vodnjak (1 Mz 37,12–30); podobno je bilo ponižanje, ki ga je doživel Jeremija, ko so ga vrgli v kapnico kraljeviča Malkijája: »Spustili so ga vanjo po vrveh. V kapnici pa ni bilo vode, temveč blato; tako se je Jeremija pogreznil v blato« (Jer 38,6).

V Novi zavezi je studenec (vrec, izvir) simbol krsta in prerojenja. Jezus sam sebe simbolno označi kot izvir »žive vode«; ko sreča Samarijanko, jo prosi, naj mu da piti, in v pogovoru ji reče, da bi ji dal žive vode; ko ga vpraša, od kod mu ta voda, ji odvrne: »Kdor pa bo pil od vode, ki mu jo bom jaz dal, ne bo nikoli žejen, ampak bo voda, katero mu bom dal, postala v njem izvir vode, ki teče v večno življenje« (Jn 4,7–15). Kristus simbolno velja za izvir večnega življenja; v novem Jeruzalemu, kot ga orisuje *Razodetje*, je bila »reka žive vode, bleščeča kakor kristal, ki je izvirala od

prestola Boga in Jagnjeta«, ob kateri je raslo drevo življenja (Raz 22,1); prestolujoči v novem Jeruzalemu bo »žejnemu dal zastonj od izvirka žive vode« (Raz 21,6); Jagnje na prestolu bo zaznamovane »vodilo k izvirkom živih vodá« (Raz 7,7). Sicer pa so omembe studencev v Novi zavezi večinoma simbolne: Kristus je »izvir večnega odrešenja« (Heb 5,9); lažni preroki in učitelji so »presahli studenci in oblaki, ki jih goni burja« (Jak 3,11); studenec je prispodoba ust, iz katerih prihajata blagoslov in kletev (2 Pt 2,17: »Je mar studenec v istem izviru sladek in grenek?«).

V krščanstvu so izviri in studenci pogosto povezani z Marijo in z različnimi svetniki; tudi večina romarskih krajev ima izvir ali studenec; nekateri od teh so se izkazali kot zdravilni, zato so bili postavljeni pod Marijin patronat, drugih pa se je oprijel sloves, da so zdravilni zato, ker so bili v bližini kakega Marijinega svetišča ali svetega kraja. Včasih se je Marijino čaščenje, ki vključuje tudi izvire ali studence, razmahnilo na krajih nekdanjih poganskih kultov, povezano pa je bilo z Marijinimi prikaznanji, s čudežnim pojavom njene podobe, čudežnimi dogodki ali (po Marijini priprošnji) ozdravitvami telesnih in duševnih bolezní (vročice, epidemična obolenja, obolenja oči, zoboboli, gnojne rane, ženske težave, še zlasti neplodnost); čaščenje in versko izročilo sta bila včasih lokalnega značaja, včasih pa sta prerasla lokalne meje. Izviri so različnih vrst: lahko gre za naravne studence, za sprva preprosto narejene izvire, ob katerih so najprej nastajale skromne kapelice, ki so jih nato nadgradili z manjšim poslopjem (hišico ali kapelo), pozneje tudi večje zidane kapele ali celo cerkve, lahko gre za zajemalne vodnjake, za vodnjake na vleko in podobno.

Predpodoba Marije kot izvira (studenca, vrelca) izhaja iz Svetega pisma. Po apokrifnih evangelijih (Jakobov evangelij) naj bi se angelovo oznanjenje zgodilo ob nekem izviru, kar pa se v umetnosti na Zahodu ni uveljavilo, ker so teologi nasprotovali vnašanju legendarnih prvin. A omenjena predpodoba izvira iz marijanskega tolmačenja dveh odlomkov v *Visoki pesmi*:

- a) Vp 4,12: »Zaklenjen vrt je moja sestra, nevesta, / zaklenjen izvir, zapečaten vrelec.« Metafora »zapečaten vrelec« (lat. *fons signatus*)²⁶⁴ simbolizira Marijino nedotaknjeno devištvo, temelji pa tudi na razlagah nekaterih cerkvenih očetov, med drugim na Hieronimovem (domnevno Psevdo-Hieronimovem) pojasnilu v pismu Pavli in Evstohium (9. pismo. Pavli in Evstohium o vnebovzetju blažene Marije Device 9), kjer pravi: *Fons itaque signatus sigillo totius Trinitatis: ex quo fons vitae manat, in cuius lumine omnes videbimus lumen*, »Je torej vrelec, zapečaten s pečatom vse Trojice: in iz njega izvira vrelec življenja, v čigar luči bomo vsi videli luč.«²⁶⁵
- b) Vp 4,15: »vrtni vrelec, studenec žive vode, / ki dere z Libanona.« Studenec žive vode (lat. *puteus aquarum viventium*) simbolizira Marijino plodnost in njeno vlogo posrednice božje milosti; obenem jo omenja kot »vrtni vrelec« in kot »vodo z Libanona«. Prim. tudi Jl 4,18: »Po vseh Judovih strugah / bodo

264 WIPFLER 2004a.

265 HIERONYMUS 1846, col. 132.

tekle vode, / studenec bo izviral iz hiše Gospodove / in namakal dolino Šitím.«; EstG 18: »Majhen izvirek, ki je postal reka – in bila je svetloba in sonce in obilno vodovje: reka je Estera, s katero se je kralj poročil in jo naredil za kraljico.«²⁶⁶

Vrelec je simbol Marijinega devištva in mladosti, obenem pa tudi simbol krsta in s tem prerojenja, tj. ponovnega rojstva. Prispodobo najdemo zelo pogosto v hvalnicah, v homiletiki in pesništvu srednjega veka.²⁶⁷ Kot zanimivost: Rihard Svetolovrenški (Ricardus de Sancto Laurentio, Richard de Saint-Laurent; † po 1254) v svojem delu *O hvalnicah blažene Device Marije (De laudibus Beatae Mariae Virginis)*, naslovljenem tudi *Mariale*, v devetem poglavju (9, 1–21) navaja vse »shranilnike« (lat. *receptacula*), ki se simbolno uporabljajo za Marijo: *fons*, »izvir«, »studenec«; *puteus*, »vodnjak«; *flumen*, »vodotok«; *fluvius*, »reka«; *torrens*, »hudournik«; *aqua*, »voda«; *stagnum*, »bajar«; *alveus*, »(rečna) struga«, »(rečno) korito«; *situla*, »vedro«; *lacus*, »jezero«, *hydria*, »vrč za vodo«; *concha*, »školjka«; *canalis*, »kanal«, »prekop«; *trames*, »tok«; *aquaeductus*, »vodovod«; *labium*, »ustje«; *piscina*, »ribnik«, »bazen«; *amnis*, »veletok«; *vena*, »žila«; *latex*, »tekočina« (uporablja se zlasti za podzemne reke); *cisterna*, »(vodni) zbiralnik«.²⁶⁸

Simbolika studenca žive vode je velikokrat vključena v upodobitve vrta, ki je pogosto rajski vrt oz. paradiž.

Poleg »studenca žive vode« in »zapečatenega vreca«²⁶⁹ najdemo tudi simbolne upodobitve Marije kot »vreca (studenca) milosti« (*Fons gratiae*) in »vrtnega vreca« (*Fons hortorum*),²⁷⁰ Kristus pa kot »studenca (vreca) milosti« (*Fons pietatis*) ali »studenca usmiljenja« (*Fons misericordiae*), ki je alegorični prikaz odrešenja človeštva s Kristusovo krvjo s pomočjo motiva studenca (vreca), ter Kristus kot »studenca (vreca) življenja« (*Fons vitae*).²⁷¹

Studenec žive vode se navadno upodablja kot izvir sredi (edenskega) vrta ob vznožju drevesa življenja; studenci so včasih upodobljeni tudi kot vodnjaki. Izvir z znamenjem štirih evangelistov je znamenje štirih evangelijev, kar se primerja s štirimi rekami, ki izvirajo v Edenu. Sedem vodnih izvirov lahko nakazuje sedem darov Svetega Duha. Na nekaterih upodobitvah je Marija kot Božja Mati prikazana nad studencem, iz katerega pijejo na eni strani očaki, kralji in knezi, na drugi bolniki in reveži. V večini primerov vodnjak, izvir ali studenec simbolizirajo Marijino materinstvo, redko naletimo na simbolno podobo Kristus a kot izvira, iz katerega izvira

266 NITZ 1993b; DÜNNINGER 1988.

267 Za predstavitev srednjeveških in novoveških vodnjakov gl. BRAKMANN 1994; LILL 1944; ARENDT 1971.

268 RICHARDUS DE SANCTO LAURENTIO 1493 (Incipit liber nonus de receptaculis aquarum, quae figurant Mariam).

269 Gl. tudi MARRACCI 1710, pp. 238–250 (*fons*), 562–565 (*puteus*); BOURASSÉ 1862–1866, IX, coll. 1202–1220 (*fons*); X, coll. 169–173 (*puteus*); WIPFLER 2004a (*Fons signatus*).

270 WIPFLER 2004c (*Fons gratiae*); WIPFLER 2004č (*Fons hortorum*).

271 WIPFLER 2004b (*Fons pietatis*); WIPFLER 2004d (*Fons vitae*); WOSCHITZ 2003, pp. 309–590 (Zweiter Teil: Wasser in den Schriften der beiden Testamente (Eine bibeltheologische Sinngeschichte)).

Marija. V besedilih cerkvenih očetov je studenec tudi simbol njenega krepostnega življenja, na upodobitvah pa je studenec uporabljen v prenesenem pomenu kot simbol večnega, nikoli usihajočega življenja in preporoda. Tako v simboličnem smislu predstavlja blagoslov, odrešenje in čistost. Simboliko izvira življenja pa sicer najdemo tudi v profani ikonografiji.

Nekateri studenci, izviri, vrelni in vodnjaki so povezani tudi z legendarnim izročilom, da so v njih ali ob njih našli čudodelno Marijino podobo. So tudi pogost atribut svetnikov; povezani so lahko s čudeži za časa njihovega življenja ali po smrti, z njihovo smrtjo ali usmrtitvijo, z dogodki iz časa njihovega delovanja, z različnimi legendarnimi izročili, lahko pa so svetniki sami poskrbeli za nastanek studenca in je zato postal njihov atribut. Vodnjak, studenec, vrelc ali izvir so med drugim atributi:

- sv. Amalberge iz Genta (ali iz Temseja ali iz Munsterbilzna; † ok. 772), ker je po legendi na njeno priprošnje nastal studenec, ko je v situ nosila vodo na sušen kraj;
- Eliézerja, Abrahamovega služabnika, ki ga je Abraham poslal po ženo za Izaka in je srečal Rebeke ob studencu (1 Mz 24,1–67);
- Jakoba, kar temelji na navedbi, da se je Jakob po vrnitvi iz Mezopotamije naselil v Kanaanu in si za sto cekinov kupil kos polja ob vznožju gore Garizim (1 Mz 33,18–19), Janezov evangelij (4,4–6) pa navaja, da je moral Jezus v Galilejo skozi Samarijo, kjer je bil Jakobov studenec;
- Jožefa, ki so ga bratje, preden so ga prodali Izmaelcem in so ga ti odpeljali v Egipt, vrgli v vodnjak (1 Mz 37,18–30);
- papeža sv. Kalista (ok. 160–222/223), ki so ga po izročilu vrgli v vodnjak;
- papeža sv. Klementa I. (ok. 50 – ok. 99), ki se mu je po izročilu prikazal Kristus v podobi jagnjeta ter s kopitom udaril v tla, in ko je Klemen s cepinom udaril na isto mesto, se je pojavil studenec in se spremenil v reko;
- sv. Kvirina iz Tegernseeja († 269), pri katerem legendarno izročilo navaja, da se je na mestu, kjer so ob prenosu njegovih posmrtnih ostankov potujoči spremljevalci zadnjič počivali, pod vozom z njegovimi kostmi pojavil zdravilni studenec (še danes Kvirinov studenec s kapelo, zgrajeno ok. l. 1170);
- Rahele (Jakob je Labánovo hčer Rahelo srečal ob vodnjaku; gl. 1 Mz 29,6–14);
- Rebeke, ki jo je Abrahamov služabnik Eliézer srečal ob studencu (1 Mz 24,1–67; gl. zgoraj);
- Samarijanke, ki jo je Jezus srečal ob Jakobovem studencu oz. vodnjaku (Jn 4,1–38);
- sv. Sigismunda († 523/524), ki so ga skupaj z družino usmrtili tako, da so ga vrgli z glavo v vodnjak;
- sv. Bonifacija (ok. 673–754/755); po izročilu se je na kraju njegovega mučeništva konju kopito zagodilo v blatu, in ko ga je izvlekel, se je pojavil studenec;
- sv. Gertrude iz Nivellesa (ok. 626–659), ki je v življenje obudila otroka, potem ko je padel v vodnjak in utonil;

- sv. Willibrorda (ok. 658–739), ki je po izročilu s palico ustvaril več izvirov; ti so se pojavljali povsod na njegovih misijonskih poteh in so sloveli po svojih zdravilnih lastnostih (njegov atribut je tudi rob vodnjaka);
- Landelina iz Ettenheimmünstra († 640), ki mu legendarno izročilo pripisuje stvaritev več zdravilnih vrelcev;
- sv. Apollinarja iz Ravene († ok. 150(?)), ki je zaščitnik Ravene, Remagena in Düsseldorfa, pa tudi mineralnega vrelca v mestu Bad Neuenahr-Ahrweiler v dolini reke Ahr;²⁷²
- sv. Gereona (ok. 279–304), katerega truplo so odvrgli v vodnjak;²⁷³
- puščavnika sv. Janeza v vodnjaku (*Johannes in puteo*), ki si je celo izbral bivališče v globokem vodnjaku, kjer ga je po legendarnem izročilu hudič večkrat preizkušal, ko pa je umrl, je iz vodnjaka zrastle palma z obilico plodov²⁷⁴.

Vedro, vrč ali posoda za vodo je atribut: sv. Florjana († 304), ki je bil usmrčen tako, da so ga z mlinskim kamnom okoli vratu vrgli v reko Enns, z njim pa je povezan tudi legendarni nastanek studenca, ob katerem je pozneje zrasel avguštinski samostan sv. Florjana v Linzu (sicer zavetnik gasilcev; včasih prikazan, kako brodi po vodi); sv. Gerharda Kvadra (Warda, Famijana; ok. 1090–1150), ki je upodobljen tako, da z romarsko palico udari ob skalo, iz katere priteče studenec (to se je zgodilo v mestu Gallese l. 1150); sv. Konrada iz Konstancje (ok. 900–975), ki je včasih prikazan tako, da se sprehaja po vodi; sv. Notburge Rattenberške (1265–1313), ki je upodobljena s posodico za vodo (verjetneje gre za posodico za mleko); sv. Wolfsinde iz Reisbacha (7. ali 8. stoletje), ki je umrla mučeniške smrti (ubil jo je njen oče, ki je bil pogan), na kraju njene smrti pa se je pojavil studenec. Ob sv. Avguštinu je včasih upodobljen otrok, ki zajema vodo (s školjko); zgodba se opira na legendo, da je Avguštín na sprehodu srečal otroka, ki je s školjko zajemal vodo in jo vlival v peščeno luknjo, in ko ga je vprašal, kaj počne, je otrok odvrnil, da počne isto kot on: kakor Avguštín skuša s svojimi mislimi izčrpati nedoumljivost Boga, tako on skuša izčrpati morje. Ko je sv. Evazij († 362), škof v Astiju, pred počitkom v tla zapičil svojo škofovsko palico, je ta zacvetela, pod njo pa se je pojavil izvir, ki je tudi njegov atribut. Voda je atribut sv. Janeza Nepomuka (ok. 1349–1393), ki ga je dal Venceslav IV. umoriti in njegovo truplo ponoči vreči v Vltavo. Trije izviri so atribut sv. Pavla; legendarno izročilo navaja, da je ob obglavljenju njegova glava trikrat padla na tla in vsakič se je na mestu, kjer se je dotaknila tal, pojavil izvir (zdaj San Paolo alle Tre Fontane).

c) voda: Voda (hebr. מַיִם *majim*, gr. ὕδωρ *hýdōr*, lat. *aqua*) je že v poganskih kulturah, sploh pa v svetopisemskih besedilih ter v krščanski antiki in pozneje, v srednjem

272 Za omenjene svetnike in svetnice gl. ustrežna gesla in odlomke v: *Lexikon der christlichen Ikonographie*; ACTA SANCTORUM; BIBLIOTHECA SANCTORUM; *Lexikon des Mittelalters*; *Lexikon für Theologie und Kirche*; *Theologische Realenzyklopädie*; Ökumenisches Heiligenlexikon; Leto svetnikov; KELLER 1987.

273 KELLER 1987, pp. 252–253.

274 ACTA SANCTORUM 1668, pp. 831–834 (De S. Ioanne in puteo eremita in Armenia).

veku, nosilka bogate simbolike in ikonografije. Zaradi svojih naravnih lastnosti ima poseben pomen: je vir življenja, oživitve, obilja in rodovitnosti, očiščevanja in zdravljenja, prerojenja in obnavljanja. A njena simbolika je ambivalentna: lahko je vir življenja in ustvarjalca, življenjsko in oživljajoče počelo, lahko pa je tudi vir smrti in uničevalka, grozeče, pogubno in uničevalno počelo. Ta dvojnost vode, dajanje in omogočanje življenja na eni ter grožnja njegovemu obstoju na drugi strani, je spodbudila bogata legendarna in mitološka izročila. Je tudi zdravilna prvina, ki pomaga pri telesnem okrevanju, in očiščevalna prvina, namenjena očiščenju tako telesa kot duha, simbolizira in podeljuje pa tudi blagoslov in z njim duševno oz. duhovno očiščenje in prenavo, končno tudi odrešenje. Voda je prapravina življenja in simbol praznov. Zaradi svojih »božanskih« lastnosti je bila v poganskih kulturah povezana z različnimi bogovi, božanstvi, duhovi, silami ipd. ter kot taka predmet čaščenja. V številnih kozmogonijah nastopa kot prasnov: pravodovja so v različnih kulturah in njihovih mitoloških izročilih pogosto začetek vsega, tudi življenja. Na to se pozneje navezuje tudi simbolika čudodelnih studencev, izvirov, vrelcev in vodnjakov (gl. zgoraj).

Tudi v Svetem pismu je voda prasnov (*materia prima*) in se omenja že v drugem stavku: »V začetku je Bog ustvaril nebo in zemljo. Zemlja pa je bila pusta in prazna, tema se je razprostirala nad globinami in duh Božji je vel nad vodami« (1 Mz 1,1–2). Po Tertulijanovi razlagi (*O krstu* 3, 2) je Božji duh med različnimi elementi izbral vodo zato, ker »je samo tekočina [= voda], ki je vedno popolna, vesela, preprosta in sama po sebi čista snov, ležala spodaj kot Boga vredno prevozno sredstvo.«²⁷⁵ Kot izvemo iz nadaljevanja *1. Mojzesove knjige*, so vode kmalu dobile konkretnjšo obliko: »Bog je rekel: ‚Vode pod nebom naj se zberejo na en kraj in prikaže naj se kopno!‘ Zgodilo se je tako. Bog je kopno imenoval zemljo, zbrane vode pa je imenoval morje« (1 Mz 1,8–10). Morja in oceani so simbol neukročene sile vode, ki je skupaj z drugimi vodnimi viri izraz božje jeze ter sredstvo kaznovanja, kar se najizraziteje pokaže ob vesoljnem potopu (1 Mz 7,7–8.19). Voda s svojo oživljajočo močjo je nepogrešljivi del edenskega raja, kjer se je »z zemlje ... vzdigovala vlaga in namakala vso površino polja« (1 Mz 2,6), v njem pa je tudi izvirala reka, ki je namakala vrt in od tam »se je delila v štiri glavne reke. Ena od njih se imenuje Pišón. ... Drugi reki je ime Gihon. ... Tretji reki je ime Tigris. ... Četrta reka pa je Evfrat« (1 Mz 2,10–14).

Svetopisemski odlomki, ki so povezani z vodami, so številni in vsebinsko zelo raznoliki. Na bližnjem in deloma Srednjem vzhodu, tj. na območju dogajanja Stare in Nove zaveze, je bil pomen vode zaradi pomanjkanja večji kot na Zahodu, kjer je bilo vodnih virov znatno več. Vzhodna ljudstva so v njej videla simbol božjega blagoslova, ki omogoča življenje; tudi v pretežno nomadski Palestini, ki je bila razen redkih izjem dežela izvirov in studencev, v deževnih obdobjih pa tudi hudournikov, je bila voda življenjsko pomemben dejavnik, saj so bili ljudje brez nje obsojeni na smrt, zato voda s svojim pomenom in vlogo vedno izpričuje Božjo moč: stvariteljsko, rešilno, odrešilno,

275 TERTULLIANUS 1844, coll. 1202: *De baptismo* 2: ... *solus liquor, semper materia perfecta laeta simplex de suo pura, dignum vectaculum deo subiciebat.*

lahko pa tudi uničevalno. Morje je neukročena sila, ki jo lahko obvlada le Božja roka; tudi vse druge pojavne oblike vode v najširšem pomenu besede skrivajo svojo simboliko, npr. reke, potoki, hudourniki, izviri, vrelci, studenci idr., tudi dež in rosa prinašata plodnost. Za številne vodne vire poznamo imena, npr.: reke Pišón, Gihon, Tigris, Evfrat, Egiptovska reka, vélika reka, Jabók, Arnón, Kané, Ahavá, Elévter ...; potoki Zered, Egiptovski potok, Kišón, Besór, Cedron, Kerít, Arnón, Vrbov potok, Ará ...; studenci Esek, Haród, En Koré, Zmajev studenec, Judov studenec, Jakobov studenec, Meríba ...; vodnjaki Beér Laháj Roí, Sitna, Rehobót, Šiba/Beerséba, Beér ...

Bog čudežno napoji ljudstvo z vodo, ki jo iz skale z udarcem palice priklíče Mojzes (2 Mz 17,2–7; 4 Mz 20,7–11). Voda je bistvenega pomena v obetih glede obljubljenega dežela (4 Mz 24,7: »Voda teče iz njegovih veder, / obilo vode ima njegovo seme.«; 5 Mz 8,7: »Gospod, tvoj Bog, te pelje v lepo deželo, v deželo potokov, studencev in podzemskih vodá, ki izvirajo po dolinah in gorah ...«; 5 Mz 11,11: »Dežela, kamor greste, da jo vzamete v last, je dežela hribov in dolin in pije vodo iz dežja neba ...«). Njena simbolika je prisotna tudi v nesrečo obetajočih prerokbah (npr. Jer 2,13: »Saj je moje ljudstvo storilo dvojno hudobijo: zapustili so mene, / studenec žive vode, / in si izkopali kapníce, / razpokane kapníce, / ki ne držijo vode.«), ostaja pa še naprej sredstvo kaznovanja, ko zagrne Egipčane, ki zasledujejo Izraelce ob prehodu Rdečega morja (Ex 13,17–14,31). Pri prehodu čez Jordan se vode čudežno ustavijo in posušijo ter omogočijo prehod (Joz 3,1–5,1).

V Stari zavezi voda zaradi svoje nepogrešljivosti za preživetje ljudi in živali ter za omogočanje rasti in rodovitnosti velja za dar Boga, ki jo ta pošilja z neba v obliki dežja in rose ali iz zemlje v različnih oblikah. Gre za območja, kjer je voda bila in še vedno je razmeroma redka dobrina, zato je bilo za območje značilno, da so ob izkoriščanju izvirov žive vode gradili tudi zbiralnike, tj. cisterne in velike bazenske shranjevalnike, na nekaterih območjih, kot npr. v Petri, pa so imeli tudi domišljene vodovodne sisteme za zbiranje vode v deževnih obdobjih in njeno rabo v sušnih. Voda je bila del vsakodnevne higijene, zaradi svoje očiščevalne lastnosti pa tudi obrednega očiščevanja (za katerega so bila določena stroga pravila; gl. 3 Mz 11–15; 4 Mz 19,1–22): umivanje nog po potovanju, umivanje ob posvetitvah, ob stiku z gobavci in umrlimi, ob stiku s slehernimi telesnimi izločki, izlivanje vode kot pitne daritve, kot del obredov, priprava hrane in daritev, uporaba v obrti ... Pravila gostoljubnosti so narekovala, da je treba gostu postreči s svežo vodo in mu umiti noge ter tako zadostiti njegovim osnovnim potrebam. Voda je tudi del tempeljske simbolike in z namenom obrednega očiščevanja vedno prisotna v jeruzalemskem templju. S tem namenom je bilo narejeno t. i. bronasto morje, veliko bronasto korito, izdelano v obliki lotosovega cveta, ki je bilo del opreme jeruzalemskega templja in simbolna ponazoritev pramorja, ki je opisano v *1. knjigi kraljev* (7,23–26): »Nato je naredil ulito morje. Od enega roba do drugega je merilo deset komolcev, bilo je okrogle oblike, pet komolcev visoko, trideset komolcev pa je znašal njegov obseg. Pod robom ga je obkrožal venec buč, po deset na komolec. V dveh vrstah je morje obdajal venec buč, ki so bile ulite hkrati z njim. Stalo je na dvanajstih volih: trije so bili obrnjeni proti severu, trije proti zahodu, trije proti jugu in trije proti vzhodu. Na njih

je počivalo morje. S svojim zadnjim delom so bili vsi obrnjeni navznoter. Debelo je bilo za dlan in njegov rob je bil oblikovan kakor rob čaše, podoben lilijinemu cvetu. Držalo je dva tisoč čebrov.« Prim. tudi Ezk 47,1–12.

Biblijski vodnjaki v puščavi in izviri, ki so bili na voljo tam živečim ljudem, niso bili le kraji oskrbe z vodo, ampak tudi kraji srečevanja: ob njih so potekala pomembna srečanja, rojevale so se ljubezni, sklepale zakonske zveze ...

Metaforika in simbolika vode je izjemno široka: Bog je izvir žive vode (Jer 2,13; 17,13), je izvir življenja (Ps 36,10), »z njegovim znanjem se odpirajo pravodovja / in oblaki spuščajo roso« (Prg 3,19–20), »prišel bo k nam kakor jesenski dež, kakor spomladanski dež, ki napaja zemljo« (Oz 6,3), »daje vam jesenskega dežja, kakor je prav, daje vam, da pada dež, jesenski in spomladanski dež ...« (Jl 2,23); obstoj pravičnega je primerljiv z drevesom, ki je posajeno ob vodnem kanalu (Ps 1,3; Jer 17,8) ali z vodnatim vrtom (Iz 58,11); neizmerno vodovje morja je prispodoba za spoznanje Božje veličine (Hab 2,14: »Kajti zemlja se bo napolnila / s spoznanjem Gospodovega veličastva, / kakor vode pokrivajo morje.«); v *Knjigi pregovorov* so besede človekovih ust označene kot »globoka voda«, izvir modrosti pa kot »narsel hudournik« (Prg 18,4); voda ima svojo tolažilno in blažilno moč (Prg 25,25); pravičen človek je podoben drevju, ki raste ob tekočih vodah (4 Mz 24,6), pravični, ki klone pred krivičnežem, pa je »skaljen studenec, izgubljen izvirek« (Prg 25,26); duša hrepeni po Bogu, »kakor hrepeni jelen / po potokih voda« (Ps 42,2); nauk pada na dušo »kakor dež«, govor »kakor rosa ..., kakor ploha ..., kakor naliv« (5 Mz 32,2). Voda se pojavlja v preroških napovedih in videnjih: ko Izaija prerokuje nove čase, napove, da »se bodo v puščavi odprli vrelci, / v pustinji potoki. / Goljava bo postala jezero, / žejna dežela vrelci vodá, / počivališče v pokrajini šakalov / bo trata za trstje in bičje« (Iz 35,6–7); videc iz *Razodetja* napove: »Kajti Jagnje, ki sedi na sredi prestola, jih bo paslo / in jih vodilo k izvirkom živih vodá ...« (Raz 7,17).

Vodne ujme za Bližnji vzhod niso bile neznanka, saj so nenadne poletne nevihte lahko sicer suhe doline nenadoma spremenile v deroče hudournike. Voda lahko v besedilih nastopa tudi kot uničujoča in grozeča sila, kot npr. ob vesoljnem potopu, ko je orodje Božje jeze proti ljudem (1 Mz 7,7–8.19), lahko je tudi orodje proti sovražnikom Izraelcev, ko npr. Bog reši Izraelce pred zasledujočimi Egipčani (2 Mz 13,17–14,31), pa tudi zavetje pošasti (Job 7,12; Ps 74,13; 91,13; 148,7; Sir 43,25). Pobesnele morske vode so simbol velikih tegob (Mdr 5,21–23); voda lahko simbolizira težave in muke (Ps 69(68),1–2: »Reši me, o Bog, / kajti voda mi sega že do grla.«); nemirne vode simbolizirajo nered (Iz 57,20: »Krivičniki pa so kakor razburkano morje, / ki se ne more umiriti, / in njegovi valovi burkajo glen in blato.«)

Nova zaveza je prevzela bogato in raznoliko simboliko vode, le da je v njej voda pogosto simbol novega, duhovnega življenja. Voda je bistvenega pomena kot pijača (Mt 10,42; Mr 9,41); v zgodbi o grešnici, ki ji je odpuščeno (Lk 7,36–50), izstopa njena očiščevalna moč; ko si Pilat umije roke, se simbolno očisti sleherne krivde pri Kristusovi smrti (Mt 27,24). Simbolika »žive vode« se pojavi v Jezusovem pogovoru s

Samarijanko ob studencu (Jn 4,1–26), prav tako v sporu s farizeji, kjer je Božji Duh ponazorjen z »rekami žive vode« (Jn 7,37–52: »Kdor veruje vame, bodo, kakor pravi Pismo, iz njegovega osrčja tekle reke žive vode.«; prim. tudi Iz 44,3: »Kajti razlil bom vodo po žejni deželi, / potoke po izsušeni zemlji.«); v *Razodetju* ta isti motiv in motiv »vode življenja« simbolizirata odrešenje (Raz 7,17: »Kajti Jagnje, ki sedi na sredi prestola, jih bo paslo / in jih vodilo k izvirkom živih vodá«; Raz 21,6: »Jaz sem Alfa in Omega, začetek in konec. Žejnemu bom dal zastonj od izvirka žive vode ...«; Raz 22,17: »In kdor je žejen, naj pride. Kdor hoče, naj zastonj zajame vodo življenja.«).

Zdravilna in očiščujoča moč vode pride zelo do izraza v Janezovem evangeliju; z njo so povezani tudi nekateri čudeži. Jezus ozdravi hromege v kopeli Betésda (Jn 5,1–18); sleporojenega pošlje, da se okopa v vodnjaku Síloa (Jn 9,1–12), in na svatbi v Kani Galilejski spremeni vodo v vino (Jn 2,1–11). Ko vojak Jezusu na križu prebode stran, pritečeta kri in voda (Jn 19,34), kar ima globok simbolni kristološki in zakramentalnoteološki pomen, saj je kri predpodoba zadnje večerje oz. evharistije, voda pa predpodoba krsta. Voda je temeljna prvina krsta; Janez Krstnik večkrat omenja, da sam krščuje z vodo, tisti, ki pride za njim, pa »bo krstil v Svetem Duhu in ognju« (Mr 1,8; Mt 3,11; Lk 3,16; gl. tudi Jn 3,23), kar je preroška napoved resničnega krstitelja. Simbolni pomen ima tudi obredno umivanje nog kot najvišji izkaz spoštovanja in ljubezni, pa tudi služenja in povezanosti; noge Jezusu s solzami umije in z lasmi obriše grešnica (Lk 7,44), pa tudi Jezus jih umije in obriše svojim učencem (Jn 13,3–12). Voda kot grožnja nastopi z viharjem, ki ga Jezus pomiri (Mr 4,35–41; Lk 8,22–25; Mt 8,23–27) in tako izkaže svojo moč nad to naravno silo, prav tako pa tudi v epizodi, ko hodi po jezeru (Mr 6,45–52) ali ko zapreti vetru in jezeru (Mr 4,35). Voda je tudi simbolna kazen, kot npr. v *Razodetju* (16,4), ko tretji angel izlije svojo čašo v reke in izvire ter se ti spremenijo v kri.

Enako bogata in raznolika je tudi simbolika vode pri cerkvenih očetih. Voda tudi danes simbolizira rodovitnost, življenje in očiščenje, a prav tako uničenje in smrt. Še vedno je pomembna prvina pri liturgiji, blagoslavljanju in krstu. Pri liturgiji se voda in vino mešata pri evharistiji: voda predstavlja Kristusovo človeško, vino njegovo božansko naravo; mešanica vode in vina je bila eden od atributov posebljene kreposti Umerjenosti (*temperantia*). V liturgično obredje je vključen tudi očiščevalni element (umivanje rok, obredno umivanje nog), ki je simbolno tudi del blagoslova z blagoslovljeno vodo. Krst z vodo je simbol življenja po smrti; očiščevalni učinek vode, s katero se simbolno »izpere« greh, omogoča novo rojstvo in simbolni vstop v novo življenje (voda kot simbol prerojenja). Že od antike naprej je pomemben tudi terapevtski učinek vode, ki je v srednjem veku prišel do izraza v toplicah, medicini (srednjeveška medicina je temeljila na humoralni patologiji, na nauku o štirih telesnih sokovih, ki je nekakšna ustreznica nauku o štiri prvinah sveta), zdravilstvu in farmaciji.

č) **studenc milosti:** Včasih se izraz Izvir življenja (*Fons pietatis*) uporablja namesto izrazov Izvir pobožnosti (*Fons pietatis*) ali Izvir usmiljenja (*Fons misericordiae*), ki sta alegorična prikaza odrešitve človeštva s Kristusovo krvjo, ki pa vključuje tudi vodnjak.

d) jelen: Zgodovino jelena (lat. *cervus*, gr. ἔλαφος / *élaphos*)²⁷⁶ in njegove povezanosti s človekom lahko spremljamo že več tisočletij v različnih kulturah po svetu. Ko je govor o evropskem prostoru, je mišljen navadni jelen, imenovan tudi rdeči jelen (*Cervus elaphus*), na Bližnjem in Srednjem vzhodu pa so živele vsaj štiri vrste jelenov. V zapisih starega Egipta se različne vrste jelenov omenjajo že od zgodnjih obdobij naprej, vendar so v dolini Nila v precejšnji meri izumrli.²⁷⁷ Omembe najdemo v različnih sumerskih in akadskih virih, neliterarnih in literarnih (sum. *lulim*, *darà-maš*, ak. *lulimu*, *lulimmu*, *ajjalu*); beseda je lahko osebno ime, del imena, pa tudi poimenovanje ozvezdja in vladarja. Jeleni so bili predvsem lovne živali (pogosto so jih lovili na konjih in z lovskimi psi), včasih so jih redili kot klavne živali, udomačevali in uporabljali pa so jih tudi kot vprežno živino. Bili so kultne živali boginj Ninħursanga in Ninmaħ, iz ohranjenih medicinskih besedil pa izvemo, da so jelenje rogove uporabljali v farmaciji in zdravilstvu. Pogosto so jih tudi upodabljali; upodobitve (slike, kipi, rezbarije) najdemo v grobovih od sredine 3. tisočletja pr. Kr. naprej, v Egiptu se pogosto najdejo prizori lova nanje, znane pa so tudi poslikave v palači asirskega kralja Sanheriba.²⁷⁸

V Svetem pismu je jelen (hebr. אַיִל *'ajjāl*) omenjen dvanajstkrat; vse omembe so v Stari zavezi, se pa za ves bližnje- in srednjevzhodni prostor v strokovni literaturi pojavljajo ugibanja, da morda ne gre za jelene, ampak za katero od vrst njim sorodnih antilop. Jelenje meso je bilo del prehrane Izraelcev; jelen je spadal med t. i. čiste živali, ki se jih sme jesti (5 Mz 12,15: »Nečisti in čisti ga sme jesti kakor gazelo in jelena.«; 5 Mz 12,22: »Jej ga tako, kakor ješ gazelo in jelena! Skupaj ga smeta jesti čisti in nečisti ...«; 5 Mz 14,4–5: »To so živali, ki jih smete jesti: govedo, ovca, koza, jelen, gazela ...«). Med ogromno količino živil, ki so jih dnevno porabili na Salomonovem dvoru, je bilo tudi »deset pitanih volov, dvajset pašnih volov in sto ovc poleg jelenov, gazel, srnjakov in pitane perutnine« (1 Kr 5,3–4). V *Žalostinkah* pisec vodilne sloje judovske družbe primerja z oslabljenim jelenom, ki ga lovijo: »Izginil je s hčere sionske / ves njen sijaj, / njeni knezi so postali kakor jeleni, / ki ne najdejo paše; šli so brez moči pred pregnjalcem« (Žal 1,6).

Jelen je bil tudi simbol hitrosti, spretnosti in gibčnosti; tako Izaija pravi: »Tedaj bo hromi skakal kakor jelen, jezik nemega bo vriskal« (Iz 35,6). Tem odlikam sta v *Visoki pesmi* dodani še lepota in mičnost, ko zaročenka svojega ljubega primerja z

276 KREUSER 1868, p. 112; SALZER 1893, p. 50; MENZEL 1856, I, pp. 404–406; KELLER 1909, 1913, I, pp. 277–279; LECLERCQ 1910; ORTH 1913; MOLSDORF 1926 (1984), nr. 1041, 1070, 1147; PEUCKERT 1931; UNDERWOOD 1950; FORSTNER 1967, pp. 285–290; MÖLLER-CHRISTENSEN-JØRGENSEN 1969, pp. 34–37; CANSDALE 1970, pp. 89–92 (Deer); GERLACH 1970; HEIMPEL 1972–1975; TOYNBEE 1973, pp. 143–148 (XIII. Deer and antelopes); BUTZER 1977; DIERAUER 1977, pp. 9, 12, 103, 107, 162, 165, 183, 208, 266 (Hirsch); KEEL-KÜCHLER-UHELINGER 1984, pp. 147–149 (Hirsch und Reh); FRANCE 1986, pp. 47–50 (Deer); KEEL 1986, pp. 90–96; DOMAGALSKI 1990; DOMAGALSKI 1991; DOMAGALSKI 1996; SCHENDA 1998, pp. 145–149; HÜNERMÖRDER 1999 (Rotwild); RIEDE 2002, pp. 48–49, 78, 249 (Hirsch); RIEDE 2010b.

277 BUTZER 1977.

278 BRENTJES 1963, pp. 37–38; HEIMPEL 1972–1975.

jelenom: »Moj ljubi je podoben gazeli ali mlademu jelenu.« (Vp 2,9); »Bodi podoben gazeli ali mlademu jelenu v razgrápanih gorah!« (Vp 2,17); »Pohiti, moj ljubi, bodi podoben gazeli ali mlademu jelenu na balzamovih gorah!« (Vp 8,14).

Ko Jakob blagoslavlja svoje sinove, za Neftálíja pravi, da je »spuščena košuta, lepe jelenčke koti« (1 Mz 49,21). Košute se v Stari zavezi omenjajo osemkrat (1 Mz 49,21; 2 Sam 22,34; Job 39,1; Ps 18,34; 22,1; Prg 5,19; Jer 14,5; Hab 3,19).²⁷⁹

Najznamenitejši odlomek, ki je povezan tudi s simboliko tretjega emblema, pa je omemba jelena v 42. psalmu: »Kakor hrepeni jelen po potokih voda, tako hrepeni moja duša po tebi, o Bog« (Ps 42(41),2). Na tem mestu je jelen primerjava s človeško dušo, odlomek pa je prispodoba in predpodoba krsta, zato je pogosto upodobljen na krstilnikih, v krstilnicah in v krstilnih kapelah, pa tudi na upodobitvah Kristusovega krsta.²⁸⁰

Kot zanimivost: iz latinskega besedila tega psalma (*quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum ita desiderat anima mea ad te Deus*) so humanisti povzeli svoje osnovno načelo znanstvenega dela: *ad fontes* »k virom«. Najprej je motiviko jelena v svoje delo *Canzoniere (Rerum vulgarium fragmenta)* vključil Petrarka,²⁸¹ za njim pa je idejo vrnitve k virom (*ad fontes*) uporabil Erazem Rotterdamski v svojem temeljnem teoretičnem delu s področja vzgoje in izobraževanja, *O metodi pouka ter branja in interpretiranja piscev (De ratione studii ac legendi interpretandique auctores 523 B 11): Sed in primis ad fontes ipsos properandum, id est graecos et antiquos*, »Predvsem pa se je treba čim prej posvetiti samim izviro, torej Grkom in najstarejšim piscem.«²⁸² Z njim je ta preprosta predložna zveza postala osrednji programski moto humanizma; viri so zanj pomenili antične pisce, tako poganske kot poznejše krščanske, ter seveda Sveto pismo, h katerim je za pravilno razumevanje in tolmačenje treba pristopati na ustrezen, znanstveni način. Idejo je dopolnil tudi Philipp Melanchthon v svojem inavguralnem govoru *O preoblikovanju študija mladine (De corrigendis adolescentiae studiis)* l. 1518, s katerim je nagovoril študirajočo mladino in jih opozoril na hibe v tedanjem načinu pouka.²⁸³

V antiki je bil na Vzhodu jelenji kožuh z belimi lisami podoba nočnega zvezdnega neba in zato atribut božanstev, povezanih z Luno, pozneje pri Grkih Artemide, včasih tudi Atene. Jelen je bil v grško-rimski antiki posvečen boginji lova Artemidi

279 RIEDE 2010b; MØLLER-CHRISTENSEN-JØRGENSEN 1969, pp. 34–37; DOMAGALSKI 1990, pp. 43–45.

280 Za natančnejšo teološko, filološko, filozofsko in literarno razlago psalma gl. GUNKEL 1986, pp. 176–183; KEEL 1986; RAVASI 1986, pp. 755–774; GERSTENBERGER 1988, pp. 178–182; KRAUS 1988, pp. 435–442; SEYBOLD 1996, pp. 173–178; HOSSFELD-ZENGER 1993, pp. 265–271; WEBER 2001, pp. 197–203; CRAIGIE-TATE 2004, pp. 455–459; GOLDINGAY 2006, pp. 18–31; BLAISING-HARDIN 2008, pp. 327–332; WEISER 2010 (1962), pp. 346–352; ROSS 2013, pp. 11–35; BRUEGGEMANN-BELLINGER 2014, pp. 202–207; DECLAISSE-WALFORD-JACOBSON-LANEEL TANNER 2014, pp. 424–428; GILLINGHAM 2018, pp. 258–263.

281 PETRARCA-BETTARINI 2005, pp. 874–880 *Rerum vulgarium fragmenta* CXC.

282 ERASMUS-MARGOLIN 1971, p. 120 (523B 11); ERASMUS-THOMPSON 1978, p. 673; PREVC 2021, pp. 26, 91.

283 MELANCHTHON 1518.

oz. Diani, z njim pa so povezana različna legendarna izročila; v mitologiji najdemo jelene v zgodbah o Apolonu, Heri/Junoni, Aktajonu, Heraklu/Herkulu, Telefu, Kiparisu, Kentavrih, Ifigeniji, Orfeju in Mitri. Herakles je npr. moral kot tretjo od svojih nalog, ki mu jih je naložil Evristej, v Mikene prinesiti kerintijsko košuto, ki je imela bronasta kopita in zlato rogovje. Delno je jelen povezan tudi z zgodbo o trojanski vojni; ko grško ladjevje zaradi brezvetrja ni moglo odriniti proti Troji, je moral Agamemnon žrtvovati Artemidi svojo hčer Ifigenijo, vendar jo je Artemida rešila in jo na žrtveniku zamenjala s košuto (tematika Evripidove tragedije *Ifigenija v Avlidi*). V keltski mitologiji je bil Cernun poosebljenje jelenjega boga. Najpomembnejši antični strokovni viri, ki prinašajo podatke o jelenih, so: Aristotel (384–322; 9. knjiga *Nauka o živalih*), Plinij Starejši (23/24–79), Ajlijan (ok. 170–ok. 222) in Solin (3. stoletje). Med njimi je jelena in njegov pomen v evropskem prostoru najbolj zaznamovala predstavitev Plinija Starejšega v *Naravoslovju*.²⁸⁴ V svojem opisu (zlasti 8, 112–119), ki je mešanica dejstev in legendarnih primesi, med drugim navaja, da »imajo svoje muhe, čeprav je jelen sicer najkrotkejša žival«; da se, ko jih zasleduje krdelo psov, »prostovoljno zatečejo k človeku, in kadar košute kotijo, se bolj kot poti, ki jih je utrla človeška noga, izogibajo odmaknjenih predelov, primernejših za zveri«; da samice po kotitvi mladiče učijo preživetvenih veščin; da se jeleni »na begu vedno odpočijejo, ustavijo se in se ozirajo nazaj, ko pa se nevarnost približa, znova iščejo zaščito v begu. To počnejo zaradi bolečine v črevesju, ki je tako slabotno, da v njem že ob rahlem udarcu pride do notranjih raztrganin«; da se, ko zaslišijo pasji lajež, »vedno poženejo v beg z vetrom, da njihov vonj izgine skupaj z njimi«; da sta jim vseč »pastirska piščal in petje«; da so ostrouhi, ko postavijo ušesa pokonci, in gluhi, ko jih spustijo; da nad vsem začudeno strmijo in »začudenje je tolikšno, da če se jim bliža konj ali telica, ne opazijo lovca ob njih, če pa ga opazijo, začudeno strmijo v lok in puščice«; da so dobri plavalci. Glede rogovja, ki je bilo v rabi v medicini, ljudskem zdravilstvu in magiji, Plinij pove: »Samci imajo rogove in so edine živali, ki jih spomladi v točno določenem času izgubijo. Zato se, ko se ta dan bliža, odpravijo v kar najbolj neprehodne kraje; ko jim rogovje odpade, se skrivajo, kakor da bi bili neoboroženi, vendar nam tudi ti ne privoščijo svoje lastnine. Meni da njihovega desnega roga ni mogoče nikoli najti, kakor da se v njem skriva kaka zdravilna snov, kar je – to je treba priznati – še bolj nenavadno, ker tudi v živalskih vrtovih vsako leto zamenjajo rogovje. Menijo, da ga zagrebejo. Najsi sežgemo en ali drug rog, njegov smrad odganja kače in omogoča odkrivanje božjasti. Rogovi so tudi znanilci, koliko so jeleni stari, saj jim vsako leto vse do šestega leta požene en nov paroček; od takrat naprej se rogovi obnavljajo v podobni obliki in z njih ni mogoče razbrati starosti; da je jelen star, pa se kaže na zobovju, kajti imajo ali samo nekaj zob ali nobenega in na spodnjem delu rogovja nimajo paročkov, ki sicer pri mlajših jelenih običajno štrlijo naprej na čelu. Skopljenim jelenom rogova ne odpadeta in tudi ne zrasteta na novo, poženeta pa iz vedno znova nastajajočih izrastkov,

284 *Naravoslovje* 8,36.38.76.97.101.112–119.225.228.

ki sta sprva podobna suhi koži, nato pa kot dve rahli veji zrasteta v trstu podobna odrastka, prekrita z mehkim puhom. Dokler nimajo rogov, hodijo ponoči na pašo. Med rastjo rogovje utrjujejo na vročem soncu in ga tu in tam preizkušajo na drevju. Ko so zadovoljni z njegovo trdnostjo, znova pridejo na plano. Ujeli so tudi že jelene z zelenečim bršljanom na rogovih, ki se je v rogove kot v kak les zasejal, ko so jeleni še nežno rogovje drgnili ob drevesa in ga tako preizkušali.« Iz medicinskih razlogov so uživali tudi jelenje meso: »Za vročinskimi obolenji ta žival ne oboleva; še več, zdravi celo strah pred njimi. Vemo, da so imele nedolgo tega nekatere odlične dame navado za zajtrk jesti jelenje meso in da leta niso obbolele za vročicami, vendar pa naj bi to držalo le, če je bil jelen ubit z eno samo rano.« To prepričanje se je preneslo tudi v srednjeveško zdravilstvo (npr. Hildegarda iz Bingna idr.). Plinij predstavi tudi legendarno izročilo o sovraštvu med jeleni in kačami: »Tudi jeleni se spopadajo s kačami; preiskujejo kačje luknje in jih s pihanjem skozi nosnice bezajo na plan, čeprav se kače upirajo. Zato je smrad zažganega jelenovega roga učinkovito sredstvo za odganjanje kač, odlično zdravilo zoper kačje pike pa je siriščnik v maternici ubitega jelenčka.«²⁸⁵

O jelenih, pa tudi o mitih, legendah in pripovedih, povezanih z njimi in s košutami, najdemo krajše ali daljše zapise ali omembe tudi pri Homerju, v homerskih himnah, pri Heziodu, Katulu, Vergiliju, Marcialu, Fajdru, Valeriju Maksimu, Siliju Italiku, Pavzaniju, Filostratu, Opijanuu, Avguštinu, Evzebiju, Gregorju Velikem, Prokopiju, Jordanesu, Agatiasu, Gregorju iz Toursa in še mnogih drugih.

V Grčiji in v Rimu najdemo številne upodobitve jelenov: kipce, poslikave na vazah in novcih, stenske poslikave, mozaike itd.; motivika je zelo različna, od preprostih do simbolnih upodobitev s prikazom pozitivnih ali negativnih lastnosti; na njih so poudarjeni njihovo rogovje in njihove najpomembnejše lastnosti: plašnost, hitrost in gracioznost. Viri omenjajo jelenje spopade s tigrom, levom, medvedom, risom, šakalom in orlom. Pogosto so upodobljeni prizori lova, ki pa so bili priljubljeni tudi v realnosti; jelene so lovili kot vir hrane in za zabavo družbene elite, zrežirane love nanje pa so prirejali tudi kot del cirkuških iger. Uporabljali so različne lovske tehnike: s psi, na konjih, z lovilnimi mrežami, z loki in puščicami, s sulicami ... V Rimu so jih v cesarskem obdobju pogosto udomačili; tako se je menda cesar Avrelijan (214–275, cesar v obdobju 270–275) po zmagi nad palmirsko kraljico Zenobijo I. 272 med triumfom vozil s četverovprego udomačenih jelenov, ki jih je nato žrtvoval Jupitru.²⁸⁶ Številni bogataši so jih gojili kot okrasne živali na svojih posestvih.²⁸⁷

285 PLINIJ STAREJŠI–HRIBERŠEK 2015, pp. 305–307.

286 *Cesarska zgodovina, Avrelijan 33, 3: fuit alius c<u>r<u>rus quattuor cervis iunctus, qui fuisse dicitur regis Gothorum. quo, ut multi memoriae tradiderunt, Capitolium Aurelianus invecus est, ut illic c<a>ederet cervos, quos cum eodem curru captos vovisse Iovi Optimo Maximo ferebatur.* HISTORIA AUGUSTA–AGNES 1960, p. 492; HISTORIA AUGUSTA–HOHL 1965, II, p. 174; WATSON 1999, pp. 79–80, 83–84, 177–179, 206; BEARD 2007, pp. 116, 122–123, 135, 321.

287 O jelenih v Grčiji in Rimu gl. zlasti KELLER 1887, pp. 85–101 (Edelhirsch); KELLER 1909, 1913, I, pp. 277–279; ORTH 1913; TOYNBEE 1973, pp. 143–148 (XIII. Deer and antelopes); DIERAUER 1977; HÜNERMÖRDER 1999; DOMAGALSKI 1990; DOMAGALSKI 1991; DOMAGALSKI 1996; RIEDE 2002.

V krščanstvu je jelen, ki je že v judovstvu veljal za čisto žival, ker se hrani izključno z rastlinjem, dobil kristološki pomen in je v ikonografiji pogosto simbol Kristusa. Včasih je na upodobitvah paradiža upodobljen v ozadju, na drugih požira kačo, kar je nadaljevanje antičnega izročila o sovraštvu med jeleni in kačami; in ker kača v krščanstvu simbolizira hudega duha, je ta upodobitev tudi simbolni prikaz spopada Kristusa s Satanom, tj. spopada dobrega z zlom, spopad jelena s kačo pa je lahko tudi alegorija poti k veri. Upodobitev lova na jelena je pogosto simbolni prikaz Kristusovih preganjalcev (tj. Judov), pa tudi preganjalcev kristjanov. Prizor spremenitve antičnega junaka Aktajona v jelena (vanj se je spremenil, ker je po mitološkem izročilu skrivaj opazoval boginjo Artemido med kopanjem z nimfami), ki ga nato raztrgajo lastni psi, simbolno prikazuje Kristusovo trpljenje in smrt. Jelen je bil tudi simbol apostolov. To simboliko najdemo pri številnih krščanskih piscih: pri Tertulijanu (po 150–220), Avguštinu (354–430), Hieronimu (348/349–420), Gregorju Nacianškem (ok. 329–390), Izidorju Seviljskem (ok. 560–636), Hrabanu Mavru (ok. 780–856), v *Fiziologu*, v srednjem veku pri Hildegardi iz Bina (ok. 1098–1179), Vincencu iz Beauvaisa (1184/1194–1264), Petru Lombardu (1095/1100–1160), Bartolomeju Angleškem (ok. 1190–po 1250), Tomažu iz Cantimpréja (ok. 1201–1270/1272), Albertu Velikem (ok. 1200–1280), Aleksandru Neckamu (1157–1217) in drugih.

V srednjeveškem zdravilstvu in medicini so uporabljali skoraj vse jelenje organe, še zlasti rogove; meso je veljalo za težko prebavljivo in polno črnega žolča (melanholično), a učinkovito proti vročici (verjetno pod vplivom Plinijeve predstavitve). Na srednjeveških upodobitvah je jelen žival pomladi, v opisih in na upodobitvah pa so izpostavljene enake lastnosti kot v antiki: rogovje, plašnost, urnost in gracioznost. Za kristjane je ostal prisposoba odnosa med človekom in Bogom ter simbol Kristusa; priljubljen pa je bil tudi prisposobni motiv 42. psalma, v katerem so prepoznavali predpodobo krsta, zato so pogosto upodabljali jelene ob vodi, in sicer ob rekah paradiža, na kantarosih (vodnjaki v preddverju starokrščanskih bazilik) in krstilnikih, dalje na mozaikih, kapitelih, frizih, na upodobitvah lova, kjer jih preganjajo ali psi ali divje zveri. Velik poudarek je bil na jelenji lastnosti, ki so jo izpostavili antični naravoslovci, namreč da mori kače, kar je pri kristjanih postalo topos za zmago dobrega nad zlom. Tudi srednjeveška legendarna izročila ga povezujejo s kačami, s katerimi je v nenehnem spopadanju in konfrontaciji: včasih jih preganja, včasih mu s svojim strupom škodujejo, včasih pride k studencu, spije vodo in utopi kačo v sebi ter jo z bljuvanjem izloči (kar ima simbolni pomen zmage nad zlom), spet drugič popije vodo, jo izpiha v kačje luknje in nato pohodi kače, ki prilezejo na plano, ali pa jih posrka iz njih. Ker je jelen žival, ki živi v krdelu, je postal tudi prisposoba prijateljstva (*cervus amicitiae*).²⁸⁸

Zanimiv srednjeveški motiv je jelen ob izviru življenja (lat. *Fons vitae*), ki je metafora za Kristusa. Osnova za razumevanje motiva izvira življenja sta dva odlomka

288 KREUSER 1868, p. 112.

iz Janezovega evangelija (4,13–14: »Jezus je odvrnil in ji rekel: ‚Vsak, kdor pije od te vode, bo spet žejen. Kdor pa bo pil od vode, ki mu jo bom jaz dal, ne bo nikoli žejen, ampak bo voda, katero mu bom dal, postala v njem izvir vode, ki teče v večno življenje.‘«; Jn 7,37: »Če je kdo žejen, naj pride k meni in naj pije. Kdor veruje vame, bodo, kakor pravi Pismo, iz njegovega osrčja tekle reke žive vode.«) in dva odlomka iz *Razodetja* (Apk 21,6: »Jaz sem Alfa in Omega, začetek in konec. Žejnemu bom dal zastoj od izvirka žive vode.«; Apk 22,17: »In kdor je žejen, naj pride. Kdor hoče, naj zastoj zajame vodo življenja.«). Na interpretacijo je močno vplival sv. Ambrož, ki je v tretjem poglavju dela *O paradizu* (*De Paradiso liber unus*) zapisal: »Bil je izvir, ki je namakal paradiz. In ta izvir ni bil nihče drug kot Jezus Kristus! Je izvir večnega življenja, tako kot tudi Oče ...«²⁸⁹ Metaforika se je prenesla tudi v krščansko himniko. Izvir življenja je eden od motivov, ki se uporabljajo za predstavitev Kristusa. Najdemo ga v »drobni« umetnosti (npr. rokopisne iluminacije), kot gradbeni okras, na talnih mozaikih, v sepulkralni umetnosti, na krstilnikih ipd. Tipi upodobitve izvira življenja so različni: lahko je prikazan kot posoda, kot kelih, kot tolos (stavba s stožčasto streho), lahko pa tudi kot hrib v paradizu, s katerega izvirajo štirje vodotoki (simbolični prikaz štirih evangelistov), včasih okronan s križem, včasih s posodo, podobno kelihu, Kristusovim monogramom ali z Jagnjetom Božjim, včasih je upodobljen sam Kristus ali pa samo vodnjak; skoraj vedno pa izvir življenja obdajajo živali, najpogosteje jelen. Izvir sam predstavlja krstni kamen; vzor zanj je bila verjetno krstilnica (baptisterij), ki jo je l. 440 v lateranski baziliki v Rimu posvetil papež Sikst III. (ok. 390–440, papež v obdobju 432–440). Včasih se izraz Izvir življenja (*Fons pietatis*) uporablja namesto izrazov Izvir pobožnosti (*Fons pietatis*) ali Izvir usmiljenja (*Fons misericordiae*), ki sta alegorična prikaza odrešitve človeštva s Kristusovo krvjo, ki pa vključuje tudi vodnjak.²⁹⁰

Jeleni in košute pogosto nastopajo v zgodbah in legendah o svetnikih: kažejo pot, rešujejo v stiskah (zlasti ženske in otroke), prehranjujejo svetnike, so posredovalci videnj ali se pojavljajo v videnjih, pokažejo prostor, kjer naj bi se gradila cerkev, in podobno. Jelen je atribut sv. Evstahija iz Rima († ok. 118), sv. Mamasa iz Cezareje († ok. 275; včasih na upodobitvah z dvema jelenoma, včasih molze košuto), sv. Abundija (Abundancija) iz Coma († 469), sv. Fruktuoza iz Brage († ok. 665), sv. Julijana Ubogega (Hospitatorja; domnevno 7. stoletje), sv. Huberta iz Lütticha (ok. 655–727; ob prikazni jelena, ki je v rogovju nosil križ, se je odvrnil od divjega življenja; jelen je včasih naslikan na knjigi, včasih z razpelom na rogovju), sv. Meinolfa (Meinulfa; ok. 795–857), sv. Feliksa iz Valoisa (1127–1212), sv. Ide iz Toggenburga (ok. 1140–1226), sv. Janeza iz Mathe (1154–1213) in sv. Katarine Švedske (1331/1332–1381; njen atribut je tudi košuta). Košuta se pojavlja

289 AMBROSIUS 1845a, coll. 279–280: *Erat fons, qui irrigaret paradisum. Qui fons nisi Dominus Jesus-Christus! Fons vitae aeternae est, sicut et Pater ... Et fons legitur, et fluvius legitur, qui irrigat paradisi lignum fructuosum ...*

290 UNDERWOOD 1950; GERLACH 1970; BRUBAKER 1989; WIPFLER 2004a–d; MURRAY–MURRAY–JONES 2013, pp. 212–213 (*Fons Vitae*).

kot atribut sv. Basijana iz Lodija (319–409), sv. Calogera s Sicilije (ok. 466–ok. 561; včasih je košuta upodobljena zadeta s puščico in na kolenih), sv. Goarja (ok. 495–575), sv. Aidana z Lindisfarna († 651), sv. Wulmarja († 689), sv. Egidija (640–ok. 720), sv. Genovefe iz Brabanta (ok. 730–ok. 750), sv. Ide iz Herzfelda (770/775–825), sv. Ivana (Jana) Češkega (9. stoletje; včasih je upodobljena košuta, zadeta s puščico) idr. Košuta je bila edina spremljevalka sv. Egidija, ki mu je zagotavljala tudi mleko; sv. Goar je dvema izstradanima duhovnikoma ponudil mleko, ki so mu ga dale tri košute; sv. Idi iz Toggenburga je jelen, ki je na rogovju nosil svetilko, ponoči pokazal pot (na upodobitvah ga včasih vodi angel, včasih z dvanajstimi svetilkami na rogovju); beli jelen, ki je med parožki nosil moder in rdeč križ, se je v viziji prikazal ustanovitelju trinitarijanskega reda Janezu iz Mathe; sv. Julijanu Ubogemu je jelen, ki ga je zasledoval na lovu, razkril, da bo umoril očeta in mater; sv. Evstahij je na lovu med zasledovanjem jelena imel videnje – med jelenovimi rogovji je zagledal križ; legendarno izročilo o sicer malo znanem opatu sv. Miletu navaja, da je svojima morilcema prerokoval, da bosta naslednji dan že mrtva, in res sta se medsebojno ustrelila, ko so hotela ubiti jelena. Bogato povezano z jeleni je legendarno anglosaško, zlasti irsko izročilo. Irski škof Etchen (Ehej, Etlan, Ehijan ali Ehin; ok. 490–578) ni imel volov, da bi jih vpregel v plug, zato je poklical divje jelene iz gozda, ki so se mu prostovoljno pustili vpreči, podobno tudi sv. Kuan (Cúan; † 752) in sv. Kentigern (518–612); jeleni so prostovoljno vlekli voz sv. Ruadána († 584); sv. Atracht (Atrakti; 6. stoletje) so jeleni prinašali les za gradnjo celice; irskega škofa sv. Kelaha (Cellach) iz Killale (6. stoletje) je pregnjal kralj Guaire Aidne mac Colmáin († 663) in ga dal umoriti v gozdu, toda dva jelena sta njegovo truplo prinesla v samostan Escrecha; jeleni so razkrili grob sv. Evermara (7. stoletje) ...²⁹¹

– **Vsi, ki ste žejni, pridite k vodi:** gl. Iz 55,1: *o omnes sitiientes venite ad aquas et qui non habetis argentum properate emite et comedite*, »O vsi, ki ste žejni, pridite k vodi, in vi, ki nimate denarja, pridite, kupite in jejte!«

– **posodo!:** Avtor je uporabil izraz *concha*, »školjka«, kar preneseno pomeni tudi »(školjkasta) posoda«.

– **Ranjeni jelen, le k njej! Voda rešila te bo:** prim. Ps 41,2: *quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum ita desiderat anima mea ad te Deus*, »Kakor hrepeni jelen po potokih voda, tako hrepeni moja duša po tebi, o Bog.«

291 MENZEL 1856, I, pp. 404–406.

EMBLEM IV.

Simbolika: a) krona, b) kralj, c) žezlo, č) zmagovalka, d) demon

a) krona: Krona simbolizira²⁹² tako politično kot versko oblast, dalje vrlino, mo-drost, pesništvo, je znamenje zmage in odličnosti ter nasploh zunanje znamenje vi-sokega, zlasti vladarskega položaja, njegove moči in dostojanstva. Dodatni simbolni pomen imajo tudi povzdignjena glava pri kronanju, okrogla oblika same krone, ki je znamenje popolnosti, dalje dragoceni materiali, iz katerih je izdelana, pa tudi okra-sni elementi krone, tj. dragulji in biseri, ki simbolizirajo polnost moči. V civilnem okolju je predvsem znamenje kraljevskega dostojanstva in najpomembnejša med kraljevskimi insignijami. Lahko gre za preprost obroč, včasih cvetni venec, včasih za zlato krono, bogato okrašeno z biseri in dragimi kamni; zlata krona ima že sama po sebi nadih božanskosti, saj lahko simbolizira Sonce in svetlobo. Krona je vladarsko znamenje bogov, vladarsko (kraljevsko) znamenje ljudi, lahko pa je tudi znamenje svetosti in mučeništva (kot simbol zmage nad grehom in smrtjo); v prenesenem po-menu je tudi znamenje časti in slave ter razkazovanja sijaja in razkošja.

V antiki so s krono krasili bogove, božanstva, junake in junakinje. Različne krone nosijo najpomembnejši bogovi in boginje (Zevs/Jupiter, Pozejdon/Neptun, Hera/Junona, Demetra/Cerera ...). Lahko so bile narejene oz. spletene iz rastlin ali dreves, posvečenih njim, ali pa so bile izdelane iz dragocenih materialov. Okronati človeka je pomenilo, da se to osebo posveti nekemu bogu ali božanstvu; od tod izhaja tudi kronanje kraljev, ker je po antičnem prepričanju njihova kraljevska oblast izvirala od bogov. Pozneje so to navado privzeli svečeniki, pa atleti oz. udeleženci na različnih igrah ter mladoporočenca na dan poroke.²⁹³

V različnih besedilih Svetega pisma se za krono, venec ali načelek oz. diadem, ki je krono nadomeščal, uporabljajo naslednji izrazi: hebr. *אֵתָרָח* 'āṭārāh, »venec«, »krona«, »diadem«, in *נֹר* *nezaer*, »diadem«, »načelek«, gr. *διάδημα* /*diādēma* in *στέφανος* /*stéphanos* ter lat. *corona* in *diadema*. V Stari zavezi (2 Kr 11,12; Ps 21,4)

292 MENZEL 1854–1856, I, pp. 531–533 (Krone); SALZER 1893, pp. 331–332 (Kranz. Krone.), 458–467 (Königin); FIEBIGER 1901; KÖCHLING 1914; GANSZYNIETZ 1922; DEUBNER 1933; UNGER 1938a; BAUS 1940 (1965); HELLER 1962, pp. 130–131 (Krone, Kranz); MEISTER 1964; TWINING 1967, pp. 1–170 (Crown and Empire; Crown and the West; Church and Crown; Crowns of Princes and Sovereign Dukes, Crown Miscellany); FORSTNER 1967, pp. 411–416 (Kranz und Krone); GUSSONE 1970; VAN OS 1971; RED.–KLEWITZ–FILLITZ 1970; URECH 1974, p. 128 (Kranz, Krone); BADURINA 1979, pp. 367–368 (Kruna); STRAUSS 1980; BLECH 1982; FORSTNER 1986, p. 376 (Kranz und Krone); SCHAUERTE–GEBHARD 1989; FASTENRATH–TSCHOCHNER 1991; LIEBL 1991; McCORMICK 1991; KELLERMANN 2001; ELBERN 1999a; LÜCK 2015; DE TROYER 2006; ENGEMANN 2006; SEIBERT 2007, pp. 77 (Diadem, Krone), 191–192 (Krone, Krönung), 192–193 (Krönung Mariens); YEIVIN–RABINOWITZ–SPERLING 2007; KRETSCHMER 2008, pp. 241–243 (Krone); WAGNER 2008; BERGMANN 2010; BUTZER–JACOB 2021, pp. 344–345 (Krone; MD).

293 Za pomen in rabo krone v antiki in v obdobju Bizanca gl. FIEBIGER 1901; KÖCHLING 1914; GANSZYNIETZ 1922; DEUBNER 1933; BAUS 1940 (1965); BLECH 1982; McCORMICK 1991; BERGMANN 2010.

je načelek oz. diadem ali krona znamenje kraljev, kronanja kot legitimacije in posvečenosti kralja, simbol kraljeve moči in veljave tako v času miru kot v času vojne. Je simbol kraljevega dostojanstva tako v obdobjih uspeha kot tudi ob neuspehih (prim. Ps 132,18: »... na njem pa bo cvetela njegova krona.«; Ps 89,40: »... do tal si onečastil njegov diadem.«). Izrecno se omenja talent težka zlata krona amonitskega mesta Raba, ki je postala Davidova krona (2 Sam 12,26–31; gl. tudi 1 Krn 20,1–3); omenja se tudi v psalmih (Ps 21(20),4: »... na glavo si mu položil krono iz čistega zlata.«). Večkrat se kot kraljevo znamenje omenja načelek ali diadem; medtem ko je krona sklenjena in masivna, izdelana iz trdnih dragocenih materialov in z okrasjem (biseri, dragulji), pa je diadem (gr. διάδημα /*diádēmal*) sklenjen obroč ali trak iz kovine. Diadem je bil predhodnik krone in uveljavljen okras že pri helenističnih vladarjih, pozneje tudi pri vladarjih na Zahodu, od Konstantina naprej pa je bil simbol cesarske časti. Tudi diademi so bili pogosto bogato okrašeni na različne načine, včasih s cvetnimi motivi. Diadem izvira iz načelka, pletene ali nasvitkane načelne poveze iz blaga, ki je bil na Vzhodu uveljavljen del noše in splošno pokrivalo moških in žensk. (Sveti) načelek je bil znamenje duhovniške službe ter znamenje velikih duhovnikov in s tem vrhovnega duhovniškega dostojanstva (2 Mz 28,36.38). Visoki judovski svečeniki so na pokrivalu nosili načelek, s škrlatno vrvico privezano zlato ploščico, na katero je bilo vgravirano: »Sveto Gospodu!« (2 Mz 29,6; 39,30; 3 Mz 8,9).

V obliki venca oz. krone so tudi okrasili na skrinji zaveze (2 Mz 25,11), na mizi za hlebe (2 Mz 25,24) in na kadilnem oltarju (2 Mz 30,3); ko Bog krona leto, je to znamenje izjemne rodovitnosti (Ps 65,12); v *Visoki pesmi* mati zaročenca krona kot kralja Salomona (Vp 3,11; prim. tudi Ez 16,12); z venci (iz cvetja) se krasijo tudi pijanci (Iz 28,1.3); spominska krona, ki bo podeljena velikemu duhovniku Ješúju, Jocadákovemu sinu, bo iz zlata in srebra (Zah 6,11–14). Krona je lahko simbol posebne časti in nagrada za častivredno življenje; simbolizira modrost (Prg 4,9: »Dala ti bo ljubeč venec na glavo, / podarila ti bo sijajno krono.«; Prg 14,24: »Krona modrih je njihovo bogastvo ...«); Sion bo »krasna krona v Gospodovi roki, / kraljevski venec v roki svojega Boga« (Iz 62,3); »Vrla žena je krona svojemu možu« (Prg 12,4); tudi »sivi lasje so častna krona, / najti jo je na poti pravičnosti« (Prg 16,31); vnuki so krona starejših (Prg 17,6: »Krona starih so otrok otroci ...«); strah Gospodov je krona modrosti (Sir 1,18); izguba časti je kakor izguba krone (Job 19,9); pravični »bodo prejeli veličastno kraljestvo in prekrasen diadem iz Gospodove roke« (Mdr 5,16); padec krone s kraljeve glave ponazarja izgubo oblasti, politični in osebni zaton (Jer 13,18; Žal 5,16; Job 19,9); pobožne Bog »krona z dobroto in usmiljenjem ...« (Ps 103(102),4).

V Novi zavezi je trnova krona znamenje zasmehovanja in trpljenja (Jn 19,5). Od različnih oblik poganškega okraševanja z venci se omenja tudi venec kot nagrada za zmagovitega športnika, ki namiguje na nebeško krono kot nagrado (1 Kor 9,24; 2 Tim 2,4–5); Tesaloničani so »naše upanje in naše veselje in venec« (1 Tes 2,19); v sporočilu angelu Cerkve v Smirni se zapiše: »Bodi zvest vse do smrti in dal ti bom venec življenja« (Raz 2,8). Krona ali venec je lahko predmet veselja in upanja; apostol

Pavel imenuje Filippljane »moji ljubi in tako zaželeni bratje, moje veselje in moj venec« (Fil 4,1) in za Tesaloničane se sprašuje: »Kajti kdo je naše upanje in naše veselje in venec, ... če ne prav vi?« (1 Tes 2,19); Gospod, pravični sodnik, daje »pripravljen venec pravičnosti« (2 Tim 4,7–8); 24 starešin v *Razodetju* (4,10) popada na kolena pred sedečim na (Božjem) prestolu in meče svoje vence pred prestol; rdeči zmaj iz *Razodetja* (12,3) »je imel sedem glav in deset rogov, na njegovih glavah pa je bilo sedem diademov«; jezdec na belem konju (tj. Kristus) »na glavi nosi veliko diademov« (Raz 19,12); zvesti do konca bodo prejeli venec življenja (Raz 2,10: »Bodi zvest vse do smrti in dal ti bom venec življenja.«).

V zgodnjem krščanstvu, pa tudi pozneje, v srednjem veku, je bila simbolika krone tesno povezana s simboliko venca; tako v virih kot tudi na upodobitvah se motivi ki venca in krone prepletata. Kristjani se za proslavitev različnih uspehov niso bali okrasiti se z venci; da bi kristjane od tega odvrnil, je Tertulijan (ok. 150 – ok. 220) napisal spis *O vencu* (*De corona*), v katerem je izrecno poudaril, da je nošenje venca poganska navada. Krona je postala simbol kraljevske oblasti, pa tudi zmage, vrline in celo plodnosti oz. rodovitnosti. Kot zmagoslavno znamenje nesmrtnosti in Bogu všečnega življenja se v zgodnjem krščanstvu pojavlja na sarkofagih in kot atribut mučencev; krona na grobu mučenca je bila počastitev, ki mu jo je izkazala Cerkev, in opomnik na sijajno plačilo, ki ga čaka v onostranstvu. Krona je zato postala prvi simbol svetosti.

Simbolni predpodoobi Marijinega kronanja sta:

- a) počastitev Batšébe s strani njenega sina Salomona (1 Kr 2,19: »Batšéba je prišla h kralju Salomonu, da bi govorila z njim glede Adoníja. Kralj je vstal, ji šel naproti in se ji priklonil do tal. Zatem je sédel na prestol in dal postaviti še prestol za kraljevo mater. Sedla je na njegovo desnico.«);
- b) kronanje Estere s strani kralja Ahasvérja namesto kraljice Vaští (Est 2,17: »Kralj je vzljubil Estero bolj kot vse druge žene in našla je milost in naklonjenost pred njim, bolj kot vse mladenke. Posadil ji je kraljevsko krono na glavo in jo naredil za kraljico namesto Vaští.«).

Marija s krono z dvanajstimi zvezdami je nasprotno podoba apokaliptične žene v *Razodetju* (12,1): »Na nebu se je prikazalo veliko znamenje: žena, ogrnjena s soncem, in luna pod njenimi nogami, na njeni glavi pa venec dvanajstih zvezd.«

Osnova za motiv Marije Kraljice je nauk o Marijinem vnebovzetju. Njeno kronanje v Svetem pismu ni izpričano; je pogosta tema v poznejšem legendarnem izročilu (npr. Jakob de Voragine in njegove *Zlate legende* (*Legenda aurea*)), glavni vir so homilije ter liturgična in apokrifna besedila, v katerih se omenja kronanje, ter nekateri odlomki iz Svetega pisma, iz katerih se lahko nanj sklepa po smislu (gl. npr. Vp 4,8: »Pridi z Libanona, nevesta, / pridi z Libanona, pridi; / spusti se z vrha Amáne, / z vrha Senírja in Hermona.«; Ps 20(21),4: »Zares, prehitel si ga z blagoslovi dobrega, / na glavo si mu položil krono iz čistega zlata.«; Ps 44(45),10: »Kraljevske hčere so

med tvojimi dragimi, / na tvoji desnici stoji družica z zlatom iz Ofirja.«). Poznejše mariološke interpretacije v teh besedilih ugotavljajo simbolno Marijino vlogo, pa tudi podobnost med Marijo in Cerkvijo.

Motiv kronane Marije najdemo od 12. stoletja. Krona na glavi Marije postane Marijin stalni atribut in je znamenje, da je Kraljica neba. Na upodobitvah se kronana Marija pojavlja ob Kristusu na prestolu in sprejema njegov blagoslov; lahko jo krona Kristus ali angel ali pozneje Bog Oče ali Sveta trojica; najdemo tudi upodobitve umirajoče Marije ali vnebovzete, ki jo čaka krona življenja, ali pa Marije z otrokom v naročju, nad katero se pojavlja Božja roka ali angel s krono.

V srednjem veku je bila kraljeva krona navadno iz zlata, votivne in podobne kro- ne pa so bile lahko tudi iz srebra. Trojna krona ali tiara je svetna krona papežev, ki je bila simbol trivladja (*triregnum*): prvi kronski del simbolizira duhovno oblast, drugi posvetno oblast, tretji, dodan v 14. stoletju, pa naj bi nakazoval, da papeževa oblast sega tudi do nebes; ta simbolika se opira na odlomek iz Nove zaveze, ko Kristus Petru, poznejšemu prvemu papežu, napove, da mu bo predal vodenje Cerkve: »Jaz pa ti povem: ,Ti si Peter in na tej skali bom sezidal svojo Cerkev in vrata podzemlja je ne bodo premagala. Dal ti bom ključe nebeškega kraljestva; in kar koli boš zavezal na zemlji, bo zavezano v nebesih; in kar koli boš razvezal na zemlji, bo razvezano v nebesih.« (Mt 16,18–19). Tridelna tiara lahko simbolizira tudi tri tedaj znane dele sveta: Evropo, Azijo in Afriko. Tretji pomen se lahko nanaša na Cerkev in je simbol trpeče, bojujoče se in zmagoslavne (triumfirajoče) Cerkve. Lahko je tudi atribut personifikacije Cerkve (*Ecclesia*). Danes tridelna papeška krona, ki se v uradnem ceremonialu ne uporablja več, simbolizira tri naloge papeža: nalogo posvečevanja, nalogo sodne oblasti in nalogo učitelja. Papeže so pogosto upodabljali s tiaro kot atributom, še zlasti papeže, ki so bili razglašeni za svetnike, npr. Peter († 64–67), Gregor I. Veliki (ok. 540–604), Silvester I. (pred 300–335) idr. Tiara, ki leži na tleh, je atribut svetnikov, ki so odklonili papeško čast, kot npr. Majol Klinijski (906–994) in Filip Benicij (Filippo Benizi; 1233–1285), ali so postali papeži in so se tej časti odrekli, kot npr. Celestin V. (1209/1210–1296), ki je ob Benediktu XVI. edini, ki se je papeštvu odrekel prostovoljno.

Petdelna krona je prihranjena samo za Boga Očeta. Številni okronani ženski liki so tudi personifikacije, npr. božanska Modrost (*divina Sapientia*), teološki vrlini Vera (*Fides*) in Upanje (*Spes*), pa Pravičnost (*Iustitia*), Vztrajnost (*Perseverantia*), Cerkev (*Ecclesia*) in Filozofija (*Philosophia*). Krona postrani na glavi ali z glave drseča krona je znamenje zatona judovstva in personifikacija sinagoge, ker so visoki svečeniki v judovstvu kot znamenje svoje časti nosili diadem podobne zlate kro- ne. Trnova krona je znamenje Jezusovega trpljenja in obenem zaničevanja (iz katere rastline je bila izdelana Jezusova trnova krona, ni znano; gl. Mt 27,29: »Iz trnja so spletli kro- no in mu jo dali na glavo in trst v njegovo desnico. Poklekovali so pred njim, ga zasmehovali in govorili: »Pozdravljen, judovski kralj!«); obenem pa je tudi atribut Ludvika IX. Francoskega (1214–1270), ki je dal za to relikvijo narediti Sveto kapelo

v Parizu (Sainte Chapelle; zgrajena 1244–1248). Poročna krona oz. nevestina krona, ki ponekod nadomešča venec, je znamenje devištva, pa tudi svetosti zakona. Železna krona zaznamuje stanovitnost, je pa tudi znamenje tiranije; krona oz. venec iz rož je znamenje ljubezni.

Krona je atribut številnih svetnikov in mučencev (kot simbol zmage nad grehom in smrtjo), npr.: krona na razpuščenih laseh je atribut sv. Katarine Aleksandrijske (282/187–305/307); dve kroni ali tri krone so atribut sv. Elizabete Turinške (Ogrske; 1207–1231); je znamenje kralja sv. Ludvika IX. Francoskega (1214–1270), ki ima lahko tudi trnovo krono; sv. Ludvika Toulouškega (1274–1297), ki je včasih upodobljen s tremi kronami ob sebi; sv. Cecilija ima krono oz. venec iz rož; sv. Veronika in sv. Magdalena sta včasih upodobljeni s trnovo krono.

Krona je osrednji motiv legende o štirih svetih okronanih mučencih (*sancti quattuor coronati*), ki združuje zgodbe treh različnih skupin mučencev. Prva zgodba govori o štirih vojakih oz. vojaških pisarjih častne straže cesarja Dioklecijana (njihovih imen ne poznamo), ki niso hoteli darovati Bogu Eskulapu, zato so jih l. 311 s svinčnimi bati do smrti pretepli pri Trajanovih termah in nato vrgli trupla psom, ki se jih niso dotaknili, ampak so jih čuvali, nato pa so bili pokopani v katakombah (po drugi različici v bližnji cerkvi, po njih imenovani *Quattuor coronati*). Istočasno so v Albanu mučeniške smrti umrli štirje posamezniki (Sever, Viktorin, Karpofor in Severijan) ter bili pokopani na bližnjem pokopališču. Tretja zgodba govori o štirih mučencih (Klavdij, Nikostrat, Kastorij in Sempronijan), ki so delali v kamnolomu v Panoniji in bi morali po Dioklecijanovem naročilu izdelati Eskulapov kip, kar pa so zavrnilo in bili za kazen utopljeni v Savi pri Sirmiju; petemu, po imenu Simplicij, je bilo prizaneseno, zato je lahko poskrbel za trupla svojih prijateljev, njihove ostanke pa naj bi prenesli v Rim in jih pokopali v kripti cerkve Svetih štirih okronanih mučencev skupaj z zgoraj omenjenimi (anonimnimi) vojaki.²⁹⁴

Med svetniki, blaženimi in mučenci so s krono pogosto upodobljeni nekateri vladarji, ki so bili razglašeni za svetnike, ter svetniki, ki so bili plemenitega rodu, npr.: cesar Henrik II. (973–1024) in njegova soproga cesarica Kunigunda Luksemburška (ok. 980–1033); Ludvik IX. (Ludvik Sveti, Ludvik Anžujski; 1214–1270); Abbo iz Metza († 707); Firmin iz Amiens (tudi Firmin Starejši; ok. 272–303); Adalbert iz Egmonda († 740); Erentruda iz Salzburga (ok. 650–718); Irmengarda iz Chiemseeja (831/833–866); Vendelin (ok. 555–617); Romarik (ok. 570–655); Zdislava iz Lemberka (ok. 1215–1252); Alojzij Gonzaga (1568–1591); Frančišek Borgia (1510–1572); Radegunda Turinška (520–587); Jošt (Jodok; ok. 600–669), ki ima lahko krono na roki ali ob nogah; Sebald (8. stoletje); Rajmund Nonat (Nerojejni; 1204–1240) s tremi kronami na palmovi veji; Rita Kasijska (ok. 1381–1447); Ivana Portugalska (1452–1490) s tremi kronami na pisalnem peresu; Teodelinda (ok. 570–627) z železno krono; Godelina (Godeleva) iz Gistla s štirimi kronami; Katarina Aleksandrijska (ok. 287–ok. 305) z dvema kronama (enako kot Elizabeta

294 AMORE-CANNATA 1968; BASHIR-HECHT 1976; SEELIGER 2001.

Turinška); Gotfrid (Gottfried) Kapenberški (1096/1097–1127) in Elizabeta Portugalska (1271–1336) z dvema kronama, eno na glavi in eno v roki; Lucij iz Chura (5./6. stoletje) s posebej veliko krono idr.

Pomen Marije kot kraljice je razviden tudi iz lavretanskih litanij, v katerih je 13 vzklikov, ki se obračajo nanjo kot kraljico (Kraljica angelov, Kraljica očakov, Kraljica prerokov, Kraljica apostolov, Kraljica mučencev, Kraljica pričevalcev, Kraljica devic, Kraljica vseh svetnikov, Kraljica brez madeža izvirnega greha spočeta, Kraljica v nebesa vzeta, Kraljica svetega rožnega venca, Kraljica družine, Kraljica miru).

b) kralj: V Svetem pismu se za kralja²⁹⁵ uporabljajo naslednji izrazi:

- a) v hebr. מֶלֶךְ *melek* (gl. tudi מַלְאָךְ *mālāk*, »postati kralj«, »(za)vladati«, »zakraljevati«; מַלְכוּת *malkūt*, »kraljestvo«, »kraljevska oblast«; מַמְלָכָה *mamlākā*, »kraljestvo«, »kraljevina«; מַמְלֻכּוּת *mamlākūt*, »kraljestvo«, »kraljevska oblast«) in שָׂר *śar*, »vladar«, »kralj« (gl. tudi שָׂרָר *śārar*, »vladati«, »imeti oblast«; מִשְׂרָה *miśrā*, »kraljestvo«, »oblast«);²⁹⁶
- b) v gr. večinoma βασιλεύς *basileús*, »kralj« (gre za predgrško besedo, prevzeto iz katerega od jezikov, ki so jih govorili na območju Grčije pred prihodom Grkov; uporabljajo se tudi izrazi κοίρανος *koíranos*, »gospod«, »gospodar«, »vladar«; ἄναξ *ánax*, »gospodar«, »vladar«, »knez«; in τύραννος *týrannos*, »vladar«, »samodržec«, »vladar«, »kralj«);²⁹⁷
- c) v lat. *rex*, »kralj« (prim. *regere*, »voditi«, »vladati«).²⁹⁸

295 MENZEL 1854–1856, I, pp. 495–497 (König); GALLING 1929; NOTH 1930; LABAT 1939; ALT 1953; WIDENGREN 1955; THE SACRAL KINGSHIP 1959; KUTSCH 1963; EISSFELDT 1964; SCHMIDT 1966; ENGNELL 1967; FOHRER 1969; RED. 1970c; DE VAUX 1971–1973; MACHOLZ 1972; ISHIDA 1977; BRUNNER 1980, col. 461–464 (gl. tudi s. v. Königin, Königinnentitel, Königsberufung, Königsbezeichnung, Königsbrief, Königsbriefe, Königsdogma, Königserzählung, Königsgrab, Königsgräbertal, Königsideologie, Ornat, Herrschaftsemlème, Königskrönung, Königskult, Königslisten. Königsmumien, Königsmutter, Königsnamen und -titel, Königspflichten, Königsplastik, Königsring, Königssohn, Königssohn von Kusch, Königsstatuen, Königstitulatur, Königstotenkult, Königsverehrung durch spätere Herrscher, Königswahl, pp. 464–664); EDZARD 1980–1983; SEUX 1980–1983; VON BERKERATH 1980; AHLSTRÖM 1982; DAVIES–FINKELSTEIN 1984; DONNER 1984–1986; LURKER 1987, pp. 173–175; BUCHHOLZ 1988; DAVIES–FINKELSTEIN 1989; LANCZKOWSKI–SCHMIDT–STAUBACH 1990; WÄLTHNER 1990; AHLSTRÖM–ROLLEFSON–EDELMAAN 1993; NIEMANN 1993; SCHMIDT 1995a, pp. 7–39; ALBERTZ 1996–1997; DIETRICH 1997; KEEL 1997, pp. 243–306 (The king); SEYBOLD–RINGGREN–FABRY 1997; COOGAN 1998; SCHOORS 1998; HORBURY–DAVIES–STURDY 1999; SCHIPPER 1999; DE PURY–RÖMER 2000; ALBERTZ 2001; FRANKE 2001; VEENHOF 2001; FINKELSTEIN–SILBERMAN 2002; ELVERS 2015b; HAAG 2003; LIVERANI 2003; PROVAN–LONG–LONGMAN 2003; ANTON–BECK–BRONISCH IDR. 2004; GRABBE 2004–2021; NIEHR 2004; ERKENS 2005; GERSTENBERGER 2005; ERKENS 2006; KESSLER 2006; MERRILL 2008; SASSE 2009; STEGEMANN 2009; REBENICH 2012; RÖMER 2013; ARNOLD–HESS 2014; PIETSCH 2014; BERLEJUNG–FREVEL 2015b; KRATZ 2017, pp. 1–78 (Geschichte Israels und Judas); REBENICH–WIENAND 2017; LIPIŃSKI 2018; MÜLLER 2020; KNAUF–NIEMANN 2021; SCHMITZ 2022; FREVEL 2023.

296 Za pomen in etimološko razlago gl. SEYBOLD–RINGGREN–FABRY 1997; NIEHR 2004.

297 HOFMANN 1949, p. 33; FRISK 1960–1972, pp. 222–223; CHANTRAINE 1968–1980, pp. 166–167; BEEKES–VAN BEEK 2010, p. 203.

298 WALDE 1910, p. 652; ERNOUT–MEILLET–ANDRÉ 2001, pp. 572–573; DE VAAN 2008, p. 522.

V Svetem pismu srečamo kot nosilce kraljevske oblasti skoraj izključno moške vladarje; izjemi sta kraljica iz Sabe (1 Kr 10) in kraljica Atalja (2 Kr 11), naziv »kraljica« pa nosita tudi kraljeva žena in kraljeva mati (kraljica mati),²⁹⁹ ki ob kralju uživata najvišji položaj. Položaj izraelskih in judovskih kraljev je bil drugačen kot položaj egipčanskih, sosednjih bližnjevzhodnih in mezopotamskih vladarjev,³⁰⁰ ki so veljali za potomce bogov ter imeli tudi božanski status in attribute; vloga svetopisemskih kraljev je bila bolj posredniška (kot vezni člen med Bogom in ljudmi).³⁰¹

Kralji so bili najvišji politični, vojaški, sodni in verski oblastniki; bili so izbranci in maziljenci (1 Sam 10; 16; 2 Sam 7,8 in nasl.; 1 Kr 1,32 in nasl.; 2 Kr 9,3). Neka-tera imena v zgodovini izstopajo, predvsem David in Salomon. Kralji so bili prvotno potrjeni z obredom maziljenja (Sod 9,8.15; 1 Sam 15,1.17), ki je postalo sestavni del ustoličenja (1 Kr 1,34.39) kot simbol prenosa kraljeve oblasti in znamenje, da je kralj božji izbranec (Ps 2,7; prim. 2 Sam 7,14); ob ustoličenju, ki je potekalo na Sionu, v templju in v kraljevi palači, je kralj prejel insignije (žezlo in diadem), ljudstvo pa ga je pozdravilo z aklamacijo (1 Kr 1,39).

Kralj je bil pastir svojega ljudstva (2 Sam 5,7: »... kateremu izmed Izraelovih rodovnih poglavarjev, ki sem jih postavil za pastirje svojega ljudstva Izraela?«), skrbel je za gradnje (2 Sam 7; 1 Kr 5,15 in nasl.) in za državno upravo ter upravljal kraljevi dvor. Bil je skrbnik uradne državne religije (1 Kr 7,13 in nasl.; 2 Kr 12,5 in nasl.; 16,10 in nasl.; 22,3 in nasl.), kar je bilo izjemnega pomena, ker je bila verska pripadnost Izraelcev glavni gradnik njihove nacionalne identitete, skrbel je za svetišča in za versko čaščenje, imel je vlogo vrhovnega svečenika, opravljal je darovanja in bil odgovoren za verske reforme (1 Sam 13,8 in nasl.; 2 Sam 6,13 in nasl.; 1 Kr 3,4 in nasl.; 12,26 in nasl.; 2 Kr 16,15 in nasl. ...). Na pravnem področju je bil skrbnik in nadzornik zakonitosti, prava in reda ter zaščitnik najšibkejših, tj. vdov in sirot,

299 O vlogi kralja v Svetem pismu gl. MACHOLZ 1972; AHLSTRÖM 1982; SCHMIDT 1995a; PIETSCH 2014; BERLEJUNG-FREVEL 2015b. – O pomenu kralja v zgodovini Izraela in o verski zgodovini Izraela gl. GALLING 1929; NOTH 1930; ALT 1953; KUTSCH 1963; EISSFELDT 1964; FOHREH 1969; DE VAUX 1971–1973; ISHIDA 1977; DAVIES-FINKELSTEIN 1984; DONNER 1984–1986; BUCHHOLZ 1988; LANCZKOWSKI-SCHMIDT-STAUACH 1990 NIEMANN 1993; ALBERTZ 1996–1997; DAVIES-FINKELSTEIN 1989; AHLSTRÖM-ROLLEFSON-EDELMAN 1993; DIETRICH 1997; COOGAN 1998; SCHOORS 1998; HORBURY-DAVIES-STURDY 1999; SCHIPPER 1999; DE PURY-RÖMER 2000; ALBERTZ 2001; FINKELSTEIN-SILBERMAN 2002; HAAG 2003; LIVERANI 2003; PROVAN-LONG-LONGMAN 2003; GRABBE 2004–2021; GERSTENBERGER 2005; KESSLER 2006; MERRILL 2008; SASSE 2009; STEGEMANN 2009; REBENICH 2012; RÖMER 2013; ARNOLD-HESS 2014; PIETSCH 2014; KRATZ 2017; LIPÍŇSKI 2018; MÜLLER 2020; KNAUF-NIEMANN 2021; SCHMITZ 2022; FREVEL 2023.

300 O bližnjevzhodnih kulturah (kraljevinah) gl. GALLING 1929; SCHMIDT 1966; BRUNNER 1980; EDZARD 1980–1983; SEUX 1980–1983; VON BERKERATH 1980; DONNER 1984–1986; SCHIPPER 1999; FRANKE 2001; VEENHOF 2001; REBENICH 2012; PIETSCH 2014. – O vlogi kralja in kraljevine v antiki gl. VON SCHOEFFER 1897 (Basileus); ROSENBERG 1914 (Rex); CANCEK-KIRSCHBAUM-KAHL-WIESEHÖFER-EDER 2015 (Herrscher); CARLIER-TINNEFELD 2015 (Basileus); EDER-CANCEK-KIRSCHBAUM-KAHL-WIESEHÖFER 2015 (Herrschaft); ELWERS 2003–2012 (Rex); REBENICH 2012; REBENICH-WIENAND 2017.

301 O sakralni kraljevski oblasti gl. LABAT 1939; WIDENGREN 1955; THE SACRAL KINGSHIP 1959; SCHMIDT 1966; ENGNELL 1967; PONGRATZ-LEISTEN 2015 (Gottkönigtum); ANTON-BECK-BRONISCH IDR. 2004; ERKENS 2006; PIETSCH 2014.

na vojaškem področju pa najvišji vojaški poveljnik (2 Sam 8,2–14; 10,6–19; 1 Kr 11,14 in nasl.). O njihovi vlogi govorijo tudi t. i. kraljevi psalmi (gl. npr. Ps 2: Bog in njegov Maziljenec; Ps 72: Kralj miru in njegovo kraljestvo; Ps 89: Hvalnica in prošnja zvestemu Bogu; Ps 110: Ustoličenje kralja duhovnika). Večkrat se omenja tudi kraljevska oblast Boga (Ps 47,9; 93,1; 96,10; 97,1; 99,1; 146,10).

Svetopisemska besedila so pogosto tudi kritična do kraljev in njihovega ravnanja (2 Sam 24; 1 Kr 11 ...). Iz njih je mogoče razbrati kritiko obstoječih razmer,³⁰² obenem pa mesijanske napovedi in pričakovanje novega, pravičnega vladarja, ki bo poosebljal vrednote najboljših zemeljskih kraljev (npr. Jer 23,1–6; Iz 9,1–6; 11,1–9, Zah 9,9–10 idr.).

V Novi zavezi se kot »kralj« označujejo starozavezni kralji, npr. David in Savel (Mt 1,6; Apd 13,21–22), pa tudi egiptovski faraon (Apd 7,10.18; Hebr 11,23.27), Melkizedek (Hebr 7,1), rimski klientelni kralji Herod Veliki (Mt 2,1,3; Lk 1,5), Herod Antipa (Mr 6,14.22), Herod Julij Agripa I. (Apd 12,1) in Herod Julij Agripa II. (Apd 25,13.24.26). Tudi rimskega cesarja se včasih naslavlja kralj (1 Tim 2,2; 1 Petr 2,13). Nekajkrat se tudi Bog omenja kot vladar ali kralj (Mt 5,35; 18,23; 22,2–14; 1 Tim 1,17; Raz 15,3 ...). Kristus se večkrat omenja kot pričakovani (Izraelov) ali eshatološki kralj (Mk 15,32; Jn 1,49; 6,15; 1 Tim 6,15; Raz 19,16), a se je tako oblasti kot nazivu (kot zemeljski vladar) odrekel. Njegovo kraljevsko vlogo in njegov (kraljevski) prihod v Jeruzalem (Mt 11,1–11) preroško napovedujeta Zaharija (Zah 9,9: »Glej, tvoj kralj prihaja k tebi, / pravičen je in zmagovit, / krotak je in jezdi na osličku ...«) ter 118. psalm (Ps 118,26: »Blagoslovljen, ki prihaja v Gospodovem imenu ...«). Pogosto se naziv »kralj« uporablja v odlomkih, ki govorijo o Kristusu v trpljenju in smrti (Mt 27,42; Mr 15,9.12.32; Lk 23,2.37; Jn 18,33.37.39; 19,3.12.14 in nasl.; prim. Apd 17,7). V popolnem nasprotju s kraljevskim dostojanstvom je bil način njegove usmrtnitve (križanje skupaj z dvema razbojnikoma); naziv »kralj« je bil tudi sredstvo posmeha na njegov račun (Mt 27,29: »Poklekovali so pred njim, ga zasmehovali in govorili: ›Pozdravljen, judovski kralj!«) in vzrok za njegovo kazen (Mr 15,26: »Napis o njegovi krivdi se je glasil: ›Judovski kralj.«; Lk 23,3: »Nad njim je bil tudi napis: ›Ta je judovski kralj.«).

Kraljestvo na Sionu je predpodoba Kristusovega kraljestva, ki »traja na vekov veke« (Hebr 1,8), kar je napovedano že v Marijinem oznanjenju (Lk 1,32–33: »Gospod Bog mu bo dal prestol njegovega očeta Davida in kraljeval bo v Jakobovi hiši vekomaj; in njegovemu kraljestvu ne bo konca.«); na njegovo kraljevsko vlogo kažejo tudi obisk treh modrih z Vzhoda (Mt 2,2: »Kje je ta, ki se je rodil kot judovski kralj?«) in njihova simbolična darila (zlato, kadilo, mira; gl. Mt 2,11). Njegova vloga je seveda mišljena v prenesenem pomenu in povsem nepolitično; to potrди Jezus sam, ko se v simbolnem pomenu izreče za kralja pred Pilatom (Jn 18,33–37: »Moje kraljestvo ni od tega sveta. ... Ti praviš, da sem kralj. Jaz sem zato rojen in sem zato prišel na svet, da pričujem za resnico.«; prim. tudi Mt 26,59–66; Mr 14,55–64;

302 O kritiki kraljevske oblasti v Svetem pismu gl. PIETSCH 2014; MÜLLER 2020.

Lk 22,66–71); enako je v *Razodetju* imenovan »vladar nad kralji zemlje« (Raz 1,5), ki »kraljeval bo na veke vekov« (Raz 11,15). Vloga Kristusa kot kralja³⁰³ se je seveda z uveljavitvijo krščanstva kot državne religije še utrdila; od tod poznejše upodobitve Kristusa na prestolu, s kraljevo krono, v cesarski opravi ...³⁰⁴

c) žezlo: Palica, iz katere se je pozneje razvilo žezlo,³⁰⁵ je imela pomembno vlogo v vseh kulturah od pradavnine naprej. Najdemo jo v različnih pojavnih oblikah in z različnimi simbolnimi pomeni: je simbol dostojanstva, avtoritete, pomembnih položajev, praznovanja, pomoči idr. Njena raba je zelo široka: lahko jo uporabljamo v vsakdanjem življenju kot oporo pri hoji in sprehajalno palico (z njo so si skozi zgodovino pomagali popotniki, berači, pastirji, ostareli in invalidi, filozofi, romarji, puščavniki in menihi), kot obrambno orožje, sredstvo za kaznovanje, pripomoček za kazanje, za vodenje (npr. dirigentska in pastirska palica), lahko pa je tudi znamenje dostojanstva visokih posvetnih in verskih oblastnikov, saj je bila vedno simbol moči (oblastniške, sakralne, magične), in še dandanes ima pomembno vlogo kot insignija nekaterih funkcij (opatska palica, škofovska palica, sodniška palica, maršalska palica, žezlo ...), lahko pa je tudi atribut čudodelnosti, magije in čarovništva (čarovniška palica, čudodelna palica, bajalica ...). Žezlo se je razvilo iz palice, simbolika palice in žezla pa se pogosto prekrivata in dopolnjujeta.

Palico ali žezlo so kot vladarski atribut poznali malodane vsi egiptovski ter bližnje-, srednje- in daljnovzhodni vladarji.³⁰⁶ V antičnem bogovskem svetu je bilo kratko žezlo z orlom insignija Zeusa; pastirska palica je bila znamenje boga Pana, pa tudi Apolona ter Ganimeda, Parisa in Adonisa; palico kot pomagalo pri hoji ima rimski bog Vertumnus, oblečen v staro ženico, da bi se približal Pomoni; kaducej, palica Eskulapa, boga zdravilstva, okoli katere se zvijata dve kači, je simbol zdravniške veščine; kerikej ali kaducej, krilata palica, ovita z dvema kačama, je glasniška palica in znamenje boga Hermesa oz. Merkurja. V rimskem okolju je bila palica, nad katero se je dvigal orel (sicer insignija boga Jupitra), znamenje moči in avtoritete rimskih konzulov in atribut triumfatorjev; ta simbol so kot kratko žezlo z orlom prevzeli tudi cesarji v svoji funkciji konzulov (izpričano na novcih).³⁰⁷

303 O Kristusu kralju gl. WALTHER 1990.

304 O vlogi kralja v srednjem veku gl. RED. 1970c; LANCZKOWSKI-SCHMIDT-STAUBACH 1990; ERKENS 2005; ERKENS 2006.

305 HUG 1921 (Sceptrum); SEECK 1927; DE WAELE 1929 (Stab); BRAUN 1941; SCHRAMM 1954–1956, izbrana poglavja; SCHNEIDER 1959; FORSTNER 1967, pp. 447–451 (Stab und Zepter); TWINING 1967, pp. 171–198 (Sceptres; slike med bibliografijo); WESSEL 1973–1975; KRECHER 1976–1980 (Insignien); GALLING 1977, pp. 99–101, 105–107, 113, 115, 116, , 120, 185 (Zepter); EXEGETISCHES WÖRTERBUCH ZUM NEUEN TESTAMENT 1980–1983, III, 1983, coll. 495–496 (ῥάβδος); ANDRÉ 1984; DE CHAPEAUROUGE 1984, pp. 56–59 (Stab/Zepter); FABRY 1984; FORSTNER 1986, p. 409 (Stab und Zepter); KAPLONY 1986 (Zepter); RADATZ 1987, p. 199 (Stab, Der Bischofsstab); RESTLE 1987; KAZHDAN 1991c (Scepter); KAZHDAN 1991č (Silentiaris); KRETSCHMER 2008, pp. 400–403 (Stab/Stock), 467 (Zepter); BRETTTLER 2009 (Scepter); SCHNEIDERS 2017; RIEDE 2022b (Zepter).

306 Gl. npr. KRECHER 1976–1980; KAPLONY 1986.

307 Za širši oris rabe v antiki gl. HUG 1921 (Sceptrum); DE WAELE 1929 (Stab); RESTLE 1987.

V Svetem pismu se za palico in žezlo uporabljajo naslednji izrazi: a) hebr. מַטֵּה *matte*, *matteh*, *matteh*, »palica«, »veja«, »žezlo«; gl. tudi i) שֵׁבֶט *šēbet*, *shēbet*, *ševae*; ii) שַׁרְבִיט *šarbîṭ*, *sharbîṭ*; iii) מַקְלָה *maqṣel*, *makkale*, fem. *maqṣelâh*;³⁰⁸ b) gr. ῥάβδος *rhábdos*, σακῆπτρον *lsképtron*; c) lat. *sceptrum*; *baculum*, *virga*. V vseh primerih je prvotni pomen »palica«, drugotni pa »žezlo«. V latinščini pozneje najdemo še izraze: *baculus*, *cambula*, *contum*, *crocia*, *ferula*, *fustis*, *hasta*, *lignum*, *pastorale*, *pedum* idr.³⁰⁹ Lahko je vladarsko znamenje, ceremonialna gorjača, žezlo rodovnega (plemenskega) vodja ali kralja, pa tudi položajna palica (npr. Sod 5,14: »Od mene, Mahír, so prišli voditelji, / in iz Zábulona ti, ki držiš žezlo.«). Uporablja se kot popotna palica (1 Mz 32,11: »Le s palico sem namreč prekoračil ta Jordan ...«; Mr 6,8: »... in jim naročil, naj razen palice ne jemljejo na pot ničesar ...«) in kot opora ostarelih (Heb 11,21: »... je molil, oprt na vrh svoje palice.«). Je znamenje čudodelne moči Mojzesa (2 Mz 4,1–5; 14,16; 4 Mz 20,7–11 ...) ter povezana z nekaterimi pomembnimi epizodami iz življenja Mojzesa in njegovega brata Arona. S palico je Mojzes razdelil Rdeče morje (2 Mz 14,16.21–22: »Ti pa povzdigni palico in iztegni roko nad morje in ga razdeli ...); z njo je udaril po skali, da je iz nje pritekla voda, s katero je Izraelcem, ki so trpeli žejo, priskrbel vodo (2 Mz 17,1–7: 6 »Udari po skali in iz nje bo pritekla voda, da bo ljudstvo moglo piti!«; gl. tudi 4 Mz 20,2–13); Aronova palica, ki jo je vrgel pred faraona, se je spremenila v kačo, in ko so enako naredili egiptovski čarovniki, je požrla njihove palice (2 Mz 7,8–13), prav tako je čudežno ozelenela (4 Mz 17,16–26: »Ko je naslednji dan prišel v šotor pričevanja, glej, je Aronova palica, za Levijevo hišo, zelenela: pognala je brstje, nastavila cvetove in rodila mandeljne.«). Na drog obešeno kačo iz bron je dal Mojzes izdelati, da bi Izraelce rešil pred piki strupenih kač, ki jih je Bog poslal nadnje (4 Mz 21,6–9; Mdr 16,5–12: Bronasta kača in smrtonosne živali). Vladarja Bet Edena in Aškelóna sta imenovana »žezlonosec« oz. »tisti, ki drži žezlo« (Am 1,5: »... njega, ki drži žezlo v Bet Edenu ...«; Am 1,8: »... in njega, ki drži žezlo, iz Aškelóna ...«). Žezlo je največkrat znamenje kraljevske oblasti (1 Mz 49,10: »Ne bo se umaknilo žezlo od Juda, / ne vladarska palica izmed njegovih nog ...«; 4 Mz 24,17: »Zvezda vzhaja iz Jakoba / in žezlo se vzdiguje iz Izraela ...«), pa tudi njenega padca (Jer 48,17: »Kako da je zlomljena močna palica, / veličastno žezlo?«). Včasih nakazuje na vojaško in administrativno vlogo (Ps 2,9: »Razbil jih boš z železno palico«; Ps 110,2: »Žezlo tvoje moči / pošilja Gospod s Siona ...«); v prenesenem pomenu lahko simbolizira tudi polnomočno delovanje vladarja v pohvalnem in pozitivnem pomenu (Ps 45,7: »Tvoj prestol, o Bog, traja na vekov veke / žezlo pravičnosti je žezlo tvojega kraljestva.«; prim. Iz 11,4), v negativnem in slabšalnem pomenu pa je tudi simbol kazni, prisile, nasilja in ponižanja (Iz 9,3: »in palico na njegovem hrbtu, / šibo njegovega priganjača / si zlomil ...«; Iz 10,5: »Šiba moje jeze, / palica mojega srda je v njegovi roki.«; Iz 14,29: »Ne veseli se, vsa Filisteja, / da se je

308 GESENIUS 1962, pp. 859, 863; FOHRER–DIEHL–WITTE 2021, pp. 185, 342.

309 SCHNEIDER 1959 (ῥάβδος, ῥαβδίζω, ῥαβδοῦχος); ANDRÉ 1984 (מַקְלָה *maqṣel*, *maqṣelah*); FABRY 1984 (מַטֵּה *matteh*); BRETTLER 2009.

zlomila palica, ki te je tepla ...»; Ps 125,3: »Zakaj žezlo krivičnosti ne bo počivalo / nad deležem pravičnih ...»; Zah 10,11: »Ponižana bo prevzetnost Asirije / in Egiptu bo žezlo odvzeto.«).

V Novi zavezi je žezlo omenjeno samo enkrat: »Tvoj prestol, o Bog, traja na vekov veke, / žezlo pravičnosti je žezlo tvojega kraljestva« (Heb 1,8), in še v tem primeru gre za navedbo 45. psalma (Ps 45,6–7); tu se simbolika žezla kot znamenja sodne oblasti navezuje na simboliko prestola kot znamenja kraljevske oblasti. Žezlo oz. palica tudi simbolno zaznamuje Kristusovo oblast (prim. Raz 12,5: »In porodila je otroka, dečka, ki mu je bilo namenjeno, da bo pasel vse narode z železno palico.«; Raz 19,15: »Pasel jih bo z železno palico ...«). V opisu Kristusovega trpljenja Kristusu kot znamenje posmeha potisnejo v roke žezlo iz trsta (Mt 27,29–30: »Iz trnja so spletli krono in mu jo dali na glavo in trst v njegovo desnico. Poklekovali so pred njim, ga zasmehovali in govorili: ‚Pozdravljen, judovski kralj!‘ In pljuvali so vanj, mu vzeli trst in ga z njim topli po glavi.«); kot atribut ga najdemo na upodobitvah *Ecce homo*.

V zgodnjekrščanski umetnosti čarodejno palico najdemo na upodobitvah Mojzesovih, Kristusovih in Petrovih čudežev; kot popotna palica je reden atribut treh modrih; dolga palica oz. žezlo s križem zgoraj je atribut Kristusa, Petra in različnih svetnikov. S palico so povezane razne zgodbe, kot je ozelenitev Aronove palice (4 Mz 17,23) ali pa ozelenitev Jožefove palice, ko se je potegoval za Marijino roko (v apokrifnih spisih). V krščanstvu palico kot simbol križa najdemo pri nadangelih, sv. Janezu Krstniku, apostolih Petru in Filipu, sv. Bonifaciju (ok. 673–754/755), sv. Makariju (ok. 300–ok. 390), sv. Menasu iz Egipta († 295 ali 296 ali 309), sv. Filipu Beniciju (1233–1285), sv. Wilfridu Yorškem (ok. 634–709/710), vseh papežih, ki so postali svetniki, takšna pa je bila tudi vladarska palica cesarja Konstantina. Palica v obliki črke T je atribut sv. Antona Puščavnika (ok. 251–356), sv. Pavla iz Teb (Pavel Puščavnik; ok. 228–ok. 341), apostola Filipa, sv. Romualda (ok. 952–1027) in sv. Viljema iz Malavala (Malevala; ok. 1100–1157). Palica z dvojnimi križem je znamenje papežev sv. Gregorja I. Velikega (ok. 540–604) in sv. Silvestra I. (pred 300–335). Glasniško palico nosi nadangel Gabriel ob oznanjenju Mariji, pa tudi drugi angeli imajo to palico, kadar nastopajo kot glasniki Boga; lahko imajo tudi zlato palico. Pastirska palica je atribut Kristusa kot dobrega pastirja (gl. Jn 10,11–16: »Jaz sem dobri pastir. Dobri pastir da svoje življenje za ovce. ... Jaz sem dobri pastir in poznam svoje in moje poznajo mene ..., poslušale bodo moj glas in bo ena čreda, en pastir.«; Heb 13,20: »... našega Gospoda Jezusa, ki je po krvi večne zaveze veliki pastir ovc ...«; 1 Pt 2,25: »Kakor ovce ste namreč blodili, zdaj pa ste se vrnili k pastirju in varuhu svojih duš.«), na upodobitvah pa je tudi atribut Kajnovega brata Abela, preroka Amosa, Marijinega očeta Joahima, sv. Janeza Krstnika, sv. Alana (ok. 1120–1202), sv. Genovefe (ok. 422–ok. 502), sv. Lenarta iz Noblaca (Limogesa; ok. 500–559(?)), sv. Solange (ok. 862–875/880) in sv. Vendelina (ok. 555(?)–617(?)).

Iz ukrivljene pastirske palice sta se razvili škofovska in opatska palica; je atribut svetih škofov in opatov, pri čemer lahko navzven obrnjeni zavoj nakazuje na škofa,

navznoter obrnjeni zavoj pa na opata. Škofovska pastirska palica, ki se simbolno opira na antične motive in omembe dobrega pastirja v Svetem pismu, se pojavlja od 7. stoletja naprej; s tem je pastirska palica (*baculus pastoralis*) postala insignija škofov in opatov. Škofovske in opatske palice, ki so pogosto postale relikvije, so bile večinoma lesene, z okrašeno krivino (*curvatura*), ki je bila včasih izdelana iz slonovine ali iz plemenitih kovin ter okrašena s simbolnim okrasjem; palica brez krivine je postala ferula (*ferula*), papeška palica, ki je ena od papeških insignij. Škofovsko palico nosijo npr. sv. Ambrož (339–397), sv. Gebhard iz Konstance (949–995), sv. Leander (ok. 540–600), sv. Ludvik iz Toulousa (1274–1297), sv. Rupert iz Salzburga (ok. 650–718), sv. Severin iz Norika (ok. 410–482), sv. Teodul (Teodor) iz Sittna († ok. 400), sv. Wolfgang iz Regensburga (ok. 924–994), sv. Virgil iz Salzburga (ok. 700–784) idr. Opatsko palico nosijo sv. Benedikt (ok. 480–547), sv. Bernard (ok. 1090–1153), sv. Brigita Švedska (1303–1373), sv. Maver (500/512–584), sv. Sholastika (480–542) idr. Na palici sv. Ronana (Ruadhana; † 584) včasih visi hudič.

Popotna palica je atribut nadangela Rafaela kot Tobitovega spremljevalca (gl. *Tobitovo knjigo*), sv. Jožefa na begu v Egipt (gl. Mt 2,14–15), sv. Krištofa (3. ali 4. stoletje); pri njem palica včasih poganja liste ali pa je kot palica drevesno deblo ali palma), dalje sv. Mercherdacha (Müiredacha, Murhertacha; 11. stoletje), sv. Filipa Jeningena (1642–1704), sv. Moranda iz Altkircha (ok. 1075–1115) ter številnih drugih potujočih menihov in pridigarjev. Nekakšno podvrsto predstavlja romarska palica, na katero je pogosto obešena čutarica oz. trebušasta posoda z ozkim vratom (kalebasa, čutarica iz vodnjače) ali pa romarska školjka; je atribut nekaterih svetnikov, npr. apostola sv. Jakoba Starejšega, sv. Aleša (Aleksija; † ok. 430), sv. Amorja iz Maastrichta (8.–9. stoletje), sv. Brigitte Švedske (1303–1373), sv. Krištofa (3. ali 4. stoletje), sv. Jodoka (Jošta; 7. stoletje), sv. Kolomana iz Stockeraua († 1012), sv. Roka (ok. 1349–ok. 1379), sv. Sebalda iz Nürnberga († pred 1072), sv. Severina iz Norika (ok. 410–482) idr. Sem lahko umestimo tudi beraško palico, ki so jo uporabljali tako berači kot svetniki, npr. sv. Aleš (Aleksij; † ok. 430). Palica s polmesečem je (redko) atribut sv. Viljema iz Malavala (Malevala; ok. 1100–1157). Čudodelna palica v rokah je kot znamenje čudeža lahko atribut Jezusa, apostola Petra in nekaterih svetnikov, npr. sv. Marciala iz Limogesa († 3. stoletje), sv. Materna iz Kölna († 328) in sv. Patrika (ok. 400–461 ali 493).

Palica je tudi atribut nekaterih personifikacij. Palica za kazanje je bila atribut Geometrije kot ene izmed sedmih svobodnih umetnosti, pa tudi atribut Uranije, Muze astronomije; ukrivljena pastirska palica je nasprotno atribut Talije, Muze komedije; goreča lesena palica včasih zaznamuje personifikacijo Zavisti (*Invidia*); romarska palica je bila tudi atribut personifikacije Izgnanstva (*Exilium*).

Palica kot žezlo je že od antike naprej vladarska insignija, ki ponazarja kraljevo dostojanstvo in oblast; žezlo je postalo tudi simbol cesarske oblasti in pogosto je bilo izdelano iz dragocenih materialov. Velikokrat se omenja v kronikah in drugih

zgodovinskih delih; je znamenje moči, vladarsko znamenje kraljev in cesarjev ter atribut Boga in angelov, predvsem nadangelov. Kot vladarsko znamenje je žezlo tudi atribut svetih vladarjev in knezov ter žensk knežjega rodu, kot so Bavo iz Genta († ok. 655), Hlodoald (Hlodovald, Fluduvald; ok. 520–560), Karel Veliki (747/748–814), Kazimir (1458–1484), Edvard (ok. 1004–1066), Štefan I. Sveti (Ogrski; 969–1038), Henrik II. (Sveti; 973/978–1024), Ludvik IX. Francoski (Sveti; 1214–1270), Olaf II. Haraldsson (995–1030), Sigismund Burgundski (Žiga; † 523/524); Edigna iz Pucha († 1109). Žezlo z lilijami zaznamuje sv. Balbino († 115(?)); kot norčevsko žezlo je atribut Muze komedije Talije. Žezlo iz trsta, sicer simbol Kristusovega trpljenja in predmet, s katerim so se mu posmehovali pred smrtjo (Mt 27,29–30), je tudi atribut vrline poguma (*fortitudo*), skupaj s simbolom Svete trojice (trikotnik ali Božje oko) pa je razpoznavno znamenje božje previdnosti (*divina providentia*).

Na bizantinskem dvoru je bilo žezlo del dvornega ceremoniala, a ni imelo posebne vloge pred 11. stoletjem; od Konstantina naprej je imelo na vrhu križ (do dinastije Paleologov). Dolge palice, ki jih imajo angeli na upodobitvah od 6. stoletja naprej, izhajajo iz insignij silenciarjev.³¹⁰ Na Zahodu je bilo žezlo vladarski atribut skoraj vseh evropskih vladarjev razen pri Zahodnih Gotih in Langobardih. V srednjem veku so ločevali dolgo palico (*baculum*) in kratko palico (*sceptrum*); dolga palica s krono na vrhu je bila atribut Karolingov ter Otona I. (912–973; nemški kralj in cesar 936–973) in njegovih naslednikov; zahodnofrankovski vladarji so imeli kratko palico, enako tudi angleški in norveški vladarji. Včasih so žezlo prejele tudi vladarice. V srednjem veku je žezlo dobilo tudi dodatno okrasje, npr. lilije, deteljice, krogle, ptice ipd.; lahko je šlo tudi za sulico oz. kopje.

V okrajšani obliki je kot sodniško žezlo ob rokavici postalo del zahodne sodne prakse; kot znamenje sodniške službe so ga uporabljali pri prisegi, v rokah pa ga je držal tudi predsedujoči pri sodnem procesu. Žezlo so imeli tudi nekateri župani in uradniki, od 13. stoletja naprej pa je bilo akademsko žezlo simbol visokega položaja v znanosti in je navadno pripadlo rektorjem univerz kot simbol ohranjanja reda.³¹¹

č) zmagovalka: Marija kot zmagovalka ima pridevek *Victrix*, »Zmagovalka«, »Premagalka«. V besedilih je Marija: »Zmagovalka nad Hudičem« (*Victrix Diaboli*), »Zmagovalka nad hudičem po ponižnosti« (*Victrix Diaboli per humilitatem*), »Zmagovalka nad slehernim grehom« (*Victrix omnis peccati*), »Zmagovalka nad svetom« (*Victrix mundi*), »Zmagovalka nad angelskim dostojanstvom z vrlinami zaslug« (*Victrix dignitatis Angelicae meritorum virtutibus*), »Zmagovalka nad svojim spolom, s tem da ne pozna bolečin« (*Victrix sexus sui, dolorum gemitumque nesciendo*), »čista Zmagovalka, osvobojena sužnosti« (*Victrix pura à servitute libera*), »Zmagovalka nad

310 Silenciarji (»utiševalci«, »tišinarji«) so bili bizantinski dvorni uradniki, ki so imeli nalogo vzdrževati red in tišino (lat. *silentium*) v cesarski palači, bili so cesarjevi maršali (dvorni ceremoniarji), sklicevali so sestanke konzistorija in branili cesarja na vojaških odpravah. Gl. SEECK 1927; WESSEL 1973–1975; KAZHDAN 1991č.

311 O posameznih posebnih primerih gl. DRECHSLER 1998, p. 545.

staro kačo, rdečim zmajem» (*Victrix serpentis antiqui, & Draconis rufi*), »Zmagovalka nad ošabnostjo« (*Victrix superbiae*), »najpogumnejša Zmagovalka nad hudičevo prevaro in pokvarjenostjo« (*Victrix fortissima Diabolicae fraudis, atque nequitiae*), »najmogočnejša Zmagovalka nad vsemi zlimi duhovi« (*Victrix potentissima cunctorum spirituum malignorum*), »Zmagovalka nad krivoverstvi« (*Victrix haereson*), »Zmagovalka, lepota src« (*Victrix, cordium pulchritudo*) ... Pridevek so uporabili: učenjak, prevajalec in cerkveni učitelj Sofronij Evzebij Hieronim (342/347–420); škof, cerkveni oče, cerkveni učitelj, pisec in filozof Avgustin iz Hipona (Augustinus Hipponensis; 354–430); opat, škof in pisec Peter iz Celleja (Petrus Cellensis, Peter von Celle, Pierre de la Celle; ok. 1115–1183); učenjak, filozof, teolog in cerkveni učitelj sv. Albert Veliki (Albertus Magnus; 1200–1280); belgijski teolog, filozof, mistik in sholastik Dionizij Kartuzijan (Dionysius Carthusianus, Dionysius van Rijkel; 1402/1403–1471); nemški teolog in cerkveni dostojanstvenik Friedrich Forner (1570–1630); španski bosonogi karmeličan Janez od Jezusa Marije (Johannes a Jesu Maria; Juan de Jesús María; Juan de San Pedro Ustarroz; 1564–1615) in drugi.³¹² Lahko je uporabljena tudi predložna zveza (*Maria de victoria*).

Lik Marije Zmagovalke je pogosto lik žene iz dvanajstega poglavja *Razodetja*, ki je opisana kot »žena, ogrnjena s soncem, in luna pod njenimi nogami, na njeni glavi pa venec dvanajstih zvezd« (Raz 12,1).³¹³ Naštete attribute najdemo na upodobitvah Marijine smrti, vnebovzvetja, Marije Brezmadežne, Marije Rožnenske, Marijinega oznanjenja ... Žena in »veliki zmaj, stara kača, ki se imenuje Hudič in Satan in ki zapeljuje vesoljni svet« (Raz 12,9), ki se ustopi pred njo, sta simbolna ponovitev zgodbe o Evi in kači, le da Marija kot nova Eva izide kot zmagovalka, tj. kot *Maria Victrix* ali *Maria de Victoria*, kar je v umetnosti poseben topos; gre za upodobitev, na kateri Marija kot Božja Mati stoji na polmeseču in v rokah drži dete Jezusa (ta lahko s palico križa ubija kačo iz paradiža), Marijino glavo obdaja dvanajst zvezd kot simbol dvanajstih Izraelovih rodov, celotno podobo pa obdaja venec iz žarkov. V 17. stoletju se upodobitev nekoliko spremeni: namesto polmesečca nastopi zemeljska obla, ki jo obdaja kača; Marija z eno nogo stopa na njeno glavo, kar simbolično pomeni zmago nad izvirnim grehom, drugi pomen pa je že omenjeni pomen apokaliptične žene iz *Razodetja* (12,1 in nasl.). S tem se izpolnjuje zmaga moškega potomstva mesijanske žene, ki je povezana z oblubo oz. grozečo napovedjo Boga, dano kači ob izgonu iz raja (1 Mz 3,14–15: »Gospod Bog je rekel ženi: ‚Kaj si to storila?‘ Žena je odgovorila: ‚Kača me je zapeljala in sem jedla.‘ Gospod Bog je rekel kači: ‚Ker si to storila, bodi prekleta med vso živino in vsemi poljskimi živalmi. Po trebuhu se boš plazila in prah jedla vse dni življenja. Sovraštvo bom naredil med teboj in ženo ter med

312 Gl. MARRACCI 1710, p. 762; BOURASSÉ 1862–1866, col. 478.

313 NEUSS 1935; GAROFALO-DE AMBROGGI IDR. 1952; ROSCHINI 1966; FONROBERT 1968; LECHNER 1971; BILLERBECK 1979 (1926), pp. 788–857; GOLLINGER-ZIEGENAUS-STEINMANN 1988; MARBÖCK-BAUER 1993; MÜLLER-HEID-KEHL-HAUG 1993; WÖELK 1993; SATAKE 2008, pp. 277–295; MAIER 2012, pp. 17–71; KOESTER 2014, pp. 540–567; HIEKE 2015; KOESTER 2020; KLAIBER 2023, pp. 173–184.

tvojim zarodom in njenim zarodom. On bo prežal na tvojo glavo, ti pa boš prežala na njegovo peto.«). Obenem pa gre tudi za odsev apokaliptične tematike iz *Razodetja* (Raz 12,17: »Zmaj pa se je razjezil nad ženo in se bojeval proti preostalim iz njenega rodu, proti tistim, ki se ravnaajo po Božjih zapovedih in imajo Jezusovo pričevanje.«). Številne upodobitve Marije, ki stoji na polmeseču, aludirajo na to, pa tudi na njeno pomoč v nekaterih kritičnih trenutkih.³¹⁴ Tako je npr. cesar Justinijan po zmagi nad arijanskimi Vandali dal v zahvalo za zmage Mariji zgraditi cerkve v Veliki Leptis (zdaj Lebda v Libiji),³¹⁵ v Ceuti (še zdaj Ceuta ob Gibraltarju)³¹⁶ in v Kartagini (zdaj predmestje Tunisa).³¹⁷ Marijina pomoč je veljala za odločilno pri zmagi papeža Pija V. (1504–1572, papež v obdobju 1566–1572) in Svete lige 7. oktobra 1571 v pomorski bitki pri Lepantu proti osmanskim Turkom.³¹⁸ Pij V. je določil, naj se te zmage spominjajo pod naslovom *Maria de Victoria*; ker je s tem praznikom sovpadel praznik rožnega venca, ga je papež Gregor XIII. (1502–1585, papež v obdobju 1572–1585) prestavil na prvo nedeljo v oktobru, papež Klemen X. (1590–1676, papež v obdobju 1670–1676) ga je l. 1670 predpisal za Španijo, papež Klemen XI. (1649–1721, papež v obdobju 1700–1721) pa z l. 1716 za ves krščanski svet.³¹⁹

- 314 O ikonografskem motivu Marije Zmagovalke v slovenski umetnosti gl. MENAŠE 1994, pp. 99, 102, 127, 262, 302 • 292, 295, + 64, 65 (Marija Zmagovalka); 88 (Zmagovalka nad kačo).
- 315 Prokopij, *O stavbah* 6, 4, 4: καὶ ἱερὸν μὲν ἀξιοθέατον τῇ θεοτόκῳ τῆδε ἀνέθηκεν, ἐκκλησίας δὲ τέτταρας ἐδείματο ἄλλας; »Tam je dal posvetiti tudi ogleda vredno svetišče Božji Materi, zgraditi pa je dal še štiri druge cerkve.« PERKINS-GOODCHILD 1953, pp. 22–34; MATTHEWS 1963, pp. 34–35, 43–46, 52; PROKOP 1977, pp. 288–289, 466–468; LEPELLEY 1981, pp. 335–368; PROCOPIUS 2001, pp. 176–177.
- 316 FERNÁNDEZ SOTELO 1991; GARCÍA MORENO 1996; MONTENEGRO-DEL CASTILLO 1997; VILLAVARDE VEGA 2001, *passim*; VILLADA PAREDES 2009; VALLEJO GIRVÉS 2012; BERNAL CASASOLA-VILLADA PAREDES 2020; SÁNCHEZ MEDINA 2023.
- 317 Prokopij, *O stavbah* 6, 5, 9: ἀνέθηκε δὲ καὶ ἱερὰ τεμένη, τῇ μὲν θεοτόκῳ, ὅπερ ἐν Παλατίῳ ἐστὶ, καὶ τούτου ἐκτὸς τῶν τιμῶν ἐπιχωρίων (ἀγίων) ἀγία Πρίμη; »Posvetiti pa je dal tudi cerkve: Materi Božji in ta je v palači, poleg te pa tudi lokalni svetnici sveti Primi.« CAGNAT 1927, pp. 1–43; VAULTRIN 1933; VASILIEV 1952, pp. 129–192; GRABAR 1967, pp. 29–33, 121, 170, 172, 217, 347; FREND 1976, pp. 21–40; BARKER 1977, pp. 16, 29, 131, 141–142, 144, 153, 234, 256, 271; PROKOP 1977, pp. 470–474; MARKUS 1979; FREND 1984, pp. 827–868 (Justinian and the Byzantine Achievement, 527–565); DEMANDT 2007, pp. 217–231 (Die Krise im Ostreich (450–518)), 231–249 (Die Zeit Justinians (518/527–565)); EVANS 2001, pp. 8, 80–83, 128–136, 181, 227, 237–238; PROCOPIUS 2001, p. 180; BAKER 2002, pp. 103, 105, 108–110, 114–117, 127, 283; MAAS 2005, pp. 7, 11, 45, 97–99, 120, 383, 453, 456, 463; CAMERON-WARD-PERKINS-WHITBY 2007, *passim*, zlasti 65–86, 552–569; SHEPARD 2008, pp. 99–129, 196–220; COOMBS 2012, pp. 46–52 (Under the Vandals and the Recovery of Byzantine (430–642 AD)), 127–129 (The Fall of Rome and the Conquest by the Vandals); HEATHER 2018a, pp. 118, 125, 131–132, 140, 143, 148, 182, 184, 190, 237, 244–250, 274–276, 299; HEATHER 2018b, pp. 124, 127, 132–133, 140–141, 145–152, 155, 157, 161, 166, 198, 200–201, 204, 208, 213, 257, 259–260, 262–269, 271–272, 300–302, 304–305, 329, 380–382, 386, 393–394; HOYOS 2021, pp. 130–142 (Byzantine Carthage).
- 318 FULLER 1954, I, pp. 559–578 (The Battle of Lepanto, 1571); BRAUDEL 1995 (1972), II, pp. 1088–1105; DUPUY-DUPUY 1993, pp. 547–594; CAPPONI 2007; HANSS 2017a; HANSS 2017b.
- 319 Gl. tudi PRAGENSI (A PARDUBITZ) 1651, CXXVI; SALZER 1893, pp. 458–467 (Königin); SCHMIDT-SCHMIDT 1995, pp. 200–201 (Bürgersfrau und Himmelskönigin), pp. 223–229 (Maria auf der Mondsichel – Strahlenkranz-Madonna – Himmelskönigin); SALS 2006; JOST 2006; JOST 2008; MAIER 2010; JOST 2012; MÜLLNER-JOCHUM-BORTFELD 2019.

Podobno so bili z Marijinim posredovanjem ali z njenimi prazniki povezani še spomini na nekatere druge vojaške dosežke, npr.: na zmago vojske pod poveljstvom poljskega kralja Jana Sobieskega 15. avgusta 1683 na Kahlenbergu, ko je priskočila na pomoč obleganemu Dunaju;³²⁰ na zmago cesarskih sil pod poveljstvom princa Evgena Savojskega nad Turki pri Petrovaradinu (1716) in Beogradu (1717), ki je časovno sovpadla s kronanjem svetogorske podobe;³²¹ na bitko na Beli gori (Bílá hora) na zahodnem obrobju Prage 8. novembra 1620, v kateri so se spopadli katoliki (katoliška liga in cesarska vojska) ter protestanti (protestantska vojska čeških stanov na čelu s kraljem Friderikom V.) in se je končala s porazom protestantov, zatrtjem reformacijskega gibanja na Češkem in odhodom Friderika V. v izgnanstvo. Po legendarnem izročilu naj bi katoliške vojake posebej razjarila oskrnitev podobe svete družine, na kateri so protestanti likom izrezali oči (razen Jezusu); to podobo so l. 1622 prenesli v Rim v Marijino cerkev, ki se je v spomin na zmago od tedaj naprej imenovala Santa Maria della Vittoria (*Ecclesia Sanctae Mariae de Victoria*), »Sveta Marija Zmagovita (dob. od Zmage)«. ³²²

d) demon: Izraz »demon« izhaja iz gr. δαίμων /*daimōn*/, njegova sopomenka in pomanjševalnica je δαιμόνιον /*daimónion*/. V grškem svetu so demoni (ali dajmoni) božanstva, božanske sile (moči), individualna »božanstva« ali »duhovi«, ki pozitivno ali negativno vplivajo na usodo in življenje ljudi, lahko so tudi posredniki med njimi in bogovi. Spremljamo jih lahko od Homerjevih epov naprej, prek Platonovega filozofskega nauka do Filona Aleksandrijskega (ok. 15/10 pr. Kr.–po 40 po Kr.). Demoni, ki so na meji med človeškim in božanskim, so lahko dobri ali slabi; v grškem ljudskem verovanju so veljali za bitja z božanskimi močmi, ki ogrožajo človeka in pred katerimi se ta skuša zavarovati z magičnimi obrazci. Poznale so jih tudi številne druge kulture: lahko so bili pozitivni, lahko negativni, pogosto pa so bili povezani z magijo in magičnimi obredi. V krščanstvu jih poznamo predvsem kot zlohotne

320 BARKER 1982; KREUTEL–TEPLY 1982; WAISSENBERGER 1982.

321 VON ARNETH 1858–1864, II, pp. 376–458; MATUSCHKA 1891a, pp. 170–216 (Schlacht bei Peterwardein am 5. August 1716); MATUSCHKA 1891b, pp. 63–198 (Der Uebergang über Donau und die Belagerung von Belgrad 1717; Die Schlacht bei Belgrad am 16. August 1717; Uebergabe von Belgrad am 18. August 1717); BRAUBACH 1963–1965, III, pp. 341–380; DUPUY–DUPUY 1993, pp. 702 (Peterwardein), 702–703 (Belgrade); WHEATCROFT 2009, pp. 227–238; AKSAN 2013, pp. 101–102; FALKNER 2022, pp. 192–212. Gl. tudi § II, pogl. III, »cesarja Karla VI.«, ter tam navedeno literaturo o miru, sklenjenem v Požarevcu, in komentar z razlago emblema XXXIV.

322 BRENDL 1875; VON WEYHE–EIMKE 1876; GINDELY 1877; KREBS 1879; CHUDOBA 1945; POLIŠENSKÝ 1971, pp. 98–132 (The Bohemian War: the Local Conflict and its Wider Importance); UHLÍŘ 1998; CHALINE 2000; KAVKA 2003; PERNES–FUČÍK–HAVAL IDR. 2003, pp. 46–48 (Mezi Bílou horou a Breitenfeldem (JD)); HELFFERICH 2009, pp. 49–55 (The Battle of White Mountain (November 8, 1620)); MÜNKLER 2017, pp. 121–204; WILSON 2020 (2017), pp. 382–392; SCHMIDT–BRENTANO 2022, pp. 86–90.

duhove, pošastna bitja, včasih so tudi enačeni s hudičem.³²³

Etimološko je izraz povezan z glagolom δαίομαι *ldaiomail*, »delim«, »podeljujem«, »razdeljujem«; prvotni pomen bi torej bil »podeljevalec«, »dodeljevalec« (sc. usode). Drugotni pomen glagola δαίομαι je »(raz)trgam«, »(raz)mesarim«, zato obstaja tudi domneva, da bi lahko »demon« prvotno pomenil »trgač (mesar) trupel«. Tretja domneva povezuje izvor besede z gr. pridevnikom δαίμων *ldaeḗmōn*, »vešč«, »izvéden«, »izkušen«, »spreten«.³²⁴ V svetopisemski hebrejščini za demona ni enega ekvivalenta, ampak se uporabljajo različni izrazi: גַּד *gad*; שַׁיִט *śá'irím*; שִׁימָה *šijjím*; שֵׁדִים *šedím*; אֲלִילִים *'älilím*; קַטָּב *qaetæv*.³²⁵

V Stari zavezi so demoni večinoma sovražni in škodljivi duhovi, ki vnašajo nered v stvarstvo in življenje ljudi, posebljena nevarnih in kaotičnih sil. Izrecno so omejnjeni petkrat in so povezani z drugimi religijami: »... darovali so demonom, ki niso bogovi, bogovom, ki jih niso poznali ...« (5 Mz 32,17); »Darovali so svoje sinove in svoje hčere demonom.« (Ps 106,37); »Angel mu je odgovoril: ‚Če koga napade demon ali zli duh, je treba srce in jetra zažgati, da se napravi dim pred možem ali ženo.‘« (Tob 6,8); »Razdražili ste namreč njega, ki vas je ustvaril, ker ste darovali demonom in ne Bogu.« (Bar 4,7); »Od Večnega bo prišel nadenj ogenj za veliko dni in demoni bodo v njem dolgo prebivali« (Bar 4,35). Prim. tudi Iz 13,21; Ps 90(91),6. Pisci Stare zaveze enačijo hudobne duhove in poganske malike; s tem izrazom so označeni različni fenomeni, ki so pod močnimi orientalsko-mezopotamskimi vplivi; judovska »demonologija« se je zelo razmahnila po obdobju perzijske nadvlade (vpliv perzijskega zoroastrizma in z njim povezane apokaliptike). Pogosto so predstavljeni kot podrejeni pomočniki Satana, ki povzročajo bolezni in muke, obsedenost in kužne bolezni (1 Sam 16,14–23; 18,10), smrti otrok (tak je primer akadsko-sumerske boginje Lamaštu, ki naj bi povzročala težave pri porodih; njeno vlogo v judovski mitologiji ima demonka Lilit), bivajo v puščavi, v ruševinah, hišnih kotih in pragovih

323 CIMAROLO 1729, pp. 87, 88, 106, 154, 223, 238, 312, 334, 362, 403, 469, 470; WÄSER 1901; DUHM 1904; JIRKU 1912; ANDRES 1918; KAUPPEL 1930; GRUENTHNER 1944; WEIGERT 1953; RÉAU 1955–1959, II, p. 1, 1956, pp. 56–64 (Satan et les Demons); NOWAK 1960; BIETENHARD 1967; COENEN-BEYREUTHER-BIETENHARD 1967; SCHADE 1968; KEEL 1972, pp. 68–74 (Dämonen und Verbrecher); URECH 1974, p. 46 (Dämon); TE VELDE 1975; COLPE-MAIER IDR. 1976; GALLING 1977, pp. 83, 224 (Dämon), 224–227 (Mischwesen); BÖCHER-WANKE IDR. 1981; GRABNER-HAIDER-KRAŠOVEC 1984, pp. 319–320 (hudobni duh; hudobni duh, izganjanje); FORSTNER 1986, p. 315 (Menschengestalt der guten und bösen Geister); KIRCHSCHLÄGER-SCHEFFCZYK-DAXELMÜLLER-HARMENING 1995; AHN-DIETRICH 1997; KEEL 1997, pp. 78–84 (Demons and Offenders); SAND-DAXELMÜLLER IDR. 1999; VAN DER TOORN-BECKING-VAN DER HORST 1999; LANGE-LICHTENBERGER-DIETHARD RÖMHELD 2003; MÜLLER 2003a; GIORGI 2004a; GIORGI 2004b; GIORGI 2004c; LURKER 2004; BERLEJUNG 2006b; STUDER 2006a; FREY-ANTHES 2007a; FREY-ANTHES 2007b; HILLERS-RABINOWITZ-SCHOLEM 2007; SEIBER 2007, pp. 73 (Dämonen), 306–307 (Teufel und Dämonen); TWELFTREE 2007; FREY-ANTHES 2008a; KRETSCHMER 2008, pp. 80–81 (Dämon); KEEL-UHHLINGER-LIPPKE 2015; WETZ 2015; BERLEJUNG 2016; BERLEJUNG-FREVEL 2016; EKROTH 2016; KALLERES 2016; DOCHHORN-RUDNIG-ZELT-WOLD 2016; SIMEK 2023.

324 BOISACQ 1916, p. 162; HOFMANN 1949, p. 50; FRISK 1960–1972, p. 122; CHANTRAINE 1968–1980, pp. 246–247; BEEKES-VAN BEEK 2010, p. 297.

325 MÜLLER 2003a; FREY-ANTHES 2007b.

vrat (Sof 1,9: »Tisti dan bom kaznoval / vse, ki skačejo čez prag / in polnijo hišo svojega gospodarja / z nasiljem in s prevaro.«; prim. 1 Sam 5,5), pa tudi na vseh krajih, ki nekako predstavljajo pot v podzemlje (luknje, vodnjaki ...). V judovski mitologiji srečamo poljske demone, puščavske demone, demone, ki zavijajo v ruševinah, (ob)mejne demone, demone uničevalce, rečne demone, demone grehov, vremenske demone, demone smrti, nočne demone idr. V ikonografiji so navadno prikazani kot sestavljena bitja s pošastnimi, izrazito živalskimi atributi (gl. 3 Mz 17,7; 2 Krn 11,15; Iz 13,21; 34,14; Jer 50,39), ki jih poznamo z upodobitev na amuleti, ki so jih ljudje uporabljali za zaščito, branili pa so se tudi z zarotitvami in eksorcizmi (Tob 6; 1 Sam 16). Njihovo čaščenje ni bilo skladno z verskim izročilom Izraelcev in tudi ne običajno (3 Mz 17,7: »Naj ne darujejo več svojih žgalnih daritev kozlom, s katerimi se vlačugajo.«; 2 Krn 11,15: »... in si postavili duhovnike za višine, za kozle in za teleti, ki ju je naredil.«; Ps 106(105),37: »Darovali so svoje sinove in svoje hčere demonom.«). Med demoni sta izrecno omenjena Azazel (3 Mz 16,8.10.26) in Asmodej, ki v *Tobitovi knjigi* trpinči Saro in mori njene može (Tob 3,8.17); omenja se tudi »lažnivi duh« (1 Kr 22,19–23) in zli duh (1 Sam 16,14).³²⁶

V Novi zavezi so demoni omenjeni 63-krat. Izraz δαίμων / *daímōn* se uporablja redko; pogosteje (47-krat) najdemo iz njega izpeljani izraz δαιμόνιον / *daimónion* z negativnim pomenom. Včasih se namesto enega ali drugega izraza uporabljajo tudi sinonimni opisi, npr. »nečisti duh« (gr. πνεῦμα ἀκάθαρτον / *pneûma akátharton*; Lk 8,29) in »zli duh« (πνεῦμα πονηρόν / *pneûma ponerón*; Lk 8,2), je pa lahko demon tudi nevtralen izraz za »božanstvo« (Apd 17,18: »Verjetno je glasnik kakih tujih božanstev.«; Pavel kot nekdo, ki pridiga o tujih božanstvih).

Novozavezni pogled na demone se navezuje na starozaveznega: demoni so sovražni ljudem in stvarjenju, preganjajo in mučijo, zapeljujejo v skušnjavo, povzročajo nemost (Mt 9,32; 12,22), slepoto (Mt 12,22–24), protin (Lk 13,11–13) in pogosto obsedenost (Mr 5,8–16; 9,17–29). So neposredno povezani s hudičem in so mu podrejeni (Mt 25,41: »... hudiču in njegovim angelom ...«); omenjajo se kot padli angeli (Raz 12,7–10); Pavel demona imenuje tudi »satanov sel« (2 Kor 12,7); evangelist Marko omenja »poglavarja demonov« (Mr 3,22), ki je v *Razodetju* (12,7) imenovan »zmaj«. Enačeni so s hudičevimi angeli in so številni (Mr 5,8–9: »Jezus mu je namreč rekel: ‚Pojdi iz človeka, nečisti duh!‘ Nato ga je vprašal: ‚Kako ti je ime?‘ ‚Legija mi je ime,‘ mu je odgovoril, ‚ker nas je veliko.‘«), podrejeni so izrecno omenjenemu Bělcebubu (Mr 3,22; za kontroverzo glede Belcebuba gl. Mk 3,22–27; Lk 11,14–26), Belíarju (2 Kor 6,15), Hudiču oz. Satanu (Raz 12,9) in kot njegovi pomočniki povzročajo obsedenosti, bolezni, zanemarjanje sebe in drugih ter asocialno obnašanje. Njihova bistvena lastnost je bila, da so se prikrili in

326 DUHM 1904; JIRKU 1912; KAUPPEL 1930; GRUENTHNER 1944; COLPE-MAIER IDR. 1976; BÖCHER-WANKE IDR. 1981; KIRCHSCHLÄGER-SCHEFFCZYK-DAXELMÜLLER-HARMENING 1995; SAND-DAXELMÜLLER IDR. 1999; WESSEL 1999; FREY-ANTHES 2006; STUDER 2006; BERLEJUNG 2006b; FREY-ANTHES 2007a; FREY-ANTHES 2007b; HILLERS-RABINOWITZ-SCHOLEM 2007; TWELFTREE 2007; FREY-ANTHES 2008a; OSTMEYER 2011; WETZ 2015; BERLEJUNG 2016.

večkrat so preizkušali tudi Jezusa, ki jih je pogosto izganjal, npr. v sinagogi v Kafarnáumu (Mr 1,21–28; Lk 4,31–37) in v Géraški deželi (Mr 5,1–20; Mt 8,28–34; Lk 8,26–39), ozdravil je hčerko Sirofeničanke (Mr 7,24–30; Mt 15,21–28) in božjastnega dečka (Mr 9,14–29; Mt 17,14–21; Lk 9,37–42), izgnal je demona iz nemega obsedenca (Mr 3,20–27; Lk 11,14; Mt 12,22; 9,32–33), več žena je ozdravil zlih duhov (Mr 1,34.39; Lk 7,21) in nečisti duhovi so padali pred njim (Mr 3,11–12). Jezus sam je farizejem dejal, naj Herodu naznanijo, da izganja demone (Lk 13,32). Boj proti demonom in hudim duhovom so nadaljevali njegovi učenci (Lk 10,17–20; 11,20; Mr 6,7; Apd 8,7; 19,11–17), ki jim je Jezus izrecno naročil, naj izganjajo demone (Mt 10,8); učenci sami so povedali, da so jim demoni pokorni (Lk 10,17: »Gospod, celo demoni so nam pokorni v tvojem imenu.«). Tudi v *Apostolskih delih* je opisan izgon duha iz dekle, ki je služila z vedeževanjem (Apd 16,16–19).

Demoni so pogosta tema v judovski apokrifni književnosti (*Knjiga jubilejev*, *Henohova knjiga*); apokrifni judovski in krščanski spisi iz 2. in 3. stoletja so polni zgodb o njih. V judovstvu so bili demoni padli angeli, knezi upora in podrejeni Satanu, dokončna zmaga nad njimi pa se pričakuje ob prihodu Mesija.

Demoni so v krščanstvu antipod angelom in poosebljajo njihova nasprotja. Prvi kristjani so v ozadju vsake nesreče, nezgode in neuspeha tako v zasebnem kot v javnem življenju videli navzoče neko bitje. Neuspehe v zasebnem in javnem življenju ter različne nevšečnosti in nadloge so v zgodnjem krščanstvu in pozneje, v srednjem veku, pripisovali demonom; potrdila za to najdemo tudi v Svetem pismu in pri cerkvenih očetih, zato se je kmalu razvil tudi institut eksorcista, izganjalca hudih duhov, ki je to počel v imenu Cerkve. Demonska bitja na upodobitvah v slikarstvu in kiparstvu imajo velikokrat okončine zveri, kačje repe ali ptičja krila, zato so podobna pošastim; navadno so sestavljena. Pogosto jih najdemo na kapitelih; v srednjem veku so bili pogosto upodobljeni kot rogati, ukrivljeni, gnusni črni hudički, včasih z netopirskimi krili, ribjimi ali kačjimi telesi, s kremplji na rokah in nogah, s poraščenimi telesi, ki se končujejo v rep, ta pa ima namesto dlak včasih osti ali pa je razcepljen. Na splošno so črne ali rdeče barve, včasih tudi zelene. Simbolika upodobljenih živali je zelo pomenljiva: lahko gre za fantastične mitične in pravljичne zveri, kot so bazilisk, grifon, zmaj in Sirene, ali pa za živali, ki so že tradicionalno veljale za »odvratne«, npr. krastače, žabe, kače (zlasti gadi različnih vrst); dalje krokar zaradi svoje črne barve; lev zaradi svoje divjosti; divji merjasec zaradi svoje nasilnosti; lisica zaradi svoje zvitosti; sova, ker živi v temi. Demonim imajo stalno mesto pri upodobitvah poslednje sodbe, prav tako v prizorih ozdravljenja obsedenih, na upodobitvah, ko hudič Jezusa preizkuša v puščavi (Mt 4,1–11; Mr 1,12–13; Lk 4,1–13), ter na upodobitvah skušnjav svetnikov.

Opredelitev demonov je bila sprejeta na lateranskem koncilu l. 1215: *Diabolus enim et alii daemones a Deo quidem natura creati sunt boni, sed ipse per se facti sunt mali*, »Hudiča namreč in druge demone je Bog sicer ustvaril po naravi dobre, toda sami po sebi so postali slabi.«

Lahko so različno upodobljeni; lahko jih ponazarjajo raznorazne zveri, ki simbolizirajo hudiča ali zle duhove, največkrat pa nastopa na upodobitvah hudič sam. Pojavi se ob sv. Bartolomeju (1. stoletje),³²⁷ sv. Ciprijanu (ok. 200/210–258), opatu sv. Antonu Velikem (tudi sv. Anton Puščavnik; ok. 250(?)–356(?)), sv. Evhariju iz Trierja († ok. 280), sv. Amatu iz Remiremonta (ok. 567–629), svetih Justini in Ciprijanu († 302), sv. Marjeti Antiohijski († ok. 305), sv. Goarju (ok. 495–575), sv. Gregorju Nacianškem (ok. 329–390), sv. Teodulu iz Sittna († ok. 400), sv. Ubaldu (Teobaldu) iz Gubbia (ok. 1083–1160), sv. diakonih Narcisu († 307) in Feliksu iz Girone († 307), sv. Gertrudi iz Nivellesa (ok. 626–659), sv. Janezu Gualbertu (ok. 995–1073), sv. Mavru iz Subiaca (iz Glanfeuil; 500/512(?)–584(?)), sv. Norbertu iz Xantna (Magdeburga; ok. 1080/1085–1134), sv. Evfraziji (Evpraksiji) iz Konstantinopla (380–410), sv. Teobaldu iz Provinsa (1017–1066), sv. Prokopiju iz Sázave (ok. 970–1053), sv. Wolfangu (ok. 924–994), sv. Nikolaju Toletinskem (iz Tolentina; ok. 1245–1305), sv. Sadoku iz Poljske in 48 tovariših (ok. 1200–1259), sv. Vincencu Ferrerju (1350–1419), sv. Katarini Sienski (1347–1380), sv. Osanni Andreasi iz Mantove (1449–1505), sv. Ignaciju Lojolskem (1491–1556), sv. Julijani iz Lütticha (Cornillona; ok. 1193–1258), sv. Julijani iz Nikomedije (ok. 258–304(?)), sv. Niketasu Gotu († 372), sv. Radegundi Turingijski (ok. 520/522–587), sv. Remigiju iz Reimsa (ok. 436(?)–533(?)) idr. Na verigo priklenjeni hudič je atribut sv. Bartolomeja (1. stoletje), sv. Prokopija iz Sázave (ok. 970–1053), sv. Alberta Sicilskega (iz Trapanija; 1212–1307), sv. Dimfne iz Gheela († 7. stoletje), sv. Julijane iz Nikomedije (ok. 285–304(?)), sv. Norberta iz Xantna (Magdeburga; 1080/1085–1134), sv. Bernarda iz Aoste (983 ali 1008–1081 ali 1086(?), po nekaterih virih 1007(?)), sv. Hermesa iz Rima († 115), sv. Filipa iz Agire (40–103) idr. Zvezani hudič se pojavlja ob sv. diakonu Ciriaku iz Rima († 305), sv. Dimfni iz Gheela († 7. stoletje), sv. Bernardu iz Clairvauxa (ok. 1090–1153), sv. Albertu Sicilskem (iz Trapanija; 1212–1307) idr. Hudiča podita sv. Gregor Čudodelnik (ok. 213–ok. 272) in Eginon (Egon) iz Augsburga (ok. 1065–1120). Upodobljen je ob nogah sv. Dimfne iz Gheela († 7. stoletje), sv. Julijane iz Nikomedije (ok. 285–304(?)), sv. Norberta iz Xantna (Magdeburga; ok. 1080/1085–1134) idr.

Hudiča z mehomo najdemo upodobljenega ob sv. Guduli iz Bruslja (ok. 650–712(?)); z vojsko demonov je upodobljen sv. Viljem iz Malavala (ok. 1100–1157); hudič, ki ga ima angel na vrvi, spremlja sv. Julijano iz Nikomedije (ok. 258–304(?)); hudiča z zvončkom najdemo pri sv. Teodulu iz Sittna († ok. 400); hudiča, ki ugaša svečo ali svetilko, pri sv. Genovefi iz Pariza (ok. 422–502); obešenega na svetilko ob sv. Guduli iz Bruslja (ok. 650–712(?)); na kolesu ob sv. Bernardu iz Clairvauxa (ok. 1090–1153); čepečega na ramenu sv. Kumeri († 451); v žrelo ima hudič potisnjeno palico ob sv. Bernardu iz Aoste (983 ali 1008–1081 ali 1086(?), po nekaterih virih 1007(?)); mali hudič uhaja iz ust na upodobitvah sv. Lypharda iz Meunga na Loiri (ok. 502–575); pretepenega hudiča najdemo ob sv. Mavru iz Glanfeuil

327 LECHNER 1973b.

(ok. 500/512–584) in sv. Niketasu Gotu († 372); pretepenega s kladivom ob sv. Marjeti Antiohijski († ok. 305); v ženski podobi ob sv. Evhariju iz Trierja († ok. 280); s kleščami zgrabljenega za nos ob sv. Dunstanu iz Canterburyja (ok. 909–988) in sv. Eligiju iz Noyona (ok. 589–659/660); s prtičjimi kremplji ob sv. Albertu Siciliskem (iz Trapanija; 1212–1307); s hudičevo glavo je upodobljena Marija Magdalena; s hudičem se spopada sv. Angela iz Foligna (1248–1309) itd.³²⁸

– **Nosi venec in slavi zmago:** prim. Mdr 4,2: *cum praesens est imitantur illam et desiderant eam cum se duxerit et in perpetuum coronata triumphat*, »Dokler je navzoča, jo posnemajo, po njej hrepenijo, ko se umakne; v večnosti nosi venec in slavi zmago ...« Gl. tudi § II, pogl. II, »*NOSI VENEC IN SLAVI ZMAGO (Mdr 4)*«; § II, pogl. IX, »*nosi venec in slavi zmago*«.

EMBLEM V.

Simbolika: a) lev, b) kača, c) zveri, č) zodiak

a) lev: Lev³²⁹ je starodavni simbol z zelo ambivalentno simboliko; je simbol oblasti, moči, gospostva, vladavine, kraljevske oblasti (v številnih kulturah tudi kralj živali), srčnosti, poguma, življenja in materinskosti, sonca in svetlobe, pa tudi silovitosti, nasilja, jeze, togote, ukazovalnosti, nenadzorovane sile, zlega, demoničnosti in smrti.

Zaradi svoje rumenkaste barve, žarkaste grive, zaradi svoje moči in ker po naziranju starodavnikov naj ne bi nikoli zaprl oči, je zgodaj postal simbol Sonca, umeščen je bil v živalski krog (zodiak) in med alegorične podobe visokega poletja (julij–avgust). V

328 Za izjemno pregleden prikaz demonologije od antike do konca srednjega veka gl. SAND–DAXELMÜLLER IDR. 1999. Gl. tudi ustrezna poglavja v *Lexikon der christlichen Ikonographie, Bibliotheca Sanctorum, Theologische Realenzyklopädie, Lexikon für Theologie und Kirche ...*

329 ARESI–NEMMICH 1702, pp. 309–318; BOSCH 1702, Index figurarum s. v. Leo, Leaena, Leo in Zodiaco; GINTHER 1726, c. 69. n. 1; EWALD 1732, pp. 194–195, 198; MENZEL 1854–1856, II, pp. 36–41 (Löwe), 225–332; KREUSER 1868, pp. 157–158 (Löwe); SALZER 1893, pp. 54–57; KELLER 1909, 1913, I, pp. 24–60; BODENHEIMER 1960, 1972, *passim*; HELLER 1962, pp. 137–138 (Löwe); JEHUDA 1962, p. 32 (aryeh; Lion); FORSTNER 1967, pp. 298–303 (Löwe); BLOCH 1971; BOTTERWECK 1974; URECH 1974, pp. 157–159 (Löwe); DIERAUER 1977, pp. 8, 12, 26, 55, 60, 63, 67, 72, 82, 83, 120, 178, 183, 188, 195, 198, 204, 209, 266, 278, 289; GALLING 1977, pp. 68–77, 101, 104–109, 112, 114–116, 120, 150–152, 192, 202, 224–226, 230–232, 254, 260, 263, 269, 302, 307, 318, 354; LURKER 1978, 199–201; BADURINA 1979, pp. 373–374 (Lav); RÖSSLER–KÖHLER 1980; CASSIN 1981; DE CHAPEAUROUGE 1984, pp. 81–82 (Löwe); GRABNER–HAIDER–KRAŠOVEC 1984, p. 416 (lev); FORSTNER 1986, p. 273 (Löwe); HEIMPEL–ŪNAL–BRAUN–HOLZINGER 1987–1990; FIRMAGE 1992; NITZ 1992b; JANOWSKI–NEUMANN–GORSOLKE–GLESSMER 1993, pp. 11, 45, 48–55, 79, 107, 109–110, 138, 150–153, 158, 166, 173, 175, 180, 181–188, 197, 228, 234–236, 255–257, 268, 281, 291, 294, 302, 307–308, 379; SCHMIDT–SCHMIDT 1995, pp. 78–86; CHIAPPORI 1996; WOELK–FREVEL 1997; SCHENDA 1998, pp. 198–204 (Löwe); HÜNEMÖRDER 2015c; NIEHR 2006; SEIBERT 2007, pp. 207–208 (Löwe); KRETSCHMER 2008, pp. 266–269 (Löwe); RIEDE 2010c; STAMATIOU–WÉCKWERTH 2010; KITCHELL 2014, pp. 108–111; BUTZER–JACOB 2021, pp. 371–373 (Löwe; GMR); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 451–454 (lev¹, Lev²).

starih kulturah je bil pogosto upodobljen kot čuvaj in varuh (in odganjalec slabega) pri vhodih, na grobovih in ob prestolih. V Egiptu je bil povezan z vodo, ker je Nil poplavljal, ko je Sonce vstopilo v ozvezdje Leva. Že v zgodnji antiki so upodobitve leva simbolizirale moč in vladarsko dostojanstvo; zaradi svojega videza in lastnosti je obveljal tudi za kralja živali. V antičnih kulturah pogosto najdemo tudi upodobitve lova na leve, s katerimi so vladarji simbolno potrjevali svojo premoč nad sleherni silo. Pogosto nastopajo v mitih in pripovedkah; v grško-rimski antiki so spremljevalci božanstev plodnosti in ljubezni, npr. Kibeles, Dioniza (Bakha) in Afrodite (Venere); eno od Heraklovih dvanajstih junaških del je bilo, da je moral prinesiti kožo nemejskega leva.

Najodmevnejšo predstavitev leva najdemo pri Pliniju Starejšem (*Naravoslovje* 8, 41–60; oprl se je predvsem na 6. knjigo Aristotelovega *Nauka o živalih*), ki opisuje: njihove kremplje, vrat in grivo, parjenje in z njim povezane posebnosti, kotitev, razširjenost, vrste levov, prehranjevanje, odnos do ljudi (kar pospremi z opisi različnih srečanj z levi), njegove telesne lastnosti (rep, prsi, kri), njegovo plemenitost in pogum, odnos do lovcev in tistih, ki ga ranijo, umiranje levov, njihove bolezni, njihovo vključevanje v igre, lov na leve, levje vprege, posameznike, ki so imeli udomačene leve na povodcu, njihovo blagost in primere prijateljstva med ljudmi in levi.³³⁰

V Svetem pismu je lev med največkrat omenjenimi živalmi (omenja se 103-krat); latinsko poimenovanje zanj je *leo*, grško λέων /*léon*/, v hebrejščini pa najdemo naslednje izraze: אַרְיָה *'arjeh* in אָרִי *'arí*, »(odrasli) lev«; כַּפִּיר *kafír*, »(še neodrasli) lev«, »levji mladič; לָבִיא *lāví* in לַבְיָא *lavijjá*, »levinja«; גֹּר *gúr* in גֹּר *gôr*, »levji mladič«; gl. tudi לַיִשׁ *lajiš* in שַׁחַל *šachal*.

V Stari zavezi je lev simbol in/ali prispodoba:

- poguma in moči mož in junakov (2 Sam 1,12; 17,10; 1 Krn 12,9; 1 Mak 3,4; 2 Mak 11,11 idr.);
- moči in poguma plemen, ljudstev in rodov (1 Mz 49,9: »Juda je mlad lev; / od plena, moj sin, si se vzdignil. / Sklonil se je, se ulegel kakor lev / in kakor levinja; kdo si ga drzne dražiti?«; 5 Mz 33,20: »Blagoslovljen, ki razširjaš Gada! Kakor levinja počiva / in trga ramo in teme. / Ogledal si je zase prvi kos, / ker tam se je hranil vojvodov delež ...«; 5 Mz 33,22: »In za Dana je rekel: ‚Dan je levji mladič, / ki priskače iz Bašana.‘«; gl. tudi 4 Mz 23,24; 24,9; Mih 5,7);
- moči sovražnikov (Ps 22,14: »... svoje gobce so razprli proti meni / kakor lev, ki trga in rjove.«);
- poguma in moči pravičnih (Prg 28,1);
- močnih mož (Sod 14,18: »Kaj je slajše od meda / in kaj je močnejše od leva?«);
- izjemne moči (Iz 38,13: »... kakor lev bo zdrobil vse moje kosti, / od dneva do noči me boš pokončal.«);
- jeze (Prg 19,12; 20,2);
- oblasti in prevlade (Ezk 19,1–3: »Ti pa zapoj žalostinko o Izraelovih knezih. Reci: / Kakšna levinja je bila tvoja mati / med levi! / Ležala je sredi levičev / in

330 PLINIJ STAREJŠI–HRIBERŠEK 2015, pp. 292–296, 340–344.

redila svoje mladiče. / Vzredila je enega svojih mladičev, / postal je levič. / Naučil se je loviti plen, / žrl je ljudi.«; gl. tudi Nah 2,12);

- moči božjega govora, njegovega rešilnega delovanja in božje sodbe (Am 1,2: »Gospod rjove s Siona, / svoj glas daje iz Jeruzalema«; Am 3,8: »Kadar rjove lev, / kdo bi se ne bal?«; Jer 25,30: »Gospod rjove z višave, / iz svojega svetega prebivališča se oglašá.«; Oz 5,14: »Kajti jaz bom Efrájimu kakor lev / in hiši Judovi kakor levič. / Jaz, jaz bom raztrgal in odšel, / odnesel bom in ni ga, ki bi rešil.«; Oz 13,7: »Zato jim bom postal kakor lev, / prežal bom na poti kakor panter,« in nasl.; gl. tudi Oz 5,14; 11,10; 13,7; Iz 31,4);
- sovražnikov in sovražnih ljudstev (Jer 2,14; 4,7; 5,6; 50,17; Iz 5,29; 15,9), uničujoče sile in požrešnosti (Jer 2,30; Jl 1,6; Sir 21,2; Raz 9,8) ter sile (Iz 38,13: »... kakor lev bo zdrobil vse moje kosti ...«);
- (za psalmiste in preroke) krute moči in okrutnosti (Ps 7,3: »Sicer raztrgajo kakor lev mojo dušo, / iztrgajo jo, in ni rešitelja«; Ps 10(9 B),9: »Na skrivnem preži kakor lev v zasedi, / preži, da bi ujel nesrečnika«; Ps 22(21),14: »... svoje gobce so razprli proti meni / kakor lev, ki trga in rjove.«; Jer 5,6: »Zato jih udari lev iz gozda/.../«; Oz 5,14: »Kajti jaz bom Efrájimu kakor lev / in hiši Judovi kakor levič. / Jaz, jaz bom raztrgal in odšel, / odnesel bom in ni ga, ki bi rešil.«; gl. tudi Ps 17,12; 22(21),14 idr.).

Iz njegove simbolike je mogoče razbrati tudi socialne krivice, izkoriščanje in zločinsko ravnanje (Sir 13,23; Ezk 22,25; Sof 3,3; Prg 28,15); lahko je simbolna prispodoba babilonskega kraljestva (Dan 7,4); levi v službi Boga so raztrgali preroka (1 Kr 13,24) in pobijali priseljence (2 Kr 17,25); za preroka Amosa je rjojenje leva Božji glas (Am 1,2: »Gospod rjove s Siona /.../«). Ko se Ezekielu v videnju Božjega veličastva prikaže Gospodov voz s štirimi živimi bitji, imajo štiri bitja tudi obraz leva na desni (Ezk 1,4–15: »Videl sem: /.../ Iz njegove srede pa podobe štirih živih bitij, /.../ Vsa štiri so imela obraze in peruti. /.../ Podoba njihovih obrazov: človeški obraz in obraz leva na desni so imela vsa štiri /.../«; gl. tudi Ez 10,14). Izaija Jeruzalem simbolično imenuje »Ariél« (Iz 29,1.2.7: »Gorje ti, Ariél, Ariél, / trdnjava, kjer je David taboril! /.../ In pritisnil bom na Ariél /.../ postala mi bo kakor Ariél. /.../ bo množica vseh narodov, / ki se bo vojskovala proti Ariél.«), kar naj bi pomenilo »lev Boga« (אַרְיֵל/*ari'él*; zloženka iz אַר/*aril*, »lev«, in אֵל/*él*, »Bog«); isti izraz pa Ezekiel uporabi za oltarno ognjišče (Ezk 43,15: »Oltarno ognjišče: štiri komolce; od ognjišča navzgor so štirje rogovi.«), ker je kakor lev použilo številne daritve oz. žrtve.

Nekajkrat je opisan tudi spopad z levi: z njim se spopade Samson (Sod 14,5–6: »Samson je šel s svojim očetom in svojo materjo v Timno ..., nasproti je zarjovel levji mladič. Gospodov duh je šinil vanj in raztrgal ga je, kakor raztrgaš kozliča, čeprav ni imel ničesar v svoji roki.«), pa tudi David (1 Sam 17,34–36). V odmevni epizodi Danielovi nasprotniki s spletkarjenjem dosežejo, da ga da kralj Darej

vreči v levjo jamo (Dan 6,11–25), od koder ga pozneje ukaže rešiti; v srednjem veku je bila ta rešitev tipološka predpoda Kristusovega vstajenja in Marijinega devištva. V Danielovem prvem videnju je prva zver kakor lev in ima orlove peruti (Dan 7,4).

Levi se pojavljajo tudi kot okrasni stavbni elementi. Levje podobe so bile uporabljene v Salomonovem templju na stranicah med okvirji ter ravnih ploskvah ročajev in stranic (1 Kr 7,29.36: »Na stranicah med okvirji so bili upodobljeni levi, voli in kerubi, ravno tako na okvirjih. /.../ Na ravne ploskve ročajev in stranic je vdolbel kerube, leve in palme ...«), kot simbol moči, kot čuvaji ter odvrtačali nepooblaščenih oseb in zla so levi krasili tudi Salomonov prestol (1 Kr 10,19–20: »Na obeh straneh sedeža sta bili naslonjali za roke; ob naslonjalih sta stala dva leva, dvanajst levov pa je stalo na šesterih stopnicah na obeh straneh.«; gl. tudi 2 Krn 9,19), levje attribute pa so imeli tudi kerubi (Ezk 41,19: »Vsak kerub je imel dva obraza: človeški obraz proti palmi na eni in obraz leviča proti palmi na drugi strani.«).

Tudi v Novi zavezi podoba leva daje misliti na moč in avtoriteto. Je simbol Judovega rodu (1 Mz 49,9: »Juda je mlad lev ...«), ki je bil v času kralja Davida v Izraelu najmočnejši, in Jezus je »lev iz Judovega rodu« (Raz 5,5: »Tedaj mi je rekel eden izmed starešin: ‚Ne jokaj! Glej, zmagal je lev iz Judovega rodu, Davidova korenina, da bi odprl knjigo in njenih sedem pečatov.‘«); ta oznaka se nanaša na Davida in enako tudi na druge vladarje, ki naj bi izviral iz Davidove hiše, in kot simbol Judovega rodu, ki mu je pripadal tudi Jezus, je pozneje postal simbol Kristusa.

Lev pa je bil tudi prisposoda zlega, moči sovražnega poganstva (2 Tim 4,17: »In tako sem bil rešen iz levjega žrela.«), moči uničenja (Raz 9,8.17) in celo samega satana (1 Pt 5,8: »Vaš nasprotnik hudič hodi okrog *kakor rjoveč lev* in išče, koga bi požrl.«).

V *Razodetju* je prvo od bitij pred Božjim prestolom podobno levu (Raz 4,7–8: »Prvo živo bitje je bilo podobno levu, drugo bitje je bilo podobno juncu, tretje bitje je imelo obličje kakor človek, četrto bitje pa je bilo podobno letečemu orlu.«) Nekatere živali imajo levje attribute, da se poudari njihova škodljivost in uničevalna moč, npr. kobilice in konji (Raz 9,8: »Lase so imele [sc. kobilice] kakor ženske, njihovi zobje pa so bili kakor levji.«; Raz 9,17: »Glave konj so bile kakor glave levov, iz gobcev pa so jim bruhalo ogenj, dim in žveplo.«), pa tudi zver (Raz 13,2: »Zver, ki sem jo videl, je bila podobna panterju: noge je imela kakor medved, gobec pa kakor lev.«), ki simbolizira rimsko cesarstvo. Levji atributi nasploh simbolizirajo nevarnost (2 Tim 4,17; Hebr 11,33).

Simboliko leva v krščanstvu je močno zaznamovalo delo *Fiziolog*,³³¹ v katerem je opis leva na prvem mestu. Opisuje ga³³² kot simbol Kristusa in mu pripisuje tri

331 Zbirka *Fiziolog* (lat. *Physiologus*, gr. Φυσιολόγος) je didaktična zbirka poučnih alegoričnih zgodb, nastala v 2. stoletju, domnevno v Aleksandriji, v grščini, in obsega 48 poglavij: 42 o živalih, štiri o kamnih in dve o rastlinah. Prvi latinski prevodi zbirke so nastali menda že v 4. stoletju (36 poglavij). Gl. PERRY 1941; PHYSIOLOGUS 1999; TREU 1999; ALPERS 2004.

332 PHYSIOLOGUS–CARMODY 1941.

lastnosti. Prva je, da zavoha lovca, ki ga zasleduje, in ga spelje s sledi; enako je svoje umljive sledi, tj. svojo božanskost, prikril Kristus kot »duhovni lev iz Judovega rodu, Davidova korenina, ki ga je poslal večni Oče«. Druga lastnost je njegova budnost, kajti »kadar spi, so njegove oči budne, saj so odprte«; pri tem se sklicuje na odlomek iz *Visoke pesmi* (Vp 5,2: *ego dormio et cor meum vigilat*, »Spala sem, a moje srce je bedelo.«), v pojasnilo pa avtor *Fiziologa* zapiše: »Kajti moj Gospod je telesno zaspal na križu, njegova božanskost pa je vedno budna na Očetovi desnici, kajti kdor brani Izrael, ne spi in ne dremlje.« Tretja lastnost pa je, da levinja skoti mrtvega mladiča in ga tri dni varuje, nato pa tretji dan pride njegov oče, mu pihne v obraz in ga oživi; razlago pisec podkrepi z navedbo: »Juda je mlad lev ... kdo si ga drzne dražiti?« (1 Mz 49,9), šlo pa naj bi za alegorični simbolni prikaz Kristusove smrti in vstajenja: kakor oče lev mladiča tretji dan obudi v življenje, tako je Bog Jezusa tretji dan obudil od mrtvih. Na simboliko vstajenja se navezuje tudi podoba Kristusa kot gospodarja življenja, torej njegovo kraljevsko dostojanstvo (enako kot je lev kralj živali).

V krščanstvu ima lev lahko pozitivni ali negativni pomen. V profani ikonografiji enako kot orel simbolizira moč in resnično gospostvo, je znamenje moči, veličastva, srčnosti in poguma. Sicer pa je tudi simbol vstajenja, Kristusovega kraljevskega dostojanstva in Kristusa kot gospodarja življenja, simbol vernikov in Cerkve, pozitivno simboliko pa ima tudi podoba krotkega leva. Nasprotno je lev kot roparska zver (še zlasti pod vplivom svetopisemske simbolike) lahko tudi simbol navideznega (hlijenega) gospostva, predvsem pa simbol zla (enako kot zmaj, bazilisk, aspis oz. gad, kača), na katerega stopa Kristus; simbolizira lahko hudiča, demone, smrt, heretike, pogane, Jude, neukročeno silo in nasilje. Negativno simboliko so v Rimu spodbujala tudi preganjanja kristjanov, ko so mnoge pokončale divje zveri v areni, zlasti levi, kar je še dodatno krepilo strah pred njihovo močjo in okrutnostjo.

V srednjeveški ikonografiji levja glava in sprednji del telesa ustrezata Kristusovi božji naravi, zadnji, šibkejši del pa ustreza človeški naravi. V krščanski ikonografiji je lev oz. levji kerub, tj. krilati lev z nimbom, postal simbol evangelista Marka. Glas vpijočega v puščavi na začetku Markovega evangelija (1,2) naj bi bil rjojenje leva (tako razlaga sv. Hieronim; prim. tudi Ezk 1,4–10; Raz 4,7), sploh pa Marko natančno in s precej zanosa opisuje vstajenje. Lev je postal tudi simbol Beneške republike.³³³

V umetnosti najdemo številne motive in tematike: kot simbolna žival Kristusa je lev podobno kot jagnje pogosto upodobljen s palico križa ali zastavo s križem; ob levu včasih stoji jagnje; na nekaterih upodobitvah Adam in Eva jezdit na levu, kar nakazuje, da sta po tem, ko ju je zapeljala kača, »kakor bogova« (1 Mz 3,4), s čimer je ponazorjena moč zla; upodobitev spopada levov in kač ne simbolizira spopada dobrega in zla, ampak spopad dveh demonskih sil (ki si hočeta prisvojiti človeka); lev kot predstavnik živalske vrste; Adam v raju poimenuje živali (1 Mz 2,19 in nasl.); vkrcanje na barko oz. zapuščanje barke (Gen 7. in nasl.); predstave o

333 GEARY 1990, pp. 88–94.

kraljestvu miru (Iz 11,6–7: »Teliček in levič se bosta skupaj redila, majhen deček ju bo poganjal. /.../ in lev bo jedel slamo kakor govedo.«; prim. tudi Iz 65,25); lev iz Judovega rodu (1 Mz 49,9; Raz 5,5); Samson ubije leva (Sod 14,5–9) in Daniel v levji jami (Dan 6,2–25) (zgodbi o Danijelu v levji jami in o mladem Samsonu, ki je z golimi rokami raztrgal levjega mladiča, naj bi bili predpodobi vstajenja in zmage nad smrtjo); David premaga leva (1 Sam 17); božji Mož iz Judovega rodu, ki ga ubije lev in čuva osel (1 Kr 13,24); lev kot simbol evangelista Marka; Kristus, ki stoji na levu in kači ali zmaju (Ps 91(90),13); lev s Téklo iz Ikonija; lev z drugimi mučenci; rjoveči lev kot simbol vstajenja od smrti itd.

Lev na upodobitvah nastopa kot atribut svetopisemskih oseb: Samsona,³³⁴ Salomona,³³⁵ Daniela³³⁶ in Pavla.³³⁷ Povezan je s številnimi svetniki in nastopa v celi plejadi zgodb, povezanih z njimi. Kot atribut se pojavlja pri: sv. Hieronimu, (348/349–420; k sv. Hieronimu je prišel lev, ki se mu je zadril trn v šapo; Hieronim mu ga je izdril in ga pozdravil, lev pa je ostal ob njem); Adrijanu iz Nikomedije († 306); Agapitu iz Prenesta (3. stoletje); prvem puščavniku sv. Pavlu iz Teb, (ok. 227/228 – ok. 341/342; upodabljan z dvema levoma, ki sta mu po smrti v egiptovski puščavi izkopal grob); Martini iz Rima († ok. 230); Mariji Egiptovski (ok. 344 – ok.421/430; ko jo je Zosimas iz Palestine našel mrtvo v puščavi, mu jo je pomagal pokopati lev, ki je s tacama izkopal grob); puščavniku sv. Onufriju (Onofriju), imenovanem Onufrij Veliki (ok. 320 – ok. 400); sv. Makariju Egiptovskem (ok. 300 – ok. 390); sv. Hrizantu in sv. Darji († 283/284); sv. Evfemiji († 303); puščavniku sv. Gerazimu († 475; nekoč je levu potegnil iz šape trn in ta mu je izkazoval hvaležnost do smrti; ko je umrl, je lev legel na njegov grob in se izstradal do pogina); sv. Priski iz Rima († 1. stoletje); sv. Ignaciju Antiohijskem (2. stoletje); sv. Tekli iz Ikonija (1. stoletje); sv. Vidu († 304) idr. Veliko je legend, povezanih z mučenci, ki so jim levi prizanesli, jim krotko lizali noge in jih celo branili pred pogani (npr. sv. Abdon, Emilijan, Andron, Benignus, Blaž, Cerbonij, Erazem, Favstin, Felicijan, Modest, Pantaleon, Poncijan, Primož, Prob, Tarak, Tirz, Vid, Kristina, Justa in Rufina, Darja, Evfemija, Glikonija, Martina, Priska, Tekla Mames iz Cezareje, Pard Puščavnik idr.). Sv. Malhu, ki se je na begu pred svojim poganskim gospodarjem skrtil v levji brlog, so levi prizanesli, njegove preganjalce pa so raztrgali. V etiopskem legendarnem izročilu se omenja na levih jahajoči sv. Samuel. Nekatere svetnike so res raztrgali levi, npr. preroka Joela. Sv. Ignacij Teofor je umrl med levi v amfiteatru; malteškega škofa sv. Publija naj bi po legendarnem izročilu požrli levi v areni († 112 ali 125); puščavniku sv. Kviriaku je lev čuval zelišča; sv. Ana Almaida je izpustila rožni venec v levji brlog in šla ponj vanj, okrog enega od levov navezala rožni venec in ta ji je sledil kot pes; levi so v

334 BULST 1976; KELLER 1987, pp. 521–523.

335 KERBER 1976; KELLER 1987, pp. 499–502.

336 SCHLOSSER 1968; KELLER 1987, pp. 164–167.

337 LECHNER 1976b; KELLER 1987, pp. 464–468.

puščavi zagrebli več svetih asketov, npr. Antona Velikega, Pavla puščavnika, Marijo iz Egipta idr.

V srednjem veku je bil lev simbol dveh Jezusovih narav: mogočen in močan sprednji del telesa je odražal njegovo božansko naravo, suhi in šibkejši zadnji del pa njegovo človeško naravo. Poznoantični, zgodnesrednjeveški pisci in cerkveni očetje (Origen, Izidor iz Sevilje) so razširjali že omenjeno predstavo, da levi pridejo na svet neoblikovani in mrtvi, da po treh dneh oče dihne vanje in jih obudi v življenje, medtem ko dobijo svojo pravo zunanjo podobo z lizanjem. Tako je postal lev simbol novega življenja in vstajenja in kot takega so ga upodabljali na grobovih, kar je podprla tudi stara simbolna povezava leva s Soncem; rjoveči lev lahko nakazuje vstajenje mrtvih ob poslednji sodbi; Kristus kot zmagovalec nad zlom na upodobitvah navadno tepta leva, zmaja ali baziliska, kar je simbolni prikaz njegove zmage nad hudičem; upodobitev Božje Matere na levu se navezuje na obljube, da bo iz Davidovega rodu izšel vladar (1 Mz 49,9; Lk 1,32; Raz 5,5). Levi kot varuhi in čuvaji v romaniki in gotiki nosijo stebre portalov, prižnice, lektorije ali krstilnike; najdejo se apotropeska trkala in potezne kljuge na vratih v podobi levjih glav; pogosto jih kot čuvaje najdemo ob vhodu v cerkve, pa tudi ob prestolih (navadno dvanajst, kot Izraelovih sinov in apostolov); najdemo jih na nekaterih kapitelih romanskih katedral, na srednjeveških cerkvenih portalih in dostopih do uradov.

Lev je tudi atribut kardinalnih vrlin poguma (*fortitudo*) in pravičnosti (*iustitia*), poosebljenje velikodušnosti (oz. širokogrudnosti; *magnanimitas*) in prizanesljivosti (blagosti; *clementia*); kot jezdna žival je atribut kardinalne vrline umerjenosti (*temperantia*), pa tudi temperamenta koleričnosti; levinja z mladiči je simbol teološke vrline ljubezni (*caritas*); je pa lev tudi personifikacija vztrajnosti (*perseverantia*; ta lahko v rokah drži glavo leva, katerega rep počiva na njenem ščitu). V ikonografiji celin oz. delov sveta je lev znamenje Afrike. Ker je ob orlu najpomembnejši simbol oblastniške moči, ga pogosto najdemo tudi na grbih, kjer je različno upodobljen; enkrat miruje, drugič se plazí, se premika naprej, čepí ali je pokonci na zadnjih nogah.

b) kača: Kača³³⁸ je simbolna žival in predmet kulturnega čaščenja v številnih kulturah; najdemo jo v ikonografiji vseh ljudstev sveta ter ima simbolno zelo raznolike

338 MENZEL 1854–1856, II, pp. 325–332 (Schlange); KREUSER 1868, pp. 255–258 (Schlange); KELLER 1909, 1913, II, 284–305; KÜSTER 1913; LEISEGANG 1939; PHYSIOLOGUS–CARMODY 1941, De serpente; FELIKS 1962, pp. 103–107 (različne vrste kač); HELLER 1962, pp. 167 (Schlange); FORSTNER 1967, pp. 314–318 (Schlange und Drache); HENRY 1966b; WEHRHAHN–STAUCH 1968b; KEMP 1972; URECH 1974, pp. 214–216 (Schlange); BIETENHARD 1975; LURKER 1978, pp. 268–270; BADURINA 1979, pp. 133 (Aspis), 592 (zmiija); EGLI 1982; DE CHAPEAUROUGE 1984, pp. 84–85 (Schlange); FORSTNER 1986, p. 288 (Schlange und Drache); FIRMAGE 1992 (Zoology (Fauna)); SCHARBERT 1994; SCHMIDT–SCHMIDT 1995, pp. 100–108; SCHENDA 1998, pp. 307–314 (Schlange); HÜNEMÖRDER–JÁSZAI 1999; VAN DER TOORN–BECKING–VAN DER HORST 1999, passim; HUTTER–BRANDSCHEIDT–STORK 2000; SEIBERT 2007, pp. 51–52 (Basilisk und Aspis), 277–278 (Schlange); FREY–ANTHES 2008b; KRETSCHMER 2008, pp. 366–371 (Schlange); OGDEN 2013a; OGDEN 2013b; KEARNS 2016 (Snakes); BUTZER–JACOB 2021, pp. 548–550 (Schlange; GMR); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 296–309 (kača).

in ambivalentne pomene. Ker živijo v luknjah, se jih povezuje podzemljem; ker živijo tudi v vodi, njihovi mladiči pa se večinoma tako kot ptice izvalijo, se jih povezuje tudi z vodo in zrakom. Spomladi se levijo; njihova levitev je postala simbol obnavljajočega se življenja. Za njihov pogled velja, da očara in hipnotizira žrtve; zato so postale tudi simbol prodornega znanja in vsepričujočnosti. Zaradi strupa in napadalnosti so veljale tudi za pošasti, za podobo zlega in živali smrti; tudi pošasti in zmaji so pogosto upodabljeni kot kače ali vsaj s kačjimi atributi. Kača v spopadu z drugimi živalmi skoraj vedno simbolizira zlo; kača, ki samo sebe grize za rep, je simbol večnosti, večnega vračanja oz. ponavljanja, obnavljajočega se časa in krožnega teka časa.

V antičnih mitih so kačji lasje in kače v rokah atribut Erinij, boginj maščevanja, in Gorgone Meduze; Kronos (lat. *Tempus*, »Čas«) je kot bog časa pogosto zaznamovan s kačo, ki se grize v svoj rep in je simbol večnosti; kača je eden od atributov personifikacije Zemlje (Gaje, Telus), boginje Demetre (Cerere), boga Hada (Plutona), Apolona in Atene (Minerve); pogosto je s kačama upodobljen Herakles v spomin na epizodo iz njegovega zgodnjega otroštva, ko je z golima rokama še v zibelki zadavil kači, ki ju je nadenj poslala Hera; med antičnimi zgodovinskimi osebnostmi, povezanimi s kačami, izstopa egipčanska kraljica Kleopatra, ki je naredila samomor s kačo, da bi se izognila osramočenju, ko bi jo Avgust v triumfalnem sprevedu vodil skozi Rim.

Plinij Starejši v *Naravoslovju* takole opiše kače (8, 85–87): »Kar zadeva kače, na splošno velja: da so večinoma enake barve kot tla, v katerih se skrivajo; da jih je nešteto vrst; da imajo rogati gadi pogosto po štiri pare rožičkov, ki štrlijo iz telesa, in s tem, ko te rožičke premikajo, preostali del telesa pa miruje, k sebi privabljajo ptice; da ima amfizbajna dve glavi, namreč še eno na repu, kakor da bi bilo premalo, da brizga strup samo iz enega žrela; da imajo ene luske, druge raznobarvne vzorce, vse pa smrtonosni strup; da se belica požene z drevesnih vej in da kače niso nevarne samo nogam, ampak da letijo tudi kot izstrelek iz metalnice; da vratovi ščitark nabreknejo in da zdravila za njihov pik ni, razen če pičene dele nemudoma amputirajo. Ta tako pogubonosna žival ima samo en čut oz. čustvo: navadno se naokoli plazijo v parih in brez partnerja nasprotnega spola ne morejo živeti. Zato v primeru uboja enega drugi poskrbi za neverjetno maščevanje: ubijalca zasleduje, nekako prepozna prav njega, čeprav je množica ljudi še tako velika, in ga napada, premosti vse težave, premaga vse razdalje, edina zaščita pred tem pa so reke ali izjemno hiter beg. Nemogoče se je izreči, ali je bila narava bolj radodarna pri ustvarjanju nadlog ali zdravil zoper nje. In kot prvo je tej nadležni živali dala slabe oči, in to ne na čelu, da bi gledala predse, ampak na sencih – zato jo hitreje razdraži zvok kot vidna slika –, drugo zdravilo pa je smrtno sovraštvo z ihnevmonom. Ta žival najbolj slovi ravno po tem sovraštvu; prav tako živi v Egiptu. Večkrat se potopi v blato in se nato posuši na soncu; ko tako postopek večkrat ponovi in si naredi večplastni skorjasti oklep, se poda v spopad. Med bojem dviga rep, kačje pike, ki nimajo nobenega

učinka, sprejema s hrbtom obrnjen proti kači in s postrani obrnjeno glavo preži na ugodno priložnost, dokler nasprotnika ne zgrabi za grlo.«³³⁹

Plinijevi glavni vir za opis je bil Aristotel s svojim delom *Nauk o živalih*, Aristotelov in Plinijev opis pa so povzemali tudi Ajlijan (*O lastnostih živali*), Nikander (*O strupenih živalih*) in Solin (*Zbirke spomina vrednih stvari*). Antično vedenje o kačah v antiki in bibličnem okolju so posredovali Avguštin, Izidor Seviljski, Hraban Maver, Tomaž iz Cantimpréja, Konrad Megenberški, Adelin, Aleksander Neckam, Ambrož, Aristotel, Avguštin, Bazilij Veliki, Beda Častitljivi, Hieronim, Jakob iz Vitryja, Albert Veliki, *Fiziolog* idr.³⁴⁰ *Fiziolog* izpostavlja štiri lastnosti oz. narave kače.³⁴¹ Prva je, da se ji v starosti zameglijo oči, in če se hoče obnoviti, se 40 dni posti, dokler se ne olevi naravno ali z drgnjenjem ob skale; enako človek simbolno odvrže staro oblačilo oz. kožo greha (pokora). Druga lastnost: ko gre k reki pit vodo, strupa ne odnese s seboj, ampak ga odloži v svoji luknji; prostovoljna odložitev »strupa« simbolizira spravo oz. pomiritev, doseženo s krstom. Tretja lastnost: golega človeka se boji, oblečenega pa napade, zato je bil goli Adam varen, oblečenega pa je napadla; če torej človek (simbolno) odloži zlobo in se ji odpove, je varen pred kačo. Četrta lastnost: če jo človek hoče ubiti, kača izpostavi telo, zaščiti pa si glavo; enako mora človek v trpljenju izpostaviti telo, a zaščititi glavo, tj. zaščititi mora vero in ne sme zatajiti in zanikati Kristusa.

Kača je pogosto vpeta v besedila Svetega pisma. V Stari zavezi kot hudičeva pomočnica zapelje Adama in Evo k izvirnemu grehu, s čimer si nakoplje prekletstvo (1 Mz 3,14–15: »Gospod Bog je rekel kači: ‚Ker si to storila, bodi prekleta med vso živino in vsemi poljskimi živalmi. ... Sovrašтво bom naredil med teboj in ženo ter med tvojim zarodom in njenim zarodom. On bo prežal na tvojo glavo, ti pa boš prežala na njegovo peto.‘«); bali so se njihove strupenosti (Ps 140,4); palica Mojzesovega brata Arona se je pred faraonom spremenila v kačo, in ko tudi faraonovi čarovniki svoje palice spremenili v kače, jih je Aronova palica požrla (2 Mz 7,8–12); večkrat so kače uporabljene kot kaznovalno sredstvo Boga (4 Mz 21,6; 5 Mz 32,24; Jer 8,17

339 Omenjeni rogati gad ali cerast (*Cerastes cerastes*, *Vipera cerastes*) je ok. 60 cm dolga strupenjača z roženo lusko nad očmi, ki živi v puščavskih predelih Afrike, Arabije in Palestine. – Amfizbájna je morda katera od kač iz družine kolutnikov (*Amphisbaenidae*; 17 rodov in več kot 120 vrst) ali iz družine slepic (*Typhlopidae*; deset rodov, več kot 200 vrst), morda črvasta slepica (*Typhlops vermicularis*; zraste tudi do 30 cm in več; nima dveh glav, le rep je takšne oblike, da je zelo podoben glavi). – Belica (*Coluber gemonensis*) je redka in zaščitena, sicer zelo popadljiva kača iz družine gožev (*Colubridae*). – Ščitarka je, sodeč po opisu, egiptovska kobra (*Naja haje*), imenovana tudi »naočarka« in »aspis«, iz rodu naočark (*Naja*) in družine strupenih gožev (*Elaphidae*), ki jo najdemo na številnih območjih v Afriki, pa tudi v Arabiji; doseže lahko do 3 m dolžine, znana pa je po tem, da lahko razširi vratna rebra in zelo poveča svoje zatilje. – Ihnevmon (*Herpestes ichneumon*), imenovan tudi »sveti ihnevmon«, »mangusta« in »faraonska podgana«, je dihurju podobna žival; spada v rod lezavtov (*Herpestes*) v družini pravih mungov (*Herpestidae*, *Viverridae*). Živi v Afriki, Izraelu, južni Španiji in na Portugalskem. Hrani se z glodalci, ribami, priči, plazilci (slovi kot izjemno spreten lovec kač), dvoživkami in žuželkami.

340 O kačah v antiki gl. KELLER 1909, 1913, II, pp. 284–305; GOSSEN–STEIER 1921a; GOSSEN–STEIER 1921b; HARTMANN 1921; LEISEGANG 1939; OGDEN 2013a; OGDEN 2013b.

341 PHYSIOLOGUS–CARMODY 1941, De serpente.

idr.); po drugi strani Bog varuje pred kačami (Ps 91,13); včasih kača simbolizira zlobo (5 Mz 32,33; Iz 59,5; Ps 140(139),4) in (pozitivno ali negativno) zvičajnost (1 Mz 3,1; Mt 10,16), nepoštenost (1 Mz 49,17 in nasl.), zahrbtnost (Ps 58,5), obrekovanje (Ps 140,4; Iz 59,5; Rim 3,13), smrtne nevarnosti (Prg 23,32; Sir 21,2), zvitost, zlobo in hinavščino (Mt 12,34). So pa tudi simbol preudarnosti (Mt 10,16: »Bodite torej preudarni kakor kače in nepokvarjeni kakor golobje.«). Izraelce so na poti skozi puščavo kot božja kazen za njihovo uporniško vedenje in nezadovoljstvo napadle strupene kače; Mojzes je po naročilu Boga izdelal bronasto kačo in jo obesil na drog ter vsak, ki ga je pčila kača, je ob pogledu na bronasto kačo preživel (4 Mz 21,4–9). To kačo, imenovano Nehuštan, je dal razbiti kralj Ezekija (gl. 2 Kr 18,4: »Razbil je tudi bronasto kačo, ki jo je bil naredil Mojzes; vse dotlej so ji namreč Izraelci zažigali kadilo.«; prim. tudi 2 Krn 29,1–2; 31,1). Jezus je pozneje to pripoved uporabil kot prisposodbo oz. prednapoved svoje smrti na križu (Jn 3,14–15: »In kakor je Mojzes povzdignil kačo v puščavi, tako mora biti povzdignjen Sin človekov, da bi vsak, ki veruje, imel v njem večno življenje.«); bronasta kača naj bi bila napoved oz. prerokba križa, vendar je kača vseeno ostala simbol hudiča. V *Razodetju* je kača nasprotnik Boga (»veliki zmaj, stara kača, ki se imenuje Hudič in Satan in ki zapeljuje vesoljni svet«), voditelj od Boga odpadlih angelov, istoveten s Satanom ali hudičem (Raz 12,9–15; 20,2).³⁴²

V krščanstvu je kača postala simbol zla, greha in številnih drugih slabih lastnosti. Med gnostičnimi ločinami je obstajala tudi judovsko-krščanska sekta, imenovana ofiti (iz gr. ὄφις /*óphis*/, »kača«), za katere je bila kača posrednica modrosti in spoznanja, po drugi strani pa tudi prapodoba zla.³⁴³ Kače, upodobljene na nagrobnikih v katakombah, so poudarjale zmago Kristusa nad grehom in s tem potrjevale gotovost odrešenja. Od 5. stoletja naprej so Kristusovo zmago nad grehom zaznamovali z upodobitvijo Kristusa, ki s sulico (*labarum*) prebada kačo, plazečo se k njegovim nogam. Kače so sicer tudi simbol številnih svetnikov in spominjajo na ta ali oni dogodek iz njihovega življenja. Kača je včasih upodobljena stoječa pokončno in z žensko glavo, včasih kot kuščar; Lucifer je v apokaliptični viziji *Razodetja* predstavljen v podobi kače; kot simbol hudiča leži pogosto mrtva kača ob nogah Marije ali nadangela Mihaela; bronasta kača kot zdravilno znamenje je postala tudi simbol Kristusa; kadar je upodobljen Jezus s kačo, je poudarjeno njegovo zmagoslavje nad izvirnim grehom; kača ob vznožju križa na upodobitvah križanja simbolizira izvirni greh in aludira na

342 Za zelo natančen prikaz kač, poimenovanj zanje, o njihovi simboliki (simbol moči; simbol smrti in nesreče; zla; simbol preudarnosti in večnega življenja; simbol vitalnosti in življenjske moči), vrstah, poimenovanjih, pomenu v mitologiji, o njihovi strupenosti, pomenu v magiji idr. v Svetem pismu, zlasti v Stari zavezi, gl. FREY-ANTHES 2008; MÖLLER-CHRISTENSEN-JØRGENSEN 1969, pp. 195–201; WELTEN 1977; FELIKS 1962, pp. 102–108; HENDEL 1999; FABRY 1998; NIEHR 2006. V Palestini je sicer znanih ok. 36 večinoma nestrupenih vrst kač, ki na splošno veljajo za nevarne; natančna določitev je problematična, gre pa za vrste iz družine gadov (*Viperinae*) ali gožev (*Colubridae*).

343 HÖNIG 1889; SCHULTZ 1910, pp. 50–61; FENDT 1922; WALKER 1983, pp. 154–156; RUDOLPH 1987, pp. 17, 30, 69, 79, 172 in nasl., 199, 215, 247, 286, 301, 309 (Ophites; Ophians); FILORAMO 1990, pp. 69, 84, 99, 124 (Ophites); SMITH 2009, pp. 180–181; BOUSSET 2011, *passim*.

odrešenje, ki ga je zagotovil Kristus (pogosta srednjeveška simbolika); ob Kristusu, ki slavi zmagoslavje nad zlom, je ob zmaju in drugih pošastih pogosto upodobljena tudi kača; v protestantski ikonografiji najdemo upodobitve, na katerih Kristus pohodi kačo, nasprotno pa je v katoliški ikonografiji Marija tista, ki pohodi kačo; v baroku je bila priljubljena upodobitev Marije z otrokom na obli svetla, okoli katere je zvita kača, Kristus pa v kačo zabada palico v obliki križa; na upodobitvah brezmadežnega spočetja (*Immaculata Conceptio*, *Maria Immaculata*) pogosto Marija stoji na kači. Kača simbolizira grehe in smrtne grehe; kače, ki požirajo prsi in spolne organe golih žensk, so personifikacija Naslade (*Luxuria*), so pa tudi atribut personifikacij: Krive vere oz. Herezije (*Haeresia*), Sumničavosti (*Suspicio*), Nesloge (*Discordia*), Zavisti (*Invidia*), Razdajanja (*Largitas*), Eterna (»Večnostnika«; kača, ki samo sebe grize v rep), Leta (*Annus*), Nepokorščine (*Inoboedientia*), Razkošnosti oz. Uživaštva (*Luxuria*), Preudarnosti (*Prudentia*), Zemlje (*Terra*), v profani ikonografiji kača spremlja greh vlačuganja (prešuštva; *fornicatio*) in nečimrnosti (*vanitas*). V pozitivnem pomenu je kača atribut Preudarnosti (*Prudentia*), včasih tudi Čistosti (*Castitas*), pa tudi Dialektike (*Dialectica*), Kronosa (Časa; *Chronos*, *Tempus*) in perzijske Sibile (*Sibylla Persica*).

Kača je pogost atribut bibličnih oseb in svetnikov; imajo jo: Eva, Mojzes, sv. Filip (apostol; † 81(?)), sv. Anatolija († ok. 250), sv. Amabilis iz Rioma († 475(?)), sv. Amand iz Maastrichta (pred 600–679 ali 684), sv. Arzacij iz Milana († 399 ali 6. stoletje; škofovska palica z bronasto kačo), sv. Barlaam (3. ali 4. stoletje), sv. Kristina iz Bolsene († ok. 297), sv. Jurij (275/280–303; zmaj v podobi kače), sv. German z otoka Man (ok. 410–ok. 474), sv. Hieronim (348/349–420), sv. Hilarij iz Poitiera (ok. 315–367), sv. Honorat iz Arlesa († 429/430), sv. Ludvik Beltran (1526–1581; skodela, iz katere se dviga kača), sv. Magnus iz Füssna (8. stoletje), sv. Notburga iz Hochhausna (7. stoletje; kača z zdravilnim zeliščem), sv. Paternus iz Avranchesa (ok. 480–562), sv. Patrik (ok. 385–461), sv. Fokas († ok. 305), sv. Pirmin (ok. 670–753), sv. Roman iz Rouena († ok. 640), sv. Simeon Stilit Starejši (389–459; s kačo, ki se vije okoli stebra), sv. Silvester I., papež (pred 300–335; s krilato kačo kot podobo zmaja), sv. Tekla iz Ikonija (ok. 35–1. stoletje) idr. Kelih s kačo imajo kot atribut: sv. Janez Evangelist, sv. Benedikt iz Nursije (ok. 480–547) in sv. Edvard (1004–1066).

V ikonografiji je kača, povezana z izvirnim grehom, upodobljena ali v izvirno kačji obliki ali pa z različnimi fantazijskimi potezami, ki so jih spodbudile teološke in mistične razprave (npr. zmaju podobne poteze), lahko stoji pokončno (preden jo Bog prekolne in jo obsodi na plazenje po tleh), včasih ima človeški obraz ali celo dve glavi, lahko je upodobljena skupaj s hudičem ali ima kakšne povsem posebne oblike. V povezavi s Kristusom je lahko upodobljen Kristus kot otrok s kačo, pogosto je upodobljena na prizorih križanja, dalje zmagoslavje Kristusa nad kačo ali pa skupno Kristus, Marija in kača. Kača ob vznožju Kristusovega križa simbolizira smrt, ki jo Kristus premaga (zmagava vstalega Kristusa nad smrtjo in grehom); kača iz paradiza, ki jo je premagala Marija

kot nova Eva, je simbol izvirnega greha (včasih antitetična predstavitev Eve in Marije, npr. Marija in Eva pod drevesom življenja). Kača, ki stoji nasproti drugim živalim, simbolizira spopad svetlobe in teme in v takih spopadih praviloma pooseblja negativni princip in je podrejena (orel, ki premaguje kačo, simbolizira Kristusovo zmago nad smrtjo, enako jelen in lev, štokrlja Marijino zmago nad kačo itd.), včasih je prikazana kot enakovredna drugim živalim (npr. žabi, zmaju).

Nekaj motivov, na katerih najdemo kačo: upodobitve raja, Adama in Eve, izvirnega greha (od 12. stoletja tudi kače s človeškimi obličji, z moškimi ali ženskimi glavami); različne upodobitve Mojzesa in bronaste kače; tudi Kristusova smrt na križu je lahko simbolna ponovitev povzdignjenja Mojzesove bronaste kače; predstavitev čudežev, v katere so vključene kače, poleg Aronovega (2 Mz 7,8–12) in Mojzesovega (4 Mz 21,4–9) tudi kača, ki se Pavlu na Malti ovije okoli roke (Apd 28,1–6); kača kot simbol hudiča kot počela vsega zlega (greha, pregreh, malikovanja, poganstva ...), kot njegovo orodje in pomočnica (gl. 1 Mz 3,1; Raz 12,9 in 20,1); Kristus s sulico v obliki križa prebada kačo (včasih skupaj z zmajem, gadom in levom; prim. Ps 91(90),13: »Čez leva in gada boš stopal, / poteptal boš mladega leva in morsko pošast.«); kača kot simbol premaganega poganstva (primer cesarja Konstantina, ki se je dal v predverju svoje palače upodobiti z znamenjem križa na glavi, kako z labarjem prebada kačo; gl. Evzebij, *Konstantinovo življenje* 3, 3); kača kot simbol inteligentnosti oz. preudarnosti (gl. Mt 10,16: »Bodite torej preudarni kakor kače in nepokvarjeni kakor golobje.«); kača, prebodena z labarjem; kača v ikonografiji različnih svetnikov, katerih življenje je bilo povezano z dogodki ali čudeži s kačami ali pa so bili zaslužni za prevlado nad poganstvom, krivoverci ali različnimi ločinami (ob nekaterih svetnikih je upodobljena brez posebnega razloga, ki bi ga lahko našli v njihovem življenjepisu, dejanjih ali v legendah); kača kot spremljajoči lik (npr. ob zmaju ali levu); Kristus pohodi kačo; kača kot simbol brezbožnežev (prim. Mt 23,33: »Kače, gadja zalega! Kako boste ubežali obsodbi na peklenko dolino?«); upodobitev kač na gemah, abrakasah in amuleti (pogosto uporabljeni kot varovalni amuleti, zlasti ob zdravstvenih težavah) ...

c) zveri: Poročilo o stvarjenju v Svetem pismu opisuje nastanek živali v vseh treh življenjskih prostorih: v vodi, v zraku in na kopnem (1 Mz 20–25: »Bog je rekel: ‚Živa bitja naj mrgolijo v vodah in ptice naj letajo nad zemljo pod nebesnim obokom!‘ /.../ ‚Plodite se in množite, napolnite vse morsko vodovje! In ptice naj se množijo na zemlji!‘ /.../ ‚Zemlja naj rodi živa bitja po njihovih vrstah: živino, laznino in zveri zemlje po njihovih vrstah!‘ /.../«). In ko Bog ustvari vrste zveri, živine in laznine, se poročilo konča z besedami: »Bog je videl, da je dobro.« Vse živalske vrste, ki sicer živijo v paradizu – motiv najdemo na različnih upodobitvah skozi čas – so pred vesoljnim potopom rešene s tem, da so sprejete v Noetovo barko (1 Mz 1,20 in nasl.; 6,5 in nasl.); prizor njihovega vstopa vanjo ali izstopa iz nje po potopu je pogosta tema slikarskih upodobitev, prav tako upodobitve Izaijevega videnja kraljestva miru, v katerem se družijo sicer sovražne živalske vrste (Iz 11,6–9: »Volk bo prebival

z jagnjetom / in panter bo ležal s kozličem. / Teliček in levič se bosta skupaj redila, / majhen deček ju bo poganjal. / Krava in medvedka se bosta skupaj pasli, / njuni mladiči bodo skupaj ležali / in lev bo jedel slamo kakor govedo. / Dojenček se bo igral nad gadjo luknjo / in odstavljeni bo iztezal svojo roko / v modrasjo odprtino. / Ne bodo škodovali ne uničevali ...« Podobno motiviko najdemo v antiki v predstavi o zlati dobi (Heziod, Vergilij) in v mitu o Orfeju (Ovidij, *Metamorfoze* 10 in 11). Sicer pa različne živali in zveri simbolizirajo različna čustva, občutja, strasti in lastnosti, pozitivne in negativne, velikokrat tudi ambivalentno oboje hkrati.³⁴⁴ V paradizu so vsa bitja živela v harmoniji; z izvirnim grehom pa se ta harmoničnost podre in tedaj vzniknejo tudi sovražnosti med njimi ter med nekaterimi živalskimi vrstami in človekom. Med prvimi kristjani je veljal za predpodobo Kristusa celo antični pevec Orfej, ki je znal s svojo pesmijo pomiriti celo najbolj divje zveri. Kristus kot novi Adam naj bi mednje prinesel mir in blagostanje ali kot napoveduje prerok Izaija (65,25): »Volk in jagnje se bosta skupaj pasla, / lev bo jedel slamo kakor govedo / in kača bo imela prah za svoj kruh. / Ne bodo škodovali ne uničevali ...« Vsaka živalska vrsta ima tudi svojo posebno simboliko, povezane pa so tudi z legendarnimi izročili o številnih svetnikih (sv. Didim, sv. Godrik, sv. Marijan, sv. Luka mlajši, sv. Atrakta, številni irski svetniki, sv. Frančišek Asiški (volk iz Gubbia) idr.).³⁴⁵

č) zodiak: Zodiak ali živalski krog (iz lat. *zodiacus*, kar je prevzeta gr. tujka iz besedne zveze ζῳδιακὸς κύκλος /*zodiakòs kýklos*/, »živalski krog«, iz gr. ζῳδιὸν /*zódion*/, »živalca«, pomanjševalnica od ζῳον /*zôon*/, »žival«)³⁴⁶ je skupek simbolov in obenem

344 Za osnovne podatke o živalih in zvereh v svetopisemski in krščanski simboliki poleg izbranih poglavij v vseh večjih enciklopedijah in komentarjih gl. tudi MENZEL 1854–1856, II, pp. 480–482 (Thiere); KREUSER 1868, p. 287 (Thiere); KRAUS 1886c; HEHN 1911; BODENHEIMER 1960, 1972; FELIKS 1962; CANSDALE 1970; RED.–ZAJADACZ–HASTENRATH 1970; GERLACH 1972; BOTTERWECK 1975; VON BLANKENBURG 1975 (1943); GRABNER–HAIDER–KRAŠOVEC 1984 (izbrana gesla); FRANCE 1986; FIRMAGE 1992; JANOWSKI–NEUMANN–GORSOLKE–GLESSMER 1993; VOISENET 1994; NEUBACHER–STIPP–IRRGANG IDR. 2001; KÖRTNER 2002; VON GEMÜNDEN–HARRIS 2002; BOROWSKI 2006; SEIBERT 2007, pp. 111 (Fabelwesen), 309–310 (Tiere); KRETSCHMER 2008, pp. 426–427 (Tiere); KITCHELL 2014.

345 Za podatke o svetnikih in mučencih ter z njimi povezanimi živalmi gl. zbirke *Življenjepisi svetnikov*, *Bibliotheca Sanctorum*, *Lexikon der christlichen Ikonographie* idr.

346 MENZEL 1854–1856, II, pp. 482–483 (Thierkreis); KRAUS 1886c; BOUCHÉ–LECLERCQ 1899 (2014); ALLEN 1899; SCHIAPARELLI 1904; EISLER 1910; CUMONT 1913; HAUBER 1916; MAUNDER 1922; OLCOTT 1936; DEVORE 1947, gl. gesla Zodiac, Zodiacal Aspects, Zodiacal Directions etc.; RIEDINGER 1956; BOLL–BEZOLD–GUNDEL 1966; GUNDEL–GUNDEL 1966; VAN DER WAERDEN 1968; GUNDEL 1972; GUNDEL–BÖKER 1972; GUNDEL 1972; HOLL 1972c; URECH 1974, p. 237 (Tierkreis); HÜBNER 1975; SCUTERI 1978; BESKOW–PINGREE–MATTHÄUS IDR. 1979; BRAU–WEAVER–EDMANDS 1980, gl. gesla Zodiac, Constellations, Lunar mansions, Signs of the Zodiac; HÜBNER 1982; HÜBNER 1983; EBERTIN 1984; VON BECKERATH 1984; GETTINGS 1985, *passim*; KNAPPICH 1988, *passim*; ZATELLI 1991; GUNDEL 1992; HOUTMAN 1993; WALKER 1996, pp. 38, 40, 48–50, 52, 58–60, 64–66, 99, 210, 253, 275, 281, 284–285, 299, 299, 322 (gl. tudi Index pod Zodiac); VAN DER TOORN–BECKING–VAN DER HORST 1999, pp. 202–204, 240, 515–516; GLEADOW 2001; HÜBNER 2015b; BENKO 2004; HEGEDUS 2007; SEIBERT 2007, pp. 310–311 (Tierkreis); KRETSCHMER 2008, p. 427 (Tierkreis/Zodiakus); BLUME–HAFFNER–METZGER 2012; ALBANI 2014; KEEL–UEHLINGER–LIPPKE 2015; EBACH 2019; CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 1057–1059 (živalski krog, zodiak).

simbol sam po sebi. Podobne simbolne sestave poznajo po vsem svetu in njihova simbolna vrednost se spreminja od kulture do kulture in od obdobja do obdobja. Razdeljen je na dvanajst delov, ki ustrezajo dvanajstim ozvezdjem, število dvanajst pa velja za popolno število. Je skupek kozmičnih simbolov, ki ilustrirajo temeljno simboliko kroga in univerzum, simboliziral pa naj bi tudi povezanost zemlje in neba ter minljivost vsega zemeljskega. V astronomiji je zodiak pas neba ob ekliptiki (navidezni letni tir Sonca na nebesni krogli z naklonom ravnine k ravnini nebesnega ekvatorja $23^{\circ} 27'$) in ekliptika teče skozi zodiakalna ozvezdja ali znamenja; zodiakalna ozvezdja se sicer zaradi precesije (spreminjanja lege) osi Zemlje ne ujemajo več z zodiakalnimi znaki (ujemala so se pred več kot 2000 leti), ki imajo pomembno vlogo v astronomiji. Zodiakalna ozvezdja in znaki so: Oven (lat. *Aries*; marec–april), Bik (lat. *Taurus*; april–maj), Dvojčka (lat. *Gemini*; maj–junij), Rak (lat. *Cancer*; junij–julij), Lev (lat. *Leo*; julij–avgust), Devica (lat. *Virgo*; avgust–september), Tehtnica (lat. *Libra*; september–oktober), Škorpion (lat. *Scorpio*; oktober–november), Strelec (lat. *Sagittarius*; november–december), Kozorog (lat. *Capricornus*; december–januar), Vodnar (lat. *Aquarius*; januar–februar) in Ribi (lat. *Pisces*; februar–marec). Po prepričanju starodavnikov naj bi vsako od nebesnih znamenj (pa tudi Sonce, Luna in planeti) vplivalo na določen telesni del, bolezen ali zdravilo (nauk o tem so Grki poimenovali melotezija, gr. *μελοθεσία / melothésial*), zato je bil zodiak pomemben v medicini (iatroastrologija, astromedicina, iatromatematika). Prepričanje o vplivanju zodiakalnih znamenj je bilo globoko zakoreninjeno v poganski grški in rimski religiji, astronomiji in astrologiji. V obdobju krščanstva so po astrologiji posegali zelo previdno in obotavljivo, saj kljub vsemu ni bilo mogoče obiti dejstva, da gre za eno od naravoslovnih ved. Krščanski pisci (Tertulijan, *O malikovanju*; Filastrij, *O krivoverstvih*; Avguštin, *O krivoverstvih*, idr.) niso enotnega mnenja glede zodiaka, čeprav je nauk o njem oprt na astrologijo, nekatere poganske ideje in judovski misticismem; načeloma ne zanikajo vpliva ozvezdij na ljudi, a napovedovanje prihodnosti zavračajo. Krščanski pisci in učenjaki, ki so jo bolj vključevali v svoje spise, so bili pozneje razglašeni za krivoverce. Bolj so jo v svoje spise vključevali krščanski pisci in učenjaki, ki so bili pozneje razglašeni za krivoverce, npr. sirsko-aramejski filozof in gnostik Bardesan (154–222), asirski apologet, pisec in teolog Tatijan (120–180), številni manihejski pisci, hispanski teolog in škof v Avili Priscilijan (ok. 340–385) idr.

Krščanska umetnost je zodiak, ki poudarja univerzalnost Kristusovega poslanstva, povzemala kot celoto ali njegove posamezne dele. Pogosto so znamenja zodiaka interpretirana v krščanskem smislu; tako je npr. Oven = Jagnje Božje, Devica = Devica Marija, Tehtnica = Pravičnost, ki jo je Kristus prinesel svetu, itd. V romanski in gotski umetnosti je bil zodiak pogosto upodobljen v različnih motivih: Kristus, ki je postavljen sredi zodiaka; zodiak obdaja prizor binkošti, na katerem apostoli prejemajo Svetega Duha; v nekaterih primerih lahko simbolizira dvanajst apostolov; najdemo ga na nekaterih amuletih, na zapestnicah, narokvicah in gemah; v 12. in 13. stoletju je pogosto upodobljen na cerkvenih fasadah, pa tudi na velikih cerkvenih urah in nad portali cerkva. V renesansi, ko je ponovno vzniknilo zanimanje za astrologijo,

se je razvilo tudi raziskovanje zodiaka in njegovega vpliva. V krščanski umetnosti je med zodiakalnimi znamenji posebej pomembno znamenje Devica zaradi enačenja z Devico Marijo; ozvezdje se prvič omenja v Mezopotamiji v povezavi z boginjami poljedelstva, v grški antiki pa so ga povezovali z različnimi boginjami in mitičnimi osebami: Hero, Perzefono, Ateno, Kalisto, Dike, Astrajo in Erigono.

Kot zanimivost: l. 1709 je v Gradcu izšlo delo *Sveti zodiak Marijine Štajerske ali na Štajerskem precej sloveče Marijine podobe, znane po milostih in čudežih preblažene Device in Božje Matere Marije*, verjetno delo jezuita Antona Maurisperga (1678–1748), rojenega v Celju, morda pa zbir prispevkov različnih piscev. Po svoji zasnovi se zgleduje po dvanajstih zodiakalnih nebesnih znamenjih; analogno z njimi je pisec izbral prav toliko najpomembnejših Marijinih romarskih cerkva na Štajerskem, ki jim je posvetil latinske pesnitve in druga besedila, in sicer: Mariazell, Ptujška Gora, Pöllau-berg, Maria Trost v Fernitzu, Straßengel, Rechkogel, Maria Buch, Weizberg, Maria Lankowitz, Pernegg, Straßgang in Maria Hilf v Gradcu. Tudi zasnova posameznih opisov je v znamenju števila 12.³⁴⁷

– **znamenje Devica v zodiaku:** tudi »živalskem krogu«. Znamenje Devica (lat. *Virgo*) je v tradiciji krščanske misli in simbolizma vseskozi tesno povezano z Marijo. Zodiakalno ozvezdje Devica, v katerem leži jesenska točka (ekvinokcij), je vidno spomladi; leži ob nebesnem ekvatorju, njegova najsvetlejša zvezda (α) pa je eklipsno dvozvezdje Klas oz. Spika (*Spica*), ki je od Zemlje oddaljeno 220 svetlobnih let.³⁴⁸

EMBLEM VI.

Simbolika: a) labod, b) lovor, c) strela/blisk, č) plašč

a) labod: Beli labod³⁴⁹ (lat. *cycnus, cygnus*, gr. κύκνος /*kýknos*) je zaradi svoje beline simbol telesne lepote, zaradi čistosti podoba čistosti duše, zaradi svojega petja v antiki in srednjem veku preroška ptica (še zlasti zaradi legendarnega predsmrtnega labodjega speva), zaradi svoje monogamije pa tudi simbol zvestobe. V vseh kulturah je

347 SACER ZODIACUS [1709]; HRIBERŠEK 2023, pp. 123–124.

348 O simboliki gl. tudi HINKLEY ALLEN 1899; EISLER 1910; OLSON 2002; BENKO 2004; IWERSEN 2005; WARNER 2013; MCMICHAEL–WRISLEY SHELBY 2019.

349 CAMERARIUS 1677, III, p. 50; BOSCH 1702, Classis II, n. 13, p. 12, CXXXV (Nec fulgura terrent); CIMAROLO 1729, p. 27; MENZEL 1854–1856, II, p. 352 (Schwan); CASSEL 1872; SALZER 1893, p. 301 (Schwan); ENGELMANN 1894; ADLER 1922; RÉAU 1955–1959, I, p. 103; KREUSER 1868, p. 263 (Schwan); RED. 1972b; RED.–SCHNELL 1972; ARNOTT 1977; AHL 1982; FIRMAGE 1992; NITZ 1994; SCHENDA 1998, pp. 324–328 (Schwan); ROSSIGNOLI 2004, pp. 151–168; ARNOTT 2007; RIEDE 2007b; SEIBERT 2007, p. 285 (Schwan); KRETSCHMER 2008, p. 381 (Schwan); HENKEL–SCHÖNE 2013, col. 204 (Lorbeerbaum vom Blitz nicht getroffen); col. 817 (Cam. III, Nr. 25: Schwan unter einem Lorbeerbaum; NIL FVLGVRA TERRENT); BUTZER–JACOB 2021, pp. 566–568 (Schwan; GMR).

večinoma pozitivni simbol in predstavlja poleg lepote in čistosti tudi pogum in plemenito poreklo, je tudi simbol pesništva in pesnikov ter duše, v negativnem pomenu pa tudi simbol hinavščine oz. licemerja. Velja za kralja vodnih ptic. Glavni atributi njegove simbolike so: belo perje, petju podoben glas laboda pevca ter dejstvo, da si poiščejo partnerja za vse življenje (razen včasih, v primeru neuspešnega gnezdenja).

V Svetem pismu se ne omenja.³⁵⁰

Simbolika laboda, ki išče zaščito pod lovorjem, izhaja iz Ovidijevih *Metamorfoz* (Ovidij, *Metamorfoze* 2, 367–380; Higin, *Zgodbe* 154), iz zgodbe o Kiknosu, kralju Ligurije, ki je bil po materini strani sorodnik in prijatelj, po nekaterih različicah mita tudi ljubimec Faetonta. Po Faetontovi smrti, ko ga je Jupiter zadel s streljo in je z neba strmoglavil v reko Eridan, se je Kiknos, da bi se izognil morebitnim Jupitrovim strelam, ki se jih je zelo bal prav zaradi Faetontove usmrtitve, zadrževal v močvirnih krajih in gozdovih, da se je čutil varnega, sedel je ob reki Eridan in objokoval Faetontovo smrt, podobno kot labodi žalujejo za svojimi partnerji, Apolon pa ga je iz sočutja spremenil v laboda.

O zaščitni moči lovorja pred ognjem in strelami piše Plinij Starejši v svojem *Naravoslovju* (15, 135).³⁵¹ »Lovor namreč kaže svoje upiranje ognju z jasnim pokljanjem in nekim odporom, in sicer s tem, da les s svojim zvijanjem kaže tudi nepravilnosti [v strukturi] notranjih vlaken. Govori se, da je imel cesar Tiberij navado ob grmenju v strahu pred bliski kot zaščito nositi lovorjev venec.«³⁵² Lovor pri gorenju res poklja zaradi eteričnih olj; glasno pokljanje je veljalo za ugodno znamenje (gl. Tibul, *Elegije* 2, 5, 81: *et succensa sacris crepitet bene laurea flammis / omine quo felix et sacer annus erit*; Vergilij, *Ekloge* 8, 82: *Sparge molam et fragilis incende bitumine laurus*); o omenjeni navadi cesarja Tiberija piše tudi biograf Svetonij: »Vendar pa se je neizmerno bal grmenja in ob bolj nevihtnem vremenu je vedno na glavi nosil lovorov venec, češ da ta vrsta listja preprečuje, da bi ga ožgala strela.«³⁵³

Tako labod kot lovor sta bila v antiki posvečena Apolonu (gl. Ovidij, *Metamorfoze* 2, 367 in nasl.; Pavzani, *Vodnik po Grčiji* 1, 30, 3; Higin, *Zgodbe* 154; Ajlijan, *O lastnostih živali* 2, 32; 5, 34); labod je bil Apolonu posvečena ptica in labodi so bili tudi vpreženi v njegov voz, sicer pa lahko spremljajo tudi Afrodito/Venero in Artemido/Diano. Iz antične mitologije poznamo še druge zgodbe, povezane z labodi: Zevs se je z Ledo, ženo spartanskega kralja Tindareja, združil v podobi laboda (po njem je bilo poimenovano tudi ozvezdje Labod); Leda je znesla dve jajci, iz enega se je rodila Helena, iz drugega pa Dioskura Kastor in Polidevk (Poluks). Platon v svoji *Državi* (620a) navaja mit o Eru, v katerem se Orfej spremeni v laboda, prav tako pa se labodi spremenijo v ljudi.

350 RIEDE 2007b.

351 Plinij Starejši, *Naravoslovje* 15, 135: *laurus quidem manifesto abdicat ignes crepitu et quadam detestatione, interaneorum etiam vitia et nervorum ligno torquente. Ti. principem tonante caelo coronari ea solitum ferunt contra fulminum metus.*

352 Gl. tudi OGLE 1910; HEHN 1911, pp. 223–230 (Lorbeer, Myrte, lovor).

353 Svetonij, *Tiberij* 69: *tonitrua tamen praeter modum expavescebat et turbatiore caelo numquam non coronam lauream capite gestavit, quod fulmine afflari negetur id genus frondis.*

Posebej znamenit pa je t. i. labodji spev (gr. κύκνειον ᾄσμα *kykneion âsmal*, lat. *cygnea cantio* ali *cycnea vox* ali *carmen cygni*), s katerim naj bi labodi napovedali svojo skorajšnja smrt in ki spominja na Kiknosovo objokovanje Faetonta, zaradi katerega naj bi ga bogovi iz usmiljenja postavili med zvezde (rimska različica nastanka ozvezdja Labod; lat. *Cygnus*). Labodovo predsmrtno pesem omenja že Ezop v svojih basnih.³⁵⁴ Omeni ga tragik Ajshil v svoji tragediji *Agamemnon* (1444–1445), kjer Klitajmnestra, potem ko umori svojega moža Agamemnona in njegovo sužnjo (in priležnico) Kasandro, pove, da je Kasandra pred svojo smrtjo še zadnjič prerokovala, tako kakor labod zapoje še zadnjič pred smrtjo (τὸν ὕστατον μέλψασα θανάσιμον γόον).³⁵⁵ O njem piše Platon v svojem dialogu *Fajdon* (84e–85b), kjer se Sokrat primerja z umirajočim labodom, ki ima dar prerokovanja, in ko čuti, da bo umrl, zapoje najlepši spev v svojem življenju, ki pa po njegovem mnenju ni žalosten, ampak vesel, saj pozna dobrine onostranstva in odhaja k bogu, ki mu je posvečen (tj. Apolonu). Tudi Aristotel v svojem *Nauku o živalih* (IX, 12, 615 b 2) zapiše: »So pevci in pojejo predvsem proti koncu življenja.« Pogosto so idejo o labodjem spevu povzemali pesniki, npr. Ovidij (*Metamorfoze* 14, 428–434: ... *ut olim / carmina iam moriens canit exequialia cygnus / luctibus extremum tenues liquefacta medullas / tabuit inque leves paulatim evanuit auras* ...). Vendar pa so poznejši pisci dvomili o tem, npr. Plinij Starejši (*Naravoslovje* 10, 63): »Pravijo, da umirajoči labodi otožno pojejo, vendar menim, da to ne drži, saj sem jih nekajkrat opazoval. So kanibali, saj jedo meso drugih labodov.«³⁵⁶

V germanskem in slovanskem okolju je bil labod zaradi svoje bele barve ne le simbol čistosti, ampak tudi luči in svetlobe. V srednjem veku je ostal simbol čistosti, pojavljal pa se je tudi že v marijanski simboliki in v simboliki, povezani s Kristusom. Na upodobitvah v srednjem veku (knjižno slikarstvo, miniature, stensko slikarstvo) so labodi pogost motiv v ozadju upodobitev pokrajine, ne da bi bili neposredno povezani s samo tematiko. Labod kot preroška ptica pogosto spremlja Sibilo. V srednjeveških bestiarijih je navadno upodobljen v vodi, včasih z ribo v ustih; včasih na upodobitvah poje. V baroku so postale povezave laboda z marijansko simboliko pogostejše; take primere najdemo npr. v zbirki *Innocentia vindicata* Celestina Sfondratija (1695)³⁵⁷ in v zbirki *Mira satis, ac sine omni peccato Mariae sanctissima conceptio C. symbolis chronographice concepta* Josepha Zollerja (1712).³⁵⁸ Labod v *Ikonologiji* Cesareja Ripa spremlja naslednje poosebitve: Dobra napoved / Napoved

354 AESOPUS–HAUSRATH–HUNGER 1959, pp. 66 (247. KYKNOΣ (Halm 216 Ch. 175)), 93 (277. KYKNOΣ (Halm 215 Ch. 174)).

355 Ajshil, *Agamemnon* 1444–1447: ἡ δὲ τοι κύκνου δίκην / τὸν ὕστατον μέλψασα θανάσιμον γόον / κεῖται, φιλήτωρ τοῦδ': ἐμοὶ δ' ἐπήγαγεν / εὐνής παροψώνημα τῆς ἐμῆς χλιδῆς.

356 PLINIJ STAREJŠI–HRIBERŠEK 2016, pp. 163, 213. Gl. tudi CASSEL 1872; KELLER 1909, 1913, II, pp. 213–220; TOYNBEE 1973, pp. 259–260, 280–281, 286, 291, 294–295; ARNOTT 1977; AHL 1982; MYNOTT 2018, pp. ix, 55 (swan-song).

357 SFONDRATI 1995 (Olor in medio aquarum ficcus. Lemma: Nec tingor ab unda.).

358 ZOLLER 1712 (XXXIV. CYgnVs Non MaDefaCtVs.).

Dobrega (33,I Augurio Buono), Venerin voz (46. Ic Carro di Venere), Hinavščina / Licemerstvo (165.I Hippocresia), Dvanajsta ura (169 2n Hora duodecima), Glasba (253.4 Musica), Poezija (301,2 Poesia), Favonij ali Zefir (397,2b Favonio o Zefiro che dir vogliamo).³⁵⁹ Personifikaciji Potrpljenja in Odrekanja včasih nosita čelado z labodom. Labod je atribut sv. Huga iz Lincolna (1140–1200),³⁶⁰ sv. L(i)udgera³⁶¹ in sv. Kutberta (ok. 635–687).³⁶²

b) pod lovorovim drevesom: Motivika tega svetogorskega emblema je pravzaprav nedotakljivost kreposti, pri čemer je lovor simbol zaščite in nedotakljivosti, labod pa simbol kreposti.

Lovor (lat. *laurus*, gr. δάφνη / *dáphnēl*),³⁶³ že od nekdanj znan po svoji različni uporabnosti, simboliki in prijetnem vonju ter katerega jagode so že v antiki uporabljali kot zdravilo proti vročini, je prvenstveno simbol zmage. Za simboliko je pomenljiva njegova zimzelenost; ker je zimzelen, je simbol večnosti in neminljivosti. Kot znanje mladosti, zmage in triumfa so lovorove vejice pletli v vence, kar je simboliziralo neminljivost, nestrohljivost in nesmrtnost, pa tudi očiščenje po krvavih spopadih in mir. V krščanstvu je lovor simbol božanskega, nesmrtnosti, vstajenja in čistosti; lahko je simbol vstalega Kristusa, njegove zmage nad smrtjo, neminljivosti, pa tudi zmernosti, sočutja, stanovitnosti, angelske narave in apostolov. Velikokrat se enači z mirto, ki je simbol čistosti in kreposti ter vpliva na ljudi, v zgodnjem krščanstvu tudi večnega življenja. Skozi vso zahodno ikonografijo je lovorov venec okras in odlikovanje za zmagovalce ter za posebne dosežke na področju znanosti in umetnosti; lovorovi venci, izdelani iz mladih vejic, so postali simbol različnih zmagovalstev (triumfov).

Pri Grkih in Rimljanih je bil lovor posvečen Apolonu (lovorove vejice so uporabljali pri slovesnih sprevodih in darovanjih kot njegovo znamenje), najdemo pa ga tudi v povezavi z Dionizom/Bakhom in Zevsom/Jupitrom. Izvor lovorja je povezan

359 RIPA–MAFFEI–PROCACCIOLI 2012, pp. 52, 74, 195, 244, 262, 481–482, 585, 638, 656, 714, 718, 763, 790–791.

360 FARMER 1974; KELLER 1987, pp. 302 (Hugo v. Lincoln); REUTHER 1996.

361 TSCHOCHNER 1974a; KELLER 1987, pp. 385–386 (Ludgerus, Liutger, Liudger; ok. 742–809); VON PADBERG 1997.

362 BAUTZ 1990; SPITZBART 1994; ROLLASON–DOBSON 2004.

363 BOETTICHER 1856; KREUSER 1868, p. 156 (Lorber); MURR 1890, pp. 44, 92–98 (Lorbeer), 107; VON SYBEL 1884–1890; WASER 1901; OGLE 1910; HEHN 1911, pp. 223–230 (Lorbeer, Myrte); WENIGER 1919; LÖW 1924–1934, II, pp. 119–123; GUNNING 1927; STECHOW 1932; BAUS 1940 (1965), pp. 11, 28, 33, 66, 70, 149–150, 156, 164, 201, 204, 207–208; ETTLINGER 1954; HERMANN 1957; FORSTNER 1967, pp. 173–176 (Lorbeer); RED. 1971c; URECH 1974, p. 156 (Lorbeer); BADURINA 1979, p. 373 (Lovor); ZOHARY 1982, p. 120; DE CHAPEAUROUGE 1984, pp. 54–55 (Lorbeerkrantz); FORSTNER 1986, p. 161 (Lorbeer); BARNARD 1987; JACOB–JACOB 1992; MOLDENKE–MOLDENKE 2002, pp. 47, 76, 95, 123, 152, 176 (bay laurel, green bay tree, *Laurus nobilis*); SEIBERT 2007, p. 206 (Lorbeer); DUKE–DUKE–DUCCELLIER 2008, pp. 237–240 (Bay (*Laurus nobilis*)); KRETSCHMER 2008, p. 270 (Lorbeer); MÜNCHBERG 2008; BRAUN 2010; BIRKHAN 2012, p. 137; MUSSELMAN 2012, p. 81 (Laurel); HENKEL–SCHÖNE 2013, coll. 202–204 (Lorbeerbaum vom Blitz nicht getroffen), 817; HÜNEMÖRDER 2015c; RIEDE 2015a; BUTZER–JACOB 2021, pp. 375–376 (Lorbeer/Lorbeerkrantz; AF/FH); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, p. 472 (lovor).

z mitološko zgodbo o nesrečni ljubezni med Apolonom in Dafno (Ovidij, *Metamorfoze* 1, 452–567). Mit o Dafni, ki je personifikacija lovorja in mu je dala tudi ime, je bil v grškem prostoru znan v štirih različicah, v vseh pa je njena zgodba povezana z Apolonom. Po prvi, arkadijski različici mita (Pavzanija, *Vodnik po Grčiji* 10, 7, 8) naj bi bila Dafna hči rečnega boga Ladona in Gaje (Zemlje); po drugi, lakonski različici (Pavzanija, *Vodnik po Grčiji* 8, 20, 1–4; Plutarh, *Agis* 9) je bila Dafna hči spartanskega kralja Amikla in ena od deviških spremljevalk boginje lova Artemide; po tretji, sirske različici naj bi kralj Selevk I. Nikator na območju mesta Antiohija našel kraj, kjer je bila Dafna spremenjena v lovor, in tam ustanovil predmestje, ki ga je poimenoval Dafna, v njem pa je bilo svetišče Dafnajskega Apolona (Filostrat, *Življenje Apolonija iz Tiane* 1, 16). Po četrti, tesalski različici je bila Dafna nimfa, hči rečnega boga Peneja in Gaje (Zemlje), ki jo je zalezoval zaljubljeni Apolon, zato jo je oče spremenil v lovor. Nauk zgodbe o Dafni je simbolna zmaga preudarnosti in resnice nad čutnostjo, obenem pa tudi pojasnjuje nastanek lovorovih gajev ob Apolonovem svetišču ob reki Penej. Mit tudi ajtoliško pojasnjuje povezavo lovorja s kultom Apolona, ki je imel med drugim vzdevek »Lovoronosec« (Δαφνηφόρος / *Daphnephóros*). Lovor je tako postal Apolonov atribut in del njegovega kulta; tudi prerokinje Apolonovega preročišča v Delfih so nosile lovorov venec in kot predpripravo na prerokovanje so zažigale lovorove liste. Zgodba je postala še posebej priljubljena z Ovidijevimi *Metamorfozami* (1, 416–567); njegova literarna obdelava je spodbudila številne poznejše literarne in ikonografske motive, npr. Apolonov spopad s Pitonom; spor med Apolonom in Kupidonom; Kupidonovi puščici (zlata in svinčena), od katerih prva spodbudi Apolonovo ljubezensko poželenje, druga pa Dafnin beg pred njim; Apolonovo ljubezensko hrepenenje po bežeči Dafni; Apolonovo zasledovanje Dafne; Dafnina prošnja Peneju, naj jo spremeni v lovor, in spremenitev (metamorfaza) vanj; Apolonova ljubezenska blaznost, ko objema lovor ter ga naredi za svoje znamenje in za simbolno znamenje vojaškega in umetniškega zmagoslavja (triumfa) ...

Ker je bil lovor tudi simbol zmage, so že v antiki zmagovalcem na tekmovanjih podeljevali lovorov venec. Za olimpijskimi igrami, ki so bile najpomembnejše vsegrške igre in so jih prirejali vsaka štiri leta na čast Zevsu v Olimpiji (nagrada je bil oljčni venec), so bile druge po pomenu pitijske igre, ki so jih prirejali vsaka štiri leta na čast Apolonu v Delfih, nagrada za zmagovalce na njih pa je bil lovorov venec. Tudi pri Rimljanih je lovor ostal simbol zmage, moči in miru po zmagi nad sovražnikom. Zmagoviti vojskovodji, ki so slavili triumf, so nosili lovorov venec triumfatorjev in v rokah so imeli lovorovo vejico; triumfator se je na slovesni četverovpregi peljal do Jupitrovega svetišča na Kapitolu, krasile pa so ga ustaljene zmagoslavne insignije: slovesna izvezena toga (lat. *picta vestis*, *toga picta*), škrlatno oblačilo z zlatimi vezeni-nami, tunika z izvezanimi palmovimi listi (lat. *tunica palmata*) in triumfalni venec (lat. *corona triumphalis*), tj. zlati lovorov venec z zlatima trakovima. Lovorov venec ali lovorova vejica sta bila znak najvišje časti; lovor so uporabljali kot naglavni okras Apolona, ki mu je bil tudi posvečen, njegovih varovancev (zlasti pesnikov), pa tudi

svečenikov (*flamines*), dalje posameznikov, ki so delfsko preročišče spraševali za navet, z njim pa so krasili tudi poročila vojskovodjev o zmagah, zmagovalcev in triumfatorjev. Za lovor je veljalo tudi, da ščiti pred ognjem in strelo, o čemer piše Plinij Starejši v svojem *Naravoslovju* (15, 135).³⁶⁴

V Svetem pismu je lovor omenjen samo enkrat, in sicer v 2. knjigi *Makabejcev*, v kontekstu navezave na grško antiko, kjer je govor o tem, da je helenistični vladar kralj Antioh, eden od Aleksandrovih naslednikov (diadohov), prepovedal judovsko verovanje in da so morali Judje ob prazniku dionizij hoditi ovenčani z lovorjem (2 Mkb 6,7: »Pod bridko prisilo so se morali Judje vsak mesec na kraljev rojstni dan udeleževati obrednega obeda, kadar pa je bil praznik dionizij, so bili prisiljeni hoditi ovenčani z lovorom v sprevodu na čast Dionizu.«).³⁶⁵ Na lovorov venec kot simbol zmage namiguje tudi apostol Pavel v 1. pismu *Korinčanom* (9,24–27): »Mar ne veste, da tisti, ki tečejo na tekališču, res vsi tečejo, da pa le eden dobi nagrado? Tako tecite, da jo boste dosegli. Vsak tekmovalec pa se vsemu odreče, oni, da prejmejo venec, ki ovne, mi pa nevenljivega. Zato jaz ne tečem kar na slepo, ne bojujem se, kakor bi mahal po zraku. Nasprotno, trdo ravnam s svojim telesom in ga usužnjujem, da ne bi bil sam zavržen, ko oznanjam drugim.«

V zgodnjem krščanstvu so umrle položili na lovorove liste kot znamenje večnega življenja; pri krstu je lovor nakazoval novo življenje v Kristusu. Tudi v krščanstvu je ostalo v navadi krašenje z venci, tudi lovorovimi, s tem pa je njegova poganska zmago-slavna simbolika dobila krščansko vsebino; tudi krašenje hiš z lovorjem je veljalo za poganski običaj. Grški cerkveni pisci (npr. Klemen Aleksandrijski, Gregor Nacianski idr.) so zavračali venčanje z lovorjem kot pogansko versko prakso; med latinskimi krščanskimi pisci je njegovi rabi posebej nasprotoval Tertulijan (*Vojak in njegov venec*), ki se je od njegove rabe distanciral; lovor kot triumfalno znamenje je postavil v izrazito nasprotje s krvavo resničnostjo vojne in se je spraševal, ali se triumfalni lovorov venec spleta z listi ali s trupli. Kljub temu je bil lovorov venec prevzet v krščansko simboliko in metaforiko; tako je npr. cesar Konstantin v zmago-slavni lovorov venec dal vključiti kristogram, s čimer je pogansko triumfalno simboliko lovorja povezal s krščansko simboliko, s Kristusom kot novim »triumfatorjem«. Lovor je bil tudi zmagoviti simbol mučeništva oz. mučeniške smrti.³⁶⁶

V krščanski umetnosti srednjega veka pogosto srečamo krščanske alegoreze; tudi zgodba o Dafni (lovorju) in Apolonu je bila večkrat predelana v krščanskem duhu. Taki primeri so: Arnulf iz Orleansa (Arnoul le Roux, Arnulfus Aurelianensis; 12. stoletje), ki je ok. l. 1175 napisal prozni komentar k Ovidijevim *Metamorfozam* z naslovom *Allegoriae super Ovidii Metamorphosin*³⁶⁷ (v njem npr. Apolonov spopad s

364 O zaščitni moči lovorja pred ognjem in strelami gl. zgoraj opis simbolike laboda.

365 Löw 1924–1934, II, pp. 119–123; ZOHARY 1982, p. 120; DUKE–DUKE–DUCCELLIER 2008, pp. 237–240 (Bay (Laurus nobilis)); RIEDE 2015a.

366 BRAUN 2010.

367 ALTON 1926, pp. 124–146; HASKINS 1955 (1927), pp. 103, 107–109, 114; ALLEN 1970, pp. 163–199 (VII. Undermeanings in Ovid's Metamorphoses); ENGELBRECHT 2008; GURA 2010.

Pitonom predstavi kot simbolni spopad naravnih prvin (Sonca in vlage Zemlje), pa tudi simbolni spopad med modrostjo in prevaro ipd.), Janez iz Garlanda (John of Garland, Johannes de Garlandia; ok. 1195–ok. 1258, po nekaterih po 1272) s svojim delom *Integumenta super Ovidium Metamorphoseos*,³⁶⁸ nastalim ok. l. 1234 (v njem Apolon pooseblja modrost, lovor pa je *arbor sapientium*, »drevo modrih« ...), pa Giovanni del Virgilio (zadnja četrtina 13.–14. stoletja; po 1327) z delom *Allegoriae librorum Ovidii Metamorphoseos* (izšlo ok. 1322–1323)³⁶⁹ in drugi. V takšnih alegoričnih razlagah je Apolon predstavljen kot Kristus, Dafna kot Devica Marija, okronana z lovorjem, spopad s Pitonom je spopad s hudičem, lovor je alegorija čistosti. Zgodba o Dafni in Apolonu je našla tudi svoj odmev v Dantejevi *Božanski komediji*, pa pri Petrarki (3. ekloga, *Canzoniere*) in še številnih drugih piscih.

V slikarstvu je bil motiv zgodbe o Dafni in njeni metamorfozi zelo priljubljen že v antiki, zlasti pa v poznem srednjem veku in od renesanse naprej.³⁷⁰ V antiki in renesansi so nastajale preproste upodobitve, v poznem srednjem veku pa predvsem alegorične in moralizirajoče (npr. Dafna simbolizira čistost, ki je žrtev ljubezenske sle). Na srednjeveških upodobitvah je Dafna pogosto predstavljena kot hibrid med žensko in (lovorovim) drevesom ali pa je upodobljeno golo žensko telo in namesto glave lovor. Skozi čas se je razvilo nekaj tipov upodobitev. Prvi je tip, kjer je Dafna predstavljena v povsem človeški podobi (prizor pregona ali kraje dekleta). Drugi tip upodobitve je sama metamorfoza, kjer je telo še človeško, okončine pa se že spreminjajo v drevo, in ta je tudi najpogostejši, znotraj njega pa najdemo več različnih motivnih sklopov. Tretji tip so upodobitve, ko Dafna nima več človeške podobe, ampak je spremenjena v drevo, ki ima dekliški obraz, ali pa drevo, ki se konča z glavo (orientalski vpliv), ali obrnjeno dekliško telo, ki ima namesto zgornjega dela telesa krošnjo.³⁷¹

Kot atribut svetnikov najdemo lovor pri cesarju Henriku II.,³⁷² Ivani Orleanski,³⁷³ Ludviku IX. Svetem,³⁷⁴ apostolih Janezu in Pavlu,³⁷⁵ zgolj zaradi podobnega imena je tudi eden od atributov sv. Lovrenca (*Laurentius; laurus*),³⁷⁶ lovorjev venec je atribut libijske Sibile, lovorova vejica pa znak kimerijske Sibile.³⁷⁷

368 DI GIRLANDIA–GHISALBERTI 1933; ROSIER–CATACH 1996; LAWLER 2004; DAUB 2005.

369 PASQUINI 1990.

370 Za natančen oris gl. HERMANN 1957; ETTLINGER 1954; STECHOW 1932; MÜNCHBERG 2008; BRAUN 2010.

371 ETTLINGER 1954.

372 STINTZI 1974; KELLER 1987, pp. 276–278.

373 BOBERG 1974c.

374 KIESEL 1974; KELLER 1987, pp. 387–388.

375 KELLER 1987, pp. 321–324, 465–468; LECHNER 1974 (Johannes der Evangelist); LECHNER 1976b (Paulus, Ap.).

376 PETZOLDT 1974; KELLER 1987, pp. 373–374.

377 PARKE 1988; STUMPFE 2005; WASSMUTH 2011.

c) **strele:** Nevihte z različnimi spremljajočimi pojavi,³⁷⁸ kot so strele in grmenje, so najpogostejše znamenje Božje navzočnosti in eden od najpogostejših načinov pojavljanja oz. prikazovanja Boga (epifanija in teofanija).³⁷⁹ Tako v Stari kot v Novi zavezi sta blisk oz. strela in grom znamenji neposrednega božjega delovanja; bliski/strele so božje orožje, grom je zvok božjega glasu, spremljajo pa ju različni pojavi in prikazovanja ipd. (gl. 2 Mz 19,16; Hab 3,11; Jb 36,32; Ps 18(17),14–15; 29,3–9; 76,18; 96,3; Dan 10,6; Mt 24,27; 28,3; Raz 4,5 itd.). V danem primeru gre tudi za zaščito pred naravnimi pojavi. Marija varuje ne le pred strelo kot naravnim pojavom, ampak tudi pred jezo Boga; tako emblematično zaščitniško in posredniško podobo najdemo npr. v pesnitvah Eneja Silvija Piccolominija, poznejšega papeža Pija II.³⁸⁰

Strele oz. blisk³⁸¹ kot znamenje po eni strani ponazarja uničenje, je pa lahko tudi znamenje življenja in življenjske moči in v številnih religijah velja za božje znamenje oz. znamenje nadnaravne moči. V antični grški in rimski mitologiji je (enodelni ali tridelni) blisk ali sveženj bliskov eden od glavnih stalnih atributov Zevsa oz. Jupitra, njuno znamenje in orožje.

Med rimskimi legijami je dvanajsta legija imela stalni pridevek *Fulminata*, »Lučajoča bliske«, »Bliskovita« (*legio XII Fulminata*);³⁸² legijo je menda l. 58 pr. Kr. nanovačil Julij Cezar in z njo se je boril v Galiji, nato je prešla pod poveljstvo Marka Antonija in za njim Gaja Oktavija, potem pa je vse do obdobja Marka Avrelija delovala na Vzhodu. Povezana je tudi z nekaterimi legendami, npr. s čudežno rešitvijo z dežjem ob pomanjkanju vode v spopadu proti Kvodom l. 171; nekatere legende, povezane z njo, imajo tudi krščansko ozadje (člani legije naj bi bili tudi mučenec sv. Polievkt³⁸³ in 40 mučencev iz Sebaste³⁸⁴).

V judovski in krščanski simboliki je blisk povezan s strahom pred Bogom, bodisi da se razkriva v svojem veličastvu, kot npr. na Sinaju, bodisi da se jezi na

378 O vremenskih pojavih in njihovem pomenu gl. MEIJER 1992; GRÄTZ 2007; MÜLLER 2008; GRÄTZ 2011.

379 Za epifanijo in teofanijo v Svetem pismu in v antiki gl. PFISTER 1924; PFISTER 1934; PAX 1962; HIEBERT 1992; OTTO 1993; HUTTER-SÖDING-NIKOLASCH 1995; FRENSCHKOWSKI 1995–1997; SCRIBA 1995; NEUSNER-GREEN 2002 (1996); GRAF 2015; HIEKE-ERNST 2015; GILLNER 2018.

380 Npr. PICCOLOMINI 1551, p. 964 (*Decastichon de laudatissima Maria, quae Iesu humani generis salvatorem genuit ...*): *Virgo Latinorum spes & tutela meorum ... Virgo quae magnum potes exorare tonantem / et potes inati coeli sistere Dei. ... Ad te confugio ... / Ergo meos genitrix semper miserata labores / Nunc etiam nostris casibus affer opem.*

381 O blisku gl. MENZEL 1854–1856, I, pp. 139–140 (Blitz); SALZER 1893, p. 418 (Blitzstrahl); MCCARTNEY 1932; FELDBUSCH 1942; RIETH 1953; HELLER 1962, pp. 44–45; VANEL 1965; OMODEO-RED. 1968; GALLING 1977, pp. 85, 102–104, 107, 227, 257 (Blitz); LURKER 1978, pp. 53–54; SPEYER 1978; DE CHAPEAUROUGE 1984, pp. 118–119 (Blitz); GRABNER-HAIDER-KRAŠOVEC 1984, p. 659 (blisk in grom); PRESTON-BOGUTOVAC-BRODERSEN 1997, pp. 35–36 (Donnerkeil); BARRÉ 1999; FISCHER-FABRY 2004; KRETSCHMER 2008, p. 61 (Blitz); CHEVALIER-GHEERBRANT 2023, pp. 84–85 (blisk).

382 RITTERLING 1925.

383 N. N. 1976; SAUSER 1998.

384 SAUSER 1997; WISCHMEYER 2000; KASTER 1976b.

grešno ljudstvo. Po antičnem in svetopisemskem naziranju je blisk znamenje Božje Vsemogočnosti, znamenje nenadne sodbe, sredstvo božje kazni, pa tudi jeze in uničenja, je božji ogenj, božje orožje (božja puščica), z njim se pojavlja Bog Oče ali angeli, spremlja teofanije in prikaze božjega veličastva (2 Mz, *passim*; Ps 19,16; Ez 1,13–14; Ps 77(76)17–19 ...). Ob sklenitvi zaveze na Sinaju je tretjega dne zjutraj začelo grmeti in se bliskati (2 Mz 19,16); ko je Mojzes prejemal deset zapovedi, je vse ljudstvo zaznavalo grmenje, bliskanje, glas roga in kadečo se goro (2 Mz 20,18); v Mojzesovi pesmi Izraelovi skali se omenja blisk božjega meča (5 Mz 32,41: »Ko nabrusim blisk svojega meča ...«); Bog pošilja, dela in pripravlja bliske (2 Sam 22,15; Job 38,35; Ps 18(17),15; 77(76),19; 135(134),7; 144(143),6; Jer 10,3; 51,16; Zah 10,1; JerP 1,59), pripravlja in predira pot blisku in gromu (Job 28,26; 38,25), meče bliske svoje sodbe (Sir 43,13), njegovi bliski razsvetlujejo zemeljski krog (Ps 97(96),4), so kot puščice (Ps 18(17),15; Mdr 5,21) in švigajo pred gromom (Sir 32,10); Bog razbija bliske loka (Ps 76(75),4), izroča črede bliskom (Ps 78(77),48), v svojem veličastvu si roke pokriva z bliskom in mu ukazuje, kam naj udari (Job 36,12); blisk, ki vzplameni v oblakih, pošilja do koncev zemlje in za njim hrumi glas (Job 37,3–4; 37,15); Gospodova puščica šviga kakor blisk (Zah 9,14); Božji meč nad Izraelom se bliska in je narejen za bliskanje (Ezk 21,15.20; 31,33); ko se Ezekielu v videnju Božjega veličastva prikažejo štiri bitja, so videti kakor blisk in iz nečesa, kar je bilo med njimi in je bilo videti kot goreča žerjavica, iz ognja pa je švigal blisk (Ezk 1,13–14); Danielu se v tretjem videnju prikaže mož, oblečen v platno ter katerega telo je bilo kakor hrizolit in z obrazom, podobnim blisku (Dan 10,6); ob zavzetju Niniv bojni vozovi švigajo kakor bliski in bliskajo se sulice (Nah 2,5; 3,3); bliski in oblaki slavijo Boga (DanD 2,73); prihod Sina človekovega bo prišel kakor blisk (Mt 24,27; Lk 17,24); angel, ki je odvalil kamen od Jezusovega groba, je bil videti kakor blisk (Mt 28,3); satan pade z neba kakor blisk (Lk 10,18); v *Razodetju* od božjega prestola prihajajo bliski (Raz 4,5); ko Jagnje odtrga sedmi pečat in angel vzame kadilnico, napolnjeno z ognjem, z oltarja in jo vrže na zemljo, nastanejo gromi in bliski (Raz 8,5); ob zvoku sedme trobente se odpre Božje svetišče v nebesih in se prikaže skrinja zaveze, ob tem pa nastanejo bliski in gromi (Raz 11,19); ko sedmi angel izlije svojo čašo, se od prestola zasliši močan glas ter ob tem nastanejo bliski in gromi, glasovi in velik potres.

Kristus je včasih upodobljen z bliski v rokah, v baroku tudi, kako meče bliske, Marija in sv. Frančišek pa kot srednika med njim in ljudmi skušata odvrniti njegovo jezo. Kar nekaj je svetnikov in svetnic, ki so upodobljeni z bliskom kot atributom; ti so zavetniki pred bliskom (strelo) zaradi koledarski dni, ki padejo v obdobje neviht, ali pa na osnovi legend, povezanih z njimi, npr. sv. Barbara; sv. Ana; sv. Donat, ki je zaščitnik proti udaru strele in je velikokrat upodobljen z drevesom v ozadju, ki ga je zadel blisk; sv. Janez; sv. Lenart (Leonhard); sv. Katarina Aleksandrijska, v služabniške katere udari blisk; sv. Lioba, ki ima na upodobitvah ob sebi ali nad sabo konice

bliskov, ker naj bi s posvečeno soljo pomirila nevihto; sv. Martina, na prošnjo katere je blisk uničil Dianin tempelj; sv. Norbert, ki se je spreobrnil zaradi čudežnega udara bliska; sv. Peter Kanizij, ki je pogosto upodobljen z bliski na nebu, in drugi.³⁸⁵

Blisk kot atribut najdemo tudi pri upodobitvah personifikacij. Cesare Ripa v svoji *Ikonologiji* pripisuje blisk Hitrosti, Božjemu biču, Nevarnosti in Ognju: Hitrost ima v rokah šop bliskov, Božji bič, upodobljen kot mož, ima v levi roki sveženj bliskov, Nevarnost je upodobljena kot mlad popotni vandrovec, proti kateremu švigajo bliski.³⁸⁶

Grom oz. grmenje³⁸⁷ je v Svetem pismu znamenje neposrednega božjega delovanja, je Gospodov (Božji) glas; naznanja njegovo navzočnost in priča o Božji moči, o njegovi pravičnosti in jezi, lahko napoveduje teofanijo, lahko pa pomeni tudi božjo grožnjo z uničenjem. Posebej znamenito in odmevno je grmenje, ko Bog sklepa zavezo z Izraelom in daje postavo (deset zapovedi) – zagrmelo je po nebu in zemlji (2 Mz 19,16–19: »Ko je tretji dan nastalo jutro, je začelo grmeti in se bliskati /.../. Mojzes je govoril in Bog mu je odgovarjal z gromom.«). Skupni pojav bliska in groma je značilen spremljajoči fenomen teofanij, prikazovanja božjih bitij in Kristusovega pričakovanega ponovnega prihoda; zato v *Razodetju* od Božjega prestola prihajajo bliski, glasovi in gromi (Raz 4,5; 8,5; 11,19; 16,17.18), in naznanilo Božjega veličastva o povzdignjenju Sina človekovega, o katerem piše evangelist Janez (12,28–29), množica ljudi sliši kot grmenje.

č) **pod katere plaščem:** lat. *pallium*. Simboliko plašča³⁸⁸ cerkveni pisci uporabljajo z ozirom na Marijino materinsko in zaščitniško vlogo, npr. »ogrinjalo ljubezni« (*stola caritatis*), »ogrinjalo sveta« (*mundi stola*), »dvojno veseleče se ogrinjalo« (*stola gaudens gemina*), »bleščeče ogrinjalo Boga« (*Dei stola nitida*), »tebe je Gospod pokril s plaščem dostojanstva« (*te decoris pallio dominus contexit*) ipd. Plašč je na splošno znamenje (pomembne) funkcije, oblasti, moči, usmiljenja, ljubezni, simbol zaščite, pa tudi prava in znamenje dostojanstva, lahko je tudi znamenje izmenjave, socialnega vzpona, smrti in pesništva. Njegova simbolika izhaja predvsem iz njegove osnovne naloge kot zaščite pred vremenom, lahko pa tudi iz različne barve blaga idr. Širok

385 PETZOLDT 1973 (sv. Barbara); ZIMMERMANN 1973 (sv. Donat); SQUARR 1973b (sv. Bernard); ASSION 1974 (sv. Katarina Aleksandrijska); KIMPEL 1974č (sv. Martina); LECHNER 1974 (sv. Janez); SCHÜTZ 1974d (sv. Lioba); POCHE-BACKMUND 1976 (sv. Norbert); SCHÜTZ 1976c (sv. Peter Kanizij).

386 RIPA 1645, pp. 23, 78, 89, 175, 257, 481.

387 O gromu gl. McCARTNEY 1932; HELLER 1962, p. 55; VANEL 1965; LURKER 1978, pp. 53–54; GRABNER-HAIDER-KRAŠOVEC 1984, p. 188 (blisk in grom); FISCHER-FABRY 2004; CHEVALIER-GHEERBRANT 2023, pp. 230–232 (grom).

388 MENZEL 1854–1856, II, pp. 75–77 (Mantel); KREUSER 1868, p. 160 (Mantel); SEIBERT 1972; URECH 1974, p. 163 (Mantel); DE CHAPEAUROUGE 1984, p. 95 (Mantel); GRABNER-HAIDER-KRAŠOVEC 1984, p. 548; KOLB 1991; FRÜCHTEL 1994, pp. 515–532 (Die Symbole Kleid, Mantel, Gewand); PARELLO 1994; SCHMIDT-SCHMIDT 1995, pp. 255–256; LECHNER 1999 (Schutzmantel); SEIBERT 2007, p. 213 (Mantel), 284–285 (Schutzmantel); KRETSCHMER 2008, pp. 277–278 (Mantel); KRETSCHMER 2008, pp. 380–381 (Schutzmantel); KERSKEN 2012; STAUBLI 2012; BUTZER-JACOB 2021, pp. 388–390 (Mantel; JB).

plašč je že od nekdaj simbol zaščite, ki je nakazana z gesto, pri kateri se osebo, ki potrebuje zaščito, pokrije s plaščem. Velikokrat poudarja vrednost in polnomočje nekega vladarja; enako je veljalo tudi za božanstva, da varujejo ljudi tako, da nadnje raztezajo nebesni svod, v zgodbah, povezanih s temi predstavami, plašč daje svojemu nosilcu čudežne moči.

V Svetem pismu je plašč grob, skoraj kvadraten kos sukna, ki so ga uporabljali kot vrhnje oblačilo, ponoči pa kot odejo, zato ga tudi ni bilo dovoljeno vzeti v zastavo (gl. 2 Mz 22,55 in nasl.: »Če vzameš v zastavo plašč svojega bližnjega, mu ga vrni do sončnega zahoda!«). V Stari zavezi se npr. omenja kot dokaz; v zgodbi o Jožefu in Potifárjevi ženi naj bi bila dokaz njegovega domnevnega ljubimkanja z njo njegova obleka, tj. njegov plašč (1 Mz 39,7–20).

Najzgodnejšo omembo plašča kot simbola zaščitništva najdemo pri *Ruti* (3,9): »Rekel je: ‚Kdo si?‘ Rekla je: ‚Ruta sem, tvoja dekla. Razgrni krajec svojega plašča čez svojo deklo, ker si odkupitelj.‘«; s temi besedami ovdovela Ruta prosi svojega sorodnika Boaza, naj jo s poroko vzame pod svojo zaščito. Podobno zaščitniško-pokroviteljska je gesta, ko Elizej postane Elijev učenec s tem, ko Elija nanj vrže svoj plašč (1 Kr 19,19: »Ko je šel od ondod, je našel Šafátovega sina Elizeja, ko je oral. Pred njim je bilo dvanajst parov volov in sam je bil pri dvanajstem. Ko je Elija šel mimo njega, je vrgel nanj svoj plašč.«). Lahko pa je plašč tudi znamenje izjemne moči lastnika; tak je prizor, ko Elizej vzame plašč svojega predhodnika Elija in postane njegov naslednik (2 Kr 2,13–14: »Pobral je Elijev plašč, ki je zdrknil z njega, se vrnil in obstal na bregu Jordana. Vzel je Elijev plašč, ki je zdrknil z njega ...«). Sicer so plašč pri hoji in delu odložili (Mt 24,18; Mr 10,50).³⁸⁹

V grškem in rimskem okolju ga nosijo božanstva, vladarji, njihovi namestniki ali nasledniki in filozofi. Pri Grkih je bil plašč pravokoten del blaga oz. sukna, ki so ga vrgli čez levo rame, ga zavili pod desno roko in nazaj čez levo ramo, pogosto pa so si ga spenjali s sponko, iglo ali fibulo; uporabljali so vrsto različnih oblačil: hlamido (krajši plašč), daljši hiton ali hlajno, čez katero so si ogrnili še himatij (rimski palij, pa tudi sag(um)) ... To prakso so povzeli tudi Rimljani v več modnih različicah in v različnih barvah.³⁹⁰

V rimski ikonografiji je plašč ponazarjal klientelne (patronatne) ali skrbniške odnose, značilne za rimsko pravno prakso (*cura, adoptio, tutela, advocatio, intercessio, protectio* idr.). Kot slikovni motiv ga najdemo tudi v rimski votivni ikonografiji, in sicer na upodobitvah Venere Zaščitnice (lat. *Venus Protectrix*), ter na novcih, na katerih je upodobljen Jupiter Varuh (lat. *Iuppiter Custos*) ali Jupiter Ohranjevalec Očeta domovine (lat. *Iuppiter Conservator Patris Patriae*); tematsko ozadje slednjega motiva je morda rešitev cesarja Domicijana, o kateri poroča rimski zgodovinar Tacit v svoji

389 GRABNER-HAIDER–KRAŠOVEC 1984, p. 548; KRETSCHMER 2008, pp. 277–278 (Mantel); STAUBLI 2012; KERSKEN 2012.

390 O oblačilni kulturi v antiki gl. WILSON 1938; HOUSTON 1959; SEBESTA–BONFANTE 1994; CROOM 2002; HARLOW 2014; LEE 2015; HARLOW 2018; BATTEN–OLSEN 2021.

Zgodovini,³⁹¹ najdemo pa ga vtisnjena na rimskih kovih denarja iz l. 113 (čas vladavine cesarja Trajana in obdobje spopadov s Parti na Vzhodu), na katerih je vtisnjen lik Jupitra Ohranjevalca Očeta domovine, visoko zvrnanega boga, ki drži v desnici svoj plašč in ga razteza čez cesarja, ki stoji pod njim in ga prosi za pomoč v spopadih s Parti. O čaščenju Jupitrovega zaščitniškega plašča poroča tudi *Cesarska zgodovina*.³⁹² Podobne teme se ponovijo še na drugih novčnih kovih; prav tako se v 2. stoletju odprt plašč pojavlja v rokah personifikacij *Pobožnosti* (*Pietas*) in Sloge (*Concordia*), ki ogrinja(ta) tam adoptirane naslednike oz. rodne otroke Marka Avrelija in Favstine Mlajše.³⁹³ Poznoantični pisec, pesnik, politik in škof Pavlin iz Nole (ok. 354–431) v eni od svojih pesmi navaja, da je bila simbolna zaščitniška ogrnitev s plaščem tudi del poročnega obreda pri slovesni sklenitvi zakonske zveze.³⁹⁴

V srednjem veku je bil plašč na splošno v rabi kot suknja in kot tak je postal na knežjih dvorih del dvorne oprave pomembnih uslužbencev (pogosto je bil podložen s krznom), dostikrat kot znamenje časti in nagrade. Podelitev rdečega plašča je bila v srednjem veku pridržana za nosilce pomembnejših funkcij (to čast si je bilo mogoče pozneje tudi kupiti). Ker je plašč veljal za luksuzno oblačilo, so ga različni koncili duhovnikom prepovedovali, a kmalu so bile dovoljene izjeme: koncil v Strasbourgu (1274) ga je dovolil škofom pri ježi, kmalu pa ga je smela nositi vsa svetna duhovščina; l. 1324 je koncil v Toledu razsodil, da smejo duhovniki nositi plašč z vlečko; l. 1365 je koncil v Angersu duhovnikom prepovedal, da bi nosili kratke plašče, tj. zgoraj odprta ali kratka oblačila (moralo so segati vsaj do kolen). V 16. stoletju je postal splošno uporabljan del garderobe.³⁹⁵

V marijanski simboliki je plašč znamenje zaščite: Marija kot zavetnica (zaščitnica) pod svojim plaščem zbira, skriva in ščiti vernike, ki jo prosijo za pomoč, in motiv razširjenega plašča simbolizira zaščito in bližino, ki zagotavlja pomoč. Čaščenje Marije kot zaščitnice in priprošnjice je bilo zelo živo na Vzhodu; čaščenje njene zaščitniške vloge je spodbudilo mistično videnje Andreja Slabournega (Salosa; † 936),³⁹⁶ ki se

391 Tacit, *Zgodovina* 3,74: *Domitianus prima inruptione apud aedituum occultatus, sollertia liberti lineo amictu turbae sacricularum immixtus ignoratusque, apud Cornelium Primum paternum clientem iuxta Velabrum delituit. ac potiente rerum patre, disiecto aeditui contubernio, modicum sacellum Iovi Conservatori aramque posuit casus suos in marmore expressam; mox imperium adeptus Iovi Custodi templum ingens seque in sinu dei sacravit.* Gl. TACITUS–WELLESLEY 1989, pp. 119–120.

392 Gl. *Cesarska zgodovina*, *Življenjepis Aleksandra* 40: *praetextam et pictam togam numquam nisi consul accepit, et eam quidem, quam de Iovis templo sumptam alii quoque accipiebant aut praetores aut consules.* Gl. HISTORIA AUGUSTA–HOHL 1965, p. 282.

393 O razvoju oblačil, oblačilni kulturi in pomenu obleke med antiko in srednjim vekom gl. RISTOW 2004; MAIER 2006.

394 Pavlin iz Nole, *Pesmi* 25, 227–234: *ille iugans capita amborum sub pace iugali / velat eos dextra, quos prece sanctificat. / Christe, sacerdotes exaudi, Christe, precantes / et pia vota sacris annue supplicibus. / imbue, Christe, novos de sancto antistite nuptos / perque manus castas corda pudica iuva, / ut sit in ambobus concordia virginitatis / aut sint ambo sacris semina virginibus.* Gl. PAULINUS–DE HARTEL 2006, p. 245.

395 O oblačilni kulturi srednjega in zgodnjega novega veka gl. BOEHN 1925; KOCH–MERTENS 2000; PIPONNIER–MANE 2000; MÜLLER 2003b; THIEL 2004; KANIA 2010; KEUPP 2014; HELLER 2018.

396 KAZHDAN–PATTERSON ŠEVČENKO 1991; RYDÉN 1995.

mu je med večernicami v blahernski cerkvi prikazala Marija, obkrožena z angeli in svetniki, in je pri tem nad verniki razvila svoj pajčolan (Marija zavetnica s pajčolanom (ali pokrovom)), ki so ga kot relikvijo hranili v cerkvi; to je močno zaznamovalo njeno čaščenje na pravoslavnem Vzhodu, prve vplive na zahodu pa je zaznati v prevodu Marijine molitve Ὑπὸ τὴν σὴν εὐσπλαγγίαν / *hypò tèn sèn eusplakhh-níanl*, ki je bila konec 4. stoletja prevedena iz grščine v latinščino pod naslovom *Sub tuum praesidium*, »Pod tvoje varstvo«. ³⁹⁷ V Konstantinoplu so od 5. stoletja v blahernski cerkvi, imenovani po mestni četrti Blaherne, častili Marijin plašč (pajlij), ki so ga v 5. stoletju prinesli iz Jeruzalema; spoštovanje so mu izkazovali tudi z vsakoletnimi procesijami (prvič menda l. 626). Upodobitve blahernske Marije (gr. Βλαχερνιώτισσα / *Blacherniōtíssa* ali Βλαχερνίτισσα / *Blachernítissa*) najdemo na novcih iz 11. stoletja, kjer s proseče dvignjenimi rokami razširja svoj plašč. Morda se je na osnovi teh upodobitev razvil motiv Marije z zaščitnim plaščem, ki je temeljil na že obstoječih tipih (Marija zaščitnica – *Maria advocata*, Marija priprošnjica – *Maria orans*); v primeru blahernske Marije naj ne bi šlo za plašč, ampak za naglavno tančico oz. pajčolan, iz česar se je razvil vzhodni motiv Marije zaščitnice (Pokrov). Relikvija je veljala za zaščitno relikvijo Konstantinopla, ki je mesto varovala pred sovražnimi obleganji, kužnimi boleznimi, potresi in državljanskimi vojnami. ³⁹⁸

Vzhodni (konstantinopelski) motiv je vplival na razvoj ikonografije na Zahodu, pri čemer so odločilno vlogo odigrale križarske vojne; ob opljenju Konstantinopla aprila 1204, v času četrtega križarskega pohoda, ³⁹⁹ je prišlo v Evropo ogromno relikvij, med drugim tudi precej (domnevnih) ostankov Marijinega oblačila. Na Zahod, kjer se Marija pojavlja v pesnitvah kot priprošnjica, Kraljica neba (*Regina coeli*) ter Mati usmiljenja (*Mater misericordiae*) ali Kraljica usmiljenja (*Regina misericordiae*), ki lahko posreduje tudi za največje grešnike in jih reši, je motiv Marije kot zavetnice (zaščitnice) s plaščem (*Mater misericordiae*, *Madonna del soccorso*, *Madonna delle grazie*, *Vierge au manteau*, *Vierge de Bon-Secours*) prišel najprej prek legend, v zahodni umetnosti pa ga najdemo od 13. stoletja naprej. Plašč je postal atribut Marije kot Matere pobožnosti in usmiljenja (*Mater pietatis et misericordiae*); razširjeni plašč lahko nosijo angeli, medtem ko Marija stoji v molitvi in priprošnji, ali pa je položen na njene proseče povzdignjene roke. Motiv zaščitnega plašča se je potemtakem razvil na Zahodu, vendar pa naj bi izhajal iz vzhodnjaških vzorov.

V srednjem veku je bil plašč simbol zaščite in posvojitve; ta simbolika je znana že iz zgodnjerednjeveških legend in upodobitev. Kretnja ogrnitve s plaščem pa je bila (dokazljivo) od zgodnjega 12. stoletja del srednjeveške sodne prakse kot simbolična ponazoritev zaščitniškega odnosa, veljavno pravno dejanje in znamenje zaščite v civilnem (posvetnem) pravu. Ogrniti nekoga s plaščem je pomenilo vzeti ga pod svoje okrilje. S sprejetjem pod plašč je bilo mogoče posvojiti ali pozakoniti (legitimirati)

397 MAAS-EWERD–MADEY 1994.

398 VASSILAKI 2016, *passim*; TRADIGO 2006, pp. 175–177 (The Protecting Veil of the Virgin).

399 ANGOLD 1997; LAIOU 2005; RAVEGNANI 2006; ANGOLD 2014 (2003); PERRY 2015.

otroka/otroke (*per subsequens matrimonium*); otroci, ki jih je oče na tak način posvojil ali pozakonil, so bili imenovani *filii mantellati* (»oplaščeni«, tj. »s plaščem ogrnjeni« otroci). Ugledne osebnosti z visokim položajem v družbi, zlasti ženske, pa tudi nosečnice in deviška dekleta nižjega stanu in porekla, ki jim je bila na ta način podeljena močna osebna pravica zaščite, so lahko s priprošnjo ali prošnjo za milost za kakega obsojenca tega rešile pred zakonsko obsodbo ali pa so podelile azil preganjancem, dokler so bili ti pod njihovim plaščem in se dotikali njihove roke ali prsi. Ogrnitev s plaščem je bila tudi del poročnega obreda.

V ikonografiji zahodne Cerkve so od 13. stoletja Marijo s plaščem upodabljali v stoječem položaju, razen če je v rokah držala Jezusa, z razširjenimi rokami držečo razgrnjen plašč nad množico vernikov, redovnikov, duhovnikov, vladarjev, plemičev, ustanoviteljev cerkva in samostanov, včasih tudi na prizorih grozečih nevarnosti. Tako se je nanjo prenesla tudi vloga zaščitnice, zagovornice, posrednice in priprošnjice. Bistvena pomena za oblikovanje motiva Marije s plaščem je srednjeveško pojmovanje, po katerem so kristjani posvojeni otroci Marije, ki je Mati vseh (*Mater omnium*), ki daje zatočišče in azil, ki prevzema posredniško vlogo med Bogom in ljudmi (intercesijska vloga), ki ljudem daje občutek varnosti in bližine.⁴⁰⁰ Poznoantični in srednjeveški viri, ki nam izpričujejo to njeno vlogo, so: Efremlj Sirski (ok. 306–373), Gregor iz Toursa (538–594), Jurij iz Pizidije (ok. 580/600 – po 635), Janez iz Damaska (ok. 650–754), Andrej Kretski (ok. 660 – ok. 740), patriarh Fotij I. (810/820–893), himni *Akatist* in *Salve Regina*, Hermanus Contractus (1013–1054), Ademar Monteilski († 1098), Gautier iz Coincyja (1177–1236), Cezarij iz Heisterbacha (ok. 1180 – po 1240) idr.

Čaščenje Marije kot matere vseh (*Mater omnium*) in kot zaščitnice je bilo razširjeno zlasti med cistercijani in dominikanci, ki so v pridigah razširjali vizijo o njenem zaščitnem plašču in s tem pospeševali čaščenje Marije zaščitnice. Za to je bil še posebej zaslužen nemški cistercijan in magister novincev Cezarij iz Heisterbacha (Caesarius von Heisterbach; ok. 1180 – po 1240),⁴⁰¹ ki je cistercijane postavil v središče legende o Mariji kot zaščitnici s plaščem. Cezarij v sedmem delu svojega spisa *Dialog o čudežih* (*Dialogus miraculorum*; 1219–1223), naslovljenem *O menihu, ki je videl red cistercijanov pod njenim plaščem v nebeškem kraljestvu* (*De monacho, qui ordinem Cisterciensium sub eius pallio vidit in regno coelorum*), namreč pripoveduje o viziji, ki jo je imel neki cistercijanski menih ok. l. 1200; ta naj bi na nebu videl najrazličnejše skupine blaženih, le svojih redovnih bratov ne, in izkazalo se je, da jih je imela Marija v posebni milosti, saj jih je sprejela pod svoj plašč.⁴⁰² Podobno legendo so ustvarili dominikanci, in sicer v dveh različicah; po eni naj bi dominikance pod Marijinim zaščitnim plaščem videl neki puščavnik, po

400 SUSSMANN 1929; SEIBERT 1972; BELTING-IHM 1976; PARELLO 1994; LECHNER 1999; BELTING-IHM 2000; SEIBERT 2007, pp. 284–285; KRETSCHMER 2008, pp. 380–381.

401 KAUFMANN 1862; LANGOSCH 1931; WACHTEL 1957; WAGNER 1999; LANGOSCH 1978 (2010); HEISTERBACHENSIS–SCHNEIDER–NÖSGES 2009.

402 *Dialogus miraculorum Distinctio septima, De Sancta Maria*, 7, 59: *Aperiensque pallium suum quo amicta videbatur, quod mirae erat latitudinis, innumerabilem multitudinem monachorum, conversorum, sanctimonialium illi ostendit*. HEISTERBACHENSIS–STRANGE 1851, pp. 79–80.

drugi, nastali konec 13. stoletja, pa naj bi sam sv. Dominik v času lateranskega koncila (1218) videl neskončno število dominikancev pod njenim plaščem. Kmalu se je med cistercijani in dominikanci vnel spor, komu pripada mesto pod Marijinim plaščem,⁴⁰³ v katerega so se pozneje vključili še drugi redovi in različne bratovščine.⁴⁰⁴

Iz poznega 13. stoletja izvirajo prve upodobitve Marije s plaščem ter poročila o takih upodobitvah na zastavah in praporjih Marijinih bratovščin; najstarejše izvirajo iz tistih italijanskih dežel, ki so bile pod bizantinskim vplivom, nastale pa so v krogu beraških redov ali bratovščinah laikov, ki so jih ti redovi uvajali, in jih je združevala karitativna dejavnost, kar je ustrezalo zaščitniški vlogi Marije. Najzgodnejši sta upodobitev Marije s plaščem na zastavi Marijine bratovščine Ricommandati alla Vergine v cerkvi Santa Maria Maggiore iz l. 1267 in podoba Marije na prestolu z otrokom, ki z desno roko svoj plašč zaščitniško polaga na tri frančiškane, klečeče pred njo, sienskega slikarja Duccia di Buonisegna (ok. 1255–1318), ki je nastala ok. l. 1285 in jo danes hrani Pinacoteca Nazionale v Sieni. Od 14. stoletja se ta upodobitev najde na pečatih cistercijanskih samostanov; število upodobitev Marije zaščitnice s plaščem je naraščalo s krepitvijo Marijinega čaščenja v 13. in 14. stoletju, vrhunec pa motiv doživi v času velike kuge v 14. stoletju, ko se je ljudstvo množično zatekalo k Mariji po pomoč in zaščito (Marija kot Mati vseh – *Mater omnium*), in 15. stoletju.

Tipi upodobitve so različni: največkrat je upodobljena Marija s plaščem z Jezusom (njena vloga matere vseh (*Mater omnium*), usmiljene matere in priprošnjice), včasih Marija s plaščem brez Jezusa (vloga Marije kot varuhinje in zaščitnice človeštva pred Božjo jezo), včasih sama Marija ali angel s pomočjo svetnikov drži razgrnjen/ razširjen plašč nad prosilci za njeno pomoč, ki so ob njenih nogah. Sprva so bili to člani redovnih skupnosti ali uglednih družin, pozneje različni stanovi.⁴⁰⁵ Odmevno je bilo tudi poznosrednjeveško nabožno-spodbudno delo *Ogledalo človeške odrešitve* (*Speculum humanae salvationis*),⁴⁰⁶ v katerem Marija nastopa kot posrednica, priprošnjica, branilka in zaščitnica.⁴⁰⁷

403 PERDRIZET 1908, pp. 32–58.

404 PERDRIZET 1908, pp. 59–102 (IV. La Vierge au manteau et les confréries; V. La Vierge de miséricorde et les confréries du rosaire).

405 PERDRIZET 1908; SEIBERT 1972; BELTING-IHM 1976; PARELLO 1994; BELTING-IHM 2000.

406 SPECULUM–LUTZ–PERDRIZET 1907, *passim*; PERDRIZET 1908, pp. 103–106 (*Le Speculum humanae salvationis*); SUSSMANN 1929; VAN LOOVEREN 1972; ROTH–MARKUS–GRAMS–THIEME 1999; STORK–WÄCHINGER 1995 (2010).

407 SPECULUM–LUTZ–PERDRIZET 1907, pp. 3 (Fluctuantium ductrix et adiutrix singularis); 4 (evangelistarum doctrix et apostolorum); 30 (tanquam propugnatrix hostem nostrum deiecit et conculavit); 37 (Maria mediatrix); 38 (Maria defensatrix); 39 (quomodo Christus ostendit Patri suo pro nobis sua vulnera, Et Maria ostendit Filio suo pectus et ubera / armiger ejus erat beatissima Virgo Maria, / Quae omnia arma ejus gerebat compassione pia); 40 (Tunc nullius erit adiutrix neque advocata; De septem tristitiis B. V. Mariae / De septem gaudiis B. V. Mariae (prima: Ave, Maria, mater Christi pia, coelestis imperatrix! / Tu es, Virgo dia, tristium in hac via clemens consolatrix.); audiamus quomodo ipsa mediatrix nostra exstitit /.../ Sed placat iram ejus mediatrix nostra, Virgo Maria. /.../ Et mellifluis interventionibus iram ejus mitigabat. Quod Maria mediatrix inter IX'um et hominem existit). V 38. poglavju so trije primeri zaščitniške vloge ženske.

Na upodobitvah Marije s plaščem Jezus zaradi svojega pomena večinoma ne manjka, toda njegova vloga stopi nekoliko v ozadje; v ospredju je priprošnjiška in zaščitniška vloga Marije, ki lahko ljudem z razširjenimi rokami ponuja zatočišče pod plaščem ali pa drži roko nad glavo molilcev/prosilcev in jih blagoslavlja, roke ima lahko spuščene ali pa držijo plašč. Včasih dviga roke preseče kvišku, kar je znamenje njene posebne priprošnjiške vloge, ki je še posebej poudarjena, kadar Jezus, ki ga Marija nosi na rokah, Mariji dejavno pomaga tako, da drži rob plašča ali blagoslavlja molilce, zlasti pa, če plašč drži sam Bog Oče. Marijin plašč včasih razširjajo angeli, redkeje svetniki, ki nastopajo kot zagovorniki oseb, upodobljenih pod plaščem (ti so lahko ljudje različnih stanov in porekla, pa ustanovitelji verskih ustanov ali njihovi podporniki itd.), in jih priporočajo Marijinemu varstvu ali pa zanje Boga prosijo milosti. Motiv Marije kot Matere vseh (*Mater omnium*) je bil razširjen zlasti v časih kužnih bolezni; na njem se pod plaščem sprva zgrinjajo ljudske množice brez razlike, v 14. stoletju pa namesto te nediferencirane množice upodabljajo hierarhično razporejene predstavnike različnih stanov, pri čemer so navadno ženske levo, moški pa desno od Marije. Navadno je na prvem mestu svetna duhovščina na čelu s papežem, medtem ko predstavnike posvetnih stanov vodi cesar. Včasih posebej izstopajo predstavniki redov: cistercijanov, dominikancev, frančiškanov, karmeličanov, kartuzijanov, premonstratencev idr., predvsem pa predstavniki bratovščin, ki so včasih ločeni po cehovski pripadnosti. V obdobju renesanse so včasih upodobljene družine ali celo posamezne osebe, ki iščejo pribežališče; osebe, ki so na upodobitvi posebej izpostavljene zaradi svojega pomena, večkrat klečijo. Upodobitve Marije s plaščem (kot priprošnjice) je Luter izrecno obsodil, vendar motiv ni zamrl zaradi protireformacije in katoliške reforme. Včasih je motiv povezan s specifičnimi marijanskimi temami; na nekaterih upodobitvah Marija kaže na svoje razgaljene prsi, s katerimi je dojila svojega sina, in s tem ponzarja, da je njena priprošnjiška vloga povsem upravičena, medtem ko Kristus kaže svoje rane Bogu Očetu; ta lahko včasih strelja puščice, ki ljudi pod zaščito Marijinega plašča ne zadenejo ali se od njega odbijejo; včasih Marija sprejme pod plašč Adama in Evo.

Temo najdemo ne samo pri Mariji, ampak tudi pri svetnikih in alegoričnih personifikacijah. Plašč je atribut sv. Brigite Švedske (1303–1373), sv. Katarine Sienske (1347–1380), sv. Angele Merici (1474–1540) in sv. Terezije Avilske (1515–1582). Frančišek Asiški (1181/1182–1226) in sv. Martin iz Toursa (316/317–397) sta svoja plašča dala revežema, kar ni bilo le znamenje ljubezni do bližnjega, ampak tudi socialno povzdignjenje revnih (častniški plašč sv. Martina in razkošno oblačilo Frančiška, ki je bil sin bogatega veletrgovca, sta bila znamenji njunega stanu). Plašč je povezan tudi z legendami o sv. Amabilisu (ok. 398–475), sv. Brigiti Irski (ok. 451–523), Florenciju iz Strasbourga (6. stoletje; † kmalu po 600), sv. Goarju (ok. 495–575) in sv. Gotardu (Godehardu) iz Hildesheima (960–1038); plašč z

mečem je znamenje sv. Martina iz Toursa (316/317–397),⁴⁰⁸ plašč na sončnem žarku je simbol Lukana iz Sábna (5. stoletje);⁴⁰⁹ sv. Franc z Paole (1416–1507), sv. Hijacint (Święty Jacek, Jacek Odrowąż; ok. 1185–1257) in sv. Rajmund Penjafortski (ok. 1175–1275) naj bi na svojih plaščih kot na čolnih prečkali morske ožine ali reke; plašč, prekrit s školjkami, je znamenje sv. Willebolda iz Berkheima († 1230). Tudi nekateri svetniki in svetnice so lahko upodobljeni s plaščem zaščite, npr.: sv. Uršula (4. stoletje), ki pod svojim plaščem ponuja zaščito spremljajočim dekletom;⁴¹⁰ sv. Antonija iz Kölna († ok. 304), Uršulina sotovarišica, ki ima pod svojim plaščem navadno tri dekleta; podobni primeri so sv. Brigita Švedska (1303–1373),⁴¹¹ sv. Otilija (Odilija; ok. 660–720)⁴¹² in sv. Sebastijan († 288).⁴¹³ Redko je s plaščem zaščite upodobljen Bog Oče ali pa trpeči Kristus v družbi redovnih ustanoviteljev in patronov (zaščitnikov) bratovščin. Tudi personifikacija Modrosti (*Sapientia*) je upodobljena s Sedmimi krepostmi/vrlinami⁴¹⁴ pod zaščitnim plaščem in personifikacija Filozofije (*Philosophia*) s Sedmimi svobodnimi umetnostmi pod svojim plaščem,⁴¹⁵ včasih se pojavljata tudi personifikacija Cerkve (*Ecclesia*)⁴¹⁶ in Pravičnosti (*Iustitia*).⁴¹⁷

Motiv Marije zavetnice s plaščem na Slovenskem⁴¹⁸ najdemo od 14. stoletja naprej (do 19. stoletja); najstarejša upodobitev je pečat benediktinskega samostana v Gornjem Gradu, nastal l. 1308 (Marija z menihi pod plaščem);⁴¹⁹ najstarejša freska s tem motivom je na južni zunanji steni župnijske cerkve sv. Petra v Žičah; prva in najbolj znana kiparska upodobitev Marije Zavetnice s plaščem pa je v župnijski cerkvi na Ptujski Gori, ki je bila sprva na glavnem portalu, l. 1660 pa so jo jezuiti prestavili na glavni oltar (Marija Kraljica z Jezusom v levici, ki z desnico pomaga držati Marijin plašč, tega nosi devet angelov, pod plaščem pa so zastopniki vseh stanov, od cesarja navzdol).⁴²⁰

408 KIMPEL 1974c; KELLER 1987, pp. 418–420.

409 HOCHENEGG 1974.

410 NITZ 1976; KELLER 1987, pp. 556–559.

411 MAYR 1973a; KELLER 1987, pp. 88–89.

412 KOSCHWITZ 1976; KELLER 1987, pp. 453–455.

413 ASSION 1976; KELLER 1987, pp. 507–508.

414 MIELKE 1972; EVANS 1972.

415 HOLL 1971b; SEIBERT 1970.

416 GREISENEGGER 1968.

417 KASHNITZ 1970.

418 O zgodovini motiva v slovenski (predvsem sakralni) umetnosti, o njegovi razširjenosti in lastnostih upodobitev Marije zavetnice s plaščem v različnih obdobjih ter upodobitvah drugih svetnikov in svetnic s plaščem (sv. Jožef, sv. Uršula ...) gl. MENAŠE 1994, pp. 28, 37, 48, 53, 76, 100–101, 119, 131, 135, 138, 140, 142, 180–184, 190, 195–196, 259, 286, 289, 292, 304, 367, zlasti 131–136.

419 RIHAR 1909, p. 255.

420 MENAŠE 1994, pp. 132–133; VIDMAR 2012.

EMBLEM VII.

Simbolika: a) gora, b) oblak(i), c) palma, č) orel, d) zlomljena luna, e) 1717, f) Marija Snežna

a) zelo visoko goro: Verjetno gre za simbolično upodobitev Svete gore. Gore⁴²¹ so simbol povezave neba in zemlje ter Božje bližine, kraj, kjer se povezujejo nebesa, zemlja in podzemlje; so tudi simbol duhovnosti, duhovnega dviga in neomajnosti. V poganskih kulturah in tudi v grški antiki so postale bivališča bogov in na njih so gradili svetišča; v antični Grčiji je Olimp veljal za domovanje bogov.⁴²²

Tudi v Svetem pismu imajo gore poseben pomen, ker so bile po starozaveznem pojmovanju eden od prvencev stvarjenja in ker so tudi Izraelci častili Jahveja na gorah; svete gore so kraji božjega razodetja (npr. v Stari zavezi Horeb in Sinaj, v Novi zavezi gora Tabor). Gore se sicer največkrat omenjajo kot geografske enote, a se za njimi skrivajo tudi globoki simbolni in teološki, pa tudi zgodovinski pomeni. Na gori Ararat je pristala Noetova barka; na Horebu se je Bog Mojzesu prikazal v gorečem grmu, poklical ga je za voditelja Izraelcev in mu razodel svoje ime; na Sinaju je Bog sklenil zavezo z Izraelom in dal Mojzesu deset zapovedi (2 Mz 20–24; 34,28; 5 Mz 4,13; 10,4); z gore Nebo je Mojzes gledal obljubljeno deželo in na njej je tudi umrl (5 Mz 32,48–52). Na pogorju Karmel, kjer je bilo Baalovo svetišče, se je Elija boril za čaščenje Jahveja, povezano pa je tudi z delovanjem preroka Elizeja. Na Sionu, ki je prvotno ime jugovzhodnega jeruzalemskega griča, je najprej stala jebusejska trdnjava, ki jo je osvojil David in se je imenovala Davidovo mesto; ko pa je Salomon na severovzhodnem griču dal postaviti tempelj in kraljevo palačo, so najprej Tempeljski grič in nato vse mesto poimenovali Sion (2 Kr 19,31; Ps 51,20); v prerokbah je Sion sveta gora, kjer si je Bog izbral svoje bivališče, in v prerokskem videnju konca časov gora, s katere se bo Bog razodel vsem ljudstvom, tj. podoba nebeškega Jeruzalema (Heb 12,22; Apd 14,1). Na gori Morija je Salomon zgradil tempelj (2 Krn 3,1). Ob tem pa gore tudi poudarjajo moč in gospostvo Boga: »Gore se tresejo pred njim, / hribi se opotekajo.« (Nah 1,5); »Gore se topijo pred Gospodom kakor vosek ...« (Ps 97(96),5); »Kajti gore se bodo premaknile / in griči omajali, / moja milost pa se ne bo odmaknila od tebe / in moja zaveza miru se ne bo omajala.« (Iz 54,10); »Gora hiše Gospodove / bo trdno stala kot najvišja med gorami ...« (Mih 4,1); »Svoje oči vzdigujem h goram: od kod bo prišla moja pomoč? / Moja pomoč je od GOSPODA, / ki je naredil nebo in zemljo« (Ps 121,12).

421 O simboliki gora in hribov gl. PRAGENSI (A PARDUBITZ) 1651, Caput XXXVIII.; MENZEL 1854–1856, I, pp. 123–125 (Berge); BEER 1891; VON ANDRIAN 1891; HELLER 1962, pp. 38–40; FORSTNER 1967, pp. 91–93 (Berg); LURKER 1973, pp. 44–74; TALMON 1978; GRABNER-HAIDER-KRAŠOVEC 1984, pp. 295 (gora), 658 (Sion), 712 (Tabor); FORSTNER 1986, p. 87 (Berg); FRÜCHTEL 1994, pp. 76–109 (Höhe–Tiefe); BERLEJUNG 2006a; KRETSCHMER 2008, p. 52 (Berg); HENKEL–SCHÖNE 2013, pp. 44–47; BUTZER–JACOB 2021, pp. 65–67 (Berg; DN).

422 O svetih gorah v antiki gl. VON ANDRIAN 1891; BEER 1891.

Tudi v Novi zavezi imajo gore pomembno vlogo: na gori si izbere Jezus apostole in jih pošlje v svet, na gori ima svoj znameniti govor (Mt 5,1–7,29) in gora je simbolično področje prihodnjega božjega kraljestva. Na gori Tabor, ki je bila mejna gora med rodovi Zabulon, Isahar in Neftali ter je bila že v predizraelskem času sveta gora, se je Jezus večkrat zadrževal in na njej je tudi doživel spremenjenje (Mt 17,1–9; Mr 9,2). Na Oljski gori, ki je ščitila Jeruzalem s severa in vzhoda, je Jezus večkrat prenočil, tam je imel govor o ponovnem prihodu (Mt 24,3 in nasl.), tja je odšel po zadnji večerji, tam je molil, potil krvavi pot in bil aretiran. Na Golgoti (»Lobanja«, ki je bila zunaj Jeruzalema, je bil križan in pokopan v grobnici. Sveto pismo omenja še druge gore in pogorja (Neftali, Gilboa, Ebál, Garizím, Hermon idr.), a posebej izstopajo Sinaj, Horeb in Sion v Stari zavezi ter Karmel, Tabor in Oljska gora v Novi zavezi.

Z gorami so povezani tudi številni čudežni dogodki in njihove upodobitve; tako se npr. Kristusovo vnebovzetje večinoma prikazuje na gori, številna Marijina prikazovanja so na gorah itd. Sv. Nonozu iz San Silvestra (ok. 500 – ok. 560) na gori Soracte v Italiji je bila v znamenje neomajne vere kot atribut dodeljena gora oz. skalovje.⁴²³

b) v oblake: Oblaki⁴²⁴ so simbol nadzemeljskega, velikokrat božjega in božanskega, pa tudi popotništva, spremenljivosti in nestanovitnosti. Za njihovo simboliko so pomembni njihovo lebdenje nad Zemljo, njihova bližina nebu, dejstvo, da zakrivajo Sonce (kar je lahko pozitivno ali negativno), spremenljivost njihovih oblik, z njimi povezana vremenska spremenljivost, njihova popotovanja po nebu, dejstvo, da so naravno zastiralo nebesne modrine, pa tudi da so lahko znamenje grozeče nevarnosti ali nesreče. Pogosto jih srečamo v antičnih mitih (z oblaki je npr. povezana zgodba o Zevsu/Jupitru, ki se je spremenil v oblak in v tej podobi zapeljal Io).

V Svetem pismu in v krščanstvu oblaki simbolizirajo bližino in navzočnost Boga, lahko pa so tudi znamenje nevidnega Boga, prisposoba in simbol božjega delovanja ter zaradi svojega svobodnega gibanja po nebu podoba božje vsepričujočnosti; so tudi del epifanije ali apoteoze. Oblaki Boga razodevajo in obenem tudi zakrivajo, lahko so glasniki božjega blagoslova ali prekletstva.

Zelo pogosto nastopajo v Stari zavezi. Ko Bog sklene zavezo z Noetom in njegovimi sinovi, je znamenje te zaveze mavrica v oblakih (1 Mz 9,13–16); Bog se razodeva v obliki oblačnega stebra (2 Mz 13,21); ko je Bog dal Mojzesu novi plošči

423 CIGNITTI 1967; LECHNER 1976a.

424 PRAGENSI (A PARDUBITZ) 1651, Caput XV.; GINTHER 1726, pp. 133–134, c. 19. n. 2; MENZEL 1854–1856, II, pp. 564–565 (Wolke); SALZER 1893, pp. 342, 552–553 (Wolke. Regen); HELLER 1962, pp. 221–222 (Wolke); MANNING 1963a; MANNING 1963b; FORSTNER 1967, pp. 113–115 (Wolke und Regen); LURKER 1978, pp. 358–360 (Wolken); BADURINA 1979, p. 431 (Oblaci); GRABNER-HAIDER–KRAŠOVEC 1984, p. 490 (oblaki); FORSTNER 1986, p. 106 (Wolke und Regen); HOLMBERG 1999; FREEDMAN–WILLOUGHBY–FABRY 2001; JOHNSTONE 2006; SEIBERT 2007, p. 339 (Wolken); JOHNSTONE 2008; KRETSCHMER 2008, p. 455 (Wolke); GRÄTZ 2011 (Wolken); HIEKE–ERNST 2015; BUTZER–JACOB 2021, p. 714 (Wolke; NP); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, p. 582 (oblak).

postave, »je stopil dol v oblaku in se postavil ob njem ter klical ime Gospod« (2 Mz 34,5). Bog zapoveduje oblakom (Ps 78(77),23: »Zapovedal je oblakom od zgoraj ...«; Iz 5,6: »... in prepovedal bom oblakom, / da bi dež rosili nanj.«) in so njegovo »prevozno sredstvo« (5 Mz 33,26: »Bog ... se vozi tebi v pomoč in nad oblaki v svojem veličastju.«; Ps 104(103),3: »iz oblakov dela svoj voz«; Ps 18(17),10,13: »Nagnil je nebo in se spustil / temen oblak je bil pod njegovimi nogami. /.../ Iz sijaja pred njim so prihajali oblaki ...«; Iz 19,1: »Glej, Gospod jezdi na hitrem oblaku ...«).

V vročih območjih, kakršno je Sveta dežela, oblaki (včasih z gromom) ne zaznamujejo samo božje prisotnosti, ampak so tudi prinašalci dežja, ki ga pošilja Bog tako v obliki blagodejnega dežja kot v obliki neviht, dajejo pa tudi senco (Sod 5,4; 1 Kr 18,44–45; Job 36,28; 37,11; 77(76),18; Ps 78(77),23; 104(103),13; 135(134),7; 147(146–147),8; Iz 5,6 idr.); *Knjiga pregovorov* (16,15) božjo naklonjenost primerja z oblakom pomladnega dežja.

Vloga oblakov je dvojna: Boga razodevajo in ga po drugi strani tudi zakrivajo. Bog z njimi pogosto prikriva svojo navzočnost (2 Mz 19,16; 5 Mz 4,11; 2 Mz 20,21: »Ljudstvo je torej stalo od daleč, Mojzes pa se je približal temnemu oblaku, v katerem je bil Bog.«; 2 Mz 24,15: »Ko je Mojzes odšel na goro, jo je pokrili oblak.«; 2 Mz 40,34: »Shodni šotor je tedaj pokrili oblak in Gospodovo veličastvo je napolnilo prebivališče.«; 2 Mz 40,35: »In Mojzes ni mogel vstopiti v shodni šotor, kajti oblak je obstal nad njim in Gospodovo veličastvo je napolnjevalo prebivališče.«); lahko pa se z oblakom umakne, tako da skozi oblak ne prodrejo niti molitve (Žal 3,44).

Simbolika oblakov je ambivalentna: lahko so znamenje pojavljanja Boga, lahko pa so grožnja (2 Mz 20,21: »Ljudstvo je torej stalo od daleč, Mojzes pa se je približal temnemu oblaku, v katerem je bil Bog.«; 5 Mz 4,11: »... tedaj ste se približali in stali pod goro; ta pa je gorela v ognju do srede neba – tema, oblak in mračnost.«; 5 Mz 5,22: »Te besede je Gospod govoril z močnim glasom vsemu vašemu občestvu na gori iz ognja, oblaka in temine ...«; Ps 18,10: »Nagnil je nebo in se spustil, / temen oblak je bil pod njegovimi nogami.« (gl. tudi 2 Sam 22,10); Ps 97,2: »Oblak in mrak ga obdajata ...«; Jl 2,2: »... dan teme in mraka, / dan oblakov in megle.«; Sof 1,15: »Tisti dan bo / dan teme in mraka, / dan oblakov in megle ...«; Ezk 30,3,18 (Ezekiel napoveduje Gospodov dan nad Egiptom): »Kajti blizu je dan, / blizu je Gospodov dan. / Oblačen dan bo, / usoden čas za narode. /.../ Oblak ga bo pokrili in njegova naselja bodo šla v ujetništvo.«).

Oblak lahko simbolizira tudi božje vodstvo: ko faraon odpusti izraelsko ljudstvo, jih Bog spremlja na poti po puščavi v oblačnem stebru (2 Mz 13,21–22: »Gospod pa je hodil pred njimi podnevi v oblačnem stebru, da jih je vodil po poti ... Oblačni steber se podnevi ni umaknil izpred ljudstva ...«; Neh 9,12: »V oblačnem stebru si jih vodil podnevi ...«; Ps 99,7: »V oblačnem stebru jim govori ...«).

Z oblaki se Bog kaže v svojem veličastvu (2 Mz 16,10: »Gospodovo veličastvo se je prikazalo v oblaku.«; 2 Mz 33,9–10: »Ko pa je prišel k šotoru, se je spustil oblačni

steber in stal pri vhodu v šotor; tedaj je govoril z Mojzesom. Kadar je vse ljudstvo videlo, kako oblačni steber stoji pri vhodu v šotor, je vse ljudstvo vstajalo in se priklanjal, vsak pri vhodu svojega šotora.«). Ko ob posvetitvi Salomonovega templja duhovniki zapustijo tempelj, ga napolni oblak kot znamenje božjega veličastva, ker »Gospod ... hoče prebivati v temnem oblaku« (1 Kr 8,10–13); Ezekiel je v videnju božjega veličastva videl: »... nevihtni veter je prihajal s severa, velik oblak in plapolajoč ogenj in okrog njega sijaj; iz njegove srede nekakšno iskrenje, iz srede ognja« (Ezk 1,4).

Oblaki pa so lahko tudi prisposodba minljivosti; v besedilih najdemo večkrat neposredno ali prikrito primerjavo človeškega življenja z oblakom (Job 7,9: »Kakor se oblak razprši in izgine, / tako ne vstane več tisti, ki gre v podzemlje.«; Job 30,15: »... kakor oblak je šla mimo moja blaginja.«); Juda (1,12) o brezbožnežih pravi: »Brezvodni oblaki so, ki jih mimo ženejo vetrovi ...« O površnem spreobrnjenju in plehki pobožnosti Ozej (6,4) pravi, da »je kakor jutranji oblak, / kakor rosa, ki zgodaj odide«, za malikovalce pa, da »bodo kakor jutranji oblak, / kakor rosa, ki zgodaj odide ...«

Brezoblični in nestalni oblaki simbolizirajo nestanovitno življenje ter zemeljsko minljivost (Job 7,9: »Kakor se oblak razprši in izgine, / tako ne vstane več tisti, ki gre v podzemlje.«); človeška blaginja je minljiva kakor oblak (Job 30,15: »... kakor oblak je šla mimo moja blaginja.«).

V Novi zavezi se je ob Jezusovem spremenjenju Bog razodel v oblaku: »Ko je še govoril, jih je obsenčil svetel oblak, in glej, glas iz oblaka je rekel: ‚Ta je moj ljubljeni Sin, nad katerim imam veselje; njega poslušajte!‘« (Mt 17,5; prim. Mr 9,7; Lk 9,35). Oblak je apostolom zastrl pogled na Jezusa, ko se je ta dvignil v nebo (Apd 1,9: »Po teh besedah se je vzdignil pred njihovimi očmi in oblak ga je zastrl njihovim pogledom.«; gl. tudi Mr 16,19–20; Lk 24,50–53), in po napovedi bo tudi njegov drugi prihod pospremljen z oblaki (Lk 21,27: »In tedaj bodo videli Sina človekovega priti na oblaku z močjo in veliko slavo.«) in na dan sodbe naj bi Jezus prišel na oblakih neba (Mr 13,26 (Prihod Sina človekovega)): »Tedaj bodo videli Sina človekovega priti na oblakih z veliko močjo in slavo.«; prim. tudi Lk 21,27; Apd 1,9; Raz 1,7: »*Glej, prihaja z oblaki / in videlo ga bo vsako oko ...*«. V *Razodetju* (14,14) Janez vidi Sina človekovega sedeti na belem oblaku: »Pogledal sem in prikazal se je bel oblak in na oblaku je sedel nekdo, ki je bil podoben Sinu človekovemu.« *Prvo pismo Tesaloničanom* (4,17) napove: »Potem pa bomo mi, ki živimo in bomo ostali, skupaj z njimi odneseni na oblakih v zrak, naproti Gospodu.«

Simboliko oblakov in njihovo razlago pogosto najdemo pri cerkvenih očetih. V zgodnjeresrednjeveški in romanski umetnosti so umetniki Boga, ker so se ga bali upodabljati (kot Stvarnika), nadomestili z roko, ki je segala iz oblakov in s katero je bila simbolno poudarjena Božja vsemogočnost.

Gl. tudi embleme 13, 18, 24, 26, 36.

c) **palmo:** Palma,⁴²⁵ visoko ravno drevo subtropskih in tropskih območij, pa tudi oaz in puščav, ki doseže do 25 m in starost od 200 do 300 let, je zaradi vedno zelenih vej in svojega kljubovanja slehernim vremenskim ujmam postala simbol življenja. S svojo vitalnostjo, eleganco in prožnostjo, ki so v ljudeh vzbujale občudovanje, je postala tudi simbol kreposti, pesniške slave, vstajenja od mrtvih, mučencev in romarjev, zmage in miru. Bogata simbolika palme je povezana z njeno elastičnostjo, z dolgim vitkim deblom, z njeno rastjo, usmerjeno v višino, s tem, da njeni sadovi rastejo visoko, in z njenimi vedno zelenimi listi, ki simbolizirajo večno življenje. V prvi vrsti je postala simbol zmagovalca: zmagovalcu v vojni ali na igrah so podarili palmo in tudi božanstva zmage so bila skoraj vedno okrašena z njo. V krščanstvu je znamenje zmage vere nad poganstvom. Razlogov, zakaj je palma postala predvsem simbol uspeha in zmagovalca, je več; eden od glavnih je ta, da palma raste v ostrih razmerah puščavskih oaz in se zdi, kot da s svojim uspevanjem kljubuje smrti, ki preži nanjo v puščavi, ter jo na neki način premaga in ob tem ostaja vedno zelena. Ta raba in simbolika palme sta mednarodno uveljavljeni in je tudi na globalni ravni postala del številnih jezikov v pravem in prenesenem (metaforičnem) pomenu.

Palm je sicer ok. 3400 vrst; a v antičnem kontekstu največkrat govorimo o datljevi palmi (*Phoenix dactylifera*); latinski izraz zanjo je *palma*, grški φοῖνῖξ /*phoînixl*, hebrejski pa תָּמָר *tāmār*. Latinski izraz lahko pomeni tudi »dlan«;⁴²⁶ ime se prvotno nanaša na evropsko palmo oz. pritlikavo palmo žumaro (*Chamaerops humilis*), katere listi so videti kakor odprta človeška dlan. Grški izraz φοῖνῖξ /*phoînixl*, ki zaznamuje palmo, je pridevnik in pomeni »feničanski« (iz gr. Φοίνικες /*Phoînikesl*, »Feničani«), kar se nanaša na vzhodnjaški izvor palme in na feničansko trgovino z datlji; je pa enak kot izraz za feniksa, mitološko žival, ki se ponovno rodi in iz pepela vstane v novo življenje ter s tem premaga smrt.⁴²⁷ Palmin sad je βάλανος /*bálanosl* ali φοῖνῖξ

425 PRAGENSI (A PARDUBITZ) 1651, XLVIII (Quod vir justus comparatur Palmae, propter situm pulchrum. progressum laudabilem, conversationem perfectam ...); PICINELLI-ERATH 1694, pp. 542–555 (Symbolum XXXVII. Palma.); BOSCH 1702, *passim*; GINTHER 1726, c. 14. n. 1; p. 54, n. 1; 60. n. 3; EWALD 1732, p. 41; MENZEL 1854–1856, II, pp. 181–186 (Palme); KREUSER 1868, p. 231 (Palme); FISCHER 1881; MURR 1890, pp. 44 (Palme), 48–50 (Dattelpalme); SALZER 1893, pp. 42, 180–183 (Palme); LUNDGREEN 1908, *passim*; HEHN 1911, pp. 270–286 (Dattelpalme); DANTHINE 1937; STEIER 1941; THOMPSON 1949, pp. 40, 57, 79, 308–311 (date-(palm)); HELLER 1962, pp. 146–147 (Palme); FORSTNER 1967, pp. 181–183 (Palme); FLEMMING 1971b (Palme); URECH 1974, pp. 186–187 (Palme); GALLING 1977, pp. 34 (Dattelpalme); 13, 32–34, 263, 300, 308, 362 (Baum- und Gartenkultur; Baum, sakraler); LURKER 1978, pp. 232–234; BADURINA 1979, p. 447 (Palma); ZOHARY 1982, pp. 60–61; DE CHAPEAUROUGE 1984, p. 139 (Palme); GRABNER-HAIDER-KRAŠOVEC 1984, p. 526–527 (palma), p. 659; FORSTNER 1986, p. 169 (Palme); FLEISCHER 1989 (2010); BAUER 1992; JACOB-JACOB 1992; TSCHOCHNER 1993; KLEIN-VON GEMÜNDEN-SCHMIDTKE 1996; FRELVE-STORK 1998; MOLDENKE-MOLDENKE 2002, pp. 169–172 (*Phoenix dactylifera*); HÜNEMÖRDER 2015e; SEIDL 2003–2005; SEIBERT 2007, p. 243 (Palme); DUKE-DUKE-DUCCELLIER 2008, pp. 325–328; HEPPEP 2008b; KRETSCHMER 2008, pp. 311–312 (Palme); BUTZER-JACOB 2021, pp. 459–460 (Palme; StSt); CHEVALIER-GHEERBRANT 2023, p. 631 (palma).

426 WALDE 1910, p. 556; ERNOUT-MEILLET-ANDRÉ 2001, pp. 476–477; DE VAAN 2008, p. 441.

427 BOISACQ 1916, pp. 1032–1033; HOFMANN 1949, p. 402; FRISK 1960–1972, II, p. 1032; CHANTRAINE 1968–1980, IVa, 1980, p. 1219; BEEKES-VAN BEEK 2010, p. 1583.

/phoenix/ ali δάκτυλος/*dáktulos/*; od tod »datelj«. Hebrejska beseda תָּמָר *tāmār* je tudi osebno žensko ime Tamara (1 Mz 38: Juda in Tamara; 2 Sam 13: Amnón in Tamara; 2 Sam 13,1: Absalomova sestra Tamara; 2 Sam 14,27: Tamara, Absalomova hči; 1 Krn 3,9: Davidova hči v Jeruzalemu)⁴²⁸ in krajevno ime (1 Mz 14,7: »... in pokončali vse amalečanske kraje in tudi Amoréjce, ki so bivali v Haccón Tamáru.«; 2 Kron 20,2: »... so že v Haccón Tamáru, to je v En Gediju.«; Sod 20,33: »Tako so vsi Izraelci vstali s svojega kraja in se razvrstili pri Báal Tamari.«). Prim. Palmira, gr. Παλμύρα /*Palmýra*/, hebr. תַּדְמוֹר *Tadmor*, »Palmovo mesto«.

V Severni Afriki, zlasti v Egiptu, ter na območju Bližnjega in Srednjega vzhoda je bila palma gospodarsko pomembna, saj je kot drevo imela vse odlike, potrebne za tako območje: dajala je les, ki je bil v rabi kot stavbni gradbeni material, imela je užitne sladke plodove in uspevala je tudi v vremensko zelo ekstremnem okolju. Mehak vlaknat les palm je bil primeren kot gradbeni material, dolge pernatte liste pa so uporabljali v pletarstvu (iz njih so izdelovali kritine za strehe). V prehrani so uporabljali med datljevih palm. Za Arabce je bila palma »kraljica oaze«.⁴²⁹

Palma je tudi v Svetem pismu razširjen in uporabljan simbol,⁴³⁰ prispodoba elegance, ljubkosti, vitalnosti, življenja in zmagoslavja. V Palestini so bile palme značilna drevesa oaz (2 Mz 15,27: »Potem so prišli v Elím, kjer je bilo dvanajst studencev in sedemdeset palm ...«), rastle pa so tudi v obalnih in redkeje v višavskih predelih. Posebej značilne so bile za oazo En Gedi in za Jeriho, ki jo pisci Svetega pisma večkrat imenujejo »mesto palm« (5 Mz 34,3: »... dolino palmovega mesta Jerihe ...«; Sod 1,16: »Sinovi Mojzesovega tasta Kenéjca so odšli z Judovimi sinovi iz Palmovega mesta v judovsko puščavo ...«; Sod 3,13: »Šli so in premagali Izraela ter zavzeli Palmovo mesto.«; 2 Krn 28,15: »Vse, ki so opešali, so posadili na osle in jih odpeljali v Jeriho, mesto palm ...«), kar je pozneje zgodovinsko izpričano in potrjeno tudi pri judovskem zgodovinarju Jožefu Flaviju (*Judovska vojna* 4, 176).

Izraelci so palme uporabljali ob šotorskem prazniku, ko so iz palmovih vej gradili kočice (3 Mz 23,40: »In prvi dan si vzemite sadja žlahtnih dreves, palmovih mladik ...«; Neh 8,15: »Pojdite v gore in prinesite nam oljčnih vej, vej divjih oljk ..., da naredimo šotore«; 2 Mkb 10,7: »Zato so nosili z bršljanom ovite palice, zelene veje in palme ...«), in ob svečanih sprevodih (1 Mkb 13,51: »Triindvajsetega dne drugega meseca leta 171 so vkorakali vanjo s hvalnim vzklikanjem in s palmovimi vejami ...«).

Lepa rast palme z njenim ravnim vitkim deblom je lahko prispodoba pravičnega človeka (Ps 92,13: »Pravični poganja kakor palma, / raste kakor cedra na Libanenu.«). Lahko je prispodoba lepe telesne postave mlade neveste; tako zaročenec svoji

428 GESENIUS 1962, p. 883; RECHENMACHER 2012, p. 172.

429 DANTHINE 1937; THOMPSON 1949, pp. 40, 57, 79, 308–311 (date-(palm)); SEIDL 2003–2005; GAMER-WALLERT 1962; GAMER-WALLERT 1982; VOLK 2003–2005.

430 FREVEL–STORK 1998; ZOHARY 1982, pp. 60–61; JACOB–JACOB 1992; KLEIN–VON GEMÜNDEN–SCHMIDTKE 1996; MOLDENKE–MOLDENKE 2002, pp. 169–172 (*Phoenix dactylifera*); HEPPER 2008; RIEDE 2018b.

izbranki v *Visoki pesmi* (7,8) reče: »Tvoja postava je podobna palmi / in tvoje prsi grozdom. / Dejal sem: Splezal bom na palmo, / segel po njenih šopih.« Simbolna lepa rast je omenjena tudi v hvalnici modrosti (Sir 24,14: »Zrasla sem kakor palma v En Gediju ...«).

Večkrat se palme omenjajo na arhitektonskih elementih (kapitelih idr.), v stavbni umetnosti tudi kot okrasni element (palmeta; hebr. תִּמְרוֹהַ *timorāh*). Kot okrase so palme uporabili pri opremi jeruzalemskega (Salomonovega) templja (1 Kr 6,29: »Po vseh stenah hiše naokrog, v notranjem in zunanem prostoru, je izrezljal kerube, palme in cvetne čaše.« (gl. tudi 6,32.35); 1 Kr 7,36: »Na ravne ploskve ročajev in stranic je vdolbel kerube, leve in palme ...«; 2 Krn 3,5: »Vélíko hišo je obložil s cipresovino, jo prevlekel z najboljšim zlatom in na njej oblikoval palme in verižaste čope.«; gl. tudi namige pri Ezk 40,16.26.31.34.37).

Fenicija je slovela kot dežela palm; palme so upodobljene na novcih iz mest Tir in Sidon ter kot simbol zmage na judovskih novcih iz obdobja Jude Makabejca († 160 pr. Kr.), palmova veja je bila tudi simbolno darilo (1 Mak 13,37: »Zlat venec in palmovo vejo, ki ste ju poslali ...«; 2 Mak 14,4 (obisk vélikega duhovnika Alkima pri kralju Demetriju): »Prinesel mu je zlat venec in palmo ...«).

V Novi zavezi se s palmo izkazuje spoštovanje, kar se pokaže ob Jezusovem slovesnem prihodu v Jeruzalem, o katerem evangelist Janez (12,12–13) zapiše: »Drugi dan je velika množica, ki je prišla na praznik, slišala, da Jezus prihaja v Jeruzalem. Vzeli so palmove veje, mu šli naproti in vzklikali: ‚Hozána!‘« Evangelista Matej in Marko poročata samo o vejah in jih ne specificirata (Mt 21,8: »... drugi pa so lomili veje z dreves in jih razgrinjali na pot«; Mr 11,8: »veje, ki so jih odlomili na poljih«). Dejstvo, da Janez edini izrecno omeni palmove veje, je morda simbolično kot izraz poklona in znamenje politične zmage v pozdrav mesijanskemu voditelju. Opis dogodka morda temelji na *1. knjigi Makabejcev*, kjer je opisana Simonova osvojitve Gezera in jeruzalemske trdnjave: »Triindvajsetega dne drugega meseca leta 171 so vkorakali vanjo s hvalnim vzklikanjem in s palmovimi vejami, s harfami in cimbalami, s citrami, hvalnicami in pesmimi, kajti iz Izraela je bil iztrebljen velik sovražnik« (1 Mkb 13,51). V *2. knjigi Makabejcev* je opisano, da so ljudje ob ponovni posvetitvi jeruzalemskega templja nosili »z bršljanom ovite palice, zelene veje in palme« in poveličevali Judo Makabejca (2 Mkb 10,7). Palmovo vejo kot znamenje zmage najdemo tudi v *Razodetju*; v apokaliptičnem videnju so mučenci v znamenje svoje pravičnosti in zvestobe veri ogrnjeni v bela oblačila, v rokah pa držijo oljčne vejice kot znamenje zmage nad zemeljskim in ob doseženem večnem plačilu (Raz 7,9: »Zatem se mi je prikazala velika množica, ki je nihče ne bi mogel prešteti, iz vseh narodov, rodov, ljudstev in jezikov. Stali so pred prestolom in pred Jagnjetom, ogrnjeni v bela oblačila, v rokah pa so držali palmove veje.«).

V Grčiji in zlasti v Rimu⁴³¹ je bila palma, ki je bila razširjena v Severni Afriki in nasploh v Sredozemlju, od nekdaj znamenje zmage, zato so s palmovimi vejami

431 HEHN 1911, pp. 270–286 (Dattelpalme); STEIER 1941; HÜNEMÖRDER 2003–2012c.

sprejemali zmagovalce ob njihovi vrnitvi; v antični mitologiji je bila s palmovo vejo upodabljana predvsem boginja zmage Nike (Viktorija), lahko pa je bila tudi atribut boga Zevs/Jupitra. V antiki so jo gojili v Egiptu, Kirenajki in Babiloniji; v Grčiji in Italiji so bile palme okrasna drevesa, ker tam niso rodile datljev. Poznali so umetno opravevanje, izdelovali so palmovo vino, debela so uporabljali v gradbeništvu in datlje so zelo cenili v cesarskem obdobju (kralj Herod je npr. skrbel za njihovo redno dobavo cesarju Avgustu). V cesarskem obdobju so palmove veje podeljevali kot nagrado za zmagovalce.⁴³² Plinij Starejši omenja, da obstaja 49 vrst (*Naravoslovje* 13, 40: *ita fiunt undequingenta genera*). Palme najdemo tudi na upodobitvah, na emblemih, na novcih, uporabljali so jih v zdravilstvu in tudi v medicini. Jupiter na Kapitolu in triumfatorji, tj. zmagoviti vojskovodji, ki so slavili triumf, so nosili tuniko, obarvano s škrlatom, ki je imela na robovih uvezene zlate palme (*tunica palmata*). V latinščini lahko *palma* metonimično pomeni tudi »zmaga« ali »zmagovalec«. Apulej (*Metamorfoze* 2, 4, 1) imenuje boginjo zmage Zmago oz. Viktorijo (gr. Nike) *palmaris dea*; epigrafski viri omenjajo igre (*palmares ludi*, CIL IX 1666).

Pri krščanskih piscih je simbolika palme pogosta in zelo raznolika. V povezavi z Marijo palma simbolizira njeno zmago nad svetom in njegovimi skušnjavami, njeno krepkost, njeno povečanje v nebesih, zaščito, ki jo zagotavlja ljudem, njeno materinstvo, ki je prineslo zmago, lepoto njene duše itd. Marija je »blaga mati, kakor cvetoča in plodovita palma« (*mater alma velut palma florens et fructifera*), »zmagoslavna palma« (*palma triumphatrix*), »palma kreposti« (*palma virtutum*), »zeleneča palma« (*frondescens palma*), »palma potrpežljivosti« (*palma patientiae*), »palma zmage« (*palma victoriae*) ipd.⁴³³ V danem kontekstu je palma nedvomno uporabljena kot simbol zmage. Pri cerkvenih očetih je palma iz *Visoke pesmi* (7,8) predpodoba Marije in Marijin simbol, njen sad pa je Kristus; od 7. ali 8. stoletja so na cvetno nedeljo obhajali procesije s palmovimi vejami v spomin na Jezusov slovesni prihod v Jeruzalem.

Palma kot znamenje zmage in paradiža ima tudi pomembno vlogo v ikonografiji Marijine smrti. Po apokrifnih poročilih v delu *Liber de transitu ali Liber Transitus sanctae Mariae* (6. in 7. stoletje) in v homiliji Janeza Solunskega (*Homilia de dormitione*; 7. stoletje) je v 4. ali 5. stoletju nastala legenda o Marijini smrti in vnebovzetju. Po njej se je Mariji, ki je hrepenela po svojem sinu, prikazal angel Gabriel (po nekaterih različicah Mihael) in ji s palmovo vejico iz raja naznanil, da se bliža smrt in da jo čaka sprejem v nebesa, Marija pa je vejico predala apostolu Janezu, da bi z njo njeno truplo varoval pred zalezovanji demonov in nevernih Judov. Za razširitev te legende na Zahodu sta zaslužna Vincenc iz Beauvaisa (1184/1194 – ok. 1264) s svojim delom *Zgodovinsko ogledalo* (*Speculum historiale*) in zbirka *Zlate legende* (*Legenda aurea*) Jakoba iz Varazza (Jacobus de Voragine; ok. 1230–1298).

432 Herodot, *Zgodbe* 1, 193; 4, 172; Ksenofont, *Anabaza* 1, 15, 10; 2, 3, 14; Teofrast, *Nauk o rastlinah* 2, 8, 4; 5, 3, 6; 5, 6, 1; Plinij Starejši, *Naravoslovje* 13, 25.

433 MARRACCI 1710, pp. 495–498; BOURASSÉ 1862–1866, X, 1862, coll. 67–72.

Po legendarnem izročilu so palme povezane z begom svete družine v Egipt; ko so Jožef, Marija in Jezus bežali v Egipt, so se palmova drevesa nagibala nad sveto družino, se poklonila Jezusu in družini ponujala svoje datlje; zgodba temelji na apokrifnem Matejevem evangeliju, razširila pa se je z zbirko *Zlate legende* Jakoba iz Varazza.

Najstarejša upodobitev angela s palmovo vejo je verjeno v cerkvi na Sionu na Marijinem grobu.⁴³⁴

V krščanski simboliki in nagrobni umetnosti palmova veja spominja na zmago mučencev nad mukami in trpljenjem ter smrtjo in je obenem simbol njihovega nebeškega plačila; zato so mučenci pogosto upodobljeni s palmo v roki in z mučilom, s katerim so bili mučeni. Kadar je Kristus upodobljen s palmovo vejo v roki, je prikazan kot zmagovalec nad grehom in smrtjo. V baročni ikonografiji je palma lahko simbolizirala tudi Kristusov križ; palmovo drevo med dvema drugima drevesoma je prav tako simbol Kristusovega križa. Ta simbolika se opira na 92. psalm: »Pravični poganja kakor palma, / raste kakor cedra na Libanonu« (Ps 92(91)). Palma je torej tudi sveto drevo; tudi drevo življenja je pogosto upodobljeno kot datljeva palma. V krščanstvu je palmova veja ostala znamenje vere v večno življenje in znamenje zmagoslavja življenja nad smrtjo. Kot simbol večnega življenja je postala tudi znamenje angelov in pozneje znamenje upanja, kot simbol zmage pa je postala tudi znamenje zmernosti in čistosti. Na krščanskih grobovih je bilo v prvih stoletjih pogosto mogoče najti (bolj ali manj stilizirano) palmo, ki je s tem postala ustaljeni simbol večnega življenja. Sicer je palmovo drevo upodobljeno pogosteje kot palmova veja; najdemo ga na nagrobnih napisih, na sarkofagih, pa tudi na freskah, mozaikih in pozneje na slikah in celo medaljah; na ikonah iz 15. stoletja je včasih mogoče opaziti majhne palme okoli sarkofaga, v katerega je bil na veliki petek položen Kristus. Pogosto so palme upodobljene v rokah mladih, ki veselo pozdravljajo Jezusa na cvetno nedeljo, vendar je to napačno, saj so ob Jezusovem slovesnem prihodu v Jeruzalem najverjetneje uporabljali oljčne vejice. Ko je Cerkev od 6. stoletja naprej na cvetno nedeljo organizirala svečane procesije za oživitev verske vneme, so cerkveni voditelji obudili spomin na ta dogodek: ohranili so kretnje in vzklike, uvedli pa so mahanje s palmovimi vejami, katerih simbolni pomen (zmaga, zmagoslavje) je bil ustrežnejši kot simbolika oljke.

V krščanski umetnosti je palma simbol življenja, zmage, mučeništva in mučencev, raja, pa tudi svetnikov in Cerkve. Na palmi je pogosto upodobljen feniks kot simbol prerojenja in vstajenja. V srednjem veku so nastajali traktati o palmovem drevesu, ki govorijo o Kristusu kot o sadu palme, h kateri naj bi se duša človeka mistično dvignila; palme najdemo v ilustriranih rokopisih, v arhitekturi se najdejo puščice v obliki palme ter dekorativni elementi (npr. na stebrih) in drevo življenja v rajskem vrtu je bilo pogosto upodobljeno v obliki palme (v določenih kontekstih lahko palma nakuže rajski vrt). Palma je tudi znamenje personifikacij kardinalnih vrlin Pravičnosti (*Iustitia*) in Čistosti (*Castitas*).

434 TSCHOCHNER 1993.

O palmi in njeni simboliki pogosto govorijo cerkveni očetje. Po legendarnem krščanskem izročilu naj bi palma izvirala iz raja; enako navaja tudi muslimansko versko izročilo. Najdemo jo tudi v številnih legendah; med drugim se pojavlja kot velikanska, ves svet zasenčujoča palma v sanjah papeža Inocenca III., kjer je palma simbolizirala in napovedovala moč in razširitev Frančiškovega reda manjših bratov, pa v legendah o sv. Krištofu, o sv. Klari Asiški idr.

Palmova vejica je atribut mučencev in znamenje zmage (dvojna simbolika). Palme na grobovih pogosto nastopajo v kombinaciji s Kristusovim monogramom; najdemo jih na grobovih mučencev, pogosto pa tudi na nagrobnikih nemučencev. Mučencem naj bi angeli prinašali palmove veje in jih pospremili v nebesa; tako so postale tudi znamenje mučeništva in obenem znamenje zmage mučencev nad tistimi, ki so jih trpinčili. Obleka iz palmovih listov je svetniško znamenje sv. Pavla iz Teb (Puščavnika; domnevno ok. 228–domnevno 341),⁴³⁵ pa tudi puščavnika in asketa sv. Onufrija (ok. 320–ok. 400), ker se je v času, ki ga je preživel v samoti, oblačil v palmove liste in se prehranjeval z datlji;⁴³⁶ iz obglavljenega telesa sv. Ursicina iz Ravene († 60/67) naj bi vzbrstele palmove veje;⁴³⁷ puščavnik sv. Janez v vodnjaku (*Johannes in puteo*) si je celo izbral bivališče v globokem vodnjaku, kjer ga je po legendarnem izročilu hudič večkrat preizkušal, ko pa je umrl, je iz vodnjaka zrasla palma z obilico plodov;⁴³⁸ dve palmovi veji ali drevesi sta znamenje sv. Korone (ok. 160–177),⁴³⁹ palma je znamenje sv. Angela Jeruzalemskega;⁴⁴⁰ palica iz palmovega lesa ali palma oz. palmovo deblo kot palica je znamenje sv. Krištofa (3. stoletje);⁴⁴¹ palmova vejica s tremi kronami je znamenje sv. Rajmunda Nonata (ok. 1202–1240),⁴⁴² pa tudi sv. Rite iz Cascie (1381–1447).⁴⁴³

Palmo najdemo tudi v naslovih dveh del, nastalih na naših tleh, izpod peresa dveh pomembnih piscev iz obdobja baroka: Janeza Ludvika Schönlebna (1618–1681) in p. Rogerija Ljubljanskega (1667–1728).

Schönleben, ki je bil v stikih s številnimi priznanimi teologi svojega časa, se je kot teolog in mariolog dejavno vključil v zelo razgibano polemiko svojega časa glede vprašanja o Marijinem brezmadežnem spočetju, in sicer l. 1670 z delom *Resnično in odkrito mnenje* (*Vera ac sincera sententia*), v katerem je zavračal mnenja tistih, ki so ugovarjali Marijinemu brezmadežnemu spočetju, svoja stališča pa je nadgradil in nadaljeval v svojem najpomembnejšem mariološkem delu z naslovom *Palma Virginea sive Deiparae Virginis Mariae de Adversariis suae Immaculatae Conceptionis victoriae*

435 CALIÒ–CARDINALI 1968; WEIGERT 1976.

436 SAUGET–CELLETTI 1967; KASTER 1976a.

437 LUCCHESI–MOCCHEGIANI CARPANO 1969.

438 ACTA SANCTORUM 1668, pp. 831–834 (De S. Ioanne in puteo eremita in Armenia).

439 LUCCHESI–COLAFRANCESCHI 1961; RAMSEGER 1974b.

440 MORABITO 1961; STRNAD 1973; KELLER 1987, pp. 45–46 (Angelus).

441 CARDINALI 1968; WERNER 1973; KELLER 1987, pp. 103–106 (Christophorus).

442 DEL RE 1968; WEYRAUCH 1976.

443 DACH 1915; DEL RE–CELLETTI 1968; TSCHOCHNER 1976b; SCHNEIDER–PEDA 2000.

omnium seculorum aerae Christianae, slovensko *Deviška palma ali Zmage Božje Poročnice Device Marije nad nasprotniki svojega brezmadežnega spočetja v vseh krščanskih stoletjih*,⁴⁴⁴ ki ga je dokončal na začetku l. 1669, izšlo pa je l. 1671 v Salzburgu. V njem je v poljudnem, ostro polemičnem in napadalnem slogu zavračal argumente nasprotnikov te verske resnice, zaradi česar je bilo delo kljub svoji strokovni in teološki neoporečnosti 13. marca 1679 uvrščeno na rimski *Indeks prepovedanih knjig* (*Index librorum prohibitorum*), s čimer je Schönleben postal drugi Slovenec (za Trubarjem), katerega dela so uvrstili na ta seznam.⁴⁴⁵

Kapucin p. Rogerij Ljubljanski (1667–1728) s svetnim imenom Mihael Kramer je pred smrtjo l. 1728 pripravil dve knjigi svojih pridig, za njihovo izdajo pa so v letih 1731 in 1741 poskrbeli njegovi sobratje. Delo je naslovil *Palmarium Empyreum, seu Conciones CXXVI. de sanctis totius anni ...*, slovensko *Palmov empirej ali 126 pridig o svetnikih celega leta ...* Naslov *Palmov empirej* bi lahko prevedli tudi *Zmagoviti empirej*, *Palmova nebesa* ali *Zmagovita nebesa* (ustaljeni prevod), različici pa sta še *Nebeško plačilo* in *Nebeška nagrada*. Zbirko slovenskih pridig je izdal kot pripomoček pridigarjem, omejil pa se je na pridige o svetnikih, katerih spomin so slovesno obhajali. Knjigi skupaj obsegata 126 pridig, prvi del 57 pridig o svetnikih od začetka leta do konca junija, drugi pa 69 pridig o svetnikih od junija do konca leta. Delo je posvetil cesarskemu svetovalcu Avguštinu Codelliju de Fahnenfeldu, ki je omogočil njegov natis; pod posvetilom so kolektivno podpisani »očetje kapucini ljubljanskega samostana« (*P. P. Capucini Conventus Labacensis*).⁴⁴⁶

č) **počiva orel:** Umirjeno počivajoči orel je verjetno simbolična napoved gotove habsburške, tj. krščanske zmage nad Turki.

Enojni orel kot vladarsko znamenje je bil atribut kapitolskega Jupitra in obenem tudi simbol rimske prevlade nad svetom; bil je sestavni del rimskega vladarskega žezla. Po vzoru rimskih vladarjev ga je prevzel tudi Karel Veliki; orlovo žezlo je bilo od Konrada II. Nemškega (ok. 990–1039, od 1024 kralj vzhodnega frankovskega cesarstva, od 1027 rimsko-nemški cesar) do Henrika IV. (1050–1106, nemški kralj od 1056, 1084–1105 rimsko-nemški cesar) del kraljevega pečata. S Friderikom I. Barbarosso (ok. 1122–1190) je postal del cesarskega grba, najprej zlati orel na brezbarvni podlagi, nato v 13. stoletju črni orel na zlati podlagi (do cesarja Sigismunda; 1368–1437, nemški kralj od 1411, češki od 1419, rimsko nemški cesar od 1433). Do ok. l. 1230 so vsi cesarski knezi kot kraljevi fevdniki nosili orla na ščitu. Orel s kačo v krempljih⁴⁴⁷ je bil priljubljen simbol Staufovcev, orel s premaganimi zajci pa simbol Friderika II. Hohenstaufna (1194–1250, rimsko-nemški kralj od 1212 in cesar od 1220).

444 SCHÖNLEBEN 1671.

445 DEŽELAK TROJAR 2015, pp. 160–165; DEŽELAK TROJAR 2017, pp. 225–226.

446 ROGERIJ LJUBLJANSKI 2001 (1731, 1743).

447 KALLENBACH 1933; WITTKOWER 1938–1939; WEHRHAHN-STAUCH 1968a; LURKER 1983; LUCCHESI-PALLI-PANVINI ROSATI 1991; LUCCHESI-PALLI 1999.

V tu navedenem primeru gre zagotovo za orla, vključenega v insignije dinastije Habsburžanov. Na njihovem prvotnem rodovnem grbu je bil upodobljen rdeči lev, simbol dvojnega (dvozglavega) orla⁴⁴⁸ pa so prevzeli pozneje; ta je staroorientalskega izvora⁴⁴⁹ in so ga od vladarjev sasanidske dinastije prevzeli bizantinski vladarji, ki so s tem simbolom izražali pretenzije po oblasti nad Zahodnim in Vzhodnim rimskim cesarstvom. Iz Bizanca se je tradicija ok. l. 1000 prenesla v Zahodno Evropo; ok. l. 1100 so ga začeli uporabljati kot okras v romanski umetnosti, kot simbol se je pojavljal od konca 12. stoletja (najprej na pečatih mest Cambrai in Kaiserswerth, zdaj del Düsseldorfa). Med 12. in 14. stoletjem je bil črni orel na zlatem ščitu neuradni simbol vladarjev Svetega rimskega cesarstva; ok. 1270 je dvojni orel postal znamenje cesarjev. Sočasno je bil tudi znamenje bizantinske vladarske dinastije Paleologov (1259–1453) in s tem vladarski simbol bizantinskega cesarstva. Del grba Svetega rimskega cesarstva je postal v času vladavine Sigismunda Luksemburškega (1368–1437, cesar v obdobju 1433–1437), ki ga je l. 1401 vpeljal na grb; ko je postal kralj, je znova uvedel enojnega, takoj po okronanju za cesarja 31. maja 1433 pa si je za simbol znova izbral dvojnega, ki je tako postal uradni grb cesarstva. Simbol avstrijskih dednih dežel je postal s cesarjem Friderikom III. (1415–1493; vladal 1440–1493), vsak od poznejših cesarjev (Maksimilijan I., Karel V., Ferdinand I., Ferdinand II.) pa je grbu še kaj pridal. Nato je ostal do Marije Terezije nespremenjen.⁴⁵⁰ V 16. stoletju so ga prevzeli tudi moskovski veliki knezi. Dvojni orel je tudi atribut preroka Elizeja; ta simbolika izhaja iz 2. knjige kraljev, ki navaja, da je Elija Elizeja vprašal, če lahko kaj stori zanj, preden bo vzet od njega, in Elizej mu je rekel: »Naj mi pripade, prosim, dvojni delež tvojega duha« (2 Kr 2,9).

Sicer pa tudi orel simbolizira Marijo, saj tako kot je orel kralj ptic, je Marija kraljica angelov, očakov, prerokov, mučencev, spoznavalcev, devic, vseh svetnikov, spočeta brez madeža izvirnega greha, vzeta v nebesa, presvetega rožnega venca, družine, miru (gl. lavretanske litanije). Se pa pridevek »orel« oz. »orlica« uporablja tudi zanjo (v prevodu je uporabljena ženska različica »orlica«, ker se latinski samostalnik *aquila* uporablja enakovredno za oba spola). Marija je: »izjemna orlica« (*aquila singularis*), »ogromna orlica velikih kril« (*aquila grandis magnarum alarum*), »orlica, ki je bila po naročilu Gospoda povzdignjena v svojem vnebovzetju« (*aquila, quae ad praeseptum Domini elevata est in sua Assumptione*), »orlica, kajti kakor orlica je postavila svoje gnezdo na strmih skalovjih« (*aquila, quia instar aquilae in arduis posuit nidum suum*; Job 39), »orlica, kajti če orel druge ptice presega v letenju in zrenju v Sonce, Marija druge svetnike presega v letenju kontemplacije in zrenju v Sonce pravičnosti,

448 RÖMER-BÜCHNER 1858; HOHENLOHE-WALDENBURG 1871; VON KOEHNE 1871–1873; GRITZNER 1902; POSSE 1909–1913; KALLENBACH 1933; SCHNEIDER–STEMPLINGER 1950; HYE 1973; ENGEMANN–STOLZ–WESSEL 1999; KORN 1999; VESPIGNANI 2006; GIESE 2010.

449 SCHNEIDER–STEMPLINGER 1950; BRUNNER–TRAUT 1975; ENGEMANN–STOLZ–WESSEL 1999; STRECK–COLLINS–MINUNNO–VON DEN DRIESCH 2014–2016.

450 KORNE MANN 1940a; KORNE MANN 1940b; KORNE MANN 1943; GALL 1968–1970; HYE 1973; WEYSS 1986–1988; DIEM 1995, pp. 109–116; PFERSCHY–MALECZEK 1996; BLEISTEINER 2001.

to je svojega Sina, ki biva v nedostopni svetlobi« (*aquila, quia si aquila caeteras aves praecellit in volatu, & solis aspectu: Maria sanctos caeteros in volatu contemplationis, & aspectu Solis justitiae, id est Filii sui, qui lucem habitat inaccessibilem*), »orlica, kajti če orlica preganja kače in strup, Marija odganja od sebe kače in strupe duhovnih pregreh, ki nikoli niso mogle vstopiti v njenega duha« (*aquila, quasi si aquila expellit serpentes, & venenum, Maria expellit à se serpentes & venenata spiritualium vitiorum, quae nunquam ad mentem ejus ingredi potuerunt*), »orlica, kajti če orlica zelo dobro oskrbuje mladiče z jerebicami, zajci in podobnim, Marija zelo dobro oskrbuje duhovne sinove po milosti s hrano vdanosti, z vinom tolažbe ...« (*aquila, quia si aquila optime procurat pullos perdicibus, leporibus et hujusmodi, Maria optime procurat filios spirituales per gratiam cibo devotionis, vino consolationis ...*), »orlica, kajti če je orel takoj tam, kjer je truplo (kjerkoli že je), Marija, ki se usmiljeno ozira na truplom podobne grešnike, ko jo ponižno kličejo na pomoč, takoj prileti k njim z dvema kriloma ljubezni in sočutja« (*aquila, quia si aquila ubicumque fuerit cadaver, statim adest. Maria respiciens misericorditer ad cadaverosos peccatores, ipsam humiliter invocantes advolat duabus alis pietate, & compassione*), »orlica, kajti če je orel kralj ptic, je Marija kraljica angelov, kontemplativcev in devic« (*aquila, quoniam, si aquila Regina volucrum, Maria Regina Angelorum, Contemplativorum, et Virginum*), »izjemna orlica« (*aquila singularis*), »orlica, povzdignjena nad vse ptice, kajti vse, katerekoli že, je prekosila v modrosti« (*aquila super omnes aves elevata, quia omnes quoscumque superavit sapientia*), »orlica, povzdignjena nad vse ptice, kajti tako kot je orlico njen Stvarnik postavil za kraljico ptic ..., je Blažena Devica [bila postavljena] za Kraljico neba, Gospo angelov in kras vsega vesoljnega stvarstva« (*aquila, quia sicut aquila avium à Conditore suo posita est Regina ... ita B. Virgo Caeli Regina & Angelorum Domina & decor universalis machinae mundi ...*), »orlica, kajti tako kot orel z zrenjem svojih oči gleda svetlo sonce, ne da bi odvrnil pogled, tako Mati Gospoda žarke božanske svetlobe sprejema, ne da bi jo to kakorkoli prizadelo ...« (*aquila, quia sicut aquila oculorum suorum intuitu claritatem solis irreverberato visu intuetur, sic Mater Domini divini luminis radios absque infectione recepit ...*), »orlica, ki leti nadvse široko« (*aquila latissime volans ...*), »nadvse ostrovidna orlica, tako živahna in mogočnega vida, da zre v najsvetlejšo sonce, ne da bi odvrnila pogled« (*aquila perspicacissima, tam vivax & potens visu, ut irreverberata acie solem lucidissimum speculetur*), »ostrovidna in vzvišena orlica, ki je svoje oči usmerila v najsvetlejši žar Božanskosti in jih nikoli ni odvrnila k zemeljskemu« (*aquila perspicax & sublimis, quae in clarissimum Deitatis jubar oculos suos defixit & nunquam eos ad terrena deflexit*) ...

Prispodobo Marije kot »orla« oz. »orlice« so v svojih spisih uporabili: benediktinec, toledski nadškof in španski primas Bernard iz Toleda (ok. 1040/1048–1122/1125); kanonik, penitenciar in rouenski arhidiakon Rihard Svetolovrenški († po 1254); učejnjak, filozof, teolog in cerkveni učitelj Albert Veliki (Albertus Magnus; 1200–1280); frančiškanski teolog, pridigar in misijonar sv. Bernardin Sienski (1380–1444); nemški avguštinec, teolog in zgodovinar Janez iz Meppna (Joannes de Meppis, Johannes

Schiphower; 1463–1521); avguštinec, pridigar, asket in škof sv. Tomaž Villanovski (Thomas de Villa Nova; 1488–1555) idr.⁴⁵¹

Orel že od nekdanj velja za kralja višav, je simbol moči in oblasti, pa tudi simbol povezave med božanskim in človeškim. Za simboliko so pomembne njegove telesne lastnosti, kot so velikost, razpon kril, oster vid in sluh, njegov način življenja v višavah in gnezdenja, pa tudi z njim povezano mitološko in legendarno izročilo.⁴⁵²

Že v mezopotamskih kulturah je bil orel simbol božje mogočnosti in vladarjev, simbol Sonca, veličastva, moči, krepkosti, ostrovidnosti in premoči, pa tudi znanje zmage in bojno znamenje. V antiki⁴⁵³ je veljal za kralja ptic in kot tak je bil božanski in vladarski simbol, atribut bogov in kraljev. Orel je spremljevalec ter osebna in sveta ptica Zevsa in Jupitra kot najvišjih bogov grškega in rimskega bogovskega kozmosa, nosilec svežnja njunih strel in njun glasnik; pogosto je Zevs oz. Jupiter upodobljen z orlovskim žezlom v roki ali z orlom na roki (gl. Aristotel, *Nauk o živalih* 9, 32, 619 a 14 in nasl.; Horacij, *Pesmi* 4, 4, 1: *ministrum fulminis alitem*; Servij 1, 394; Ovidij, *Fasti* 5, 732: *grata Iovi fulvae rostra videbis avis*). Homer je orla imenoval »najljubša Zevsova ptica« (*Iliada* 24, 293, 311). Orel je veljal za spremljevalca in vodnika duš ter simbol nesmrtnosti, od antike pa je prištet tudi med ozvezdja (ozvezdje Orel (Aquila) na nebesnem ekvatorju, z najsvetlejšo zvezdo Altair).

Z njim so povezani nekateri antični miti: Zevs, spremenjen v orla, je ugrabil Ganimeda in ga postavil za svojega točaja; v mitu o Prometeju je bil Prometej za kazen, ker je ukradel bogovom ogenj in ga prinesel ljudem, privezan na Kavkaz, kjer mu je orel, ki ga je pošiljal Zevs, vsak dan znova kljuval jetra, ki so mu čez noč znova zrastle; v predzgodbi *Iliade* videc Kalhant ob pojavu, ko dva orla pokončata brejo zajklo z

451 MARRACCI 1710, pp. 35–36; BOURASSÉ 1866, pp. 907–909; HALM 1904.

452 BOSCH 1702, I. n. DCCLIV; I. n. 755; II, n. 358; MENZEL 1854–1856, I, pp. 31–34 (Adler); RÖMER-BÜCHNER 1858; KREUSER 1868, pp. 8–10 (Adler); HOHENLOHE-WALDENBURG 1871; VON KOEHNE 1871–1873; ODER 1893; SALZER 1893, pp. 43–44, 134, 292 (Adler); THOMPSON 1895; GRITZNER 1902; HALM 1904; MENTHON-KIRSCH 1907; KELLER 1909, 1913, II, pp. 1–12; POSSE 1909–1913; MOLSDORF 1926 (1984), pp. 26, 579, 807, 848, 939, 979, 1064, 1080, 1087, 1095; UNGER 1928; KALLENBACH 1933; WITTKOWER 1938/1939; SCHNEIDER-STEMPLINGER 1950; PARMELEE 1959 (orel) pp. 33, 89, 92, 222–224; skrb za mladiče: 25, 98–99; let: 21, 32, 62, 79, 98, 121, 153–157; gnezdenje: 164 in nasl., 186; rimska merila: 158, 253; v Jezusovih besedah: 249, 252–253; vrste: 68, 89, 92, 106, 109, 108–110, 118–119, 200; oči: 200, 202; jajca: 99, 226; perje: 146, 166; gnezda: 98–99; kot simbol: 97, 102 in nasl., 145 in nasl., 200, 238, 264 in nasl.; FELIX 1962, p. 66; HELLER 1962, pp. 14–16 (3. Adler); JEHUDA 1962, p. 66 (ayit; eagle); FORSTNER 1967, pp. 238–241 (Adler); WEHRHAHN-STAUCH 1968a; HYE 1973; URECH 1974, p. 14 (Adler); BRUNNER-TRAUT 1975; LURKER 1978, pp. 24–26; BADURINA 1979, pp. 440–441 (Orao); DE CHAPEAUROUGE 1984, pp. 78–80 (Adler); FORSTNER 1986, p. 220 (Adler); LUCCHESI-PALLI-PANVINI ROSATI 1991; FIRMAGE 1992; NITZ 1993a; SCHMIDT-SCHMIDT 1995, 34–40; SCHENDA 1998, pp. 17–21 (Adler); ENGEMANN-STOLZ-WESSEL 1999; KRONHOLM 1999; HÜNEMÖRDER 2015a; VESPIGNANI 2006; EIDEVALL 2007; SEIBERT 2007, pp. 15–16 (Adler); KRETSCHMER 2008, pp. 20–23 (Adler); GIESE 2010; RIEDE 2010a; STRECK-COLLINS-MINUNNO-VON DEN DRIESCH 2014–2016; PLINIJ STAREJŠI-HRIBERŠEK 2016, pp. 153–155, 193–197; NEUDECK 2017; BUTZER-JACOB 2021, pp. 6–8 (Adler/Aar; HHT); CHEVALIER-GHEERBRANT 2023, pp. 602–607 (orel).

453 ODER 1893; THOMPSON 1895, pp. 1–10 (ΑΙΤΟΣ); KALLENBACH 1933; SCHNEIDER-STEMPLINGER 1950; WEHRHAHN-STAUCH 1968a; HÜNEMÖRDER 2015a.

neskotenimi mladiči vred, napove, da orla simbolizirata oba glavna grška vojskovodja, Agamemnona in Menelaja, nakaže pa tudi dvojni pomen znamenja (Ajshil, *Agamemnon* 104–159).

V rimskem okolju je bil orel simbol rimskih cesarjev in je veljal za znamenje moči; v cesarskem kultu je nastopal v apoteozi cesarjev kot spremljevalec cesarjeve duše, zato so ob sežigu cesarjevega trupla kot simbol duše, ki se dviga, spustili tudi orla, da je odletel in dušo umrlega cesarja simbolično ponesel v nebo. Let orla je bil eno od najpomembnejših znamenj v vedeževanju, uporabljali pa so ga tudi kot bojno in zmagoslavno znamenje. Rimski politik in vojskovodja Gaj Marij (157–86 pr. Kr.), ki se je proslavil zlasti z zmago nad Kimbri in Tevtoni, pozneje pa je meril svojo politično moč s Sulo, je bil tudi pomemben reformator rimske vojske; uvedel je kohorto (enota, ki je štela od 400 do 600 mož, tj. desetino legije), kot bojno znamenje pa je rimskim legijam dodelil posrebljenega bronastega orla, ki z razprtimi krili sedi na podstavku in v krempljih drži sveženj bliskov oz. kot poroča Plinij Starejši (*Naravoslovje* 10, 16): »Orla je Gaj Marij v času svojega drugega konzulata dodelil rimskim legijam kot njihovo posebno znamenje. Že prej je bil njihovo prvo znamenje skupaj s še štirimi drugimi: volkovi, minotavri, konji in merjasci so šli na čelu posameznih vojaških oddelkov. Nekaj let prej so začeli v boj nositi samo orla, preostale so puščali v taboru, Marij pa jih je povsem opustil. Od tedaj so opazili, da skorajda ni legijskega zimskega tabora, kjer bi ne bil v bližini tudi par orlov.«

Na začetku svojega opisa orlov Plinij Starejši (*Naravoslovje* 10, 6–18) izrecno zapiše, da »od nam znanih ptic uživa največji ugled orel, ki je tudi najmočnejši«. Navaja, da obstaja šest vrst orlov: »Črnemu orlu, kot ga imenujejo Grki, pravijo tudi zajčji orel; je najmanjši, izjemno močan, črnkaste barve. /.../ Druga vrsta, beloritec, živi v mestih in na ravninah in ima belkast rep. Tretja vrsta, morfnoš, ki ga Homer imenuje tudi perknos, nekateri pa tudi plang in račji orel, je po velikosti in moči na drugem mestu; ta živi v okolici jezer. /.../ Četrta vrsta je perknopter, imenovan tudi gorska štorcklja, ki je videti kot jastreb, ima zelo majhna krila, drugi deli telesa so izjemno veliki, je pa strahopeten in izrojen, tako da ga pretepe krokar; vedno je nenasitno požrešen in tožeče kraka. /.../ Prav zato tudi peto vrsto orlov imenujemo gnezij, kakor da je pravi in edini, katerega izvor je nepopačen; je srednje velik, rdečkaste barve in le redko ga je mogoče videti. Ostane še ribji orel, ki je izjemno ostroviden; lebdi na veliki višini, in ko v morju zagleda ribo, se strmoglavo spusti proti njej, s prsmi zareže v vodo in jo zgrabi.« Plinij se v svojih navedbah z nekaj odstopanji opira na Aristotelov opis (*Nauk o živalih* 9, 32, 618 b 18–619 b 18).⁴⁵⁴

Že antični viri (Aristotel) omenjajo orlov oster vid, dejstvo, da ga Sonce ne more zaslepiti, da lahko najvišje leti in da je najmočnejša ptica. Od Plinija naprej se mu pripisujejo tudi čudežne lastnosti; kot lovec kač in zmajev se pojavlja kot simbol zmage dobrega in svetlobe nad zlom in močmi teme, nastopa pa tudi kot zmagovalec nad drugimi živalmi, zlasti nad kačo in zajcem. Znaten del legendarne tradicije se je ohranil tudi v krščanstvu.

454 PLINIJ STAREJŠI–HRIBERŠEK 2016, pp. 153–155, 193–197.

V Svetem pismu se orel omenja na naslednjih mestih: 2 Mz 19,4; 3 Mz 11,13; 5 Mz 14,12; 28,49; 32,11; 2 Sam 1,23; Job 9,26; 28,7; 39,27; Ps 103,5; Prg 23,5; 30,17.19; Iz 40,31; Jer 4,13; Žal 4,19; Jer 48,40; 49,16.22; Ezk 1,10; 10,14; 17,3.7; Dan 4,30; 7,4; Oz 8,1; Abd 1,4; Mih 1,16; Hab 1,8; Raz 4,7; 8,13; 12,14. Po besedilih Svetega pisma je orel simbol:

- a) Božje ljubezni (2 Mz 19,4: »Sami ste videli, kaj sem storil Egipčanom in kako sem vas nosil na orljih perutih in vas pripeljal k sebi.«; 5 Mz 32,11: »Kakor orel, ki spodbuja k letu svoje gnezdo, / kroži nad svojimi mladiči, / širi svoje peruti, jih prestreza, / jih nosi na svojih krilih.«); orel, ki jemlje svoje mladiče na krila je prisposodba Boga, ki izpelje Izrael iz Egipta;
- b) moči in oblasti (Iz 40,31: »... tisti pa, ki zaupajo v Gospoda, obnavljajo svojo moč, / vzdigujejo trup kakor orli ...«);
- c) ošabnosti (Jer 49,16: »Četudi si narediš gnezdo visoko kakor orel, / te vržem od tam dol, / govori Gospod.«);
- č) hitrosti (2 Sam 1,23 »Savel in Jonatan, ljubljena in prijetna, / se nista ločila ne v življenju ne v smrti. / Hitrejša sta bila od orlov, / močnejša od levov ...«; Job 9,26: »Drsijo mimo kakor čolni iz trstja, / kakor orel, ki plane na plen.«; Preg 23,5: »Komaj ga obletiš z očesom, ga že ni več, / ker si naredi peruti / kakor orel, ki zleti proti nebu.«);
- d) mladostne moči in prenavljanja (Ps103(102),5: »... kakor orlu se obnavlja tvoja mladost.«; Iz 40,31: »... tisti pa, ki zaupajo v Gospoda, obnavljajo svojo moč, / vzdigujejo trup kakor orli ...«); v psalmih je orel nasploh simbol duhovnega preporoda;
- e) ostrovidnosti (Job 39,27–30: »Se orel na tvoje povelje vzdiguje visoko, / da si napravi gnezdo v višavi? / V skalah prebiva in prenočuje, / na skalnem zobu v zaklonišču. / Od tam si išče hrano, / daleč vidijo njegove oči. / Njegovi mladiči hlepijo po krvi, / kjer so trupla, tam je on.«).

Posebej povedna je Ezekielova alegorija o dveh orlih in trti (Ezk 17). Ezekiel v novem videnju Božjega voza omenja orla kot eno od bitij, ki vozijo Boga: »Vsako bitje je imelo štiri obraze: prvi obraz je bil obraz vola, drugi obraz je bil obraz človeka, tretji je bil obraz leva in četrti obraz orla« (Ezk 10,14). Po sv. Hieronimu so vsa našeta bitja simboli Kristusa: človek je simbol Kristusovega rojstva, vol simbol njegovega darovanja in smrti, lev simbol njegovega vstajenja, orel pa simbol njegovega vnebohoda.

Apokaliptična žena iz *Razodetja* (12) za rešitev pred zmajem dobi perutnici velikega orla: »Toda ženi sta bili dani dve perutnici velikega orla, da bi odletela na svoje mesto v puščavi ...«

Orel je eno od štirih bitij, ki obdajajo prestol Najvišjega, in sicer:

- a) tako v Ezekielovem videnju (Ezk 1,4–25: »/.../ iz srede ognja. Iz njegove srede pa podobe štirih živih bitij. Tole je bil njihov videz: imela so človeško podobo;

vsako je imelo štiri obraze in vsako štiri peruti. /.../ Vsa štiri so imela obraze in peruti. /.../ Podoba njihovih obrazov: človeški obraz in obraz leva na desni so imela vsa štiri, obraz vola na levi vsa štiri in obraz orla vsa štiri. /.../ Njihove peruti so bile razprostrte navzgor; vsako bitje je imelo po dve, ki sta se dotikali, in dve, ki sta mu pokrivali telo. /.../«)

- b) kot tudi v Janezovem *Razodetju* (Raz 4, 6–11: »Sredi pred prestolom in okrog njega so stala štiri živa bitja, spredaj in zadaj polna oči. Prvo živo bitje je bilo podobno levu, drugo bitje je bilo podobno juncu, tretje bitje je imelo obličje kakor človek, četrto bitje pa je bilo podobno letečemu orlu. Ta štiri bitja so imela vsako po šest perutnic in so bila vsenaokrog in znotraj polna oči.«).

V zgodnjekrščanski umetnosti je bil orel simbol rimske države, ki je preganjala kristjane; s Konstantinom so bile cesarske insignije prenesene na Kristusa in tako je orel povezan tudi z njim. Še vedno je bil atribut cesarjev; nekateri doprsni kipi upodabljajo cesarje tako, da so postavljeni med orlova krila. Za koptsko umetnost je značilna upodobitev križa v vencu, ki ga orel jemlje na svoja krila, ali pa upodobitev križa na zmagoslavnem vencu nad orlovo glavo. Včasih je na rimskih sarkofagih upodobljen orel, ki ima v krempljih zmagoslavni venec s Kristusovim monogramom. Tako je bil orel tudi simbol Kristusa, simbol vstajenja in pogosto simbol Kristusovega vnebohoda. Motiv je bil razširjen v zgodnjekrščanski nagrobni (sepulkralni) umetnosti, kjer so orla upodabljali pod portreti umrlih kot simbolno pot navzgor v nebo, kot prinašalca zmagoslavnega venca (povzeto iz rimske triumfalne umetnosti), nastopa pa tudi kot ena od štirih apokaliptičnih živali.

V krščanstvu je orel simbol evangelista Janeza; simbolika izhaja iz omenjenih odlomkov pri Ezekielu (Ezk 1,10: »... obraz orla vsa štiri.«) in v *Razodetju* (Raz 4,7: »... četrto bitje pa je bilo podobno letečemu orlu.«). Janezu orla pripisuje sv. Hieronim v svojem *Komentarju k Ezekielu* (1, 1) in večina poznejših piscev, sv. Irenej v spisu *Proti krivoverstvom* (3, 11), še nekateri pa ga kot simbol pripisujejo evangelistu Marku. Včasih je orel upodobljen s knjigo (tj. evangelijem) kot simbolom evangelista Janeza, včasih mu drži črn timer, včasih sta na upodobitvah celo zlita oseba in atribut (Janez z orlovsko glavo, z orlovskimi nogami in krili).

Simbolika orla kot kralja ptic se uveljavi tudi v krščanstvu kot ponazorilo vse-mogočnosti Boga ali njegove pravičnosti. Zaradi ostroidnosti je veljal za simbol jasnovidnosti in razširjeno je bilo prepričanje, da odnese dušo pokojnika proti Bogu (orel kot psihopomp); orlov spust z višav je simboliziral spuščanje svetlobe na zemljo. Pri cerkvenih očetih je bil orel podoba Kristusa, še zlasti njegovega vstajenja in vnebohoda; zato so orla na zgodnjekrščanskih sarkofagih upodabljali z vencem in s Kristusovim monogramom, pa tudi s križem ali Soncem. Prav tako naj bi orel simboliziral dušo kristjana, okrepljeno z milostjo (na osnovi Iz 40,31: »... tisti pa, ki zaupajo v Gospoda, obnavljajo svojo moč, / vzdigujejo trup kakor orli, / tekajo, pa ne opešajo, / hodijo, pa ne omagajo.«).

Kristjani so simboliko orla zgodaj povezali z legendo, v kateri se orel, kralj ptic, ko začuti, da se je postaral, požene v ogenj, da se s tem znova pomladi; legenda, ki se je deloma zlila z mitom o feniksu, izhaja iz prepričanja v zahodnem izročilu, da orel ni neumrljiv, da pa se ostareli orel pomladi in si obnovi moči tako, da se izpostavi sončni vročini in se nato potopi v studenec. Te predstave antika ni poznala; temelji na 103. psalmu (Ps 103(102),5): »Slávi, moja duša, Gospoda, /.../ ki tvoja leta nasičuje z dobrinami; / kakor orlu se obnavlja tvoja mladost.«), prvič pa jo srečamo v *Fiziologu*, ki je močno vplival na bestiarije, umetnost in upodobitve v srednjem veku, v njem pa je orel predstavljen kot osmi: »O orlu David v 102. psalmu [pravi]: ‚kakor orlu se bo obnovila tvoja mladost.‘ Fiziolog pravi, da je za orla značilno tole: ko se postara, postanejo njegova krila težka in na oči se mu spusti tema; tedaj poišče vodni izvir in nasproti temu izviru poleti v višavo vse do ozračja Sonca in tam s sončnim žarkom vžge svoja krila in skuri temo na očeh, naposled pa se spusti v izvir, se trikrat vanj potopi in naenkrat je povsem nov, tako da se moč kril in blesk oči dosti bolje prenovita. Torej tudi ti, človek, najsi si Jud ali pogan, ki imaš staro oblačilo in so oči tvojega srca zatemnjene, išči duhovni izvir Gospoda, ki pravi: ‚Če se kdo ne prerodi iz vode in Duha, in more priti v Božje kraljestvo.‘ Če torej ne boš krščen v imenu Očeta in Sina in Svetega Duha in ne boš povzdignil oči svojega srca h Gospodu, ki je Sonce pravičnosti, se ne bo kakor orlu obnovila tvoja mladost.« Tako je orel postal tudi simbol vstajenja, prenovljenja in kandidatov za krst oz. tistih, ki so se pripravljene krstiti, simbol novokrščenih, ki s krstom simbolno prejmejo novo življenje, to pa se začne s krstom pri krstnem kamnu. Zgodbo o pomladitvi postaranega orla so razširile različne verzije *Fiziologa* in strokovni pisci, kot so francoski dominikanec in učenjak Vincenc iz Beauvaisa (1184/1194–1264) s svojim delom *Ogledalo narave (Speculum naturale)*, nemški katoliški učenjak in pisec Konrad Megenberški (ok. 1309–1374) z delom *Knjiga o naravi (Naturbuch oz. Buch der Natur)* in drugi.

V *Fiziologu* in srednjeveških bestiarijih je omenjeno, da orel gleda v Sonce in da tako preizkuša tudi svoje mladiče. Ta podatek najdemo že pri Aristotelu (*Nauk o živalih* 9, 34, 620 a 2–5), za njim pa ga je povzel Plinij Starejši (*Naravoslovje* 10, 10), ki navaja: »Samo ribji orel svoje še neoperjene mladiče s ponavljajočimi se sunki prisili, da gledajo naravnost v sončne žarke; in če opazi, da kak mladič mežika in se solzi, ga vrže iz gnezda, kakor da je izrodek in plod prešuštva. Tistega mladiča, ki stanovitno prenese pogled v sonce, pa vzgaja.« Navedbo so povzeli cerkveni očetje in prešla je tudi v bestiarije. Gledanje v Sonce so interpretirali kot duhovno zrenje, mladiči simbolizirajo kristjane, podoba orla, ki svoje mladiče na krilih nese proti nebu, da bi lahko gledali v sonce, je simbol vstajenja; motiv je bil priljubljen v obdobju gotike in včasih ima orel dodani črki alfa in omega (A – Ω). V nekaterih posebnih kontekstih, npr. kadar orel drži v krempljih ribo, prav tako simbolizira Kristusa, ki vernika dviga od krsta.

Orel v spopadu s kačo je bil že v starih kulturah simbol boja z zlom. Tudi o tem fenomenu poroča že Plinij Starejši (*Naravoslovje* 10,17): »Prva in druga vrsta [orlov]

ne lovita samo manjših štirinožcev, ampak se spopadata tudi z jeleni. Orel nabere pesek tako, da se povalja v njem, nato pa sede na jelenovo rogovje, maha s krili in mu ga stresa v oči tako dolgo, dokler jelen ne omahne v prepad. Vendar pa mu en sovražnik ni dovolj; še hujši je spopad s kačo velikanko, pa tudi izid je dosti bolj negotov, čeprav poteka v zraku. Kača v svoji zlohotni požrešnosti skuša upleniti orlova jajca. Orel jo zato zgrabi, kjerkoli jo vidi, kača pa se večkrat ovije okoli kril in mu jih zveže ter se tako zaplete, da pade skupaj z njim na tla.« V krščanskem kontekstu motiv ponazarja Kristusa v boju s hudičem; sv. Ambrož v drugem poglavju svoje *Pridige o Salomonu* (*Sermo XLVI. De Salomone*) Kristusa, ki brani svojo Cerkev pred hudičem, primerja z orlom, ki brani svoje gnezdo pred kačami.

Včasih, kadar je orel predstavljen kot ptica roparica, lahko ima tudi negativni pomen; tako lahko simbolizira hudiča, ki ugrablja duše, ali pa različne grehe (oholost, častihlepje, oblastiželjnost) in kot tak je včasih lahko tudi simbol zlega na upodobitvah Kristusa in Marije.⁴⁵⁵ V ikonografiji najdemo naslednje motivne sklope: 1. orlov vzlet kot simbol Kristusovega vnebohoda; 2. orel, ki pokonča kačo kot simbol Kristusove zmage nad hudičem (prastari spopad med temo in svetlobo, zmaga nad »staro kačo«: »Veliki zmaj, stara kača, ki se imenuje Hudič in Satan in ki zapeljuje vesoljni svet ...« (Raz 12,9), lahko tudi nad zmajem ali katero drugo zlo simbolizirajočo pošastjo); 3. orel z nimbom s križem kot simbol Kristusa; 4. orel kot simbol evangelista Janeza; 5. pomlajajoči se orel (po *Fiziologu*); 6. orel, ki preizkuša svoje mladiče (po Aristotelu, Pliniju Starejšem in Ajlijanu); 7. orlov krik (Raz 8,13: »Nato sem videl in slišal orla, ko je letel po sredi neba in klical z močnim glasom: ‚Gorje, gorje, gorje prebivalcem zemlje zaradi preostalih glasov treh angelov, ki še morajo trobentati.‘«); 8. orlovski kapiteli in orlovski pulti (od 12. stoletja naprej); 9. orel v heraldiki.⁴⁵⁶

V srednjem veku je pogosto izpostavljena orlova glasniška vloga. Kot okrasni element se pojavlja že od antike naprej na kapitelih, včasih imajo fibule obliko orla, pogoste so vezenine in upodobitve na tkaninah v bizantinski, koptski in zahodni tekstilni umetnosti. Kot motiv ga najdemo na pultih, frizih, reliefih in v stenskem slikarstvu. Simbolizira lahko tudi evangeljski navdih; zato so pulti, lektoriji, amboni in prižnice pogosto imele obliko orla z razširjenimi krili.

Zaradi ostrovidnosti lahko simbolizira tudi vid. V širšem pomenu pa simbolizira pravičnike in večinoma pozitivne lastnosti, kot so srčnost, vera ipd. Je simbol vrline preudarnosti oz. umerjenosti (*Temperantia*), včasih nastopa tudi kot atribut pravičnosti (*Iustitia*), je znamenje radodarnosti oz. velikodušnosti (*Liberalitas*), ker naj bi – po Albertu Velikem – najsi je še tako lačen, polovico svojega plena prepustil drugim pticam, dalje je lahko personifikacija plemstva (*Nobilitas*) in uma (*Intellectus*), pa tudi pregreh, in sicer ošabnosti (*Superbia*) in požrešnosti (*Gula*). Lahko nastopa ob personifikaciji astronomije, pa tudi kot atribut personifikacije geometrije (*Geometria*,

455 Prim. tudi ALDROVANDI 1599–1637, I, pp. 17–234; sicer *passim* (gl. indeks pod aquila).

456 SCHMIDT–SCHMIDT 1995, 34–40.

Geometrice) kot ene od sedmih svobodnih umetnosti (*septem artes liberales*).⁴⁵⁷ V predstavitev štirih prvin (elementov) je orel atribut zraka.

Orel je atribut številnih svetnikov, s katerimi ga, navadno kot simbol božje zaščite, povezuje legendarno izročilo: Elija, Janeza Evangelista (včasih s črnilnikom v kljunu), sv. Ambroža (339–397), sv. Avgušтина (354–430), sv. Cuthberta z Lindisfarna (ok. 635–687; ki mu je orel prinesel ribo), sv. Bertulfa iz Rentyja († 705; ki mu je orel s svojimi krili dajal zavetje pred dežjem), sv. Florijana († 304; čigar truplo je varoval orel), sv. opata Gislena († 680), Ide Toggenburške (von Toggenburg; ok. 1140–ok. 1226), sv. Janeza od Križa (1542–1591; orel ob njegovih nogah drži v kljunu pero, s čimer poudarja njegov ognjeviti slog), Patroklosa iz Troyesa (ok. 200–ok. 259), sv. Rogerja iz Kan (1060–1129); truplo sv. Priske (1. stoletje) je orel varoval pred onečastitvijo; dva orla sta ščitila truplo sv. Martine († ok. 230); trupla sv. Vida († 304), Modesta († 304) in Krescencije († 304) so tri dni po njihovi smrti ščitili orli, in ko je bil sv. Vid še majhen, mu je orel prinašal hrano; sv. Servaciju iz Tongerna († 384) je orel na poti z enim krilom dajal senco, z drugim pa ga je pahljal in ga tako hladil; s trupla sv. Severijana iz Sebaste († 452/453) je orel vzel cvetni venec in ga odnesel na hrib, kjer naj bi bil pokopan; ko je bil sv. Medard Noyonski (456–545) še deček, mu je orel z razširjenimi krili dajal zaščito pred dežjem; sv. Korbinijanu (670/680–724/730) je kot otroku orel prinašal hrano; nad spečim sv. Lutvinom (Leodewin, Ludvin, Liutvin; ok. 660–717/722) je orel držal eno krilo in ga ščitil pred soncem, z drugim krilom pa ga je pahljal; kralj Venceslav (Václav; ok. 907–929 ali 935) je imel med svojimi kraljevskimi insignijami ščit z orlom; mati sv. Ethelwalda, škofa v Winchesteru (904/909–984), je v času nosečnosti sanjala, da je iz njenih ust priletel zlat orel; orel je vse do pokopa pred zvermi branil truplo sv. Adalberta (Vojteha) Praškega (ok. 956–997); razkosano truplo sv. Stanislava Krakovskega (Stanisław Szczepanowski; 1030–1079) so po njegovi smrti varovali štirje orli; Martina od Jezusa Agredska (1602–1665) je upodobljena z orlom, ki v kljunu drži črnilnik, itd.

Med rastlinami, povezanimi z orlom, se lahko omeni orlova praprotna (*Preridium aquilinum*).

d) ob strani te gore na zemljo pada zlomljena luna: Verjetno gre za ikonografski simbol zvezde in (naraščajočega) polmeseca (arab. *hilāl*), ki sta bila prepoznavni simbol turškega imperija; v danem primeru gotovo simbolizira (pričakovani) poraz Turkov v spopadu s Habsburžani.

Simbol, ki ga tvori naraščajoči Lunin krajec ali Lunin krajec v povezavi z zvezdo, je zelo star; njegov izvor sega vse do 3. tisočletja pr. Kr., kjer ga najdemo v Egiptu in kulturah Mezopotamije: v akadski kulturi in religiji, v sumerski ikonografiji (boginji Sin oz. Nanna in Ištar oz. Inanna) ter v nekaterih bližnjevzhodnih kulturah in njihovih naslednicah (Feničani in Kartažani (boginja Tanit) idr.). Značilen je tudi za helenistično ikonografijo; v antiki so boginjo Lune Seleno upodabljali z naraščajočim

457 MOLSDORF 1926 (1984), nr. 1064, 1087, 1080, 1905.

Luninim krajcem nad glavo ali s celotnim Luninim diskom z dvema zvezdama (Danica in Večernica, tj. Fosfor ali Lucifer in Hesper ali Vesper), pozneje pa tudi Artemido oz. Diano. Uporabljali so ga v bosporskem kraljestvu (ok. 480–107), prevzeli pa so ga tudi partski kralji po osvojitvi velikega dela selevkidske države. Naraščajoči Lunin krajec z osemkrako zvezdo je postal simbol kraljestva Pont, ki je svoj največji obseg in vrhunec moči, pa tudi svoj zaton doseglo pod kraljem Mitridatom VI. Evpatorjem (Velikim; 135–63 pr. Kr.). Uporabljali so ga tudi v predkrščanskem Bizancu, kjer je bil znamenje boginje Hekate, ki je veljala za varuhinjo mesta. Svoj pomen ima v zoroastrizmu, postal pa je tudi simbol sasanidske dinastije, ki je območju današnjega Irana vladala med letoma 224 in 651. Za njimi ga je prevzela arabska dinastija Omajadov (661–750), v Bizancu pa je bil v rabi do njegovega zatona l. 1453, ko so ga osvojili osmanski Turki; po legendarnem izročilu je ustanovitelj osmanskega cesarstva Osman I. Gazi (ok. 1258–1326) v sanjah videl Lunin krajec, ki se razteza od enega konca sveta do drugega, kar je razumel kot ugodno predznamenje, in tako je Lunin krajec oz. naraščajoča Luna postal(a) simbol njegove dinastije. Od 13. stoletja naprej ga najdemo na zastavah in praporjih islamskih vojska; tipični simbol Vzhoda in vzhodnih (islamskih) kultur je naraščajoči Lunin krajec postal že s križarskimi pohodi, še posebej pa s turškimi osvajanji in vpadi v Evropo. V 18. stoletju je postal simbol osmanske Turčije. Simbol Luninega krajca najdemo tudi v krščanskem izročilu, ki temelji na odlomku iz *Razodetja* (12,1): »Na nebu se je prikazalo veliko znamenje: žena, ogrnjena s soncem, in luna pod njenimi nogami, na njeni glavi pa venec dvanajstih zvezd.« V znamenju, ki prikazuje apokaliptično ženo, je prepoznana Marija kot Kraljica neba.⁴⁵⁸

e) z zmago, ki jo je 5. avgusta leta 1717 proti Turkom izbojeval vzvišeni cesar Karel VI.: V času kronanja svetogorske Marijine podobe vojna med Habsburžani in Turki še ni bila končana, saj je do odločilnega spopada pri Beogradu prišlo 16. avgusta 1717 (gl. § II, pogl. XI); ni povsem jasno, zakaj Fajdiga navaja 5. avgust. Tudi Pasconi navaja 5. avgust,⁴⁵⁹ čeprav v opombi k napisu v čast cesarja Karla VI. navede pravi datum (16. avgust).⁴⁶⁰ Morda pa sta oba pisca naredila napako in sta pomešala datume bitk pri Beogradu (16. avgust 1717) in pri Petrovaradinu; bitka pri Petrovaradinu je bila res na praznik Marije Snežne, 5. avgusta 1716.⁴⁶¹

f) na praznik božanske Device Snežne: tj. 5. avgusta.

– **Rojena iz snega:** Moto simbolično nakazuje dvojje. Po eni strani namiguje na Marijo Snežno (že sam sneg s svojo belino simbolizira čistost in se pogosto nanaša

458 SCHACHT–ETTINGHAUSEN 1971; CHWALKOWSKI 2016, pp. 83–86.

459 PASCONI 1746, p. 145.

460 PASCONI 1746, p. 133. O miru, sklenjenem v Požarevcu, gl. zgoraj – § I, pogl. III., »cesarja Karla VI.«, in tam navedeno literaturo. O bitki za Beograd gl. zgoraj – § I, pogl. XI., »† qVo / praeCeptore EVgenIo aLba graeCa LatIne / DIDICIt, et eCCLesIae aLbo Inserta est«.

461 MATUSCHKA 1891a, pp. 170–216 (Schlacht bei Peterwardein, am 5. August 1716).

na Marijo); izvor legende o njej, ki jo povezuje s pojavom snega sredi poletja, sega v 4. stoletje, ko je rimski meščan Janez z ženo prosil Marijo, naj jima razodene, za kaj naj namenita njej zaobljubljeno imetje. Marija jima je po legendi v sanjah 5. avgusta, sredi najhujše letne vročine, naznanila (obenem pa tudi tedanjemu papežu Liberiju), naj ji sezidata cerkev na kraju, ki ga bo zjutraj pokrival sneg (zato »rojena iz snega«); to se je zgodilo na rimskem griču Eskvilinu. Po drugi strani pa moto simbolično navezuje zmago Habsburžanov nad Turki, ki naj bi bila dosežena 5. avgusta, na praznik Marije Snežne; zato »rojena iz Snega«, tj. izbojevana na praznik Marije Snežne (lat. *Virgo ad Nives*), ki naj bi pripomogla k tej zmagi (*Snežna je Déva v napad carsko povedla vojsko*).⁴⁶²

Sv. Mariji Snežni je na Slovenskem posvečenih: pet župnijskih cerkva (Gora pri Sodražici, Marija Snežna v mariborski škofiji, Solčava, Svetina, Trnovo pri Gorici), trinajst podružničnih cerkva (Avče – Nadavče, Beltinci – Melinci, Biljana – Snežeče, Breginj – Kladje, Goče – Obelunec, Hinje – Vrbovec, Ilirska Bistrica – Jablanica, Ilirska Bistrica – Vrbica, Podgorje – Gradišče, Studeno – Strmca, Sv. Jurij v Prekmurju – Fikšinci, Šentvid pri Stični – Velike Pece, Žužemberk – Budganja vas) in deset kapel (Borjana – Borjana, Piran – Piran, Cerklje na Gorenjskem – Krvavec, Dovje – Kredarica, Draga – Podplanina, Kranj – Šmartin (Jošt), Kranjska Gora – Martuljek, Stranje – Velika Planina, Dobrovnik – Genterovci, Solčava – Logarska Dolina).

EMBLEM VIII.

Simbolika: a) Sodoma in Gomora, b) angel(i), c) Lot, č) gora

a) Sodoma in Gomora goreli: Sodoma in Gomora sta bili mesti v južnem Kanaanu (Gomora se vedno omenja v paru s Sodomom, Sodoma včasih tudi posebej).⁴⁶³ Bili sta del Peteromestja, zveze mest na jugu Kanaana, ki so jo poleg njiju tvorili še Adma, Cebojima in Bela (Coar), nastala pa je predvsem zaradi skupne obrambe (1 Mz 10,19: »Kánaanovo ozemlje je segalo od Sidóna proti Gerárju in do Gaze, proti Sódomi, Gomóri, Adámi, Cebojímú do Leše.«). Tu se je naselil Abrahamov nečak Lot, praoče Amonitov in Moabitov, potem ko se je ločil od Abrahama (1 Mz

⁴⁶² O legendi, njenem razvoju, nastanku cerkve Marije Snežne, njeni milostni podobi, razširitvi čaščenja in liturgičnem praznovanju gl. HÖFER–RITTER 1994. Gl. tudi WOLF 1990, pp. 93–106, 171–196, 223–227; VICCHI 1999, pp. 120–158; BRANDENBURG 2013, pp. 195–207; BRANDENBURG 2013, pp. 195–207; WEHRENS 2016, pp. 214–225.

⁴⁶³ MENZEL 1854–1856, II, p. 386 (Sodom und Gomorrha); KREUSER 1868, p. 272 (Sodoma); BEER 1912; BADURINA 1979, p. 539 (Sodoma i Gomora); KEEL–KÜCHLER–UEHLINGER 1982–1984, 2, pp. 247–257; GRABNER–HAIDER–KRAŠOVEC 1984, pp. 295 (Gomora), 674 (Sodoma); WESTERMANN 1984–1986, II (1985), pp. 272–315; LOADER 1990; MULDER 1992; SCHAUB 1993, pp. 130–136; LETELLIER 1995; NEEV–EMERY 1995; CROSS–LIVINGSTONE 1997, p. 1514; SCHAUB 1997; MULDER 1999; RUPPERT 2000; LYONS 2002; NOORT–TIGCHELAAR 2004; AVI–YONAH–ROTHKOFF–HASSON–BAYER 2007; KNAUF 2007; TRIFONOV 2007; JERICKE 2010; COLLINS–SCOTT 2013; VIELHAUER 2013; HARRIS 2015; GRAVES 2016.

13 in 19). Pregrešnost in družbene krivice v Sodomi so postale pregovorne (1 Mz 13,13; Jer 23,14; Ezk 16,48–50). Obe mesti sta postali tudi sinonim za hudobijo in pregrehe; Sveto pismo izrecno omenja kršitev gostoljubja (1 Mz 19), ošabnost in skopost (Ezk 16,49: »Glej, tole je bila krivda tvoje sestre Sódome: s svojimi hčerkami vred je bila napuhnjena zaradi obilja kruha in brezskrbnega pokoja in ni pomagala stiskanim in revnim.«), iz mestnega imena pa je izšel tudi izraz sodomija. Obe mesti sta bili porušeni v katastrofi, ki jo Sveto pismo razlaga kot božjo kazen in primer božje sodbe, njena uresničitev, uničenje obeh mest in rešitev Lotu pa so opisani v *1. Mojzesovi knjigi* (18,17–19,29).

b) angel: Angeli⁴⁶⁴ so v najširšem pomenu besede simboli dobrega, simboli, glasniki in posredovalci božje volje, znanilci božjega varstva in Božje vseprisotnosti, hierarhično urejeni varuhi vesoljnega reda. Obstoj angelov poznajo sicer različne kulture; so bitja, ki so nad ljudmi in so blizu Boga; po svoji naravi so bitja, ki služijo Bogu, nastopajo pa tudi kot Gospodova vojska (npr. 1 Kr 22,19–21: »Videl sem Gospoda sedeti na njegovem prestolu in vso nebeško vojsko stati ob njem na njegovi desnici in na njegovi levici.«).

Slovenska tujka »angel« je prevzeta iz lat. *angelus*, v latinščino pa je prevzeta iz gr. ἄγγελος *lángelos*, »sel«, »glasnik«, »poslanec«; grška beseda je prevod iz hebr. *mal'akh* (מַלְאָךְ, pl. *mal'akhím*). Da gre za semitsko besedo, dokazujejo tudi sorodni izrazi v drugih semitskih jezikih, npr. ugaritsko **l'k*, akadsko (domnevno) *mālaku*, aramejsko **ml'k* in feničansko *ml'k*. V Stari zavezi se hebrejska beseda *mal'akh* pojavi 213-krat in zaznamuje glasnike na splošno, pa tudi božje glasnike, tj. angele.

V Svetem pismu angeli velikokrat nastopajo tudi kot božji glasniki, tako v Stari zavezi (npr. izgon iz raja (1 Mz 3,24); obisk treh mož pri Abrahamu (1 Mz 18,1–15); angel pomaga Hagari v puščavi (1 Mz 21,14–19); žrtvovanje Izaka (1 Mz 22,1–19); Jakobove sanje (1 Mz 28,10–19); Jakobov spopad z angelom (1 Mz 32,23–33); Bileám in njegova oslica (4 Mz 22,22–35); Elija (1 Kr 19,2–8); kaznovanje Heliódorja (2 Mak 3,1–40); trije mladeniči v peči (Dan 3,8–30); Danielova vizija (Dan 7–8); Daniel in prerok Habakuk (Dan 14,31–39)) kot tudi v Novi zavezi (Marijino oznanjenje in naznanilo Jožefu v sanjah (Lk 1,26–38; Mt 1,18–25); prikazanje in naznanilo

464 MENZEL 1854–1856, I, pp. 236–250 (Engel); KREUSER 1868, pp. 64–70 (Engel); KRAUS 1896, pp. 203–211; STUHLFAUTH 1897; KOLHER 1901; MENDELSON 1907; HÖLSCHER 1923, pp. 9, 13, 28, 70, 74, 81, 84, 90, 93, 98, 102 (Engel); MOLSDORF 1926 (1984), pp. 123–136 (Engel und Teufel); HEGEMANN 1943; SCHÖNBERGER 1952; RÉAU 1955–1959, II, I, 1956, pp. 30–55 (Les Anges); WIRTH 1960a; WIRTH 1960b; GRUNDMANN–VON RAD–KITTEL 1964; WIRTH 1966; DAVIDSON 1967; FORSTNER 1967, pp. 399–400 (Ängel); RED. 1968c; URECH 1974, pp. 59–61 (Engel); GALLING 1977, p. 84 (Angel); BADURINA 1979, p. 115 (Ängeli); MANN–SEEBASS IDR. 1982; FORSTNER 1986, p. 365 (Ängel); KUNSTMANN 1989; MAAS–EWERD–ZIEGENAUS–KUNSTMANN 1989; ZEILINGER 1989; NEWSOM–WATSON 1992; ROSENBERG 1992; PAUS–HAAG IDR. 1995; FREEDMAN–RINGGREN IDR. 1997; WERBLOWSKY–WIGODER 1997, pp. 48–50 (Angels); MOJSISCH–TAVARD IDR. 1999; GUILLEY 2004; NEWSOM–WATSON 2006; EVANS 2007; SEIBERT 2007, pp. 100–101 (Engel); KRETSCHMER 2008, pp. 99–106 (Engel); STUDER–CARLETTI 2014; SCHWINDT 2016; BUTZER–JACOB 2021, pp. 142–144 (Engel); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 39–41 (angel).

pastirjem (Lk 2,8–14); sanje kraljev (Mt 2,12); Jožefove sanje pred begom v Egipt (Mt 2,13–15); Jezus na Oljski gori (Lk 22,43); vstajenje (Mt 28,1–8; Mr 16,5–7); vnebovzetje (Lk 24,4–8; Jn 20,11–13); rešitev Petra iz ječe (Apd 12,6–11) idr.).

Namig na angele najdemo že v *1. Mojzesovi knjigi* (6,1–4).⁴⁶⁵ V svetopisemskih besedilih so omenjena imena samo treh: Gabriela in Mihaela (Dan 8,16; 9,21; Lk 1,19.26; Jud 9; Raz 12,7) in v *Tobitovi knjigi* (ki je po nekaterih domnevah apokrifna) tudi Rafaela (Tob 12,15). Apokrifna besedila omenjajo še mnoge druge, kot so: Metatron, Uriel, Sealtiel, Jegudiel, Barahiel, Jerahmeel, Suriel, Sadakiel, Sarathiel, Ananiel, Fanuel, Raguel, Remiel, Šubabel, Kasiel, Zadkiel, Kamael, Haniel, Jofiel, Azrael, Sariel, Sarakael, Izidkiel, Hanael, Kefarel.

V Svetem pismu so navadno po zunanosti kot ljudje in ničesar ne izvemo o njihovih lastnostih ali o njihovi zgodovini. V najstarejših krščanskih predstavah so angeli veljali za podobne ljudem in še niso imeli kril, kot npr. angeli v Jakobovih sanjah, ki so potrebovali lestev, da so se povzpeli na nebo in se spuščali z njega (1 Mz 28,12).⁴⁶⁶ Predstava, da imajo krila, sega v 8. stoletje; morda se opira na antične vzore (krila ima boginja zmage Nike/Viktorija), verjetno izhaja iz nekaterih navedb v svetopisemskih besedilih, da so leteli, npr.: »Nato sem videl drugega angela, ki je letel po sredi neba in je imel večni evangelij /.../. Za njim je prišel še drugi angel /.../. Za njima je prišel še tretji angel /.../« (Raz 14,6–9).⁴⁶⁷ Na oblikovanje predstave o njih so najbrž vplivale perzijske in babilonske angelologije, pa tudi politične razmere, še posebej judovsko izgnanstvo. Že kmalu se je oblikovala tudi predstava o padlih angelih in o poslednjem spopadu med angeli luči in angeli teme, ki zaznamuje Novo zavezo, spodbudil pa jo je odlomek iz Janezovega *Razodetja* (12,7–9): »Nato se je v nebesih razvnela vojna: Mihael in njegovi angeli so se bojevali proti zmagu. Tudi zmaj se je bojeval in njegovi angeli. Toda ni zmagal, tako da v nebesih ni bilo več prostora zanje. Veliki zmaj, stara kača, ki se imenuje Hudič in Satan in ki zapeljuje vesoljni svet, je bil vržen na zemljo, z njim vred pa so bili vrženi tudi njegovi angeli.«

Z angeli so se ukvarjali tudi cerkveni očetje, ki so v svojih spisih razvili teološki nauk o njih, pa tudi nauk o njihovi hierarhiji, ki se je deloma najbrž oblikovala tudi pod vplivom poznoantičnega dvornega ceremoniala. Glede angelske hierarhije v Svetem pismu ne najdemo nobene natančnejše določitve; več nam o njih povedo apokrifna besedila. Avtorji in dela, ki so najbolj zaznamovala predstave o angelih in njihovi hierarhiji, pa so: a) Henoh oz. *Henohova knjiga*, ki je nastala med 3. in 1. stoletjem pr. Kr.,⁴⁶⁸ b) Dionizij Areopagit (1. stoletje) s svojim delom *O nebeški hierarhiji*

465 »Ko so se ljudje začeli množiti po zemlji, so se jim rojevale tudi hčere in Božji sinovi so videli, da so človeške hčere lepe. Jemali so si jih za žene, katere koli so izbrali. /.../ Tiste dni in tudi pozneje – ko so hodili Božji sinovi k človeškim hčeram, ki so jim rodile otroke – so bili na zemlji velikani. To so bili junaki, sloveči možje iz davnine« (1 Mz 6,1–4).

466 »V sanjah so se mu prikazale stopnice, ki so bile postavljene na zemljo, vrh pa jim je segal do neba. In po njih so Božji angeli hodili gor in dol« (1 Mz 28,12).

467 Gl. tudi RED. 1970a.

468 BLACK-VANDERKAM 1985; SACCHI 1986; BERGER 1988; NICKELSBURG 2000, I, pp. 249–253; EGO 2007; REED 2005; BOHAK 2011, p. 244; HENOH-JELINČIČ BOETA 2016.

(Περὶ τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας; po nekaterih domnevah naj bi šlo za Pseudo-Dionizija Areopagita, pisca iz poznega 5. in zgodnjega 6. stoletja, ki je poleg omenjenega dela menda napisal tudi *O angelskih lastnostih in redovih*; Περὶ ἀγγελικῶν ἰδιοτήτων καὶ τάξεων);⁴⁶⁹ c) Jakob iz Varazza (Jacobus de Voragine; ok. 1230–1298), ki je angelsko hierarhijo orisal tudi v svoji zbirki *Zlate legende* (*Legenda aurea*) in je veliko pripomogel k razširjanju vedenja o angelih med ljudmi.

V omenjenih virih obstaja tristopenjska hierarhija, vsaka od stopenj pa zajema tri redove ali angelske zборе. V prvo stopnjo so umeščeni serafi (*seraphim*, σεραφίμ), kerubi (*cherubim*, χερουβίμ) in prestoli ali troni (*throni*, θρόνοι); v drugo, srednjo, spadajo gospostva (*dominationes*, κυριότητες), moči (*virtutes*, δυνάμεις) in oblasti (*potestates*, ἔξουσία); v tretjo, najnižjo, pa spadajo vladarstva (*principatus*, ἄρχαι), nadangeli (*archangeli*, ἀρχάγγελοι: Mihael, Gabrijel, Rafael in v apokrifni tradiciji še Uriel) ter angeli (*angeli*, ἄγγελοι). V zunajbibličnih spisih Judov je v 1. stoletju nastala tudi predstava, da ima vsak človek svojega angela varuha; in po priznanju dogme (na koncilu v Efezu l. 431),⁴⁷⁰ da je Marija Božja Mati, je postala del nebesnega dvora in s tem tudi kraljica angelov.

V zgodnjem krščanstvu so angele upodabljali kot ljudi brez kril, od 4. stoletja naprej pa včasih s krili (deloma pod vtisom odlomka iz *Razodetja* (14,6–9), najbrž pa tudi pod vplivom vzorov iz antike, konkretno upodobitev boginje zmage Nike ali Viktorije, ki so jo upodabljali s krili), včasih brez, običajno kot moške, večinoma v beli obleki (tuniki in paliju). Nadangele so včasih upodobili v dvornih opravah, ki so bile znamenje njihove nadoblasti (po vzoru cesarskega dvora, zlasti bizantinskega).

Od 12. stoletja naprej jih najdemo upodobljene tudi v dvornih oblekah ali v liturgičnih opravah, nadangela Mihaela tudi v viteški opravi. Od pozne gotike naprej jih najdemo upodobljene tudi kot otroke (umrli otroci naj bi postali angeli) in prvič tudi kot ženske. Včasih so prikazani s krilatimi glavami, od 13. stoletja naprej so jih upodabljali, kako muzicirajo (s harfo, liro, pozavno oz. trombo, lutnjo itd.), od 14. stoletja naprej jih najdemo tudi na grbih; v renesansi so jih upodabljali včasih gole ali pa oblečene v tedanja oblačila, krila so lahko imeli bela, zlata ali raznobarvna peresa. Upodobljeni so bili tudi na cerkvenih oknih, na reliefih, kot kipi, ki v cerkvah držijo simbole, predmete, grbe ali svečnike, na nagrobnikih, včasih v kleččem položaju, včasih stoječi, včasih sklonjeni, navadno z razširjenimi rokami in krili. V 16. in 17. stoletju so jih pogosto upodabljali kot majhne otroke, v deški ali dekliški podobi; po vzoru antičnih upodobitev Erosa oz. Amorja so bili povsem goli, nekoliko močnejših postav in okroglolični, upodobljeni, kako lebdijo na oblakih ali pa so zbrani okoli Kristusa, Marije in svetnikov.

469 BARDENHEWER 1924, 4, pp. 282–300 (Pseudo-Dionysius Areopagita); BALL 1958, pp. 63–211 (Dionysius Areopagita); O'DALY 1981; LILLA 1986; PSEUDO-DIONYSIUS 1986; PSEUDO-DIONYSIUS 1991; ROREM 1993; DI BERARDINO 2000, pp. 135–143 (Dionigi l'Areopagita); LOUTH 2002; ARTHUR 2008, pp. 59–87; DIONIZIJ AREOPAGIT–KOCIJANČIČ 2008; DROBNER 2011, pp. 487–490; TAVOLARO 2012–2013; LILLA 2022.

470 Gl. § III, pogl. XI, »velike Božje Porodnice«.

Kerube so pogosto narisali v povsem človeški podobi, z rdečimi oblekami, plašči in vezanimi tunikami; serafe ognjenordeče, z ognjenimi meči, s šestimi krili, ki so omenjena v Svetem pismu (z dvema letijo, z dvema si zakrivajo lice, z dvema pa si pokrivajo noge; gl. Iz 6,2), in s številnimi očmi na krilih; trone na ognjenem vozu, ki ga nosijo štiri krila, in z glavami, obdanimi s sijem. Pripadniki angelskih zborov imajo pogosto neokrašena oblačila in plašče, navadno obuvala, dve krili in palico, ki se na vrhu kroglasto zaključuje, v levi roki pa kroglo, na kateri je napisano ICXC, tj. prva in zadnja črka Jezusovega imena (v grščini), kar pomeni, da so ti angelski zbori posvečeni Kristusovi oblasti nad svetom; oblasti so upodobljeni v okrašenih plaščih, moči golonogi. Nadangeli lahko imajo v rokah lilijo in so v vojaških opravah, le brez čelade, v rokah držijo kroglo z napisom ICXC; angeli so oblečeni v belo albo in imajo v desni roki globus, v levi pa dolgo palico v obliki križa.

Na upodobitvah imajo angeli različne atribute, kot so glasniška palica; načelek; steblo lilije (ob oznanjenju); popotna polica (Rafael kot spremljevalec Tobita); palmova vejica (znamenje zmage za mučence); glasbeni instrumenti; kadilne posode; ognjeni meči (v spopadu s silami zla; zlasti Mihael, čuvaj edenskega vrta); mučila, ki kažejo na trpljenje; pozavne oz. trombe, ki naznanjajo poslednjo sodbo. Angel je tudi simbol evangelista Mateja in včasih drži v rokah črnilnik.

Angela kot atribut imajo številni svetniki: sv. Adelgunda (ali Aldegunda) iz Maubeugea, sv. Ambrož, sv. Avguštin, sv. Bonaventura, sv. Bruno, sv. Elizabeta iz Reute, sv. Franc iz Paule, sv. Frančiška Romana, sv. Frančišek Asiški, sv. Genovefa iz Pariza, sv. Gregor Veliki, sv. Gudula iz Bruslja, sv. Hieronim, sv. Izidor iz Madrida, sv. Janez Nepomuk, sv. Katarina Aleksandrijska, sv. Marija Magdalena, sv. Onufrij, sv. Peter Damiani, sv. Rok iz Montpelliera, sv. Stanislav, sv. Terezija Avilska, sv. Tomaž Akvinski in drugi.⁴⁷¹

c) Lotu kazal goro, na kateri se bo rešil: Svetopisemsko izročilo navaja, da je bil Lot⁴⁷² Abrahamov nečak, ki je šel z njim v Kanaan in se naselil v Jordanovem jarku

471 WEISS 1973 (sv. Adelgunda); SAUSER 1973a (sv. Ambrož); SAUSER 1973b (sv. Avguštin); GERLACH-SCHMUCKI 1973 (sv. Bonaventura); MYSLIVEC 1973 (sv. Bruno); ENDRICH 1974 (sv. Elizabeta iz Reute); SCHÜTZ 1974b (sv. Franc iz Paule); SQUARR 1973a (sv. Frančiška Romana); GERLACH 1973 (sv. Frančišek Asiški); SCHÜTZ 1974c (sv. Genovefa iz Pariza); THOMAS 1973b (sv. Gregor Veliki); VAN LOOVEREN 1973 (sv. Gudula iz Bruslja); MIEHE 1973 (sv. Hieronim); KIMPEL 1974a (sv. Izidor iz Madrida); VON HERZOGENBERG (sv. Janez Nepomuk); ASSION 1974 (sv. Katarina Aleksandrijska); ANSTETT-JANSSEN 1974a (sv. Marija Magdalena); KASTER 1976a (sv. Onufrij); SCHÜTZ 1976b (sv. Peter Damiani); WELKER 1976 (sv. Rok iz Montpelliera); SQUARR 1976b (sv. Stanislav); BÖHM 1976b (sv. Terezija Avilska); LECHNER 1976c (Tomaž Akvinski).

472 MENZEL 1854–1856, II, pp. 41–42 (Loth); KREUSER 1868, pp. 156–157 (Lot); RÉAU 1955–1959, II, I, 1956, pp. 115–120 (II. La légende de Lot A. La destruction de Sodome et Gomorre (La philoxenie de Lot; Les sodomites frappés d'aveuglement; l'embrasement de Sodome; La fuite de Lot et la metamorphose de sa femme en statue de sel), B. Lot enivré par ses deux filles); KILIAN 1970; KAUFFMANN 1971; VAN SETERS 1975, pp. 42, 113, 117, 165, 170, 190, 208, 209–226, 247, 259, 276, 297–303, 307; WESTERMANN 1980, pp. 25, 32, 58–59, 66, 74, 84, 123; GRABNER-HAIDER-KRAŠOVEC 1984, p. 423 (Lot); WESTERMANN 1984–1986, II (1985), pp. 127, 169–181; BOCIAN 1989, pp. 318–321; SPINA 1992; RUPPERT 1997; THOMPSON 2002; GROGAN-REDAKTION 2009; OSWALD 2011.

(1 Mz 13,1–13), nato pa se je odselil od strica in se z družino naselil v Sodomi, ki je v Svetem pismu prisposoda za pokvarjenost človeškega rodu ter pregovorni pojem za skrajno stopnjo družbene sprevrženosti in brezbožnosti. Devetnajsto poglavje *1. Mojzesove knjige* opisuje sodbo nad Sodomo in Lotovo rešitev; navaja, da sta v Sodomo, kjer je živel Lot, prišla dva angela, ki ju je Bog poslal, da mesto uničita. Angela sta bila prej na obisku pri Abrahamu, ki je za Sodomo prosil, naj je Bog ne uniči, če bosta angela v njej našla vsaj deset pravičnih ljudi (1 Mz 18). Ker pa v mestu ni bilo mogoče najti niti desetih pravičnih ljudi, sta angela, ki sta bila v gosteh pri Lotu, po nadlegovanju someščanov, ki so s tem prekršili pravila gostoljubja, Lota posvarila, naj se z družino umakne, ker bo mesto uničeno.

Tik pred uničenjem smo priče prizoru tega emblema: »Ko se je vzdignila jutranja zarja, sta angela priganjala Lota in rekla: ‚Vstani, vzemi ženo in hčeri, ki sta tu, da ne boš pokončan zaradi krivde tega mesta!‘ Obotavljal se je, zato sta ga moža zgrabila za roko, prav tako tudi njegovo ženo in hčeri – ker mu je Gospod hotel prizanesti – in ga odpeljala ven ter ga pustila zunaj mesta. Ko sta jih vodila ven, sta rekla: ‚Reši si življenje! Ne oziraj se nazaj in ne ustavljal se nikjer v pokrajini! V gorovje se reši, da ne boš pokončan!‘« (1 Mz 19,15–17).

Sledi opis katastrofalnega uničenja, ki mu je ušlo le mestece Coar (1 Mz 19,21–22: »Rekel mu je: ‚Glej, uslišal ti bom tudi to prošnjo in ne bom razdejal mesta, o katerem si govoril. Hitro se reši tja! Ničesar ne morem storiti, dokler ne prideš tja.‘ Zato se mesto imenuje Coar.«). Lot je z družino pravočasno zbežal s posebnim angelovim naročilom, naj se ne ozira nazaj; njegova žena je to naročilo prekršila, zato se je spremenila v solnat steber. Opis uničenja se dramatično zaključí: »Sonce je vzhajalo nad deželo, ko je Lot prišel do Coarja in je Gospod storil, da sta od Gospoda, z neba, deževala na Sódomo in Gomóro žveplo in ogenj. Razdejal je ti mesti in vso pokrajino, vse prebivalce mest in vse rastlinstvo te dežele. Lotova žena, ki je bila z njim, pa se je ozrla nazaj in postala solnat steber« (1 Mz 19,23–26). V nadaljevanju zgodbe izvemo, da sta hčeri zato, ker sta v uničenju izgubili svoja izbranca, očeta opijanili in ga zapeljali ter zanosili z njim; starejša je rodila sina Moába, mlajša pa Bena Amíja. Tako je Lot postal praoče Moábcev in Amóncev.

Dramatična predstava o uničenju Sodome in Gomore je najbrž povezana tudi z geološkimi značilnostmi območja, ki je zaradi tektonskih posebnosti polno asfaltnih virov in žvepljenih vrelov, v bližini je Mrtvo morje itd. Morda v tej katastrofi, ki je obenem tudi primer božje kazni kot zgled in svarilo, lahko vidimo nekakšno paralelo k vesoljnemu potopu, le v manjšem, lokalnem obsegu: kakor se ob vesoljnem potopu reši samo Noe kot edini pravični s svojo družino, tako se ob uničenju Sodome in Gomore reši Lot kot edini pravičnik s svojo družino.

Usoda Sodome je odmevala tudi pozneje, npr.: »Vsa zemlja je žveplo in sol in pogorišče; nihče je ne obseja, nič ne poganja, nobena trava ne raste na njej, kakor po razdejanju Sódome in Gomóre, Adme in Cebojíma, ki jih je Gospod razrušil v svoji jezi in srdú.« (5 Mz 29,22); »Babilon, biser kraljestev, / ponosno slavo Kaldejcev, /

bo Bog porušil / kakor Sódomo in Gomóro.« (Iz 13,19); »Kakor ob uničenju Sódome in Gomóre in njenih sosed, govori Gospod, tako tudi tam ne bo nihče prebival in noben človek ne bo gostačil v njem.« (Jer 49,18; o Edómu); »Napravil sem med vami razdejanje, / kakor je Bog razdejal Sódomo in Gomóro ...« (Am 4,11); »Če bi se v Sódomi zgodila mogočna dela, ki so se zgodila v tebi, bi še danes stala« (Mt 11,23–24; o Kafarnáumu). Tematiko in simboliko Sodome in Gomore najdemo pogosto pri cerkvenih očetih (Ambrož, Avguštin, Gregor Veliki idr.). V umetnosti najdemo naslednje motive, povezane z Lotom ter Sodomom in Gomoro (gre za posamezne upodobitve ali celotne cikle): Lot sprejme tri angele in jih povabi za svojo mizo; zavrnitev Sodomcev in njihova oslepitev (oslepljeni z bliskom trkajo na Lotova vrata); angelovo opozorilo Lotu; Lotov beg; uničenje Sodome in Gomore; Lot se z družino zateče v hribe; Lotova žena se spremeni v solnat steber; Lotova pijanost (Lotovi hčeri zapeljeta očeta).⁴⁷³

č) **Na Goro se reši:** prim. 1 Mz 19,17: *et eduxerunt eum posueruntque extra civitatem ibi locutus est ad eum salva animam tuam noli respicere post tergum nec stes in omni circa regione sed in monte salvum te fac ne et tu simul pereas*, »Ko sta jih vodila ven, sta rekla: »Reši si življenje! Ne oziraj se nazaj in ne ustavlaj se nikjer v pokrajini! V gorovje se reši, da ne boš pokončan!« Prevod mota, ki ga navaja Fajdiga, je: »Na Goro se reši!« in nekoliko odstopa od standardnega prevoda Svetega pisma v slovenščino (»V gorovje se reši ...!«) V latinskem izvorniku Svetega pisma je uporabljena ednina (*in monte salvum te fac*), in tako je zapisano tudi pri Fajdigi, saj je posebej poudarjena simbolika gore, in to Svete gore, ki je za ljudi gora rešitve, tako kot so bile za Lota okoliške gore Sodome. Prav zato je »gora« zapisana z veliko (*in Monte*). O simboliki gora gl. emblem VII.

EMBLEM IX.

Simbolika: a) ura, b) zvonček

a) ura: Na splošno je ura simbol kozmosa, države, telesa in srca, večnosti, življenja in spominjanja; za njeno simboliko je pomembna tudi sestava (zapleteni urni mehanizmi, pesek, voda ...). Po sončni, peščeni in vodni uri, ki so jih uporabljali za merjenje časa, je v srednjem veku ok. l. 1300 nastala prva oblika mehaničnih ur (ura s kolesci); za najstarejšo ohranjeno uro na kolesca velja stolpna ura katedrale v Salisburyju iz l. 1386. Pozneje, v 16. stoletju, so sledile žepne ure z vzmetmi ter v 17. stoletju ure z nihalom in nenehno delujoče ure z vzmetmi.

V srednjem veku je bila ura kot merilni instrument najpomembnejši atribut glavne vrline umerjenosti (*temperantia*). Kot atribut na upodobitvah pomembnih oseb, še

473 Gl. RÉAU 1955–1959, II, I, 1956, pp. 115–120; KAUFFMANN 1971; RUPPERT 1997.

zlasti nosilcev različnih častnih funkcij, je lahko bila simbol za нравno urejeno življenje. V obdobju baroka so bile predvsem peščene in žepne ure namig na pretekanje življenja in priljubljeni simbol ničevosti. Peščena ura je sicer tudi atribut sv. Filipa Benicija.⁴⁷⁴

b) zvonček: Zvon ima zelo široko simboliko.⁴⁷⁵ Lahko je simbol duše in duhovnega napredka, dalje simbol umetnosti, znamenje skupnosti, lahko pa je tudi simbol smrti (in s tem prisposodni nakazovalec minljivosti časa, svarilec pred smrtjo) ter znamenje in simbol (bližajoče se) nesreče. Njegovi simbolni pomeni izhajajo iz njegovega zvoka oz. oglašanja, dalje iz tega, k čemu spodbuja oz. kaj naznanja (nevarnost, nesreča, pogreb, vabilo k maši, naznanilo krsta idr.), iz materiala, iz katerega je ulit oz. izdelan (zlato, srebro, bron, železo ...), pa tudi iz samega postopka ulivanja.

V rabi je bil že v različnih kultih v antiki, na krščanskem Zahodu pa so dokazljivi od 9. stoletja. Osnovni namen zvonov je klicanje k bogoslužju; njihovo oglašanje je vabilo k maši ali molitvi. Posebna pa je funkcija zvonov kot znanilcev smrti, tj. navčkov, ki so kot najmanjši zvonovi navadno naznanjali smrt ali pogreb; navada zvonjenja ob pogrebni slovesnosti se je ohranila vse do danes. V različnih skupnostih so imeli tudi druge naloge: lahko so klicali k zbiranju, naznanjali prihod pomembnih osebnosti ipd., skozi zgodovino pa je bila pomembna tudi njihova naloga alarmiranja, saj so opozarjali na različne naravne nesreče, kot so nevihte in druge vremenske ujme (ta navada se pogosto še ohranja, zlasti zvonjenje ob nevihtah, kar včasih nakužejo tudi napisi na zvonovih, npr. *Fulgura frango*, »Lomim strele«), pa tudi na stvarne nevarnosti (prihod sovražne vojske ipd.). V preteklosti je bila pomembna tudi njihova apotropajska vloga; v srednjem veku so verjeli, da zvonovi odvrčajo nesreče ter da odganjajo hudiča, demone in čaravnice. Ker so pomembni ne le v cerkvenem okolju, ampak tudi širše, zvonove s posebnim obredom blagoslovijo, ob ulivanju pa jih posvetijo določenim svetnikom ali svetnicam in jih pogosto tudi poimenujejo. Skozi čas so se v povezavi z njimi oblikovale številne lokalne legende in zgodbe.

Kot atribut se zvon ali majhen zvonček pojavlja pri: opatu sv. Antonu Velikem (tudi sv. Anton Puščavnik; ok. 250(?)–356(?)), ki je nosil zvonček na svoji palici v obliki črke tau (T, τ), da je z njim odganjal demone; sv. Vincencu Ferrerju (1350–1419), ker se je njegovi materi pred porodom sanjalo, da je v maternici zadonel zvon; enako je imela Aebba, mati benediktinke, opatinje in misijonarke sv. Liobe iz Tauberbischofsheima (700/710–782), v sanjah videnje, da je v njeni maternici zadonel cerkveni zvon, ki se na upodobitvah pojavlja kot znamenje njene misijonarske dejavnosti, včasih ob Liobi na knjigi; zvon je glavni atribut Teodula (tudi Teodorja) iz Sittna (pod tem imenom se v virih pojavljajo trije posamezniki iz različnih obdobji: prvi konec 4. in v začetku 5. stoletja, drugi na prelomu 5. in 6. stoletja, tretji pa v 9. stoletju), ki mu je hudič moral v Sitten nesti vremenski zvonec, podarjen od papeža (ta zvonec so pozneje razbili

474 SERRA–MONTAGNA 1964; SCHÜTZ 1976č.

475 MENZEL 1854–1856, I, pp. 339–343 (Glocken); KREUSER 1868, p. 96 (Glocken); RED. 1970b; SEIBERT 2007, p. 131 (Glöckchen); KRETSCHMER 2008, pp. 161–162 (Glocke); BUTZER–JACOB 2021, pp. 231–232 (Glocke; Asche).

na majhne kose in ga dodali zlitinam za druge zvonce, s katerimi so opozarjali na vremenske ujme); najdemo ga pri sv. Henriku iz Ebrantshausna (ok. 1120–ok. 1185), ki je z njim, obešenim na palico, prosil za miloščino, ker je samemu sebi naložil prepoved govorenja; sv. Aldebrandu iz Fossombroneja (1164–1247); Edigni iz Pucha († 1109), po legendarnem izročilu hčerki francoskega kralja, ki je zaradi zaobljube nedolžnosti zbežala pred poroko, in ko je med vožnjo spala na vozu z volovsko vprego, je nena doma petelin zakikirikal, njen zvonček pa zazvonil, kar je razumela, da je to kraj, ki ji je namenjen za življenje in delovanje kot puščavnice (v cerkvi sv. Sebastijana v Puchu še danes hranijo njeno okostje in njen ročni zvonček). Z manjšimi zvonci so pogosto upodobljeni tudi angeli. Na upodobitvah sedmih svobodnih umetnosti personifikacija glasbe (*Musica*) pogosto s kladivom udarja na zvon.⁴⁷⁶

– **Katerakoli <je, je> zlata:** lat. *Quaelibet aurea* (sc. *hora*). Pomen mota je lahko dvojen: a) vsaka ura, ki jo preživimo, je vredna zlata in b) vsaka ura pod Marijino zaščito je zlata, tj. krasna in vredna, da jo človek živi. Prim. tudi: *Principe gaudebis fausto ter fausta, Parente | Aurea sub tanto quaelibet hora fluet.*

EMBLEM X.

Simbolika: a) prestol

a) prestol: Prestol ali tron⁴⁷⁷ (sl. *pre-* in *stol*, tj. »prvi stol«, lat. *thronus*, gr. θρόνος /*thrónos*/, hebr. כִּסֵּא /*kisse*/), dvignjeni sedež z naslonom in naslonjaloma za roke, je znamenje avtoritete in spada med vladarske simbole; simbolizira moč tako posvetnih kot tudi verskih vladarjev in dostojanstvenikov. Sedeči položaj je izraz miru in dostojanstva; kdor sedi, ima kljub sproščenosti pod nadzorom vse. Sedeča oseba nasproti

⁴⁷⁶ O zgodovini, pomenu in simboliki zvona od antike do novega veka gl. tudi OTTE 1884; WALTER 1913; LECLERCQ 1914; MILHAM 1923, pp. 313–319; SARTORI 1932; HERZOG-HAUSER 1937; HICKMANN–MAHRENHOLZ 1956; TRUMPF LYRITZAKI 1979; PRICE 1983; NIEMANN 1984; KRAMER 1986; AMBROŽIČ 1993; LEHR–GIMM–HICKMANN–KUBIK 1995; MEINEKE–BETZ–DAXELMÜLLER–DÜWEL 1998; KRAMER 2015; MAYR 2015.

⁴⁷⁷ PRAGENSI (A PARDUBITZ) 1651, XCVIII; CXLVIII; MENZEL 1854–1856, II, p. 486 (Thron); KREUSER 1868, pp. 136, 288 (Kathedra, Thron); SALZER 1893, pp. 38–39 (Thron Salomons); HELLER 1962, pp. 192–194 (Stuhl, Thron); CANCIANI–PETTINATO 1965; FORSTNER 1967, pp. 451–454 (Thron und Kathedra); LAAG 1972c; VON BOGYAY 1972; GALLING 1977, pp. 228–237 (Allgemeines, Bett, Tisch, Stuhl und Thron); BADURINA 1979, pp. 485–486 (Prijestolje Mudrosti, lat. *Sedes Sapientiae*), 572 (Tron); GRABNER–HAIDER–KRAŠOVEC 1984, pp. 212 (božji prestol), 641–642; METZGER 1985, I, pp. 297–368; II, pp. 212–247; FORSTNER 1986, p. 412 (Thron und Kathedra); LURKER 1987, pp. 291–292 (Sitzen); MENAŠE 1994, pp. 100, 140 • 147, 159 (Prestol milosti); 64, 76–77, 209, 311 • 67–68 + 16 (Prestol modrosti, *Sedes Sapientiae*); FABRY 1995; SCHMIDT–SCHMIDT 1995, pp. 237–240; DE PURY–RÖMER 2000; METZGER–EGO 2001; SEIBERT 2007, pp. 208–209 (Löwenthrone Salomos), 308–309 (Thron); KRETSCHMER 2008, pp. 425–426 (Thron/Thronstiz); MOWINCKEL 2014 (1922), pp. 175–388 (Part 1: The Enthronement Psalms and the Festival of YHWH's Enthronement); BERLEJUNG 2022b; CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 703–705 (prestol).

stoječi je gospodar, vladar in prestol je znamenje njegove moči in visokosti. Tako sta sedenje in prestol lahko manifestacija in simbol človeške ali božje veličine, vladarske časti in božanskosti človeka ali božanstva.

Vzhodna božanstva so v odnosu do ljudi vedno upodobljena na prestolu, v sedečem položaju, kar potrjujejo upodobitve staromezopotamskih bogov in boginj; enako velja tudi za vladarje. V egipčanskem okolju je boginja Izida posebej imela moč prestola, katerega črke je v svoji antropomorfni podobi nosila na glavi; pri Hetitih je personificirani prestol veljal za božansko bitje.⁴⁷⁸

V grško-rimski antiki je prestol (gr. θρόνος /*thrónos*/, lat. *solium*) sedež z naslonjalom, včasih z naslonjalom za roke in podnožnikom oz. pručko. Prestol je bil sedež bogov (Zevsa v Olimpiji, Apolona v Amiklah, Asklepija v Epidavru ...), boginj, kraljev in kraljic, umrlih herojev, svečnikov (omenjajo se v inventarjih svetišč) in častnih gostov, pa tudi sicer je imel pomembno kulturno vlogo (npr. v kultu umrlih). Zevsa in Jupitra so si v antiki predstavljali na Olimpu na prestolu; Dionizu je bil v gledališču dodeljen prazen sedež, ki ga je pozneje zasedel Dionizov svečenik kot njegov namestnik, itd. Prestoli so bili izdelani iz lesa ali iz kamna (navadno marmorja), nato pa dodatno okrašeni, obloženi ali z intarzijami iz zlata, srebra in slonovine. Prestoli z živalskimi nogami so bili značilni tako za Grke kot tudi za Etruščane (značilni t. i. prestoli s sfingami, ki so bile ob straneh, in okrogli prestoli) in Rimljane. V rimskem okolju je bil v rabi tudi sedež patrona (*patronus*) in glave družine (*pater familias*), na katerem je svojim klientom dajal nasvete in jih sprejemal, ko so ga zjutraj prihajali pozdravljati, prav tako je bil nepogrešljiv del cesarskih insignij.⁴⁷⁹ Tako v poganski antiki kot pozneje v krščanstvu pa je imel prestol tudi pomembno vlogo v kultu umrlih.⁴⁸⁰

Prestol (lat. *thronus*, gr. θρόνος /*thrónos*/, hebr. כִּסֵּא *kisse*; prim. aram. כַּרְסֵא *kârse'*, ugar. *ksi*, fenič. *ks'*, akad. *kussû*, sumer. *GU.ZA*, egip. *nst, st*) ima tudi v Svetem pismu raznoliko simboliko.⁴⁸¹ Predstava o njem (pod vplivom starejših in sočasnih religij) izhaja iz prepričanja o kraljestvu Boga (Jahveja); prestol simbolizira njegovo vladavino in nakazuje njeno univerzalnost tako v območju božanskega kot človeškega; je pa obenem tudi sodni stol. Kakšni so bili prestoli svetopisemskih kraljev, ni znano; ohranjen je samo opis Salomonovega, arheoloških ostalin je zelo malo, tako da se je mogoče opreti zgolj na nekatere upodobitve. Največkrat se omenja v zgodovinskih knjigah (hebr. כִּסֵּא *kisse*); pojavi se 135-krat.

Prestol je v prvi vrsti stol svetosti, pravičnosti in sodbe: »Bog sedi na prestolu svoje svetosti« (Ps 47,9); »Pravičnost in pravica sta temelj tvojega prestola« (Ps 89(88),15) (prim. Ps 9,7; 97,2; 122,5; Prg 16,12; 20,8; 25,5).

478 Za obsežne orise gl.: Egipt: KUHLMANN 1986; LIEBOWITZ–ALPERT NAKHAI IDR. 1997; KUHLMANN 2011; Asirija, prednja Azija: PAPPI–BECKMAN–SEIDL 2011–2013.

479 Gl. MÖBIUS 1916; HUG 1936; NIEMEYER–HURSCHMANN 2015.

480 KLAUSER 1927; HUG 1936, col. 617.

481 SALZER 1893, pp. 38–39; CANCIANI–PETTINATO 1965; GRABNER–HAIDER–KRAŠOVEC 1984, pp. 641–642; METZGER 1985, I, pp. 297–368; II, pp. 212–247; FABRY 1995; DE PURY–RÖMER 2000; SEIBERT 2007, pp. 208–209; CORNELIUS 2018.

Božji prestol je opredmetenje božje kraljevske vladavine, njegovega veličastva in njegove navzočnosti: »V letu, ko je umrl kralj Uzija, sem videl Gospoda, ki je sedel visoko na vzvišenem prestolu in njegova vlečka je napolnjevala svetišče.« (Iz 6,1); »Prestol veličastva, vzvišen od začetka, / je kraj našega svetišča. / Izraelovo upanje – Gospod!« (Jer 17,12–13).

Bog je resnično »prestolujoči« (Dan 7,9: »Videl sem: / Takrat so bili povzdignjeni prestoli in Staroletni se je usedel.«) in razmere na zemlji so odsev nebeške ureditve (1 Kr 22,19 (prerok Miha napove vojaški polom): »Videl sem Gospoda sedeti na njegovem prestolu in vso nebeško vojsko stati ob njem na njegovi desnici in na njegovi levici.«). Ezekiel (28,2) v prerokovanju zoper tirskega kralja pravi: »Tako govori Gospod Bog: / Ker je tvoje srce ošabno / in praviš: ‚Jaz sem bog, / na božjem prestolu sedim / v osrčju morij.‘«

Nebo velja za božji prestol in zemlja za podnožje (po drugih pručka) njegovih nog: »Nebo je moj prestol / in zemlja podnožje mojih nog« (Iz 66,1).

Božji prestol:

- je utemeljen v pradavnini (Ps 93(92),2: »Tvoj prestol je trden od nekdaj, / ti si od vekomaj.«; Jer 17,12: »Prestol veličastva, vzvišen od začetka, / je kraj našega svetišča. / Izraelovo upanje – Gospod!«);
- je večern (Ps 45,7: »Tvoj prestol, o Bog, traja na vekov veke«; Ps 93(92),2: »Tvoj prestol je trden od nekdaj, / ti si od vekomaj.«; Žal 5,19: »Ti, Gospod, prestoluješ na veke, / tvoj prestol je od roda do roda.«);
- je svet (Ps 47,9: »Bog sedi na prestolu svoje svetosti«);
- je veličasten in vzvišen (Jer 17,12: »Prestol veličastva, vzvišen od začetka ...«);
- je utemeljen na pravici in pravičnosti (Ps 89(88),15: »Pravičnost in pravica sta temelj tvojega prestola ...«; Ps 97,2: »Oblak in mrak ga obdajata, / pravičnost in pravica sta temelj njegovega prestola.«).

Kraj Božjega prestola so nebesa (Ps 11,4: »Gospod ima svoj prestol v nebesih ...«; Ps 103(102),19: »Gospod je postavil svoj prestol v nebesih ...«); po judovski predstavi je prestol Gospoda na zemlji Jeruzalem, ki ga tako tudi imenuje prerok Jeremija (Jer 3,17: »Tisti čas bodo Jeruzalem imenovali Gospodov prestol.«), in sicer jeruzalemski tempelj, ki je bil vez med nebom in zemljo (Ezk 43,4.7: »Gospodovo veličastvo je napolnilo tempelj. /.../ ‚Sin človekov, to je prostor mojega prestola, kraj za stopala mojih nog, tu bom na veke prebival med Izraelovimi sinovi.‘«). Zaradi figur kerubov v jeruzalemskem templju je Bog tisti, »ki sedi na kerubih« ali ki »prestoluje med kerubi« (Ps 80(79),2: »... ti, ki sediš na kerubih, pokaži se!«; Ps 99(98),1: »Gospod kraljuje, ljudstva trepetajo, / sedi na kerubih, zemlja se maje.«; Iz 37,16: »Gospod nad vojskami, Izraelov Bog, ki prestoluješ med kerubi!«).

Ko Bog pokliče Izaija za preroka, ta v viziji vidi »Gospoda, ki je sedel visoko na vzvišenem prestolu« (Iz 6,1). Ko Daniel (7,9–10) v svoji viziji govori o božji sodbi, pravi: »Videl sem: / Takrat so bili povzdignjeni prestoli / in Staroletni / se je usedel. /

Njegovo oblačilo je bilo belo kakor sneg / in lasje na njegovi glavi kakor čista volna. / Njegov prestol so bili ognjeni plameni / in njegova kolesa goreč ogenj. / Ognjena reka je tekla / in se izlivala pred njim ...« Ezekiel (1,26) v videnju Božjega veličastva opiše: »Vrh nebesnega oboka, ki je bil nad njihovimi glavami, je bilo nekaj, kar je bilo videti kakor kamen safir, podobno prestolu. Na tem, kar je bilo videti kot prestol, je bila zgoraj postava, podobna človeku.« Podobno v videnju Božjega voza: »... na oboku, ki je bil nad glavo kerubov, je bilo nekaj kakor kamen safir; nekaj, kar je bilo po obliki podobno prestolu, se je prikazalo nad njimi« (Ezk 10,1).

Psalmi govorijo o obljubi, ki jo je Bog dal prednikom Davidove hiše (Ps 89,30: »Za vedno bom postavil njegovo potomstvo, / njegov prestol kakor dneve nebes.«); nakazujejo Odršenika (Ps 89(88),37: »Njegov zarod bo ostal na veke, / njegov prestol bo kakor sonce pred mano ...«). Zaharija namiguje na Kristusa, »Mladiko« (Zah 6,12–13: »Glej, mož, ki mu je ime Mladika! Kjer bo on, bo brstelo in on bo zidal Gospodov tempelj. Da, on bo sezidal Gospodov tempelj, nosil bo kraljevsko čast, sedel in vladal bo na njegovem prestolu. Tudi duhovnik bo na svojem prestolu, snovanje miru bo med njima.«).

Prestol je lahko sedež kraljev, veljakov, prerokov, duhovnikov in sodnikov. V nasledstvu kraljev je Davidov prestol postal simbol njegove oblasti in dinastije (1 Kr 2,45: »... kralj Salomon pa je blagoslovljen in Davidov prestol bo trdno stal pred Gospodom na veke.«), za katerega je Bog prisegel, da ga bo postavil za vse rodove (Ps 89(88),4–5.30.37: »Zavezo sem sklenil s svojim izvoljencem, / prisegel sem Davidu, svojemu služabniku: / Tvoj zarod bom ustanovil za vedno, / za vse rodove bom postavil tvoj prestol. / ... / Za vedno bom postavil njegovo potomstvo, / njegov prestol kakor dneve nebes. / ... / Njegov zarod bo ostal na veke, / njegov prestol bo kakor sonce pred mano ...«).

Salomon si je, kot drugi orientalski kralji, dal postaviti veličasten prestol (1 Kr 10,18–20: »Nadalje je kralj napravil velik slonokoščen prestol in ga prevlekel s prištnim zlatom. Prestol je imel šest stopnic, na hrbtišču pa glavo teleta. Na obeh straneh sedeža sta bili naslonjali za roke; ob naslonjalih sta stala dva leva, dvanajst levov pa je stalo na šesterih stopnicah na obeh straneh. Kaj takega niso naredili še v nobenem kraljestvu.«); ta je pravzaprav pripadal Bogu, kot njegov predstavnik pa je nad Izraelom vladal Salomon. Postaviti pa je dal tudi prestol za svojo mater Batšebo in jo posadil na svojo desnico (1 Kr 2,19: »Kralj je vstal, ji šel naproti in se ji priklonil do tal. Zatem je sedel na prestol in dal postaviti še prestol za kraljevo mater. Sedla je na njegovo desnico ...«); gre za eno od starozaveznih predpodob Jezusa in Marije. Salomonov prestol je postal tudi predpoda mesijanskega sodnega stola (Iz 16,5: »Prestol je postavljen v milosti / in na njem sedi v zvestobi / sodnik v šotoru Davidovem, / ki si prizadeva za pravico / in je hiter za pravičnost.«; Ps 9,8–9: »Toda Gospod prestoluje na veke, / za sodbo je utrdil svoj prestol. / On sam bo sodil svet s pravičnostjo, / razsojal med ljudstvi po pravici.«). O simboliki in pomenu Salomonovega prestola kot prestola oz. sedeža modrosti gl. pojasnilo k emblemu XXI.

Prestol kot častni sedež je znak podeljenega dostojanstva; tako je kralj Ahasvér Hamanu »podelil visoko dostojanstvo in mu dal častni sedež pred vsemi knezi, ki so bili pri njem« (Est 3,1), s čimer sta mu bili podeljeni neomejena opolnomočenost in sodna oblast.

Omenjajo se tudi »prestol pogube, / ki ustvarja muko v imenu zakona« (Ps 94,20), stol nasilja (Am 6,3: »Vi, ki bežite proč od hudega dneva, / a prinašate blizu stol nasilja ...«), prestol zmaja (Raz 13,3: »Zmaj ji je dal svojo moč, svoj prestol in veliko oblast.«), celo prestol Satana (Raz 2,13: »Vem, kje prebivaš: tam, kjer ima satan svoj prestol.«). Poleg stalnih prestolov so bili v rabi tudi prenosni (1 Kr 22,10: »Izraelov kralj in Judov kralj Józafat sta v slavnostnih oblačilih sedela, vsak na svojem prestolu, na trgu pri Samarijskih vratih ...«); prerok Jeremija pa opozori na tuje vladarje, ki bodo po zmagi postavili svoje prestole v Jeruzalemu (Jer 1,15: »Pridejo in vsak postavi svoj prestol pred jeruzalemskimi vrati, pred vsem njegovim obzidjem naokrog, pred vsemi Judovimi mesti.«; Jer 43,10: »Tako govori Gospod nad vojskami, Izraelov Bog: ,Glejte, pošljem po svojega služabnika Nebukadnezarja, babilonskega kralja, da postavim njegov prestol na te kamne, ki sem jih vkopal, in razpne svoj baldahin nad njimi.«).

Tudi v Novi zavezi se omenja nebo kot kraj Božjega prestola (Mt 5,34: »Ne pri nebu, ker je Božji prestol ...«; Mt 23,22: »Kdor pa priseže pri nebu, priseže pri Božjem prestolu in pri tistem, ki sedi na njem.«; Apd 7,49: »*Nebo mi je prestol / in zemlja podnožnik mojih nog.*«). Angel ob oznanjenju Mariji glede Jezusa izrecno pove: »Ta bo velik in se bo imenoval Sin Najvišjega. Gospod Bog mu bo dal prestol njegovega očeta Davida in kraljeval bo v Jakobovi hiši vekomaj; in njegovemu kraljestvu ne bo konca« (Lk 1,32–33). Jezus apostolom za zvesto sledenje obljubi: »Resnično, povem vam: Ko bo Sin človekov ob prerojenju sveta sédel na prestol svojega veličastva, boste tudi vi, ki ste šli za menoj, sedeli na dvanajstih prestolih in sodili dvanajst Izraelovih rodov.« (Mt 19,28); farizeje in pismouke obtoži, da so zasedli Mojzesov stol (Mt 23,2), s čimer pove, da ne prinašajo nobenega veselega sporočila ljubezni in odpuščanja.

Ob Jezusovem vnebohodu evangelist Marko (16,19) zapiše: »Potem ko je Gospod Jezus govoril z njimi, je bil vzet v nebo in je sédel na Božjo desnico.« Sedi tudi tisti, ki razsoja; evangelist Matej (25,31–32) o sodbi ob koncu časov pravi: »Ko pride Sin človekov v svojem veličastvu in vsi angeli z njim, takrat bo sédel na prestol svojega veličastva. Pred njim bodo zbrani vsi narodi in ločil bo ene od drugih, kakor pastir loči ovce od kozlov.« Kristus prestoluje skupaj Bogom Očetom (Rim 8,34: »Kdo bo obsojal? Kristus Jezus, ki je umrl, še več, ki je bil obujen od mrtvih in sedi na Božji desnici ter posreduje za nas?«; Apd 2,33: »Bil je povišan na Božjo desnico ...«; Raz 3,21: »Kdor zmaga, mu bom dal, da sede z menoj na moj prestol, kakor sem tudi sam zmagal in sédel s svojim Očetom na njegov prestol.«).

Opis božjega prestola v *Razodetju* kaže Boga kot absolutnega suverena, kot edinega in najvišjega vladarja sveta (Raz 4,2–6: »V hipu me je navdal Duh. In glej, v

nebesih je stal prestol in na prestolu je sedel nekdo. Sedeči je bil na pogled podoben kamnu jaspisu in sardiju, vsenaokrog prestola pa se je pela mavrica, na oko podobna smaragdu. Okrog prestola je bilo štiriindvajset prestolov in na prestolih je sedelo štiriindvajset starešin, ogrnjenih v bela oblačila, z zlatimi venci na glavah. Od prestola so prihajali bliski, glasovi in gromi. Pred prestolom je plamenelo sedem bakel: te pomenijo sedem Božjih duhov. Pred prestolom pa je bilo kakor stekleno morje, podobno kristalu. Sredi pred prestolom in okrog njega so stala štiri živa bitja, spredaj in zadaj polna oči.«). Pred njim zbežijo in se poskrijejo vsi, od kraljev do sužnjev (Raz 6,15–16: »Kralji zemlje in velikaši, vojaški poveljniki in bogatini, mogočniki in sploh vsi, sužnji in svobodni, so se tedaj poskrili po votlinah in po gorskem skalovju. In so rekli goram in skalovju: ‚Padite na nas in skrijte nas pred obličjem njega, ki sedi na prestolu, in pred Jagnjetovo jezo!‘«), celo nebo in zemlja, kar v viziji poslednje sodbe zapiše v *Razodetju* (20,11–12) Janez, ki je videl »velik bel prestol in njega, ki je sedel na njem. Zemlja in nebo sta pobegnili izpred njegovega obličja in zanju ni bilo prostora. Nato sem videl umrle, velike in majhne, kako stojijo pred prestolom.«

Prestoli ali troni so tudi angeli prvega reda.

Prav tako je pomenljiva simbolika praznega prestola, gr. ἑτοιμασία *hetoimasia*, tj. »priprava« = »pripravljeni prestol«, kar pomeni »prestol drugega prihoda« (gl. Raz 22,4: »V njem bo prestol Boga in Jagnjeta, ki mu bodo služili njegovi služabniki.«), ki je navadno upodobljen z blazino, pregrinjalom, knjižnim zvitkom, knjigo (življenja), krono, jagnjetom, golobom, škrlatnim plaščem, včasih je nad prestolom venec, lahko pa so upodobljena tudi mučila. Velja za znamenje nevidne navzočnosti in kraj čaščenja za Kristusa kot gospodarja neba ter kot simbol t. i. paruzije, ponovnega prihoda Kristusa v njegovem mesijanskem veličastvu kot vladarja sveta in sodnika ob poslednji sodbi. V vzhodni Cerkvi se je upodabljanje ohranilo, medtem ko ga je v zahodni Cerkvi nadomestila podoba poslednje sodbe. Na prestolu se lahko pojavlja tudi Marija, od koncila v Efezu l. 431 imenovana Božja Porodnica, s čimer je bila povzdignjena do časti prestola. Srednjeveški teologi so v Salomonovem prestolu kot sedežu resnice videli simbol Marije, matere »pravega« Salomona, in so motiv pogosto simbolno razlagali (slonovina kot simbol devištva; zlato kot simbol njene božanskosti; stopnice k prestolu kot simbol njenih kreposti itd.).

V krščanstvu je prestolna oblika sedeža simbol škofovske oblasti in znamenje duhovniške službe (od tod katedrala = škofovska cerkev s škofovsko stolico). Za katoličane je sedež sv. Petra (*cathedra Sancti Petri*) v Rimu, imenovan tudi Sveti sedež, prisposodni izraz za cerkveno moč in avtoriteto; prestol Petra kot prvega rimskega škofa je postal prestol papeža, ki še danes ostaja učna avtoriteta (*ex cathedra*). Tudi škofovski prestol je označen kot katedra oz. stolica.⁴⁸²

482 Za osnovne podatke o motivu prestola v umetnosti in v marijanski umetnosti na Slovenskem gl. VON BOGYAY 1972; MENAŠE 1994, pp. 100, 140 • 147, 159 (Prestol milosti); 64, 76–77, 209, 311 • 67–68 + 16 (Prestol modrosti, *Sedes Sapientiae*).

– **Odslej me bodo blagrovani vsi rodovi:** prim. Lk 1,48: *quia respexit humilitatem ancillae suae ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes*, »... kajti ozrl se je na nizkost svoje služabnice. Glej, odslej me bodo blagrovani vsi rodovi ...«

– **objema Gromovnika vredna:** lat. *Tonans*. Pisec za Boga uporabi tipični poganski pridevek *Tonans*, »Gromovnik«. Izvor rimskega kulta Jupitra Gromovnika (*Iuppiter Tonans*) sega v obdobje cesarja Avgusta. V času vojaških operacij proti ljudstvu Kantabrov, ki so živeli na severu današnje Španije, je Avgusta skorajda zadela strela. V zahvalo, da je ubežal smrti, je Avgust Jupitru na južnem pobočju Kapitola 1. septembra 22 pr. Kr. posvetil dragoceno opremljeno svetišče; s tem je Jupiter postal zaščitnik pred udarom strele. Dela krščanskih piscev, ki so nastajala v pozni antiki, pa tudi pozneje, v srednjem veku, so bila pogosto pod močnim vplivom antične (poganske) književnosti; ta je bila vedno nepogrešljivi sestavni del njihovega izobraževanja in je v njihovem delu pogosto pustila močne sledi. Tak primer je uporaba klasičnih poganskih pridevkov in atributov za Boga in božje osebe, ki jih najdemo že pri zgodnjekrščanskih pesnikih.⁴⁸³ Tako je npr. hispanski duhovnik Gaj Vetij Akvilin Juvenk (4. stoletje) v svoji epski pesnitvi *Štiri knjige evangelijev* (*Evangeliorum libri quattuor*) za Boga štirikrat uporabil pridevek *Tonans* (2, 795: *Agricolae simile est regnum sublime tonantis*; 4, 553: *Adiurabo tamen summi per regna tonantis*; 4, 671: *Sed nunc descendat suboles veneranda tonantis*; 4, 785: *Cernitur ecce suis proles veneranda tonantis*); podobno pesnik Sedulij (3. stoletje) v svoji *Velikonočni pesmi* (*Carmen paschale*; 1, 27: *Cum possim manifesta loqui, Dominumque tonantem*) in še številni drugi. Še znatno bolj so bili za to dovtetni pisci iz obdobja renesanse in humanizma, ki so se navdihovali ob piscih poganske antike, jih posnemali in jih na najrazličnejše načine vpletali v svoja dela; to je veljalo tako za svetne kot tudi za cerkvene pisce, celo iz vrst najvišjih oblastnikov. Lep primer tega je Enej Silvij Piccolomini, poznejši papež Pij II., ki je isti pridevek za Boga uporabil v eni od svojih pesmi, posvečeni Mariji: *Virgo quae magnum potes exorare Tonantem / et potes irati sistere tela Dei*.⁴⁸⁴ Tudi v poznejših obdobjih pogosto najdemo podobne prijeme; nedvomno je bil pater Atanazij Haffner dober poznavalec latinske književnosti in zelo dognan latinski upesnjevalec.

EMBLEM XI.

Simbolika: a) morska zvezda, b) medved, c) Mali medved, č) usmerjanje, d) vihar(ji)

a) **Morska zvezda:** Morska zvezda je Marijina zvezda (tj. severnica oz. polarnica, gl. spodaj), ki so jo na pomoč klicali ne le pomorščaki ponoči in ob nevihtah, ampak

483 BRUCHMANN 1893 (1965); CARTER 1902, pp. 56–57; FARNELL 1925; USENER 1948; GLADIGOW 1979; MÜLLER 1989; DOWDEN 2006, pp. 129–131; LOIC 2019.

484 PICCOLOMINI 1551, p. 964: *Carmina*, št. 119, *Ad laudem Virginis Mariae*, v. 7.

tudi oslabei in ljudje, ki so se znašli v skušnjavah; Marija tako nastopa kot vodnica in usmerjevalka na morju ter tudi kot vodnica in usmerjevalka v prenesenem pomenu, na morju sveta (in pregreh). Najpogosteje je enačena s polarnico; včasih so jo enačili tudi z Elijevim ognjem, močnim svetlomodrim ali vijoličnim žarenjem (vremenski pojav, znan že od antike, pri katerem zaradi koronske razelektritve nastane svetleča plazma; žarenje povzročijo molekule dušika in kisika), ki se pojavlja na visokih konicah in visokih stavbah (dimniki, krila letal, strelovodi ipd.), včasih celo na listih, travi in rogovih govedu.

V antični tradiciji je imela naziv »morska zvezda« (*stella maris*) boginja Venera, uporabljali pa so ga tudi za Severnico, Sirij (Pasjo zvezdo) in Gostosevce (Plejade). Marijin pridevek »Morska zvezda« (lat. *Stella maris*) sega nazaj do sv. Hieronima in do rokopisne tradicije njegovih del; Hieronim je v prevodu Evzebijevega dela *Onomastikon* hebrejsko ime Mirjam (gr. Μαριάμ, lat. *Maria*) po Evzebijevem vzoru razložil kot *stilla maris*, »kapljica morja«. Ta pomen so pozneje ali razumeli napačno ali pa je prišlo pri prepisu Hieronimovih del do napake in je kdo od prepisovalcev zapisal *stella maris*, »zvezda morja«, »morska zvezda«. Vzklik oz. pridevek najdemo v himnah, antifonah, litanijah, pa tudi sicer v literaturi (npr. himna *Ave Stella Maris*, pripisana Venanciju Fortunatu); pridevek je postal stalna oznaka za Marijo, pa tudi sinonim za Severnico kot zvezdo usmerjevalko.

Latinska marijanska himna *Zdrava, morska zvezda* je izpričana od 9. stoletja, od 10. stoletja je v rabi v liturgiji; najstarejši vir zanjo je sanktgallenski rokopis sv. Ambroža iz 9. stoletja, ki ga hrani samostanska knjižnica benediktinskega samostana St. Gallen pod signaturo ms. 95. Himna obsega sedem štirivrstičnih kitic; v prvi kitici so pozdrav *Ave*, »Zdrava«, »Pozdravljena« (če preberemo obrnjeno, »Eva«; *mutans Evae nomen*), in štirje nagovori: »Morska zvezda« (*maris stella*), »Božja Mati« (*Dei mater*), »vedno Devica« (*semper virgo*), »srečna Vrata nebeška« (*felix caeli porta*). Njen avtor je morda benediktinski menih, opat in ekseget Ambrož Autpert (Ambroise Autpert; 730/740–784); predstava o zvezdi na morju sveta, ki kaže pot, izhaja iz razlage sv. Hieronima (gl. § I, pogl. IV, pod »hvalnico *Zdrava, morska zvezda*«). Ohranjene so različne uglasbitve, ki segajo tja do 12. stoletja (najstarejši sta v dorskem in v frigijskem tonskem načinu), najstarejši vir zanje pa je latinski rokopis iz pariške Francoske nacionalne knjižnice (sign. lat. 1139,49V), nastal ok. l. 1100. Hvalnica se je razširila po vsej Evropi; večina virov navaja, da je bila del praznovanja Marijinega oznanjenja, glavni razširjevalci pa so bili cistercijani.⁴⁸⁵ Odmevov nanjo je bilo veliko; pogosto so jo posnemali in navajali.⁴⁸⁶ Eden takih primerov je tudi sekvenca *Ave praeclara maris stella* benediktinskega znanstvenika, skladatelja in pisca Hermana iz

485 Za natančno predstavitev hvalnice gl. LAUSBERG 1976. Gl. tudi KÖNIGSFELD 1847, pp. XXI, XXVIII, 96–98; MENZEL 1854–1856, II, pp. 411–416 (Sterne); DREVES–BLUME 1909, *Ave maris Stella*, I, pp. 154–155, 464; II, pp. 239, 245, 285, 421; LIPPHARDT 1978a; ADAM 1993; BERNT–WISNIEWSKI 1988; LECLERCQ–BERNT IDR. 1999; FASSLER 2010, pp. 87, 127, 272, 438–442; FASSLER 2014, pp. 3–10, A8–A11, A9.

486 BERNT 1994a (*Stella maris, lumen orbis*); BERNT 1994b (*Stella maris, o Maria*).

Reichenau (1013–1054), h kateri je nastalo več komentarjev, najstarejši vir zanjo pa je antifonar cerkve sv. Petra v Salzburgu iz 11. stoletja.⁴⁸⁷

Gl. tudi § I, pogl. IV, pod »hvalnico *Zdrava, morska zvezda*«.

b) medved: Medved⁴⁸⁸ (lat. *ursus*, gr. ὄρκτος /*árktos*/, hebr. דִּבּ דֹּבַב, perz. *kers*, avest. *arša-*) ima raznoliko simboliko: lahko je simbol božanskega, herojskega, naravnega, zaradi svoje moči, napadalnosti, divjosti in plenilske narave pa tudi divjega in demoničnega. Kot plenilec je lahko simbol krutosti in slabega vpliva, tudi hudiča. V sodobnem času ima tudi vzgojni vpliv (medvedki kot igrače), ker pa je za medvede značilno zimsko spanje, je včasih tudi znamenje starosti in smrti.

V Egiptu medvedov ni bilo, predvsem zaradi klimatskih razmer.⁴⁸⁹ Na Bližnjem vzhodu so bili velika težava in strah pastirjev. Na območju Sirije je živel sirski rjavi medved (*Ursus arctos syriacus*), nekoliko svetlejši sorodnik rjavega medveda, katerega habitat so bili predvsem gorati predeli; ta vrsta je bila na Bližnjem vzhodu iztrebljena (Izrael, Jordanija, Sinaj, Sirija), živi pa še na območju med Turčijo in Turkmenistanom (Armenija, Azerbajdžan, Gruzija, Iran, Irak, Turčija, Turkmenistan), a je zelo ogrožena.⁴⁹⁰ Na območju Irana živita evrazijski rjavi medved (*Ursus arctos*) in azijski črni medved (*Selenarctos thibetanus*).⁴⁹¹

V evropskem prostoru so živele predvsem podvrste evrazijskega rjavega medveda (*Ursus arctos*). V antični mitologiji je Zevs nimfo Kalisto spremenil v medvedko (Ovidij, *Metamorfoze* 2, 401–532); medvedja podoba je krasila Heraklovo orožje. V Grčiji je medvedka imela pomembno vlogo v kultu boginje Artemide; mlada dekleta so se v njenih kulturnih središčih v Bravronu in Munihiji oblačile v medvedke. Medveda in njegove lastnosti je dobro opisal že Aristotel v svojem *Nauku o živalih* (6, 30,

487 Za natančno predstavitev sekvence gl. ROTHENBERGER 2019. Gl. tudi LIPPHARDT 1978b.

488 PICINELLI-ERATH 1729, II, V, pp. 664–679; MENZEL 1854–1856, I, pp. 102–104 (Bär); KREUSER 1868, pp. 33–34 (Bär); KELLER 1887, pp. 106–128; WELLMANN 1896; KELLER 1909, 1913, I, pp. 175–180; PEUCKERT 1927; HILZHEIMER 1928; STAUCH 1937; ZENKER 1950; KEIMER 1954–1956; BODENHEIMER 1960, pp. 21–22, 26, 45, 100, 109; FELIKS 1962, p. 39 (dob; Syrian bear); PINNEY 1964; FORSTNER 1967, pp. 266–267 (Bär); WEHRHAHN-STAUCH 1968c; MÖLLER-CHRISTENSEN-JØRGENSEN 1969, pp. 15–18; CANSDALE 1970, pp. 17, 27, 109, 110, 116–119; FERGUSON 1972; URECH 1974, pp. 27–28 (Bär); HELCK 1975; GALLING 1977, p. 150 (Bär); CAQUOT 1978; LURKER 1978, pp. 37–38; BADURINA 1979, p. 400 (Medved); GRABNER-HAIDER-KRAŠOVEC 1984, pp. 437, 659; JOSLIN 1990; FIRMAGE 1992; JANOWSKI-NEUMANN-GORSOLKE-GLESSMER 1993, pp. 79, 110, 150–153, 180, 235, 255, 291, 293; SCHENDA 1998, pp. 29–33 (Bär); SCHWENK-KOCKS 1999; RIEDE 2002, pp. 36, 38, 55, 72, 82, 105, 156–160, 162, 182, 213, 215, 243, 246, 249; HÜNEMÖRDER 2015b; BRUNNER 2005; PASTOREAU 2007; SEIBERT 2007, pp. 48–49 (Bär); KRETSCHMER 2008, pp. 46–47 (Bär); OBERMAIER 2009, pp. 5–7, 8 (op. 38), 147, 150, 173, 176, 179, 182, 239 (op. 11), 245 (op. 24), 264; RIEDE 2009a; BRUNNER 2010; HENKEL-SCHÖNE 2013, pp. 37–38; LORENZ 2013, pp. 10, 19, 45, 89, 117, 120 ss., 128, 130, 182, 212, 245 in nasl., 257, 278, 305, 328, 355, 368 in nasl., 379 in nasl.; BUTZER-JACOB 2021, pp. 53–56 (Bär); CHEVALIER-GHEERBRANT 2023, pp. 509–511 (medved).

489 KEIMER 1954–1956; HELCK 1975.

490 HILZHEIMER 1928; KEIMER 1954–1956.

491 JOSLIN 1990.

579 a 18–28; 7(8), 5, 594 b 5–17; 7(8), 17, 600 a 27–b 13); grški geograf Sostrat iz Nise (1. stoletje pr. Kr.) je menda napisal posebno delo o medvedih. V Rim so jih uvažali iz Germanije, Libije, Numidije in Azije (Sirije) za boje z zvermi; včasih so jih ukrotili in udomačili. Pogosto so bili upodobljeni na antičnih mozaikih, ohranile pa so se tudi številne bronaste figure. Plinij Starejši navaja, da so v antiki medvedje meso jedli, kožuhe so predelovali za različne namene, v ljudskem zdravilstvu pa so uporabljali njihovo maščobo, žolčnik, kri in moda (Plinij Starejši, *Naravoslovje* 21, 125; 22, 34 idr.). Za poznejši odmev pa je pomemben njegov sicer kratek opis medveda v osmi knjigi *Naravoslovja* (8, 126–131): »Medvedi se pariyo na začetku zime, vendar ne tako, kot se običajno pariyo štirinožne živali, ampak tako, da samec in samica ležeta in se objameta; nato se razideta in živita ločeno v brlogih, kjer samice po tridesetih dneh skotijo največ pet mladičev. Ti so bele, brezoblične kepe mesa, malo večje od miši, brez oči in brez dlake; le kremplji izstopajo. Samice te kepe mesa ližejo in jih polagoma oblikujejo. Ni je redkejše stvari kot videti medvedko pri kotitvi. Zato samci ostajajo skriti štirideset dni, samice pa štiri mesece.«⁴⁹² Plinij je zapisal, da naj bi medvedke oblikovale mladiče z lizanjem; tu je posredoval napačno razumljen podatek, povzet po Aristotelu (*Nauk o živalih* 6, 30, 579 a 24 in nasl.), ki je bil v rimskem okolju napačno interpretiran že prej (enako zapiše Ovidij v svojih *Metamorfozah* 15, 379–381: *nec catulus, partu quem reddidit ursa recenti, / sed male viva caro est; lambendo mater in artus / fingit et in formam, quantam capit ipse, reducit*; gl. tudi Ajlijan, *O lastnostih živali* 2,19), medvedka namreč z lizanjem zgolj neguje mladiče, po kotitvi pa pojé embrionalno membrano in posteljico. Plinijev opis so povzeli v srednjem veku, ko je omenjeno medvedkino »oblikovanje« mladičev postalo simbol krščanstva, ki oblikuje in obnavlja ljudstva.⁴⁹³

Medvedi, ki se omenjajo v Svetem pismu (hebr. דֹב *dōb*), spadajo v vrsto sirskega rjavega medveda (*Ursus arctos syriacus*) in so živeli predvsem v goratih predelih Izraela, Palestine in Sirije, kjer so od srede 20. stoletja iztrebljeni. V svetopisemskem okolju je medved veljal za nevarno žival (gl. 1 Sam 17,34; 2 Kr 2,24; Prg 28,15; Žal 3,10; Dan 7,5; Am 5,19 idr.), še zlasti medvedka, če se ji vzame mladiče (2 Sam 17,8; Prg 17,12; Oz 13,8). V osemnajstih navedbah, kolikor jih najdemo v Svetem pismu, so izpostavljene njegova moč, jeza, pohlepnost in divjost.⁴⁹⁴

492 PLINIJ STAREJŠI–HRIBERŠEK 2015, p. 312.

493 KELLER 1887, pp. 106–128; WELLMANN 1896; KELLER 1909, 1913, I, pp. 175–180; HÜNEMÖRDER 2015b; ZENKER 1950; BRUNNER 2005; PASTOREAU 2007; BRUNNER 2010; LORENZ 2013, pp. 10, 19, 45, 89, 117, 120 ss., 128, 130, 182, 212, 245 in nasl., 257, 278, 305, 328, 355, 368 in nasl., 379 in nasl.

494 BODENHEIMER 1960, pp. 21–22, 26, 45, 100, 109; FELIKS 1962, p. 39 (dob; Syrian bear); PINNEY 1964; WEHRHAHN–STAUCH 1968c; MÖLLER–CHRISTENSEN–JØRGENSEN 1969, pp. 15–18; CANSDALE 1970, pp. 17, 27, 109, 110, 116–119; FERGUSON 1972; GALLING 1977, p. 150 (Bär); CAQUOT 1978; LURKER 1978, pp. 37–38; BADURINA 1979, p. 400 (Medved); GRABNER–HAIDER–KRAŠOVEC 1984, pp. 437, 659; FIRMAGE 1992; JANOWSKI–NEUMANN–GORSOLKE–GLESSMER 1993, pp. 79, 110, 150–153, 180, 235, 255, 291, 293; SCHENDA 1998, pp. 29–33 (Bär); SEIBERT 2007, pp. 48–49 (Bär); RIEDE 2009a; BRUNNER 2010.

Medved je plenilec, ki ogroža tudi ljudi: »Kakor človek, ki beži pred levom, pa ga naskoči medved, pride domov in se z roko nasloni na steno, pa ga piči kača« (Am 5,19).

Lahko je kaznovalno sredstvo v rokah Boga; tak primer je zgodba o preroku Elizeju,⁴⁹⁵ kjer sta dve medvedki kaznovali ošabnost fantičev, ki so se norčevali iz nje-ga (2 Kr 2,23–25: »Od tam se je povzpел v Betel. Ko se je vzpenjal po poti, so iz mesta prišli fantiči, se norčevali iz njega in mu rekli: ‚Pojdi gor, plešec; pojdi gor, plešec!‘ Obrnil se je, in ko jih je videl, jih je preklel v Gospodovem imenu. Iz gozda sta prišli dve medvedki in raztrgali dvainštirideset dečkov.«). Takšno kazen lahko Bog pošlje kadarkoli (Mdr 11,17: »Gotovo ne bi bilo težko za tvojo vsemogočno roko, ki je iz brezoblične snovi ustvarila svet, da bi nadnje poslala trop medvedov ali razdražene leve ...«). Tudi pisec *Žalostink* toži, da je Bog kot prežeči medved (Žal 3,10: »Prežeč medved je zame, / lev v skrivališču.«).

Davidov pogum je posebej poudarjen s tem, da je poleg leva premagal tudi medveda (1 Sam 17,34–36: »David pa je rekel Savlu: ‚Tvoj hlapec je pasel drobnico svojega očeta. Če je prišel lev ali medved in odnesel jagnje iz črede, sem tekел za njim, ga udaril in rešil jagnje iz njegovega žrela. Če pa se je vzdignil nadme, sem ga zgrabil za grivo, ga udaril in usmrtil. Tvoj služabnik je pobil tako leva kot medveda in ta neobrezani Filistejec bo kakor eden izmed njih, ker je zasmehoval bojne vrste živega Boga!«); v srednjem veku je Davidova zmaga nad levom in medvedom postala simbol Kristusove zmage nad zlom.

Medved je lahko tudi simbol krivičnosti; vladar, ki je krivičen do siromašnega ljudstva, je »besneč lev in sestradan medved« (Prg 28,15).

Pregovorna je simbolika divjosti in nepreračunljivosti medvedke, ki ostane brez mladičev; kot takšen je opisan kralj David (2 Sam 17,8: »Ti veš, da so tvoj oče in njegovi možje junaki in razkačeni kakor medvedka na polju, ki so ji ugrabili mladiče.«), takšni so norci v svoji bednosti (Prg 17,12: »Bolje je srečati medvedko, oropano mladičev, kakor norca v njegovi bednosti.«) in tudi Bog sam lahko nastopa v podobi medvedke (Oz 13,8: »Planil bom nadnje kakor medvedka, oropana mladičev, / razparal bom oklep njihovega srca.«). Tudi hudobna ženska je lahko v obraz podobna medvedki (Sir 25,17: »Hudobija ženske spremeni njeno zunanost, njen obraz zamrači, da je podobna medvedki.«).

Zapuščen in godrnjav človek je podoba renččega medveda: »Vsi renčimo kakor medvedje, otožno grulimo kakor golobje, čakamo pravice, pa je ni, odrešenja, pa je daleč od nas« (Iz 59,11).

Obdobje miru in blagostanja nastopi, ko se skupaj paseta krava in medvedka: »Krava in medvedka se bosta skupaj pasli, njuni mladiči bodo skupaj ležali in lev bo jedel slamo kakor govedo.« (Iz 11,7); prim. tudi: »Z levi se je igral kakor s kozlički, z medvedi kakor z jagenjčki« (Sir 47,3).

V Danielovem prvem videnju medved nastopa kot eden od apokaliptičnih žival-skih simbolov, ko se pojavijo štiri velike zveri; druga med njimi je podobna medvedu (Dan 7,5: »In glej, druga zver, drugačna, podobna medvedu; po eni strani se je zravnala in je imela troje reber v svojih ustih med svojimi zobmi. Bilo ji je rečeno: Vstani, pojej

495 KELLER 1987, pp. 194–195.

veliko mesa!«). Danielov pogled na zgodovinske okoliščine je izhajal iz njegovega tatkratnega položaja in štiri živali simbolizirajo štiri imperije; medved verjetno simbolizira kralja in kraljestvo Medijcev, po drugi razlagi perzijskega kralja in perzijsko kraljestvo.

Tudi Janez v *Razodetju* vidi zver, ki je – verjetno pod vplivom Danielovega videnja – nekakšen hibrid z medvedjimi šapami (Raz 13,1: »Zver, ki sem jo videl, je bila podobna panterju: noge je imela kakor medved, gobec pa kakor lev.«). Zver simbolno predstavlja rimsko cesarstvo.

Lastnosti, pripisane medvedu v Svetem pismu in tudi pozneje pri cerkvenih očetih in pri piscih v srednjem veku, so večinoma negativne. Medved je bil simbol moči v slabem pomenu besede in je simboliziral različne pregrehe: grožnja, slo, (kruto) moč, nasilje, jezo, poželenje, razsipnost, pohoto, tudi lenobo. Postal je znamenje slabega in zlega, še več, prispodoba in simbol hudiča; kot takega ga omenja npr. Hieronim v *Komentariju k Amosu* (2, 5); pa Avguštin v *Pridigah* (*Pridige dodatek*, XXXVII, 4), kjer z aluzijo na opis Davidovega spopada z levom in medvedom (1 Sam 17,34) izrecno pravi: *Sed et leo et ursus typum diaboli praeferunt ... Et quia ursus in manu fortitudinem habet, et leo in ore: in istis duabus bestiis idem diabolus figuratus est*, »Toda tudi lev in medved sta podobi hudiča. /.../ In ker ima medved moč v šapi, in lev v gobcu, sta ti dve zveri podobi hudiča.« Neznani pisec dela *Alegorije k celotnemu Svetemu pismu* (Auctor incertus, *Allegoriae in universam sacram scripturam*; domnevni, a nepotrjeni pisec je benediktinski učenjak Raban (Hraban) Maver (ok. 780–856), zato ga označujemo kot Psevdo-Rabana (Hrabana)) kot medveda označi vsakega okrutnega, medved pa po njegovem simbolizira še nečistost, ošabnost, razsipnost in rimske cesarje. Negativne lastnosti medveda omenja tudi Raban Maver v delu *O univerzumu* (8, 1).

Srednjeveški učenjaki so sprejeli zapis Plinija Starejšega, da medvedke novoskotnim mladičem dajo obliko z lizanjem (Plinij Starejši, *Naravoslovje* 8, 126); posredovalci tega so bili: Ambrož (*Šesterodnevje* 6, 4), Izidor Seviljski (*Etimologije* 12, 2), Hildegarda iz Bingna (*Fizika* 7, 4) idr. Omenjeno medvedkino »oblikovanje« mladičev z lizanjem je postalo simbol krščanstva, ki oblikuje in obnavlja ljudstva (eden od redkih primerov pozitivne lastnosti medveda).

V srednjeveški umetnosti medved na splošno simbolizira zlo in slabo, zato so pogosti prikazi spopada med človekom in medvedom; v krščanski simboliki je uporabljan razmeroma redko, včasih so prikazani kot krotki, v večini primerov pa nekako simbolizirajo pogane, ki jih srečanje s kristjanom ublaži, pomiri, ukroti.⁴⁹⁶

496 Za poznejšo simboliko medveda ter medveda kot atributa svetnikov in mučencev gl. PICINELLI-ERATH 1729, II, V, pp. 664–679; MENZEL 1854–1856, I, pp. 102–104 (Bär); KREUSER 1868, pp. 33–34 (Bär); STAUCH 1937; ZENKER 1950; FORSTNER 1967, pp. 266–267 (Bär); WEHRHAHN-STAUCH 1968c; URECH 1974, pp. 27–28 (Bär); LURKER 1978, pp. 37–38; SCHENDA 1998, pp. 29–33 (Bär); SCHWENK-KOCKS 1999; RIEDE 2002, pp. 36, 38, 55, 72, 82, 105, 156–160, 162, 182, 213, 215, 243, 246, 249; BRUNNER 2005; PASTOREAU 2007; SEIBERT 2007, pp. 48–49 (Bär); KRETSCHMER 2008, pp. 46–47 (Bär); OBERMAIER 2009, pp. 5–7, 8 (op. 38), 147, 150, 173, 176, 179, 182, 239 (op. 11), 245 (op. 24), 264; BRUNNER 2010; HENKEL-SCHÖNE 2013, pp. 37–38; BUTZER-JACOB 2021, pp. 53–56 (Bär; CWö); CHEVALIER-GHEERBRANT 2023, pp. 509–511 (medved).

Ker so medvede uporabljali pri igrarh v cirkusu, je postal simbol nekaterih mučencev, ki so jih vrgli divjim zverem. Medvedi in medvedke pa so atributi različnih svetnic in svetnikov; v nadaljevanju je predstavljenih nekaj primerov.

Medvedki sta kaznovali ošabne fantiče, ki so se norčevali iz preroka Elizeja (2 Kr 2,23–25; gl. zgoraj).

Ko so sv. Teklo iz Ikonija (ok. l. 35–1. stoletja) vrgli divjim zverem, se je levinja ulegla k njenim nogam in jo branila ter pri tem raztrgala medveda.

Sv. Blandino (ok. 150–ok. 177) so l. 177, v času vladavine cesarja Marka Avrelija (121–180, vladal v obdobju 161–180), v Lugdunumu (zdaj Lyon) vrgli divjim zverem; upodabljali so jo z bikom, privezanim za steber, levom in medvedom.

Sv. Abdona in sv. Sennena († ok. 250), perzijska mučenca iz obdobja cesarja Decija (190/201–251; vladal 249–251), so vrgli levom in medvedom, a se ju ti niso dotaknili, zato so ju usmrtili gladiatorji.

Sv. Kolumba iz Sensa (ok. 257–273)⁴⁹⁷ je umrla mučeniške smrti v času cesarja Avrelijana (214–275, cesar v obdobju 270–275). Po legendi naj bi cesar Avrelijan hotel Kolumbo poročiti s svojim sinom, kar je zavrnila, zato jo je dal zapreti v bordel mestnega amfiteatra, kjer jo je branila medvedka; cesar je hotel njo in medvedko živi zažgati, medvedka je zbežala, dež pa je pogasil grmado. Nato so jo obglavili, njeno truplo pa pustili na kraju usmrčitve; za pokop je poskrbel neki Aubert, končno pa so njene ostanke položili k počitku v kapeli v Sensu. Srednjeveške upodobitve sv. Kolumbe niso znane; pozneje so jo upodabljali kot kronano devico z mečem in/ali palmo mučencev, ki včasih na verigi vodi medvedko (njen poglavitni atribut) ali psa. Drugi njeni atributi so še: knjiga, pavje pero in golob (lat. *columba*); včasih so jo upodabljali v spremstvu angelov, na grmadi ali obglavljeno.

Ime sv. Ursina, po izročilu prvega škofa iz Avarika (Bourgesa; 3. stol.) je izpeljano iz latinskega pridevnika *ursinus*, »medvedji« (iz lat. *ursus*, »medved«).

Devica in mučenka Sv. Evfemija iz Kalcedona († 303) je umrla mučeniške smrti v času vladavine cesarjev Dioklecijana in Maksimilijana. Kot rimska aristokratka je bila obsojena na smrt v areni, zato so jo v hipodromu v Bizantiju (Bizancu) vrgli divjim zverem (levom in medvedom), ki pa ji niso ničesar storile, zato je v jamo hipodroma skočil rabelj in jo zabodel, zveri pa so ga raztrgale. Navadno jo upodabljajo z enim ali dvema levoma ali z levom in medvedom.

Sv. Maksiminu iz Trierja (konec 3. stoletja–346) je medved požrl tovrno žival, zato je moral nositi njegovo prtljago na poti v Rim (podobno kot pozneje sv. Korbinijanu in sv. Humbertu).

Puščavniku sv. Remediju (Romedij, Remegij; datiran različno: v 4., 7./8. in celo 11. stoletje) je po legendi medved raztrgal konja; nato je Remedij ukazal, naj medvedu nadenejo brzdo, medved se je uklonil in Remedij je na njem odjedzil v Trient na obisk k tamkajšnjemu škofu. Navadno je upodabljan, kako jezdi na medvedu.

⁴⁹⁷ RAMSEGER 1974a; KELLER 1987, p. 361.

Sv. Jakobu iz Tarentaisa (tudi Jakob Asirec; † 429) je v času gradnje medved požrl vole, ki so prevažali gradbeni material, zato mu je Jakob ukazal, naj prevzame nalogo volov. Po drugi različici ga je vpregel v plug.

Sv. Cerbonija (ok. 493–573) je po legendarnem izročilu dal vzhodnogotski kralj Totila prijeti in v amfiteatru vreči medvedu, a ga medved ni napadel, ampak mu je lizal noge in Cerbonij je menda celo jezdil na njem; Totila ga je nato izpustil.

Sv. Lukan iz Sabione (zdaj Säben na Tirolskem; 5. stoletje)⁴⁹⁸ je v času lakote v obdobju 40-dnevnega posta dovolil, da so se ljudje prehranjevali na stroške škofije, zaradi česar so ga sovražniki ovadili papežu Celestinu I., ta pa je Lukana poklical v Rim. Na poti mu je konja pojedel medved, Lukan pa mu je ukazal, naj prevzame vlogo konja; medveda je osedlal in na njem odjezdil v Rim.

Sv. Lucij (Luzius) iz Chura († 5./6. stoletje) je medveda, ki mu je raztrgal enega od volov, prisilil, da je skupaj z drugim volom vlekel plug.

Sv. Aventina, opata iz Troyesa († 537) upodablja, kako medvedu iz šape izdira trn.

Sv. Vedast, škofa iz Arrasa († 540), je po izročilu iz mesta pregnal zver (domnevno medveda), po drugem izročilu pa je imel medveda za psa čuvaja; navadno je upodobljen z razjarjenim medvedom ali z gosjo in medvedom.

Med čudeži irskega misijonarja sv. Kolumbana (534–615) sta tudi dva, ki sta povezana z medvedi. Na njegov ukaz je medved zapustil votlino, ki si jo je nato Kolumban uredil zase, je pa tudi ukrotil medveda in ga vpregel v plug.

Ko si je sv. Gal (ok. 550–640 ali 620–646/650)⁴⁹⁹ nekoč na poti skozi gozd ob ognju grel roke, se mu je iz gozda prikazal medved in ga napadel. Gal mu je v Božjem imenu ukazal, naj iz gozda prinese drva za ogenj, kar je medved tudi storil, in Gal mu je dal za nagrado kruh, pod pogojem, da se več ne prikaže in ne bo več napadal ljudi; po drugi različici pa je medvedu iz šape izdrl trn in ta mu je iz hvaležnosti od tedaj naprej služil. Srečanje sv. Gala z medvedom je povezano tudi z legendo o izbiri kraja za samostan in poznejše mesto St. Gallen; od tedaj so sv. Gala upodabljali v spremstvu medveda, ta je postal del grba mesta Sankt Gallen, tamkajšnji benediktinski samostan, ki ima prav tako medveda v svojem samostanskem pečatu, pa je bil več kot pol tisočletja (med 9. in 15. stoletjem) eden najpomembnejših evropskih benediktinskih samostanov. Na upodobitvah sv. Gala najdemo medveda, ki Galu prinaša drva ali kruh ali pa mu drži puščavniško palico (v obliki črke tau; T, τ) oz. romarsko palico.

Benediktinskemu opatu sv. Filibertu iz Jumiègesa (tudi iz Rouena, iz Tournoussa ali iz Noirmoutiera; 617/618–684), ustanovitelju benediktinskih samostanov Jumièges, Noirmoutier in Montivilliers, se je po legendi prikazal hudič v podobi medveda.

Sv. Humbertu iz Maroillesa (ok. 625–681) na upodobitvah medved nosi prtljago.

Sv. Lambert iz Lütticha (tudi iz Maastrichta; ok. 635–705) je s kruhom ukrotil medveda.

498 HOCHENEGG 1974.

499 DUFT 1974; KELLER 1987, pp. 240–242.

Sv. Landrado iz Munsterbilzna († ok. 690), ustanoviteljico samostana v Munsterbilznu (Belgija, provinca Limburg) naj bi po eni od legend Karel Veliki rešil pred medvedko, s katero jo upodabljajo.

Sv. Korbinijanu iz Freisinga (ok. 670/680–ok. 724/730)⁵⁰⁰ je po legendarnem izročilu medved na romanju požrl tovrno žival (menda osla); Korbinijan naj bi mu za kazen naložil svojo prtljago in ga prisilil, da jo je nosil, in tako je medved skupaj z njim šel v Rim, nato pa ga je Korbinijan odslovil in medved se je vrnil v svoj gozd. Korbinijanov atribut je osedlani medved, ki nosi sveženj oz. culo; imenovan je še »Korbinijanov medved«, najdemo pa ga tudi na grbu mesta Freising (Brižin) in na grbu papeža Benedikta XVI., ki je bil med letoma 1977 in 1982 Münchenski in freisinski nadškof. Korbinijanov medved ima tako trojno simboliko: simbolizira sv. Korbinijana, težavno funkcijo freisinskega škofa, pa tudi širše krščansko podredivost poganstva.

K opatu sv. Gislenu († 680) se je po legendi zatekel medved pred kraljem Dagobertom I. na lovu in mu je pokazal kraj, kjer naj ustanovi samostan, njegovo celico pa so imenovali »Medvedji brlog« (*Ursidongus*). Upodabljali so ga z medvedom ali medvedjim mladičem, pa tudi z orlom.

Sv. Magnusu iz Füssna (tudi Maginold, Mang; 8. stoletje, domnevno ok. 699–772(?)) je medved na hribu Säuling pokazal rudno nahajališče, Magnus pa je svojemu hlapcu naročil, naj zanj pove ljudem po njegovi smrti, da jim bo omogočalo preživljanje. Po drugi zgodbi mu je medved pomagal tresti jabolka z dreves.

Sv. Rikardis ali sv. Rikardi (ok. 840–894/896) je kraj za ustanovitev opatiije Andlau (ok. l. 880) pokazala medvedka. Po drugi različici naj bi Rikarda našla medvedko, ki je žalovala za svojim poginulim mladičem, in ko ga je Rikarda vzela v roke, je mladič oživel, zato sta ji medvedka in mladič ostala zvesta vse življenje. Navadno je upodobljena z medvedkom in s plugom kot namigoma na ustanovitev samostana Andlau v Alzaciji.

Sv. Edmunda Vzhodnoangleškega (ok. 841–869) upodabljajo z medvedom ali volkom, s kraljevskimi insignijami, drevesom ali puščico.

K puščavniku sv. Geroldu (ok. 900–978) se je medved zatekel pred lovci.

Sv. Florenciju iz Strasbourga (6. stoletje; † kmalu po l. 600) so divje zveri pomagale pri gospodarjenju, medved pa mu je čuval ovce.

Sv. Geriju (Gerio, Girio, Gerius, Gerardus, Gère) iz Monte Santa pri Civitelli del Tronto († 1270) se je na poti v Rim v Alpah medvedka ponudila, da mu pokaže pot.

Medved je tudi na upodobitvah pravoslavnega svetnika Sergija Radoneškega (ok. 1314–1392),⁵⁰¹ pogosto pa je tudi simbol v heraldiki.⁵⁰²

500 RAMISCH 1974; KELLER 1987, pp. 363–364.

501 Gl. še MENZEL 1854–1856, I, pp. 102–104 (Bär); PFLEIDERER 1898, pp. 9–10.

502 Za poznejšo zgodovino odnosa med medvedi in ljudmi gl. še BRUNNER 2005; PASTOREAU 2007; OBERMAIER 2009; BRUNNER 2010.

c) obdana z Malim medvedom: Ozvezdje Mali medved (*Ursa minor*) leži blizu nebesnega pola in je pomembno zato, ker je njegova najsvetlejša zvezda Severnica, sicer nadorjakinja, ki ima 100 premerov našega Sonca. V antiki je krožilo več mitov o nastanku ozvezdij Veliki in Mali medved; po rimski različici, ki jo orisuje Ovidij v svojih *Metamorfozah*,⁵⁰³ je imel Zevs z nimfo Kalisto sina Arkasa. Soproga Hera se mu je maščevala tako, da je Kalisto spremenila v medvedko. Nekoč je bil Arkas na lovu tik pred tem, da v svojo mater, spremenjeno v medvedko, zaluča kopje, tedaj pa je Zevs posegel v dogajanje in preprečil najhujše; Kalisto in Arkasa je postavil na nebo ter ju spremenil v ozvezdji Veliki in Mali medved. Boginja Hera je v jezi, ker njen poskus maščevanja ni uspel, prosila boginjo voda Tetis, naj ti dve ozvezdji nikoli ne srečata njenih voda; tako je Ovidij pesniško pojasnil lego ozvezdij na severnem nebu.⁵⁰⁴

Ozvezdje je omenjeno tudi v Svetem pismu: »Ali izpeljuješ živalski krog ob njegovem času in vodiš Medveda z njegovimi mladiči?« (Job 38,32).

č) s čigar pomočjo brodarji ladjo zaupajo vetrovom in jo usmerjajo: Ozvezdje Mali medved je bilo prav zaradi Severnice (Polarnice), ki trenutno približno določa smer proti severu, pomembno za mornarje, ker so po njej usmerjali plovo ter se orientirali in določali geografski položaj. Severnica je bila glavno vodilo feničanskih pomorščakov, v grški svet pa jo je kot orientacijsko zvezdo po izročilu vpeljal Tales.⁵⁰⁵

d) v viharnih valovjih: Viharna valovja sveta so najrazličnejše težave in tegobe, s katerimi se ljudje srečujejo v svojem življenju.

Sicer je podoba viharja v Svetem pismu raznolika.⁵⁰⁶ V stvarnem ali prenesenem pomenu se v Stari zavezi vihar omenja 56-krat, nevihta in nevihtni pojavi sedemkrat in ujma dvakrat, v Novi zavezi se vihar omenja sedemkrat, nevihta in nevihtni pojavi nikoli, prav tako ne ujma (veter in vetrovni pojavi se omenjajo 146-krat).

Bog govori in se oglašča iz viharja, ko se pogovarja s posamezniki, ko daje postavo itd. (2 Mz 19,16: »Ko je tretji dan nastalo jutro, je začelo grmeti in se bliskati, težak oblak je pokrival goro in rog je močno zadonel.«; 2 Mz 20,18: »Vse ljudstvo je zaznavalo grmenje, bliskanje, glas roga in kadečo se goro; ljudstvo je videlo in trepetalo in stalo od daleč.«; Iz 30,30: »Gospod pa bo dal slišati svoj veličastni glas in pokazal svoj laket, ki se bo spuščal, s srdito pretnjo in s plamenom ognja, ki požira, z viharnim

503 Ovidij, *Metamorfoze* 2, 405–531.

504 THIELE 1898; ALLEN 1899, pp. 447–453; STEVENSON 1921; GUNDEL 1922; BOLL–GUNDEL 1924–1937; SCHERER 1953; SCHADEWALDT 1956; GUNDEL–GUNDEL 1959; BOLL–BEZOLD–GUNDEL 1966; GUNDEL 1969, pp. 301, 343; BOEUFFLE 1977; STAAL 1988, pp. 121–142; LOEHR 1996; FASCHING–WERTNER 2000; LOEHR 2015; HUNGER–HÜBNER 2015; LOEHR 2015.

505 CALAHAN 1952, pp. 1–54; COTTER 1968; HERTEL 1990; IFLAND 1998; DE SOUZA–ARNAUD 2017; SEIDELMANN 2020, *passim*.

506 MENZEL 1854–1856, I, pp. 334–335 (Gewitter); HELLER 1962, pp. 218–219 (Wind, Sturm); RAHNER 1964, *passim*; HOLL 1972b; BADURINA 1979, pp. 546–547 (Stišavanje oluje); MEIJER 1992; SCRIBA 1995; FABRY 1999; SEIBERT 2007, p. 297 (Stillung des Sturmes); MÜLLER 2008, *passim*; GRÄTZ 2011.

nalivom in s kameno točo.«; Jer 23,19: »Glej, Gospodov vihar!«; Job 38, 1: »Tedaj je Gospod iz viharja spregovoril Jobu in rekel /.../«).

Vihar je pojav, ki spremlja navzočnost Boga ali njegov prihod, npr.: »Pa je rekel: ‚Pojdi ven in se postavi na gori pred Gospoda.‘ In glej, Gospod je šel mimo, velik in silen vihar, ki kruši gore in lomi skale, je bil pred Gospodom; a Gospod ni bil v viharju.« (1 Kr 19,11; ko gre na gori mimo Elija); »Naš Bog prihaja in ne bo molčal; / ogenj pred njim vse požira, / okrog njega divja neurje.« (Ps 50(49),3); »Kajti glej, Gospod bo prišel v ognju, / njegovi vozovi so kakor vihar ...« (Iz 66,15). Pojavlja se v obliki viharja, kajti »njegova pot je v viharju in vrtincu« (Nah 1,3), in ga ustvarja (Am 4,13: »Kajti glej, on oblikuje gore, ustvarja veter ...«).

Bog v viharju tudi nastopa proti sovražnikom, npr.: »... tako jih preganjaj s svojim viharjem, / s svojo nevihto jih zmedi« (Ps 83,15; Asafov psalm glede sovražnikov).

Nevihte so Božje orodje, npr.: »Glej, Gospod ima silnega junaka, / ki z močjo ugonablja deželo, / kakor toča, ki klesti, in vihar, ki odnaša, / kakor poplavljaajoče vode silnega naliva« (Iz 28,2).

Vihar je orodje in izraz njegove jeze (Ezk 13,13: »Zato tako govori Gospod Bog: V svojem srdu bom prignal vihar, zaradi moje jeze se bo ulila ploha in zaradi moje togote bo uničevala kamena toča.«; Jer 23,19 in 30,23: »Glej, Gospodov vihar! / Srd je izbruhnil, / vrtinčast vihar; / razbesnel se bo nad glavo krivičnih.«), s katerim Bog ravna po svoji volji (Ps 107(106),25: »Rekel je, in je vzdignil veter, / nevihto, ki je visoko dvignila valove.«), vendar pa tudi vihar umirja (Ps 107(106),29: »Vihar je spremenil v tišino, / utihnili so valovi.«).

Skozi nevihte se manifestira Božja sodba in vzbuja strah ljudi (Ps 55,8: »Hitro bi si poiskal zavetje / pred besnečim vetrom, pred viharjem.«); modrost mlade opozarja, da »pride vaš strah kakor ujma, / in pridrvi vaša poguba kakor vihar ...« (Prg 1,27); Izaija (10,3) neposlušno ljudstvo sprašuje: »Kaj boste naredili na dan obiskanja, / pred viharjem, ki bo prišel iz daljave?« Bližajoči se sovražnik je podoben viharju (Iz 21,1: »Kakor drvijo viharji z juga, / prihaja iz puščave, / iz strašne dežele.«); o sodbi nad svetom Jeremija (25,32) navaja: »... hud vihar se bo vzdignil / od koncev zemlje.«; zavajajoči nauki so kakor veter, ki razburkajo in premetavajo: »Tako ne bomo več nedorasli otroci, ki jih premetava in kot valove razburka vsak veter nauka v človeški zvižčnosti in pretkanosti, v blodnem zavajanju.« (Ef 4,14); zaročenka v *Visoki pesmi* (4,16) vabi severni in južni veter, naj preprihata njen vrt: »Zdrami se, sever, / privrši, jug! / Preprihaj moj vrt, / naj se cedijo njegove dišave!«

Delovanje Božjega Duha je kakor veter: »Veter veje, koder hoče, njegov glas slišiš, pa ne veš, od kod prihaja in kam gre« (Jn 3,8) in tudi prihod Svetega Duha na binkošti je viharen: »Nenadoma je nastal z neba šum, kot bi se bližal silovit vihar, in napolnil vso hišo, kjer so se zadrževali« (Apd 2,2).

V Novi zavezi sta dva odlomka, ki opisujeta doživetje viharja. Prvi je opis hudega viharja na jezeru, ki ga Jezus pomiri, opisujejo pa ga trije evangelisti: Matej (8,23–27), Marko (4,34–41) in Luka (8,22–25). Jezus je med viharjem spal; ko

so ga učenci v paniki zbudili, pa je zapretel vetru in jezeru, naj se umirita, in vihar se je polegel. Pogoste so upodobitve te epizode, ki se pojavljajo v treh različnih tipih. Pri prvem Jezus spi na čolnu, pri drugem Jezus pomiri vihar, tretji tip pa je kombinacija obeh prizorov na eni upodobitvi. Drugi odlomek je opis plovbe apostola Pavla proti Italiji, ko s sopotniki doživi hud vihar in končno tudi brodolom (Apd 27).⁵⁰⁷

– **Kdor me ne gleda, zablodi:** lat. *Qui me non aspicit, errat*. Po izročilu gre za starodavni simbol papeža Gelazija (sv. Gelazij I., papež med 1. marcem 492 in 19. novembrom 496), s katerim je spodbujal čaščenje Marije.⁵⁰⁸ Severnica s tem napisom simbolizira tudi Cerkev kot usmerjevalko ljudi,⁵⁰⁹ simbol in napis se najde v baročnih cerkvah⁵¹⁰ in na vladarskih emblemih v 17. in 18. stoletju.⁵¹¹

– **Zvezde ... zaželeni:** tj. Severnica.

– **polarnica:** Drugi izraz za severnico, v slovenščini najdemo tudi izraz »tečajnica«. Pisec uporabi izraz *Cynosura (una Maria mihi sit Cynosura satis)*, kar je tudi grško ime za Severnico in ozvezdje Mali medved. Po mitološkem izročilu (gre le za eno od različic mita o ozvezdju Mali medved) je bila Kinosura ena od gorskih nimf, ki so skrbele za malega Zeusa, ko je bil skrit pred očetom Kronosom na gori Ida na Kreti, Zeus pa jo je v zahvalo povzdignil na nebo kot ozvezdje Mali medved. Ljudska etimologija ime izpeljuje iz *κυνὸς οὐρά* / *kynòs ourál*, »pasji rep«; od kod izvira to poimenovanje, ni znano. Severnica, ki leži manj kot stopinjo od severnega nebesnega pola, je alfa (α) zvezda ozvezdja Mali medved (*Ursa Minor*), kar pomeni, da je njegova najsvetlejša zvezda. Ker se lega pola med zvezdami zaradi precesije (spreminjanje lege osi Zemlje zaradi privlačnih sil Sonca in Lune na ekvatorsko odebelitev (geoid) Zemlje) spreminja, bo čez 12.000 let vlogo Severnice prevzela Vega, najsvetlejša (α) zvezda ozvezdja Lira in peta najsvetlejša zvezda neba.⁵¹²

507 KEMP–LAUER 1972.

508 MÜLLER 1849, p. 457. Gl. tudi LABBE 1674, p. 441; WEISEN 1692, p. 152; BOSCH 1702, I. n. CLII: *Stella Polaris supra Navim in pelago fluctuantem*. L. *QUI ME NON ASPICIT, ERRAT*; DE WILHELM 1731, p. 46; BOURASSÉ 1862–1866, 3 (*Mundus Marianus*), coll. 246–249 (I. *Symbola Virginea – Symbolum XLVIII. Stella polaris. Sine Maria non pervenitur ad salutem*); WICHMANN 1882, p. 22; VON RADOWITZ 1852.

509 MENESTRIER 1695, p. 284.

510 KEMP 1981; KELLER–KÜCHLER 2009, p. 165.

511 PEIL 1986, p. 83.

512 ALLEN 1899, pp. 419–447 (*Ursa Major, the Greater Bear*), 447–460 (*Ursa Minor, the Lesser Bear*), 453 (*Polaris*); GUNDEL 1922; GUNDEL 1924; BOLL–GUNDEL 1924–1937; KYSELKA–LANTERMAN 1976; EVANS 1998, pp. 32–34, 39, 245, 264 (*Polaris, North Star, Pole Star*); 32–33, 39, 79, 92, 94, 249, 266 (*Ursa Major or Bear including Big Dipper or Wain*); 33, 264, 266–267 (*Ursa Minor*); HÜBNER 2015a; ANGELO 2006, p. 466.

EMBLEM XII.

Simbolika: a) La Verna, b) Trsat, c) tri

a) La Verne: lat. *Alverna*. La Verna je vzpetina na pobočju 1289 m visoke gore Monte Penna v osrednjih Apeninih. Območje je 8. maja 1213 grof Orlando di Chiussi podaril sv. Frančišku zaradi navdušenja nad njegovimi besedami in ta se je rad zatekal tja v samoto k molitvi in meditaciji. Tu je septembra 1224 tudi prejel znamenja Kristusovih ran in papež Aleksander IV. (1199–1261, papež v obdobju 1254–1261) je La Verno razglasil za območje pod papeško zaščito.

– **na kateri je sveti Frančišek prejel znamenja Kristusovih ran:** lat. *stigmata*. Gl. § I, pogl. II.

b) Trsat: O Trsatu in tamkajšnjem samostanu ter kronanju trsatske Marijine podobe gl.:

- a) § I, pogl. I, pod »Spodbujen z nedavnim primerom trsatskih patrov«, »podo-
ba ... 8. septembra 1715 ... ovenčana z zlato krono«, »vaticanskega kapitlja«;
- b) § I, pogl. IV, pod »na podlagi volila gospoda grofa Aleksandra Sforza«;
- c) § I, pogl. V, pod »Frančiška Ksaverja Marottija«;
- č) § I, pogl. VI, pod »po vaticanskem obredu ovenčal trsatsko Veliko Mater«,
»Janez Fattori, opat pri svetem Jakobu na Otoku Ogrske na Donavi«;
- d) § I, pogl. VII, pod »kot druga zunaj Italije«;
- e) § III, pogl. XIII, pod »napev ... obujajo spomin na kronanje«. ⁵¹³

– **skrbi in čuječnosti:** = lat. *curae et vigilantiae*. ⁵¹⁴

c) tri: Število tri ⁵¹⁵ je simbol in pojem (božanske) popolnosti in enotnosti; za njegovo simboliko so pomembne matematične in fenomenološke lastnosti števila tri. Je prvo liho praštevilo, prva nedoločna množina, povsod eno od temeljnih števil, ki simbolizira razumski in duhovni red ter v nekaterih kulturah velja za število duha in

513 O zgodovini trsatskega samostana gl. GLAVINIĆ 1648b; GLAVINIĆ 1648 (2014); MAROTTI 1710; FRANCETICH 1731; PASCONI 1731; PASCONI 1744; CVEKAN 1985; DUDA 1998; HOŠKO–BRADANOVIĆ 2002; HOŠKO 2003; HOŠKO 2004; HOŠKO 2007; ŠKOFIČANEC 2008, pp. 236–259, *passim*; HOŠKO–BRADANOVIĆ 2009; HOŠKO 2009; ŠIPIĆ–FARIČIĆ 2011; DUDA–HOŠKO–KOREN 2020.

514 Prim. tudi BOISSARD–BRY 1593, pp. 48–49 (Studio et vigilantia).

515 USENER 1903; TAVENNER 1916; LEASE 1919; FRIESENHAHN 1935, *passim*; MEHRLEIN 1959; FORSTNER 1967, pp. 51–52 (Drei); TIMMERS 1968; LURKER 1978, pp. 73–75 (Drei), 366–369 (Zahlen); BADURINA 1979, p. 570 (Tri); GRABNER–HAIDER–KRAŠOVEC 1984, p. 728; FORSTNER 1986, p. 51 (Drei); MEYER–SUNTRUP 1987, coll. 214–331; SCHIMMEL 1993, pp. 58–85; HELLER 1997; DAXELMÜLLER–LENTES IDR. 1999, coll. 452–454; GLOY–HOLTZ 2004, pp. 460–462; BEYSE–FABRY 2006; SEIBERT 2007, p. 82 (Drei); KRETSCHMER 2008, pp. 458–465 (Zahlensymbolik); BUTZER–JACOB 2021, pp. 117–118 (Drei; JK); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 922–926 (tri).

v sebi zaokrožene celote. Pri nekaterih ljudstvih velja za sveto število, je pravljično in pripovedno število (pogoste trikratne ponovitve dejanj v zgodbah, ki se stopnjujejo), število neba in v krščanstvu simbol troedinega Boga (Oče, Sin in Sveti Duh).

Že v antiki je pogosta simbolika števila tri: so tri Hore, tri Harite ali Gracije, tri Mojre ali Parke, tri Gorgone itd. Pitagora je število tri imenoval število popolnosti, s katerim so izraženi začetek, sredina in konec; po njem je liho število v pravem pomenu besede. Aristotel v delu *O nebu* (1, 268 a 12 in nasl.) zapiše: »Kot namreč pravijo pitagorejci, je vse in so vse stvari opredeljene s številom tri. Začetek, sredina in konec imajo namreč število vsega in njihovo število je trojka.«⁵¹⁶

Tudi Sveto pismo je prežeto s simboliko števila tri, tako v Stari kot v Novi zavezi; simbolika je lahko pozitivna ali negativna, različno od primera do primera.

Noe je imel tri sinove: Sema, Hama in Jafeta, ki postanejo praočetje človeštva (1 Mz 9,18–32). Abrahamu Bog naroči: »Vzemi zame triletno telico, triletno kozo, triletnega kozla, grlico in mladega goloba!« (1 Mz 15,9). Abrahama pri Mamrejevih hrastih obiščejo trije možje (1 Mz 18). Gosta tema, ki je zakrila Egipt, ko je Mojzes iztegnil roko proti nebu, je trajala tri dni (2 Mz 10,21–23). Izraelci naj obhajajo praznike trikrat na leto: »Obhajaj praznik nekvašenega kruha! ... Dalje obhajaj praznik žetve ... in praznik spravljanja ob koncu leta ...« (2 Mz 23,14–16) in: »Trikrat na leto naj se prikažejo vsi tvoji možki pred obličjem Gospoda Boga« (2 Mz 23,17). Aron in njegovi sinovi blagoslavlja Izraelove sinove s trojnim blagoslovom (4 Mz 6,24–26). Jeruzalemski tempelj tvorijo trije prostori: preddverje, glavni prostor ali sveto in notranje svetišče ali najsvetejše oz. presveto (1 Kr 6,1–22; 2 Krn 3,1–4). Joba obiščejo trije prijatelji (Job 2,11–13). Serafi trikrat vzkliknejo »svet«: »Svet, svet, svet je Gospod nad vojskami ...« (Iz 6,3). Kralj Nebukadnezar da tri mladeniče (Šadráha, Mešáha in Abéda Negója) za kazen vreči v razbeljeno peč (Dan 3,8–30). Ko je bil Daniel obsojen, da ga vržejo v levjo jamo, je trikrat na dan pokleknil v zgornji izbi proti Jeruzalemu in molil k Bogu (Dan 6,11). Ko je Jona pogoltnila velika riba, je ostal v ribjem trebuhu tri dni in tri noči (Jon 2,1).

Jezusa ob rojstvu obiščejo trije modri (Mt 2,1–12). Ko hudič odpelje Jezusa v puščavo, ga trikrat skuša (Mt 4,1–11). Jezus je zase napovedal: »Kakor *je bil* namreč Jona v trebuhu velike ribe tri dni in tri noči, tako bo tudi Sin človekov v osrčju zemlje tri dni in tri noči« (Mt 12,40). Jezus napove, da ga bo Peter trikrat zatajil, preden bo petelin zapel (Mt 26,31–35) in ta ga res zataji (Mt 26,47–56). V spomin na svoj krst Jezus pooblasti učence, naj naredijo vse narode za njegove učence in naj krščujejo v trojnem imenu: »... krščujte jih v ime Očeta in Sina in Svetega Duha« (Mt 28,19;

516 ALLAN 1936 (2005), p. 1. Prim. tudi AQUINAS 1886, pp. 5, 6, 7: Cap. I, Lect. II. *Quemadmodum enim aiunt et Pythagorici, totum et omnia tribus determinata sunt. Consummatio enim et medium et principium numerum habent eum qui omnis: haec autem eum qui trinitatis est. ... Primo quidem secundum rationem Pythagoricorum, qui dixerunt quod id quod dicitur totum et omne, determinatur ternario numero. ... Utimur enim numero hoc, scilicet ternario, ad sanctificationes deorum (quos scilicet gentiles colebant), idest in sacrificiis et laudibus ipsorum, ac si acceperimus a natura leges et regulas ipsius: ut scilicet, sicut natura perficit omnia ternario numero, ita illi qui instituerunt cultum divinum, volentes Deo attribuere omne quod perfectum est, attribuunt ei ternarium numerum.*

Mr 16,1–10; Lk 24,1–12; Jn 20,1–18). V Novi zavezi se trikrat ponovi vzklik: »Aba, Oče!« (Mk 14,36; Gal 4,6; Rim 8,15). Jezus se je na vrtu Getsemani trikrat vrnil in ugotovil, da učenci spijo (Mk 14,36). Pod križem so stale tri Marije: Jezusova mati, Marija Klopájeva in Marija Magdalena (Jn 19,25). Ko Peter nagovori Jude v Jeruzalemu na binkoštni praznik, pravi: » ... saj je šele tretja dnevna ura ...« (Apd 2,15). Savla pred spreobrnitvijo zadene tridnevna slepota: »Tri dni ni nič videl in ni ne jedel ne pil« (Apd 9,9). Vse, kar je človeškega, je trojno: duh, duša in telo (1 Tes 5,23). Janez v prvem pismu pravi: »Trije namreč pričujejo: Duh in voda in kri. In to troje je zedinjeno« (1 Jn 5,7–8). Pavel v 2. pismu Korinčanom (13,1) zapiše: »Zdaj prihajam k vam tretjič. Vsaka stvar se bo ugotovila po izjavi dveh ali treh prič.« Pavel prav tako trikratno blagoslavlja Korinčane: »Milost Gospoda Jezusa Kristusa in ljubezen Boga in občestvo Svetega Duha z vami vsemi!« (2 Kor 13,13). Zver, ki jo opisuje Janez v *Razodetju*, je hibrid treh živali: »Zver, ki sem jo videl, je bila podobna panterju: noge je imela kakor medved, gobec pa kakor lev.« In tej zveri je zmaj dal »svojo moč, svoj prestol in veliko oblast« (Raz 13,2).

Simboliko števila prevzamejo v srednjem veku in še vedno se ohranja. Sveto Trojico sestavljajo tri Božje osebe, Oče, Sin in Sveti Duh; Sveta družina je triada (Jezus, Marija, Jožef); blagoslov se podeljuje »v imenu Očeta in Sina in Svetega Duha«; ke-sanje se izreče trikrat: »Žal mi je, žal mi je, zelo mi je žal« (*mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa*); škofje blagoslavlja s trikratnim znamenjem križa; tri teološke vrline oz. kreposti so vera, upanje, ljubezen (*fides, spes, caritas*) ...⁵¹⁷ Simbolika se je prenesla tudi v pravljico, legendarno in ljudsko izročilo; postala pa je tudi pregovorna: »Naj stvari so tri.« Za pojasnilo gl. spodaj pojasnilo k »Trojka je popolna«.

– **Trojka je popolna:** lat. *Omne trinum est perfectum*, tj. vsake popolnosti je po troje. Od tod tudi ponarodeli rek: naj stvari so tri. Rek izvira iz srednjega veka, njegov izvor pa povezujejo s kabalistiko in magičnim pomenom številke tri. Število tri je pojem popolnosti, je sveto, pravljico in legendarno število; v Svetem pismu je motiv števila tri pogost (trije dnevi, trojna izvršitev dejanj, tri vprašanja, tri Petrove zatajive, tri osebe ipd.), enako v krščanstvu, kjer je najtesneje povezano s Sveto Trojico.⁵¹⁸ O pomenu števila tri je nastalo veliko razprav, saj je bila tematika izjemno privlačna in priljubljena, v njih so pisci problematiko števila tri obravnavali z različnih vidikov, nekatere razprave so nastale kot teze za dosego doktorskega naziva, nekatere pa zgolj kot priložnostni zapisi, ki se vsebinsko dotikajo te teme. Nekaj primerov:

- Laurentius Ritter, *OMNE TRINUM PERFECTUM. Zwölfſſerley Bedrirtes aus der Historien des unschuldigen Leidens und Sterbens IESV CHRISTI* (1574);
- Georg Gutknecht, *OMNE TRINUM PERFECTUM. Geistliche Erklärung des gemeinen Sprichworts, aller guten Ding drey, aus heiliger Göttlicher Schrift ...* (1611);

517 Za natančne orise simbolike števila tri gl. MEHRLEIN 1959; MEYER–SUNTRUP 1987; SCHIMMEL 1993.

518 O pomenu števila tri v Svetem pismu gl. GRABNER–HAIDER–KRAŠOVEC 1984, pp. 652, 728; o pomenu števila v srednjem veku na Zahodu, v Bizancu in v judovstvu gl. CARELOS IDR. 1999.

- Anon., *Trinum vel Omne Trinum perfectum Immo perfectissimum: I. Pretiosa ... II. Gloriosa ... III. Ponderosa. Omnia lectu dignissima* (1619);
- Sebastian Gutknecht, *OMNE TRINUM PERFECTUM. Geistliche Erklärung des gemeinen Sprichworts ...* (1635);
- Martin Wigandt, *Trinum Perfectum, Seu Tripartita Universae Philosophiae ... Synopsis* (1683);
- Johannes Jansenius, *Trifolium seu omne trinum perfectum ad ideam Sacrae paginae ternario numero ... adumbratum* (1688);
- Valentinus Veltheim, *In nomine Sanctissimae ac Individuae Trinitatis Omne Trinum Perfectum ex I. Tim. II, 3.4.5.6.7. ...* (1695);
- Joannes Ignatius Summa de Wlatislaw, *Trinum perfectum ...* (1699); Péter Pál Fekno, *Rhythmicum Trinum Imperfectum, Durch welches, Matrimonale Trinum Perfectum ...* (1709);
- Johann Justus Bode, *Avspiciis Ter Felicibus Summi Numinis Quod Trinum Vna Divinitate Colimus, Et Vnum In Trinitatis Plenitudine Veneramus ...* (1715?);
- *Trinum perfectum: quod est, Concors Christianorum Constantia, ceu unum, verum, bonum, Ecclesiae Lutheranae Deo trinum annuente ...* Praeside Joh. David Schieferdecker, ... Respondente M. Joh. Georgio Niesio ... Leucopetrae (1717);
- Christoph August Lämmermann, *Trinum Perfectum ... Detectum* (1720?);
- Johann David Meyer, *Omne Trinum Perfectum, Id est, Trias Thesium ... consecrata* (1724);
- Michael a Sancta Catharina, *Trinum perfectum, via, veritas, vita ...* (1728);
- Albertus Magnus, *Trinum perfectissimum. Seu tria spiritualia opuscula ...* (1733);
- Johannes von Unterberg, *Omne Trinum Perfectum, Sive Triplex Tractatus de Numeris ...* (1734);
- Joannes Evangelista, *Trinum Perfectum ...* (1758).⁵¹⁹

Vsaj dve deli na to temo sta nastali tudi na Slovenskem. Bosonogi avguštinec pater Feliks od sv. Ane (Felix a S. Anna; † 1764 v Ljubljani), s pravim imenom Joannes Poeck, lektor teologije, nemški pridigar in asket, sicer tudi član ljubljanskih operozov, je l. 1737 v Ljubljani izdal razpravo *Popolna trojka (Trinum perfectum)*, ki jo je posvetil ljubljanskemu škofu Žigi Feliksu Schrattenbachu (1674–1742, ljubljanski škof v obdobju 1728–1742).⁵²⁰

Marko Pohlin pa v svoji *Knjižnici Kranjske (Bibliotheca Carnioliae)* omenja, da je Feliksov redovni sobrat p. Mihael od sv. Katarine (P. Michael a S. Catharina), po rodu iz Štajerske, v času bivanja v Ljubljani napisal delo *Trinum perfectum*, ki je bilo

519 RITTER 1574; GUTKNECHT 1611; ANON. 1619; GUTKNECHT 1635; WIGANDT 1683; JANSENIUS 1688; VELTHEIM 1695; SUMMA DE WLATISLAW 1699; FEKNO 1709; BODE 1715(?); SCHIEFERDECKER–NIESIUS 1717; LÄMMERMANN 1720(?); MEYER 1724; A S. CATHARINA 1728; MAGNUS 1733; UNTERBERG 1734; EVANGELISTA 1758.

520 POHLIN–DIMITZ 1862, pp. 19–20; GLONAR 2013 (1926). Gl. <https://www.dlib.si/details/URN:NBN:SI:DOC-V5ZQZWB3>

objavljeno l. 1711 v Augsburgu.⁵²¹ Obsežno delo v treh delih je prvič izšlo l. 1710 (drugi in tretji del) in 1711 (prvi del), bilo pa je izdano vsaj štirikrat.⁵²²

Med deli o popolnosti števila tri, ki so izšla v času kronanja svetogorske Marijine podobe in so v njih predstavljeni tudi dogodki iz tega obdobja, pa je del triade zbirk emblemov, ki jih je izdal madžarski avguštinec Hermann Schmauchler (1678–1740), ki je bil zelo spreten verzifikator; s svojimi pesnitvami, ki jih je sam imenoval »pesniške igračkarije, anagrame in kronogramske«, je tako zaslovel, da si je pridobil naziv »cesarski pesnik« (*poeta Caesareus*).⁵²³ Nekaj časa je živel in deloval tudi v avguštinskem samostanu v Sveti Trojici v Slovenskih Goricah.⁵²⁴ V čast sklenitve miru v Karlovcu l. 1699 in v Požarevcu l. 1718 je Schmauchler izdal tri zbirke emblemov: l. 1712 *Stupenda solis miracula!*, l. 1716 *Gaudiosa divinae Benedictionis corona* in l. 1721 *Omne trinum perfectum*⁵²⁵ (vse so izšle na Dunaju), v njih pa je poveličeval politične in vojaške uspehe cesarja Karla VI. (1685–1740, cesar in nemški kralj v obdobju 1711–1740).⁵²⁶

– **svetih gorah treh:** Vse tri gore (La Verna, Trsat in Sveta gora) so bile v oskrbi Frančiškovi redov.

EMBLEM XIII.

Simbolika: a) oblak(i), b) angel(i), c) Kraljica neba

a) **oblak(i):** gl. pojasnilo k emblemu VII.

b) **angel(i):** gl. pojasnilo k emblemu VIII.

c) **Kraljica neba:** gl. § I, pogl. VII, pod »Kraljica neba«, in pojasnilo k emblemu IV. pod »krona«.

521 POHLIN–DIMITZ 1862, p. 36: *P. Michaelis a S. Catharina, natione Styri, Augustiniani Discalceati, viri non tantum scientia Theologica et SS. Patrum lectione, sed et in Ascensi venerandissimi. – Trinum perfectum, quod p. t. incolatus sui potissimum in sacro otio Labaci conscriptum Augustae tandem Vindelicor. a. 1711, in Fol. lucem aspexit.*

522 A S. CATHARINA 1710–1711.

523 SCHIER 1776, pp. 35, 43, 44–45; GAVIGAN 1975–1977, II, pp. 239, 240, 256, 269, 281; III, pp. 8, 14, 16, 23, 92.

524 HABJANIČ 2014, pp. 82, 83.

525 SCHMAUCHLER 1721.

526 KNAPP–TÜSKÉS 2000, p. 54; KNAPP–TÜSKÉS 2003, p. 78; KNAPP–TÜSKÉS 2008, p. 242; INGRAO–SAMARDŽIĆ–PEŠALJ 2011, p. 269.

– **Velike reči mi je storil Mogočni:** prim. Lk 1,49: *quia fecit mihi magna qui potens est et sanctum nomen eius*, »... kajti velike reči mi je storil Mogočni in njegovo ime je sveto.«

EMBLEM XIV.

Simbolika: a) golob(ica), b) oljka, oljčna vejica, c) božanska znanilka miru, č) Kraljica neba

a) Kristus ... prikazan z golobico: Golob in golobica⁵²⁷ sta temeljni simbol čistosti in preprostosti, zaradi svojega preprostega in prijaznega videza tudi simbol nedolžnosti, še zlasti beli golob, ker je bela simbolna barva nedolžnosti. Dalje je simbol ljubezni, zvestobe, lepote, nežnosti, brezmadežnosti, miru, harmonije, upanja in znova najdene sreče, od pozne antike pa tudi simbol blagosti in krotkosti, saj po tedanjih predstavah naj ne bi imel žolča. V krščanstvu je znamenje Svetega Duha, miru in sprave, simbolizira pa tudi Marijine kreposti (preprostost, nedolžnost, zvestoba, ljubezen in duševna lepota).

V starih kulturah je bil golob ptica ljubezni in posvečen boginjam ljubezni: bil je sveta ptica akadške boginje Ištar (boginje ljubezni, spolnosti, bojov in vojn), sirske Astarte (v antični Siriji je bila navada, da so nad grobovi gradili golobnjake) in sumerske Inane, pa tudi ptič Afrodite in Venere. Golobe so že v antiki dobro poznali: poznali so različne vrste, v strokovni literaturi (Aristotel, Teofrast, Varon, Plinij, Ajlijan, Izidor Seviljski) so dobro opisani in pogosto so v različnih kontekstih ter stvarnih in simbolnih pomenih omenjeni v književnosti. Sprva so jih tudi lovili, pozneje pa so njihovo meso, notranje organe in kri ter celo iztrebke uporabljali v dietetiki in

527 PRAGENSI (A PARDUBITZ) 1651, LXXVIII; PICINELLI-ERATH 1694, pp. 158–187 (Symbolum XII. Columba velox.), 526–541 (Symbolum XXXVI. Olea.); BOSCH 1702, gl. index pod Columba & Noemica; GINTHER 1726, c. 20. n. 2; c. 35. n. 3.; c. 62. n. 6; MENZEL 1854–1856, II, pp. 435–445 (Taube); KREUSER 1868, pp. 284–285 (Taube); KRAUS 1886c; KÜNSTLE 1886; LORENTZ 1886; OTTO 1890, pp. 88–89; SALZER 1893, pp. 501–502 (Taube); THOMPSON 1895, pp. 108, 120, 129–134, 140–146, 152, 169, 177–179; STENGEL 1903; STENGEL 1904; KELLER 1909, 1913, II, 1913, pp. 122–131; HEHN 1911, pp. 341–355 (Taube); KIRSCH 1914; KÜNSTLE 1926; SÜHLING 1930; STEIER 1932; PARMELEE 1959, p. 65; HELLER 1962, pp. 197–198 (Taube); JEHUDA 1962, p. 54 (yona; rock pigeon; dove); FORSTNER 1967, pp. 260–264 (Taube); POESCHKE 1972; TOYNBEE 1973, *passim*; URECH 1974, pp. 229–231 (Taube); SCHMID 1975; GALLING 1977, p. 353; BADURINA 1979, pp. 241–242 (Golubica); GRABNER-HAIDER-KRAŠOVEC 1984, p. 295 (golob); FORSTNER 1986, p. 240 (Taube); STÖRK 1986; LURKER 1987, pp. 318–319; BOTTERWECK-VON SODEN 1990; FIRMAGE 1992; JANOWSKI-NEUMANN-GORSOLKE-GLESSMER 1993, pp. 11, 62, 92–94, 100, 168–169, 173, 178, 183, 196, 217, 240, 271 (golob); 56, 173, 236, 240 (grlica); MAYER 1995; SCHMIDT-SCHMIDT 1995, pp. 110–119; SCHENDA 1998, pp. 362–367 (Taube); HÜNEMÖRDER-GRAMS-THIEME 1999; SCHWANK-STORK-BRAKMANN 2000; RIEDE 2002, pp. 4, 43–47, 57, 199, 205, 214, 223, 226, 232, 238, 241–244, 249–250; HÜNEMÖRDER 2015f; SEIBERT 2007, pp. 302–303 (Taube); KRETSCHMER 2008, pp. 417–420 (Taube); SEIDL-ZIFFER 2011–2013; STRECK-FRANTZ-SZABÓ 2011–2013; HENKEL-SCHÖNE 2013, coll. 856–857; PLINIJ STAREJŠI-HRIBERŠEK 2016, pp. 170–171, 227–228; BUTZER-JACOB 2021, pp. 641–642 (Taube; AL); CHEVALIER-GHEERBRANT 2023, pp. 213–214 (golob).

pri različnih terapijah. Že v antiki pa so izkoriščali njihov izjemni čut za orientacijo in so jih uporabljali kot glasnike za hitro posredovanje informacij.⁵²⁸ Kratek izbor iz opisa golobov Plinija Starejšega (*Naravoslovje* 10, 104–110): » ...najbolj opazne navade golobov. Ti so zelo sramežljivi in zakonolomstev ne poznajo ne samice ne samci. Zakonske obljube ne prekršijo in skupno skrbijo za dom. Gnezdo zapusti samo samski ali ovdoveli golob. Pravijo, da so samci gospodovalni, včasih tudi krivični, še zlasti pri sumu prešuštva, čeprav k temu niso nagnjeni; tedaj je njegovo grlo polno tožečega gruljenja in s kljunom besno seka; kmalu pa dobi zadoščenje, že se kljunčkat, samec se samici dobrika, pogosto kroži okoli nje in jo proseče vabi k parjenju. Samec in samica imata potomstvo enako rada; prav zato je samica pogosto kaznovana, če se prepočasi vrne domov k mladičem. Ko samica vali, jo samec tolaži in ji streže. Mladičem v kljune najprej izbljuvajo precej slankasto prst, ki jo naberejo v goščo, ter tako vzpostavijo primerno stanje za hrano. Lastnost te ptičje vrste in tudi grlic je, da pri pitju vratu ne nagnejo nazaj, ampak tako kot govedo pijejo v velikih požirkih. Nekateri poznavalci navajajo, da grivarji živijo do trideset, nekateri tudi do štirideset let. /.../ Gruljenje je pri vseh podobno in enako, sestavljeno iz treh melodij, poleg tega pa se konča z vzdihom; pozimi so grivarji tiho, od pomladi naprej pa se oglašajo. /.../ Golobi in grlice živijo osem let. /.../ Toda golobi imajo določen občutek za to, da pustijo impozanten vtis; človek bi verjel, da se zavedajo svojih barv in raznolikih vzorcev; impozantnost je mogoče zaznati celo iz načina letenja: v zraku prhutajo s krili in ga na razne načine preletavajo. /.../ Golobi so bili tudi sli pri velikih podvigih; tako je Decim Brut med obleganjem Mutine v tabor konzulov pošiljal pisma, privezana golobom za noge. /.../ Mnogi so od ljubezni do golobov čisto blazni. Na strehah jim postavljajo stolpičaste golobnjake ter pripovedujejo o plemeniti pasmi in poreklu posameznih golobov ...«⁵²⁹

V Svetem pismu se golob ali golobica⁵³⁰ omenja 45-krat. V Stari zavezi se omenjata dve vrsti golobov: sivomodri skalni golob (*Columba livia*; hebr. יֹנָה *jônāh*, gr. περιστερὰ *peristerál*) kot divja in kot udomačena žival ter divja grlica (*Streptotelia turtur* ali *Columba turtur*; hebr. תֹּר *tôr*). Za mladega goloba se samo na enem mestu uporabi izraz גֹּזָל *gôzāl* (1 Mz 15,9). Ena najpomembnejših zgodb, ki je povezana tudi s svetogorskim emblemom, je zgodba o Noetovi golobici, ki se je, ko jo je Noe drugič izpustil, da bi ugotovil, ali so vode odtekle s površja, vrnila z zeleno oljčno vejico v kljunu, kar je bilo znamenje, da so se vode umaknile in da je vesoljnega potopa

528 LORENTZ 1886; OTTO 1890; THOMPSON 1895; KELLER 1909, 1913, II, pp. 122–131; HEHN 1911, pp. 341–355 (Taube); STEIER 1932; STÖRK 1986; STRECK–FRANTZ-SZABÓ 2011–2013; HÜNEMÖRDER 2015f.

529 HRIBERŠEK 2016, pp. 170–171, 227–228.

530 PRAGENSIS (A PARDUBITZ) 1651, LXXVIII; MENZEL 1854–1856, II, pp. 435–445 (Taube); DETZEL 1894; PARMELEE 1959; JEHUDA 1962, p. 54 (yona; rock pigeon; dove); GRABNER-HAIDER–KRAŠOVEC 1984, p. 295 (golob); BOTTERWECK–VON SODEN 1990; FIRMAGE 1992; JANOWSKI–NEUMANN-GORSOLKE–GLESSMER 1993, pp. 11, 62, 92–94, 100, 168–169, 173, 178, 183, 196, 217, 240, 271 (golob); 56, 173, 236, 240 (grlica); MAYER 1995; HÜNEMÖRDER–GRAMS–THIEME 1999; SCHWANK–STORK–BRAKMANN 2000.

konec. Ko jo je izpustil tretjič, se ni več vrnila (1 Mz 8,8–12). Golobica je tu glasnica miru, oljčna vejica, ki jo je prinesla Noetu na barko, je simbol miru, sprave in nove zaveze z Bogom, s tem pa harmonije, upanja in znova najdene sreče. Prav zaradi te zgodbe in njene simbolike je golob postal najbolj razširjen simbol miru.

Golobi so bili za Jude tudi žrtvene živali; vedno so darovali dva goloba, enega za žgalno, drugega za spravno daritev. Reveži so jih sami gojili, saj so bili edine ptice, ki so si jih lahko privoščili. Za njihovo žrtvovanje so veljali posebni predpisi: »Če hoče kdo darovati žgalno daritev Gospodu izmed ptičev, naj daruje grlico ali golobčka« (3 Mz 1,14). Obstajala so tudi pravila za posebne primere, npr. za otročnice (3 Mz 12,6,8; prim. Lk 2,24), za revne gobavce (3 Mz 14,21–32), za tiste, »ki so se očistili toka« (3 Mz 15,13–15), za ženske (3 Mz 15,28–30) in za nazirce (4 Mz 6,6–12). Za reveže je veljal predpis, naj tisti, ki ne more kupiti ovce, »prinese Gospodu kot spraven dar za svoj greh grlici ali dva golobčka, enega za daritev za greh in drugega za žgalno daritev« (3 Mz 5,7–10). Golobe so pozneje prodajali v predddverju jeruzalemskega templja; prodajalcem golobov je Jezus, ko je čistil tempelj, prevrnil stole (Mt 21,12; Mk 11,15) in jim dejal: »Spravite proč vse to in iz hiše mojega Očeta ne delajte tržnice!« (Jn 2,14.16). Tudi Marija in Jožef sta Jezusa prinesla v Jeruzalem, »da bi ga postavili pred Gospoda ... in da bi žrtvovali, kakor je rečeno v Gospodovi postavi: dve grlici ali dva golobčka« (Lk 2,22–24; darovanje Jezusa v templju).

»Golobica« je bilo ime eni od treh Jobovih hčera (hebr. יַמִּימָה; *jāmīmāh*; Job 42,14).

Veliko simbolike, povezane z golobi, je v *Visoki pesmi*, kjer zaročenec lepoto zaročenke primerja z golobico, ki živi v skalnih duplinah, in jo včasih tudi preprosto nagovarja z »moja golobica«: »Kako lepa si, moja draga, kako lepa! Tvoje oči so golobi.« (Vp 1,15); »Golobica moja v skalnih duplinah / v zavetju pečine ...« (Vp 2,14); »Tvoje oči so golobi za tvojo tenčico.« (Vp 4,1); »/.../ golobica moja /.../« (Vp 5,2); »Ena sama je moja golobica, krasotica moja, / edinka je svoji materi, / ljubljenska svoji porodnici« (Vp 6,9). Zaročenec primerja oči zaročenke z golobi (Vp 1,15; 4,1), prav tako tudi ona njegove oči (Vp 5,12: »Njegove oči so kot golobi / ob potokih vodá ...«). Golobice in golobi so torej na simbolni ravni glasniki ljubezni.

Gruljenje goloba je kakor tožba nesrečnega ali trpečega (Iz 28,14: »Čivkal sem kakor lastovka in vrabec, / grulil kakor golob.«; Iz 59,11: »Vsi renčimo kakor medvedje, / otožno grulimo kakor golobje ...«; Ezk 7,16: »Ubežniki, ki bodo utekli, / bodo po gorah kakor dolinski golobje / in vsi bodo žalostno grulili, vsak zavoljo svoje krivde.«; Nah 2,8: »... njene dekile stokajo, / kakor je glas golobov, / se bijejo po prsih.«). Golobi gnezdiyo na težko dostopnih pečinah (Jer 48,28: »Bodite ko golob, ki gnezdi / v stenah ob robu globeli.«; Vp 2,14: »Golobica moja v skalnih duplinah, / v zavetju pečine ...«). So simbol hitrosti (Ps 55(54),7: »... Kdo mi bo dal peruti kakor golobu?«). Kdor zaupa v Gospoda, je kakor golob (Ps 74,19: »Ne izročaj zverem duše svoje grlice ...«). Zapuščeni in prevarani toži (Ps 55(54),7): »Kdo mi bo dal peruti kakor golobu?«; gl. tudi Ps 68,14: »Če boste prebivali med ovčjimi stajami, / bodo golobje peruti pretkane s srebrom, / njegovo perje z rumenim zlatom.«.

V Novi zavezi je golob predvsem simbol in podoba Svetega Duha, kar se navezuje na drugi stavek Stare zaveze: »Zemlja pa je bila pusta in prazna, tema se je razprostirala nad globinami in duh Božji je vel nad vodami« (1 Mz 1,2). Sveti Duh se je v podobi goloba pojavil nad Kristusovo glavo ob njegovem krstu, o čemer poročajo vsi štirje evangelisti (Mt 3,16: »Po krstu je Jezus takoj stopil iz vode, in glej, odprla so se mu nebesa. Videl je Božjega Duha, ki se je spuščal kakor golob in prihajal nadenj.«; Mr 1,10: »Brž ko je stopil iz vode, je zagledal nebesa, ki se razpirajo, in Duha, ki se je spuščal nadenj kakor golob.«; Lk 3,21–22: »Ko je vse ljudstvo prejelo krst in je bil tudi Jezus krščen ter je molil, se je odprlo nebo. Sveti Duh je prišel nadenj v telesni podobi kakor golob in zaslišal se je glas iz neba: ‚Ti si moj ljubljeni Sin, nad teboj imam veselje.‘«; Jn 1,32: »In Janez je izpričal: ‚Videl sem Duha, ki se je spuščal z neba kakor golob in ostal nad njim.‘«). Cerkveni očetje so v tem videli posebno simboliko: Jezus je novi Noe, krst je novi vesoljni potop, Noetov golob pa predpoda Svetega Duha.

Kristus simboliko goloba uporabi kot simbol krščanske preprostosti in čistega mišljenja učencev: »Glejte, pošiljam vas kakor ovce med volkove. Bodite torej preudarni kakor kače in nepokvarjeni kakor golobje« (Mt 10,16).

Golob je močno prisoten v krščanski simboliki.⁵³¹ V prvi vrsti simbolizira Svetega Duha in se v tej vlogi pojavlja na upodobitvah Svete trojice, stvarjenja, Marijinega oznanjenja, binkošti, tj. prihoda Svetega Duha, na upodobitvah, na katerih je poudarjeno nasprotje med Svetim Duhom in hudobnim duhom, itd. Dalje lahko simbolizira: angele, ki se spuščajo z neba kot božji glasniki; Marijo, njeno čistost in devištvo; duše svetnikov ali duše mučencev (primerjava z golobom kot žrtveno živaljo); dušo umrlega, ki se dviga v nebo; verujočo osebo (kot simbol krščanske duše) itd. V tem pomenu se pogosto pojavlja v nagrobni umetnosti.

Kot ptica poganskih boginj Afrodite in Venere in kot znamenje Erosa/Amorja je včasih, a redko, tudi v krščanstvu simboliziral čutno ljubezen (tudi nečistovanje). Njegovo nasprotje je krokar oz. vran, ki simbolizira hudiča.

Cerkveni očetje včasih vernike označujejo kot golobe (npr. Origen), izhajajoč iz *Evangelija po Mateju* (10,16): »Bodite torej preudarni kakor kače in nepokvarjeni kakor golobje.« V zgodnjekrščanski umetnosti so golobi simbol čistosti, miru in nasploh krščanstva, tako kot sidro in riba. Pogosto so upodobljeni na spomenikih, slikah, mozaikih, čašah in napisih.

Umetnost in simboliko so od antike naprej zaznamovali evangelijski motivi, ki ponazarjajo prisotnost ali prihod Svetega Duha v obliki goloba. Med starozaveznimi motivi se golob pojavlja na upodobitvah stvarjenja (gl. 1 Mz 1,2: »... in duh Božji je vel nad vodami.«) in v zgodbi o vesoljnem potopu, ko je Noe golobico trikrat izpustil, da bi ugotovil, ali so vode odtekle (gl. 1 Mz 8,8–12); golobica velja

531 MENZEL 1854–1856, II, pp. 435–445 (Taube); KÜNSTLE 1886; KRAUS 1886c; DETZEL 1894, pp. 17, 24, 51, 421 (Taube); STENGEL 1903; STENGEL 1904; KIRSCH 1914; SÜHLING 1930; STEIER 1932; POESCHKE 1972; SCHMID 1975; HÜNEMÖRDER–GRAMS–THIEME 1999; SCHWANK–STORK–BRAKMANN 2000.

za predpodobo prihoda Svetega Duha, njena vrnitev z oljčno vejico v kljunu ob drugem izpustu z barke pa za simbol miru, sprave in nove zaveze med Bogom in ljudmi; med novozaveznimi motivi izstopajo motivi Marijinega oznanjenja, Jezusovega krsta ter binkošti oz. prihoda Svetega Duha. Golob se uporablja tudi kot simbol Kristusa; Prudencij ga v eni od svojih pesnitev imenuje »mogočni golob« (gl. Prudencij, *Cathemerinon* 3, 166: *Christe, columba potens*). Lahko simbolizira dušo pravičnega, zato so na grobovih vernih in zlasti mučencev prižigali svetilke v podobi goloba, golobi so bili včasih upodobljeni na pokrovi posod in svetilk. Leteči golob lahko simbolizira Kristusov vnebohod ali dušo mučencev in svetnikov, ki poleti v večnost. Sedem golobov simbolizira sedem darov Svetega Duha (gl. Iz 11,2: »... duh modrosti in razumnosti, / duh sveta in moči, / duh spoznanja in strahu Gospodovega.«), včasih obdajajo Kristusa kot »mladiko iz Jesejeve korenine« (Iz 11,1: »Mladika požene iz Jesejeve korenike, / poganjek obrodi iz njegove korenine ...«). Omenjeni duhovi pri Izaiju (11,2) in sedmeri Božji duhovi v Janezovem *Razodetju* (5,6) so bili na miniaturah in steklu od 12. do 14. stoletja običajno upodobljeni kot sedem golobov okoli Kristusa na prestolu. Sedem golobov pogosto obdaja glavo Odrešenika ali celotno njegovo postavo ali njegovo srce. Na upodobitvah praznega prestola (*hetoimasia*) golob z nimbom ali golob v avreoli simbolizira Svetega Duha. Golob je lahko tudi znamenje mučeništva (po prepričanju, da lahko človek le z močjo Svetega Duha dobi dovolj moči, da umre za vero); zlasti golob s krono kaže na duše mučencev. Motivi upodobitev goloba so zelo različni: golob pije iz posode; golob pobira grozdne jagode; dva goloba v ustih držita žitno zrno (duša, ki se hrani s sadovi večnega življenja); golob drži v kljunu oljčno vejico (simbol večnega miru duše; pogosto v katakombah); včasih golob z oljčno vejico in križem; dvanajst golobov okoli križa; golob(i), ki pije(jo) iz korita (simbolizirajo krst ali zaužitje vina, pomešanega z vodo, pri evharistiji). Dva goloba sta pogosto simbol Cerkve. Golob je lahko tudi simbol vstajenja, lahko simbolizira tudi mir, lahko je simbol bolečine (goloba sedita na dveh drevesih, vmes mati žaluje nad smrtjo svojega sina; upodobitev dveh golobov, ki sedita na prečniku križa). V *Fiziologu* je grlica, ki po smrti samca sama živi na suhem drevesu, simbol zakonske zvestobe. Dvanajst golobov simbolizira dvanajst apostolov; golob s hostijo v kljunu nad oltarjem simbolizira evharistijo. Navadno je upodobljen, kako se spušča z neba na zemljo, njegova glava je usmerjena navzdol, kar pomeni delovanje Boga po posredovanju Svetega Duha. Na upodobitvah Svete Trojice je Sveti Duh navadno upodobljen kot golob; v zgodnjem srednjem veku so Svetega Duha upodabljali kot mladeniča, moža ali starca, podobnega Očetu ali Sinu, pozneje pa so ga raje upodabljali kot goloba, navadno med Očetom in Sinom in velikokrat se ju nalahno dotika s konicami kril, včasih je obdan z nimbom ali upodobljen v sončni gloriji; na upodobitvah binkošti navadno lebdi nad zbranimi učenci; sedem darov Svetega Duha je pogosto predstavljenih kot sedem golobov. Kadar so v srednjem veku upodobljeni, kako pòjejo skupaj z drugimi pticami na drevesu, simbolizirajo

duše blaženih v raju. Golobi, ki se osvežijo z vodo življenja, namigujejo na paradiž; golob z lovorovo vejico kaže na duše verujočih; v 16. stoletju na ikonah včasih najdemo človeško glavo, obdano s sijem, ki predstavlja obenem angela in človeka ter poudarja, da se lahko Sveti Duh na zemlji utelesi.

Srednjeveško eharistično posodje je bilo pogosto izdelano v obliki goloba in je nakazovalo Svetega Duha. Od 6. stoletja so bili golobi pogosto viseči okras nad krstilniki ali oltarji kot simbol Svetega Duha; golob kot okras prižnic (navadno zlat ali srebrn, ki je visel na verižici nad oltarjem) in posodic s svetimi olji nakazuje navdih in prisotnost Svetega Duha, včasih je bil upodobljen tudi na oltarju ali na oltarnih prtih. Izdelani so bili iz različnih materialov (les, kamen, kovine), pogosto dragocenih (zlato, srebro), in okrašeni z brušenimi dragimi kamni (rubini, smaragdi in diamanti). V profani ikonografiji golob navadno nastopa kot poštni golob, prenašalec sporočil in glasnik.

Golob oz. golobica je tudi del marijanske simbolike. Sedem golobov včasih obdaja Marijo z otrokom; na upodobitvah, kjer Sveta trojica krona Marijo, nad njeno glavo lebdi golob in jo blagoslavlja, podobno kakor na upodobitvah označenja. Dva golobčka v košari ponazarjata žrtvi v templju (Marijino očiščevanje, Marijino darovanje) in sta simbol zakonske ljubezni in zvestobe, nasprotno pa dva ujeta goloba v košarah prodajalcev v templju ponazarjata lakomnost v Cerkvi (simonija). Golob je tudi simbol nekaterih Marijinih kreposti, kot so preprostost, nedolžnost, zvestoba, ljubezen in lepota duše; vse te lastnosti srečamo v različnih verzijah *Fiziologa*,⁵³² pa v patristični in verski literaturi nasploh, tako grški kot tudi latinski. Simbolno poimenovanje Marije kot golobice se nakazuje že pri cerkvenih očetih (Hieronim, Avguštin); z Ildefonzom iz Toleda (ok. 607–667)⁵³³ se je ta simbolika razširila po Zahodu, razmahnila pa se je zlasti v 11. stoletju. V latinskih himnah je simbolika goloba in grlice v povezavi z Marijo redka. Pri cerkvenih piscih je Marija: »čista golobica« (*Columba pura*), »preprosta golobica« (*Columba simplex*), »golobica svojega sina« (*Columba filii sui*), »zlata golobica« (*Columba aurea*), »izbrana golobica« (*Columba electa*), »golobica, ki gnezdi na skalah« (*Columba nidificans in petris*), »golobica Boga po ljubezni« (*Columba Dei per charitatem*), »golobica edinega pravega Salomona, namreč Kristusa« (*Columba uni veri Salomonis, nempe Christi*), »golobica, ki izbira boljša semena« (*Columba grana eligens meliora*), »golobica nebeškega zaročenca« (*Columba sponsi coelestis*), »golobica Boga« (*Columba Dei*), »milosti polna golobica Kristusa« (*Columba Christi gratia plena*), »preudarna golobica« (*Columba prudens*), »brezmadežna golobica« (*Columba immaculata*), »najnedolžnejša golobica« (*Columba innocentissima*), »golobica, ki nam je prinesla zelenečo oljčno vejico miru in sprave« (*Columba, quae nobis portavit olivam virentem pacis & reconciliationis*) ... Pridevek so v svojih delih uporabili Hieronim (348/349–420), Ildefonz iz Toleda (ok. 607–667),

532 PHYSIOLOGUS–CARMODY 1941, pp. 133–134.

533 BLANCO GARCÍA 1937; RIVERA 1985; CASCANTE 1958; BRAEGELMANN 1942.

Andrej Kretski (ok. 650–ok. 740), Janez Damaščan (ok. 650–754), Jožef Himnograf (ok. 816–886), Honorij Autunski (ok. 1080–1150 ali 1151), Bernard iz Clairvauxa (ok. 1090–1153), Rihard Svetolovrenški († po 1254), Albert Veliki (1200–1280), Bonaventura (1217/1221–1274), Bernardin Sienski (1380–1444), Bartolomej iz Pise (ok. 1338–ok. 1401), Pavel (Paulus, Pablo) de Heredia (ok. 1405–1486), Bernardino (de) Busti (1450–1513), Ludvik Blossij (François-Louis de Blois; 1506–1566), Matej Asan Kantakuzen (ok. 1325–1391), Peter iz Celleja (Petrus Cellensis; ok. 1115–1183) idr.⁵³⁴

Goloba vedno najdemo na upodobitvah Svetega Duha, Svete Trojice, binkošti, šestdnevja (stvarjenje sveta) in Marijinega oznanjenja. Goloba kot atribut, in sicer kot znamenje navdiha in izbranosti s strani Svetega Duha, imajo: Noe (golob na oljčni vejici), sv. Joahim (dva daritvena goloba v košari), sv. Jožef (velikokrat z dvema belima goloboma/golobicama v kletki; včasih golob sedi na njegovi palici), sv. Fabijan (pred 200–250; golob ob strani), sv. Reparata († ok. 250), sv. Regina (ok. 271–ok. 286), sv. Evalija iz Meride (292–304; golob (= duša), ki se dviga v višavo), sv. Sever iz Ravene († 344/346; golob na modelu cerkve; golob na njegovi glavi), sv. Hieronim (348/349–420), sv. Uršula (4. stoletje; golob na njenih nogah), sv. Mavrilij Angerski (ok. 364–453; golob na glavi), sv. Remigij iz Reimsa (436–533; golob s posodicami olja nad njim), sv. Julija Korziška († 440; zaveznica žrtev mučenja, otoka Korzika ter mest Brescia, Bergamo in Livorno), sv. Hilarij iz Arlesa (401–449; golob nad njim), sv. Medard (456–545; trije beli golobi nad njim), sv. Sholastika (ok. 480–ok. 542; golob (= duša), ki se dviga (iz trupla)), sv. David Waleški (ok. 500–ok. 589; golob na ramenu), sv. Kolumban (534–615; golob kot atribut zaradi imena; iz lat. *columba*, »golob«), sv. Kunibert iz Kölna (ok. 600–664), sv. Ozvald (604–642; golob nad njim; golob mu prinaša pismo), sv. Anijan Irski († 697; golob na knjigi), sv. Adelgunda (ok. 630–684; golob v kljunu prinaša redovniški pajčolan), sv. Findan (Fintan) iz Rainaua (803/804–878), sv. Dunstan Canterburyjski (ok. 909–988), sv. Dominik (1170–1221; golob se spušča nadenj), sv. Albert iz Ville d'Ogna (Albert iz Bergama; 1214–1279; golob prinaša hostijo), sv. Celestin V. (1215–1296; golob na ušesu), Tomaž Akvinski (1225–1274; golob na ustih ali na ušesu), sv. Terezija Avilska (1515–1582) idr. Včasih sedi na ramenih evangelistov in svetnikov. Kot prinašalec božanskega navdiha je upodobljen ob evangelistih ter cerkvenih očetih, cerkvenih učiteljih in učiteljicah in znamenitih teologih, kot so sv. Bazilij Veliki (ok. 330–379), sv. Bernardin Sienski (1380–1444), sv. Gregor Veliki (ok. 540–604; golob na ramenu), sv. Hildegarda iz Bingna (1098–1179), sv. Karel Boromejski (1538–1584), sv. Katarina Aleksandrijska (ok. 287–305), sv. Kunibert iz Kölna (ok. 600–ok. 664), sv. Ciril Aleksandrijski (375/380–444), sv. Peter iz Alkantare (1499–1562), sv. Terezija Avilska (1515–1582), sv. Tomaž Akvinski (1225–1274), sv. Vincenc Ferrer

534 MARRACCI 1710, pp. 124–130; BOURASSÉ 1866, coll. 1041–1049; SALZER 1893, pp. 134–140 (Taube. Turteltaube).

(1350–1419).⁵³⁵ Golob lahko simbolizira tudi izvolitev za škofa in škofovsko funkcijo, kot v primeru sv. Fabijana, sv. Severa iz Ravene, sv. Kuniberta idr.

Legendarno izročilo, povezano z golobi, je bogato: povezano je s svetniki, z ustanovitvijo samostanov. Menda naj bi se golobica prikazovala nad glavo sv. Katarine Sienske, kadar je v molitvi zapadla v zamaknjenje. Sv. Benedikt je videl dušo svoje sestre Sholastike vzleteti proti nebu v podobi goloba. Po izročilu naj bi Gregorju Velikemu med pisanjem na rame priletel Sveti Duh v podobi goloba; sv. Kolumba je dobila ime po belem golobu, ki je ob krstu priletel k njej, jo poljubil in nato izginil; golobi so sv. Katarini, ki je ginevala v ječi, prinašali hrano; sv. Idi iz Louvainna je golob prinesel hostijo; sv. Adelgundi je iz nebes prinesel redovniški pajčolan; sv. Remigiju je z neba prinesel oljni posodici, iz katerih so bili maziljeni vsi francoski kralji; sv. Kunibertu je golob med mašo sedel na glavo, prav tako sv. Katarini, ko se je prepirala s filozofi; golob je pokazal mesto, kjer je bila pokopana sv. Uršula, zato na upodobitvah najdemo ob njenih nogah goloba; ko je sv. Romana, ki je kot puščavnica živela v votlini pri mestu Todi, umrla, je golob njeno dušo poklical v nebo; pokop sv. puščavnice Georgije je spremljalo nešteto angelov v podobi golobov; za srce Mihaela Škotskega (Škota) sta se prepirala golob in krokar; v zgodbi o mučeniški smrti sv. Polikarpa je golob po smrti prilezel iz njegovega trupla itd.

Golob je v krščanstvu tudi simbol vrste kreposti: sramežljivosti, nedolžnosti, skromnosti, blagosti, ljubezni idr. Sicer pa je atribut in razpoznavno znamenje teološke vrline upanja/nade (*spes*), kardinalne vrline umerjenosti (*temperantia*), vrline ponižnosti (*humilitas*), sloge (*concordia*), miru (*pax*), nedolžnosti (*innocentia*), gnezdeči golob je atribut vrline čistosti (*castitas*). Bogato simbolno vrednost goloba ponujajo alegorične knjige o pticah (npr. *De avibus* Huga iz Fouilloya iz 12. stoletja; nasprotje med golobom in sokolom predstavlja kot nasprotje med kontemplativnim življenjem (*vita contemplativa*) in dejavnim življenjem (*vita activa*)).⁵³⁶ V emblematici se pogosto poudarja tudi golobova plašnost.⁵³⁷ Par belih golobov je še danes simbol ljubezni.

b) v kljunu nosi oljčno vejico in leta po zraku: Oljka, vedno zeleno, zelo odporno, največ 10 m visoko drevo, ki raste po vsem Sredozemlju,⁵³⁸ je ena najstarejših kulturnih rastlin, oljna vejica pa je že od antike simbol miru in zmage, slovesa, blagostanja (kot staro znamenje neveste tudi plodnosti in življenjske moči), ljubezni,

535 DIE ATTRIBUTE 1843, pp. 175–178; MENZEL 1854–1856, II, pp. 435–445 (Taube); KRAUS 1886c; KÜNSTLE 1886; DETZEL 1894; STENGEL 1903; STENGEL 1904; KIRSCH 1914; KÜNSTLE 1926, p. 606; SÜHLING 1930; POESCHKE 1972; SCHMID 1975; HÜNEMÖRDER–GRAMS–THIEME 1999; SCHWANK–STORK–BRAKMANN 2000.

536 MANITIUS 1964–1965; CLARK 1992, II, pp. 21, 118, 174, 226–228, 736.

537 Npr. ALCIATO 1614, pp. 153 (*Insideant timidiae timidorum, busta columbae; Stiparint pavidae timidorum busta columbae*), 154 (*Ut fugiunt aquilas timidissima turba columbae*).

538 FISCHER 1904; HOOPS 1944; STOL 2003–2005; FRANTZ–SZABÓ 2003–2005; ZOHARY–WEISS–HOPF 2012 idr.

ljubezenskega pesništva, čistosti, devištva in zakonske zveze.⁵³⁹ Ker se je iz oliv v antiki pridobivalo olje kot gorivo za oljenke, lahko simbolizira tudi svetlobo in v prenesenem pomenu razsvetlitev in spoznanje. Za njeno simboliko je pomembno tudi dejstvo, da je zimzelena, da ima značilen vonj, da je njeno soljenje bele barve, da jo zaznamuje počasna rast in da kot drevo lahko doseže izjemno visoko starost.

Divja oljka je simbolizirala moč in silo, oljčna vejica pa je bila stari antični simbol zmage in miru; v antiki je bila podeljena kot nagrada za zmagovalce na olimpijskih igrah, za meščane, ki so bili zaslužni za mesto, ter kot okras triumfatorjev in vojakov. Poslanci, ki so prosili za mir, so kot prepoznavno znamenje pogosto imeli oljčne vejice, obdane z volneno povezo.

V grškem svetu je bila oljka drevo, posvečeno Ateni. Gojenje oljk in pridobivanje olja, ki so ga na splošno uporabljali za maziljenje, za oskrbo ran, za kozmetiko in balzamiranje umrlih, je bilo že v antiki ena najpomembnejših poljedelskih dejavnosti Atencev. Mitološko izročilo navaja, da sta se za oblast in zaščitništvo nad Atiko in Atenami sporekla in pomerila Atena in Pozejdon; po sklepu dvanajstih bogov naj bi dežela pripadla tistemu, ki bi dal dragocenejši dar. Pozejdon je s trizobom na Akropoli odprl studenec, Atena pa je zasadila prvo oljko, in Kekrops, legendarni kralj Atike, je razsodil v Atenin prid (gl. Herodot, *Zgodbe* 8, 55; Psevdo-Apolodor, *Biblioteka* 3, 14, 1–23, 178 in nasl.; Higin, *Zgodbe* 164; Ovidij, *Metamorfoze* 6, 71–72: *Cecropia Pallas scopulum Mavortis in arce l pingit et antiquam de terrae nomine litem*).⁵⁴⁰ Zato je bila oljka posvečena Ateni, ki je Atenam tudi dala ime in je bila zaščitnica mesta; na atiških novcih jo najdemo ovenčano z oljčnimi vejicami. Oljke,

539 PRAGENSI (A PARDUBITZ) 1651, L (De decem proprietatibus Olivae, quae sunt decem virtutes in viro justo, & de XV. Effectibus Olei misericordiae Dei); ARESI–NEMMICH 1702, pp. 469–480; BOSCH 1702, I, n. DXV; I, n. CDXXIX; III, n. CCXXXII; III, n. 426; III, n. CDXXV; III, n. DCXXI; III, n. CCXXXV (Olea, Oliva); CHRYSOGONUS 1712, pp. 198–221 (Discursus VII. Maria Virgo Oliva Paradisi); GINTHER 1726, pp. 19–20, c. 2. n. 5 (Oliva cur sola inter arbores in diluvio intacta & semper virescens permansit?); MENZEL 1854–1856, II, pp. 166–170 (Oel); PITRA 1855, pp. 380–383 (oliva XXIX., oleum XXX.); BOETTICHER 1856, pp. 32, 107, 115, 423–436; KREUSER 1868, 228–229 (Oel, Oelbaum und Oleaster); KRAUS 1886a; SALZER 1893, pp. 177–180 (Ölbaum.), 497–498 (Öl. Ölbaum); KERN 1897; FISCHER 1904; HEHN 1911, pp. 103–163 (Ölbaum); WENIGER 1919; PEASE 1937; HOOPS 1944; HELLER 1962, pp. 144–145 (Öl, Salböl); SEGELBERG 1964; FORSTNER 1967, pp. 178–181 (Olivenbaum und Öl); FLEMMING 1971a; URECH 1974, p. 186 (Olivenbaum); KELLERMANN 1977; BROER 1978; BADURINA 1979, pp. 398–399 (Maslina); AHLSTRÖM 1980; ZOHARY 1982, pp. 56–57 (Olive); DE CHAPEAUROUGE 1984, p. 138 (Ölzweig); GRABNER-HAIDER–KRAŠOVEC 1984, p. 514 (oljka, olje); FORSTNER 1986, p. 166 (Olivenbaum und Öl); LURKER 1987, pp. 228–229; RINGGREN 1990; DÜRIG 1992b; JACOB–JACOB 1992; NITZ 1992c; EITAM–HELTZER 1996; MOLDENKE–MOLDENKE 2002, pp. 6, 14–15, 25–26, 33, 39, 63, 70, 97–98, 103–104, 106, 108, 143, 151, 157–160, 173–174, 180, 190, 240–241, 248, 255–256, 276, 281, 285, 287, 291–292 (olive, olive tree, olive wild, olive wood, *Olea europaea*, *Elaeagnus angustifolia*); RENGER 2003–2011; FRANTZ-SZABÓ 2003–2005; STOL 2003–2005; SCHNEIDER 2006; SEIBERT 2007, p. 240 (Ölbaum, Ölberg); DUKE–DUKE–DUCCELLIER 2008, pp. 306–308, 309–311; HEPPER 2008a; HEPPER 2008b; KRETSCHMER 2008, pp. 303–304 (Öl, Ölgefäß), 304 (Ölbaum/Olivenbaum), 305–306 (Ölzweig/Olivenzweig); ZOHARY–WEISS–HOPF 2013, pp. 116–121; MOSELLE 2015; RIEDE 2018a; BUTZER–JACOB 2021, pp. 423–424 (Myrte), 449 (Olive/Ölbaum); FRANKEL 2022; CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 593–594 (olje), 594 (oljka).

540 DONALD 1996.

ki so rasle v Platonovi Akademiji, so bile posvečene Ateni in zato nedotakljive in jih niso smeli podirati. Posvečena pa je bila tudi Zevsu; oljčno vejico in venec, spleten iz oljčnih vejic, ki so jih nabrali v svetem gaju v Olimpiji, v katerem so rasle pretežno oljke, so prejeli zmagovalci na olimpijskih igrah.

Enako kot v Grčiji je bila vsestransko uporabna tudi v Italiji; v starem Rimu je bila atribut boginje Paks, poosebljena miru. Plinij Starejši v *Naravoslovju* precej natančno opiše gojenje oljk in pridobivanje olja. V 15. knjigi (§ 1–34) piše o oljki, o gojenju oljk v Grčiji, Italiji, Hispaniji in Afriki, o lastnostih oliv in olja ob prvem stiskanju, o samem olju, o krajih pridobivanja in stopnjah kakovosti olja, o petnajstih vrstah oliv, o lastnostih olja, o gojenju oljk na splošno, o shranjevanju oliv in pridobivanju olja, o 48 vrstah umetnega olja, o oljni peni (usedlini); v 17. knjigi dve poglavji posveti gojenju oljk (§ 125–126); v 23. knjigi (§ 71–79) opiše 62 zdravil, pridobljenih iz oljk in oliv, in sicer iz oljčnega cveta, same oljke, belih oliv, črnih oliv, oljne usedline (gošče; t. i. amurka), listov divje oljke in olja nezrelih oliv (t. i. omfakij).⁵⁴¹

Oljka (gr. ἔλαια *elaia*, lat. *olea*, hebr. זַיִת *zajit*) je bila v kulturah Bližnjega vzhoda domače in vsestransko uporabno drevo ter že od nekdaj zaradi svojih plodov in njihove uporabnosti simbolizira zimzeleno in neuničljivo življenjsko moč in blagodarje; v nekaterih izročilih je veljala za drevo spoznanja v paradizu oz. edenskem vrtu. Oljčna vejica je bila tudi znamenje prošnje za mir ali spravo.

V Palestini so uspevale številne vrste oljk in oljka se omenja v vseh delih Svetega pisma,⁵⁴² še zlasti v Stari zavezi, povsod pa se poudarjata njen gospodarski pomen in mnogostranska uporabnost.⁵⁴³ Večji oljčni nasadi oz. gaji so bili tako v obmorskem pasu Palestine kot tudi v bolj goratih predelih; pogosto se omenja skupaj z vinsko trto (2 Mz 23,11; Sod 15,5), skupaj s figovim drevesom in vinsko trto je znamenje blagostanja in sreče (dolgoživost in trajnost; Iz 52,10). Oljka je imela velik pomen tako v gospodarstvu kot v vsakdanjem življenju. Omenjena je med najpomembnejšimi kulturnimi rastlinami (5 Mz 8,8: »... v deželo pšenice, ječmena, vinske trte, smokev in granatnih jablan, v deželo oljk in medu ...«). Poleg pridobivanja oliv, ki so bile tudi pomembno izvozno blago, so uporabljali les, in sicer pri daritvah, kot stavbni material, za kurjenje, ter olivno olje za maziljenje las in telesa. Za oljčne nasade je veljalo priporočilo, naj vsako sedmo leto počivajo (2 Mz 23,10–11: »Šest let sej na svoji zemlji in spravljaj njene pridelke! Sedmo leto pa jo pusti, naj počiva in

541 PLINIJ STAREJŠI–HRIBERŠEK 2012, pp. 59–61, 66–68, 89–92.

542 KRAUS 1882, 1886; KRAUS 1886a; WENIGER 1919; SEGELBERG 1964; KELLERMANN 1977; BROER 1978; AHLSTRÖM 1980; GRABNER–HAIDER–KRAŠOVEC 1984, p. 514 (oljka, olje); RINGGREN 1990; EITAM–HELTZER 1996; MOLDENKE–MOLDENKE 2002, pp. 6, 14–15, 25–26, 33, 39, 63, 70, 97–98, 103–104, 106, 108, 143, 151, 157–160, 173–174, 180, 190, 240–241, 248, 255–256, 276, 281, 285, 287, 291–292 (olive, olive tree, olive wild, olive wood, *Olea europaea*, *Elaeagnus angustifolia*); RENGER 2003–2011; HEPPER 2008a; HEPPER 2008b; MOSELLE 2015; RIEDE 2018a; FRANKEL 2022.

543 Mesta, kjer se omenja oljka v Svetem pismu: 1 Mz 8,11; 2 Mz 23,11; 30,24; 5 Mz 6,11; 8,8; 28,40; Joz 24,13; Sod 9,8,9; 15,5; 1 Sam 8,14; 1 Kr 6,23,31–33; 2 Kr 5,26; 18,32; 1 Krn 27,28; Neh 5,11; 8,15; 9,25; Job 15,33; Ps 52,10; 128,3; Iz 17,6; 24,13; 41,19; Jer 11,16; Oz 14,7; Am 4,9; Mih 6,15; Hab 3,17; Zah 4,3,11–12; Ag 2,19; Jdt 15,13; 2 Mkb 14,4; Sir 24,14; 50,10; Raz 11,4; Rim 11,17,24.

leži neobdelana; naj jedo od nje siromaki tvojega ljudstva in kar še ostane, naj pojedo poljske živali! Prav tako delaj s svojim vinogradom in s svojim oljčnim nasadom!«).

Les oljk, ki je zelo obstojen, so uporabljali za izdelavo okrasja, pohištva, za rezbarije, za izdelave vrat ipd.; tudi Salomon je oljkov les uporabil pri gradnji jeruzalemskega templja (1 Kr 6,23.31–33: »V notranjem svetišču je naredil dva keruba iz oljkovega lesa, deset komolcev visoka. /.../ Za vhod v notranje svetišče je napravil vratnice iz oljkovega lesa; naddurje s podboji je bilo peterokotno. Na obeh vratnicah iz oljkovine je vrezal kerube, palme in cvetne čaše ter jih prevlekel z zlatom; kerube in palme je obložil z zlato peno. Prav tako je za vhod v sveto napravil podboje iz oljkovega lesa v četverkotni obliki ...«). Olivno olje so uporabljali v prehrani kot nadomestilo za maslo in maščobo, kot gorivo za svetilke, oljenke, bakle in razsvetljavo v jeruzalemskem templju, pri darovanjih in žrtvovanjih ter za maziljenje telesa in las. Pri bogoslužju, za maziljenje in pri žgalnih daritvah so uporabljali čisto olje, ki so ga stiskali iz zdrobljenih oliv, ki so jih dali v košaro in obtežili; olje za prehrano so pridobivali iz oliv, steptanih v tlačilnici, prav tako olje, ki so ga uporabljali kot mazilo za kožo in rane ter kot gorivo za svetilke. Olje za maziljenje je imelo primešane dišave in so ga hranili v stekleničkah.⁵⁴⁴

V Stari zavezi je imel obred maziljenja pomemben sakralni in tudi politični pomen, saj je bil povezan z imenovanjem izraelskih kraljev; maziljenje je bilo znamenje izbranstva in posvetitve, z njim sta jim bili podeljeni posebna moč in avtoriteta (npr. 1 Sam 16,13; 24,7). Enako je veljalo tudi za preroke (Iz 61,1). Tudi ime Kristus pomeni »Maziljenec«; lat. ime *Christus* izhaja iz gr. Χριστός /*Christós*/ (iz gr. χρίω /*chríō*/, »mazilim«, »mažem«), kar je grška različica od Μεσσίας /*Messías*/, to pa je prevedek iz hebr. מָשִׁיחַ *mašiaħ* (aram. מְשִׁיחָא *mšihā*), »maziljen(i)«. Maziljenja so bili deležni tudi gostje ob obisku.

Olje se je uporabljalo tudi v medicini kot zdravilno sredstvo za rane, podplutbe in gnojna vnetja (Iz 1,6: »... rana in podplutba / in gnojno vnetje. / Niso jih očistili ne obvezali / in ne namazali z oljem.«). Ko je usmiljeni Samarijan poskrbel za napačenega človeka, je »stopil k njemu, zлил olja in vina na njegove rane in jih obvezal« (Lk 10,34).

Najpomembnejša svetopisemska zgodba, ki je povezana tudi s svetogorskim emblemom, je zgodba o Noetovi golobici, ki se je, potem ko jo je Noe drugič izpustil, da bi ugotovil, ali so vode odtekle s površja, vrnila z zeleno oljčno vejico v kljunu (1 Mz 8,11: »Proti večeru se je golobica vrnila in glej, v kljunu je imela zeleno oljčno vejico.«). To je bil za Noeta in njegovo družino znak, da so se vode umaknile. Ko jo je izpustil tretjič, se ni več vrnila (1 Mz 8,8–12). Oljčna vejica, ki jo je golobica prinesla Noetu na barko, simbolizira mir, spravo in novo zavezo z Bogom. Tako je oljčna vejica ob golobu (najpogosteje golob z oljčno vejico v kljunu) postala simbol miru.

⁵⁴⁴ BOETTICHER 1856, pp. 32, 107, 115, 423–436; KERN 1897; PEASE 1937; SCHNEIDER 2006; ZOHARY–WEISS–HOPF 2012 idr.

Simbolika oljke je zelo raznolika in se kaže tudi v metaforičnem jeziku. Med prekletstvi, omenjenimi v 5. *Mojzesovi knjigi*, je tudi: »Oljke boš imel po vsej svoji pokrajini, pa se ne boš mazilil z oljem, ker se ti bodo oljke osule« (5 Mz 28,40; prim. Hab 3,17: »... pridelek oljke bo odpovedal / in polja ne bodo dajala živeža ...«). Oljka nastopa v Jotámovi basni; od izbiri kralja dreves je oljka imenovana kot prva, ki je vredna kraljevske oblasti: »Šla so, šla so drevesa, / da si mazilijo kralja. / Rekla so oljki: / ‚Kraljij nad nami!‘ / Oljka jim je rekla: / ‚Mar naj pustim svojo maščobo, / zaradi katere me poveličujejo Bog in ljudje, / in se grem povzdigoval nad drevesa?‘« (Sod 9,7–9). Ko je ljudstvo pozabilo na zavezo z Bogom, Jeremija (11,16) izraelsko ljudstvo v prerokbi spomni: »‘Zeleno oljko z lepimi sadeži in bujno rastjo‘ te je nekoč imenoval Gospod. A s hrumom velikega viharja bom zažgal ogenj na njej, da ji bodo veje zgorele.« Zaharija v svojem petem videnju vidi »svečnik, ves iz zlata, na njegovem vrhu je oljnica in na njej sedem svetilk ... Ob strani stojita dve oljki, ena na desni strani oljnice in druga na njeni levi« (Zah 4,2–3). In pravi: »Spregovoril sem in mu rekel: ‚Kaj pomenita ti dve oljki na desni strani svečnika in na njegovi levi?‘ Spregovoril sem drugič in mu rekel: ‚Kaj pomenita dve oljni veji, ki spuščata olje skozi dve zlati cevki?‘« (Zah 4,11–12). Dva maziljenca, ki ju omenja Zaharija, tj. kralj in veliki duhovnik, sta imenovana »oljki« (4,3.11–12: »Ob strani stojita dve oljki, ena na desni strani oljnice in druga na njeni levi. /.../ ‚Kaj pomenita ti dve oljki na desni strani svečnika in na njegovi levi?‘ /.../ ‚Kaj pomenita dve oljni veji, ki spuščata olje skozi dve zlati cevki?‘«). Pravičnik je pod Božjo zaščito in je »kakor zeleneča oljka / v hiši Božji« (Ps 52(51),10); krivičnež »kakor oljka otrese svoje cvetje« (Job 15,33); božjemu častilcu je obljubljen: »... tvoji otroci bodo kakor oljne mladike / okrog tvoje mize.« (Ps 128(127),3); obet ponovnega razcveta Izraela po vrnitvi k Bogu: »Njegovi poganjki se bodo razvejali, / veličasten bo kakor oljka ...« (Oz 14,7); veliki duhovnik Simon je »kakor oljka, polna sadežev, / kakor cipresa, ki se pne v oblake« (Sir 50,10); obilen pridelek žita, vina in olja je znamenje Božje naklonjenosti in blagostanja dežele (Oz 2,24: »Zemlja bo uslišala žito, vino in olje ...«; Jl 2,19: »Glejte, pošiljam vam / žita, vina in olja, / in se boste sitili z njim«); po izgradnji templja Bog obljublja: »In trta in smokva, granatovec in oljno drevo še naprej ne obrodijo? Od tega dne bom blagoslavljal!« (Ag 2,19).

V Novi zavezi so oljke rabljene ob Jezusovem slovesnem prihodu v Jeruzalem. Evangelista Matej in Marko poročata o vejicah, ki so jih mladi razgrinjali po tleh: »Zelo veliko ljudi iz množice je razgrnilo na pot svoje plašče, drugi pa so lomili veje z dreves in jih razgrinjali na pot.« (Mt 21,8); »Veliko ljudi je razgrnilo na pot svoje plašče, drugi pa veje, ki so jih odlomili na poljih« (Mr 11,8). Najbrž so ga ob prihodu pozdravljali z oljnimi vejicami, morda tudi s palmovimi; ker se je to dogajalo blizu Oljske gore, se domneva, da je šlo za oljne vejice. Oljska gora severno od Jeruzalema je v Novi zavezi sicer omenjena devetkrat (Mt 21,1; 24,3; 26,30; Mk 11,1; 13,3; 14,26; Lk 13,37; 22,39; Jn 8,1).

Preden je Juda izdal Jezusa, je ta molil na kraju Getsemani med oljkami (Mt 26,36–46; Mr 14,32–42; Lk 22,39–46).

Marija Magdalena je Jezusu mazilila noge z mazilnim oljem in jih obrisala s svojimi lasmi (Mt 26,6–13; Mr 14,3–9; Lk 7,36–50); mazilno olje so imele s seboj žene, ki so na velikonočno jutro šle h Kristusovemu grobu, da bi mazilile truplo (Mr 16,1).

V *Pismu Rimljanom* (11,17–18) Pavel človeka primerja z divjo oljko: »Če pa so bile nekatere veje odlomljene in si bil ti, divja oljka, vcepljen na njihovo mesto in si postal deležen mastnosti oljčne korenine, se ne prevzemaj na račun vej. Če pa se prevzemaš, vedi, da ne nosiš ti korenine, ampak korenina nosi tebe.« Odnos med pogani in kristjani je ponazoril s primerjavo med žlahtno in divjo oljko: »Če si bil torej ti odsekan z divje oljke, ki si ji po naravi pripadal, in bil proti naravi vcepljen na žlahtno oljko, koliko bolj bodo ti, ki so iste narave, vcepljeni na lastno oljko!« (Rim 11,24).

Omenja se tudi v *Razodetju* (11,3–4): »Toda dvema svojima pričama bom naročil, naj prerokujeta tisoč dvesto šestdeset dni, oblečeni v raševino.‘ To sta dve oljki in dva svečnika, ki stojita pred Gospodarjem zemlje.«

V krščanstvu je bila oljka simbol miru v spomin na oljčno vejico, ki jo je golobica ob koncu vesoljnega potopa prinesla nazaj Noetu (1 Mz 8,11); vejica je bila sporočilo, da je božja jeza pomirjena in da se je začelo obdobje nove zaveze. K uveljavitvi je verjetno pripomoglo dejstvo, da je bila ta simbolika v rabi že v rimsko-grški antiki. V krščanstvu ima zelo raznolik pomen: simbolizira Kristusa, usmiljenost, pravičnost in pravičnike, zmago, mir, blagoslov, spravo in pomiritev med Bogom in ljudmi, poštenje in nedolžnost, rodovitnost in plodnost nasploh in v dobrih delih idr.

V starokrščanski umetnosti najdemo oljke in oljčne vejice na upodobitvah v katakombah in na nagrobnikih, kjer nakazujejo večni mir in pokoj, v katerega so vstopili umrli, pa tudi rešitev duše pred smrtjo. Pozneje je golobica z oljčno vejico pogosto znamenje duše preminulega, ki se je spravil z Bogom. Včasih na upodobitvah Marijinega oznanjenja nadangel Gabrijel drži v rokah oljčno vejico. Oljčna vejica in venec spadata k atributom personifikacije miru (*Pax*), vejica je atribut personifikacij vrlin sloge (složnost; *Concordia*), blagosti (dobrodelnost; *Clementia*) in personifikacije slave (*Fama*). Po izročilu naj bi bil Jezusov križ iz oljkovega in cedrovega lesa; včasih se je raba oljčne vejice zamenjevala s palmovo vejo in po eni od legend je Adamov in Evin sin Set potoval v raj, da bi za svojega očeta izprosil olje usmiljenja.

Olje je v krščanstvu dobilo tudi simbolično zakramentalni pomen. Olje, pomešano z balzamom in dišavami, so začeli uporabljati kot (sveto) krizmo (gr. *χρῖσμα* /*chrísmal*, »mazilo«, iz *χρίω* /*chríōl*, »mazilim«, lat. *chrisma*) pri krstu, birmi, mašniškem posvečenju, škofovskem posvečenju, maziljenju bolnih in pri poslednjem maziljenju umirajočih. Kadar je Jezus prikazan na posodi z oljem, nakazuje trpljenje; včasih na upodobitvah drži v rokah posodico z mazilnim oljem Marija Magdalena (gl. zgoraj), najdemo pa jo tudi na upodobitvah žena, ki so na velikonočno jutro šle h Kristusovemu grobu.

V povezavi z Marijo je oljka – če se opremo na simboliko, ki jo najdemo pri cerkvenih očetih⁵⁴⁵ – simbol njene zvestobe in ljubezni do Boga, njene osrečujoče in zdravilne moči, blagoslova in miru, usmiljenja do ljudi, njene krepostnosti in lepote, ki temelji na njenih krepostih, njene stanovitnosti, zmage nad hudim duhom, blagostanja in odrešenja ter blagoslova, ki ga je prinesla z rojstvom Kristusa, njene usmiljenosti do ljudi, njene stanovitnosti v dobrem, njene zmage nad hudičem ipd. Pri cerkvenih piscih je Marija: »krasna oljka, ki je prinesla sad slave« (*Oliva speciosa, quae fructum gloriae attulit*), »plodonosna oljka, zasajena v Hiši Boga« (*Oliva fructifera, plantata in Domo Dei*), »vedno zeleneča oljka« (*Oliva perpetuo vernans*), »oljka, polna maščobe pobožnosti in sočutja« (*Oliva plena pinguetudine pietatis et compassionis*), »oljka po usmiljenju« (*Oliva per misericordiam*), »oljka, zeleneča poleti in pozimi« (*Oliva aestate & hieme virens*), »oljka, iz katere je izšla in je bila rojena resnična oljka, to je Kristus« (*Oliva, de qua processit, & nata est vera oliva, id est, Christus*), »listnata in razvejana oljka« (*Oliva frondosa, & ramosa*), »oljka zaradi usmiljenja in pobožnosti, sladka v sadu, vonjava v cvetu« (*Oliva propter misericordiam, & pietatem, dulcis in fructu, odorifera in flore*), »oljka, katere listi so besede evangelijske resnice« (*Oliva, cujus folia sunt verba Evangelicae veritatis*), »oljka, katere veje so pravični možje« (*Oliva, cujus rami sint viri justi*), »oljka vsega usmiljenja in miru in dobrote« (*Oliva totius misericordiae, & pacis, & bonitatis*), »oljka nenehne zelenosti« (*Oliva viriditatis continuae*), »oljka, katere sad je bil Kristus« (*Oliva, cujus fructus fuit Christus*), »oljka zmage, kajti prekosi in premagala je demone« (*Oliva victoriae, Daemones enim superavit, ac vicit*), »oljka, ki nikoli ni izgubila zelenosti svoje svetosti in nedolžnosti« (*Oliva, quae viriditatem suae sanctitatis, & innocentiae nunquam amisit*) ... Pisci, ki so zanj uporabili ta izraz, so: Janez Zlatousti (Krizostom; 344/349–407), Proklos iz Konstantinopla (ok. 390–446 ali 447), Janez Damaščan (ok. 650–754), Ildefonz iz Toleda (ok. 607–667), Honorij Autunski (ok. 1080–1150 ali 1151), Bernard iz Clairvauxa (ok. 1090–1153), Hugo Svetoviktorski (ok. 1097–1141), Alan iz Lilla (Alanus de Insulis; ok. 1120–1202), Rihard Svetolovrenški († po 1254), Hugo iz San Cara (Hugo Carensis; 1200–1263), Albert Veliki (1200–1280), Jakob iz Varazza (Jacobus de Voragine; 1228/1229–1298), Arnošt iz Pardubic (Ernestus Pragensis, Ernestus de Pardubiz; 1297/1300–1364), Jean le Charlier de Gerson (1363–1429), Bernardino (de) Busti (1450–1513) idr.

Za Marijo najdemo tudi naslednje vzdevke, ki so pomensko sorodni z oljko ali se nanjo navezujejo:

- a) *olea*, ki je sopomenka za *oliva*; tako jo je imenoval škof Jurij Himnograf iz Nikomedije (9. stoletje): »plodonosna oljka« (*olea frugifera*);
- b) *oleastrum*, »divja oljka«; vzdevek je uporabil Rihard Svetolovrenški († po 1254);
- c) *oleum*, »olje«: »sveto olje maziljenja« (*oleum unctionis sacrum*), »olje najbolj zaradi usmiljenja izlito zunaj svoje posode in njegova posoda je sam Kristus«

545 SALZER 1893, pp. 177–180 (Ölbaum.), 497–498 (Öl. Ölbaum).

(*oleum maxime propter misericordiam effusum extra vas suum, cujus vas est ipse Christus*), »olja usmiljenja« (*oleum misericordiae*), »olja« (*oleum*), »olja zunaj številnih lastnosti olja, in najbolj zaradi usmiljenja izlito zunaj svoje posode in njegova posoda je sam Kristus« (*oleum juxta multas proprietates olei, et maxime propter misericordiam, effusum, id est, extra vas fusum, cujus vas ipse Christus*), »olja, kajti tako kot olja ugaša in povečuje ogenj« (*oleum, quia sicut oleum exstinguit et ampliat ignem*) ...; vzdevek najdemo pri Proklu iz Konstantinopla (ok. 390–446 ali 447), Bernardu iz Clairvauxa (ok. 1090–1153), Rihardu Svetolovrenškem († po 1254), Bernardinu (de) Busti (1450–1513) idr.;

- č) *olivatum*, »oljni gaj«; vzdevek je uporabil samo Bernadino de Busti (*olivatum amoenissimum*, »nadvse prijetni/ljubki oljkov gaj«).⁵⁴⁶

Kadar se za Marijo uporablja simbolni vzdevek *oliva*, »olja«, ob njem največkrat stojijo pridevniki *fructifera*, »plodonosna«, *fecunda*, »plodna«, »plodovita«, *mitis*, »mehka«, »blaga«, *pinguis*, »mastna« = »plodna«, in *speciosa*, »krasna«, »lepa«. Tudi pri cerkvenih očetih in srednjeveških teologih je oljka skupaj s pšenico in vinsko trto znamenje blagostanja in rodovitnosti. Oljčno vejico in goloba najdemo upodobljena na emblemih, na freskah, na slikah ...; na nekaterih upodobitvah oznanjenja nadangel Gabrijel v rokah drži oljčno vejico namesto stebela lilije ali žezla; včasih na upodobitvah Kristusovega rojstva novorojenca pozdravljajo sveti in angeli z oljčnimi vejicami, angeli z oljčnimi vejicami včasih pozdravijo tudi pastirje in modre z Vzhoda itd. Včasih je oljka upodobljena kot drevo življenja v nasprotju z jablano kot drevesom izvirnega greha.

Simboliko oljke so najbolj zaznamovali naslednji odlomki: a) vrnitev golobice z oljčno vejico v kljunu k Noetu na barko (Gen 8,11); b) primerjava dragocenega dišečega olja z imenom ljubega v *Visoki pesmi* (Vp 1,2–3: »Saj je tvoja ljubezen opojnejša od vina, / opojnejša od vonja tvojih olj. / Imenitno olje je tvoje ime ...«); c) navedba med plemenitimi drevesi v *Hvalnici modrosti* (Sir 24,19: »Zrasla sem kakor palma v En Gediju, / kakor grmi vrtnic v Jerihi, / kakor lepa oljka v ravnini, / visoko sem zrasla kakor platana.«). To potrjujejo tudi srednjeveški pisci, kot sta Konrad Megengerški (ok. 1309–1374) v delu *Das Buch der Natur*, v katerem je 33. poglavje četrte knjige posvetil divji oljki (*Von dem wilden ölpaum*), 34. poglavje pa oljki (*Von dem ölpaum*), pa Rihard Svetolovrenški († po 1254), ki je izrecno poudaril, da sta simbol Marije in golob z oljčno vejico kot »ptica miru« in sama oljčna vejica kot »znamenje miru«. Ta simbolika se je ohranila vse do danes.

Oljka oz. oljčna vejica je tudi atribut nekaterih svetnic in svetnikov. Imajo jo: apostol Barnaba; sv. Viktor iz Egipta (tudi Viktor iz Damaska ali Viktor iz Siene; † 160 ali 177); sv. Korona oz. Stefana (njeno poimenovanje izhaja iz legendarnega izročila, pravega imena ne poznamo; † 160 ali 177), ki je utrpela mučeniško

546 MARRACCI 1710, pp. 477–481 (oliva); BOURASSÉ 1862–1866, 10, coll. 41–48.

smrt, ker je oskrbela umirajočega Viktorja iz Egipta – po izročilu so jo usmrtili z razčvetverjenjem, tako, da so jo privezali med dve upognjeni oljki; sv. Irena Rim-ska († ok. 288), mučenka, po izročilu žena sv. Kastula, ki jo upodablja z oljčno vejico in stekleničko mazilnega olja (ker je oskrbela sv. Sebastijana); sv. Pantaleon (sreda 3. stoletja–ok. 305), ki ga upodablja privezanega na oljko, ker je na njej utrpel mučeniško smrt; sv. Oliva iz Salerna (ok. 448–463), mučenka, ki jo navadno upodablja z oljčno vejico in s križem v rokah (gl. tudi njeno ime); sv. Valburga (ok. 710–779/780), ker je od l. 1042 izpod relikviarija z njenimi posmrtnimi ostanki vsako leto od oktobra do konca februarja iztekala tekočina, ki so jo imenovali Valburgino olje oz. olje sv. Valburge (to so zbirali romarji, ki so se tja zgrinjali z vseh strani), zato jo upodablja s stekleničko olja; sv. Bruno iz Kölna (1027/1035–1101), ki ga včasih upodablja s tremi oljčnimi vejicami; sv. Peter Nolasko (tudi: iz Nolaska; ok. 1182/1189–1249); sv. Bernard Tolomei (1272–1348), ki je utemeljil samostan Monte Oliveto (1319) in ustanovil red olivetancev; sv. Kajetan iz Tiene (1480–1547), ustanovitelj reda teatincev (1524); idr. Na starejših upodobitvah ima personifikacija Pravičnosti (*Iustitia*) v rokah namesto meča oljčno vejico.⁵⁴⁷

c) Božanska znanilka miru: lat. *Divina Nuntia pacis*. Fajdiga je pri zapisu naredil napako,⁵⁴⁸ ker je emblemem prepisal iz Pasconijevega opisa:⁵⁴⁹ *Divina Nuntia pacis*, »Božanska znanilka/glasnica miru«. Na vseh drugih primerih emblemov najdemo zapis *Divinae nuntia pacis*, »Znanilka božanskega/božjega miru«. Vprašanje pa je, ali gre za napako pri prepisu ali je p. Atanazij Hafner, ki je besedilo pripravil, to nomenoma tako preoblikoval. Emblemski napis ponuja nekaj aluzije na antičnega pesnika Lukrecija, ki je v svojem epu *O naravi sveta* (6, 77) zapisal verz: *in mentes hominum divinae nuntia formae*. Tertulijan v svojem spisu *Proti valentinijancem* (2,4) pravi, da golobica navadno predstavlja Kristusa (*Christum columba demonstrare solita est*), in zanjo zapiše, da je že od začetka glasnica božanskega/božjega miru (*a primordio divinae pacis praeco*).⁵⁵⁰

Joachim Camerarius je v svoji zbirki simbolov in emblemov, ki je pod naslovom *Štiri stotnije simbolov in emblemov* (*Symbolorum et emblematum centuriae quatuor*) izšla v Mainzu l. 1677, kot 59. primer predstavil emblemem z motom *Divinae nuncia*

547 PRAGENSI (A PARDUBITZ) 1651; ARESI–NEMMICH 1702, pp. 469–480; BOSCH 1702; GINTHER 1726; MENZEL 1854–1856, II, pp. 166–170 (Oel); PITRA 1855; FLEMMING 1971a; NITZ 1992c; DÜRIG 1992b idr.

548 ASFP, Fajdiga, *Bosnia Seraphica* 1777, p. 703.

549 PASCONI 1746, p. 148.

550 Tertullianus, *Adversus Valentinianos* 2,4: *Christum columba demonstrare solita est, serpens vero temptare; illa et a primordio divinae pacis praeco, ille a primordio divinae imaginis praeco*. Gl. <https://www.thelatinlibrary.com/tertullian/tertullian.valentinianos.shtml>; <https://scaife.perseus.org/reader/urn:cts:latinLit:stoa0275.stoa008.opp-lat1:1-5/>; https://www.tertullian.org/articles/riley_val/riley_02_text.htm.

pacis, ki vsebinsko povsem ustreza svetogorskemu emblemu.⁵⁵¹ Golobica, ki jo je Noe poslal z barke in se vrača k njej z oljčno vejico v kljunu, je simbol zaveze med Bogom in ljudmi ter namiguje na novo zavezo in odrešenje po Kristusu (v 16. in 17. stoletju pogost motiv na medaljah), in Camerarius tudi pojasni ozadje. Omenja poročili Plinija (gl. zgoraj) in Ajlijana (9, 2) o golobih glasnikih (pismoonošah), dalje zgodbo o Noetu in izpuščenih golobici, simboliko oljčne vejice, ki je simbol večnega miru in nepokvarljivosti (po Avguštinu, *O krščanskem nauku* 9,16), na koncu pa kratko predstavi poznejši odmev. Končno pojasni pomen emblema, namreč da »na enak način Bog po Svetem Duhu prosilcem ponuja svoj mir in svojo milost in to zaradi presvete zasluge Kristusa«. Na svetogorskem emblemu je ta vloga prenesena na Marijo.⁵⁵²

č) **Kraljica neba:** gl. § I, pogl. VII., pod »Kraljica neba«; emblem IV. pod »krona«; emblem XIII.

EMBLEM XV.

Simbolika: a) **Estera**, b) **Ahasver**, c) **načelek**, č) **Kraljica neba in zemlje**, d) **krona**

a) **Estera:** Estera, osrednja junakinja *Esterine knjige*,⁵⁵³ »novele judovske diaspore iz obdobja perzijske nadoblasti«, je bila mlada Judinja, ki je namesto kraljice Vašti (o njej gl. razlago XXXV. emblema) postala žena kralja Ahasvérja. Na pobudo svojega rednika Mordehaja, sicer izgnanega Juda, ki je živel na dvoru perzijskega kralja Kserksa v Suzi, je posredovala pri kralju in preprečila načrtovano uničenje svojega ljudstva. Zato so Judje 14. in 15. dan v mesecu adarju praznovali *purim*, praznik v spomin na to, kako sta Estera in Mordehaj rešila Jude (*purim* v akadščini pomeni »žreb«, ker so hoteli zarotniki na čelu s Hamanom dan uničenja Judov določiti z žrebom). Avtor *Esterine knjige*, ki se je ohranila v dveh verzijah, hebrejski in daljši grški (z bolj izrazito poudarjenim teološkim sporočilom), ni znan; domnevno jo je napisal neki izobraženi Jud, ki je živel v vzhodni diaspori. Čas nastanka postavljajo v 3. stoletje pr. Kr. Glede zgodovinskega dela ostaja odprtih veliko vprašanj, vendar pa delo nima zgodovinskega značaja, ampak prej literarnega in deloma tudi legendarnega

551 CAMERARIUS 1677, III, pp. 118–119.

552 Gl. tudi CAMERARIUS 1587 (2009), pp. 32, 429; HENKEL–SCHÖNE 2013, col. 856–857.

553 GINTHER 1726, c. 4. n. 2; c. 5. n. 3; c. 6. n. 6; c. 36. n. 4.; c. 64. n. 3 (Estera); KREUSER 1868, p. 72 (Esther); SALZER 1893, pp. 473–476 (Esther. Gerte des Ahasverus.); RÉAU 1955–1959, II, I, 1956, p. 335 (Esther); EISSFELDT 1964, pp. 684–692; WEBER 1968; MOORE 1992; WHITE CRAWFORD–GREENSPOON 2003; DAY 2005; DAY 2007; HALEVY 2007, pp. 515–518; SEIBERT 2007, pp. 104–105 (Esther); MAIER 2009, pp. 355–357; WAHL 2009, pp. 53–57; MACCHI 2013, pp. 627–633; ZENGER 2016.

(izvor judovskega praznika *purim*) in močno simbolnega.⁵⁵⁴ V običajni tipološki predpodobi je Marija kot kraljica Salomonova nevesta na prestolu ali zaročenka iz *Visoke pesmi*. Občasno pa sta njeni predpodobi tudi Salomonova mati Batšeba, ki ji Salomon odkaže prostor na desni od prestola (1 Kr 2,13 in nasl.), in Estera, ki jo Ahasvér postavi za kraljico (Est 2,17).

– **Estera je z upognjenim kolenom vpricho kralja Ahasvérja okrašena s kraljevim načelkom:** gl. Est 1–18, še zlasti 1–3. Motiv emblema je vzet iz drugega poglavja *Esterine knjige*, ki opisuje, kako je Estera postala kraljica in si jo je kralj Ahasver izbral namesto zavržene Vaští: »In zgodilo se je, da je Estera našla naklonjenost v očeh vseh, ki so jo videli. Tako so vzeli Estero h kralju Ahasvérju v njegovo kraljevo palačo v desetem mesecu, to je v mesecu tébetu, v sedmem letu njegovega kraljevanja. Kralj je vzljubil Estero bolj kot vse druge žene in našla je milost in naklonjenost pred njim, bolj kot vse mladenke. Posadil ji je kraljevsko krono na glavo in jo naredil za kraljico namesto Vaští. Potem je kralj napravil veliko gostijo vsem svojim knezom in služabnikom, gostijo Esteri na čast, pokrajinam je naklonil davčni popust in s kraljevsko darežljivostjo razdelil darove« (Est 2,15–18).

V marijanski simboliki je Estera predpodoba Marije, saj Marija prevzema vlogo priprošnjice pri svojem sinu, tako kot je za svoje ljudstvo prosila Estera pri kralju Ahasvérju.

b) Ahasvérja: Ime Ahasvér izhaja iz judovske predkrščanske tradicije; izpeljano iz staroperzijske oblike *hšayāršan*, ki pomeni »vladar junakom«, »vladar nad junaki«; v hebrejščino je bila beseda prevzeta kot *'Ahašvērōš* (*'Ahašwērōš*), v aramejščino kot *Ahšweruš*, v grščino kot Ἀσουήρος in v latinščino kot *Ahasuerus* ali *Ahasverus*; v *Vulgati* najdemo tudi obliko *Assuerus*. Verjetno gre za splošno oznako kraljevega dostojanstva, ki jo v Svetem pismu najdemo v več knjigah in se je uporabljala za različne osebe. V *Esterini knjigi* omenjeni Ahasvér (Est 1,1: »Bilo je v dneh Ahasvérja, tistega Ahasvérja, ki je kraljeval od Indije do Etiopije nad sto sedemindvajsetimi pokrajinami.«; idr.) naj bi bil perzijski kralj Kserks I. (ok. 516–465, vladal 486–465 pr. Kr.), po drugi domnevi njegov naslednik Artakserks I. (vladal 465–424 pr. Kr.); vendar gre najverjetneje za Kserksa I. Pri natančnejši določitvi bi pomagal kak točnejši podatek (morda o njegovi invaziji na Grčijo), vendar pisec o kralju ne navaja nobenih podatkov, ampak se v celoti osredini na Esterino zgodbo. Iz zapisa v *Ezrovi*

554 Za komentar k *Esterini knjigi* ter podatke o zgodovinskem ozadju knjige in njenih akterjih gl. HOSCHANDER 1923; SHEA 1976; YAMAUCHI 1980; VAN DER KLAAW–LEBRAM 1982; MÜLLER–KAISER–LOADER 1992, pp. 199–280; MENAŠE 1994, 140 135, 292, 295; ZENGER 1995; BUSH 1996, pp. 270–498; DOROTHY 1997; NEUSNER–GREEN 2002 (1996), p. 207; WHITE CRAWFORD–GREENSPOON 2003; VILCHEZ LINDEZ 2004, pp. 130–316; BRÜNENBERG–BUSSWOLDER 2006a; CONTI 2008, pp. 374–399; CARRUTHERS 2008; WAHL 2009; WINN LEITH 2011; DAVIDOVICH 2013; ODEN–DI BERARDINO IDR. 2013; HAMILTON 2013 (2001), pp. 531–554; QUEEN–SUTHERLAND 2016, pp. 187–494; EGO 2017; YAMAUCHI–PHILLIPS 2017 (2010), pp. 355–508; MACCHI 2018; HOLT 2021; MACCHI 2021; BEZOLD 2023; BIANCHI 2023, pp. 153–172; KALIMI 2023; LLEWELLYN–JONES 2023.

knjigi (Ezr 4,4–7) bi bilo mogoče sklepati, da je Ahasvér vladal med Darejem I. in Artakserksom I., kar ustreza obdobju Kserksa I.

Perzijski kralj Kserks I. je kot vladar nasledil svojega očeta Dareja I. (Velikega; 549–486 pr. Kr., vladal v obdobju 522–486 pr. Kr.), iz zgodovine pa je najbolj znan po zatrtju uporov v Egiptu (484 pr. Kr.) in Babiloniji (481 pr. Kr.) ter po invaziji na Grčijo, s katero je nadaljeval osvajalsko politiko svojega očeta, ki se je končala s porazi v bitkah pri Salamini septembra 480 in pri Platajah l. 479 pr. Kr. Epigrafskih virov za obdobje Kserksove vladavine je malo; večina se nanaša na obdobje vladavine njegovega očeta Dareja I. Velikega; med grškimi viri sta pomembna zgodovinarja Herodot (490/480–ok. 425 pr. Kr.; Kserksa je predstavil kot arogantnega, nestanovitnega, precej neučinkovitega in slabega odločevalca, ki je preziral dobre nasvete) in Ktezias (pozno 5., zgodnje 4. stoletje pr. Kr., avtor *Perzijske zgodovine*), svojevrsten vir pa je Ajshilova tragedija *Peržani*.

Težava je tudi, kako zgodovinsko povezati Kserksa I. in Estero. Kserks I. je bil sicer zelo dovteten za čare nežnejšega spola; bil je poročen s kraljico Amestris – ki je bila po poročilih antičnih zgodovinarjev (Herodot, *Zgodbe* 7,114; 9,112) razvpita po svoji krutosti –, s katero je imel šest otrok, ob njej pa še vrsto ljubic in priležnic, s katerimi je imel vsaj še pet otrok. O drugih kraljicah viri ne poročajo; malo verjetno pa je, da bi se perzijski kralj poročil z žensko judovskega rodu.⁵⁵⁵

V *Ezrovi knjigi* ni enotnega mnenja, kdo naj bi bil omenjeni kralj; ali perzijski kralj Kambiz II. (558–522 pr. Kr., sin Kira II.), ki je kot sedmi vladar ahajmenidske dinastije vladal v obdobju 529–522 pr. Kr., ali pa Kserks I. (Ezr 4,6 »V dneh Ahasvérjevega kraljevanja so na začetku njegovega kraljevanja Judovi sovražniki napisali obtožbo zoper prebivalce Juda in Jeruzalema.«).

Po *Danijelovi knjigi* naj bi bil Ahasvér oče »Dareja, Kserksovega sina, iz rodbine Medijcev« (Dan 9,1: »V prvem letu Dareja, Kserksovega sina, iz rodbine Medijcev, ki je kraljeval nad kraljestvom Kaldejcev ...«). Omenjeni Darej naj bi bil star 62 let; strokovnjaki ga enačijo ali z Astiagom (medijski kralj, vladal v obdobju 585–550 pr. Kr.) ali z utemeljiteljem in prvim vladarjem medijskega kraljestva Kiaksarom I. (vladal ok. 768–715 pr. Kr.). Imen Darej ali Kserks Medijci niso nikoli nosili.

V *Tobitovi knjigi* se omenja kralj Ahiahár (ime najdemo v Sinajskem kodeksu; *Codex Sinaiticus*), kralj Medije, ki bi lahko bil tudi omenjeni Ahasvér, tj. Kserks I., a ni zanesljivo (Tob 14,15: »Pred smrtjo je še videl in slišal za razdejanje Niniv in videl, kako so meščane odgnali v suženjstvo v Medijo; zaslužnil jih je Ahiahár, kralj Medije ...«).

Pisec *Esterine knjige* piše izključno o perzijski in judovski zgodovini; grške zgodovine se ne dotakne. Začne z opisom gostije v tretjem letu Ahasverjeve vladavine: »... kralj Ahasvér ... je v tretjem letu svojega kraljevanja napravil vsem svojim

555 Za osnovne podatke o zgodovini Medije in Perzije ter posameznih omenjenih vladarjev gl. EBELING 1928; OLMSTEAD 1948; BURY–COOK–ADCOCK 1964; HINZ 1983a; HINZ 1983b; GERSHEWITCH 1985; BRIANT 1996; BRIANT 2002; CURTIS–SIMPSON 2010; LEWELLYN–JONES 2013; WATERS 2014.

knezom in služabnikom gostijo ...» (Est 1,3). Gostija je zanj zgolj politični ukrep, od katerega bo potencialno imel koristi. Priprava gostij, kakršna je opisana v *Esterini knjigi*, je zgodovinsko izpričana, tako kot tudi nekatera druga dejstva, ki jih najdemo v besedilu (princeze kot posvetovalno telo, priklanjanje kralju; žalna obleka se ne nosi na dvoru; obešanje kot smrtna kazen; vera v srečne in nesrečne dneve; oblačenje kraljevih dobrodelnikov v kraljevo opravo; kraljevi kurirji s kraljevimi sporočili itd.). Ahasvér je sicer predstavljen kot čustveno in psihološko precej pusta oseba, kot nekdo, ki ga skrbi za čast in se zlahka pusti manipulirati; je pa obenem opisan tudi kot zelo impulziven, nepotrpežljiv, temperamenten, dojemljiv za čutne čare – zgodovinar Herodot omenja, da je skušal imeti afero z bratovo ženo in da je imel afero z lastno hčerko (*Zgodbe* 9, 108–113) – in muhast, v čemer ustreza zgodovinskemu Kserksu, kakor ga opisujejo grški viri (Herodot, *Zgodbe* 7,9; Ajshil, *Peržani* 467 in nasl.).

V *Esterini knjigi* so kot viri omenjeni samo medijski in perzijski letopisi (Est 10,1–2: »Kralj Ahasvér je naložil davek deželi in pomorskim otokom. Vsa njegova silna in močna dela kakor tudi natančno poročilo o veličini, h kateri je povzdignil Mordohaja, so zapisana v knjigi letopisov medijskih in perzijskih kraljev.«) in kraljevanje Ahasvérja je opisano kot oblast »od Indije do Etiopije nad sto sedemindvajsetimi pokrajina-mi« (Est 1,1), kar potrdi v nadaljevanju še enkrat: »... so pisali Judom, namestnikom, načelnikom in poglavarjem sto sedemindvajsetih pokrajin od Indije do Etiopije ...« (Est 8,9). Vloga Judov v širšem zgodovinskem dogajanju tega obdobja je bila zanemarljiva; a navedbe v *Esterini knjigi* se omejujejo zgolj in samo na odnose z Judi (zamenjava Vašit z Estero; Esterine zasluge za rešitev Judov pred pobojem in uničenjem, ki ga je načrtoval Haman). Knjiga je sicer polna nedoslednosti, a skriva v sebi neko zgodovinsko jedro, kot celoto jo lahko vendarle označimo kot zgodovinsko fikcijo.⁵⁵⁶

Ahasvérja navadno upodablja na prestolu, ki je včasih privzdignjen, v kraljevski opravi (bodisi antičnih bodisi sodobnih vladarjev), s krono in žezlom, od poznega srednjega veka naprej v orientalski opravi.⁵⁵⁷

V priljubljeni urbani legendi je Ahasvér sicer ime popotnega Juda, obsojenega na večno vdanje, ki se vsakih 100 let povrne na starost 30 let. Legenda je nastala v 13. stoletju; najstarejša ohranjena pisana vira sta kronika za l. 1223 sicer neznanega cistercijanskega meniha iz samostana Sv. Marije iz Ferrare ter *Velika kronika* benediktinca Mateja Pariškega (ok. 1200–1259). Legenda združuje različne legendarne in apokrifne

556 Za dodatne vire o zgodovini Perzije, Kserksu in odnosu med Perzijo in Judi gl. GINTHER 1726, c. 2. n. 2; c. 3. n. 4.; c. 8. n. 1. (Ahasvér); MENZEL 1854–1856, I, pp. 41–45 (Ahasver); SALZER 1893, pp. 473–476 (Esther. Gerte des Ahasverus); HOSCHANDER 1923, pp. 42–80; OLMSTEAD 1931, pp. 611–624; RÉAU 1955–1959, II, I, 1956, p. 338 (Assuérus); MORGENSTERN 1956–1960; OLMSTEAD 1959, p. 395; PATON 1964 (1908); WEBER 1968; HAUG-VON WILCKENS 1968; SHEA 1976; LEVIT-TAWIL 1983; McCULLOUGH 1985; KELLER 1987, 212–213 (Esther); DANDAMAEV 1989; YAMAUCHI 1992; BERQUIST 1995; SCHMIDT-SCHMIDT 1995, pp. 235–236; YAMAUCHI 1996; LEVENSON 1997; FOX 2001; WIESEHÖFER 2001; BRIANT 2002; YAMAUCHI 2006; FECHNER 2007; LONGMAN-ENNS 2008, pp. 8–11; GALIT 2011; GERSTENBERGER 2011; LLEWELLYN-JONES 2013; WATERS 2014; MÜLLNER-JOCHUM-BORTFELD 2019; LLEWELLYN-JONES 2021; LLEWELLYN-JONES 2023.

557 WEBER 1968.

zgodbe, npr.: Elijevega sina; apostola Janeza, za katerega se je – ker ga je imel Jezus najraje – med apostoli govorilo, da ne bo umrl (Jn 21,23); sužnja Malha, ki mu je apostol Peter na Oljski gori, ko so Jezusa prijeli, odsekal uho (Jn 18,4–10); služabnika, ki je Jezusa ob spraševanju pred velikim duhovnikom udaril po licu (Jn 18,22). V 16. stoletju je bila legenda zelo razširjena na območju zahodnega Sredozemlja.⁵⁵⁸

c) okrašena s kraljevim načelkom: Diadem ali načelek je izvorno star orientalski naglavni okras predvsem vladarjev in vladaric v obliki načelne poveze iz blaga ali izdelan iz dragocene kovine in okrašen z okrasnimi kamni. V antični mitologiji so diadem nosile predvsem boginje: Hera (Junona), Afrodita (Venera), Demetra (Cere-ra), Artemida (Diana) in Hestija (Vesta). Na Vzhodu je bil vladarski simbol, ki ga je od vzhodnjaških vladarjev prevzel Aleksander Veliki; pozneje so ga nosili tudi rimski cesarji in v Bizancu se je iz njega razvila krona. Vse do visokega srednjega veka sta diadem in krona včasih sopomenki; pozneje so ga nosile predvsem ženske, dvojni diademi so bili krone nekaterih bizantinskih cesaric. Na upodobitvah od zgodnjega krščanstva naprej ga pogosto nosijo angeli, veliki duhovniki, vladarji, cesarji in cesarice, svetnice in ženske visokega stanu.

V Svetem pismu se diadem omenja osemkrat (Ps 89,40; Jdt 10,3; 16,8; EstG 3,17; 1 Mkb 6,15; Mdr 5,16; Sir 11,5; 47,6), izrecno v *Esterini knjigi*, kjer Ahasvér da Esteri diadem, ona pa s tem postane njegova zakonska družica: »Kralj se je zaljubil v Estero, ugajala mu je bolj kot vsa druga dekleta in dal ji je diadem svoje zakonske družice« (EstG 3,17). Načelek se omenja sedemkrat (2 Mz 29,6; 39,30; 3 Mz 8,9; 2 Sam 1,10; 2 Kr 11,12; 2 Krn 23,11; Ezk 23,42).⁵⁵⁹

č) Kraljica neba in zemlje: O Mariji kot Kraljici neba gl. § I, pogl. VII, pod »Kraljico neba«, in § II, pogl. XVIII, emblem IV, pod »krona«.⁵⁶⁰

d) In posadil ji je kraljevsko krono na glavo: gl. Est 2,17: *et amavit eam rex plus quam omnes mulieres habuitque gratiam et misericordiam coram eo super omnes mulieres et posuit diadema regni in capite eius fecitque eam regnare in loco Vasthi*, »Kralj je vzljubil Estero bolj kot vse druge žene in našla je milost in naklonjenost pred njim, bolj kot vse mladenke. Posadil ji je kraljevsko krono na glavo in jo naredil za kraljico namesto Vaští.«

O simboliki krone gl. pojasnilo k emblemoma I (pod »venec/krona«) in IV (pod »krona«).

558 MENZEL 1854–1856, I, pp. 41–45 (Ahasver); FECHNER 2007.

559 ALFÖLDI 1935; UNGER 1938a; KLEWITZ 1968; GALLING 1977, pp. 257, 283, 287–290 (Diadem); KERRN-LILLESØ 1986; MAYER 1998; LINTON 2007; SEIBERT 2007, p. 77 (Diadem); KRETSCHMER 2008, p. 82 (Diadem).

560 Gl. tudi BURGER 1937; DU MANOIR 1959, *passim*; FRÉNAUD 1959; WELLEN 1971; STEIGERWALD 1975; NILGEN 1981; FASTENRATH 1991; FAUTH 1991; TSCHOCHNER 1991; HUEBNER–JANOTA–MAAS-EWERD 1993.

EMBLEM XVI.

Simbolika: a) gora, b) Horeb, c) goreči grm, č) ogenj, plamen, d) Kraljica in Gospa veselja

a) **gora:** O simboliki gore gl. komentar k emblemu VII pod »zelo visoko goro«.

b) **Horeb:** Ime Horeb je starozavezno, sicer redkeje, a največkrat v *Peteroknjižju* (Pentatevh) rabljeno poimenovanje za goro Sinaj. Mesta, kjer je uporabljeno, so: 2 Mz 3,1; 17,6; 33,6; 5 Mz 1,2.6.19; 4,10.15; 5,2; 9,8; 18,16; 28,69; 1 Kr 8,9; 19,8; 2 Krn 5,10; Ps 106(105),19; Mal 3,22; Sir 48,7. Dvakrat je imenovan Božja gora Horeb (2 Mz 3,1: »... je prišel k Božji gori Horeb.«; 1 Kr 19,8: »... potoval štirideset dni in štirideset noči do Božje gore Horeb.«), enkrat gora Horeb (2 Mz 33,6: »In Izraelovi sinovi niso nosili nobenega okrasja od gore Horeb naprej.«). Ime Horeb (hebr. הָרֵב *horev*) ali gora Horeb (hebr. הַר הָרֵב *har hōrev*) morda izhaja iz samostalnika הָרֵב *horev*, kar v hebrejščini pomeni »opustošenje«, »puščava«, »pušča«, ki je kot občno ime (apelativ) postal lastno krajevno ime; gora namreč po svojih geografskih lastnostih temu poimenovanju povsem ustreza.

Ime Sinaj, ki se večinoma pojavlja v Stari zavezi (največkrat v *Peteroknjižju*), se v Svetem pismu pojavlja v treh različicah:

- a) samo Sinaj (2 Mz 16,1; 5 Mz 33,2; Sod 5,5; Ps 68(67),9.18; Jdt 5,14; Sir 48,7; Gal 4,25);
- b) Sinajska gora (2 Mz 19,11.18.20.23; 24,16: 31,18; 34,2.4.29.32; 3 Mz 7,38; 25,1; 26,46; 37,34; 4 Mz 3,1; 4 Mz 28,6; Neh 9,13; Apd 7,30.38; Gal 4,24);
- c) Sinajska puščava (2 Mz 19,1.2; 3 Mz 7,38; 4 Mz 1,1.19; 3,4.14; 9,1.5; 10,12; 26,64; 33,15.16).

V Novi zavezi je ime uporabljeno štirikrat (Apd 7,30.38; Gal 4,24.25). Enkrat se omenja kot Gospodova gora (4 Mz 10,33), samo v *Sirahovi knjigi* pa se obe imeni navajata skupaj (Sir 48,7: »Ti si na Sinaju poslušal očitke, na Horebu kazenske razsodbe.«). Horeb ali Sinaj je mesto stika Boga z ljudmi, mesto teofanij v različnih oblikah, kraj, kjer se Bog razodeva Izraelcem; številni dogodki *Peteroknjižja* potekajo ob Sinaju ali na njem. Tu je Bog Mojzesa poklical po imenu in se mu prikazal v gorečem grmu ter mu naročil, naj izpelje Izraelce iz egiptovske sužnosti (2 Mz 3,1–12); v neobljudene predele Sinaja so prišli Izraelci tretji mesec po odhodu iz Egipta; tu je kraj, kjer je bila sklenjena zaveza med Bogom in Izraelci, tu je Mojzes prejel deset zapovedi in postavil, ki je določala zakone, pravila in navodila Izraelcem na poti v obljubljeni deželi; tu je Mojzes iz skale priklical izvir za Izraelce, ki so trpeli žejo (2 Mz 17,1–7); tu so Izraelci taborili, ko je Mojzes odšel na goro (2 Mz 19–20); sem se je zatekel prerok Elija na begu pred kraljico Jezabelo (1 Kr 19,1–9), tu je doživel srečanje z Bogom, dobil naročilo, naj mazili »Hazaéla za

kralja nad Arámom« (1 Kr 19,15–18), in tu je Elizej postal njegov učenec (1 Kr 19,19–21).

Glede na svetopisemske opise leži v puščavi; Sveto pismo jo umesti v Midian; Mojzes je namreč prišel do Horeba, ko je pasel drobnico svojega tasta Jitra, midjanskega duhovnika (2 Mz 3,1). Obe poimenovanji še danes sprožata pomisleke in dvome, ali gre za isto goro; tudi glede lokacije ni enotnega mnenja in v iskanje pravega Sinaja in/oz. Horeba je bilo usmerjenih veliko raziskav (z različnimi rezultati in poskusi identifikacije). Po sprejetem izročilu je to 2285 m visoka gora Sinaj na jugu Sinajskega polotoka, v arabščini imenovana Ġabal Mūsā, »Mojzesova gora«.⁵⁶¹

c) Gospod nekoč prikazal Mojzesu v plamenu žarečega ognja sredi grma (oganj, plamen, goreči grm): gl. 2 Mz 2,23–4,17. Goreči grm⁵⁶² je simbol Božje navzočnosti. V podobi grma, ki je gorel, pa ni zgorel, se je Mojzesu na gori Horeb, ko je pasel črede svojega tasta Jitra, prikazal Bog, ki se je predstavil z besedami: »Jaz sem, ki sem« (2 Mz 3,1–15) in ga z obljubo rešitve Izraelcev iz egiptovske sužnosti poslal v Egipt, da pa bi mu Izraelci verjeli, mu je dal palico (2 Mz 4,1–17), ki se je, ko jo je vrgel na tla, spremenila v kačo.

Svojevrstno vlogo ima trnov grm v Jotámovi basni v *Knjigi sodnikov* (9,7–15). Po basni so drevesa hotela imeti kralja. Izbirala so med različnimi kandidati in kandidat-kami (oljka, smokva, vinska trta), a nihče ni hotel sprejeti te odgovornosti, na koncu pa so oblast ponudila trnovemu grmu (»In vsa drevesa so rekla trnovemu grmu: »Pridi ti, kralj nad nami!«), ki ni imel nič proti, a je dejal: »Če me zares mazilite, da kraljujem nad vami, / tedaj pridite in si poiščite zavetje v moji senci! / Če ne, naj plane oganj iz trnja / in použije libanonske cedre.«

561 GRAETZ 1878; NOTH 1948, *passim*; LUCCHESI PALLI–HOFFSCHOLTE 1968b; CHILDS 1974, pp. 227–638 (Introduction to the Sinai Traditions); ZUBER 1975; PERLITT 1977; CHILDS 1979, pp. 161–179 (Exodus); DAVIES 1979a, pp. 10–12, 15, 23–24, 27–28, 30, 32–33, 37–41, 43–46, 48–50, 52–58, 60–69, 76, 85, 87, 89, 95 (op. 17), 98 (op. 26), 99 (op. 2 in 7), 100 (op. 21 in 23), 104 (op. 78), 105 (op. 93), 106 (op. 2), 107 (op. 1), 108 (op. 9), 109 (op. 7), 111 (op. 33) (Sinai); DAVIES 1979b; GRABNER–HAIDER–KRAŠOVEC 1984, p. 319 (Horeb); MAIBERGER 1984; NOTH 1984; KNAUF 1988; DAVIES 1992; HOUTMAN 1993, 1996, I, pp. 116–122; BAR–YOSEF–OREN 1993; PERLITT 1994; VAN SETERS 1994; NIEHAUS 1995; SCHMIDT 1995b; FREVEL 1996; OSWALD 1998; MAIBERGER 1999; MAIBERGER–DOHMEN 1999; TIMM 2000; KÖCKERT–BLUM 2001; HEID 2003; HOFFMEIER 2005; MEYERS 2005, pp. 124–208 (Part II. Sinai and Covenant – Exodus 15:22–24:18); LIPSCHITZ–SPERLING–GIBSON–FREEDMAN 2007; ANDERSEN 2009; BUTLER 2009 (2017), p. 138; MACDONALD 2010, pp. 88, 100, 123, 178, 196–197, 199, 203, 345, 370, 617, 717; LEUENBERGER 2011, pp. 10–33 (Jhwhs Herkunft aus dem Süden. Archäologische Befunde – biblische Überlieferungen – historische Korrelationen); ARNOLD 2014, *passim*, zlasti pp. 99–115 (Exodus, book of); 48, 103, 104, 132, 179, 181 (Mount Horeb); 9, 18, 59–61, 81, 99, 103–104, 107, 110–113, 118, 121, 125, 151 (Mount Sinai); CARLSON 2014; DOZEMAN–EVANS–LOHR 2014, *passim*; SOMMER 2015; LEVIN 2016b; ROLLSTON 2016; COOGAN–CHAPMAN 2018, pp. 48, 90, 108, 167, 177, 270–271, 295 (Sinai, Mount); 50, 90, 177, 271, 294, 295 (Horeb, Mount); OSWALD 2018.

562 MENZEL 1854–1856, I, pp. 160–161 (Busch); KREUSER 1868, pp. 54–55; GILLEN 1951; SMITH 1968; BADURINA 1979, pp. 242–243 (Goruči grm); MENAŠE 1994, p. 292 (Mojzes pred gorečim grmom); SCHMIDT–SCHMIDT 1995, p. 232; KRETSCHMER 2008, p. 84 (Dornbusch); BUTZER–JACOB 2021, pp. 114–115 (Dorn/Dornbusch/Dornausziehen; ChW); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, p. 229 (grm).

Goreči grm ima raznoliko ikonografsko simboliko: je predpodoba Izraelcev, ki po trpljenju v suženjstvu v Egiptu izidejo živi, rešeni in močni; je predpodoba Kristusa, ki kot človek trpi, a ostaja v svoji božanski naravi nepoškodovan; je pa tudi predpodoba Marije, ki je z rojstvom Kristusa postala mati, a je njeno devišтво ostalo nedotaknjeno. Vir za simboliko večnega Marijinega devišťva kot gorečega grma je delo Gregorja iz Nise (ok. 335/340–po 394) *O Mojzesovem življenju*, ki navaja, da je bila iz Device rojena luč, ne da bi izgubila svoje devišťvo. Posredovalci te simbolike so bili še Efreim Sirski (ok. 306–373), Izidor Seviljski (ok. 560–636; *Vprašanja k Stari zavezi*), Walafrid Strabon (807–849), Hraban Maver (ok. 780–856) in drugi. Je pa lahko goreči grm tudi predpodoba Cerkve, ki kljub preganjanjem skozi čas ostaja nepoškodovana.

Goreči grm je lahko upodobljen tudi kot drevo; na vrhu drevesa je včasih lik Boga Očeta v podobi človeka ali angela, lahko pa je simbolno upodobljena samo Božja roka, ki sega iz oblaka nad grmom ali drevesom. Nekatere upodobitve prikazujejo, kako v ognju žari vsa gora Horeb. Ob grmu je največkrat upodobljen Mojzes s sezutimi sandali, ker mu je Bog ukazal, naj se sezuje, ker stoji na svetih tleh (2 Mz 3,5: »Bog je rekel: ‚Ne hodi sem! Sezuj si sandale z nog, kajti kraj, kjer stojiš, je sveta zemlja!‘«), največkrat so ob njem ovce, ki se pasejo; včasih Mojzes drži v rokah zvitek, s čimer je nakazano njegovo poslanstvo v Egipt, pogosto tudi palica, ki se spreminja v kačo, včasih Mojzesov pes, ki laja na grm.

Simbolika gorečega grma je povezana s temami Kristusovega učlovečenja: motiv Jesejeve korenine, Marijino oznanjenje, Jezusovo rojstvo, Jezusove preizkušnje, vstali Kristus pred Marijo Magdaleno idr.

Že od karolinške dobe naprej se je prikazanje Boga pred Mojzesom v podobi gorečega grma preneslo tudi na Marijo, ki je včasih upodobljena na vrhu grma ali drevesa v drevesni krošnji, včasih sama, včasih z Jezusom; simbolika je pogosta tudi v himnah in sekvencah. Včasih je ob Mariji upodobljen Mojzes z gorečim grmom, lahko je Marija Vnebovzeta v gorečem trnovem grmu, pa Marija Kraljica angelov v gorečem trnovem grmu ipd. Goreči grm je ostal priljubljen marijanski simbol vse tja do 18. stoletja.

Kot zanimivost: v srednjem veku so romarjem v Jeruzalemu kazali relikvije nezgo-relega grma. Trnov grm je sicer atribut rimskega častnika in mučenca sv. Ahacija iz Armenije († ok. 140), ki naj bi bil po legendarnem izročilu skupaj z deset tisoč vojaki bičan s trnovimi vejami in križan na Araratu.

č) ogenj, plamen: Ogenj ima zelo široko simboliko;⁵⁶³ je ena od štirih prvin sveta in njegova simbolika izhaja iz njegove toplote, svetlobe, barve in drugih fizikalnih

563 MENZEL 1854–1856, I, pp. 281–284, 293; HELLER 1962, pp. 75–78; FORSTNER 1967, pp. 80–84 (Feuer); HAMP–BERGMAN–KRECHER 1974; URECH 1974, pp. 69–70 (Feuer); LURKER 1978, pp. 95–97; BADURINA 1979, pp. 549 (Stup od ognja), 581 (Vatra i plamen); GRABNER–HAIDER–KRAŠOVEC 1984, p. 512 (ogjenj); FRÜCHTEL 1994, pp. 361–392 (Das Symbol des Feuers); HUTTER–REISER–REIFENBERG–HARTINGER 1995; SCHÖPFLIN 2007; KRETSCHMER 2008, pp. 135–136 (Flamme); SEIBERT 2007, p. 114 (Feuer); GROHMANN 2013; BUTZER–JACOB 2021, pp. 176–179 (Feuer/Flamme; AH).

lastnosti, pa tudi iz njegove moči v pozitivnem in negativnem pomenu. Igra bistveno vlogo v človeškem življenju in je v mnogih kulturah veljal za svetega. Je simbol božje moči, uma, ustvarjalnosti, življenja, očiščenja (v pravem in prenesenem pomenu), poboljšanja in tudi veselja; v negativnem pomenu je lahko simbol sodbe, kazni, jeze, uničenja, trpljenja in pekla.

Po antičnem verovanju so ljudje do njega prišli s krajo (mit o Prometeju); vrhovni bog Zevs (Jupiter) je oborožen s streljo; ogenj je kljub svoji uničevalni moči veljal za očiščujoči in oživlajoči element ...

Tudi v Svetem pismu je vloga ognja ambivalentna: njegova raba in simbolika sta lahko:

- a) pozitivni, npr. v vsakdanjem življenju kot vir svetlobe in toplote, kot vir za pripravo hrane, v rokodelstvu ter v verskem čaščenju pri darovanju in žrtvovanju (žgalne daritve), v teofanijah (oganj kot spremljevalni pojav) in v metaforičnem prispodobnem jeziku;
- b) negativni, npr. uničevalna moč naravnega ognja in rabe ognja za uničevalne namene (npr. v vojni), ogenj kot simbol božje jeze ali kazni.

Ogenj je lahko simbol in zunanje znamenje božjega prikazanja ali navzočnosti, npr. goreča bakla ob sklenitvi zaveze z Abrahamom (1 Mz 15,17: »In glej, lonec za ogenj, iz katerega se je kadilo, in plameneča bakla sta se premikala med kosi živali.«), goreči grm pred Mojzesom na gori Sinaj/Horeb (2 Mz 3,2: »Tedaj se mu je iz sredine grma v ognjenem plamenu prikazal Gospodov angel. Pogledal je in glej, grm je gorel s plamenom, a ni zgorel.«), ogenj v Ezekielovem videnju Božjega veličastva (Ezk 1,4.13.27: »Videl sem: glej, nevihtni veter je prihajal s severa, velik oblak in plapolajoč ogenj in okrog njega sijaj; iz njegove srede nekakšno iskrenje, iz srede ognja. /.../ Med živimi bitji je bilo nekaj, kar je bilo videti kakor žareča žerjavica, kakor plamenice, ki so švigale med bitji sem in tja. Ogenj je ves sijal in iz ognja je švigal blisk. /.../ In videl sem nekaj kakor očesce sijajnika, kakor ognjen obod okoli njega, od dela, ki je bil videti kakor njegova ledja, navzgor. In od dela, ki je bil videti kakor njegova ledja, navzdol sem videl nekaj kakor ogenj in sij je bil okoli njega.«).

Lahko je simbol in znamenje Božje jeze, kazni in sodbe. Ko je Bog izgnal Adama in Evo iz edenskega vrta, je »postavil vzhodno od edenskega vrta kerube in meč, iz katerega je švigal ogenj, da bi stražili pot do drevesa življenja« (1 Mz 3,24); ob uničenju Sodome in Gomore »je Gospod storil, da sta od Gospoda, z neba, deževala na Sódomo in Gomóro žveplo in ogenj« (1 Mz 19,24), in zaradi svojih pregreh Sódoma in Gomóra in okoliška mesta »trpijo kazen večnega konja« (Jud 1,7.23); ko je Egipt zadela sedma nadloga, je »padala toča in ogenj je švigal med točo« (2 Mz 9,24); ko Izraelci negodujejo nad Bogom in Mojzesom, Bog nadnje pošlje strupene kače (v izvirniku dob. »ognjene«; 4 Mz 21,4–9); truplom odpadlih od Boga ogenj prinaša večno trpljenje (Iz 66,24: »Njihov črv ne umre in njihov ogenj ne ugasne ...«); Jobu

(1,16) sporočijo, da je »Božji ogenj padel z neba in požgal ovce in hlapce ...« Božja jeza je kakor ogenj (Ezk 22,21: »Da, zberem vas in razpiham na vas ogenj svojega besa, da se raztopite sredi njega.«; Iz 5,24: »Zato bo, kakor če ognjeni jezik požre strnje / in se vročina plamena izgubi ...«). Ogenj je uničevalno sredstvo in orožje v vojni (Joz 8,19: »Medtem ko je Józue držal iztegnjeno roko, so tekli in stopili v mesto, ga zavzeli ter mesto brž zažgali z ognjem.« idr.); za sovražnike Izraela psalmist prosi: »Kakor ogenj, ki vžiga gozd, / kakor plamen, ki ožarja gore, / tako jih preganjaj s svojim viharjem ...« (Ps 83,15–16). Z ognjem je povezana tudi čudežna rešitev mladeničev iz ognjene peči (Dan 3,19–30).

Ogenj prav tako preizkuša, dokazuje in očičuje ljudi in stvari (npr. kovine). Preizkušana čreda je popeljana čez ogenj (Zah 13,9: »Ta tretji del popeljem skoz ogenj ...«); angel kot Gospodov poslanec »je kakor topilčev ogenj, kakor lug pralcev« (Mal 3,2); »Plavž je za srebro, peč je za zlato, / srca pa preizkuša Gospod« (Prg 17,3).

Lahko je znamenje Božje bližine in navzočnosti, kar simbolizira ognjeni steber,⁵⁶⁴ ki vodi Izraelce na pohodu čez puščavo (2 Mz 13,21: »Gospod pa je hodil pred njimi podnevi v oblačnem stebru, da jih je vodil po poti, in ponoči v ognjenem stebru, da jim je svetil in so lahko hodili podnevi in ponoči.«). Lahko nakazuje izbris krivde in odpuščanje (Iz 6,6–7: »Tedaj je priletel k meni eden izmed serafov in v svoji roki držal žerjavico, ki jo je bil s kleščami vzel z oltarja. Dotaknil se je mojih ustnic in rekel: ‚Glej, tole se je dotaknilo tvojih ustnic, tvoja krivda je izbrisana, tvoj greh je odpuščen.‘«). Ogenj lahko potrdi sprejem daritve, kot v primeru Gideóna (Sod 6,21: »Iz skale je tedaj švignil ogenj in použil meso in nekvašeni kruh ...«). Konji in ognjeni vozovi pomagajo Elizeju v spopadu z Arámci (2 Kr 6,17: »In Gospod je odprl dečku oči in je videl; in glej: gora je bila polna konj in ognjenih voz okrog Elizeja.«). Ognjeni konji peljejo ognjeni voz ob Elijevem vnebovzetju (2 Kr 2,11: »Ko sta šla naprej in se grede pogovarjala, glej, se je prikazal ognjen voz in ognjeni konji ter so ju ločili; in Elija se je v viharju vzdignil v nebo.«).

Moč Božje besede je kakor ogenj (Jer 23,29: »Ali ni moja beseda kakor ogenj? govori Gospod.«) in tudi trpljenje je lahko kakor ogenj (Job 31,12: »To bi bil ogenj, ki požira do uničenja, / in bi izkoreninil vse moje imetje.«). V apokaliptičnih videnjih ogenj ponazarja božjo transcendenco (Dan 7,9–10: »Njegov prestol so bili ognjeni plameni / in njegova kolesa goreč ogenj. / Ognjena reka je tekla / in se izlivala pred njim.«); o tretjem videnju Zaharija zapiše, da bo Bog kot ognjeni zid ščitil Jeruzalem (Zah 2,9: »Sam ga bom obdajal kakor ognjen zid, govori Gospod, in bom njegova slava v njegovi sredi.«). Tudi preroki in njihova beseda so kakor ogenj (Sir 48,1: »Nato je kakor ogenj nastopil prerok Elija, / njegova beseda je žarela kakor plamenica.«). Prerok Izaija zapiše: »Izraelova luč bo postala ogenj, / njegov Sveti bo plamen, / ki bo požgal in použil njegovo trnje / in njegovo robidovje v enem dnevu« (Iz 10,17–18). Bog »vetrove dela za svoje poslanke, / za svoje služabnike plamteč ogenj« (Ps 104(103),4).

- V Novi Zavezi je ogenj lahko simbol in znamenje eshatološke sodbe, kot npr. v:
- pridigi Janeza Krstnika (Mt 3,10–11: »Vsako drevo, ki ne rodi dobrega sadu, posekajo in vržejo v ogenj. Jaz vas krščujem v vodi za spreobrnjenje; toda on, ki pride za menoj ... vas bo krstil v Svetem Duhu in ognju.«),
 - Jezusovih besedah o skušnjavah, ki vabijo v greh (Mr 9,43–49: »Če te tvoja roka pohujšuje, jo odsekaj! Bolje je zate, da prideš pohabljen v življenje, kakor da bi imel obe roki, pa bi prišel v pekleno dolino, v neugasljivi ogenj. /.../ Če te tvoje oko pohujšuje, ga iztakni! Bolje je zate, da prideš z enim očesom v Božje kraljestvo, kakor da bi imel obe očesi, pa bi bil vržen v pekleno dolino, kjer njihov črv ne umre in njihov ogenj ne ugasne. Vsakdo bo namreč z ognjem osoljen.«),
 - Jezusovi razlagi prilike o ljuljki (Mt 13,41–42: »Sin človekov bo poslal svoje angele in pobrali bodo iz njegovega kraljestva vse, kar je v spotiko, in tiste, ki ravnajo nepostavno. Vrgli jih bodo v ognjeno peč. Tam bo jok in škripanje z zobmi.«).

Pavel v *1. pismu Korinčanom* govori o eshatološkem preizkusu v ognju (1 Kor 3,13: »... delo vsakega bo postalo vidno. Razkril ga bo namreč dan, ker se bo razodel z ognjem, in ogenj bo preizkusil, kakšno je delo tega ali onega.«); enako Peter o ognju kot sredstvu preizkušnje (1 Pt 4,12: »Ljubi, ne čudite se požaru, ki prihaja nad vas, da vas preizkusi, kakor da bi se vam dogajalo kaj nenavadnega.«).

Ogenj je simbol in izvršilno sredstvo sodbe (2 Pt 3,7.10.12: »Sedanje nebo in zemljo pa ista beseda hrani za ogenj, ohranja ju za dan sodbe in pogubljenja brezbožnih ljudi. /.../ Prišel pa bo Gospodov dan kakor tat. Tedaj bo nebo s hrumom prešlo, prvine se bodo v ognju razkrojile, /.../ da čakate in pospešujete prihod Božjega dne, zaradi katerega bo nebo zaplamenelo in prešlo in se bodo prvine razžarjene topile.«), pa tudi kazni, npr. v podobi ognjenega jezera, v katerega sta bila vržena zver in lažni prerok (Raz 19,20: »Oba sta bila živa vržena v ognjeno jezero, v katerem gori žveplo.«).

Ogenj in svetloba sta tudi prvini nebeškega; ko se Kristus prikaže Janezu, ta zapiše: »... njegove oči so bile kakor ognjen plamen, noge je imel kakor v peči razbeljen bron ...« (Raz 1,14–15). Ko na binkoštni dan zbrane apostole navda Sveti Duh, se nad njihovimi glavami pojavijo plamenom podobni jeziki: »Prikazali so se jim jeziki, podobni plamenom, ki so se razdelili, in nad vsakim je obstal po eden« (Apd 2,3).

Simbolno lahko ogenj ponazarjajo razne živali, npr. feniks, ki se po mitološkem izročilu ponovno rodi iz ognja; tudi cvetni listi nekaterih cvetov spominjajo na ogenj (npr. iris). Kot znamenje moči je ogenj atribut teološke vrline vere (*fides*), ogenj na glavi znamenje vrline ljubezni (*caritas*), krivi veri oz. hereziji (*heresia*) ogenj šviga iz ust. Na upodobitvah je včasih sredi ognja dodan božji tetragram (JHWH); včasih je upodobljen posebljeni Ogenj (ki bruha ogenj kot pošast).

Ogenj je tudi simbol svetnikov in mučencev ter ima dvojni pomen: simbolizira lahko versko gorečnost (svetniki, ki so sloveli kot goreči govorniki ali kot posebej

razsvetljeni ipd.) in mučeništvo (svetniki, ki so umrli na grmadi, v razbeljeni peči ipd.) ali pa je z njim in različnimi pojavi povezano legendarno izročilo o posameznikih. Svetniki, ki so povezani z ognjem, so: sv. Tekla iz Ikonija (ok. 30–konec 1., začetek 2. stoletja), ki sta jo njen nesojeni ženin in družina ovadila kot kristjanko, zato je bila obsojena na sežig na grmadi, a se je čudežno rešila, ker so se plameni odmikali od nje, in tudi drugi poskusi usmrtnitve so se podobno čudežno izjalovili; sv. Polikarp iz Smirne (ok. 69–ok. 155), škof, ki je bil obsojen na smrt na grmadi, a mu po legendarnem izročilu plameni niso škodovali, zato so ga zabodli; sv. Eleverij (ok. 90–ok. 138), ki so ga med mučenjem vrgli v ognjeno peč, a je po dveh urah iz nje prišel nepoškodovan; sv. Martina († ok. 230), ki je bila po zavrnitvi snubitve cesarja Aleksandra Severa in zavrnitvi žrtvovanja Apolonu obsojena na bičanje, nato na smrt v areni (a se je levi niso dotaknili), nato na smrt na grmadi, ki je ugasnila, končno pa so jo obglavili; sv. Apolonija iz Aleksandrije († domnevno 249), ki je umrla na grmadi, na katero je sama skočila (tako jo tudi upodablja) in ki si jo je tudi sama pripravila; sv. Restituta († 255 ali 304), ki po izročilu ni hotela častiti poganskih bogov, zato so jo mučili, nato pa odpeljali na čoln, napolnjen s smolo, in jo zažgali, a ogenj nje ni poškodoval, je pa zajel njene mučitelje; sv. Lovrenc (Lovrenc Rimski; † 258), ki ga je rimski načelnik Hipolit zato, ker ni hotel predati cerkvenega premoženja, dal mučiti in speči na ražnju (na upodobitvah pogosto nosi gorečo dalmatiko); sv. Fruktuoz iz Tarragone († 259), škof, ki je bil usmrčen na grmadi skupaj s svojima diakonoma sv. Avgurijem in sv. Evlogijem; sv. Lucija iz Sirakuz († 284), ki so jo po legendarnem izročilu med drugim prelili z vrelin oljem in mučili z ognjem; sv. Kristina iz Bolsene (3. stoletje), ki so jo med drugim vrgli v razbeljeno peč; sv. Anton Puščavnik (tudi Anton Veliki; ok. 251–356), ki je zaščitnik zoper bolezen, imenovano »sveti ogenj« (*ignis sacer*) ali »ogenj sv. Antona«, žitno bolezen, imenovano tudi žitna kuga ali žitna božjast (ergotizem), pri kateri gre za zastrupitev z rženimi rožički, tj. s škrlatnordečo glavnico, glivo *Claviceps purpurea*, ki je zajedalka rži ter drugih žit in travnic (bolezen so poimenovali ogenj sv. Antona, ker pri njej nastopi pordečitev in luščenje kože); sv. Kolumba iz Sensa (ok. 257–273), ki so jo najprej skušali zažgati, nato pa so jo obglavili; sv. Agapit iz Prenesta (3. stoletje), ki so mu na glavo potresli žareče oglje, nato pa so ga za noge obesili nad skladovnico lesa; sv. Karitina (ok. 287–394), ki so ji na glavo vsuli razžarjeno oglje; sv. Afra († 304), ki je umrla na grmadi, narejeni okoli drevesa; sv. Anastazija iz Sirmija († 304), ki je umrla na grmadi na otoku Palmarija; sv. Irena iz Soluna († 304), ki je umrla na grmadi skupaj s sestrama Agapo in Hiono; sv. Pelagija iz Tarza (zgodnje 4. stoletje), ki je po legendi zavrnila snubitev sina cesarja Dioklecijana in nato še samega Dioklecijana, ki jo je obsodil na smrt v razbeljenem (Falarisovem) železnem biku; sv. Brigita iz Kildara (Brigita Irska; ok. 451–523; upodobljena z ognjenimi zublji na glavi); sv. Cuthbert iz Lindisfarna (ok. 635–687), katerega atributi so vidra, labod in ognjeni steber; sv. Kunigunda (ok. 980–1033), cesarica, žena cesarja Henrika II., ki je svojo nedolžnost ob obtožbi prešuštva dokazala tako, da je šla čez razbeljene lemeže (po drugi različici čez žareče oglje); sv. Hildegarda iz Bingna (ok. 1098–1179); sv. Dominik iz Španije

(ok. 1170–1221), ustanovitelj dominikancev; sv. Konrad iz Uracha (ok. 1180–1227); sv. Anton Padovanski (1188/1195–1231), katerega znamenje je bil od 14. stoletja naprej tudi (razvneti) ogenj, včasih upodobljen v njegovi roki; sv. Vincencij Ferrer (1350–1419); sv. Antonija iz Firenc (1401–1472; upodobljena z ognjenimi zublji na glavi); sv. Ignacij Lojolski (1491–1556, tudi zaradi svojega programa, povzetega v vabilu: *Ite, inflammate omnia*, »Pojdite, vžgite vse«); sv. Frančišek Ksaverij (1506–1552) idr. Kar nekaj je tudi upodobitev mladeničev iz ognjene peči in njihove čudežne rešitve (Dan 3,19–30), njihova ženska različica pa so tri sestre mučenke, sv. Menodora, Metrodora in Nimfodora, († med 305 in 311), ki niso hotele zatajiti vere in se jih po eni verziji legendarnega izročila ogenj na grmadi ni dotaknil, je pa ožgal sodnika in druge navzoče, po drugi različici pa so jih pokončali eno za drugo, Nimfodoro naj bi pretepli z razbeljenimi palicami.

Zaščitnik pred ognjem in zavetnik gasilcev je sv. Florjan († 304).

d) Kraljica in Gospa vesolja: O Mariji kot Kraljici neba gl. § I, pogl. VII, pod »Kraljico neba«, in § II, pogl. XVIII, emblem IV, pod »krona«. ⁵⁶⁵

– **Kraj, kjer stojiš, je sveta zemlja:** gl. 2 Mz 3,5: *at ille ne adpropies inquit huc solve calciamentum de pedibus tuis locus enim in quo stas terra sancta est*, »Bog je rekel: «Ne hōdi sem! Sezuj si sandale z nog, kajti kraj, kjer stojiš, je sveta zemlja!»

EMBLEM XVII.

Simbolika: a) Abigajila, b) David, c) prestol

a) Abigájila, ki se je vrgla na tla pred kraljem Davidom ob kraljevem prestolu: Za zgodbo o Abigájili, Nabalovi ženi, pozneje ženi kralja Davida, gl. 1 Sam 25,1–44; 27,3; 30,5; 2 Sam 2,2; 3,3. Abigájila (lat. *Abigail*, gr Αβιγαία /*Abigatal*, hebr. אַבִּיגַיִל /*a'vigajill*; zloženka iz אָבִי *av*, »(moj) Oče«, in korena גִּיל *gil*, »vriskati«, »veseliti se«, »ukati«, pomen: »moj oče vriska/se veseli«) je bila modra žena premožnega kmeta Nabala, ki je nastopala kot glavna oseba v nenadnem sporu med Nabalom in Davidom; Davida je ustavila, da se ni maščeval njenemu možu Nabalu (1 Sam 25,2–37), in po Nabalovi smrti jo je David vzel za ženo (1 Sam 25,38–43). Sledila mu je v Gat (1 Sam 27,3), v Ciklagu so jo zajeli Amalečani (1 Sam 30,3.5), a jo je David rešil (1 Sam 30,3.18); v Hebrónu je Davidu rodila sina Kilába in nato Daniela (1 Krn 3,1). Abigájilino ravnanje in govorjenje nakazuje, da gre za preudarno in retorično zelo spretno osebo, za nekakšen prototip idealne žene in modre ženske, za skoraj preroško osebo,

565 GL. tudi BURGER 1937; DU MANOIR 1959, *passim*; FRÉNAUD 1959; WELLEN 1971; STEIGERWALD 1975; NILGEN 1981; FASTENRATH 1991; FAUTH 1991; TSCHOCHNER 1991; HUEBNER–JANOTA–MAAS–EWERD 1993.

medtem ko njen prvi mož, sicer zelo premožna in vplivna oseba, ni predstavljen v preveč pozitivni luči. Njen drugi zakon, z Davidom, ji je omogočil ter zagotavljal družbeni vzpon in politično podporo. Poleg nje se v Svetem pismu omenjata še: Abigála, Naháseva hči, sestra Joábove matere Cerúje, mati Amasá(ja) (2 Sam 17,25), in istoimenska Davidova sestra (1 Kr 2,16: »... in sedmi David. Njihovi sestri sta bili Cerúja in Abigájila.«), za katero ni znano, kdo je bil njen oče. Srečanje Abigájile in Davida je bilo pogosto tematika umetniških del renesančnega in postrenesančnega obdobja. Simbolno izstopa njena posredniška vloga med Nabalom in Davidom, s čimer je predpoda Marije kot priprošnjice za ljudi pri Sinu in Bogu Očetu.⁵⁶⁶

b) pred kraljem Davidom: David (דָּוִד *dāwid*, »ljubljeni«, »ljubljenec«, gr. Δαυίδ, lat. *Davidus*, *David*) je starozavezna predpoda in vzor kraljev, ki velja za prvega in najpomembnejšega kralja Judov in Izraelcev, za enega najpomembnejših vladarjev in za najpomembnejšega Kristusovega prednika, ki v sebi združuje srečo in nesrečo, kreposti in napake kraljev; njegov vzpon se je začel z zmago v spopadu s Filistejcem Goljatom, znan pa je bil tudi po dojemljivosti za čare nežnejšega spola. Vladal je skupaj 40 let, od tega sedem let v Hebronu in 33 let v Jeruzalemu, približno v obdobju 1000–961 pr. Kr. Kljub pomislekom, ali gre za zgodovinsko ali za legendarno osebo, epigrafski viri potrjujejo obstoj kraljevske hiše in dinastije. Njegovo zgodovino poznamo iz *Samuelovih knjig* in začetka *1. knjige kraljev* (Savel, David, Davidov vzpon na kraljevi prestol, dogajanje na Davidovem kraljevem dvoru), omenja pa se tudi v *Kroniškah knjigah*, v knjigah prerokov in v *Psalmih*; v Stari zavezi je omenjen več kot 800-krat, v Novi zavezi pa 59-krat. Zgodovina njegove vladavine in vloga v zgodovini Izraela sta temeljito znanstveno obdelani.⁵⁶⁷

V umetnosti je pogosto predstavljen kot psalmist, kot predpevec, s krono, škr-latnim plaščem in (zlato) harfo. Davidov triumfalni pohod z Goljatovo glavo velja za predpoda Kristusovega slovesnega vstopa v Jeruzalem, njegova pokora za predpoda Kristusove stiske na Oljski gori. Že v katakombah so ga upodabljali kot mladega pastirja, pozneje na vratih katedral kot enega tistih, ki pripravljajo prihod Odrašenika. Pogost je motiv Davida kot mladega pastirja, ki premaga Goljata, s

566 WYSS 1954; BORCHERT 1962, col. 12; KOEPLIN 1968; WYSS 1968; LEVENSON 1978; LEVENSON-HALPERN 1980; GUNN 1989, pp. 93, 96–101, 147, 154, 156; SCHEARING 1992; MENAŠE 1994, p. 295 (Jelovškova upodobitev *Abigaila pred Davidom* kot eden od štirih velikih prizorov, v katerih nastopajo Marijine starozavezne predhodnice v kupoli Brezmadežni posvečene kapelice na Sladki gori); KEEL 1997, pp. 243–306; BECHMANN 2001; VAN WOLDE 2002; FISCHER 2003, pp. 45–61; DIETRICH 2004, pp. 142, 160, 248, 251; EMMERICH 2007; SCHMIDT 2008; PEETZ 2008; SOLVANG-BAUMGARTEN IDR. 2009; McENTIRE-PREGILL 2016.

567 MENZEL 1854–1856, I, pp. 203 (David), 495–497 (König); WYSS 1954; RÉAU 1955–1959, II, I, 1956, pp. 253–286 (David); CARLSON 1964; WYSS 1968; RED. 1970c; SEYBOLD 1972; URECH 1974, p. 48 (David); CARLSON-RINGGREN 1978; SINCLAIR-THOMA 1981; LECHNER 1994b; DIETRICH 1997; SEYBOLD-RINGGREN-FABRY 1997; SCHIPPER 1999; DE PURY-RÖMER 2000; MCKENZIE 2000; HALPERN 2001; DIETRICH-HERKOMMER 2003; ISSER 2003; DIETRICH 2004; FINKELSTEIN-SILBERMAN 2006; SEIBERT 2007, pp. 75–76 (David); FISCHER 2009; DIETRICH 2016; McENTIRE-PREGILL 2016; ANDERSON 2018; BERNHARDT 2020; WIEMER 2022.

čimer je postal simbol zmage in zmagovalca. Zlasti v obdobju italijanske renesanse je bil simbol moškega ponosa, nekakšen prototip zmagovalca in zmagovalnih čustev: ponosa in gospodovalnosti, nasprotno pa tudi obžalovanja in razočaranja. Upodobitve Davidovega kesanja (navadno na kolenih) izhajajo iz nekaterih epizod iz njegovega življenja, ko se je kesal (ali bil primoran kesati) za svoje napačne odločitve, pa tudi iz 51. psalma: »Izkaži mi milost, o Bog, po svoji dobroti, / po obilnosti svojega usmiljenja izbriši moje pregrehe! Popolnoma me operi moje krivde, / mojega greha me očisti!« (Ps 51(50),3–4).

Davidovi simboli so: lev kot kralj živali in znamenje kraljevskega dostojanstva, pa tudi spomin na leva, ki ga je ubil kot mlad pastir, kar pove Samuelu, preden se spopade z Goljatom (1 Sam 17,34–36: »David pa je rekel Savlu: ‚Tvoj hlapec je pasel drobnico svojega očeta. Če je prišel lev ali medved in odnesel jagnje iz črede, sem tekel za njim, ga udaril in rešil jagnje iz njegovega žrela. Če pa se je vzdignil nadme, sem ga zgrabil za grivo, ga udaril in usmrtil. Tvoj služabnik je pobil tako leva kot medveda in ta neobrezani Filistejec bo kakor eden izmed njiju, ker je zasmehoval bojne vrste živega Boga!‘«); prača, s katero je ubil Goljata (ta je pogosto upodobljena nepristno); Goljatov meč; harfa; psalter. Včasih je anahronistično upodobljen, ko udarja na zvonec ure, včasih, kako piše psalme, pogosto s kraljevo krono na glavi; če je na podnožju, na katerem stoji, podoba Kentavra, to namiguje na njegove zunajzakonske zveze z različnimi ženskami. Ker mu pripisujejo številne psalme, je pogosto upodobljen v okrasnih inicialkah rokopisov srednjeveških psalterjev, pa tudi v bibličnih ilustracijah se najdejo celo sklopi upodobitev ter cikli v stenskem slikarstvu in kiparstvu.

Pogoste so simbolne upodobitve, kjer nastopa kot simbol Kristusa, kot Kristusov prednik, kot prerok, pa tudi kot alegorija kreposti; včasih pooseblja svet in svetovno harmonijo (ko igra na liro), obdajajo pa ga personifikacije štirih letnih časov, štirih prvin in štirih temperamentov. Kot začetnika štirih dob sveta ga omenja Izidor Seviljski v svojih *Etimologijah* (*Quarta aetas. [13] David ann. XL.*). V poznem srednjem veku najdemo tudi upodobitve Davidovega stolpa (*Turris Davidica cum propugnaculis*), stolpa s tisoč ščiti, ki je lahko samostojna upodobitev ali del motiva zaklenjeni vrt (*hortus conclusus*), izhaja pa iz simbolike *Visoke pesmi* (4,4): »Kakor Davidov stolp je tvoj vrat, / sezidan v plasteh; / tisoč zaslonov visi na njem, / sami ščiti junakov.« V profani umetnosti David nastopa kot eden od dobrih junakov, kot idealna podoba vrlega viteza, kot zaščitnik in zavetnik mojstrov pevcev ter kot predstavnik glasbe.⁵⁶⁸

c) ob kraljevem prestolu: gl. razlago k emblemu X. pod »prestol«. Drugače kot pri predpodobi Salomonovega prestola (Marija kot Sedež modrosti) ni v umetnosti nobene neposredne povezave med Davidovim prestolom in Marijo. Morda povezava izhaja iz nekaterih odlomkov, npr.: »Oblast se bo širila / in miru ne bo konca / na Davidovem prestolu in v njegovem kraljestvu« (Iz 9,6), še zlasti pa: »Ta bo velik in se

568 NITZ 1989.

bo imenoval Sin Najvišjega. Gospod Bog mu bo dal prestol njegovega očeta Davida in kraljeval bo v Jakobovi hiši vekomaj ...« (Lk 1,32–33). Verjetno je v obljubi večnega gospostva Davidu zajet tudi njegov potomec in naslednik Salomon, ta obljuba pa še toliko bolj velja za Kristusa kot »Salomona« Nove zaveze. David se zato včasih pojavlja na upodobitvah Salomonovega prestola skupaj s sinom; včasih je upodobljen kot pisec psalmov ob personifikacijah dobrote, zvestobe, pravičnosti in miru (gl. Ps 85(84),11: »Dobrota in zvestoba se bosta srečali, / pravičnost in mir se bosta poljubila.«), pa s harfo ob vznožju stopnic k Salomonovemu prestolu itd.⁵⁶⁹

– **Uslišal sem tvoj glas in se ozrl nate:** gl. 1 Kr 25,35 *suscepit ergo David de manu eius omnia quae adtulerat ei dixitque ei vade pacifice in domum tuam ecce audivi vocem tuam et honoravi faciem tuam*, »In David je vzel iz njene roke, kar mu je prinesla, njej pa je rekel: ,Pojdi v miru v svojo hišo! Glej, uslišal sem tvoj glas in se ozrl nate.‘«

– **srédnica bodi za svet: ali bo osirotel:** lat. *interpone preces: Orbis, aut orbus erit*. Gre za zelo težko prevedljivo besedno igro, ki pomeni: »Marija, bodi priprošnjica in posrednica za svet: kajti ali bo svet res svet (*Orbis*; tj. bo obstal, če boš zanj prosila in posredovala) ali pa bo postal prazen (*orbus*).

EMBLEM XVIII.

Simbolika: a) roka (iz oblakov), b) oblak(i), c) trst(ika), č) knjiga (življenja)

a) roko, obdano z oblaki: Božja (ali Gospodova) roka (*manus Dei* ali *Domini*), tudi Božja (ali Gospodova) desnica (*dextera Dei* ali *Domini*), včasih Gospodov laketa (*brachium Domini*) simbolizira Božjo moč, navzočnost, odobritev, privolitev, pa tudi posredovanje. Roke⁵⁷⁰ in obraz so najbolj vidni deli človeškega telesa; roke so obenem

569 Gl. tudi LECHNER 1994b; RUDNIG 2006.

570 MENZEL 1854–1856, I, pp. 82–83 (Arm), 368–371 (Hand); KREUSER 1868, pp. 83 (Finger Gottes), 102–103 (Hand Gottes); DHORME 1923; MANIGK 1930; DE CHAPEAUROUGE 1984, pp. 27–30 (Hand); HELLER 1962, pp. 23–24 (Arm), 100–103 (Hand); FORSTNER 1967, pp. 365–368 (Finger, Hand, Arm); RED.–JURSCH 1970; SCHILLER 1971–1972, I, pp. 7, 19, 32, 43–47, 77, 92, 134, 137–139, 148–151; II, pp. 36, 49–51, 121–122, 161, 167, 193; WESSEL 1971; KEEL 1972, *passim*; KEEL 1974; URECH 1974, pp. 91–93 (Hand); LURKER 1978, pp. 31–32 (Arm), 128–130 (Hand); BADURINA 1979, pp. 174 (Božja roka), 515 (Ruka); HELFMEYER 1980; KÖTZSCHE 1984; GROSS–SPEYER 1985; ACKROYD–BERGMAN–VON SODEN 1986; FORSTNER 1986, p. 335 (Finger, Hand, Arm); FRÜCHTEL 1994, pp. 166–184 (Das Symbol der Hand); HUTTER–SCHENKER 1995; SCHROER–STAUBLI 2001, pp. 171–173 (With a Mighty Hand and an Outstretched Arm); SCHROER–STAUBLI 2005, pp. 171–204 (»Mit starker Hand and ausgestreckten Arm«); SEIBERT 2007, pp. 39 (Arm), 136 (Hand Gottes); KRETSCHMER 2008, pp. 38–39 (Arm), 177–178 (Hand); WAGNER 2007a; WAGNER 2007b; WERBLOWSKY–SCHOLEM–ROTH 2007; KEEL–UEHLINGER 2010, p. 270; BUTZER–JACOB 2021, pp. 255–256 (Hand/Finger; CN); HÖRISCH 2021, pp. 146–158 (Die Hand Gottes); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 751–756 (roka).

najdejavnejši in najbolj osnoven, primaren telesni del oz. »orodje« ter posrednik med človekom in njegovim okoljem. Roka je simbol moči, mogočnosti, dejavne pomoči, stvariteljske dejavnosti, pa tudi zaščite, povezave in zveze, dlan ali roka je lahko kraljevski simbol, znamenje in sredstvo obvladovanja, v svetopisemskem in krščanskem izročilu je simbol moči in prevlade, delovanja in vplivanja (kogar se dotakne, vanj preide božanska moč); lahko je tudi simbol sodniške oblasti, simbol vsestranskega delovanja; roka s svojim dotikom nakazuje izpolnitev ali neposredno povezavo; kot kretnja lahko nakazuje pot ali smer; lahko je znamenje grožnje, strahu ali predaje ... V prenesenem pomenu je predvsem znamenje dejanja. Desna roka, ki se uporablja pogosteje (tudi večina ljudi je desničarjev), je postala spretnejša in močnejša ter ima na splošno nalogo, da rokuje z orodji, orožjem idr., zato je zgodaj postala simbol poštenosti, odkritosti, iskrenosti, časti in zahvale (pozneje jo najdemo na sodnih žezlih in na mejnih kamnih). Roka je eden najpomembnejših in najstarejših jezikovnih ter prisposodbnih simbolov za Božjo moč, pa tudi za Božjo zavezo in njegovo posredovanje.

V Svetem pismu (v hebrejščini beseda *yād* pomeni tako »roka« kot tudi »moč«⁵⁷¹) je roka simbol nevidnega Boga, simbol njegove volje, moči in vsemogočnosti, njegovega poseganja v življenje in delovanje ljudi; izraža Božjo voljo ali namen v najširšem pomenu besede, z njo ustvarja, blagoslavlja, varuje, ukazuje, grozi, kaže, sprejema, zavrača ... Kadar je v Stari zavezi omenjena Božja roka, predstavlja Boga v njegovi moči, nakazuje njegovo prisotnost in njegovo vselej učinkovito delovanje. V Svetem pismu roka med drugim izraža, ponazarja ali simbolizira:

- stvariteljsko delovanje Boga (2 Mz 15,17: »... v svetišču, Gospod, ki so ga postavile tvoje roke.«; Jer 32,17: »'Oh, Gospod Bog! Glej, ti si s svojo veliko močjo in z iztegnjenim laktom naredil nebo in zemljo ...'«; Iz 45,12: »Bog pravi: ... jaz sem s svojimi rokami razprostrl nebo ...'«; nebesni svod sporoča »o delu njegovih rok« (Ps 19(18),2));
- Božjo moč in vsemogočnost, pa tudi Božjo jezo (Iz 30,30: »Gospod pa bo dal slišati svoj veličastni glas in pokazal svoj laket, ki se bo spuščal, s srdito pretnjo ...«);
- podelitev posebne moči in zaščite (1 Kr 18,46: »Nadelijem pa je bila Gospodova roka ...«; Ezk 3,14: »... močna je bila Gospodova roka nad menoj.«);
- naklanjanje posebnega spoznanja (Iz 8,11: »Da, tako mi je rekel Gospod, ko me je držal za roko in me svaril, da ne bi hodil po poti tega ljudstva ...«);
- podporo in pomoč izbrancem (Iz 52,9: »... ki je Mojzesovo desnico vodil / s svojim veličastnim laktom ...«; Ps 89(88),21–22: »Našel sem Davida, svojega služabnika, / s svojim svetim oljem sem ga mazilil, / da bi bila moja roka trdna z njim, / da bi ga krepil tudi moj laket.«);
- usmiljenje (Ps 79(78),11: »Naj pride do tebe ujetnikovo vzdihovanje, / po veličastnosti svojega lakta naredi, da bodo na smrt obsojeni preživeli.«);

571 ACKROYD–BERGMAN–VON SODEN 1986; WAGNER 2007a; WAGNER 2007b.

- razsodbo (Iz 51,5: »... moji lakti bodo sodili ljudstva ...«);
- poseg v dogajanje in pomoč (Ps 139(138),10: »... tudi tam bi me vodila tvoja roka, / držala bi me tvoja desnica.«);
- moč (Job 36,32: »Svoje roke si pokriva z bliskom ...«; 1 Petr 5,6: »Ponižajte se pod močno Božjo roko, da vas ob svojem času poviša.«);
- gospostvo (5 Mz 32,39: »... nihče se ne more rešiti iz moje roke.«; Ps 95(94),4: »V njegovi roki so brezna zemlje«; Hebr 10,31: »Strašno je pasti v roke živega Boga.«);
- grožnja (2 Mz 7,4: »Faraon vaju ne bo poslušal, zato položim roko na Egipt in izpeljem svoje čete, svoje ljudstvo, Izraelove sinove ...«);
- udarec (2 Mz 3,20: »Zato bom iztegnil svojo roko in udaril Egipt z vsemi čudežnimi deli, ki jih bom storil sredi njega ...«);
- izročitev (2 Mz 21,13: »Če ni prežal nanj, temveč mu ga je Bog dal v roke, ti bom določil kraj, kamor lahko uteče.«).

Bog z roko:

- zbira ljudi: (Iz 40,11: »Kakor pastir pase svojo čredo, / jo zbira s svojim laktom ...«);
- varuje izraelsko ljudstvo in ga izpeljuje iz Egipta (5 Mz 4,34: »... z močno roko, z iztegnjenim laktom ...«; 5 Mz 5,15: »Spominjaj se, da si bil suženj v egiptovski deželi in te je Gospod, tvoj Bog, od tam izpeljal z močno roko in z iztegnjenim laktom!«; 5 Mz 7,19: »... velikih preizkušenj, ki so jih videle tvoje oči, in znamenj in čudežev, močne roke in iztegnjenega lakta, s katerimi te je izpeljal Gospod, tvoj Bog!«; 5 Mz 11,2: »Spoznajte torej danes ... pouk Gospoda, svojega Boga, njegovo veličino, njegovo močno roko in iztegnjeni laketi ...«; 5 Mz 26,8: »Gospod nas je izpeljal iz Egipta z močno roko in z iztegnjenim laktom ...«; Jer 32,21: »Izpeljal si svoje ljudstvo Izraela iz egiptovske dežele z znamenji in s čudeži, z močno roko in z iztegnjenim laktom ...«; Ps 136(135),12: »... z močno roko in z iztegnjenim laktom ...«);
- se dviga v boj zoper sile teme in kaosa (Ps 89(88),11: »... s svojim močnim laktom si razkropil svoje sovražnike ...«; Ps 89,14: »Tvoj je laketi junaške sile, / močna je tvoja roka, tvoja desnica se dviga.«; Iz 51,9: »Zbúdi se, zbúdi, obleci moč, / laketi Gospodov!«);
- uniči sovražnika (2 Mz 15,4–6: »Tvoja desnica, Gospod, se blešči od moči, / tvoja desnica, Gospod, drobi sovražnika.«);
- vzbuja strah (Mz 15,16: »Zajela sta jih groza in trepet; / pred veličino tvoje roke molčijo kot kamen ...«);
- daje zaščito (Iz 8,11: »Kajti Gospodova roka bo počivala na tej gori. [sc. na Sionu]« Ps 139(138),5: »Zadaj in spredaj me obdajaš / in name polagaš svojo roko.«);

- zakriva (2 Mz 33,22: »Ko bom potem odmaknil roko, me boš videl v hrbet, mojega obličja pa ne more videti nihče.«);
- blagoslavlja in podpira (1 Kr 18,46: »Nad Elijem pa je bila Gospodova roka ...«);
- podarja (1 Krn 29,14 (David v molitvi): »Saj je od tebe vse in iz tvoje roke smo ti dali.«);
- kaznuje (Ps 75,9: »Zares, v Gospodovih rokah je čaša ...«);
- ukazuje (Iz 49,22: »Glej, svojo roko bom vzdignil proti narodom, svoje znamenje bom zavihtel proti ljudstvom ...«);
- prisega (5 Mz 32,41: »Ko nabrusim blisk svojega meča / in moja roka seže po sodbi ...«).

Roko izteza nad svojim ljudstvom (Iz 65,2: »Ves dan sem iztegoval svoje roke / proti upornemu ljudstvu ...«), z njo piše (1 Krn 28,19: »Vse to mi je pojasnil v zapisu iz Gospodove roke – vsa dela tega načrta.«; 2 Mz 31,18: »In ko je nehal govoriti z Mojzesom na Sinajski gori, mu je dal dve plošči pričevanja, kamniti plošči, ki ju je popisal Božji prst.«), piše na roki (Iz 49,16: »Glej, na obe dlani sem te napisal, / tvoje obzidje je vedno pred menoj.«). Božja roka na apneni steni palače kralja Belšacárja med gostijo napiše: *mené, mené, tekél, perés* (Dan 5,5). Bog tudi razgalja roko (Iz 52,10: »Gospod je razgalil svoj sveti laket / pred očmi vseh narodov ...«); Izaija neposredno nagovarja Božjo roko, kot da gre za osebo (Iz 51,9: »Zbúdi se, zbúdi, obleci moč, / laket Gospodov!«).

V Novi zavezi je simbolika roke uporabljena za delovanje in predstavitev človeka (Mt 6,3: »Kadar pa ti daješ miloščino, naj ne ve tvoja levica, kaj dela tvoja desnica.«). Omenja se pri blagoslovu, prisegi, ozdravljenju, posvetitvi, nastopu službe oz. funkcije (polaganje rok) in oblasti (Lk 24,50: »Povzdignil je roke in jih blagoslovil.«; Mk 5,23: »Pridi in položi roke nanjo, da ozdravi in ostane pri življenju!«; 1 Tim 4,14: »Ne zanemarjaj milostnega daru, ki je v tebi in ti je bil dan po preroštvu, ko je zbor starešin položil roke nate.«).

Božja roka tudi v Novi zavezi nakazuje navzočnost in mogočnost Boga (Lk 1,66: »In vsi, ki so zanje slišali, so si jih vtisnili v svoje srce in govorili: ‚Kaj neki bo ta otrok?‘ Gospodova roka je bila namreč z njim.«; Jn 10,29: »Moj Oče, ki mi jih je dal, je večji od vseh, in nihče jih ne more iztrgati iz Očetove roke.«; Apd 11,21: »Gospodova roka je bila z njimi in veliko ljudi se je spreobrnilo h Gospodu in sprejelo vero.«; Apd 13,11: »Glej, udarila te bo Gospodova roka, oslepel boš in nekaj časa ne boš videl sonca!«, varuje in rešuje (Apd 11,21: »Gospodova roka je bila z njimi in veliko ljudi se je spreobrnilo h Gospodu in sprejelo vero.«). Božjo moč, ki jo simbolizira njegova roka, omeni tudi Marija v svoji hvalnici (Lk 1,46–55): »Moč je pokazal s svojo roko, / razkropil je tiste, ki so ošabni v mislih svojega srca« (Lk 1,51). Ko evangelist Janez (12,38) zapiše: »... da se je izpolnila beseda, ki jo je izrekel prerok Izaija: Gospod, kdo je veroval našemu oznanjevanju, in Gospodova roka, komu se je razodela?«, govori o Kristusu. Jezus je pred vnebohodom

povzdignil roke in blagoslovil učence (Lk 24,50–53), po vnebohodu pa je sedel na Božjo desnico (Mr 16,19: »Potem ko je Gospod Jezus govoril z njimi, je bil vzet v nebo in je sédel na Božjo desnico.«

V *Razodetju* Sin človekov v desnici drži sedem zvezd (Raz 1,16). Roka v *Razodetju* kaže tudi na angelsko navzočnost (Raz 8,4: »In dim kadil se je po angelovi roki vzdignil pred Boga skupaj z molitvami svetih.«; Raz 10,8 »Glas, ki sem ga slišal iz nebes, mi je spet spregovoril in rekel: ‚Stopi in vzemi odprto knjižico; ta je v roki angela, ki stoji na morju in na zemlji.‘«; Raz 10,10: »Tedaj sem vzel iz angelo ve roke knjižico in jo pojedel; v mojih ustih je bila sladka kot med.«).

Božja roka kot upodobitveni motiv je simbol moči, oblasti in zaščite, blagoslova, pa tudi radodarnosti in nakazuje Božje poseganje v svet. Roka zahvale je bila sicer pogost motiv na predkrščanskih votivnih in posvetilnih darovih (najdeni zlasti v Mali Aziji). V starokrščanski poznoantični (od 4. stoletja naprej) in srednjeveški umetnosti je iztegnjena roka (del celotne roke ali roka od zapestja), ki sega iz oblakov, pogosto simbolno nadomeščala upodobitev Boga Očeta, ker se Boga ni smelo upodabljati, saj je Božje veličastvo tako ostalo skrito (gl. 2 Mz 33,20: »Mojega obličja ne moreš videti; kajti noben človek me ne more videti in ostati živ.«); to načelo so upoštevali do visokega srednjega veka, zato so kot simbol Boga Očeta v najširšem smislu besede uporabljali roko ali samo dlan, ki se pojavlja v oblakih na nebu in blagoslavlja. Še vedno gre za antropomorfno predstavo o Bogu oz. »dejstvo«, da je bil človek ustvarjen po njegovi podobi: »Bog je rekel: ‚Naredimo človeka po svoji podobi, kot svojo podobnost!‘« (1 Mz 1,26). Upodobitve Božje roke najdemo na starokrščanskih sarkofagih in miniaturah. Velikokrat je upodobljena, kako prihaja iz oblaka, pogosto je obdana z nimbom, včasih s križno avreolo. Pojavlja se v številnih svetoepisemskih prizorih, kot so: Abrahamovo žrtvovanje (1 Mz 22,1–19), kjer zadrži Abrahamovo roko, ko namerava žrtvovati Izaka; Abelova smrt (1 Mz 4,1–16); Mojzes na Sinaju prejema tabli z desetimi zapovedmi (2 Mz 20; 24; 5 Mz 5; 9); Bog pošilja goloba k Mariji pri oznanjenju (Mt 1,18–25; Lk 2,1–7); Bog blagoslavlja Marijo ob Jezusovem rojstvu (Mt 1,18–25; Lk 1,26–38); Jezus moli na Oljski gori (Mt 26,36–46; Lk 22,39–46; Mr 14,32–42); Bog ob dnevu vnebohoda Kristusu pomaga, da se vzhane na nebo in mu na glavo položi kraljevo krono (Mk 16,19–20; Lk 24,50–53; Apd 1,9–11). Pogosta je tudi na upodobitvah smrti mučencev in kronanj srednjeveških vladarjev.

Roki, ki se držita in sta sklenjeni, lahko simbolizirata spravo, dvignjeni roki molitev, polaganje rok blagoslavljanje; prekrizani roki sta znamenje poglobljene zasebne molitve (od 5. stoletja), dvignjena in navzven obrnjena roka pomeni blagoslov; desnica lahko simbolizira blagoslov, levica prekletstvo; včasih je roka upodobljena stisnjena, včasih drži kak predmet, včasih s tremi iztegnjenimi prsti (znamenje Svete trojice), velikokrat obdana z žarki svetlobe ali sijem (nimbom); iz roke včasih izhajajo žarki; proti nebu obrnjene dlani izražajo prošnjo; odprte roke, pritisnjene na prsi, ko komolci ostanejo trdno ob telesu, kažejo presenečenje ali ganjenost; dvignjene roke

so v krščanstvu lahko prošnja za milost od zgoraj in odprtost duše za dobrotelost; dve roki, ki stiskata ena drugo, nakazujeta povezavo in dolžno izkazovanje spoštovanja (simbol zakonske zveze).

Včasih ima roka lahko tudi negativno konotacijo. Pest lahko spominja na zasmravanje Jezusa (Mt 26,67: »Tedaj so mu pljuvali v obraz in ga tolkli s pestmi.«; Mr 14,65: »Nekateri so začeli pljuvati vanj, mu zakrivati obraz, ga tolči s pestmi in govoriti ...«); roka, ki stresa denar v drugo roko, je lahko znamenje Judove izdaje (Mt 26,14–16; Mr 14,10–11; Lk 22,3–6); roka nad umivalnikom spominja na Pilatovo sodbo, s katero se opere sleherne odgovornosti za Jezusovo smrt (Mt 27,24); prikrite roke so lahko izraz klečeplaznosti, saj so v antiki pred cesarjem ali ugledno osebo, kadar so se ji bližali na avdienci, da bi ga pozdravili ali prejeli darilo, skrili roke.

Posebno simboliko pa imajo tudi prsti v različnih položajih.

Roka (odsekana, odtrgana ipd.) je tudi simbol in atribut nekaterih svetnikov in mučencev.

Sv. Adrijan iz Nikomedije († 306) je utrpel mučeniško smrt pod cesarjem Galerijem Valerijem Maksimijanom (ok. 250–311), ko so mu odsekali roki, na nakovalu polomili noge in ga obglavili.

Posebej pomenljiv primer je sv. Tomaž, apostol, kar je povezano z dogodkom po Kristusovem vstajenju, ko Tomaž drugim apostolom ni hotel verjeti (zato neverni ali nejeverni Tomaž), da so videli vstalega Kristusa: »On pa jim je rekel: ‚Če ne vidim na njegovih rokah rane od žeblicev in ne vtaknem prsta v rane od žeblicev in ne položim roke v njegovo stran, nikakor ne bom veroval.‘ Čez osem dni so bili njegovi učenci spet notri in Tomaž z njimi. Jezus je prišel pri zaprtih vratih, stopil mednje in jim rekel: ‚Mir vam bodi!‘ Potem je rekel Tomažu: ‚Položi svoj prst sem in poglej moje roke! Daj svojo roko in jo položi v mojo stran in ne bodi neveren, ampak veren.‘ (Jn 20,24–29).

Benediktinec in opat sv. Ernest iz Zweifaltna (pred 1119–1148) se je udeležil druge križarske vojne, kjer je bil po legendarnem izročilu ujet in odpeljan v Meko, tam pa so mu iztrgali črevesje, ga privezali na drevo ter mu odsekali noge in roke.

Sv. Jakob Razrezani ali Jakob Notar († 420/421) je utrpel mučeniško smrt v Perziji, kjer so ga po legendarnem izročilu na zasliševanju devetkrat pohabili in mu po vrsti odrezali: prste, prste na nogah, roke, stopala, podlakti, spodnje dele nog, ušesa, nos in glavo.

Sv. Janezu Damaščanu (ok. 650–754) je dal kalif odrezati desno roko in jo javno postaviti na ogled; nekaj dni pozneje je Janez prosil, naj mu jo vrnejo, zmolil je k Mariji pred njeno ikono in odrezana roka je bila znova na svojem mestu.

Sv. Sabinu Asiškemu (Spoletski; † 303) je dal prefekt Venustijan na zaslišanju odrezati obe roki, ker je namenoma razbil Jupitrov kipec.

Sedmeri sveti bratje Makabejci (Habim, Antonin, Guriah, Eleazar, Evzebon, Hadim in Marcel) so skupaj s svojo materjo Salomo utrpeli mučeniško smrt; ta je

opisana v 2. knjigi Makabejcev (7,1–42). Smrt prvega brata je takole opisana: »Kralj je pobesnel in ukazal razbeliti ponve in kotle. Ko so bile posode razžarjene, je ukazal, naj tistemu, ki je govoril za brate, odrežejo jezik, snamejo po skitskem običaju kožo z glave in mu odsekajo okončine, in to pred očmi drugih bratov in matere« (2 Mkb 7,3–4). Preostale je doletela enaka usoda.

Ko je oče sv. Alene iz Forêta (Foresta oz. iz Dilbeeka pri Bruslju; 620–640/641) odkril, da je kristjanka, je poslal ponjo vojake, Alena pa se jim je tako upirala, da so ji odtrgali roko.

Sv. Bruno (ali Brun) iz Querfurta (ok. 974–1009) je skupaj s še 18 tovariši umrl mučeniške smrti v Prusiji; upodablja jo z odsekano glavo ali z odsekanimi rokami.

Sv. Notburga iz Hochhausna (7. stoletje), po legendi hči kralja Dagoberta, si je izbrala puščavniško življenje, a jo je oče hotel na silo odpeljati in ji je pri tem odtrgal levo roko; navadno je upodobljena z roko, odtrgano pri komolcu.

b) oblak(i): gl. pojasnilo k emblemu VII. pod »v oblake«.

c) s trstiko: Trst oz. trstika (lat. *arundo*, *harundo*, *calamus*, *canna*, gr. κάλαμος /*kálamos*/, δόναξ /*dónax*/, hebr. קָנֶה *qāneh*, pa tudi סוּף *súf*, אֶגְמוֹן *‘āgmôn*, גּוֹמֵא *‘gome‘* in אֶהוּ *‘āhū*, v moderni botaniki *Phragmites communis* ali *australis*),⁵⁷² ki raste ob obrežjih stoječih in tekočih voda, simbolizira prožnost, ponižnost, vrlino, ljubezensko tožbo, pisateljsko in pesniško ustvarjalnost, pa tudi nestanovitnost, omahljivost in lomljivost. Simbolika izhaja iz njegove upogljivosti in po drugi strani šibkosti, pa tudi dejstva, da raste na vlažnih obrežnih območjih. V krščanstvu simbolizira tudi Kristusovo trpljenje. Na svetogorskem emblemu je trst kot pisalo.

Trst je bil v svetopisemskem obdobju razširjen zlasti ob Evfratu, Tigrisu in Nilu, pa tudi v Palestini; v Svetem pismu se velikokrat omenja, tako v stvarnem kot v prenesenem, simbolnem pomenu.

Izraelci so na poti iz Egipta prečkali Trstično morje (2 Mz 10,19; 13,18; 15,4,22; 23,31; 4 Mz 14,25; 21,4; 33,10,11; 5 Mz 1,40; 2,1; 11,4; Joz 2,10; 4,23; 24,6;

572 BOSCH 1702 I. n. DLXXII (penna: *calamus*); PICINELLI 1729, XIX, IV., Nr. 6–14 (*Calamus scriptorius*); gl. tudi IX, XXXIII, Nr. 431–437 (*ramus*); MENZEL 1854–1856, II, pp. 278–279 (Rohrstab); KREUSER 1886, p. 246 (Rohr, Schilfrohr); MURR 1890, pp. 277–280 (Rohr (κάλαμος, δόναξ)); LUNDGREEN 1908; HEHN 1911, pp. 308–313 (Rohr); STADLER 1919; WÜNSCH 1919; LÖW 1924–1934, I, pp. 35, 171, 129, 199, 222, 203 (*Phragmites communis*, Schilfrohr); 692–694 (*Cymbopogon*, Kahnbartgras), 696–697 (*Acorus Calamus*, Kalmus), 806; IV, 724; MOLS DORF 1926 (1984), pp. 142, 152 (Schilfrohr (Flußgötter)); HARRISON 1966, p. 42 (*Calamus*); HENRY 1966a; FORSTNER 1967, p. 202 (Schilfrohr); FORSTNER 1986, p. 197 (Schilfrohr); LASKE 1972; SCHÜTZ 1972; GALLING 1977, pp. 188, 364 (Schilfrohr); BADURINA 1979, pp. 447 (Pero), 573 (Trstika); ZOHARY 1982, p. 134; BLANCK 1992; HURSCHMANN 2015a; HURSCHMANN 2015b; HURSCHMANN 2015c; HURSCHMANN–RÖLLIG 2015; MOLDENKE–MOLDENKE 2002, pp. 51, 172–173, 285 (*Phragmites communis*); FRANKEMÖLLE 2006; SEIBERT 2007, p. 277 (Schilfrohr); DUKE–DUKE–DUCCELLIER 2008, pp. 329–331 (Common Reed); KRETSCHMER 2008, pp. 126 (Feder), 365 (Schilfrohr), 377–378 (Schreibgerät); BIRKHAN 2012, p. 98 (Schilf); MUSSELMAN 2012, pp. 121–122 (Reed); RÖSEL 2013; BUTZER–JACOB 2021, pp. 244–247 (Griffel/Feder/Bleistift; GB/GK), 544–546 (Schilf/Rohr; PhA), 562–564 (Schrift; MSchE).

Sod 11,16; 1 Kr 9,26; Neh 9,9; Ps 106,7.9.22; 136,13.15; Jer 49,21; v Novi zavezi samo Rdeče morje); zaradi sprememb naravnega okolja in zaradi človeških posegov na območju med Sredozemskim in Rdečim morjem (zlasti gradnja Sueškega prekopa) danes njegove lege ni mogoče določiti.

Iz trsta so izdelovali puščice, piščali (1 Kr 1,40) in pisala (Ps 44,2: »... moj jezik je pisalo hitrega pisca ...«; 3 Jn 1,13: »Veliko bi ti lahko še napisal, pa ti nočem pisati s črnilom in peresom.«), iz listov so spletali košare, pletenjače in vrvi (prim. Job 40,26), uporabljali pa so ga tudi kot merilo, tj. merilni instrument oz. merilno palico (Ezk 40,3.5–8: »V roki je imel laneno vrvico in merilno palico ... V moževi roki je bila merilna palica, šest komolcev dolga ...«; Ez 41,8: »Temelji stranskih prostorov so merili celo palico, torej šest dolgih komolcev.«; gl. tudi Ez 42,16–19).

Če se trsje vname, se požar hitro širi in se zelo iskri; veličastvo pravičnika na sodni dan se zato primerja s trstjem (Mdr 3,7: »V trenutku svojega obiskanja bodo zažarele / in letali kakor iskre v strnišču.«; lat. *fulgebunt et tamquam scintillae in harundinetis discurrent*).

Trst za palico ni primeren in zanesljiv zaradi lomljivosti; če se kdo nanj opre, se zlomi in človeka poškoduje. Iz tega izhaja simbolna primerjava z Egipčani; če se bo Izrael opiral na Egipt, bo zgolj oškodovan, kajti na obljube Egipčanov se ni mogoče zanesti (2 Kr 18,21; Iz 36,3: »Zdaj, glej, se zanašaj na ta nalomljeni trstovec, na Egipt, ki se vsakemu, ki se opre nanj, zadere v dlan in jo predre. Tak je faraon, egiptovski kralj, za vse, ki se zanašajo nanj.«; Ezk 29,6–7: »Tedaj spoznajo vsi prebivalci Egipta, / da sem jaz Gospod. / Bil si namreč le trstova palica / za Izraelovo hišo. / Kadar so te prijeli v roko, si se zlomil / in jim ranil vso ramo.«).

Je simbol omahljivosti, nestanovitnosti in slabosti, dovzetnosti za najmanjše vplive; Jezus s svojimi besedami nakaže, da je Janez Krstnik pravo nasprotje omahljivosti (Mt 11,7: »Ko so ti odšli, je Jezus začel množicam govoriti o Janezu: ‚Kaj ste šli gledat v puščavo? Trst, ki ga veter maje?‘«; Lk 7,24: »Ko sta Janezova poslanca odšla, je začel množicam govoriti o Janezu: ‚Kaj ste šli gledat v puščavo? Trst, ki ga veter maje?‘«).

Velja pa tudi za simbol zadovoljne prihodnosti in božjega usmiljenja, blagosti in potrpežljivosti Gospodovega služabnika (Iz 35,6: »Goljava bo postala jezero, / žejna dežela vrelci vodá, / počivališče v pokrajini šakalov / bo trata za trstje in bičje.«; Iz 42,3 (spev o Gospodovem služabniku): »Nalomljenega trsta ne bo zlomil / in tlečega stenja ne ugasil, / zvesto bo delil pravico.«).

Na dveh mestih se beseda uporablja tudi v pomenu »steblo« ali »bil« (1 Mz 41,5.22).

Izaija omenja tudi »dišeči trst« (Iz 43,24: »Nisi mi z denarjem kupoval dišečega trsta ...«; prim. tudi Vp 4,14); gre verjetno za katero od dišavnic, ki so jih uporabljali za pripravo mazilnih olj (2 Mz 30,23). Domnevno gre za kolmež (*Acorus calamus*),

ki spada v družino kačnikovk (*Araceae*), ali pa za palmaroso (imenovana tudi turška ali indijska geranija; *Cymbopogon martinii*). Uvažali so jo iz daljnih dežel (Jer 6,20; morda iz Indije); kot omenja Ezekiel (27,19), so jo skupaj s kásijo uvažali iz Uzála (danes menda Sana v Jemnu).⁵⁷³

V Novi zavezi posebej izstopa trst kot simbol Kristusovega trpljenja. Jezusu v posmeh so, ko so ga imenovali judovski kralj, dali v desnico trst in ga z njim tudi pretepali po glavi (Mt 27,29: »Iz trnja so spletli krono in mu jo dali na glavo in trst v njegovo desnico. Poklekovali so pred njim, ga zasmehovali in govorili: ‚Pozdravljen, judovski kralj!‘«; Mt 27,30: »In pljuvali so vanj, mu vzeli trst in ga z njim topli po glavi.«; Mr 15,19: »Tolkli so ga po glavi s trstom, pljuvali vanj, poklekovali pred njim in se mu priklanjali do tal.«). Tudi goba, ki mu jo je, namočeno v kis, ponudil vojak, je bila nataknjena na trst (Mt 27,48: »Brž je stekel eden izmed njih, vzal gobo, jo napojil s kisom, nataknil na trst in mu ponujal piti.«; Mr 15,36: »Nekdo je pritekkel in napojil gobo s kisom, jo nataknil na trst in mu ponujal piti z besedami: ‚Pustite, poglejmo, ali bo prišel Elija in ga snel.‘«). Trst zato spada med orodja Jezusovega mučeništva (*arma Christi*) in je pogost na upodobitvah *Ecce homo* (*Glejte, človek*).

V antični mitologiji je trst atribut rečnih bogov, nimf in Pana; venec iz trstja je atribut zimske Hore. Pozneje, v krščanstvu, ga najdemo kot atribut personifikacij rek, npr. personifikacije Jordana na upodobitvah Jezusovega krsta, je pa tudi razpoznavno znamenje samijske Sibile. Pisalni pribor je atribut Muze zgodovino-pisja Klio. Tudi personifikacija vrline ponižnosti (*humilitas*) ima lahko kot atribut trst. Ker so trstičje uporabljali za pletenje, ki je bilo dejavnost zimskih mesecev, lahko trst ali izdelki iz trstja na upodobitvah simbolizirajo tudi zimo. Skupaj z drugimi predmeti iz pisalnega pribora, zlasti s črnilnikom, je trst (kot pisalo) prepoznavno znamenje piscev: evangelistov, cerkvenih očetov, epistolografov, sodnih pisarjev, kronistov, vizionarjev in učenjakov; sprejetje peresa je lahko znamenje navdiha oz. inspiracije. Je tudi atribut številnih svetnikov, npr. evangelistov sv. Mateja, sv. Marka, sv. Luka in sv. Janeza, sv. Pavla iz Teb, imenovanega tudi Pavel Puščavnik (ok. 228–domnevno 341), ki je nosil obleko iz trstja, sv. Hilarija iz Poitiersa (ok. 315–367), sv. Ambroža (339–397), sv. Hieronima (348/349–420), sv. Avguština (354–430), sv. Janeza Kasijana (ok. 360–ok. 435), sv. Benedikta (ok. 480–547), sv. Gregorja I. Velikega, papeža (ok. 540–604), sv. Hildegarde iz Bingna (1098–1179), sv. Alberta Velikega (ok. 1200–1280), sv. Anzelma Canterburyjskega (ok. 1033–1109), sv. Tomaža Akvinskega (ok. 1225–1274), sv. Brigite Švedske (1303–1373), sv. Petra Alkantarskega (1499–1562), sv. Petra Kanizija (1521–1597), sv. Lovrenca iz Brindisija (1559–1619), sv. Karla (Carlo) iz Sezzea (1613–1670) idr.

573 Löw 1924–1934, I, pp. 692–694 (*Cymbopogon*, *Kahnbartgras*), 696–697 (*Acorus Calamus*, *Kalmus*); RÖSEL 2013.

č) **na odprto knjigo:** Knjiga je na splošno simbol modrosti, učenosti in znanosti; odprta knjiga simbolizira knjigo življenja.⁵⁷⁴ Delno raztrgana knjiga je lahko tudi simbol ničevosti (*vanitas*). Knjiga življenja (lat. *liber vitae*, gr. βίβλος ζώντων / *bímblos zóntōn*/, »knjiga živih«, hebr. סֵפֶר חַיִּים *sefer hajjim*; hebr. סֵפֶר *sefer* lahko pomeni »knjiga«, »vsebina«, »pismo«, »seznam«, »list« ipd.) ima morda korenine v mezopotamskih verovanjih, po katerih naj bi bogovi imeli tablice z zapisi o dejanjih in usodah ljudi. V Stari zavezi je večkrat govor o knjigi življenja, a je izrecno omenjena samo enkrat: »Naj bodo izbrisani iz knjige življenja, / naj ne bodo zapisani med pravične« (Ps 69,29). Knjiga življenja je torej del »nebeške knjižnice«, njen pisec je Bog, ki vanjo vpisuje imena, je zapis, ki je v domeni Boga in dostopen samo njemu; pozneje se to prenese tudi na angela. Izraz ima stvarni, eshatološki in apokaliptični pomen.

Pri Izraelcih je lahko imela povsem stvaren pomen, saj so bili razdeljeni po rodovih in družinah (gl. 4 Mz 1,20–47), in sicer seznam članov rodu ter s tem potrdilo njihove pripadnosti. Morda so bili vzor zanjo sezname meščanov Jeruzalema (gl. Jer 22,30: »Vpišite tega moža: ‚brez otrok, / mož, ki ni imel sreče v svojih dneh!‘«). Lažnim prerokom je bilo zagroženo z izključitvijo (Ezk 13,9: »Ne bodo več v skupnosti mojega ljudstva in ne bodo vpisani v knjigo Izraelove hiše.«); enako velja za tiste, ki odstopijo od Boga (Jer 17,13: »... v prah bodo zapisani, kateri odstopajo od tebe ...«); podobno psalmist: »Naj bodo izbrisani iz knjige življenja, / naj ne bodo zapisani med pravične« (Ps 69(68),29). Mojzes Bogu po tem, ko so Izraelci plesali okrog zlatega teleta, reče: »Vendar zdaj, ko bi ti odpustil njihov greh! Če pa ne, izbriši, prosim, mene iz svoje knjige, ki si jo napisal!« (2 Mz 32,32); sobesedilo nakazuje, da verjetno misli, da mu lahko vzame življenje. Abigájila Davidu zaželi: »Če bi se kdo vzdignil, da bi te preganjal in iskal tvojo dušo, naj bo duša mojega gospoda povezana v svežnju živih pri Gospodu, tvojem Bogu, dušo tvojih sovražnikov pa naj zaluča kakor s frače!« (1 Sam 25,29); »sveženj živih« morda pomeni »knjiga življenja«. Prim. tudi Ps 57(56),9: »Ti sam si štel moje tavanje, / spravi moje solze v svojem mehu, / mar niso v tvojem štetju?«; Ps 139(138),16: »V tvojo knjigo so bili vsi zapisani ...«

Eshatološki pomen dobi pri Izajju, ki govori o posebnem seznamu, na katerega je vpisan, kdor bo ostal na Sionu in preživel v Jeruzalemu, in ta »se bo imenoval sveti,

574 RIPA 1645, *passim*; MENZEL 1854–1856, I, pp. 159–160 (Buch); DZIATZKO 1897; BIRT 1907; SCHOTTENLOHER 1921; SCHUBART 1921; VOLZ 1934, pp. 290, 352 (Buch des Lebens, Bücher der Taten); BRAUN 1943; BOCKWITZ 1947; BRAUN–RADBRUCH 1947; KOEP 1952, pp. 18–30 (Das himmlische Buch in biblisch-jüdischer Anschauung), 31–39 (Das Buch des Lebens in der biblischen Religion), 68–89 (Das Buch des Lebens als himmlische Bürgerliste), 90–99 (Die Taufmatrikel als Sinnbild des Lebensbuches), 100–116 (Das Buch des Lebens in der Liturgie der hl. Messe), 117–126 (Das Buch des Lebens als Buch der Heiligen); KLAUSER–GOSSEN 1954; KOEP 1954; KOEP–HERMANN 1954; MORENZ–LEIPOLDT 1954; FORSTNER 1967, pp. 402–405 (Buch); RED. 1968b; URECH 1974, pp. 36–37 (Buch); LURKER 1978, pp. 63–65 (Buch, Buchrolle); BADURINA 1979, p. 332 (Knjiga); LANCZOWSKI–WELTEN–FOUQUET–PLÜMACHER 1981; FORSTNER 1986, p. 368 (Buch); BLANCK 1992; HOSSFELD–REUTER–DOHMEN 1999; CAMASSA–HILD 2015; SEIBERT 2007, pp. 65–66 (Buch); KRETSCHMER 2008, pp. 72–74 (Buch, Buchrolle), 378 (Schriftband, Schriftrolle); RIPA 2012, *passim*; FISCHER 2014; JAHAN 2020, pp. 91–97, 118–126, 174–175, 190–194, 206–208.

vsi, ki so zapisani za življenje v Jeruzalemu« (Iz 4,3); ta je vpisan tudi na obe božji dlani (Iz 49,16) in na seznam so lahko vpisani pripadniki različnih ljudstev (Ps 87,6: »Gospod bo našteval med vpisovanjem ljudstev«).

Apokaliptični pomen ima v *Danijelovi knjigi*. Danijel (7,10) v opisu videnja Božje sodbe napove, da je sodni dvor sedel in da so se odprle knjige. Gre za knjige, v katerih so zapisana tudi dejanja, ki bodo obelodanjena pred sodbo. V poslednjih časih bo rešen vsak, ki se znajde zapisan v knjigi in »mnogi izmed teh, ki spijo v prahu zemlje, se bodo prebudili; nekateri za večno življenje, drugi pa za sramoto in večno gnusobo« (Dan 12,1–2). V tem primeru gre očitno za seznam tistih, ki bodo vstali od mrtvih; omenjeno knjigo naj Daniel »zapečati do časa, ko bo konec« (Dan 12,4).

Omenja jo tudi judovska literatura, zlasti *Knjiga usode*, *Knjiga spomina* (*Spominška knjiga*), *Henohova knjiga* in *Knjiga jubilejev*. Prim. Mal 3,16: »Pred njim je bila napisana spominška knjiga za tiste, ki se bojijo Gospoda in spoštujejo njegovo ime.«

Večkrat se omenja v Novi zavezi, zlasti v *Razodetju*. V Novi zavezi knjiga življenja pomeni izbranstvo; gre za tiste člane krščanske skupnosti, ki sestavljajo Cerkev prvorojencev, ki so zapisani v nebesih (Hebr 12,22–23: »Vi ste se približali gori Sionu in mestu živega Boga, nebeškemu Jeruzalemu, nepreštavnim angelom, prazničnemu zboru in Cerkvi prvorojencev, ki so zapisani v nebesih ...«). Sam Jezus 72 učencem reče: »Vendar se ne veselite nad tem, da so vam duhovi pokorni, ampak se veselite, ker so vaša imena zapisana v nebesih« (Lk 10,20). Apostol Pavel (z gotovostjo) zapiše, da so imena njegovih sodelavcev zapisana v knjigi življenja (Flp 4,3: »Pa tudi tebe, zvesti sodelavec, prosim, da jima pomagaš, saj sta se z menoj bojevali za evangelij, s Klemenom in z drugimi mojimi sodelavci, katerih imena so v knjigi življenja.«) in tem je podeljeno nebeško domovanje in »državljanstvo« (Flp 3,20: »Naša domovina pa je v nebesih, od koder tudi pričakujemo odrešenika, Gospoda Jezusa Kristusa.«).

V Janezovem *Razodetju* ima knjiga življenja eshatološki pomen. Za prihajajočo sodbo Jezus pravi: kdor se bo v dnevih preganjanja odločil za Boga, bo ostal vpisan v knjigo življenja (Raz 3,5: »Kdor zmaga, bo tako oblečen v bela oblačila. Njegovega imena ne bom izbrisal iz knjige življenja, ampak ga bom priznal pred svojim Očetom in pred njegovimi angeli.«). Knjiga življenja Jagnjeta (tj. Kristusa; gl. Raz 14,1) postane v spopadu z zverjo tudi knjiga usode (Raz 13,8: »Zver bodo molili vsi prebivalci zemlje, katerih imena že od začetka sveta niso vpisana v knjigo življenja Jagnjeta, ki je bilo zaklano.«; Raz 17,8: »Zver, ki si jo videl, je bila, a je ni, vzdignila se bo iz brezna, a pojde v pogubo. Prebivalci zemlje, katerih ime vse od začetka sveta ni vpisano v knjigo življenja, se bodo začudili, ko bodo videli, da je zver bila, pa je ni, in da bo prišla.«). Knjiga življenja pa ni edina; ob njej se ob poslednji sodbi odprejo tudi druge knjige, v katerih so zapisana dela ljudi, po katerih bodo sojeni: »In odprle so se knjige. Odprla pa se je tudi druga knjiga: knjiga življenja. Umrli so bili sojeni po tem, kar je bilo napisano v knjigah, po svojih delih« (Raz 20,12). Glede kazni je *Razodetje* (20,15) zelo neposredno: »In če koga niso našli zapisanega v knjigi življenja, je bil vržen v ognjeno jezero,« medtem ko bodo

drugi sprejeti v novi Jeruzalem, v katerega »ne bo nikdar stopilo nič nečistega, tudi ne, kdor počenja gnusobo in laž, ampak bodo vstopili samo tisti, ki so vpisani v Jagnjetovi knjigi življenja« (Raz 21,27).⁵⁷⁵

Knjiga je sicer eden najstarejših simbolov religiozne umetnosti in s sveto knjigo so povezana številna verstva, med drugim tudi krščanstvo, judovstvo in islam. V njej je simbolno opredmetena celotna zgodovina človeškega jezika in sporazumevanja, najprej sporazumevanja s kretnjami, nato z besedami, z znamenji, izum pisave in abecede, pa tudi zgodovina različnih popisnih materialov, od kamna, lesa in gline do papirusa, pergamenta in končno papirja. V zgodnjem krščanstvu sta rokopisni knjižni zvitek in knjiga simbol Božje postave ter Božjega in verskega nauka. Rokopisni zvitek (volumen in rotulus) je bil sestavljen iz med seboj povezanih papirusnih listov (izdelanih iz tankih, križno lepljenih trakov papirusa) ali pergamentov in je bil prevladujoča oblika knjige do približno 4. stoletja po Kr. (in od 9. stoletja krajši čas pod vplivom Bizanca v nekaterih delih Evrope), ko ga je začel nadomeščati cenejši in priročnejši kodeks, predhodnik današnje knjige, ki je bil prvotno skupek zvezanih papirusnih ali pergamentnih listov, vstavljenih med dve leseni, navadno z usnjem prevlečeni plošči. Zvitki se še danes uporabljajo v judovski tradiciji pri branju bibličnih besedil in pri obredju. V krščanski umetnosti knjižni zvitek navadno simbolizira Staro zavezo, knjiga pa Novo zavezo.

Knjiga ali knjižni zvitek je simbol modrosti, znanja in učenosti, pa tudi pobožnosti, enako tudi na posvetnih upodobitvah. V poganskem okolju je rokopisni zvitek atribut boginj usode Mojr oz. Park (Kloto, Lahezis, Atropos), Apolona kot boga umetnosti, Muz kot zaščitnic umetnosti (predvsem Muze zgodovino-pisja Klio), pa tudi Atene oz. Minerve kot boginje modrosti in znanosti.

V krščanski ikonografiji lahko knjiga simbolizira nauk, postavo, redovna pravila, zaznamuje pisce pomembnih del, včasih tudi brevir, predstavlja vrline itd. V verski umetnosti je že od starokrščanskega obdobja naprej knjiga, predstavljena na upodobitvah, po navadi Sveto pismo kot posredovalec Božje besede in zgodovine krščanstva; povezan knjižni zvitek ob nogah oranta (moška postava z rokami, dvignjenimi v molitvi oz. prošnji) na upodobitvah na sarkofagih pomeni, da je bil tam ležeči pokojnik poučen v krščanski veri. Knjižne zvitke in trakove najdemo kot attribute na upodobitvah v rokah Kristusa, prerokov, apostolov, evangelistov in svetnikov, so razpoznavno znamenje učenjakov in piscev, Sibil, cerkvenih očetov in tistih svetnikov, ki so sloveli kot pisci; včasih ima zvitek v rokah tudi angel, zlasti nadangel Gabriel ob oznanjenju Mariji, pa tudi Kristus kot učitelj postave.

575 VOLZ 1934, pp. 290, 352 (Buch des Lebens, Bücher der Taten); BRAUN 1943; BOCKWITZ 1947; BRAUN-RADBRUCH 1947; KOEP 1952, pp. 18–30 (Das himmlische Buch in biblisch-jüdischer Anschauung), 31–39 (Das Buch des Lebens in der biblischen Religion), 68–89 (Das Buch des Lebens als himmlische Bürgerliste), 90–99 (Die Taufmatrikel als Sinnbild des Lebensbuches), 100–116 (Das Buch des Lebens in der Liturgie der hl. Messe), 117–126 (Das Buch des Lebens als Buch der Heiligen); HOSSFELD-REUTER-DOHMEN 1999; FISCHER 2014; JAHAN 2020, pp. 91–97, 118–126, 174–175, 190–194, 206–208.

S Kristusom je povezan motiv *Traditio legis*, »Izročitev postave«, na katerem je Kristus, ki apostolom predaja novo postavo, zapisano na knjižnem zvitku. Kadar je upodobljen s knjigo, je upodobljen kot učitelj in posredovalec postave (*traditio legis*), in ta motiv se delno naslanja na antični cesarski dvorni ceremonial. Na motivih Kristusa na prestolu je pogosto v njegovi levi roki upodobljena knjiga življenja (gl. Raz 20,12) s črkama alfa (A) in omega (Ω) ali pa z napisom *Lux mundi*, »Luč sveta«, prav tako najdemo knjigo življenja na upodobitvah Kristusa Pantokratorja in poslednje sodbe. Kristus je torej upodobljen kot učitelj, veličastvo ali sodnik, kot atributa pa ga dopolnjujeta evangelij kot opredmetenje njegovega nauka in besedilo Nove zaveze ter knjiga življenja (Raz 3,5; 20,12; 21,27). Knjiga je včasih upodobljena kot samostojen motiv; v tem primeru je postavljena na oltar ali prestol.

Izjemoma imata knjigo v rokah tudi Marija in Janez Krstnik; Marijina knjiga je Nova zaveza, Janezova pa Stara zaveza. Marija ima knjigo navadno pred seboj na upodobitvah oznanjenja, ko jo angel zmoti pri molitvi; na nekaterih upodobitvah Ana uči brati Marijo (ali obrnjeno, Marija Ano), na nekaterih pa Marija Jezusa. Če Marija na prizoru oznanjenja drži knjigo pred sabo, to nakazuje njeno devištvo, pa tudi izpolnitev obljub Stare zaveze; po eni od legend naj bi namreč Marija ob oznanjenju brala. Včasih ima Marija v rokah zapečateni knjigo (prim. Ps 139,16; Raz 5,1). Knjiga s sedmimi pečati je navadno upodobljena z Jagnjetom Božjim in neposredno nakazuje besede *Razodetja* (5,1–44, tu 1–4): »In v desnici njega, ki je sedel na prestolu, sem videl knjigo, popisano znotraj in zunaj in zapečateni s sedmimi pečati. Videl sem silnega angela, ki je klical z močnim glasom: ‚Kdo je vreden, da odpre knjigo in odtrga njene pečate?‘ Toda nihče ne v nebesih ne na zemlji ne pod zemljo ni mogel odpreti knjige ne pogledati vanjo.«

V srednjem veku je knjiga je eden najpogostejših atributov, redkeje tudi knjižni zvitek. Je simbol Jagnjeta Božjega, prerokov, Janeza Krstnika in drugih oseb, ki stojijo na pragu Nove zaveze (npr. Joahim, Ana, Zaharija), evangelistov, cerkvenih učiteljev in učenjakov, mučencev in mučenk, papežev svetnikov, škofov, duhovnikov, diakonov, opatov in opatinj, redovnih svetnikov in svetnic, puščavnikov, romarjev, drugih svetnikov, svetnic in svetih devic ... Nekaj časa so bili izjema Marija, angeli, sveti knezi in vitezi.

Ob prerokih knjiga simbolizira njihove napovedi Odrešenika in novo kraljevstvo (npr. Joahim in Ana s spisi Stare zaveze, na kateri temelji pričakovanje Odrešenika); ob Janezu Krstniku poudarja, da je bil on tisti, ki je pripravljajal pot Odrešeniku (Iz 40,3; Mt 3,3); pri apostolih simbolizira njihovo odločilno vlogo pri posredovanju nauka; v rokah evangelistov in puščavnikov je navadno evangelijska knjiga; pri cerkvenih učiteljih in učenjakih nakazuje njihovo pisateljsko dejavnost ter pomen in prispevek k oblikovanju cerkvenega nauka, k pisanju cerkvene zgodovine idr.; pri mučencih in mučenkah je mišljena evangelijska knjiga, iz katere črpajo moč za svoje mučeništvo; pri papežih in škofih kot Petrovih naslednikih je simbol njihovega ohranjanja evangelijskega nauka in njihove učiteljske vloge; pri redovnih ustanoviteljih,

opatih in opatinjah simbolizira knjigo redovnih pravil, katerih priprava in prizadevanje za njihovo dosledno izpolnjevanje je bila ena njihovih prvih nalog (na knjigi je včasih napis *Liber constitutionum*, »Knjiga konstitucij«, tj. »Knjiga redovnih pravil«, včasih tudi prva beseda pravil); v rokah duhovnikov svetnikov simbolizira misal, včasih pa je zraven upodobljen še kelih kot namig na njihov duhovniški stan; v rokah diakonov je navadno evangelska knjiga; v rokah redovnikov je pogosto brevir; pri svetnikih romarjih je upodobljen molitvenik kot znamenje njihove molitvene vneme, včasih v rokah, včasih v torbi ali vrečki; pri pravnikih simbolizira zakonik kanoškega (cerkvenega) prava. Knjiga v rokah svetnikov še posebej zaznamuje tiste, ki so se odlikovali po svoji učenosti, pa pridigarje in redovne ustanovitelje (npr. sv. Avguštín, sv. Katarina Sienska, sv. Tomaž Akvinski, sv. Anton Padovanski, sv. Bernard iz Clairvauxa, sv. Dominik). Na upodobitvah oseb iz meniških redov knjiga s peresom in črnilnikom pomeni, da gre za pomembnega pisca in učenjaka, enako tudi knjige, položene ob osebo. Knjiga ob sv. Ciriaku († ok. 303) je eksorcistični priročnik, ker je po legendarnem izročilu deloval kot eksorcist (zato ga včasih upodablja s hudičem na verigi). Včasih je na knjigi, zvitku ali napisnem traku (banderoli) tudi kakšna črka, včasih naslov dela ali pa krajše besedilo, ki natančneje pojasnjuje vsebino.

Knjigo kot atribut najdemo pri naslednjih svetnikih in svetnicah: sv. Zaharija, oče Janeza Krstnika; sv. Ana (ker naj bi jo Marija učila brati ali ona njo, knjiga ob njej je Stara zaveza); apostoli, ki jim je Kristus pred vnebohodom naročil: »Pojdite torej in naredite vse narode za moje učence ...« (Mt 28,19), in sicer sv. Pavel, sv. Peter, sv. Andrej ter drugi; evangelisti kot pisci evangelijev (sv. Matej, sv. Marko, sv. Luka, sv. Janez), navadno z Novo zavezo; sv. Magdalena, ki navadno bere knjigo; sv. Štefan, kot diakon zaradi mučeništva upodobljen s knjigo v rokah (Stara zaveza) in kamni, ki nakazujejo kamenjanje; sv. Lovrenc, diakon († 258); sv. Nikolaj (Miklavž) iz Mire (270/286–326, 345, 351 ali 365), ki drži knjigo, na kateri ležijo tri zlata jabolka ali trije kosi kruha; sv. Katarina Aleksandrijska (ok. 287–305), ker je razpravljala s filozofi; sv. Vincenc(ij), diakon († ok. 304); sv. Ciriak iz Rima († 305; eksorcistična knjiga); sv. Hieronim (348/349–420); sv. Avguštín (354–430); sv. Liborij iz Le Mansa (4./5. stoletje), pomočnik in priprošnjik pri boleznih ledvic in mehurja, ki je upodobljen s knjigo in tremi sečnimi kamni na njej ali pa s knjigo v nimbu); sv. Genovefa (ok. 422–ok. 502; brevir); sv. Benedikt (ok. 480–547); sv. Gregor Veliki (ok. 540–604); sv. Ildefonz iz Toleda (ok. 607–667); sv. Otilija (Odilija) iz Hohenburga (ok. 660–720) s knjigo, na kateri leži dvoje oči (včasih se jo zamenjuje s sv. Otilijo iz Kölna († 451); sv. Vilibrord (ok. 658–739) s poganskimi knjigami na tleh; sv. Bonifacij (ok. 673–754/755) s knjigo, ki je preluknjana (po legendi so mu pogani prebodli Sveto pismo, ne da bi pri tem poškodovali eno samo besedo) oz. razcefrana, ker se je z njo skušal zaščititi pred udarci meča, ter s čarovniškimi knjigami ob nogah; sv. Vilibald iz Eichstätt (700–787/788); sv. Ulrik (Urh) Augsburgski (890–973), ki drži knjigo, na kateri leži riba; sv. Ariald iz Milana (ok. 1000–1066) s teološkimi spisi; sv. Peter Damiani (ok. 1006–1072); sv. Bruno (1027/1035–1101);

sv. Dominik iz Caluerge (1170–1221); sv. Frančišek Asiški (1181/1182–1226); sv. Anton Padovanski (ok. 1188/1195–1231); sv. Albert Veliki (1200–1280); sv. Elizabeta Turinška (Ogrska; 1207–1231), ki je včasih upodobljena s tremi kronami na knjigi, ker je bila knežjega izvora in knežjega stanu, a je kot vdova zavrnila ponovno poroko s cesarjem Friderikom II. in s tem cesarsko krono; sv. Tomaž Akvinski (1225–1274); sv. Nikolaj Tolentinski (1245–1305); sv. Brigita Švedska (1303–1373; kot redovna ustanoviteljica s knjigo redovnih pravil); sv. Bernardin Sienski (1380–1444); sv. Ignacij Lojolski (1491–1556); sv. Terezija Avilska (1515–1582); sv. Jožef (José) de Anchieta (1534–1597); sv. Janez od Križa (1542–1591) idr.

Knjiga se pogosto uporablja tudi kot posvetni atribut in simbol. Cesare Ripa jo v svoji *Ikonologiji* opisuje kot atribut v 63 primerih.⁵⁷⁶ Je splošni simbol znanosti in učenjakov, najdemo jo na grbih intelektualcev in univerz, emblemih, upodobitvah tihožitij, na miniaturah skupaj s piscem, posvetitvenih upodobitvah, ekslibrisih (oznake lastnika knjige) in signetih (oznaka tiskarne ali založbe), včasih pa je kaka knjiga z naslovom upodobljena z namenom, da dela reklamo zase. Od sedmih svobodnih umetnosti (*septem artes liberales*) imajo knjigo kot atribut Gramatika, pa tudi Filozofija (*Philosophia*) in Astronomija (*Astronomia*). Med teološkimi vrlinami ima knjigo kot atribut Vera (*Fides*), med glavnimi vrlinami Modrost (*Sapientia*) in Resnica (*Veritas*). Glavne (kardinalne) vrline imajo včasih kot atribut knjižni zvitek, npr. Pravičnost, Previdnost, Čistost, Moč oz. Mogočnost (*Potestas*), pa tudi različne Sibile so večkrat upodobljene z njim. Včasih je knjiga atribut Cerkve (*Ecclesia*), Pravičnosti (Justicije) skupaj s tehnicco in mečem, pa tudi Herezije (*Haeresia*). Med 12. in 16. stoletjem, pa tudi pozneje sta knjiga ali zvitek včasih dopolnjena z napisnim trakom (banderola). Knjiga kot zakonik oz. knjiga zakonov je atribut kardinalne vrline Pravičnosti (*Iustitia*); v nauku o različnih temperamentih je knjiga atribut melanolikov. Včasih (redko) simbolizira zakonik; do 16. stoletja sta bila atribut sodnikov samo sodniška palica in sodni stol, nato pa najdemo tudi zakonik pred sodnim stolom. Včasih je kot atribut na upodobitvah pomembnejših zakonodajalcev in pravnih strokovnjakov (Tribonijan, cesar Justinijan, razni drugi cesarji, vojvode itd.). Tu so še knjige, pri katerih se prisega ali pa so pomembne za posamezno funkcijo, ob Svetem pismu in evangeljski knjigi še notarske knjige listin, trgovske knjige, dalje čarovniške in sibilinske knjige idr., včasih pa jih najdemo tudi na karikaturah (»knjižni molji«; spori med učenjaki različnih strok ipd.).

– **Namestnica Besede:** lat. *Vicaria Verbi*, tj. Kristusova namestnica. Kristus je po Janezovem evangeliju učlovečena Beseda: »V začetku je bila Beseda in Beseda je bila pri Bogu in Beseda je bila Bog. Ta je bila v začetku pri Bogu. Vse je nastalo po njej in brez nje ni nastalo nič, kar je nastalo. V njej je bilo življenje in življenje je bilo luč ljudi. /.../ Beseda je bila na svetu in svet je po njej nastal, a svet je ni spoznal. /.../ Tistim pa, ki so jo sprejeli, je dala moč, da postanejo Božji otroci /.../ In Beseda je

576 RIPA 1645, *passim*; RIPA 2012, *passim*.

postala meso in se naselila med nami. Videli smo njeno veličastvo, veličastvo, ki ga ima od Očeta kot edinorojeni Sin, polna milosti in resnice« (Jn 1,1–17; Beseda se je učlovečila). Marija je torej po Kristusovem vnebohodu njegova namestnica na zemlji in vpisuje v knjigo življenja imena izbranih.

Jakob Bosch v svoji *Simbolografiji* navaja prav ta simbolni primer: »[Marija,] ki ostaja po Sinovem odhodu. Pisarsko pero. *Moto*. Namestnica Besede.«⁵⁷⁷

EMBLEM XIX.

Simbolika: a) pavica, pav b) plašč

a) pavica, pav: Picinelli takole pojasnjuje simboliko pavice in njenih mladičev: »Merula navaja, da pavica svoje mladiče včasih pokaže pavu, ko so odrasli. Od tod Lucarinijev motto ‚POKAŽE ODRASLE (ADULTOS EXHIBET)‘. Tako Devica Marija sebi vdane varovance, ki so s svojim trudom napredovali v kreposti in zaslugah, predstavi Bogu, da ne bi bili povsem neoperjeni ali neprepoznani ali zavrjeni. Zato se je sveti Bernard obrnil na Božjo Mater; pravi: ‚Po tebi imamo dostop do sina, blagoslovljena iznajditeljica milosti, rodnica življenja, mati odrešenja, da po tebi sprejme nas ta, ki nam je bil dan po tebi itd.‘⁵⁷⁸

Pav (lat. *pavo, pavus, pava*, gr. *ταῶς /taōs/* ali *ταῶς /taōs/*, v sodobni zoologiji *Pavo cristatus*)⁵⁷⁹ ima zelo raznoliko simboliko, pozitivno in negativno. Za njegovo simbolno vrednost so aktualni: njegova modrikasta barva, perje, še zlasti rep z očesi, neprijeten glas, velike noge, njegova redkost in dragocenost. Lahko je simbol lepote, kraljevskosti, bogastva, ponosa, ljubezni, strasti, srečnosti, veličastnosti, milosti,

577 BOSCH 1702, p. 40 (Classis I., complectens Sacra seu Christiana, et Apotheoseos SS.), DLXXII. (penna: calamus); *Post Filii è Mundo excessum, & in Caelum Ascensionem superstes. Penna scriptoria. L. VICARIA VERBI. Men. Prim.* MENESTRIER 1663, p. 6; LESKY 1962, p. 171.

578 PICINELLI-ERATH 1729, p. 316 (IV, 526).

579 BOSCH 1702, I. n. LXXXIV., CCCXC., DCCLXII., 899; II. n. DXIII, DCCLXXII; III. n. MCXXII, n. 206, n. 282, n. 793; IV n. 11, n. 25, n. 63, n. 67; MENZEL 1854–1856, II, pp. 217–218 (Pfau); KREUSER 1868, p. 233 (Pfau); DE WAAL 1886; KRAUS 1886c; MÜNZ 1886c; JAMESON 1896–1897, I, p. 28; KELLER 1909, 1913, II, pp. 148–154; ORTH 1910, pp. 912–916 (Pfauen); HEHN 1911, pp. 270–286 (Pfau); LOTHER 1929; SCHNEEWEIS 1934–1935; LECLERCQ 1936; STEIER 1938; SCHMID 1953; SCHWABE 1960; FELIKS 1962, p. 60 (tukkiyim; peacock); FELIKS 1966; FORSTNER 1967, pp. 249–252 (Pfau); KRAMER 1971; SCHILLER 1971–1972, II, pp. 172 (as symbol of eternal life), 131, 172 (as symbol of immortality), 172, 528 (as symbolic significance for the healing of blindness); URECH 1974, pp. 197–198 (Pfau); BADURINA 1979, p. 453 (Paun); REIMBOLD 1983; FORSTNER 1986, p. 230 (Pfau); FIRMAGE 1992; SCHMIDT-SCHMIDT 1995, pp. 94–96; SCHENDA 1998, pp. 259–263 (Pfau); HÜNEMÖRDER-ENGEMANN 1999; HUTTER 1999; BRUEGGEMANN 2000, pp. 135–140; RIEDE 2002, pp. 207–208; HEIMPEL 2003–2005; HÜNEMÖRDER 2015d; FELIKS 2007; RIEDE 2007a; SEIBERT 2007, p. 252 (Pfau); KRETSCHMER 2008, pp. 318–319 (Pfau); RIPA-MAFFEI-PROCACCIOLI 2012, pavone, nr. 24. Arroganza; 46.3b Carro dell’Aria; 87. Derisione; 106.Ib Aria; 160.I Gravità; 174. Iattanza; 202. Inubidienza; 261b Le quattro parti de la Notte. Seconda parte; 375. Superbia; 934; DE VRIES 2015, pp. 134–140; MOREAL-WITTE-ZANELLA 2016; BUTZER-JACOB 2021, pp. 469–470 (Pfau; JM); CHEVALIER-GHEERBRANT 2023, pp. 638–639 (pav).

ubranosti oz. harmoničnosti, dalje nesmrtnosti, spreminjanja in menjave letnih časov, pa tudi pretiranega ponosa, arogance, nečimrnosti, ošabnosti idr. Z njim so povezani številni miti in legende.

Simbolika pava izvira iz Indije, kjer je bil spremljevalec Sarasvati, boginje modrosti in umetnosti; bil je simbol Sonca (zaradi svojega kolesu podobnega repnega perja), večne mladosti in nesmrtnosti. Verjetno v 7. ali 6. stoletju so pave iz Indije prek Medije oz. Perzije in Babilonije (znani pavji troni) prinesli v prednjo Azijo in na območje Sredozemlja (Diodor Sicilski (2,53) ga imenuje tudi Μηδικὸς ὄρνις / *Mēdikòs órnis*l, »medijska ptica«), tudi v Palestino, a je pričevanj o tem malo.

V Svetem pismu se ne omenja, vendar obstajajo nejasnosti in nestrinjanja glede navedb na dveh mestih. Gre za dva odlomka, kjer pisca navajata različne eksotične živali in predmete. *Druga kroniška knjiga* med različnimi eksotičnimi artikli, ki so jih taršiške ladje dovažale na Salomonov kraljevi dvor, omenja tudi živali, v hebrejščini imenovane *tukkijjim* (hebr. תּוּקִיִּים; beseda je menda egiptovska izposojenka), ki so jih dolgo enačili s pavi (lat. *pavus*, gr. ταῶς / *taósl*, aram. *tāwōs*; beseda je morda tamilskega izvora: *togei*, *togai*), in ta pomen najdemo tudi v latinskem prevodu, *Vulgati* (2 Krn 9,21: *aurum et argentum et ebur et simias et pavos*); vendar pa so strokovnjaki pozneje ugotovili, da gre verjetno za pavijana, in ta pomen je uporabljen tudi v standardnem slovenskem prevodu: »Kralj je imel namreč ladje, ki so s Hirámovimi služabniki plule v Taršís; po enkrat na tri leta so prihajale taršiške ladje in dovažale zlato, srebro, slonovino, opice in pavijane« (2 Krn 9,21). Po svetopisemskem in poznejšem, srednjeveškem izročilu naj bi pave sicer pripeljalo Salomonovo ladjevje, kar pa dobi povsem krščansko konotacijo: »Sicer pa pav, ki so ga Salomonu pripeljali iz daljnih krajev, in ima na peresih različne barve, simbolizira pogansko ljudstvo, ki iz daljnih delov zemlje prihaja h Kristusu, ki se tudi po njegovi milosti blešči v opravi mnogih vrlin« (Hraban Maver, ok. 780–856, *O univerzumu* 8,6; O pticah).⁵⁸⁰ A kot kaže, ni šlo za pave; vendar pa eksotične živali iz daljnih krajev nakazujejo izjemen obseg Salomonovega vpliva in bogastva ter obenem simbolizirajo ekstravaganco in blišč njegove kraljevske oblasti.

Feničani so pava s srednje- in bližnjevzhodnega območja prinesli na Samos, kjer je bil pod vplivom feničansko-sirske religije sveta žival v tamkajšnjem Herinem sveetišču; tu ga najdemo tudi na kovancih od 2. stoletja pr. Kr. naprej (Hera v spremstvu pavjega para). Po grškem mitološkem izročilu je Hera (Junona) v navalu ljubosumja dala ubiti stookega velikana Argosa, ki je pazil na Io (usmrtil ga je Hermes), njegove oči pa je prenesla na peresa svoje svete ptice (gl. Ovidij, *Metamorfoze* 1, 722–723: *Excipit hos volucrisque suae Saturnia pennis / collocat et gemmis caudam stellantibus implet.*). Pav je zato v antični mitologiji njen najpomembnejši atribut.

V klasični antiki je bil pav cenjen zaradi svoje redkosti in lepote (gl. Aristofan, *Priči* 101); biograf Plutarh v življenjepisu Perikla piše, da sta pave že v 5. stoletju

580 MAURUS 1864, coll. 247–248. Gl. tudi DE S. VICTORE 1854, pp. 52–53 (pavo seu pavus avis; LV. De pavonis natura).

pr. Kr. gojila Pirilamp in Demos ter za ogled zaračunavala vstopnino, jajca pa za visoke zneske prodajala drugim rejcem. V Rimu je bil pav kot dragocena in redka ptica pogosta žival v vrtovih in parkih premožnejšev. V 2. stoletju pr. Kr. se poimenovanje uporablja tudi kot osebno ime (*Pavo*, »Pavon«, tj. »Pav«); na novcih najdemo upodobitve Junone v spremstvu pavjega para, hkrati pa je pogost motiv tako na nekrščanskih kot na krščanskih idiličnih upodobitvah pokrajin. Pri naravoslovcih najdemo opise pavov; najnatančnejšega ponuja Aristotel v svojem *Nauku o živalih* (6, 9, 564 a 25–b 9), o njihovi vzreji pa poleg njega pišejo še Mark Terencij Varon (*O kmetijstvu* 3,6), Lucij Junij Moderat Kolumela (*O kmetijstvu* 8,11), Paladij (*Poljedelstvo* 1,28) in Plinij Starejši, ki njihov razplod opiše v *Naravoslovju* (10, 161; gl. prevod v nadaljevanju komentarja).⁵⁸¹ Pav je kmalu postal delikatesa premožnejšev in sladokuscev (prim. tudi Ciceron, *Pisma prijateljem* 9, 118, 3; 9, 20, 2; Horacij, *Satire* 1, 2, 116, idr.); pečeni pav je veljal za specialiteto in za vrhunec samopašnosti. Modo uživanja pavovega mesa je menda uvedel govornik Kvint Hortenzij, za posebno specialiteto so veljala pavova jajca, za še večjo poslastico pašteta iz pavovega mesa (Apicij, *O kuhanju* 2, 2, 6: *Isicia de pavo primum locum habent ita si fricta fuerint ut callum vincant*), kulinarčni presežek pa naj bi bili pavovi možgani (Svetonij, *Vitelij* 13) in jezik (Pisci cesarske zgodovine, *Heliogabal*, 20,5).

Zelo odmeven je bil Plinijev opis pavov (Plinij Starejši, *Naravoslovje* 10, 43–45): »Zdaj pa spregovorimo o drugem rodu, ki se deli na dve vrsti: na ptice pevke in na ptice letalke. Tisto, po čemer se ločuje rod prvih, je njihovo petje, pri drugih pa njihova velikost; zato bodo slednje tudi prej na vrsti, in med njimi pred vsemi drugimi po lepi zunanosti, svojem zavedanju o njej in ošabnosti prednjači vrsta pavov. Ko ga pohvalijo, razpre kakor dragulji lesketajoče se barve, najbolj takrat, ko je obrnjen proti soncu, ker se tako še sijajneje bleščijo. Obenem skuša s svojim školjkastim repom ustvariti nekakšne odboje sence za druge barve, ki tudi v poltemi jasneje odsevajo, in vsa očesa peres, ki jih rad ponudi na ogled, potegne skupaj v velik šop. Pav vsako leto zamenja perje in izgubi rep v času, ko odpade jesensko listje; in dokler mu v času pomladnega cvetenja ponovno ne zraste, se osramočen in žalosten zateka v skrivališča. Živi petindvajset let. Pri treh letih začinja dobivati barve. Pisci ga opisujejo ne le kot ošabno, ampak tudi kot zlobno žival in tudi kot enako sramežljivo kot gos, kajti nekateri so pavom pripisali tudi te lastnosti, ki pa zame niso sprejemljive. Prvi, ki je v Rimu ubil pava za jedačo, je bil govornik Hortenzij na slovesni pojedini ob nastopu svečeniške službe. Prvi jih je začel pitati Mark Avfidij Lurkon v času zadnje vojne z morskimi razbojniki in od takrat je imel iz tega vira 60.000 sestercijev dobička.«⁵⁸²

Pav je v rimskem okolju postal stalni reprezentativni okras vrtov in palač; prav tako je bil stalni okrasni element stenskih poslikav in mozaikov, kot atribut Junone je bil upodobljen na novcih (kot Junonina ptica skupaj z orlom kot Jupitrovo ptico in sovo kot Minervino ptico), pogosto ga najdemo na idiličnih upodobitvah v

581 PLINIJ STAREJŠI–HRIBERŠEK 2016, pp. 180, 243–244.

582 PLINIJ STAREJŠI–HRIBERŠEK 2016, pp. 147, 160, 206–207.

poganskih nagrobnih dodatkih, na upodobitvah Erotov, vencev in rož, ki nakazujejo Elizij oz. srečno življenje po smrti (npr. pavji par) ... V Rimu je pav sodeloval pri pobožanstvenju (apoteozi) cesaric – imel je podobno vlogo kot orel pri apoteozi cesarjev, zaradi zamenjave in obnovitve perja pa je bil tudi simbol pomladi.

Tudi krščanska simbolika je zelo bogata. V starokrščanski umetnosti je pav pogosto upodobljen; najdemo ga na: starokrščanskih grobovih, včasih z Jagnjetom; sarkofagih (simbol upanja na večno življenje); freskah v katakombah (že v 2. stoletju), včasih od spredaj, včasih v profilu; zgodnjekrščanskih mozaikih. Pogosto najdemo pavji par, in sicer živali stojita ena nasproti drugi in pijeta iz izvira (kantaros) žive vode (izvir življenja); upodobitve pavjih parov so tudi ob straneh cvetnih košaric, križu, kelihu, palmi iz paradiza (del predstav o paradizu in o pričakovanjih glede večnega življenja) ali Kristusovem monogramu (kristogramu). Najdemo jih na pokrovih ciborijev (od 6. stoletja), na upodobitvah v krstilnicah in krstnih kapehlah. Včasih je upodobljen skupaj s feniksom (simbol večnega življenja in vstajenja), pojavljajo se na miniaturah v rokopisih (zlasti evangelijev), od 6. stoletja naprej na miniaturah v karolinški, bizantinski in armenski umetnosti, pozneje na mozaikih, cerkvenih oknih, na vratnih prekladah pokopaliških vrat, celo na svetilkah, na katerih je postavljen ob simbol ognja, da nakazuje večno življenje. Kadar se pav hrani z vinskimi jagodami, simbolizira zadnjo večerjo, lahko pa je upodobljen tudi brez posebne simbolike skupaj z drugimi pticami. Kot ptič je ostal pav vselej pojem lepote in kraljevskosti.

Simbolika pava je zelo raznolika. Kot prvo lahko simbolizira letne čase, še zlasti pomlad. Simbol pomladi je postal že v Rimu zato, ker vsako leto zamenja perje (Plinij Starejši, *Naravoslovje* 10, 44: *cauda annuis vicibus amissa cum foliis arborum, donec renascatur alia cum flore ...*, »Pav vsako leto zamenja perje in izgubi rep v času, ko odpade jesensko listje; in dokler mu v času pomladnega cvetenja ponovno ne zraste ...«); pav je zato v zgodnjem krščanstvu postal tudi simbol za vstajenje telesa.

Dalje lahko simbolizira vstajenje in večno življenje. Pav je včasih upodobljen, kako pije iz posode; v tem primeru simbolizira kristjana, ki pije vodo večnega življenja. Včasih je kot vstajenski simbol upodobljen, ko stoji na krogli ali globusu. Pri cerkvenih očetih se omenja razmeroma redko, se pa toliko pogosteje pojavlja na zgodnjekrščanskih upodobitvah kot namig na vstajenje in na raj oz. paradiz; za prve kristjane je bil pav simbol večnega življenja, perje, ki mu vsako leto znova zraste, in obstojnost njegovega mesa pa sta razlog, da je postal simbol prenovitve, preporeda, nesmrtnosti in večnosti. Je tudi simbol nestrohljivosti. Pavje meso ni bilo le delikatesa, ampak je zanj tudi veljajo, da dolgo ostane sveže; o tej lastnosti piše sv. Avguštin (*O Božji državi* 21, 4) in se sprašuje, kdo neki, če ne Bog, je storil, da pavovo meso ne zgine, nato pa pripoveduje o lastni izkušnji, ko so mu v Kartagini postregli pečenega pava, in ko so mu ga po nekaj dneh, ko bi vsako drugo meso zgnilo, znova postregli, ni meso prav nič smrdelo, enako po več kot 30 dneh in tudi leto dni pozneje ne, le da je bilo precej suho in žilavo. Verjetno je prav njegov zapis na Zahodu vzbudil

prepričanje, da pavovo meso ne zgnije in da ostane sveže vse leto; to dejstvo seveda ni rezultat naravnih danosti pavovega mesa, morda pa je na njegovo obstojnost vplivala suha in vroča afriška klima. In tudi zaradi te (domnevne) obstojnosti mesa je bil v krščanski umetnosti simbol obnovitve, prenove oz. preporoda, nesmrtnosti in neumrljivosti. Kot tak je bil priljubljen simbol v katakombah, na zgodnjekrščanskih sarkofagih, mozaikih v cerkvah itd. Na upodobitvah je v rajskem vrtu, katerega lepoto in večno pomlad simbolizira, včasih v družbi Jagnjeta Božjega, pa ob kristogramu, križu, drevesu življenja, na globusu, kjer razpira svoj rep, dalje par pavov, ki pijeta iz čaše (keliha) ali se osvežujeta z evharističnimi sadovi vinske trte ali z vodo življenja (simbol neumrljive duše; kot tak je velikokrat upodobljen na reliefih v Bizancu, Raveni in na območju, ki so ga naseljevali Langobardi). Pavova kri naj bi tudi odganjala demone, zato ga včasih najdemo na upodobitvah Jezusovega rojstva; tudi kot domnevni ubijalec kač simbolizira Kristusa.

Pav je tudi simbol raja (paradiža), ki pa ne izvira iz legende o nestrohljivosti pavjega mesa, ampak iz idilike vrtov in parkov; če je hotel umetnik predstaviti izvirni ali prihodnji raj (na primer na obokih bazilik), ga je napolnil s pticami, posebej pavi.

Simbolizira tudi gracioznost in lepoto. Zaradi svojega barvitega perja s kovinskim leskom, ki ga zamenja vsako leto, lahko simbolizira obljubo večne pomladi.

Zaradi številnih peres z očesom podobnimi liki, ki jih lahko razpre v pahljačo oz. krog, kaže nekaj podobnosti s kerubi. Njegova peresa z očesi spominjajo na zvezdno nebo, zato je pav lahko tudi simbol neba. Očesom pavjih peres so pripisovali magično moč, peresa so uporabljali za krašenje, iz njih so izdelovali tudi pahljače. Stotine oči na pavovem repu pa simbolizira tudi vsevidnost: rep je lahko simbol vsevidnega Boga, vsevidne Cerkve ali angelske modrosti.

Ob pozitivni simboliki ima pav tudi negativno, saj simbolizira tudi pretiran ponos, ošabnost, prevzetnost, nečimrnost in samovšečnost. Zaradi svojih pisanih barv, predvsem pa zaradi šopirjenja ter raztezanja in razkazovanja svojega repa je postal simbol oholosti in nadutosti. Pavovo nečimrnost opisujejo že antični avtorji (gl. zgoraj), po njih pa so opise prevzeli tudi srednjeveški pisci (Raban (Hraban) Maver (ok. 780–856), Hugo Svetoviktorski (ok. 1097–1141), Bartolomej Angleški (ok. 1190–po 1250), Tomaž iz Cantimpréja (ok. 1201–1270/1272), Albert Veliki (ok. 1200–1280), Vincenc iz Beauvaisa (1184/1194–1264), Aleksander Neckham (1157–1217), Hugo iz Fouilloyja (Hugo de Folieto, Hugo Foliotensis; ok. 1100–ok. 1174) idr.), ki omenjajo njegovo barvito perje, kronico oz. greben, očesa na perju, njegovo dvorjenje, rep, ki se okroglasto razpre, trdo, domnevno nepropadljivo meso, pogosto pa tudi njegov neprijetni glas. V poznem srednjem veku je zato postal atribut ošabnosti in nečimrnosti, ki ju včasih lahko simbolizira v povezavi z Adamom in Evo. Po različnih verzijah *Fiziologa* in predvsem po srednjeveških bestiarjih je pav tudi simbol pregreh, in sicer ošabnosti (*superbia*), nečimrnosti (*vanitas*) in razkošnosti (*luxuria*). Motiv je bil zelo priljubljen v renesansi, ko je bila njegova prevzetnost postavljena kot nasprotje k Marijini ponižnosti.

Pav je simbol razkošja že od antike naprej, ko ni bil le zaželen okras, ampak tudi iskana delikatesa in zelo draga jed (enako tudi pavja jajca), in ta tradicija se je prenesla tudi v srednji vek, ko so iz pavjih peres izdelovali pahljače, pokrivala in menda celo plašče. Antična in krščanska simbolika pava sta v 13. stoletju na zahodu precej zatonili v pozabo, 200 let pozneje tudi na Vzhodu.

Od pozne gotike do renesanse je bil pav tudi Marijin simbol, še posebej pa od izida Picinellijevega dela *Mondo symbolico* (izšlo l. 1653; v latinskem prevodu kot *Mundus Symbolicus* prvič l. 1681), ki v simboliki pava omenja njegovo izgubo perja, rep z očesi, ki ga razpne v krog, vsakoletno obnovitev peres, grde tace, prevzetnost zaradi lepote, pretirano samovšečnost, izničevanje strupa, dejstvo, da nikoli ne zgine, spreminjanje barv in naznanilo smrti, kadar poje. Simbolizira pa lahko: odstavljenega uradnika, zmedenega grešnika, notranjo lepoto, lastno vrednost, spremembo, skesanca, blažene, puhlo ošabnost, telesno lepoto, čistost, prikrito krepost, sv. Benedikta, inkvizitorja, sodnika, zdravnika, sv. Avgušтина, Makabejce, popolnost svetnikov, blaženo Devico Marijo, samoto, nesmrtno vrlino, spremenljivost, devico in mučenko sv. Katarino, družine veljakov, hvaljeno lepoto, pobožnega cesarja, dražila sveta, hipokrite, Božjega služabnika, človeka, ki se ga je treba bati, blagoslovljenega, pridigarja, dragocena oblačila.⁵⁸³ Ripa v svoji *Ikonografiji* navaja, da pav simbolizira aroganco, posmeh, bahavost, neubogljivost in prevzetnost, dalje zrak in resnost, da je del Zračnega voza (kot enega od štirih elementov; voz vlečeta dva vprežena pava)⁵⁸⁴ in drugi del Noči. V omenjenih pomenih ga najdemo tudi v emblematiki 17. in 18. stoletja: pav se pojavlja kot atribut in simbol nekaterih pregreh (razkošnost – *luxuria*, požrešnost – *gula* in ošabnost – *superbia*), včasih v ciklusih (od poznega srednjega veka); spada tudi k prepoznavnim znamenjem personifikacije zraka (*aer*) kot enega od štirih osnovnih elementov; zaradi svojih oces na peresih k simbolom vida (*visus*) na predstavitvah čutov ali alegorij vida oz. videnja; včasih je atribut pomladi; pisano perje lahko simbolizira obljubo večne pomladi; par pavov, ki pijeta vodo iz posode, je znamenje evharistije in vstajenja (simbol kristjana, ki pije vodo večnega življenja); v baroku se včasih pojavlja pri deseti postaji križevega pota (Jezusa slečejo in mu dajo vina, z žolčem mešanega) itd. V verski umetnosti se pav včasih pojavlja namesto feniksa, saj so ga v poganski antiki večkrat zamenjevali ali enačili s feniksom in mu pripisovali njegove lastnosti; oba sta slovela po tem, da si čudežno obnovita svoje moči, poletela naj bi do Sonca in se vrgla v ogenj, da bi potem obdarjena z obnovljeno mladostjo iz pepela vstala v novo življenje. Lahko je upodobljen tudi brez posebne simbolike sam ali skupaj z drugimi pticami.

Pav je atribut sv. Liborija (4./5. stoletje), ker naj bi mu po legendi kazal pot v Paderborn. Pavje perje je eno od znamenj sv. Neže Rimske (ok. 237–ok. 250), sv. Kolumbe iz Sensa (ok. 257–273), sv. Doroteje Cezarejske (279/290–ok. 305) in

583 PICINELLI-ÉRATH 1729, pp. 315–317 (IV, 515–538).

584 RIPA-MAFFEI-PROCACCIOLI 2012, pavone, nr. 24. Arroganza; 46.3b Carro dell'Aria; 87. Derisione; 106.Ib Aria; 160.I Gravità; 174. Iattanza; 202. Inubidienza; 261b Le quattro parti de la Notte. Seconda parte; 375. Superbia.

sv. Barbare (3. stoletje; † domnevno 306). Pav je bil tudi simbol mesta Heliopolis, kjer naj bi feniks zgradil svojo grmado, iz katere naj bi se ponovno rodil; po enem od legendarnih izročil naj bi bila sv. Barbara rojena v Heliopolisu. »Pavji čudež« je povezan s sv. Güntherjem Turingijskim (ok. 955–1045), ki ga je njegov sorodnik ogrski kralj Štefan I. (969–1038) hotel na gostiji prisiliti, da bi pojedel pečenega pava, ki so mu ga prinesli; redovna pravila so mu prepovedovala jesti, po drugi strani pa ni hotel užaliti kralja, zato je zmolil in pav je oživel.

– **Varuje svoje mladiče pred besom očeta ... mu niso podobni:** Plinij Starejši njihov razplod v *Naravoslovju* (10, 161) takole opiše: »Pav leže jajca od tretjega leta naprej; prvo leto znese eno jajce ali dve, naslednje leto štiri ali pet, v letih, ki sledijo, po dvanajst, več pa ne; znese jih v presledku dveh ali treh dni in trikrat na leto, če jih podložimo kokošim, da jih valijo. Samci iz pohotne sle po valečih samicah jajca razbijajo, zato jih <samice> znesejo ponoči v skrivališčih ali na visokem kraju, vendar se jajca razbijejo, če ne padejo na mehko steljo. En samec zadosti po petim samicam. Kadar je samica ena sama ali sta po dve, samčeva pohota škoduje njuni plodnosti.«⁵⁸⁵

– **pod plaščem:** za simboliko plašča gl. emblem VI. pod »pod katere plaščem«.

– **v objemu:** Pisec uporabi zanimivo prispodobo. Namesto običajnega izraza *in sinu*, »v naročju«, ali kakega podobnega uporabi slikovito podobo iz antike: lat. *in Symplegade*, »v Simplegadi«. Simplegadi (lat. *Symplegades*, gr. Συμπληγάδες sc. νῆσοι), kar pomeni »Skupaj udarjajoča otoka«, so v antiki imenovali dva majhna skalnata otočka zahodno od kraja, kjer se stikata Bospor in Pont (Črno morje); danes otočka imenujejo Oreke Kayaliklari, ležita pa 100 m pred svetilnikom Rumelifeneri (Oreke Taşi). Tako so ju poimenovali, ker naj bi, kot pravi mitološko izročilo, udarjala drug ob drugega in uničevala vse, kar je prihajalo vmes; ustavila sta se šele, ko je ožino med njima srečno preplula ladja Argo, ki je peljala Argonavte z Jazonom na čelu. Imenovali so ju tudi Plankti (lat. *Planctae*, gr. Πλαγκταί sc. νῆσοι), »Blodeča otoka«, in Kianeji (lat. *Cyaneae*, gr. Κυανέαι sc. νῆσοι), »Temnomodra otoka«. V latiniteti srednjega in novega veka se ime »Simplegada« v prenesenem pomenu uporablja tudi v pomenu »objem« ali »brezizhoden položaj«. Gl. Evripid, *Medeja* 2.209–212.431; Homer, *Odiseja* 12, 61; 23, 327; Pindar, *Pitijske ode* 4, 208; Sofokles, *Antigona* 966; Apolonij Rodoški, *Argonavtika* 2, 317 in nasl.; 2, 549 in nasl.; Ovidij, *Žalostinke* 1, 10, 34.47; Valerij Flak, *Argonavtika* 1, 60; 4, 221.562.681; 5, 85.167.299; 8, 181; Stacij, *Tebaida* 11, 347; *Gozdovi* 1, 2, 40; Plinij Starejši, *Naravoslovje* 4, 92; 6, 32, idr.⁵⁸⁶

585 PLINIJ STAREJŠI–HRIBERŠEK 2016, p. 180.

586 WIESELER 1879; SEATON 1887; TÜRK 1931; HÄNDEL 1954, pp. 69, 87–92; PICKARD 1987; HEUBECK–HOEKSTRA 1990, p. 121 (ad 12.55–72), pp. 447–448, 451; WILLIAMS 1991, pp. 129–150, 275–278; KNIGHT 1995, pp. 41–48; NELIS 2001, pp. 25, 41, 45–47, 62, 209 n.97, 210–215, 219 in nasl., 222, 225, 228–230, 234 in nasl., 239–243, 253, 301, 305, 354 (Symplegades); DRÄGER 2015; SUMNER–BOYD–FREELY 2010.

b) pod plaščem: gl. razlago k emblemu VI. pod »pod katere plaščem«.

– **TVetVr DoneC patrIs paCabIt fVroreM:** zapis s kronogramom. Če velike črke razporedimo v ustreznem zaporedju rimskih števil, dobimo letnico kronanja svetogorske Marijine podobe: MDCCVVII = 1717.

EMBLEM XX.

Simbolika: a) Salomon, b) (jeruzalemski) tempelj, c) zlato, č) venec, d) Tempelj Boga

a) Salomonovega: Salomon,⁵⁸⁷ tretji kralj Izraela, ki je vladal v obdobju 965–930 pr. Kr., je bil sin kralja Davida, rojen v zakonu z Batšebo, nekdanjo ženo He-tejca Urijája, s katero se je David poročil potem, ko je dal Urijája zahrbtno usmrtili. David je Salomona za naslednika izbral na prigovarjanje preroka Natána in žene Batšebe.

V Svetem pismu in virih so izpostavljene predvsem njegova modrost in preudarnost (2 Krn 1–9; Sir 47,12–25) ter druge zaradi njiju pripisane mu lastnosti: »Bog je dal Salomonu modrost in izredno bistroumnost in širino duha kakor sipine ob morskem obrežju. Salomonova modrost je presegala modrost vseh sinov Vzhoda in vso egipčansko modrost. Bil je modrejši od vseh ljudi, tudi od Ezrahovca Etána in Mahólovih sinov Hemána, Kalkóla in Dardája. Njegovo ime je slovelo pri vseh narodih naokrog. Sestavil je tri tisoč pregovorov in njegovih pesmi je bilo tisoč in pet. Govoril je o drevju, od cedre na Libanonu do hizopa, ki poganja po zidovih; govoril o živini, o pticah, o

587 MENZEL 1854–1856, I, pp. 495–497 (König); II, pp. 298–306 (Salomo); KREUSER 1868, p. 248 (Salomo); STADE 1887, pp. 299–343; SALZBERGER 1912; KITTEL 1925, pp. 141–170; WALKER 1931, pp. 124–129; RÉAU 1955–1959, II, I, 1956, pp. 286–299 (Salomon); DE VAUX 1961, pp. 312–330 (The Temple at Jerusalem); SPEYER 1961, pp. 372–404 (Dāʿūd und Sulaimān); DONNER 1970, pp. 35–45; RED. 1970c; KERBER 1972; URECH 1974, pp. 209–210 (Salomo); SMALLWOOD 1976, *passim*; SOUCEK 1976, pp. 73–123; BADURINA 1979, 485–486 (Prijestolje Mudrosti, lat. *Sedes Sapientiae*), 517–518 (Salomon), 519 (Salamonovo prijestolje); SINGER 1980; DONNER 1984–1986; GRABNER-HAIDER–KRAŠOVEC 1984, pp. 641–642; SCHWIER 1989; ISHIDA 1992; AHLSTRÖM–ROLLEFSON–EDELMAN 1993; NIEMANN 1993; KNOPPERS 1993; SCHARBERT 1993b; KNOPPERS 1994; SCHMIDT–SCHMIDT 1995, pp. 235–236, 237–240 (Der Löwenthron Salomos); DIETRICH 1997; HANDY 1997; MEYERS 1997, Solomon king: 1,153; and Queen of Sheeba: 1,162; 5,18; SCHÄFER–LICHTENBERGER 1997; SEYBOLD–RINGGREN–FABRY 1997; SÄRKIÖ–STEMBERGER–DRIJVERS 1998; ASH 1999; EGO–LANGE–PILHOFER–EHLERS 1999; SCHIPPER 1999; STEINS–LATTKE–HAMMAN 1999; WÄLCHLI 1999; TORIJANO 2002; KANG 2003; KUNZ–LÜBCKE 2004; BRINGMANN 2005, *passim*; NAʿAMAN 2005–2006; FINKELSTEIN–SILBERMAN 2006; ABRAMSKY–SPERLING IDR. 2007; GRINTZ–YADIN IDR. 2007; SEIBERT 2007, pp. 208–209 (Löwenthron Salomos), 272–273 (Salomo); BERLEJUNG 2006–2008; DUNCKER 2010; LEMAIRE 2011, pp. 195–202; WEITZMAN 2011; GALIL 2012; WALKER–FENTON 2012; VERHEYDEN 2013; ALBERS 2016; BATTIATO–HARTMAN–STABILE 2016; CHAVEL–PREGILL 2016; AULD 2017, pp. 59–102; KRATZ 2017, pp. 17–20; NITSCHKE 2017; KALIMI 2019; KALIMI 2020; SHAVIT 2020; KEITER 2021; KNAUF–NIEMANN 2021, pp. 171–178 (Exkurs: ‚Salomo‘); BOUDET–COULON–FAURE–VÉRONÈSE 2022.

lazzini in o ribah. Salomonovo modrost so prihajali poslušat iz vseh ljudstev in izmed vseh kraljev zemlje, ki so slišali o njegovi modrosti« (1 Kr 5,9–14).

Modrost si je po svetopisemskem izročilu Salomon sam izprosil od Boga, ki se mu je prikazal ponoči v sanjah v Gibeónu: »Bog je rekel: ‚Prosi, kaj naj ti dam!‘ Salomon je rekel: ‚/.../ Daj torej svojemu služabniku poslušno srce, da bo znal vladati tvojemu ljudstvu in razločevati med dobrim in hudim! Kajti kdo bi sicer mogel vladati temu tvojemu mogočnemu ljudstvu?‘ Gospodu je bilo všeč, da je Salomon prosil za to. Bog mu je rekel: ‚Ker si prosil za to in si nisi prosil dolgega življenja, ne bogastva in ne smrti svojih sovražnikov, ampak si prosil zase razumnosti za pravo razsojanje, glej, bom storil po tvoji besedi. Glej, dal ti bom modro in razumno srce, takó da ni bilo tebi enakega pred tabo in ne bo vstal tebi enak za tabo. Pa tudi to, česar nisi prosil, ti bom dal: bogastvo in slavo, tako da ti vse tvoje dni ne bo enakega med kralji!« (1 Kr 3,5–13).

Poseben izkaz njegove modrosti je tudi znamenita Salomonova sodba (1 Kr 3,16–28), v kateri je Salomon razsodil v primeru dveh žena, od katerih je eni umrl otrok, ker ga je ponoči poležala, in ga je nato zamenjala z živim otrokom druge. Salomon je razsodil, naj prinesejo meč in otroka živega razsekajo ter dajo vsaki polovico; tedaj pa je otrokova prava mati prosila, naj tega ne stori in naj ga raje prisodi drugi. »Tedaj je kralj odgovoril in rekel: ‚Prvi dajte živega otročička in nikar ga ne umorite: ona je njegova mati!‘ Ves Izrael je slišal o razsodbi, ki jo je izrekel kralj. Navdal jih je strah pred kraljem, ker so videli, da je Božja modrost v njem za izrekanje razsodbe« (1 Kr 3,27–28). Zgodba je postala motiv številnih upodobitev, salomonska sodba pa je postala sinonim za zelo preudarno in pametno razsodbo, rešitev ali odločitev.

Salomon je sicer dobro skrbel za notranjo upravo svojega kraljestva (1 Kr 3–5), na področju zunanje politike pa ni bil preveč uspešen.

O njegovem prav tako skoraj pregovornem bogastvu pričajo navedbe v Svetem pismu: »Zlato, ki se je letno stekalo k Salomonu, je tehtalo šeststo šestinšestdeset zlatih talentov, poleg dajatev trgovcev, prometa prekupčevalcev in prispevkov vseh arabskih kraljev in deželnih upraviteljev. Kralj Salomon je napravil dvesto ščitov iz kovanega zlata: šeststo šeklov zlata je šlo za vsakega; in tristo ščitov iz kovanega zlata: za vsak ščitek je šlo tri mine zlata. Kralj jih je spravil v hišo libanonskega gozda. /.../ Tudi vse posode za pitje je imel kralj Salomon iz zlata in vsa oprema v hiši libanonskega gozda je bila iz čistega zlata. Nič ni bilo iz srebra, ki v Salomonovih dneh ni bilo cenjeno. Kralj je imel namreč taršiške ladje na morju skupaj s Hirámovim ladjevjem. Po enkrat na tri leta so prihajale taršiške ladje in dovažale zlato, srebro, slonovino, opice in pavijane. Tako je kralj Salomon po bogastvu in modrosti prekašal vse kralje na zemlji. Ves svet je želel videti Salomona, da bi poslušal modrost, ki mu jo je Bog položil v srce. Vsak je prinesel svoje darilo: srebrne in zlate predmete, oblačila, orožje, dišave, konje in mezge, in to iz leta v leto. Kralj Salomon si je nabral bojnih voz in konjenikov: imel je tisoč štiristo voz in dvanajst tisoč konjenikov. Nastanil jih je v mestih za bojne vozove in pri sebi v Jeruzalemu. Kralj je dosegel, da je bilo v Jeruzalemu srebra kakor kamenja; dosegel je tudi, da je bilo ceder toliko kakor divjih smokev v Šéfeli. Konje za Salomona so dobivali iz Egipta in iz Koéja. Kraljevi kupci so jih

dobavljali iz Koéja za določeno ceno. Voz, ki je prišel iz Egipta, je stal šeststo šeklov srebra, konj pa sto petdeset. Tako so jih posredovali tudi vsem hetejskim in arámskim kraljem« (1 Kr 10,14–17.21–29; prim. tudi 2 Krn 1,14–17).

Posebej se omenja tudi izjemni Salomonov prestol: »Nadalje je kralj napravil velik slonokoščen prestol in ga prevlekel s pristnim zlatom. Prestol je imel šest stopnic, na hrbtišču pa glavo teleta. Na obeh straneh sedeža sta bili naslonjali za roke; ob naslonjalih sta stala dva leva, dvanajst levov pa je stalo na šesterih stopnicah na obeh straneh. Kaj takega niso naredili še v nobenem kraljestvu« (1 Kr 10,18–20). Salomonov prestol je tudi ena od predpodob Marije kot sedeža modrosti.⁵⁸⁸

Poleg tega je zaslovel je s svojimi gradbenimi dosežki; najbolj znan je kot graditelj prvega templja, v katerega so prenesli tudi skrinjo zaveze (gl. nadaljevanje komentarja k temu emblemu), po razkošnosti ni za njim prav nič zaostajala Salomonova palača, zgraditi pa je dal tudi jeruzalemsko obzidje ter mesta Miló, Hacór, Megído, Gezer, Spodnji Bet Horón, Baalát, Tamár v puščavskem delu dežele Juda, vsa mesta za svoja skladišča, mesta za bojne vozove, mesta za konjenike in kar je še žele sezidati v Jeruzalemu, na Libanonu in na vsem ozemlju, kjer je vladal (1 Kr 9,15–19; prim. tudi 2 Krn 8,1–10). Njegova gradbena politika je temeljila na suženjskem delu, v katerega so bili prisiljeni vsi, ki niso bili po rodu Izraelci (1 Kr 9,20–21: »Vse ljudi, kar jih je preostalo od Amoréjcev, Hetejcev, Perizéjcev, Hivéjcev in Jebusejcev, ki niso bili izmed Izraelovih sinov – njihove potomce, ki so še ostali za njimi v deželi in jih Izraelovi sinovi niso mogli z zakletvijo pokončati – je Salomon določil za suženjsko delo do tega dne.«); odgovornejše službe (vojaki, uslužbenci, častniki, pribočniki, poveljniki bojnih vozov in konjeniki, višji nadzorniki) so bile prihranjene za Izraelce (1 Kr 9,22–23).

Sicer je bil Salomon tipičen orientalski despot, ki je temu primerno tudi živel; v razkošni palači je bil obdan s številčnim haremom žena in priležnic, ki naj bi jih bilo menda tisoč (1 Kr 11,3: »Imel je sedemsto knežjih in tristo stranskih žená; njegove žene so zapeljale njegovo srce.«) ali 140, ter imel nedoločeno število drugih (Vp 6,8: »Šestdeset je kraljic, / osemdeset stranskih žen / in deklet brez števila.«). Zveze je imel še s številnimi tujkami, najbolj znana pa je bila z legendarno kraljico iz Sabe (1 Kr 10,1–3). Za svojo ženo, hčer egiptovskega faraona (1 Kr 3,1–2), je dal v Jeruzalemu postaviti posebno palačo (1 Kr 9,24), za številne druge žene pa svetišča ali oltarje verstev, katerim so pripadale (1 Kr 11,7–8: »Tedaj je na hribu vzhodno od Jeruzalema sezidal višino za Kemoša, gnusobo Moábcev, in za Milkóma, gnusobo Amóncev. Enako je ustregel vsem svojim tujim ženam, da so zažigale kadilo in opravljale daritve svojim bogovom.«); to je veljajo za kršitev zaveze, kar naj bi imelo za posledico propad kraljestva po njegovi smrti (1 Kr 11). Piscí Svetega pisma so mu poočitali prav to, da je na stara leta podlegel vplivu drugoverskih žena (1 Kr 11,4–8: »Ko se je Salomon postaral, so mu žene nagnile srce k drugim bogovom. Njegovo srce ni bilo več célo za Gospoda, njegovega Boga, kakor srce njegovega očeta Davida. Salomon je šel za Astarto, boginjo Sidóncev, in za Milkómom, gnusobo Amóncev. Tako je Salomon delal, kar je hudo v Gospodovih očeh, in ni hodil

588 Za natančnejši oris gl. pojasnilo k emblemu X. pod »a) prestol«; § III, pogl. X. pod »Sedežu milosti«.

popolnoma za Gospodom kakor njegov oče David. Tedaj je na hribu vzhodno od Jeruzalema sezidal višino za Kemoša, gnusobo Moábcev, in za Milkóma, gnusobo Amóncev. Enako je ustregel vsem svojim tujim ženam, da so zažigale kadilo in opravljale daritve svojim bogovom.«; Sir 47,19–21: »Svoja ledja si prepustil ženskam / in pustil, da so dobile oblast nad tvojim telesom. / Spravil si madež na svojo slavo, / oskrunil svoje potomstvo, / tako da si spravil jezo nad svoje otroke, / da je njih prizadela tvoja neumnost, / da je nastalo dvojno vladarstvo, / da je iz Efrájima zraslo uporno kraljestvo.«).

Drugače kot večina vzhodnjaških vladarjev je bil Salomon tudi mislec in pisec. Izročilo mu pripisuje avtorstvo psalmov (gl. 72(71),1, Salomonov psalm; 127,1, Salomonova stopniška pesem), dalje *Visoke pesmi* (gl. Vp 1,1: »Pesem pesmi, ki je Salomonova.«), *Pridigarja* (Prd 1,1: »Besede Pridigarja, Davidovega sina, kralja v Jeruzalemu.«), *Knjige modrosti* in dela *Knjige pregovorov*, pod njegovim imenom pa so ohranjeni tudi nekateri apokrifni spisi. Njegovega avtorstva ni mogoče zanesljivo potrditi; mogoče je bil pisec omenjenih del sam, morda kdo iz kroga blizu njemu ali pa so nastala pozneje v njegovem slogu in pod njegovim imenom. Drugače kot za njegovega očeta Davida, ki je bil izrazit lirični pesnik, lahko za Salomona rečemo, da je bil gnomični pesnik, iz vseh njegovih del pa je zaznati stremljenje za modrostjo.

V Novi zavezi je omenjen v Jezusovem rodovniku (Mt 1,6–7: »Jeseju se je rodil David, kralj. Davidu je Urijájeva žena rodila Salomona. Salomonu se je rodil Roboám ...«; evangelist Luka (3,23–38) ga ne navaja). Tudi novozavezni pisci izpostavijo njegovo modrost, a Kristus ga prekaša (Mt 12,42: »Kraljica Juga bo ob sodbi vstala s tem rodом in ga obsodila, kajti prišla je s konca zemlje, da bi slišala Salomonovo modrost; in glejte: več kakor Salomon je tukaj.«; Lk 11,31: »Kraljica Juga bo ob sodbi vstala z možmi tega rodu in jih obsodila, kajti prišla je s konca zemlje, da bi slišala Salomonovo modrost; in glejte, več kakor Salomon je tukaj.«). Omenjena je njegova gradnja jeruzalemskega templja (Apd 7,47: »Toda šele Salomon mu je sezidal hišo.«) in po njem je bilo poimenoвано stebrišče v templju (Jn 10,23: »Jezus je hodil v templju gor in dol po Salomonovem stebrišču.«; Apd 3,11: »Mož pa se je držal Petra in Janeza, zato je vse ljudstvo od začudenja hitelo za njima v stebrišče, ki se imenuje Salomonovo.«; Apd 5,12: »Po rokah apostolov se je dogajalo veliko znamenj in čudežev med ljudmi; in vsi so se enodušno zbirali v Salomonovem stebrišču.«). Najdemo ga tudi v primerah, kjer je uporabljen kot vzor veličastja (Mt 6,29 »... toda povem vam: Še Salomon v vsem svojem veličastvu ni bil oblečen kakor ena izmed njih.«; Lk 12,27: »... toda povem vam: Še Salomon v vsem svojem veličastvu ni bil oblečen kakor katera izmed njih.«).

Prvi kristjani so v številne legende, v katerih nastopa Salomon, vključevali z njim povezana grafična znamenja: amulete, medalje, talismane, broške ipd., na katerih sta bila njegovo ime in včasih upodobitev, in ti naj bi nosilcem zagotavljali magično zaščito. Uporabljali so jih tudi za odganjanje zlih duhov od bolnikov, obolelih za steklino in božjastjo. Cerkevni očetje (npr. Origen) so grajali kristjane, ki so se v spopadu z demoni sklicevali na Salomona, kar pa ni preprečilo rabe omenjenih predmetov. Najbolj razširjen je bil Salomonov pečat, ki so ga dolgo uporabljali kot amulet, ki prinaša srečo

in zagotavlja magično zaščito; sestavljen je iz dveh enakostraničnih trikotnikov in se včasih označuje tudi kot Davidov ščit.

Po njem je imenovana rastlina salomonov pečat oz. dišeči salomonov pečat (*Polygonatum odoratum*) iz družine šmarničevk (*Convallariaceae*), katere cvetovi imajo po šest cvetnih listov, ki se na koncu iztečejo v šestkrako zvezdo, podobno Salomonovemu pečatu in Davidovi zvezdi, pa tudi žuželka grizlica salomonovega pečata (*Phymatocera aterrima*) iz družine listnih os ali grizlic (*Tenthredinidae*).

Zanimanje za Salomona je poraslo zlasti v visokem srednjem veku in z izumom tiska, ko se je zelo razmahnilo vedenje o Svetem pismu ter zanimanje za hebrejščino in biblične študije. Iz njegove legendarne modrosti izhajajo številne zgodbe. Antični pisci poročajo (npr. Jožef Flavij), da mu je Bog dal moč nad demoni; po legendarnem izročilu naj bi mu bili podrejeni tako angeli kot zli duhovi; zlim duhovom naj bi vtisnil svoj pečat (kot sužnjem) in si jih podredil, tiste, ki so se upirali, pa naj bi pregnal pod temeljni kamen in jih zapečatil, da se ne bi mogli nikoli več vrniti (zato je bil priljubljen pri eksorcistih in alkimistih); imel naj bi moč nad živalmi; razumel naj bi govorico živali in naj bi se z njimi pogovarjal, še posebej naj bi prijateljeval s simurgom (feniksom); zaslužen naj bi bil za gradnjo Palmire; levi, ki so bili upodobljeni na njegovem prestolu, naj bi rjaveli, kadar se je prestolu približal slab človek, obdajala naj bi ga zlata drevesa s pticami iz draguljev najrazličnejših barv in k temu prestolu naj bi se stekali ne le ljudje od vsepovsod, ampak tudi vse vrste živali, duhov itd. Zelo je prisoten tudi v islamskem legendarnem izročilu, kjer mu prav tako pripisujejo pretirano moč, pa tudi vsemogočni pečatni prstan, ključ, ki odpira vsa vrata, čarovniško palico ipd.

Salomon kot ženin v *Visoki pesmi* je predpodoba Kristusa kot ženina Cerkev; njegov tempelj je predpodoba Cerkev, obenem pa tudi simbol kraljevske in posvetne državne oblasti. Prav tako velja za simbolni vzor sodnika (salomonska sodba). Kot magu sta mu bila pripisana če ne že nadčloveška modrost in obvladovanje magije, pa vsaj poznavanje tega področja. Zaradi svoje legendarne modrosti in širokega znanja velja Salomon za povezavo med posvetnim in cerkvenim, med filozofijo, pravom, zgodovino, poezijo in naravoslovjem ter teologijo. Potrdilo o njegovem širokem znanju daje tudi zapis o obisku kraljice iz Sabe (1 Kr 10,1–13), ob katerem ji je odgovoril na vsa vprašanja: »Ko je kraljica iz Sabe slišala o Salomonovem slovesu zaradi Gospodovega imena, ga je prišla preizkušat z ugankami. Prišla je v Jeruzalem z zelo velikim spremstvom; kamele so nosile dišave, zelo veliko zlata in dragih kamnov. Ko je prišla k Salomonu, se je z njim pogovarjala o vsem, kar ji je ležalo na srcu. Salomon ji je pojasnil vse, kar ga je vprašala. Ni je bilo reči, ki bi bila kralju zakrita in katere bi ji ne bil pojasnil« (1 Kr 10,1–3). Prav v tem zapisu Salomon simbolizira božansko modrost, osebo, razsvetljeno od Boga, nasproti kraljici, ki pooseblja poganstvo.

Pogosto so ga upodabljali v kraljevski opravi, v razkošnih oblačilih, pogosto okrašenih z dragimi kamni, z brado ali brez nje, lahko mladega ali starega, s krono in žezlom v rokah. Velikokrat je upodobljen v spremstvu levov, včasih dveh, ki stojita ob naslonjalih in podpirata njegov kraljevi prestol, včasih dvanajstih, ki stojijo na obeh straneh šestih

stopnic (1 Kr 10,19–20). Včasih je njegov atribut tempelj, ki je upodobljen ali izklesan ob njem; gre za pomanjšano različico templja, ki ga je Salomon dal zgraditi v Jeruzalemu; ker so mu pogosto pripisovali avtorstvo *Visoke pesmi*, *Pridigarja* in *Knjige modrosti*, je katera od teh knjig v njegovi roki ali na mizi ob njem. Najpogosteje upodobljena prizora iz Salomonovega življenja sta *Obisk kraljice iz Sabe* in *Salomonova sodba*.

Salomon velja za podobo večne modrosti; v odnosu do Kristusa velja: če je Salomon podoba večne modrosti, je Kristus »več kot modrost« (Mt 12,42), torej utelešena Božja modrost. Salomonov prestol je sedež modrosti (*sedes sapientiae*) in je obenem tudi simbol modrosti.

Pri srednjeveških piscih in teologih se včasih omenja v povezavi z Marijo. Nevesta, ki nastopa v *Visoki pesmi* kot Salomonova nevesta, je predpodoba Marije, enako tudi v krščanski umetnosti. Marija kot Kraljica ima predpodobo v Salomonovi nevesti na levjem prestolu in v kronani nevesti v *Visoki pesmi*, lahko pa je tudi Batšéba, ki ji Salomon odmeri prestol na svoji desnici (1 Kr 2,13–23), ali Estera, ki jo kralj Ahasvér povzdigne v kraljico (Est 3,1–21). Iz teh povezav izhaja motiv »Salomonov prestol« oz. »Sedež modrosti«. Tudi Salomonov vinograd, ki se omenja v *Visoki pesmi* (8,11–12), naj bi nakazoval Marijo.

Salomonov prestol⁵⁸⁹ je z Marijo simbolno povezan na dva načina. Prvič, Marija lahko kot predpodoba prestola modrosti sedi na prestolu in v njenem naročju je Jezus, »v katerem so skriti vsi zakladi modrosti in spoznanja«, kot navaja *Pismo Kološanom* (2,3); tako Marija na prestolu simbolno postane prestol Božanske modrosti (tako navajata v 11. stoletju Peter Damiani (1006–1072) in v 12. stoletju Adam Svetoviktorski († 1146)). Drugič, Marija je lahko poosebljena Modrost (lat. *Sapientia*, gr. *Σοφία /Sophía*) na Salomonovem prestolu; v tem primeru je Marija izenačena s Salomonovo nevesto in tipološko s Kristusovo nevesto (gl. *Visoko pesem*). Marija torej ni le »prestol/sedež modrosti«, ampak je »resnična modrost«. Nanjo se nanašajo vse podobe, s katerimi *Sirahova knjiga* (24,13–17) opisuje modrost, ki je kakor cedra, cipresa, palma, vrtnica, oljka, platana, cimet, balzam, mira, galban, oniks, mastiks, kadilo, terebinta in vinska trta. Simbolno je mišljena modrost, ki ji *Knjiga modrosti* (7,22–30) zapoje pravi hvalospev: »V njej je namreč duh, ki je umen, svet, / enkratno, mnogoter, pretanjen, / gibek, razločen, neomadeževan, / jasen, neranljiv, dobrohoten, oster, / samostojen, dobrotljiv, človekoljuben, / stanoviten, neomajen, spokojen / vseмогоčen, vseviden, / ki pronica skozi vse duhove, / umne, čiste in najbolj pretanjene. / Modrost se giblje hitreje kakor katero koli gibanje, / zaradi svoje čistosti prodira in pronica skozi vse. / Ona je namreč dih Božje moči, / izžarevanje veličastva Vladarja vsega, / zato se vanjo ne more prikrasti nič nečistega. / Ona je odsev večne Luči, / čisto ogledalo Božjega delovanja, / podoba njegove dobrote. / Čeprav je sama, zmore vse, / ostaja v sebi, a obnavlja vse reči. / In ko od roda do roda prehaja v svete duše, / jih oblikuje v Božje prijatelje in preroke. / Bog namreč ljubi samo tistega, / ki prebiva z modrostjo. / Sijajnejša je kakor sonce, / vsa ozvezdja prekaša. / Če jo primerjamo s svetlobo, jo prekaša, / njo pač zamenja noč, / modrosti pa ne premaga hudobija.«

589 O Salomonovem prestolu gl. tudi komentar k emblemu XXI pod »b) na prestolu – Salomonov prestol«.

b) [Salomonovega] templja: Jeruzalemski tempelj⁵⁹⁰ je bil ena najbolj legendarnih stavb antike in izjemnega ne le verskega, ampak tudi političnega pomena. Verski

- 590 PRAGENSIS 1651, CXII. (Maria dicitur Templum Dei); PICINELLI–ERATH 1694, pp. 102–115 (Symbolum VIII. Templum animatum.); SALZER 1893, pp. 36–38; MENZEL 1854–1856, II, pp. 458–463; KRAUS 1886b; SALZER 1893, pp. 36–38; SCHICK 1896; HARTMANN 1909; SALZBERGER 1912; KITTEL 1925: Tempel äg. in Syrien p. 2; Tempel in Silo pp. 74, 82, 249; Tempel in Jerusalem – pp. 155 in nasl., 199, 202 in nasl., 217, 338, 463, 479 nasl.; Gegensatz zu d. Höhen p. 275, 478 nasl.; Mittelpunkt Judas – 275, 278, 289; Zentrum des Kultes – 396, 489 nasl., 498, 521 nasl.; T.annalen p. 235; T.satzungen im Archiv p. 523; T.sklavinnen p. 245; Zerstörung p. 54; WATZINGER 1933–1935, *passim*; GARBER 1951; VINCENT 1956, pp. 373–610 (La Temple de Salomon, Le Temple d'Hérode, Le Temple d'Ézéchiël, Le Temple hérodiën d'après la Mišnah ...); PARROT 1957; EHRLICH 1959; CONGAR 1960; WIDENGREN 1960; DE VAUX 1961, pp. 312–330 (The Temple at Jerusalem); CONGAR 1963; PEDERSEN 1963, pp. II, 235–263; RÜGER 1966; FORSTNER 1967, pp. 382–385 (Tempel und Kirche); HAUSSHERR 1968; BUSINK 1970–1980; BANDMANN 1972; KÖLLMANN 1972; WELTEN 1972; SCHÜRER 1973–1987, *passim*; USSISHKIN 1973; URECH 1974, pp. 233–234 (Tempel); FERBER 1976; GUTMANN 1976; KUSCHKE 1977; RUPPRECHT 1977; LURKER 1978, pp. 320–322; OTTOSSON 1978; DAVEY 1980; SINGER 1980; HARAN 1985; WRIGHT 1985: Solomon's Temple at Jerusalem pp. 67, 144, 161–163, 224, 228, 249, 251–252, 254–267, 359, 379, 496, 515; antecedents pp. 235, 278, 487, 496; cedar in pp. 367, 369, 405; courtyards p. 245; cubit used in pp. 64, 119; *debir* pp. 235, 240, 256–257, 260, 479; decoration pp. 153, 377, 421; dimensions pp. 121, 124–125, 130; of ka' aba p. 129; pp. flooring 369, 441; *heykal* pp. 255, 260; stairs in p. 452; tripartite division of pp. 86, 241, 255; *ulam* pp. 238, 257–258, 260–261, 262–263, 324, 359; walling pp. 405, 414–415; windows p. 450; *yazua* pp. 257, 260–262, 308, 359; FORSTNER 1986, p. 350 (Tempel und Kirche); SCHWIER 1989; ALBERTZ 1992, pp. 200–212 (Die Jerusalemer Tempeltheologie), 479–483 (Tempelbau und frühachexilische Heilsprophetie), 487–495 (Der zweite Tempel); MEYERS 1992; HUROWITZ 1992; PRICE 1992, pp. 1, 9, 11, 14, 18, 30–31, 33, 35, 42, 51–57, 63, 65, 67–71, 76, 86–89, 96, 98–100, 104–107, 109–116, 119, 122, 124, 128–130, 133, 135–136, 138, 142–146, 151–153, 163, 164–172, 175–181, 187, 189–190, 192, 195–197, 209–212, 214–217, 221–222, 229, 229, 232, 239, 240–241, 244, 248, 255, 258, 260, 267, 270–271, 274, 276, 283, 285–290 (Temple, Temple Mount); NAREDI–RAINER 1994; KEEL 1997, pp. 111–176 (The Temple: Place of Jahweh's Presence and Sphere of Life); MEYERS 1997 – Solomon king pp. 1, 153; First Temple pp. I, 80, 324, 26, 327; 2, 82–83; pp. 5, 173; fleet: p. V, 34; and Queen of Sheeba: pp. I, 162; V, 18; Solomon's Pillars: p. V, 218; Solomon's Pools (Jerusalem): pp. III, 132; IV, 350–351; VAN SETERS 1997; ZWICKEL 1999; CORBOZ 2001; GOLZIO–FRITZ–BACHMANN–MAIER 2002; McCORMICK 2002, pp. 87–147 (Solomon's Temple in Jerusalem); VAUGHN–KILLEBREW 2003; PITKÄNEN 2004; EDELMAN 2005; GOLDHILL 2005; KRATZ 2006; FINKELSTEIN–SILBERMAN 2006; GRINTZ–YADIN IDR. 2007; SEIBERT 2007, p. 305 (Tempel); KAMLAH 2008; KRETSCHMER 2008, pp. 420–421 (Tempel, Salomonischer Tempel); ROBERTS 2009; SASSE 2009, pp. 49–64, 192, 226–231, 265–270, 314–323; FINE 2011; PATRICH 2011; SALLABERGER–BEAULIEU IDR. 2011–2013; BACHMANN 2012; BALFOUR 2012; GALIL 2012; KAMLAH–MICHELAU 2012, pp. 259–420; MAGNESS 2012; VIEWEGER 2012, pp. 32, 37–38, 55, 104–109; 248–249; 256, 296, 308–319, 330–332, 346–349, 352, 383–385, 394–411, 480, 486, 492, 494, 499, 517, 520–524 (Tempel (Jerusalem)); ZWICKEL 2012; MASTER 2013, I, pp. 401, 550; II, pp. 23–24, 29, 31–35, 143, 232–239, 291–293, 382; PATRICH–EDELCOFF 2013; SCHÜRER 2014, *passim*; DUBOVSKÝ 2015; ALBERS 2016; KIRKEGAARD 2016; KUGLER 2016; LEVIN 2016a; MASON 2016, pp. 4, 22, 24–25, 27, 30–32, 35–37, 39–40, 45–50, 56, 87, 98, 100–101, 116–117, 120, 129, 131, 152, 154, 169, 183, 185, 209, 213, 215, 226–227, 230, 232, 243, 245, 252, 264, 267, 269, 271, 273, 275–276, 285–286, 288, 296, 298, 307, 328, 345, 404–405, 407, 409–410, 416–418, 421–423, 425, 427, 429–435, 438, 440–442, 444, 448–449, 452, 454–455, 458, 460, 463, 466–468, 471, 474–475, 477, 480–484, 486–491, 493, 495–503, 507, 509–510, 512–513, 539, 547, 551, 562, 570, 577–578, 582, 584–585, 587–588 (Temple, Judaeen-, of Jerusalem); WEIKERT 2016, pp. 83–96; PRICE–HOUSE 2017: First Temple Period, pp. 100, 133, 140, 142, 143, 144; Second Temple Period, pp. 37, 40, 51, 140, 249, 251; Solomon, Solomon's Temple, pp. 45, 52, 83, 96, 112, 120–123, 126–132; temple, Temple Mount, pp. 21, 32, 37, 51–52, 58, 60, 70–71, 76, 94, 102, 113–114, 120, 127–128, 131, 236, 244–245, 253–256, 266, 280–287, 294–298, 307, 311–313; RUSSELL 2017, pp. 1–15 (Salomon's Temple. On space, power, and ancient evidence); 99 (Hezekiah's restoration of); 1–3, 4, 14, 107 (Solomon's building of); 16–17 (threshing floor purchased by David as site of); BIEBERSTEIN 2019, pp. 117–174; GARFINKEL–MUMCUOGLU 2019; TROTTER 2019; BUTZER–JACOB 2021, pp. 301–303 (Jerusalem); KAMLAH 2022; PATRICH 2024.

pomen je imel za tri religije: za judovsko kot njena osrednja stavba, mesto najsvetejšega; za krščansko kot pomemben kraj starozavezne zgodovine in številnih dogodkov, povezanih z Jezusovim življenjem in delovanjem, pa tudi smrtjo in vstajenjem; za muslimansko kot kraj Mohamedovega vnebohoda in kraj, kjer stojita dve pomembni mošiji (Omarjeva in Al-Aksa).

V zgodovini jeruzalemskega templja ločimo štiri obdobja: a) prvo tempeljsko obdobje ali obdobje prvega, Salomonovega templja; b) drugo tempeljsko obdobje ali obdobje drugega (poizgonskega, Zerubabelovega) templja; c) tretje obdobje ali Herodovo (herodijansko) obdobje drugega templja; č) četrto obdobje, obdobje po dokončnem uničenju jeruzalemskega templja.

a) Prvo obdobje po svetopisemskih poročilih zaznamuje graditelj ter tvorec prvega in najbolj legendarnega jeruzalemskega templja: kralj Salomon, ki je zgradil prvi kamniti tempelj v obliki ravne pokrite stavbe. Gradnjo je začel l. 968 pr. Kr., trajala pa je sedem let: »V četrtem letu, v mesecu zivu, je bil položen temelj za Gospodovo hišo. V enajstem letu, v mesecu bulu – to je osmi mesec – pa je bila hiša dokončana v vseh delih in v vsej ureditvi. Zidal jo je torej sedem let« (1 Kr 6,37).

Najpomembnejša svetopisemska vira, v katerih dobimo podatke o nastajanju templja, sta poročilo v *1. knjigi kraljev* (5,15–7,51) ter nekoliko mlajši opis v *2. kroniški knjigi* (3–7,10). Tempelj je nameraval graditi že njegov oče David (2 Sam 7,1–17), a je dobil po preroku Natánu nedvoumen Božji odgovor, da bo gradnja templja v domeni njegovega naslednika: »Ko se ti dopolnijo dnevi in boš legel k svojim očetom, bom povzdignil tvojega potomca, ki bo izšel iz tvojega telesa, in bom utrdil njegovo kraljestvo. Ta bo sezidal hišo mojemu imenu in prestol njegovega kraljestva bom utrdil na veke« (2 Sam 7,12–13). Kljub temu pa je David sinu zagotovil dovolj sredstev in zalog, da se je lahko lotil tega organizacijsko in finančno izjemno zahtevnega ter dragega gradbenega projekta. Tako je v sedmih letih nastal tempelj, ki je bil najpomembnejša stavba v Jeruzalemu in je bil s kraljevo palačo povezan v enoten osrednji mestni kompleks; tako je postal politično in versko središče države.

Salomonov tempelj so s težaškimi tlačanskimi delom gradili Izraelci in nekateri tuji strokovnjaki (verjetno Feničani), ki jih je za ta namen h gradnji pritegnil Salomon: »Kralj Salomon je vpeljal obvezno delo in iz vsega Izraela nabral trideset tisoč rabotnih delavcev. Pošiljal jih je na Libanon v izmenah po deset tisoč na mesec; en mesec so bili na Libanonu, dva meseca doma. Na čelu rabotnih delavcev je bil Adonirám. Salomon je imel v gorovju tudi sedemdeset tisoč nosačev in osemdeset tisoč kamnosekov poleg tri tisoč tristo delovodij, ki so jih Salomonovi upravitelji postavili, da so nadzorovali ljudi, zaposlene pri tem delu« (1 Kr 5, 27–30).

Salomonov tempelj se je zgledoval po treh predhodnikih. Prvi je bil shodni ali sveti šotor (2 Mz 7–11: »Mojzes je vzel šotor in ga razpel zanj zunaj tabora, precej proč od tabora. Imenoval ga je shodni šotor. Kdor koli je iskal Gospoda, je šel k shodnemu šotoru, ki je bil zunaj tabora.«); za njegovo postavitve in opremo so bila Mojzesu dana posebna navodila (2 Mz 36–40; 4 Mz 11,24–26). Drugi predhodnik

je bil Davidov šotor, ki ga je David dal postaviti za skrinjo zaveze (2 Sam 6,17: »Prinesli so Gospodovo skrinjo in jo postavili na njeno mesto sredi šotora, ki ga je David razpel zanjo.«). Tretji predhodnik oz. predhodniki so templji sosednjih kultur, saj je pri jeruzalemskem templju mogoče razbrati arhitekturne vplive sočasnih kanaanaskih, feničanskih, aramejskih, severnoegipčanskih in mezopotamskih templjev. Arhitekturna zasnova Salomonovega templja je bila podobna egipčanskim templjem, notranja razporeditev, ki je temeljila na Mojzesovem svetem šotoru, pa kaže vplive mezopotamskih templjev. Salomonov tempelj je vključeval:

- zunanje dvorišče s štirimi vrati, ki so ga obdajala stebrišča, palače in druge zgradbe, v katerih so živeli duhovniki in njihovi pomočniki (leviti), tu so tudi hranili različne tempeljske predmete, na sredi dvorišča pa je bil na dvignjenem prostoru stol, s katerega so kralji nagovarjali ljudstvo;
- notranje dvorišče s troje vrat, od zunanjega dvorišča ločeno z debelim zidom iz kamna in cedrovine, in žrtvenikom (dolg 10,5 m, širok 5,25 m) in enajstimi bronastimi umivalniki, med katerimi je bil najbolj znamenit ogromen bronast umivalnik, ki je zaradi svojih dimenzij (premer 5,25 m, globina 2,63 m) dobil ime »Bronasto morje«;
- preddverje, ki je merilo dobrih 55 m² (širina 10,5 m, globina 5,25 m), ki sta ga na obeh straneh vhoda v Sveto krasila dva bronasta stebra, visoka 9,45 m, imenovana Jahín (na desni) in Boaz (na levi);
- Sveto, kjer so bili kadilni oltar ter deset miz s hlebci kruha in svečniki (vse iz zlata); imelo je 300 m² površine (dolžina 30 m, širina 10 m), visoko je bilo 15 m, zgrajeno iz klesanega kamna, obloženo s cedrovino, s številnimi pozlačenimi elementi in okraši, marmornimi tlemi, stropom iz cedrovine in obloženo z zlatom, na zunanji strani Svetega pa je bilo 30 soban, v katerih so bivali duhovniki, leviti in pobožne ženske.
- Presveto (oz. Najsvetejše) ali notranje svetišče. V *Pismu Hebrejcem* je zapisano, da sta bila v prvotnem Presvetem, ki je bilo postavljeno v šotoru, zlat kadilni oltar in skrinja zaveze, ki je bila z vseh strani obložena z zlatom, v njej pa sta bili poleg kamnitih tabel zaveze tudi zlata posoda z mano in Aronova palica, ki je ozelenela, nad njo pa dva keruba veličastva, ki sta metala senco na spravnih pokrov (Hebr 9,4). Presveto v Salomonovem templju je bilo zgrajeno v osrednjem delu tempeljskega kompleksa in v njem so hranili skrinjo zaveze s kamnitima tablama; o Aronovi palici in zlati posodi z mano ni podatka (1 Kr 8,9: »V skrinji ni bilo drugega kakor dve kamniti tabli, ki ju je bil vanjo položil Mojzes pod Horebom, ko je Gospod sklenil zavezo z Izraelovimi sinovi ob izhodu iz egiptovske dežele.«). Bilo je 20 komolcev visoko,⁵⁹¹ 20 komolcev široko in 20 komolcev visoko (torej prava kocka),⁵⁹² obdano je bilo s cedrovino in obloženo s čistim

591 Komolec ali kubit (lat. *cubitus*, πῆχυς, *Ipéchyss*, hebr. אמה, אמות *Amah, Amot*) je v grškem okolju znašal ok. 46 cm (460 mm), v rimskem okolju 44,4 cm (444 mm), v besedilih Svetega pisma pa od 48,16 cm (481,6 mm) do 57,3 cm (573 mm).

592 O pomenu absolutne kocke gl. § III, pogl. IV, pod »Skrinja življenja«.

zlatom, v njem je bil tudi v celoti z zlatom obložen oltar iz cedrovine, pred njim pa so bile napete zlata verižice (1 Kr 6,19–22). Po vzoru svetega šotora je dal v Presvetem narediti tudi »dva keruba iz oljkovega lesa, deset komolcev visoka. Pet komolcev je merila ena kerubova perut in pet komolcev druga kerubova perut; od enega konca njegovih peruti do drugega je bilo deset komolcev. Tudi drugi kerub je meril deset komolcev. Oba keruba sta bila enaka po meri in obliki. En kerub je bil visok deset komolcev, enako tudi drugi. Keruba je postavil v notranji prostor hiše; peruti kerubov so se razprostirale tako, da se je perut enega dotikala ene stene in perut drugega druge stene, sredi hiše pa sta se njuni peruti dotikali. Tudi keruba je prekril z zlatom« (1 Kr 6,23–28); »Keruba sta namreč razprostirala peruti nad mestom, kjer je stala skrinja, tako da sta keruba krila skrinjo in njena drogova od zgoraj. Drogova sta bila tako dolga, da je bilo njuna konca videti iz svetišča pred notranjim svetiščem, od zunaj pa ju ni bilo videti« (1 Kr 8,7–8).

Iz poročil v Svetem pismu izvemo naslednje. »Hiša, ki jo je kralj Salomon sezidal Gospodu, je bila šestdeset komolcev dolga, dvajset široka in trideset komolcev visoka« (1 Kr 6,2) in da so jo »zidali s kamni, ki so bili obdelani že v kamnolomu, tako da se pri zidanju hiše ni slišalo kladivo ne dleto ne kakršno koli železno orodje. Vhod v pritličje je bil na desni strani hiše, po stopnicah pa so hodili v srednje nadstropje in iz srednjega v tretje. Tako je sezidal hišo in jo dokončal; pokril jo je s tramovi in z deskami iz cedrovine. Zgradil je prizidek okrog cele hiše, pet komolcev visok, in hišo povezal z bruni iz cedrovine« (1 Kr 6,7–10). »Znotraj je /.../ stene hiše obložil s cedrovimi deskami od tal hiše do stropnih tramov; notranjščino je obil z lesom. Pod hiše pa je prekril s cipresovimi deskami. Dvajset komolcev od zadnje stene hiše je od tal do stropa pregradil zid s cedrovimi deskami in v njem zgradil notranje svetišče, presveto« (1 Kr 6,15–16). »Napravil je dva stebra iz bron. Prvi je bil osemnajst komolcev visok; dvanajst komolcev dolga vrhica pa je mogla obseči drugi steber. Naredil je tudi dva glaviča, ulita iz bron, da so ju deli na vrh stebrov; prvi glavič je bil visok pet komolcev in drugi prav tako pet. Nato je izdelal mrežaste okraske in verižaste čope za glaviča na vrhu stebrov, sedem za prvi glavič in sedem za drugega. Potem je naredil granatna jabolka v dveh vrstah naokrog na prvi mreži, da so zastirala glaviča na vrhu stebrov. Enako je napravil na drugem glaviču. Glaviča, ki sta bila na vrhu stebrov v preddverju, sta imela obliko lilijinega cveta, štiri komolce visokega. Na glavičih na obeh stebrih in še više ob trebušastem delu nad mrežo je bilo dvesto granatnih jabolk v vrstah naokrog; enako pri drugem glaviču. Stebra je postavil pri preddverju templja. En steber je postavil na desni in mu dal ime Jahín, drugega pa je postavil na levi in mu dal ime Boaz. Vrhova stebrov sta imela obliko lilijinega cveta. Tako sta bila stebra dokončana« (1 Kr 7,15–22). »Nato je naredil ulito morje. Od enega roba do drugega je merilo deset komolcev, bilo je okrogle oblike, pet komolcev visoko, trideset komolcev pa je znašal njegov obseg. Pod robom ga je obkrožal

venec buč, po deset na komolec. V dveh vrstah je morje obdajal venec buč, ki so bile ulite hkrati z njim. Stalo je na dvanajstih volih: trije so bili obrnjeni proti severu, trije proti zahodu, trije proti jugu in trije proti vzhodu. Na njih je počivalo morje. S svojim zadnjim delom so bili vsi obrnjeni navznoter. Debelo je bilo za dlan in njegov rob je bil oblikovan kakor rob čaše, podoben lilijinemu cvetu. Držalo je dva tisoč čebrov« (1 Kr 7,23–26). »[I]zdelal je tudi deset bronastih stojal. Vsako stojalo je bilo štiri komolce dolgo, štiri komolce široko in tri visoko. /.../ »... imela so stranice, te pa so bile vdlane v okvire. Na stranicah med okviri so bili upodobljeni levi, voli in kerubi, ravno tako na okvirih. Nad levi in voli in pod njimi so bili kovani okrasni venci. Vsako stojalo je imelo štiri bronasta kolesa z bronastimi osmi, njegove štiri noge pa opornike pod umivalnikom. Ti oporniki so bili uliti, z okraski ob straneh. Njegova odprtina je bila znotraj okrasnega venca in je segala še za komolec više; bila je okrogla in oblikovana kot podstavek, merila je poldrugi komolec. Tudi na odprtini so bili reliefi. Stranice pa so bile četverokotne in ne okrogle. Pod stranicami so bila štiri kolesa; držaji koles so bili pritrjeni na stojalu. Vsako kolo je bilo poldrugi komolec visoko. Narejena so bila kakor vozna kolesa; njihovi držaji, platišča, napere in pesta: vse je bilo ulito. Štirje oporniki so bili na štirih vogalih vsakega stojala. Bili so iz istega kosa kakor stojalo. Pri vrhu stojala je bil pol komolca visok in povsem okrogel nastavek; ročaji in stranice na vrhu so bili iz istega kosa kakor stojalo. Na ravne ploskve ročajev in stranic je vdolbel kerube, leve in palme, kolikor je bilo prostora, in okraske krog in krog. Tako je izdelal deset stojal; vsa so bila enako ulita, iste mere in oblike« (1 Kr 7,27–37). »Naredil je tudi deset bronastih umivalnikov. Vsak je držal štirideset čebrov in meril štiri komolce. Na vsakem izmed desetih stojal je bil umivalnik. Pet stojal je razpostavil na južno in pet na severno stran hiše. Morje pa je postavil na desno stran hiše, proti jugovzhodu« (1 Kr 7,38–39). »Salomon je naredil vse priprave v Gospodovi hiši: zlati oltar in zlato mizo, na kateri so bili hlebi obličja; svečnike, pet na desni in pet na levi strani pred notranjim svetiščem, iz čistega zlata; zlate cvetove, svetilnice in utrinjala; sklede, nože, kropilnice, skodele in kadilnice iz čistega zlata. Tudi tečaji na vratih hiše v notranji prostor, v presveto, in na vratih hiše v glavni prostor so bili iz zlata« (1 Kr 7,48–50).

Vodilni umetnik, ki ga je Salomon najel, je bil Hirám iz Tira, »sin vdove iz Neftálijevega rodu, njegov oče pa je bil Tirec, umetnik bronar; bil je poln modrosti, razumnosti in znanja v izdelovanju vsakršne reči iz bronu. Prišel je h kralju Salomonu in opravil zanj vsa dela« (1 Kr 7,13–14), in ta »je naredil tudi posode, lopate in kropilnice« (1 Kr 7,40).

Na tempelju so izvedli tudi nekaj prezidav, npr. kralj Jotám (2 Kr 15,35: »Le višin niso odpravili; ljudstvo je še vedno opravljalo klavne in kadilne daritve na višinah. Sezidal pa je Gornja vrata pri Gospodovi hiši.«) in duhovnik Urijá (2 Kr 16,10–16). Salomonov tempelj je v letih 587/586 pr. Kr. uničil babilonski kralj Nebukadnezar II. (605–562 pr. Kr.), ki je Jeruzalem osvojil l. 597, v letih 587/586 pa ga je porušil in Izraelce, predvsem iz višjih slojev, izgnal v Babilonijo. *Druga knjiga kraljev* (25,8–9)

dramatično poroča o požigu templja: »Sedmi dan petega meseca, to je v devetnajstem letu kralja Nebukadnezarja, babilonskega kralja, je prišel v Jeruzalem Nebuzaradán, poveljnik telesne straže, služabnik babilonskega kralja. Požgal je Gospodovo hišo, kraljevo hišo in vse jeruzalemske hiše; vsako večjo hišo je požgal z ognjem.« Prav tako poroča, da so Nebukadnezarjeve vojaške enote svetišče izropale in opremo odnesle v Babilon: »Bronasta stebra v Gospodovi hiši, stojala in bronasto morje v Gospodovi hiši so Kaldejci razbili in bron odnesli v Babilon. Pobrli so tudi posode, lopate, nože, skodele in vse bronaste priprave, ki so se rabile pri bogoslužju. Poveljnik telesne straže je odnesel tudi kadilnice in kropilnice, ki so bile iz čistega zlata in iz čistega srebra. Obeh stebrov, enega morja in stoja, ki jih je Salomon naredil za Gospodovo hišo – vseh teh bronastih predmetov ni bilo mogoče stehtati« (2 Kr 25,13–16). Težava pri ugotavljanju stvarnih dejstev glede Salomonovega templja je, da je materialnih ostankov malo, saj so arheološke raziskave zelo omejene, ker je tempeljski grič še danes svet kraj, zato se opiramo zlasti na svetopisemska poročila in nekaj napisov. Opis templja v *1. knjigi kraljev* in Ezekielovo videnje novega templja (Videnje novega templja: Obzidje; Vzhodna vrata; Zunanji dvor; Severna vrata; Južna vrata; Južna vrata v notranji dvor; Vzhodna vrata v notranji dvor; Pomožni prostori; Glavni vhod v svetišče; Glavna tempeljska prostora; Prizidki; Tempeljska oprema; Prostori za duhovnike; Mere tempeljskega okraja (Ezk 40–42)) dajeta približno predstavo o prvotnem Salomonovem templju, ki je veljal za idealni prototip krščanske Cerkve.

b) Drugi tempelj je bil zgrajen po vrnitvi iz babilonske sužnosti, za katero je dal dovoljenje perzijski kralj Kir II. (ok. 600–530 pr. Kr.) po osvojitvi Babilonije; izgnanim Izraelcem je dovolil vrnitev in naročil, naj obnovijo svoj tempelj: »Tako govori perzijski kralj Kir: Vsa kraljestva na zemlji mi je dal Gospod, Bog nebes, in mi naročil, naj mu sezidam hišo v Jeruzalemu, ki je v Judeji« (2 Krn 36,23). Za njegovo ponovno izgradnjo je poskrbel Zerubabel, vodja judovskih povratnikov iz babilonskega izgnanstva, ki so ga Perzijci l. 520 postavili za upravitelja Judeje, vendar pa se je obnova zavlekla (Ezr 6,16: »Nato je ta Šešbacár odšel, položil temelje za Božjo hišo v Jeruzalemu in od tedaj do zdaj se zida, a še ni končana.«) in so jo začeli pod Darejem (Ezr 5,1–5; Ag 1,1–2).

Precej natančen popis dogodkov, povezanih z gradnjo drugega templja, najdemo v *Ezrovi knjigi* (o njej poroča tudi Agej; gl. Ag 1,1–15), katere pisec navaja, da je bila gradnja skupinski projekt (Ezr 1,2–11), da so Judje finančno podprli obnovo templja in da je Kir poskrbel za vrnitev v templju zaseženih predmetov: »Kralj Kir je dal prinesiti tudi predmete Gospodove hiše, ki jih je bil iz Jeruzalema prinesel Nebukadnezar in jih položil v hišo svojih bogov. Perzijski kralj Kir jih je dal prinesiti po zakladničarju Mitridátu ter jih izročil Šešbacárju, Judovemu knezu. To je njihovo število: trideset zlatih čaš, tisoč srebrnih čaš, devetindvajset nožev, trideset zlatih posod, štiristo deset srebrnih posod druge vrste in tisoč drugih predmetov. Vseh zlatih in srebrnih predmetov je bilo pet tisoč štiristo. Vse te je Šešbacár vzal s seboj, ko so se izgnanci vračali iz Babilona v Jeruzalem« (Ezr 1,7–11).

Graditelji so se morali spopasti z nasprotovanji in opozicijo; zadeva je končno prišla tudi pred kralja Dareja, ki jo je dal temeljito raziskati, in v trdnjavi Ekbatana v Mediji so našli zvitek z zapisom Kirovega naročila: »V prvem letu kralja Kira je kralj Kir izdal povelje glede Božje hiše v Jeruzalemu: Hiša naj se pozida kot kraj, kjer se bodo darovale daritve, in tudi njeni temelji naj se utrdijo. Njena višina naj bo šestdeset komolcev in njena širina šestdeset komolcev. Tri vrste naj bodo iz obdelanih kamnov in ena vrsta iz lesa, stroške pa naj poravnajo iz kraljeve hiše. Tudi zlate in srebrne predmete Božje hiše, ki jih je bil Nebukadnezar vzel iz templja v Jeruzalemu in jih odnesel v Babilon, naj vrnejo, da pridejo v jeruzalemski tempelj. Odložijo naj jih na njihovo mesto v Božji hiši« (Ezr 6,2–5). Zlate in srebrne predmete, zasežene v Jeruzalemu, »je kralj Kir vzel iz templja v Babilonu in jih izročil možu, Šešbacárju po imenu, ki ga je postavil za upravitelja. Njemu je rekel: Vzemi te predmete, pojdi in jih odloži v tempelj v Jeruzalemu. Tudi Božja hiša naj se pozida na svojem mestu« (Ezr 5,14–15). Nato je dal dovoljenje za dokončanje gradnje, izdatno jo je finančno podprl in poskrbel za gradbeni material. Delo, ki je potekalo razmeroma počasi, je bilo končano »do tretjega dne meseca adárja, v šestem letu kraljevanja kralja Dareja« (Ezr 6,16–17), tempelj pa so posvetili l. 515 pr. Kr.

Po dimenzijah je bil precej podoben Salomonovemu, o njegovih predelavah in dozidavah pa obstajajo zgolj posredna poročila, v katerih ni natančnejših podatkov o dimenzijah, le nekaj o prostorih, posameznikih, predmetih in daritvah. Tempelj je znova postal glavno središče verskega čaščenja, pa tudi gospodarske in politične uprave. Helenistični vladarji, ki so vladali Judeji, vključno z Aleksandrom Velikim (ta je menda l. 332 pr. Kr. skoraj že ukazal porušiti tempelj, ker ga Judje niso hoteli priznati za boga), niso kazali posebnega zanimanja ali spoštovanja do templja; pod dinastijo Ptolemajcev so Judje živeli dokaj mirno, težave pa so se začele pod selevkidskim vladarjem Antiohom III., ki je skušal Jude helenizirati, tudi na verskem področju; Antioh IV. Epifan je l. 169 pr. Kr. po uporju Judov oplenil tempelj, nato še Jeruzalem in ob templju postavil trdnjavo, na koncu pa še oskrnil Najsvetejše in tempelj l. 167 pr. Kr. posvetil Zevsu. To in poseganje v verske navade pa je sprožilo oster odziv Judov, ki se je razrasel v upor pod vodstvom Juda Makabejca proti selevkidskemu kraljestvu v letih od 167 do 160 pr. Kr.; leta 164 pr. Kr. so tempelj obredno očistili in ponovno posvetili, s tem pa je spet dobil svojo namembnost; v spomin na ponovno osvojitve Jeruzalema ter očiščenje in ponovno posvetitev drugega templja 14. decembra 164 pr. Kr. Judje še danes praznujejo osemdnevno hanuko.

V času rimske nadoblasti je Pompej Veliki (106–48 pr. Kr.) po osvojitvi Jeruzalema l. 63 pr. Kr. vstopil v Presveto in si ga ogledal (ter ga s tem oskrnil), l. 54 pr. Kr. pa je rimski vojskovodja in politik Mark Licinij Kras (115–53 pr. Kr.) oplenil tempeljsko zakladnico.

c) Ker se je drugi tempelj začel podirati, je Herod Veliki (73–4 pr. Kr.) l. 21 pr. Kr. začel s popolno nadgradnjo; prenova templja je bila del njegovega graditeljskega programa in kot rimski klientelni kralj je zanjo poskrbel v helenističnem, po

poročilih piscev zelo veličastnem slogu, ker je z njo hotel postaviti spomenik tudi sebi. V dobrem letu in pol (do l. 19 pr. Kr.) mu je uspelo postaviti razkošno tempeljsko poslopje in tempelj posvetiti, vendar pa se je obnova celotnega tempeljskega kompleksa zavlekla daleč v obdobje po Herodovi smrti, vse do l. 66 po Kr. Po navedbah glavnih virov podatkov o herodijanskem templju, tj. Jožefa Flavija (*Judovska vojna* 5, 184–234; *Judovske starožitnosti* 15, 380–423) in poročila v Talmudu (Mišna, traktat Middot), je imel tempelj sicer enak tloris kot njegova predhodnika (prvi in drugi tempelj), dobil pa je veliko obzidje, ogromna vrata, stopnice, z nasipi so znatno povečali tempeljsko površino, imel je dodatne zgradbe, razširjen predprostor, samo poslopje pa je bilo tudi precej višje.

Najodmevnejši upor Judov proti Rimu, vojna v letih 66–70, je prinesel konec Herodovega in nasploh jeruzalemskega templja, ki je bil tudi eden zadnjih branikov Jeruzalema. Kot odgovor na to vstajo so Rimljani pod poveljstvom princa Tita, poznejšega cesarja, razkošno tempeljsko poslopje l. 70 zavzeli in ga docela uničili, po legendarnem izročilu na »Tiša beac (deveti dan meseca ava')«, tempeljsko okrasje in opremo pa so odnesli v Rim in ju razkazovali v triumfalnem sprevodu. Načrti za morebitno obnovo se niso nikoli uresničili, povsem brezupni pa so postali po zatrtju druge judovske vstaje pod vodstvom Simona Bar Kohba v letih 132–135. Pod cesarjem Hadrijanom (76–138, rimski cesar v obdobju 117–138) je bil Jeruzalem na novo pozidan in dobil je novo ime: Elija Kapitolina (*Aelia Capitolina*), vendar pa je bil Judom vstop vanj prepovedan pod grožnjo smrtne kazni. Območje, kjer je stal tempelj, je ostalo v rimskem in zgodnjem bizantinskem obdobju nepozidano; cesar Julijan je sicer načrtoval ponovno postavitve templja, a je namero preprečil potres. L. 638 so Jeruzalem osvojili muslimani in v 7. stoletju je na južnem delu tempeljskega griča najprej nastala mošeja Al-Aksa, nato pa med letoma 687 in 691 še Kupola na skali (Omarjeva mošeja). Od nekdanjega jeruzalemskega templja je ostal samo t. i. zid žalovanja.

č) Četrto obdobje je po judovskem verovanju obdobje pričakovanja Mesija, ko bo judovski tempelj v Jeruzalemu (tj. tretji tempelj) znova zgrajen.

Vse omembe templja (lat. *templum*, gr. *ναός /naós* ali *οἶκος /oikos*) v Novi zavezi se nanašajo na tretji, Herodov tempelj. Ta je povezan s številnimi epizodami iz Kristusovega življenja, na primer: kot dečka ga Marija in Jožef po treh dneh najdeta v templju (Lk 2,41–52); ko hudič Jezusa skuša, ga postavi na vrh templja (Mt 4,5); v času delovanja v Jeruzalemu je hodil po templju (Mk 11,27); tempelj je očistil prodajalcev, menjalcev denarja in prodajalcev golobov (Mt 21,12–13; Mk 11,15–16; Lk 19,45–48; Jn 2,13–22); v templju je ozdravljaj (Mt 21,14), tu je učil (Mt 21,23; Mk 14,49; Lk 19,47; 21,37) in razpravljaj s pismouki in farizeji (npr. Mt 23,16); ob odhodu iz templja je napovedal njegovo razdejanje (Mt 24,1–2; Mk 13,1; Lk 21,5–6); ob sojenju pred velikim zborom so izkoristili njegov citat: »Jaz bom podrl ta tempelj, ki je narejen z rokami, in v treh dneh sezidal drugega, ki ne bo narejen z rokami« (Mk 14,58; prim. Mt 27,40); Juda je vrgel srebrnike v tempelj, nato pa se je obesil (Mt 27,5–8).

V templju so se zbirali prvi verniki (Apd 2,46); tempelj je bil kraj molitve (Apd 22,17) in darovanja (Mt 5,23); pri templju so prisegli (Mt 23,16–22); ljudje so plačevali tempeljski davek (Mt 17,24–27); v tempelj so hodili molit apostoli (Apd 3,1), tu so učili (Apd 5,21.42) in ozdravljali (Apd 3,2–10); tu je govoril apostol Peter (Apd 3,11–26); tu je bil prostor očiščevanja (Apd 21,26); tu so se začnala njihova preganjanja (Apd 25,8; 26,21).

Najdemo tudi nekaj prispodobne rabe. Krščanske skupnosti so »Božji tempelj« (1 Kor 3,16–17; 2 Kor 6,16); telo je »tempelj« Svetega Duha (1 Kor 6,19); sam Kristus je tempelj ali še več kot to (Mt 12,6: »Toda povem vam, da je tukaj nekaj, kar je večje kot tempelj.«; Jn 2,21: »On pa je govoril o templju svojega telesa.«) ...

V *Razodetju* se kristološka interpretacija prepleta s predstavo o nebeškem templju Boga: »Zato so pred Božjim prestolom / in noč in dan služijo Bogu v njegovem svetišču ...« (Raz 7,15); »Tedaj se je odprlo Božje svetišče, ki je v nebesih, in v svetišču se je prikazala skrinja zaveze.« (Raz 11,19); »Zatem sem videl, kako se je v nebesih odprlo svetišče šatora pričevanja. Iz svetišča je stopilo sedem angelov /.../. Božja slava in Božja moč sta tedaj napolnili svetišče z dimom. In nihče ni mogel stopiti v svetišče« (Raz 15,5–8). V novem Jeruzalemu sta tempelj Bog in Jagnje: »Svetišča nisem videl v njem, kajti njegovo svetišče je Gospod, Bog, vladar vsega, in Jagnje« (Raz 21,22).

V poznejših obdobjih so imeli opis Ezekielovega videnja novega templja (Ezk 40–42) in podatki iz *1. knjige kraljev* o prvotnem Salomonovem templju precejšen odmev. Tempelj je veljal za prototip idealne cerkvene stavbe in pri poznejših gradnjah so se zgledovali po njegovih merah, uporabljali so podobne materiale, oblike, sledili ureditvi celote in posameznih prostorov ter predmetov. Številne cerkvene novogradnje so se skozi čas primerjale z jeruzalemskim templjem; o tem poročajo različni cerkveni pisci (Evzebij, Korip, Pavel Diakon, Alkuin idr.). Številni pisci so obravnavali tudi simboliko Salomonovega templja; med temi izstopajo Beda Častitljivi (672/673–735) s svojim spisom (v obliki pisma) *O Salomonovem templju* (*De templo Salomonis*), pa Rupert iz Deutza (ok. 1070–1129), Rihard Svetoviktorski (ok. 1110–1173), Teodoret iz Kira (393–ok. 460), Hraban Maver (ok. 780–856), Sikard iz Kremone (1155–1215) idr. Salomonov tempelj je postal prototip krščanske cerkve, tako v materialnem kot v duhovnem smislu. Na simbolni ravni je postal njena predpoda, ker si je Bog sam tam izbral bivališče; cerkev kot stavba se tako razume kot Božja hiša, Cerkev kot organizacija pa kot novi tempelj, v katerem je Kristus veliki duhovnik, kot navaja *Pismo Hebrejcem* (9,11–12.24): »Nato pa je prišel Kristus kot veliki duhovnik dobrih stvari, ki so se zgodile. Skozi večji in popolnejši šotor, ki ni narejen z rokami, se pravi, ki ni od tega stvarstva, je stopil v svetišče enkrat za vselej ... in dosegel večno odkupljenje. /.../ Kristus namreč ni stopil v svetišče, ki bi ga naredila roka in bi bilo le odtis resničnega, ampak v sama nebesa, da se je zdaj za nas pojavil pred Božjim obličjem.«

Na upodobitvah je jeruzalemski tempelj pogosto podoben antičnim grškim ali rimskim svetiščem; včasih je upodobljen tempelj kot celota, včasih samo posamezni

deli, včasih ga nakazujejo zgolj deli tempeljske opreme (skrinja zaveze, svečnik, stebra ipd.). V krščanskem kontekstu lahko namiguje na poganstvo in poganskost; najdemo ga kot atribut Evrope (kot dela sveta), pojavlja se na pečatih (tudi na pečatu reda templjarjev).⁵⁹³ V zavesti Zahoda še vedno velja za prototip in vzorčni primer templja oz. svetišča in ta simbolika je bila zajeta tudi na tem emblemu.

c) okrašeno z zlatimi venc: O simboliki zlata gl. razlago k emblemu I pod »c) zlato«.

č) venci: O simboliki venca gl. razlago k emblemu I. pod »b) venec/krona«.

– **kronana Marija resnični Tempelj Boga:** Predpoda Marije kot templja ali svetišča je zelo pogosta: je »tempelj Boga« (*templum Dei*), »Gospodov tempelj« (*templum Domini*), »sveti tempelj Boga« (*templum sanctum Dei*), »posebni tempelj Boga« (*templum Dei speciale*), »tempelj Božanstva« (*templum numinis*), »tempelj Kristusa Odrešenika« (*salvatoris Christi templum*), »tempelj našega Odrešenika« (*templum nostri Redemptoris*), »tempelj Svetega Duha« (*templum Sancti Spiritus*), »tempelj Svete trojice« (*templum Trinitatis*), »tempelj najvišjega veličanstva« (*templum summae maiestatis*), »tempelj čistosti« (*templum castitatis*), »tempelj miru« (*templum pacis*), »tempelj slave« (*templum gloriae*), »tempelj pravičnosti« (*templum iustitiae*), »zaobljubljeni tempelj« (*sponsum templum*), »marmorni tempelj« (*templum marmoreum*), »tempelj življenja« (*templum vitae*) idr.

Simboliko Marije kot templja so v svojih spisih uporabili številni pisci: Ciprijan (200/210–258), Gregor Nacianški (ok. 329–390), Ambrož (338–397), Janez Krizostom (344/349–407), Hieronim (348/349–420), Avguštin (354–430), Peter Krizolog (ok. 380–451(?)), Proklos Konstantinopelski (ok. 390–446), Celij Sedulij († ok. 450), Bazilij Selevkijski († po 458), Janez Damaščan (ok. 650–pred 754), Andrej Kretski (ok. 660–ok. 740), Pavel Diakon (725/730–pred 800), Fotij (810/820–893), Peter Damiani (1006–1072), Anzelm Canterburyjski (ok. 1033–1109), Bernard iz Clairvauxa (ok. 1090–1153), Peter iz Celleja (ok. 1115–1183), Radulf Ardent († ok. 1200), cistercijan Helinand iz Froidmonta (ok. 1160–1230) idr.

Prav tako najdemo pri mnogih piscih simboliko Marije v povezavi s Salomonovim templjem ali Marije kot Salomonovega templja; med njimi so:

- Janez Damaščan (ok. 650–pred 754) – »sveti tempelj Boga, ki ga je tisti pravak miru Salomon duhovno zgradil in naselil, okrašen ne z zlatom in neživimi kamni, ampak ki se blešči od duha namesto od zlata in ima namesto dragih kamnov Kristusa, Biser ogromne vrednosti« (*Templum Dei sanctum, quod ille pacis princeps Salomon spiritualiter construxit, & habitavit, non auro, & inanimis lapidibus ornatum, verum auri loco spiritu fulgens, pro lapidibus autem pretiosis Margaritam ingentis pretii Christum habens*);

593 O umetnostnem vidiku in vplivu gl. BANDMANN 1972 in drugo zgoraj navedeno literaturo.

- neznan avtor – »Salomonov tempelj, o katerem govori Bog« (*Templum Salomonis, de quo loquitur Deus*);
- Hugo Svetoviktorski (ok. 1097–1141) – »Salomonov tempelj« (*templum Salomonis*);
- Hugo iz Saint-Chera (ok. 1200–1263) – »tempelj pravega Salomona, katerega utemeljitev je v 1 Kr 5 ukazal Kralj« (*Templum veri Salomonis, de cuius fundatione 3 Reg. 5. praecepit Rex*);
- Tomaž Akvinski (1225–1274) – »kakor je tempelj, čudežno velik po dolžini, po širini ljubezni, imel več vere, upanja in ljubezni kot kako drugo ustvarjeno bitje, tako je bil večji od hiše (1 Kr 6), ki jo je zgradil Salomon in je bila dolga šestdeset komolcev« (*templum mirabiliter magnum secundum longitudinem, per latitudinem charitatis, sicut enim plus habuit de fide, spe, & charitate, quam aliqua creatura, sic plus habuit de magnitudine 3. Reg. 6. Domus, quam aedificavit Salomon cubitos sexaginta longitudinis*);
- Arnošt iz Pardubic (1297/1300–1364) – »Salomonov tempelj, ki je bil sprva in v začetku zgrajen in posvečen Gospodu za to, da bi bilo tam njegovo ime in bi tam prebival, ne v temnem oblaku (1 Kr 8), ampak telesno in v resnici« (*Templum Salomonis, ad hoc primo, & principaliter aedificatum & sanctificatum Domino, ut esset nomen suum ibi, et ibi habitaret, non per nebulam, & caliginem 3. Reg. 8. sed corporaliter, & per veritatem*); »Salomonov tempelj, kajti kakor v tistem templju znotraj in zunaj ni bilo ničesar, kar bi ne bilo obloženo z najčistejšim zlatom, tako ni bilo v blaženi Devici ničesar, kar bi ne bilo okrašeno s sijajem božanske modrosti« (*templum Salomonis, quia sicut in Templo illo interius & exterius nihil erat, quod non auro purissimo teregetur, ita nihil fuit in B. Virgine, quod divinae sapientiae splendore non ornaretur*); »Salomonov tempelj, živ in resničen in svetejši od vse zemlje« (*Templum Salomonis vivum, & verum & universa terra sanctius*);
- Brigita Švedska (1303–1373) – »Salomonov tempelj, čigar stene so bile pozlačene, čigar strop se je bleščal, čigar tlak je bil položen z najdragocenejšim kamenjem, čigar celotna izgradnja je bila sijoča, čigar vsi notranji prostori so bili vonjavi in na pogled razveseljujoči, v katerem se je sprehajal in sedel stari Salomon, v katerem je naredil območje slave in svečnik za razsvetljava« (*Templum Salomonis, cuius parietes fuerunt deaurati, cuius tectum praefulgens, cuius pavementum pretiosissimis stratum lapidibus, cuius compositio tota effulgens, cuius interiora omnia redolentia, & delectabilia ad intuendum, in quo vetus Salomon spatiabatur, & sedit, in quod induxit aream gloriae, & candelabrum ad lucendum*); »tempelj tistega Salomona, ki je vzpostavil mir med Bogom in človekom ter spravil obtožence, ki je mrtvim povrnil življenje in je reveže rešil izterjevalca« (*Templum Salomonis illius, qui fecit inter Deum & hominem pacem, et reconciliavit reos, qui vitam reddidit mortuis, & pauperes ab exactore liberavit*);
- Dionizij Kartuzijan (Dionysius van Rijkel; 1402/1403–1471) – »tempelj pravega Salomona, pri čigar gradnji, to je snovanju, sploh ni bilo zvena železa, to je

zvoka in glasu izvirnega greha« (*Templum veri Salomonis, in cujus aedificio, id est, conceptione sonus ferri, id est, vox, & fama peccati originalis longè fuit*);

- Bernardino (de) Busti (1450–1513) – »tempelj resničnega Salomona« (*Templum veri Salomonis*);
- Ludvik Blossij (François-Louis de Blois; 1506–1566) – »Tempelj resničnega Salomona« (*templum veri Salomonis*);
- Robert Bellarmino (1542–1621) – »Salomonov tempelj« (*Templum Salomonis*) idr.⁵⁹⁴

– **Pročelje templja so krasili z zlatimi venci:** 1 Mkb 4, 57 *et ornaverunt faciem templi coronis aureis et scutulis et dedicaverunt portas et pastoforia et inposuerunt eis ianuas*, »Pročelje templja so okrasili z zlatimi venci in ščitki, obnovili vhode in dvorane ter jih opremili z vrati.«

– **Salomon ... zaman pomnožuješ ... dovolj in še več:** Prikriti namig, da Bog pravzaprav ne potrebuje še tako okrašenega templja, tj. kraja svetišča in čaščenja (prim. 2 Sam 7; Iz 66,1 in nasl.; Apd 7,48), saj se stik med njim in človekom udejavnja po Kristusu in Mariji.

EMBLEM XXI.

Simbolika: a) Salomon, b) (Salomonov) prestol, c) Batšéba

a) Salomon: O Salomonu gl. komentar k emblemu XX. pod »a) Salomonovega«.

b) na prestolu – Salomonov prestol: O simboliki prestola gl. komentar k emblemu X. pod »prestol«; o simboliki Salomonovega prestola gl. komentar k emblemu XX. pod »a) Salomonovega«.

Tudi Salomon si je kot drugi orientalski kralji dal narediti prestol, ki je pravzaprav pripadal Bogu, vendar je kot njegov predstavnik z njega vladal nad Izraelom. Simbolika njegovega prestola, ki je stal v prestolni dvorani (1 Kr 7,7: »Naredil je tudi dvorano s prestolom, kjer je sodil, sodno dvorano; obložena je bila s cedrovino od tal do stropnih tramov.«), ni naključna, kajti bil je pojem kraljevega dostojanstva in zunanji odraz njegovega bogastva tudi v resnici; med prestoli, omenjenimi v Svetem pismu, je natančno in z največ občudovanja opisan prav Salomonov: »Nadalje je kralj napravil velik slonokoščen prestol in ga prevlekel s pristnim zlatom. Prestol je imel šest stopnic, na hrbtišču pa glavo teleta. Na obeh straneh sedeža sta bili naslonjali za roke; ob naslonjalih sta stala dva leva, dvanajst levov pa je stalo na šesterih stopnicah na obeh straneh. Kaj takega niso naredili še v nobenem kraljestvu« (1 Kr 10,18–20). Salomonov prestol

⁵⁹⁴ MARRACCI 1710, pp. 691–699; BOURASSÉ 1862, coll. 363–376.

je postal tudi predpodoba mesijanskega sodnega stola: »Prestol je postavljen v milosti / in na njem sedi v zvestobi / sodnik v šotoru Davidovem, / ki si prizadeva za pravico / in je hiter za pravičnost« (Iz 16,5). O resničnosti svetopisemskega opisa lahko zgolj ugibamo; vsekakor pa je zelo pomenljiva simbolična vrednost posameznih materialov in sestavnih elementov: pomen materialov (slonovina, zlato), števil (šest, dva, dvanajst), živali (lev, tele), delov telesa (glava, roka). Slonovina simbolizira nepodkupljivost in nepremagljivost zlato prevlado in modrost; levi moč; biki oz. teleta plodnost in žrtvovanje; roke na obeh straneh povsod prisotno kraljevsko oblast v Izraelu in Judeji; dvanajst levov dvanajst rodov Izraela; šest stopnic do prestola kraljevo vzvišenost v modrosti in moči itd.

V Novi zavezi se omenja samo Davidov prestol; tako na primer angel Gabrijel ob napovedi Jezusovega rojstva Mariji med drugi pove: »Gospod Bog mu bo dal prestol njegovega očeta Davida ...« (Lk 1,32); verjetno je izpostavljen kot začetnik dinastije in rodu. Salomon je predpodoba Kristusa in evangelist Matej zapiše: »... in glejte: več kakor Salomon je tukaj« (Mt 12,42). Med svetopisemskimi vladarji Salomon velja za pojem modrega in preudarnega vladarja, za posebljenje modrosti (1 Kr 10,23–24: »Tako je kralj Salomon po bogastvu in modrosti prekašal vse kralje na zemlji. Ves svet je želel videti Salomona, da bi poslušal modrost, ki mu jo je Bog položil v srce.«; Mt 12,42: »Kraljica Juga bo ob sodbi vstala s tem rodом in ga obsodila, kajti prišla je s konca zemlje, da bi slišala Salomonovo modrost ...«); kraljevi prestol, s katerega govori, je zato *sedes sapientiae*, »sedež modrosti«, in obenem simbol modrosti. Po njegovi upodobitvi v Stari zavezi so v srednjem veku upodabljali Marijin prestol, da bi prikazali Marijo kot sedež (tj. utelešenje) modrosti. Povezava z Marijo je dvojna. Kot prvo, je Marija simbolni sedež oz. prestol modrosti. V tem kontekstu je mati, ki ima v naročju »Božjo skrivnost, Kristusa, v katerem so skriti vsi zakladi modrosti in spoznanja« (Kol 2,2–3), s čimer se naveže na 2. pismo Kološanom. Kot drugo, je Marija kot personificirana modrost (lat. *Sapientia*, gr. Σοφία / *Sophía*) na Salomonovem prestolu; simbolno je izenačena s Salomonovo nevesto (lat. *sponsa*) in Kristusovo nevesto in ni samo sedež oz. prestol modrosti, ampak velja tudi sama za resnično modrost, zanjo pa veljajo vsi simboli, s katerimi je v Svetem pismu opisana modrost (Sir 24,1–22 – Hvalnica modrosti; Mdr 7,26: »Ona je odsev večne Luči, / čisto ogledalo Božjega delovanja, / podoba njegove dobrote. /.../ Sijajnejša je kakor sonce, / vsa ozvezdja prekaša.«)⁵⁹⁵

Pri tem motivu je Marija Sedež modrosti in prevzema lastnosti, ki jih omenja *Sirahova knjiga* (47,12–25), ter lastnosti, ki jih je kraljica iz Sabe čislala pri Salomonu. Marija, ki prestoluje, je sedež božanske modrosti; Kristus, ki po zapisih evangelistov izhaja iz Davidovega rodu (gl. Mt 1,1–6; Lk 3,23–28), sedi v njenem naročju; Marija je kot njegov prestol, v Kristusu pa so simbolično »skriti vsi zakladi modrosti in spoznanja« (Kol 2,3).

595 Za zelo pregleden in natančen oris tega simbolnega motiva gl. LECHNER 1994c in tam navedeno literaturo. Za dopolnila in posamezne primere gl. PIPER 1873; SALZER 1893, pp. 38–39; ATZ 1908; FORSYTH 1972; SCHMIDT–SCHMIDT 1995, pp. 237–240; MURRAY–MURRAY 1996, p. 483; SEIBERT 2007, pp. 208–209; IAFRATE 2015.

V virih najdemo motiv zapisan v več različicah, npr.:

- a) »Sedež modrosti« (*Sedes sapientiae*) pri sv. Psevdo-Petru Damianiju (ok. 1006–1072); pesniku in skladatelju latinskih himn in sekvenc Adamu Svetoviktorskem († 1146); sv. Anzelmju Canterburyjskem (ok. 1033–1109); sv. Bernardu iz Clairvauxa (ok. 1090–1153); sv. Lorenzu Giustinianiju (1381–1456) idr.;
- b) »Tron Salomonov« (*Thronus Salomonis*) pri Hugu Svetoviktorskem (ok. 1097–1141); teologu, pesniku in diplomatu Petru iz Bloisa (ok. 1135–1211); cistercijanskem učenjaku Cezariju iz Heisterbacha (ok. 1180–po 1240); sv. Antonu Padovanskem (1188/1195–1231); dominikanskem učenjaku in dostojanstveniku Hugu iz Saint-Chera (ok. 1200–1263); učenjaku sv. Albertu Velikem (1200–1280); sv. Bonaventuru (1217/1221–1274); Arnoštu iz Pardubic (1297/1300–1364) idr.;
- c) »Tron modrosti« (*Thronus sapientiae*) pri sv. Lorenzu Giustinianiju (1381–1456); Dioniziju Kartuzijanu (1402/1403–1471); Bernardinu (de) Busti (1450–1513); Ludviku Blosiju (François-Louis de Blois; 1506–1566); sv. Robertu Bellarminu (1542–1621) idr.
- č) »Prestol Salomonov« (*Solium Salomonis*) pri Dioniziju Kartuzijanu (1402/1403–1471) in Bernardinu (de) Busti (1450–1513) idr.⁵⁹⁶
- d) Konstantinopelski patriarh sv. German Konstantinopelski (650/660–po 730) je v svojem *Govoru ob rojstvu Blažene Device Marije* uporabil tudi izraz *sella*, »sedež«, »sedalo»: *sella, quam fecit sibi rex Salomon de lignis Libani*, »sedež, ki si ga je kralj Salomon dal narediti iz lesa z Libanona«.⁵⁹⁷

Simboliko so prevzeli številni prozni pisci in pesniki, kot so Engelbert iz Admonta (ok. 1250–1331), Reinbot iz Turna (Durna; prva polovica 13. stoletja), Walther von der Vogelweide (ok. 1170–ok. 1230), Eberhard iz Saxa (prva polovica 14. stoletja), Rudolf Rothenburški (prva polovica 13. stoletja), Konrad Würzburški (1220/1230–1287), Henrik Laufenberški (ok. 1390–1460) idr.

Podoba Salomonovega prestola je torej starozavezna predpoda Marije.⁵⁹⁸ Za prestol pisec napisa na svetogorskem emblemu XXI. uporabi dva sinonimna izraza: za Salomonov prestol izraz *thronus*, za nebeški prestol pa *solium*. Oba se uporabljata tudi v simboliki Marije, ki jo različni cerkveni pisci omenjajo kot »Salomonov prestol« (*thronus Salomonis*), »prestol resničnega Salomona« (*thronus veri Salomonis*), »slo-nokoščeni prestol kralja Salomona« (*thronus eburneus regis Salomonis*), »prestol slave« (*thronus gloriae*), »kraljevi prestol« (*thronus regius*), »prestol Trojice« (*thronus Trinitatis*), »zlati prestol Svete trojice« (*thronus aureus Sanctae Trinitatis*), »prestol vladarja« (*thronus imperatoris*), »prestol milosti« (*thronus gratiae*), »prestol Stvarnika« (*thronus Creatoris*),

596 MARRACCI 1710, pp. 623–625 (*Sedes*), 625 (*Sella*), 641–642 (*Solium*), 724–731 (*Thronus*); BOURASSÉ 1862–1866, 1862, 10, coll. 259–261 (*Sedes*), 285–288 (*Solium*), 414–425 (*Thronus*).

597 MARRACCI 1710, p. 625; BOURASSÉ 1862–1866, 1862, 10, col. 261.

598 Gl. PICINELLI–ERATH 1694, Symbolum XXXXI. (*Thronus sapientiae est MARIA*).

»prestol večnega kralja« (*regis aeterni solium*), »prestol deviškosti« (*solium virginitatis*), »prestol usmiljenja« (*misericaordiae solium*) ipd., najdemo pa tudi druge sinonimne izraze: »Devica sedež« (= prestol; *virgo cathedra*), »sedež (= prestol) najvišjega Boga« (*sedes summi Dei*), »Salomonov sedež« (= prestol; *sella Salomonis*), »sedalo prestola« (*throni sedile*), »kraj Božjega sedenja« (= prestolovanja; *locus dei sessionis*) ...

Najpogostejši motivi, na katerih je upodobljen Salomon, so: Salomonovo kronanje; Salomon počasti Batšébo; Salomonove sanje; Salomonova sodba; Kraljica iz Sabe; Salomonov tempelj; Salomonov prestol. Prostor, kjer stoji Salomonov prestol, je Hiša modrosti, s čimer je preroško nakazana Cerkev (*Ecclesia*), ki so jo v 11. in 12. stoletju upodabljali kot kronano žensko z žezlom. Marija je od 12. stoletja naprej »Sedež modrosti« (*Sedes sapientiae*), v njej je »Beseda postala meso in se naselila med nami« (Jn 1,14); upodobljena je kot Porodnica (*Theotókos*),⁵⁹⁹ sedeča na prestolu modrosti, in na kolenih ima Kristusa. Najstarejši upodobitvi tega motiva sta menda poklonitev treh modrih na reliefu lesenih vrat cerkve sv. Sabine v Rimu in slika na timpanonu jugozahodnega portala v Chartresu.

Na upodobitvah od 13. stoletja naprej je Marija kot Božja Porodnica pogosto predstavljena kot tista, ki zaseda Salomonov prestol; upodobljena je na privzdignjenem prestolu v frontalni pozi (obrnjena naprej), navadno s Kristusom kot detetom (kot utelešeno Božjo Besedo), ki ji sedi v krilu ali ga drži v naročju, in včasih v levi roki drži zvitek, lahko pa ima tudi napis *in gremio Matris sedet Sapientia Patris*, »v naročju Matere sedi Modrost Očeta«. Včasih je pod Marijo upodobljen sam Salomon kot tip modrosti. Konec 14. stoletja ta tip upodobitve izginja, v 15. stoletju jih najdemo manj.

Prizori so lahko zelo različni; Marija lahko sedi ob prizoru oznanjenja ali ob poklonitvi treh modrih z Vzhoda, največkrat pa je upodobljena na prestolu ob spremstvu različnih akterjev. Simbolika Salomonovega prestola kot sedeža oz. prestola modrosti je izjemno bogata in zelo raznolika ter jo različni zgoraj omenjeni pisci tudi raznoliko interpretirajo, pa tudi upodobitve so različne in na njih najdemo različne like. Tako Salomon lahko simbolizira Kristusa, David Boga Očeta. Dvanajst levov, ki stojijo na vsaki strani prestola na šestih stopnicah, včasih z nimbi okoli glav, lahko simbolizira apostole, pa tudi očake (praočete) Izraela in Izraelove rodove; levi lahko nosijo napisne trakove z imeni apostolov. Levji podobi na naslonjalih za roke lahko simbolizirata moč in strah, lahko Janeza evangelista in Janeza Krstnika, dalje nadangela Mihaela in Janeza evangelista ali pa Marijini glavni kreposti: ljubezen (lat. *caritas*) in čistost (*castitas*). Slonovina je simbol Marijine deviškosti; zlato je simbol njene popolne ljubezni in vzorne ponižnosti. Šest stopnic lahko simbolizira šest dni stvarjenja (razen sedmega dne, saj »počival je [Bog] sedmi dan od vsega dela« (1 Mz 2,2); če je stopnic sedem, vseh sedem dni stvarjenja), lahko šest dob sveta ali šest Marijinih kreposti ali šest stanov blaženih (očaki, preroki, apostoli, mučenci, pričevalci in device). Šest dodatno stoječih devic na stopnicah pooseblja Marijine kreposti, ki jih je po mnenju srednjeveških teologov izpričal angel ob oznanjenju. Včasih so

599 Gl. § III, pogl. XI, pod »velike Božje Porodnice«.

upodobljeni tudi cerkveni učenjaki (Gregor Veliki, Bernard iz Clairvauxa, Avguštin, Beda Častitljivi, Fulgencij). Dvanajst je lahko tudi Sibil; ob njih sta včasih upodobljena astronom in filozof Abu Mašar (lat. *Albumasaris*, s polnim imenom Džafar Ben Mohamed ben al-Balhi Abalachi Abu Mašar; 787–886) in rimski pesnik Vergilij (70–19 pr. Kr.). Število likov lahko variira od upodobitve do upodobitve.

Marijino glavo lahko obdaja sedem golobov kot znamenje sedmih darov Svetega Duha (prim. Iz 11,2). Včasih ima sedem levov na levi strani stopnic zloben, morilski izraz in simbolizirajo sedem glavnih (smrtnih) grehov, sedem krotkih levov na desni strani stopnic pa sedem zakramentov, lahko sedem prerokov (Izaija, Jeremija, Ezekiel, Danijel, Amos, Ozej, Joel) in sedem apostolov (Peter, Pavel, Janez evangelist, Matej, Marko, Luka, Jakob), ki si stojijo eden nasproti drugemu. Preroki lahko prinašajo zapise na zvitkih, svetniki pričajo o izpolnitvi prerokb, device simbolizirajo kreposti in pregrehe, vsaka s svojim napisnim trakom in atributi, srečamo personifikacije iz Stare in Nove zaveze itd.

Iz te simbolike izhaja tudi čaščenje Marije kot Kraljice neba (*Regina Coeli*) in kot kraljice angelov, očakov, prerokov, apostolov, mučencev, spoznavalcev, devic, vseh svetnikov (*Regina Angelorum, Patriarcharum, Prophetarum, Apostolorum, Martyrum, Confessorum, Virginum, Sanctorum omnium*).

c) ... njegova mati Batséba: O Salomonovi materi Batsébi, Eliámovi hčeri, prvotno Urijájevi ženi, nato pa ženi kralja Davida gl. 2 Sam 11,1–12,24; 1 Kr 1,9–2,25.

Kot navaja *1. kroniška knjiga* (3,5), je bila Batséba⁶⁰⁰ Amiélova hči, po navedbi *2. Samuelove knjige* (11,3) pa naj bi bila hči Eliáma (domnevno sina Gilčana

600 KÖHLER 1875–1893, II, 1, pp. 240–338, 365–376; HAEBERLEIN 1937; MOLIN 1954; RÉAU 1955–1959, 2, 1, pp. 273–277; DONNER 1959; CARLSON 1964, *passim*; HERTZBERG 1964, pp. 205, 271, 303, 305, 309, 310, 312, 316, 318, 323, 326, 337, 350, 375, 378; COHEN 1965; KUNOTH-LEIFELS 1968; ACKROYD 1977, pp. 9–10, 74, 96, 101, 105, 111, 113, 115, 123, 152, 162, 235; STOLZ 1981, pp. 234–241; ANDREASEN 1983; McCARTER 1984, pp. 10, 148, 188, 195, 275–291, 293, 298–299, 301–303, 305–308, 359, 385, 499; MOLSDORF 1926 (1984), pp. 239, 773 (Bathsheba vor David), 975 (Salomo läßt sie zur Rechten sitzen); WÜRTHWEIN 1985, pp. 13–15; FOKKELMAN 1986, pp. 120, 263, 290; PERRY–STERNBERG 1986; KAISER 1988; FISCHER 1989; WEILER 1989; ENGELKEN 1990; BENBARAK 1991; YÉE 1992; ACKERMAN 1993; EXUM 1993, pp. 170–201; BOYARIN 1993, pp. 151–153; GARSIEL 1993; HÄUSL 1993; BERLIN 1994, pp. 26–34, 36, 41, 47, 71, 74; BRENNER 1994; SPANIER 1994; STIGLMAIR 1994; SCHROER 1996, pp. 63–89; ACKERMAN 1997, pp. 179–209; NICOL 1997; ACKERMAN 1998, pp. 20, 33, 49, 136–137, 139, 145, 150, 194, 212, 221–222, 224, 242 (Bathsheba); 136–137, 139, 145, 150, 221–222, 224 (Bathsheba, Queen mother); KIESOW 1998, *passim*; NICOL 1998; SMITH 1998, pp. 142–162; KOCKS 1999; BERLIN 2000, pp. 109–110; KLEIN 2000; LENEMAN 2000, pp. 139–155; MCKENZIE 2000, pp. 5, 25, 31, 33–35, 39–41, 46, 138, 141, 153–162, 168, 173, 175, 177–178, 180–84, 188–89, 192, 207, 209 (Bathsheba); BOWEN 2001; COGAN 2001, pp. 157–160, 166; HAMILTON 2002; MOTTÉ 2003, pp. 128–132 (Bathsheba); SOLVANG 2003, pp. 124–153 (Bathsheba: A Queen Mother); HIGIRO KAMUSIIME 2004; GARDNER 2005; CUSHMAN 2006; RUDNIG 2006, pp. 37 (David und die Frau), 38 (Urias Tod), 47 (Bathsheba, die Frau des Uria), 52 (Salomo, der Erstgeborene), 62 (David und Uria), 69 (Fazit), 71 (Salomo wird König); SEILER 2006; DIETRICH 2007, pp. 1, 4, 19, 21, 58, 72–75, 83–84, 89–90, 103, 108, 159, 161, 169, 172, 185, 200, 210, 230–38, 242, 244, 291–96, 300–302, 310–311, 314–315, 317, 319, 335–336, 339–340, 342, 346–347 (Bathsheba); GRINTZ 2007; MUELLNER 2007; JOST 2008; NA'AMAN 2008, pp. 479–490; JOST 2012; STEINER 2017, *passim*; CRÜSEMANN–HUNGAR IDR. 2019; MILLER 2019; MÜLLNER–JOCHUM-BORTFELD 2019.

Ahitófela; gl. 2 Sam 23,24). Njeno ime morda pomeni »hči obilja« (בַּת־שֶׁבַע *bat ševa* iz בַּת *bat*, »hči«, in שֶׁבַע *ševa*, »obilje«); v grški *Septuaginti* je zanjo uporabljena oblika Βηρσαβει, »Bersabeja«, v *Vulgati* pa *Bethsabee*, »Betsabeja«. V Svetem pismu je zaslužna kot oseba, ki je poskrbela, da je njen sin Salomon, rojen iz njene zveze s kraljem Davidom, nasledil svojega očeta na prestolu, ni pa še zanesljivo pojasnjeno, kako je sodelovala tudi pri odstranitvi Salomonovih političnih rivalov.

Bila je žena Hetejca Urijája, ki je bil Davidov vojak in član njegove telesne straže pod poveljstvom Jojadájevega sina Benajá (2 Sam 23,39). David jo je opazil nekega večera s strehe svoje palače, ko se je kopala na dvorišču svoje hiše (2 Sam 11). Dal je poslati po njo in se spustil v zunajzakonsko razmerje, s čimer je zagrešil zakonomstvo. Batšéba je zanosila in to sporočila Davidu, ki je skušal doseči, da se to ne bi razvedelo; trdil se je, da bi se Urijá, ki je bil v aktivni vojaški službi, vrnil domov in da bi bil otrok pripisan njemu. Ker pa mu to kljub večkratnim poskusom ni uspelo (2 Sam 11,6–13), je dal Urijája zahrbtno ubiti; njegovemu poveljniku Joábu je ukazal (pismo je Joábu prinesel sam Urijá), naj Urijája v spopadih postavi v prvo bojno vrsto: »Zjutraj je David Joábu napisal pismo in ga poslal po Urijáju. V pismu je napisal: ‚Postavite Urijája spredaj v najhujši boj! Potem se umaknite od njega, da bo zadet in bo umrl!‘« (2 Sam 11,14–15). In res je Urijá v spopadih umrl (2 Sam 17–24). Batšéba je žalovala za umrlim sprogom; ko pa je minil čas žalovanja, jo je David dal pripeljati v palačo, kjer je postala ena od njegovih žena in mu je kmalu rodila sina (2 Sam 11; 12,15–25).

Zato je – tako 2. *Samuelova knjiga* – Bog k Davidu poslal preroka Natána (2 Sam 12,1–18), ki je Davidu najprej povedal poučno zgodbo, nato pa ga je odkrito grajal in obtožil zločina ter mu prenesel Božjo sodbo in kazen zaradi njega: »Z mečem si pobil Hetejca Urijája in vzel njegovo ženo sebi za ženo, njega pa si ubil z mečem Amónceva. Zato se zdaj meč nikoli ne bo umaknil od tvoje hiše /.../. Tako govori GOSPOD: ‚Glej, iz tvoje hiše bom spravil nesrečo nadte. Pred tvojimi očmi bom vzel tvoje žene in jih dal tvojemu bližnjemu, in legel bo s tvojimi ženami pred očmi tega sonca. /.../‘ Natán je rekel Davidu: ‚GOSPOD ti je tudi odpustil greh – ne boš umrl. Toda ker si s tem dejanjem pohujšal GOSPODOVE sovražnike, ti bo umrl sin, ki se ti bo rodil. /.../ GOSPOD pa je udaril otroka, ki ga je Urijájeva žena rodila Davidu, da je zbolel. /.../ Sedmi dan je otrok umrl« (2 Sam 12,9–18).

Sledilo je Davidovo kesanje in pokora; ob tem je nastal tudi *Psalms 51(50)*, ki ga je David napisal potem, ko je prišel k njemu prerok Natán in mu pooočital razmerje z Batšébo; psalm je po svoji vsebini pravzaprav grešnikova izpoved.

Po smrti prvega otroka (2 Sam 12,18) je Batšéba znova zanosila in rodila sina, ki ga je poimenovala Salomon, David pa mu je dal ime Jedidjá (2 Sam 12,24), kar v hebrejščini (hebr. יְדִידְיָא *y^odídýá*) pomeni »ljubljen od Gospoda«, »Gospodov ljubljenec«.

Kot navaja 1. *kroniška knjiga* (3,5), je Batšéba Davidu poleg Salomona rodila še tri sinove; to so bili Šimá, Šobáb, Natán; kdo med temi je bil prvi, umrli zaradi Davidovega prešuštva, ni znano.

Prerok Natán je pozneje, ko se je kralj David postaral in je iskal primernega naslednika, podprl Batšébo pri prizadevanjih, da bi njen sin Salomon postal kralj namesto Hagítinega sina Adoníja: »Tedaj je Natán rekel Salomonovi materi Batšébi: ‚Kaj nisi slišala, da je Hagítin sin Adoníja postal kralj, ne da bi naš gospod David vedel za to? Pridi zdaj, naj ti svetujem: reši svoje življenje in življenje svojemu sinu Salomonu. Pojdi takoj h kralju Davidu in mu reci: ‚Mar nisi sam, moj gospod kralj, prisegel svoji služabnici: Zares, tvoj sin Salomon bo kraljeval za menoj, on bo sedel na mojem prestolu! Kako da je zdaj postal kralj Adoníja?‘ Glej, ko boš tam še govorila s kraljem, bom prišel za teboj in potrdil tvoje besede.‘« (1 Kr 1,11–14). Nato je Natán poslal Batšébo k ostarelemu Davidu in ta je Davida spomnila, da ji je prisegel, da bo njen sin Salomon postal za njim kralj: »Rekla mu je: ‚Moj gospod, sam si prisegel svoji služabnici pri Gospodu, svojem Bogu: ‚Zares, tvoj sin Salomon bo kraljeval za menoj, on bo sedel na mojem prestolu.‘« (1 Kr 1,17). Povedala mu je tudi, da se je Adoníja že razglasil za kralja in da že na veliko praznuje; spomnila ga je, da se pričakuje, da bo razglasil naslednika: »Ti pa, moj gospod kralj, oči vsega Izraela so uprte vate, da jim razglasiš, kdo bo sedel na prestolu mojega gospoda kralja za njim. Sicer se bo zgodilo, da bova jaz in moj sin Salomon veljala za hudodelca, ko moj gospod kralj leže k svojim očetom« (1 Kr 1,20–21). Nato je k Davidu prišel tudi prerok Natán in mu prinesel iste novice, namreč da se Adoníja že razglašá za kralja in da že praznuje, ter ga opozoril na dejstvo, da še ni razglasil svojega naslednika. David je dal poklicati Batšébo in ji povedal, da bo izpolnil svojo obljubo; dal je poklicati duhovnika Cadóka, preroka Natána in Jojadájevega sina Benájaja ter jim naročil, naj Salomona posadijo na mulo in ga odpeljejo h Gihonu in ga mazilijo za kralja: »Tam naj ga duhovnik Cadók in prerok Natán mazilita za kralja nad Izraelom, vi pa zatrobite v rog in vzklikajte: ‚Živel kralj Salomon!‘ Nato se povzpnete za njim, da pride in sede na moj prestol. On bo kraljeval namesto mene; njega sem določil za vladarja nad Izraelom in Judom« (1 Kr 1,34–35).

Tako je Batšéba v sodelovanju z Natánom poskrbela, da je prestol prevzel Salomon. Nehote ali hote je imela tudi nezanemarljivo vlogo pri Adoníjevi smrti. Adoníja je namreč po Davidovi smrti Batšébo prosil, naj v njegovem imenu prosi Salomona, da bi se lahko poročil z Davidovo priležnico Abišágo iz Šunéma; očitno je bila Batšéba dovolj vplivna, da se je lahko nanjo obrnil s tako prošnjo. Ta je Salomonu prenesla njegovo prošnjo, a Salomonov odziv je bil buren in oster; zanj je bila Adoníjeva prošnja napad na njegovo kraljevsko avtoriteto, enako, kakor da bi izrazil svoje pretenzije po prestolu, zato ga je Salomon dal usmrtiti (1 Kr 2,13–25). Zakaj se je Batšéba odločila, da prošnjo Adoníja prenese, ni znano; morda takega odziva ni pričakovala ali pa je nasprotno prav računala nanj; morda je to storila namenoma, ker je vedela, kako se bo Salomon odzval, in tako bo en tekmeč manj v igri za prestol. Mogoče pa je, da je prošnjo prenesla z iskrenim namenom, da bi se znebila svoje nekdanje rivalke pri Davidu Abišáge, s tem pa tudi osebe, ki bi lahko imela vpliv pri njenem sinu.

In prav ta prizor, ko pride Batšéba prosit Salomona, je zajet na svetogorskem emblemu: »Batšéba je prišla h kralju Salomonu, da bi govorila z njim glede Adoníja.

Kralj je vstal, ji šel naproti in se ji priklonil do tal. Zatem je sédel na prestol in dal postaviti še prestol za kraljevo mater. Sedla je na njegovo desnico in rekla: ‚Eno samo majhno prošnjo imam do tebe, nikar me ne zavrni!‘ Kralj ji je rekel: ‚Povej prošnjo, mati, saj te ne bom zavrnil!‘ Tedaj je rekla: ‚Naj se da Abišága iz Šunéma za ženo tvojemu bratu Adoníju‘« (1 Kr 2,19–21). S tem, da ji je Salomon dal postaviti prestol ob sebi (1 Kr 2,19), ji je izkazal posebno čast; s tem ji je bil verjetno zagotovljen nenehen neposreden dostop do kralja.

V Svetem pismu se za kraljico uporabljajo trije izrazi: מַלְכָּה *malkāh*, שֵׁגַל *šegal* in גְּבִירָה *gəvīrāh*. Za kraljico mater se običajno uporablja izraz גְּבִירָה *gəvīrāh* / *gʿbīrā*, »[velika] gospa«, ima pa beseda še druge pomene, npr. »glavna (prva) gospa kraljevega harema«. Kraljica mati se omenja 19-krat; za Batšébo se ta naziv izrecno uporabi enkrat: »Zatem je sédel na prestol in dal postaviti še prestol za kraljevo mater« (1 Kr 2,19). Med zgodovinarji še vedno ni enotnega mnenja, kakšen je bil dejanski vpliv kraljice matere, še zlasti na politiko in politične odločitve.

V primeru Batšébe ni jasno, ali je odnos med njo in Davidom mogoče opisati kot ljubezen; zapisi v Svetem pismu tega nikjer ne nakazujejo. V zgodnejšem obdobju, ko je bil David na svojem vrhuncu, je bila Batšéba precej pasiven lik. V poročilu o njuni aferi ni nobene omembe morebitnih čustev med Davidom in njo: ne ob zakonolomstvu, ne ko zanosi, ne ob izgubi moža in ne ko postane kraljeva ljubica. Njuna zveza je bila podobna drugim Davidovim političnim porokam, ko se je vezal z ženskami iz vplivnih družin, ki so mu pomagale pri političnem vzponu ali pa pri ohranjanju moči. Prav tako nekoliko begajo njen značaj in njeni motivi; o tem je v literaturi veliko ugibanja; verjetno je bil njen glavni namen, da njen sin Salomon postane kraljev naslednik, in to ji je tudi uspelo.

Tipološko je Batšéba lahko predpodoba Cerkev, David predpodoba Kristusa in Batšébina kopel predpodoba krsta. Najpogostejši prizori v umetnosti so: Batšébina kopel (David opazi Batšébo pri kopeli); prerok Natán poočita Davidu njegov greh; David preda Urijáju skrivno pismo, s katerim ga obsoja na smrt; Davidovo kesanje; Batšébina prošnja Davidu, naj Salomon postane prestolonaslednik; Salomonovo kronanje in njegova počastitev matere s tem, da ji odmeri prestol ob svojem (tudi motiv svetogorskega emblema). Konec srednjega veka so nastajali celi motivni ciklusi. Različne prizore najdemo na upodobitvah in plastikah, v knjižnem slikarstvu (ilustracije v kodeksih in psalterjih), srednjeveški arhitekturni plastiki redko, na tapiserijah, stenskih upodobitvah, slikah, grafikah (v renesansi), na upodobitvah v bronu, slonovini in kamnu (v renesansi in baroku). V srednjem veku od 14. stoletja naprej najdemo motiv Batšébine počastitve kot predpodobo Marijine počastitve in njenega kronanja, ki ga opravi novi Salomon, Jezus (upodobitve v *Bibliji revnih* (*Biblia pauperum*), *Ogledalu odrešitve* (*Speculum salvationis*), *Moralizirajoči Bibliji* (*Bible moralisée*) idr.). V redkih primerih najdemo skupinsko upodobitev Batšébe, Estere in Marije.

Lik Batšébe se uporablja tudi alegorično, in sicer kot: a) alegorija zakonolomstva oz. prešuštva in b) alegorija ženske moči (nem. *Weibermacht*).

– **Sedla je na njegovo desnico:** gl. 1 Kr 2,19 *venit ergo Bethsabée ad regem Salomonem ut loqueretur ei pro Adonia et surrexit rex in occursum eius adoravitque eam et sedit super thronum suum positus quoque est thronus matri regis quae sedit ad dexteram eius*, »Batšéba je prišla h kralju Salomonu, da bi govorila z njim glede Adonija. Kralj je vstal, ji šel naproti in se ji priklonil do tal. Zatem je sédel na prestol in dal postaviti še prestol za kraljevo mater. Sedla je na njegovo desnico.« Morda gre tu tudi za aluzijo na vesoljno sodbo ob koncu časov, o kateri piše evangelist Matej (25,31–46): »Ko pride Sin človekov v svojem veličastvu in vsi angeli z njim, takrat bo sédel na prestol svojega veličastva. Pred njim bodo zbrani vsi narodi in ločil bo ene od drugih, kakor pastir loči ovce od kozlov. Ovce bo postavil na svojo desnico, kozle pa na levico. Tedaj bo kralj rekel tistim, ki bodo na desnici: ›Pridite, blagoslovljeni mojega Očeta! Prejmite v posest kraljestvo, ki vam je pripravljeno od začetka sveta!‹ ... Tedaj poreče tudi tistim, ki bodo na levici: ›Proč izpred mene, prekleti, v večni ogenj, ki je pripravljen hudiču in njegovim angelom! ...‹«

– **če boš na desno poslan, ona na sredi sedi:** S tem je nakazana Marijina priprošnjiška in zlasti posredniška vloga, za katero najdemo v latinski cerkveni književnosti in himniki različne pridevke: »posrednica« (*mediatrix*), »posredovalka« (*interventrix*), »spraviteljica«, »pomiriteljica« (*conciliatrix*) ipd.

EMBLEM XXII.

Simbolika: a) Noe in njegova barka/ladja, b) vesoljni potop

a) Noetova barka: Za zgodbo o vesoljnem potopu gl. 1 Mz 6,5–8,22.

– **Noe:** Motiv Noeta,⁶⁰¹ barke in (vesoljnega) potopa je eden od najstarejših motivov krščanske umetnosti. Če na kratko povzamemo bistvo izročila o Noetu: gre za

601 MENZEL 1854–1856, II, pp. 163–164 (Noah); KREUSER 1868, p. 227 (Noe); SKINNER 1910, pp. 134–187 (The Deluge Tradition; Noah's Curse and Blessing); STYGER 1927; ZIMMERLI 1943, II, pp. 34–169; DANÉLOU 1950, pp. 53–94 (Noé et le déluge); RÉAU 1955–1959, II, I, 1956, p. 104 (Noe); FINK 1955; UTLEY 1960; SPEYER 1961; ALLEN 1963, pp. 42, 69–70, 72–74, 76–78, 81, 83, 109, 113, 115–116, 131, 140–141, 143–145, 148, 155–157, 159–162, 164, 169, 172–173, 184–185, 190 (Noe); FORSTNER 1967, pp. 327–328 (Noe); SARNA 1970, pp. 37–62; DAUT–RED. 1972; VON RAD 1972, pp. 85–104; VON RAD 1973; URECH 1974, pp. 37–38 (Bund); LEWIS 1978; BADURINA 1979, pp. 428–430 (Noa); GRABNER–HAIDER–KRAŠOVEC 1984, pp. 485–486; WESTERMANN 1984–1986; FORSTNER 1986, p. 301 (Noach); WENHAM 1987, pp. 148–208; BAILEY 1989; VON ERFFA 1989, 1995; UNGER 1991; BERCKENHAGEN 1992; KIKAWADA 1992; RUPPERT 1992–2008; MENAŠE 1994, p. 303; COHN 1996; GUNKEL 1997, pp. 60–84; DIEDRICH 1998; BEST 1999; JÁSZAI 1999; STONE 2000; REEVES 2000; LOUTH–CONTI 2001; LOX 2002; GINZBERG 2003, pp. 133–166 (Noah); BRAYFORD 2007; GERTZ 2007; SEIBERT 2007, pp. 235–236 (Noe); YOUNG–EPSTEIN HALEVY IDR. 2007, pp. 287–290; AVELLIS 2008; PETERS 2008; SCHUELE 2009; STONE–AMIHAY–HILLEL 2010; GIES 2012; DAY 2013; TERBUYKEN–ENSS–ZANELLA 2013; ZIOLKOWSKI 2017, pp. 26, 137 fig. 4, 239–240, 260, 261 (Noah's ark); GERTZ 2018, pp. 218–295; GERTZ 2021, pp. 220–299.

zgodbo o svetopisemskem očaku, Lamehovem sinu (1 Mz 5,28), sicer poljedelcu in začetniku vinogradništva (1 Mz 9,20), ki so se mu v starosti 500 let rodili sinovi Sem, Ham in Jafet (1 Mz 5,32). Svetopisemsko poročilo je osredinjeno ob njegovi vlogi, ki jo je kot Božji izbranec imel ob najpomembnejšem dogodku svojega življenja in usodnem dogodku za ves svet: ob vesoljnem potopu, ko je Bog rešil Noeta in njegovo družino, nato pa je z njim sklenil zavezo, ki jo je potrdil z mavrico kot znamenjem (1 Mz 9,1–17). Po sinovih Semu, Hamu in Jafetu je Noe postal praoče novega človeštva.

Zgodba o vesoljnem potopu (1 Mz 5,32 – 9,28–29) je vezni člen med biblično prazgodovino ter različnimi ljudstvi in Noe je njen osrednji lik; poročilo pa se po kratki zgodbi o tem, kako je Ham zasmehoval Noeta in kako ga je Noe zato preklel, abruptno konča (1 Mz 9,28–29). Noe je v Stari zavezi omenjen še v rodovniku od Adama do Abrahama na začetku *1. kroniške knjige* (1,4): »... Noe, Sem, Ham in Jafet ...«; ko Izaija govori o Jeruzalemu, se spomni tudi Noeta: »Ta čas je zame, kakor so bili Noetovi dnevi: / kakor sem prisegel, da Noetove vode / ne bodo več preplavile zemlje.« (Iz 54,9); je eden od treh posebej izpostavljenih pravičnikov, ki jih omenja Ezekiel (Ezk 14,14): »... celo če bi bili ti trije možje v njeni sredi: Noe, Daniel in Job, bi s svojo pravičnostjo rešili le sebe ...«; Ezk 14,20: »pa bi bili Noe, Daniel in Job v njeni sredi – kakor jaz živim, govori Gospod Bog –, ne bi rešili ne sina ne hčere, le sebe bi rešili s svojo pravičnostjo.«); *Sirahova knjiga* ga povelečuje med velikimi predniki Izraela (Sir 44,17–18: »Noe se je izkazal za popolnega in pravičnega, / v trenutku jeze je postal zamenjava. / Po njegovi zaslugi je na zemlji preživel ostanek, / ko je nastopil potop. / Večne zaveze so bile sklenjene z njim, / da nobeno meso ne bo več iztrebljeno s potopom.«); *Knjiga modrosti* aludira na Noeta in njegovo pravičnost, čeprav ga ne omenja poimensko, pri tem pa pisec osvetljuje rešilno moč modrosti (Mdr 10,4: »Zaradi njega poplavljeni zemljo je spet rešila modrost, / tako da je na krhkem lesu krmarila pravičnega.«); v *Tobitovi knjigi* Tobit v svoji oporoki sinu Tobiju omenja Noeta med očaki, ko mu med drugim naroča: »Spomni se na naše očete Noeta, Abrahama, Izaka, Jakoba: vsi ti so se od nekdaj poročali z ženami iz svojega rodu in bili blagoslovljeni v svojih otrocih: in njihov rod bo podedoval deželo« (Tob 4,12).

V Novi zavezi se Noe omenja v povezavi z dogodki velikega potopa. V *Matejevem evangeliju* v znamenitem odlomku »Nihče ne ve ne ure ne dneva« najdemo paralelo med vesoljnim potopom in tem, kar se bo zgodilo ob koncu časov (Mt 24,26–39: »Kakršni so bili namreč Noetovi dnevi, tako bo tudi ob prihodu Sina človekovega. Kakor so namreč v tistih dneh pred potopom jedli in pili, se ženili in se možile do dne, ko je šel Noe v ladjo, in niso spoznali, dokler ni prišel potop in vseh odnesel, tako bo tudi ob prihodu Sina človekovega.«), v ozadju navedbe kot tretje v primeri (*tertium comparationis*) pa je nenadnost in nepričakovanost: tako kot je nepričakovano prišlo do vesoljnega potopa, tako bo nepričakovan tudi prihod Sina človekovega. V *Lukovem evangeliju* (17,22–37) najdemo podobno paralelo v odlomku o tem,

kako prihaja Božje kraljestvo, le da je Noetov primer povezan z zgodbo o Lotu ter uničenju Sodome in Gomore; evangelist Luka (3,36) ga omenja tudi v Jezusovem rodovniku: »... ta Kenánov, ta Arpahšádov, ta Semov, ta Noetov, ta Lamehov ...« V *Pismu Hebrejcem* je Noe podobno kot v *Sirahovi knjigi* (44,17) vzor vere in svetega strahu ter dedič pravičnosti: »Po veri je bil Noe vpeljan v stvari, ki še niso bile vidne, in v svetem strahu je naredil ladjo, da bi rešil svojo družino. Po veri je obsodil svet in postal dedič pravičnosti, ki je v skladu z vero« (Heb 11,7). Enako je tudi v *1. Petrovem pismu* (3,18–22): »Sicer pa je tudi Kristus trpel zaradi grehov, in sicer enkrat za vselej, pravični za krivične, da bi vas pripeljal k Bogu. Res je bil po mesu umorjen, a po Duhu je bil oživiljen. V tem Duhu je šel in oznanjal tudi duhovom, ki so bili v ječi, tistim, ki v dneh, ko je Noe gradil ladjo, niso bili pokorni, ko jih je Bog nadvse potrpežljivo čakal. A v ladji se jih je po vodi rešilo le malo, natančno osem duš.« V tem pismu najdemo tudi eno od dveh navedb števila ljudi na Noetovi barki: Noe in njegova žena, trije sinovi (Ham, Sem in Jafet) ter njihove žene (imena žena niso navedena), skupaj torej osem. *Drugo Petrovo pismo* govori o lažnih prerokih in učiteljih, za katere pravi, da »obsodba nad njimi že davno ne počiva in njihova poguba ne dremlje« (2 Pt 2,3); kot sijajen primer in glasnika pravičnosti pa kot njihovo nasprotje navede Noeta: »Tudi davnemu svetu ni prizanesel. Obvaroval pa je Noeta, enega od osmih, glasnika pravičnosti, ko je poslal potop na svet brezbožnih« (2 Pt 2,5). Tukaj je drugič omenjeno število ljudi na barki (»enega od osmih«). Novozavezna besedila ponujajo svarilne primere iz zgodovine (padli angeli, ki so bili strmoglavljeni v podzemlje, Sodoma in Gomora), med zglednimi primeri iz nje pa je poleg Lota tudi Noe.

Noe in potop sta predpodobi: Noe je predpodoba Kristusa, potop pa predpodoba krsta, katerega rešilno učinkovanje apostol Peter v svojem prvem pismu posebej izpostavi: »Ta voda pa je podoba krsta, ki zdaj rešuje vas« (1 Pt 3,21). Potop je torej simbol krsta. Noe v zgodbi o vesoljnem potopu nastopa kot (od)rešitelj in v krščanstvu je zato predpodoba Kristusa kot Odrešenika, saj je (od)rešilna figura in kliče k spreobrnitvi; za Kristusovega predhodnika velja tudi zato, ker je bil pravičen in ker je rešil svojo družino (kakor je pravičen tudi Kristus in kakor tudi on rešuje svoje). Noetova zmaga nad uničujočimi vodami simbolizira Jezusovo zmago nad Satanom in smrtjo, doseženo s krstom. Tudi Noetova barka ima globok simbolni pomen: je predpodoba Cerkve, ki jo pretresajo nevihte, a je ne morejo spraviti do propada, in tako kot zunaj barke rešitev ni možna, tudi ni možna odrešitev zunaj Cerkve. Golobica, ki jo je Noe poslal z barke, je predpodoba in tudi znamenje Svetega Duha; in kakor vodovje ob potopu prinese spravo med Bogom in Noetom (ljudmi), simbolno spominja na vodo krsta, ki omogoča in prinaša spravo. Noe je simbolno povezan tudi z Adamom; tako kot je Adam oče človeštva, je Noe zaslužen za njegov prepod. Vinska trta, ki jo je zasadil Noe, velja za predpodobo zadnje večerje. Hamovo razgaljenje očeta Noeta je predpodoba motiva *Glejte, človek* (*Ecce homo*). Tudi v islamu nastopa Noe kot zgled in vzor, ki je poslan, da opozori ljudi, naj se povrnejo k Bogu (Sura 11,

17, 26) in opustijo čaščenje drugih bogov. Med cerkvenimi pisci, ki so se posvečali pomenu in simboliki Noeta, barke in vesoljnega potopa, je treba omeniti Ambroža in njegovo delo *O Noetu in barki* (*De Noe et Arca liber unus*) ter Huga Svetoviktorskega in njegovi deli *O moralni Noetovi barki* in *O mistični Noetovi barki*.

Najzgodnejše upodobitve Noeta najdemo že v helenistični in judovski umetnosti. Zlasti judovsko izročilo je zelo bogato, saj najdemo v nekanoničnih in apokrifnih spisih (*Henohova knjiga*, *Knjiga jubilejev*, *Noetova knjiga* idr.) slikovite zgodbe o Noetu, v apokaliptičnih besedilih pa tudi svarila pred nenadno sodbo. Prav to izročilo nadgrajuje biblični zapis s številnimi podrobnostmi. Po različnih poročilih naj bi barka imela tri nadstropja: v spodnjem naj bi bil gnoj, v srednjem Noe z družino in čistimi živalmi, v najvišjem pa nečiste živali; bila naj bi piramidalne oblike in pri vrhu naj bi merila le en komolec; živali naj bi k njej prihajale same; levi naj bi prišli s topimi zobmi; samoroga naj bi Noe privezal zunaj na barko in naj bi vlekel brazde; na barki naj bi se vozili tudi duhovi; od rastlin naj bi Noe na ladjo vzel sadike trte, fige in oljke; veliko težav naj bi imel z zagotavljanjem hrane za živali; barko naj bi razsvetljevali dragulji; ljudje bi jo prevrnili, če je ne bi varovali levi; spolnost na barki je bila prepovedana, a te prepovedi se niso držali Ham, pes in krokar (Hamovi potomci so zato črni). Babilonska različica Noeta je junak Utnapištim, ki je na svojo ladjo pripeljal vse svoje imetje, vso svojo rodovino in rokodelce vseh vrst, da se znanje obrti ne bi izgubilo; barka pa se omenja tudi v Koranu (*Sura* 11,39; 29,14; 54,13), pristala naj bi na hribu Džebel Čudi (Jebel Judi). Iz zapisa v Svetem pismu izvemo tudi dimenzije barke in osnovne značilnosti (1 Mz 6,14–16): dolga je bila 300 komolcev, široka 50 in visoka 30 komolcev, zgrajena je bila iz nedoločljive vrste lesa (ki se prevaja kot cipresa; 1 Mz 6,14) in zadelana z zemeljsko smolo (tj. bitumnom). Imena Noetovih sinov so znana; to so Sem, Ham in Jafet, imena Noetove žene in žena njegovih sinov pa niso navedena. Zgodba o Noetovi pijanosti in goloti (1 Mz 9,19–27) naj bi bila dodana pozneje. Soroden motiv iz izročila grško-rimske antike je zgodba o Devkalionu in Piri, kjer je plovilo označeno kot *λάρναξ* /*lárnaξ*«, »škatla«, »zaboj«, pristalo pa naj bi na Parnasu ali Otrisu, pozneje na Atosu ali Etni.

Na novcih v mestu Apameja v Frigiji od začetka 3. stoletja po Kr. najdemo upodobitve moškega in ženske v zaboji, na pokrovu sedi golob, drug z leve prinaša oljčno vejico, na spodnji strani zaboja je napisano »Noe« (ΝΩΕ); upodobitve so morda nastale pod judovskim vplivom. Na Zahodu najdemo upodobitve Noeta, barke in vesoljnega potopa že v zgodnjekrščanski sepulkralni umetnosti na sarkofagih, kjer pričajo o krstu in veri umrlega, in na poslikavah v katakombah: upodobljen je Noe, ki izpušča golobico ali v barki z golobico oz. z golobico, ki leti proti barki; lahko stoji v zaboji in prosi oz. moli (*Noe orans*; simbol pokore, upravičevanja in rešitve) ali sega za oljčno vejico, ki mu jo prinaša golobica; barka je lahko upodobljena kot prava ladja oz. čoln ali kot štirikotni zaboj s pokrovom ali brez njega; lahko plava na vodi ali stoji na suhem, včasih je upodobljena z nogami; najdemo tudi že prvo upodobitev Noetove pijanosti. Nastajali so celi ciklusi upodobitev *1. Mojzesove knjige* (Geneze);

na upodobitvah je med očaki Noe razpoznaven po majhni barki, ki jo ima navadno v rokah ali na glavi.

Bogato bero upodobitev najdemo v bizantinski umetnosti. V zgodnjem srednjem veku je pogost motiv Noetova pijanost (vedno z vinsko trto), pa sramotenje in zasmeševanje Noeta (ter kletev nad Hamom), ki naj bi bilo predznamenje Kristusovega trpljenja. Veliko je upodobitev, tudi celotnih ciklusov, in sicer v knjižnem slikarstvu, rokopisih (miniature), psalterjih, v stavbni plastiki, upodobitev na steklu, v monumentalni umetnosti (mozaiki), pozneje v visokem srednjem veku na tapiserijah, freskah, dalje na medaljah, vezeninah, cerkvenih oknih, oltarnih slikah, v ilustracijah v biblijah, kronikah in enciklopedijah, v gotiki pa tudi kiparskih upodobitev. Rešitev Noeta iz nevarnosti vesoljnega potopa je bila ena od upodobitev, ki je v 3. in 4. stoletju vzbujala upanje na rešitev pred smrtjo, podobno kot Danijelova rešitev iz levje jame in rešitev Jona iz kitovega trebuha; Noe je namreč ob Danielu in Jobu tretji pravičnik Stare zaveze (gl. Ezk 14,14: »... celo če bi bili ti trije možje v njeni sredi: Noe, Daniel in Job, bi s svojo pravičnostjo rešili le sebe ...«). Najpogostejši upodobitveni motivi, na katerih najdemo Noeta, so:

1. naznanilo potopa in naročilo za gradnjo barke (1 Mz 6,13–21);
2. gradnja barke (1 Mz 6,22), kjer Noe včasih nastopa kot graditelj, včasih daje navodila sinovom, včasih je upodobljen, ko z bitumnom premazuje ladjo, razmeroma redko je Noe sam pri delu;
3. vkrcanje na ladjo (1 Mz 7,1–16);
4. Noe v barki: barka je lahko upodobljena kot ladja ali kot zaboj, Noe je včasih v tuniki, ko z dvignjenimi rokami moli ali izteza roke za golobico;
5. Noe z živalmi in/ali s svojo družino;
6. Bog zapre barko (1 Mz 7,16);
7. potop (1 Mz 7,17–8,14): barka, ki pluje po odprtem vodovju; ljudje, ki se utapljujejo v razburkanem valovju (različni množični ali posamezni prizori); Noe na barki; Noe s krokarjem; včasih krokar z mrhovino v kljunu; Noe izpusti golobico; vrnitev golobice z oljčno vejico;
8. izkrcanje iz barke (1 Mz 8,15–19);
9. zahvalna daritev in božji blagoslov (1 Mz 8,20–9,7): darovane živali – jagnje, oven, golob (podobnosti s prizori antičnih darovanj); golobica, izvorno simbol boginje Ištar, staroorientalske boginje ljubezni in vojne, skupaj z oljčno vejico kot simbol miru;
10. a) sklenitev zaveze med Bogom in Noetom (1 Mz 9,8–17), včasih skupaj z upodobitvijo zahvalne daritve in blagoslova (gl. 1 Mz 9,8–11: »Potem je Bog rekel Noetu in njegovim sinovom: Glejte, zavezo sklepam z vami in vašim potomstvom, ki pride za vami, pa tudi z vsemi živimi bitji, ki so pri vas: s pticami, z živino in z vsemi zvermi zemlje, ki so pri vas, z vsemi, ki so prišle iz ladje. Tako sklepam zavezo z vami in ne bom več iztrebil vsega mesa z vodami potopa. Ne bo več potopa, ki bi opustošil zemljo.«);

b) mavrica kot znamenje te zaveze, ki včasih spremlja tudi izkrcaje iz barke in zahvalno daritev, sicer spominja na lok, a je simbol sprave in miru ter zaveze med Bogom in ljudmi (gl. 1 Mz 9,12–17: »Bog je rekel: ‚To je znamenje zaveze, ki jo sklepam med seboj in vami in med vsemi živimi bitji, ki so pri vas, za vse prihodnje rodove. Svojo mavrico postavljam v oblake in bo v znamenje zaveze med menoj in zemljo. In kadar bom zbral oblake nad zemljo in se bo v oblakih prikazala mavrica, tedaj se bom spomnil svoje zaveze, ki je med menoj in vami in vsemi živimi bitji in vsem mesom; vode ne bodo nikoli več narasle v potop, da bi iztrebile vse meso. Kadar bo v oblakih, jo bom pogledal in se spomnil večne zaveze med Bogom in vsemi živimi bitji in vsem mesom, ki je na zemlji.‘ Bog je rekel Noetu: ‚To je znamenje zaveze, ki sem jo sklenil med seboj in vsem mesom, ki je na zemlji.‘«);

11. Noetovo vinogradništvo: Noe sadi vinograd ali obira grozdje (gl. 1 Mz 9,20: »Tedaj je Noe, mož zemlje, začel saditi vinograd.«);
12. Noetovo pitje in pijanost ter Hamovo zasmehovanje: Noetova pijanost; Noetova golota; Noe včasih leži v hišici, včasih v vinogradu ali v viničarski koči; Ham se norčuje iz očeta; Sem in Jafet pokrijeta Noeta, večkrat obrnjena stran od nje; včasih so ob sinovih upodobljene tudi njihove žene (gl. 1 Mz 9,21–23: »Ko pa je pil vino, se je napil in nag obležal sredi svojega šotor. Ham, Kánaanov oče, je videl nagoto svojega očeta in je šel to praviti obema bratoma, ki sta bila zunaj. Sem in Jafet pa sta vzela plašč, si ga dala na ramena, šla zadenjsko in pokrila nagoto svojega očeta. Obrnjena sta bila torej proč, tako da nista videla njegove nagote.«);
13. Noetova kletev nad Hamom in Kánaanom: Noe včasih upodobljen na prestolu (gl. 1 Mz 9,24–27: »Ko se je Noe prebudil iz vinske omame in izvedel, kaj mu je storil njegov mlajši sin, je rekel: ‚Preklet bodi Kánaan; bodi hlapec hlapcev svojih bratov!‘ Potem je rekel: ‚Blagoslovljen GOSPOD, Semov Bog; Kánaan mu bodi za hlapca! Naj Bog razširi Jafetov prostor, naj ga naseli v Semovih šotorih in Kánaan mu bodi za hlapca!‘«);
14. Noetova smrt (gl. 1 Mz 9,28–29: »Noe je po potopu živel še tristo petdeset let. Vseh Noetovih dni je bilo torej devetsto petdeset let. Potem je umrl.«).

Noe velja za zavetnika ladjedelcev, vinogradnikov, kletarjev in sodarjev. Na upodobitvah je sam ali v krogu svoje družine, lahko v spremstvu samo sinov ali tudi svoje žene in snah. Od zgodnjekrščanskih časov je upodobljen z brado in večinoma kot starejši mož; na Zahodu so ga v nagrobni umetnosti upodabljali kot mladostnega, brez brade in oblečenega v tuniko. Včasih je upodobljen z nimbom, včasih na prestolu brez atributov, lahko s čepico in dolgimi lasmi; lahko ima različne simbole, ki namigujejo nanj: rog obilja, knjigo, golobico (simbol miru in upanja), krokarja, barko ali del barke, mavrico, lahko tudi vinsko trto ali grozd, pare živali itd., ker pa se omenja kot prvi vinar in vinogradnik, je njegov simbol tudi vinski trs.

– **barka:** Zaradi neformalne tradicije in zaradi specifičnosti Noetove ladje je v prevodu in komentarju ohranjen pomen »barka«. O skrinji zaveze in Noetovi barki gl. § III, pogl. IV. pod »Skrinja življenja«.

Svetopisemsko poročilo o vesoljnem potopu in barki, plovilu, s katerim je Noe sebe, svojo družino in vse živalske vrste rešil pred vesoljnim potopom,⁶⁰² se opira na mezopotamska izročila, kakšno najdemo v epu o Gilgamešu (11, 56–66), kjer je ladja opisana kot škatla kockaste oblike s sedmimi nadstropji in s stranicami po 120 kolcev, po potopu pa pristane na hribu Nišir na območju današnjega Kurdistan (po Berozovem poročilu naj bi bila ladja dolga pet ali 15 stadijev in široka dva stadija).

Za Noetovo barko se v latinskem besedilu (*Vulgata*) uporablja izraz *arca*, katerega osnovni pomen je »skrinja«, »zaboj«,⁶⁰³ v krščanskih besedilih pa se uporablja tako v pomenu »skrinja zaveze« kot tudi v pomenu »(Noetova) barka«. Njegova grška ustreznica je κιβωτός /*kibotós*/, katerega osnovni pomen je enak kot v latinščini: »škatla«, »skrinja«, »zaboj«, v svetopisemskih kontekstih »(Noetova) barka« in »(Mojzesova) skrinja zaveze«. ⁶⁰⁴ V hebrejščini je uporabljen izraz תַּבָּחַת *těbá*,⁶⁰⁵ katerega osnovni pomen je prav tako »skrinja«, »zaboj«, »krsta« (verjetno gre za izposojenko iz egipčansčine, iz *db`t*, »skrinja«, »sarkofag«, ali iz *tbt*, »skrinja«) in se v *1. Mojzesovi knjigi* uporablja za zaznamovanje Noetove barke (oz. ladje), v *2. Mojzesovi knjigi* pa tudi za košaro iz papirusa, zamazano z ilovico in smolo, v kateri je bil izpostavljen Mojzes in ga je v njej našla faraonova hči (2 Mz 2,1–10). Izidor Seviljski v svojem delu *Etimologije* (15, 2, 32) navaja, da naj bi bila beseda *arca*, »barka«, »skrinja«, etimološko povezana s samostalnikoma *arx*, »grad«, »trdnjava«, »utrdba«, in *arcus*, »lok«, vse tri pa naj bi izhajale iz glagola *arcere*, »odvrčati«, »držati stran/proč«, »braniti pred«, »varovati«, »preprečevati«.

Ko Bog zaukaže gradnjo barke, da tudi natančna navodila za njeno izdelavo: »Ti pa si izdelaj ladjo iz cipresovega lesa. Narêdi jo z več prostori in jo od znotraj in od zunaj premaži z zemeljsko smolo. Takole jo narêdi: ladja naj bo dolga tristo

602 PRAGENSI (A PARDUBITZ) 1651, CIX. (De ratione hujus nominis Arca, & de tempore, quo fuerat constructa, de causa efficiente, ipsius ac materiali, formali & finali, & de ejus elevatione & retractione); BOSCH 1702, pp. I n. 162; I n. DIII, III n. CXXIV, III n. 124; I n. CL; II n 542 (arca Noemica); GINTHER 1726, c. 2. n. 5.; c. 9. n. 7.; c. 35. n. 4.; c. 63. n. 4; SKINNER 1910, pp. 134–187 (The Deluge Tradition; Noah's Curse and Blessing); STYGER 1927; RAHNER 1941–1964; ZIMMERLI 1943, II, pp. 34–169; ALLEN 1963, pp. 41–42, 57, 69–73, 75, 77–81, 139–141, 143–146, 148, 152–153, 158, 160, 165–166, 184–187, 189–190 (Ark); RAHNER 1964, pp. 504–547 (Die Arche Noe als Schiff des Heils); BOBLITZ 1972; DAUT–RED. 1972; VON RAD 1972, pp. 85–104; WEBER 1972; VON RAD 1973; GALLING 1977, pp. 276–282, 333–342; BADURINA 1979, p. 336 (Korablja); GRABNER–HAIDER–KRAŠOVEC 1984, pp. 485–486; WESTERMANN 1984–1986; WENHAM 1987, pp. 148–208; GOWAN 1988; BAILEY 1989; VON ERFFA 1989, 1995, 1, pp. 107–128, 432–511; UNGER 1991; BAILEY 1992; KIKAWADA 1992; RUPPERT 1992–2008; LEZZI 1994; COHN 1996; GUNKEL 1997, pp. 60–84; BEST 1999; LOUTH–CONTI 2001; BLUM 2002; NOORT 2006; BRAYFORD 2007; SEIBERT 2007, pp. 38–39 (Arche Noah und Sintflut); AVELLIS 2008; PETERS 2008; DAY 2013; SCHMIDTKE 2013; GERTZ 2018, pp. 218–295; GERTZ 2021, pp. 220–299.

603 DE VAAN 2008, pp. 50–51.

604 GL. LIDDELL–SCOTT 1996, p. 950; LUST–EYNIKEL–HAUSPIE 1996, p. 225; MURAOKA 2009, p. 397.

605 ZOBEL 2006. Prim. tudi MÜLLER 2003a.

komolcev, široka petdeset in visoka trideset komolcev. Zgoraj naredi ladji streho, en komolec nad njo jo postavi, in ob strani napravi vhod v ladjo. Narédi jo tako, da bo imela spodnji, srednji in zgornji oddelek« (1 Mz 6,14–16). Barka je bila zgrajena iz nam neznanega lesa; čeprav je v standardnem prevodu Svetega pisma uporabljena prevodna različica: »Ti pa si izdelaj ladjo iz cipresovega lesa« (1 Mz 6,14), je dodana pripomba, da je mesto nejasno, nekateri prevajalci pa se odločajo za smrekovino ali jelkovino; cipresa je morda večinoma izbrana zato, ker je povezana s simboliko življenja. Kot zanimivost: prerok Ezekiel v svoji žalostinki o propadu Tira navaja vse drevesne vrste, ki so jih uporabljali pri izdelavi ladij in njihove opreme: »Iz cipres s Senírja so ti naredili / vse ladijske deske. / Cedro z Libanona so vzeli, / da so naredili jambor zate. / Iz bašánskih hrastov / so ti izdelali vesla. / Krov so ti naredili iz smrekovine / s kitéjskih otokov, / z vdeleno slonovino. / Vezeno tenko platno iz Egipta / je bilo tvoje jadro / in hkrati tvoja zastava. / Višnjevi in rdeči škrlat z obrežij Elišája / je bila tvoja ponjava« (Ezk 27,5–7).

Barka je bila torej premazana z zemeljsko smolo (z bitumnom), njene dimenzije so bile – če vzamemo standardno mero komolca 44 cm – ok. 132 × 22 × 13,2 m (1 Mz 6,15: »dolga tristo komolcev, široka petdeset in visoka trideset komolcev«). Po opisu je bila torej konstrukcija škatlaste oblike. Cerkveni pisci so v svojih razlagah izkoristili simbolne pomene števil: po Origenu 300 komolcev vključuje število 100, ki simbolizira polnost, in tri, kar simbolizira Sveto trojico, 50 komolcev je simbol odrešenja, ena odprtina zgoraj pomeni, da je Bog eden, itd.; po Ambrožu ladja predstavlja telo z vsemi razsežnostmi in odlikami; Avguštin v barki vidi napoved Božje države oz. Božjega mesta; Hugo Svetoviktorski v delu *O moralni Noetovi barki* povzema bistvo Origenove razlage, barko enači s človeškim srcem, preučuje njene različne elemente in podaja trojno interpretacijo: dobesedno, moralno in mistično. Podobno še številni drugi.

Noetova barka (starejše korabelj) je v krščanskem izročilu eden najbogatejših simbolov; barka in skrinja zaveze sta bili od obdobja cerkvenih očetov najbolj razširjeni podobi Cerkve (Tertulijan, Hieronim, Maksim iz Torina, Janez Hrizostom idr.), še zlasti Noetova barka kot starozavezna ladja rešitve, na kateri se je Noe s svojo družino rešil pred vesoljnim potopom in ki simbolizira varno plovbo skozi uničenje. Njen simbolni pomen je zelo širok. Je simbolno rešilno sredstvo ljudi, znamenje rešitve, simbol prebivališča, ki ga varuje Bog in v katerem so rešene živalske vrste, nekakšno premično svetišče, ki je jamstvo za zavezo med Bogom in ljudstvom; pozneje je postala prisposoba rešitve za celotno Cerkev, pa tudi znamenje in simbol Cerkve, ki ne varuje pred potopom, ampak pred grehom, in na simbolni ravni je Cerkev nova ladja, za rešitev sveta odprta vsem, cilj njenega potovanja pa je pristan odrešenja.

Njena razporeditev simbolizira ureditev Cerkve; oblikovana naj bi bila tako, da se zgoraj zašiljeno ali piramidalno končuje, kar naj bi simboliziralo hierarhično razdelitev Cerkve. Njeni proporci simbolizirajo človeško telo. V razlagah pri cerkvenih piscih se pojavlja v štirih glavnih tipih: ali kot trinadstropna ali kot prisekana piramida

ali kot sedemdelna škatla ali kot kvader s streho z zatrepom in petimi nadstropji, od teh tremi nad vodo. Prazna barka je samostojen simbol; ljudje v barki simbolizirajo ljudstva; živali v barki simbolizirajo različna ljudstva v Cerkvi; vhod ob strani naj bi pomenil Jezusovo rano; štirikotni lesni deli ponazarjajo stanovitno življenje svetnikov; tri nadstropja pomenijo vero, upanje in ljubezen ali tri stopnje čistosti; les naj bi simboliziral les križa, na katerem je umrl Jezus; po enem od izročil naj bi bila kvadratne oblike in Noe naj bi k njeni izdelavi privabil tesarje; barka z živalmi naj bi bila tudi podoba Zemlje; živali naj bi bile simbol strasti, barka simbol človeškega telesa ... Od Tertulijana (*O krstu* 12), Klemena Aleksandrijskega (*Pedagog* 29), Ciprijana, Ambroža in Avgušтина je barka simbol Cerkve, ki pluje po morju sveta; Ciprijan jo primerja s Cerkvijo (tako kot se nihče, ki je ostal zunaj barke, ni rešil, tako se ne bo rešil nihče, ki bo ostal zunaj Cerkve), enako tudi Hieronim, Janez Krizostom idr.; Avguštin navaja, da naj bi bila barka predpodoba Božje države.

Noetova barka simbolizira tudi žalostno Mater Božjo; je (pred)podoba Marije: kot barka, ki se je nepoškodovana ohranila v vesoljnem potopu in je bila na vodah višje od najvišjih gora, je podoba Brezmadežne Device.

Zaradi epizode, ko Noe izpusti golobico in se ta dvakrat vrne, je Noetova barka lahko predpodoba binkošti. Vesoljni potop je pogosto tudi predpodoba krsta, barka pa predpodoba lesa križa. Noetovo barko že Nova zaveza tako kot vesoljni potop povezuje s krstom, tako Jezusovim kot krstom nasploh: »V tem Duhu je šel in oznanjal tudi duhovom, ki so bili v ječi, tistim, ki v dneh, ko je Noe gradil ladjo, niso bili pokorni, ko jih je Bog nadvse potrpežljivo čakal. A v ladji se jih je po vodi rešilo le malo, natančno osem duš« (1 Pt 3,19–20). V tipološki interpretaciji srednjega veka je bila Noetova barka pokazatelj ne le na Jezusov krst, ampak tudi na izgon trgovcev iz templja in na križanje.

Vprašanje zgodovinske resničnosti in ozadja epizode o Noetu, vesoljnem potopu ter njegovi barki je vznemirjalo pisce in raziskovalce od antike naprej (več o tem gl. v nadaljevanju komentarja k temu emblemu pod »v gorah Armenije«).

Kot rečeno, gre za enega najstarejših motivov krščanske umetnosti. Na zgodnjih upodobitvah je Noetova barka lahko narisana kot prava ladja, včasih v obliki hiše na vodi ali bazilike (kot aluzija na Cerkev), večkrat pa jo najdemo zgolj kot simbolno nakazano sliko: kot plavajočo košaro, iz katere gleda lik Noeta, ki je označen kot pravičnik in zato je – kot pravi *Knjiga modrosti* – barka blagoslovljena: »Blagoslovljen je namreč les, po katerem se uresničuje pravičnost« (Mdr 14,7). Je pogost motiv v nagrobni simboliki: kot Noe v barki je rešena tudi duša umrlega, ki je zaščitena pred večno smrtjo. Na poslikavah v katakombah in na sarkofagih je barka upodobljena kot štirikotni zaboj s pokrovom ali brez njega, včasih z več osebami in živalmi; lahko plava na vodi ali stoji na suhem; včasih je upodobljena z nogami; včasih je upodobljen Noe, ki stoji v zaboju in moli (*Noe orans*) ali sega za oljčno vejico, ki mu jo prinaša golobica, včasih sta upodobljeni dve golobici; včasih ima ladji podobno škatlo tudi David, ker je prinesel nazaj skrinjo zaveze in ker je

iz njegovega rodu izšla Marija, skrinja nove zaveze, in sicer kadar se pojavlja med preroki, ki so napovedovali Mesija.

– **ladja:** Ladja je na splošno simbol potovanja in prehoda, tako za žive kot tudi za umrle; lahko je simbol življenjskega popotovanja in prehajanja (ladja življenja in podoba človeškega življenja), politične ali verske skupnosti, kot prevozno sredstvo je simbol premičnosti in fleksibilnosti, pa tudi tveganja (brodoloma). *Knjiga pregovorov* navaja, da spada potovanje ladje po odprtem morju med štiri stvari, ki jih človek ne more dojeti: »Tri reči se mi zde prečudovite, / štirih ne morem dojeti: / pot orla po nebu, / pot kače po skalovju, / pot ladje po odprtem morju / in pot mladeniča z dekletom« (Prg 30,18–19).

Simbolika ladje v krščanstvu izhaja ne le iz svetopisemskih besedil, ampak tudi iz pomena ladje kot najučinkovitejšega in najhitrejšega prevoznega ter transportnega sredstva v življenju kultur, povezanih s Svetim pismom, od egipčanske, babilonske in asirske do grške ter rimske.⁶⁰⁶ Tudi antična mitologija pozna potovanje z ladjo oz. čolnom iz življenja v smrt; to je bila naloga Harona, ki je kot brodnik prevažal umrle v kraljestvo mrtvih.

Ladja je simbol Cerkve že od 1. stoletja, simbolika pa je povezana tako z zgodbo o Noetu kot tudi s številnimi epizodami iz Jezusovega življenja (dogodki ob Galilejskem jezeru, pomiritev nevihte, prvi apostoli idr.).⁶⁰⁷ Cerkev ima svojo prvo predpodobo v Noetovi barki; tako kot so Noetovo barko pretresale nevihte, a ji niso mogle do živenga, enako na simbolni ravni velja za Cerkev. Druga svetopisemska predpodoba Cerkve pa je Petrov čoln(ič) ali Petrova ladj(ic)a, ki simbolno pluje po razburkanih vodah sveta in rešuje ljudi.⁶⁰⁸ Barka velja za simbol Cerkve, ladja za utelešenje Cerkve. Simbolika Petrove ladj(ic)e oz. Petrovega čoln(ič)a je dobila poseben pomen v trenutku, ko je Jezus

606 KROLL 1921; KÖSTER 1923, 1969; QUALLS 1981; HÖCKMANN 1985; NISSEN–BRIESE–KONEN 2015; NISSEN–NIEMEYER–ALONSO–NÚÑEZ 2015; WIDELL–WESZELI–BEAL 2009–2011; MEIJER 2014; CASSON 2020.

607 PRAGENSIS (A PARDUBITZ) 1651, CVI. (De cordis ornatu, qui per Navim intellegitur, & qui describitur optime); MENZEL 1854–1856, II, pp. 320–323 (Schiff); KREUSER 1868, pp. 253–255 (Schiff Petri); WILPERT 1886; SAUER 1924; MOLL 1929; RAHNER 1941–1964; STUHLFAUTH 1942; RAHNER 1947; GOLDAMMER 1950; HELLER 1962, pp. 163–164 (Schiff); RAHNER 1964, pp. 304–360 (Das Schiff aus Holz: Die Schiffskataloge der patristischen Theologie; Die antike Schiffsymbolik; Das Schiff aus Kreuzholz), 361–405 (Das Kreuz als Mastbaum und Antenne), 432–472 (Der Schiffbruch und die Planke des Heils), 473–503 (Das Schiffelein des Petrus. Zur Symbolgeschichte des römischen Primats), 548–564 (Die Ankunft in Hafen); FORSTNER 1967, pp. 437–439 (Schiff und Anker); URECH 1974, pp. 212–213 (Schiff); WÜST 1977; BADURINA 1979, pp. 336 (Korablja), 373 (Lada); LURKER 1978, pp. 266–268 (Schiff); GRABNER–HAIDER–KRAŠOVEC 1984, p. 289; CASSON 1986 (1971); FORSTNER 1986, p. 399 (Schiff und Anker); MÖBIUS 1989; FRÜCHTEL 1994, pp. 533–559 (Das Symbol des Schiffes); KETTENBACH 1994; GÖTTLICHER 1997; HAMANN 2000; MÜLLER 2003a; ZOBEL 2006; BOCKIUS 2007; SEIBERT 2007, pp. 276–277 (Schiff); YEIVIN–WASSERMAN–GIBSON 2007; KRETSCHMER 2008, pp. 362–363 (Schiff/Arche/Boot); WRÓBEL 2008; BUTZER–JACOB 2021, pp. 538–540 (Schiff; ChS), 540–542 (Schiffbruch; TK); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 435–436 (ladja); EBELING 2024 (zlasti 3.2. Schiffe und Schiffbau im Alten Testament).

608 RAHNER 1941–1964; RAHNER 1947; RAHNER 1964, pp. 473–503 (Das Schiffelein des Petrus. Zur Symbolgeschichte des römischen Primats), 548–564 (Die Ankunft im Hafen).

poklical prve učence (Lk 5,1–11); zapis v *Lukovem evangeliju* navaja, da je stopil »v enega od čolnov, bil je Simonov, in Simona je prosil, naj odrine malo od kraja« (Lk 5,3). Prvo srečanje s Petrom se konča z Jezusovimi besedami: »Ne boj se! Odslej boš lovil ljudi« (Lk 5,10).⁶⁰⁹ Eno temeljnih besedil za pojasnilo te simbolike je Ambroževa *Razlaga evangelija po Luku* (4, 68),⁶¹⁰ kjer govori o tem, kako je, potem ko je mnoge ozdravil, množica nenehno pritiskala na Jezusa, zato se je vkrcal na Petrovo ladjo, »ki po Mateju [tj. *Matejevem evangeliju*] pluje po nemirnih vodah, po Luku [tj. po *Lukovem evangeliju*] se napolni z ribami, tako da človek ugotovi, da gre za začetke po nemirnih vodah plujoče Cerkve in pozneje Cerkve, ki ima obilo vernikov; ribe so namreč ti, ki plujejo po tem življenju.« Iz te simbolike Cerkve kot ladje izhaja tudi misel *Extra ecclesiam nulla salus*, »Zunaj Cerkve ni nobene rešitve«, ki jo najdemo v 21. poglavju Ciprijanovega 72. pisma, naslovljenega na Jubabijana, glede krščevanja krivovercev (*quia salus extra Ecclesiam non est*), simbolno pa pomeni: kadar te obdaja vodovje vesoljnega potopa in ti grozi smrt, je ladja Cerkve edina rešitev. Misel se opira na osmo poglavje *Matejevega evangelija* (8,24–26), ko Jezus pomiri vihar: »Na jezeru je nastal velik vihar, tako da so valovi pokrivali čoln; on pa je spal. Pristopili so k njemu, ga zbudili in rekli: ‚Gospod, reši nas! Izgubljeni smo!‘ Dejal jim je: ‚Kaj se bojite, maloverni?‘ Tedaj je vstal, zapretil vetrovom in jezeru in nastala je globoka tišina.«

Primerjavo življenja s plovbo ladje najdemo pri apostolu Pavlu, za katerega zavrnitev vere in dobre vesti pomeni brodolom (1 Tim 1,19: »Ohrani vero in dobro vest. Nekateri so to zavrgli in v veri doživeli brodolom.«); podoben navtični simbol je uporabljen v *Pismu Hebrejcem*, v katerem je govor o Božji obljubi blagoslova: »To upanje je za nas kakor varno in zanesljivo sidro duše, ki sega v notranjost ...« (Heb 6,19). Zato je bilo sidro do srede 4. stoletja simbol vere, pogosto v povezavi z ribo, ki simbolizira Kristusa in evharistijo.

Je pa ladja tudi simbol človeškega življenja, npr.: »Vrlo ženo, kdo jo najde! / Njena vrednost je daleč nad biseri. /.../ Je kakor trgovčeva ladja, / od daleč prinaša svoj kruh.« (Prg 31,14); »/.../ kakor ladja, ki reže kipeče vode, / a za njo ni najti sledi / ne brazde njenega gredlja v valovih« (Mdr 5,10).

Simbolika ladje se je uveljavila in razširila že v zgodnjem krščanstvu, njeno simboliko pa večkrat omenjajo in pojasnjujejo cerkveni očetje; prvo razlago najdemo v Tertulijanovem delu *O krstu* (12,7), ki navaja, da je ladja predpoda Cerkve, ki jo po valovju življenja nemirno premetavajo preganjanja in preizkušnje, nato pa pri Klemenu Aleksandrijskem (*Učitelj* (Παιδαγωγός / *Paidagōgōs*, lat. *Paedagogus*)

609 Prim. Mt 4,18–20: »Ko je hodil ob Galilejskem jezeru, je zagledal dva brata: Simona, ki se je imenoval Peter, in njegovega brata Andreja. Metala sta mrežo v jezero; bila sta namreč ribiča. Rekel jima je: ‚Hodita za menoj in naredil vaju bom za ribiča ljudi.‘ Takojo sta pustila mreže in šla za njim.« Prim. tudi Mr 1,16–20. – Gl. tudi odlomek, ko je Jezus hodil po morju (Mt 14,22–33; Mr 6,45–52; Jn 6,16–21), pa čudež na Galilejskem jezeru, kjer je umiril valove in rešil ladjo z apostoli (Mt 8,23–27; Lk 8,22–25; Mr 4,35–41).

610 AMBROSIIUS 1957, p. 131 (cap. 68).

3,11),⁶¹¹ pa v Avguštinovih *Pridigah* (*Sermones* 75, 3)⁶¹² itd. Cerkevni očetje so uveljavili ladjo kot simbol in predpodobo Cerkev, ki se je kot taka ohranila skozi ves srednji vek vse do danes. Ker simbolika ladje ni bila povezana z nobenim poganskim božanstvom, so jo kristjani prevzeli in ji dali simbolno vsebino: smrt, ki pomeni vstop v večno življenje, je bila predstavljena kot vplutje ladje v pristanišče; zato so bili čolni in ladje vseh velikosti pogosto upodobljeni na nagrobnikih v katakombah in na krščanskih sarkofagih; za ponazoritev Kristusa kot krmarja je bil včasih na boku ladje ali nad njo napisan Kristusov monogram. Na nekaterih upodobitvah je Kristus v čolnu skupaj s štirimi evangelisti; tako je ladja postala tudi simbol Jezusovega nauka in s tem simbol Cerkev, ker je tista, ki posreduje Jezusov nauk iz generacije v generacijo, pogosto je bila upodobljena skupaj s sidrom. Na nagrobnikih in sarkofagih se najde tudi golob(ica), ki v svojem kljunu drži oljčno vejico, upodobljen(a) ob ladji ali nad njo; ta simbolizira dušo, ki je našla mir, lahko pa tudi namiguje na biblične dogodke ob vesoljnem potopu, ki simbolizira krst, s katerim je umrlí dosegel novo življenje, tako kot ga je našel Noe, ko je zapustil barko. Ladje so bile, pogosto skupaj z drugimi krščanskimi simboli, motiv gravur in rezbarij na čašah, dragih kamnih (karneol, jaspis), gemah, pečatnih prstanih, prstanih in broškah, da bi svoje imetnike in imetnice spominjale na njihovo versko usmeritev; ladja kot simbol Cerkev je zelo pogosto upodobljena na slikah in freskah. Simbolika se je prenesla tudi v arhitekturo, saj tudi cerkve po svoji zasnovi spominjajo na ladjo. Pogosto ladje predstavljajo dogodke iz biblične zgodovine in iz hagiografij. Tudi starokrščanske svetilke imajo obliko ladje; ta je sicer lahko upodobljena bodisi sama bodisi v spremstvu delfinov, lahko s pristaniščem, poudarjenim s svetilnikom, ki je simbol groba.

Pogosto je ladja upodobljena skupaj z drugimi simboli, ki so z njo vsebinsko povezani in jo pomensko dopolnjujejo, nadgrajujejo ali pojasnjujejo, in sicer:

- včasih s svetilnikom, ki ima tako na poganskih kot tudi krščanskih upodobitvah enako obliko; simbol svetilnika spremlja ladjo zelo zgodaj, v nagrobni simboliki je simbol srečnega prihoda v nebeški pristan in še jasneje nakazuje posmrtno življenje, le da je bilo za pogane to območje brezupa, za kristjane pa obet večnega miru in pokoja;
- včasih z golobom oz. golobico z oljčno vejico ali dodanim napisom *IN PACE*, »V MIRU«;
- včasih z golobom oz. golobico in napisom, a brez oljčne vejice;

611 CLEMENS ALEXANDRINUS 1857, coll. 634 B: αἱ δὲ σφραγίδες ἡμῶν ἔστων πελειὰς ἢ ἰχθῦς ἢ ναῦς οὐρανοδρομοῦσα ἢ λύρα μουσικῆ ... ἢ ἄγκυρα ναυτικῆ ... *Sint autem nobis signacula, columba, vel piscis, vel navis, quae celeri cursu a vento fertur, vel lyra musica l.../ vel anchora nautica l.../.*

612 AUGUSTINUS 1865, ser. 75, 3, coll. 475–476: *Interea navis portans discipulos, id est, Ecclesia, fluctuat et quatitur tempestatibus tentationum: et non quiescit ventus contrarius, id est, adversans ei diabolus, et impedire nititur ne perveniat ad quietem. l.../ Quia etsi turbatur navis, navis est tamen. Sola portat discipulos, et recipit Christum. Periclitatur quidem in mari: sed sine illa statim peritur. l.../ Quam metuendum est, ne avertatur navis, et retro respiciat? l.../ Sunt enim multae cogitationes in cordibus hominum: et fluctibus huius saeculi, et multis tempestatibus navis Christo absente turbatur.*

- včasih skupaj s Kristusovim monogramom, ki je lahko upodobljen tako, da kot zvezda sveti in usmerja ladjo;
- včasih s posodjem, tj. ladja tovari posodje, ki simbolno predstavlja človeška telesa oz. ljudi (kot zapiše Laktancij v svojem delu *Božji nauk* 2, 12: *Corpus est quasi vasculum, quo tamen domicilio temporali spiritus coelestis utatur*, »Telo je kakor posoda, katerega pa kljub temu nebeški duh uporablja kot domovanje.«); posoda je lahko ena ali pa je posodja veliko.

Ladja je lahko tudi – a redko – simbol križanega Kristusa kot Odrešenika; večkrat je simbol križa (Avguštin, *Pridige* 75, 2);⁶¹³ velikokrat je jambor upodobljen kot križ, včasih v podobi grške črke tau (T); končno in najpogosteje je ladja simbol Cerkev, ki potuje po morju življenja in minljive časnosti ter vse verne, ki so na njej, pelje v pristan blaženosti. Ladja, ki jo nosi delfin, je simbol Odrešenika, ki ščiti svojo Cerkev na njeni poti po vihnem morju, kar nekoliko spominja na antični mit o Arionu, le v krščanski preobleki in s krščansko simboliko. Upodobitev ladje v viharju je simbol Cerkev, ki se prebija skozi viharje sveta; podobno so z ladjo povezane upodobitve, ko Jezus pomiri vihar na morju (pogosta tematika vse do 19. stoletja),⁶¹⁴ in upodobitve brodoloma sv. Pavla pred obalo Malte. Sicer je brodolom simbolno veljal za prisposodobno odpada od vere.

Pogosto je upodobljeno tudi krmilo in za njim krmar; to je lahko Kristus, lahko je apostol Peter kot njegov namestnik ali papež (zlasti v obdobju reformacije in vojn z osmanskimi Turki) ali škof, ki usmerja duhovnike in diakone ter skrbi za red in mir, mornarji so duhovniki, sprevodniki diakoni. Jambor je križ, krmila Stara in Nova zaveza, belo jadro je Sveti duh; ladja kot celota je lahko simbol križanega Kristusa; v zgodnjem krščanstvu je golob(ica) z oljčno vejico v povezavi z ladjo pomenil(a) dušo, ki je našla mir; baročne prižnice v obliki ladje so kot podoba Cerkev in nakazujejo njeno nalogo, da se z njih oznanja Božja beseda; vse do baroka je ladja lahko simbol misijonske dejavnosti, razmaha in širitve Cerkev ter rimskega primata. Vsak del ladje ima lahko simbolni pomen, ki ga lahko povežemo tudi s cerkvijo kot stavbo: ladja kot celota = cerkev, kajuta = kor, jambor = zvonik, krmilo = stebri, oporniki, sidro ali včasih jambor = križ, jadri drog = zmagoslavni prapor s križem itd. Od 15. stoletja naprej so pogoste alegorične upodobitve (npr. *Ecclesia triumphans*, »zmagoslavna Cerkev«), ki so svoj vrhunec dosegle v obdobju protireformacije z motivom *Navis Ecclesiae militantis*, »Ladja vojskujoče se Cerkev«.

Ladja je bila sicer tudi značilen simbol manihejcev, ki so imeli Luno za ladjo, ki se periodično napolnjuje z očiščenimi dušami pobožnih.

613 AUGUSTINUS 1865, ser. 75, 2, coll. 475: *opus est, ut in navi simus, h. e. ut in ligno portemur, ut mare hoc transire valeamus; hoc autem lignum, quo infirmitas nostra portatur, crux est Domini, in qua signamur, et ab huius mundi submersionibus vindicamur.*

614 Gl. Mr 4,37: »Nastal je velik vihar in valovi so pljuskali v čoln, tako da je bil že poln vode.« (Jezus pomiri vihar; gl. tudi Mt 8,23–27; Lk 8,22–25.)

Ladja ali čoln je tudi atribut nekaterih svetnikov, svetnic, mučencev in mučenk, npr.: apostola Petra; sv. Adelajde Burgundske (931/932–999); sv. Atanzija Velikega (ok. 300–373); sv. Brandana oz. Brendana (ok. 484–577), ki je po legendi plul s svojimi menihi, da bi dosegel raj, obplul vso Zemljo, preстал mnoge nevarnosti in videl številne čudežne stvari, ki simbolično ponazarjajo Kristusovo pot skozi življenje; sv. Bertulfa iz Artoisa († 705); sv. Gertrude Nivelske (iz Nivellesa; ok. 626–659); sv. Helerija (Heliera) iz Jerseyja (ok. 515–ok. 555); sv. Janeza Nepomuka (ok. 1350–1393); sv. Julijana Gostitelja (Ubogega, Hospitatorja; 7. stoletje); sv. Kastorja iz Kardena (ok. 320–ok. 400), zavetnika Koblenza, ki je rešil potapljaljočo se ladjo; sv. Kordule iz Kölna († ok. 304 ali ok. 451); sv. Matrone iz Barcelone (3. stoletje); sv. Modesta iz Lukanije († 304); sv. Nikolaja (Miklavža) iz Mire (270/286–326, 345, 351 ali 365), zaščitnika ladjarjev in splavarjev; sv. Petra Gonzalesa (pred 1190–1246), imenovanega tudi sv. Elmo, ki je na Zahodu zavetnik ladjarjev; sv. Uršule (iz Kölna; 4. stoletje), ki se je s tovarišicami z ladjo peljala po Renu, ko so jo Huni z obrežja smrtno ranili s puščico; sv. Vincenc(ij)a iz Zaragoza (tudi iz Valencije; † 304); sv. Vida († 304); sv. Bertina iz Artoisa (ok. 615–ok. 709), ki pelje ladjo brez jambora; goreča ladja je atribut sv. Restitute Afriške († 255 ali 304), ki je bila zažgana na ladji;⁶¹⁵ ladja, ki jo pod prisilo krmari hudič, je razpoznavno znamenje sv. Florencija (Florisa) iz Saumurja († 440) in sv. Nektarija († 397); ladja ali troveslača oz. triera je simbol papeža Klemenca I. (ok. 50–97/101), ki so ga usmrtili tako, da so mu okoli vratu zavezali sidro in ga vrgli v morje; ladja s krsto je simbol Werenfrida iz Elsta († 760). Po legendarnem izročilu je ladja lahko tudi simbol sv. Lazarja, ki je s svojima sestrama Marijo in Marto potoval čez morje v Marseille; sv. Magdalena se je s svojimi peljala v Marseille, in ko je ladja potonila, je šla naprej peš; ladja je simbolno povezana tudi s sv. Emeranom (Emeramom; † 652), sv. Melanijem iz Rennesa (6. stoletje), danskim svetnikom sv. Andresom iz Slagelseja, pa sv. Nikolajem iz Barija, ki je za časa življenja reševal ladje iz neviht in je lahko hodil po valovih, ne da bi si zmočil noge, itd.

Ladja je tudi atribut personifikacije vrline zaupanje (*confisio*); teološka vrlina upanje (*spes*) je lahko prav tako predstavljena z jadrom ali ladjo, ki jo včasih nosi na glavi.

Včasih je na ladji upodobljena tudi Marija kot rešiteljica iz neviht in kot ribičinja duš.

615 Peter – KELLER 1987, pp. 471–577; FALLANI 1968; BRAUNFELS 1976a; Adelajda – KELLER 1987, p. 25; CELLETTI 1961; STINTZI 1973; Atanzij – MIYSLIVEC 1973; Brandan oz. Brendan – MAYR 1973b; Bertulf iz Artoisa – LECHNER 1855, p. 323; Gertruda – KELLER 1987, pp. 261–262; D’HAENENS 1965; VAN LOOVEREN 1976; Helerij – WERNER 1974c; Janez Nepomuk – HERZOGENBERG 1974; Julijan – DE SOMER 1966; BOBERG 1974č; Kastof – THOMAS 1974; Kordula – KELLER 1987, p. 364; BURCHI 1964; NEUMANN 1974; Matrona – KIMPEL 1974d; Modest – KELLER 1987, p. 433; AMORE–CELLETTI 1969; KASTER 1976c; Nikolaj – KELLER 1987, pp. 513–514; CELLETTI 1968; PETZOLDT 1976; Peter Gonzales – LECHNER 1976c; Restituta – AMBRASI 1968; TSCHOCHNER 1976a; Uršula – KELLER 1987, pp. 556–559; LIVERANI 1967a; NITZ 1976; Vincenc(ij) – KELLER 1987, pp. 556–559; MORAL 1969; SCHÜTZ 1976d; Vid – KELLER 1987, pp. 569–571; AMORE–CELLETTI 1969; HENSEL 1976; Bertin – CELLETTI 1963; CHÂTELET–LANGE 1973.

b) po vesoljnem potopu: Vesoljni potop⁶¹⁶ je simbol božje kazni ter simbol in izkaz božje moči, pa tudi prečiščenja, prerojenja in obnove, dalje izkaz uničujoče moči vode, pa tudi njenega blagodejnega vplivanja.

Zgodba o vesoljnem potopu je del najstarejše svetopisemske zgodovine, njene prazgodovine, ko se je Bog odločil pokončati človeštvo zaradi njegove hudobije in je le Lamehov sin Noe, eden od desetih očakov (1 Mz 5,28), poljedelec in vinogradnik (1 Mz 9,20), našel milost v njegovih očeh (1 Mz 6,5–13), zato je po Božjem naročilu in navodilih zgradil barko (ladjo) iz cipresovega lesa, ki jo je premazal z bitumnom in ji naredil streho (1 Mz 6,14–7,6). Na barko so se vkrkali: Noe, njegova žena in njuni trije sinovi s svojimi ženami ter vse vrste živali po en par, samci in samice. Sledil je potop (1 Mz 7,7–8,19); Noe je bil takrat star 600 let. Potop se je začel 17. dne drugega meseca, ko so začeli bruhati vsi studenci velikih globin in so se, kot navaja svetopisemsko poročilo, odprle nebesne zapornice; deževje je trajalo 40 dni in 40 noči. Nivo vodovja je presegel najvišje gore za 15 komolcev, naraščalo pa je 150 dni; ko se je nato Bog spomnil Noeta in živilja na njegovi barki, so se studenci in nebesne zapornice zaprli, deževje pa je ponehalo.

Sedemnajsti dan sedmega meseca je barka pristala na ararátskih gorah, vode pa so upadale še naslednje tri mesece do desetega meseca, ko so se iz voda prikazali prvi vrhovi gora. Noe je počakal še 40 dni, nato pa je, da bi preizkusil, ali so se vode že umaknile, izpustil najprej krokarja, ki je odletel in se vračal, pa spet odletel, dokler vode niso usahnile. Potem je izpustil golobico, ki se je ob prvem izpustu vrnila, ker

616 PRAGENSI (A PARDUBITZ) 1651, Caput XX. (De quadraginta diebus, & diluvio, & quomodo attanuat Spiritus hominis spiritualiter proficientis, qui prima est quasi terra: deinde quasi aqua, postmodum ut aer, postea quasi ignis); MENZEL 1854–1856, II, pp. 421–430 (Sündfluth); KREUSER 1868, 282 (Sündfluth); USENER 1899; SKINNER 1910, pp. 134–187 (The Deluge Tradition; Noah's Curse and Blessing); FRAZER 1918–1919, pp. I, 104–361; STYGER 1927; ZIMMERLI 1943, II, pp. 34–169; HEIDEL 1949, pp. 224–237; DANIELOU 1950, pp. 53–94 (Noé et le déluge); DANIELOU 1951, pp. 97–118; REHWINKEL 1951; SPEYER 1961; KAISER 1962; HEIDEL 1963, pp. 224–269 (The Story of the Flood); REICKE 1964; HOHL 1968; NELSON 1968; SARNA 1970, pp. 37–62; DAUT–RED. 1972; HOHL 1972; VON RAD 1973, pp. 85–104; URECH 1974, pp. 183–184 (Noah); LEWIS 1978; BADURINA 1979, p. 439 (Opči potop); ZENGER 1983; GRABNER-HAIDER–KRAŠOVEC 1984, pp. 485–486; WESTERMANN 1984–1986, pp. 481–494 (Noah and His Sons); CADUFF 1986; WENHAM 1987, pp. 148–208; GOWAN 1988; BAILEY 1989; VON ERFFA 1989, 1995, 1, pp. 432–511; MÜLLER 1991b, pp. 88–109 (Das Motiv für die Sintflut. Die hermeneutische Funktion des Mythos und seiner Analyse); 110–135 (Babylonischer und biblischer Mythos von Menschenschöpfung und Sintflut. Ein Paradigma zur Frage nach dem Recht mythischer Rede); UNGER 1991; BAILEY 1992; BERCKENHAGEN 1992; LEWIS 1992; RUPPERT 1992–2008; SASSON 1992; TAYLOR–TAYLOR IDR. 1992; COHN 1996; SCHUMACHER 1996; BAUKS 1997, pp. 101–149 (Meer und Fluß in den Geschichtsbüchern); GUNKEL 1997, pp. 60–84; STENMANS 1997; DIEDRICH 1998; KUGEL 1998, pp. 171–226 (Noah and the Flood); BEST 1999; COXON 1999; JÁSZAI 1999; MARTÍNEZ–LUTTIKHUIZEN 1999; JANOWSKI–EGO 2001; LOUTH–CONTI 2001; BLUM 2002; GINZBERG 2003, pp. 133–166 (Noah); BAUMGART 2005; BERLEJUNG 2006č, pp. 314–315; ARNETH 2007, pp. 43–91 (Die Komposition der priesterlichen Sintfluterzählung), 169–210 (Die nichtpriesterschriftliche Sintfluterzählung); BRAYFORD 2007; PLEINS 2007; RÖLLIG 2007; SEIBERT 2007, pp. 38–39 (Arche Noach und Sintflut); YANKO–HOMBACH–GILBERT IDR. 2007; YOUNG–EPSTEIN HALEVY IDR. 2007; PETERS 2008; FRAZER 2010, pp. 46–143 (The Great Flood); GIES 2012; CHEN 2013; DAY 2013; TERBUYKEN–ENSS–ZANELLA 2013; GERTZ 2018, pp. 218–295; BUTZER–JACOB 2021, pp. 191–193 (Flut/Dambruch; CW); GERTZ 2021, pp. 220–299.

se nikjer ni mogla odpočiti, ob drugem izpustu po sedmih dneh se je vrnila z oljčno vejico v kljunu, kar je bil znak, da so vode upadle, ob tretjem izpustu pa se golobica ni več vrnila. Zemlja je bila znova suha 17. dne drugega meseca; tedaj je Noe z družino zapustil barko, z njimi pa tudi vse živali na njej (1 Mz 8,20–9,17).

Nato je Noe postavil oltar in opravil Bogu žgalno daritev, Bog pa je Noeta in njegove sinove blagoslovil in z njimi sklenil zavezo: »Glejte, zavezo sklepam z vami in vašim potomstvom, ki pride za vami, pa tudi z vsemi živimi bitji, ki so pri vas: s pticami, z živino in z vsemi zvermi zemlje, ki so pri vas, z vsemi, ki so prišle iz ladje. Tako sklepam zavezo z vami in ne bom več iztrebil vsega mesa z vodami potopa. Ne bo več potopa, ki bi opustošil zemljo« (1 Mz 9,9–11), znamenje te zaveze pa je bila mavrica: »‘Kadar bo v oblakih, jo bom pogledal in se spomnil večne zaveze med Bogom in vsemi živimi bitji in vsem mesom, ki je na zemlji.’ /.../ ,To je znamenje zaveze, ki sem jo sklenil med seboj in vsem mesom, ki je na zemlji‘« (1 Mz 9,16–17). Prav iz tega prizora izhaja tudi zelo pomenljiva simbolika golobice kot odposlanke in glasnice. O golobu oz. golobici gl. pojasnilo k emblemu XIII pod »Kristus ... prikazan z golobico«.

Apokrifni spisi (npr. *Henohova knjiga*) navajajo, da je bil potop Božji odgovor na upor angelov varuhov pod vodstvom Azazela, ki so ljudi učili različnih obrti in spretnosti ter se mešali z njimi, kar je bilo neodpustljivo, zato so bili vrženi na Zemljo do konca dni (do poslednje sodbe). Nasploh so judovski pisci apokaliptičnih del (Henoh idr.) v vesoljnem potopu videli svarilni zgled in opozorilo pred nenadno sodbo.

Svetopisemsko poročilo o vesoljnem potopu in o rešitvi, ki je bila po Božji milosti prihranjena za enega samega človeka in njegovo družino, ni posebnost, ampak je verjetno nastalo pod vplivom starejših mezopotamskih besedil, kot sta sumersko mitično izročilo o Atrahasisu in babilonski ep o Gilgamešu z glavnim junakom Utnapištimum, podobno zgodbo pa najdemo tudi v mitičnem izročilu grško-rimske antike, in sicer v mitu o Devkalionu in Piri (Ovidij, *Metamorfoze* 1, 260–415; Apolodor, *Knjižnica* 3, 99). Podobne zgodbe poznajo številna svetovna izročila: indijsko, kitajsko, rusko, litvansko, keltsko, avstralsko, grenlandsko, islandsko, mehiško, gvajansko, haitijsko, brazilsko, novogvinejsko, staroiransko idr.

V virih in zapisih skozi čas najdemo različne datacije, kdaj naj bi prišlo do vesoljnega potopa, ki ga pisci postavljajo v različna obdobja: 3268 pr. Kr., 2578 pr. Kr., 2282 pr. Kr. itd.

V primeru svetopisemskega poročila ter drugih bližnje- in srednjevzhodnih mitičnih in verskih izročil ostaja odprto vprašanje, kaj je v njihovem ozadju. Teorij je precej: glede na to, da so se oblikovala na območju Mezopotamije, so morda osnova zanje hude poplave rek Evfrat in Tigris; druga možnost so velike poplave zaradi sprostitve ledeniških jezer ob koncu ledene dobe; tretja je izbruh ognjenika na otoku Tera (zdaj Santorin; njegov uničujoči izbruh, ki je prinesel konec cvetoče minojske kulture in hudo prizadel območje kretske-mikenske kulture, datirajo v obdobje med letoma 1680 in 1490); četrta domneva je padec meteorita, peta padec razpadlega

meteorita, ki naj bi sočasno opustošil območja na različnih koncih sveta; šesta domneva je morski in kopenski potres z uničujočimi cunami; sedma, zelo priljubljena, pa je, da je izročilo povezano s prebojem Sredozemskega morja skozi Bospor na območje, ki ga danes pokriva Črno morje.

Starozavezno poročilo o izjemnem doživetju Noeta in njegove družine ob vesoljnem potopu ima globok simbolni pomen: dokazuje in potrjuje pravičnost Boga, ki grehe ljudi kaznuje in reši pravičnega, z njim sklene zavezo in jo potrdi z mavrico (1 Mz 9,1–17), poskrbi pa tudi, da Noe po sinovih Semu, Hamu in Jafetu postane praoče novega človeštva. Pisci Stare zaveze gledajo na potop z etičnega vidika; v njem vidijo kazen za grehe, medtem ko je Noe rešen zato, ker je pravičen in moder človek (Sir 40,10: »Vse to je bilo ustvarjeno za nepostavne; / in zaradi njih je nastal potop.«; Sir 44,17–18: »Po njegovi [tj. Noetovi] zaslugi je na zemlji preživel ostanek, / ko je nastopil potop. / Večne zaveze so bile sklenjene z njim, / da nobeno meso ne bo več iztrebljeno s potopom.«; Mdr 10,4: »Zaradi njega poplavljenost zemlje je spet rešila modrost ...«; 1Mdr 4,6: »Tudi na začetku, ko so padali ošabni velikani, / se je namreč upanje sveta zateklo na splav / in svetu izročilo seme za potomstvo, za krmarja pa je bila tvoja roka.«).

V Novi zavezi je vesoljni potop omenjen samo trikrat, in sicer:

- a) dvakrat v Jezusovem nagovoru, ko nepričakovano in nenadno vrnitve Sina človekovega (tj. svoje vrnitve) na zemljo primerja z nastopom vesoljnega potopa, ki je presenetil Noetove sodobnike: »Kakor so namreč v tistih dneh pred potopom jedli in pili, se ženili in se možile do dne, ko je šel Noe v ladjo, in niso spoznali, dokler ni prišel potop in vseh odnesel, tako bo tudi ob prihodu Sina človekovega« (Mt 24,38–39); »Kakor je bilo v Noetovih dneh, takó bo tudi v dneh Sina človekovega: jedli so, pili, se ženili in se možile do dne, ko je šel Noe v ladjo in je prišel potop ter vse pokončal« (Lk 17, 26–27);
- b) enkrat v 2. *Petrovem pismu*, kjer je izpostavljena Noetova pravičnost: »Obvaroval pa je Noeta, enega od osmih, glasnika pravičnosti, ko je poslal potop na svet brezbožnih« (2 Pt 2,5).

Vesoljni potop kot obsodba in popolno uničenje je postal simbol temeljitega očiščenja pokvarjenega sveta, je starozavezna predpodoba konca sveta in poslednje sodbe, obenem pa od srednjega veka naprej tudi predpodoba zakramenta krsta.⁶¹⁷

Poznejše literarne obdelave vesoljnega potopa so razmeroma redke. Najbolj odmevno pesniško delo Alcina Avita (Alcinus Avitus; ok. 460–518), škofa v mestu Vienne (zdaj Vienne v Franciji) ter poznolatinskega pisca in pesnika, je zbirka *O dogodkih iz nabožne zgodovine* (*De spiritualis historiae gestis*), sestavljena iz petih pesnitev, med katerimi je tudi *O vesoljnem potopu* (*De diluvio mundi*).⁶¹⁸ Švicarski filolog Johann Jakob Bodmer (1698–1783) je napisal pesnitev *Noahida* (*Die Noachide*)

617 SCHUMACHER 1996, pp. 481–508 (Reinigen mit Taufwasser).

618 AVITUS 1847.

v dvanajstih spevih, v kateri se je zgledoval po Klopstocku in njegovem delu *Mesija* (*Messias*); prvič jo je objavil l. 1752. Francoski pesnik Alfred de Vigny (1797–1863) je l. 1823 v Pirenejih napisal pesnitev z naslovom *Le déluge*; nemški šolnik, pisatelj in pesnik Andreas Wasserburg (1775–1853) je l. 1834 v Mainzu izdal delo v pesniški prozi z naslovom *Das Bild der Sündfluth, in 12 Abtheilungen* (*Slika potopa v 12 delih*); nemški književnik, filozof in filolog Friedrich Schlegel (1772–1829) je napisal pesnitev z naslovom *Noah's Morgenopfer* (*Noetova jutranja daritev*), ki je objavljena kot zadnja pesem v deseti knjigi njegovih zbranih del; švicarski pesnik, slikar in grafik Salomon Gessner (1730–1788) je objavil ljubezensko zgodbo o dveh zaljubljenicah v času potopa, Semiri in Seminu, pod naslovom *Ein Gemählde aus der Syndfluth. Semira und Semin* (*Slika iz potopa. Semira in Semin*).

Motiviko vesoljnega potopa najdemo pri številnih umetnikih in v različnih slikarskih tehnikah. Med njimi so: italijanski slikar in izdelovalec mozaikov Paolo Uccello (1397–1475) – *Diluvio e recessione delle acque* (freska v Chiostru Verde, Santa Maria Novella, Firence, ok. 1436–1440); italijanski slikar Bartolomeo Montagna (ok. 1450–1523) – *Il diluvio* (uničena v požaru l. 1485); Leonardo da Vinci (1452–1519) – *Diluvio* (1515 ali 1516); nemški renesančni slikar, grafik, lesorezec in graver Lucas Cranach (ok. 1472–1553) – *Die Sintflut* (Stara zaveza, 1523), *Die Sintflut* (Lutrova Biblija, 1534); *Diluvio universale* je motiv ene od fresk, ki jih je Michelangelo Buonarroti (1475–1564) naslikal na obok Sikstinske kapele v obdobju 1508–1510; ena od upodobitev Raffaella Santi-ja (1483–1520) v loži v drugem nadstropju apostolske palače v Vatikanu prav tako prikazuje vesoljni potop (*Diluvio universale*); nemški kipar, bakrorezec in risar Hans Baldung-Grien (1484–1545) – *Die Sintflut* (1516); nizozemski slikar Jan van Scorel (1495–1562) – *De zondvloed* (ok. 1530); nizozemski slikar Maarten van Heemskerck (1498–1574) – *De zondvloed*, po njem je nastala gravura nizozemskega graverja Cornelisa Corta (ok. 1533–1578) – *De zondvloed* (?); flamski slikar, jedkar in izdajatelj Hieronymus Cock (1518–1570); dansko-nemški renesančni slikar, risar in tiskar Melchior Lorch (ok. 1527–po 1583) – *Die Sintflut* (1550–1551); nemški slikar Kaspar Memberger (ok. 1555–ok. 1618) – *Die Sintflut* (1588); nizozemski slikar in risar Joachim Anthoniszoon Wtewael (1566–1638) – *Die Sintflut* (ok. 1585); nizozemski slikar Jan Brueghel starejši (ok. 1568–1625) – *De zondvloed met de ark van Noach* (1601); nemški slikar Adam Elsheimer (1578–1610) – *Die Sintflut* (ok. 1599–1601); italijanski slikar Antonio Carracci (1583(?)–1618) – *Diluvio universale* (1616–1618, Louvre); italijanski baročni slikar Alessandro Turchi (1578–1649) – *Diluvio Universale* (?); francoski slikar Nicolas Poussin (1594–1665) – *L'Hiver ou le Déluge* (1660–1664); nemški slikar Johann Heinrich Schönfeld (1609–1684) – *Die Sintflut* (1634–1635); francoski umetnik Raimond Lafage (1656–1684) – *Le déluge* (?); italijanski rokokojski slikar Mattia Bortoloni (1696–1750) – *Il diluvio* (1717); angleško-ameriški slikar Benjamin West (1738–1820) – *The Deluge* (1791); francoski slikar Jean-Baptiste

Regnault (1754–1829) – *Le déluge* (1789–1791); francoski slikar Anne-Louis Girodet de Roussy-Trioson (1767–1824) – *Scène du déluge* (1806); angleški slikar in tiskar Joseph Mallord William Turner (1775–1851) – *The Deluge* (1805), *Evening of the Deluge* (1843); angleško-ameriški slikar Joshua Shaw (1776–1860) – *The Deluge towards Its Close* (ok. 1813); angleški slikar, graver in ilustrator John Martin (1789–1854) – *The Evening of the Deluge* (1828), *The Deluge* (1834), *Eve of the Deluge* (1840); francoski slikar in litograf Théodore Géricault (1791–1824) – *Scène du Déluge* (1818–1820); angleški slikar in graver John Linnel (1791–1882) – *Noah: The Eve of the Deluge* (1848); francoski slikar Joseph-Désiré Court (1797–1865) – *Une scène de déluge* (1827); ruski slikar Ivan Konstantinovič Ajvazovski (1817–1900) – *Potop* (1864). Nizozemski neoklasicistični kipar Mathieu Kessels (1784–1836) je prizor iz potopa (*Zondvloedscène*, *Scène du déluge*, *Sündflut-Szene*) izdelal kot skupino v marmorju, ki jo danes hranijo v Kraljevih muzejih lepih umetnosti Belgije v Bruslju.

– **v gorah Armenije:** Armenija je bila v antiki pokrajina v Aziji na območju današnje vzhodne Turčije, severnega Iraka in Armenije med pokrajinami Kolhido in Hiberijo na severu, Ozroeno in Komageno na jugu, Medijo Atropateno in Adiabeno na vzhodu ter Kapadokijo na zahodu. Delila se je na Veliko Armenijo (*Armenia Maior*), ki je obsegala območje vzhodno od Evfrata, in Malo Armenijo (*Armenia Minor*), ki je obsegala območje zahodno od Evfrata. Med letoma 321 pr. Kr. in 428 po Kr. je imela svoje kraljestvo, ki je imelo pomembno vlogo v zgodovini Bližnjega vzhoda. Njen najvišji vrh je gora Ararat, 5137 m visoki ugasli ognjenik z dvema vrhovoma na tromeji med današnjo Turčijo, Armenijo in Iranom, kjer naj bi po bibličnem izročilu nasedla Noetova barka.⁶¹⁹

Dežela v Svetem pismu ni nikoli izrecno omenjena z imenom Armenija, ampak vedno pod drugimi imeni, ki naj bi domnevno zaznamovali Armenijo. Tako je v *1. Mojzesovi knjigi* zapisano, da je Noetova barka »obstala na ararátskih gorah« (1 Mz 8,4; *Septuaginta* omenja »ararátske gore« (τὰ ὄρη τὰ Ἀραράτ), *Vulgata* pa »gore Armenije« (*montes Armeniae*)); *2. Knjiga kraljev* (19,37) in *Izaija* (37, 38) navajata, da sta se Senaheríbova sinova Adraméleh in Sarécer po umoru svojega očeta »zatekla v deželo Ararát«; Jeremija (51,27) med poklicaniki v vojno proti Babilonu omenja »kraljestva Ararát, Miní in Aškenáz«, Ezekiel (27,14; 38,6) pa dvakrat deželo »Bet Togárma«. Vse naštetu so domnevno svetopisemske označbe za Armenijo.⁶²⁰

Gora, o kateri je govor, je Ararat (hebr. אֲרָרַט *ararát* oz. אֲרָרַט *hare ararát*, gr. τὰ ὄρη τὰ Ἀραράτ / *tà órē tà Ararátl*, asir. *Urartu*, perz. (كوه نوح) *Küh-e Nüh*, »Noetova gora«, zahodnoarmen. *Ararad*), gorski vulkanski masiv, ki ga sestavljata dva vulkanska

619 LYNCH 1901, vol. I, pp. 156–199; LEHMANN-HAUPT 1910–1931; PEDERSEN–RECHE 1924; SCHROEDER 1924; BARNETT 1982; MIKHAILOVICH DIAKONOV 1984; ZIMANSKY 1985, pp. 4, 10, 22–25, 64, 69, 118; ALGERMISSEN–SCHMIDT IDR. 1988; BURCHARD 1993; HOVANNISIAN 1997; CHAHIN 2001; EDZARD 2009; BAUMER 2021.

620 MURAD 1901; WENNING 1993; SALVINI 1995; ZIMANSKY 1998; BURNEY–LANG 2001.

vršaca: a) 5137 m visoki Ararat ali Veliki Ararat (kurd. *Çiyayê Agirî*, tur. *Ağrı Dağı*, zahodnoarmen. *Ararad*, armen. *Masis* ali *Massis*, ki ga od srednjega veka naprej poznamo kot Ararat,) in b) 3896 m visoki Mali Ararat (kurd. *Agiriyê Biçûk*, tur. *Küçük Ağrı*, armen. *Pok' r Ararat*). Gre za trenutno speča vulkanska vrhova, prekrita s snegom, ki se dvigata na obmejnem območju med Turčijo, Armenijo in Iranom, oba pa pokrivata ok. 1100 km² površine. Gora, ki je bila prej središče številnih poganskih kultov in povezana s poganskim mitičnim izročilom, se od 11. in 12. stoletja naprej povezuje z bibličnim poročilom o Noetu, njegovi barki in vesoljnem potopu; izoblikovalo se je izročilo, da naj bi tam po vesoljnem potopu pristala Noetova barka. Kot je bilo že povedano, besedilo *Septuaginte* (1 Mz 8,4) navaja, da je barka pristala »na ararátskih gorah« (ἐπὶ τὰ ὄρη τὰ Αραράτ), *Vulgata* pravi, da »na gorah Armenije« (*super montes Armeniae*), v *Novi Vulgati* pa najdemo besedilno različico »na gorah [dežele] Ararat« (Gen 8,4: *Requievitque arca mense septimo, decima septima die mensis super montes Ararat*).⁶²¹ Razlagalci in komentatorji navajajo, da se zapis ne nanaša zgolj na goro Ararat, ampak na splošno na Urartu, kraljestvo na območju današnjega armenskega višavja ob jezeru Van, ki je obstajalo med letoma 860 in 590 pr. Kr. ter se v asirski klinopisni pisavi zapisuje enako kot Ararat. Ararat je omenjen v Talmudu in *Knjigi jubilejev*, omenjajo ga Jožef Flavij (37/38–ok. 100), helenistični pisec babilonskega rodu Beroz (3. stoletje pr. Kr.), Hieronim iz Kardije (ok. 360–po 272 pr. Kr.), Mnazeas iz Pater (3. stoletje pr. Kr.), Nikolaj iz Damaska (1. stoletje pr. Kr.), Epifanij iz Salamine (ok. 315–403), Janez Krizostom (344/349–407), Izidor Seviljski (ok. 560–636) in še mnogi drugi. Izročilo, kje naj bi barka pristala, ni enotno: po nekaterih virih na hribu Kardunja oz. Gordiena, po drugih na hribu Baris v Armeniji, po tretjih na Lubarju, tj. Elbrusu, pa znova v Frigiji v bližini Apameje itd. Koran (*Sura* 11,44) navaja, da je barka pristala na gori Cudi (tur. *Cudi Dağı*, kurd. *Çiyayê Cûdî*). Jožef Flavij, Beroz, Nikolaj iz Damaska in Izidor Seviljski so poročali, da je ostanke barke še mogoče videti; Izidor Seviljski (*Etimologije* 14, 8, 5) npr. zapiše: »Ararat je gora v Armeniji, za katero zgodovinarji navajajo, da se je na njej ustavila barka po potopu. Zato je mogoče vse do danes tam videti ostanke njenega lesovja« (*Ararat mons Armeniae, in quo arcam historici post diluivium sedisse testantur. Unde et usque hodie ibidem lignorum eius videntur vestigia*).

Judje, kristjani in muslimani so mesto pristanka Noetove barke iskali sprva na južnem obrobju samega gorskega masiva. Pozneje so nestorijanci na domnevnih lokacijah na Araratu postavili več samostanov, zgrajena pa je bila tudi mošeja (po izročilu iz lesa barke). A zapis »gora Ararat« ali »gora dežele Ararat« ali »gore Armenije« ne pomeni točno določene gore, ampak zaznamuje gorate predele dežele Ararat, tj. starodavnega kraljestva Urartu, katerega središče je bilo ob zgornjem Evfratu in zahodno od jezera Van, vključevalo pa je območja današnjega Irana, Iraka, Turčije in Armenije; najbrž je mišljeno območje, kjer se gorati predeli stikajo z območjema izvirov rek Evfrat in Tigris. S srednjim vekom (11.–12. stoletje) pa je prišlo do premika

621 Gl. https://www.vatican.va/archive/bible/nova_vulgata/documents/nova-vulgata_vt_genesis_lt.html.

lokacije iz gora severne Mezopotamije v Armenijo. Legendarno izročilo o barki so s pridom izkoriščali; tako so na primer smolo, s katero naj bi bila zasmoljena ladja, prodajali in uporabljali kot čarovno sredstvo.⁶²²

Legendarno izročilo o Noetovi barki ni izgubilo priljubljenosti; iskanje ostan- kov barke in vprašanje historičnosti burita domišljijo raziskovalcev še danes. Nekaj raziskovalcev se je tematike lotilo znanstveno, v večini primerov pa gre za ljubi- teljske, amaterske podvige in poskuse, ki izhajajo iz želje po slavi ali pa iz verske vneme posameznikov, kar se pogosto sprevrže v senzacionalizem, pretirane ali ču- stvene interpretacije in razlage ter versko zaznamovano psevdoarheologijo; v anglo- saksonskem okolju je iskanje Noetove barke dobilo skupni naziv *arkeology*. Obstaja vrsta organizacij, ki se posvečajo raziskovanju zgodovine Noetove barke in z njo povezane zgodbe, skušajo locirati njeno lego in poiskati njene ostanke ter s tem namenom organizirajo včasih zelo dobro financirane iskalne odprave (npr. Anchor Stone International, Ancient World Foundation, Archaeological Imaging Research Consortium (ArcImaging), Ark Research Project (ARP), Associates for Biblical Research (ABR), Bible Archaeology Search and Exploration Institute (B.A.S.E), Institute for Creation Research (ICR), Noah's Ark Ministries International, Palego Ark Search Group).⁶²³

– **Zveličanje:** lat. *Salus*, tudi »Rešitev«, »Odrešitev«, »Odrešenje«, tj. Kristus.

– **Barka je obstala:** 1 Mz 8,4: *requievitque arca mense septimo vicesima septima die mensis super montes Armeniae*, »Sedemnajsti dan sedmega meseca je ladja obstala na ararátskih gorah.«

– **Devico, oživljeno barko živega Boga:** Simbolna primerjava Marije z ladjo je zelo pogosta; ladja je pogosta predpodoba njenega materinstva in njene vloge Odre- šenikove matere: kot njegova rodnica je »ladja« (lat. *navis* ali *ratis* ali *arca*, *archa*), ki je »brez sleherne trohnobe in umazanije« (*navis omni carie carens et sentina*), »ladja, ustvarjena od Svete trojice« (*navis a divina Trinitate facta*) ipd. Predpodoba Marije kot Noetove ladje je predpodoba Cerkve, križa in krsta; obenem pa kaže na Marijo kot mater pravega Noeta, tj. Kristusa, kot Rešitelja (Odrešenika) sveta. Cerkvni pisci Marijo in njene odlike ter njeno delovanje za odrešenje ljudi pogosto primer- jajo z deli in vsebino Noetove ladje: je »Noetova barka« (*arca Noe*), »barka, širša, daljša in imenitnejša od Noetove; Noetova je bila namreč barka živali, ta pa je barka življenja ...« (*Arca, arca Noe latior, longior, illustrior; illa enim erat animalium arca, haec autem Arca vitae ...*), »živa Noetova barka« (*archa Noe viva*), »Noetova barka, zunaj in znotraj zamazana z zemeljsko smolo« (*Arca Noe linita bitumine intrinsecus*

622 BOCHART 1707, coll. 1, 15–21, 24, 30–31, 40, 77, 174, 241, 245, 310; GREGORY 1920, pp. 136–151 (The Biblical Deluge. Its Physical Explanation); BAILEY 2006; ARNOLD 2009, pp. 104–105, 124; CLINE 2016, pp. 6, 8, 10, 12 ss., 15, 95, 96–99 (Arche Noah); ARNOLD–SHOCKEY 2022, p. 106 in op. 33.

623 NpI. CUMMINGS 1973; MONTGOMERY 1974; GEISSLER–CORBIN 1999; ANTONSON 2016.

et extrinsecus), »mistična Noetova barka« (*arca mystica Noe*), »barka s pozlačenimi bruni« (*arca lignis deauratis*), »barka milosti« (*arca gratiae*), »Noetova barka, ki je obmirovala na gorah Armenije, to je, ki se je dvignila nad zборе angelov« (*Arca Noe, quae requievit super montes Armeniae, id est, elevata est super choros angelorum*).

Barko kot Marijino predpodobo so v svojih delih uporabili npr. Andrej Kretski (ok. 650–ok. 740), Bernard iz Clairvauxa (ok. 1090–1153), Hugo Svetoviktorski (ok. 1097–1141), Alan iz Lilla (Alanus de Insulis; ok. 1120–1202), Rihard Svetolovrenški († po 1254), Jakob iz Varazza (Jacobus de Voragine; 1228/1229–1298), Arnošt iz Pardubic (Ernestus Pragensis, Ernestus de Pardubiz; 1297/1300–1364), Bartolomej iz Pise (ok. 1338–ok. 1401).

O skrinji zaveze in Noetovi Barki gl. § III, pogl. IV, pod »Skrinja življenja«. ⁶²⁴

EMBLEM XXIII.

Simbolika: a) angel, b) angelov pozdrav, c) kvader, č) Porodnica

a) **angel:** O angelih gl. pojasnilo k emblemu VIII. pod »angel«.

b) **angelov pozdrav:** lat. *salutatio angelica*, tj. zdravamarija. Gl. Lk 1,16–38. »Zdrava Marija« (lat. *Ave Maria*) je najbolj priljubljena in tudi najbolj razširjena Marijina molitev, ki združuje dva pozdrava: pozdrav angela Gabriela (lat. *salutatio angelica*; Lk 1,28: »Angel je vstopil k njej in rekel: ‚Pozdravljena, obdarjena z milostjo, Gospod je s teboj!«) in pozdrav Marijine sorodnice Elizabete (Lk 1,41–42: »Elizabeta je postala polna Svetega Duha in je na ves glas vzkliknila in rekla: ‚Blagoslovljena ti med ženami, in blagoslovljen sad tvojega telesa!«). ⁶²⁵

Prvi del zdravamarije vključuje tri elemente, od katerih prva dva vsebujeta angelov pozdrav, in sicer: 1. pozdrav oz. spodbudo k veselju (»Zdrava« oz. »Pozdravljena«, gr. *χαῖρε* /*chaîrel*, lat. *ave*), saj izraz *χαῖρε* iz grškega izvirnega besedila dobesedno pomeni: »Veseli se!«, »Bodi vesela!« (zanimivo je, da ne uporabi običajnega hebrejskega (judovskega) pozdrava »šalom« (שלום), »mir«), in 2. nagovor »milosti polna« oz. »obdarjena z milostjo« (gr. *κεχαριτωμένη* /*kecharitōménē*, lat. *gratia plena*), ki ga dopolni še zagotovilo: »Gospod je s teboj!« (gr. *ὁ Κύριος μετὰ σοῦ* /*ho Kýrios metà soûl*, lat. *Dominus tecum*), s čimer je nakazano, da ji Bog stoji ob strani in ji napoveduje, da bo postala Božja Mati. ⁶²⁶ Tretji del sta hvalnici, vzeti iz Elizabetinega pozdrava, in sicer a) hvalnica bodoči materi (»blagoslovljena ti med ženami«, gr. *εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξί* /*eulogēménē sý en gynaixí*, lat. *benedicta tu in mulieribus*), ki je enaka, kot sta je bili deležni dve junakinji iz judovske zgodovine:

⁶²⁴ MARRACCI 1710, pp. 42–53; BOURASSÉ 1866, coll. 917–935.

⁶²⁵ BOBERG 1974b.

⁶²⁶ BOVON 1989, pp. 62–94; NOLLAND 1989, pp. 36–77; STOCK 1980; SÖDING 2023, pp. 32–42.

Jaéla, žena Kenéjca Heberja (Sod 5,24: »Blagoslovljena med ženami bodi Jaéla, ... med ženami v šotoru bodi blagrovana.«), in Judita (Jdt 13,18: »Bog Najvišji te je blagoslovil, o hči, med vsemi ženami na zemlji«), ter b) hvalnica (še nerojenemu) otroku (»blagoslovljen sad tvojega telesa«, gr. εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου / *eulogēmenos ho karpòs tēs koilías sou* /, lat. *benedictus fructus ventris tui*). Angelovemu pozdravu je na začetku dodano še Marijino ime, Elizabetinemu pozdravu pa na koncu še Jezusovo ime (do 16. stoletja je bilo dodano »Jezus Kristus«).

Drugi del molitve (»Sveta Marija, Mati Božja, prosi za nas grešnike, zdaj in ob naši smrtni uri. Amen.«) je bil dodan pozneje, morda že v 13. ali 14. stoletju, vsekakor pa v 15. stoletju (zasluge za to ima Bernardin Sienski (1380–1444)), in nakazuje: njeno svetost (»Sveta Marija«, lat. *Sancta Maria*), njeno vlogo Božje Matere (»Mati Božja«, lat. *Mater Dei*) in njeno priprošnjiško vlogo (»prosi za nas grešnike«, lat. *ora pro nobis peccatoribus*). Zadnji del, »zdaj in ob naši smrtni uri«, je bil dodan v 16. stoletju in v takšni obliki je bila molitev l. 1568 pod papežem Pijem V. (1504–1572, papež v obdobju 1566–1572) uradno sprejeta v Rimski brevir (*Breviarium Romanum*).

Na Vzhodu molitev dokazljivo spremljamo od 6. stoletja; na Zahodu je bila prevzeta kot molitev za praznik Marijinega oznanjenja (25. marec). V antifonarjih jo najdemo že v 9. stoletju (za četrto adventno nedeljo) in kot antifona je bila v 10. stoletju sprejeta v *Mali oficij* (tudi *Mali brevir*) *Blažene Device Marije* (*Officium parvum Beatae Mariae Virginis*), za kar ima menda zasluge benediktinski učenjak, škof in kardinal Peter Damiani (ok. 1006–1072),⁶²⁷ razširila pa se je v povezavi z oficiji vseh svetnikov. K njenemu uveljavljanju in razširjanju so veliko pripomogli cistercijani; v 13. stoletju je postala sestavni del rožnega venca in ok. l. 1200 so sinode poleg veroizpovedi (*Credo*) in očenaša (*Pater noster*) zahtevale tudi znanje zdravamarije.

Poleg izjemne priljubljenosti v Marijinem čaščenju je doživela tudi številne uglasbitve; je eno najpogosteje uglasbenih cerkvenih besedil. Uglasbitve so nastajale že v 7. stoletju, številne so ohranjene v srednjeveških kodeksih, prav tako številne antifone, od 13. stoletja naprej so nastajali ofertoriji in rezponzoriji, nato maše (von Obrecht, Fevin, de la Rue, Josquin, Palestrina) ali deli maš, v 16. stoletju moteti, v času romantike najde pot tudi v koncertne dvorane (Cherubini, S. Neukomm, E. T. A. Hoffmann, Franz Liszt idr.), bila je priljubljena tudi kot salonska skladba ... Med vrsto znanih imen pa zaradi popularnosti še vedno izstopata dve uglasbitvi, ena je delo Franza Schuberta (1797–1828) in druga Charlesa-Françoisa Gounoda (1818–1893).⁶²⁸

627 FLEISCHMANN 1950; FLEISCHMANN 1963; BAUMEISTER–HUEBNER 1992.

628 Za natančnejši oris zgodovine molitve, eksegezo ter njeno uveljavljanje v vzhodni in zahodni liturgiji gl. STÖGER–DÜNNINGER IDR. 1988 in tam navedeno literaturo. Za dopolnilne podatke gl. ESSER 1884; KNOLL 1885; BEISSEL 1909, pp. 229–234, 460–463; THURSTON 1953, pp. 90–114; HECK 1989; HEINZ 1993; BEINERT–PETRI 1996–1997.

c) **delavci pa so ga našli, ko so pri gradnji tega Marijinega svetišča pri izravnavanju tal vanj zasadili motiko:** Ta dogodek omenjajo vsi kronisti in zgodovinarji Svete gore. Pasconi navaja:⁶²⁹ »Bog je prav ob tem času in priložnosti hotel ta sveti kraj proslaviti še z nekim drugim, občudovanja vrednim čudežnim dogodkom, da bi ljudstvom dal znamenje, kako mogočna je njegova roka, in da bi proslavil mogočnost svoje Matere; ko so se namreč delavci trudili, da bi za izgradnjo svetega poslopja izravnali tla, in so se kopači v potu svojega obraza trudili z izsekavanjem ostrih pečin in razbeljenih skal, so zasadili kopačo in naleteli na zglajen kamniti kvader bledorumenkaste barve, na katerem so našli s starinskimi črkami [lat. *hieroglyphicis caracteribus*] umetelno vklesan in po božji volji od stoletij vdolben sam *Angelski pozdrav*, ki je na tem istem, naokrog še bolj okrašenem kamnu občudujočim očem romarjev na ogled vse do dandanašnji in se hrani na oltarju svete Ane, matere presrečne Božje Porodnice, na sredi svetišča, da mu verniki javno izkazujejo čaščenje in pobožnost.«

Podobno Fajdiga:⁶³⁰ »Tudi tega se ne sme molče zaobiti, kar kaže, da je prav to goro Bog vekov vnajprej pripravil za preslavne časti preblažene Device Marije. Ko so namreč delavci odstranjevali razbite skale in izravnali teren za gradnjo cerkve, so zasadili kopačo in – kakšna osupljiva reč! – na kraju v širni osami, povsem odmaknjenem od človeških bivališč, izkopali del zglajenega kamna bledorumene barve, na katerem so našli s starinskimi črkami umetelno vklesan *Angelski pozdrav*. In ker ni bilo sploh nobenega pokazatelja, da ga je tja na vrh nedostopne gore prinesla človeška moč, je mogoče po pravici sklepati, da so za to, da se je ta kamen znašel med tistimi pečinami, poskrbeli angeli ...«

Anton Červ je dogodek opisal v prijetno dramatičnem slogu:⁶³¹ »Delo je bilo silno težavno, predno so vse skale razbili, zemljišče uravnali in novemu tempeljnu trdno podlago naredili. Božja Previdnost je utrujenim delavcem z novim čudežnim prigodkom roke ojačila. Ustno izročilo namreč pravi, da je bila nebeška Devica Urši naznanila, da bodo o začetku zidanja posebno znamenje v zemlji našli, kar se je tudi izpolnilo. Ko se nekega dne na vso moč vpirajo okoli živoskalnatega mesta ter kopljejo, spodkopujejo, vzdigujejo, krhajo in drobijo, zadene delavec s ‚pikonom‘ ob trdo skalo, površje se odkrha in ... o čuda! med skalami se prikaže štiriogla, uglajena plošča⁶³² iz bledorumenkastega marmorja, na kateri so okoli in okoli ob robu z lepimi gotiškimi črkami besede angeljskega česčenja čedno izdobljene; sredi obrobka so pa v povprečnih vrstah razna znamenja v malih kolobarcih, tolarjeve velikosti, vsečena. Kdo je ta kamen med skale pustega vrha zanesel, odkod

629 PASCONI 1746, pp. 3–4.

630 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, p. 608. Povsem enak opis navaja tudi ASFP, *BREVIARIUM* 1776, fol. 1r (3. poglavje).

631 ČERV 1883a, pp. 12–14.

632 O simboliki kvadrata in kvadra gl. tudi FORSTNER 1967, pp. 68–69 (Quadrat, Kubus und Oktogon); LIPINSKY 1971; KRETSCHMER 2008, p. 333 (Quadrat); BUTZER–JACOB 2021, pp. 487–488 (Quadrat; UE).

je ta starinski spominek sem-le prišel, sam Bog ve; še ugibati se o tej znamenitosti le težko kaj da. Zgodovina čisto molči, ni najtemnejšega ustnega izročila nemamo, pa tudi verjetno ni, da bi bilo vrh Skalnice kedaj kako bogočastno znamenje stalo. Brezdvombeno je ta kamneni spominek v nekaki zvezi s prikaznijo Matere Božje na tem mestu. Besede angeljskega pozdravljenja in simbolne podobe v kamen vtisnene (n. pr. golobje, labodi, pelikani, rože, zvezde i.t.d.) nanašajo se prve gotovo, slednje skoraj gotovo na nebeško Kraljico. Zakaj se je ravno na mestu prikazala, kjer je bil ta kamen v zemlji skrit, zakaj je ta spominek davne preteklosti ravno pri zidanji tega svetišča na dan prišel, to je njena skrivnost.« Červ tudi pove, kaj se je s kamnom zgodilo: »Škoda, da imamo le še en kos te skrivnostne plošče, kajti čez dve tretjini je je izginilo leta 1786, ko je bilo svetišče zatrto in razdrto. Obešen je sedaj ostanek vdelan v marmornat obod ob steni na evangelijski strani altolja sv. Jožefa.« L. 1786 je Jožef II. v času reform prekinil tradicijo romanja na Sveto goro: samostan in cerkev sta bila prodana na dražbi, frančiškani pa so se preselili v Gorico. Ponovno so se vrnili l. 1793.

č) **Porodnica:** Za pojasnilo gl. § III, pogl. V., pod »Porodnice Stvaritelja sveta«, in § III, pogl. XI. pod »velike Božje Porodnice«.

– **Ki vnaprej pripravljajš gore v svoji moči:** prim. Ps 65(64),7 *praeparans montes in virtute tua accinctus potentia*. Standardni slovenski prevod se glasi: »... ti, ki s svojo močjo utrjuješ gore, opasan z mogočnostjo ...« Prevod na tem mestu, »ki vnaprej pripravljajš gore«, bolj nakazuje to, da je bil najdeni kamniti kvader ‚predpriprava‘ na vse dogodke, ki so sledili.

– **tukaj pozdravljajo tudi me skale / črka vklesana zdrži, prišlek dejanja slavi:** lat. *Mons est iste meus, in quo me et saxa salutant / littera sculpta manet, Advena facta canet*. Drugi verz, pentameter, je t. i. leoninski verz oz. leoninski pentameter, ki ima notranjo rimo (*littera sculpta manet, Advena facta canet*); to je poustvarjeno tudi v prevodu (»črka vklesana zdrži, prišlek dejanja slavi«). Elegični distih aludira na zgoraj opisano najdbo kamnitega kvadra. Ali je avtor pater Atanzij Hafner, ni mogoče potrditi, kajti tako Pasconi kot Fajdiga navajata, da je neki Marijin častilec, ki je bil tudi pesnik (*Mariophilus vates*), ob najdbi tega kamna napisal krajšo epigramsko pesem v dveh distihih, ki spodbuja k čaščenju Marije:⁶³³

*Quam Mons hic Sanctus, suffosam consule petram
 Angelicum releges, quod tibi monstrat Ave.
 Mons est iste meus, in quo me saxa salutant,
 littera sculpta manet, Advena facta canet.*

Drugi distih je bil vključen na emblem XXIII.

633 PASCONI 1746, p. 4; ASFR, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, p. 608.

EMBLEM XXIV.

Simbolika: a) vrtnica, b) cvetje, c) oblak(i), č) belina, d) bel oblak

– **obdano s svetlikajočimi vrtnicami:** Vrtnica⁶³⁴ je najpogostejši simbolni cvet na Zahodu; velja za kraljico rož ter simbol ljubezni, lepote, miline, mladosti in polnosti, pa tudi ljubezenske bolečine, minljivosti in smrti, v krščanski simboliki je simbol Kristusa, Marije, in božje milosti. Za njeno simboliko so pomembni barva (zlasti rdeča in bela), močan vonj, oblika keliha, medsebojno slojeviti rožni listi, globoko simbolna pa sta tudi sožitje cvetov in trnov ter njen razvoj od popka prek cvetenja do venenja.

Latinski izraz za vrtnico je *rosa*, grški pa *ródonl* (z obema je etimološko sorodna sl. »roža«). Že v antiki je bila simbol lepote, življenjske moči, veselja, ljubkosti in ljubezni (izkaz ali izpoved ljubezni), pa tudi simbol regeneracije. Vrtnice so bile povezane z boginjo Afrodito (Venero) in z Dionizom (Bakhom), bila pa je tudi eden od atributov boginje Eos (Avrore; Zarje). V antiki so ob svečanih pojedinah menda nosili vence iz vrtnic, menili pa so tudi, da blažijo učinkovanje vina.

V hebrejskem *Svetem pismu* vrtnice niso omenjene; se pa omenjajo v *Septuaginti* in *Vulgati*, in sicer v *Knjigi modrosti* ter *Sirahovi knjigi*. Prva spodbuja, naj ljudje izkoristimo lepoto vrtnic in se z njimi ovenčamo: »Ovenčajmo se s popjem vrtnic, preden uvene« (Mdr 2,8). Pismouk od otrok, ki se učijo pri njem, zahteva, naj se trudijo napredovati v znanju in modrosti: »Poslušajte me, sveti sinovi, in brstite kakor vrtnica, ki raste ob potoku« (Sir 39,13). V Sir 50,8 pisec cvetove vrtnic primerja s pojavo vélikega duhovnika Simona – ob prazniku se pojavi v vsem duhovniškem ornatu in je »kakor cvet vrtnic v pomladanskih dneh, kakor lilije ob studencu, kakor libanonsko raste v poletnih dneh ...«

Prav poseben fenomen je t. i. jerihonska vrtnica, ki je omenjena v 24. poglavju *Sirahove knjige* (24,14): »Zrasla sem kakor palma v En Gediju, kakor grmi vrtnic v Jerihi, kakor lepa oljka v ravnini, visoko sem zrasla kakor platana.« Ime »jerihonska roža« imata dve rastlini. Tu omenjena in prava je *Anastatica hierochuntica*, ki raste v puščavskih predelih Bližnjega vzhoda, v Sahari in ob Mrtvem morju. Zanj je značilno, da je izjemno odporna na vročino in sušo; ob koncu rasti se zvije in oblikuje suho kepo, da zaščiti semena, ter je videti, kot da je ovenela, a ji tak odziv omogoča preživetje. Ob hudi suši se lahko loči od tal in potuje z vetrom, ko pa pride do vode, v nekaj urah zacveti; suha rastlina lahko tako preživi več desetletij

634 CHRYSOGONUS 1712, pp. 475–527 (Discursus XVIII. Virgo Deipara Rosa Paradisi); MENZEL 1854–1856, II, pp. 279–285; KREUSER 1868, p. 362 (Rose); SCHLEIDEN 1873; JORET 1892; SALZER 1893, pp. 183–189 (Rose); HEHN 1911, pp. 251–260 (Rose, Lilie); STRENG 1918; LÖW 1924–1934, III, pp. 193–211; SCHUMACHER-WOLFGARTEN 1971; URECH 1974, p. 208 (Rose); ZOHARY 1982, p. 181 (Phoenician Rose); FORSTNER 1986, p. 184 (Rose); JACOB–JACOB 1992; SCHMIDT–EGBERS 1993; HEINZ–MOHR 1998; DILG 1999; DILG–OTT 1999; GRAMS–THIEME 1999; KRÜGER 1999; RESTLE 1999; STEINS 2003; SEIBERT 2007, pp. 267–268 (Rose); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 1000–1002 (vrtnica); RIEDE 2015b; BUTZER–JACOB 2021, pp. 513–516 (Rose).

in zaradi svoje izjemne trdoživosti simbolno velja za rastlino vstajenja. Povezana je tudi z legendami o Mariji; po legendarnem izročilu je pred Kristusovim rojstvom ni bilo, zrasla pa naj bi, ko je Marija z Jožefom in Jezusom na begu v Egipt stopala po puščavi. Legendarno je povezana tudi z Jezusom: na dan njegovega rojstva naj bi vzcvetela, v času križanja naj bi se posušila, na veliko noč pa naj bi ponovno vzcvetela. Kot osebno ime Roda jo najdemo v *Apostolskih delih* v opisu Petrove rešitve iz ječe: »Potrkal je na vežna vrata in služkinja z imenom Roda je šla poslušat, kdo trka« (Apd 12,13).

V krščanstvu so njen simbolni pomen sprva zavračali zaradi povezav s poganskimi kulti, a so k njeni simbolni uveljavitvi pripomogli cerkveni očetje. Zaradi svoje rdeče barve je simbol mučencev, ljubezni, potrpežljivosti, devištva, predvsem pa Kristusa in Marije. V kristološki ikonografiji je vrtnica bodisi kelih, v katerem se zbira Kristusova kri, ali transfiguracija kapelj Kristusove krvi in simbol Kristusovih ran (divja vrtnica ima pet cvetnih listov, toliko, kot je bilo Kristusovih ran). Povezana je tudi s predstavami o rajju; v krščanstvu je vrtnica veljala za rajsko rožo, ki naj ne bi imela trnov; ti naj bi ji zrasi šele po izvirnem grehu. Rdeča vrtnica lahko simbolizira še prelito kri mučencev, povezana pa je tudi s predstavami o sramežljivosti in spodobnosti; v srednjem veku so bile vrtnice atribut devic. Hitro je bila privzeta v umetnost: njeni trni simbolizirajo Kristusovo trnovo krono, pet cvetnih listov pet Kristusovih ran, rdeče vrtnice so simbol mučeništva, pa tudi Kristusovega trpljenja.

Številne vrste vrtnic so prišle na Zahod v času križarskih vojn; za kristjane je postala najprej simbol in okras, nato pa stavbarski oz. arhitekturni element (gotska rožna okna na fasadah francoskih katedral; rozete okoli Kristusovega monograma kot znamenje upanja na večno življenje itd.). Na upodobitvah so včasih podeljene škofom ali prihajajo iz ust kakega znamenitega pridigarja, s čimer so ustvarjalci skušali predstaviti lepoto in zvonkost njihovega glasu in jezika. Vrtnica je veljala tudi za simbol molčečnosti, zato so jo včasih upodabljali v spovednicah (lat. *sub rosa*, »pod pečatom molčečnosti«).

Po islamski tradiciji naj bi bile na Orientu posebej priljubljene vrtnice, nastale iz Mohamedovih potnih kapljic, ki naj bi ob njegovem vnebohodu kanile z njegovih obrvi.

Najbolj izstopa marijanska simbolika vrtnic, tako stvarna kot alegorična. V mariološki simboliki je vrtnica kot simbol lepote in ljubezni postala Marijin atribut, podoba Marijine miline, ljubezni, lepote, ljubkosti in vseh njenih kreposti. Vrtnica kot kraljica rož simbolizira tudi Marijo kot kraljico neba. Marija je zato velikokrat upodobljena obdana z loki iz vrtnic in drugih rož, z grmi vrtnic ali v uti iz vrtnic, z vejico vrtnic v roki, v vrtu, polnem vrtnic, v paradizu z vrtnicami, pogoste pa so tudi upodobitve zaklenjenega vrta ali Marije v zaklenjenem vrtu (*hortus conclusus*; gl. Vp 4,12: »Zaklenjen vrt je moja sestra, nevesta, zaklenjen izvir, zapečaten vrelec.«), polnem vrtnic ali obdanem z živo mejo iz vrtnic. Beli cvetni listi vrtnic simbolizirajo

Marijino čistost, brezmadežnost, dejstvo, da je brez izvirnega greha; rdeče vrtnice lahko nakazujejo na Marijine bolečine, bele na njene radosti. Vrtnica lahko v marijanski simboliki simbolizira Marijo kot parafraza *Visoke pesmi* (2,2: »Kakor lilija med robidami, / taka je moja draga med mladenkami.«), ker so prvi del, »kakor lilija med robidami«, razumeli v pomenu »kakor vrtnica med trnjem«. Vzklik »Roža skrivnostna« (*Rosa mystica*) v lavretanskih litanijah kaže na njeno povezavo z večno modrostjo. Simbolno povezavo med vrtnico in Marijo najdemo tudi v himnah, v cerkvenih in posvetnih pesmih, k razširitvi simbolike pa so veliko prispevali tudi poznejši komentatorji, npr. Cornelius a Lapide (Cornelis Cornelissen van den Steen; 1567–1637) in Jakob Balde (1604–1668).

Da gre za zelo razširjeno, bogato in priljubljeno simboliko, kažejo tudi številne primerjave, ki skozi simboliko vrtnice orisujejo Marijo, ki je: »bela vrtnica« (*rosa candida*), »blagoslovljena vrtnica« (*Rosa benedicta*), »blažena vrtnica« (*rosa beata*), »bleščeča bela vrtnica« (*rosa candidissima*), »božanska vrtnica, ki vsa območja zemlje napolnjuje s sladkim vonjem« (*Rosa divina universos terrae fines replens suaveolentia*), »brsteča vrtnica« (*rosa vernans*), »cvetoča in rodovitna vrtnica« (*Rosa florens et fecunda*), »cvetoča vrtnica« (*rosa florens*), »čedna vrtnica« (*rosa spectabilis*), »čista vrtnica« (*rosa munda*), »čista vrtnica« (*rosa pura*), »čudovita vrtnica« (*rosa speciosa*), »dišeča vrtnica« (*rosa fragrans*), »enkratna vrtnica« (*rosa singularis*), »izbrana vrtnica« (*Rosa electa*), »jasna vrtnica« (*Rosa clara*), »kraseča vrtnica« (*rosa decorans*), »krasna in dišeča vrtnica« (*Rosa speciosa et odorifera*), »krasna vrtnica pomladi« (*Rosa veris speciosa*), »krasna vrtnica, lepa bolj kot vrtnica« (*Rosa speciosa, super rosam formosam*), »krasna vrtnica« (*rosa formosa*), »lepa vrtnica« (*rosa pulchra*), »ljubezniva vrtnica« (*rosa amorosa*), »ljubka vrtnica« (*rosa gratiosa*), »nadvse nežna vrtnica« (*rosa molissima*), »nevenljiva vrtnica, ki najbolj dehti« (*Rosa immarcescibilis summo-pere fragrans*), »nežna vrtnica« (*rosa delicata*), »nova vrtnica« (*Rosa nova*), »plemenita vrtnica« (*rosa generosa*), »plemenita vrtnica« (*rosa nobilis*), »prelepa vrtnica« (*rosa pulcherrima*), »prijetna vrtnica« (*rosa suavis*), »prva vrtnica« (*rosa primula*), »rajska vrtnica« (*rosa paradisi*), »rdeča vrtnica« (*rosa rubens*), »rodovitna vrtnica« (*rosa foecunda*), »sijajna vrtnica« (*rosa clara*), »slavna vrtnica« (*rosa gloriosa*), »spodobna vrtnica« (*rosa decens*), »srečna vrtnica« (*rosa felix*), »sveža vrtnica« (*rosa recens*), »vedno zeleneča vrtnica, ki je edina ustvarila sad nadvse prijetnega vonja« (*Rosa semper vigens, quae sola pomum suavissimi odoris protulit*), »vonjava vrtnica zaradi vonja svojih dišav, to je svojih kreposti« (*Rosa aromatica propter odorem unguentorum suorum, id est, suarum virtutum*), »vonjava vrtnica« (*rosa odorifera*), »vonjava vrtnica« (*rosa redolens*), »vrtnica Boga« (*rosa Dei*), »vrtnica brez primere« (*rosa sine compare*), »vrtnica brez trna« (*rosa sine spina*), »vrtnica brez venenja« (*rosa sine carie*), »vrtnica čistosti« (*rosa castitatis*), »vrtnica devic« (*rosa virginum*), »vrtnica dobrotljivosti« (*rosa caritatis*), »vrtnica dražesti« (*rosa venustatis*), »vrtnica iz Davidovega rodu« (*rosa de stirpe Davidica*), »vrtnica iz Jerihe« (*rosa de Iericho*), »vrtnica ljubezni« (*rosa amoris*), »vrtnica mučencev« (*rosa martyrum*), »vrtnica neba« (*rosa coeli*), »vrtnica

potrpežljivosti« (*rosa patientiae*), »vrtnica rož« (*rosa florum*), »vrtnica skrivnostna« (*Rosa mystica*), »vrtnica sredi trnov tega življenja« (*Rosa in medio spinarum hujus vitae*), »vrtnica sveta« (*rosa mundi*), »vrtnica svetnikov« (*rosa sanctorum*), »vrtnica vrtnic« (*rosa rosarum*), »vrtnica vzdržnosti« (*Rosa continentiae*), »vrtnica zaradi izjemne potrpežljivosti« (*Rosa propter patientiam singularem*), »vrtnica zaradi ljubezni ali sočutja« (*Rosa charitate, vel compassione*), »vrtnica zaradi naravne lepote in deviške sramežljivosti« (*Rosa, propter pulchritudinem naturalem et verecundiam virginalem*), »vrtnica, cvetoča brez trna« (*Rosa florens sine spina*), »vrtnica, kajti kakor je vrtnica najlepša med rožami, tako je Marija najlepša med ženami« (*Rosa, quia sicut rosa pulcherrima florum, sic Maria pulcherrima mulierum*), »vrtnica, kraljica rož« (*Rosa florum regina*), »vrtnica, oblečena v škrlat« (*rosa purpure vestita*), »vrtnica, preslavna zaradi deviškosti« (*Rosa virginitate clarissima*), »vrtnica, prva med rožami« (*rosa princeps florum*), »vrtnica, rdeča zaradi deviške sramežljivosti« (*Rosa rubicunda per verecundiam virginalem*), »vrtnica, rdeča zaradi ljubezni do Boga in bližnjega« (*Rosa rubicunda per Dei et proximi charitatem*), »vrtnica, vredna občudovanja zaradi vrline« (*Rosa admirabilis virtutis*), »vrtnica, zasajena v Jerihi« (*Rosa plantata in Jericho*), »vrtnica, združena s Sinom« (*Rosa juncta Filio*), »vrtnica, združena z lilijo« (*rosa iniuncta lilio*), »vsa rosna vrtnica, to je polna rose Svetega Duha« (*Rosa tota rorida, id est, rore Spiritus sancti plena*), »zlata vrtnica« (*rosa aurea*) idr.⁶³⁵

Simboliko Marije kot vrtnice so v svojih delih uporabili: Janez Damaščan (ok. 650–754), Jožef Himnograf (ok. 816–886), Anzelm Canterburyjski (ok. 1033–1109), Hugo Svetoviktorski (ok. 1097–1141), Bernard iz Clairvauxa (ok. 1090–1153), Peter Svetomavricijski iz Clunyja (1092/1094–1156), Helinand iz Froidmonta (ok. 1150–ok. 1230), Inocenc III. (1161–1216, papež v obdobju 1198–1216), Herman Jožef Steinfeldski (ok. 1150–1241), Rihard Svetolovrenški († po 1254), Bonaventura (1217/1221–1274), Albert Veliki (ok. 1200–1280), Gertruda iz Helfte (1256–1301/1302), Alan iz Lilla (ok. 1120–1202), Mehtilda (Mechtilde) iz Hackeborna (1241–1299), Janez Howdenski (13. stoletje), Janez Hildešheimski (1310/1320–1375), Ernest Praški (Arnošt Pardubiški; 1297/1300–1364), Brigita Švedska (1303–1373), Bartolomej iz Pise (ok. 1338–ok. 1401), Vincencij Ferrer (1350–1419), Lorenzo Giustiniani (1383–1456), Jean le Charlier de Gerson (1363–1429), Dionizij Kartuzijan (1402/1403–1471), Pablo de Heredia (ok. 1405/15; † ok. 1485/1490), Johannes Schiphower (1463–po 1521), Bernardino (de) Busti (1450–1513), Maurice de Villepreux (15.–16. stoletje), Janez Tritheim (1462–1516), Pietro Colonna Galatino (1460–1540), Tomaž iz Villanove (Tomás de Villanueva; 1486–1555), Ludvik Blosij (François-Louis de Blois; 1506–1566) in drugi.

Svetnice in svetniki, ki so umrli mučeniške smrti ali so se zapisali devištvu, imajo kot atribut bele vrtnice ali venec iz belih vrtnic, npr. sv. Doroteja (ok. 279/290–305), sv. Elizabeta Ogrska (Türinška; 1207–1231), sv. Terezija iz Lisieuxa (Terezija Deteta

635 MARRACCI 1710, pp. 598–603; BOURASSÉ 1862, coll. 221–229.

Jezusa in Svetega Obličja; 1873–1897), sv. Roza iz Lime (1586–1617), sv. Cecilija (3. stoletje; venec iz vrtnic in lilij), sv. Lufthilda (Lüfthildis, Liuthildis; 8. ali 9. stoletje), sv. Rozalija (ok. 1130–1166), bl. Henrik Suzo (Heinrich Seuse; 1295/1297–1366).⁶³⁶

V povezavi z Marijo je pogosta tudi simbolika lilije, ki jo nekajkrat srečamo že v *Svetem pismu* (najbolj slikovite so nedvomno podobe v *Visoki pesmi*): »Šarónska narcisa sem, dolinska lilija« (Vp 2,1); »Kakor lilija med robidami, taka je mora draga med mladenkami« (2,2); »Moj ljubi je moj in jaz sem njegova, med lilijami pase« (2,16); »Tvoji dojki sta kakor dva mladiča, gazelina dvojčka, ki se paseta med lilijami« (4,5); »Njegove ustnice so lilije, ki kapljajo tekočo miro« (5,13); »Moj ljubi je šel dol v svoj vrt ... in trga lilije« (6,2); »Jaz sem svojega ljubega in moj ljubi je moj, med lilijami pase« (6,3); »Tvoj trebuh je kup pšenice, z lilijami obdan« (7,3); »Postal bom Izraelu kakor rosa, kakor lilija bo vzcvetel ...« (Oz 14,6); »Kakor kadilo razširjajte sladek vonj, vzcvetite kakor lilija« (Sir 39,14); »... kakor lilije ob studentu ...« (50,8); »Poučite se od lilij na polju, kako rastejo« (Mt 6,28); »Pomislite na lilije, kako rastejo ... Še Salomon v vsem svojem veličastvu ni bil oblečen kakor katera izmed njih« (Lk 12,27). Že v Grčiji in Rimu je bila lilija simbol lepote, ljubezni in upanja, pozneje, v srednjem veku, še simbol vzvišenosti in moči, zaradi svoje bele barve pa tudi simbol čistega srca, nedolžnosti in telesne lepote. V krščanstvu je lilija simbol Kristusa, Cerkve, nebeške lepote, svetnikov, kreposti, celo smrti (če se z njo začenja novo življenje), v mariološki simboliki pa tudi simbol Marijinega devištva in lepote njene duše; najdemo podobo Marije kot lilije in kot tiste, ki je rodila liliijo; je »lilija neporočenosti« (*lilium caelibatus*), »bleščeča bela lilija« (*lilium candens*), »lilija čistosti« (*lilium castitatis*), »nebeška lilija« (*lilium coeleste*), »sladka lilija« (*lilium dulce*), »cvetoča lilija« (*lilium florens*), »dišeča lilija« (*lilium fragrans*), »nedotaknjena lilija« (*lilium intactum*), »rajska lilija« (*lilium paradisi*), »lepa lilija« (*lilium pulchrum*), »enkratna lilija« (*lilium singulare*), »sladka lilija« (*lilium suave*), »lilija Trojice« (*lilium Trinitatis*), »brsteča lilija« (*lilium vernans*), »deviška lilija« (*lilium virginale*), »lilija deviškosti« (*lilium virginitalis*), »lilija devic« (*lilium virginum*) itd., pogoste pa so tudi presežne primerjave; tako je Marija »bolj bela od lilije« (*lilio candidior*), »bolj všečna od lilij« (*liliis gratior*), »bolj cvetoča od lilij« (*liliis floridior*) itd. Marija nastopa tudi pod simboli drugih cvetov in vrta, v katerem je Kristus kot cvetica ali drevo: je »rožica v Jerihi« (*rosula in Iericho*), »rdeča rožica« (*rosula rubens*), »pomladna rožica« (*rosula vernalis*), »dehteča rožica« (*rosula vernans*), »vrtnični cvetek« (*flosculus rosae*), »cvet ljubezni« (*flos amoris*), »cvet poljane« (*flos campi*), »presladki cvet devištva, ki

636 Doroteja – WERNER 1974b; TSCHOCHNER 1974c; KELLER 1987, pp. 179–180; Elizabeta Ogrska – HAHN–WERNER 1974; KELLER 1987, pp. 196–199; Terezija iz Lisieuxa – VALJAVEC 1925; MIRJAM 1931; BALTHASAR 1950; COMBES 1957; BALTHASAR 1978; KELLER 1987, pp. 179–180; GILLEY 2002; Roza iz Lime – HANSEN 1664; TSCHOCHNER 1974b; MEIER 1999; MARQUES 2000; sv. Cecilija (3. stoletje) – KELLER 1987, pp. 179–180; Lufthilda – KELLER 1987, pp. 388–389; Rozalija – KELLER 1987, pp. 495–496; Heinrich Seuse – LEIBBRAND–LECHNER 1976; KELLER 1987, pp. 513–514; HAAS–RUH 1992.

nosi Kristusa« (*flos virginittatis praedulcis Christifera*), »cvet vrnica« (*flos rosarum*), »cvet cvetov« (*flos florum*), »cvet deviških cvetov« (*flos florum virginalium*), »rožni vrt Očeta« (*patris rosarium*) ...⁶³⁷

Za simboliko cvetja gl. pojasnilo k emblemu III. pod »cvetje«.

b) cvetnim okrasjem: Za simboliko cvetja gl. razlago k emblemu III. pod »cvetje«.

c) oblak(i): Za simboliko oblakov gl. pojasnilo k emblemu VII. pod »v oblake«.

č) belina: Bela barva je na splošno barva čistosti. V *Razodetju* (7,14) se omenjajo »bela oblačila«, ki so jih »tisti, ki so prišli iz velike stiske[,] ... oprali ... ter jih pobelili z Jagnjetovo krvjo«, kar simbolizira, da je Kristus s svojo smrtjo z ljudi opral madež greha. V prvih stoletjih krščanstva so novokrščene po krstu oblekli v bela oblačila (bela oblačila še danes spremlja zakrament krsta) in tudi umrle so za pogreb zavijali v belo platno. Duhovniki nosijo bela oblačila pri bogoslužju in obredih (alba). Bela je tudi znamenje dostojanstva in veličanstva; ko se Janezu prikaže Kristus, zapiše: »... sem zagledal ... nekoga, ki je bil podoben Sinu človekovemu. Oblečen je bil v haljo do tal ... Njegova glava in lasje so bili beli kakor bela volna, kakor sneg ...« (Raz 1,14). Belo je jagnje (ki simbolizira Kristusa) in bel je golob (znamenje Svetega Duha), bela je barva svetlobe in nasploh bela simbolizira čistost. Na slikah, na katehrih je upodobljeno Marijino oznanjenje, je običajno angel Gabrijel, oblečen v belo; Marija je kot kraljica neba oblečena v modra in rdeča oblačila, sicer pa je kot devica oblečena v belo, ki je tudi barva deviškosti.⁶³⁸

d) iz belega oblaka: Za simboliko oblakov gl. pojasnilo k emblemu VII. pod »v oblake«. Oblak lahko simbolizira tudi Kristusovo človeškost ali Devico Marijo in vse pozitivno, kar oblaki dajejo. Oblak, oblaki ali oblačni steber so že v *Svetem pismu* lahko prisposoda božje navzočnosti ali božjega delovanja, so pa zaradi svojega prostega gibanja po nebu tudi podoba božje vsepričujočnosti; tako Bog mavrico postavlja v oblake (1 Mz 9,13); Izraelcem se Gospodovo veličastvo prikaže v oblaku (2 Mz 16,10); Gospod hodi pred Izraelci v oblačnem stebru (2 Mz 13,21); kadar je Mojzes prišel k shodnemu šotoru, se je spustil oblačni steber in stal pri vhodu v šotor (2 Mz 33,9), itd. Marija je: »nebesni oblak« (*nubes coelica*), »svetli oblak« (*nubes luminosa*), »dežni (deževni) oblak« (*nubes pluvialis, nubes pluviosa*), »oblak, ki rosi med« (*nubes rorans mella*), »oblačni steber« (*columna nubes*) idr.

– **Pridi, da boš kronana:** lat. *Veni coronaberis*. V standardnem slovenskem prevodu *Svetega pisma* je ta del izpuščen; v starejših prevodih, ki temeljijo na *Vulgati*, ga

637 Gl. MARRACCI 1710, pp. 229–233; BOURASSÉ 1866, coll. 1192–1198 (*flos*); MARRACCI 1710, pp. 336–339; BOURASSÉ 1866, coll. 1342–1348 (*lilium*); MARRACCI 1710, p. 603; BOURASSÉ 1866, col. 229 (*rosarium*).

638 MENZEL 1856, II, pp. 550–551 (Weiss); RED.–SCHNELL 1970.

najdemo. Gl. Vp 4,8: *veni de Libano sponsa veni de Libano veni coronaberis de capite Amanae de vertice Sanir et Hermon de cubilibus leonum de montibus pardorum*, »Pridi z Libanona, nevesta, / pridi z Libanona, pridi; / spusti se / z vrha Amáne, / z vrha Senírja in Hermona, / iz levjih votlin, / z gorá panterjev!« Je tudi del slavilne pesnitve v devetdnevnicu pred praznikom Marijinega brezmadežnega spočetja. Odlomek iz *Visoke pesmi* je simbolični namig na praznovanje kronanja svetogorske Marijine podobe.

– **Duh:** lat. *Sanctus ardor* (*Ardor*), drugi, redkeje uporabljeni izraz za Svetega Duha (*Sanctus Spiritus*).

EMBLEM XXV.

Simbolika: a) orel, b) dvoglavi orel, c) seraf(i), serafski red, č) gora, d) krona

a) orel: Za simboliko orla gl. pojasnilo k emblemu VII. pod »počiva orel«.

b) dvoglavi orel: Za simboliko orla gl. pojasnilo k emblemu VII. pod »počiva orel«.

c) serafskega reda: gl. § I, pogl. II. pod »serafskemu redu«; za simboliko angelov in serafov gl. pojasnilo k emblemu VIII. pod »angel«. Na ohranjenem prerisu upodobitve emblema XXV, ohranjenem v *Breviariju*, ki ga hrani knjižnica frančiškanskega samostana na Kostanjevici pri Novi Gorici,⁶³⁹ lahko vidimo, da gre za prekržani roki Kristusa in sv. Frančiška, s stigmama kot znamenjema žebļjev, sredi med njima pa je križ.

č) neke gore: Za simboliko gorá gl. pojasnilo k emblemu VII. pod »zelo visoko goro«.

d) krona: Za simboliko krone gl. pojasnilo k emblemu I. pod »venec/krona«.

– **prevzvišeni avstrijski dvor:** L. 1717, ko je bilo kronanje svetogorske Marijine podobe, je Svetemu rimskemu cesarstvu vladal Karel VI., ki je bil kot Karel III. obenem tudi nadvojvoda Avstrije (gl. § II, pogl. III.).

– **to Sveto goro in kraj s pobožno radodarnostjo zaupal v oskrbo manjšim bratom svetega Frančiška:** Sveto goro in oskrbo božje poti je frančiškanom, ki so iz Bosne pribežali pred Turki, v oskrbo zaupal avstrijski nadvojvoda Karel II. Avstrijski oz. Habsburški (1540–1590) l. 1565. Gl. § II, pogl. III. in XII.

639 ASFP, BREVIARIUM 1776, fol. 220a.

– **Odleti negiben:** lat. *Evolat immobilis*. Moto »Odleti negiben« je oksimoron, tj. duhoviti nesmisel. Skozi prisodobno dvoglavega orla (ta simbolizira vladarje iz dinastije Habsburžanov), ki se umika, a vendar ostaja na mestu, pove, da so se vladarji Avstrije sicer umaknili s Svete gore ter lastništvo in upravo zaupali frančiškonom, da pa jih še vedno podpirajo. O tem, kako je bila Sveta gora zaupana v oskrbo frančiškonom, o gradnji samostana in hospica ter o podeljenih privilegijih, pravicah, ugodnostih in beneficijih piše tudi Fajdiga.⁶⁴⁰

EMBLEM XXVI.

Simbolika: a) gora, b) oblak, c) Sonce (pravičnosti)

a) zelo visoka gora: Za simboliko gorá gl. pojasnilo k emblemu VII. pod »zelo visoko goro«.

Gore imajo že v *Svetem pismu* globok verski pomen, saj veljajo za povezavo med nebom in zemljo. Boga so prvotno častili na gorah, med katerimi v Stari zavezi posebej izstopajo Horeb, Sinaj in Sion. Tudi v Novi zavezi so gore kraji prav posebnega pomena: Jezus izbere apostole na gori, na gori doživi spremenjenje, na gori ima govor itd.

Simbolični pomen gore kot predpodobe in simbola Marije je zelo raznolik; Marija je: »gora« (*mons*), »najvišja gora izmed gorá« (*mons altissimus montium*), »gora blagoslova« (*mons benedictionis*), »bleščeče bela gora« (*mons candidus*), »gora zdrobitve hudiča v prah« (*mons comminutionis diaboli*), »Danijelova gora« (*mons Danielis*), »prejasna gora Boga« (*mons Dei clarissimus*), »vidna gora Boga« (*mons Dei manifestus*), »Bogu posvečena gora« (*mons Dei Sacratu*), »živa sveta gora Boga« (*mons Dei sanctus animatus*), »gora Boga« (*mons Dei*), »za hudiča grozljiva gora« (*mons Diabolo terribilis*), »gora božjega bivališča« (*mons divinae habitationis*), »božanska gora« (*mons divinus*), »Gospodova gora« (*mons Domini*), »gora Gospodovega domovanja« (*mons Domus Domini*), »plodovita gora« (*mons frugifer*), »gora rodu Judov« (*mons generis Judaeorum*), »presvetla gora« (*mons illustrissimus*), »gora na vrhu gorá« (*mons in vertice montium*), »gora nedotaknjene kamna« (*mons intacti lapidis*), »umljiva gora« (*mons intelligibilis*), »velika gora« (*mons magnus*), »gora usmiljenja« (*mons misericordiarum*), »gôra gorá« (*mons montium*), »gora mire« (*mons myrrhae*), »Oljska gora« (*Mons oliveti*), »temna in gosta gora« (*mons opacus et densus*), »nadvse bogata gora« (*mons opulentissimus*), »prva gora« (*mons primus*), »gora, ki se vidi od daleč« (*mons qui a longe videtur*), »gora posvetitve Boga« (*mons sanctificationis Dei*), »sveta gora« (*mons sanctus*), »duhovna gora« (*mons spiritualis*), »vzvišena gora« (*mons sublimis*), »prevzvišena gora« (*mons sublimissimus*), »gora Sinaj« (*mons Synai*), »gora Sion« (*mons Syon*), »senčnata gora« (*mons umbratus*), »senčna gora« (*mons umbrosus*), »deviška gora«

640 ASFR, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, fol. 611–649.

(*mons virginalis, virgineus*) ipd., pogoste pa so tudi bolj zapletene, še bolj slikovite in obsežnejše podobe, kot na primer: »presvetla gora, bleščeča se od sijajev devištva« (*mons lucidissimis Virginitatis splendoribus coruscans*), »gora nepremakljive krščanske vere« (*mons incommovibilis Christianae fidei*), »gora, s katere je bil brez rok odklesan kamen« (*mons de quo abscissus est lapis sine manibus*), »gora, od koder je bil brez rok odklesan vogelni kamen« (*mons unde lapis angularis abscissus est sine manibus*) ipd.⁶⁴¹

Med pisci, ki so posegli po predpodobi gore v povezavi z Marijo, so sv. Dionizij Aleksandrijski (pred 200–264), sv. Atanazij (ok. 300–373), sv. Epifanij s Salamine (ok. 315–403), sv. Hieronim (348/349–420), sv. Janez Zlatousti (Krizostom; 344/349–407), sv. Andrej Kretski (ok. 650–ok. 740), sv. Anastazij Sinajski (ok. 630–po 700), Gregor Veliki (ok. 540–604), Ildefonz iz Toleda (ok. 607–667), German I. iz Konstantinopla (650/660–po 730), Kozma Jeruzalemski (po 675–751), Janez Damaščan (ok. 675–ok. 750), Jožef Himnograf (ok. 816–886), Fotij I. (810/820–893), Honorij Autunski (ok. 1080–1150/1151), Rihard Svetolovrenški († po 1254), Anton Padovanski (1195–1231), Bonaventura (1221–1274), Jakob iz Varazza (Jacobus de Voragine; 1228/1229–1298), Arnošt iz Pardubic (Ernestus Pragensis, Ernst von Pardubiz; 1297/1300–1364), Bernardin Sienski (1380–1444), Dionizij Kartuzijan (1402/1403–1471), Bernardino (de) Busti (1450–1513) idr.

b) nad oblake: Za simboliko oblakov gl. pojasnilo k emblemu VII. pod »v oblake«.

– **Kar je bližje, [prejema] bolj:** Moto lahko razumemo v dobesednem in v prenesenem pomenu; kakor je visoka gora, ki se dviga nad druge gore, bolj deležna Sončevih žarkov, tako je Marija, ki se dviga nad vse ljudi in vsa druga živa bitja, v večji meri deležna božje milosti in bližine.

– **Višja od vseh si ... močnejše prejemaš ... si vrline ti vzor:** V distih je zajeta alegorija; gora je posebljena in pisec jo neposredno nagovarja.

c) Sonce pravičnosti: prim. Mal 3,20: »Vam pa, ki se bojite mojega imena, vzide sonce pravičnosti in ozdravljenje bo v njegovih perutih.« Sonce pravičnosti je podoba Kristusa, ki je obenem, kot navaja evangelist Janez (8,12), tudi »luč sveta«.

Pisec, ki je uporabil to predpodobo, je Dionizij Kartuzijan (tudi Dionizij iz Rijkla, Dionizij iz Chartreusea; 1402/1403–1471), ki je bil rojen v mestu Rijkl (zdaj v belgijski provinci Limburg) v plemiški družini. Po študiju v Kölnu, kjer je promoviral na artistski fakulteti, je vstopil v kartuzijanski red. Bil je izjemno zagrizen studioz in plodovit pisec z enciklopedičnim znanjem; l. 1440 je dobil nekajletno prepoved pisanja in kartuzijanski generalni kapitelj ga je l. 1446 cenzuriral. Pisal je komentarje h knjigam *Svetega pisma*, *Sentencam* Petra Lombarda, Boetijevi *Tolažbi*

⁶⁴¹ MARRACCI 1710, pp. 427–435; BOURASSÉ 1866, coll. 1474–1387.

filozofije in vsem spisom Psevdo-Dionizija oz. Dionizija Areopagita, teološke razprave, filozofske razprave, asketske spise, pridige, homilije, moralne razprave, spise proti islamu in osmanskim Turkom, bogata pa je bila tudi njegova korespondenca. Ena osrednjih tem njegovih del je bila kontemplacija; mistična kontemplacija je bila zanj najvišja oblika modrosti. Navduševal se je nad Aristotelom in Tomažem Akvinskim, sv. Avguštinom in sv. Bonaventuro ter številnimi drugimi asketskimi in filozofskimi pisci od cerkvenih očetov do sholastikov. Zaradi svojih spisov in asketskega načina življenja je dobil vzdevek *Doctor Ecstaticus*. Umrli je l. 1471 po dvoletnih hudih bolezenskih težavah.⁶⁴²

Dionizij Kartuzijan je predpodobo Marije kot Sonca pravičnosti uporabil v prvi knjigi dela *De praeconio et dignitate Beatae Virginis Mariae* (*O razglasitvi in dostojanstvu Blažene Device Marije*; delo obsega štiri knjige),⁶⁴³ in sicer v 25. paragrafu z naslovom *Quod post Deum in universitate rerum nil sit Maria amabilius, nil praestantius, imo omnibus dignior sit plusque veneranda* (*O tem, da v vesoljnosti stvari ni ničesar bolj priljubljenega od Marije, ničesar odličnejšega, še več, da je celo od vseh vrednejša in da jo je treba bolj častiti*), kjer navaja: *Denique pulchra es ut luna, quoniam veri Solis pulchritudini pulchritudo tua simillima est. Tu quoque electa ut sol: Sol (inquam) justitiae ...*, »Končno si lepa kot luna, kajti tvoja lepota je najbolj podobna lepoti pravega Sonca. Ti si tudi izbrana kot sonce: Sonce pravičnost, pravim ...«⁶⁴⁴

Za simboliko Sonca gl. pojasnilo k emblemu XXX. pod »Sonce«.

EMBLEM XXVII.

Simbolika: a) drevo, b) jesen, c) kača, č) duhovi podzemlja, d) peklenski zmaj, e) gad, f) bazilisk, g) zmaj, h) drevo življenja

a) drevo: Metaforika drevesa je bogata in razširjena.⁶⁴⁵ Drevesa so simbol nenehno razvijajočega se življenja, nastajanja in minevanja, življenja in smrti oz. umiranja (odvisno od tega, ali je zdravo in čvrsto ali uvelo in zakrnelo) ter ponovnega rojstva, nesmrtnosti, pa tudi kozmične povezanosti, ker ima drevo korenine v zemlji, njegova

642 STOELN 1954; STOELN 1964; WASSERMANN 1996; EMERY 2003; LAGERLUND 2020, pp. 434–439.

643 MARRACCI 1710, p. 638; BOURASSÉ 1862, col. 282; DIONYSIUS CARTHUSIANUS 1908, pp. 477–574 (*De praeconio et dignitate Beatae Virginis Mariae*).

644 DIONYSIUS CARTHUSIANUS 1908, pp. 495–496. Gl. tudi MARY OF THE CROSS 2021.

645 MENZEL 1854–1856, I, pp. 113–120 (Baum); KREUSER 1868, pp. 34–35 (Baum); RAGG 1935; ERDMANN–SCHMIDTKE IDR. 1954; HELLER 1962, pp. 36–37; FORSTNER 1967, pp. 159–165 (Bäume); FLEMMING 1968; LURKER 1971; URECH 1974, pp. 28–29 (Baum); GALLING 1977, pp. 13, 32–34, 263, 300, 308, 362 (Baum- und Gartenkultur; Baum, sakraler); LURKER 1978, pp. 39–42; BADURINA 1979, p. 543 (Stablo); GRABNER-HAIDER–KRAŠOVEC 1984, p. 253; JACOB–JACOB 1992; KEEL 1997, pp. 186–189 (Tree, Fountain and Light); KEEL 1998; NIELSEN–RINGGREN–FABRY 2001; GIOVINO 2007; SEIBERT 2007, pp. 52–54 (Baum); KRETSCHMER 2008, pp. 49–50 (Baum); HENKEL–SCHÖNE 2013, pp. 39–42; BUTZER–JACOB 2021, pp. 62–63 (Baum); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 161–168 (drevo).

krošnja pa se dotika neba. Drevo je simbol sveta, narave, človeka kot posameznika in človeka kot dela skupnosti; za njegovo simboliko so pomembni trdnost njegovega debla, zakoreninjenost in razraščanost korenin v tleh, pokončnost, razvejanost ter rodovitnost.

V antiki je bilo simbol rodovitnosti; Plinij Starejši navaja, da so bila drevesa prva svetišča za ljudi (*Naravoslovje* 12,2: *Haec fuere numinum templa, priscoque ritu simplicia rura etiam nunc deo praecellentem arborem dicant*). Bogovom so bile posvečene različne drevesne vrste: Zevsu (Jupitru) hrast, Apolonu lovor, Ateni (Minervi) oljka, Afroditi (Veneri) mirta, Heraklu (Herkulu) topol itd.

V svetopisemskem okolju sta v rajju posebej izstopali dve drevesi: drevo življenja in drevo spoznanja: »Gospod Bog je dal, da je iz zemlje pognalo vsakovrstno drevje, prijetno za pogled in dobro za jed, tudi drevo življenja v sredi vrta in drevo spoznanja dobrega in hudega« (1 Mz 2,9). Drevo je lahko tudi podoba vznesenosti, celo prevzetnosti (Iz 2,13: »nad vse libanonske cedre, / visoke in mogočne«), pa tudi dolgoživosti (Iz 65,22: »... kajti kakor so dnevi drevesa, bodo dnevi mojega ljudstva, / moji izvoljenci bodo uživali delo svojih rok.«) in obnove (Job 14,7: »Kajti za drevo je upanje: / če ga kdo poseka, spet požene, / njegov poganjek ne odneha.«). Prerok Ezekiel sliši božje besede: »Jaz sam bom vzel vršič / visoke cedre / in ga potaknil / od njegovih vrhnjih mladik / bom odtrgal nežno vejico / in jo zasadil / na visoko in vzvišeno goro. / Na Izraelov gorski vrh / jo bom zasadil, / pognala bo veje in obrodila sad, / postala bo veličastna cedra« (Ezk 17,22–23). Tako je drevo postalo simbol Izraelcev, ki naj bi jih Bog »posadil« na njihovo zemljo; to idejo oz. podobo so povzeli in obudili tudi cerkveni očetje, ki so jo prenesli na Cerkev.

V srednjem veku je drevo simboliziralo moč rasti, ki jo Bog daje naravi; večkrat simbolizira Kristusa, pa tudi človeka v njegovi naravni rasti. Rajsko drevo spoznanja dobrega in slabega je bilo pogosto prikazano kot jablana, ker sta besedi za »jabolko« in za »zlo« enaki (lat. *malum*). Iz enega od rajskih dreves (drevesa spoznanja ali drevesa življenja) naj bi bil po legendi pozneje izdelan Kristusov križ. Kot rodovno deblo z Jesejevo korenino kaže drevo vrsto Kristusovih prednikov. Drevo s pticami je lahko simbol teološke kreposti/vrline ljubezni (*caritas*), nasprotno pa nerodovitno posušeno drevo velja za simbol grešnika ali pa namiguje na umiranje in smrt.

Drevo je tudi pogost atribut različnih svetnikov in svetnic. Cvetoče deblo je znamenje sv. Zenobija iz Firenc (337–424); votlo drevo je atribut sv. Bava iz Genta († 655) in sv. Edigne iz Pucha (11. stoletje, ok. 1055–1109); privezani na drevesu so upodobljeni sv. Alena iz Foresta (tudi iz Dilbeeka ali iz Bruslja; 620–640) sv. Ernest (ok. 1119–1148), sv. Kastul (3. stoletje), sv. Sebastijan († ok. 288) in sv. Afra Augsburgska († 304). Celó deblo, včasih palmo, kot palico uporablja sv. Krištof (3. stoletje); na laseh visečega z drevesa prikazujejo Absaloma, sina kralja Davida (gl. 2 Sam 18,9–15), povezano pa je še s številnimi drugimi svetniki: sv. Salvatorjem iz Horte, sv. Korono, sv. Gerlachom, sv. Teodulo itd.⁶⁴⁶

646 MALORTIE 1843, pp. 9–11; PFLIEDERER 1898, pp. 11–13; KELLER 1987, p. 600.

b) jesenovega drevesa ... bili na varnem ... noben strupeni dih in smrtonosni pik kač: V *Svetem pismu* se jêsen ne omenja. Simbolika jesena kot varovala pred kačami ne izhaja iz krščanske ali judovske tradicije, ampak iz izročila poganske antike. Prvi, ki je opisal jêsen in njegove liste kot naravno zaščito pred kačami, je bil rimski enciklopedist Plinij Starejši (34 ali 24–79 po Kr.), ki v svojem *Naravoslovju* (16, 62–64) navaja naslednje: »Narava je namreč ustvarila ostala drevesa zaradi lesa, posebej veliko pa jesena. Ta je visok in vitek, sam ima pernate liste, zelo pa je zaslovel zaradi Homerjeve hvale in zaradi Ahilove sulice. Njegov les je vsestransko uporaben; jêsen, ki raste na gori Ida v Troadi, je tako zelo podoben cedri, da se kupci, če ima odstranjeno lubje, zmotijo. Grki so ločevali dve vrsti: dolgo brez grč in drugo kratko, tršo in temnejšo z listi, podobnimi lovorjevim. V Makedoniji jesen, ki je najširši in najbolj upogljiv, imenujejo bumelija. Drugi so jih razdelili po rastišču, in sicer naj bi bil ta, ki raste na ravninskem območju, nakodran, v gorah rastoči pa gostolisten. Po navedbah Grkov je njihovo listje za vprežno živino smrtno, drugim prežvekovalcem pa ne škoduje; v Italiji tudi vprežni živini ne škoduje. Proti kačjim pikom pa: če se <iz listov> iztisne sok in se ga popije ali se liste da na ugrizno rano, ga ni sredstva, ki bi enako pomagalo; učinkovanje <jesena> je tako močno, da se kača ne dotakne niti jutranjih senc tega drevesa niti večernih, ko so najdaljše, še več, zbeži daleč stran od njega. Iz izkušnje navajam: če ogenj in kačo obdamo z jesenovimi listi, kača raje zbeži v ogenj kot v jesenovo listje. Narava je res čudovito dobrodelna, da jêsen cveti, preden se kače pojavijo, in odvrže liste, preden se skrijejo.« Gl. tudi *Naravoslovje* 24, 28.⁶⁴⁷

Zaradi Plinija ter odmevnosti in razširjenosti njegovega *Naravoslovja* se je to prepričanje ohranilo vse do novega veka. Poglejmo nekaj primerov piscev iz 16. in 17. stoletja. Italijanski naravoslovec (botanik in entomolog) Ulisse Aldrovandi (1522–1605) je v svojem delu o plazilcih z naslovom *Serpentum, et Draconum historiae libri duo (Nauk o kačah in zmajih v dveh knjigah)*, ki ga je 34 let po njegovi smrti izdal njegov učenec Bartolomeo Ambrosini (1588–1657) zapisal, da je znana antipatija med kačami in jesenom (*antipathia inter serpentes et fraxinum*); nedvomno se je opiral na Plinija, saj ga deloma citira.⁶⁴⁸

Italijanski škof Paolo Aresi (1574–1644) je v svojem delu *Sacrorum Phrenoschematum liber (Knjiga svetih simbolov ali Knjiga svetih prispodob)* v enem od razmišljanj, posvečenem sv. Hilariju, razpravljal tudi o jesenu in njegovem učinkovanju na kače (pri tem se je oprl na Plinija).⁶⁴⁹ Antoine le Grand (1629–1699), sicer filozof in pisec del s področja teologije, filozofije in naravoslovja, v svojem *Prirodopisu* navaja, da kače bežijo pred jesenovimi sencami (... *sic serpens fraxineas umbras fugit* ...), da jim škoduje in jih odganja (*Fraxinus serpentibus est inimica, illôsque procul abigit*), kar razlaga s tem, da naj bi iz jesena izhajala neka izparina, ki jim trga vlakna in jim

647 Prevod M. H. Gl. tudi LENZ 1859, pp. 509–511.

648 ALDROVANDI 1640, pp. 97, 402.

649 ARESI 1702, pp. 97–104 (*Fraxinus. Phrenoschema IX. De S. Hilario episcopo.*), zlasti 98–99.

zelo škoduje (*halitus è fraxino erumpens, qui in serpentibus fibrarum plexum lacerat et pessimè afficit*).⁶⁵⁰ Simbolika emblema je torej dvojna: Marija nastopa kot jêsen, ki varuje pred kačami, v katerih je simbolno zajeto vse slabo in zlo.

c) **kač:** Za simboliko kač gl. pojasnilo k emblemu V. pod »kača«.⁶⁵¹

– **pod neizrekljivo zaščito Marije:** Vloga Marije kot zaščitnice je ena osrednjih, zato najdemo tudi številne simbolne izraze zanjo. Tukaj je uporabljen latinski izraz *tutela*, kar pomeni »zaščita« (tudi »varstvo«). Marija je: »naša zaščita« (*tutela nostra*), »zaščita mož enako kot tudi žena« (*tutela virorum pariter atque mulierum*), »zaščita svobode« (*tutela libertatis*), »nepremagljiva zaščita v preizkušnjah« (*tutela insuperabilis in tentationibus*), »zaščita vsega sveta« (*tutela totius mundi*), »zaščita naše duše« (*tutela animae nostrae*), »najmočnejša zaščita« (*tutela fortissima*), »zaščita svojih služabnikov« (*tutela servorum suorum*), »zaščita vsega našega življenja« (*tutela universae vitae nostrae*), »zaščita vernikov« (*tutela fidelium*), »zaščita duš« (*tutela animarum*), »urna zaščita, ki daje svojo pomoč« (*tutela velox suum auxilium dans*), »zaščita nam, ki smo ostali brez sleherne pomoči« (*tutela nobis omni auxilio denudatis*), »zaščita blaženim« (*tutela beatis*), »zaščita zatiranih« (*tutela oppressorum*), »javna zaščita revežev« (*tutela publica miserorum*) idr.

Drugi izrazi, ki simbolno nakazujejo Marijino zaščitniško vlogo, so na primer še:

- *patrona*, »zavetnica« (»zaščitnica«, »zastopnica«, »varuhinja«): »nepremagljiva zavetnica sveta« (*patrona mundi invicta*), »zavetnica kristjanov« (*patrona Christianorum*), »sladka zavetnica« (*patrona dulcis*), »trdna in nepremična zavetnica« (*patrona firma ac immobilis*), »slave polna zavetnica grešnikov« (*patrona gloriosa peccatorum*), »zavetnica krščanske črede« (*patrona gregis Christiani*), »brezmadežna zavetnica« (*patrona immaculata*), »zavetnica v nevarnostih« (*patrona in periculis*), »zavetnica brez madeža« (*patrona labe carens*), »zavetnica ubogega grešnika« (*patrona miseri peccatoris*), »preblaga zavetnica človeškega rodu« (*patrona mitissima generis humani*), »naša zavetnica« (*patrona nostra*), »zavetnica

650 LE GRAND 1702, pp. 93, 298.

651 MENZEL 1854–1856, II, pp. 325–332 (Schlange); KREUSER 1868, pp. 255–258 (Schlange); HEUSER 1886; KELLER 1909, 1913, II, pp. 284–305; KÜSTER 1913; LEISEGANG 1939; PHYSIOLOGUS–CARMODY 1941, De serpente; FELIKS 1962, pp. 103–107 (različne vrste kač); HELLER 1962, p. 167 (Schlange); FELIKS 1962, pp. 103–107 (različne vrste kač); HENRY 1966; FORSTNER 1967, pp. 314–318 (Schlange und Drache); WEHRHAHN–STAUCH 1968b; KEMP 1972; URECH 1974, pp. 214–216 (Schlange); BIETENHARD 1975; LURKER 1978, pp. 268–270; BADURINA 1979, pp. 133 (Aspis), 592 (zmija); EGLI 1982; DE CHAPEAUROUGE 1984, pp. 84–85 (Schlange); FORSTNER 1986, p. 288 (Schlange und Drache); FIRMAGE 1992 (Zoology (Fauna)); SCHARBERT 1994; SCHMIDT–SCHMIDT 1995a, pp. 100–108; FABRY 1998; SCHENDA 1998, pp. 307–314 (Schlange); HÜNEMÖRDER–JÁSZAI 1999; VAN DER TOORN–BECKING–VAN DER HORST 1999, *passim*; HUTTER–BRANDSCHEIDT–STORK 2000; NIEHR 2006; SEIBERT 2007, pp. 51–52 (Basilisk und Aspis), 277–278 (Schlange); FREY–ANTHES 2008b; KRETSCHMER 2008, pp. 366–371 (Schlange); KOENEN 2009, 2021; OGDEN 2013a; OGDEN 2013b; KEARNS 2016 (Snakes); BUTZER–JACOB 2021, pp. 548–550 (Schlange); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 296–309 (kača).

vseh krivično zatiranih« (*patrona omnium inique oppressorum*), »zavetnica vseh« (*patrona omnium*), »zavetnica grešnikov« (*patrona peccatorum*), »zavetnica vernega ljudstva« (*patrona populi fidelis*), »nemudna zavetnica v stiskah« (*patrona prompta in tribulationibus*), »preudarna zavetnica« (*patrona sapiens*), »najvišja zavetnica« (*patrona summa*), »edina zavetnica tistih, ki se zatekajo pod njen plašč« (*patrona unica sum pallium suum confugientium*), »zavetnica našega življenja« (*patrona vitae nostrae*) ...;

- *patronatrix*, »varuhinja«: »stalna varuhinja teh, ji jo častijo« (*patronatrix perpetua eorum, qui illam honorant*), »varuhinja vedno zvestih« (*patronatrix semper fidelium*), »nenehna varuhinja zemljanov« (*patronatrix continua terrigenarum*) ...;
- *patrocinium*, »zavetništvo« (tudi »varstvo«, »varuštvo«, »zaščita«, »zaščitništvo«): »zavetništvo naših duš« (*patrocinium animarum nostrarum*), »skupno zavetništvo vseh« (*patrocinium commune omnium*), »božansko zavetništvo« (*patrocinium divinum*), »zavetništvo vseh, ki jo slavijo« (*patrocinium eorum, qui eam laudant*), »zavetništvo vernih« (*patrocinium fidelium*), »močno zavetništvo« (*patrocinium forte*), »zavetništvo človeškega rodu« (*patrocinium generis hominum*), »zavetništvo sveta« (*patrocinium mundi*), »naše zavetništvo« (*patrocinium nostrum*), »zavetništvo vseh kristjanov« (*patrocinium omnium Christianorum*), »zavetništvo grešnikov« (*patrocinium peccatorum*), »nadvse močno zavetništvo« (*patrocinium validissimum*), »resnično zavetništvo« (*patrocinium verum*) ...;
- *praesidiaria*, »zavetnica« (tudi »varuhinja«, »zaščitnica«): »zavetnica revnih« (*praesidiaria pauperum*);
- *praesidium*, »zavetje« (tudi »zatočišče«, »varstvo«, »zaščita«): »zavetje naših duš« (*praesidium animarum nostrarum*), »zavetje nemočnih« (*praesidium debilium*), »sladko zavetje« (*praesidium dulce*), »zavetje vseh vernih« (*praesidium fidelium universorum*), »nadvse trdno zavetje« (*praesidium firmissimum*), »močno zavetje kristjanov« (*praesidium firmum Christianorum*), »zavetje človeškega rodu« (*praesidium generis humani*), »nepretreseno zavetje« (*praesidium inconcussum*), »neosvojljivo zavetje kristjanov« (*praesidium inexpugnabile Christianorum*), »zavetje naše usmiljenja vredne duše« (*praesidium miserabilis anima nostrae*), »zavetje krščanske množice« (*praesidium multitudinis Christianae*), »zavetje sveta« (*praesidium mundi*), »naše zavetje« (*praesidium nostrum*), »zavetje grešnikov« (*praesidium peccatorum*), »zavetje svojih služabnikov« (*praesidium servorum tuorum*), »trdno zavetje v preizkušnjah« (*praesidium stabile in tentationibus*), »enkratno zavetje zemlje« (*praesidium terrae singulare*), »zavetje vsega našega življenja« (*praesidium totius vitae nostrae*), »varno zavetje« (*praesidium tutum*), »zavetje, ki od vseh strani odganja sovražnike« (*praesidium undequaque hostes repellens*), »nadvse budno zavetje« (*praesidium vigilantissimum*), »neosvojljivo zavetje vernikov« (*praesidium inexpugnabile fidelium*) ...;
- *protectio*, »zaščita« (tudi »obramba«): »zaščita duš« (*protectio animarum*), »čista zaščita teh, ki hvalijo Boga« (*protectio casta laudantium Deum*), »božanska

zaščita« (*protectio divina*), »zaščita vernih« (*protectio fidelium*), »zaščita človeškega rodu« (*protectio generis hominum*), »zaščita sveta« (*protectio mundi*), »naša zaščita« (*protectio nostra*), »zaščita vseh« (*protectio omnium*), »zaščita revnih« (*protectio pauperum*), »zaščita teh, ki so v nevarnosti« (*protectio periclitantium*), »zaščita svojih služabnikov« (*protectio servorum tuorum*), »zaščita, ki obdaja ves svet« (*protectio totum mundum continens*), »zaščita našega življenja« (*protectio vitae nostrae*) ...;

- *protectrix*, »zaščitnica«: »nadvse pobožna zaščitnica menihov« (*protectrix piissima Monachorum*), »zaščitnica naših duš« (*protectrix animarum nostrarum*), »zaščitnica hiše celotne Cerkve« (*protectrix domus totius Ecclesiae*), »goreča zaščitnica« (*protectrix fervens*), »zaščitnica ljudi« (*protectrix hominum*), »naša zaščitnica« (*protectrix nostra*), »zaščitnica grešnikov« (*protectrix peccatorum*), »zaščitnica svojih služabnikov« (*protectrix servorum tuorum*), »zaščitnica celotne Cerkve« (*protectrix totius Ecclesiae*), »močna zaščitnica« (*protectrix valida*), »nadvse budna zaščitnica« (*protectrix vigilantissima*), »zaščitnica našega življenja« (*protectrix vitae nostrae*) ...;
- *tutamen*, »varstvo« (tudi »varovalo«): »nezlomljeno varstvo« (*tutamen infractum*) ...;
- *tutamentum*, »varovalo« (tudi »branilo«, »varstvo«): »varovalo vsega sveta, ki ima v rokah odrešitev« (*tutamentum totius mundi salutem tenens*) ...;
- *tutelar*, »varuhinja« (tudi »zaščitnica«): »varuhinja v preizkušnjah« (*tutelar in tentationibus*) ...;
- *tutrix*, »varovalka«: »varovalka krščanskega ljudstva« (*tutrix Christiani populi*), »varovalka kristjanov« (*tutrix Christianorum*), »varovalka ponižnih« (*tutrix humilium*), »največja varovalka« (*tutrix maxima*), »preblaga varovalka« (*tutrix mitissima*), »varovalka grešnikov« (*tutrix peccatorum*), »varovalka, ki ne zamuja« (*tutrix sine mora*) ...⁶⁵²

č) **zlih duhov podzemlja**: lat. *Averni furiae*. Pisec uporabi zanimivo besedno zvezo, v kateri združi dva povsem poganska motiva:

- a) *Avern* ali *Avernsko jezero* (lat. *lacus Avernus*) je antično ime za vulkansko jezero v Kampaniji, zdaj Lago d'Averno. Jezero je del tako imenovanih Flegrajskih poljan (»Goreče poljane«; iz gr. φλέγω /*phlégol*, »gorim«), večinoma vulkanskega obalnega območja v severni Kampaniji severno od Puteolov, s številnimi kraterji in žvepleniimi izparinami. Flegrajske poljane so sicer del vulkanskega sistema in kaldera ogromnega vulkana, *Avernsko jezero*, ki je zelo globoko in ima premer 3,2 km, pa je nastalo v samem kraterju. Ime *Avernus* je prevzeto iz grškega poimenovanja Ἄορνος /*Áornos*/, kar pomeni »kraj, kjer ni ptic«, saj je v antični tradiciji veljalo, da vse ptice, ki preletijo ta kraj, zaradi zadušljivih hlapov poginejo. V antiki so zaradi vulkanske aktivnosti tega območja menili, da je tu vhod

652 Gl. navedene izraze v MARRACCI 1710, BOURASSÉ 1862 in BOURASSÉ 1866.

v podzemlje in da sta tu v podzemlje vstopila tudi Odisej (gl. Strabon 5, 4, 5) in Enej (Vergilij, *Eneida* 3, 442; 6, 126; Ovidij, *Metamorfoze* 14, 101 in nasl.). Rimljani so Avernsko jezero imenovali tudi *Ianua Ditis*, »Vrata Dita«, tj. vrata do Plutona, boga podzemlja. Območje je bilo v antiki tudi versko bogato: tukaj je bilo preročišče in majhno svetišče boga Averna, na obali jezera so bili votlina antične prerokinje kumajske Sibile, pa tudi Apolonovo in Jupitrovo svetišče. Beseda *Avernus* je že v antiki postala sinonim za podzemlje, v krščanstvu pa je postala eden od sinonimov za pekel.⁶⁵³

- b) Furije (lat. *Furiae*) so rimska različica Erinij, tri boginje maščevanja in po prepričanju Rimljanov kaznovalke tistih, ki so prekršili zakone ali dogovore, morilcev ipd. Predstavljali so si jih kot grozeče podobe s kačami namesto las, s krili, baklami in biči, narejenimi iz kač, bruhajoče ogenj in s krvavimi oblačili.⁶⁵⁴

d) pekleneskega zmaja: lat. *infernalis draco*. *Draco* lahko v latinščini pomeni tudi »kača«. Prim. Raz 12, 3: *et visum est aliud signum in caelo et ecce draco magnus rufus habens capita septem et cornua decem et in capitibus suis septem diademata*, »Nato se je na nebu prikazalo drugo znamenje: glej, velik zmaj, rdeč kot ogenj, ki je imel sedem glav in deset rogov, na njegovih glavah pa je bilo sedem diademov.«

– **Tukaj <smo> varni:** lat. *Hic tuti*. Eliptični stavek; dopolniti ga je treba s pomožnim glagolom: »smo« ali »ste«. Prim. tudi emblem, na katerem je upodobljena štokljja, ki gnezdi na cerkvenem zvoniku, z motom *HIC TUTIOR*, »Tukaj [sem] varnejša«. ⁶⁵⁵

e) Gad: lat. *aspis*. V standardnem prevodu *Svetega pisma* je latinski izraz *aspis* dosledno prevajan kot »gad«; 5 Mz 32,33: *fel draconum vinum eorum et venenum aspidum insanabile*, »... strup zmajev je njihovo vino in okruten strup gadov«; Jb 20,14: *panis eius in utero illius vertetur in fel aspidum intrinsecus*, »Jed pa se mu v notranjosti spreminja, postaja gadji strup v njegovem telesu.«; Jb 20,16: *caput aspidum suget occidet eum lingua viperae*, »Gadji strup sesa, umori ga kačji jezik.«; Ps 58(57),5: *furor illis secundum similitudinem serpentis sicut aspidis surdae et obturantis aures suas*, »Strup imajo, ki je podoben kačjemu strupu, so kakor gluhi gad, ki si maši ušesa.«; PsG 91(90),13: *super aspidem et basiliscum ambulabis (PsH calcabis) et conculcabis leonem et draconem*, »Čez leva in gada boš stopal, poteptal boš mladega leva in morsko pošast«; Ps 139,4: *acuerunt linguam suam sicut serpentis venenum aspidum sub labiis eorum diapsalma (PsH exacuerunt linguam suam quasi serpens venenum aspidis sub labiis eorum semper)*, »Svoje jezike brusijo kakor kača, gadji strup je pod njihovimi

653 BELOCH 1890, pp. 168–172; PETERSON 1919; FREDERIKSEN 1984; AMALFITANO–CAMODECA–MEDRI 1990; STÄRK 1995; MANSER–PICKERING 2003, p. 34; DE VIVO 2006; CERCHIAI 2010; DE VIDO 2015, coll. 1047–1048; OGDEN 2013a, p. 145; OGDEN 2013b, p. 227–228.

654 ROSENBERG 1874; RAPP 1886–1890a; ALTHEIM 1931, pp. 42–44.

655 HENKEL–SCHÖNE 2013, coll. 831–832.

ustnicami.«; Iz 11,8: *et delectabitur infans ab ubere super foramine aspidis*, »Dojenček se bo igral nad gadjjo luknjo ...«; Iz 59,5: *ova aspidum ruperunt et telas araneae texerunt*, »Nesejo gadjja jajca in predejo pajčevino«; Rim 3,13: *venenum aspidum sub labiis eorum*, »... gadjji strup je pod njihovimi ustnicami ...«.

Beseda *aspis* je sicer iz grščine prevzeta tujka; v grščini beseda pomeni »ščit«. Ustaljeni izraz za gada v latinščini je sicer *vipera*. Rimski naravoslovec Plinij Starejši kačo *aspis* večkrat omenja v svojem *Naravoslovju* (8, 85 in nasl.; 10, 208; 11, 163); najbolj pomenljiv odlomek za določitev vrste je *Naravoslovje* 8, 85, kjer navaja, da »vratovi ščitark nabreknejo in da zdravila za njihov pik ni, razen če pičene dele nemudoma amputirajo«. Plinij kačo imenuje *aspis*, »kača ščitarka«, »gad«, vendar je iz opisa razvidno, da gre najverjetneje za egiptovsko kobro (*Naja haje*), imenovano tudi »naočarka« in »aspis« iz rodu naočark (*Naja*) ter družine strupenih gožev (*Elaphidae*), ki jo še dandanes najdemo na številnih območjih v Afriki, pa tudi v Arabiji; doseže lahko do 3 m dolžine, znana pa je po tem, da lahko razširi vratna rebra in zelo poveča svoje zatilje. Opisuje jo tudi Izidor Seviljski (*Etimologije* 12, 4, 12–17), ki predstavi pet različnih vrst te kače.

f) bazilisk: lat. *basiliscus*. Bazilisk je bajeslovni kuščar ali kača, ki ga ni mogoče identificirati ali enačiti s katero od znanih vrst. Poimenovanje izhaja iz grščine; samostalnik βασιλίσκος /*basilískos*/ je pomanjševalnica iz gr. βασιλεύς /*basileús*/, »kralj«, in pomeni »kraljevič«, »mali kralj« oz. »kralj kač«. Latinska poimenovanja zanj so *regulus* (pomanjševalnica iz lat. *rex*, »kralj«), *basiliscus* (prevzeto iz grščine) ali *sibilus* (iz lat. *sibilo*, »sikam«). V hebrejščini za bitje, v *Septuaginti* in *Vulgati* imenovano »bazilisk« ali »regul«, najdemo naslednje izraze:

- a) פתן *paetaen* (vrsta kobre); gl. Ps 91(90),13: »Čez leva in gada boš stopal ...«;
- b) אפעה *'aefah* (strupeni gad ali modras); gl. Iz 59,5: »Nesejo gadjja jajca / in predejo pajčevino, / kdor je od njihovih jajc, umre, / iz tistega, ki se izvali, zleze gad.«;
- c) צפוני *šifóni*; Iz 11,8: »Dojenček se bo igral nad gadjjo luknjo / in odstavljani bo iztezal svojo roko / v modrasjo odprtino.«; Jer 8,17: »Glejte, pošiljam na vas kače strupenjače ...«; Prg 23,32: »Naposled piči kakor kača, / brizgne strup kakor gad.«;
- č) צפע *šafa*; Iz 14,29: »... kajti iz kačje korenine bo pognal modras, / njegov sad pa bo leteči zmaj«.

V legendarnem izročilu gre za kači podobno mitološko bitje (sprva kača ali kuščar, pozneje pol petelin, pol kača ali zmaj), katerega pogled ali dih lahko usmrti človeka; ime naj bi dobilo po beli pegi na glavi, ki je podobna kroni, bilo naj bi izjemno nevarno, saj naj bi ubijalo s svojim pogledom, njegov pepel pa je veljal za zdravilo proti drugim strupenim živalim.

Prve opise baziliska, ki so na meji legendarnega, najdemo že v antiki. Prvič se omenja med nepristnimi Demokritovimi deli (Psevdo-Demokrit): »Tudi sam zato ne

bom omenjal baziliskov, slonov, nilskih konjev niti česa drugega ...«; »Bazilisk je zver (tako ga namreč imenuje), ki je majhna po telesu, okorna v gibanju, z zašiljeno glavo, na kateri je zvezdasta krona; je rumene barve, po (svoji) moči pa je nepremagljiv in neprimerljiv. Najti ga je mogoče v predelih onstran kirenske Libije, kjer (živijo) tudi ljudje iz rodu tako imenovanih Psilov. Ti Psili zdravijo tudi ugrize (te) zveri. Antipatija pred (to) zverjo je udomačena podlasica; (bazilisk) namreč ne prenese njenega vonja niti videza, temveč pri priči pogine. Podlasica pa ga raztrga tudi, če ga odkrije v brlogu.«⁶⁵⁶

Nikander iz Kolofona (ok. 197–133 pr. Kr.) v svojem delu *Živalski strupi* (tudi *Ugrizi strupenih živali*; *Theriaca*, *Θηριακά*) omenja žival, ki jo poimenuje »kralj kač« (397: ἐρπηστῶν βασιλῆα *herpēstōn basilēal*); očitno gre za baziliska, ki mu nameni opis v verzih 396–410, vendar iz besedila ni razvidno, ali gre za kačo (najverjetneje egiptovsko kobro) ali za bajeslovno žival.⁶⁵⁷

Baziliska omenja tudi epik Mark Anej Lukan (39–65) v svojem epu *Državlјanska vojna* ali *Farzaliје* (*Bellum civile, Pharsalia*) 9, 726: ... *in vacua regnat basiliscus harena* ... »... v prazni puščavi kraljuje bazilisk ...«.⁶⁵⁸

Najbolj je predstavo o njem oblikoval Plinij Starejši (ok. 23–79) z opisom v *Naravoslovju* (8, 78–79), kjer navedbo, da ubija s pogledom, nadaljuje: »Tudi plazilec bazilisk ima enako moč. Ta živi v provinci Kirenajki, ni daljši kot dvanajst palcev, na glavi pa ga kot nekak diadem krasi bela lisa. S svojim sikanjem splaši vse kače in telesa ne premika vijoč se v številnih zavojih, tako kot druge kače, ampak se ponosno giblje napol dvignjen. Grmovje uniči ne le z dotikom, ampak že samo s sapo, osmоди rastline in razbije skale: tako moč ima ta pošast. Baje je nekoč lovec na konju s sulico ubil baziliska; uničujoči učinek naj bi se skrivaj prenesel po sulici in ubil ne le konjenika, ampak tudi konja. Toda čeprav je bazilisk tako huda pošast – kralji so si ga namreč pogosto zaželeli videti mrtvega –, pa je strupeni zadah podlasic zanj smrtonosen: narava je pač na vsak način hotela, naj je ne bo stvari brez svojega enakovrednega nasprotja. Podlasice mečejo v baziliskove jame, ki jih zlahka prepoznamo po razkrojeni zemlji. Podlasice jih z zadahom pobijejo, obenem pa tudi same poginejo; in bitka narave je končana.«⁶⁵⁹

Omenjajo ga tudi Galen (128/131–199/216) v spisu *Pizonu o terijaku* (*De theriaca ad Pisonem*), sv. Ambrož (ok. 339–397) v komentarju k 118. psalmu in Janez Kasijan (Janez iz Masilije; ok. 360–435) v delu *O Kristusovem utelešenju proti Nestoriju* (*De incarnatione Christi contra Nestorium*).

O njegovi uničevalni moči piše Solin (3. stoletje) v svojem delu *Zbirke spomina vrednih stvari* (*Collectanea rerum memorabilium* 27, 50–53); opirajoč se na Plinija opiše njegovo zunanost, njegov uničevalni vpliv na rastline in drevesa, piše o načinu

656 DIELS–KRANZ 68 B 300 7 in 7a. Gl. PREDOKRATIKI 2012, pp. 971–972.

657 NIKANDER–OVERDUIN 2015, pp. 75, 78, 119, 331–333, 336, 392, 467, 492.

658 LUCANUS–BAILEY 2013, p. 251.

659 PLINIJ STAREJŠI–HRIBERŠEK 2015, p. 303.

premikanja, oglašanju, škodljivosti ugriza in o tem, da jih pokončajo podlasice.⁶⁶⁰

Izidor Seviljski (ok. 560–636) v svoji enciklopediji *Etimologije ali Izvori* (12, 4, 6–7) navaja, da se temu plazilcu »v grščini reče bazilisk [»kraljevič«, »mali kralj«], v latinščini pa *regulus* [»mali kralj«], in sicer zato, ker je kralj plazilcev«, menda zato, ker druge kače pomori s svojim vonjem, ljudi pa s pogledom. Gl. tudi 14, 5, 4; 14, 5, 15.⁶⁶¹

Omenjata ga tudi poznoantični filozof Horapolon (5.–6. stoletje) v svojem delu *Razlage hieroglifov* (*Hieroglyphica* I, 1; II, 61)⁶⁶² in zgodnjebizantinski pisec Teofilakt Simokat (7. stoletje) v delu *Naravoslovna vprašanja* (*Quaestiones physicae*).

Poznejši latinski pisci in cerkveni očetje ter srednjeveški pisci so se v svojih opisih baziliska opirali predvsem na Plinija in Solina, poznejši pisci pa tudi na Izidorja Seviljskega. Veljal je za resnično žival, vendar pa enako kot v antiki pri pisilih nikoli ni pojasnjeno, za katero žival naj bi šlo; sodobni raziskovalci glede na opisane značilnosti domnevajo, da bi lahko šlo za kobro. Baziliska najdemo v številnih srednjeveških bestiarijih, ki se opirajo bodisi na Plinija ali pa na Izidorja Seviljskega. Benediktinski učenjak in pisec Hraban Maver (ok. 780–856) ga omenja v delu *O naravah stvari, o lastnosti govorov ali Delo o univerzumu* (*De rerum naturis, de sermonum proprietate, sive Opus de universo*); teolog in filozof Hugo Svetoviktorski (1097–1141) piše o njem v knjigi *O živalih in drugih stvarih* (*De bestiis et aliis rebus*); navaja ga benediktinka Hildegarda iz Bingna (ok. 1098–1179) v svojem delu *Physica*; omembe najdemo pri benediktinskem menihu Teofilu Prezbitru (Theophilus Presbyter; 12. stoletje) v njegovem delu *Seznam različnih veščin ali O različnih veščinah* (*Schedula Diversarum Artium* ali *De diversis artibus*); dalje pri angleškem učnjaku Aleksandru Neckamu (1157–1217) v delu *O naravah stvari* (*De naturis rerum*); pri francoskem dominikancu in učnjaku Vincencu iz Beauvaisa (1184/1194–1264) v delu *Ogledalo narave* (*Speculum naturale*),⁶⁶³ ki v 20. knjigi podaja obsežen opis kač in njihovih vrst ter v njej bazilisku posveti tri poglavja (20,22–24); pri frančiškanskem sholastiku Bartolomeju Angleškem (Bartholomaeus Anglicus; ok. 1190–po 1250) v njegovem delu *O lastnostih stvari* (*De proprietatibus rerum*); obsežno poglavje mu je v svojem delu *Knjiga o naravi stvari* (*Liber de natura rerum* 8, 4) posvetil dominikanski teolog, naravoslovec in enciklopedist Tomaž Kantimprat oz. Tomaž iz Cantimpréja (Thomas Cantimpratensis; 1201–1272),⁶⁶⁴ omenja ga politik in učenjak Brunetto Latini (1220–1294) v svojem v izgnanstvu napisanem delu *Knjiga zaklada* (*Livre du Trésor*); o njem pišeta učenjak, škof in cerkveni učitelj Albert Veliki (ok. 1200–1280) v delu *O živalih* (*De animalibus*) ter nemški katoliški učenjak in pisec Konrad Megenberški (ok. 1309–1374) v delu *Knjiga o naravi* (*Naturbuch* oz. *Buch der Natur*) ter še mnogi drugi.

Srednjeveške predstave so vplivale na omembe baziliska pri zgodnjih novoveških pisilih, kot so: angleški polihistor Thomas Browne (1605–1682) v delu *Razprava o*

660 SOLINUS–BRODERSEN 2014, pp. 208–210.

661 ISIDORE 2006, pp. 255, 292–293.

662 HORAPOLON 2001, pp. 3–4, 60–61.

663 BELLOVACENSIS 1494, c. 20, 24.

664 CANTIMPRATENSIS 1973, pp. 278–279.

splošnih zablodah (Pseudodoxia Epidemica); italijanski učenjak, botanik in entomolog Ulisse Aldrovandi (1522–1605) v knjigi *Serpentum, et Draconum historiae libri duo (Nauk o kačah in zmajih v dveh knjigah)*, ki jo je 34 let po njegovi smrti izdal njegov učenec Bartolomeo Ambrosini (1588–1657); nemški učenjak in polihistor Athanasius Kircher (1602–1680) v delu *Mundus subterraneus (Podzemni svet)* in še mnogi drugi.

Bazilisk je sicer omenjen že v *Svetem pismu*, kjer je v standardnem prevodu preveden kot »gad« (Ps 91(90),13: »Čez leva in gada boš stopal ...«, *super aspidem et basiliscum* ...). Ta navedba je zaznamovala njegovo podobo v krščanstvu in v krščanski umetnosti, kjer je bil pogosto upodabljan kot kača, zmaj ali kuščar: postal je alegorična podoba smrti, greha, različnih smrtnih grehov, hudiča, Antikrista. Že v najstarejši simboliki je bazilisk posebej oboje hudiča; in besede psalma so veljale za mesijansko preroško napoved, saj naj bi razkrivale, da bo križani Kristus premagal smrt. Tako simboliko mu je pripisal tudi sveti Avgustin v *Razlagi psalma 91(90) (Enarrationes in psalmum 90, 9)*, kjer je vse štiri v psalmu omenjene živali označil kot podobe hudiča in izrecno zapisal: *Rex est serpentium basiliscus, sicut diabolus rex est daemoniorum*, »Bazilisk je kralj plazilcev, tako kot je hudič kralj demonov.«⁶⁶⁵ Tematika pa sega še dlje nazaj, na sam začetek *Svetega pisma*, ko Bog kaznuje kačo, ker je zapeljala Evo, in ji napove sovraštvo med njenim in Evinim zarodom (1 Mz 3,15); zato je ob vznožju križa velikokrat upodobljena kača, ki prinaša smrt in je podoba Satana.

Iz predstavljenih opisov pri antičnih poganskih in poznejših krščanskih piscih ter zaradi neznanek, povezanih z njimi, se je razvila legendarna predstava o bazilisku, ki je spodbujala domišljijo in praznoverje. V alegoričnih razlagah *Svetega pisma* pri cerkvenih piscih je bazilisk veljal za prisposodbo nepravčnosti, napačne sodbe, laži, zlobe, smrti, greha ali hudiča. Sprva so si ga predstavljali kot kači ali kuščarju podobno bitje, pozneje pa je predstava o njem postala še precej bolj groteskna: rodil naj bi se iz jajca, položenega v gnoj, po eni od različic izročila naj bi ga zvalila krastača ali žaba, predstavljali pa so si ga kot hibridno bitje, ki je mešanica petelina ter kače ali zmaja, lahko tudi mešanica petelina in žabe s ptičjimi krili, ali pa kot krilatega zmaja s petelinjo glavo. Tako so ga tudi upodabljali. Živel naj bi v kletih in skalovjih ter izredno težko naj bi ga bilo ujeti. Pripisovali so mu nekatere bajeslovne lastnosti, zaradi katerih so se ga bali vso antiko in srednji vek: ta bajeslovni plazilec naj bi namreč zmožgal s sapo ali s pogledom ubiti tistega, ki se mu približa. Prav zato naj bi se ga dalo usmrtiti samo z ogledalom, ki njegov morilski vid preusmeri v njega samega; morda je na to predstavo vplivala antična mitologija, saj lahko potegnemo motivno vzporednico z lastnostmi Gorgone Meduze.

V zgodnjekrščanski umetnosti in v karolinški dobi so ga upodabljali ob Kristusovih nogah, od 13. do 17. stoletja najdemo precej upodobitev baziliskov na krstilnikih, frizih apsid, v relikviarjih, na klopih, slikah, v 18. stoletju še v knjižnih ilustracijah. Bazilisk, upodobljen s krono kot kralj kač, je simbol hudiča; lahko predstavlja kraljevsko oblast, ki uniči vsakogar, ki ji ne izkaže spoštovanja; predstavlja lahko tudi razuzdano žensko, ki izpridi tistega, ki je ne prepozna in se ji ne more izogniti; ponazarja lahko

665 AUGUSTINUS–DEKKERS–FRAIPONT 1956, pp. 1275–1276.

smrtno nevarnost, ki je ni mogoče pravočasno zaznati in pred katero lahko človeka ščitijo le angeli. V ciklih, na katerih je upodobljenih sedem smrtnih grehov, je bazilisk poosebljenje razkošnosti (tudi naslade, poželenja; lat. *luxuria*). Kot atribut se pojavlja pri svetem Bartolomeju.⁶⁶⁶ Pogosto so lažne primerke baziliska kazali na semnjih vse tja do 17. stoletja. Na upodobitvah z Marijo je v krščanski ikonografiji pogost motiv, kako ona ali pa Kristus z eno nogo ali obema nogama stopa na baziliska.⁶⁶⁷

Kot zanimivost: v 15. stoletju so sifilis označevali kot *venenum basilisci*, »baziliskov strup«,⁶⁶⁸ saj naj bi bil pojav sifilisa posledica baziliskovega strupa. V slovenskem prostoru se je s tematiko rojstva zmaja iz petelinjega jajca, ki spominja na motiv baziliska, ukvarjal Ivan Grafenauer.⁶⁶⁹

– **Gad ... bazilisk ... kače:** Vse tri podobe so interpretacija Kristusove zmage nad zlom, ki ga vse tri živali simbolno predstavljajo (hudič, hudi duhovi, vrste slabih ljudi itd.).

g) zmaji: Zmaji (lat. *draco*, hebr. תַּנִּינִים *tannîn*, gr. δράκων *drákōn*l; ime naj bi dobil po svojem pogledu, s katerim žrtve ohromi, čeprav ta razlaga ni zanesljiva; vsekar pa je etimološko povezan z glagolom δέркоμαι *dérkomail*, »gledam«, »vidim«)⁶⁷⁰ so pravljичne pošasti v podobi ogromnih luskastih kač z grozo vzbujajočimi očmi, ogenj bruhaajočimi žreli, razcepljenimi jeziki in strupenim dihom; zaznamujejo jih

666 LECHNER 1973b.

667 O bazilisku gl. BOSCH 1702, *passim*; CIMAROLO 1729, p. 328; EWALD 1732, pp. 194–195, 198, 202, 204–205; WELLMANN 1897; GÜNTERT 1927; KÖHN 1937; ECKSTEIN–STEMPLINGER–WASZINK 1950; WEHRHAHN–STAUCH 1968č; URECH 1974, p. 28 (Basilisk); BADURINA 1979, pp. 141–142 (Bazilisk); BREINER 1987; CLARK–MCMUNN 1989, pp. 31, 26, 185; NIEHOFF 1994; SAMMER 1998a; SAMMER 1998b; HÜNEMÖRDER–BRÜCKNER 1999; SAMMER 1999; SEIBERT 2007, pp. 51–52 (Basilisk und Aspis); KRETSCHMER 2008, p. 49 (Basilisk); LIESS 2009; BUTZER–JACOB 2021, pp. 59–60 (Basilisk; MŠam); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 67–68 (bazilisk).

668 CLARK–MCMUNN 1989, pp. 31, 36, 185; NIEHOFF 2009; SAMMER 1998a; SAMMER 1998b; SAMMER 1999; HÜNEMÖRDER–BRÜCKNER 1999; DUBOUCLEZ 2015.

669 GRAFENAUER 1956. Gl. tudi STANONIK 2011.

670 O zmajih gl. BOSCH 1702, III, n. LVII; III, n. 1002; II, n. CCCXIII.; III, n. DXXX., III, n. DCCCLXX.; II, n. DCLXXXIII; CIMAROLO 1729, p. 328; EWALD 1732, pp. 194–195, 198, 202, 204–205; MENZEL 1854–1856, I, pp. 210–212 (Drache); EVANS 1896, pp. 5, 41, 52, 111, 132–133, 135 (Dragon); SIECKE 1907; ABEL 1923; MACKENSEN 1929–1930; STAUCH 1955; MERKELBACH 1959; HELLER 1962, p. 57; FELIKS 1962, p. 108 (nahash bariach, nahash akalaton, nehash hayam, saraph meopheph; dragons); FORSTNER 1967, pp. 314–318 (Schlange und Drache); LUCCHESI PALLI–HOFFSCHOLTE 1968a; SCHMIDTKE 1968; WAKEMAN 1973; URECH 1974, pp. 52–53 (Drache); BIETENHARD 1975; VON BLANKENBURG 1975; YARBRO COLLINS 1976; LURKER 1978, pp. 61–63; BADURINA 1979, p. 592 (zmaj); RÖHRICH 1981; DE CHAPEAUROUGE 1984, p. 74 (Drache); GRABNER–HAIDER–KRAŠOVEC 1984, p. 806 (zmaj); DAY 1985; FORSTNER 1986, p. 288 (Schlange und Drache); FORSYTH 1987; GOLLINGER 1989; TRENNER 1989; HUTTER–NIEHR–WOELK–BECHT 1995; SCHMIDT–SCHMIDT 1995, pp. 40–46; BUSCH 1996; BROWN 1998; ENGEMANN–BINDING–HÜNEMÖRDER–BRÜCKNER–ONASCH 1999; NIEHR 2006; VAN HENTEN 2006; SEIBERT 2007, pp. 81–82 (Drache); KRETSCHMER 2008, pp. 86–88 (Drache); SATAKE 2008; MAIER 2009a, p. 277; OBERMAIER 2009; MAIER 2012; OGDEN 2013a; OGDEN 2013b; AUNE 2014; HUBER 2016; BUTZER–JACOB 2021, pp. 115–117 (Drache); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 1030–1033 (zmaj); KLAIBER 2023.

tudi dolg, zvijajoč se rep, krila (podobna netopirjevim), dve ali štiri tace, ki so podobne kuščaričinim ali tacam roparskih živali, z velikimi kremplji, živijo pa navadno v votlinah. V njihovi podobi so združene naravne prvine, telesne lastnosti in obnašanje zveri, ki so ljudem vzbujale strah: ogenj, kremplji in kavljivi, rjojenje, žvižganje, sikanje, tuljenje, prežanje v zasedi v temi itd. Na splošno so zmaji kuščarjem ali kačam podobna utelešenja zla. So ena od najstarejših mitoloških bitij v številnih svetovnih mitologijah in so lahko simbol sreče, zemeljskega, uničevalnosti in zlega (plazilci na čelu s kačo že od izгона iz raja (1 Mz 3,1–24) veljajo za simbol zlega), utelešenja prakaosa ali pramorja ter nasprotniki pradavnih junakov. Lahko so čuvaji ali simbol zla in demonskega (zmaj kot simbol demonskega se enači s kačo), tudi mitični čuvaji zakladov in s tem nasprotniki, ki jih je treba premagati, da pridemo do njih.

Nastopajo tudi v antični mitologiji, kjer so pogosti spopadi z njimi: Perzej reši Andromedo, da je ne požre morska, zmaju podobna pošast, ki je pustošila deželo; Jazon ubije zmaja, ki je varoval zlato runo v Kolhidi; Kadmos ubije zmaja in ustanovi Tebe; Herakles premaga zmaja, čuvarja drevesa z zlatimi jabolki v vrtu Hesperid, lernajsko Hidro in troglavega Kerberja; Apolon premaga Pitona in ustanovi Delfe; Zevs trešči v Tartar pošastnega Tifona ... Zmaj je tudi atribut nekaterih božanstev, npr. Demetre (Cerere), Kronosa in Pozejdona (Neptuna).

Pomembno vlogo imajo prav tako v mezopotamskih kulturah,⁶⁷¹ pa tudi v hebrejski.

V Stari zavezi se beseda pojavi 36-krat in se uporablja za različne hebrejske izraze. Lahko gre za prazgodovinsko morsko pošast, ki jo je Bog premagal ob urejanju svojega stvarstva (Iz 27,1: »Tisti dan bo Gospod s svojim težkim, velikim in močnim mečem kaznoval Leviatána, kačo, ki pobegne, Leviatána, zvito kačo, ubil bo zmaja, ki je v morju.«; gl. tudi Job 40,25–32). Najdemo še druga poimenovanja, npr. Rahab (Iz 51,9: »Mar nisi ti razsekal Rahaba, prebodel zmaja?«; Ps 74,13: »Ti si s svojo močjo razdelil morje, / razbil si glave morskim pošastim nad vodami.«) in Behemot (Job 40,15–24), ali pa gre zgolj za veliko morsko pošast oz. bitje (Ps 148,7: »Hvalite Gospoda z zemlje, / morske pošasti in vse globine.«; Ps 91,13: »Čez leva in gada boš stopal, / poteptal boš mladega leva in morsko pošast.«). Kot zmaj ali pošast je simbol kaosa in njegove uničujoče moči nasproti Bogu kot stvarniku in ohranjevalcu vesoljnega reda; zmaga nad zmajem je zmaga stvarjenja. V tožbi Izraela pri preroku Jeremiju je kot zmaj označen babilonski kralj Nebukadnezar (Jer 51,34: »Žrl me je in strl babilonski kralj Nebukadnezar, / me odložil kakor prazno posodo. / Požrl me je kakor zmaj, / si napolnil trebuh, / me pregnal iz mojih radosti.«), pri preroku Ezekielu pa egiptovski faraon (Ezk 29,3: »Glej, proti tebi sem, / faraon, egiptovski kralj, / ti veliki zmaj, / ki ležiš sredi njegovih rokavov ...«; 32,2: »Bil si ko zmaj v morju: / burkal si svoje reke ...«). V apokrifnem dodatku k *Danielovi knjigi* je poročilo o tem, kako Daniel uniči zmaja v Babelu.

671 UNGER 1938b.

V Novi zavezi se zmaj omenja 13-krat; zmaj je utelešenje zlega in vse primere najdemo v *Razodetju* (12,3.4.7.9.13.16.17; 13,2.4; 16,13; 20,2), kjer nastopa kot simbol vsakršne protibožje sile in delovanja, torej kot Satan, hudič, ki skuša prekrizati božji odrešitveni načrt, prikazan kot nenasitna in požrešna pošast, ki divje uničuje svoje žrtve. Zmaj v *Razodetju* na vse načine ogroža nosečo ženo, ki je »ogrnjena s soncem, in luna pod njenimi nogami, na njeni glavi pa venec dvanajstih zvezd« (Raz 12,1; gre za prisodobno Marije in Cerkve); z njim se bojuje vojska angelov na čelu z nadangelom Mihaelom; ženi pomaga tudi zemlja, ki popije reko, ki jo zmaj bruhne iz svojih ust; zmaj da zveri, ki pride iz morja, svojo moč in oblast, druga zver, ki se dvigne iz zemlje, pa govori kakor zmaj; iz zmajevih ust ter ust zveri in lažnega preroka pridejo trije nečisti duhovi. A zmaja užene in za tisoč let zveže angel, ki se spusti z neba.⁶⁷²

Spopad z zmajem ponazarja večni boj med dobrim in zlom; zmaj predstavlja Luciferjevo vojsko nasproti Gospodove vojske angelov. Kristus je lahko upodobljen kot zmagovalec nad zlom v obliki premagalca zmaja; zdrobljena zmajeva glava pomeni Kristusovo zmago nad zlom (prim. Ps 74,14: »Ti si zdrobil glave Leviatánu, dal si ga za hrano prebivalcem puščave.«). Apokrifni viri omenjajo tudi zmaja pri vrnitvi z bega v Egipt. Tudi cesar Konstantin (272–337, rimski cesar v obdobju 306–337) se je dal v cesarski palači v Rimu upodobiti kot ubijalec zmaja.

V krščanski simboliki je zmaj zelo pogost; prav pod vplivom *Razodetja* je v očeh kristjanov postal simbol hudiča: »Veliki zmaj, stara kača, ki se imenuje Hudič in Satan in ki zapeljuje vesoljni svet, je bil vržen na zemljo, z njim vred pa so bili vrženi tudi njegovi angeli« (Raz 12,9). To podobo so razširili in nadgradili tudi cerkveni očetje, ki so zakoreninili podobo zmaja kot velike, na kopnem ali v vodi živeče, uničujoče, zasmrajajoče in onesnažujoče grozljive kače, ki leta, plava po morju in bruha ogenj, ima pogosto greben in iz gobca moli razcepljeni jezik, ki svojih žrtev ne raztrga, ampak jih zaduši. V antiki in antičnem naravoslovju so zmaji veljali za resnična

672 Raz 12,3–18: »Nato se je na nebu prikazalo drugo znamenje: glej, velik zmaj, rdeč kot ogenj, ki je imel sedem glav in deset rogov, na njegovih glavah pa je bilo sedem diademov. Njegov rep je pometel z neba tretjino zvezd in jih vrgel na zemljo. Zmaj se je ustopil pred ženo, ki je bila pred porodom, da bi požrl njenega otroka, ko bi porodila. /.../ Nato se je v nebesih razvnela vojna: Mihael in njegovi angeli so se bojevali proti zmaju. Tudi zmaj se je bojeval in njegovi angeli. Toda ni zmagal, tako da v nebesih ni bilo več prostora zanj. Veliki zmaj, stara kača, ki se imenuje Hudič in Satan in ki zapeljuje vesoljni svet, je bil vržen na zemljo, z njim vred pa so bili vrženi tudi njegovi angeli. /.../ Ko je zmaj videl, da je bil vržen na zemljo, je začel preganjati ženo, ki je rodila dečka. /.../ Tedaj pa je kača bruhnila iz žrela za ženo kakor reko vode, da bi jo odnesla. A ženi je priskočila na pomoč zemlja: zemlja je odprla svoja usta in popila reko, ki jo je zmaj bruhnjal iz svojih ust. Zmaj pa se je razjezil nad ženo in se bojeval proti preostalim iz njenega rodu, proti tistim, ki se ravna po Božjih zapovedih in imajo Jezusovo pričevanje.«; 13,2–11: »Zver, ki sem jo videl, je bila podobna panterju: noge je imela kakor medved, gobec pa kakor lev. Zmaj ji je dal svojo moč, svoj prestol in veliko oblast. /.../ Ljudje so molili zmaja, ker je dal oblast zverí, molili so tudi zver in govorili: 'Kdo je podoben zverí in kdo se more bojevati z njo?' /.../ Nato sem videl drugo zver, ki se je vzdigovala iz zemlje: imela je dva rogora, podobna jagnjetovim, govorila pa je kakor zmaj.«; 16,13: »Nato sem videl, kako so iz ust zmaja, iz ust zveri in iz ust lažnega preroka prišli trije nečisti duhovi, podobni žabam.«; 20,1–3: »Nato sem videl angela, ki se je spuščal z neba. V roki je držal ključ k breznu in veliko verigo. Ugnal je zmaja, staro kačo, to je hudiča in satana, in ga zvezal za tisoč let. Nato ga je vrgel v brezno, ga tam zaklenil in zapečatil nad njim, da ne bi več zapeljeval narodov, dokler se ne dopolni tisoč let. Potem mora biti za nekaj časa odvezan.«

bitja; o njih pišejo Herodot (*Zgodbe* 2,75), Solin (30, 15) in Plinij (8, 32–34.62), pri katerem gre za opis kač velikank. Zanimivo je, da mu *Fiziolog* ne posveti posebnega poglavja; zmaja omenja le pri opisih drugih živali (panter, ihnevmon, jelen, slon, golob). Pozneje ga omenjajo Avguštin, Izidor Seviljski, Hraban Maver, Garner Svetoviktorski, Hugo Svetoviktorski, Bruno iz Astija, pozneje Sebastian Münster v svojem delu *Cosmographia universalis* (*Splošna kozmografija* oz. *Opis celotnega sveta*; 1554), Konrad Geßner v delu *Historia animalium* (*Nauk o živalih*; 1587) idr.; omembe najdemo še v mnogih naravoslovnih delih v 17. stoletju, npr. *Mundus subterraneus* (*Podzemni svet*) Atanazija Kircherja in *Historia naturalis* (*Naravoslovje*) Jana Jo(h)nstona.

Predstavitev zmaja v krščanski umetnosti so zaznamovali cerkveni očetje, ki so ga istovetili s kačo izvirnega greha in s Satanom (gl. Raz 12,9: »Veliki zmaj, stara kača, ki se imenuje Hudič in Satan in ki zapeljuje vesoljni svet, je bil vržen na zemljo, z njim vred pa so bili vrženi tudi njegovi angeli.«); kača in zmaj kot simbola slabega in zla sta dostikrat zamenljiva. Pogoste so upodobitve Kristusa, ki zmagoslavno tepta zmaja (po Ps 91(90),13: »Čez leva in gada boš stopal, / poteptal boš mladega leva in morsko pošast.«). V zgodnjem srednjem veku je bila pod vplivom antične tradicije uveljavljena predstava o zmaju kot krilati kači z nogami. Od obdobja karolinške renesanse najdemo motiv kače (pozneje zmaja), ki se zviija ob vznožju križa. Renesančni slikarji so ga radi upodabljali kot simbol hudiča; enako zmaj predstavlja Satana, kneza demonov, ki ga potepta Marija; v poznem srednjem veku so zmaji upodabljani kot hibridna bitja, od Leonarda da Vinci in Dürerja pogosto najdemo groteskne upodobitve. Veliko je upodobitev na osnovi zapisov v *Razodetju* (zmaj, ki sledi apokaliptični ženski in ga porazi nadangel Mihael). Zmaj lahko nastopa tudi kot čuvaj pekla; v peklu so upodabljani zmaju podobni demoni; zviijajoči se zmaj na koncu praporja je bil upodobljen pod nogami cesarja Konstantina na freskah in novcih; za izganjanje hudiča so v nekaterih okoljih v procesijah nosili zastavo, na kateri je bil zmaj kot znamenje kuge in lakote. Zmaje v umetnosti najdemo:

- v napadu (prežeča ali grozeča drža, zmaj kot zapeljivec ali grožnja), v spopadu (človek v spopadu z zmajem, zlasti vitezi ali menihi z mečem, sekiro, kijem ipd.), premagane (premaga jih Kristus, Marija, nadangel Mihael ali pa živali, ki simbolizirajo Kristusa ali pozitivni princip, npr. orel, lev, grifon) ali kot jezdne živali;
- v prizorih iz *Razodetja*;
- kot alegorije (dva zmaja, ki sesata pri prsih Razkošnosti (*Luxuria*); zajec, ki jezdi zmaja = spopad med vrlinami in pregrehami; zmaj kot simbol zavisti; zmaj ob poosebljenju Preudarnosti (*Prudentia*), lahko v njeni roki ali na ščitu, ki ga drži; Logika (*Logica*) z zmajem v roki; zmaj ob poosebljenju Zemlje (*Terra*); v zmagoslavni voz Časa (*Tempus*) vprežena zmaja; zmaj, ki grize svoj rep = večnost); lahko predstavljajo grehe ali sedem smrtnih grehov;
- v hieroglifiki (zmaj, ki grize svoj rep = leto), v astrologiji (v islamski astrologiji zmaj kot osmi planet; zmaj, ki požira zemeljsko kroglo = pomračitev, mrk; v

humanizmu zmaji kot demoni planetov (npr. Saturna; Saturn, ki pelje voz, v katerega so vpreženi zmaji)) in v alkimiji (zmaj kot simbol prve snovi (*prima materia*));

- kot vojaška znamenja (bojna znamenja rimskih legij, upodobitve na čeladah in ščitih, znamenja germanskih vojakov) ter v heraldiki (na grbih);
- kot okras na vezeninah in tkaninah, v knjižnem slikarstvu v inicialkah (zlasti S in Q, pa tudi pri drugih črkah in drugih okrasih) ter v stavbni plastiki, npr. na frizih, krstnih kamnih, kapitelih, dalje na gotskih kornih stolih, pa tudi kot ročaji srednjeveških posod, kot izdelki iz emajla in zlata, bronasti lestenci, posodje za umivanje rok (akvamanili) itd.

Z njimi so povezana tudi različna praznoverja; menda je bilo v srednjem veku razširjeno prepričanje, da lahko zmajeve oči strahopetca spremenijo v pogumnega moža.

Pomembno vlogo imajo tudi v krščanskih legendah, kjer nastopajo večinoma kot negativni liki, kot znamenje Satana, poganstva, krivoverstva, zlih duhov, torej kot bitja, ki ogrožajo ljudi. So atributi svetnikov in svetnic, ki so zmaje ali ubili ali ukrotili. Zmaji so atribut: nadangela Mihaela kot poveljnika nebeške vojske (največkrat upodobljen pod njegovimi nogami kot simbolni prikaz zmage nad mračnimi silami); sv. Marte, ki je po legendarnem izročilu prebivalce Arlesa v Provansi rešila zmaja; sv. Barlaama in Jozafata; sv. Beata († 112?), apostola Švice, ki je po izročilu pregnal zmaja iz jame ob Tuskem jezeru (Thunersee); sv. Jurija iz Kapadokije († 303), ki je po legendarnem izročilu eden najbolj znanih ubijalcev zmaja; sv. Evharija iz Trierja († 280); sv. Barbare (3. stoletje); sv. Teodorja Tirona (Teron, Evhait; † 287 ali 306), borca proti poganstvu, zavetnika vojakov, ki je po legendarnem izročilu na posestvu vdove Evzebije ubil zmaja; sv. Ciriaka († 303), ki je po izročilu iz Dioklecijanove hčere izgnal hudega duha, ki jo je obsedel; sv. Marjete (Margarete) Antiohijske († ok. 305), ki je v ječi grozečega zmaja z znamenjem križa prisilila k umiku; sv. Narcisa († 307), ki je pogosto upodobljen z zmajem ob nogah; sv. Silvestra I., papeža (pred 300–335), ki je po legendarnem izročilu pregnal zmaja, živečega pod Tarpejsko pečino v Rimu; sv. Servacija († 384), ki ga upodablja z zmajem ob nogah; sv. Elefterija iz Tournaija (456–ok. 532); sv. Magnusa iz Füssna (domnevno 8. stoletje), ki je po legendarnem izročilu na svojih misijonskih potovanjih ubil več zmajev, posebej pa zmaja, ki je živel blizu Füssna; sv. Olafa (995–1030), norveškega kralja, ob katerem je zmaj s človeško glavo, ki poseblja poganstvo, ki ga je Olaf premagal ...⁶⁷³ Je

673 O navedenih svetnikih gl.: nadangel Mihael: RED. 1971č; KELLER 1987, pp. 430–432; Marta: ANSTETT-JANSSEN 1974b; Barlaam in Jozafat: KIMPEL 1973; Beat: BOBERG 1973; KELLER 1987, p. 78; Jurij: AUFHAUSER 1911; BRAUNFELS 1974; KELLER 1987, pp. 248–252; Evharij: THOMAS 1973a; Barbara: PETZOLDT 1973; KELLER 1987, pp. 71–73; Teodor Tiron: WEIGERT-LUCCHESI-PALLI 1976; Ciriak: BOBERG 1974a; BRAUN 1943, coll. 178–181; Marjeta (Margareta) Antiohijska: KIMPEL 1974b; KELLER 1987, pp. 395–396; Narcis: HARTWAGNER 1976; Silvester I.: TRAEGER 1976; Servacij: SQUARR 1976; Elefterij: VAN MOLLE 1973; Magnus: ZOEPFL 1974; KELLER 1987, pp. 392–393; Olaf: SCHÜTZ 1976a.

tudi atribut sv. Longina, po legendarnem in apokrifnem izročilu centuriona, ki je ob križanju Jezusu prebodel stran; sv. Antona Velikega Puščavnika (ok. 251–356); sv. Klemenca iz Metza (konec 3. stoletja), ki je Metz osvobodil kač in zmajev; sv. Hilarijona iz Gaze (291–371), ki je po prihodu v Dalmacijo ubil zmaja, ki je trpinčil tamkajšnje prebivalstvo; sv. Leona I. Velikega (ok. 400–461), pri katerem simbolizira njegovo rešitev Rima pred Atilo; sv. Honorata iz Arlesa († 429/430); sv. Adelfa iz Metza (Neuweilerja; 4.–5. stoletje); sv. Marcela Pariškega († 436), ki je s štolo ukrotil zmaja, prežečega na truplo nespokorjene zakonolomke; sv. Lupusa iz Sensa (573–623); sv. Romana iz Rouena († 640), ki je s pomočjo na smrt obsojenega moža ubil zmaja Gargouilla; sv. Petra Damianija (ok. 1006–1072); sv. Ignacija Loyolskega (1491–1556), pri katerem je zmaj znamenje njegovega boja proti krivoverstvu; sv. Gereona, poveljnika kohorte v Tebah v Egiptu; sv. Kasija, viteza kohorte v Tebah v Egiptu; apostola Filipa; sv. Štefana; sv. Marine; sv. Marcela; sv. Marcijana; sv. Cezarija iz Arlesa; sv. Benedikta; sv. Amona; sv. Rufila; sv. Severina ter še številnih drugih svetnikov in blaženih.

– **ta:** tj. Marija.

h) drevo ... življenja: Drevo življenja⁶⁷⁴ (lat. *lignum* ali *arbor vitae*, gr. τὸ ξύλον τῆς ζωῆς / *tò xýlon tēs zōēs*, hebr. עֵץ חַיִּים *es haḥajjim*) ima posebno mesto v krščanski simboliki, pa tudi v judovski mistiki (*Henohova knjiga*, *Življenje Adama in Eve* idr.); je simbol raja in kraja časov, simbol in nosilec življenjskega boja, pa tudi ena od alegorij križa, izhaja pa iz svetopisemskega zapisa, da raste sredi rajskega vrta. Zgodbo o drevesu življenja, katerega plodovi dajejo nesmrtnost, poznajo številne indoevropske in semitske kulture; omenja se tudi v kumranskih zapisih.

Drevo življenja se v Stari zavezi omenja v *1. Mojzesovi knjigi*, ki navaja, da je Bog v edenskem vrtu poskrbel, da sta pogнали tudi drevo življenja ter drevo spoznanja dobrega in hudega; od slednjega je človeku prepovedal jesti (1 Mz 2,9: »Gospod Bog je dal, da je iz zemlje poglalo vsakovrstno drevje, prijetno za pogled in dobro za jed, tudi drevo življenja v sredi vrta in drevo spoznanja dobrega in hudega.«). Ker sta zaradi kače Adam in Eva posegla po sadu drevesa spoznanja dobrega in hudega, sta bila izgnana iz edenskega vrta, da ne bi jedla tudi z drevesa življenja, ki ga je Bog dal zastražiti; od tedaj naprej je bilo pod varstvom kerubov in ognjenega meča: »Tedaj je Gospod Bog rekel: ‚Glejte, človek je postal kakor eden izmed nas, saj pozna dobro in húdo. Da ne bo zdaj iztegnil roke in vzel še z drevesa življenja ter jedel in živel na

674 WÜNSCH 1905; LECHLER 1937; BAUERREISS 1938; FÜGLISTER 1964; JAMES 1966; FLEMMING 1968; JÁSZAI 1968; VON RAD 1972, pp. 51, 54, 62, 69–70, 72; VON RAD 1973, pp. 73–74, 78–79, 82, 87–88, 97–98; ÜRECH 1974, pp. 28–29 (Baum); BADURINA 1979, pp. 130, 210 (*arbor vitae*, *Drvo života*), p. 543 (Stablo); WESTERMANN 1984–1986, 1984, pp. 211–216; HÖHLER 1988, pp. 67–78, 115–120; VON ERFFA 1989, 1995, pp. I, 107–128; NITZ 1992a; WALLACE 1992; PARPOLA 1993; MENAŠE 1994, pp. 245, 246 * 67, 245, 257; BRANDSCHEIDT 1997; WÖELK 1997; PFEIFFER 2000; PFEIFFER 2001; BERLEJUNG 2006; BRAYFORD 2007, pp. 37, 41, 228, 237–238, 246–248; MICHEL 2015; HAMME 2016; ESTES 2020.

veke! In Gospod Bog je odpravil človeka iz edenskega vrta obdelovat zemljo, iz katere je bil vzet. Izgnal je človeka in postavil vzhodno od edenskega vrta kerube in meč, iz katerega je švigal ogenj, da bi stražili pot do drevesa življenja« (1 Mz 3,22–24).

Knjiga pregovorov navaja, da je modrost kot drevo življenja (Preg 3,18: »Drevo življenja je tem, ki se je oprimejo, / kdor se je drži, je srečen.«), sad pravičnega prav tako (11,30: »Sad pravičnega je drevo življenja, duše pridobiva, kdor je moder.«), upanje, ki prihaja (13,12: »Pričakovanje, ki se oddaljuje, stiska srce, upanje, ki prihaja, pa je drevo življenja.«) in zdravje jezika (15,4: »Zdravje jezika je drevo življenja, napaka v njem je rana v duhu.«).

V Novi zavezi se omenja v *Razodetju*, najprej v sporočilu Efezu: »Kdor ima uho, naj prisluhne, kaj govori Duh Cerkvam. Zmagovalcu bom dal jesti z drevesa življenja, ki je v Božjem raj« (Raz 2,7). Njegov sad torej daje večno življenje. Omenja se tudi v opisu novega Jeruzalema: »Nato mi je pokazal reko žive vode, bleščečo kakor kristal, ki je izviral od prestola Boga in Jagnjeta. Po sredi njegove ulice in na obeh straneh reke pa raste drevo življenja, ki dvanajstkrat rodi in daje svoj sad vsak mesec. Listje tega drevesa je zdravilo narodom« (Raz 22,1–2). (Ta odlomek se navezuje na Ezk 47,12–13: »Ob reki bo na obeh bregovih rastle vsakovrstno sadno drevje. Njegovo listje ne bo ovenelo in sadja mu ne bo zmanjkalo. Vsak mesec bo rodilo nov sad, kajti voda, ki ga napaja, teče iz svetišča. Njegov sad bo za jed in njegovo listje za zdravilo.«) In nato nadaljuje: »Blagor njim, ki perejo svoja oblačila, da bi imeli pravico do drevesa življenja in da bi smeli stopiti skozi vrata v mesto. /.../ Če pa bi kaj odvzel od besed, ki so v tej preroški knjigi, bo Bog odvzel njegov delež pri drevesu življenja in pri svetem mestu, ki sta opisani v tej knjigi« (Raz 22,14.19).

Drevo življenja, ki se v *Svetem pismu* včasih označuje kot ξύλον /*xylon*/, »les« = lat. *lignum*, včasih pa kot δένδρον /*déndron*/, »drevo« = lat. *arbor*, je prvenstveno simbol Kristususa. V krščanski umetnosti se tipološko upodablja sredi raja (gl. 1 Mz 2,9) in neposredno nakazuje Kristusov križ ali samega Kristususa. Povezavo med križem in drevesom življenja najdemo že pri cerkvenih očetih (Irenej, Ciprijan, Evzebij idr.), je pa njegovo ideologijo posebej razdelal sv. Bonaventura (1221–1274).⁶⁷⁵ V srednjem veku ima križ pogosto obliko debla. Najdemo štiri tipe upodobitve drevesa življenja: a) kot drevo, katerega vrsto lahko botanično določimo (drevesa življenja niso znali opredeliti ali opisati, zato kot to nastopajo različne, za svetopisemski prostor pomembne drevesne vrste: oljka, palma, cedra, cipresa, platana idr.); b) križ kot drevo življenja (od 5. stoletja), pogosto upodobljeno s cvetovi, listi in stiliziranimi plodovi; c) križ z vejami; č) ornamentalna drevesa. Včasih je upodobitev povezana tudi z drugimi simboli (venec, izvir, na obeh straneh vode, ob izviru življenja, ob prestolu itd.).

Pogosto je bilo upodobljeno nasproti drevesa spoznanja, na starokrščanskih sarkofagih v spremstvu živali (pavov ali ovac). Od 5. stoletja naprej se drevo življenja (*arbor vitae*) velikokrat enači z lesom križa (*lignum crucis*) in se postavlja v nasprotje z drevesom spoznanja (kot drevesom smrti). Bilo je tudi priljubljena tema obravnav cerkvenih

piscev (Avrelij Avguštin, sv. Bonaventura, Albert Veliki, Tomaž Akvinski idr.).

Že pred koncilom v Efezu pa je drevo življenja postalo tudi del marijanske simbolike. Ena od himen Efrema Sirskega imenuje in pozdravlja Marijo – *Ave lignum crucis*, »Pozdravljena, les križa«; Marijo se primerja z »rajem, v katerega je Bog zasadil drevo življenja«, pa tudi s samim drevesom življenja, kajti tako kot drevo rodi sad, je Marija rodila Kristusa kot sad svojega telesa. V srednjeveških pesmih, molitvah in pridigah najdemo veliko takih primerov.⁶⁷⁶ Tudi v srednjeveški umetnosti najdemo različne motive. Izvirna je povezava v besedni igri *virgo*, »devica« : *virga*, »vej(ic)a« (gl. Iz 7,14: »Glej, mladenka/devica bo spočela in rodila sina in mu dala ime Emanuel.«), kjer najdemo primerjavo z mladiko, ki vzklije »iz Jesejeve korenine« (Iz 11,1: »Mladika požene iz Jesejeve korenike, / poganjek obrodi iz njegove korenine.«). Obstajajo tudi: upodobitve Marijinega telesa kot drevesnega debla; upodobitve Kristusovega rodovnika kot razvejanega drevesnega debla; upodobitve drevesnega debla, na katerem visi Križani; kadar je drevo upodobljeno kot trta, spominja na evharistijo; kadar je les križa upodobljen kot zelen(eč) ali cvetoc, nakazuje Marijino sočutje in njeno sotrpjenje s Kristusom ter njen položaj kot matere Odrešenika; obstajajo tudi upodobitve Marije z detetom, ki je podnožje križa (torej kot tista, ki nosi zmagoslavni križ), ali pa, kako stoji pod križem v družbi apostolov in prerokov. Marija je kot antiteza Eve: tako kot je Eva, ki jo je zapeljala kača, jedla od drevesa spoznanja in je bil storjen izvirni greh, tako je Marija dala ljudem dar drevesa, saj je bil iz nje kot sad rojen Jezus; Eva je navadno upodobljena z jabolkom v rokah ali kako utrga jabolko, Marija pa je kot nova Eva upodobljena s kruhom življenja (hostija, grozdje).

Drevo življenja je tudi hvaležna predpoda Marije; v mariološki simboliki jo zaznamujeta oba izraza: *arbor*, »drevo«, in *lignum*, »les«, kar je sinonim za »drevo«. Nekaj podob je neizpodbitno povezanih z drevesom življenja; tako je Marija »drevo življenja« (*arbor vitae*), »drevo življenja, zasajeno v raju« (*arbor vitae in Paradiso consita*), »drevo, posajeno sredi raja« (*arbor plantata in medio paradisi*), »drevo življenja sredi raja« (*arbor vitalis in medio paradisi*), »les življenja« (*lignum vitae*), »les, v katerega je vstavljeno drevo življenja« (*lignum in quo vitae arbor est inserta*), »les življenja sredi raja« (*lignum vitae in medio paradisi*), »poživljajoči les življenja« (*lignum vivificum vitae*), »les življenja za te, ki so se je oklenili« (*lignum vitae his, qui apprehenderunt eam*), »presladki les življenja« (*lignum vitae dulcissimum*) ... Marija pa je tudi »drevo, iz katerega je sam od sebe odpadel zrel sad« (*arbor a quo ultro maturus fructus elapsus est*), »drevo čudovitega sadu« (*arbor splendidi fructus*), »drevo, čigar visokost se dotika neba« (*arbor, cuius proceritas tangit caelum*), »drevo na sredi zemlje« (*arbor in medio terrae*), »veliko in mogočno drevo« (*arbor magna et fortis*), »mirino drevo« (*arbor myrrhae*), »odrešujoče drevo« (*arbor salutifera*), »prelepo drevo« (*arbor pulcherrima*), »drevo Libanona« (*arbor Libani*), »sadovito drevo« (*arbor fructuosa*), »razvejano in listnato drevo« (*arbor ramosa et frondosa*), »najvišje drevo« (*arbor altissima*), »drevo sadu življenja« (*arbor fructus vitae*), »slavno drevo« (*arbor gloriosa*),

676 MEERSSEMAN 1958, pp. 171, 199; II, MEERSSEMAN 1960, pp. 17, 79, 164, 261.

»drevo odrešitve« (*arbor salutis*), »rodovitno drevo« (*arbor foecunda*), »drevo, v celoti polno milosti« (*arbor tota plena gratiae*), »drevo usmiljenja« (*arbor misericordiae*), »božansko drevo« (*arbor divina*), »nebeško drevo« (*arbor caelestis*), »drevo plemenitega sadu« (*arbor fructus generosi*), »les/drevo dobre sence« (*lignum bonae umbrae*), »plodonosni les / plodonosno drevo« (*lignum fructiferum*), »ponižni les / ponižno drevo« (*lignum humilis*), »les/drevo, s katerim je grenka voda postala sladka« (*lignum quo dulcorata est aqua amara*), »les/drevo, ki vzklije iz svete Ane« (*lignum ex sancta Anna germinans*), »blagoslovljeni les / blagoslovljeno drevo« (*lignum benedictum*), »mali les / malo drevo zaradi ponižnosti« (*lignum exiguum per humilitatem*), »ponižni les / ponižno drevo« (*lignum humile*), »sadosni les / sadosno drevo« (*lignum pomiferum*), »sadoviti les / sadovito drevo« (*lignum fructuosum*), »les/drevo, ki ne strohni« (*lignum imputribile*) itd.⁶⁷⁷

– **ali pa vam znova bo strla glavo:** prim. 1 Mz 3,15: *inimicitias ponam inter te et mulierem et semen tuum et semen illius ipsa conteret caput tuum et tu insidiaberis calcaneo eius*. Tu se standardni slovenski prevod nekoliko razlikuje od latinske *Vulgate*; glasi se: »Sovraštvo bom naredil med teboj in ženo ter med tvojim zarodom in njenim zarodom. On bo prežal na tvojo glavo, ti pa boš prežala na njegovo peto.« medtem ko je v *Vulgati* dobesedno: »... ona bo strla tvojo glavo ...«. Prim. tudi Raz 12,1–18. Simbolika emblema vključuje nauk, ki je združen s svarilom in grožnjo: Marija je strla in premagala zlo s tem, ko je rodila Odrešenika, in slehernemu zlu je namenjeno svarilo, da se bo znova zgodilo enako, če se približa.

EMBLEM XXVIII.

Simbolika: a) stolp, svetilnik, b) svetilka

a) stolpu ... Faros: Gre za otok pred obalo Aleksandrije, ki ga je dal Aleksander Veliki z nasipom povezati s kopnim. Na njem je stal znameniti svetilnik, ki velja za prvi arhitekturno zasnovani svetilnik v zgodovini; prej so bili svetilniki zgolj preprosti stebri ali oporniki, na katerih so zakurili ogenj in z njim usmerjali ladje. Faroški svetilnik je zasnoval in njegovo gradnjo vodil arhitekt Sostrat v času Ptolemaja II. Filadelfa (309/308–246 pr. Kr., vladal 284–246); po antičnih poročilih je bil visok 400 komolcev (ok. 180 m), gradili so ga med letoma 299 in 279, uvrščen pa je med sedem čudes antičnega sveta. Podnevi je bil že zaradi svoje višine usmerjevalo za ladje, ponoči pa je bil zaradi močne svetlobe, ki jo je oddajal (za osvetlitev je skrbela številčna ekipa zaposlenih), za mornarje glavna navigacijska oporna točka v vzhodnem

⁶⁷⁷ MARRACCI 1710, pp. 37–42 (*arbor*), 333–335 (*lignum*); BOURASSÉ 1862, coll. 909–917 (*arbor*), 1337–1342. Za dodatno gradivo o simboliki dreves gl. še: BAUERREISS 1938; WESTERMANN 1984–1986; HÖHLER 1988, pp. 67–78, 115–120; PFENÜR 1999; BROSE 2001, pp. 255–272; NEUHOLD 2006; OTT–BRANDSCHEIDT–WOELK 2009; STÜCKRATH 2012, pp. 33, 93, 95, 173–175, 215, 284, 417, 435.

Sredozemlju. Deloval je do 12. stoletja; močno ga je poškodoval potres l. 1302, dokončno pa se je zrušil ob potresu l. 1326. Podvodni arheologi njegove ostanke še danes odkrivajo v morju pred obalo Aleksandrije.⁶⁷⁸

Faroški svetilnik je postal sinonim, prototip in vzor za vse poznejše svetilnike; ime je postalo skupno ime (gr. φάρος /*pháros*/, lat. *pharus*; etimologija ni znana), ki je prav zaradi pomembnosti aleksandrinskega svetilnika postalo tudi krajevno ime. V srednjeveški latiniteti je beseda *pharus* (*farus*), *pharum* (*farum*) postala sinonim za svetilo, še posebej za lestence ali svečnike z več svetilkami ali svečami; kadar se uporablja kot samostalnik srednjega spola, navadno zaznamuje aleksandrinski svetilnik; lahko pa samostalnik pomeni preprosto »svetloba«, »sij«, »blesk«, »sijaj«.⁶⁷⁹

Svetilnik je nasploh simbol rešitve, orientacije, transcendence, umika, ogroženosti in nevarnosti, skrivnostnega in odličnosti. Njegova simbolika izhaja iz združenih značilnosti svetilnika kot stolpa in vira svetlobe, iz njegove pokončne oblike in dvignjenosti ter namembnosti, da usmerja in varuje.

Aleksandrinski svetilnik na otoku Farosu (o otoku govori že Homer v *Odiseji*, npr. 4,355 idr.) je nekakšna predpoda vseh svetilnikov. Latinski glosariji opredeljujejo svetilnik (*Farus, farus*) kot *altum aedificium vel turris vel facula vel speculatoria supra mare, ubi portus est*, »visoka zgradba ali stolp ali bakla ali opazovalnica nad morjem, kjer je pristanišče«.⁶⁸⁰ Pesnik Stacij v drugi pesmi svoje zbirke *Gozdovi* (*Silvae*) z naslovom *Popotnica za Mecija Celerja* (*Propempticon Maecio Celeri*) boginjo Izido imenuje »kraljica Farosa« (*regina Phari*).

Kot nekrščanski motiv in simbol ga najdemo na izdelkih umetne obrti (npr. na glinenih svetilkah), na novcih iz Aleksandrije, Ostije in drugih krajev, kjer so bili v antiki svetilniki, na mozaikih v zasebnih hišah (prizori pristanišč, morskih idil, kjer je običajno motiv svetilnika splošen, brez namiga na določeni svetilnik), na mozaikih na javnih prostorih, kjer simbolizira srečen prihod v pristan (včasih v kombinaciji z delfini kot simbolom sreče, z ladjo ali več ladjami, včasih dopolnjeni z napisi, ki nakazujejo srečno plovbo, npr. *N[aviculariis] F[elicitate]*, ipd.), v poznem cesarskem obdobju tudi v alegoričnem pomenu (npr. goli mladenič z baklo kot personifikacija svetilnika in s pripisom *Pharus*), pa tudi na sarkofagih.⁶⁸¹

678 ALLARD 1889, pp. 1–12; BUTLER 1902, pp. 15, 292, 376–377, 389–398; BUCHWALD 1904/1905; THIERSCH 1909; HENNIG 1914/1915; THIERSCH 1915, pp. 223–237 (Pharos); DÖLGER 1925, p. 285; DÖLGER 1972; FRASIER 1972, pp. 5–6, 17–21, 33–34, 36, 101, 103, 134, 144, 194, 239, 285, 348, 354, 557, 568, 610, 669, 689 (Pharos); REDDÉ 1979; QUET 1984; JORDAN 2002, pp. 37–52 (Lighthouse); HÖCKER 2015; EL-ABBADI 2004, pp. 259–269; BRODERSEN 2006 (1996), pp. 11, 13–14, 94–95, 100–101, 104–108, 114; DEPPMEYER 2006; POLLARD-REID 2007; MCKENZIE 2007, pp. 41–45, 184; STEHLIN 2008; JÄHNIG-SONNABEND 2010, pp. 81–90; CLAYTON 2013, pp. 138–157; MEUSS 2015; THIELE 2015, pp. 162–178; HIGGINS 2023, pp. 245–281; CHUGG 2024.

679 DU CANGE 1883–1887, VI, p. 303; NIERMEYER 1976, p. 411.

680 LOEWE-GOETZ 1984, p. 619.

681 POESCHKE 1971; STEHLIN 2008.

Simbolika svetilnika je v antični krščanski literaturi imela malo odmeva.⁶⁸² V zgodnjekrščanskem delu z naslovom *Herm(as)ov Pastir* (gr. Ποιμὴν τοῦ Ἑρμᾶ, *Poimēn tou Herma*; lat. *Pastor Hermae*) se v tretji viziji (III, 2, 4) omenja »stolp nad vodovji iz krasnih kamnitih kvadrov« (gr. πύργον μέγαν οἰκοδομούμενον ἐπὶ ὑδάτων λίθοις τετραγώνοις λαμπροῖς; podobno III, 3, 3: μὲν πύργος, ὃν βλέπεις οἰκοδομούμενον; III, 3, 5: ὁ πύργος ἐπὶ ὑδάτων ὠκοδομηται). Bazilij Veliki na začetku enega od svojih pisem (Epist. II, 100) omenja »baklo/kres na morju«, /πυρσὸν ἐν πελάγει / *pyrsōn en pelágei*, ki se sveti in jo od daleč vidijo pomorščaki (*videant navigantes facem eminus in mari splendentem*), še zlasti, kadar je morje viharno.⁶⁸³ Znamenje, ki iz nevihte usmerja in vodi v varen pristan, omenja tudi Gregor iz Nise v svojem spisu *O Mojzesovem življenju*, kjer navaja, da je to vidno znamenje (gr. τὸ φανὲν σημεῖον) ali ogenj ali kak vrh gore (gr. πυρσὸν ... ἢ κορυφήν).⁶⁸⁴

Svetilnik, katerega svetloba ladjam v stiski kaže pot v varen pristan, je v krščanstvu simbol Cerkve, ki na simbolni ravni ladji življenja slehernega človeka kaže varno pot in jo usmerja v varen pristan; je tudi simbol nebeškega pristana, kjer »pristane« človekova duša po viharni poti skozi življenje. V krščanstvu so svetilniki pogost motiv v nagrobni simboliki; najdemo jih na nagrobnikih, kjer so upodobljeni kot tri- ali štirinadstropni kockasti stolpi, na njihovem vrhu pa gori ogenj, včasih je upodobljena tudi ladja, ki jo svetilnik usmerja, včasih krona ali palma, pa tudi na reliefih na sarkofagih in ploščah, ki so prekrivale grobne niše (*loculi*; od 3. in 4. stoletja naprej). Motivi so podobni poganskim, izstopa pa pomen svetilnika kot pristana večnosti, lahko v kombinaciji z vencem in palmovo vejico. Včasih ga najdemo tudi na upodobitvah motiva Jona; velikokrat nastopa v kombinaciji z ladjo, na kateri je Kristus kot krmar, včasih v družbi apostolov. Na mozaikih je svetilnik pogosto znamenje Aleksandrije. Tudi v obdobju krščanstva ga najdemo upodobljenega na glinenih svetilkah.⁶⁸⁵

V baroku dobi simbolika še širši pomen; njegova rešilna in usmerjevalna dejavnost simbolno ni namenjena zgolj usmerjanju kristjanov na pravo pot k odrešenju, ampak je naravnava širše, v vodenje vseh ljudi k javnemu dobremu, h koristi za vse.⁶⁸⁶

Faroški svetilnik je postal tudi simbolna podoba Marije, ki verjetno izvira od Venancija Fortunata, ki jo je v eni od svojih himen imenoval *luminis alta Pharos*, »visoki Faros svetlobe«.⁶⁸⁷ Marija je simbolno kot (faroški) svetilnik, postavljen na vidnem, največkrat dvignjenem prostoru, je pristan in vodilo, ki usmerja podnevi in ponoči, usmerjevalo na poti, zagotovilo varnosti in varne poti, vodilo in usmerjevalo tistim,

682 RAHNER 1964, pp. 548–564 (Die Ankunft im Hafen).

683 BASILIUS 1857, col. 504C.

684 GREGORIUS NYSSENUS 1863, col. 301C.

685 POESCHKE 1971; STEHLIN 2008.

686 Prim. tudi HENKEL–SCHÖNE 2013, col. 1482 (Svetilnik usmerja natovorjeno ladjo varno v pristan; motto: Salus tantillo publica constat.).

687 CORPUS 1721, p. 1695 (Venantii Honorii Fortunati Pictaviensis episcopi opera; De partu virginis, v. 211–212: *Arca nitens, & theca potens gladii bis acuti | Ara dei surgens, luminis alta Pharos.*); VENANTIUS 1862, col. 281B: *Arca nitens, et theca potens gladii bis acuti, | Ara Dei assurgens, luminis alta pharos.*

ki zaidejo, napotilo k zelenemu cilju (pogosto opisanem kot zelena obala) in v pravo smer, ki trosi žarke svetlobe med sence in razburkane dogodke vsakdanjega življenja, polnega pretresov in negotovosti.

Simbolika svetilnika je sicer tesno povezana s simboliko stolpa,⁶⁸⁸ ki je simbol varnosti, zaščite, budnosti in čuječnosti, pa tudi veličine in moči, vzpona in kažipota v nebo. Simbolna primerjava Marije kot Davidovega stolpa in kot slonokoščenega stolpa (kot simbol njene deviškosti in čistosti) se opira na litanije in na besedilo *Visoke pesmi* (4,4): »Kakor Davidov stolp je tvoj vrat, / sezidan v plasteh ...«; (7,5): »Tvoj vrat je kot slonokoščen stolp, / tvoje oči so ribniki v Hešbónu, / pri Batrabímskih vratih.« Negativno simboliko ima babilonski stolp (po svoji obliki babilonski zigurat (verjetno sumerskega izvora), tj. stopničasti orientalski stolp s templjem na vrhnji ploščadi), ki je simbol človeške ošabnosti (1 Mz 11,1–9: »Vsa zemlja je imela en sam jezik in isto govorico. /.../ Rekli so: ‚Dajmo, sezidajmo si mesto in stolp, katerega vrh naj sega do neba, in naredimo si ime, da se ne bomo razkropili po vsej zemlji!‘ /.../ In Gospod je rekel: ‚Glej, eno ljudstvo so in vsi imajo en jezik, in to je šele začetek njihovega dela. Zdaj jih ne bo nič več zadržalo; kar koli bodo hoteli, bodo naredili. Dajmo, stopimo dol in tam zmešajmo njihov jezik, da ne bodo več razumeli govornice drug drugega!‘ In Gospod jih je razkropil od tam po vsej zemlji in nehali so zidati mesto. Zato se je imenovalo Babél, ker je tam Gospod zmešal jezik vse zemlje in od tam jih je Gospod razkropil po vsej zemlji.«).

b) svetilka ... podoba Marije: lat. *lucerna*. Pri cerkvenih piscih najdemo številne podobe svetlobe ali luči, ki se nanašajo na Marijo, veliko je tudi svetopisemskih: Marija je simbolno predstavljena kot *lampas*, »plamenica«, *lumen*, »svetloba«, *lux*, »luč«, *fax*, »bakla«, *splendor*, »sij«, *candor*, »blesk«, *illuminatrix*, »razsvetljevalka«, *radius*, »žarek«, *luminarium*, »razsvetljevalo«, *lucernarium*, »svetilo«, ipd. Kot *lucerna*, »svetilka«, je Marija: »svetilka, ki sama od sebe nenehno gori« (*lucerna a seipsa iugiter ardens*), »najbolj goreča svetilka« (*lucerna ardentissima*), »zlata svetilka« (*lucerna aurea*), »svetilka, ki se lesketa od zlata« (*lucerna auro collucens*), »slavna svetilka« (*lucerna celebris*), »svetilka nebesne države« (*lucerna civitatis supernae*), »prejasna svetilka« (*lucerna clarissima*), »svetilka jasnosti« (*lucerna claritatis*), »svetilka razmišljujočih« (*lucerna contemplantium*), »božanska svetilka« (*lucerna divina*), »svetilka Gospoda« (*lucerna Domini*), »svetilka vernih« (*lucerna fidelium*), »svetilka milosti« (*lucerna gratiae*), »svetilka, prižgana s božanskim ognjem« (*lucerna igne divino accensa*), »razsvetljujoča svetilka« (*lucerna illuminativa*), »neugasljiva svetilka« (*lucerna inextinguibilis*), »svetleča svetilka« (*lucerna lucens*), »presvetla svetilka« (*lucerna lucentissima*), »svetla svetilka« (*lucerna lucida*), »presvetla svetilka vseh vernih« (*lucerna lucidissima*).

688 MENZEL 1854–1856, II, pp. 489–492 (Turm); KREUSER 1868, pp. 288–291 (Thürme); HELLER 1962, p. 205 (Turm); FORSTNER 1967, pp. 392–394 (Turm); RED. 1972c; BADURINA 1979, p. 568 (Toranj); GRABNER-HAIDER-KRAŠOVEC 1984, p. 693 (stolp); FORSTNER 1986, p. 359 (Turm); NITZ 1989; BINDING 1999; SANDER 2001; SEIBERT 2007, p. 318 (Turm); KRETSCHMER 2008, pp. 434–435 (Turm); BUTZER-JACOB 2021, pp. 663–664 (Turm/Leuchtturm).

omnium fidelium), »svetilka luči« (*lucerna lucis*), »svetilka revnih« (*lucerna miseriae*), »svetleča svetilka sveta« (*lucerna mundi lucens*), »svetilka sveta« (*lucerna mundi*), »svetilka vseh svetih« (*lucerna omnium Sanctorum*), »svetilka pobožnosti« (*lucerna pietatis*), »svetilka razuma« (*lucerna rationis*), »prižgana duhovna svetilka« (*lucerna spiritualis accensa*), »svetleča se svetilka« (*lucerna splendens*), »svetilka zgornje luči« (*lucerna superni luminis*), »svetilka, ki osvetljuje ves svet« (*lucerna totum mundum praeifulgens*), »svetilka prizanesljivosti« (*lucerna veniae*), »svetilka resnice« (*lucerna veritatis*), »deviška svetilka« (*lucerna virginea*), »svetilka devic« (*lucerna virginum*), »svetilka, po kateri smo osvetljeni« (*lucerna, per quam illuminati sumus*), »svetilka, ki jo prižiga Bog« (*lucerna, quam Deus accendit*), »devica svetilka« (*virgo lucerna*) ...⁶⁸⁹

– **dokler Marija blešči Faros se živi svetlo:** Marija nastopa v simbolni podobi varnega pristana in usmerjevalke.

EMBLEM XXIX.

Simbolika: a) krona, b) dvanajst

– **Bratovščine blažene Device Svetogorske:** Opis svetogorskih bratovščin je Fajdiga vključil v sedmo poglavje opisa svetogorskega samostana:⁶⁹⁰ »V tej cerkvi so bile kanonično ustanovljene tri bratovščine: prva blažene Device Marije milosti (*Confraternitas Sanctae Mariae Gratiarum*), druga svetega nadangela Mihaela (*Confraternitas Sancti Michaeli Archangeli*) in tretja bratovščina nosilcev pasu svetega očeta Franciška.« Slednjo bratovščino (*Archiconfraternitas Corderorum S. P. Francisci*), ki je bila tipična frančiškanska in skupna vsem samostanom province, je predstavil v opisu ljubljanskega samostana,⁶⁹¹ prvi dve pa je natančneje opisal in opisoma dodal tudi prepise bratovščinskih dokumentov (npr. ustanovitveno pismo oglejskega patriarha Francesca Barbara, datirano v Vidmu 16. julija 1596; potrditev s strani papeža Pavla V. z dne 2. junija 1612; potrditev bratovščine in prazničnih odpustkov, ki jih je podelil Alexander VII. s pismom 30. maja 1664; pismo glede Bratovščine svetega nadangela Mihaela z določili Inocenca XI. z dne 18. septembra 1687; potrditev

689 MARRACCI 1710 *candor* »blesk«, p. 91; *fax* »bakla«, pp. 213–214; *illuminatrix* »razsvetljevalka«, pp. 300–301; *lampas* »plamenica«, pp. 319–320; *lucerna* »svetilka«, pp. 342–344; *lucernarium* »svetilo«, p. 344; *lumen* »svetloba«, pp. 345–346; *luminare* »razsvetljevalo«, p. 346; *lux* »luč«, pp. 351–355; *radius* »žarek«, p. 567; *splendor* »sij«, pp. 653–654; BOURASSÉ 1866 – *candor* »blesk«, col. 980; *fax* »bakla«, col. 1165; *illuminatrix* »razsvetljevalka«, coll. 1287–1288; *lampas* »plamenica«, coll. 1316–1319; *lucerna* »svetilka«, coll. 1351–1355; *lucernarium* »svetilo«, »razsvetljevalo«, col. 1355; *lumen* »svetloba«, coll. 1356–1357; *luminare* »razsvetljevalo«, coll. 1357–1358; *lux* »luč«, coll. 1365–1372; BOURASSÉ 1862 – *radius* »žarek«, coll. 174–175; *splendor* »sij«, coll. 304–305.

690 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, pp. 663–671. Omenjata jih tudi PASCONI 1746 in ASFP, BREVIARIUM 1776. Gl. tudi ŠKOFLJANEC 2008, pp. 183–194; LAVRIČ 2014b.

691 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, pp. 334–343.

goriškega nadškofa Jožefa Rudolfa idr.). Dovoljenje za ustanovitev Bratovščine Milostne Matere Božje (*Confraternitas Sanctae Mariae Gratiarum*) je l. 1596 dal oglejski patriarh Francesco Barbaro. L. 1612 jo je potrdil papež Pavel V. in članom pod določenimi pogoji podelil popolne odpustke; l. 1664 jo je znova potrdil papež Aleksander VII., ki je pravico odpustkov še razširil.⁶⁹²

a) krona: Za simboliko krone gl. pojasnilo k emblemu I. pod »venec/krona« in k emblemu IV. pod »krona«.

b) v kronano Božjo mater ... krono, okrašeno z dvanajstimi srci po številu: Krona je znamenje zmage, zmagoslavja in kraljevega dostojanstva (gl. zgoraj, a) krona).

Dvanajst je simbol kozmosa, urejenosti, popolnosti in polnosti; je sveto število pri kristjanih, Judih in poganih. Pomenljiva je simbolika, da je deljivo s tri in štiri oz. da gre za zmnožek števil 3 (tri božje osebe, tj. Sveta trojica) in 4 (število strani sveta, tj. stvarstvo kot celota); tako simbolizira popolno harmonijo med zemeljskim in nebeškim.⁶⁹³

Ima tudi kozmološki in astrološki pomen: dan in noč imata po dvanajst ur, leto ima dvanajst mesecev, zodiak ima dvanajst znamenj itd. Število dvanajst najdemo že v antiki: dvanajst je glavnih bogov, dvanajst je različnih prerokinj Sibil, Herakles je moral opraviti dvanajst težaških nalog; Vergilij je svoj ep *Eneida* razdelil na dvanajst spevov; učitelj govornišva Mark Fabij Kvintilijan je svojo *Šolo govornišva* (*Institutio oratoria*) razdelil na dvanajst knjig; po njegovem zgledu je Milton prvotnih deset knjig *Izgubljenega raja* v drugi izdaji (1674) razdelil na dvanajst knjig.

Pomembno simboliko pa ima dvanajst v *Svetem pismu*, tako v Stari kot tudi v Novi zavezi. V starozaveznem okolju ima še poseben pomen, da gre za število izvolitve, ki izhaja iz dejstva, da je Jakob (Izrael) imel dvanajst sinov, eponimnih prednikov, iz katerih je izšlo dvanajst starozaveznih Izraelovih rodov (1 Mz 35,22: »Jakobovih sinov je bilo dvanajst.«; 42,13.32; 49,28; 4 Mz 1,44), ki veljajo za božje izvoljeno ljudstvo.

Dvanajst se pojavlja še v mnogih primerih. Dvanajst let so kralji služili Kedorlaómerju (1 Mz 14,4); dvanajst knezov se bo rodilo Izraelu (1 Mz 17,20; 25,16); Mojzes je postavil pod goro oltar in dvanajst spominskih kamnov za dvanajst Izraelovih rodov (2 Mz 24,4; gl. tudi 2 Mz 28,21; 39,14); Bog je Mojzesu naročil, naj speče dvanajst hlebov (3 Mz 24,5); knezi dvanajstih rodov so za daritev pripeljali dvanajst volov (4 Mz 7,3); med darovi Izraelovih knezov je bilo dvanajst srebrnih

692 Gl. tudi LAVRIČ 2014b.

693 BUNGUS 1599, 1983, pp. 386–398 (De numero XII.); MENZEL 1854–1856, II, pp. 573–574 (Zwölf); FORSTNER 1967, pp. 59–61 (Zwölf); HOLL 1972c; RED. 1972c; BADURINA 1979, p. 212 (Dvanaest); GRABNER-HAIDER-KRAŠOVEC 1984, p. 260; FORSTNER 1986, p. 56 (Zwölf); MEYER-SUNTRUP 1987, coll. 620–645; SCHMIDT-SOMMER 1994; KRETSCHMER 2008, pp. 458–465 (Zahlensymbolik); CARELOS IDR. 1999; BUTZER-JACOB 2021, pp. 720–741 (Zwölf); CHEVALIER-GHEERBRANT 2023, pp. 176–178 (dvanajst).

skled, dvanajst srebrnih kotlic, dvanajst zlatih latvic in za žgalne daritve dvanajst juncev, dvanajst ovnov, dvanajst enoletnih jagnjet in dvanajst kozlov (4 Mz 7,84–87); Bog je Mojzesu naročil, naj vzame dvanajst palic (4 Mz 17,17.21); po določilih naj se drugi dan med drugim daruje dvanajst mladih juncev (4 Mz 29,17); za vojno proti Midjancem je bilo izbranih po tisoč mož iz vsakega Izraelovega rodu, skupaj 12.000 (4 Mz 31,5); v Elímu, kamor so prišli Izraelci, je bilo dvanajst studencev (2 Mz 15,27); za ogledovanje dežele je bilo izbranih dvanajst mož, po eden iz vsakega rodu (5 Mz 1,23); za prenos skrinje zaveze čez Jordan je določenih dvanajst mož (Joz 3,12; 4,2.4.20), ki so iz Jordana z mesta, kjer so stale noge duhovnikov, vzeli dvanajst kamnov (Joz 4,3.8), drugih dvanajst pa je Jozue postavil sredi Jordana (Joz 4,9); padlo je 12.000 prebivalcev Aja (Joz 8,25); mest rodu Benjaminovih sinov je bilo dvanajst (Joz 18,24), prav tako mest rodu Zábulonovih sinov (Joz 19,15) in mest Merarijevih sinov (Joz 21,7.40; 1 Krn 6,48); levit, ki je zagrešil zločin v Gíbei, je svojo priležnico razrezal na dvanajst kosov (Sod 19,29); občina je v Jabéš Gileád odposlala 12.000 najmočnejših mož (Sod 21,10); v bojni igri v Gibeónu se je spopadlo dvanajst mladeničev za Benjamina in za Savlovega sina Iš Bošeta ter dvanajst izmed Davidovih hlapcev (2 Sam 2,15); mož iz Toba je 12.000 (2 Sam 10,6); Salomon je imel v Izraelu dvanajst upraviteljev, ki so kralja in njegovo hišo oskrbovali z živežem, vsak po en mesec v letu (1 Kr 4,7), ter 12.000 konjenikov (1 Kr 5,6; 10,26; 2 Krn 1,14; 9,25); med opremo v templju sta bronasta stebra imela obseg dvanajst komolcev (1 Kr 7,15; gl. tudi Jer 52,21), ulito morje je stalo na dvanajstih volih (1 Kr 7,25.44; 2 Krn 4,4.15; gl. tudi Jer 52,20), na šesterih stopnicah prestola je na obeh straneh stalo skupaj dvanajst levov (1 Kr 10,20; 2 Krn 9,19); prerok Ahíja je svoj plašč raztrgal na dvanajst kosov (1 Kr 11,30); v 31. letu Judovega kralja Asája je nad Izraelom za dvanajst let zavladal Omri (1 Kr 16,23); prerok Elija je vzel dvanajst kamnov (po številu rodov sinov Jakoba) in popravil razdrti oltar (1 Kr 18,31); Elizej je oral z dvanajstimi pari volov (1 Kr 19,19); Ahábov sin Jorám je kraljeval dvanajst let (2 Kr 3,1; 8,25); Elájev sin Hošéa je postal kralj nad Izraelom v dvanajstem letu judovega kralja Aháza (2 Kr 17,1); Manáse je imel dvanajst let, ko je postal kralj (2 Kr 21,1; 33,1); Jošija je v dvanajstem letu začel očiščevati Juda in Jeruzalem (2 Krn 34,3); ob posvetitvi templja po vrnitvi iz izgnanstva so darovali tudi »dvanajst kozličev po številu Izraelovih rodov« (Ezr 6,17); izmed knezov duhovnikov je bilo izbranih dvanajst mož (Ezr 8,24); po vrnitvi iz izgnanstva je bilo darovanih med drugim dvanajst juncev (Ezr 8,35); za dekle, določeno, da gre h kralju Ahasvérju, je ta čas nastopil ob koncu dvanajstih mesecev (Est 2,12); do zloglasnega žreba, ki je odločal o usodi Izraelcev, je prišlo v dvanajstem letu kralja Ahasvérja (Est 3,7); Joáb je v Solni dolini pobil 12.000 Edómcev (Ps 60,2); v videnju novega templja je bilo preddverje dolgo dvanajst komolcev in široko prav tako dvanajst (Ezk 40,49), enakih dimenzij je bilo tudi ognjišče (Ezk 43,16); Holofern je za pohod med drugim izbral 12.000 lokostrelcev na konjih (Jdt 2,15; 7,2); Aleksander je umrl, potem ko je vladal dvanajst let (1 Mkb 1,7) ... Dvanajst je bilo manjših prerokov, dvanajst dragih kamnov so imeli

veliki duhovniki na naprsniku ...

Število dvanajst je bilo pomembno tudi v Novi zavezi. Dvanajst je bilo Jezusovih učencev (apostolov), ki so zato imenovani dvanajsteri (Mt 10,1.2.5; 11,1; 26,14.20.47; Mr 3,14.16; 4,10; 6,7; 9,35; 10,32; 11,11; 14,10.17.20.43; Lk 6,13; 8,1; 9,1.12; 18,31; 22,3.47; Jn 6,67.70–71; 20,24; Apd 6,2; 1 Kor 15,5); žena, ki jo je Jezus ozdravil, je dvanajst let krvavela (Mt 9,20; Mr 5,25; Lk 8,43); ko je Jezus nasitil 5000 mož in so nato pobrali preostale koščke, so napolnili dvanajst košar (Mt 14,20; Mr 6,43; 8,19; Lk 9,17; Jn 6,13); Jezus je apostolom napovedal, da bodo sedeli na dvanajstih prestolih in sodili dvanajst Izraelovih rodov (Mt 19,28; Lk 22,30); Jezus je ob izdaji Juda Iškarijota rekel, da bi lahko prosil Očeta in bi mu takoj dal na voljo več kot dvanajst legij angelov (Mt 26,53); hči načelnika shodnice Jaíra, ki jo je Jezus obudil v življenje, je bila stara dvanajst let (Mr 5,42; Lk 8,42); dvanajstletnega Jezusa sta starša našla v templju (Lk 2,42); dan ima dvanajst ur (Jn 11,9); iz Jakoba izhaja dvanajst očakov in dvanajst rodov (Apd 7,8; 26,7; Jak 1,1); Pavel je v Efezu položil roke na dvanajst mož (Apd 19,7); ko se je zagovarja pred namestnikom Feliksom, je dejal, da ni minilo več kot dvanajst dni, odkar je prišel molit v Jeruzalem (Apd 24,11) ...

Dvanajst pa je še posebej število novega (nebeškega) Jeruzalema:

- dvanajst zvezd ima žena v *Razodetju* na svojem vencu (Raz 12,1: »Na nebu se je prikazalo veliko znamenje: žena, ogrnjena s soncem, in luna pod njenimi nogami, na njeni glavi pa venec dvanajstih zvezd.«);
- novi Jeruzalem ima dvanajst vrat (Raz 21,21: »In dvanajst vrat je bilo dvanajst biserov: posamezna vrata so bila iz enega samega bisera.«);
- obzidje mesta ima dvanajst temeljnih kamnov, na katerih so napisana imena apostolov (Raz 21,14: »Obzidje mesta je slonelo na dvanajstih temeljnih kamnih, na njih pa je bilo dvanajst imen dvanajstih Jagnjetovih apostolov.«);
- mesto samo ima dvanajst vrat, na katerih so napisana imena dvanajstih Izraelovih rodov (Raz 21,12: »Mesto je imelo veliko in visoko obzidje, v njem je bilo dvanajst vrat, na vratih je bilo dvanajst angelov in napisana imena, ki so imena dvanajstih rodov Izraelovih sinov.«);
- ko je angel mesto izmeril s trstiko, je merilo 12.000 stadijev (Raz 21,16: »Mesto je bilo zidano na štiri vogale in njegova dolžina je bila tolikšna kakor njegova širina. Angel je s trstiko izmeril mesto: merilo je dvanajst tisoč stadijev. Njegova dolžina, širina in višina so bile enake.«);
- na sredi nebeškega Jeruzalema raste drevo življenja, ki dvanajstkrat rodi in vsak mesec daje svoj sad (Raz 22,2: »Po sredi njegove ulice in na obeh straneh reke pa raste drevo življenja, ki dvanajstkrat rodi in daje svoj sad vsak mesec.«);
- izbrancev, ki bodo prebivali v novem Jeruzalemu, je 12 × 12.000 (= 144.000) (Raz 7,5–8: »... iz Judovega rodu dvanajst tisoč zaznamovanih, iz Rubenovega rodu dvanajst tisoč, iz Gadovega rodu dvanajst tisoč, iz Aserjevega rodu dvanajst tisoč, iz Neftálíjevega rodu dvanajst tisoč, iz Manásejevega rodu dvanajst tisoč, iz Simeonovega rodu dvanajst tisoč, iz Levijevega rodu dvanajst tisoč, iz Isahárjevega

rodu dvanajst tisoč, iz Zábulonovega rodu dvanajst tisoč, iz Jožefovega rodu dvanajst tisoč, iz Benjaminovega rodu dvanajst tisoč zaznamovanih s pečatom.«).

Pozneje dvanajst ovac na zgodnjekrščanskih upodobitvah simbolizira dvanajst apostolov ali dvanajst Izraelovih rodov; Karel Veliki je imel dvanajst paladinov; v legendarnem izročilu kralja Arturja obkroža dvanajst vitezov okrogle mize; v srednjeveških hagiografijah svetnike in svetnice velikokrat spremlja po dvanajst sopotnikov ali sopotnic ...

Na emblemu člani bratovščine Mariji ponujajo »krono, okrašeno z dvanajstimi srci« (*coronam duodenario cordium numero instructam*), ter ji »izročajo in posvečajo krone svojih src« (*coronas cordium suorum eidem dicant consecrantque*).

V obdobju baroka je nastalo veliko upodobitev Marije kot kraljice neba (*regina coeli*) ali celo cesarice neba (*imperatrix coeli*), ki jo prikazujejo kot ženo iz *Razodetja* (12,1), »ogrnjeno s soncem, in luna pod njenimi nogami, na njeni glavi pa venec dvanajstih zvezd«. Število dvanajst simbolizira njeno popolnost. Povezavo Marije z zvezdami izvira sicer že iz zgodnjih himen, v katerih je Marija imenovana morska zvezda (*Ave stella maris*); zvezde sicer simbolizirajo tudi Marijine izjemne lastnosti (karizme) in njene milosti.⁶⁹⁴

Ob latinski besedi *cor*, »srce«, se ponudi tudi asociacija na tretjo svetogorsko bratovščino; to je bila Bratovščina nosilcev pasu (oz. opasancev) svetega Frančiška (*Archiconfraternitas Cordigerorum S. P. Francisci*), katerih ime izhaja iz it. *Corda*, »vrv«, »pas«, vendar pa to nima ožje notranje povezave z vsebino emblema (in s srcem, lat. *cor*), ampak temelji zgolj na glasovni podobnosti. Ta bratovščina je bila ustanovljena l. 1585 v Assisiju, njeni člani pa so nosili posvečeni pas in delali pokoro.⁶⁹⁵

– **Vredna dvojne krone:** Izrazita pesniška in miselna hiperbola.

– **če pa te srca krasé:** tj. če te častijo in krasijo srca ljudi, ne srca na kroni.

EMBLEM XXX.

Simbolika: a) školjka, b) biser, c) golob, č) Sonce, d) krona, e) Ana

a) školjka: lat. *conchylum*. Školjka je v krščanski simboliki pogosta podoba Jezusovega groba in vstajenja. Je tudi simbol krsta, saj simbolizira krstni kamen, pa tudi mnogi krstilniki so izdelani v obliki školjke (posebej pogosta je Jakobova pokrovača, ki je tudi simbol romarjev). Obe školjčni lupini simbolizirata dva dela *Svetega pisma* (Staro zavezo in Novo zavezo). Je pa že od antike naprej simbol ženskega, zlasti

694 SCHMIDT-SOMMER 1994.

695 PERRONE 1929; DA SANT'ELIA A PIANISI 1947, pp. 433–459; CHIMINELLI 1957.

simbol materinstva, kar še posebej velja za školjko bisernico.⁶⁹⁶ Čeprav je na tem emblemu s školjko simbolno predstavljena Marijina mati sv. Ana, s čimer je še posebej poudarjena njena materinska vloga, je pogosto tudi simbol Marije, ki je: »školjka, ki nam razkriva tisti nebeški biser« (*conchilium, coelestem illam margaritam nobis recludens*), »bela školjka« (*concha alba*), »školjka nebeške rose milosti« (*concha roris coelestis gratiae*), »školjka, roditeljica predragocenega bisera, namreč Kristus« (*concha, genitrix pretiosissimae margaritae, nempè Christi*), »školjka, rojena v morje sveta« (*concha in mundi mare genita*), »oživljena školjka« (*concha animata*), »školjka, ki je na svet prinesla nebeški biser« (*concha, quae divinam margaritam protulit*), »mistična školjka« (*concha mystica*), »morska školjka« (*concha marina*), »biserosna školjka« (*concha margaritifera*), »Gedeonova školjka, polna rose« (*concha Gedeonis rore plena*), »školjka milosti« (*concha gratiae*), »školjka, napolnjena z vlago milosti« (*concha humore gratiae adimpleta*), »školjka Boga« (*concha Dei*), »školjka, ki se je odprla angelu« (*concha, quae se aperuit Angelo*) ...

b) dragocenim biserom: Latinski izraz za »biser« (slovenska beseda je sicer (južno)slovanskega izvora, izhaja pa iz arab. *busr(a)*, »stekleni biser«, »steklena perla«)⁶⁹⁷ je *margarita*, kar je izposojenka iz gr. *μαργαρίτης /margarites/*, »biser«, v grščino pa je bila beseda izposojena iz orientalskih jezikov, domnevno ali iz srednjeperz. *marvārīt* ali iz sanskrt. *Manjārī*, »biser«, »cvetoča kaplja«.⁶⁹⁸

Bisere⁶⁹⁹ kot svetleč in dragocen nakit in katerih nastanek je tesno povezan z morjem ter vplivanjem Lune, rose in bliska so zaradi lepih mavričnih barv, v katerih se lesketajo, že od nekdaj cenili v antičnih bližnjevzhodnih kulturah; z njimi so tudi krasili podobe bogov. V antični mitologiji je bil biser predvsem znamenje in okras boginje Afrodite (Venere), rojene iz morske pene.

Prvi grški pisec, ki je pisal o biserih, je bil Aristotelov učenec Teofrast (ok. 371–287), in sicer v spisu *O kamnih* (36),⁷⁰⁰ za njim pa najdemo sporadične opise še pri Izidorju iz Haraksa (1. stoletje pr. Kr.–1. stoletje po Kr.), Arijanu (85/90–po 145/146), Atenaju (193–235) in nekaterih drugih.⁷⁰¹ Pri Grkih in Rimljanih je bil zelo zaželen okras; najlepši opis biserov, njihovega nastanka in pomena, podkrepljen s številnimi anekdotičnimi primeri, obenem pa tudi s kritično oceno njihovih negativnih učinkov, nam ponuja Plinij Starejši v svojem *Naravoslovju* (9, 104–123.)⁷⁰² Glede

696 Prim. tudi WERNES 2006, pp. 321–322; SPRECKELMEIER 2019, p. 149.

697 BEZLAJ 1976, p. 22; SNOJ 2016, p. 33.

698 BEEKES–VAN BEEK 2010, pp. 904–905.

699 O biseru in njegovi simboliki gl. MENZEL 1854–1856, II, pp. 207–208 (Perle); SALZER 1893, pp. 243–248 (Perle); ROMMEL 1930; LIPINSKY–RED. 1971; RED. 1971e; BADURINA 1979, p. 159 (Biser); GRABNER–HAIDER–KRAŠOVEC 1984, p. 659 (blisk in grom); TSCHOCHNER 1989; SEIBERT 2007, p. 90 (Edelsteine und Perlen); KRETSCHMER 2008, pp. 316–317 (Perle); RIEDE 2009b; BUTZER–JACOB 2021, pp. 467–469 (Perle; DP); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 81–84 (biser), 84–85 (blisk).

700 THEOPHRASTUS–CALEY–RICHARDS 1956, pp. 52, 134.

701 Za natančen oris biserov v antiki gl. ROMMEL 1930.

702 GL. PLINIJ STAREJŠI–HRIBERŠEK 2016, pp. 59–63, 116–122.

nastanka navaja, da nanj neposredno vpliva nebo, od koder školjke počrpajo roso; s svojim opisom je zaznamoval njihovo podobo za stoletja (*Naravoslovje* 9, 107):⁷⁰³ »Izvor in nastanek školjk bisernic se ne razlikujeta dosti od ostrig. Ko se začne letno obdobje razmnoževanja, to sproži v njih vzbujenost; ko na neki način zavezajo in se odprejo, se – tako pravijo – napolnijo z roso in se tako oplodijo; oplojene nato rodijo in plod školjk so biseri, katerih kakovost je odvisna od kakovosti rose, ki so jo školjke vsrkale. Če se je v bisernico natekla čista rosa, je biser bleščече bel, če pa motna, je tudi biser umazane barve; če je bilo nebo v času oploditve grozeče, pa naj bi bil biser bledikaste barve. Vsekakor je gotovo, da je biser zaplodilo nebo in da so biseri z nebom tesneje povezani kot z morjem; zato se navzamejo ali oblačne ali pa jasne barve, ki je odsev čiste jutranje svetlobe.«

V rimskem okolju so bili biseri izjemno dragi; Plinij je s kritično distanco opisal nekaj takih primerov. Prvi je primer Lolije Pavline, katere biserni nakit je bil vreden 40.000.000 sestercijev (*Naravoslovje* 9, 117–118):⁷⁰⁴ »Lolijo Pavlino, ki je bila so-proga cesarja Gaja, sem videl prekrito s smaragdi in biseri, ki so se ji, nanizani eden za drugim, bleščali po vsej glavi, laseh, ušesih, vratu in prstih in njihova skupna vrednost je znašala 40.000.000 sestercijev; in to niti ni bilo na kaki razkošni, resnobni praznični slovesnosti, ampak na čisto običajni zaročni gostiji; sama Lolija je bila nakup pripravljena nemudoma dokazati s predložitvijo računa. Ni šlo za darila razsipnega cesarja, ampak za podedovano bogastvo, nagrajeno, kajpada, po provincah.«

Razsipnost pri razkazovanju bisernega nakita je Plinij zelo grajal (nošenje bisernih uhanov, vdelovanje bisero v jermene obuval in podobno; *Naravoslovje* 9, 114).⁷⁰⁵ Poroča pa tudi o dveh največjih bisernih antike, katerih lastnica je bila Kleopatra (*Naravoslovje* 9, 119–122):⁷⁰⁶ »Pa to še niso najhujši primeri potrate. V vsej zgodovini sta bila največja dva bisera: lastnica obeh je bila Kleopatra, zadnja egipčanska kraljica, ki ju je prejela iz rok kraljev Vzhoda. Ko se je Antonij iz dneva v dan mastil na izbranih pojedinah, se je Kleopatra v svoji ošabni in obenem drzni prevzetnosti, kakršna vlačugarski kraljici pač pristoji, omalovažujoče rogala njegovi potrati in vsemu njegovemu blišču; in ko jo je Antonij vprašal, s čim bi mogla še bolj zadostiti njegovi želji po razkošju, je odvrnila, da bo na eni pojedini porabila 10.000.000 sestercijev. Antonija je zanimalo, kako, vendar je menil, da to ni mogoče. Sklenila sta torej stavo in naslednji dan, ko naj bi se o njej odločalo, je Antoniju dala pripraviti sicer res veličastno pojedino, da bi dan ne bil zapravljen, a še vedno povsem vsakdanjo; Antonij se je posmehoval in zahteval račun. Kleopatra pa je zatrjevala, da je to zgolj dodatek, da bo ta pojedina stala toliko, kot je bilo dogovorjeno, in da se bo sama gostila za 10.000.000 sestercijev; nato je ukazala, naj prinesejo drugi hod. Po njenem navodilu so služabniki pred njo postavili eno samo posodo tako jedkega in močnega kisa, da je

703 Gl. PLINIJ STAREJŠI–HRIBERŠEK 2016, pp. 59–60.

704 Gl. PLINIJ STAREJŠI–HRIBERŠEK 2016, p. 62.

705 Gl. PLINIJ STAREJŠI–HRIBERŠEK 2016, p. 61.

706 Gl. PLINIJ STAREJŠI–HRIBERŠEK 2016, pp. 62–63.

bisere raztopil v sluzasto goščo. V ušesih je tedaj nosila tisto izjemno, resnično enkratno delo narave. In ko je Antonij tako napeto čakal, kaj bo storila, si je snela en biser, ga spustila v posodo, in ko se je raztopil, ga je popila. Ko se je pripravljala, da na enak način uniči tudi drugega, ga je Lucij Plank, ki je bil pri tej stavi razsodnik, pokril z roko in razglasil Antonija za poraženca; zlovešče predznamenje, ki se je uresničilo. Zanimiva zgodba spremlja tudi drugi, temu enak biser, ki ga je kraljica osvojila, ko je dobila tako pomembno stavo; dala ga je presekati na pol, da bi bila v vsakem ušesu Venere v Panteonu v Rimu polovica njune gostije.«

Zlasti v cesarskem obdobju so bili biseri pogosto predmet načrtnega razkazovanja potrate; tako je na primer cesar Kaligula svojega konja Incitata, ki ga je imenoval celo za senatorja, okrasil z biserno ogrlico. Cerkevni očetje so pogosto grajali razsipnost in razkošnost, ki so ju biseri predstavljali. Sicer pa so bili v času cesarja Justinijana biseri, hiacinti oz. safirji ter smaragdi prihranjeni izključno za okras cesarjev in kron.

Za Plinijem so o biserih pisali še enciklopedist Solin (3. stoletje) v svojem delu *Zbirke spomina vrednih stvari* (*Collectanea rerum memorabilium* 53, 22–54, 5), Amijan Marcelin (ok. 330–ok. 395) v svoji *Zgodovini v 31 knjigah* (23,6, 85–88; po njem naj bi biseri nastali iz rose neba, potem ko se školjke dvignejo iz morja, se odprejo nad vodno površino in se oplodijo z Luninim sijem)⁷⁰⁷ ter Izidor Seviljski (ok. 560–636) v 16. knjigi svoje enciklopedije *Etimologije ali Izvori*, ki je posvečena kamninam in kovinam (16, 10, 1).⁷⁰⁸ Opise biserov najdemo v različnih verzijah *Fiziologa* (*Physiologus*, Φυσιολόγος), pa tudi talmudsko in muslimansko izročilo pri našata različne teorije o njihovem nastanku: po eni naj bi nastali iz dežnih kapelj, po drugi iz Evinih solza kesanja, po tretji iz solza padlih angelov, po četrti naj bi se oblikovali v notranjosti kamnov, ki se odprejo, sprejmejo nebesno roso, se nato znova zaprejo in oddajo biser, nato pa se znova povsem zaprejo.

O biserih pišejo tudi številni poznejši pisci, na primer: Psevdo-Aristotel (Aristoteles Latinus);⁷⁰⁹ francoski teolog, pesnik in pisec Marbod iz Rennesa (ok. 1035–1123) v svojem delu *Knjiga o kamnih* (*Liber lapidum*, tudi *O draguljih* (*De gemmis*) ali *O kamnih* (*De lapidibus*)); zdravnik salernske medicinske šole Matteo Platearius il Vecchio (Matthaeus Platearius; 11.–12. stoletje; delo *Liber de simplici medicina dicta Circa instans*); francoski dominikanec in učenjak Vincenc iz Beauvaisa (1184/1194–1264) v delu *Ogledalo narave* (*Speculum naturale*); dominikanski teolog, naravoslovec in enciklopedist Tomaž Kantimprat oz. Tomaž iz Cantimpréja (Thomas Cantimpratensis; 1201–1272) v delu *Knjiga o naravi stvari* (*Liber de natura rerum*); učenjak, škof in cerkveni učitelj Albert Veliki (ok. 1200–1280) v delu *O rudninah* (*De mineralibus* 2, 2 (Margarita)) in še številni drugi pisci.

707 AMIJAN MARCELIN–SEYFARTH 2022, pp. 15, 108–111, 235.

708 SOLINUS–BRODERSEN 2014, pp. 313–317.

709 ZONTA 2003, pp. 652–654 (Aristote de Stagire. Dubia et spuria, pp. 473–654).

V *Svetem pismu* ima biser različne pomene: je dragocen izdelek in trgovski artikel, znamenje bogastva in razkošja, simbolizira pa tudi vse drago, lepo in dragoceno. V Stari zavezi so biseri in biserovina ustaljeni del kraljevskega okrasja (Est 1,6; EstG 2,6), modrost in razum sta dragocenejša od biserov (Job 28,18; Prg 3,15; 8,11; 20,15), prav tako je dragocenejša od njih vrla žena (Prg 31,10), ponazarjajo protislovnost človeških dejanj (Prd 3,5: »Je čas zametavanja biserov in čas zbiranja biserov ...«), so del okrasja zaročenke (Vp 1,10; 4,9) in izkaz čaščenja bogov (Dan 11,38), mesto Babilon pa je »biser kraljestev« (Iz 13,19). V novi zavezi Jezus v govoru na gori spodbuja ljudi, naj svetega ne dajejo psom in svojih biserov naj ne mečejo svinjam (Mt 7,6); nebeško kraljestvo primerja s trgovcem, ki išče lepe bisere, in ko najde en dragoceni biser, gre ter proda vse, kar ima, in ga kupi (Mt 13,45–46); vrle in bogaboječe žene se ne zaljšajo z biseri (1 Tim 2,9), z njimi sta v *Razodetju* kot znamenje ničevosti okrašena velika vlačuga (Raz 17,4) in Babilon (Raz 18,12.16), toda tudi dvanajstera vrata iz novega Jeruzalema so izdelana vsaka iz enega samega bisera (Raz 21,21)

Biseri so dragotina. Za njihovo simboliko sta bistveni prvini njihova popolnost in dragocenost, pa tudi dejstvo, da nastanejo v školjki (bisernici), da so podobni kapljicam in namenjeni okrasju. Njihova simbolika izvira iz sijaja, lepote in raznobarvnosti; simbolizirajo vse dragoceno in lepo. Veljajo za nekaj redkega, čistega in dragocenega, zato imajo pogosto celo mistični pomen. So podoba in simbol čistosti, dragocenosti, lepote, popolnosti, blaženosti, deviškosti, modrosti, vrline, tudi poezije, dalje simbol življenja, moči vode, podoba nebeškega kraljestva, pogosto tudi podoba človekove notranjosti in prispodoba za iščočo dušo.

V krščanski simboliki je biser pogosto simbol Kristusa, simbol brezmadežnega spočetja, ljubezni in hrepenenja po nebu, simbol prerokov in apostolov, pa tudi trpljenja in žalovanja; je znamenje odrešitve, ki je vredna več kot vse zemeljsko bogastvo (Mt 13,45), simbolično pa lahko pomeni tudi božjo besedo in tisto, kar je sveto (prim. Mt 7,6). V verzijah *Fiziologa* najdemo navedbe, da je biser Jezus, medtem ko Sonce, Luna, zvezde in rosa ponazarjajo Svetega Duha. Lahko pa biser ponazori tudi križanje, s tem ko ga preluknjajo, da lahko postane okras in zasije v novi podobi. Pri gnostikih in cerkvenih očetih je biser veljal tudi za prispodobo skritega védenja, za simbol razsvetljenja in duhovnega preporoda.

V mariološki simboliki je zaradi načina nastajanja biser podoba Marijinega materinstva (Kristus je večkrat simbolno predstavljen kot *margarita pretiosa*, »dragoceni biser«, ali *pretiosissima margarita*, »predragoceni biser«), zaradi svojih lastnosti pa tudi podoba njene lepote. Školjka bisernica je simbol Marijinega devištva, saj simbolizira njeno telo, biser pa Kristusa. Obe školjčni lupini lahko simbolno ponazarjata Staro in Novo zavezo, med katerima je Kristus kot biser in osrednji (povezovalni) člen. Nastanek in najdba bisera sta lahko tudi simbolni prikaz Marijinega materinstva in rojstva.

Antična poročila o biserih navajajo, da školjke bisere spočnejo s pomočjo kapljic rose z neba ali ob blisku (Plinij, *Fiziolog*). To na neki način simbolizira povezavo z nebom in hrepenenje po nebu, kajti grmenje in bliski so spremljajoči pojav, kadar

govori Bog. Bliski simbolizirajo neposredno božje delovanje, saj veljajo za božje puščice (Hab 3,11; Ps 18,15; 29,7; 36,32), grom pa za zvok božjega glasu (Ps 18,14; 29,3–9). V *Svetem pismu* sta blisk in grom značilna spremljajoča pojava teofanij, prikazovanja božanskih bitij (Dan 10,6; Mt 28,3), pa tudi napovedanega Kristusovega ponovnega prihoda.⁷¹⁰

Tudi predpodobo Marije kot bisera najdemo pogosto pri cerkvenih piscih: Marija je »biser, ki je kakor biser rojena v školjki, tj. v maternici Ane« (*margarita, ad modum margaritae genita infra concham, id est, uterum Annae*); je pa tudi »snežnobeli biser« (*margarita candida*), »nebeški biser, posajen na vzvišeni prestol« (*margarita coelestis in sublimi throno sita*), »evangeljski nebeški biser« (*margarita evangelica coelica*), »svetleči se biser« (*margarita fulgens*), »svetlikajoči se biser« (*margarita fulgida*), »brezmadežni biser« (*margarita immaculata*), »biser, zaznamovan z različnimi častmi« (*margarita insignita variis honoribus*), »biser, okrašen z neskončno hvalo« (*margarita laude infinita redimita*), »čudežni biser« (*margarita mira*), »biser čistosti« (*margarita munditiae*), »plemeniti biser večnega bleska« (*margarita nobilis candoris aeterni*), »dragoceni biser« (*margarita pretiosa*), »predragoceni biser« (*margarita pretiosissima*), »lepi biser« (*margarita pulchra*), »biser, s katerim je kakor neveste ovenčana Cerkev« (*margarita qua Ecclesia more sponsarum ornatur*), »biser v kroni najvišjega kralja« (*margarita sita summi regis diademate*), »bleščeči se biser« (*margarita splendens*), »biser, lep v duhu zaradi čistosti, snežnobel v mesu zaradi čednosti in deviškosti« (*margarita, pulchra in mente per puritatem, candida in carne per castitatem et virginitatem*) ... Pogosto so biseri Marijin okras (»okrašena z biseri vseh kreposti« (*universarum virtutum margaritis adornata*), »obdarjena z biseri milosti« (*margaritis gratiarum praedita*) ...) ali se njihova vrednost primerja z Marijo (»s katero se ne more primerjati prav nobena plemenitost biserov ali draguljev« (*cui nulla margaritarum aut lapidum nobilitas est comparanda*)) ...⁷¹¹

c) golob: znamenje Svetega Duha. Za simboliko goloba (golobice) gl. pojasnilo k emblemu XIV. pod »Kristus ... prikazan z golobico«.

č) Sonce: simbolno znamenje Kristusa. Sonce je pri vseh ljudstvih pomemben prasimbol,⁷¹² ki v sebi združuje številne simbolne prvine: potovanje po nebu,

710 GRABNER-HAIDER-KRAŠOVEC 1984, p. 659 (blisk in grom); CHEVALIER-GHEERBRANT 2023, pp. 84–85 (blisk).

711 MARRACCI 1710, pp. 368–369; BOURASSÉ 1866, coll. 1390–1391.

712 PRAGENSI (A PARDUBITZ) 1651, cap. 5; MENZEL 1854–1856, II, pp. 387–393 (Sonne), 393–395 (Sonnenstrahl); KREUSER 1868, p. 273 (Sonne und Mond); MÜNZ 1886a; RAPP 1886–1890c; SALZER 1893, pp. 32–33 (Sonne. Mutter des Lichtes), 391–399 (Sonne); RICHTER 1909–1915; JESSEN 1912; DÖLGER 1925, 1972; MARBACH 1927; LE FROIS 1954; VETTER 1958–1959; HELLER 1962, pp. 180–181 (Sonne); VETTER 1962–1963; FORSTNER 1967, pp. 100–104 (Licht und Sonne), 105–109 (Mond); HALSBERGHE 1972; LAAG 1972a; LAAG 1972b; URECH 1974, pp. 222–223 (Sonne); LECHNER 1994č; CHAUSSON 1995; FAUTH 1995; PAUS-DOMAGALSKI-GERSTL 2000; WALLRAFF 2001; GORDON-WALLRAFF 2015; SEIBERT 2007, pp. 290–291 (Sonne), 292 (Sonne und Mond); BUTZER-JACOB 2021, pp. 594–596 (Sonne).

oživljajoči življenjski princip, svetlobo, ki omogoča in daje življenje, toploto, omogoča videnje itd. Je simbol življenja, božanskega spoznanja, ljubezni, samorefleksije, Kristusa, vladarjev, velja za utelešenje luči, toplote, vstajanja in pravičnosti, kot dajalec življenja je postalo prisposoba nesmrtnosti in vstajanja, je središče našega osončja, je dajalec svetlobe in toplote ter zato vzrok vsega fizičnega uspevanja.

Pomembno vlogo je imelo tudi v poganski antiki, kjer je uživalo božansko čaščenje; bilo je pomemben del grške in rimske religije ter simbol klasične poganske umetnosti. Antični božanstvi, povezani s Soncem, sta Helij (Sol) in z njim zlití Fojb Apolon, ki sta po antičnih predstavah čez nebo vozila (Sončev) voz, z njima pa tudi številne mitološke zgodbe, med katerimi je najbolj znana o Helijevem sinu Faetontu (Ovidij, *Metamorfoze* 1,750–779).⁷¹³

V *Svetem pismu* se pojavi kot simbol pravičnosti: »Vam pa, ki se bojite mojega imena, vzide sonce pravičnosti in ozdravljenje bo v njegovih perutih. Izšli boste in boste poskakovali kakor telički iz staj« (Mal 3,20). V tem pomenu je prešlo Sonce tudi v krščansko in kristološko simboliko; odlomek iz *Malahija* se namreč nanaša na Kristusa.

Na krščanskih upodobitvah Sonce kot nimb pogosto obdaja Kristusovo glavo (upodobitve dobrega pastirja in Jezusovega krsta) kot krog žarkov ali krog oz. plošča, obdana z žarki. Osnova za to so biblična besedila, npr. »Vstani, zasij, kajti prišla je tvoja luč / in Gospodovo veličastvo je vzšlo nad teboj. / Kajti glej, tema pokriva zemljo / in megla ljudstva, / nad teboj pa vzhaja Gospod / in njegovo veličastvo sije nad teboj. / Narodi bodo prišli k tvoji luči, / kralji k siju tvoje zarje.« (Iz 60,1–3); prizor iz Jezusove spremenitve na gori v opisu apostola Mateja (17,2): »Njegov obraz je zasijal kot sonce in njegova oblačila so postala bela kot luč.« ali namig na Mesijo pri apostolu Luku (1,78): »... po prisrčnem usmiljenju našega Boga, / zaradi katerega nas bo / obiskalo vzhajajoče sonce z višave ...«. Kristološki aspekt Sončeve simbolike so pozneje utemeljili tudi številni cerkveni pisci (Ambrož, Andrej Cezarejski, Alkuin, Bernard in Clairvauxa ...).

Na upodobitvah Sonce velikokrat nastopa v spremstvu Lune in tako tvorita par najpomembnejših nebesnih teles (Sonce kot glavno nebesno telo je večinoma na desni strani slike, lahko je upodobljeno nad Luno).

Par Sonce-Luna se pojavlja že na robovih poganskih sarkofagov kot podoba menjava oz. prehoda človeka iz življenja v smrt; par se pojavlja tudi na krščanskih sarkofagih, včasih kot maski (Sonce s krono žarkov, Luna s polmesecem oz. krajcem); lahko sta tudi simbolno upodobljena skupaj z astronomskimi znamenji, in sicer poganskimi atributi (Sonce z rožno štirikolesno kočijo, Luna z govejo dvovprego) ali pa kot človeški figuri, Sonce kot mlajša s krono iz žarkov in Luna kot starejša s krajcem na glavi, z baklo v desnici in z levico na obrazu (v znamenje žalovanja). Sonce in Luna spremljata tudi upodobitve dobrega pastirja, kar izhaja iz odlomka pri Izaiju (60,19–20): »Za luč podnevi / ti ne bo več sonce / in za mesečino / ti ne bo svetila luna, / temveč bo

713 Za več podatkov gl. JESSEN 1912; MARBACH 1927; GORDON–WALLRAFF 2015.

Gospod tvoja večna luč, / tvoj Bog bo tvoje veličastvo. / Tvoje sonce ne bo več zašlo, / tvoja luna ne bo več pobrana, / kajti Gospod bo tvoja večna luč, / končani bodo dnevi tvojega žalovanja.« Sonce in Luna se pogosto pojavljata tudi na upodobitvah križanja, ker je, kot poročajo evangelisti Matej, Marko in Luka, Sonce ob Kristusovem križanju izginilo oz. se je stemnilo (Mt 27,45: »Ob šesti uri se je stemnilo po vsej deželi do devete ure.«; Mr 15,33: »Ko je prišla šesta ura, se je stemnilo po vsej deželi do devete ure.«; Lk 23,44–45: »Bilo je že okrog šeste ure, ko se je stemnilo po vsej deželi do devete ure, ker sonce ni dajalo svetlobe.«); obe znamenji sta v srednjem veku na upodobitvah nad ali pod rokama Križanega na Golgoti, pogosto povezani eno z drugim.⁷¹⁴

Sončev krog je sicer predhodnik nimba in na krščanskih upodobitvah 1. stoletja po Kr. ga je videti le redko. Sončev krog sicer drži v rokah personifikacija vrline Resnica (*Veritas*). Po Soncu se zgledujejo tudi rozete na romanskih in predvsem gotskih cerkvah, pa tudi monštrance, ki so izdelane v obliki Sonca ali pa imajo žarke (zlasti v obdobju baroka), njihova oblika pa menda izhaja iz Ps 19(18),5: »Na njih je postavil šotor soncu ...«

Sijoče Sonce na prsih je atribut Bernardina Sienskega (1380–1444) in Tomaža Akvinskega (1225–1274), prav tako tudi sv. Nikolaja Toletinskega (ok. 1245–1305), sončni nimb atribut Vincencija Ferrerja (1350–1419) itd.

Odnos med Soncem in Luno simbolizira tudi odnos med Marijo in Kristusom; kakor Luna vso svojo svetlobo prejema od Sonca, tako Marija vso svetlobo (tj. milost) prejema od Kristusa. Marija je predpoda Cerkev; in enako kot Marija prejema tudi Cerkev vso svetlobo od Kristusa. Sonce kot Marijin atribut (lat. *mulier amicta sole*) izhaja iz *Razodetja* (12,1): »Na nebu se je prikazalo veliko znamenje: žena, ogrnjena s soncem, in luna pod njenimi nogami, na njeni glavi pa venec dvanajstih zvezd.« Sončevi žarki, ki sijejo od nje, predstavljajo različne vrline oz. kreposti: ljubezen do bližnjega, upanje, čistost, resnicoljubnost idr.⁷¹⁵

Simbolika Marije kot Sonca je pri cerkvenih piscih zelo raznolika in bogata in je v baročni emblematiki zelo pogosta. Marija je npr.: »sonce, v katerega je Kralj postavil svoj šotor« (*Sol, in quo posuit Rex tabernaculum suum*), »sijoče sonce, ki siplje odrešilne sije na vse konce zemlje« (*Sol radians, effundens splendores salutare in omnes fines terrae*), »sonce, slavno po modrosti, čisto po vzdržnosti, bleščeče po slavi, vroče po ljubezni in vzneseno po spočetju Kristusa« (*Sol clarus per sapientiam, purus per continentiam, fulgidus per famam, calidus per charitatem, et exaltatus per Christi conceptionem*), »sonce, slovito po stalnem blesku žarkov kreposti« (*Sol splendore stabili virtutum radii insignitus*), »sonce, ob čigar pogledu se tali led, to je zamrznjenost grešnikovega srca« (*Sol, a cuius respectu solvitur glacies, id est, gelicidium cordis peccatoris*), »sonce, ker samo po sebi ne zahaja« (*Sol non occidens quoad se*), »sonce, kajti tako kot je v veselju eno sonce, je Marija ena in edina Mati in Devica« (*Sol, quia sicut in mundo est unus sol, Maria una sola est Mater et Virgo*), »sonce, kajti tako je kot sonce najlepše razsvetljevalo neba, tako je

714 Za več podatkov gl. DÖLGER 1925; DÖLGER 1972; WALLRAFF 2001; GORDON–WALLRAFF 2015.

715 Za natančnejšo razlago gl. LECHNER 1994č.

Marija najvrednejša izmed stvaritev Boga« (*Sol, quia sicut sol est pulcherrimum luminarium coeli, ita Maria dignissima creaturarum Dei*), »sonce, kajti če je Sonce kralj zvezd, je Marija Kraljica devic, še več, vseh svetnikov, ki so zvezde« (*Sol, quia si sol est rex siderum, Maria est Regina virginum, imo omnium sanctorum, qui sunt stellae*), »sonce, kajti tako kot sonce luno, tako Marija razsvetljuje Cerkev« (*Sol, quia sicut sol lunam, sic Maria illuminat Ecclesiam*), »sonce, ki v vesoljstvu predstavlja podobo pravega sonca« (*Sol veri solis imaginem repraesentans in universitate*), »sonce za pomoč vsem vernim« (*Sol ad iuvandum omnibus fidelibus*), »Sonce neba, ker se ozira čez vse« (*Sol coeli per omnia respiciens*), »sonce, ki hladne vžiga z ognjem svoje ljubezni« (*Sol frigidos accendens igne suae charitatis*), »sonce, ki žari v kreposti in razsvetljuje vse nebo« (*Sol radians in virtute, totum coelum illuminans*), »sonce, iz katerega je prejelo telo Sonce pravičnosti« (*Sol ex quo Sol justitiae corpus accepit*), »sonce zaradi zgledega življenja« (*Sol per vitam exemplarem*), »sonce, ker je polna ljubezni« (*Sol, quia charitate plena*), »sonce, ki se najbolj blešči od čistosti« (*Sol fulgentissimus puritatis*), »sonce, podobno soncu pravičnosti Kristusu Gospodu« (*Sol Soli justitiae Christo Domino similis*), »sonce, vedno bleščeče od svetlobe božanske milosti« (*Sol divinae gratiae lumine semper fulgidus*), »božansko Sonce« (*Sol divinus*), »odrešilno sonce modrosti« (*Sol salutaris sapientiae*), »sonce, s katerim se razprši megla krivičnosti« (*Sol, quo nebula iniquitatis dissolvitur*), »sonce, ki ustvarja plodove zemlje« (*Sol terrae nascentia producens*), »najjasnejše sonce, ki sploh ne pozna zatona« (*Sol clarissimus, defectum prorsus nesciens*), »sonce, ki z neba osvetljuje zemljo« (*Sol e coelis terram illuminans*) itd.⁷¹⁶

Za dodatne primere in razlago simbolike Sonca gl. pojasnilo k emblemu XXXI. pod »Sonca«.

d) S svojimi žarki osvetljevalo neko krono: Za razlago simbolike krone gl. pojasnilo k emblemu I pod »venec/krona« in k emblemu IV. pod »krona«.

– **ta školjka je predstavljala:** lat. *per hunc piscem*. Pisec uporabi izraz *piscis*, kar v latinščini pomeni »riba«; v danem kontekstu ga moram razumeti v pomenu »morska žival« ali »morsko bitje« nasploh, saj je uporabljen za morski živelj na splošno.

e) Ana: po izročilu Marijina mati, Jezusova babica. Za podatke in izročilo o njej ter njeni bogati ikonografiji gl. bibliografijo v opombi.⁷¹⁷

– **Vrednejši:** Biti mati Božjega Sina je seveda več kot biti mati matere (tj. babica) Božjega Sina.

716 MARRACCI 1710, pp. 634–639; BOURASSÉ 1862, coll. 275–283.

717 SCHAUMKELL 1893; AMANN 1910; CHARLAND 1911–1913; CHARLAND 1921; CHARLAND 1923; KLEINSCHMIDT 1930; CROCE 1961; LECHNER 1973a; FIALA–MAAS–EWARD 1988; HEISER 1988; NITZ 1988; PILZ–REINLE–VON WITZLEBEN–NITZ 1988; SCHMID 1988; DÖRFLER–DIERKEN 1992; LAROCHE–BECKER 2002; WELSH 2016; BREMMER–DOOLE–KARMANN–NICKLAS–REPSCHINSKI 2020; ZERVOS 2022; ELLIOTT–RUMSEY 2022; ZERVOS 2022.

EMBLEM XXXI.

Simbolika: a) voz, kočija, b) Sonce, c) Luna**– zmagoslavna vozova Sonca in Lune, ki ju enako vlečejo konji:**

a) voz, kočija: Simbolika voza se je oblikovala postopoma od iznajdbe kolesa v 4. tisočletju pr. Kr. naprej ter nato s pojavom tovornega in bojnega voza in je v različnih kulturah različna. V antični mitologiji poznamo voz sončnega boga Helija (Sola, Apolona), v katerega so vpreženi štirje ognjeni konji; z njim je povezana tudi mitična zgodba o njegovem sinu Faetontu, ki je želel vozil očetovo vprego, kar se je zanj in za zemljo končalo tragično (Ovidij, *Metamorfoze* 1, 750–779; 2, 1–400). Zevsov (Jupitrov) voz vlečejo orli, Afroditinega (Venerinega) golobi ali labodi. Poleg običajnih tovornih vozov in vozov za prevoz ljudi so nastajali bojni vozovi, posebej slavnostni pa so bili triumfalni vozovi vojaških zmagovalcev in vladarjev, ki so postali tudi del apoteoze vladarjev in vojskovodij.

V Stari zavezi je ohranjenih kar nekaj pričevanj o vozovih. Prvotni vozovi v Palestini so bili zelo težki, imeli so dve ali štiri kolesa, ki so bila polna, uporabljal pa jih je lahko le vladar. Od 18. stoletja pr. Kr. so bili bojni vozovi leseni in obiti z železom, imeli so dve kolesi z naperami, vlekli pa so jih konji; uvedla sta jih David (2 Sam 8,4) in Salomon (1 Kr 10,26–29). Poleg bojnih vozov so uporabljali tudi dvokolnice za prevoz oseb, bogoslužne opreme idr., ki jih je vleklo govedo, uporabljali pa so jih tudi pri žetvi in mlatvi.

Voz kot prevozno sredstvo je pripisan tudi Bogu. Ko je Bog na Elizejevo prošnjo dečku odprl oči (2 Kr 6,17), je ta videl goro, polno konj in ognjenih voz okrog Elizeja.

Izaija (66,15) navaja, da bo Bog, ko bo prihajal k sodbi, prišel v ognju in da so njegovi vozovi kakor vihar.

Prerok Elizej je videl ognjeni voz, na katerem se je prerok Elija dvignil v nebo: »Ko sta šla naprej in se grede pogovarjala, glej, se je prikazal ognjen voz in ognjeni konji ter so ju ločili; in Elija se je v viharju vzdignil v nebo« (2 Kr 2,11). Ob tem je Elizej vzkliknil: »Moj oče, moj oče, Izraelovo bojno vozovje in njegovi konjeniki!« (2,11).

V 68. psalmu se omenja triumfalni božji sprevod, v katerem se ob spremljavi dveh miriad pelje Gospod (verjetno na vozu): »Božjih voz je dve miriadi, tisoči vzvišenih, / Gospod je med njimi ...« (Ps 68(67),18). In v nadaljevanju psalmist zapiše: »Kraljestva zemlje, pojte Bogu, / igrajte Gospodu, / ki se vozi po nebesih ...« (68(67),33–34). Enako 104. psalm omenja oblake kot Gospodov voz: »Na vodah postavlja gornje sobe, / iz oblakov dela svoj voz, / hodi na perutih vetra« (Ps 104(103),3).

Zaharija je v osmem videnju videl štiri vozove (Zah 6,1–8; ni znano, ali gre za božje ali nebeške vozove): v prvega so bili vpreženi rdeči konji, v drugega črni, v tretjega beli in v četrtega lisasti; in ko je angela vprašal, kaj pomenijo, mu je odgovoril:

»To so štirje vetrovi neba, ki odhajajo, potem ko so se postavili pred Gospoda vse zemlje« (6,5).

Zmagoviti Gospodovi vozovi, ki jih omenja Habakuk, najbrž simbolizirajo moč Boga, ki obvladuje kaos in vreme ter vpliva na vojaške spopade: »Mar se je na vodotoke razrazil Gospod, / se je proti vodotokom vnela tvoja jeza / ali proti morju tvoj srd, / da prihajaš na svojih konjih, / na svojih zmagovitih vozovih ...« (Hab 3,8).

Vozovi pa so povezani tudi s kulturnim čaščenjem. *Druga knjiga kraljev* govori o Sončevih vozovih v jeruzalemskem templju, ki so bili povezani z asirskim kultom Sonca oz. mezopotamskega sončnega boga Šamaša; ni znano, ali je šlo za vozove, ki so jih vlekli pravi konji ali so bili konji zgolj upodobljeni. Odstranitev teh vozov je bila del Jošijeve verske prenove: »Odstranil je konje, ki so jih Judovi kralji postavili soncu ob vhodu v Gospodovo hišo pri sobi evnuha Netán Meleha, ki je v prizidku; sončne vozove pa je sežgal v ognju« (2 Kr 23,11).

V Novi zavezi se omenjajo lahki helenistični potovalni in bojni vozovi z dvema kolesoma z naperami (Apd 8,28: »Sedel je na vozu in glasno bral preroka Izaija.«; 8,38: »Vlel je ustaviti voz ...«) in veliki galsko-rimski voz s štirimi kolesi.

Kakor so na triumfalnih vozovih v triumfalnih sprevodih upodabljali personifikacije časa in smrti, se v krščanskem kontekstu lahko na triumfalnem vozu pojavi poosebljena Cerkev (*ecclesia*) ali celo Kristus.

Voz je lahko atribut sv. Bernarda iz Clairvauxa (ok. 1090–1153), ki je hudiča prisilil, da je popravil zlomljeno kolo z žitom napolnjenega voza, dalje sv. Bava iz Genta († 655), pa tudi sv. Frančišek Asiški (1181/1182–1226) je včasih upodobljen na ognjenem vozu.⁷¹⁸

Za voz avtor napisa na emblemu ne uporabi običajnega izraza *currus*, ampak se odloči za redkeje uporabljani *plaustrum*. *Plaustrum* ali *plostrum* je bil sicer dvokolesni, prvotno tovorni in delovni voz (beseda je morda galskega izvora), v metaforičnem pomenu pa so s tem samostalnikom zaznamovali tudi ozvezdje Veliki voz.⁷¹⁹ Tudi Marija včasih simbolno nastopa v podobi voza: »voz Kristusa, ki vlada nad grehom« (*currus Christi de peccato regnantis*), »Davidov voz« (*currus Davidicus*), »deviški voz Boga« (*currus Dei virgineus*), »Voz Boga« (*Currus Dei*), »ognjeni in zelo svetleči voz« (*currus flammeus ac lucidissimus*), »voz ognjene oblike« (*currus formae igneae*), »ognjeni voz« (*currus igneus*), »voz ognja« (*currus ignis*), »voz, višji od vsakega uma« (*currus omni mente superior*), »voz Očeta in Sina in Svetega Duha« (*currus Patris et Filii et Spiritus Sancti*), »kraljevi voz« (*currus regalis*), »voz najvišjega kralja« (*currus Regis supremi*), »njegov presveti voz« (*currus sanctissimus ejus*), »voz, svetlejši od serafskih prestolov« (*currus Seraphicis Thronis luminosior*), »duhovni voz Sonca« (*currus Solis*

718 BOSCH 1702 (gl. equus); GINTHER 1726, 43. n. 1; MENZEL 1854–1856, II, pp. 530–531 (Wagen); HELLER 1962, pp. 208–209; RED. 1972č; TRAEGER 1976; GALLING 1977, p. 356 (Wagen); GRABNER-HAIDER–KRAŠOVEC 1984, p. 764; LITTAUER–CROUWEL 1992; KEEL 1997, pp. 76–77; KELLERMANN 1999a; FRETZ 2006; KRETSCHMER 2008, pp. 442–443 (Wagen); CANTRELL 2011; RIEDE 2022a; WRIGHT 2022; CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 983–986 (voz).

719 WALDE 1910, pp. 590–591; ERNOUT–MEILLET–ANDRÉ 2001, p. 513.

spiritualis), »voz Edinorojene Božje besede« (*currus Unigeni verbi Dei*), »voz Božje besede« (*currus verbi Dei*), »voz umske Besede« (*currus Verbi rationalis*), »živi in presvetli voz« (*currus vivus et clarissimus*), »voz Danica« (*currus Lucifer*) ...⁷²⁰

b) Sonca: Kot je mogoče razbrati iz pojasnila k emblemu, Sonce simbolno predstavlja Kristusa. Ta simbolna povezava izhaja iz poganske antike in čaščenja boga sonca Helija (rimski Sol ali Apolon), ki poseblja samo Sonce in vse njegovo učinkovanje. Navadno so ga upodabljali kot čednega mladeniča z bleščečim sijem, ki s svojo konjsko vprego, v katero so vpreženi iskri konji (vsi imajo imena, povezana z ognjem: Pirois, Aeos, Ajton in Flegon), vsak dan prečka nebo; takšne upodobitve (najdemo jih od 6. stoletja pr. Kr. naprej) simbolno predstavljajo gibanje Sonca po nebu. V 2. stoletju po Kr. se je pod vplivom grškega Helija in vzhodnjaškimi vplivi oblikoval kult nepremagljivega Sonca (*Sol Invictus*), ki so ga pogosto častili v paru z Luno; skupaj sta simbolno predstavljala večnost. Sonce je bilo pogosto tudi del cesarske propagande; kot božanski par (Sonce in Luna) sta pogosto nastopala tudi cesar in cesarica. Sončevi atributi so postali del upodabljanja Kristusa; daleč v novi vek najdemo tudi upodobitve, ko Kristusovo križanje spremljata posebljena Sonce in Luna. Zanimiv je tudi datum 25. december, v krščanstvu praznik Kristusovega rojstva; pogani so na ta dan praznovali rojstni dan nepremagljivega Sonca (*dies natalis Solis invicti*); simbolično povezavo so našli tudi pri *Malabiju* (4,2): »Vam pa, ki se bojite mojega imena, vzide sonce pravičnosti in ozdravljenje bo v njegovih perutih.«⁷²¹

Sonce primarno sicer simbolizira Kristusa, lahko pa simbolizira tudi Marijo. Simbolika je izredno raznolika, saj Marijo lahko simbolizira Sonce z vsemi svojimi lastnostmi in tudi v vseh svojih pojavnih oblikah: kot običajno Sonce, kot Sonce med mrkom, Sonce na ekliptiki, Sonce na zodiaku, Sonce v različnih nebesnih znamenjih, vzhajajoče Sonce, zahajajoče Sonce, Sonce, obdano s krono, dvojno Sonce ali parhelij (pasonce), Sonce z dvojno mavrico itd. Marija je »sonce, ki se nenehno giblje« (*sol non cesans moveri*), »sonce, ki nam je prineslo svetlobo« (*sol quae lumen nobis attulit*), »sonce, v katerem je kralj postavil svoj šotor« (*sol in quo posuit Rex tabernaculum suum*), »mistično sonce« (*sol mysticus*), »žarke sevajoče sonce« (*sol radians*), »jasno sonce« (*sol clarus*), »čisto sonce« (*sol purus*), »bleščeče sonce« (*sol fulgidus*), »toplo sonce« (*sol calidus*), »sonce, povzdignjeno zaradi spočetja Kristusa« (*sol exaltatus per Christi conceptionem*), »sonce, ki izliva rešilne bleske na vse konce zemlje« (*sol effundens splendores salutare in omnes fines terrae*), »sonce, ki razsvetljuje um z resničnim spoznanjem« (*sol illuminans intellectum per veram cognitionem*), »sonce, ker se tako kot sonce ne veča niti se ne manjša« (*sol quia sicut Sol non crescit, nec decrescit*), »sonce mističnega dneva« (*sol Diei mystici*), »sonce sleherne kreposti« (*sol cujuslibet virtutis*),

720 MARRACCI 1710, p. 151; BOURASSÉ 1866, coll. 1077–1078.

721 MARBACH 1927; KOCH 1933; DÖLGER 1925; DÖLGER 1972; HALSBERGHE 1972; LETTA 1988; FAUTH 1995; WALLRAFF 2001; MATERN 2002; BERRENS 2004; HIJMANS 2009.

»sonce, od čigar pogleda se topi led, to je zledenost grešnikovega srca« (*sol a cujus respectu solvitur glacies, id est gelicidium cordis peccatoris*), »sonce, zaznamovano s stalnim bleskom zaradi žarkov kreposti« (*sol splendore stabili virtutum radiis insignitus*), »sonce, ki vsem kaže žarke bleska« (*sol splendoris radios exhibens universis*), »sonce, ki ne zahaja« (*sol non occidens*), »sonce, ki predstavlja podobo resničnega sonca« (*sol veri solis imaginem repraesentans*), »sonce, ki s sveta odnaša teme krivih ver« (*sol haeresum tenebras e mundo auferens*), »razsvetljuje sonce« (*sol illuminans*), »sonce, ki ga greh nikoli ni zatemnil« (*sol, qui numquam habuit obscuritatem peccati*), »sonce za pomoč vsem vernikom« (*sol ad adjuvandum omnibus fidelibus*), »sonce neba, ki se ozira na vse« (*sol Caeli per omnia respiciens*), »sonce, ki je vzšlo celotni Cerкви« (*sol, qui ortus est toti Ecclesiae*), »sonce, ki pravičnim daje luč modrosti« (*sol dans justis lucem sapientiae*), »sonce, ki izžareva v kreposti« (*sol radians in virtute*), »sonce, ki svetu prinaša resnično in neugasljivo luč« (*sol veram et inextinguibilem afferens mundo lucem*), »sonce, podobno sami Pravičnosti, Kristusu Gospodu« (*sol soli Justitiae Christo Domino similis*), »sonce, ki vedno sveti s sijem nebeške milosti« (*sol divinae gratiae lumine semper fulgidus*), »božansko sonce« (*sol divinus*), »presvetlo in prejasno sonce« (*sol fulgentissimus et clarissimus*), »naše nadvse plodovito sonce« (*sol noster fructuosissimus*), »sonce, ki ne pozna zahoda/zatona« (*sol, qui nescit occasum*), »sonce, ki se blešči v slavi nebes« (*sol refulgens gloria Coelorum*), »sonce, ki napolnjuje svoje sinove« (*sol replens filios suos*), »najlepše sonce, ki osvetljuje vesoljno Cerkev« (*Sol pulcherrimus, universam illustrans Ecclesiam*), »sonce, skupno dobrim in slabim« (*sol bonis, et malis communis*), »sonce, ki iz nebes razsvetljuje zemljo« (*sol e Caelis terram illuminans*), »sonce, ki z zemlje seva v nebesa« (*sol a terra Caelis irradians*), »sonce, ki razpršuje oblake greha« (*sol peccati nubes discutiens*), »sonce, ob trpljenju sina zatemnjeno od bolečine« (*sol in filii passione dolore obscuratus*), »sonce, ki zemlji prinaša sadove« (*sol terrae nascentia produciens*), »sonce, ki svoje vdane vžiga k čaščenju Boga« (*sol suos devotos inflammans ad Dei dilectionem*), »sonce, ki ogreva vse, tako pravične kot grešnike« (*sol omnes tam justos quam peccatores calefaciens*) ...⁷²²

c) Lune: Luna (lat. *Luna*, po antičnih domnevah naj bi poimenovanje etimološko izhajalo iz glagola *lucere*, »svetiti«) je kot nebesno telo in božanstvo veljala za podrejeni nasprotje k Soncu (*Sol*). Vse od 3. stoletja pr. Kr. najdemo upodobitve Lune (po grškem vzoru) kot mlade ženske na vozu z dvema konjema. V obdobju rimske republike je spadala med manj pomembna božanstva in njeno čaščenje ni bilo zelo razširjeno. V času cesarstva pa so jo začeli povezovati s Soncem (*Sol*); veljala je za božansko podobo cesarice, analogno kot Sonce za podobo cesarja. Od Avgustove dobe naprej so bile pogoste predstave in čaščenje rimskih cesarskih parov (cesarjev in cesaric) kot para Sonce-Luna; ta povezava je simbolizirala politično in naravno ravnovesje.⁷²³

722 MARRACCI 1710, pp. 634–639; BOURASSÉ 1866, coll. 275–283.

723 AUST 1897; WISSOWA 1927; KOCH 1933; MICHELS 1957; RED. 1971d; GURY 1994; SCHMIDT 1999a; GORDON 2015a; GORDON 2015c; ANGELI BERTINELLI 2015.

Luna ima bogato simboličnost tudi v krščanstvu, pogosto prav v povezavi z Marijo, kjer nastopa v enakem paru s Soncem (Kristusom), kot sta v cesarskem obdobju Rima nastopala cesar in cesarica, oba pa simbolizirata vsesplošno ravnovesje in harmonijo. Luna sama s svojim učinkovanjem in z različnimi pojavnimi oblikami omogoča mnogotero simboliko: tako je polna luna simbol Marijine nosečnosti; dejstvo, da od Sonca prejema svetlobo in jo odseva, simbolizira njeno posredniško in priprošnjiško vlogo ipd. Marija je: »luna, ki sveti brez mrka« (*luna, sine sui defectus coruscans*), »duhovna luna« (*luna spiritualis*), »polna luna« (*luna plena*), »luna, ki ne doživi nobenega pomanjkanja svetlobe« (*luna nullum jam patens defectum luminis*), »luna, ki jo je ustvaril Bog« (*luna a Deo facta*), »luna, ki z zgledom vere razsvetljuje temačni svet« (*luna exemplo fidei mundum tenebrosum illuminans*), »luna, ker se kakor Luna večja in manjša« (*luna, quia sicut Luna crescit et decrescit*), »luna, ker je kakor Luna nekako naravno prikrita« (*luna, quia sicut Luna quasi naturaliter est obscura*), »luna, ker kakor Luna razsvetljuje svet, ko se Sonce umakne« (*luna, quia sicut Luna Sole recedente mundum illuminat*), »luna, ki jo je videti, kako bleščeča bela med deviškimi zvezdami potuje v svojo nebeško domovanje« (*luna candida virgineis in stellis visa currere ad proprias coeli Domos*), »vedra luna« (*luna hilaris*), »luna sleherne kreposti« (*luna cuiuslibet virtutis*), »luna, večja od Lune« (*luna Luna maior*), »luna, lepša od Lune« (*luna pulchrior Luna*), »luna, s katero se je začel praznični dan večnosti« (*luna a qua incepit dies festus aeternitatis*), »luna, ki se je spremenila v kri« (*luna conversa in sanguinem*), »popolna luna za večno v svojem vnebovzetju« (*luna perfecta in aeternum in sua Assumptione*), »polna luna, ko jo je angel pozdravil: ‚Milosti polna‘« (*luna plena, quando vocata est ab Angelo gratia plena*), »mlada luna, ki je rodila novo Sonce« (*luna novella, quae novum Solem peperit*), »luna, na katero se je treba ozirati« (*luna, ad quam respicere debet*), »popolna luna« (*luna perfecta*), »mistična luna« (*luna mystica*), »luna, ker je tako kot Luna nekako podobna ladji« (*luna, quia sicut Luna habet quasi similitudinem navis*), »luna, ker tako kot Luna hitreje kot drugi planeti dovršuje svoj tek« (*luna, quia sicut Luna citius quam alii planetae perficit cursum suum*), »luna za lučjo modrosti« (*luna lumine sapientiae*), »luna, vsa razsvetljena od Sonca« (*luna a Sole tota illuminata*), »naša luna, razsvetljena od Gospoda« (*luna nostra a Domino illuminata*), »prejasna luna« (*luna clarissima*), »za večno popolna luna« (*luna perfecta in aeternum*), »luna, ki blodeče popotnike usmerja z lučjo modrosti« (*luna errantes viatores dirigens luce sapientiae*), »luna, ki ima svetlobo izposojeno od Sonca« (*luna habens lucem mutuata a Sole*), »luna, ki nikoli ni doživela mrka« (*luna numquam eclipsata*), »luna, ki se je skrila zaradi bridkosti bolečine ob sinovem trpljenju« (*luna obscurata propter doloris acerbiter in filii passione*), »luna brez madežev« (*luna sine maculis*), »čista luna« (*luna pura*), »razveseljujoča luna« (*luna delectabilis*), »luna, polna zaradi polnosti ljubezni v srcu« (*luna plena propter plenitudinem charitatis in corde*), »luna, ki nikoli ne opeša« (*luna quae numquam deficit*), »luna na nebu Cerkve« (*luna in coelo Ecclesiae*), »luna, ki duhovno razsvetljuje popotnike« (*luna spiritualiter illuminans viatores*), »popolna luna, ki sveti grešnikom« (*luna perfecta*

lucens peccatoribus), »vedno rdečeca luna« (*luna semper rutilans*), »luna umerjenosti« (*luna temperantiae*), »luna za grešnike« (*luna peccatoribus*), »luna, ki razpršuje nočne teme« (*luna noctis tenebras discutiens*), »luna, polna pobožnosti« (*luna plena pietate*), »naša luna« (*luna nostra*) ...⁷²⁴

– **tekmuje:** lat. *aemulatur*. Fajdiga v izvorniku napačno zapiše *aemulator*.

– **DeCore eXIstet aeMVLa soLI:** zapis s kronogramom. Če velike črke zapisa razporedimo v ustreznem zaporedju številk rimskega številčnega sistema, dobimo letnico kronanja svetogorske Marijine podobe: MDCLLVII = 1717.

EMBLEM XXXII.

Simbolika: a) brest

– **brest, senčen zaradi široko razprostrtih vej:** lat. *ulmus*, gr. πτελέα, πτελέη / *pteléa*, *pteléē*.⁷²⁵ S svojo bujno rastjo in vejami, ki rastejo v vse smeri, brest simbolizira moč in dostojanstvo življenja, je pa tudi simbol žalosti in simbol zaščite; skupaj z jesenom sta lahko simbol za moškega in žensko, skupaj z vinsko trto simbol ljubezni, prijateljstva, medsebojne povezanosti in medsebojne odvisnosti. Simbolni pomen bresta zaznamujejo: njegova domnevna nerodovitnost, dejstvo, da daje gosto in mogočno senco, in njegova povezanost z vinsko trto.

V antiki je brest povezan z različnimi mitološkimi zgodbami. Nimfa Ptelea je personifikacija nimfa brestovih dreves (Atenaj, *Gostija sofistov* 3, 78 b) in spada med Hamadriade, drevesne nimfe, ki so tesno povezane s posameznim drevesom oz. drevesno vrsto, hčere Oksilosa in njegove sestre Hamadriade; to nakazuje na svetost drevesa. Tudi eden od atiških demosov se imenuje Ptelea.

Zaradi domnevne nerodovitnosti je že v antiki veljal za drevo žalovanja. Ko je Herakles Hesperidam ukradel zlata jabolka, so se te spremenile v tri drevesa žalovanja: brest, vrbo in topol (Apolonij Rodoški, *Argonautike* 4, 1427; Hesperida Eriteida se je spremenila v brest); po eni od verzij mita naj bi se v breste spremenile tudi Heliade, sestre Faetonta, sina Sončnega boga. Nimfe so grob Andromahinega očeta Eetiona zasadile z bresti (Homer, *Iliada* 6, 419: ἦδ' ἐπὶ σῆμ' ἔχεν· περὶ δὲ πτελέας ἐφύτευσαν / Νύμφαι ὀρεστιάδες κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο). Orfej je za Evridiko

724 MARRACCI 1710, pp. 346–351; BOURASSÉ 1866, coll. 1358–1365.

725 O brestu v antiki gl. VON GÖRRES 1836–1842, II (1837), p. 59; MENZEL 1854–1856, II, p. 511 (Ulme); MURR 1890, pp. 15, 19, 26–27 (Ulme); KERN 1897; LUTZ 1922; HAGEMEYER 1954; FERGUSON 1961, pp. 30, 147; BRAUNFELS 1976b; GALLING 1977, pp. 13, 32–34, 263, 300, 308, 362 (Baum- und Gartenkultur; Baum, sakraler); BADURINA 1979, p. 176 (Brijest); GERLIT-HAAG 1994; UNWIN 1996; MOLDENKE-MOLDENKE 2002, pp. 5, 9, 26, 174, 178–181, 194, 285; HÜNEMÖRDER 2015g; DE GUBERNATIS 2004, II, pp. 261–263; DUKE-DUKE-DUCCELLIER 2008, pp. 478–479; BUTZER-JACOB 2021, pp. 668 (Ulme).

žaloval v senci bresta, ovitega s trtami (Ovidij, *Metamorfoze* 10, 100: *pampineae vites et amictae vitibus ulmi*).

Homer ga omeni še dvakrat, v 21. knjigi *Iliade* (21, 242–245; εἶχε στηρίξασθαι ὁ δὲ πετέλην ἔλε χερσὶν / εὐφρούεα μεγάλην· ἢ δ' ἐκ ῥιζῶν ἐριποῦσα / κρημνὸν ἅπαντα διῶσεν, ἐπέσχε δὲ καλὰ ῥέεθρα / ὄζοισιν πυκνοῖσι, γεφύρωσεν δὲ μιν αὐτὸν; 21, 350: καίοντο πετέλεια τε καὶ ἰτέαι ἠδὲ μυρῖκαι). Heziod omenja, da so iz bresta izdelovali pluge oz. rala (*Dela in dnevi* 435: δάφνης δ' ἢ πετέλης ἀκιώτατοι ἰστοβοῆες, δρυὸς ἔλυμα, γύης πρίνου).

Teofrast je v svojem delu *Nauk o rastlinah* (*Historia plantarum* 3, 14, 1) prvi razdelil to drevesno vrsto. V svojih *Idiliah* se je v lepih tonih o njem izrekel Teokrit (*Idile* 1, 21: ὑπὸ τὰν πετέλεον ἐσδώμεθα; 7, 8: αἴγειροι πετέλεια τε εὐσκίον ἄλλος ὕφαινον).

Plinij Starejši je v svojem *Naravoslovju* napačno domneval, da so nekatere vrste bresta nerodovitne (*Naravoslovje* 16, 72: *Inter has atque frugiferas materie vitiumque amicitia accipitur ulmus.*); morda je to, očitno razširjeno prepričanje vodilo do povezave s podzemljem. Tako Vergilij navaja, da je ob vstopu v podzemlje svoje veje raztezal košat brest in da je pod njegovimi listi prebivališče sanj v kraljestvu mrtvih (*Eneida* 6, 282–284: *in medio ramos annosaeque brachia pandit / ulmus opaca, ingens, quam sedem Somnia vulgo / vana tenere ferunt, foliisque sub omnibus haerent*).

Poganjke brestov so v antiki uporabljali kot krmo, veje za bičanje sušnjev, težek in trpežen rumenkast les pa za izdelovanje vratnih tečajev in polnil, za izdelavo kladiv, ročajev za svedre, pa tudi za izdelavo ladijskih delov. V rimski književnosti brest povezujejo z vinogradništvom, kjer so ga uporabljali kot oporno drevo za trte. O pomenu povezovanja trt in njihovem opiranju na opore iz brestovih vej piše že Katon Starejši v svojem delu *O poljedelstvu*; nikjer sicer ne pove izrecno, katero drevesno vrsto so tedaj Rimljani uporabljali, večkrat pa omenja brest (*O kmetovanju* 5, 6, 17, 28, 30, 40, 54); Rimljani so imeli posebne drevesnice za njegovo gojenje.

Ker se je uporabljal kot opora za vinsko trto, je postal simbol zakonske zveze; in ta simbolika je postala literarni topos. Motiviko bresta, njegovega pomena za poljedelstvo ter njegovega simbolnega pomena kot opore pa v literaturi prvič najdemo pri pesniku Katulu v njegovi 62. pesmi (naslovljena tudi *Svatovska pesem* ali *Epitalamij*; v. 49–55), kjer sta brest in trta prisposodi zaljubljenec oz. ženina in neveste, bodočih moža in žene; tu primerja mlado dekle s trto in zapiše, da lahko uspeva in rodi dober sad le, *si ... est ulmo coniuncta marito*, »če je z brestom povezana kakor z možem« (prim. tudi Katul, *Pesmi* 61, 106–107: *lenta quin velut adsitas / vitis implicat arbores*). Motiviko najdemo tudi pri drugih antičnih piscih: pri Vergiliju (*Ekloge* 2, 66–73; *Georgike* 1, 1–3: *quo sidere terram / vertere, Maecenas, ulmisque adiungere vitis / conveniat*), Horacijju (*Pisma* 1, 6, 84; 1, 16, 3: *pomisne et pratis an amicta vitibus ulmo*), Ovidiju (*Ljubezni* 2, 16, 41: *Ulmus amat vitem, vitis non deserit ulmum*; *Fasti* 3, 411; *Heroide* 5, 47; *Žalostinke* 2, 1, 143; 5, 3, 35; *Metamorfoze* 14, 661–668), Juvenalu (*Satire* 11, 141), predvsem pa pri strokovnih piscih: pri Kolumeli (*O kmetijstvu* 5, 6,

5–22; *O drevesih* 8; 16, 26), Pliniju Starejšem (*Naravoslovje* 16, 72; 17, 76–78), ki brestu pripisuje tudi preroško vlogo znanilca usode, Paladiju (*Poljedelstvo* 3, 10, 3) in Kasijan Basu (*Izbiri o poljedelstvu (Geoponika)* 4, 1, 2), omenja pa ga tudi Izidor Seviljski (*Etimologije* 17, 7, 43). Omembe najdemo še pozneje pri številnih srednjeveških in novoveških strokovnih piscih.⁷²⁶

V *Svetem pismu* se brest omenja dvakrat, pri preroku Izaiju: »V puščavo bom zasadil cedro, / akacijo, mirto in oljko, / v puščavo bom postavil cipreso, / brest in jelko skupaj ...« (41,19); »Veličastvo Libanona bo prišlo k tebi, / cipresa, brest in jelka hkrati, / da bodo povečali prostor mojega svetišča, / in proslavil bom podnožje svojih nog« (60,13).

V krščanstvu brest aludira na dostojanstvo življenja, njegova bujna rast in razširjene veje v vse smeri pa simbolizirajo moč vere.

Pomen povezave med trto in brestom je ostal priljubljen motiv simbolnih napisov na temo prijateljstva.⁷²⁷ Ker so brest uporabljali kot oporo za trto in zaradi njegovega bujnega listja kot zaščito pred vremenskimi vplivi, je postal zanimiv tudi v krščanski simboliki;⁷²⁸ mariološko simboliko bresta je verjetno utemeljil francoski teolog Rihard Svetolovrenški (Richardus de Sancto Laurentio; 12., 13. stoletje) v svojem slavnem delu *O hvalnicah Blažene Device Marije (De laudibus Beatae Mariae Virginis)* ali *Mariale*;⁷²⁹ kdaj je delo nastalo, ni znano, natisnjeno pa je bilo l. 1473.⁷³⁰ V šestem delu dvanajste knjige piše o različnih rastlinah, še zlasti drevesih, ki simbolizirajo Marijo; brest je predstavljen kot zadnji, in sicer takole:⁷³¹ »[Marija kot brest] Ta brest je Gospod obljubil opustošenemu veku. Izaija, 41. poglavje: *Ponam in deserto abietem, & ulmum, / buxum simul*, v puščavo bom postavil cipreso, brest in jelko skupaj, to je, storil bom, da se rodi Marijo, ki jo upodablja ta tri drevesa. Po Izidorju je brest [*ulmus*] dobil ime zato, ker bolje uspeva na mokrotnih [*uliginosis*] in vlažnih krajih. Kajti v gorah in na strminah mu manj ustreza. Je pa mokrota [*uligo*] naravni sok zemlje, ki se nikoli ne odmakne od nje. Tako je tudi Marija uspevala zaradi sokov danosti in darov Svetega Duha. Prav tako je brest, čeprav je sam po sebi neplodovit, kljub temu primeren za podporo trtam in Marija z zaslugami in zgledi ter z nagovori podpira tiste, ki rojevajo sadove v dobrem, še več, celo celotno Cerkev, ki je trta.«

Brest je vključen tudi v druge mitologije; tako so na primer v nordijskem mitološkem izročilu bogovi Odin, Hönir in Lodur iz bresta naredili prvo žensko.

726 DEMETZ 1958; FUENTES-UTRILLA–LÓPEZ-RODRÍGUEZ–SANCHEZ 2004; THURMOND 2017.

727 Tako na primer Andrea Alciato v svoji zbirki navaja (ALCIATO 1548, p. 126) primer simbola prijateljstva (AMICITIA) z motom *Amicitia etiam post mortem durans*, »Prijateljstvo, ki traja tudi po smrti«, kjer v dodanih verzih omenja povezavo trte in bresta: *Arentem senio, nudam quoque frondibus ulmum, / Complexa est viridi vitis opaca coma ...*

728 MARRACCI 1710, p. 835.

729 AMMAN 1908; CHÂTILLON 1946.

730 Eno od inkunabul hrani dunajska univerzitetna knjižnica (Universitätsbibliothek Wien); gl. RICHARDUS DE SANCTO LAURENTIO 1493 (?).

731 DE SAINT-LAURENT 1625, col. 1057.

V emblematici je izpostavljena zaščitniška vloga bresta kot drevesa, ki s svojo krošnjo daje gosto senco.⁷³²

Brest je tudi simbol in atribut svetega Zenobija (337–417 po Kr.). Ko so njegovo truplo nesli v katedralo za pogreb, se je to (tako legendarno izročilo) po naključju dotaknilo posušenega bresta, ki je stal ob poti, in brest je nenadoma ozelenel; vejico s tega drevesa so položili v njegovo krsto in je še po tisoč letih ostala zelena. Svetega Zenobija upodablja z mrtvim otrokom ali možem v rokah ali pa s cvetočim brestom.⁷³³

– **HoC, qVoD operIt nVtriCat Vmbra:** zapis s kronogramom. Če velike črke zapisa razporedimo v ustreznem zaporedju rimskih števil, dobimo letnico kronanja svetogorske Marijine podobe: MDCCVVVII = 1717.

EMBLEM XXXIII.

Simbolika: a) Zarja, b) Luna, c) Sonce, č) Rodnica

a) Jutranja zarja: Zarja ali Zora (lat. *Aurora*, gr. Ἠώς / *Ēōs*)⁷³⁴ je bila pogansko božanstvo grško-rimske antike; Grki so jo imenovali Eos. V grškem mitološkem izročilu je bila sestra Helija, boga Sonca, in Selene, boginje Lune; njena naloga je bila, da je vozu brata Helija utrla pot na nebo in s tem odpirala vrata jutru. Homer je v svojih epih zanjo uporabil slikovit pridevek ῥοδοδάκτυλος / *rhododáktylos*, »rožnoprstna«, »z rožnimi prsti«. V rimskem mitološkem izročilu so jo poimenovali *Aurora*.

Jutranja zarja je v vseh kulturah vesel simbol prebujenja in znova najdene svetlobe; je vedno mlada, nikoli se ne postara in nikoli ne umre, zato velja za znamenje mladosti in upanja, prihaja vsak dan, je simbol možnosti, znamenje obljub, napoveduje in pripravlja pridelek, je simbol svetlobe in obljubljenosti. Zaradi teh lastnosti so jo pozneje povezovali z Marijo; v judovsko-krščanskem izročilu pa je tudi znamenje moči Boga in napoved njegove zmage nad svetom teme, tj. svetom hudobnih. Pogosto je bila upodobljena z velikim rumenim plaščem in s posodjem v rokah, iz katerega na zemljo izliva roso.

732 PICINELLI-ERATH 1729, I, 9, nr. 574–576, p. 613.

733 BRAUNFELS 1976b.

734 PRAGENSIS (A PARDUBITZ) 1651, Caput XIII.; PICINELLI-ERATH 1694, pp. 63–75 (Symbolum V. Lumina Aurorae), 89–102 (Symbolum VII. Aurora surgens), 570–583 (Symbolum XXXIX. Lumen refrigerans); BOSCH 1702, sub Aurora; GINTHER 1726, pp. 32–33 (Consideratio IV.); c. 2. n. 2; c. 3. n. 4.; c. 8. n. 1.; MENZEL 1854–1856, p. 15 (Abendroth); II, pp. 138–141 (Morgen); SALZER 1893, pp. 23–24 (Morgenröthe. Morgenstern), 384–388 (Morgenröthe); RAPP 1886–1890b; ESCHER-BÜRKL 1905; URECH 1974, p. 171 (Morgenröte); BARTH-BERGMAN-RINGGREN 1975; WEINFELD 1975; LURKER 1978, pp. 211–212; WEISS 1986; KEDAR-KOPFSTEIN 1999; RUPPERT 2004; LEUKER 2008; KRETSCHMER 2008, p. 287 (Morgenröte); BUTZER-JACOB 2021, pp. 410–411 (Morgenröte/Sonnenaufgang); CHEVALIER-GHEERBRANT 2023, p. 1012 (zarja, zora).

Izraz *aurora*, »zarja«, »zora«, se v *Vulgati* pojavi osemkrat;⁷³⁵ če pa pogledamo standardni slovenski prevod, se kot »zora« prevajajo tudi nekateri drugi izrazi in besedne zveze: *mane* (1 Mz 19,15; Sod 19,25; Iz 58,8), *diluculum* (Joz 6,15; Ps 57(56),9; 108(107),3; Oz 6,3; Jon 4,7), *lucifer* (Ps 110(109),3), *matutina nebula* (Am 4,13), *ortus* (Iz 60,3), *matutina lux* (Iz 8,20), *oriens lucis* (Mdr 16,28).

Nekaj primerov. Ko se je vzdignila jutranja zarja, sta angela priganjala Lota, naj zbeži (1 Mz 19,15); Jakob se je bojeval z možem do nastopa jutranje zarje (1 Mz 32,25.27); ko je Mojzes iztegnil roko nad morje, se je ob jutranji zori vrnilo na svoje mesto in presenetilo Egipčane (2 Mz 14,27). Motiviko zarje najdemo tudi:

- v *Psalmih* (57,9: »Zbudi se, moja duša, zbudi se, harfa in citre, zbuditi hočem jutranjo zarjo.«; 108,3: »Zbudite se, harfa in citre, zbuditi hočem jutranjo zarjo.«; 110,3: »Tvoje ljudstvo bo voljno na dan tvoje moči v svetem sijaju. Iz naročja jutranje zarje pride zate rosa tvojega otroštva.«; 139,9: »Če bi dvignil peruti jutranje zarje, če bi prebival na koncu morja ...«);
- pri Izaiju (8,20: »Proti postavi in pričevanju bodo govorili, kakor je ta beseda, ki ne oznanja jutranje zarje.«; 58,8: »Tedaj napoči kakor zarja tvoja luč in tvoje zdravje se bo hitro razcvetelo.«; 60,3: »Narodi bodo prišli k tvoji luči, kralji k siju tvoje zarje.«);
- pri Ozeju (6,3: »Spoznali bomo in zasledovali, da bi spoznali Gospoda; njegov izhod je zanesljiv kakor zarja ...«; 10,15: »Ob jutranji zarji bo izginil, izginil bo Izraelov kralj.«);
- pri Joelu (2,2: »... dan teme in mraka, dan oblakov in megle. Kakor zarja se po gorah širi številno in močno ljudstvo ...«);
- pri Amosu (4,13: »... jutranjo zarjo spreminja v temo in stopa po zemeljskih višavah: Gospod, Bog nad vojskami, je njegovo ime.«);
- pri Jonu (4,7: »Bog pa je določil črva, ko je naslednjega dne vstala zarja, in ta je pičil kloščavec, da je usahnil.«);
- v *Knjigi modrosti* (16,28: »... da bi človek lahko spoznal, da se mora zahvaljevati pred sončnim vzhodom, da se mora s teboj srečati ob jutranji zarji.«).

Najslikovitejšo in slovesno podobo zarje/zore najdemo v *Visoki pesmi* (6, 9): *quae est ista quae progreditur quasi aurora consurgens pulchra ut luna electa ut sol terribilis ut acies ordinata*, »Kdo je ta, ki se razgleduje kakor zora, lepa kakor luna, čista kakor sonce, strašna kakor vojska v zastavah?«

Gl. tudi (zora): Joz 6,15; Sod 19,25; 1 Sam 29,10; 2 Sam 2,32; Neh 4,15; Job 3,9; 24,14; 38,12; 41,10; Ps 22,1; 119,147; Prg 4,18; Vp 6,10; Iz 14,12; Sir 43,2; Mr 13,35.

Sicer je podoba zarje/zore izjemno bogata in raznolika: je podoba Kristusove krvi, pa tudi vznika jutra večne svetlobe. Tudi zato na upodobitvah vstajenja iz groba

735 Gl. 1 Mz 32,25 *iam enim ascendit aurora*; 2 Kr 23,4 *lux aurorae*; 2 Ezr 4,21 *ab ascensu aurorae*; Jb 3,9 *ortum surgentis aurorae*; Jb 24,17 *subito apparuerit aurora*; Jb 38,12 *ostendisti aurorae locum suum*; Ps 73(72),16 *tu fabricatus es auroram et solem*; Vp 6,9 *ista quae progreditur quasi aurora*.

pogosto najdemo oblačila rožne barve ali barve jutranje zarje. Je pa tudi pogosta predpoda Marije, ki je: »zarja, glasnica resničnega Sonca« (*aurora veri Solis nuntia*), »bela zarja, imenovana po belini« (*aurora alba ab albedine dicta*), »zarja, všečna pticam neba, to je angelom« (*aurora avibus Coeli, id est Angelis grata*), »nebesna zarja« (*aurora caelestis*), »prejasna zarja« (*aurora clarissima*), »zarja, ki vstaja v slavi« (*aurora consurgens gloriosa*), »zarja, ki vstaja v rojstvu« (*aurora consurgens in nativitate*), »zarja, ki vstaja v rdečeči deviškosti« (*aurora consurgens in rutilante virginitate*), »zarja, ki vstaja v svetosti« (*aurora consurgens in sanctitate*), »srečna zarja, znanilka srečnega dneva« (*aurora felix, felicitatis diei nuntia*), »presvetla zarja« (*aurora fulgentissima*), »zarja razsvetlitve« (*aurora illuminationis*), »zarja, ki vstaja v jasnosti vse kreposti« (*aurora in claritate totius virtutis consurgens*), »zarja, v kateri se je začel dan milosti« (*aurora in qua dies gratiae coepit*), »zarja, preljubna nemočnim grešnikom« (*aurora infirmis peccatoribus carissima*), »zarja umske luči« (*aurora intellectualis luminis*), »zarja pravičnikov in grešnikov« (*aurora justorum et peccatorum*), »svetleča in rdečeca zarja« (*aurora lucida et rubicunda*), »zarja usmiljenja« (*aurora misericordiae*), »zarja, svetleča nam, ki smo v temi« (*aurora nobis caligantibus elucens*), »zarja, ki nikomur ne odreka luči milosti« (*aurora nulli denegans lumen gratiae*), »zarja večne luči« (*aurora perpetuae lucis*), »zarja, vnaprejšnja znanilka večnega dneva« (*aurora praenuncia diei sempiterni*), »prelepa zarja« (*aurora pulcherrima*), »zarja, ki je iztrgala noč« (*aurora quae noctem expulit*), »zarja, ki je razsvetlila ves svet« (*aurora quae totum orbem illuminavit*), »zarja, ki jo je razsvetlilo resnično Sonce Jezus Kristus« (*aurora quam Sol verus Jesus Christus illuminavit*), »osvežujoča zarja« (*aurora refrigerativa*), »ob vzhodu rdečeca zarja« (*aurora rutilans in ortu*), »rdečeca zarja novega svita« (*aurora rutilans novi diluculi*), »zarja, ki je predhodnica večnega Sonca, Sonca pravičnosti« (*aurora solem aeternum solem Justitiae praeveniens*), »zarja, ki v rokah nosi Sonce« (*aurora Solem in ulnis ferens*), »zarja umljivega sonca pravičnosti« (*aurora Solis intelligibilis iustitiae*), »zarja, ki predhodi soncu« (*aurora solis praevia*), »sijajna in bleščeca se zarja« (*aurora splendida atque lucens*), »krasna zarja« (*aurora splendifica*), »presladka zarja« (*aurora suavissima*), »zarja, ki končuje noč nevernosti« (*aurora terminans noctem infidelitatis*), »zarja, ki plaši demone« (*aurora terrens Daemones*), »zarja, ki je predhodnica resnične luči« (*aurora veri praevia luminis*), »zarja resničnega Sonca« (*aurora veri Solis*), »deviška zarja« (*aurora virginalis*), »zarja živih« (*aurora viventium*), »zarja, v katero se je treba ozirati« (*aurora, ad quem respicere debet*) ...

Simbolne podobe so velikokrat kompleksne: »zarja, ki vstaja v rojstvu, ki vstaja k svidu kesanja« (*aurora consurgens in nativitate, qui ad diluculum poenitentiae surgit*), »zarja, ki vstaja iz teme, to je iz grešne množice« (*aurora de tenebris, id est, de peccatrice massa consurgens*), »zarja, ki nam kot roso obilno naliva milost« (*aurora divinae gratiam rorem nobis abundanter infundens*), »svetlikajoča se zarja, ki je sama prinesla Sonce Kristusa« (*aurora emicans, quae sola Solem Christum attulit*), »zarja, ki odganja temo krivde od svojih sužnjev« (*aurora expellens tenebras culpae à servis suis*), »srečna zarja zaradi njenega srečnega mesta v slavi« (*aurora felix propter felicem ejus locum in*

gloria), »zarja, v kateri je človek dosegel angelski blagoslov« (*aurora in qua Angelicam benedictionem consequutus est homo*), »zarja, v kateri je vzšla Danica božje milosti« (*aurora in qua ortus est Lucifer divinae gratiae*), »zarja, ki se v noči tega življenja blešči z žarki deviškosti« (*aurora in vitae hujus nocte Virginitatis radiis circumfulgens*), »zarja, ki je na sredi med nočjo človeškega rodu in lučjo večne jasnine« (*aurora media inter noctem humani generis et lucem claritatis aeternae*), »naša zarja, v kateri je bila noč človeške krhkosti svetla zaradi milosti« (*aurora nostra, in qua nox humanae fragilitatis fuit lucida per gratiam*), »naša zarja, ki nas obiskuje, ko pritiskajo na nas globlje teme« (*aurora nostra, quae visitat nos oppressos tenebris profundioribus*), »zarja za grešnike, kajti daje jim žarek svojega usmiljenja« (*aurora peccatoribus, quia eis dat radium suae misericordiae*), »zarja, ki stopa z jasnostjo in seva po vsem nebu« (*aurora procedens cum serenitate et radians super omnes coelos*), »resnično zarja, v kateri se je končala tema in se je začela Luč« (*aurora verè, in qua finitae sunt tenebrae et inchoata Lux*), »zarja, ki prežene temo in svetu pokaže luč« (*aurora, quae fugatis tenebris lumen mundo ostendit*), »zarja, ki tistim, ki so v temi, pripelje luč« (*aurora, quae lucem iis, qui in tenebris versantur, adduxit*), »zarja, ki ji sledi, še več, iz katere se rodi Sonce pravičnosti« (*aurora, quam sequitur, imò de qua nascitur Sol iustitiae*), »zarja, ki končuje noč nevernosti in prinaša dan, to je luč vere« (*aurora terminans noctem infidelitatis et diem, id est, lucem fidei adducens*) ...

Najdemo ne samo simbolne lastnosti in opise, ampak tudi etimološke razlage in izpeljave, npr. »zarja [*aurora*], imenovana po zlatu [*aurum*]« (*aurora ab auro dicta*), »zarja [*aurora*] kakor sapica rose [*aura roris*]« (*aurora quasi aura roris*), »zarja kakor ura ptic [*avium hora*]« (*aurora quasi avium hora*), »zarja, to je roseča sapa [*aura rorans*]« (*aurora, id est aura rorans*), »zarja [*aurora*], to je zlata ura [*aurea hora*]« (*aurora, id est, aurea hora*).

Velikokrat najdemo primerjalne prispodobne, ki kažejo Marijino podobnost z zarjo/Zarjo: je »zarja, kajti tako kot Zarja končuje noč in začne dan« (*aurora, quia sicut Aurora noctem finit et diem inchoat*), »zarja, kajti če Zarja deli svetlobo od teme, Marija s svojimi govori in zgledi vnaprej določene ločuje od hib« (*aurora, quia si Aurora dividit lucem à tenebris, Maria suis orationibus, et exemplis praedestinos separata à vitiis*), »zarja, kajti če je Zarja prva jasnina dneva, je bila Marija začetek Božje milosti« (*aurora, quia si Aurora est prima claritas Diei, Maria fuit initium Diei gratiae*), »zarja, kajti tako kot je Zarja na sredi med nočjo in dnevom, tako je Marija med Sinom in grešnikom« (*aurora, quia sicut Aurora media est inter noctem, et diem; ita Maria inter Filium et peccatorem*), »zarja, kajti tako kot se Zarja rodi iz teme, tako je Marija izšla iz sinagoge, kajti tako kot je trn vrtnico, tako je Judeja rodila Marijo« (*aurora, quia sicut Aurora nascitur de tenebris, ita Maria orta est de Synagoga; quia sicut spina Rosam, genuit Judaea Mariam*), »zarja, kajti tako kot Zarja olajša telesne šibkosti, tako Marija lajša otopelost duš« (*aurora, quia sicut Aurora relevat infirmitates corporales, ita Maria languores animarum*), »zarja, kajti tako kot je Zarja pripeljala roso, s katero se hrani, kar raste na zemlji, tako je Marija prinesla roso vse duhovne rodovitnosti

in splošnega blagoslova, s katero se hrani in zraste vsaka duhovna dobrina« (*aurora, quia sicut Aurora rorem adduxit, quo terrae nascentia nutriuntur, ita Maria attulit rorem totius spiritualis foecunditatis et universae benedictionis, quo nutritur et coalescit omne spirituale bonum*), »zarja, kajti tako kot Zarja nočne ptice poganja v beg, tako je Marija po posredovanju sina uničila vsa krivoverstva« (*aurora, quia sicut Aurora nocturnas aves convertit in fugam, ita Maria mediante filio, cunctas haereses interemit*), »rdečkasta zarja, kajti kakor je rdečkasta Zarja znamenje dežja, tako je imel svet po Mariji polnost milosti« (*aurora rutilans, quia sicut Aurora rutilans est signum pluviae, ita per Mariam habuit mundus plenitudinem gratiae*) ...⁷³⁶

Na emblemu zarja meče »prve svite svoje svetlobe«. Za svetlobo velja, da pona-zarja Boga in dobro ter spada k prasimboliki. Ker svetloba daje toploto in rodovitnost, velja za znamenje blagostanja in življenja nasproti temi. Poročilo o stvarjenju v *Svetem pismu* navaja, da je Bog takoj za nebom in zemljo ustvaril svetlobo: »Bog je rekel: ‚Bodi svetloba!‘ In nastala je svetloba. Bog je videl, da je svetloba dobra. In Bog je ločil svetlobo od teme. In Bog je svetlobo imenoval dan, temo pa je imenoval noč. In bil je večer in bilo je jutro, prvi dan« (1 Mz 1,3–5). V Novi zavezi je Kristus predstavljen kot pravo Sonce in svetloba sveta, npr.: »Ljudstvo, ki je sedelo v temi, / je zagledalo veliko luč; / in njim, ki so prebivali v deželi smrtne sence, / je zasvetila luč.« (Mt 4,16); »... da razsvetli vse, ki sedijo v temi in smrtne senci, in naravna naše noge na pot miru.« (Lk 1,79); »Spet jim je Jezus spregovoril: ‚Jaz sem luč sveta. Kdor hodi za menoj, ne bo hodil v temi, temveč bo imel luč življenja.‘« (Jn 8,12); »Dokler sem na svetu, sem luč sveta.« (Jn 9,5); »Pa vendar vam pišem novo zapoved, namreč to, kar je resnično v njem in v vas: tema izginja in resnična luč že sveti« (1 Jn 2,8.)⁷³⁷

b) Luna: Za razlago simbolike Lune gl. pojasnilo k emblemu XXXI. pod »Luna«.

c) Sonce: Za razlago simbolike Sonca gl. pojasnilo k emblemu XXX. pod »Sonce« in k emblemu XXXI. pod »Sonca«.

č) Rodnica prve luči: lat. *Genitrix primae lucis*, tudi »Roditeljica«. Prim. Seneka, *Tiest* 816–817 *genitrix primae roscida lucis* »rosna roditeljica prve luči«.

– **Zarja si:** tj. si prinašalka luči.

736 MARRACCI 1710, pp. 62–69; BOURASSÉ 1866, coll. 948–959.

737 O simboliki svetlobe gl. MENZEL 1854–1856, II, pp. 27–31 (Licht); KREUSER 1868, pp. 145–148 (Leben, Tod, Tag, Nacht, Licht, Finsterniss); SALZER 1893, pp. 431–437 (Licht. Glanz. Schein); HELLER 1962, pp. 194–196 (Tag); FORSTNER 1967, pp. 100–104 (Licht und Sonne); RED. 1971b; LURKER 1978, pp. 195–197; BADURINA 1979, pp. 533 (Sjaj), 549 (Svetlo); RINGGREN 1980; GRABNER-HAIDER-KRAŠOVEC 1984, pp. 702–703 (svetiti); FORSTNER 1986, p. 95 (Licht und Sonne); FRÜCHTEL 1994, pp. 42–72 (Licht – Finsternis); KEEL 1997, pp. 186–189 (Tree, Fountain and Light); HEDWIG 1999; KELLERMANN 1999b; BERLEJUNG 2006c; SEIBERT 2007, p. 205 (Licht); KRETSCHMER 2008, p. 262 (Licht); BUTZER-JACOB 2021, pp. 365–367 (Licht).

– **tisti, ki tebi sledi, ta ne hodi v temi:** svetopisemska reminiscenca. Prim. Jn 8,12: *iterum ergo locutus est eis Iesus dicens ego sum lux mundi qui sequitur me non ambulabit in tenebris sed habebit lucem vitae*, »Spet jim je Jezus spregovoril: ‚Jaz sem luč sveta. Kdor hodi za menoj, ne bo hodil v temi, temveč bo imel luč življenja.‘«; Jb 24,17: *si subito apparuerit aurora arbitrantur umbram mortis et sic in tenebris quasi in luce ambulat*, »Kajti z jutrom bo nastopila zanj smrtna senca in bo spoznal strahove smrtne sence.«; Jb 29,3: *quando splendebat lucerna eius super caput meum et ad lumen eius ambulabam in tenebris*, »Ko mi je njegova svetilka sijala nad glavo in sem ob njegovi luči hodil skozi temo.«; Ps 81(80),5: *nescierunt neque intellexerunt in tenebris ambulat movebuntur omnia fundamenta terrae*, »Ne spoznajo, ne razumejo, / v temi tavajo, / majejo se vsi temelji zemlje.«; Ps 90(89),6: *a sagitta volante in die a negotio perambulante in tenebris ab incursu et daemonio meridiano*, »Ne boš se bal nočne strahote, / ne poščice, ki leti podnevi ...«

EMBLEM XXXIV.

Simbolika: a) Estera, b) prestol, c) Ahasvér

a) Estero ... kralja Ahasvérja: Za ozadje zgodbe o Esteri in Ahasvérju gl. komentar k emblemu XV pod »Estera«.

V liku Estere (lat. *Esther* ali *Hester*) je na tem emblemu izpostavljena Marijina posredniška vloga; tako kot Estera posreduje za svoje ljudstvo pri kralju Ahasvérju, se tudi Marija kot posrednica zavzema za svoje ljudstvo pri resničnem kralju (tj. Kralju), Kristusu, svojem Edinorojenem. Estera je s svojim prošnjiškim nastopom v prenesenem pomenu postala sinonim za priprošnjico (*Hester nos de mortis portis duc*, »Estera, popelji nas stran od smrtnih vrat«) in cerkveni pisci so Esterina dejanja pogosto primerjali z Marijinimi; v teh simbolnih primerjavah sta Bog ali Kristus simbolno predstavljena v liku kralja Ahasvérja, Marija v liku Estere, kristjani pa v kolektivnem liku judovskega ljudstva. Estero in Marijo družijo tri lastnosti: obe krasni lepota, obe uživata kraljevo milost in obe izkazujeta usmiljenje do svojega ljudstva. Velikokrat Estera (kot prisposodba Marije) stopa v spremstvu služabnic (prisposodba za Marijine odlike, kot sta deviškost (*virginitas*) in ponižnost (*humilitas*)) po svoji zasluženosti k pravemu Ahasvérju (tj. Kristusu), kot Estera prevzema (vstopa v) kraljevo spalnico (*cubiculum regis Hester suscipit*) ipd.

Marija, ki jo simbolno predstavlja Estera, je: »judovska Estera« (*Esther Iudaea*), »milostljiva Estera« (*Hester propitia*), »naša Estera« (*Esther nostra*), »nova Estera« (*Esther nova*), »kraljica Estera« (*Esther Regina*), »ljubezniva Estera« (*Esther amabilis*), »odlična Estera« (*Esther egregia*), »lepa Estera« (*Hester pulchra*), »čedna Estera« (*Esther formosa*), »Estera vladarica« (*Hester imperatrix*), »prečista Estera« (*Esther castissima*), »Estera v prenesenem pomenu« (*Esther figurativè*), »Estera lepega obličja« (*Esther decora facie*),

»Estera, zvesta duša« (*Esther fidelis anima*), »zelo lepa Estera« (*Esther formosa valde*), »Estera velikega imena« (*Esther magni nominis*), »Estera v osvoboditvi ljudstva« (*Esther in populi liberatione*), »Estera, kronana po milosti« (*Esther per gratiam coronata*), »očem vseh všečna Estera« (*Esther omnium oculis gratiosa*), »Estera neverjetne lepote« (*Esther incredibili pulchritudine*), »Estera, obdana z različnimi vrtilinami« (*Esther circumdata varietate virtutum*), »Estera, zaročena z Ahasvérjem, to je z Bogom« (*Esther desponsata Assuero, id est Deo*), »Estera, srečno zaročena z najvišjim Kraljem« (*Esther Regi summo feliciter desponsata*), »Estera, ki ima večno kraljevo oblast« (*Esther perenniter Regiam tenens potestatem*), »Estera, lepa zaradi neomadeževane deviškosti« (*Esther formosa per immaculatam virginitatem*), »druga Estera, ki pri Kralju posreduje za nas« (*Esther altera, apud Regem pro nobis intercedens*), »Estera, ki je osvobodila ljudstvo, zapisano smrti« (*Esther, quae adjudicatum morti populum liberavit*), »Estera, všečna očem vseh angelov in ljudi« (*Esther omnium Angelorum et hominum oculis gratiosa*), »Estera, ki jo je vzljubil Kralj Bog bolj kot vse ženske« (*Esther, quam adamavit Rex Deus super omnes mulieres*), »Estera neverjetne lepote zaradi mičnosti vseh vrtilin« (*Esther incredibilis pulchritudinis per virtutum omnium venustatem*) ...

Prispodobne so pogosto tudi bolj kompleksne; Marija je: »Estera, ki zatira Hamanovo verolomnost ... in izkoreninja bedo služabnikov« (*Esther perfidiam Aman reprimens ... famulorum miseriam exterminans*), »kraljica Estera, ki sedi na desni obedujočega Ahasvérja v obleki, vezeni z zlatom« (*Esther regina, quae assistens à dextris epulantis Assueri in vestitu deaurato*), »Estera, ki jo je kralj Ahasvér, to je Kristus, vzljubil bolj kot vse ženske« (*Esther, quam adamavit Rex Assuerus, id est Christus, plus quam omnes mulieres*), »kraljica Estera, ob svojem vnebovzetju popeljana v spalnico kralja Ahasvérja, večnega kralja« (*Esther Regina, ducta in ejus Assumptione in Cubiculum Regis Assueri Regis aeterni*), »Estera, h kateri je skočil kralj s trona, to je Sin Božji z neba, podpirajoč jo s svojimi rokami« (*Esther, ad quam exiliit Rex de Solio, id est Dei Filius de caelo, sustentans illam ulnis suis*), »Estera, ki je ob svojem rojstvu izvir, med razvojem reka, ob spočetju sina luč, ob svojem vnebovzetju sonce« (*Esther, quae in ortu suo fons, in progressu fluvius, in Conceptione filii lux, in sua Assumptione Sol*), »Estera, ki je s svojimi zaslugami ljudstvo izbrancev iz rok sovražnega demona rešila večne smrti« (*Esther, quae liberavit suis meritis populum Electorum de manibus inimici Daemonis à morte aeterna*), »Estera, ki je bila ob vnebovzetju v spremstvu angelov slovesno popeljana v Spalnico večnega Kralja« (*Esther quae in Assumptione Angelorum comitatu ad Cubiculum Regis aeterni solemniter est adducta*), »Estera, ki je bila iz jedilnice žensk, to je iz vojskujoče se Cerkve, popeljana skozi celotno armado nebeške vojske v spalnico Ahasvérja, to je najvišjega Boga« (*Esther, quae de Triclinio feminarum, id est de Ecclesia militante adducta est per totam militiam caelestis Exercitus ad cubiculum Assueri, id est summi Dei*) ...

Večkrat pa Marija kot prispodobna Estera niti ni izrecno omenjena, ampak je zgolj opisana z atributi, ki jo nakazujejo: je »devica, všečna Ahasvérju« (*grata virgo Assueri*), »godna zaročenka vladarja Ahasvérja« (*sponsa habilis principis Assueri*),

»Ahasvérjevo žezelce« (*virgula Assueri*),⁷³⁸ »ženska Hebrejka«, »hebrejska ženska« (*mulier Hebraea*), »zlata palica resničnega kralja Ahasvérja« (*regis veri virga aurea Assueri*), »zlato žezlo« (*virga aurea*), »kraljevo žezlo« (*virga regia*), »vrh kraljevega žezla« (*summitas virgae aureae*) itd.

Podobni izrazi, ki izražajo Marijino prošnjiško in priprošnjiško vlogo, so še *precatrix*, »prošnjica«, *advocatrix*, »priprošnjica«, *adiutrix*, »pomočnica«, in *advocata*, »pomočnica«, »priprošnjica«.⁷³⁹

b) prestola: Za razlago simbolike in pomena prestola gl. pojasnilo k emblemu X pod »prestol«.

c) kralja Ahasvérja: Za podatke o Ahasvérju in njegovi simboliki gl. pojasnilo k emblemu XV. pod »Ahasvérja«.

– **objokuje življenje svojega ljudstva ... Naj mi bo podarjeno moje ljudstvo na mojo prošnjo:** Odlomek opisuje dogodek, ko je Estera na zasebni gostiji, na katero je povabila kralja Ahasvérja in Hamána, ki je spletel zaroto proti Judom, kralja prosila za milost zase in za Jude ter razkrila Hamánov zlobni naklep, da bi obesil Mordohaja in iztrebil Jude. Est 7,3: *ad quem illa respondit si inveni gratiam in oculis tuis o rex et si tibi placet dona mihi animam meam pro qua rogo et populum meum pro quo obsecro*, »Kraljica Estera je odgovorila in rekla: »Če sem našla milost v tvojih očeh, o kralj, in če je kralju všeč, naj mi bo podarjeno moje življenje na mojo željo in moje ljudstvo na mojo prošnjo.«

– **Nemec, le Turka zatři:** lat. *Teutone, plecte tracem*. Drugi verz distiha nakazuje na avstrijsko-turško vojno, torej vojno med habsburško monarhijo in turškim cesarstvom, ki je potekala v času kronanja, sovpadla pa je tudi z vojno med Turki in Benečani (1714–1718). Habsburžani so šli v vojno kot reakcija na osvojitve Peloponeza (Morea), kar je bila kršitev karlovskega miru, mirovnega sporazuma, sklenjenega in podpisanega 26. januarja 1699 v Sremskih Karlovcih; ta je pomenil konec vojne med Turčijo na eni ter Svetim rimskim cesarstvom, Poljsko, Benetkami, Cerkevno državo in Rusijo na drugi, ki se je končala z odločilnim porazom osmanskih Turkov v bitki pri Senti 11. septembra 1697. Poroštvo tega mirovnega sporazuma je prevzela Avstrija. Avstrijsko-turška vojna se je začela januarja 1716, vrhovni poveljnik avstrijske vojske pa je bil legendarni Evgen Savojski, ki je najprej l. 1716 premagal osmanske

738 Prispodoba se nanaša na četrto poglavje *Esterine knjige*, kjer je zapisano, da je kralj za vsakogar, ki bi prišel predenj v notranji dvor, razglasil smrtno kazen, razen za tistega, proti kateremu iztegne zlato žezlo (Est 4,11: »Vsi kraljevi služabniki in ljudstvo v kraljevih pokrajinah vedo, da je za vsakega moškega ali ženskega, ki pride h kralju v notranji dvor, ne da bi bil poklican, en zakon: da ga usmrtijo; razen tistega, proti kateremu kralj iztegne zlato žezlo (*nisi forte rex auream virgam ad eum tetenderit pro signo clementiae*): ta ostane pri življenju.«).

739 MARRACCI 1710, pp. 203–204; BOURASSÉ 1866, coll. 1150–1153. Gl. tudi MENAŠE 1994, pp. 130–144 (Marija kot zaščitnica in priprošnjica).

Turke pri Petrovaradinu ter oktobra istega leta osvojil Banat in Temišvar, naslednje leto (1717) pa še Beograd. Spopadi so trajali do 21. julija 1718, ko je bil v Požarevcu sklenjen požarevski mir, mirovni sporazum med turškim cesarstvom, habsburško monarhijo in Beneško republiko.⁷⁴⁰ Gl. tudi § II, pogl. XI.

Nemec (lat. *Teutonius*) v tem verzu pooseblja celotno habsburško vojsko na čelu z Evgenom Savojskim (gl. § II, pogl. XI.). Tračan (*Trax* ali *Thrax*) je latinizirana različica za Turka (tukaj narobe zapisana z malo začetnico; gl. tudi § II, pogl. XVIII, razlaga I. emblema). Vsebinski preskok med prvim in drugim verzom je velik in nenaden: z Estere, tj. Marije, nenadoma preide na tematiko avstrijsko-turške vojne, ki tedaj še ni bila končana. Kakšna je stična točka Estere in vojne s Turki? Verjetno pisec emblema enači namero osmanskih Turkov in namero Hamána; tako kot je Hamán hotel zatreti Jude, so tudi osmanski Turki hoteli zatreti krščanstvo.

– **ona:** tj. Marija.

– **ona prinese naj mir:** lat. *praeferat illa pacem*. Misel skriva v sebi deloma pacifistično noto, deloma pa tudi željo po zmagi, ki bi prinesla mir. Na tem mestu se Fajdigovo in Pasconijevo besedilo⁷⁴¹ nekoliko razlikujeta; drugi del tega verza se pri Fajdigi glasi *praeferat illa pacem*, »naj prinese (dob. naj pred seboj nosi) mir«, pri Pasconiju pa *praeferat illa facem*, »naj spredaj nosi baklo«. To bistveno spremeni pomen, saj pomeni, da naj Marija nosi plamenico na čelu vojske v zmago; tudi ta želja ustreza zgodovinskemu dogajanju v času kronanja, ki je bilo 6. junija 1717, avstrijska vojska pa je zmago dosegla 16. avgusta istega leta.

EMBLEM XXXV.

Simbolika: a) Ahasvér, b) Vašti

a) Kralj Ahasvér ... vabil na sijajno slovesno gostijo: Simbolika emblema je skladna s kontekstom praznovanja kronanja: v obeh primerih imamo kralja (Bog : Ahasvér), kraljico (Marija : Vašti) in praznovanje (kronanje : gostija), ki je namenjeno vsem, moškim in ženskam; zanimivo je, da tudi Fajdiga v svojem opisu kronanja kar šestkrat zapiše, da so bili na slovesnosti kronanja prisotni verniki obeh spolov (lat. *utriusque sexus*). Večkrat ponovljeni motiv Estere izpostavlja pomen Marije kot priprošnjice za ljudi.

⁷⁴⁰ SHAW 1976, pp. 217–279, še zlasti 232–233, 245 (Passarowitz, Treaty of (1718)); JELAVICH 1983, pp. 39–132; VON HEISS–KLINGENSTEIN 1983; ZÖLLNER 1990, pp. 246–303; SETTON 1991, pp. 367, 426, 452–461; STOYE 1994; DAVID–FODOR 2000; HOCHEDLINGER 2003, pp. 151–195; INGRAO 2012, pp. 105–139; MITEV–PARVEV–BARAMOVA–RACHEVA 2010, *passim*; INGRAO–SAMARDŽIĆ–PEŠALJ 2011; AKSAN 2013, pp. 83–102; MOLNÁR 2013; STROHMEYER–SPANNENBERGER 2013.

⁷⁴¹ PASCONI 1746, p. 156.

Za ozadje zgodbe o Esteri in Ahasvérju gl. pojasnilo k emblemu XV. pod »Ester-ra«. Za podatke o Ahasvérju in njegovi simboliki gl. pojasnilo k emblemu XV. pod »Ahasvérja« in k emblemu XXXIV. pod »kralja Ahasvérja«.

O razkošju in blišču gostije, ki jo je priredil, gl. Est 1,1–8: »Tiste dni, ko je kralj Ahasvér sedel na prestolu svojega kraljestva v prestolnici Suze, je v tretjem letu svojega kraljevanja napravil vsem svojim knezom in služabnikom gostijo, na kateri so bili pri njem vojni poveljniki Perzije in Medije s plemiči in pokrajinski poglavarji, medtem ko je razkazoval sijajno bogastvo svojega kraljestva in bleščečo slavo svoje veličine, mnogo dni, sto osemdeset dni. Ko so se ti dnevi dopolnili, je kralj vsemu ljudstvu, kar se ga je našlo v prestolnici Suze, od najvišjega do najnižjega, napravil sedemdnevno gostijo na dvorišču v vrtu kraljeve palače. Na srebrnih drogovih vrh alabastrnih stebrov so bile z vrvicami iz bele tančice in rdečega škrlata pripete tkanine iz belega platna in bombaža ter iz vijoličastega škrlata. Na tleh, ki so bila iz dragih kamnov, alabastra, biserovine in pisanega marmorja, so stali zlati in srebrni ležalniki. Pijačo so točili v zlate posode, posode različnih vrst. Kraljevega vina je bilo v izobilju, kakor se spodobi kraljevski darežljivosti. Pili so po naročilu, naj nikogar ne silijo, kajti kralj je zapovedal vsem upraviteljem svojega dvora, naj vsakemu postrežejo po želji.«

b) kraljica Vašít ... gostila ženske: gl. Est 1,9: »Kraljica Vašít pa je pripravila ženam gostijo v palači kralja Ahasvérja.« Kraljičino ime (Vašít) naj bi izviralo iz avestijskega glagola *was*, »želeči«, in naj bi pomenilo »zaželena«, »poželena«. V *Esterini knjigi* nastopa kot žena kralja Ahasvérja. Odlomek, ki ga orisuje predstavljeni emblem XXXV., je obenem tudi prva omemba kraljice Vašít (priprava pojedine za ženske), ki je – tako navaja *Esterina knjiga* – slovela po svoji lepoti. Njen zaton se je začel, ko je kralj Ahasver ob koncu pojedine, ki jo je priredil za svoje velikaše, poslal sedem evnuhov ponjo, da bi jo pokazal ljudstvu in knezom, kraljica pa je njegov ukaz zavrnila in ni hotela priti, s čimer si je nakopala kraljevo jezo. Ahasvér se je posvetoval s svojimi najožjimi zaupniki; knez Mamuhán, ki je spregovoril v imenu vseh, je dejal, da se je kraljica pregrešila proti kralju in obenem dala slab zgled vsem ženam, ker je z zavrnitvijo kralja izpodbijala avtoriteto slehernega moža; sklenili so, da Vašít ne sme več stopiti pred kralja in da bo izgubila kraljevsko dostojanstvo, kralj pa naj si namesto nje izbere drugo, boljšo od nje. Tu nastopi Estera, ki jo nadomesti, kar je z zgodovinskega vidika malo verjetno, saj so se perzijski kralji poročali zgolj z ženami iz plemenitih perzijskih družin. V *Esterini knjigi* Vašít nastopa kot stranski lik; prav zaradi njenega upora proti moški avtoriteti so ji več pozornosti namenile šele novejšje feministične razlage, ki so iz nje ustavile lik junakinje, ki se ne glede na kazni in na posledice upre strogo patriarhalnemu sistemu. Zgodovinsko je ni mogoče zanesljivo povezati z nobeno od znanih Perzijk; žena zgodovinskega Ahasvérja, (najverjetneje) Kserksa I., je bila Amestris (o njej gl. pojasnilo o kralju Ahasvérju pri emblemu

XV.).⁷⁴² Poznejša judovska (rabinska) tradicija je iz nje ustvarila negativko: bila naj bi zlobna Nebukadnezarjeva vnukinja, razvpita po razkazovanju golote in neoblečeno naj bi jo tudi usmrtili.⁷⁴³

– **Gospod bo na tej gori pripravil vsem ljudstvom gostijo:** gl. Iz 25,6: *et faciet Dominus exercituum omnibus populis in monte hoc convivium pinguium convivium vindemiae pinguium medullatorum vindemiae defecatae*, »GOSPOD nad vojskami bo na tej gori pripravil vsem ljudstvom / gostijo s sočnimi jedmi, gostijo z žlahtnimi vini, / s sočnimi in mozgati jedmi, s / prečiščenimi žlahtnimi vini.«

EMBLEM XXXVI.

Symbolika: a) Veliko morje, b) oblak, c) dež (srebrn dež), č) srebro, d) morje milosti, e) vihar

a) Veliko morje: lat. *Mare Magnum*. V antičnih virih sicer poimenovanje za Ocean (gl. Plinij, *Naravoslovje* 3, 74), glede na okoliščine in kontekst pa bi zaradi neposredne bližine lahko šlo tudi za Sredozemsko morje, natančneje za Jadransko morje.⁷⁴⁴

b) umirjeno dvigal oblak, napojen z vodo: Oblak je simbol Boga, njegove skrivnostnosti in skritosti: oblaki so tisti, v katere je skrit, tako kot je v naravi človeškim

742 JUSTI 1895, p. 359; BRENDENSTEIN–MAYRHOFER 1964, p. 152; BRENNER 1995; BUTTING 1998, pp. 169–179; ZENGER 2016, pp. 378–388.

743 O njenem liku gl. tudi JUSTI 1895, p. 359 (Vašti); ERBT 1900; JAMPPEL 1907; PATON 1908, pp. 48, 55, 65–67, 72–77, 79, 85, 88–91, 93, 108, 122, 136, 142, 147–150, 153–155, 163–164, 171, 184, 231 (Vashti); EISSFELDT 1964, pp. 684–692; BERG 1979, pp. 5–6, 17, 21–23, 32, 34–36, 50–51, 71–72, 75, 77, 83, 88, 99, 119, 139, 157; MURPHY 1981, pp. 150–170; CLINES 1984; WILLS 1990; FOX 1991, pp. 20–23, 166, 172, 201, 206, 249; MEISTER 1991, p. 339 (Nr. 3767); HÖGLUND 1992; DAY 1995; BUSH 1996; DOROTHY 1997; LEVENSON 1997, *passim*; CRAWFORD 1999; HAMILTON 2001, pp. 688–715; REINHARTZ 2001, pp. 642–649; GREENSPOON–CRAWFORD 2003; HARVEY 2003, pp. 20–22, 24, 68–72, 75, 206–207; BRÜNENBERG–BUSSWOLDER 2006b; CARRUTHERS 2008, pp. 28–29, 62–64, 70–71, 75–76, 79–83, 82, 94; YAMAUCHI 2008, pp. 826–828; WAHL 2009, pp. 22, 28, 60–61; GROSSMAN 2011; CRAWFORD 2012, pp. 201–207; DAVIDOVICH 2013; LLEWELLYN–JONES 2013, pp. 104, 158, 196; RUIZ–ORTIZ 2017, *passim*; MACCHI 2018, pp. 22, 52, 54 in nasl., 66, 76, 97, 98–101, 107, 112–114, 118, 129, 131, 145, 152, 189, 193; gl. tudi MACCHI 2021; HOLT 2021, pp. 5, 10, 28–29, 32–34, 36, 38–39, 53–56, 59–60, 72–76, 83, 109, 114; BEZOLD 2023; KALIMI 2023, pp. 5, 28–30, 37, 41, 63, 85, 90, 100, 173, 175–176, 335, 341; LLEWELLYN–JONES 2023 – Vašti: pp. 15–16 (gostija), 89–90 (ime), 92–93 (gostija), 107 (nepokorščina), 115–116, 152 (poroka s Kserksom); 109, 114, 117, 121–123 (umik).

744 O simboliki morja gl. tudi PRAGENSI (A PARDUBITZ) 1651, Caput XXI. (Qualiter Maria Mari magno comparatur, et qualiter non modo Mare, sed amarum Mare interpretatur); MENZEL 1854–1856, II, pp. 116–118; KREUSER 1868, pp. 203–204 (Meer); REYMOND 1958; KAISER 1959; HELLER 1962, pp. 174–175 (See, Meer, Wasser); RAHNER 1964, pp. 272–303 (Das Meer der Welt); HOLL 1971a; GRABNER–HAIDER–KRAŠOVEC 1984, p. 458 (morje); RINGGREN 1990; BERLEJUNG 2006č; WASCHKE 2006; SEIBERT 2007, p. 221 (Meer); BAUKS 2010; RIEDE 2012; BUTZER–JACOB 2021, pp. 400–402 (Meer); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, p. 537 (morje).

očem skrito nebo; oblaki so tudi kot vir plodnosti, rodovitnosti, produktivnosti, prav tako podoba dobrih naukov in dela. V *Svetem pismu* so oblaki simbolična prisposoda božjega delovanja; z njim sta povezana podoba in pomen oblakov in dežja, ki vsemu dajejo življenje (npr. 1 Mz 9,13–16 idr.). Oblaki so način božjega prikazovanja (epifanija) oz. oblika njegove prisotnosti: Bog se vozi na oblakih (oz. nad oblaki; 5 Mz 33,26) in iz oblakov dela svoj voz (Ps 104(103),3: *qui regis in aquis superiora eius / qui ponis in nubem ascensum tuum*, »Na vodah postavlja gornje sobe, / iz oblakov dela svoj voz ...«), v podobi oblaka ali oblačnega stebra se Bog prikrije pred ljudmi ali (grozeče) naznanja svojo prisotnost (gl. 2 Mz 19,16; 2 Sam 22,10; 1 Kr 8,10–13 idr.), v gostem oblaku pride k Mojzesu (2 Mz 19,9), ob prejemu desetih zapovedi, ko Bog na Sinaju daje postavo, se spusti v oblaku (2 Mz 34,5 in nasl.), kot oblak napolni shodni šotor (2 Mz 40,34–35), se pojavi nad pravnim pokrovom (3 Mz 16,2), pride ob posvetitvi Salomonovega templja (1 Kr 8,10–11) itd. Tudi Jezusovo spremenjenje na gori je pospremljeno z oblakom (Mr 9,7: »Naredil se je oblak in jih obsenčil. In iz oblaka se je zaslíšal glas: ‹Ta je moj ljubljeni Sin, njega poslušajte!›«), oblaki pa so napovedani ob prihodu Sina človekovega (Mr 13,26: »Tedaj bodo videli Sina človekovega priti na oblakih z veliko močjo in slavo.«).

Za natančnejši oris simbolike oblakov gl. pojasnilo k emblemu VII. pod »v oblake«.

Oblak kot prisposoda Marije zaznamuje njeno posredniško in zaščitniško vlogo: kot oblak vsrkava vse slabo, kar se dviga z zemlje v obliki pregreh, in deži milosti, od kreposti do samega dežja, ki daje vsemu življenje in omogoča rodovitnost. Cerkevni pisci se pogosto sklicujejo na nekatere starozavezne odlomke, v katerih vidijo napoved Marije, med temi zlasti na *1. knjigo kraljev* (18,44: *in septima autem vice ecce nubecula parva quasi vestigium hominis ascendebat de mari*, »Ko je bilo sedmič, je rekel: ‚Glej, oblaček, majhen kakor moška dlan, vstaja iz morja.‘«) in Izaija (19,1: *onus Aegypti ecce Dominus ascendet super nubem levem et ingredietur Aegyptum et movebuntur simulacra Aegypti a facie eius*, »Glej, GOSPOD jezdi na hitrem oblaku / in pride v Egipt. / Egiptovski maliki se tresejo pred njim.«).⁷⁴⁵

Podob Marije v obliki oblaka (lat. *nubes*) je ogromno; Marija je »oživljeni oblak sonca« (*nubes animata solis*), »oblak, bleščeč se na nebu« (*nubes caelo fulgida*), »nebesni oblak« (*nubes coelica*), »oblak, ki vsebuje Boga« (*nubes continens Deum*), »oblak, najbolj všečen Bogu« (*nubes Deo gratissima*), »božanski oblak« (*nubes divina*), »vlažeči oblak« (*nubes humectans*), »oblak življenjskega dežja« (*nubes imbris vitalis*), »umski oblak« (*nubes intellectualis*), »oblak Izaija« (*nubes Isaiiae*), »lahki oblak« (*nubes levis*), »od svetlobe bleščeči se oblak« (*nubes luce refulgens*), »svetlobo nosči oblak« (*nubes lucem ferens*), »svetleči se oblak« (*nubes lucida*), »presvetli oblak Kristusa Boga« (*nubes lucidissima Christi Dei*), »svetlobonosni oblak« (*nubes lucifera*), »sveti oblak svetlobe« (*nubes lucis sancta*), »oblak svetlobe« (*nubes lucis*), »osvetljujoči oblak« (*nubes luminosa*), »oblak, ki deži mano« (*nubes manna pluens*), »oblak, temen zaradi ponižnosti«

745 JEREMIAS 1977; MÜLLER 2008; GRÄTZ 2011; HIEKE 2015.

(*nubes nigra per humilitatem*), »dežni oblak« (*nubes pluvialis*), »deževni oblak« (*nubes pluviosa*), »oblak zaradi zaščite« (*nubes protectione*), »rosonosni oblak« (*nubes rorifera*), »oblak sonca« (*nubes solis*), »sijajni oblak duhovnega sonca« (*nubes splendida spiritualis solis*), »oblak, ki se z zrakom dviga v višavo« (*nubes sublimis aere gradiens*), »v celoti osvetljeni oblak« (*nubes tota lucida*), »od vseh strani svetleči se oblak« (*nubes undique lucida*), »od vseh strani rdečkasti oblak« (*nubes undique rutila*), »zelo nežen oblak« (*nubes valde subtilis*), »oblak Besede« (*nubes verbi*) ...⁷⁴⁶

Pogosto so simbolne podobe natančnejše in obsežnejše; Marija je »oblak, ki sprejema deževje vsega božanstva« (*nubes, quae totius divinitatis imbrem excepit*), »oblak, od zemeljskega povzdignjen s kontemplacijo o nebeškem« (*nubes à terrenis elevata per contemplationem caelestium*), »oblak, poln vode zaradi obilice milosti in vseh darov« (*nubes aquosa per gratiarum et omnium charismatum abundantiam*), »oblak, podoben stebru, v katerem je Bog, ki je bil v puščavi vodnik Izraela« (*nubes columnae similis, Deum habens, qui in deserto Israelis ductor fuit*), »oblak, podoben stebru, v katerem je Bog, ki je ljudstvo popeljal skozi puščavo« (*nubes columnae similis, Deum habens, qui populum deduxit per desertum*), »oblak, iz katerega je prikapljala živa voda« (*nubes ex qua aqua viva stillavit*), »oblak, ki ga je Bog razširil v našo zaščito« (*nubes expansa à Deo in protectionem nostram*), »oblak, ki po kapljicah kapa odrešilno vodo božanskega dežja« (*nubes guttatim salutarem pluviae divinae undam distillans*), »oblak, ki ima v notranjosti Boga Besedo« (*nubes habens intus Deum verbum*), »oblak, ki z deževjem svojih milosti nama-ka in oplaja celotno Cerkev« (*nubes imbre gratiarum suarum totam Ecclesiam irrigans et foecundans*), »lahki oblak, ki prinaša deževje – Kristusa« (*nubes levis imbrem ferens Christum*), »lahki oblak Preroka, zanašajoč se na katerega je Gospod vstopil v Egipt« (*nubes levis Prophetae, cui infidens Dominus Aegyptum intravit*), »lahki oblak, ki mu je Gabrijel naznanil deževje božjega prihoda« (*nubes levis, cui Gabriel divini adventus imbrem annuntiavit*), »lahki oblak, ki mu je bilo naznanjeno deževje božjega prihoda« (*nubes levis, cui imber divini adventus nunciatus est*), »lahki oblak, po katerem je Gospod prišel v Egipt« (*nubes levis, per quam Dominus venit in Aegyptum*), »oblak luči, ki iz puščave starega življenja osenčuje novi Jeruzalem« (*nubes lucis a deserto veteris vitae novam adumbrans Jerusalem*), »oblak, shranilnica luči« (*nubes lucis receptaculum*), »oblak luči, ki ga je razširilo Sonce pravičnosti« (*nubes lucis, soli justitiae expansa*), »oblak na sredi med zemljo in soncem, to je med grešniki in Bogom« (*nubes media inter terram et solem, id est inter peccatores et Deum*), »oblak, ki nas ščiti pred požari skušnjav« (*nubes nos protegens ab incendiis tentationum*), »oblak, ki nas dviga od zemeljskega« (*nubes nos sublevans à terrenis*), »oblak, ki tolaži v vsaki naši preskušnji« (*nubes omnis laboris nostri consolativa*), »oblak dežja, ki dušam svetnikov daje pijačo« (*nubes pluviae potum animis Sanctorum exhibentis*), »oblak, ki je kakor obešen med nebo in zemljo« (*nubes quasi suspensa inter Caelum et terram*), »oblak, ki deži medovja« (*nubes rorans mella*), »oblak, rdečkast zaradi naravne lepote, deviške sramežljivosti, izjemne potrpežljivosti« (*nubes rubicunda per pulchritudinem naturalem, verecundiam virginealem, patientiam*

746 Gl. tudi GINTHER 1726, p. 30, c. 4. n. 3; p. 115, c. 16. n. 4.

singularem), »oblak, ki vsebuje duhovno sonce« (*nubes solem spiritualem continens*), »oblak sonca, ki ves svetleč osvetljuje naše duše« (*nubes solis tota lucida illuminans animas nostras*), »urni oblak, iz katerega je spregovoril sloviti Izaija« (*nubes velox, de qua locutus est Esaias gloriosus*), »oblak, ki ga žene veter, to je milost Svetega Duha« (*nubes vento ducta, id est, gratia Spiritus Sancti*), »deviški oblak, iz katerega je ob rojstvu zasijalo sonce pravičnosti« (*nubes virginea, e qua sol Justitiae nascendo illuxit*), »oblak, o katerem je Mojzes v prispodobni zapisal: ‚Glej, Gospodova slava se je pojavila v oblaku‘« (*nubes, de qua per Moysen figuratè est scriptum: ‚Ecce gloria Domini apparuit in nube‘*), »oblak, po katerem je Gospod prišel na svet« (*nubes, per quam Dominus venit in mundum*), »oblak, po katerem je človeški rod sprejel Sinu Božjemu zaželeno dobrino dežja, to je božanske milosti« (*nubes, per quam genus humanum accepit filio Dei desideratum pluviae, id est, gratiae divinae beneficium*), »oblak, ki nam je dežil Kristusa kakor odrešilni dež« (*nubes, quae nobis Christum tamquam pluviam salutarem compluit*) idr.⁷⁴⁷

Marija pa je simbolno predstavljena tudi kot *nubecula*, »oblaček«: je »oblaček, lahek zaradi prostosti od grehov« (*nubecula levis per immunitatem peccatorum*), »oblaček, sladek zaradi polnosti darov« (*nubecula dulcis per plenitudinem charismatum*), »oblaček, rojen proti morju, to je proti običajni grenkosti v pokvarjenem rodu človeške narave« (*nubecula nata contra mare, id est contra solitam amaritudinem in vitiosa propagine naturae humanae*), »oblaček, ki so ga Elijevi učenci videli z morja (to je z grenke in pokvarjene človeške narave) vzhajati in se dvigati« (*nubecula, quae à discipulis Eliae de mari (id est, de amara et vitiosa natura humana) oriri et ascendere visa est*), »oblaček, telesna sončna snov« (*nubecula, materia corporis solaris*), »oblaček, ukrivljen zaradi ponižnosti« (*nubecula curva per humilitatem*), »oblaček, neskončen po milosti« (*nubecula immensa per gratiam*), »oblaček, ki prinaša odrešilni dež, ki ga je sonce pravičnosti, naš Bog, kakor neki presladki hlap dvignilo z morja, to je s prebridkega ljudstva Judov« (*nubecula adducens pluviam salutarem, quam sol Justitiae Deus noster ... tamquam quemdam vaporem dulcissimum elevavit de mari, id est, de populo Judaeorum amarissimo*), »mali obláček, kakor sled človeka« (*nubecula parva, quasi vestigium hominis*), »oblaček, ki se vzpenja na Karmel« (*nubecula ascendens in Carmelum*), »lahkotni obláček« (*nubecula levis*), »svetleči obláček, iz katerega je nastal, bil spočet in rojen Kristus Bog, duhovno sonce, ki razsvetljuje vsakega človeka, ki prihaja na svet« (*nubecula lucida, de qua sol spiritualis Christus Deus, qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, factus est, conceptus, et natus*), »jasni obláček« (*nubecula clara*), »božanski obláček« (*nubecula divina*) idr.⁷⁴⁸

c) srebrn dež: Tukaj navedena prispodoba je sicer pri cerkvenih očetih priljubljena primerjava Marije z Elijevim, kakor moška dlan majhnim obláčkom, ki se je dvigal iz morja (1 Kr 18,44: »Ko je bilo sedmič, je rekel: ‚Glej, obláček, majhen kakor moška dlan, vstaja iz morja.‘ Oni je rekel: ‚Pojdi gor, sporoči Ahábu: ‚Zaprezi

747 MARRACCI 1710, pp. 465–471; BOURASSÉ 1862, coll. 25–34.

748 MARRACCI 1710, pp. 464–465; BOURASSÉ 1862, coll. 24–25.

in se odpelji, da te ne zaustavi dež!«,«). Sicer pa je srebro v Stari zavezi omenjeno 403-krat. Tako kot zlato je tudi srebro simbol bogastva (s posebnim poudarkom na bogastvu kralja Salomona): je denarna valuta pri trgovini z vsemi mogočimi artikli, od zemljišč do razkošnih predmetov, iz njega se izdelujejo nakit, dragoceno pohištvo, posodje, svečniki in instrumenti, je darilo za delavce, duhovnike in preroke, uporablja se za najem vojakov in nakup vojaške opreme, za plačevanje glob, kot plačilo za nevesto, večje vsote za financiranje političnih zvez in kot poklon posameznim osebam, uporablja pa se tudi za izdelavo poganskih svetih podob. Izkorišča pa se tudi v zle namene; tako Haman obljubi 10.000 talentov srebra za iztrebljenje Judov (Est 4,9: »Če se kralj strinja, naj odloči, da jih je treba iztrebiti; in jaz bom nato nakazal v kraljevo zakladnico deset tisoč talentov srebra.«). Včasih srebro nastopa v sanjah in videnjih ter ima preroški pomen, npr. v videnju kralja Nebukadnezarja, v katerem vidi orjaško podobo (Dan 2,32: »Glava te podobe je bila iz čistega zlata, njene prsi in roke iz srebra, njen trebuh in ledja iz bronu ...«). V *Jobovi knjigi* se srebro omenja v neposredni povezavi z Bogom (Jb 22,25: »Mogočni bo tvoje suho zlato, tvojega srebra bo na kupe«,«), dvakrat v psalmih v zvezi z Božjo besedo (Ps 12(11),7: »GOSPODOVI izreki so čisti izreki, / srebro prečiščeno v topilnici na zemlji, / sedemkrat očiščeno.«; 119(118),72: »Postava tvojih ust je zame boljša / kakor tisoči zlatnikov in srebrnikov.«). Bog preizkuša tudi človeška srca, kakor preizkuša srebro (Ps 66(65),10: »Zares, preizkusil si nas, o Bog, / prečistil si nas, kakor prečistijo srebro.«). V Novi zavezi se srebro omenja manj; večinoma se uporablja kot denarna valuta. Posebej odmeven je odlomek, ko Juda proda Jezusa za 30 srebrnikov (Mt 26,15: »Kaj mi hočete dati in vam ga izročim?«) Ti pa so mu plačali trideset srebrnikov.«). Je tudi simbol minljivosti (1 Pt 1,18: »Saj veste, da vas iz vašega praznega življenja, ki ste ga podedovali od očetov, niso odkupile minljive reči, srebro ali zlato.«). V srednjem veku se srebro omenja velikokrat v povezavi z zlatom in dragimi kamni. Sicer je znamenje pobožne službe, je zaobljubni dar v čast Bogu in svetnikom ter predmet spravne daritve. Njegova svetla barva, ki je blizu beli, je barva Boga in angelov; velja za nosilca svetlobe vseh barv ter je simbol vstajenja in nesmrtnosti. Redkeje ga najdemo tudi v simboliki Marije, na primer *virgo par argento*, »devica, enaka srebru«. ⁷⁴⁹

749 O srebru v *Svetem pismu* in srednjem veku ter njegovi simboliki gl. SINGER 1980; MARKL 2010b; WESTERMANN–ELBERN 2009 in tam navedeno literaturo. Za osnovne podatke o simboliki srebra gl. VECKENSTEDT 1888, pp. 167–177 (Weissgrau, Silberweiss, Weis); HELLER 1962, pp. 177–178 (Silber); FORSTNER 1967, pp. 157–158 (Silber); HERMANN–CAGIANO DI AZEVEDO 1969; GALLING 1977, pp. 219–224 (Metall und Metallbearbeitung); WEIPPERT 1977; BADURINA 1979, p. 543 (Srebro); SINGER 1980; LURKER 1987, pp. 290–291; WESTERMANN–ELBERN 1999; VAN DER STEEN 2009; MARKL 2010b; BUTZER–JACOB 2021, pp. 587–589 (Silber); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 833–834 (srebro). – Za osnovne podatke o simboliki dežja gl. PICINELLI–ERATH 1694, pp. 350–361 (Symbolum XXV. Nubes pluvia.); MENZEL 1854–1856, II, pp. 263–264 (Regen); KREUSER 1868, pp. 302–303 (Wasser, Wolken, Regen); SALZER 1893, pp. 552–553 (Wolke, Regen); HELLER 1962, p. 152 (Regen); FORSTNER 1967, pp. 113–115 (Wolke und Regen); FORSTNER 1986, p. 106 (Wolke und Regen); LURKER 1978, pp. 247–248; WAGNER 1990; ZOBEL 1997; BUTZER–JACOB 2021, pp. 495–497 (Regen); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, pp. 148–150 (dež).

d) neizmerno morje milosti: Avtor napisa na emblemu je na tem mestu namesto latinske besede *mare* uporabil manj uporabljano grško tujko *pelagus*. Marija je: »morje sladkosti« (*pelagus dulcoris*), »morje lepote« (*pelagus formositatis*), »neizčrpano morje veselja« (*pelagus gaudii inexhaustum*), »morje milosti« (*pelagus gratiarum*), »neizmerno morje vednosti, večnega veselja, ki dela vredne tiste, ki jo častijo« (*pelagus immensus scientiae, perpetuae laetitiae, dignos faciens eos, qui eam honorant*), »nepopisljivo morje« (*pelagus inenarrabile*), »morje z neskončno množico milosti« (*pelagus infinita multitudinē gratiarum*), »morje najgloblje pobožnosti« (*pelagus intimae pietatis*), »morje usmiljenj« (*pelagus miserationum*), »morje, ki od nas odganja valove skušnjav« (*pelagus repellens à nobis undas tentationum*), »morje ozdravljenj« (*pelagus sanationum*), »deviško morje« (*pelagus virgineum*) itd.⁷⁵⁰

Še večkrat je Marija označena z latinskim izrazom *mare*: je »razdeljeno morje« (*mare divisum*), »morje rek« (*mare fluminum*), »morje milosti« (*mare gratiarum*), »neprehodno morje« (*mare impervium*), »veliko in širo morje« (*mare magnum et spatiosum*), »morje vseh milosti« (*mare omnium gratiarum*), »mirno morje« (*mare pacificum*), »polno morje« (*mare plenum*), »Rdeče morje« (*mare rubrum*), »zelo slano morje« (*mare salsissimum*), »morje Svetega Duha« (*mare Spiritus Sancti*), »doneče morje« (*mare tonans*), »deviško morje« (*mare virgineum*), »morje, grenko za hudiča in njegove angele« (*amare amarum Diabolo et Angelis suis*), »morje, ki vzbuja žejo, to je hrepenenje po večnosti« (*mare accendens sitim, hoc est desiderium aeternorum*), »morje, najgrenkejšo ob trpljenju sina« (*mare amarissimum in passione filii*), »morje, grenko zaradi sotrpjenja« (*mare amarum compatiendo*), »morje, grenko za sprevržene demone« (*mare amarum Daemonibus perversis*), »morje, grenko za odrešenje človeškega rodu« (*mare amarum pro salute generis humani*), »morje, grenko zaradi sinovega trpljenja« (*mare amarum propter filii passionem*), »morje, grenko zaradi mnogih bridkosti« (*mare amarum propter multas amaritudines*), »morje, ki obdaja in obkroža zemeljsko kroglo« (*mare amplectens et circumcingens terrae sphaeram*), »morje, neprehodno ob trpljenju svojega preslavnega sina« (*mare impervium in gloriosissimi filii sui passione*), »neprevozno in presladko morje« (*mare impermeabile atque dulcissimum*), »morje, ki očiščuje grehov z zaslugami in s svojimi prošnjami« (*mare mundans à peccatis meritis et precibus suis*), »morje, ki hrani oblake, to je pridigarje« (*mare nutriens nubes, id est Praedicatores*), »morje zaradi dotoka in množice milosti« (*mare propter affluentiam et copiam gratiarum*), »morje zaradi voda, to je polnosti milosti« (*mare propter aquarum, id est gratiarum plenitudinem*), »morje brez rezkosti greha in bridkosti strahu« (*mare sine peccati austeritate et terroris amaritudine*), »duhovno morje, ki ima nebesni dragulj, Kristusa« (*mare spirituale habens gemmam coelestem Christum*), »morje, ki utaplja nespametnega faraona« (*mare submergens Pharaonem stolidum*), »deviško morje, grozljivo za Egipčane« (*mare virgineum, terribile Aegyptiis*), »morje, kristalno zaradi čistosti« (*mare vitrum propter puritatem*), »morje, čigar voda je kot obzidje za Izraelove sinove«

750 MARRACCI 1710, p. 508; BOURASSÉ 1862, coll. 87–88.

(*mare, cujus aqua est pro muro filiis Israel*), »morje, v katerem tisti, ki mečejo mreže vdanosti, lovijo ribe božanske sladkosti« (*mare, in quo mittentes retia devotionis capiunt pisces divinae dulcedinis*), »morje, ob katerem sedi Božji sin« (*mare, iuxta quod sedit filius Dei*), »morje, kajti tako kot kapljic morja ni mogoče prešteti, tako so milosti ali usmiljenja Blažene Device brezštevila« (*mare, quia sicut guttae maris non possunt dinumerari, ita gratiae vel misericordiae Beatae Virginis innumerabiles sunt*), »morje, kajti tako kot morja je ni mogoče izčrpati« (*mare, quia sicut mare non potest exhauriri*), »morje, ki je utopilo faraona, to je hudiča« (*mare, quod demersit Pharaonem, id est, Diabolum*), »morje, kajti ustvarja vsako dobro sol« (*mare, quod omne bonum sal producit*), »morje, ki je bilo v celoti božje« (*mare, quod semper fuit totum Dei*), »morje, kajti tako kot iz materničnega zavetja izloča duhovni biser« (*mare, quod tamquam ex uteri sinu spiritualem margaritam emisit*).⁷⁵¹

O simboliki vode gl. pojasnilo k emblemu III. pod »voda«. Za simboliko morja gl. literaturo v opombi.⁷⁵²

Dosti pogostejša je predpoda Marije kot morske zvezde (*stella maris*), včasih pa zasledimo tudi literarno zanimiva poigravanja s pomeni, kot je *Maria per maria* (naglaševanje: *Maria per maria*). Za pojasnilo poimenovanja Marije kot morske zvezde (*stella maris*) gl. komentar k § I, IV. pod »hvalnico *Zdrava, morska zvezda*« in pojasnilo k emblemu XI. pod »morska zvezda«.

e) viharnim nalivom nebesnih voda: Mišljen je vihar. O viharju in njegovi simboliki gl. pojasnilo k emblemu XI. pod »d) v viharnih valovjih.«

– **Rad brodolomec bi bil:** tj. hočem se potopiti vate.

– **ali pa bom Palinur:** tj. padel bom vate, ne da bi se zavedal (morda tudi kot žrtev). V rimski mitologiji je bil Palinur Enejev krmar, ki je slovel po svoji spretnosti, preudarnosti in zanesljivosti (Vergilij, *Eneida* 3, 202 in 515). Ko je bil Enej s svojimi tovariši že blizu cilja, so se begunci po Palinurovem nasvetu ustavili na Siciliji, kjer so opravili posmrtno igro za Enejevim umrlim očetom Anhizom. Enejeva mati boginja Venera se je obrnila na boga morja Neptuna in ga prosila, da bi sin varno prispel na cilj. Neptun je pristal, a pod pogojem, da bo za to žrtvoval življenje nekdo iz Enejeve posadke; takrat izreče besede: *unum pro multis dabitur caput*, »eden bo dal življenje za mnoge«. Žrtev je bil prav Palinur. Spanec (ali Somnus, bog spanca) je omamil in uspaval Palinurja, ki se je sicer upiral, a ga je spanec na koncu premagal

751 MARRACCI 1710, pp. 363–368; BOURASSÉ 1866, coll. 1383–1389.

752 Za osnovne podatke o simboliki morja gl. PRAGENSI (A PARDUBITZ) 1651, Caput XXI. (Qualiter Maria Mari magno comparatur, et qualiter nonmodo Mare, sed amarum Mare interpretatur); MENZEL 1854–1856, II, pp. 116–118; KREUSER 1868, pp. 203–204 (Meer); REYMOND 1958; KAISER 1959; HELLER 1962, pp. 174–175 (See, Meer, Wasser); RAHNER 1964, pp. 272–303 (Das Meer der Welt); GRABNER-HAIDER–KRAŠOVEC 1984, p. 458 (morje); RINGGREN 1990; BERLEJUNG 2006č; WASCHKE 2006; SEIBERT 2007, p. 221 (Meer); BAUKS 2010; RIEDE 2012; BUTZER–JACOB 2021, pp. 400–402 (Meer); CHEVALIER–GHEERBRANT 2023, p. 537 (morje).

in je padel v morje ter utonil (*Eneida* 5, 835 in nasl.). Enej je znova srečal Palinurja, ko se je spustil v podzemlje (šesta knjiga *Eneide*); našel ga je med nepokopanimi in tam izvedel, da se je tri dni oklepal zlomljenega krmila in da ga je vrglo na obalo Lukanije, kjer pa so ga ubili tamkajšnji prebivalci. Prerokinja Sibila mu je obljubila, da bo dobil svoj kult (*Eneida* 6, 337–383). Po izročilu je po njem dobil ime antični rt Palinur(um), zdaj Capo Palinuro v južni Kampaniji na obali Tirenskega morja, jugozahodno od Salerno (del pokrajine Cilento). Krščanski komentatorji so v Palinurju našli dragoceno gradivo; stavek *unum pro multis dabitur caput*, »eden bo dal življenje za mnoge«, naj bi bil napoved Kristusovega trpljenja in smrti (prim. Jn 11,50: *nec cogitatis quia expedit nobis ut unus moriatur homo pro populo et non tota gens pereat*, »Vi nič ne veste in ne pomislite, da je za vas bolje, da en človek umre za ljudstvo in ne propade ves narod.«), podobno pa so v Palinurjevi prošnji Eneju *eripe me his, invicte, malis*, »reši me, nepremagljivi, te nesreče« (*Eneida* 6, 365) videli povezavo s psalmom 59(58),2: *eripe me de inimicis meis Deus*, »Moj Bog, reši me pred mojimi sovražniki ...«. ⁷⁵³

§ III. O slovesni osmini kronanja preblažene Device Marije Svetogorske

KOMENTAR

I.

– **škofa okronjevalca:** lat. *coronator*. Mišljen je Frančišek Ksaver Marotti (gl. § I, pogl. V.).

– **k slovesnemu kronanju:** tj. 6. junija 1717.

– **starešinstvo:** lat. *senatus*, tj. »mestni svèt«.

– **Travnik:** Trg Travnik je svoje prvotno ime dobil še v času, ko ni bil del mestnega naselja. Današnji Trg zmage in pred tem Veliki trg ali Novi trg, je bil še v začetku 19. stoletja porasel s travo in podobnejši pašniku kot trgu, saj so se po njem prosto pasli konji in krave; tu so prirejali tudi viteške igre in gledališke predstave (prvo l. 1622 pred jezuitskim kolegijem). V tistem času je bilo sicer že kar nekaj hiš okoli trga in tudi palača grofov Thurn je bila že nekaj časa tam, vendar se je tlakovano mesto končalo pri železnih vratih na Raštelu. Še l. 1860 je bil

⁷⁵³ IMMISCH 1902; KOCH 1949; HORSFALL 2006, pp. 202, 513, 516–517, 562; HORNBLOWER–SPAWFORTH 2012, p. 1069; HORSFALL 2013, *passim*.

Travnik netlakovan, prekrit samo s peskom, ki se je ob vsakem dežju spremenil v blato. Prve hiše so okoli Travnika začele rasti že konec 15. stoletja, vendar so bile to kmečke hiše, z dvoriščem, hlevom in skladiščem žita, ki sta jih dali zgraditi plemiški družini Thurn in Sembler za svoje kolone. Ko se je mesto začelo širiti iz prvotnega obzidja, so si ob Travniku prebivališča zgradile tudi nekatere druge plemiške in trgovske družine. V 17. stoletju sta se hišam pridružila še cerkev sv. Ignacija in jezuitski kolegij. Tako je trg postal del mestnega območja in pridobil podobo, ki je v veliki meri ohranjena še danes. Travnik je največji goriški trg, ki je bil v zgodovini mesta večkrat prizorišče pomembnih dogodkov: tu so potekali ljudski shodi, sejmi, praznovanja, cerkvene in posvetne procesije, na njem so se zbrali preživeli po epidemiji kuge l. 1682, uporni kmetje l. 1713 in na njem so l. 1714, tri leta pred kronanjem svetogorske podobe, pred stebrom sv. Ignacija tudi usmrtili voditelje tolminskega punta.⁷⁵⁴

II.

– **slavolok:** Gre za začasen slavolok, navadno bogato okrašen in poslikan. Takšne slavoloke so običajno postavljali ob svečanih dogodkih, kot so bili pomembni politični in cerkveni dogodki, obiski pomembnih osebnosti (npr. cesarja, nadvojvode, visokih cerkvenih dostojanstvenikov ipd.).

– **na stebrih:** lat. *super epistylis*. Prevod bi se glede na izvirnik lahko glasil tudi »na dvignjenem ogredju«, vendar je jasno, da gre za stebre.

– **palače prevzvišene družine gospodov grofov Thurn:** Kateri od grofov Thurn je začel zidati palačo na trgu Travnik (danes Trgu zmage oz. Piazza della Vittoria/Piazza Grande 64), ki je bila zgrajena ob severni stranici obzidja spodnjega dela Gorice ob mestnih vratih na severnem koncu ulice Raštel, ni znano, prav tako niti ne točno, kdaj, morda v začetku 17. stoletja; načrte za palačo je menda izdelal beneški arhitekt Vincenzo Scamozzi (1548–1616) v času gostovanja pri grofu Rajmundu Thurnu v Krminu (Cormons) okoli l. 1604. Podobo palače ohranjata dva vira: goriški literat in risar Janez Marija Marušič (Giovanni Maria Marusig; 1641–1712)⁷⁵⁵ in ohranjeni tloris palače z vrtovi, nastal okoli l. 1800, ki ga hrani Državni arhiv v Trstu (Archivio di Stato di Trieste).⁷⁵⁶ Enoinpolnadstropna palača je bila pravokotne oblike v velikosti 24 × 14 metrov. Goriška jo je l. 1819 odkupila od družine Thurn, l. 1819 so jo

754 CORONINI 1759, p. 11; DELLA BONA 1853, pp. 60, 62, 70; DOKTORIČ 1925, p. 3; DELLA BONA 1991, pp. 60, 62, 70; RUTAR 1895a, pp. 19–21 (»Goriški Travnik in knezo-nadškofijska palača.«); RUTAR 1895b, p. 34; KORŠIČ ZORN 1981; ANTONELLO 1999, pp. 263–289; KORŠIČ ZORN 2009, pp. 305–308.

755 GEROMET–ALBERTI 1999, pp. 393–395.

756 VENUTO 1998, p. 279.

podrli in zgradili novo, večjo, v njej pa uredili sedež okrožnega glavarstva; danes je v njej sedež goriške prefekture (Palazzo del Governo). Kot zanimivost: eden od gostov v palači je bil l. 1773 tudi znani italijanski pustolovec Giacomo Casanova.⁷⁵⁷

Prednik in začetnik plemiške rodovine Thurn (della Torre, tudi Torriani) je Martin della Torre di Valsassina (umrl 1147). Iz njenih vrst so izšli ne le številni plemiči in politični veljaki, ampak je dala tudi številne cerkvene dostojanstvenike, med drugim štiri patriarhe in enega kardinala. Goriška linija družine Thurn je izhajala iz furlanske (Thurn-Hoffer). V šestdesetih letih 17. stoletja je goriška veja rodovine Thurn izumrla; potem ko je l. 1663 umrl Heinrich Ludwig Thurn Valsassina,⁷⁵⁸ je l. 1664 skladno s pogodbo dostojanstvo najvišjega dednega deželnega maršala z goriške linije skupaj s posestmi prešlo na furlansko linijo.⁷⁵⁹

– **grofa ... Hieronima Thurna:** Cesar Leopold I. je l. 1664 vsakokratnemu najstarejšemu pripadniku družine Thurn (della Torre, Torriani) med drugim podelil naziv »najvišji dedni deželni maršal v pokneženi grofiji Goriški in Gradiški«. Rodbina Thurn (della Torre) Valsassina je bila stara furlansko-goriška plemiška družina (La Valsassina je dolina v Lombardiji ob jezeru Como, danes v provinci Lecco), ki ji izročilo pripisuje francoske korenine, izvira pa iz Lombardije, kjer so njeni člani opravljali številne pomembne oblastniške funkcije (v virih se prvič omenja l. 1200). Skozi zgodovino se je družina razdelila na več vej: na lombardsko, beneško, furlansko, piemontsko, goriško, koroško in češko. Furlansko in goriško vejo je sicer v težnji po oblasti in imetju v 17. in 18. stoletju zelo zaznamovalo družinsko nasilje.

Grof Hieronim Thurn Valsassina (Girolamo della Torre Valsassina) je bil eden od treh sinov Carla della Torre; po smrti brata Lucia v Vidmu (domnevno zaradi zastrupitve) sta brata Hieronim in Sigismund prevzela dostojanstva v Gorici, na Koroškem in na Kranjskem ter družinske posesti Villalta, Spessa in Cargnacco, vendar družinskih posesti nista zmogla voditi družno. Med njima se je vnel hud spopad za nasledstvo, ki se je prenesel tudi na sodišča, zato se je med njima vnelo hudo sovraštvo. Ko se je Hieronim zapletel z beneškimi sodnimi oblastmi, je Sigismund izkoristil to v svoj prid, kmalu pa je zaradi nasilja tudi sam zašel v težave in je moral zbežati na svojo posest Villalta, kjer ga je Hieronim napadel s skupino

757 Za natančen oris palače in zgodovine njenega nastanka ter vire gl. GEROMET–ALBERTI 1999, pp. 393–395; SAPAČ 2010, 262–264. O baročni grajski arhitekturi na območju Goriške gl. tudi SAPAČ 2006; SERAŽIN 2006a; SAPAČ 2010.

758 »Henrich Ludwig Thurn Valsassina«, v: VON WURZBACH 1856–1891, 45, 1882, p. 104; GADEBUSCH 1779, *passim*.

759 Za prikaz zgodovine plemiške družine Thurn gl. MORELLI 1855–1856, *passim* (za posamezne člane družine Thurn (della Torre) gl. MORELLI 2003, pp. 240–242); CZOERNIG 1873, pp. 676–686; GEROMET–ALBERTI 1999, pp. 376–444; KRANJEC 2013. Za oris zapletene zgodovine goriške linije rodovine Thurn gl. CZOERNIG 1873, pp. 684–686; GEROMET–ALBERTI 1999, pp. 390–392; PAVLIN 2017, pp. 205–214. O izvorni milanski veji družine Thurn, ki je dobila v last Devin, gl. PICHLER 1882; PICHLER 2018. O njihovem grbu gl. SIEBMACHER 1859, pp. 19, Tafel 19.

plačancev in ga tako hudo ranil, da je za posledicami ran in zaradi slabe zdravniške oskrbe umrl. Sledilo je Hieronimovo izobčenje, zato se je zatekel v Gorico k svoji družini (družinski spor sta skušala razrešiti šele njegova sinova Ernest in Anton). Sicer izjemno ambiciozni Hieronim je l. 1702 po očetu prevzel funkcijo nasledstvenega maršala, ki je bila bolj naslovna kot stvarna; l. 1704 je dosegel uvedbo davka na vino in l. 1705 uspešno prevzel zakupništvo nad dajatvami, a se je kmalu zapletel v spore z goriškimi plemiči. L. 1710 je izgubil naslov maršala (ki je ostal nezaseden do l. 1728); njegova vloga pri zatrtju tolminskega upora je bila precej neznatna in do smrti l. 1720 je imel na Goriškem precej obrobno vlogo. Točna letnica rojstva ni znana; Ludwig Schiviz pl. Schivizhoffen navaja, da je »umrl 3. maja 1720, star 60 let«, ⁷⁶⁰ torej je bil rojen l. 1660. Poročen je bil dvakrat, najprej z grofico Elizabeto Suzano Starhemberg (1660–1683), leto dni po njeni smrti pa se je poročil z grofico Klavdijo Arrigoni. Poleg naziva nasledstvenega maršala grofije Goriške in nasledstvenega maršala Kranjske je imel tudi nazive vrhovni točaj vojvodine Koroške, baron v Vercelliju, Croceju in Leipritzu, skupaj s svojima bratoma pa je bil tudi (so)gospod v Popaiti, Villalti, Spessi, Gragnagu, Cargnaccu in Cicconicu. ⁷⁶¹

– **maršala:** Funkcijo oz. urad dednega maršala (lat. *marescallus hereditarius*, nem. *Erbmarschal*) so poznale vse avstrijske dežele; vsaka je imela enega vrhovnega (dednega) maršala, njegovi mlajši sorodniki pa so imeli naslov dedni maršal. Urad je v deželah pripadal različnim rodbinam: v Avstriji najprej rodbini Maisseau, nato Wallsee in Schaunberg; na Štajerskem grofom Ptujskim in za njimi Schaunberškimi; na Koroškem Karlsbergom, nato Aufensteinom in za njimi Lichtenstein-Murauskimi. Avstrija in Štajerska sta poznali tudi urad podmaršala (nem. *Untermarschallamt*).

Zanimive podrobnosti o delovanju maršalov so znane s Koroške, kjer je urad koroškega deželnega maršala (po spremembi iz dvornega in deželni dedni urad) l. 1307 ustanovil vojvoda Oton Goriško-Tirolski, ki je določil tudi njegove prejemke in ga predal v fevd moškim članom nekaterih ministerialnih rodbin. V ustanovni listini določene maršalove pravice so bile: enkrat letno je lahko s sodišča odpeljal obsojenega zločinca in z njim naredil, kar je hotel; po njegovem nasvetu je vojvoda postavil dvornega maršala, ki ga je bilo mogoče, če ni ustrezal vojvodi ali maršalu, odstaviti in funkcijo prenesti na drugega; bil je edini, ki je imel pravico oboroženega spremstva; za opravljanje funkcije je prejemal plačilo; imel je pravico soditi zločincu, ki je bil ujet na vojvodskem dvoru; s svojim praporom je smel slediti pozivu k orožju. Imel je torej pravice na področju sodstva in vojaštva.

⁷⁶⁰ SCHIVIZHOFFEN 1904, p. 395.

⁷⁶¹ MORELLI 1855–1856, II, p. 147; III, p. 72; CZOERNIG 1873, pp. 685, 756; DIMITZ 1876, p. 4; BISCHOFF 1900; CAVAZZA 1999, pp. 217, 220, 223–224, 226–227; PANJEK 1999, pp. 205–206; GEROMET–ALBERTI 1999, II, pp. 376–444; MORELLI 2003, p. 241; KRANJEC 2013; BRECELJ 2013 (1990); DRAGOGNA 2019, pp. 125 (op. 744 in 746), pp. 201–203.

Pristojnosti maršalov so se skozi čas spreminjale, različno od dežele do dežele. Prvotna naloga maršala je bil nadzor nad vladarjevimi hlevi in konji, zato je dobil tudi naziv hlevski mojster (nem. *Stallmeister*). Skrb za konjenico pa je maršala povezovala tudi z vojaškim delovanjem; postal je poveljnik konjenice oz. feldmaršal (nem. *Feldmarschall*) in je pred vojsko nosil prapor. Svojo vlogo je imel tudi v politični upravi; ko so po oblikovanju deželnih stanov začeli sklicevati deželne zборе, je kranjski vrhovni maršal na njih vodil razprave in v imenu stanov podal odgovor na predlog, prešteval je glasove deželanov in na njihovi osnovi podal končni sklep.

Na območju Goriške je bila funkcija maršala ena od štirih, ki so jih v času oglejskega patriarhata opravljali ugledni plemiči; v drugih deželah je dostojanstvo postalo dedno in je pripadlo posameznim plemiškim družinam, na Goriškem pa ne. V Furlaniji je bil maršal pomemben v času vojne, bil je najvišji uradnik in namestnik patriarha na področju kriminalnih zadev, skrbel je za varovanje cest in kaznovanje deliktov. Podatkov o pristojnosti goriških maršalov ni; urad ni bil deden in v 13. stoletju so se maršali hitro menjavali. Vojski Goriške je sicer poveljeval goriški grof, njegov namestnik je bil v tem zgodnejšem obdobju maršal, pozneje pa glavar. V 13. in 14. stoletju se na Goriškem omenjajo naslednji maršali: Vinter (domnevno iz Pazina, 1286), Oton iz Falkensteina (1290), Engelbert iz Falkensteina (1299–1303), Folker iz Lupoglava (1304–1309), Friderik iz Ebersteina (1313–1324), Nikolaj Kaul z Bleda (1325–1328) in Henrik (1338). Za njim se ne omenja noben maršal več do l. 1437, ko je ta urad prešel v dedno posest kastelanov v »prednji grofiji Gorici« (vzrok za ukinitvev je bila morda ustanovitev urada glavarja v prvi četrtini 14. stoletja, ki je prevzel večino prejšnjih maršalovih pristojnosti).

Cesar Friderik III. (1415–1493, vladal 1452–1493) je urad dednega maršala na Kranjskem ustanovil l. 1463 in ga podelil v fevd članom šumberške veje grofov Turjaških, Hansu III., Viljemu II. in Juriju V., l. 1594 pa so ga prevzeli člani glavne linije s Turjaka, ki so bili na Kranjskem in v Slovenski marki tudi nosilci urada dednega komornika in so oba naziva ohranili do propada monarhije. Dostojanstvo dednega maršala na Kranjskem, ki nikoli ni užival toliko ugleda kot njegovi stanovski kolegi na Štajerskem in Koroškem (čeprav je bilo v ustanovni listini l. 1463 določeno, da kranjskim deželnim maršalom pripadajo enake časti in pravice), je bilo sprva častno in ni bilo plačano; na Koroškem je njegov nosilec prejemal plačilo (večinoma v naturalijah, nekaj malega v denarju), na Štajerskem pa je dobival prihodke gospostva Fram in še sredstva, ki mu jih je namenil deželni knez.

Urad dednega maršala so ukiniteli med letoma 1750 in 1755.⁷⁶²

762 Za natančen pregled nastanka in pomena urada maršala skozi čas gl. WRETSCHKO 1897; za natančno predstavitev urada dednega maršala na Kranjskem in njegovih nosilcev gl. KOTAR 2016, pp. 262–271. Gl. tudi RUTAR 1892–1893, p. 23; HASSINGER 1964, pp. 1007, 1008, 1015; SPREITZHOFFER 1988, p. 66; ŠTIH 1994b, pp. 74, 82, 181, 186–189, 199, 215; ŠTIH 1994c, *passim*; DREXEL 1995, pp. 152–154; VILFAN 1996, p. 46, 205, 327; NARED 2009, *passim*.

– **6. junija kronane Božje Porodnice Svete Gore:** lat. *VI. IVnII Coronatae De-
Iparae MontiS / SanCtiI*. Zapis s kronogramom. Če velike črke razporedimo v ustre-
znem zaporedju rimskih števil, dobimo letnico kronanja svetogorske Marijine podo-
be: MDCCVVIIIIII = 1717. Napis navaja tudi Pasconi, po katerem ga je Fajdiga
verjetno povzel.⁷⁶³ O Mariji kot Božji Porodnici gl. spodaj XI.

– **Hieronim Thurn (in) Valsassina ...:** gl. zgoraj.

– **slovesno ovenčane:** Poveži: »kronane Božje Porodnice Svete Gore ... slovesno
ovenčane«.

– **da se jo vstavi v rodovni grb kot njegov stolp:** Osrednji motiv grba grofov
Thurn (della Torre, Thurn Valsassina) je stolp (lat. *turris*, it. *torre*, nem. *Turn*, starejše
nem. *Thurn*); od tod tudi latinizirano ime rodovine: *Turris* oz. *de Turri* ali *a Turri* (it.
della Torre, nem. *von Thurn*).⁷⁶⁴

III.

– **serafskega reda:** gl. § I, II..

– **infulirani opat in pazinski prošt Janez Fattori:** gl. § I, VI.

– **Zagovornice človeškega rodu:** lat. *humani generis Advocata*, tudi »zaščitnica«,
»branilka«, »pomočnica« (prim. slovensko besedilo pesmi *Salve Regina*). Prim. *Sermo
quartus generalis In festivitatibus beatae Marie Virginis et maxime in festo Conceptionis,
Nativitatis vel Annunciationis ejusdem;*⁷⁶⁵ *humani generis Advocata;*⁷⁶⁶ *Deferens Sanctus
Gabriel: suscipiens Maria, advocata nostra prudentissima & fidelissima;*⁷⁶⁷ *Nam & ipse Ad-
vocatus noster, & ipsa Advocata, & ipse testis, & ipsa testis in Deo fidelis;*⁷⁶⁸ *Maria dicitur
ADVOCATA NOSTRA. Unde quotidie cantamus eja ergo advocata nostra. ... est murus Eccle-
siae, & advocata, & mediatrix ... Est itaque Beata Virgo Advocata nostra, & Mediatrix in
curia summi Regis ... ideo ille magnus Advocatus, scilicet Paracletus Spiritus Sanctus, qui
facit & docet homines postulare, ut dicit Apostolus Roman: 5. eam, totius generis humani*

763 PASCONI 1746, p. 106.

764 Gl. SIEBMACHER 1859, pp. 19, Tafel 19.

765 SENENSIS 1493.

766 DE VORAGINE 1503, sermo 2 de Assumptione Beatae Virginis: sermo IIII, fol. XXXVII.

767 PRAGENSIS (A PARDUBITZ) 1651, Praefatio in salutationem Angelicam.

768 PRAGENSIS (A PARDUBITZ) 1651, Caput V. (*De glorificatione & diversitate praemiorum septem
beatiitudinum Beatae Virginis*).

*facere voluit Advocatam;*⁷⁶⁹ *Quarto causabat eius gaudium ex eo, quod debebat esse humani generis advocata Unde Ber. ait: Ipsa est humani generis advocata ...;*⁷⁷⁰ *Tum propter nostram intercessionem: quia humani generis advocata esse debebat;*⁷⁷¹ *Virgo Maria ... advocata peccatorum;*⁷⁷² *pro reatibus nostris filio satisfaciat advocata;*⁷⁷³ *Virgo Maria advocata est peccatorum ... advocata poenitentium;*⁷⁷⁴ *advocata nostra;*⁷⁷⁵ *atque ipsorum advocatam, genitricem, tutricem, excusatricem, & ab omnibus hostibus defensatricem.*⁷⁷⁶

Podobnih formulacij najdemo pri cerkvenih piscih ogromno, npr. »Zagovornica v smrtni uri« (*Advocata in hora mortis*), »edina [tudi edinstvena] Zagovornica grešnikov« (*Advocata unica peccatorum*), »Zagovornica, skozi usta katere se izreka opravičilo« (*Advocata, cujus ore dicitur excusatio*), »Zagovornica kristjanov« (*Advocata Christianorum*), »naša nepremagljiva Zagovornica« (*Advocata nostra inexpugnabilis*), »Zagovornica grešnikov« (*Advocata peccatorum*), »Zagovornica krščanskega ljudstva pri Kristusu« (*Advocata Populi Christiani apud Christum*), »naša Zagovornica« (*Advocata nostra*), »Zagovornica, ki na nebu zagovarja našo odrešitev« (*Advocata agens in coelo causam nostrae salutis*), »Zagovornica, ki izbira za nas« (*Advocata allegans pro nobis*), »naša Zagovornica s svojimi lepo zvenečimi prošnjami« (*Advocata nostra precibus suis bene sonantibus*), »Zagovornica božjih obtožencev« (*Advocata Reorum Dei*), »naša Zagovornica pri Sinu« (*Advocata nostra apud Filium*), »Zvesta in mogočna Zagovornica« (*Advocata fidelis & potens*), »Zagovornica verujočih« (*Advocata credentium*), »Zagovornica v naši pravdi« (*Advocata in causa nostra*), »nadvse pobožna in pri Sinu nadvse mogočna Zagovornica« (*Advocata piissima & potentissima apud Filium*), »preudarna in obzirna Zagovornica« (*Advocata prudens et discreta*), »Zagovornica v pravdi tistih, ki jo častijo« (*Advocata in causa eorum, qui eam honorant*), »svobodna Zagovornica v pričo Odrešenika« (*Advocata libera coram Salvatore*), »Zagovornica nesrečnih« (*Advocata miserorum*), »naša Zagovornica pri sodbi naše duše« (*Advocata nostra in iudicio animae nostrae*), »nadvse pobožna Zagovornica« (*Advocata piissima*), »Zagovornica, ki zna jezike vseh posameznikov« (*Advocata omnium sciens linguas singulorum*), »nadvse modra Zagovornica« (*Advocata sapientissima*), »naša marljiva, modra in vsej nebesni kuriji všečna Zagovornica« (*Advocata nostra diligens, sapiens, & toti Curiae coelesti gratiosa*), »v besedi mogočna Zagovornica« (*Advocata potens eloquio*), »Zagovornica nesrečnega grešnika« (*Advocata miseri peccatoris*), »marljiva Zagovornica« (*Advocata diligens*), »naša Zagovornica pri Bogu« (*Advocata nostra*

769 PRAGENSIS (A PARDUBITZ) 1651, Caput CXXXV. (*De lege aeterna, & quod Advocatus debet esse Sapiens corde, & discretus sermone, Justitiae zelator, & Pacis amator*).

770 DE VILLA PROBATA 1512, *Sermo XVIII*.

771 DE VILLA PROBATA 1512, *Sermo XX*.

772 SENENSIS 1745, *Commentarii in Apocalypsim Cap. XI*, p. 63

773 SENENSIS 1745, *De glorioso nomine Virginis Mariae Sermo. III. Art. III., Cap. IV*, p. 82

774 SENENSIS 1745, *De Immaculata Conceptione B. Mariae Virginis Sermo. IV. Art. II., Cap. II., Cap. IV*, p. 82, 85.

775 SENENSIS 1745, *De visitatione B. Mariae Virginis. Sermo IX. Art. III., Cap. II.*, p. 111.

776 SENENSIS 1745, *De purificatione B. Mariae Virginis. Sermo X., Art. II., Cap. III.*, p. 115.

apud Deum), »naša Zagovornica v kuriji najvišjega Kralja« (*Advocata nostra in Curia summi Regis*), »Zagovornica vsega človeškega rodu« (*Advocata totius generis humani*), »Zagovornica za vse grešnike« (*Advocata pro omnibus peccatoribus*), »Zagovornica, učinkovita pri Božji pravičnosti« (*Advocata efficax apud justitiam Dei*), »Zagovornica vseh ljudi« (*Advocata omnium hominum*), »vsa blaga in nežna Zagovornica grešnikov« (*Advocata peccatorum tota mitis & suavis*), »nadvse zgovorna Zagovornica« (*Advocata eloquentissima*), »Zagovornica sveta« (*Advocata mundi*), »najboljša Zagovornica, ki za nas nenehno posreduje pri Bogu« (*Advocata optima pro nobis continue intercedens apud Deum*), »od Boga postavljena Zagovornica Cerkve« (*Advocata Ecclesiae a Deo constituta*), »preusmiljena Zagovornica« (*Advocata misericordissima*), »Zagovornica vseh vernih in vseh Izbranih« (*Advocata omnium fidelium et cunctorum Electorum*), »nadvse pobožna Zagovornica vernih duš« (*Advocata piissima animarum credentium*), »Zagovornica celotne vojskujoče se Cerkve« (*Advocata totius militantis Ecclesiae*), »najbudnejša Zagovornica Cerkve« (*Advocata vigilantissima Ecclesiae*), »od Boga izbrana Zagovornica vseh vernih in celotne Cerkve« (*Advocata universorum Fidelium, ac totius Ecclesiae a Deo electa*), »Zagovornica kristjanov v nebeškem kraljestvu« (*Advocata Christianorum in regno caelorum*), »blaga Zagovornica ponižnih v srcu« (*Advocata mitis humilium corde*), »Zagovornica vsega vernega ljudstva« (*Advocata omnis populi fidelis*), »Zagovornica kesajočih se« (*Advocata poenitentium*), »Zagovornica, nemudoma pripravljena v sleherni nuji« (*Advocata prompta in omni necessitate*), »Zagovornica naše odrešitve« (*Advocata salutis nostrae*), »Zagovornica ponižno prosečega« (*Advocata supplicantis*), »dobra Zagovornica« (*Advocata bona*), »resnična Zagovornica« (*Advocata vera*), »Zagovornica ne samo popolnih, ampak tudi nepopolnih« (*Advocata non solum perfectorum sed etiam imperfectorum*) ... Poleg izraza *advocata* najdemo v verski literaturi tudi izraza *advocatio*, »zagovorništvo«, in *advocatrix*, »zagovornica«, »branilka«, »odvetnica«, »zaščitnica«, ki je sopomenka od *advocata*, gr. tudi *προστάτις* /*prostátis*/, »zastopnica«, »zagovornica«, »zaščitnica«, *προστασία* /*prostasíal*, *προστατεία* /*prostateíal*, *ἀντίληψις* /*antilepsis*/, »pomoč«, »zaščitništvo«, »zagovorništvo« ...⁷⁷⁷

– **Kraljice pobožnosti:** lat. *pietatis Regina*. Prim. *Eripe me ab inimicis meis Domina mundi, exurge in occursum meum Regina pietatis*;⁷⁷⁸ *Regina celi & fons totius dulcedinis & pietatis ...*⁷⁷⁹ *ambo causas certatim miserantur humanas, Ergo regina pietatis nonne parces & omnes confiteantur ...*;⁷⁸⁰ *mater venie et misericordie / regina pietatis, pulchritudinis et miserationis.*⁷⁸¹

777 PRAGENSIS (A PARDUBITZ) 1651, Caput CXXXV.; MARRACCI 1710, p. 9–13; SALZER 1893, pp. 454 (33), 473 (6), 481 (39), 573 (14), 576 (28), 594–596; MENAŠE 1994, pp. 30 (Maria advocata), 259 (Maria advocata Evae).

778 BONAVENTURA 1600, p. 96. Psalmus 58.

779 DE VILLA PROBATA 1512, Sermo VII.

780 DE VILLA PROBATA 1512, Sermo VIII.

781 DE VILLA PROBATA 1512, Sermo XIX. Gl. tudi MENAŠE 1994, pp. 134, 147, 153, 161, 168.

– **solkanske župnije:** Solkanska župnija je ena od pražupnij, katere ustanovitelj je bil oglejski patriarh (ta je imel nad njo tudi patronatne pravice) in je, kot je razvidno iz dokumentarnih virov, obstajala že pred l. 1000; glede na dokumentarni opis dodeljene posesti je prvotno obsegala (z nekaterimi odstopanji) območje med Sočo na zahodu, Vrtovinom (kraj ali potok Vrtovinšek?) na vzhodu, Trnovskim gozdom na severu in reko Vipavo na jugu. Z duhovnikom Janezom (*Iohannes presbiter*) je prvič omenjena okoli l. 1170, z župnikom Andrejem (po Gorici; *Andreas plebanus*). Iz nje so do konca 15. stoletja nastale župnije v Šempetru pri Gorici, Šempasu, Črničah in Prvačini ter mlajši v Renčah in na Vogrskem (16. ali 17. stoletje). Potem ko so Habsburžani prevzeli goriško grofijo l. 1500, so prevzeli tudi patronatske pravice; napeti odnosi med njimi in med oglejskim patriarhatom ter spopadi z Benečani so prevladovali skozi vse 16. in 17. stoletje. L. 1574 je bil v Gorici ustanovljen arhidiakonat in tudi župnija, solkanska župnija, ki je bila prej goriški nadrejena, pa je postala njen vikariat. V 17. stoletju je veliko župnij na Goriškem doživelo spremembo patronata; največ jih je prejel jezuitski kolegij v Gorici, l. 1640 tudi Gorico s Solkanom. Po ustanovitvi goriške nadškofije l. 1752 je župnija v Gorici postala metropolitanska, iz nje pa se je znova izločila samostojna župnija v Solkanu; tako solkanska kot goriška župnija sta postali cesarski. Pod prvim goriškim nadškofom Karlom Mihaelom Attemsom⁷⁸² so v solkanski župniji nastale nove duhovnije: l. 1754 Grgar in Gorenja Trebuša ter l. 1756 Ravnica in Bate. Cerkev na Sveti Gori je bila kot podružnica solkanske župnije določno omenjena v volilih 14. avgusta 1378 in 6. decembra 1383. Po čudežnem prikazanju Urški Ferligoj l. 1539, izgradnji cerkve (1541–1544) in njeni posvetitvi (škof Egidij Falcetta 12. oktobra 1544) jo je nadvojvoda Karel s posebnim odlokom 5. aprila 1566 odvezel župniku v Solkanu in izročil v oskrbo frančiškantom observantom, ki so sem pribežali iz Bosne. Vseskozi je bila priljubljena romarska pot, ki je bila ukinjena z dekretom Jožefa II. 29. avgusta 1785 (frančiškani so bili januarja 1786 prestavljeni v ukinjeni minoritski samostan v Gorici); nato je bila romarska pot 15. aprila 1793 obnovljena ter prepuščena v upravno svetnim duhovnikom (frančiškani so se vrnilo l. 1901). Ob svetogorski cerkvi viri za solkansko župnijo omenjajo še 28 podružničnih cerkva: cerkev sv. Lenarta v Solkanu, sv. Roka v Solkanu, sv. Vida pri Solkanu, sv. Trojice (na kromberškem pokopališču oz. v Novi vasi), sv. Katarine v Kromberku (na Kekcu, nekdej Sv. Katarina, nad Solkanom; podrta), Matere božje (Matere božje tolažnice) v Kromberku (nekoč imenovana Strana), sv. Primoža in Felicijana (neohranjena), sv. Marije Magdalene v Lokah, sv. Marjete oz. sv. Mohorja in Fortunata, sv. Gabrijela na Škabrijelu (opuščena in podrta), sv. Danijela na Štanjelu (cerkve ni več), sv. Križa v Batah, sv. Lovrenca na gori (Bate, lokacija Sveto; cerkve ni več), Matere božje (Marijinega vnebovzetja, Marije Snežne) v Podlaki (Bate), sv. Janeza Krstnika v Čepovanu, sv. Antona Padovanskega na Lokvah, sv. Mavra v Štmavru (S. Mauro, Italija), sv. Nikolaja oz.

782 DE ROSA 1988; TAVANO–DOLINAR 1990; KRALJ–TAVANO 1994; KRALJ–TAVANO 2000.

sv. Notburge v Podsabotinu (porušena), sv. Lovrenca v Podsenici (nekoč Senica; Podsabotin), sv. Primoža oz. Matere božje nad Podsenico (v razvalinah), sv. Andreja v Podsabotinu (ali Podsenici; porušena), sv. Valentina (Matere božje in sv. Valentina) na Sabotinu (porušena), sv. Mihaela v Oslavju (Oslavia, Italija), sv. Silvestra v Pevmi (Piuma, Italija), sv. Martina na Britofu v Grgarju, sv. Jakoba v Grgarju (cerkve ni več), sv. Petra v Grgarju, Frančiška Ksaverja v Gorenji Trebuši. Poleg tega sta za solkansko župnijo omenjeni še dve kapeli: Marijinega rojstva na gradu Kromberk in sv. Antona Padovanskega s hospicem sv. Frančiška v Solkanu.⁷⁸³

– **z bratovščinami:** Bratovščine so bile eden od značilnih pojavov v baročnem verskem življenju. Bile so poseben zunanji izraz vernosti in so imele v verskem ter duhovnem življenju pomemben vpliv zaradi svoje verskosocialne vloge kot povezovalni člen med verniki, združenimi v okviru župnij, cerkva ali posameznih oltarjev. Člani so se zbirali pri mašah ali na posebnih srečanjih, vodili so bratovščinske knjige, v katerih so zapisovali podatke o svojih članih, nekatere bratovščine so imele posebne oprave ali kakšna znamenja pripadnosti (npr. člani škapulirske bratovščine so prejeli škapulir, člani bratovščine pasu sv. Frančiška in tretjeredniki pa *cingulum*, tj. vrvičast pas ...), imele so svoja bratovščinska pravila,⁷⁸⁴ deležne pa so bile tudi različnih privilegijev, milosti in odpustkov. Vsaka bratovščina je imela svojega patrona; ti so bili pogosto enaki kot zavetniki naselij, cerkva, podružničnih cerkva ali oltarjev. Število bratovščin se je skozi čas spreminjalo; nekatere so opuščali, hkrati pa so nastajale tudi nove.⁷⁸⁵

Marijinih bratovščin je bilo veliko: bratovščina Marijinega pasu ali Marijine tolažbe; sv. rožnega venca; sv. škapulirja; sedem žalosti Matere Božje; brezmadežnega spočetja preblažene Device Marije (pozneje škapulirja brezmadežnega spočetja); Marije pomagaj; Marijinega oznanjenja; Marijinega srca; naše ljube Gospe Kraljice angelov; naše ljube Gospe presvetega Srca idr.⁷⁸⁶

V solkanski župniji in na območju, ki ga je obsegala, je bilo l. 1570 osem bratovščin: tri (oz. štiri) v Solkanu, in sicer sv. Marije, sv. Janeza (Krstnika), sv. Lenarta in sv. Gabrijela (slednja je delovala tudi v Kromberku), v Grgarju bratovščina sv. Martina, v Ravnici bratovščina sv. Danijela, v Pevmi bratovščina sv. Mihaela in na Sabotinu Marijina bratovščina. Sredi 18. stoletja jih je delovalo okoli dvajset. L. 1750 sta v Solkanu delovali tudi bratovščina Najsvetejšega zakramenta (ustanovljena 28. aprila

783 Za najnatančnejši zgodovinski oris nastanka, razvoja in pomena solkanske (pra)župnije gl. HÖFLER 2016a, pp. 160–179, in HÖFLER 2016b, pp. 10–14, 62–67, ter tam navedeno literaturo. O Solkanu nasploh, o verskih razmerah in cerkveni ureditvi gl. tudi MORELLI 1855–1856, IV, pp. 19–20, 240; BATTISTI 1923; KOS 1924; PASCHINI 1956; VALDEMARIN 1958; DE ROSSA 1988; TAVANO–DOLINAR 1990; VIDMAR 2001a; VIDMAR 2001b; PALJK 2001; VIDMAR 2006; ŠKOFLJANEC 2008, pp. 185–196; PAVLIN 2014a; PAVLIN 2014b.

784 HOŠKO–KOVAČIĆ 2003, p. 184; ŠKOFLJANEC 2008, p. 88.

785 SCHIEDER 1974; KRAUSE–STUPPERICH IDR. 1981; ZÜRCHER–GILCH 1988; SUSO–SCHNIZER IDR. 1994; WEIGAND–HERGEMÖLLER 1999.

786 VOLČIČ 1885, pp. 103–127.

1652) in rožnovenska bratovščina (v Čepovanu je bila ustanovljena l. 1739). Zaradi verskosocialne in povezovalne vloge bratovščin je bil njihovemu ustanavljanju naklonjen tudi prvi goriški nadškof Karel Attems. L. 1764 so bile na območju solkanske župnije izpričane naslednje bratovščine: sv. Štefana v Solkanu, sv. Gabrijela v Kromberku, sv. Trojice v Blanči, sv. Nikolaja v Lokah, sv. Marjete pri sv. Marjeti v Ravnici, sv. Danijela pri sv. Danijelu v Ravnici, sv. Martina v Grgarju, sv. Petra v Grgarju, sv. Marije (Marijino darovanje) v Batah, rojstva Janeza Krstnika v Čepovanu, sv. Silvestra v Pevmi, sv. Neže v Pevmi, sv. Valentina pri sv. Valentinu na Sabotinu (Štma-ver), sv. Andreja v Podsabotinu, sv. Katarine v Kromberku in sv. Kvirina v Batah.⁷⁸⁷ V Solkanu sta v začetku šestdesetih let 18. stoletja nastali še bratovščina sv. Križa in krščanskega nauka ter okoli l. 1772 bratovščina Marije sedem žalosti. Bratovščine so bile ukinjene v času jožefinskih reform, njihovo premoženje pa je prevzel verski sklad.⁷⁸⁸

Tudi v frančiškanskih samostanih po Sloveniji je bila dejavnost bratovščin zelo živa. Kot navaja Ana Lavrič,⁷⁸⁹ »so pri večini frančiškanskih samostanov v provinci delovale po tri bratovščine (le izjemoma manj ali več), ki so bile večidel posvečene istim zavetnikom: l. 1688 je bila splošno uvedena bratovščina pasu sv. Frančiška (v Ljubljani ustanovljena že 1682), z izjemo Svete Gore pri Gorici, kjer je bila l. 1596 ustanovljena bratovščina Milostne Matere božje, je povsod delovala škapulirska, za katero so frančiškani l. 1615 za vso provinco sv. Križa od karmeličanov dobili splošno dovoljenje (Ljubljana 1648, Novo mesto 1695, Brežice 1702, Kamnik 1702, Nazarje 1706), pogosta je bila tudi bratovščina sv. Antona Padovanskega (Ljubljana 1660, Novo mesto 1662, Kamnik 1668, domnevno Brežice), kot izjema pa nastopa bratovščina sv. Mihaela (Sveta Gora 1736)«.

Fajdiga bratovščinam v svojem zgodovinskem delu pri opisu vsakega samostana namenja posebno poglavje; pri opisu svetogorskega samostana jim je namenjeno poglavje z naslovom »O bratovščinah, ustanovljenih v tej svetogorski baziliki, in o drugih privilegijih papežev, patriarhov in nadškofov, podeljenih tej cerkvi.«⁷⁹⁰ Navaja, da so bile v tej cerkvi kanonično ustanovljene tri bratovščine: prva milostne Blažene Device Marije (*prima B. V. Mariae gratiarum*), druga svetega nadangela Mihaela (*secunda S. Michaelis Archangeli*) in tretja nosilcev pasu (opasancev, ali samo pasu) sv. očeta Frančiška (*tertia Cordigerorum S. P. N. Francisci*). Za zadnjo piše, da je skupna vsem samostanom province in lastna samemu redu (*communis est omnibus Provinciae Conventibus, ac ipsi Ordini propria*).⁷⁹¹ Omenja se tudi Frančiškov tretji red (*tertius Ordo*

787 PAVLIN 2014, pp. 335–338.

788 DOLINAR 1991, p. 156.

789 LAVRIČ 2014a, p. 96.

790 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, pp. 663–672 (*De Confraternitatibus in hac Montis Sancti Basilica erectis, aliisque privilegiis Summorum Pontificum, Patriarchorum, et Archiepiscoporum huic Ecclesiae concessis*).

791 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, p. 664.

S. P. Francisci).⁷⁹² Zaradi pomena Svete Gore je med frančiškanskimi bratovščinami posebej izstopala bratovščina Milostne Matere Božje na Sveti Gori,⁷⁹³ katere ustanovitev je l. 1596 dovolil oglejski patriarh Francesco Barbaro (ok. 1545–1616), l. 1612 pa jo je potrdil papež Pavel V. in ji podelil tudi določene odpustke.⁷⁹⁴

– **zmagoslavnih vrat:** Gre za slavolok.

– **z nebeškim zakladom Božanskosti:** lat. *Deitatis thesaurus*, Origenova oznaka za Marijo, eden od vzdevkov, ki so jih cerkveni očetje uporabili za Marijo.⁷⁹⁵ Prim. »Da Origene: *Thesaurus Deitatis*»;⁷⁹⁶ »E da Origene sietē pure appellata Caelestis Thesaurus Deitatis«;⁷⁹⁷ *divitiaequē Deitatis sint ... Sic explica illa: Sicut coelestem thesaurum Deitatis divitias, sicut plenissimam sanctitatem*;⁷⁹⁸ *Accipe ergo eam sicut coelestem thesaurum, Deitatis divitias, sicut plenissimam sanctitatem, sicut perfectam justitiam*⁷⁹⁹ ...

Za Marijo kot zaklad se v latinskih besedilih najpogosteje uporablja iz grščine prevzeti izraz *thesaurus*; Marija je: »občudovanja vredni zaklad« (*thesaurus admirabilis*), »zaklad ljubezni Boga Očeta« (*thesaurus amoris Dei Patris*), »zaklad skrivnih dobrin« (*thesaurus arcanorum bonorum*), »zaklad skrivnih božji sodb« (*thesaurus arcanorum Dei iudiciorum*), »zaklad dobrovoljnih sklepov večnega Očeta« (*thesaurus beneplacitorum Patris aeterni*), »zaklad dobrote« (*thesaurus bonitatis*), »zaklad dobrin« (*thesaurus bonorum*), »dobri zaklad, iz katerega dobri človek, to je Kristus Bog, in človek prinaša dobrine, in sicer usmiljenja, milosti in slave« (*thesaurus bonus, de quo bonus homo, id est, Christus Deus, & homo profert bona, id est misericordiae, gratiae & gloriae*), »zaklad čistosti« (*thesaurus castitatis*), »zaklad čistosti, ki

792 Gl. GREIDERER 1777, p. 104, ki za bratovščini sv. Mihaela in sv. Frančiška piše, da sta bili nadbratovščini (*archiconfraternitas*).

793 Več o njej gl. LAVRIČ 2014a, pp. 106–107; KLINEC 1955, 85.

794 O svetogorskih bratovščinah gl. ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, pp. 663–672; ŠKOFLJANEC 2008, pp. 193–195. O frančiškanskih bratovščinah na splošno gl. LAVRIČ 2014a, pp. 95–96, 106–107, 109; LAVRIČ 2014b; ŠKOFLJANEC 2008, *passim*. Za solkanske bratovščine gl. PALJK 2001, pp. 118–119; PAVLIN 2014b, pp. 335–338; KRALJ–TAVANO 1994, pp. 61, 64, 71, 217, 544; KRALJ–TAVANO 2000, pp. 194, 204, 543–544. Za delovanje goriških bratovščin gl. TAVANO 1983. Gl. tudi DOLINAR 1991; KRALJ–TAVANO 1994, *passim*; BREUER 1995; KRALJ–TAVANO 2000, *passim*; PALJK 2001; TAVANO 2004, *passim*; PAVLIN 2013; PAVLIN 2014a; PAVLIN 2014b; HÖFLER 2016a, pp. 160–179; HÖFLER 2016b, pp. 10–14, 62–67; OGRIN 2018.

795 Npr. *Virginitatis Princeps* (Epifanij), *Virginum Caput* (Izidor), *Primiceria* (Bernard), *Regina, Mater et Gloria Virginum* (Janez Damaščan), *Orbis miraculum* (Hieronim), *Altare animatum* (Metodij), *Aula Coelestium Sacramentorum* (Ambrozij), *Propugnaculum fidei* (Andrej Kretski), *Collegium Sanctitatis* (Peter Hrizolog), *Germen iustitiae* (Hrizostom), *Forma Dei* (Avguštin), *Deitatis Imago* (Damiani), *Triclinium Trinitatis* (Bonaventura), *Trinitatis complementum* (Hezihij), *Sacrarium Spiritus Sancti* (Ciprijan), *Thesaurus sapientiae* (Anzelm), *Sceptrum fidei* (Ciril), *Religionis Magistra* (Rupert), *Sacra viva Scriptura* (Antonin), *Coeleste prodigium* (Ignacij) ... SERRAGLI 1652, fol. 5–6.

796 SERRAGLI 1652, fol. 5.

797 BALDI 1678, pp. 41–54 (Soliloquio cinquantesimo quarto. La Vergine Tesoro della Divina Gratia).

798 DE LA CERDA 1640, p. 427.

799 A S. TERESIA 1681, p. 60.

se skriva v človeški naravi« (*thesaurus castitatis in humana natura latens*), »dragoceni zaklad Kristusa« (*thesaurus Christi pretiosus*), »nebeški zaklad« (*thesaurus coelestis*), »zaklad Boga« (*thesaurus Dei*), »povsem skriti zaklad odveze« (*thesaurus dispensationis plane arcanus*), »božanski zaklad« (*thesaurus Divinus*), »zaklad Gospoda« (*thesaurus Domini*), »zaklad božjega Domovanja« (*thesaurus Domorum divinarum*), »osupljivi zaklad Cerkve, ki je dosegel ogromno skrivnost« (*thesaurus Ecclesiae stupendus, qui adeptus est ingens mysterium*), »veliki zaklad vsega sveta« (*thesaurus grandis totius orbis*), »zaklad milosti« (*thesaurus gratiae*), »neizčrpni zaklad milosti« (*thesaurus gratiae inexhaustus*), »najčastitljivejši zaklad« (*thesaurus honestissimus*), »zaklad nedoumnih kreposti« (*thesaurus imperscrutabilium virtutum*), »neomadeževani zaklad Deviškosti« (*thesaurus impollutus Virginitatis*), »neonesnaženi zaklad« (*thesaurus incontaminatus*), »od okužbe s človeškimi navadami neonesnaženi, nedotaknjeni, zavarovani zaklad« (*thesaurus incontaminatus, immunis, ab humanarum consuetudinum contagio custoditus*), »zaklad nepokvarjenosti, ki presega um« (*thesaurus incorruptionis intellectum superantis*), »neizčrpni zaklad blagoslova« (*thesaurus inexhaustus benedictionis*), »neizčrpni zaklad samega življenja« (*thesaurus inexhaustus ipsius vitae*), »zaklad nedolžnosti« (*thesaurus innocentiae*), »zaklad neoporečnosti« (*thesaurus integritatis*), »neoskrunljivi zaklad, sprejet v najsvetejše in v njem hranjen« (*thesaurus inviolabilis intra Sancta Sanctorum receptus & conservatus*), »Janezu zaupan zaklad« (*thesaurus Joanni commendatus*), »bogato obdarjajoči zaklad« (*thesaurus locupletans*), »veliki zaklad brez madeža« (*thesaurus magnus & sine labe*), »veliki zaklad odrešitve, shranjen v samem osrednjem svetišču svetih« (*thesaurus magnus salutis in ipsis Sanctorum penetralibus depositus*), »veliki zaklad« (*thesaurus magnus*), »zaklad skrivnosti« (*thesaurus mysteriorum*), »zaklad skrivnosti, ki ga ni mogoče odnesti« (*thesaurus mysteriorum, qui auferri non potest*), »od Boga za nas shranjeni zaklad« (*thesaurus nobis a Deo repositus*), »zaklad našega vstajenja« (*thesaurus nostrae resurrectionis*), »zaklad Nove Zaveze« (*thesaurus novi Testamenti*), »zaklad radosti« (*thesaurus oblectamentorum*), »skriti zaklad neizčrpnega božjega usmiljenja« (*thesaurus occultus inexhaustae misericordiae Dei*), »zaklad očetne dišečnosti« (*thesaurus paternae suaveolentiae*), »predragoceni zaklad, shranjen v nas« (*thesaurus pretiosissimus in nobis ipsis reponendus*), »dragoceni zaklad« (*thesaurus pretiosus*), »dragoceni oziroma častivredni zaklad vsega sveta« (*thesaurus pretiosus seu venerandus totius orbis*), »dragoceni zaklad, ki je sprejel življenje« (*thesaurus pretiosus, qui vitam suscepit*), »glavni zaklad večnega Očeta« (*thesaurus principalis aeterni Patris*), »čisti zaklad nedotaknjene Deviškosti« (*thesaurus purus illibatae Virginitatis*), »sveti in neoskrunljivi zaklad« (*thesaurus sacer & inviolabilis*), »zaklad odrešitve« (*thesaurus salutis*), »zaklad svetosti« (*thesaurus sanctitatis*), »presveti zaklad vse svetosti« (*thesaurus sanctissimus omnis sanctitatis*), »zaklad izžarevajočega Sonca« (*thesaurus Solis effulgentis*), »častitljivi in presveti zaklad, v katerem je bila skrita sama božanskost« (*thesaurus venerabilis & sacrosanctus, in quo ipsa divinitas latuit*), »zaklad resnične modrosti« (*thesaurus verae sapientiae*), »zaklad Deviškosti«

(*thesaurus Virginitatis*), »zaklad življenja« (*thesaurus vitae*), »ob Boga zaznamovani zaklad življenja« (*thesaurus vitae a Deo signatus*), »zaklad neumrljivega življenja« (*thesaurus vitae immortalis*), »zaklad našega življenja, zato ker je rodil darovalca luči in tvorca človeškega življenja« (*thesaurus vitae nostrae, eo quod luminis largitorem & auctorem vitae humana peperit*) ...

Marija pa je tudi:

- a) *thesauraria, thesaurizaria*, »zakladničarka«, »varuhinja zaklada«: »zakladničarka milosti« (*thesauraria gratiarum/gratiae*), »zakladničarka Gospodovih milosti« (*thesauraria gratiarum Domini*), »zakladničarka Božjih milosti« (*thesauraria gratiarum Dei*), »zakladničarka Jezusa Kristusa« (*thesauraria Jesu Christi*), »zakladničarka Boga, ki ji je Bog zaupal Zaklad svoje moči, sin Zaklad svoje modrosti in Sveti Duh Zaklad svojega usmiljenja« (*thesauraria Dei cui Pater commisit Thesaurum suae potentiae, filius Thesaurum suae sapientiae, & Spiritus Sanctus Thesaurus suae misericordiae*), »zakladničarka večnega Očeta« (*thesauraria Patris aeterni*), »neizrekljiva zakladničarka nadnaravnih skrivnosti« (*thesauraria ineffabilis supernaturalium mysteriorum*), »zakladničarka Svetega Duha« (*thesauraria Spiritus Sancti*), »zakladničarka Boga« (*thesauraria Dei*), »zakladničarka Najvišjega« (*thesauraria Altissimi*), »zakladničarka dobrih nebeščanov« (*thesauraria bonorum coelestium*) ...
- b) *gazophylacium* (gr. γαζοφυλάκιον /*gazophylákion*/), »zakladnica«: »zakladnica zaklada« (*gazophylacium thesauri*), »zakladnica revežev« (*gazophylacium pauperum*), »zakladnica, v katero je Gospod položil vse darove milosti, zaslug in kreposti« (*gazophylacium, in quo reposuit Dominus omnia dona gratiarum, meritorum & virtutum*), »zakladnica najvišjega Kralja, katere varuh je bil sam Bog« (*gazophylacium Regis summi, cuius custos fuit ipse Deus*), »zakladnica z obilo vsevišnje sladkosti« (*gazophylacium abundans supernae suavitatis*), »zakladnica vse čistosti« (*gazophylacium totius puritatis*), »zakladnica Božjega Sina« (*gazophylacium filii Dei*), »zakladnica kreposti« (*gazophylacium virtutum*) ...⁸⁰⁰

V grških besedilih poleg najbolj ustaljenega izraza θησαυρός /*thesaurós*/, »zaklad« (tudi v takšni formulaciji, kot je navedena tukaj, npr. Θεοῦ θησαυρέ /*teoû thēsaurél*/, »božji zaklad«), najdemo za Marijo uporabljene tudi druge izraze za bogastvo in obilje, kot so κειμήλιον /*keimélion*/, »zaklad«, »dragocenost«, »dragotina«, θησαύρισμα /*thesaurísmal*/, »bogastvo«, πλοῦτος /*plóutos*/, »bogastvo«, ἀφθονία /*aphthonía*/, »obilica«, »izobilje«, γάζα /*gáza*/, »zaklad«, »zakladnica«.

– **kostanjeviški samostan častitih patrov reda karmeličanov:** Glede začetkov Kostanjevice se je v izročilu spletlo več legendarnih zgodb. Prva oprijemljiva letnica pa je 1623, ko je grof Matija Thurn (della Torre) dal na Kostanjevici pri Gorici

800 MARRACCI 1710, pp. 721–723; SALZER 1893, pp. 37 (29), 82 (29), 92–93, 425 (4), 531–533, 561 (7, 21), 566 (36), 570 (15); ZIEGENAUS 1993.

sezidati majhno cerkvico (kapelo) v čast Mariji, zraven pa še manjši samostan z namenom, da bi se vanj naselili redovniki in skrbeli za cerkev. Za oskrbo so se potegovali karmeličani, frančiškani in dominkanci. Po nekaj burnih epizodah so se karmeličani ob izdatni podpori cesarja Ferdinanda III. (1608–1657, vladal v obdobju 1637–1657) l. 1648 naselili v južnem goriškem predmestju sv. Roka in prevzeli cerkev sv. Roka, l. 1649 pa so dobili še kostanjeviški samostan, ki je bil uradno ustanovljen z listino z dne 28. decembra 1649, prvi vikar in gvardijan je postal p. Arsenij od Sv. Duha; grof Matija Thurn jim je podaril tudi posesti in gozdove za vzdrževanje ter kritje stroškov. Karmeličani so skrbeli za samostan in cerkev, ki so jo večkrat obnavljali in širili (1654–1661, 1689–1691), l. 1716 jo je močno poškodoval potres, a so jo nato obnovili. Delovanje kostanjeviških karmeličanov je potekalo nemoteno do obdobja jožefinskih reform. Devetega novembra 1784 so prejeli odlok o zaprtju samostana, ki so ga po popisu premoženja zapustili januarja (ali – po drugih virih – junija) 1785. Znatno imetje, ki si ga je samostan skozi leta pridobil s preudarnim gospodarjenjem, volili in zapuščinami, je prešlo v verski sklad (čeprav bi moralo pripasti ustanoviteljem, tj. družini Thurn); nekaj premoženja je šlo v prodajo, grof Francišek Thurn (della Torre) Hoffer (in) Valsassina, ki se je z državo poravnal glede imetja, pa je s pravočasnim ukrepanjem ob podpori meščanov preprečil prodajo samostana in cerkve. Po njegovi zaslugi so l. 1796 znova odprli cerkev, ki je še isto leto dobila tudi duhovnika. Tako je bilo do l. 1811, ko so francoske oblasti 1. junija dovolile, da je bila Kostanjevica predana v upravljanje frančiškanom. Ti so morali zapustiti svoj samostan v Gorici, kamor so se bili primorani preseliti s Svete Gore l. 1785, njihov samostan pa je goriška nadškofija prepustila Francozom za skladišče; prvi gvardijan je postal p. Rufin Žohar.⁸⁰¹

IV.

- **škof pičenski Francišek Ksaver Marotti:** gl. § I, pogl. V.
- **dveh opatov:** tj. Janeza Fattorija in Tomaža Gorzerja. Za oba gl. § I, VI.
- **Nad nadpraznikom teh duri:** lat. *superliminare*, tudi »naddurje«, tj. preklada nad vrati.

801 Za natančnejši oris zgodovine in pomena kostanjeviškega samostana ter o njegovi poznejši zgodovini gl. VASCOTTI 1847; VASCOTTI 1848; MORELLI 1855–1856, II, 275; IV, 240; VOLČIČ 1889, 4, pp. 190–192; ŠKRABEC 1906–1909; ŠKRABEC 1911; HOPPE 1913, pp. 169–170; COSSÀR 1948 (2010); HAJNŠEK 1971, pp. 261–276 (Marija na Kostanjevici pri Gorici); BRECELJ 1983a; BRECELJ 1987; BRECELJ 1989; ŠKRABEC 2002; TAVANO 2004; TAVANO 2007; TAVANO–MLAKAR 2008; ŠRUMPF 2010; SERAŽIN 2012; ŠRUMPF 2013; HÖFLER 2016b, pp. 67–68; AMBROŽIČ 2017.

– **slavolok:** lat. *arcus triumphalis*, tj. »zmagoslavni/triumfalni obok/lok«.

– **Skrinja življenja:** lat. *Arca vitae*. Ta pridevek je za Marijo uporabil sv. Andrej Kretski (Andreas Cretensis), imenovan tudi Andrej Jeruzalemski (ok. 650–ok. 740, po nekaterih virih 712), teolog, pisec homilij in himnograf:⁸⁰² *Ave sis throne ignite: Ave sis candelabrum lapidibus spendens: Ave mons sancte: Arca vitae: Sanctorum sanctum tabernaculum, ave* (gr. κιβωτὴ τῆς ζωῆς);⁸⁰³ *Ave benedicta, Templum Domini, Arca vitae, Regina Paradisi*⁸⁰⁴ idr.

Prvotni pomen latinske beseda *arca*, ki se v krščanskem kontekstu in v krščanskih besedilih uporablja tako v pomenu »skrinja zaveze« kot tudi »(Noetova) barka«, je »skrinja«, »zaboj«, »škatla«; etimološko namreč izhaja iz korena **ark-*, »vsebovati«, »hraniti«, enako kot latinski glagol *arceo -ere*, »vsebovati«.⁸⁰⁵

Njena grška ustreznica je beseda κιβωτός /*kibotós*/, katere osnovni pomen je enak kot v latinščini »škatla«, »skrinja«, »zaboj« (tj. zaprt zaboj ali škatla, posoda kot shranjevalo, navadno za dragocene predmete), uporablja pa se tudi v obeh izključno sve-topisemskih pomenih: »(Noetova) barka« in »(Mojzesova) skrinja zaveze«.⁸⁰⁶ V grških besedilih, ohranjenih na papirusnih zvitkih iz helenističnega obdobja najdemo izraz tudi v pomenu »arhivska škatla« oz. »arhiv«.⁸⁰⁷

Latinska in grška beseda sta prevoda hebrejskega samostalnika *’arôn* (אֲרוֹן), ki je zahodnosemitska beseda in jo v biblični hebrejščini najdemo 195-krat, v različnih oblikah pa tudi v akadščini – *arānu*, *arannu*, *erinnu*, (lesen) »zaboj«, (lesena) »skrinja«; prvotni pomen besede je les oz. vrsta lesa –, feničanščini, aramejščini, pozneje v krščanski palestinščini, v sirščini in arabščini, na zahodnosemitskih napisih ter v pozni babilonščini kot izposojenko. Etimologija besede ni znana; nekateri biblicisti in biblični arheologi so jo povezovali z izvornim pomenom »škatla« oz. »presto« ali »predmet, podoben šotoru«, vendar za to ni mogoče najti zanesljivih potrdil v besedilih. Po drugi domnevi naj bi šlo za izposojenko iz egipčanščine, iz *db’ t*, »skrinja«, »sarkofag«, ali iz *tbt*, »skrinja«.

Uporabljala se je tako v sekularnem pomenu kot v versko-kultnem pomenu. Tako v Stari zavezi kot tudi zunaj nje so z njo zaznamovali predmete iz vsakdanjega življenja, večina primerov v Stari zavezi pa zaznamuje predmete verskega pomena. V posvetnem okolju je pomenila: a) »krsta«, »rakev«, v katero so položili Jožefa (1 Mz 50, 26), in glede na to, da je v tem primeru govor o egipčanskem okolju, tudi »sarkofag«; b) »zaboj«, »skrinja«, »škatla«, »omara«, npr. skrinja za denar, v katero je duhovnik Jojada izvrtal luknjo v pokrov in jo postavil zraven oltarja na desni

802 JÜLICHER 1894; HÖRANDNER 1993; LEŚNIEWSKI 2022.

803 COMBESIS 1644, p. 276 (*Magnus Canon* (ΚΑΝΩΝ Ο ΜΕΓΑΣ), *Alius Canon S. Matris nostrae Mariae Aegyptiacae, Ad Deiparam*).

804 FERRER 1695, p. 390 (*In festo Assumptionis B. V. Mariae sermo 1, Cap. 4*).

805 DE VAAN 2008, pp. 50–51.

806 GL. LIDDELL–SCOTT 1996, p. 950; LUST–EYNIKEL–HAUSPIE 1996, p. 225; MURAOKA 2009, sti. 397.

807 WILCKEN 1927, pp. 605–609.

strani vhoda v jeruzalemski tempelj (2 Kr 12, 10–11). V versko-kulturnem okolju se je uporabljala v enakih pomenih kot latinski in grški prevod: »(Noetova) barka« in »(Mojzesova) skrinja zaveze«, ⁸⁰⁸ ki se uporablja tudi v pomenu »prestol«, »tron«. Hebrejski izraz *'arôn* (אֲרוֹן) v različnih pomenih se v grščino prevaja z različnimi izrazi: poleg *κιβωτός* /*kibotós*/ še *ἅγιον* /*ágion*/, *γλωσσόκομον* /*glōssokómon*/ in *σορός* /*sorós*/. ⁸⁰⁹

Ob povedanem se porodi vprašanje, kako sta pomena »škatla« ali »zaboj« ter »skrinja zaveze« in »Noetova barka« povezana. Skrinja zaveze je bila res zaboj, v katerem sta bili shranjeni tabli z desetimi zapovedmi, ki ju je Mojzes prejel na gori Sinaj. Povezava z ladjo pa je predmet zanimivih domnev. Noetova barka najbrž ni bila ladja v klasičnem pomenu besede, kot si jo po obliki predstavljamo danes, ampak preprostejše plovilo, podobno veliki škatli oz. kocki. Takšna predstava je bila očitno zakoreninjena v starih kulturah Bližnjega in Srednjega Vzhoda, za kar najdemo potrdilo v njihovih književnostih, kjer glavni junak, ki doživi vesoljni potop, uporablja (veliko) ladjo (prim. sumersko *mágu*-*gur*). V najbolj znanem delu akadsko-sumerske književnosti, ki izvira z območja Babilonije, v *Epu o Gilgamešu*, je bila rešilna Utnapištimova ladja absolutna kocka, ki je v dolžino, širino in višino merila 120 vatlov, torej je že na zunaj kazala neko popolnost. ⁸¹⁰

V latinskih verskih besedilih velikokrat najdemo predpodobo Marije, ki je označena kot *arca*. In glede na povedano je osnovni pomen besede nedvomno »zaboj«, tj. skrinja, zato je v prevodu ohranjen ta pomen.

Simbolika Marije v teh dveh pomenih je naslednja:

- a) Predpodoba Marije kot Noetove barke je lahko podoba Cerkve, križa, krsta pa tudi njene materinske vloge kot matere »resničnega Noeta« Kristusa kot rešitelja človeštva; kakor je Noetova barka morala kljubovati valovju vesoljnega potopa, tako v tej predpodobi Marija zaradi svojih kreposti kljubuje grehom.
- b) Predpodoba Marije kot skrinje zaveze nakazuje njeno materinstvo, zunanje in notranje okrasje skrinje na njene kreposti. V nekaterih primerih je mogoče takoj razbrati, ali gre za predpodobo skrinje ali ladje, v mnogih primerih pa ne.

808 O jezikovnih, zgodovinskih in teoloških vprašanjih, povezanih s skrinjo zaveze in Noetovo barko, gl. VOLCK 1897; SEYRING 1891; BUDDÉ 1901; LOTZ 1901; LESÈTRE 1912; MANGENOT 1912; REIMPELL 1916; DÜRR 1924; HEIDEL 1949, pp. 232–237; NEUSS 1950; BERNHARDT 1964; MAIER 1965; FOHRER 1969, zlasti pp. 97–101 pa tudi pp. 47, 52, 72, 79–81, 86, 91, 117, 120, 161, 196–197, 340; LURKER 1978, pp. 29–31 (Arche), 65–67; ZOBEL 1977 (1997); SEOW 1992; STEINS 1994; CROSS–LIVINGSTONE 1997, pp. 104–105; GRINTZ–FREEDMAN 2007; GEORGE–STEMBERGER–ROWLAND 2009; PORZIG 2009; GARBER 2016.

809 DIBELIUS 1906, pp. 86–101 (poglavje Die Lade als Kasten); BAUMGÄRTEL 1939, p. 4; KOEHLER–BAUMGARTNER 1953, pp. 84–85; GESENIUS 1962, p. 64; KOEHLER–BAUMGARTNER 1967, p. 83; FOHRER 1973, p. 22; ZOBEL 1977 (1997), pp. 363–367; KOEHLER–BAUMGARTNER 1994–2000, št. 10032; FOHRER–DIEHL–WITTE 2021, p. 32.

810 HEIDEL 1963, *passim*; LAMBERT–MILLARD 1969; KOVACS 1989; TIGAY 2002; GEORGE 2003, I, pp. 363, 365 (*Ep o Gilgamešu* 11, 29–30, 58–59); PONGRATZ–LEISTEN 2007; ADAMCZEWSKI 2021, 6–7.

Predpoda Marije kot skrinje zaveze je bila priljubljena od koncila v Efezu (431). Po Proklu iz Konstantinopla (ok. 390–446 ali 447) naj bi zunanja in notranja pozlata skinje zaveze kazala na posvetitev Marijinega telesa in duše, a Marija presega skrinjo zaveze, ker v sebi ne nosi postave, ampak postavodajalca; po Psevdo-Gregorju Čudodelniku (Tavmaturgu; ok. 400) je Marija skrinja svetosti, ker je prejela ves zaklad svetosti in je resnično kerubski prestol; za Janeza z Evboje († 749) je Marija nova Noetova barka in nova Mojzesova skrinja zaveze, a boljša od obeh (slednja npr. nosi v sebi samo postavo, Marija pa Boga); Janez Damaščan (ok. 675–ok. 750) imenuje Marijo Noetova barka (v kateri je shranjen Kristus, seme drugega sveta) in obenem skrinja zaveze, podobno še mnogi drugi. Najdemo številne analogije: skrinja zaveze je bila Božji prestol, Marija je nosilka Kristusa; skrinja zaveze je hranila table postave, Marija je v sebi nosila poroka in postavodajalca Nove zaveze; skrinja zaveze je bila iz zlata, Marija se blešči od vseh plemenitih telesnih in duševnih lastnosti in kreposti; skrinja zaveze je bila vojna svetinja, Marija je zmagovalka v vseh bitkah Boga; skrinja zaveze je našla svoj prostor v najsvetejšem jeruzalemskem templju, Marija je bila vzeta v nebo; skrinja zaveze je delala čudeže, enako jih tudi Marija.⁸¹¹

V nadaljevanju je zbranih nekaj primerov, pri katerih je večinoma upoštevan pomen »skrinja«, v povsem nedvoumnih primerih pa tudi »ladja«, »barka«: »oživljena skrinja Boga« (*arca animata Dei*), »skrinja, pozlačena znotraj in zunaj, ker je polna dobrote« (*arca aurata intus, & foris, quia plena charitate*), »zlata skrinja« (*arca aurea*), »nebeška skrinja« (*arca caelestis*), »skrinja nebeških zakladov« (*arca coelestium thesaurorum*), »skrinja ohranitve« (*arca conservationis*), »skrinja Boga« (*arca Dei*), »oživljena skrinja Boga, ki se je ni dotaknila nobena roka neposvečenega človeka« (*arca Dei animata, quam nulla profani hominis attigit manus*), »skrivnostna skrinja Boga« (*arca Dei mystica*), »nova skrinja Boga, v kateri počiva Božji Duh« (*arca Dei nova, in qua Dei Spiritus conquiescit*), »resnična skrinja Boga« (*arca Dei vera*), »živa skrinja Boga« (*arca Dei viva*), »skrinja živega Boga« (*arca Dei viventis*), »skrinja, ki nosi Boga« (*arca Deifera*), »skrinja, ki oklepa Boga« (*arca Deum complexa*), »skrinja, ki vsebuje Boga« (*arca Deum continens*), »božanska skrinja« (*arca divina*), »skrinja Božanske modrosti« (*arca Divinae sapientiae*), »oživljenja Gospodova skrinja« (*arca Domini animata*), »sveta in neuničljiva skrinja Gospoda« (*arca Domini sancta, & indissolubilis*), »skrinja Cerkve v šotoru našega srca« (*arca Ecclesiae in tabernaculo cordis nostri*), »skrinja, izdelana iz zlata« (*arca ex auro confecta*), »skrinja Gospodove zaveze« (*arca foederis Domini*), »skrinja zaveze med Bogom in ljudmi« (*arca foederis inter Deum & homines*), »skrinja zaveze, narejena z božanskimi rokami« (*arca*

811 Gl. tudi PRAGENSI (A PARDUBITZ) 1651, CXIV (De hujus Arcae materia, forma, officio, & dignitate, & se Assumptione Virginis Beatae super choros Apostolorum); MENZEL 1856, pp. I, 80–82; KREUSER 1868, pp. 18–19 (Arche); DE VAUX 1961, 297–302 (The Ark of the Covenant); SCHMITT 1972; TAYLOR–TAYLOR IDR. 1992, pp. 1122–1133; ZOBEL 2006; GARBER 2016.

foederis, divinis manibus fabricata), »skrinja milosti« (*arca gratiae*), »skrinja, v kateri je hranjen kruh, ki se spušča z neba« (*arca in qua clausus est panis, qui de caelo descendit*), »skrinja, v kateri je naše odrešenje« (*arca in qua salus nostra est*), »skrinja, v kateri je zaklad usmiljenja, deviškosti in modrosti« (*arca in qua thesaurus est misericordiae, virginitatis & sapientiae*), »skrinja, bolj vzvišena od sveta« (*arca mundo excelsior*), »mistična skrinja« (*arca mystica*), »Noetova barka« (*arca Noe*), »barka, širša, daljša in svetlejša od Noetove« (*arca Noë latior, longior, illustrior*), »Noetova barka, ki rešuje smrti zapisan človeški rod« (*arca Noë, genus humanum morti adjudicatum salvans*), »nova skrinja, ki nosi Boga« (*arca nova Deiferaque*), »nova skrinja Božje slave« (*arca nova gloriae Dei*), »skrinja nove zaveze« (*arca Novi testamenti*), »skrinja angelskega kruha« (*arca panis Angelici*), »skrinja pobožnosti in milosti« (*arca pietatis & gratiae*), »predragocena skrinja« (*arca pretiosissima*), »sveta skrinja« (*arca sacra*), »odrešilna skrinja, ki prinaša božanski balzam« (*arca salutaris, divinum portans balsamum*), »skrinja odrešitve« (*arca salvationis*), »presveta skrinja« (*arca sanctissima*), »nadzemeljska skrinja« (*arca supermundana*), »zlata skrinja vsevišnje sladkosti« (*arca supernae dulcedinis aurea*), »skrinja zakladov« (*arca thesaurorum*), »resnično kraljeva skrinja« (*arca vere regia*), »skrinja, polna kreposti« (*arca virtutibus plena*), »skrinja življenja« (*arca vitae*) ...⁸¹²

Za dodatna pojasnila gl. tudi § II, XVIII., emblem I. pod »skrinja zaveze ... kar je predpodoba« in emblem XXII. pod »Noetova barka je po vesoljnem potopu«.

– **Gospa kraljev:** lat. *Domina Regum*. Marija kot *domina* ali *dominatrix*, »gospa«, »gospodarica«, tudi »vladarica« (gr. *δέσποινα /déspoina*), nastopa v desetinah različnih besednih zvez; v tem konkretnem primeru pa jo najdemo pri španskem teologu sv. Ildefonzu (Hildefonzu; ok. 607–667): *filia Ierusalem, stella maris, ancilla dei, regina gentium, domina regum*, »Jeruzalemska hči, Morska zvezda, Kraljica ljudstev, Gospa kraljev«.⁸¹³

812 MARRACCI 1710, pp. 42–53; GINTHER 1726 c. 41. n. 4.; c. 62. n. 6; c. 63. n. 5; c. 65. n. 5.; CIMAROLO 1729, 737; SALZER 1893, pp. 5 (26–31), 6 (10 in 13), 10 (29, 33, 37), 11 (3, 8, 9, 23, 26, 36, 40), 22 (13, 17), 113 (št. 2), 114 (št. 5), 279 (9 in nasl., 25 in nasl.), 280 (2), 288 (28 in nasl.), 333 (27), 472 (4, 11 in nasl.), 533 (16), 561 (23), 587 (29); SCHILDENBERGER–SCHARBERT–HAWEL 1988, pp. 615–617 (Bundeslade).

813 HILDEPHONSUS 1576, p. 63 (*Sermo 4. de Assumptione Beatae Mariae*). O njem in njegovem nauku o Mariji gl. CASCANTE 1958; RIVERA 1985. Gl. tudi MARRACCI 1710, pp. 173–186; SALZER 1893, pp. 14 (19), 100 (29 in nasl.), 191 (26 in nasl.), 364 (32), 373 (1 in nasl.), 378 (25 in nasl.), 393 (3 in nasl.), 383 (8), 403 (10 in nasl.), 414 (23 in nasl.) 419 (15 in nasl.), 420 (18 in nasl.), 437 (6), 447 (3 in nasl.), 450 (27 in nasl.), 458 (6 in nasl.), 460 (4), 461 (12), 463 (2 in nasl.), 474 (40 in nasl.), 478 (9), 479 (25 in nasl.), 487 (5), 495 (36 in nasl.), 533 (9 in nasl.), 570 (22), 576 (13), 580 (28), 588 (19 in nasl.), 596 (15); MICHL–STÖGER–HAUKE 1989; WITTKEMPER 1991.

V.

– **študenti slavne Družbe Jezusove:** Ideja o ustanovitvi jezuitskega⁸¹⁴ kolegija v Gorici se je prvič pojavila l. 1594 v poročilu oglejskega patriarha Francesca Barbara papežu Klemenu VIII., nadaljnje pobude, čeprav tedaj neuspešne, pa so bile rezultat prizadevanj slovenskega jezuita, filozofa in teologa p. Janeza Rafaela Cobenzla (Joannes Raphael Cobenzl, 1570–1627). Zadnji papeški nuncij na nunciaturi v Gradcu Erasmo Paravicini (1580–1640) je l. 1615 v Rim poročal o želji nadvojvode Ferdinanda, da bi poleg Gradca in Ljubljane jezuiti prišli tudi v Gorico, vendar je ostalo odprto vprašanje financiranja njihove dejavnosti. Še isto leto sta v Gorico prišla dva jezuitska patra in začela ljudski misijon; živela sta v zasebni hiši ob cerkvi sv. Janeza Krstnika, ki jima jo je dve leti pozneje grof Gašper pl. Dornberg podaril v last. Jezuita sta že l. 1616 začela tudi poučevati in odprla šolo; finančne težave so se začele urejati l. 1618, ko je papež Pavel V. kolegiju pripisal dohodke župnije Šempeter pri Gorici (pozneje so dobili sredstva proštije v Pazinu, l. 1622 sredstva komende nemškega viteškega reda v Prečniku in 1633 župnije v Komnu). Ker so bili prostori pri cerkvi sv. Janeza Krstnika in sama cerkev premajhni in razmeroma daleč od mestnega središča, so jezuiti l. 1621 kupili večjo hišo na trgu (Travnik) v Gorici, nato pa so se lotili tudi zidave novega kolegija; tu so si uredili tudi kapelo, ki so jo uporabljali do l. 1681. L. 1622 so v gimnaziji poučevali en pater in dva študenta v treh razredih gimnazije; l. 1625 je imela gimnazija že šest razredov in šest učiteljev. Gimnazijsko izobraževanje so l. 1639 dopolnili še s predavanji iz moralne teologije in logike, l. 1650 pa tudi filozofije. Že okoli l. 1625 so začeli načrtovati tudi gradnjo nove cerkve; začetna dela so v prisotnosti provinciala Bernarda Geierja začeli septembra 1654, gradnja pa je trajala vse do l. 1725, l. 1734 je cerkev dobila dva zvonova, l. 1736 še tretjega, l. 1767 jo je posvetil prvi goriški nadškof Karel Mihael Attems. Dela v cerkvi so se nadaljevala skozi vse 17. in 18. stoletje, ob začetku vojne med Avstrijo in Francijo je bila izropana, nato pa so jo v 19. stoletju znova obnovili in nadaljevali dela v njej. Dvorni kancler in tajni svetnik ter dedni hlevski mojster na Goriškem baron Janez Krstnik Verda Werdenberg (1582–1648) je skupaj s svojo ženo Marijo Katarino Coronini Cronberg l. 1629 ustanovil poseben Werdenbergov sklad za podpiranje nadarjenih in revnih dijakov, ki ga je nato prepustil v upravo jezuitom, l. 1634 je dal na pobudo rektorja Tommasa Polizia zgraditi tudi Werdenbergovo semenišče (*Seminarium Werdenbergicum*), v katerem so bivali dijaki in semeniščniki, l. 1650 pa so se semeniščniki preselili v Semblerjevo palačo. L. 1650 je jezuitski kolegij z gimnazijo obiskovalo 500 dijakov; v letih 1700–1722 je v zavodu okoli 150 gojencev obiskovalo filozofski in teološki študij, od katerih se jih je približno tretjina odločila za duhovniški poklic. Objava papeške bule *Dominus et Redemptor*, ki jo je papež

814 O jezuitskem redu in njegovem odnosu do Marije gl. DUHR 1913, *passim*; MULLAN 1913; DUHR 1921, *passim*; KRATZ 1917; LÖFFLER–HARRASSER 1924; DUHR 1928, *passim*; MILLER 1934; STIERLI 1960; CORETH 1965; STIERLI 1991.

Klemen XIV. izdal 21. julija 1773, je pomenila večdesetletno zatrtje jezuitskega reda; goriški jezuitski kolegij je postal vojašnica, Werdenbergovo semenišče javna gimnazija pod vodstvom piaristov, cerkev sv. Ignacija pa mestna župnijska cerkev. Zgodovina jezuitskega kolegija in delovanja jezuitov v Gorici je sicer zelo dobro raziskana.⁸¹⁵

Kronika goriškega jezuitskega kolegija (*Historia Collegii Goritiensis*, »Zgodovina goriškega kolegija«)⁸¹⁶ za leto kronanja svetogorske podobe (1717) navaja,⁸¹⁷ da je bilo tedaj v goriškem jezuitskem kolegiju 14 duhovnikov, 4 magistri, 7 koadjutorjev (skupaj 25), med bolj izjemnimi dosežki goriških jezuitov zunaj kolegija (*Singulariores nostrorum extra collegium labores*) pa se omenja, da je bil eden od članov kolegija povabljen, da nagovori množico, ki se je zbrala ob novokronani svetogorski Materi Božji, ki je bila dan pred tem ob veliki zbrani množici v Gorici slovesno kronana z zlatim diademom.⁸¹⁸

– **ene in druge sodalitete:** lat. *sodalitas*, »sodaliteta«, »družba«, »združba«. Posebna vez med člani jezuitskih kolegijev je bilo pospeševanje Marijinega čaščenja, ki je bilo organizirano na osnovi marijanskih (Marijinih) (z)družb ali kongregacij, katerih začetnik je bil belgijski jezuit Jean Leunis (1532–1584), ki je prvo takšno združbo ustanovil l. 1563 v rimskem jezuitskem kolegiju (Collegio Romano), l. 1584 pa jo je z bulo *Omnipotentis Dei* potrdil papež Gregor XIII. Latinska izraza zanje sta *sodalitas* ali *sodalitium*, »sodaliteta«, »(z)družba«, in *congregatio*, »kongregacija«, »(z)družba«, in se v dokumentih uporabljata kot sopomenki (tudi v primeru goriških sodalitet ali kongregacij je tako).⁸¹⁹ Drugače kot bratovščine (*confraternitates*), ki so bile bolj formalno organizirane in so gojile različne pobožnosti, se udeleževale skupnih maš, romanj in svečanih sprevodov, so bile marijanske sodalitete oz. kongregacije usmerjene bolj v gojenje in pospeševanje čaščenja Marije, njihovo delovanje pa je imelo tudi močan protireformatorski pečat. Članstvo v sodaliteti oz. kongregaciji ni imelo izobraževalne vloge, ampak vzgojno, namenjeno je bilo krepitvi posameznikove vere

815 O zgodovini jezuitov na Goriškem gl. RUTAR 1892–1893; RUTAR 1895a; GRUDEN 1914, pp. 862–864; SPESSOT 1925a; SPESSOT 1925b; KLINEC 1955, pp. 66–68; LOVATO 1959; SPESSOT 1969; DOLINAR 1976, pp. 23, 28, 127, 137, 156–161, 166, 169, 171–172, 174, 178, 181–185, 188; BRANCATI 1978; KORŠIČ ZORN 1981; MELLINATO 1990; WALCHER CASOTTI 1990; KOVAČIČ 1991, pp. 15–16, 42; PASCOLETTI 1992; DOLINAR 1995; SZILAS 1995; TAVANO 1995; GALIMBERTI–MALÝ 1995; TAVANO 1996; RUTAR 1997; CUNJA ROSSI 2005; FERLAN 2006a; FERLAN 2006b; KOVAČIČ 2006; TAVANO 2006; KRALJ 2009; FERLAN 2012; FERLAN 2013; ; FERESIN 2015a, pp. 124–129; FERLAN–PLESNICAR 2020; SALOMONI 2021, pp. 124–126. Za zgodovino jezuitov na Slovenskem gl. tudi WOLF 1871; DUHR 1913, pp. I, pp. 348–350, 620, 650; II, pp. 45, 85, 89, 130 in nasl.; DUHR 1921, pp. 207–208; DUHR 1928, pp. I, 399–401; DOLINAR 1976; LUKÁCS 1987–1988; BELIĆ 1989; DOLINAR 1989; KOVAČIČ–BARAGA–ŽUŽEK 1990; KOVAČIČ 1991; DOLINAR 1992; JEZUITI 1992; RAJŠP 1998; DROBESCH–TROPPER 2006.

816 Gl. FERLAN 2013; FERLAN–PLESNICAR 2020; FERLAN 2020, pp. 11–15.

817 FERLAN–PLESNICAR 2020, pp. 614–624.

818 FERLAN–PLESNICAR 2020, p 620: *ad Montem Sanctum evocatus alter nostrorum e collegio, ut neo-coronatae miraculis clarae Montis Sancti Deiparae eam solemnem pompam sua eloquentia gratularetur, qua pridie Goritiae in affluxu populorum iis caeremoniis aureo diademate coronata erat, quibus in Italia miraculis clarae Deiparae imagines a capitulo vaticano coronari assolent.*

819 Prim. HISTORIA ANNUA 2002, *passim.*; LETOPIS 2003, *passim.* Gl. tudi LAMBERT–RZEPKOWSKI 1991.

in značaja, zato je bilo zelo učinkovito sredstvo pri utrjevanju katoliške vzgoje in v času protestantizma sredstvo v boju proti reformatorskim idejam.⁸²⁰

Da je delovanje različnih sodalitet dodobra zaznamovalo delovanje goriškega jezuitskega kolegija, potrjuje tudi kronika *Zgodovina goriškega kolegija (Historia Collegii Goritiensis)*, ki bogato orisuje njihovo delovanje. Njihovi začetki segajo v prva leta delovanje jezuitov v Gorici, saj je bila že l. 1620, tj. še pred oblikovanjem kolegija, ustanovljena *Congregatio Parthenia*, »mladeniška kongregacija«, v katero so bili vključeni fantje, ki so obiskovali pouk; štela je okoli 50 članov. Ker je število učencev in študentov zelo naraslo, se je sodaliteta l. 1646 razdelila na veliko in malo (oz. večjo in manjšo: *maior ... minor ...*); člani prve, ki je nadaljevala tradicijo prej skupne sodalitete, so bili študentje (moralne) teologije in višjega (filozofskega) študija, učenci nižjih razredov pa so se združili v sodaliteto Rojstva Device Marije. L. 1623 sta bili ustanovljeni sodaliteta Oznanjenja Blažene Device Marije, katere člani so bili navadni meščani, in sodaliteta Vnebovzete Blažene Device Marije, katere člani so bili iz vrst plemstva. L. 1643 je bila ustanovljena nova sodaliteta (Svetega) Pogovora (Svete konverzacije) Jezusa, Marije in Jožefa, ki je bila odprta za posameznike vseh stanov in obeh spolov. Kot zadnja je bila l. 1684 ustanovljena sodaliteta Jezusovega trpljenja na križu.⁸²¹ Po navedbah piscev kronike *Historia Collegii Goritiensis* so med letoma 1618 in 1716 delovale naslednje sodalitete:⁸²² 1618 – sodaliteta presvetega Kristusovega telesa (*Ornavit etiam plurimum sanctissimi Corporis Christi sodalitas*; 82, 5r); 1627 – sodaliteta božanske Device tako plemičev kot (navadnih) meščanov (*divae Virginis sodalitas tum dominorum provincialium, tum civica*; 115, 27r); 1628 – trojna sodaliteta Deviške Božje matere (*sodalitas triplex Virginis Deiparae*; 120, 31r); 1640 – sodaliteta Blažene Device (*beatae Virginis sodalitas*; 172, 55v); 1646 – sodaliteta očiščenja Device (*Sodalitas Purificantis*

820 O marijanskih združbah oz. kongregacijah na splošno gl. DELPLACE 1884; BERINGER 1909; DUHR 1913, pp. II, 81–122; MULLAN 1913a; MULLAN 1913b; KRATZ 1917; LÖFFLER–HARRASSER 1924; MILLER 1934; VILLARET 1947; STRÄTER 1952; CORETH 1965; FOIS 1975, p. 1290; DOLINAR 1987; ZÜRCHER–GILCH 1988; CHATELLIER 1989; LAMBERT 1991; LAMBERT 1997. Za podatke o delovanju bratovščin na Slovenskem gl. tudi UŠENIČNIK 1900; KLINEC 1955, pp. 66–68; DOLINAR 1976, pp. 74–79; BIZANT 1998; HISTORIA ANNUA 2002; LETOPIS 2003; LAVRIČ 2010; BONIN 2011; KAMIN KAJFEŽ 2011; LAVRIČ 2011a; LAVRIČ 2011b; LAVRIČ 2013; LAVRIČ 2014a; LAVRIČ 2014b; AMBROŽIČ 2015; LAVRIČ 2015. Gl. tudi tematsko številko revije *Acta historiae artis Slovenica* 21, št. 2 (2016), »Vloga cerkvenih bratovščin v likovni umetnosti (Religious Confraternities and their Role in Visual Art)«, naslednje prispevke in tam navedeno literaturo: Ana Lavrič, »Vloga cerkvenih bratovščin v likovni umetnosti« (p. 5); Jure Volčjak, »Pregled predjožefinskih bratovščin na ozemlju goriške nadškofije na Kranjskem« (pp. 9–34); Zdenka Bonin, »Bratovščine v severozahodni Istri v obdobju Beneške republike« (pp. 35–53); Matija Ogrin, »Bratovščinske iskre. Duhovna besedila baročnih bratovščin na Slovenskem« (pp. 55–88); Mija Oter Gorenčič, »Umetnostna zapuščina srednjeveških marijanskih bratovščin na Kranjskem in Štajerskem« (pp. 89–110); Matjaž Ambrožič, »Evidenčna knjiga mozirske bratovščine sv. Rešnjega telesa« (pp. 111–117); Ana Lavrič, »Velike Marijine bratovščine na Slovenskem. Ikonografija bratovščin pod okriljem mendikantskih redov« (pp. 119–167).

821 FERLAN 2006a, pp. 256–265; TAVANO 1983.

822 Podatki zbrani iz FERLAN–PLESNIČAR 2020; prva številka je navedba strani v izdaji, drugi navedba strani v izvorniku.

Virginis; 183, 59v); 1648 – plemiška sodaliteta Vnebovzete Božje Matere (*Nobilium sodalitas Assumptae in Caelum Deiparae*; 186, 60v); 1653 – meščanska sodaliteta Oznanjenja blažene Device (*Annunciatae civium beatae Virginis sodalitas*; 210, 68r); 1656 – sodaliteta Očiščenja blažene Device (*Sodalitas beatae Virginis Purificatae*; 207, 71r); 1657 – sodaliteta Rojstva Nebeške Kraljice (*Sodalitas Natae Caeli Reginae*; 210, 72v) in sodaliteta Svetega pogovora (*Sacrae Conversationis sodalitati*; 211, 73r); 1659 – sodaliteta študentov (*studiosorum sodalitas*; 217, 75r); 1661 – plemiška sodaliteta Vnebovzete Device (*Assumptae in caelum Virginis nobilium sodalitas*; 224, 77v); 1668 – dve sodaliteti študentov (*binae studiosorum sodalitates*; 263, 96r); 1674 – mala oz. manjša sodaliteta goriških študentov (*Goritiae minorem studiosorum sodalitem*; 292, 108r) in velika oz. večja sodaliteta goriških študentov (*maior studiosorum sodalitas*; 293, 109r); 1681 – sodaliteti študentov Očiščenja in Rojstva (blažene Device) (*sodalitati studiosorum Purificatae et Natae*; 331, 121v); 1684 – sodaliteta Odrešenikovega trpljenja (*Agoniae sodalitas*; 350, 127v; *Agoniae patientis Salvatoris sodalitem*; 490, 189r); 1686 – sodaliteta Vnebovzete Nebeške kraljice (*sodalitati sub titulo Assumptae Coelorum Reginae*; 356, 130r); 1688 – sodaliteta Dobre smrti (*sodalitati de bona morte*; 371, 135r; *Bonae Mortis*; 415, 155v); 1691 – dve sodaliteti študentov, velika (večja) Očiščenja, mala (manjša) Rojstva Kraljice Angelov (*studiosorum sodalitates binae Purificatae maior, natae Reginae Angelorum minor*; 385, 143r); 1694 – sodaliteta Častitljivega Zakramenta iz ljudi vseh stanov (*quinta de Venerabili Sacramento ad huius sacellum in parochiali templo erecta sodalitas ex omni hominum statu*; 408, 152v); 1697 – plemiška sodaliteta Vnebovzete blažene Device Marije *Assumptae in coelum beatae Mariae Virginis nobilium sodalitas*; 432, 162v); 1700 – sodalitete, zaprisežene praporju/zastavi Brezmadežne Božje Matere: meščanska pod imenom (Marijinega) Oznanjenja, Odrešenikovega trpljenja in Dobre/Svetega Pogovora Jezusa, Marije in Jožefa (*sodalitates iuratae labaro Immaculatae Dei Matris. Civica sub titulo Annunciatae, agonizanti Salvatoris ac bonae Conversationis Jesus, Mariae et Josephi*; 457, 177r); 1704 – obe sodaliteti študentov: velika oz. večja pod imenom (sodaliteta) Očiščenja Device; mala oz. manjša pod patrocinijem Rojstvu Kraljice angelov (*studiosorum utraque sodalitas: ... maior sub titulo Virginis Purificatae ... Minor vero, sub patrocinio Natae Angelorum Reginae ...*; 484, 187r). Njihovo delovanje se je nadaljevalo vse do jožefinskih reform, ko so bile ukinjene, njihovo premoženje pa je prevzel verski sklad.

Za leto 1716 kronika omenja »štiri bratovščine, ki se na tem kraju bojujejo pod praporom Velike Božje Matere« (*quatuor, quae hic loci sub magnae Dei Parentis labaro militant sodalitia*; 606, 228v); navedba za leto 1686 nam nakazuje, da so to bile: plemiška sodaliteta Vnebovzete Nebeške Kraljice (*simulque Marianae (?) nobilium sodalitati sub titulo Assumptae Coelorum Reginae*), druge tri so bile sodalitete Oznanjenja, Očiščenja in Rojstva Kraljice Angelov (*Reliqua terna mariani nominis sodalitia, Annunciatae, Purificatae ac Natae Angelorum Reginae*; 356, 130r). Te so nedvomno sodelovale tudi pri slovesnem kronanju l. 1717. V Zgodovinskem arhivu goriške

nadžkofije (Archivio Storico dell'Arcidiocesi di Gorizia) je ohranjena tudi knjiga pravil sodalitete (bratovščine) Očiščenja Blažene Device Marije goriškega liceja (*Regulae Sodalitii Beatae Mariae Virginis Purificatae Lycae Goritiensis*).⁸²³

– **redovi kongregacij in drugih bratovščin:** O kongregacijah in bratovščinah gl. zgoraj.

– **z zgoraj omenjenim ... škofom:** tj. Marottijem. Gl. zgoraj I. in IV. ter § I, pogl. V.

– **opat Fattori:** Gl. zgoraj III. in IV. ter § I, VI.

– **gospod Tomaž Gorzer, predstojnik v Seneblinu in župnik v Villa Vicentina:** O Tomažu Gorzerju gl. zgoraj IV. ter § I, VI.; o Villi Vicentini gl. § I, VI.

– **Janez Jožef Wildenstein, glavar goriške grofije:** Janez Jožef (Johann Joseph) Wildenstein je bil rojen 12. februarja 1668 (ali morda, po drugih virih, 1662) grofu Janezu Francu Wildensteinu v njegovem tretjem zakonu z baronico Marijo Klaro Gloyach (rodbina Wildenstein je bila zelo stara, izviralpa je s področja Koroške in Štajerske, kjer je bila zelo vplivna).

L. 1695 se je poročil z baronico Marijo Kristino Julijano Zöllner (30. marec 1672 – 28. september 1708, hčerka barona Janeza Ludvika Zollnerja Massenberga in grofice Marije Ane Barbare Attems-Heiligenkreuz), ki je bila vdova grofa Mihaela Vajkarda Vetter-Lilie, predsednika deželnih stanov (umrl 6. februarja 1695 kot zadnji predstavnik svojega rodu). S poroko z njo je Janez Jožef Wildenstein pridobil gospostva v Slovenski Bistrici in Laškem, ki jih je žena podedovala po pokojnem možu in z njo je postal začetnik mlajše oz. wildbachske (Wildbach) linije grofov Wildenstein, ki se je končala z grofom Kajetanom Wildensteinom (1761–1824). V zakonu se jima je rodilo enajst otrok: Marija Ana Klara (1696–1766); Marija Julijana Cecilija Ana (1697–1760); Marija Jožefa Kristina (1698–1736); Marija Šarlota Rozina (1700–1781); Adam Vencel Anton (1701–1702); Maksimilijan (?–?); Franc

823 TAVANO 1984, pp. 15–18; TAVANO 1998, pp. 142–146. Med ohranjenimi bratovščinskimi knjigami na Slovenskem lahko omenimo tudi: SI AS 1073 II-51r, Bratovščinska knjiga Marije Vnebovzete (*Sodalitas Beatissima Virginis Mariae In Coelos Assumptae In Archiducali Collegio Societatis Iesu Labaci Erecta et Inchoata, Confirmata MDCVI. Duarum Mater Sodalitatum Unius sub titulo Immaculate Conceptae MDCXXIV Alterius sub titulo Natae Reginae Angelorum Custodum MDCXL. Curavit hoc album Sodalibus inscribendis MDCLI. Confirmationis suae XLV;* 1605–1782); SI AS 1073 II-52r, Bratovščinska knjiga Marijinega brezmadežnega spočetja (*Bruderschaft der Unbefleckten Empfängnis unserer lieben Frauen alda zue Laybach;* prepisi ustanovnih dokumentov, pravil in vpisi članov za obdobje 1624–1783); SI AS 1073 II-53r, Bratovščinska knjiga na križu umirajočega Kristusa (*Matricula illustrissimae congregationis procerum Carnioliae sub titulo Christi in cruce agonizantis anni MDCXX inchoatae et XI augusti anni eiusdem ab Admo. R. P. Mutio Vitelesco Societatis Jesu praeposito generali erectae et confirmatae;* 1620); SI AS 1073 II-54r, Bratovščinska knjiga neznane bratovščine (1660; 23 listov s seznami članov, vpisi do sredine 18. stoletja) idr. Gl. tudi LEGES SODALITATIS 1739.

Seyfried Fortunat (1704–?); Marija Cecilija Klavdija (1705–1774); Jožef (1706); Marija Amalija (1706–1732); Franc Anton Stanislav (1708–1729).

L. 1698 je postal notranjeavstrijski tajni svetnik, l. 1704 cesarski tajni svetnik, 26. novembra 1715 pa je kot goriški glavar nasledil grofa Janeza Gašperja Cobenzla; cesar je za umestitev imenoval tedanjega ljubljanskega škofa grofa Franca Karla Jožefa Kaunitz–Rietberga (1676–1717) in namestnika grofa Leopolda Adama Strassoldo. Ko je l. 1718 zamrla rodovina Eggenberg, je bila Janezu Jožefu Wildensteinu in njegovima nečakoma, sinovoma brata Franca Krištofa, podeljena funkcija najvišjega dednega komornika (Oberst-Erbkämmerer oz. Obersterländkämmer) na Štajerskem. Čeprav je bil Wildenstein v Gorici prišlek, je bil med Goričani zelo priljubljen zaradi svoje strpnosti in človeškosti; novembra 1721 je prosil cesarja za razrešitev in ta mu jo je potrdil. Ko je 28. januarja 1728 umrl njegov naslednik na funkciji grof Franc Anton Lantieri, ga je cesar vnovič imenoval za glavarja, kar je ostal do l. 1731, ko ga je nasledil grof Leopold Adam Strassoldo. V Gradcu je dal zgraditi palačo, ki je bila v 19. stoletju spremenjena v bolnišnico. Umril je 6. marca 1747 v Gradcu, kjer je tudi pokopan v kapucinski cerkvi (Kapuziner auf der Stiege).⁸²⁴

– **glavar:** Izraz »deželni glavar« (lat. *capitaneus terrae*, nem. *Landeshauptmann*) v političnem in upravnem smislu v obdobju fevdalizma označuje namestnika deželnega kneza, v splošnem širšem pomenu pa tudi osebo, ki ima vojaško poveljstvo in ki včasih tudi predseduje sodnemu zboru kot namestnik višjega organa.

Funkcija deželnega glavarja, ki je izšla iz funkcije deželnoknežjega vojaškega in sodnega namestnika, se je oblikovala sočasno z geopolitičnimi spremembami, ko so vladarji dobili oblast nad več kot eno deželo in so potrebovali namestnike, ki so v njihovem imenu skrbeli za vodenje in upravo dežel; deželni glavar je bil najvišja instanca deželne uprave in namestnik deželnega kneza. Najprej so se glavarji kot namestniki pojavili v deželah, kjer je bil knez redko, pozneje pa tudi v deželah, kjer je rezidiral. Ko je po izumrtju rodbine Babenberških l. 1246 ter razglasitvi Avstrije in Štajerske kot državnih fevdov cesar uvedel sistem cesarskih namestnikov in določil pristojnosti generalnih glavarjev ali kapitanov (te najdemo približno od srede 13. stoletja), so njihove pristojnosti zadevale predvsem področje sodstva (kadar deželni knez ni bil v deželi) in so bile podobne pristojnostim poznejših deželnih glavarjev: preprečevanje odtujevanja cerkvenih posesti in premoženja navadnih ljudi, zaščita samostanov, preprečitev nasilnega odvzema živil, obravnava pritožb na odločitve nižjih sodnikov, izrekanje sodb in glob, nastavljanje in odstavitev uradnikov, dajanje v zakup (kovnice, mitnice), predsedovanje deželnemu svetu (ob vladarjevi odsotnosti) ipd.

824 JACOBI 1800, pp. II, 393–394; MORELLI 1855–1856, III, pp. 58–60; CZOERNIG 1873, I, pp. 755, 787, 801, 804; »Wildenstein, Johann Joseph«, v: WURZBACH 1856–1891, 56 (1888), p. 149; »Zur Genealogie der Freiherren und Grafen von Wildenstein.«, v: WURZBACH 1856–1891, 56 (1888), pp. 146–147; 56 (1888), 149; ZAHN–VON SIEGENFELD 1893, pp. 111; FRANK 1967–1974, p. 5, 220; GENEALOGISCHES HANDBUCH DES ADELS 2005; NASCHENWENG 2020, p. 959; GRAHORNIK 2021, p. 291 (op. 1536).

Ker so bili deželni knezi le redko v historičnih deželah na današnjem slovenskem ozemlju, se je vloga deželnih glavarjev vse bolj krepila. Deželnega glavarja je najprej dobila Štajerska (1247),⁸²⁵ kjer zametke urada deželnega glavarja najdemo sicer že v letih 1236 in 1237 (bamberški škof Ekbert, ki je bil cesarski vikar z zametki funkcije deželnega glavarja od 25. decembra 1236 do 5. junija 1237);⁸²⁶ funkcijo so na Štajerskem prevzemali člani uglednih plemiških rodbin (Pfannberški, Stubenberški, Stadeški, Ptujski ...). Vrsta kranjskih deželnih glavarjev, ki so imeli svojo stolico na ljubljanskem gradu, se je začela z Ulrikom iz Taufersa (1270), vrsta koroških isto leto z grofom Ulrikom II. Vovbrškim I., pozneje pa so jo prevzemali člani znanih rodbin (Pfannberški, Aufensteinski, Liechtensteinski ...). V 14. stoletju je bil institut deželnega glavarja v polnem razmahu.

Deželni glavar je bil namestnik deželnega kneza (kralja, vojvode ali kneza). Deželni knez ga je imenoval po lastni presoji iz vrst predstavnikov gosposkega stanu ali vitezov, pri tem pa je pazil, da je bil izbrani zaupanja vredna oseba; izbravec je lahko bil iz vrst deželnega plemstva, ki je užival knezovo zaupanje, velikokrat pa so bili izbrani posamezniki, ki niso izvirali iz dežele, katere uprava jim je bila zaupana, a so vedno izhajali iz kroga knezovih najzvestejših privržencev. Imenovanje je veljalo do preklica in deželni knez je nadziral delovanje deželnega glavarja, ki je imel v rokah vrhovno oblast v deželi. Ker so se glavarji iz različnih razlogov pogosto zadrževali na tujem, se je v prvi polovici 14. stoletja oblikovala funkcija namestnika oz. deželnega upravitelja (oz. upravnika), ki je v času glavarjeve odsotnosti vodil deželno upravo, zlasti sodstvo. Glavar je imel vpliv na imenovanje namestnikov, ki je bilo sicer v pristojnosti deželnega kneza; lahko je predlagal tri ali štiri kandidate, deželni knez pa je izbral enega od njih. Deželni glavar in njegov namestnik sta bila stalna zastopnika deželnega kneza v deželi, zato ju je imenoval deželni knez; glavar je opravljal dolžnosti, ki mu jih je nalagal deželni knez ter mu poročal o zadevah in razmerah v deželi, skrbel pa je tudi za razglašanje njegovih ukazov. Deželni stanovi so sicer imeli pravico deželnemu knezu predlagati, koga naj imenuje na mesto glavarja ali njegovega namestnika, vendar njihov predlog ni bil nujno upoštevan.

Deželni glavar je bil zaradi stalne odsotnosti deželnega kneza na čelu deželnih stanov, deželne uprave in deželnega sodstva ter poveljnik deželne vojske. Bil je vrhovni sodnik v deželi in je kot tak imel nadzor nad višjim in nižjim sodstvom (kazenske in civilne zadeve), bil pa je tudi drugostopenjski organ, ki je reševal pritožbe zemljiških podanikov zoper gospodo (v primeru komornih gospostev je bila to naloga vicedoma). Predsedoval je sodnim procesom, v katere je bilo vpleteno domače plemstvo; tudi deželni grofje, ki so bivali v deželi, so se morali v vseh zadevah pravdati pred deželnim glavarjem, ki je kot razsodnik v sporih med plemiči (pravde glede določenih pravic, spori glede posesti in dediščin, varuštvo nad mladoletnimi otroki,

825 Dolenc za Štajersko kot prvega glavarja navaja grofa Riharda Mariborskega in ga postavlja v leto 1170 (gl. DOLENC 1935, p. 124). Po Naschenwengu (NASCHENWENG 2011, p. 33) je bil prvi štajerski deželni glavar grof Oto Eberstein (med 24. majem 1247 in 20. januarjem 1248).

826 NASCHENWENG 2011, pp. 31–32.

izterjava neplačanih dolgov, zadostila krivično obtoženim in zaprtim itd.) nastopal včasih sam, včasih skupaj z deželnim upraviteljem ali vicedomom. V imenu deželnega kneza je branil pravice in interese deželnoknežjih mest in trgov ter samostanov in drugih cerkvenih ustanov, ki so uživale vladarjevo zaščito oz. so bile pod njegovim odvetništvom, občasno je tudi vidimiral (overjal) listine. Med njegove pristojnosti je spadalo še predsedovanje deželnim zborom, in če je bil deželni glavar fevdni gospod, tudi podeljevanje fevdov.

Najpomembnejši vojaški nalogi deželnega glavarja sta bili vodenje deželne obrambe in poveljevanje deželni vojski (zbranim četam deželnega plemstva); skrbel je za mobilizacijo, najemanje in plačevanje najemniških vojakov (sredstva zanje so zagotavljali deželnoknežji uradi), v obdobju vdorov osmanskih Turkov je skrbel za utrjevanje mest in organizacijo njihove obrambe, pogosto je moral tudi potovati po deželi in poročati o nastali škodi.

Imel je še pristojnosti na področju gospodarstva in financ: nadziral je pobiranje davkov, razpisoval izredne davke (za plačilo najemniškemu vojakom in za obrambo pred osmanskimi Turki), se spopadal z naraščajočim nezakonitim trgovanjem in zatiral prepovedane podeželske sejme ter izvajal ukaze deželnega kneza, povezane z uporabo obveznih poti in plačevanjem prometnih pristojbin, odgovoren pa je bil tudi za varovanje cest.

Deželni glavar je imel svojo pisarno, v kateri so delovali podrejeni uradniki in pomočniki (pisarji, sli idr.). Za opravljanje svoje funkcije je prejemal plačilo; njegova služba je bila najbolje plačana v vsej deželni upravi, od vsakega posameznika pa je bilo odvisno, koliko dodatkov mu je uspelo pridobiti. Prejemal je tudi izredna plačila: dobival je dajatve iz naslova pravic odvetništva nad samostani (te je imel deželni knez), poleg denarnih izplačil mu je deželni knez pogosto plačeval tudi v naturalijah, nosilci te funkcije so od deželnega kneza dobili tudi večje ali manjše število fevdov.

Na Goriškem naj bi grof Engelbert III. (med 1164 in 1172–1220) že l. 1218 uvedel urad glavarja (*capitaneus*, *Hauptmann*) za Gorico in Kras, ki naj bi med grofovo odsotnostjo upravljal grofijo; vendar pa je urad glavarja (naj)mlajša, čeprav najpomembnejša ustanova v strukturi uprave goriškega gospostva. Naziv so uporabljali tudi v Ogleju, kjer so poznali funkcijo generalnega glavarja, poleg tega je naslov glavarja oz. kapitana nosil tudi zastopnik patriarhove oblasti v Ložu. Po zgledu oglejske se je zgodaj razvila tudi goriška uprava.

Cesarski pooblaščenči, imenovani *capitanei*, se prvič pojavijo na območjih in v mestih pod avstrijsko oblastjo l. 1237; na prelomu iz 13. v 14. stoletje se prvič omenjajo uradi glavarja v Pazinu (1294), Lienzu (1308), Završju (1321), nekoliko pozneje pa še v Gorici. Vodilna vloga je pripadala goriškemu glavarju, ki je bil zastopnik goriškega grofa v sodnih in upravnih zadevah, nosilci urada, ki jih je imenoval grof, pa so praviloma prihajali iz vrst goriškega ministerialnega plemstva. Na Goriškem začetki glavarstva segajo v čas prve četrtine 14. stoletja (v čas Alberta I. Goriškega ali njegovega sina Henrika III. Goriškega), ko se je poleg dvorne uprave izoblikovala

tudi posebna deželna uprava; to najbolj zaznamuje prav ustanovitev urada glavarja za goriško posest v »prednji grofiji Goriški« s sedežem v Lienzu (1308). Po smrti Henrika III. Goriškega l. 1323 je bil enak urad s sedežem v Gorici ustanovljen tudi za goriška posestva južno od Karnijskih Alp in Karavank, to je za posest v Furlaniji, na Krasu, v Istri in na Kranjskem, za katero se je prav v času regentstva nad mladoletnim goriškim grofom Ivanom (Janezom) Henrikom (1323–1338) začel uveljavljati naziv *comitatus Goricie* (»Goriška grofija«). Vzrok za ustanovitev tega instituta sta bili obsežnost ozemlja, ki so mu vladali goriški grofje, in pogosta odsotnost grofov zaradi njihovih političnih ambicij.

Pravico nastavljanja glavarja je imel sprva goriški grof, ki ga je glavar zastopal v vseh pomembnih zadevah. Glavar goriške grofije je bil funkcionar z najvišjimi pooblastili v strukturi goriške uprave; po ukazu goriškega grofa so ga bili dolžni upoštevati vsi prebivalci grofije. Deželni glavar je imel pomembno mesto v sodstvu; bil je namestnik goriškega grofa na plemiškem sodišču (ograjno sodišče) in je v njegovem imenu tudi razsojal. Grofu ali deželnemu glavarju je bilo pridržano sodstvo za privilegirane (tj. za plemstvo), in sicer tako v civilnih kot v kriminalnih zadevah. Pristojnosti deželnega glavarja so segale tudi na področje fevdnih zadev (podeljevanje fevdov). Kot najvišji grofov uradnik je imel pomembno vlogo še v vojaških zadevah; deželna vojska je bila načeloma pod poveljstvom deželnega kneza, sicer pa pod neposrednim poveljstvom deželnega glavarja, včasih pod poveljstvom posebnega vojnega glavarja. Deželnemu glavarju je bilo zaupano tudi vojaško poveljstvo nad goriškimi kontingenti in pravica do sklica plemiške vojske. Med obveznosti goriškega glavarja je spadalo še varovanje poti, ki je povezovala Koroško s Furlanijo. Pristojnosti je imel tudi zunaj meja grofije; imel je pravico, da je v imenu grofije sklepal premirja, zaveznitva in sporazume ter da je v grofovem imenu vodil pogajanja ali opravljal poslanske in diplomatske misije. Nosilci te funkcije so bili predstavniki nekaterih najuglednejših ministerialnih rodbin na Goriškem: devinski gospodje, pazinski gospodje, lienski grofje, nekaj časa pa je bil glavar goriške grofije celo mladi grof Albert IV. Goriški. Funkcija nikoli ni postala dedna. Za svojo službo so bili goriški glavarji plačani iz dohodkov goriške grofije; grofija je glavarju povrnila tudi morebitno škodo, ki jo je utrpel v spopadih ali pri opravljanju svoje funkcije sploh.

Glavarju goriške grofije sta bila podrejena tudi glavarja v Pazinu in Metliki; glavarji s sedežem v Pazinu so bili predstavniki goriškega grofa na njegovih posestih v Istri. Prvi goriški glavar je nastopil funkcijo l. 1294 v Pazinu (*miles* Karstman; do 1305; goriškemu glavarju je bil pazinski podrejen do l. 1342), l. 1308 pa se zadnjič omenja goriški vicedom s sedežem v Lienzu in istega leta mu sledi prvi glavar za »prednjo grofijo Goriško«. Znani glavarji v Lienzu so bili Hugo I.; 1309 Cholo iz Flaschberga; 1347 Henrik Strasser; 1365–1371 Nikolaj iz Linda; 1378–1385 Henrik, grajski grof (kastelan) v Lienzu. Glavarji, ki se omenjajo v 14. stoletju v Gorici, so: 1323–1328 Hugo III. Devinski; 1328–1331 mladi grof Albert IV. Goriški (1329 Ulvin iz Pevme; 1330 Grifo iz Čreteža); 1336 Jurij Devinski, sin Huga; 1378–1381 Henrik, grajski

grof (kastelan) v Gorici; 1387 vitez Friderik Gleynichzer; 1397 Janez pl. Rabatta. Območje Goriške se je organizacijsko razlikovalo od osrednjega slovenskega prostora; goriški grofje upravnih funkcij drugače kot Habsburžani niso toliko prepuščali nižjemu plemstvu, ampak raje uradnikom, ki so jih lahko držali v večji odvisnosti. Plemstvu v Grofiji v Marki in Metliki ter Istri je privilegij iz l. 1365 oz. 1374 zagotavljal lastnega deželnega glavarja, lastno deželno pravo in posebno ograjno sodišče. Sodna oblast je pripadala goriškemu grofu oz. njegovemu glavarju, ki je sodil tudi ob težjih hudodelstvih in sporih, v katere so bili vpleteni plemiči. L. 1435, po izteku zakupne pogodbe, sklenjene z Wallseejskimi l. 1407, so Habsburžani v Istri postavili svojega glavarja in jo postopoma priključili Kranjski.

Ko je ozemlje Goriške po izumrtju rodbine goriških grofov l. 1500 prešlo pod oblast Habsburžanov, je cesar Maksimilijan I. razdelil grofijo Goriško na šestnajst glavarstev oz. okrajev: to so Gorica, Tolmin, Bovec, Krmin, Vipava, Postojna, Rihemberk, Švarcenek (pri Podgradu pri Vremah jugovzhodno od Divače), Devin, Gradiška, Oglej, pet glavarstev pa je bilo v Furlaniji – Marano, Porpetto, Latisana, Belgrado in Pordenone. Vsako glavarstvo je imelo svojega posebnega glavarja (gastalda), so bili pa vsi podrejeni goriškemu glavarju, ki je potrjeval njihove upravne in sodne odloke. Pozneje so postali oglejski, tolminski in bovški glavar podrejeni neposredno notranjeavstrijski vladi v Gradcu. Tolminsko glavarstvo se je postopoma podrejalo goriškemu, medtem ko je bovško ohranilo svoj poseben položaj, saj je nastalo iz nekdanjega teritorialnega zemljiškega gospostva (Rožac). Benečani so mu ob koncu srednjega veka odvzeli jurisdikcijo in jo prenesli na glavarja kot zastopnika svoje države; ko je okrog l. 1500 prišlo v habsburške roke, je obdržalo svoj posebni status. Patrimonialno gospostvo bovškega glavarstva je bilo skoraj popolnoma omejeno samo na prejemanje dajatev in glavar je sodstvo izvrševal s kmečko dvanajstijo.

Z delitvijo dednih dežel konec 14. stoletja se je na območju habsburških dežel oblikovala nova entiteta: Notranja Avstrija (nem. *Innerösterreich*), ki je vključevala Štajersko, Koroško in Kranjsko ter po l. 1500 še Goriško, s sedežem v Gradcu. Te dežele so se v 16. stoletju tesneje povezale (predvsem zaradi vpadov osmanskih Turkov) pod nadvojvodo Karlom II. (1540–1590, vladal 1564–1590), in čeprav so bile pod cesarjem Ferdinandom II. (1578–1637, kot cesar vladal 1619–1637, kot knez od očetove smrti l. 1590, najprej prek namestnikov, od 1595 samostojno) znova pridružene drugim deželam, je Notranja Avstrija ostala posebna upravna enota. L. 1565 je nadvojvoda Karel II. vzpostavil notranjeavstrijsko vlado kot najvišje politično in pravosodno telo, ki so ji bila podrejena glavarstva zgoraj omenjenih dežel pa tudi tista v Trstu, na Reki, v Ogleju in Bovcu, vsi deželni upravitelji, vicedomi in ograjna sodišča teh dežel.

L. 1518 je prišlo tudi do reforme vojaškega sistema. Vrhovno poveljstvo je prevzel vrhovni vojaški glavar, vsaka dežela je dobila svojega deželnega vojaškega glavarja (ki ni nujno istoveten z deželnim glavarjem) in svoje vojne svetnike. Deželni vojaški glavarji s po enim deželnim svetnikom so v primeru skupnih vojaških operacij tvorili

začasen vojni svet. V časih vojaških konfliktov (zlasti ob vdorih osmanskih Turkov in v spopadih z Beneško republiko), ko je bila glavna naloga glavarjev obramba dežele, so za glavarje imenovali izkušene vojake, ki so jim sredi 16. stoletja dodelili tudi vojne komisarje. Nekdaj osebna deželno knežja oblast nad deželami se je razcepila na tri organe: na regiment oz. vlado (upravno-sodni organ), komoro (finančni organ) in funkcijo vrhovnega vojaškega glavarja (vojaški organ).

V času avstrijske nadvlade je bil na čelu uprave Goriške deželni glavar, ki je imel v rokah vse veje oblasti in je s podrejenimi uradniki skrbel za vse veje oblasti: upravljal je sodno oblast (vse sodstvo na ravni dežele je bilo osredinjeno na glavarja, ki ga je po potrebi nadomeščal namestnik; s šestimi prisledniki je odločal o komornih in drugih zadevah ter o pritožbah proti izrekom nižjih sodišč), skrbel za finance, izterjeval davke, nadzoroval dajatve ter bdel nad varnostjo dežele, po potrebi se je o pomembnih stvareh posvetoval z deželnimi stanovi (plemiči, župniki, načelnik Gorice z dvanajstimi prisledniki).

Za upravo financ je bil glavarju podrejen poseben finančni magistrat (it. *Magistrato fiscale*); kot predstojnik fiskalnih prokuratorjev se ok. l. 1545 omenja Nikolaj Rabatta. Pod tretjim glavarjem, Jurijem pl. Eckom (pozneje ime najdemo v obliki Egkh), je prišlo do ločitve vojaških in civilnih pooblastil. Prvi glavarji, ki so bili zaradi političnih razmer vojaško zelo dejavni in zato pogosto odsotni, so za urejanje notranjih razmer v grofiji imenovali namestnika (lat. *locumtenens*, *locum tenens*, nem. *Verweser*, it. *luogotenente*); prvi znani namestnik je bil Jurij pl. Eck, ki pa se ni izkazal, saj so ga deželni stanovi l. 1532 pri grofih Ortenburških obtožili zlorab, zato ga je zamenjal Hieronim Attems. V 16. stoletju so se na Goriškem zvrstili naslednji deželni glavarji: Andrej pl. Liechtensteinski (1504–1508), vojvoda Henrik Braunschweig (1509–1512), Jurij pl. Eck (1514–1527), grof Gabriel iz Sallamance Ortenburški (1527–1541), grof Franc Thurn, baron Svetokriški (1542–1569), grof Jurij Thurn, baron Svetokriški (1569–1587) in grof Janez Khevenhüller Frankenburški (1588–1606).

Funkcija in naloge goriškega deželnega glavarja so bile natančneje določene na začetku 17. stoletja. Zahtevnost položaja je skozi čas nihala: v časih je bilo glavarstvo nagrada, drugič breme; v vojaško in politično nemirnih obdobjih je bilo zelo zahtevno, saj so imeli glavarji v rokah ne le politično upravo, ampak tudi vojaško poveljstvo. Glavarji so bili na Goriškem različno navzoči: baron Baltazar Thanhausen je bil npr. pogosto odsoten zaradi obveznosti na dunajskem dvoru in je večino nalog prepuščal namestniku; temu so sledili štirje glavarji, ki so izhajali z območja Goriškega in niso bili veliko odsotni. S strani državnih oblasti sprejeta pravila, ki so določala njihove pristojnosti in opredeljevala njihove naloge, so bila pomanjkljiva in po mnenju mnogih neuporabna, ker niso upoštevala specifičnih okoliščin, razmer in zahtev časa, so pa postala del tradicije. Nastop vsakega novega glavarja so slovesno proslavili (kolikor je lahko posameznik slovesnost financiral in kolikor so tudi dopuščale deželne finance): vojaške čete, ki so jih sestavljali meščani, in vojaške enote grofije so

se razporedile po mestu in trdnjavi, dva delegirana komisarja sta prišla pred cerkev sv. Duha in sta novemu glavarju pred očmi vsega ljudstva izročila poverilna pisma deželnega kneza ter njihovo vsebino predstavila deželnim stanovom in predstavnikom vaških skupnosti, vse ob spremljavi trobent, streljanju z možnarji in topovi, praznovanje pa se je končalo s številnimi razkošnimi pojedinami in pogostitvami. Glavarji so bili za opravljanje svoje funkcije plačani, ker sta upravljanje in pogosto delovanje na področju diplomacije pomenila tudi precejšnje finančno breme.

Prvi deželni glavar na Goriškem v 17. stoletju je bil baron Baltazar Thanhausen (1606–1610). V letih od 1610 do 1664 so se na mestu glavarja zvrstili najprej štirje Goričani, in sicer grof Janez Sforza Porzia in Brugnera (1610–1624), grof Friderik Lanthieri in Paratico (1624–1642), grof Franc Lanthieri in Paratico (1643–1656) ter grof Ludvik Rabatta (1656–1657), in še en tujec, grof Ernest Friderik Herberstein (1657–1661); zato so deželni stanovi skušali zagotoviti, da bi mesto vedno zasedel Goričan. Po smrti grofa Rabatte l. 1664 so cesarja Leopolda I. (1640–1705, vladal 1658–1705) prosili, da bi za glavarja imenoval deželnega namestnika barona Janeza Vincenca Coroninija. Svojo prošnjo so stanovi na cesarja naslovili večkrat, vendar se Leopold ni pustil prepričati. Je pa zaradi poskusov atentata na sicer osovraženega glavarja grofa Karla Thurn Valsassino cesar Leopold I. l. 1668 goriškemu glavarju za zaščito določil dvanajst dragoncev (vojakov konjeniške enote), ki so glavarje vedno spremljali v javnosti, pozneje, ko ni bilo več nevarnosti, pa so ostali njihovo tradicionalno spremstvo. Omenjeni šesterici so sledili še baron Janez Oton Rindsmaul (1665–1667), grof Karel Thurn Valsassina (1667–1671), grof Janez Herbard Kacijaner (1672–1682), grof Jurij Sigfrid Dietrichstein (1683–1685), Franc pl. Stubenberg (1685–1695), grof Janez Herbard Auersperg (1695–1697) in grof Janez Filip Cobenzl (1698–1712).

Na Goriškem in Gradiškem so upravno organizacijo šele v 16. in 17. stoletju povsem preoblikovali po vzoru drugih kronovin. V letih 1717–1719 je bil goriški deželni glavar hkrati tudi gradiški; v obdobju 1719–1744 je v Gradiški obstajal samostojni predstojnik z nazivom podglavar. Gradiška je svojega deželnega glavarja dobila l. 1744 na zahtevo gradiških deželnih stanov.

Glavarji so ohranili svoje pristojnosti in pooblastila do srede 18. stoletja; še vedno so imeli namestnike in tudi cesarska navodila za izvajanje glavarstva se niso spreminjala, ampak so ostala tradicionalno del imenovanja novega glavarja. Skrbeli so za notranjo upravo dežele (razen za prihodke dvorne komore), bili so varuhi sodstva in nadzorovali izvajanje zakonodaje v javnem ter zasebnem življenju, varovali so ljudi in njihovo lastnino ter bdeli nad ravnanjem meščanov, skratka skrbeli so za dobrobit grofije in njen nadzor v najširšem pomenu ter bili povezovalni člen med deželnim knezom in podaniki. V 18. stoletju so se na Goriškem zvrstili naslednji deželni glavarji: grof Janez Gašper Cobenzl (1713–1714), grof Janez Jožef Wildenstein (1715–1721), grof Franc Anton Lanthieri in Paratico (1721–1729), vnovič grof Janez Jožef Wildenstein (1729–1731), grof Leopold Adam Strassoldo (1732–1733),

grof Anton Rabatta (1733–1741), grof Karel Vencelj Purgstall (1741–1747), baron Anton de Fin (Defin) (1747–1754) in grof Ferdinand Filip Harrsch (1754). Od Harrscha naprej so kot deželni glavarji oz. kot dvorni komisarji s polnimi pooblastili (opolnomočenci) delovali še grof Henrik Auersperg (1755–1756), vnovič grof Ferdinand Filip Harrsch (1756–1757), grof Jožef Marija Auersperg (1757–1758), vnovič baron Anton de Fin (Defin) (1758), grof Anton iz Portugalla della Puebla (1759–1764), vnovič grof Jožef Marija Auersperg (1764–1765), vnovič grof Henrik Auersperg (1765–1773), grof Rudolf Wagensperg (1773–1774), grof Franc Adam Lamberg (1774–1780) ter grof Pompej Brigido (1782), ki je 4. oktobra 1782 postal tržaški upravitelj.⁸²⁷

– **grofije Goriške:** Začetki rodovine goriških grofov segajo v 11. stoletje; izhajala je z območja zgornje Koroške in Pustriške doline (Pustertal), prvi začetniki pa naj bi bili povezani z bavarsko plemiško družino Majnhard (Meinhard). Na območje Goriške so prišli s prevzemanjem posvetne uprave posesti oglejskega patriarhata, s čimer so svojo oblast postopno širili na območje Posočja in Gorice, ki sta tedaj spadala pod oblast grofije Furlanije. Prvi predstavniki se omenjajo v začetku 12. stoletja, to naj bi bila Albert I. (umrl 1122 ali 1123) in njegov mlajši brat Majnhard I. (ok. 1070–1142, grof 1122–1142). Slednjega je nasledil sin Henrik I. (umrl 1148/1149, grof 1142–1148/1149), ki je umrl brez potomcev, njega pa mlajši brat Engelbert II. (umrl 1191; grof 1150–1189). Engelberta II. sta družno nasledila Engelbert III. (1164/1172–1220, grof 1189–1220) in Majnhard II. (1160–1231; grof 1220–1231). Ker je Majnhard II. umrl brez moškega potomca, ga je nasledil nečak Majnhard III. Goriški (I. Tirolski; ok. 1193/1194–1258), goriški grof v obdobju 1220–1258 in tirolski grof v obdobju 1253–1258, ki je po neuspešnih vojaških operacijah, s katerimi je skušal osvojiti Koroško, izgubil precej ozemlja. Majnhard IV. Goriški (II. Tirolski; ok. 1239–1295) je svojo pozornost usmeril na Tirolsko, druge posesti (Pustertal, Koroška, Posočje, Furlanija, Kras, Istra) pa je prepustil svojemu bratu Albertu I. Goriškemu (ok. 1240–1304); z njima sta se v rodovini oblikovali dve veji: majnhardinci in albertinci. Z Majnhardom IV. je rodovina dosegla svoj vrhunec; zvestoba cesarju Rudolfu I. Habsburškemu in uspešno sodelovanje v vojaških operacijah sta mu prinesla nadzor nad Kranjsko s

827 RECHBACH 1719 (za Gorico gl. 117–121); CORONINI 1759, pp. 28–30; DE LUCA 1790, *passim*; DELLA BONA 1853, *passim*; MORELLI 1855–1856, I, pp. 102–110; II, pp. 94–107; III, pp. 52–67; IV, pp. 12–13, 98–99, 117–119 (glavarji 17. stoletja z natančnejšimi podatki), 175–176 (glavarji 18. stoletja z natančnejšimi podatki); CZOERNIG 1873, pp. 719–807 (o glavarjih in upravi 792–807); VON MENS 1890; RUTAR 1892–1893, pp. 68–69, 90; LUSCHIN 1898; DOLENC 1935, pp. 124–125; HASSINGER 1964; NOVOTNY–SUTTER 1967, *passim*; EHALT 1980; WEBERNIG 1983, *passim*; ŠTIH 1987; SPREITZHOFFER 1988; ŠTIH 1992; ŠTIH 1994a, *passim*, še posebej pp. 56–58, 178, 189, 194–200; ŠTIH 1994b; ŠTIH 1994c; DREXEL 1995; OKOLIŠ 1995; VILFAN 1996, pp. 156, 173, 206, 209–210, 215–216, 287, 329, 332–335, 339, 358, 362–364, 374–375, 387–388, 391–392, 407, 445, 477; KOMAC 2006, *passim*; PAVLIN 2006; NARED 2009, pp. 249–252; NASCHENWENG 2011, pp. 31–32; ŠTIH 2013; KOTAR 2016, pp. 109–122; KOTAR 2021.

Slovensko marko in Savnijo (1279) ter fevd nad Koroško (1286), bil pa je tudi zelo spreten politik in zelo gospodaren, zaradi česar je obogatel. Nasledili so ga sinovi Oton II. (umrl 1310), Ludvik (umrl 1305) in Henrik VI. (umrl 1335). Zadnji je bil močno vpet v spremenljive politične spremembe svojega časa, med drugim se je povezal s češkim kraljem Ivanom Luksemburškim (svojo hčer Margareto je zaročil z njegovim sinom Ivanom Henrikom; zakon je bil brez otrok in ga je cesar Ludvik IV. Bavarski l. 1341 razveljavil), kar je povzročilo fevdne spremembe na območju Koroške, Kranjske, Južne Tirolske ter škofij Brixen in Trento. Zadnji grof tirolske linije (majnhardincev) je bil Majnhard III. Goriško-Tirolski (1344–1363), sin Henrikove hčere Margarete Tirolsko-Goriške (1318–1369, tirolska grofica od 1335 do 1363) in Ludvika Brandenburškega (1315–1361).

Začetnik goriške (t. i. albertinske) rodovne veje je bil Albert I. Goriški, mlajši sin Majnharda III. (ok. 1240–1304), ki je bil po prvotnih zapletih zaradi očetovega spora z družino Spanheim do l. 1262 skupaj z bratom talem Filipa Spanheima (umrl 1279). Na strani oglejskega patriarhata je sodeloval v spopadih z Benečani, se nato zapletel v spor s patriarhom, l. 1271 pa si je z bratom Majnhardom razdelil posesti; Majnhard je obdržal Tirolsko, Albert pa je dobil goriško grofijo, posestva v Istri, na Kranjskem in v Pustriški dolini. Oba brata sta podprla Rudolfa I. Habsburškega v spopadu s češkim kraljem Otokarjem II., Albert je na strani oglejskega patriarhata sodeloval tudi v spopadih za Koper (1274–1279) in proti Benečanom za Trst (1283). Alberta je nasledil sin Henrik III. Goriški (ok. 1266–1323), ki je bil l. 1291 tržaški načelnik oz. župan (podestà), med letoma 1295–1299 je z očetom sodeloval v spopadih z oglejskim patriarhatom, l. 1304 pa je nasledil očeta; dobil je posesti v Furlaniji, v Istri, na Krasu, v Slovenski marki in na Kranjskem. Bil je vojaško in diplomatsko uspešen, dobro je znal tudi gospodariti; bil je v dobrih odnosih s Friderikom I. Habsburškim (1289–1330), poznejšim cesarjem Friderikom II., in njegov podpornik, sodeloval je v spopadih z oglejskim patriarhatom (pri tem je spretno menjaval strani) in posegal v furlansko politiko. Nasledil ga je sin Ivan Henrik IV. Goriški (1322–1338), rojen v zakonu Henrika III. z Beatrix Spodnjebavarsko (ok. 1302–1360). Ker je bil Ivan Henrik mladoleten, je postal njegov regent stric Albert II. (umrl 1327) in za njim njegovi bratranci Albert III. (umrl 1374), Henrik V. (umrl 1362) in Majnhard VI. (umrl 1385). Ti so si po zgodnji smrti Ivana Henrika posest razdelili na goriški in istrski del; tu sta se izoblikovali dve gospodstvi, grofija Goriška (Posočje, Vipavska dolina, Kras, središče Gorica) in Prednja grofija Goriška (zgornja Koroška, Pustriška dolina, središče Lienz). Majnhardovo obdobje so zaznamovali spori z oglejskim patriarhatom in Benečani (zaradi česar se je iz Gorice umaknil v Lienz), slabo finančno stanje in vse večje zadolževanje ter spori s Habsburžani glede nasledstva na Tirolskem in na Koroškem po izmrtju majnhardinske veje družine. Nasledil ga je Henrik VI. Goriški (1376–1454), ki je l. 1385 postal goriški grof, pod njim pa se je stanje v grofiji zaradi sporov z Bavarsko, Benečani in Habsburžani (predvsem zato ker se je tesno, sorodstveno in z dedno pogodbo, povezal z dinastijo Celjskih) ter

zaradi njegovega hazarderstva, pijančevanja in surovosti zelo poslabšalo. Nasledila sta ga sinova Janez (Ivan) II. Goriški in Lenart, ki sta postala grofa l. 1454; med ljudmi sicer priljubljena grofa sta po smrti Ulrika II. Celjskega (l. 1456 v Beogradu) zahtevala posesti Celjskih na Koroškem, prevzetih od izumrle družine Ortenburžanov, kar sta skušala doseči tudi s silo, zato je prišlo do konflikta s cesarjem Friderikom III. Po spopadih je bil l. 1460 v Požarnici sklenjen mir in podpisana pogodba, po kateri sta se morala Janez in Lenart odpovedati zahtevi po dediščini Celjskih, pa tudi ozemljem na Koroškem in v Pustriški dolini (tudi rezidenčni grad Bruck v Lienzu) ter kot odškodnino odstopiti dvanajst goriških trdnjav. Janez, ki je umrl l. 1462, v zakonu z Elizabeto Celjsko ni imel naslednikov. Lenart je grofijo, ki jo je prevzel po bratovi smrti, vodil precej umirjeno, s pomočjo svetovalca Virgila pl. Grabna mu je uspelo pridobiti nazaj nekaj posestev. Poročen je bil dvakrat, prvič s Hieronimo, hčerko Nikole Iločkega (1410–1477), drugič s Paolo Gonzaga (1463–1497), hčerko Ludovica II. Gonzaga (1412–1478), a je tudi on umrl brez naslednika. Z njegovo smrtjo je goriška veja družine izumrla in na osnovi dedne pogodbe, ki jo je ob pritiskih Benečanov in Habsburžanov Lenart malo pred smrtjo sklenil s cesarjem Maksimilijanom I., so posestva goriških grofov prešla v posest Habsburžanov.

V naslednjih 217 letih do kronanja svetogorske podobe l. 1717 je območje Goriške doživljalo vse politične, družbene, socialne, verske in druge spremembe ter pretrse, kot jih je ves ta del Evrope, in bilo v njih tako ali drugače soudeleženo: trenja z Benečani in patriarhatom, turški vpadi, protestantizem ... V tem obdobju so se na oblasti zvrstili naslednji cesarji: Maksimilijan I. (1508–1519), Karel V. (1520–1556), Ferdinand I. (1558–1564), Maksimilijan II. (1564–1576), Rudolf II. (1576–1612), Matija (1612–1619), Ferdinand II. (1619–1637), Ferdinand III. (1637–1657), Ferdinand IV. (1653–1654), Leopold I. (1658–1705), Jožef I. (1705–1711) in Karel VI. (1711–1740). Z Gorico je bila tesno povezana tudi zgodovina Gradiške (Gradišče; ime je slovanskega izvora: prim. »gradišče«, »grad«, tj. »utrjeni kraj«, »utrdba«), ki je bila zgrajena v obdobju 1471–1481 na desnem bregu Soče kot obrambna utrba pred Turki. L. 1511 so jo zasedle enote cesarja Maksimilijana in od tedaj naprej je bila del grofije Goriške ter od 1521 mejna utrdba proti Benečanom. L. 1647 je cesar Ferdinand III. ločil Gradiško in njeno okolico od grofije Goriške, jo imenoval Poknežena grofija Gradiška ter njeno upravljanje za precejšnje finančno nadomestilo prepustil plemiški družini Eggenberg. L. 1710 umrlega kneza Janeza Kristjana I. Eggenberga (1641–1710) je nasledil njegov mlajši brat knez Janez Siegfried (rojen 1644), ker je njegov edinorojenec Leopold Janez Jožef Dominik Eggenberg, rojen v zakonu z Marijo Ernestino Schwarzenberg (1649–1719), umrl kmalu po rojstvu. Vsi naslovi so zato prešli na njegovega brata Siegfrieda in njegove potomce. Knez Janez Siegfried je umrl l. 1713, nasledil pa ga je sin Janez Anton II. (rojen 1669), ki je umrl l. 1716. Janeza Antona II. je l. 1716 nasledil ob očetovi smrti še mladoletni Janez Kristjan II. (rojen l. 1704 v Gradcu); umrl je 23. februarja 1717 in z njim je moška linija Eggenbergov izumrla, oblast nad Gradiško pa je znova prešla v roke Habsburžanov.

L. 1754, v času cesarja Franca I. (1745–1765), je prišlo do združitve Gorice in Gradiške v pokneženo grofijo Goriško in Gradiško, l. 1816 pa so bila po ponovni priključitvi k Avstriji območja Gorice, Trsta in Istre združena v novo upravno enoto: Primorsko oz. Primorje (Küstenland).⁸²⁸

– **Leopold Adam Strassoldo, namestnik tega mesta:** Stara plemiška družina Strassoldo, katere matični grad je v Strassoldu (zdaj del Červinjana v Videmski pokrajini; Cervignano del Friulli, provincia di Udine), je skozi čas dala veliko uglednih predstavnikov, pomembnih vodilnih mož in zlasti vojakov. L. 1664 je družina dobila čast dednih avstrijskih grofov, podeljena jim je bila (ali v časa cesarja Leopolda I. ali l. 1724) tudi častna funkcija najvišjega lovskega mojstra avstrijskih dednih dežel (Oberst-Erbland-Jägermeister-Amt), ki jo je l. 1818 potrdil tudi cesar Franc I.

Grof Leopold Adam Strassoldo se je rodil v Ljubljani l. 1668 grofu Janezu Matiji Strassoldo in grofici Kunigundi Paradeiser. O njegovi mladosti je znanega malo, je pa l. 1695 postal namestnik in 28. februarja istega leta je skupaj s tržaškim škofom Janezom Franciškom Millerjem vodil slovesno umestitev glavarja grofa Janeza Herbarda Auersperga; prav tako je bil ob imenovanju grofa Janeza Filipa Cobenzla za goriškega glavarja 23. novembra 1698 za njegovo umestitev delegiran skupaj z ljubljanskim škofom Žigo Krištofom Herbersteinom. L. 1704 je postal cesarsko-kraljevi komornik in to funkcijo je opravljal v službi treh cesarjev: Leopolda I. (1658–1705), Jožefa I. (1705–1711) in Karla VI. (1711–1740). L. 1713 je dejavno sodeloval pri preprečevanju in nato zatrtju tolminskega kmečkega upora, še isto leto pa ga je cesar Leopold I. skupaj z ljubljanskim škofom Francem Ferdinandom Kuenburgom (1651–1731) imenoval za komisarja za nastavitev namestnika grofa Janeza Gašperja Cobenzla. Novembra 1715 je bil skupaj s tedanjim ljubljanskim škofom grofom Francem Karlom Jožefom Kaunitz-Rietbergom (1676–1717) od cesarja imenovan za umestitev Janeza Jožefa Wildensteina za glavarja. L. 1724 je postal cesarsko-kraljevi tajni svetnik (Geheim-Rath). Štiriindvajsetega oktobra 1730 se je v farni cerkvi sv. Udalrika v Aiellu v Furlaniji poročil z Jožefo, vdovo markizo Barisani, rojeno grofico Strassoldo; njuni priči sta bila grof Jožef Strassoldo in grof Julij Strassoldo. Februarja l. 1732 je Adam Leopold po skoraj 38 letih namestništva kot glavar nasledil grofa Janeza Jožefa Wildensteina; komisarja za njegovo slovesno umestitev 11. februarja 1733 sta bila tržaški škof Luka Sartorij Delmestri Schönberg in grof Anton Strassoldo. A glavar je bil premalo časa za kak vidnejši dosežek, saj je na tej funkciji umrl

828 Za zgodovino goriške grofije in Gradiške ter Poknežene grofije Goriške in Gradiščanske gl. CORONINI 1759; MORELLI 1855–1856; VON STRAMBERG 1861; KOCIJANČIČ 1864; SCHREINER 1864; CZOERNIG 1873, pp. 473–972; BENUSSI 1885 (1903, 1987); CZOERNIG 1891; RUTAR 1892–1893; RUTAR 1895a; RUTAR 1895b; RUTAR 1997; WUTTE 1920; LOVRENČIČ 1921; KLEBEL 1935; WIESFLECKER 1948; WEINGARTEN 1952; SCHMIDINGER 1954; GORIZIA 1956; BOZZI 1965; PIZZININI 1968; THOMAS 1972; CUSIN 1977; TAVANO 1987; FABI 1991; ŠTIH 1994a; ŠTIH 1994b; ŠTIH 1994c; ŠTIH 1996; CUSIN 1977; BAUM 1987; CZOERNIG 1987; BAUM 1987; BAUM 1988; TREBBI 1998; WIESFLECKER 1998; DOPSCH 1999; WIESFLECKER 1999; BAUM 2000; HÄRTEL 2002; TAVANO–MARUŠIČ 2002; MORELLI 2003; CAVAZZA 2004; MARUŠIČ 2005; MARUŠIČ 2006; PAVLIN 2006; MARUŠIČ–TAVANO 2007; PAVLIN 2011; CAVAZZA 2018.

20. avgusta (po nekaterih virih 25. avgusta) 1733 v svojem 65. letu. Pet let je opravljal tudi funkcijo svetnika kranjskega tribunala (consigliere al tribunale della Carniola). Pokopani je bil v frančiškanski cerkvi, kjer je ohranjen tudi njegov nagrobnik.⁸²⁹

Strassoldo je danes naselje, ki je del občine Cervignano del Friuli (provinca Videm) z nekdanjim gradom Strassoldo; je izvorni kraj in osrednji grad plemiške družine Strassoldo, katere začetki segajo v obdobje pred 1070. Na tem območju je imela družina številne posesti, med drugim tudi Rožac (Rosazzo) in grad Villanova,⁸³⁰ ki je postal del njihovega uradnega imena (zdaj Villanova pri Fari ali Farah ob Soči/Villanova di Farra d'Isonzo).

– **namestnik:** Funkcija deželnega upravitelja (tudi deželni upravnik ali upravitelj oz. upravnik deželnega glavarstva) ali namestnika deželnega glavarja (lat. *praetor provinciae, prefectus*, nem. *Landesverweser*; Fajdiga uporabi izraz *locumtenens*) se je v slovenskih deželah oblikovala v 14. stoletju; na Štajerskem se je funkcija namestnika oz. upravitelja pojavila že l. 1323, na Kranjskem 1337, na Koroškem nekaj pozneje. Ker so bili deželni glavarji pogosto tujci in sploh niso bivali v deželi ali pa so bili zaradi drugih obveznosti odsotni, je postala funkcija namestnika nuja, da je bilo zagotovljeno nemoteno delovanje deželne oblasti in uprave; tako namestnik *de iure* ni bil glavar, *de facto* pa je v resnici bil. Namestnik oz. upravitelj je v odsotnosti deželnega glavarja izvajal enake naloge kot glavar in ga je prvotno nadomeščal kot predsednik ograjnega sodišča (temu je sicer načeloval deželni knez, ki ga je redno nadomeščal deželni glavar).⁸³¹

Deželnega upravitelja je imenoval deželni knez; tri ali štiri kandidate, ki so bili navadno deželani, velikokrat pa tujci, mu je predlagal deželni glavar. V 15. stoletju so bili upravitelji lahko samo pripadniki viteškega stanu; s prevzemom funkcije so postali uradniki deželne uprave. Če je bila funkcija deželnega glavarja nezasedena, je knez upravitelja imenoval neposredno; upravitelj je dobil naziv upravitelj deželnega glavarstva in je postal najvišja deželna oblast. Za funkcijo namestnika oz. upravitelja je bilo značilno, da so se njeni nosilci hitro menjavali, ali zato ker so po nalogu avstrijskega dvora prevzemali druge funkcije, zaradi burnih političnih razmer ali zato ker je funkcija veljala za zgolj začasno (do vrnitve deželnega glavarja; zato je pogosto težko ugotoviti zaporedje njihovega izmenjevanja na tej funkciji). Funkciji glavarja in upravitelja nista bili mandatno povezani, zato jo je upravitelj lahko opravljal tudi v primeru menjave deželnega glavarja. Mesto upravitelja oz. namestnika naj bi bilo zaradi pogoste

829 MORELLI 1855–1856, pp. II, 105–106; III, 11, 57–60, 156; IV 175–176; SIEBMACHER 1859, pp. 18, 30 (Strassoldo); KNESCHKE 1870 (1996), p. 78; KNESCHKE 1870 (2020); CZOERNIG 1873, pp. 676, 801, 804; »Zur Genealogie der heutigen Grafen Strassoldo«, v: WURZBACH 1856–1891, 39, 1879, p. 285; »Strassoldo (Genealogie)«, v: WURZBACH 1856–1891, 39, 1879, pp. 285–288; DI CROLLALANZA 1888, II, pp. 566–567; STRASSOLDO 1895; SCHVIZHOFFEN 1904, pp. 283, 396; SPRETTI 1932, VI (1932), pp. 488 ss.; SPESOT 1934; BENVENUTI 1950, pp. 73–74; FEDRI 1965; MIOTTI 1977, pp. 312–319; VETRIH 1988; STRASSOLDO 1990; GEROMET–ALBERTI 1999, II, pp. 256–317. O palači Strassoldo Villanova gl. SAPAČ 2010, pp. 256–262; GEROMET–ALBERTI 1999, II, pp. 268–274.

830 VON WURZBACH 1856–1891, 39, 1879, p. 285.

831 Sergij Vilfan navaja (VILFAN 1996, p. 206) naj bi funkcija deželnega upravitelja v začetku 14. stoletja izšla iz funkcije (višjega) deželskega sodnika.

odsotnosti deželnih glavarjev vedno zasedeno, še zlasti če so bili tujci ali so prevzemali druge upravne naloge, vendar ni bilo vedno tako; tako je bila Kranjska v zadnji četrtini 15. stoletja kar nekaj let brez upravitelja. Sprva je bil namestnik na svoji funkciji dejaven le, kadar je bil deželni glavar odsoten; ker pa se je število zadolžitev in nalog glavarja povečevalo, so namestniki postopoma prevzemali del njihovih bremen in jim tako olajšali delo.

Nabor dejavnosti namestnikov je bil širok, predvsem jim je bilo zaupano razreševanje sodnih zadev. Pri izvajanju sodne oblasti so bili podrejeni glavarju in deželnemu knezu; namestnik oz. upravitelj je predsedoval ograjnemu sodišču, če je bil v pravdo vpleten deželni glavar. Med njegove sodne pristojnosti so spadali: zasliševanja, sojenja, sodelovanje na razsodiščih, razpisovanje sodnih narokov, izvršbe oz. rubež, pečatenje pogodb, vidimiranje (overjanje) listin, sodelovanje v komisijah, ki so preiskovale ozadje sporov, ter zasliševanje vpletenih. O rezultatih svojega dela in izidih sodnih procesov je pisno poročal deželnemu knezu, po pooblastilu pa je lahko v njegovem imenu tudi razreševal spore. Najpomembnejša sodna naloga namestnika oz. upravitelja, pri kateri je lahko nadomeščal glavarja, je bilo predsedovanje sodnim obravnavam; pozneje se je udeleževal tudi zasedanj in razprav stanovskih poverjenikov, ki jim je pomagal pri upravljanju dežele. Upravitelj je moral stanovom priseči, da bo kot predstavnik deželnega kneza ščitil stanovske svoboščine in dobre običaje, prav tako so stanovi njemu prisegli poslušnost in izrazili pripravljenost za sodelovanje. Tako je upravitelj enako kot glavar prevzel dvojni položaj: bil je stalni deželnoknežji uradnik in stanovski zaupnik. Imel je tudi vojaške pristojnosti, zlasti v obdobjih, kadar deželnega glavarja ni bilo ali je bil odsoten, pa tudi v obdobjih intenzivnih vojaških spopadov, ko je ob odsotnosti deželnega kneza in glavarja poveljeval deželni vojski. Pri upravljanju deželnega gospodarstva je imel včasih tudi funkcijo nadzornika.

Namestniki niso mogli biti odsotni s funkcije brez zamenjave, ki je prevzela njihove zadolžitve; če namestnik ni dobil nekoga, ki bi ga nadomestil, se s svoje funkcije ni mogel umakniti. Konec dvajsetih let 16. stoletja se je glavarju in upravitelju pridružil še deželni upravitelj (nem. *Landesverwalter*), čigar dejavnost se je povsem osredotočila na sodne zadeve. Ni znano, ali so imeli namestniki tudi svoje pisarne, pomočnike in podrejene, verjetno so kot člani glavarjeve uprave uporabljali njegovo osebje (pisarje idr.); krog osebja, ki je skrbelo za izvedbo nalog, pa se je postopoma vse bolj širil. V 17. stoletju je funkcija namestnika oz. upravitelja izgubljala svoj pomen, ker glavarji niso bili več veliko odsotni in so dosledneje opravljali svoje dolžnosti; končno je bila vloga namestnika vse bolj vezana na vodenje dela sodišč, ki je bilo sicer pomembna, a predvsem častna funkcija, je pa prav tako izgubila pomen, če se je glavar sam udeleževal sodnih razprav. Deželni namestnik oz. upravitelj je prejemal plačilo v naturalijah, deželni knez mu je lahko podeljeval tudi fevde, rente in izredna plačila.

Tudi goriški glavar je imel svojega namestnika ali oskrbnika, ki je prevzel njegove dolžnosti v njegovi odsotnosti ali če je bil glavar že v letih ali pa mu je pomagal pri njihovem opravljanju. Prvi goriški namestnik je bil Jurij pl. Eck; na to mesto ga je

imenoval grof Gabriel Ortenburški, ki je bil goriški glavar v obdobju 1527–1541. Ker je pl. Eck zlorabljal svoja pooblastila, so se deželni stanovi l. 1532 deželnemu glavarju večkrat pritožili nad njegovim ravnanjem; grof Ortenburški je imenoval skupino pooblaščenecv in jih delegiral, naj raziščejo obtožbe glede namestnika. Ker so se izkazale za upravičene, je Ecka odstavil, na njegovo mesto pa izbral Hieronima Attemsa. Konec 16. stoletja so si goriški deželni stanovi skušali prisvojiti pravico izbire namestnika, ki je bila povsem v rokah deželnega glavarja; l. 1585 so se vmešali v imenovanje namestnika in so med trinajstimi kandidati izvolili Sigismunda pl. Thurna. Deželni knez je volitve razveljavil in odredil, naj glavar sicer predstavi kandidate, imenovanje pa ostane v rokah deželnih knezov (odredbo so upoštevali in Sigismund je bil potrjen kot namestnik). Sčasoma se je zaradi že omenjenih razlogov pomen namestnika tudi na Goriškem vse bolj zmanjševal. Funkcijo namestnika mestnega glavarja so poznali tudi v Trstu; tu je imel njen nosilec uradni naziv *vicecapitaneus*.⁸³²

– **Franc Anton Lanthieri:** Grof Franc Anton (I.) Lanthieri in Paratico (Francesco Antonio comes Lantieri a Paratico)⁸³³ je bil rojen 23. aprila 1662 očetu grofu Antonu⁸³⁴ – po nekaterih virih Frideriku⁸³⁵ – Lanthieri in materi Doroteji della Torre. Bil je potomec stare goriške plemiške družine Lanthieri di Schönhaus, ki je izviral iz Brescie v Lombardiji, z njim pa je prišlo do združitve furlanske in vipavske veje družine Lantieri. Naziv Schönhaus je Lanthierijem priznal cesar Maksimilijan I. l. 1518, ko so kupili dvorec in fevd Schönhaus, devet let pozneje (1527) pa so bili sprejeti med goriške deželne stanove. Paratico je naselje in občina v provinci Brescia v Lombardiji; zgodovino kraja je zaznamoval grad na strateški lokaciji nad krajem, ki ga je v 13. in 14. stoletju zgradila družina Lant(h)ieri in je bil do l. 1521 v njeni lasti, nato pa opuščen in prepuščen propadu; razmeroma dobro ohranjene ostaline gradu so vidne še danes. Po lokalni legendi naj bi se tam l. 1311 mudil Dante in ob gradu naj bi dobil navdih za opis vic v svoji *Božanski komediji*.⁸³⁶

832 MORELLI 1855–1856, I, pp. 108–110; II, pp. 107–108; III, pp. 52–68; IV, pp. 9–10, 12–13; 117–119, 130–132, 175–176; ŽONTAR 1966, *passim*; EHALT 1980; WEBERNIG 1983, *passim*; SPREITZHOFFER 1988, 66; VILFAN 1996, *passim*; NARED 2009, 252–254; KOTAR 2016, pp. 165–172.

833 Za osnovne podatke o njegovem življenju in delu gl. DALL'AGATA 1728, p. 24, 43, 46, 59, 77; ASQUINI 1735, pp. 81–82 (št. 114); MORELLI 1855–1856, III, pp. 11, 58–59; IV, 175; SIEBMACHER 1859, p. 26 (Lanthieri); CZOERNIG 1873, pp. 682, 766–767, 801; DI CROLLALANZA 1888, II, pp. 9, 280; SCHIVIZHOFFEN 1904 (Lanthieri); GORTANI 1930, pp. 623–626; BEDNAŘIK 1932, pp. 125–127; LECHI 1936; BENVENUTI 1950; LEVETZOW LANTIERI 1952; VETRIH 1983; FORMENTINI 1984, pp. 53–54; LEVETZOW LANTIERI 1994; GEROMET–ALBERTI 1999, II, pp. 82–106 (Lantieri a Paratico); PILLON 2000; SPOMINSKA KNJIGA 2001, pp. 120–121; STASI 2002, pp. 242–244; QUINZI 2005; SAPAČ 2006; SERAŽIN 2006, *passim*; SAPAČ 2010; MULIC 2011; PILLON 2012a; PILLON 2012b; VETRIH 2013; GROSSI 2024.

834 MORELLI 2003, p. 264; ASQUINI 1735 pp. 66 (št. 39).

835 MORELLI 1855–1856, IV, 175 (Francesco Antonio figlio fi Federico co. di Lantieri); CZOERNIG 1873, p. 767; GEROMET–ALBERTI 1999, II, p. 83.

836 LECHI 1973, pp. 401–407; VALSECCHI 2003. Gl. tudi ustrezno geslo v *Enciclopedia Bresciana*, ki je dostopno na naslovu: <https://www.encyclopediabresciana.it/encyclopedia/index.php?title=LANTIERI> (29. 8. 2023).

Po šolanju na Werdembergovi gimnaziji v Gorici Franca Antona Lanthierija l. 1678 najdemo na graški univerzi, ki je bila tedaj pod vodstvom jezuitov; tedanji rektor univerze je bil p. Michael Sicuten, univerzitetni kancler p. Hieronymus Milser, dekan Filozofske fakultete pa p. Sigismund Gleispach. Lanthieri je bil vpisan na t. i. humanistično jezuitsko fakulteto pod zaporedno vpisno številko 92 v razredu retorike (*Rhetores*) kot *Franciscus Antonius S. R. I. Comes à Lanthèri, Italus, Goritiensis*, »Franc Anton, svetega kraljevega in cesarskega [veličanstva] grof Lanthieri, Italijan, Goričan«; njegov razrednik (*Assessor*) je bil Stephan Gö(t)z (1641–1712). Očitno je v Gradcu preživel samo eno šolsko leto, kajti to je edini Lanthierijev vpis.⁸³⁷ Študij je zelo uspešno nadaljeval na goriškem jezuitskem kolegiju; v *Zgodovini goriškega kolegija* (*Historia Collegii Goritiensis*) je za leto 1681 zapisano, da so takrat ob navzočnosti cesarskega komisarja, jezuitskega provinciala in velike množice ljudi svoje filozofske teze javno branili trije kandidati (*Tres ... publice universam philosophiam suam defenderunt*) in »eden od njih, presvetli gospod Franc Lanhier, je bil kot prvi na tej gimnaziji od svetega cesarskega Veličanstva nagrajen z zlato verižico«; komisar je bil grof Filip Cobenzl, svobodni baron v Proseku in tržaški glavar.⁸³⁸ Zagovor teze je trajal več kot dve uri in Lanthieri si je z njim prislužil ovacije vseh navzočih. Pozneje, ko je postal glavar, se je večkrat zgodilo, da so mu posamezniki posvetili svoje teze (*thesibus dicatis ... excellentissimo Sacri Romani Imperii comiti Francisco de Lanthieri, provinciae capitaneo*),⁸³⁹ gojenci kolegija in seminarja pa so mu l. 1722, potem ko je postal novi goriški glavar, posvetili tragedijo z naslovom *Jovinijan*, ki so jo tudi uprizorili (*Jovinianus ... dicatus a collegio et seminario fuit excellentissimo Sacri Romani Imperii comiti Francisco de Lanthieri, provinciae neocapitano, gymnasii studiosis variis, non seminaristis, ad dictionem et actionem in hoc dramate adhibitis*).⁸⁴⁰

Študij je nadaljeval na plemiškem kolegiju v Parmi, kjer se je vpisal na pravno fakulteto; tu je l. 1684 zagovarjal tezo s področja civilnokazenskega prava z naslovom *Ius universum decretalium codicis, digestorum, consuetudinum feudalium, nec non theoricæ praxis civilis, et criminalis, problematicæ disquisitum*; teza je bila tudi natisnjena.⁸⁴¹

L. 1703 je postal član ljubljanske Dizmove bratovščine.⁸⁴²

837 ANDRITSCH 1977–2002, III, p. XIII–XV, XX, 61, 63 (1678, 92).

838 FERLAN–PLESNICAR 2020, p. 335 (122v za leto 1681).

839 FERLAN–PLESNICAR 2020, pp. 671–672 (274v za l. 1722 pod naslovom *Literarii sudores*).

840 FERLAN–PLESNICAR 2020, p. 673 (247v za leto 1722).

841 Polni naslov teze je: *IVS VNIVERSVM DECRETALIVM, codicis, digestorum, consuetudinum feudalium, nec non theoricæ praxis civilis, et criminalis, problematicæ disquisitum: Respondente Illustrissimo Domino Francisco Antonio De Lanthieri S. R. I. Comite, & Apparatico, L. B. in Senbaus, Domino Vippaci, & Raiffembergi, nec non S. C. M. haereditario Pincerna Goritiensi, Collegii Nobilium Parmensis convicatore, Nullo assistente*. Auctore Francisco Bonvicino I. V. D. In Patrio Gymnasio Publico Civili Interprete Ordinario manâ, & in eodem Collegio Nobilium utriusq. Iuris Lectore. Parmae, Typis Haeredum Marij Vignae 1684 Superiorum Auctoritate. Hrani jo družina Lanthieri v Gorici v svojem družinskem arhivu. Gl. tudi SERAŽIN 2006a, p. 88.

842 SPOMINSKA KNJIGA 2001, pp. 120–121.

Ko je novembra 1721 Franc Jožef Wildenstein cesarja prosil za razrešitev s položaja glavarja in mu jo je ta potrdil, so bili goriški stanovi s posebnim odlokom obveščeni o imenovanju grofa Franca Antona Lanthierija za glavarja; umeščen je bil 4. maja 1722 ob spremstvu ljubljanskega škofa grofa Viljema Leslie.

V cesarski službi je opravljal številne funkcije: bil je cesarski državni tajni in aktualni svetnik (*Consigliere intimo e Attuale di Stato*), komornik zlatega ključa (*Camariere della Chiave d'Oro*; ta je bil znamenje komorniškega dostojanstva), ljubljanski vicedom (*Vice Domo di Lubiana*) oz. vicedom vojvodine Kranjske, vojaški poveljnik cesarske vojske Karla VI., nadzornik (inšpektor) avstrijskih vojaških sil na Kranjskem in v nemškem delu Furlanije; kot goriški deželni glavar je deloval med letoma 1722 in 1729, kot upravitelj Gradiške pa v obdobju od 1721 do 1729 (*Capitano di Gorizia, e Gradisca*). Imel je častna naziva in funkciji dednega točaja⁸⁴³ njegovega cesarskega Veličanstva grofije Goriške (*Supremo Ereditario Copiere di S. M. C. nell' Illmo Principal Contado di Gorizia*) in dednega sokolarskega mojstra oz. nadsokolarja⁸⁴⁴ vojvodine Kranjske in Slovenske marke (*Carica Hereditaria del Supremo Falconariato del Cragno, Supremo Ereditario Falconiere Maggiore nel Indito Ducato della Carniolia, e Marca Sclavonica*), med njegovimi plemiškimi naslovi pa sta še njegovega svetega kraljevega cesarskega veličanstva svobodni baron v Schönhausu (tega jim je cesar Maksimilijan skupaj s fevdalnimi pravicami priznal v letih 1513 in 1518) in Baumkircherjevem turnu (Baumkirchenturmu; S. R. I. Lib. Bar. di Schenhaus, et Paumkirchenturn) ter gospod v Vipavi in v Braniku (Rihemberk, Rifembergo, Reifenberg; *Signore di Vipaco, e di Raiffnbergo*). Družina Lanthieri je imela v Šenausu (Schöhnaus; danes Piazza Sant'Antonio/Trg svetega Antona, nekoč Stari plac št. 6) pri gornjem mestnem obzidju mogočno palačo, ki je bila zgrajena ok. l. 1350 in so jo goriški grofje uporabljali kot hišo za goste; po njihovem zatonu je prešla v roke zdravnika Pozza, od njega jo je l. 1505 kupil Anton III. Lantieri. Lanthieriji so jo skozi čas večkrat prezidavali in povečevali; v njej je bila v 18. stoletju ena največjih knjižnic na Goriškem, grofje so imeli tudi markantno zbirko umetnin. Palača je v lasti družine ostala do l. 1910, ko je s poroko prešla v roke družine barona Levtzow, ki je njena lastnica še danes.⁸⁴⁵ Poleg palače v Gorici so imeli Lanthieriji na Goriškem v lasti še nekaj stavb: vilo v Velikih Žabljah, vilo v Slapu pri Vipavi, vilo Belvedere

843 O tej funkciji gl. § III, XII.

844 Sokolarski mojster oz. nadsokolar je na poklonitve prihajal v spremstvu deželno knežjih sokolarjev, nosil je lovski nož in sokolarsko čepico, na desni roki pa je imel sokola z zlatim pokrivalom; ob obisku cesarja Karla VI. je bil Lantieri v tej funkciji povabljen na sprejem v Ljubljano, kjer mu je bil dodeljen prostor levo od cesarja. O tej funkciji gl. KRÜNITZ 1773–1858, 1783, p. 330 –; SULZBECK 1890, p. 12; VON ŽOLGER 1917, pp. 27–39; PLANCK-PLANCKBURG 1929, p. 19; PREINFALK 2005, p. 31; KUBISKA 2009, *passim*; NEUHOLD–HLATKY 2013, p. 51; KUBISKA 2009; KUBISKA–PÖLZL 2012; KUBISKA–SCHARL–PÖLZL 2013. Starejša slovenska izraza sta še »sokolnik« in »sokolar«, nem. *Falkenier* ali *Falkenmeister*. Prim. VUK 1864, p. 118.

845 O palačah in vilah družine Lanthieri gl. BENVENUTI 1950, pp. 218–221; LEVTZOW LANTIERI 1994; GEROMET–ALBERTI 1999, II, pp. 82–106 (Lantieri a Paratico); PILLON 2000, pp. 46–49; QUINZI 2005, pp. 193–204; SAPAČ 2006, *passim*; SERAŽIN 2006a, pp. 225–237; SERAŽIN 2006b, pp. 87–90; SAPAČ 2010, pp. 243–251; MULIC 2011, pp. 103–104.

(Zemona pri Vipavi), osrednja stavba pa je bil Lanthierijev dvorec v Vipavi, ki so ga po izumrtju rodovine z grofom Karlom Friderikom Lanthierijem (1839–1910) do osamosvojitve Slovenije vse oblasti uporabljale kot vojašnico, danes pa prostore najema in uporablja Univerza v Novi Gorici.⁸⁴⁶

Lanthieriji so v svojih dvorcih gostili številne ugledne osebnosti iz sveta politike in kulture. Ko je Franc Anton l. 1726 zbolel za protinom, je veliko časa preživel v Vipavi, kjer je v letih 1726 in 1727 zanj skrbel znani zdravnik Goldoni, skupaj z njim pa je bil Lanthierijev gost tudi njegov sin, znameniti Carlo Goldoni (1707–1793), ki je na gostovanje ohranil zelo lepe spomine in ga je tako tudi opisal v svojih spominih.⁸⁴⁷ Tudi Franc Anton je l. 1728 napisal družinsko kroniko, v kateri je v kratkem orisu predstavil zgodovino svoje družine,⁸⁴⁸ kroniko, ki je ostala v rokopisu, družina hrani v zasebnem arhivu. V rokopisu je ostala tudi rodbinska kronika Helene Friderike Karoline Lanthieri (1865–1960).⁸⁴⁹ L. 1728 je Franc Anton Lanthieri v svoji palači gostil cesarja Karla VI. na njegovi poti v Gorico, kjer je skupaj s tržaškim škofom Lukom Delmestre vodil cesarjev sprejem.⁸⁵⁰

Lanthieri je bil pri svojem delovanju sicer precej pogumen, a ni imel preveč srečne roke; v Gorici je skušal obuditi gospodarstvo in med drugim ustanovil tudi tkalnico in papirnico, ki pa sta delovali precej neuspešno.⁸⁵¹ Poročil se je s Katarino Huyn, a potomcev nista imela. Umrli je na svojem domu v Vipavi 28. (ali 29.⁸⁵²) januarja 1729 v starosti 67 let, kot goriški glavar ga je nasledil grof Janez Jožef Wildenstein (gl. zgoraj).

– **[deželni] vicedom vzvišene vojvodine Kranjske:** lat. *vicedominus*, *Vice-Dominus* (iz lat. *vice*, »namesto«, in *dominus*, »gospod«), nem. *Landesvicedom*, »deželni vicedom« (dobesedno »gospod namestnik«, »na(do)mestni gospod«). Prvotno so bili vicedomi uradniki v službi višjih cerkvenih dostojanstvenikov (patriarha, nadškofov in škofov), ki so upravljali cerkvene posesti. Funkcija je obstajala že v obdobju oglejskega patriarhata in ima svoj izvor v funkciji deželnega pisarja; vicedomi so prvotno opravljali posle, ki so jih sicer opravljali javni notarji: overjali so dokumente in jih prepisovali v posebne knjige (vicedomske knjige ali *vicedominaria*) ter zagotavljali veljavnost postopkov in dokumentov.

Na Koroškem se l. 1072 prvi omenja freisinški vicedom, nato sta mu proti koncu 12. stoletja sledila salzburški in krški, od l. 1264 dalje pa še bamberski. Po smrti

846 Za oris dvorca v Vipavi gl. STOPAR 1991b, pp. 338–342; JAKIČ 1997, pp. 361–363; STOPAR 2011, pp. 294–299.

847 GOLDONI 1768, p. 108–116 (Capitolo XVII. Mio viaggio a Gorizia e a Vipack. Partita di campagna dilettevolissima. Gita in Alemagna.).

848 LANTHIERI 1728. Gl. tudi VETRIH 1988, p. 244; SERAŽIN 2006a, pp. 87–88.

849 Gl. SERAŽIN 2006a, 84 (Uns. Familie. Verschiedene Notize op. Buch IV. [Wichtig]).

850 MORELLI 1855–1856, III, p. 11; CZOERNIG 1873, p. 767.

851 MORELLI 1855–1856, III, p. 59; CZOERNIG 1873, p. 801.

852 Prim. SCHIVIZHOFEN 1904, p. 396.

vojvode Friderika II. Babenberskega (1211–1246, vladal 1230–1246) je patriarh Bertold na Kranjskem imenoval posebnega vicedoma z nalogo, da upravlja premoženje oglejskega patriarhata; sedež je imel na gradu Vernek pri Litiji, prva dva, ki jima je bila zaupana ta funkcija, sta bila Weriant iz rodu vitezov Kamniških (1247–1261) in magister Peregrin, kaplan patriarha Gregorja iz Montelonga (ok. 1200–1269, patriarh v obdobju 1261–1269). V času vladanja vojvode Ulrika III. Spanheimskega (ok. 1220–1269, vladal 1256–1269) sta Koroška in Kranjska v začetku šestdesetih let 13. stoletja skoraj istočasno dobili vicedoma, ki je imel kot vrhovni finančni uradnik deželnega kneza približno enake naloge in pristojnosti, kot sta jih imela deželna pisarja (lat. *scriba terrae*, nem. *Landschreiber*) v Avstriji in na Štajerskem. Prvi kranjski vicedom koroškega vojvode je bil Leon (1261–1262), za njim je funkcijo v obdobju 1267–1269 opravljal Janez (Johannes), kaplan vojvode Ulrika III. Spanheimskega in nekdanji župnik pri sv. Petru v Črnomlju, ki je tudi kot prvi uporabljal naziv »vicedom Kranjske«. Prvi kranjski vicedomi so izhajali iz vrst duhovnikov, ker so bili ti izobraženi in so pri deželnem knezu uživali zaupanje. Po smrti Ulrika III. Spanheimskega v Čedadu l. 1269 sta Koroška in Kranjska prišli pod oblast češkega kralja Otokarja II. Přemysla (1232/1233–1278, vladal 1253–1276, na Češkem in Moravskem do 1278), po njem pa pod oblast Habsburžanov, ki so ju zaupali v upravo Goriškim, in sicer grofu Majnhardu IV. Goriško-Tirolskemu (ok. 1239–1295), ki je za vrhovnega finančnega uradnika dežele postavil vicedoma; ta je s pomočjo notarjev skrbel za razdelitev in pobiranje davkov, pripravo davčnih seznamov, vodenje računskih knjig (prihodkov in odhodkov), pripravo obračunov in nadzor nad zakupniki.

V obdobju 1314–1335 na Kranjskem ni bilo deželnega vicedoma; njegovo vlogo je prevzel deželni pisar, ki je svojo funkcijo opravljal s pomočjo notarja. Deželni pisar je bil tudi vrhovni deželnoknežji finančni uradnik na Štajerskem (prvič omenjen 1222) in v Avstriji (prvič omenjen 1232); funkcija je izšla iz vojvodske pisarne, kot uradnik je bil zadolžen za popisovanje in obračunavanje deželnoknežjih prihodkov iz naslova posesti, regalij in odvetsčin. Prvi deželni pisarji so izhajali iz vrst duhovščine, od l. 1299 pa večinoma iz vrst uglednih (in premožnih) meščanov, redkeje tudi iz vrst vitezov. Imenoval jih je deželni knez, kandidati so morali biti ustrezno izobraženi in usposobljeni (izkušnje na področju financ), imeti so morali tudi zadostno premoženje. Sprva je bil urad v zakupu, od 15. stoletja naprej pa so funkcijo opravljali proti plačilu. Deželni pisar je imel skoraj enake pristojnosti kot vicedom: nadzor nad trgovino in mitninami, udejstvovanje na sodišču (zastopništvo glavarja kot vrhovnega deželnega sodnika), včasih vojaške naloge.

Habsburžanom, ki so Avstriji in Štajerski vladali od l. 1282, sta Koroška in Kranjska znova pripadli l. 1335 po izumrtju grofov Tirolsko-Goriških, ki so imeli od Habsburžanov Koroško v fevdu, Kranjsko pa v zastavi; deželni pisar je še naprej ostal glavni deželnoknežji finančni uradnik, so pa kot najvišjega finančnega uradnika nastavili hubnega mojstra (nem. *Hubmeister*), ki je bil nadrejen deželnim pisarjem in vicedomom. Funkcija vicedoma na Kranjskem je bila ponovno vzpostavljena v času

vojvode Albrehta (Alberta) II. Avstrijskega (1298–1358, vladal 1330–1358) in ni doživela večjih sprememb vse do upravnih reform cesarja Maksimilijana I. (1459–1519, vladal 1493–1519), ko je vicedom postal osrednji organ deželne uprave deželnoknežjega premoženja z izjemo rudnikov. Urad, ki je imel pomembno vlogo pri vključevanju novih ozemelj pod oblast Habsburžanov, se je z nekaj kratkimi prekinitvami ohranil vse do l. 1747, ko je bil ukinjen. Vicedomske urade so imeli tudi na Tirolskem (škofiji Trient in Brixen) ter v Trstu, kjer so imeli dva vicedoma: mestnega, zadolženega za javno dokumentacijo, in deželnoknežjega, ki je vodil mestno finančno upravo.

Deželni vicedom je bil, kot pove že njegov naziv, namestnik deželnega gospoda v deželi, predvsem s finančnimi in sodnimi pristojnostmi ter varuh njegovih lastninskih pravic. Bil je upravitelj financ ter oskrbnik premoženja, lahko pa tudi namestnik deželnega kneza pri sodnih odločitvah in njegov svetovalec; občasno je lahko imel tudi pravico, da skliče deželni zbor in da tam kot komisar zastopa deželnega gospoda. Izključno pravico imenovanja deželnega vicedoma je imel deželni knez, kateremu je bil nosilec vicedomske funkcije neposredno podrejen. Izbral ga je iz vrst uglednih, zaupanja vrednih posameznikov, navadno deželanov, včasih tudi tujcev, praviloma plemičev. Kandidat je moral izpolnjevati določene pogoje: moral je biti privržen oblasti, izkazovati je moral primerno premoženjsko stanje, moral je biti ustrezno izobražen, predvsem pa je moral imeti izkušnje na področju financ in uprave. Ob nastopu funkcije se je moral zavezati, da bo svojo funkcijo opravljal korektno in pošteno.

Zadolžitve deželnega vicedoma so bile zelo raznolike in so segale na več področij, v prvi vrsti pa je bil najpomembnejši deželni finančni uradnik. Bil je zadolžen za nadzor in upravo komornega premoženja (tj. za gospodarjenje s posestvi deželnega kneza), v katerega so spadali tudi rudniki, razne regalne pravice (sodne globe, zakupnine za sodstvo, kovanje denarja itd.), deželnoknežja gospodstva, deželnoknežja mesta in trgi, nadzor nad Judi, mitnice, nabitek (nem. *Aufschlag*) in skrb za cerkvene osebe pod deželnoknežjim odvetništvom; redno je pri mestnih oblasteh in organih tudi posredoval v korist deželnoknežjih pravic. Vicedom je vsako leto deželnemu knezu odvajal dohodke vicedomskega urada; poskrbel je za finančna nakazila v deželnoknežjo blagajno, obvezati se je moral tudi, da denarja ne bo porabljal brez védenja kneza. Vicedom je upravljal redne in izredne izdatke, skrbel je za kontrolo finančnih zadev, za obračune z uradniki, za obračune z oskrbniki deželnoknežjih gospodstev in uradov ter nadzoroval poslovanje na komornih gospodstvih, tudi če so bila oddana v upravo, v zakup ali če so bila zastavljena; upravniki gospodstev in vodje uradov so morali redno (navadno vsako leto) vicedomu podati obračun o poslovanju. Dalje je prevzemal prihodke od mitnin, carin, mostnin, sodstva, davščin, obrti, mestnih davkov, premoženja brez dedičev itd., skratka od vsega, kar je spadalo v domeno in regal deželnega kneza, vodil je evidenco poslovanja komornih gospodstev in ščital deželnoknežje podložnike pred čezmernim izkoriščanjem s strani oskrbnikov in zakupnikov, po ukazu deželnega kneza je odkupoval zastavljeno premoženje, sodeloval pri

nakupu novih posesti in dobrin ali pokrival dolgove ter skrbel za državno naklado na tlako in druga izredna bremena, ki so bila naložena s pristankom deželnih velikašev.

Med vicedomovimi nalogami sta bila tudi nadzor nad deželnoknežjimi mesti in trgi ter nad trgovino in prometom; ob povzdigu trgov v mesta je moral sodelovati pri določanju mestnega pomerija; zadolžen je bil za varovanje obrtnikov in njihovih cehovskih pravic, skupaj z zaposlenimi v svojem uradu je skrbel za oskrbo z žitom itd. Če je deželni knez verske ustanove in posameznike obdaroval z letno rento, je za izplačilo poskrbel vicedom s sredstvi iz vicedomske blagajne, prav tako je moral skrbeti za redno plačevanje izbranih prejemnikov in tudi nosilcev različnih funkcij deželne uprave. Varoval je še mestne gmajne in gozdne pravice, po potrebi je na ukaz deželnega kneza skrbel za uvedbo novega denarja, uporabo pravih mer in tež ter za pošteno prodajo v mesnicah, pekarnah in gostilnah. Po naročilu deželnega kneza je včasih tudi zaplenil posesti in predajal zapuščine meščanov upravičenim dedičem. Pogosto je sodeloval še pri pečatenju listin v tujih zadevah. O svojem delu je moral vicedom podati obračun pred komisijo dvornih uradnikov deželnega kneza; če je umrl pred obračunom, ga je moral podati njegov naslednik.

Poleg pooblastil na področju financ je imel vicedom tudi sodne pristojnosti: zadolžen je bil za reševanje sporov med deželnoknežjimi oskrbniki in podložniki, tako glede posesti kot tudi glede drugih zadev, sodil je osebam, ki so uživale privilegij, da se lahko pravdajo le pred vicedomom, bil je druga sodna instanca v procesih, ki so zadevali koseze, velikokrat je nastopal kot vladarjev pooblaščenec v sodnih postopkih in pri reševanju sporov ter je običajno upravljal deželsko sodišče. Imel je sodne pristojnosti nad deželnoknežjimi mesti in trgi, ki so bili na območju deželskih sodišč (in so zato veljali za deželnoknežje premoženje), ter posamezniki, ki so uživali komorno premoženje, moral pa je tudi varovati njihove pravice in svoboščine; prva sodna instanca teh je bil mestni oz. trški sodnik, druga stopnja deželni vicedom. Vicedom je bdel nad pristojnostmi mestnega sodnika in sodeloval pri njegovem potrjevanju ter pri nastavitvah mestnih organov; sodeloval je tudi pri razsojanju sporov med meščani in cerkvenimi predstojniki oz. deželnoknežjimi podložniki. Na zahtevo deželnega kneza mu je o razsodbah tudi pisno poročal. Pod vicedomovo upravo v slovenskih deželah so spadala deželska sodišča, ki so bila v rokah deželnega kneza, pa tudi posamezne hube ali druge imovinske enote deželnega kneza na območju teh sodišč ali zunaj njih. Bil je druga instanca nad deželnoknežjimi deželskimi sodišči in predsedujoči vicedomskemu sodišču, v določenih primerih se je udeleževal tudi zasedanj deželnoglavarskega sodišča. Podrejen mu je bil tudi krvni sodnik. V sporih glede rudarskih zadev je bil vicedom druga prizivna instanca. V imenu vladarja je moral ščititi še verske ustanove, zlasti tiste, ki so bile pod deželnoknežjim patronatom. Deželnoknežji župniki so bili podrejeni vicedomu le glede zapuščinskih inventur.

Deželni knez je vicedomu občasno zaupal varovanje javnega reda in miru pa tudi vojaške naloge, ki so se stopnjevale zlasti v času vdorov osmanskih Turkov; ker je bil vicedom odgovoren za komorno premoženje, je moral zagotoviti obrambo

deželnoknežjih mest in gradov, zato je po navodilih deželnega kneza skrbel za utrjevanje in oboroževanje gradov ter mestnih naselbin. Kot finančni uradnik je skrbel še za plačevanje najemniških čet. Ob vpadih osmanskih Turkov ali drugih vojaških spopadih je moral na terenu popisovati prizadejano škodo in o tem pisno poročati deželnemu knezu. Ker so ob vpadih deželnoknežji podložniki zaostajali s plačili dajatev, je bila vicedomova naloga tudi pomoč pri njihovi izterjavi. Kranjskemu vicedomu so bili podrejeni tudi uskoki, ki so jih začeli konec 15. stoletja naseljevati na opuščenih kmetijah v deželi.

Deželni vicedom je bil pogosto še informativni vezni člen med deželnim knezom ter mesti, trgi, vasmi in zemljiškimi gospodstvi dežele, ki je od kneza prejete informacije, ukaze in navodila posredoval naprej.

Funkcija deželnega vicedoma je bila plačana; bil je za deželnim glavarjem najboljše plačani deželni uradnik, plačilo je prejemal iz vicedomskega urada, enako kot tudi deželni glavar, dedni komornik, nekateri oskrbniki deželnoknežjih gospodstev, sli s konjem ter izbrani posamezniki. Nedvomno je bil vicedom deležen še številnih drugih privilegijev in ugodnosti, kot so bili prejemki v naturalijah, denarni donosi zemljiških posesti in podelitve nadarbin.

Občasno je bil vicedomski urad oddan v zakup (na Kranjskem npr. v 14. stoletju). Postopoma pa se je oblikovala tudi vicedomska pisarna, katere začetki segajo v 13. stoletje, v njej pa je poleg vicedoma delovalo tudi podporno osebje njemu podrejenih uradnikov in pomočnikov, ki so mu pomagali pri izvajanju zadolžitev, plačeval pa jih je sam: pisar, notar, pozneje protopisar, gozdar, krvni sodnik idr. Pri delu so mu pomagali še deželni svetniki. Kranjski vicedom je bil povezan z Ljubljano, kjer je bil sedež njegovega urada.

V nekaterih deželah, tudi na Goriškem, je bil vicedom prav tako nadzornik nad zakupniki. Med vicedomi goriških grofov v 13. in 14. stoletju se omenjajo: l. 1241 Henrik iz Falkensteina, l. 1261 Volkold Pertis, v obdobju 1273–1302 Konrad iz Walhensteina in v obdobju 1307–1308 Konrad iz Lienza.⁸⁵³ Salzburška mesta, trgi in gospodstva so imeli posebnega vicedoma, ki ga je postavljala nadškof in ki je imel poleg običajnih vicedomovih pristojnosti tudi pravico, da prvi glasuje na deželnem zboru; deželnoknežji vicedomi niso bili člani deželnega zbora, salzburški pa je v deželnem zboru zastopal nadškofa kot deželana.

Kranjski vicedomi od 16. do 18. stoletja so bili na svoji funkciji pristojni tudi za Goriško. Od sredine 16. stoletja so se na tem položaju zvrstili: Krištof pl. Khüellenberg (?–?), Nikolaj pl. Bonomo (1578–1599), Jožef pl. Rabatta (1596–1601), baron Filip Cobenzl (1602–1607), Jožef pl. Panizol (1607–1615), grof Oktavij Panizol (1621–1635), grof Orfej Strassoldo (1637–1648), grof Friderik Attems (1649–1663), grof Eberhard Leopold Ursini Blagaj (1664–1674), grof Franc Adam Ursini Blagaj (1674–1701), grof Franc Anton Lanthieri (1701–1722), grof Franc Sigfrid Thurn Valsassina (1722–1739) in grof Henrik Orzon (1739–1746). Na Kranjskem,

853 ŠTIIH 1994c, p. 199.

kjer so pod vicedomsko upravo spadala skoraj vsa mesta, je bil institut vicedoma l. 1747 odpravljen in preostanek njegovih finančnih agend so prevzeli bankalni uradi, ki so dobili svoje izpostave tudi po deželah.⁸⁵⁴

– **svobodni baroni:** Z naslovom svobodni baron (lat. *baro liber*) so v srednjem veku poimenovali tiste barone, ki drugače kot navadni baroni niso bili v vazalnem odnosu do nobenega višjega plemiča in so bili zato svobodni lastniki svojega fevda. V času Svetega rimskega cesarstva je bil ta naslov pogosto podeljen pripadnikom nižjega plemstva kot častni naziv.

– **Porodnice Stvaritelja sveta:** lat. *Genitrix factoris mundi*. Latinski izraz *factor* je tukaj preveden kot »tvorec«, »ustvarjalec«, »stvaritelj« za razlikovanje od *creator*, »stvarnik«. Sveti Ildefonz oz. Hildefons (gl. zgoraj § III, IV. »Gospa kraljev, lat. *Domina Regum*«) je ta Marijin pridevek uporabil v svojem delu o Marijini deviškosti (*Beati Hildephonsi Toletani archiepiscopi de virginitate sanctae Mariae liber, manuscripti cuiusdam vet. cod. collatione emendatus*). V uvodnem poglavju (*Caput I.*) je delo začel z invokacijo Marije: *Domina mea, atque dominatrix mea, dominans mihi, mater Domini mei, ancilla filij tui, genitrix factoris mundi, te rogo, te oro, te quaeso ...*, »Gospa moja in gospodarica moja, ki mi gospoduješ, mati mojega Gospoda, dekla svojega sina, roditeljica Stvaritelja, tebe rotim, tebe molim, tebe prosim ...«. ⁸⁵⁵ Gl. tudi 12. poglavje (*De Virginitate Sancta Mariae, Cap. XII.*): *illi sicut factori meo, tibi sicut genitrici factoris mei ... mater factori mei ... ancillae et matris factoris mei ... hanc esse matrem factoris mei ... facta est mater factoris sui ... per vulnera huius factoris mei ... templum singulariter unicum factoris sui ...*

Pridevek se sicer v besedilih cerkvenih piscev zelo pogosto uporablja. Marija je tudi: »blažena Božja Porodnica« (*Genitrix Dei beata*), »blažena Porodnica Boga« (*Genitrix Dei piissima*), »brezmadežna Božja Porodnica« (*Genitrix dei immaculata*), »božanska Porodnica« (*Genitrix divina*), »čista Božja Porodnica« (*Genitrix Dei casta*), »Gospodova Porodnica in dekla« (*Genitrix et ancilla Domini*), »navdse dragocena Porodnica« (*Genitrix pretiosissima*), »najpobožnejša Kristusova Porodnica« (*Genitrix Christi piissima*), »preblažena Porodnica« (*Genitrix beatissima*), »prečista Porodnica« (*Genitrix castissima*), »prečista Porodnica« (*Genitrix Dei castissima*), »presladka Božja Porodnica« (*Genitrix Dei dulcissima*), »resnična Božja Porodnica« (*Genitrix Dei vera*), »Porodnica apostolskega zbora« (*Genitrix Chori Apostolici*), »Porodnica Besede in Stvarnika« (*Genitrix Verbi et Creatoris*), »Porodnica Boga« (*Genitrix Dei*), »Porodnica

854 RECHBACH 1719 (za Goričo gl. 117–121); DE LUCA 1790, *passim*; DIMITZ 1876; ADLER 1886; VON MENSIS 1890; TEZNER 1898; FELLNER–KRETSCHMAYR 1907, *passim*; GRUDEN 1916, *passim*; THIEL 1917, 1930, *passim*; DOLENC 1935, pp. 125, 204, 256; HASSINGER 1964; ŽONTAR 1966, *passim*; NOVOTNY–SUTTER 1967, *passim*; EHALT 1980; WEBERNIG 1983, *passim*; SMOLE 1985–1997; DOLINAR 1994, *passim*; DREXEL 1995; VILEAN 1996, pp. 151, 155–156, 197, 206–209, 213, 236, 287, 311, 319, 334–335, 347, 358, 363–364, 373, 407; KOSI 1997; ŠTIH 2002, *passim*; BIZJAK 2003; PAVLIN 2006, *passim*; KOTAR 2016, pp. 211–243.

855 HILDEPHONSUS 1576, p. 1r.

Božje besede« (*Genitrix verbi Divini*), »Porodnica Gospoda Boga« (*Genitrix Dominatoris Dei*), »Porodnica Gospoda in Boga in Odrešenika« (*Genitrix Domini & Dei & Salvatoris*), »Porodnica Kralja čistosti« (*Genitrix Regis castitatis*), »Porodnica Kristusa« (*Genitrix Christi*), »Porodnica luči« (*Genitrix lucis*), »Porodnica našega Stvaritelja« (*Genitrix factoris nostri*), »Porodnica nedolžnosti« (*Genitrix innocentiae*), »Porodnica nesmrtnega ženina« (*Genitrix sponsi immortalis*), »Porodnica resnice« (*Genitrix veritatis*), »Porodnica Roditelja sebe in vseh« (*Genitrix sui & omnium Genitoris*), »Porodnica s polnostjo deviške slave« (*Genitrix cum virginalis gloriae plenitudine*), »Porodnica Sina Boga, ki rojeva obenem Boga in človeka« (*Genitrix filii Dei, generans simul Deum & hominem*), »Porodnica Stvarnika« (*Genitrix Creatoris*), »Porodnica svojega Roditelja« (*Genitrix Genitoris sui*), »Porodnica usmiljenja« (*Genitrix misericordiae*), »Porodnica večne luči« (*Genitrix luminis aeterni*), »Porodnica večnega Kralja« (*Genitrix aeterni Regis*), »Porodnica večnega Sonca« (*Genitrix aeterni Solis*), »Porodnica veselja« (*Genitrix gaudii*), »Porodnica Vladarja ponižnih« (*Genitrix Imperatoris humilium*), »Porodnica vsemogočnega Sina Božjega« (*Genitrix omnipotentis filii Dei*), »Porodnica življenja« (*Genitrix vitae*), »Porodnica, ki prekoračuje Olimp« (*Genitrix transcendens Olympum*), »srečna Porodnica« (*Genitrix felix*), »sveta in čista Porodnica Boga« (*Genitrix Dei pura & sancta*) ipd.⁸⁵⁶

Gl. tudi pogl. XI., »velike Božje Porodnice«.

– **in prekrasno okrašenemu Svetišču Božje slave:** lat. *Templum Divinae gloriae ornatissimum*. Pridevek je uporabil Andrej Kretski (tudi Jeruzalemski; gl. zgoraj § III, IV.) v svojem govoru o angelovem oznanjenju (Εἰς τὸν εὐαγγελισμόν τῆς ὑπεραγίας δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου, *Beati Andreae Hierosolymitani in sanctissimae Deiparae Dominae nostrae Annunciationem*);⁸⁵⁷ tam med številnimi pozdravi, s katerimi se obrača na Marijo (»pozdravljena, resnično blagoslovljena«, »pozdravljena, svetla«, »pozdravljena, Kraljeva palača«, »pozdravljena, spalnica« ...) izreče tudi pozdrav: χαῖρε κεκαλλωπισμένον τῆς θείας δόξης ἀνάκτορον – *Ave magnificum divinae gloriae templum*, »Pozdravljena, čudoviti tempelj Božje slave«.⁸⁵⁸

Raba pridevka na tem mestu je še posebej zanimiva, ker se lahko nanaša tako na Marijo kot tudi na svetogorsko cerkev. Pridevek in predpodoba sta bila pri cerkvenih piscih zelo priljubljena in uporabljana. Marija je: »božanski Tempelj« (*Templum divinum*), »božanski Tempelj Vsemogočnega« (*Templum divinum omnipotentis*), »božanski Tempelj, bleščec se od množice luči« (*Templum divinum multitudine luminum splendens*), »častitljivi Tempelj Svetega Duha« (*Templum honorabile Spiritus Sancti*), »deviški Tempelj« (*Templum virginale*), »deviški Tempelj Gospoda« (*Templum Domini Virgineum*), »marmorni Tempelj« (*Templum marmoreum*), »mistični Tempelj

856 MARRACCI 1710, pp. 260–266; SALZER 1893, pp. 101–102; MÜLLER 1989; BAUMEISTER 1992; STÖHR 1992.

857 COMBESIS 1644, pp. 11–27.

858 COMBESIS 1644, pp. 18.

božanskega duha« (*Templum mysticum divini spiritus*), »najbolj neomadeževani Tempelj Boga« (*Templum Dei immaculatissimum*), »najčistejši Tempelj Boga« (*Templum Dei maxime purum*), »najkrasnejši Tempelj« (*Templum formosissimum*), »nebeški Tempelj« (*Templum caeleste*), »neomadeževani Tempelj« (*Templum immaculatum*), »neonesnaženi Tempelj« (*Templum impollutum*), »neoskrunljivi Tempelj« (*Templum inviolabile*), »nepokvarjeni Tempelj« (*Templum incorruptum*), »novi in oživljeni Tempelj« (*Templum novum et animatum*), »oživljeni Tempelj« (*Templum animatum*), »oživljeni Tempelj Boga« (*Templum Dei animatum*), »oživljeni Tempelj božanske luči« (*Templum animatum divinae lucis*), »oživljeni Tempelj Gospoda« (*Templum Domini animatum*), »oživljeni Tempelj Kristusa« (*Templum Christi animatum*), »oživljeni Tempelj veličastne slave« (*Templum animatum magnificae gloriae*), »oživljeni Tempelj, vzvišenejši od nebes« (*Templum animatum, excelsius Caelis*), »posvečeni Tempelj« (*Templum sanctificatum*), »posvečeni Tempelj Boga« (*Templum Dei sanctificatum*), »prečisti Tempelj deviškosti« (*Templum purissimum Virginitatis*), »presnažni Tempelj« (*Templum mundissimum*), »resnični Tempelj živega Boga« (*Templum verum Dei vivi*), »Salomonov Tempelj« (*Templum Salomonis*), »snažni Tempelj čistosti« (*Templum mundum castitatis*), »sveti Tempelj Boga« (*Templum Dei sanctum*), »sveti Tempelj naše nade« (*Templum sanctum spei nostrae*), »Tempelj besede« (*Templum verbi*), »Tempelj Boga« (*Templum Dei*), »Tempelj božanske Veličastnosti« (*Templum divinae Majestatis*), »Tempelj Božjosti« (*Templum Deitatis*), »Tempelj Božanskosti« (*Templum Divinitatis*), »Tempelj božanstva« (*Templum numinis*), »Tempelj Božjega Sina« (*Templum Filii Dei*), »Tempelj Duhovnika« (*Templum Sacerdotis*), »Tempelj duš« (*Templum animarum*), »Tempelj Gospoda« (*Templum Domini*), »Tempelj Gospodovalca« (*Templum Dominatoris*), »Tempelj Gospodovega telesa« (*Templum Dominici corporis*), »Tempelj Jeruzalema« (*Templum Hierusalem*), »Tempelj Kristusa« (*Templum Christi*), »Tempelj miru« (*Templum pacis*), »Tempelj nadnebeške slave« (*Templum gloriae supercaelestis*), »Tempelj najvišjega svečenika« (*Templum pontificis supremi*), »Tempelj našega Odrešenika« (*Templum nostri Redemptoris*), »Tempelj pobožnosti in usmiljenja« (*Templum pietatis et misericordiae*), »Tempelj pravega Salomona« (*Templum veri Salomonis*), »Tempelj pravičnosti« (*Templum iustitiae*), Tempelj prečiste Kristusove človeškosti (*Templum purissimae humanitatis Christi*), »Tempelj prevzvišenega Boga« (*Templum Dei altissimi*), »Tempelj, resnično vreden Boga« (*Templum verè Deo dignum*), »Tempelj slave« (*Templum gloriae*), »Tempelj Stvarnika« (*Templum Conditoris*), »Tempelj Svetega Duha« (*Templum Spiritus sancti*), »Tempelj Trojice« (*Templum Trinitatis*), »Tempelj velikega Kralja« (*Templum magni Regis*), »Tempelj vse čistosti« (*Templum totius puritatis*), »Tempelj za bivališče Boga« (*Templum ad Dei habitationem*), »Tempelj za Kristusa Kralja« (*Templum Christo Regi*), »Tempelj živega Boga« (*Templum Dei viventis*), »Tempelj življenja« (*Templum vitae*), »Tempelj življenja in rešitve vseh« (*Templum vitae et salutis universorum*), »Tempelj, od znotraj in od zunaj zaznamovan s križi« (*Templum intus et exterius crucibus insignitum*), »Tempelj, okrašen s stebri, to je čudovitimi in velikimi krepostmi« (*Templum columnis, id est,*

virtutibus miris et magnis ornatum), »Tempelj, posvečen od Svetega Duha« (*Templum a Spiritu Sancto consecratum*), »Tempelj, prečisto zgrajena Božja Hiša« (*Templum, purissime compacta Domus Domini*), »Tempelj, pripravljen za Stvarnika« (*Templum Conditori paratum*), »Tempelj, v katerem je bil Kristus Kralj in Duhovnik« (*Templum, in quo Christus fuit Rex et Sacerdos*), »zlati Tempelj ljubezni« (*Templum aureum charitatis*), »živi Tempelj živega Boga« (*Templum vivum Dei vivi*) idr.⁸⁵⁹

Pomen templja kot predpodobe Marije je treba razumeti tudi širše, tj. v pomenu »sobana«, »palača«, »hiša«, »dom«, »domovanje«; v tem pomenu je sopomenk veliko, npr. *aedes*, »svetišče«, *aedificium*, »stavba«, »zgradba«, *domus*, »dom«, »hiša«, *domicilium*, »domovanje«, *palatium*, »palača« idr.

Vse naštete predpodobe so primeri, vzeti iz del cerkvenih očetov, v katerih Marijo enačijo še s sobano in palačo, najdemo pa jih tudi v cerkvenih himnah in sekvencah.⁸⁶⁰

– **danes sveta in oživljena Skrinja živega Boga:** lat. *hodie sacra et animata Arca Dei viventis*. Predpodoba je vzeta od sv. Janeza Damaščana, grškega teologa in cerkvenega učitelja, in sicer iz njegovega drugega govora o Marijinem vnebozvetju (Λόγος δευτερος εις την ενδοξον κοιμησιν της παναγίας Θεοτόκου και απαρθενου Μαρίας, *Sermo secundus in gloriosam dormitionem sanctissimae Dei Genitricis ac perpetuae virginis Mariae*, »Drugi govor o veličastnem vnebozvetju presvete Božje Rodnice in večno device Marije«),⁸⁶¹ kjer v drugem poglavju zapiše: *Hodie sacra et animata arca Dei viventis, quae suum in utero gestavit artificem, in templo Domini, quod nullis est exstructum manibus, requiescit ...*, »Danes sveta in oživljena Ladja živega Boga, ki je v maternici nosila svojega Stvaritelja, počiva v templju Gospoda, ki je bil zgrajen brez slehernih rok ...«⁸⁶² O izrazu *arca* gl. § III, IV., *Skrinja življenja*.

– **na umetelno izdelani oltar, kot sem omenil zgoraj:** gl. § III, II.

VI.

– **vatikanskega kapitlja:** gl. § I, I.

– **cesarski notar ... javno razglasil listine:** tj. Anton Milost; gl. § III, XII.

– **hvalnico *Pridi, Stvarnik Sveti Duh*:** lat. *Veni Creator Spiritus*. Hvalnica *Pridi, Stvarnik Sveti Duh* je ena najbolj priljubljenih cerkvenih himn, ki je bila predpisana

859 MARRACCI 1710, pp. 691–699; SALZER 1893, pp. 36 (22, 24, 26, 27, 29, 33, 34, 36), 37 (2 in nasl.), 119 (1, 2), 227 (15), 286 (27), 321 (2 in nasl.), 363 (39 in nasl.), 555 (26), 563 (10), 574 (21); LECHNER 1994a.

860 LECHNER 1994a; EGBERS 1994.

861 DAMASCENUS 1864, coll. 700–761.

862 DAMASCENUS 1864, col. 723.

za terco in za večernice na binško praznik, peli pa so jo tudi pri posvetitvenih bogoslužjih. Čeprav je njen pravi avtor neznan, je tradicija skozi čas njeno avtorstvo pripisovala različnim znanim posameznikom: sv. Ambrožu, sv. Gregorju Velikemu, Karlu Velikemu in Rabanu Mavru (slednjemu na osnovi rokopisa iz 10. stoletja, ki so ga hranili v samostanu Fulda in je bil v naslovu pripisan Hrabanu Mavru – *Hrabani Mauri* ..., a danes ni več ohranjen). Po eni domnevi naj bi bila napisana za koncil v Aachnu l. 809; morda je nastala približno v tem času ali v okolju tega koncila, avtor pa bi lahko bil kdo od udeležencev. Danes je sprejeta teza, da gre za delo neznanega avtorja s konca 9. stoletja, ki je živel na območju frankovske države. Himna je bila prvič dokazano izpričana l. 1049, ko so jo zapeli po tretji sinodi (zasedanju) na koncilu v Reimsu; to je bilo v času Leona IX. (1002–1054), ki je bil papež v obdobju 1049–1054, peli pa so jo namesto himne *Exaudi nos, Domine (Usliši nas, Gospod)*. V 10. stoletju je bila sprejeta v dnevno liturgijo binško praznika; v 10. stoletje datirajo tudi najstarejši, v kodeksih ohranjeni rokopisi. Od 11. stoletja naprej so jo peli na sinodah, posvetitvah, posvečenjih, poje pa se tudi ob vstopu kardinalov v konklave. V srednjem veku je bila ena od najbolj prevajanih himn; skozi čas je bila velikokrat tudi uglasbena. Latinsko besedilo, ki je bilo ohranjeno v več različicah, obsega sedem ambrozijanskih kitic: šest slavilnih z nagovorom Svetega Duha (ena redkih liturgičnih himn, ki se obrača direktno na Svetega Duha; v prvih treh kiticah naslavlja Svetega Duha s svetopisemskimi atributi) in eno (sedmo) t. i. doksološko kitico (v njej se obrača na celotno Sveto Trojico). Po svoji metrični obliki je blizu klasični metriki, saj je za himno uporabljen jambski četverec oz. jambski kvaternar; prav zato so se v času humanizma na nekaterih mestih pojavljale manjše korekture. Za verzijo, ki je danes v rabi v liturgiji, so iz himne odstranili humanistične korekture, nastale v 16. stoletju.⁸⁶³

– **določene molitve skladno s predpisi te iste vatikanske ustanove:** tj. skladno s predpisi vatikanskega kapitlja.

– **zlato krono:** gl. § I, I.

– **Tebe, Boga, hvalimo:** lat. *Te Deum laudamus*. Latinska prozna himna *Te Deum laudamus* (*Tebe, Boga, hvalimo*), ki obsega 29 verzov, je skupaj s himno *Gloria in excelsis* (*Slava Bogu na višavah*), s katero kaže tudi številne paralele, ena najbolj razširjenih himn zahodne Cerkve. Glede nastanka in prvotne rabe ni enotnega mnenja. Vsekakor izhaja iz starokrščanske tradicije; teorija, da se naslanja na stare grške večerne hvalnice, je zgolj hipotetična. Tudi glede avtorstva ni enotnega mnenja; srednjeveško legendarno

⁸⁶³ JULIAN 1892, pp. 1206–1211; DREVES 1893, pp. 123–124, 136; DREVES 1908, pp. 57, 60, 124–125; WALPOLE 1922, pp. 373–376; WILMART 1932, pp. 37–45; DOHET 1946; RABY 1953, pp. 183; MATTEI 1954; JULIAN 1957 (1907)b; GIBSON–MEARNS–JULIAN 1957 (1907); SZÖVÉRFY 1964, 1965, I, pp. 120–121; LAUSBERG 1979; MARTIMORT 1991, zlasti pp. 47–74; CANTALAMESSA 1998; CANTALAMESSA 1999; LANGENBAHN 2001; ROUSSEAU 2002; KRASS–OSTERMANN 2019, *passim*.

izročilo njen nastanek pripisuje sv. Ambrožu in sv. Avguštinu, menda naj bi jo povsem spontano spesnila in izmenoma zapela pri Avguštinovem krstu na veliko noč l. 387 (tako Hinkmar iz Reimsa v svojem delu *O predestinaciji*), zato se je oprijel tudi vzdevek »ambrozijanska«. Pozneje so kot možna avtorja omenjali tudi sv. Hilarija iz Poitiersa in Niketasa iz Remezijane (zdaj Bela Palanka v Srbiji), a brez trdno oprijemljivih dokazov. Besedilo himne je vsekakor pedsrednjeveško, saj je izpričana od začetka 6. stoletja v benediktinskih samostanih in nekaterih zgodnjih srednjeveških zbirkah himn; današnja oblika hvalnice izvira iz t. i. bangorskega antifonarja (*Antiphonarium Benchorense* iz samostana Bangor na Irskem). *Te Deum laudamus* je himna velikonočnega jutra; danes se poje ob različnih slovesnostih, npr. ob izvolitvi papeža, ob posvetitvah škofov, pri kanonizaciji svetnikov, skozi čas pa je postala tudi del ceremonije ob umestitvah posvetnih vladarjev (npr. pri kronanjih cesarjev ali kraljev), dalje v sklopu maš ali ob zaključkih slovesnosti. Prevodi hvalnice so začeli nastajati že v srednjem veku, tudi metrične verzifikacije, nastajale pa so tudi predelave (npr. *Te Mariam laudamus*) in celo parodije. Velikokrat je bila uglasbena; najstarejši notni zapis izvira iz 12. stoletja, zapise v nevmah pa najdemo že v 9. in 11. stoletju.⁸⁶⁴

VII.

– **škof okronjevalec:** tj. Francišek Ksaver Marotti, gl. § I, V. in § III., VI.

– **pevci in glasbeniki:** Gvardijan p. Romuald Sitar je poslal dva odposlanca v Benetke z nalogo, da poiščeta slavnostnega govornika, glasbenike in pevce ter poskrbita za natis vabilne okrožnice in spominskih podob.⁸⁶⁵

– **pater Lodovico Maria ... Vedova ... preslavni pridigar, eksaminator ... svetovalec ...:** Pater Lodovico Maria Vedova iz Benetk (ime najdemo tudi v oblikah Ludovicus Maria Vidua, Lodovico Maria Vedo; Lodovico Maria Vedova di Venetia) je bil znano ime v severnoitalijanskem prostoru v svojem času. Bil je član reformirane beneške province manjših bratov frančiškanov strožjega spolnjevanja (observantov; datuma rojstva in njegovega vstopa v frančiškanski red ne poznamo), strokovnjak za teologije, zlasti moralno teologijo, priznan lektor teologije (*lector iubilatus*) in pridigar ter provincialni defnitor. Funkcijo defnitorja je opravljal pred l. 1714, kajti v aprobaciji l. 1714 izdanega dela *Quaresimale e panegirici* se je podpisal kot »nekdanji defnitor«, *ex-Diffnitor* (delo je napisal tedaj že pokojni p. Luigi Vedova iz Benetk, Lodovico pa

864 KRIEGER 1886; DREVES 1893, pp. 17, 20, 28–29; MORIN 1894; CAGIN 1906; MORIN 1907; BURN 1926; BAUMSTARK 1937; MEARNs 1957 (1907), pp. 1119–1134; KÄHLER 1958; FROST 1962, p. 140 (št. 24); WERNER 1981; ŽAK 1982; MAGNE 1986; GERHARDS 1990; SPRINGER 1997; CROSS–LIVINGSTONE 1997, pp. 1581–1582; HÄUSSLING 1999; GERHARDS–LURZ 2000; SPRINGER 2002; HUGLO 2003; HUGLO 2003; LAMPORT–FORREST–WHALEY 2019, pp. 31, 35, 50, 57, 62, 97, 100–102, 104.

865 KLINEC 1997, 50; PODBERSIČ 2025, p. 54.

je napisal posvetilo tedanjemu patriarhu Dioniziju Delfnu in je tudi avtor biografije pokojnega sobrata Luigija; dejstvo, da imata oba enak priimek in da ga je Lodovico kot avtor biografije dobro poznal, kaže na to, da sta bila verjetno v sorodu, morda celo brata). Obenem v tem delu izvemo, da je opravljal tudi funkcijo sinodalnega eksaminatorja v oglejskem patriarhatu (*in Patriarchatu Aquilejensi Examinator*),⁸⁶⁶ poleg tega je bil še svetovalec inkvizicije v konkordijski škofiji (*Dioecesis Concordiensis*, zdaj škofija Konkordija-Pordenone (*Dioecesis Concordiensis-Portus Naonis*) in v Ogleju ter l. 1721 gvardijan v samostanu sv. Frančiška v Vidmu (Convento di San Francesco della Vigna, lat. *Vinea Utini*).⁸⁶⁷ L. 1733 je bil na kapitlju v Benetkah izvoljen za provinciala beneške province sv. Antona (1733. *P. Ludovicus Maria a Venetiis, el. Venetiis*),⁸⁶⁸ ki jo je vodil do l. 1736; l. 1737 je bil bodisi komisar vizitator (*Commissarius Visitator*) ali privzeti predsedujoči kapitlju (*Praeses Capituli*) frančiškanske province sv. Vigilija (*P. Ludovicus Maria a Venetiis, an. 1737 prov. S. Vigili*), ki je nastala l. 1643 po delitvi beneške province.⁸⁶⁹ Objavil je tudi nekaj knjižnih del: *Oratione recitata nel Senato di Lucca il Sabbato avanti la Domenica di Passione ... l'anno MDC.XCIII* (1694); *Considerazioni morali del Padre Lodovico Maria Vedova di Venetia Parma: A spese delli Combi e La Noù di Venetia* (1695); *Essercitii spirituali da farsi per i giorni della settimana, composti dal molto rev. padre Lodovico Maria Vedova di Venetia*. Venezia: P. Baglioni (1706); *Settimana di solitudine, impiegata nelle Verità cavate dal Libretto degl'Esercittii Spirituali di San Pietro d'Alcantara de'Minori Osservanti, detti i Scalzi di Spagna, Dilatate, e facilitate per Secolari, e Religiosi, dal Molto Reverendo Padre Lodovico Maria Vedova di Venezia, Lettore Giubilato, Minore Osservante, Ex-Diffinitore. Aggiuntovi nel fine le Meditazioni per la Novenna di detto Santo*. Venezia: presso Paolo Baglioni (1706); *Centum quinquaginta paritates morales formatae trecentum casibus conscientiae ex universa theologia cum suis, impugnationibus, et solutionibus*. Venetiis: Andrea Poleti (1721).⁸⁷⁰ Zadnja knjiga je bila tudi recenzirana. Viri mu pripisujejo še dve deli: *Summa resolutionum moralium*⁸⁷¹ in *Teologiche speculazioni*,⁸⁷² obe s področja moralne teologije.⁸⁷³ Fajdiga je odlomek, v katerem omenja patra Lodovica in njegov nastop, v celoti prepisal iz Pasconijevega opisa.⁸⁷⁴

866 VEDOVA 1714, uvodno pismo, *Approbatio*.

867 DE VIDUA 1721, naslovnica.

868 A VICETIA 1885, pp. 315.

869 A VICETIA 1885, pp. 320.

870 MAFFEI 1722, pp. 540–541.

871 A VICETIA 1885, p. 337.

872 DA VENEZIA 1846, pp. 769.

873 O Lodovicu Marii Vedova gl. VEDOVA 1714; DE VIDUA 1721; MAFFEI 1722, pp. 540–541; DA VENEZIA 1846, 769; A VICETIA 1885, pp. 315–320; WADDING–SBARAGLIA 1936, p. 273; DERVILLE 1992–1994; MERTENS 2008, *passim*; MERTENS 2009, p. 110; CUSATO–MCMICHAEL 2020, p. 261.

874 Gl. ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, pp. 710–711, in prim. PASCONI 1746, p. 108–109.

– **reda manjših bratov observantov svetega Frančiška beneške province svetega Antona:** Sosednja beneška provinca manjših bratov observantov je nosila ime po sv. Antonu Padovanskem;⁸⁷⁵ l. 1717 je bil provincialni minister p. Giuseppe (Jožef) iz Benetk (Ioseph a Venetiis), ki je bil pozneje generalni definitor, izvoljen pa je bil v Trbižu.⁸⁷⁶

– **eksaminator duhovščine oglejskega patriarha:** Eksaminatorji (lat. *examinatores*) so bili pooblaščenca, ki so jih cerkveni predstojniki in dostojanstveniki (redovni predstojniki, škofi, nadškofi, kardinali, patriarhi, papež) ali telesa (npr. kapitlji, sinode, koncili ipd.) pooblastili za preiskovanje aktualnih verskih zadev s področja teologije, cerkvenega prava idr., a tudi bolj perečih vprašanj, povezanih z delovanjem duhovnikov in redovnikov ter tudi laikov.

– **svetovalec Svetega oficija:** Do 12. stoletja je bilo v Vatikanu običajno, da so se o vseh pomembnih zadevah posvetovali in o njih odločali na konzistoriju. Ker pa se je število nalog in zadalžitev večalo in so se drobile na različne instance in organe, so težje naloge zaupali kardinalskim komisijam, imenovanim kongregacije, ki so se od 16. stoletja ukvarjale s sodnimi in upravnimi zadevami; imele so svoje uradnike, niso pa še imele trajnega mandata.

Odločen korak v tej smeri je naredil papež Pavel III., ki je z apostolsko konstitucijo *Licet ab initio* 12. julija 1542 ustanovil Kongregacijo rimske in splošne inkvizicije (*Congregatio Romanae et universalis Inquisitionis*), ki je bila imenovana tudi Sveti oficij (*Sanctum Officium*); ob ustanovitvi je bilo v to posebno komisijo vključenih šest kardinalov inkvizitorjev (generalni inkvizitorji), ki so razsojali v zadevah, povezanih z vero, imeli pa so številne svetovalce iz vrst teologov in kanonskih (cerkvenih) pravnikov. L. 1551 so uvedli funkcijo komisarja, ki je deloval kot tajnik, l. 1553 se mu je pridružil še prelat z naslovom prisednik (*assessor*). L. 1564 je upravljanje zadev prevzel kardinal tajnik. L. 1566 ali 1567 je papež Pij V. kupil palačo kardinala Lorenza Puccija in jo spremenil v sedež inkvizicije (zdaj Palazzo del Sant'Uffizio v rimski mestni četrti Borgo).

Dokončno organizacijsko strukturo je kongregacija dobila pod papežem Sikstom V. z objavo apostolske konstitucije *Immensa Aeterni Dei* 22. januarja 1588, s katero je papež reorganiziral celotno Rimsko kurijo. Po tej reorganizaciji je kongregaciji predsedoval papež z nazivom prefekt (papeževo predsedovanje je ostalo stalnica do l. 1968); pomagal mu je kolegij kardinalov, ki je sprva štel osem ali devet članov, pozneje dvanajst, papež pa je iz njihovih vrst imenoval tajnika oz. sekretarja (*Secretarius*). Glavni funkcionar je bil navadno član reda dominikancev (tradicija se je ohranjala in je opozarjala na pomembno vlogo dominikanskega reda v času začetkov inkvizicije), ki je imel naziv komisar (*Commissarius*), njegova asistenta (prvi in drugi

875 Več o zgodovini beneške province gl. SPIMPOLO 1951; SELLA 2010.

876 SPIMPOLO 1951, p. 315.

spremljevalec) sta bila dva njegova sobrata. Komisarju je pomagal tudi asesor Svetega Oficija (*assessor Sancto Officio*) iz vrst svetnih duhovnikov. V delovanje kongregacije so bili vključeni še drugi sodelavci in svetovalci, zlasti teologi in strokovnjaki za kanonsko pravo, po potrebi tudi zunanji strokovnjaki. Kongregacija je imela dve sekciji: sekcijo za nauk (doktrino) in sekcijo za disciplino (takšna ureditev je ostala veljavna do l. 1908).

Moč inkvizicije se je v 16. stoletju in v začetku 17. stoletja zelo okrepila s podeljevanjem pooblastil, z vplivom inkvizitorjev in s podporo papežev, od katerih so bili nekateri nekdanji člani te institucije. Od l. 1622 je imela inkvizicija pooblastila, da je ukrepala v primerih spodbujanja k smrtnemu grehu (*sollicitatio ad turpia*) na podlagi konstitucije *Universi Dominici gregis* Gregorja XV. (papež v obdobju od 1621 do 1623) z dne 30. avgusta 1622, ki jo je s konstitucijo *Sollicita ac provida* 9. julija 1753 potrdil tudi Benedikt XIV. (papež v obdobju 1740–1758), z njima pa je bila zagotovljena večja preglednost procesov in objektivnost razsodb. Komisija je imela pooblastila, da je po svoji presoji povsod po krščanskem svetu pošiljala svoje delegate (generalne inkvizitorje), ki so presojali o zadevah, povezanih s krivoverstvi in odpadništvu. Eno od področij delovanja kongregacije je bil nekaj časa tudi nadzor nad knjižno produkcijo in priprava indeksa prepovedanih knjig. V 18. stoletju se je komisija ukvarjala še z nekaterimi zadevami, ki niso bile povezane z verskim naukom, npr. s kršitvijo papeških odlokov, v 19. stoletju pa je deloma prevzemala tudi preiskave v zvezi z razglasitvijo svetnikov in mučencev.

Temeljito reorganizacijo je kongregacija doživela v 20. stoletju; najprej jo je reorganiziral Pij X. z apostolsko konstitucijo *Sapienti consilio* z dne 29. junija 1908 in jo preimenoval v Sveto kongregacijo Svetega oficija (*Sancta Congregatio Sancti Officii*), v času papeževanja Pavla VI. pa je bila z motuproprijem *Integrae servandae* z dne 7. decembra 1965 preimenovana v Sveto kongregacijo za nauk vere. Pod papežem Janezom Pavlom II. je bil l. 1985 opuščen pridevnik »sveta«; postala je Kongregacija za nauk vere (*Congregatio pro doctrina fidei*), ki je doživela nekaj sprememb še pod Janezom Pavlom II. in nato še pod papežem Frančiškom. Vse do danes ostaja najvišje telo na področju verskih zadev.⁸⁷⁷

V času priprav na kronanje svetogorske Marijine podobe so se kot kardinali tajniki zvrstili Galeazzo Marescotti (1. oktober 1627 – 3. julij 1726), ki je bil tajnik kongregacije od 1700 do 1716,⁸⁷⁸ nasledil ga je Fabrizio Spada (17. marec 1643 – 15. junij 1717), ki jo je vodil od 1716 do smrti 15. junija 1717,⁸⁷⁹ njega pa Niccolò Acciaioli (6. julij 1630 – 23. februar 1719), ki je njeno vodenje prevzel l. 1717 in jo je vodil

877 Gl. tudi HILLING 1906, pp. 51–54; RITTER 1997; PROSPERI–LAVENIA–TEDESCHI 2010, *passim*.

878 GUARNACCI 1751, pp. I, 73–76 CARDELLA 1792–1797, pp. 7, 230–231 KARTTUNEN 1912, pp. 18, 33; PRESUTTI 1931–1932; RITZLER–SEFRIN 1952, pp. V, 9, 173, 380; WEBER 1991, p. 313; WEBER 1994, pp. 760–761; WEBER 2003–2004, pp. III, 719–721; PETRUCCI 2008.

879 CARDELLA 1792–1797, 7, 235–236; RITZLER–SEFRIN 1952, pp. 9, 42, 45, 50, 309; DAINVILLE-BARBICHE 1982; CANNATA–VICINI 1991; TABARRINI 2008; VICINI 2008.

do smrti 23. februarja 1719.⁸⁸⁰ V obdobju od 4. decembra 1712 do 1. marca 1722 je bil asesor Svetega Oficija nadškof Domenico Zauli (1638 – 1. marec 1722).⁸⁸¹

– **vojaških bombard:** Strokovna literatura 18. stoletja bombardo opisuje tako: »vrsta kratkega topa, iz katerega se izstreljuje kamne.⁸⁸² Ime izvira že iz časa pred iznajdbo smodnika, ko je bila bombarda vojaška naprava, s katero so izstreljevali velike kamne, kar se je izvajalo s pomočjo tetiv z vzmetmi«; konec 18. stoletja se je opuščalo rabo tako samega orožja kot tudi poimenovanja.⁸⁸³ Bombarda je bila top ali možnar velikega kalibra s kratko cevjo, ki je bil v rabi v srednjem in pozneje še nekaj časa v novem veku. Poimenovanje (ki ga najdemo izpričano od konca 14. stoletja) je zloženka iz lat. *bombus* (iz gr. βόμβος /*bómbos*), »grmenje«, »bučanje«, »trušč«, in lat. *ardere*, »goreti« (prim. od tod izhajajoči izraz »bombardirati«).⁸⁸⁴ Uporabljali so jih pri obleganjih za obstreljevanje mest in rušenje mestnih obzidij; polnili so jih od spredaj, z njimi so izstreljevali kamnite in kovinske krogle, ognjene predmete pa tudi zažigalne krogle (v kroglo zvite krpe, prepojene z vnetljivimi snovmi). Pri vojskovanju so jih nadomestili topovi, ki so bili lažje prenosni, z manjšimi izstrelki in so lahko uporabljali močnejši smodnik.⁸⁸⁵

– **v enakem vrstnem redu, kot je bil opisan zgoraj:** gl. pogl. IV. in V.

VIII.

– **pater Bartolomeo Cagioli iz Benetk:** O p. Bartolomeu ni podatkov.

– **v svetišče častitih pobožnih gospa svete Uršule:** Na ozemlju pod oblastjo Habsburžanov je bil prvi uršulinski samostan ustanovljen l. 1655 v Pragi. L. 1660 so uršulinke na povabilo cesarice Eleonore Gonzaga, vdove cesarja Ferdinanda III., na Dunaj prišle iz Liègea, v naslednjih 16 letih pa je dunajski samostan postal matični samostan petih novih samostanov: v Celovcu (1670), Gorici (1672), Bratislavi (1676), Linzu (1679) in Gradcu (1686).⁸⁸⁶

880 CARDELLA 1792–1797, 7, 201; RITZLER–SEFRIN 1952, pp. 5, 41, 43, 45, 53–54; WEBER–BECKER 1999–2002, p. I, 10.

881 RITZLER–SEFRIN 1952, pp. V, 375, 412; WEBER 1994, 986.

882 O bombardah iz obdobja kronanja gl. tudi WALTSGOTT 1702.

883 ROSENTHAL 1795, p. 147

884 Starejši slovarji ga označujejo kot »vrsto kamnometa« (lat. *petraria*, gr. λιθοβόλος). Prim. DU CANGE 1883–1887, I, pp. 694b–695a.

885 JÄHNS 1889, pp. I, 236, 261, 268, 278, 283–290, 351, 363–364, 403–404; DEMMIN 1893, pp. 108, 114, 914, 923, 925–926; DEMMIN 1911, pp. 61–62, 65, 490; DE LOMBARÈS 1984, p. 27; KINARD 2007, pp. 38–56, 75, 81; DEVRIES–SMITH 2012, pp. 149–151, 155; LAZAR 2015; ANDRADE 2016, pp. 76, 83–84, 88, 90–95, 105, 340.

886 KOGOJ 2017, p. 341.

Slovenski duhovnik, pisatelj, zgodovinar in jezikoslovec Štefan Kociančič (25. december 1818 – 9. april 1883), ki je v letih 1875 in 1876 v uradnem glasilu goriške nadškofije Periodični list nadškofije goriške (*Folium periodicum Archidioeceseos Goritensis*) orisal zgodovino nadškofije in njenih delov, je na kratko predstavil tudi zgodovino goriškega uršulinskega samostana,⁸⁸⁷ pri čemer se je oprl na zgodovinsko poročilo o samostanu, ki ga je okoli l. 1780 na Dunaj poslala tedanja prednica sestra Costanza Antonia, rojena baronica del Mestri (kot prednica je samostan vodila od l. 1796 do l. 1781). Takole navaja:

»Dve rodni sestri iz rodbine Bonsi, po rodu Goričanki, sta se leta 1671 vrnili domov iz Rima, kjer sta pobožno živeli v samoti, in sklenili v svojem rodnem mestu ustanoviti samostan za redovnice reda svete Uršule. Ko so mestne oblasti potrdile njun namen, so zadevo prenesli na cesarski dvor. Dunajske uršulinke so zadevo prav tako podpirale po svojih močeh tako na cesarjevem dvoru kot tudi pri apostolskem nunciju. Prizadevanja so dosegla zelen izid: cesar Leopold in cesarica Eleonora, pa tudi apostolski nuncij so namreč pisali mestnemu oblastništvu in mu naročili, naj to zadevo po svojih močeh podpre in pospeši.

In tako so naslednje leto 1672 dne 8. aprila tri povabljene sestre učiteljice reda svete Uršule z Dunaja prišle v Gorico, in sicer mati Katarina Lambertina, rojena de Pauli iz mesta Liège v Flandriji, kjer je bila učiteljica, in od tam je bila pozneje poklicana v Prago, na Dunaj, v Gorico, v Gradec in znova na Dunaj ter v Gorico, naposled pa je v Gorici l. 1693, potem ko je 21 let opravljala funkcijo prednice, pobožno zaspala v Gospodu. Druga je izviralna iz istega mesta, tj. Liègea, po imenu mati Angela Alojzija in je bila vzgojiteljica. Tretja je bila mati Marija Terezija Angela iz družine Batzer de Batzenberg, Dunajčanka, ki je med temi tukaj v Gorici umrla prva. Četrta je bila mati Margareta Eleonora, po rodu iz Trienta na Tirolskem; peta naposled je bila laikinja. Zadnji dve sta bili vrh tega tedaj še obe novinki.

Ko so torej te redovnice iz mesta Dunaj prišle sem, so stanovale pri zgoraj omenjenih sestrah Bonsi, ki sta iz svojega premoženja namenili 1500 goldinarjev, da sta jim kupili hišo za bivanje. Ker pa niso imele ničesar drugega razen bivališča, tudi niso imele dovolj potrebnega živeža; ker jim mestne oblasti niso dajale ničesar z izgovorom, da jim mora potrebne stvari priskrbeti dunajski cesarski dvor, a niso prav nič poskrbele za to, da bi se jim priskočilo na pomoč v njihovi hudi stiski, zato so sklenile, da vnovič zapustijo Gorico in se vrnejo na Dunaj.

Toda drugače je uredila Božja previdnost, ki je vsem, ko so že dvomile v ustanovitvi in izgradnji tega samostana in opustile vsak up nanju, nepričakovano ob pravem času poslala pomoč v času stiske. Kmalu se je namreč od vsepovsod pridruževalo precej hčera premožnih družin, ki so želele postati redovnice, ki so s seboj prinašale znatne dote, te pa so znašale po več tisoč goldinarjev. Po prejemu teh uršulinkam ni več manjkalo potrebščin za življenje in so lahko postavile svojo lastno cerkev, zgradile potrebne hiše in odprle šole za goriško žensko mladino. Vrh tega so se pridružili

887 KOCIANČIČ 1875–1876.

različni dobrotniki, ki so jim po eni strani priskrbovali hrano in druge potrebščine za življenje, še posebej v času pomanjkanja in lakote, po drugi strani pa so jim z radodarno roko darovali denar in znatne ustanove, celo hiše in posestva.

Ker pa je včasih več plemiških hčera prosilo za sprejem v ta samostan in se je mesto Gorica vedno bolj širilo s stavbami in se je večalo po številu prebivalcev, so mestne oblasti v strahu, kot se zdi, da bi se samostan preveč razširil in bi se njegovo bogastvo večalo iz dneva v dan, z enim samim ukazom preprečile, da bi kakšna novinka, ki bi želela zaživeti v samostanu, samostanu lahko ponudila več kot 800 goldinarjev t. i. dote. Vse do takrat je namreč sleherna, ki je želela postati redovnica, samostanu prosto ponudila doto, ki je bila sorazmerna z zmoglostmi njene družine. In tako je bilo od tistega časa naprej konec nekdanje premožnosti te redovne hiše, še več, morala se je celo zadolževati, še posebej, ker je l. 1758 v samostanu izbruhnil velik požar, v katerem so ognjeni zublji uničili tudi samostansko zemljiško knjigo in druge dokumente, ki so jih hranili v samostanskem arhivu, in tudi hiša je utrpela zelo hudo škodo.

Ko si je cesar Jožef II. prizadeval zatrei večino samostanov v Avstriji, je vendarle prizanašal tistim, v katerih so redovniki opravljali dušno pastirstvo ali so se ukvarjali z vzgojo in šolskim izobraževanjem mladine ali so skrbeli za bolnike. Zato je tudi pustil čisto pri miru redovnice svete Uršule v Gorici in te vse do dandanes neutrudno zastoj poučujejo žensko mladino.⁸⁸⁸

Sodobne raziskave so prinesle še natančnejše podatke. Omenjeni Goričanki sta bili Maria in Anna Bonsi; Maria se je po zatrtju redovne združbe Angleških gospodičen, ki jih je ustanovila Mary Ward, vrnila v Gorico z namenom, da bi poučevala dekleta, za kar sta dobili privoljenje mestnih oblasti. Tu je prek vplivnega jezuita Francesca Gullinija stopila v stik z uršulinkami na Dunaju; prva donacija, ki sta jo s sestro Anno prejeli, je vključevala 300 goldinarjev in hišo, s čimer sta postavili temelje za ustanovitev goriškega uršulinskega samostana. Po posredovanju jezuita Hermanna Horsta ter ob podpori Eleonore di Gonzaga, vdove Ferdinanda III. Habsburškega (1608–1657, cesar v obdobju 1637–1657), Margarete Terezije Španske (1651–1673), prve žene cesarja Leopolda I. Habsburškega (1640–1705, cesar v obdobju 1658–1705), in samega cesarja ter po posredovanju tedanjega apostolskega nuncija na Dunaju Maria Albricija (ki so ga za posredovanje prosile dunajske uršulinke) je bil 24. marca 1672 izdan temeljni dokument: odlok o ustanovitvi samostana, za kar je dal nuncij svoje dovoljenje (*licentia*), tedanji dunajski škof baron Wilderich Walderdorff pa svoj *placet*. V dokumentu so bile zapisane dotacije za vzpostavitev samostana skladno z določili tridentinskega koncila, s katerimi bi bila zagotovljena ekonomska samostojnost ustanove in bi obenem zagotavljale upoštevanje redovnih pravil.⁸⁸⁹

888 KOCIANČIČ 1875–1876, pp. 146–147. Prim. tudi AUSTRIA SACRA 1782, pp. 78–81, kjer se je pisec očitno opiral na isti vir.

889 PILLON 2006; podaja tudi natančen oris zagotovitve finančnih sredstev (pp. 95–96).

Ker so goriški deželni stanovi zagotovili pogoje za ustanovitev samostana, so na prošnjo goriškega mestnega sveta 8. aprila 1672 z Dunaja v Gorico prišle prve uršulinke; v mestu so jim priredili slovesen sprejem in so jih z vozovi popeljali v vse mestne cerkve. Prve goriške uršulinke so bile: prednica mati Katarina Lambertina, rojena pl. Pauli Stravius, iz Liègea v Flandriji (umrla l. 1693 v 63. letu starosti); prefektinja mati Angela Alojzija, Dunajčanka; mati Marija Terezija Angela, rojena Batzerinn pl. Batzenberg; sestra zboristka Margareta Eleonora iz Trienta na Tirolskem; sestra zboristka Marija Frančiška Leopoldina Volkrim (zadnji dve še novinki); sestra Marija Marta.⁸⁹⁰ Redovnice z Dunaja so se pridružile prej omenjenima sestrama Bonsi, ki sta že imeli hišo. Začetki v njuni hiši so bili skromni in po kratki prilagoditvi so začele delati. Začele so poučevati in v kratkem času so imele že 100 gojenk, pri čemer so imele težave z jezikom, ker je od šestih sestra le Margareta Eleonora govorila italijansko, vse druge pa le nemško. Prednica Maria Lambertina je samostan kmalu predstavila v t. i. hišo Volante, 8. septembra 1672 je Maria Bonsi postala novinka in 30. septembra 1674 je naredila večne zaobljube. Ker je naraščalo število redovnic, pa tudi število gojenk, je hiša Volante postala premajhna in prednica je (neuspešno) skušala dobiti še hišo ob samostanu. Ker s strani mesta ni bilo prave podpore, ker se je glede ustanovitve pravega samostana nenehno zanašalo na dunajski dvor, so se uršulinke skoraj že odločile, da zapustijo Gorico in se vrnejo nazaj na Dunaj, prednica pa je razmišljala o preselitvi samostana v Ljubljano. Potem so se razmere začele izboljševati.

L. 1675 je umrla grofica Ana Julija Sinovig; ker z možem baronom Orzonijem nista imela potomcev, se je ovdoveli baron odločil, da vse premoženje (palāčo, dvorišče in vrt) zapusti uršulinkam; te so vilolo prevzele 5. avgusta 1675. Zaradi povečanega obsega učiteljske dejavnosti sta 8. marca 1676 z Dunaja prišli še dve redovnici; med letoma 1678 in 1683 so uršulinke samostan obnovile in ga razširile, l. 1684 je bil zgrajen zvonik, l. 1699 pa so v Benetkah ulili zvonove zanj. Delovanje goriških uršulink je sicer natančno popisano v njihovih kronikah (analih).⁸⁹¹ Reforme v obdobju jozefinizma so goriške uršulinke obšle zaradi njihove družbene koristnosti (poučevanja).⁸⁹²

890 Prim. tudi FERESIN 2015b, pp. 64–67.

891 Gl. PILLON 1995a – I.B.3. – Cronache del monastero: 904 – «Annali, ovvero Memorie delle cose accadute in questo Monastero di S. Orsola di Gorizia, cominciando dal suo principio che fu nel 1672» (1790–1851); 905 – «Annali e memorie delle cose che accaddero nel monastero di S. Orsola in Gorizia. Comincia dell'anno 1672 fino al 1869» (1850–1873); 906 – «Annali ovvero memorie delle cose accadute in questo monastero di S. Orsola di Gorizia, cominciando dal suo principio che fu nel 1873 fino 1951» (1873–1951); 907 – «Libro primo in cui si contengono i nomi delle nate e morte alla religione di S. Orsola nel venerando monastero di Gorizia ... come pure diverse altre particolarità» (1736–1844); 908 – «Libro secondo in cui si contengono i nomi delle nate e morte alla religione di S. Orsola nel venerando monastero di Gorizia ... come pure diverse altre particolarità occorse» (1845–1896).

892 Za natančen zgodovinski oris uršulink na Goriškem gl. MEDEOT 1972; TAVANO 1999; GERONI 2001; GALLAROTTI 1993; PILLON 1998; PILLON 2006; PILLON 2009. Za predstavitev njihove knjižnice gl. MENATO 2001. Popis in oris ohranjenega arhivskega gradiva goriškega uršulinskega samostana je l. 1995 pripravila Lucia Pillon (PILLON 1995a; PILLON 1995b; PILLON 2001), ki je predstavila tudi učiteljsko delo goriških uršulink (PILLON 1996). O zgodovini uršulink na Slovenskem gl. tudi KOGOJ 1980; KOGOJ 2002.

Iz Gorice so uršulinke prišle v Ljubljano. Baron Volk Strobelhof, čigar hčerko so vzgajale uršulinke v Gorici, je ustanovitev uršulinskega samostana v Ljubljani načrtoval l. 1698, vendar pa tedanji ljubljanski škof grof Sigismund (Žiga) Krištof Herberstein (1644–1716; ljubljanski škof v obdobju 1683–1701) zaradi premajhnega začetnega kapitala za ustanovitev ni dal dovoljenja. Za prihod uršulink iz Gorice v Ljubljano je bil najbolj zaslužen Jakob pl. Schellenburg (gl. § I, I.), ki se je l. 1700 ob vrnitvi z romanja v Rim ustavil v goriškem uršulinskem samostanu in se s prednico, materjo Margareto Eleonoro dogovoril, da mu bo poslala najsposobnejše redovnice. Schellenburg je z novim ljubljanskim škofom Francem Ferdinandom Kühnburgom (1651–1731, ljubljanski škof v obdobju 1701–1711) in s svetnimi oblastniki (ljubljskim županom, deželnim glavarjem, deželnim oskrbnikom in cesarskim vicedomom) uredil vse potrebno za zidavo samostana in cerkve, goriška prednica Margareta Eleonora pa je cesarja Leopolda I. prosila za dovoljenje, da se uršulinke naselijo v Ljubljani in vzgajajo žensko mladino. Ker so se med goriškimi redovnicami vse javile, da so pripravljene oditi v Ljubljano, je prednica izbrala pet redovnic: Margareto Eleonoro pl. Eisswald, Otilijo Erhard, baronico Elizabeto Rossetti, Magdaleno Simonetti in grofico Rozalijo Lanthieri (sestra grofa Lanthierija). Te so 19. aprila 1702 zapustile Gorico, v Ljubljano pa so prispele 22. aprila.⁸⁹³

V času kronanja svetogorske podobe je bila prednica samostana sestra Marija Ivana od Vnebozvetja (Maria Giovanna dell'Assunzione), rojena grofica Lanthieri iz Vipave, ki je v noviciat vstopila l. 1679, prednica je postala l. 1702 in to službo opravljala do l. 1730.⁸⁹⁴

– **v cerkev častitih mater reda svete Klare:** Goriški samostan reda ubogih sester sv. Klare ali klaris, ki je začel delovati l. 1653, je bil peti klariški samostan, ustanovljen na ozemlju, kjer so živeli Slovenci (za samostani v Mekinjah pri Kamniku iz l. 1300, v Kopru iz l. 1301 ali morda 1299, v Celju iz l. 1300 in Škofji Loki iz l. 1358); za njim je bil ustanovljen še samostan v Ljubljani (1657). Goriški deželni stanovi so se sicer že l. 1606 obrnili na Sveti sedež, da bi na ozemlju oglejskega patriarhata, a znotraj meja Avstrije za svoje hčere ustanovili ženski samostan; hoteli so ga ustanoviti že l. 1623, ko se je začela tudi gradnja, ustanovitev pa je bila del prizadevanj za katoliško prenovo po zatrtju protestantizma, za katerega se je odločilo precej plemiških rodbin. Prihod različnih redovnih skupnosti v Gorico je bil pomemben del katoliške prenove na Goriškem: l. 1591 so prišli kapucini, 1615 jezuiti, 1623 klarise, 1648 karmeličani, 1656 usmiljeni bratje in 1672 uršulinke. Ustanovitev goriškega samostana klaris je 8. junija 1650 potrdil papež Inocenc X.; eden njegovih glavnih pobudnikov je bil kapucin Janez Krstnik d'Este.

893 O ljubljanskem uršulinskem samostanu gl. DIMITZ 1876, pp. 99–100; KOGOJ 1982, 21–24; DOLINAR 2002, p. 18; RAJŠP 2002; RESMAN 2002; KOGOJ 2017.

894 FERESIN 2015b, p. 67.

Samostansko poslopje je bilo zgrajeno l. 1653, sredstva za njegovo gradnjo in za začetek delovanja samostana pa so prispevali baron Giovanni Battista Chiesa, ki je prispeval del svoje dediščine, goriški deželni stanovi, ki so prispevali 5000 goldinarjev, in celo cesar Ferdinand II. Habsburški, ki je za samostan namenil 10.000 goldinarjev. Samostansko poslopje se je raztezalo od središča mesta do potoka Koren, del samostanskega poslopja je bila tudi samostanska cerkev s tremi marmornatimi oltarji; glavni je bil posvečen sv. Klari.

Prvi dve klarisi (njihovo redovno oblačilo so sestavljali rjav habit, plašč in črn pajčolan) sta v samostan prišli 12. januarja 1653 iz samostana klaris v Koprju sredi januarja 1653 (za dogovore o njunem prihodu s koprskim škofom je bil zadolžen gvardijan kapucinskega samostana v Gorici); s. Elena di Strassoldo in s. Petronia Turigoni sta po navodilu apostolskega nuncija iz Kopra prek Devina in Fare ob Soči v Gorico pripotovali v spremstvu arhidiakona Stefana Delmestre in šestih goriških deklet. V skupnost samostana sv. Klare v Gorici so se vključevale hčere iz goriških plemiških in meščanskih družin, ki jih pogosto najdemo v samostanih klaris v sosednjih deželah, zlasti na Kranjskem.

Samostan, ki je bil precej premožen in tudi gospodarsko zelo uspešen, je bil ukinjen v času jožefinskih reform, in sicer 28. januarja 1782; od samostanov klaris se je ukinitvi izognil le samostan v Koprju, ker je bil na ozemlju Beneške republike. Samostan in cerkev goriških klaris sta bila spremenjena v vojaško preskrbovalno skladišče živeža, premoženje pa je bilo razprodano; tri marmorne oltarje (glavni s tabernakljem in obhajilno mizo ter dva stranska oltarja) so l. 1786 odkupili Tolminci za svojo župnijsko cerkev. Goriške klarise so dobile šest mesecev za odločitev: lahko so se odločile za vstop k uršulinkam ali v red elizabetink ali pa za vrnitev domov. Nekatere so se priključile goriškim uršulinkam, večina pa se jih je odločila za vrnitev k svojim družinam in je prejela 300 goldinarjev letne pokojnine, še zlasti tiste, ki so bile revne ali sirote. Vrednost razpuščenega goriškega samostana klaris je bila ocenjena na okoli 105.000 goldinarjev; ta sredstva so goriški deželni stanovi z dovoljenjem cesarja uporabili za podpiranje domačih goriških plemkinj, nekdanjih uršulink. Kot nadomestilo za ukinjeni samostan klaris so v Gorici ustanovili t. i. Kapitelj žena stolne cerkve (*Capitulum matronarum*), dobrodelno institucijo oz. bratovščino, v kateri so se zbirala plemiška dekleta z območja Goriške; ustanovitev je l. 1797 goriškim deželnim stanovom odobril cesar, zanjo pa so lahko namenili sredstva razpuščenega klariškega samostana. Dekleta so v to skupnost, v kateri je veljal napol samostanski režim, lahko vstopila po dopolnjenem 18. letu starosti; nosila so črne obleke, navadno niso bivala skupaj, zavezujoči pogoj pa je bil, da so morale živeti na Goriškem. Kot razpoznavno znamenje so nosila zlat križ z majhnim ščitkom na sredini, ki je imel na eni strani vrezano cesarjevo ime, na drugi napis *Augustorum providentia* 1797; križ je ob smrti ali poroki dekleta pripadel deželnemu glavarstvu, ki je tudi nadzorovalo delovanje kapitlja. Poslopje samostana goriških klaris so pozneje še večkrat predelali; prostore

danes uporabljaja Univerza v Vidmu (Università degli Studi di Udine).⁸⁹⁵

Zgodovino goriškega samostana klaris je prvi natančneje popisal duhovnik, pesnik in zgodovinar kronist Ivan Marija Marušič (Giovanni Maria Maru(s)ig). Rojen je bil 17. junija 1641, po šolanju najprej v Gorici in nato v Celovcu je prišel nazaj v rodno Gorico. V začetku l. 1669 je na povabilo tedanje opatinje klaris Anne Marie Del Mestri začel svoje delo v samostanu najprej kot kaplan in od l. 1672 kot spovednik; živel je v hišici za kaplana pred cerkvijo sv. Klare. Pozneje je deloval v goriški stolni cerkvi, umrl pa je 13. avgusta 1712, pet let pred kronanjem svetogorske Marijine podobe. Poznamo ga predvsem kot zgodovinarja in kronista; njegova dela so ostala v rokopisu. Njegovo nastarejše in najbolj znano delo je dnevnik o epidemiji kuge l. 1682 (*Relatione del Contaggio successo in Goritia, et sua origine l'anno 1682. Nomi et età di tutti i morti in città et Lazzaretti, data in Luce da Don Gio. Maria Marussig qual osseruò ogni giorno li particolari successi da che principiò l'mal contagioso e si aggonse in fine le risposte alle, censure in sonetti et l'numero demorti in Salcano e sua origine*). Večino njegovih govorov, rokopisov in risb danes hrani arhiv uršulinskega samostana v Gorici; nekatera sicer neohranjena dela omenja Codelli.⁸⁹⁶ Napisal je tudi zgodovinski pregled goriškega samostana klaris, ki je prav tako ostal v rokopisu in ga danes v svoji rokopisni zbirki hrani Avstrijska nacionalna knjižnica (Österreichische Nationalbibliothek) na Dunaju pod naslovom *Annali, origine e progressi del nobilissimo monastero di S. Chiara in Goritia fin a l'anno del Signore 1675*.⁸⁹⁷ Znan je bil tudi po tem, da je svoja dela dopolnjeval z risbami.⁸⁹⁸

– **ta isti kraj in oltar, na katerem so v jutranjih urah praznovali slovesni obred kronanja:** tj. v Gorico oz. na Travnik.

– **škof Marotti:** gl. § I, V.

– **v naselje Solkan:** O solkanski župniji gl. zgoraj III. in tam navedeno literaturo.

– **opat Fattori:** gl. § I, VI.

– **v cerkev v redovni solkanski hospic častitih patrov frančiškanov:** Frančiškanski samostan na Sveti Gori ima izjemno geografsko lego, vendar so bile v preteklosti v

895 AUSTRIA SACRA 1782, pp. 81–82; MORELLI 1855–1856, II, pp. 157, 274–275; III, pp. 241–242, 274–275, 313; KOCIANČIČ 1875–1876; WAUVER 1903; PIVEC-STELÈ 1940, p. 154; PASCOLETTI 1994; ANTONELLO 1999, pp. 273, 276; TAVANO 1999, pp. 163–167; HANČIČ 2000, pp. 82–83; HANČIČ 2001, pp. 13–23; HANČIČ 2004, pp. 9–14; HANČIČ 2005; MAKUC 2011, pp. 68–69; PODBERSIČ 2012a; PODBERSIČ 2012b; LAVRIČ 2019, pp. 344–346; LAVRIČ–HANČIČ 2019; LAVRIČ 2020.

896 CODELLI 1792, pp. 147–151.

897 ÖNB, Cod. 5738 HAN MAG, Annali del monasterio di S. Chiara in Gorizia fino al 1675.

898 CODELLI 1792, pp. 147–151; MORELLI 1855–1856, pp. II, 107, 151, 275; III 312–314; IV 34, 134–135; CICUTA 1926; FASIOLO 1948; JELINČIČ 1954; PERUSINI 1962; MARUŠIČ 1964; PELLEGRINI 1988; PILLON 1999; MORELLI 2003, p. 270; GORIAN 2006; MARUŠIČ 2013 (1984).

poznih jesenskih in zimskih mesecih vremenske razmere zaradi njene izpostavljenosti za starejše in bolne sobrate zelo neugodne, pa tudi zdravniška pomoč je bila daleč. Zato se je v vodstvu province porodila misel o gradnji hospica⁸⁹⁹ za bolne, ostarele in onemogle redovnike, ki bi bil bliže Gorici; izbrali so Solkan, kjer je svetogorski samostan že imel nekaj zemljišča. Hišo, iz katere je izšel prvotni hospic, je Hieronim (Jeronim) Zwaier (Zuayer, Zwayer) iz Solkana z dovoljenjem tedanjega goriškega glavarja Rajmunda Feba Thurna (della Torre) Valsassina (itd.) 1. aprila 1590 prodal tedanjemu svetogorskemu gvardijanu p. Bernardinu Lopariniću, potem pa so jo z dovoljenjem cesarja Ferdinanda II. dogradili in spremenili v hospic (*hospitium*) ter bolnišnico (*valetudinarium*).

Najstarejši opis solkanskega hospica najdemo v delu Franja Glavinića *Opis frančiškanskih postojank v Hrvaški, Bosni in v Kranjski* iz l. 1648, kjer pisec navaja: »Na podnožju Svete Gore, na jugu Furlanije, se lahko vidi planota, ki se imenuje Solkan, kjer se nahaja hospic, ki pripada cerkvi in samostanu patrov na Sveti Gori, zgrajen za razne njihove potrebe, od katerega 30 korakov stran se lahko opazijo ostanki starega gradu, s studencem čiste vode, ki so ga stari Rimljani sezidali v obrambo prehoda, kakor so to delali tudi pri drugih gorskih prehodih, da se obvarujejo vdorov barbarov; pozneje ga je razdejal Atila, sin Bedebuza, kralj Hunov, Dancev, Medijcev in Gotov, imenovan Božji bič, ko je razrušil nekoč zelo slavno mesto Oglej, ki je od Solkana oddaljeno približno 4 milje.«⁹⁰⁰ Med letoma 1619 in 1640 je imela frančiškanska provinca še en hospic v Lovranu v Istri, frančiškanski piranski samostan pa je imel v mestu blizu cerkvice sv. Mihaela hospic za tujce in onemogle.⁹⁰¹

Ko so v prvi polovici 17. stoletja na Sveti Gori gradili nov samostan (pod provincialom p. Bonaventuro Žbona), so, ko je gradnja samostanske stavbe dovolj napredovala, da so jo lahko uporabljali, staro samostansko poslopje uporabljali kot hospic za romarje.⁹⁰²

Že omenjeni grof in svobodni baron Rajmund Feb Thurn (della Torre), sicer znan dobrotnik frančiškanov in vnet Marijin častilec, je 8. julija 1630 s privoljenjem Svetega sedeža frančiškanom podaril kos ob hospicu ležečega zemljišča v trajno in nepreklicno last (*jure perpetuae, & irrevocabilis donationis modo*) ob navzočnosti gvardijana samostana p. Jurija Ugolina, provincialnega definitorja p. Bonaventura Žbona (Sbona) in apostolskega sindika Dominika Frančiška Muskona, dokumentacijo pa je uredil Leonardo Franzoni, javni notar s cesarskim pooblastilom in kancelar v Krminu. Na tem zemljišču so si frančiškani uredili vrt z velikim sadovnjakom in

899 O solkanskem hospicu gl. PASCONI 1746, pp. 22–23 (4. poglavje: *De regulari Hospitio Salcanensi*); GREIDERER 1777, pp. 137–138; ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, pp. 1183–1199; KOCIANČIĆ 1875–1876, pp. 117–118; ČERV 1883a, pp. 21–23, 79; PAVLICA 1900, p. 48; TOMINEC 1929, p. 309; VIDMAR 2006, pp. 118–119; ŠKOFLJANEC 2008, pp. 81, 89, 192, 196–197; 91, 236 (hospic v Lovranu); 284 (hospic za tujce in onemogle v Piranu); HÖFLER 2016b, p. 67.

900 GLAVINIĆ 1648a, p. 37; GLAVINIĆ 2002 (1648), p. 37 (opis hospica v Solkanu).

901 GLAVINIĆ 1648a, pp. 36–37; GLAVINIĆ 2002 (1648), pp. 36–37 (opis hospica v Solkanu); ŠKOFLJANEC 2008, pp. 89, 91, 236, 284.

902 ŠKOFLJANEC 2008, p. 192.

vinogradom, ki je bil od vseh strani obdan z zidom, katerega ostanki so vidni še danes; največ zaslug za pridobitev zemljišča je imel tedanji provincialni defnitor, sicer gvardijan in graditelj svetogorskega samostana p. Bonaventura Žbona.

Vigilij Greiderer v svojem zgodovinskem opisu *Germania Franciscana*, ki je izšel l. 1777 (nastajal je torej sočasno s Fajdigovim delom) v opisu hospica omenja (in pri tem se nedvomno opira na zgoraj omenjeni Glaviničev opis), da je ob njem izvir bistre studenčnice pri gradu, ki so ga zgradili že stari Rimljani za obrambo pred vdori barbarov.⁹⁰³ (Mišljen je spodnji solkanski grad.) L. 1700 so frančiškani pod vodstvom tedanjega gvardijana svetogorskega samostana in provincialnega lektorja Sigismunda Sigonia v vinogradu solkanskega hospica, na ledini, imenovani Zagrad, uredili in obzidali omenjeni studenec in vodo speljali v hospic; na to še vedno spominja v kamnito preklado vklesan napis, ki se glasi: *OPUS FRATRUM MINORUM MONTISSANCTI SUB G[VARDIANO]. P[ATRE]. F[RATRE]. S[IGISMUNDO]. S[IGONIO]. L[ECTORE]. I[U]BILATO. ANNO MDCC.*, »DELO MANJŠIH BRATOV SVETE GORE POD GVARDIJANOM OČETOM BRATOM SIGISMUNDOM SIGONIEM, ZASLUŽNIM LEKTORJEM. LETA 1700.«⁹⁰⁴

Ob hospicu, ki je imel v svojem pečatu sv. Antona Padovanskega (brez napisa), je bila tudi cerkev (oz. kapela), ki je danes ni več.⁹⁰⁵ Zanj je Vigilij Greiderer l. 1777, ko so bili v hospicu štirje bratje, zapisal:⁹⁰⁶ da je posvečena sv. Antonu Padovanskemu, ki ga tu še posebej častijo; da je glede na potrebe postala premajhna in zato so jo l. 1734 prezidali oz. »tako rekoč ponovno postavili od temeljev in razširili«; da so v njej trije oltarji, veliki oltar sv. Antona Padovanskega, oltar sv. Križa (oz. Križanega) in oltar sv. očeta Frančiška; da je bila zraven zgrajena nova zakristija, ki so jo opremili s primernim pohištvo, ter kor z orglami; da je bil v njej zelo dejaven Tretji red sv. Frančiška, katerega člani so zelo pospeševali čaščenje svetogorske Matere Božje in njenih čudežev, razlago božje besede in križev pot. Goriški tretjeredniki so l. 1756 prosili, da bi sedež tretjega reda preselili v Gorico, da ne bi bilo treba hoditi na shode v Solkan, vendar so se frančiškani temu uprli.⁹⁰⁷ Stranski kapeli z oltarjema ter dva zvonova je s patriarhovim dovoljenjem posvetil kar sam frančiškanski provincial.⁹⁰⁸

Hospic nikoli ni postal samostojna redovna hiša; v njem živeči redovniki so bili del svetogorskega samostana in tudi vse uradne in pravne posle hospica so urejali svetogorski gvardijani. Ukinjen je bil z ukazom dunajskih oblasti 30. aprila 1785, s

903 GREIDERER 1777, p. 137.

904 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, pp. 1193; VIDMAR 2006, p. 118.

905 Gl. tudi HÖFLER 2016b, p. 67.

906 GREIDERER 1777, p. 138.

907 PAVLICA 1900, p. 48.

908 ŠKOFJANEC 2008, p. 81. Prim. ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, p. 1195: *Tum ex facultate Patriarchali concessa P. Provinciali Bosnae, et Croatiae Ordinis Minorum de Observantia, seu ejus substituto, ut duae Capellae cum Altaribus altera in Hospitio, et infirmario, altera contigua Monti Salcani consecrari, simulque duae campanae pro dictarum Capellarum usu ...*

katerim je bila ukinjena božja pot, zaprta cerkev in razpuščen samostan, oba pa so tudi porušili; ukaz je bil uresničen 28. januarja 1786.⁹⁰⁹

Natančen oris zgodovine solkanskega redovnega hospica je v svojem zgodovinskem orisu *Bosnia Seraphica* napisal tudi Fajdiga v enem od treh dodatkov (drugi dodatek; *Additamentum II – De Hospitio Salcanensi*). Najprej je orisal sam Solkan ter nastanek in razvoj redovnega hospica (*Caput I. – De Vico Salcanensi, ac de Origine, et progressu Hospitii Regularis*),⁹¹⁰ nato delovanje hospica in uglednejše osebe, ki so se tu mudile (*Caput II. – De vicissitudinibus Hospitii, notabilioribusque ejusdem accessibus*)⁹¹¹ ter cerkev svetega Antona Padovanskega, ki je bila priključena hospicu.⁹¹²

IX.

– **falange:** tj. množice.

– **z božanskim poroštvom:** tj. s kronano podobo Marije.

– **se je potrjeno steklo 133.000 ljudi, pravim 100033:** Pasconi v svojem delu navaja: *ut centum triginta tria hominum millia confluisse probatum est*, »... potrjeno je bilo, da se je steklo 133.000 ljudi«;⁹¹³ Fajdiga zapiše *centum triginta tria, dico 100033*, »stotriintrideset tisoč ljudi, pravim 100 033«.⁹¹⁴ Verjetno je slednja (zelo nenavadna) številka posledica napačnega zapisa (*lapsus calami*).

– **Božji službi:** lat. *Sacra Synaxis*, gr. σύναξις /*synaxis*/. Izraz dobesedno pomeni »srečanje«, »zbiranje«, »zbor«, v cerkvenem kontekstu »zbiranje pri bogoslužju« oz. »bogoslužje« (v stari cerkveni slovanščini собор /*sobor*/). V klasični grščini besede ne najdemo; pojavi se šele pozneje pri cerkvenih piscih, v glosarjih, v Justinijanovem zakoniku in na papirusih.⁹¹⁵ Gre za verski izraz, ki je v prvih stoletjih krščanstva pomenil »srečevanje oz. zbiranje vernikov pri evharistiji (bogoslužju)«;⁹¹⁶ v tem pomenu se še danes uporablja v vzhodnih cerkvah, kjer s tem izrazom zaznamujejo tudi dva Marijina praznika:

- a) 1. septembra praznik Božje Porodnice (Theotokos) iz Miasene, ki je povezana z legendo iz obdobja ikonoklazma: Marijino, s številnimi čudeži povezano ikono iz samostana v Miaseni, ki naj bi ga v 5. stoletju ustanovil sv. Akacij, so menda

909 ŠKOFLJANEC 2008, p. 197.

910 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, pp. 1183–1190.

911 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, pp. 1191–1195.

912 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, pp. 1195–1199.

913 PASCONI 1746, p. 110.

914 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, p. 711.

915 LIDDELL–SCOTT 1996, p. 1696.

916 SOPHOCLES 1914, p. 1037.

vrgli v jezero, imenovano Zagura, da bi jo obvarovali pred uničenjem ikonoklastov (po drugi različici naj bi jo v jezero vrgli ikonoklasti, da bi jo uničili), a se je skoraj stoletje pozneje pojavila nepoškodovana in so jo ponovno vrnili v samostan;

- b) 26. decembra praznik Marije Božje Porodnice (Theotokos) kot spremljajoči praznik Kristusovega rojstva.⁹¹⁷

X.

– **slovesno mašo z večernicami in lavretanskimi litanijami, petimi, kot je bilo povedano:** gl. zgoraj VII. – Beseda »litanija« izhaja iz cerkvenolatinske in poznolatinske oblike *litanīa* (tudi v oblikah *letanīa* in *laetanīa*) in pomeni »prošnja procesija« pa tudi »prošnji vzlik«, »litanija«. Prevzeta je iz poznejše grščine, iz gr. λιτανεία /*litaneía* in λιτανία /*litania*, »(ponižna) prošnja«, »rotitev«, »rotenje«. ⁹¹⁸ V Stari zavezi besedo najdemo v drugi knjigi Makabejcev. ⁹¹⁹ V krščanskem okolju in v patrističnih besedilih jo najdemo v pomenih: 1. »ponižna prošnja«, »priprošnja«; 2. »skupna (ponižna) prošnja ali molitev«; 3. »liturgična molitev = litanija«; 4. »verska procesija, ki jo spremlja molitev«. ⁹²⁰ Etimološko je sorodna:

- a) z glagolom λιτανεύω /*litaneúō*, ki ga najdemo že pri Homerju v pomenu »moliti«, »rotiti«, »prosititi«, pozneje (pri krščanskih piscih, na papirusih) pa: 1. »obračati se na koga v pridigi«; 2. »(milo, ponižno) prositi«, »rotiti« (Boga ali Marijo); 3. »moliti« (k Bogu ali k Mariji); 4. »moliti v procesiji«, »moliti litanije«; ⁹²¹
- b) s samostalnikom λίτη /*lítel*, prvotno »molitev«, »(ponižna) prošnja«, »rotitev«, poznejši »verska procesija« pa tudi »ponižna prošnja ali molitev (ki se izgovarja med procesijo« = »litanija«. ⁹²²

Litanija je (oz. litanije so) molitev v obliki izmeničnega petja, ki jo vodi predmolilec, ljudje pa mu odgovarjajo; svoj izvor ima že v judovstvu in antiki. Prve litanije so bile litanije vseh svetnikov, katerih nastanek sega vsaj v 9. stoletje, verjetneje pa še v čas pred obdobjem Karla Velikega (747/748–814, vladal v obdobju 768–814; *litania Carolina* iz Saissona z enim vzklikom Mariji: *Sancta Maria*). V njih je bilo tudi nekaj vzklikov Mariji (*Sancta Maria, Sancta Dei genitrix, Regina mundi, Salvatrix mundi, Redemptrix*

917 JUGIE 1923; ONASCH 1981; MADEY 1994.

918 SOPHOCLES 1914, pp. 716–717.

919 2 Mkb 3,20: 20 πᾶσαι δὲ προτείνουσαι τὰς χεῖρας εἰς τὸν οὐρανὸν ἐποιοῦντο τὴν λιτανείαν· »Vse pa so vzdigovale roke proti nebu in glasno molile.«; 2 Mkb 10,16: οἱ δὲ περὶ τὸν Μακκαβαῖον ποιησάμενοι λιτανείαν καὶ ἀξιώσαντες τὸν Θεὸν σύμμαχον αὐτοῖς γενέσθαι, ἐπὶ τὰ τῶν Ἰδουμαίων ὀχυρώματα ὄρμησαν. »Makabejčevi ljudje pa so opravili javno molitev, prosili Boga, da bi jim bil zaveznik, in naskočili idumejske trdnjave.«

920 LAMPE 1961, p. 804; SOPHOCLES 1914, p. 717.

921 SOPHOCLES 1914, p. 717; LAMPE 1961, p. 804; BAUER–ALAND–ALAND 1988, coll. 965.

922 SOPHOCLES 1914, p. 717; LAMPE 1961, p. 804; LIDDELL–SCOTT 1996, p. 1054.

mundi, Sancta Mater Domini, sancta Regina Coelorum, sancta Mater misericordiae) in tu so verjetno tudi prvi začetki samostojnih marijanskih litanij, katerih dokazljivi začetki segajo v 12. stoletje. Njihova najstarejša različica je nastala ok. 1200 (rokopis sicer neznanega pisca hranijo v Parizu), njihov vzor pa je bila vzhodnokrščanska hvalnica (himna) *Akathistos* (Ἀκάθιστος ὕμνος /*Akathistos hymnos*/, »hvalnica, pri kateri se ne sedi«), ki je bila napisana za praznik Marijinega oznanjenja (25. marec). Njeno avtorstvo nekateri viri pripisujejo bizantinskemu himnografu Romanu Pevcu (Romanos Melodos, Ῥωμανὸς [ὁ] Μελωδός; ok. 485–555/562), drugi bizantinskemu pesniku Juriju iz Pizidije (Γεώργιος Πισίδης), ki je deloval v 7. stoletju.⁹²³

Marijanske litanije so sicer ohranjene v številnih rokopisnih različicah (Pariz, Padova, Vatikan, Mainz ...), a njihov pisec ni znan in še vedno ostaja predmet ugibanj, saj avtorstva ni mogoče zanesljivo potrditi.

Nastanek lavretanskih (»loretskih«) litanij je povezan z romarskim središčem Loreto in po njegovem latinskem imenu so dobile tudi ime. Tu so bile zelo priljubljene med romarji, ki so obiskovali kraj. Nastale so v 16. stoletju, ko sta obstajali dve različici lavretanskih marijanskih litanij: prva je bila ta, ki jo poznamo danes, druga različica pa je vključevala skoraj vsa poimenovanja, vzeta iz Stare zaveze. L. 1578 je loretski arhidiakon Julio Candiotti poslal obe različici papežu Gregorju XIII. (1502–1585, papež v obdobju 1572–1585), da ju aprobirata (potrdi oz. odobri), kar pa je ta zavrnil; aprobiral jih je njegov naslednik papež Sikst V. (1521–1590, papež v obdobju 1585–1590), v liturgijo pa jih je uvedel Klemen VIII. (1536–1605, papež v obdobju 1592–1605), ki je sicer pri bogoslužju dovolil izvajanje litanij vseh svetnikov in lavretanskih litanij Matere Božje, vse druge pa je prepovedal. Iz Loreta so se lavretanske litanije razširile povsod po Evropi; v nemškem prostoru jih je uveljavil sv. Peter Kanizij (Petrus Canisius; 1521–1597), za njihovo razširitev so najbolj zaslužni jezuiti (Dillingen 1558, Praga 1560, Dunaj 1561, Trier 1562 ...).

Lavretanske litanije so se skozi čas dopolnjevale; tako je npr. papež Pij V. (1504–1572, papež v obdobju 1566–1572) po zmagi krščanske mornarice nad osmansko mornarico 5. oktobra 1571 v litanije dodal vzklik »Pomoč kristjanov« (*Auxilium Christianorum*); l. 1883 je papež Leon XIII. (1810–1903, papež v obdobju 1878–1903), pospeševalec molitve rožnega venca, dodal vzklik »Kraljica presvetega rožnega venca« (*Regina sacratissimi Rosarii*); l. 1915 je papež Benedikt XV. (1854–1922, papež v obdobju 1914–1922) pod vtisom prve svetovne vojne dodal vzklik »Kraljica miru« (*Regina pacis*); papež Janez Pavel II. (1920–2005, papež v obdobju 1978–2005) je dodal vzklika »Mati Cerkve« (*Mater Ecclesiae*; l. 1980) in »Kraljica družin« (*Regina familiarum*; l. 1995), papež Francišek (r. 1936, papež od 2013) je l. 2020 dodal še tri vzklike: »Mati usmiljenja« (*Mater misericordiae*), »Mati upanja« (*Mater spei*) in »Tolažba migrantov« (*Solacium/Solacium migrantium*).

923 WELLESZ 1956; WELLESZ 1957; MEERSSEMAN 1958; MEERSSEMAN 1960; HANNICK 1986; ARRANZ-MAJ 1993; PELTOMAA 2001; ŠTRUKELJ 2006; BRUBAKER-CUNNINGHAM 2016; TONTIOLLO 2017. Gl. tudi pogl. XI., velike Božje Porodnice.

Lavretanske litanije so po svoji naravi pesniško besedilo z zelo širokim in raznolikim simbolnim pomenom. Vsak vzlik je povezan s prošnjo za Marijino priprošnjo pri Bogu. Začnejo se s klici trem božjim osebam, sledijo jim trije uvodni klici Mariji, nato dvanajst klicev Mariji kot Materi, tem pet klicev Mariji kot Devici, nato dvanajst simbolnih klicev (Sedež modrosti, Začetek našega veselja, Posoda duhovna ...), sledijo štirje klici Mariji kot priprošnjici in posrednici v stiski (bolezni, grehu, žalosti ter Pomoč kristjanov), tem pa dvanajst klicev Mariji kot kraljici: osem Mariji kot Kraljici prebivalcev nebes, sledi pa še vrsta povsem posebnih klicev (Kraljica brez madeža izvirnega greha spočeta; Kraljica v nebesa vzeta; Kraljica presvetelega rožnega venca; Kraljica družin; Kraljica miru ...).⁹²⁴

– **serafskega reda:** gl. § I, II.

– **gospod grof Wildenstein:** gl. zgoraj § III, V.

– **Sedežu milosti:** lat. *Sedes gratiarum*. tj. k Sveti Gori. V verskih besedilih je pogosta tudi predpoda Marije kot sedeža v najširšem pomenu besede, npr.:

- a) lat. *sedes*, »sedež«, npr. »duhovni Sedež« (*Sedes spiritualis*), »sedež, lasten sami čistosti« (*Sedes propria ipsius puritatis*), »Sedež vseh čudežev« (*Sedes omnium miraculorum*), »Sedež Božanstva« (*Sedes Numinis*), »sveti Sedež Boga« (*Sedes Dei sancta*), »več kot kerubinski Sedež« (*Sedes plusquam cherubinica*), »kerubski Sedež« (*Sedes cherubica*), »oživljeni Sedež Boga« (*Sedes Dei animata*), »Sedež Kralja« (*Sedes Regis*), »preprostorni Sedež Boga« (*Sedes Dei spatiosissima*), »Preširni Sedež Besede« (*Sedes Verbi amplissima*), »Gospodov Sedež« (*Sedes Dominica*), »Sedež Gospoda« (*Sedes Domini*), »Sedež modrosti« (*Sedes sapientiae*), »kraljevi Sedež« (*Sedes regia*), »Sedež Kristusa« (*Sedes Christi*), »safirni Sedež« (*Sedes sapphirica*), »Sedež usmiljenja« (*Sedes misericordiae*), »Sedež vse plemenitosti« (*Sedes totius nobilitatis*), »Sedež vse sprave« (*Sedes totius propitiationis*), »Sedež Najvišjega Kralja« (*Sedes Summi Regis*), »Sedež vse lepote« (*Sedes totius pulchritudinis*), »Sedež Božje katedrale« (*Sedes cathedralis Dei*), »Sedež Božje slave« (*Sedes Dei gloriae*), »vzvišeni Sedež« (*Sedes excelsa*), »Sedež, v katerem Bog kaže svojo slavo« (*Sedes, in qua Deus ostendit gloriam suam*), »sedež veličine Boga« (*Sedes magnitudinis Dei*), »deviški Sedež« (*Sedes virginea*), »Sedež prevzvišenega Boga« (*Sedes Dei altissimi*), »sedež, ki ga je naredil Bog« (*Sedes, quam Deus construxit*) ... ;
- b) lat. *sella*, »stol«, npr. »lepi Stol« (*Sella pulchra*), »stol, ki si ga je naredil kralj Salomon z lesom z Libana« (*Sella, quam fecit sibi Rex Salomon de lignis Libani*), »kraljevi stol nebeškega Kralja« (*Sella regalis Regis coelestis*), »stol resničnega

924 MORONI 1840–1861, XXXIX, 9–22; ZOLLNER 1864; BERLENDUS–WEISSHAUPT 1866; SAUREN 1895; DE SANTI 1900; BIERBAUM 1936; BOVAL 1946; DAHMEN 1957; LÜDICKE-KAUTE 1971; FISCHER 1976; BESUTTI 1985; DÜRIG 1990; DÜRIG–NITZ 1992; FISCHER–PRASSL 1997; BIEDERMANN–KÜPPERS 1999.

- Elizeja« (*Sella veri Elisei*), »stol, pripravljen pred kraljevim prihodom« (*Sella ante Regium adventum praeparata*), »stol Boga« (*Sella Dei*), »ne leseni, ampak meseni stol« (*Sella non lignea, sed carnea*) ...;
- c) lat. *thronus*, »prestol«, npr. »občudovanja vredni Prestol« (*Thronus admirabilis*), »vsevišnji Prestol« (*Thronus altissimus*), »vzvišeni Salomonov Prestol« (*Thronus augustus Salomonis*), »zlati Prestol resničnega Salomona« (*Thronus aureus veri Salomonis*), »kerubski Prestol« (*Thronus Cherubicus*), »Prestol Kristusa« (*Thronus Christi*), »Prestol, ki vsebuje Boga« (*Thronus continens Deum*), »preslavni Prestol našega Stvarnika« (*Thronus Creatoris nostri gloriosissimus*), »Prestol iz nebeškega zlata« (*Thronus de auro coelesti*), »Prestol iz slonovine čistosti« (*Thronus de ebore castitatis*), »sloviti Prestol Boga« (*Thronus Dei inclutus*), »Prestol kraljujočega Boga« (*Thronus Dei regnantis*), »sveti Prestol Boga« (*Thronus Dei sanctus*), »Prestol Boga« (*Thronus Dei*), »Prestol božanskosti« (*Thronus deitatis*), »Prestol božanskega usmiljenja« (*Thronus divinae misericordiae*), »Prestol Božanstva« (*Thronus Divinitatis*), »božanski Prestol« (*Thronus divinus*), »slonokoščeni Prestol« (*Thronus eburneus*), »trdni Prestol in primerno sestavljen« (*Thronus firmus, & aptè compactus*), »Prestol slave za blažene« (*Thronus gloriae beatis*), »slavni Prestol« (*Thronus gloriosus*), »ognjeni Prestol Kristusa Kralja« (*Thronus igniformis Regis Christi*), »Prestol za večno« (*Thronus in aeternum*), »Prestol pravičnosti« (*Thronus iustitiae*), »Prestol Jezusa« (*Thronus Jesu*), »Prestol, svetleč kakor Sonce« (*Thronus luminosus sicut Sol*), »Prestol usmiljenja za grešnike« (*Thronus misericordiae peccatoribus*), »svatovski Prestol« (*Thronus nuptialis*), »prelepi Prestol« (*Thronus pulcherrimus*), »kraljevi Prestol« (*Thronus regalis*), »Prestol kronanega Kralja« (*Thronus Regis coronati*), »vzvišeni Prestol Kralja« (*Thronus Regis excelsus*), »Salomonov Prestol iz slonovine« (*Thronus Salomonis de ebore*), »Salomonov Prestol« (*Thronus Salomonis*), »Prestol modrosti« (*Thronus sapientiae*), »safirni Prestol« (*Thronus sapphyrinus*), »Prestol Svetega Duha« (*Thronus Spiritus Sancti*), »visoki Prestol« (*Thronus sublimis*), »Prestol svojega Stvarnika« (*Thronus sui Creatoris*), »Prestol najvišjega Kralja« (*Thronus summi Regis*), »Prestol vse Trojice« (*Thronus totius Trinitatis*), »Prestol resničnega Salomona, to je Kristusa« (*Thronus veri Salomonis, id est, Christi*), »deviški Prestol« (*Thronus virginalis*), »Prestol, na katerem je počival Bog« (*Thronus, in quo Deus requievit*), »Prestol, na katerem počiva Božji Duh« (*Thronus, super quem requiescit Spiritus Dei*) ...;
- č) lat. *solium*, »prestol«, npr. »vzvišeni Prestol« (*Solium sublime*), »visoki in privzdignjeni Prestol« (*Solium excelsum & elevatum*), »Prestol, privzdignjen v slavi« (*Solium elevatum in gloria*), »kraljevi Prestol« (*Solium regium*), »kraljevski Prestol« (*Solium regale*), »Prestol Boga, ki slavi zmagoslavje na nebu« (*Solium Dei triumphantis in coelo*), »posebni Prestol Kralja« (*Solium speciale Regis*), »Prestol Božanskosti« (*Solium Deitatis*), »Prestol celotne Trojice« (*Solium totius Trinitatis*), »Prestol Gospoda« (*Solium Domini*), »Prestol božanskega usmiljenja« (*Solium divinae misericordiae*), »resnično preblaženi Prestol« (*Solium verè beatissimum*),

»visoki Prestol utelešenja Božjega Sina« (*Solium incarnationis filii Dei excelsum*), »Prestol usmiljenja« (*Solium misericordiae*), »Prestol sprave« (*Solium propitiatio- nis*), »Prestol najvišjega Kralja« (*Solium summi Regis*), »Prestol Salomona« (*Solium Salomonis*), »Prestol Božje slave« (*Solium gloriae Dei*), »Prestol nebeškega Sa- lomona« (*Solium Salomonis coelestis*), »Prestol Gospodove slave« (*Solium gloriae Domini*) ...⁹²⁵

Sedež milosti (lat. *Sedes gratiae*, *Sedes gratiarum*, *Thronus gratiae*; nem. *Gnaden- stuhl* ali *Gnadensthrone*) se uporablja za eno pomembnejših, odmevnejših in simbol- no zelo močnih upodobitev svete Trojice (*Sancta Trinitas, unus Deus*, »sveta Trojica, en sam Bog«); začetke tega motiva najdemo domnevno v začetku 12. stoletju v Franciji. Na upodobitvi niso prikazane tri različne osebe, ampak je v ospredju prikazana Kristusova smrt na križu, na božjem prestolu sedi Bog Oče, ki drži v rokah križ z umrlim Kristusom (roki Boga počivata na vsakem kraku križa; Kristus je upodobljen v manjšem merilu kot Bog Oče in na upodobitvah od 13. stoletja naprej včasih drži v rokah samo Kristusovo truplo brez križa), nad Kristusom je upodobljen golob kot znamenje Svetega Duha, ki pa včasih tudi prileti od glave ali iz ust Boga Očeta proti glavi Kristusa, lahko pa tudi sedi na rami enega ali drugega. Gre torej za nekakšno oblika pietà, pri kateri je namesto Marije upodobljen Bog Oče. Gl. tudi Hebr 4,16: »Bližajmo se torej z zaupnostjo prestolu milosti ... (*Ade- amus ergo cum fiducia ad thronum gratiae* ...)«. Grška ustreznica za sedež ali prestol (milosti) je tudi ἱλαστήριον /*hilastérion*/ (lat. *propitiatorium*),⁹²⁶ ki v starozaveznih besedilih pomeni »spravni pokrov«, tj. zlati pokrov skrinje zaveze, ki je nekakšen predhodnik oltarja kot žrtvenika (npr. 2 Mz 25, 17–22: »Narèdi tudi spravni po- krov iz čistega zlata ...« idr.), zato je bil pogost motiv na prenosnih oltarjih v srednjem veku, v novi zavezi pa lahko pomeni ali »spravni pokrov« (npr. Hebr 9,5: »Nad njo sta bila keruba veličastva, ki sta metala senco na spravni pokrov.«) ali »orodje sprave« (Rim 3,25: »Njega je Bog javno določil, da bi bil s svojo krvjo orodje sprave, h kateri prideš po veri.«).

Povezava sedeža ali prestola milosti z Marijo je poznejšega datuma in je deloma povezana tudi s srednjeveško mistiko. V Stari zavezi je prestol dedna pravica oz. predpravica kralja; v Novi zavezi prestol pripada Kristusu kot potomcu kralja Davida in kot Odrašeniku. Misel o Kristusu kot kralju, ki zaseda prestol, je pogosto povsem eksplicitno izražena v novozaveznih besedilih, npr.:

- pri evangelistu Mateju (Mt 28,18) »Jezus je pristopil in jim spregovoril: ‚Dana mi je vsa oblast v nebesih in na zemlji‘«;
- pri evangelistu Luku (Lk 1,32): »Ta bo velik in se bo imenoval Sin Najvišjega. Gospod Bog mu bo dal prestol njegovega očeta Davida.«;

925 MARRACCI 1710, pp. 623–624 (*sedes*), 625 (*sella*), 641–642 (*solium*), 724–731 (*thronus*). Gl. tudi LECHNER 1991.

926 BAUER–ALAND–ALAND 1988, coll. 762–763.

- večkrat v *Pismu Hebrejcem*:
 - a) Heb 4,14–16: »Trdno se torej držimo veroizpovedi, ker imamo veličastnega vélikega duhovnika, ki je šel skozi nebesa, Jezusa, Božjega Sina. Nimamo namreč vélikega duhovnika, ki ne bi mogel sočustvovati z našimi slabostmi, marveč takega, ki je kakor mi preizkušan v vsem, vendar brez greha. Bližajmo se torej z zaupnostjo prestolu milosti, da bomo dosegli usmiljenje in naši milost, ki nam bo v pravem trenutku pomagala.«; podobni misli, ki potrjujeta Kristusovo kraljevsko vlogo, se ponovita tudi v nadaljevanju;
 - b) Heb 8,1–2: »Poglavitno pri tem, o čemer govorimo, pa je tole: takšnega vélikega duhovnika imamo, ki je sédel na desno prestola veličastja v nebesih in je služabnik svetišča in resničnega šotora, katerega je postavil Gospod in ne človek.«
 - c) Heb 12,2: »Uprimo oči v Jezusa, začetnika in dopolnitelja vere. On je zaradi veselja, ki ga je čakalo, pretrpel križ, preziral sramoto in sédel na desnico Božjega prestola.«
- v pismu Filipljanom (Flp 2,9–11): »Zato ga je Bog povzdignil nad vse in mu podaril ime, ki je nad vsakim imenom, da se v Jezusovem imenu pripogne vsako koleno bitij v nebesih, na zemlji in pod zemljo in da vsak jezik izpove, da je Jezus Kristus Gospod, v slavo Boga Očeta.«

S Kristusom kot kraljem je povezano tudi kraljevsko dostojanstvo njegove matere. V umetnosti je tudi Marija prikazana kot prestol milosti, npr. z žezlom, z granatnim jabolkom, pogosto v kraljevski opravi, s krono na glavi in včasih sinu podaja vladarske insignije. Zanj velja, da pri svojem sinu deluje kot priprošnjica za ljudi in kot kraljica, katere dostojanstvo je bilo potrjeno tudi z vnebovzetjem, izhaja pa iz njene materinske in priprošnjiške vloge. Simbolna starozavezna paralela tega odnosa je odnos med kraljem Salomonom in njegovo materjo Batšébo, ki v dveh epizodah še posebej poudarja priprošnjiško vlogo matere in njeno kraljevsko dostojanstvo: v odlomku 1 Kr 1,15–31, kjer Batšéba od ostarelega kralja Davida doseže, da Salomona določi za svojega naslednika, ter v 1 Kr 2,19, kjer ji sin izkaže čast in spoštovanje kot kraljici materi: »Batšéba je prišla h kralju Salomonu, da bi govorila z njim glede Adoníja. Kralj je vstal, ji šel naproti in se ji priklonil do tal. Zatem je sédel na prestol in dal postaviti še prestol za kraljevo mater. Sedla je na njegovo desnico ...«

Predpodoba govori tudi o Mariji kot personificirani Modrosti ter kot simbolu božanske modrosti. Marija kot posebljena Modrost (lat. *Sapientia*, gr. *Σοφία /Sophía*) sedi na Salomonovem prestolu (za njegov opis gl. 1 Kr 10,18–20) in kot taka prevzema deloma njegove lastnosti (gl. Sir 47, 12–25), deloma pa lastnosti kraljice iz Sabe. Njena vloga se opira tudi na *Sirahovo knjigo* (Hvalnica modrosti; Sir 24, 1–22) in knjigo *Pregovorov* (Prg, Modrost pri stvarjenju; 8,22–31).

V liturgiji najdemo to povezavo od 8. stoletja naprej, in sicer pogosto pri cerkvenih očetih ter drugih krščanskih piscih, v pesnitvah in sekvencah – (Psevdo-) – Peter Damiani, Hugo Svetoviktorski, Engelbert iz Admonta – pa tudi v srednjeveških rokopisnih besedilih.⁹²⁷ Najstarejši upodobitvi Marije kot Sedeža modrosti sta relief na lesenih vratih cerkve sv. Sabine v Rimu (trije modri z Vzhoda, ki se poklonijo Mariji na Salomonovem prestolu) ter na timpanonu južnega zahodnega portala v Chartresu. Pozneje najdemo različne upodobitve: iluminacije, ilustracije, miniature, bakroreze, freske, miniature, reliefe, vitraže, steklo, včasih v kombinaciji z alegorijami (zlasti s sedmimi svobodnimi umetnostmi), včasih v spremstvu prerokov ali apostolov, lahko v spremstvu dvanajstih levov, včasih v spremstvu dvanajstih Sibil, v spremstvu devic, različnih vrlin oz. kreposti, v spremstvu cerkvenih učiteljev (sv. Gregor Veliki, sv. Bernard, sv. Avguštin, Beda Častitljivi idr.), včasih so ob njej upodobljeni golobi itd.⁹²⁸

– **Kraljico vesoljstva:** lat. *Regina universitatis*. Poimenovanje najdemo pri številnih krščanskih piscih in mislecih, npr.⁹²⁹:

- a) pri Dioniziju Kartuzijanu v *Razpravi o Salomonovi Visoki pesmi, ki se ji po hebrejsko reče Sir Hasirim, o Kristusu in Cerkvi, o duši slehernega pravičnega in o blaženi Mariji*, 20. poglavje: *Terribilis ut castrorum acies ordinata: id est, instar acierum ac exercituum angelicorum spirituum (qui castra Dei vocantur) metuenda es, o potentissima universitatis Regina, angelis tenebrarum et omni altitudini contra Deum se extollenti*;⁹³⁰
- b) podobno pri sv. Jožefu Himnografu v njegovem delu *Mariale (Ex Canone in S. P. N. Hilarionem Iunioem, Die 28. Martii): Dominus constituit te, ò Inviolata, Dominam ac reginam universorum* (Ὁ Κύριός σε Κυρίαν ἀπάντων καὶ Δέσποιναν

927 Za natančno predstavitev simbolike ter njene odmevnosti v književnosti in umetnosti gl. LECHNER 1991. Gl. tudi GINTHER 1726, c. 2. n. 5; PIPER 1873; KRAUS 1897, p. 390; SCHMITZ 1938; MICHNA 1950; MACKENZIE 1965; SCHILLER 1983, pp. 133–136 (Der Gnadenstuhl in bezug auf den Opfertod); STÖHR 1989b; NADLER 1989; ZIEGENAUS 1989; OPITZ–RÖCKELEIN–SIGNORI–MARCHAL 1993; DÜRIG 1994; LECHNER 1994c; IAFRATE 2015, še zlasti pp. 215–257 (The Throne of Solomon in the Christian West); REHR 2023.

928 O predstavljenih simbolikah gl. PICINELLI–ERATH 1694, pp. 596–608 (Symbolum XLI. Thronus sapientiae.); GINTHER 1726, pp. 461, c. 65. n. 4; PIPER 1873; BEISSEL 1909, pp. 484–489; BAUERREISS–FELDBUSCH–GULDAN 1955; BRAUNFELS 1968; WELLEN–HALLENSLEBEN IDR. 1971, p. 183; MOLSDORF 1926 (1984), Nr. 854, 1040, 1054; STRÖTER–BENDER 1992, pp. 200–209 (Auf dem Thron der Göttlichen Weisheit); DÜRIG 1994; MENAŠE 1994, pp. 64, 76, 77, 209, 311 (Prestol Modrosti, Sedes Sapientiae), pp. 100, 140, 147, 159 (Prestol milosti); SCHIPLINGER 1998; IAFRATE 2016; EICHLER 2021. Za natančen oris tematike v umetnosti gl. LECHNER 1991. Glej tudi § II, XVIII. opise emblemov X., XVII., XXI. in XXXIV.

929 EPHRAEM SYRUS 1598, p. 207; FASTENRATH 1991; FAUTH 1991; SCHARBERT 1991; TSCHOCHNER 1991; BROCK 1992; KÖSTER 1993; VON HUEBNER–JANOTA–MAAS–EWERD 1993; STROLL 1997; OSBORNE 2008.

930 MOUGEL 1896; DEUTSCH 1898; DIONYSIUS CARTHUSIANUS 1898, p. 414 (Art. XX) (prim. tudi MARRACCI 1710, p. 580); KEISER 1904; TONUTTI 1953; STOELLEN 1954; BROUETTE 1982; EMERY 1982; GRUBER 1989; EMERY 1996; WASSERMANN 1996; MARTIN 1999a; PODLECH 2002; GRACIA–NOONE 2002, pp. 243–244; FOIDL 2011.

- ειργάσατο, ἄχραντε);⁹³¹
- c) pri Davidu Niketasu v *Homiliji o rojstvu blažene Device Marije (Oratio I. In diem natalem sanctissimae Dei Genitricis. / Λόγος Α΄. Εἰς τὸ γενέσιον τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου)* 18 D: *Quod igitur futurum erat, ut nedum Dei Mater audiret, sed et filia secundum spiritum adoptionis filiotum, sed et regina atque domina universorum celebraretur* (καὶ βασιλὶς καὶ κυρία τῶν ὄλων ἀναρρήθήσεσθαι);⁹³²
- č) pri Efremu Sirkem v *Pridigi o hvalah presvete Božje Porodnice Device Marije (De Sanctissimae Dei Genitricis Virginis Mariae Laudibus): Inviolata, integra, pleneque pura ac casta Virgo Dei genitrix Maria, Regina omnium ...*⁹³³.
- Prim. tudi »Kraljica neba« v § I, VII.

XI.

– **velike Božje Porodnice:** lat. *Magna Dei Genitrix*. Latinski samostalnik *genitrix* ali *genetrix* je latinska različica (pravzaprav prevodni kalk) grškega izraza Θεοτόκος */theotókos/* (iz θεός */theós/*, »bog«, in τίκτω */tíktōl/*, »rodim«), »ki rodi Boga«. Kot pridevek se je Θεοτόκος */Theotókos/* v Cerkvi na Vzhodu (navadno v povezavi s παρθένος »devica«) uporabljal kot vzdevek Device Marije; njegovi latinski različici sta *Deipara* (iz lat. *deus*, »bog (Bog)«, in *pario -ere*, »rodim«) in *Dei Genitrix* (iz *gigno*, »rodim«). Poleg omenjenega so se za Marijo kot Božjo Mater v patrističnih in liturgičnih besedilih uporabljali še naslednji izrazi: a) Θεομήτωρ (θεομήτωρ) */theomētōrl/*, b) Θεομήτηρ (θεομήτηρ) */theomētērl/*, c) Θεογεννήτρια (θεογεννήτρια) */theogennētrial/*, č) Θεογεννήτωρ, θεογεννήτωρ */theogennētōrl/*, d) Μητρόθεος (Μητρόθεος) */metróttheosl/*, vsi v pomenu »tista, ki je rodila Boga«, tj. »Božja Porodnica«, »Božja Mati«, »Bogorodica«, »Bogoroditeljica«,⁹³⁴ kot sopomenki tudi Θεοφόρος (θεοφόρος) */theophóros/*,

931 HYMNORAPHUS JOSEPHUS 1661, p. 83; HYMNORAPHUS JOSEPHUS 1862, coll. 1086 (83); JOANNES DIACONUS 1862; KRUMBACHER 1897, pp. 148 194, 197, 486, 676–679; PAPADOPULOS-KERAMEUS 1899, 1901, II, pp. 1–14; BHG 1957, II, p. 40 (944–947b); BECK 1959, pp. 601–602; WELLESZ 1962, pp. 140, 234–236; ΧΡΕΣΤΟΥ 1965; JANIN 1965; TOMADAKIS 1971; STIERNON 1973; KASTER 1974a; SZÖVÉRFY 1978, 1979, pp. 22–29, 84, 89–91, 95–98, 102–106, 110–113, 116–118, 121–122, 125–128, 131–136, 139–140, 143–146, 150–155, 159–161, 163–164, 169–174, 182, 185, 189, 190, 194, 258–270; KAZHDAN–CONOMOS–ŠEVČENKO 1991, p. 1074; HÖRANDNER 1996; HUNGER 1999; HÖRANDNER–RHOBY–ZAGKLAS 2019, pp. 487, 501, 503.

932 NICETAS 1862, col. 18 (D); KRUMBACHER 1897, pp. 80, 121, 167–168, 172, 179, 196, 203, 213, 265, 312, 361, 367, 383, 524, 547, 548, 679–680; BECK 1959, pp. 548–549, 565–566; HALKIN 1986, pp. 105–170; KAZHDAN 1991b; PASCHALIDIS 1999; KAZHDAN 2006, pp. 7, 8, 43, 56, 73, 74, 83, 91–97, 109, 126, 128, 144, 237, 317, 322, 329; ROSENQVIST 2007, pp. 68, 89–90; RONCONI–PAPAIOANNOU 2021, pp. 56–57, 60–61, 356, 360, 507, 690.

933 EPHRAEM SYRUS 1598, p. 207; RICCIOTTI 1925; ALTANER–STUIBER 1978, pp. 343–346 (§ 89. Ephrem der Syer († 373)); LOCHBRUNNER 1989; BROCK 1992; CRAMER 1995; BROCK 1999; SCHMIDT 1999b; McVey 2000; BROCK 2004; RILLIET 2006; PALMER 2015; BROCK 2020.

934 LAMPE 1961, pp. 624 (θεογεννήτρια, θεογεννήτωρ), 629 (θεομήτηρ, θεομήτωρ), 625 (θεοδόχος), 642–643 (θεοφόρος), 869 (Μητρόθεος).

»nosilka/nositeljica Boga«, in Θεοδόχος (θεοδόχος) /*theodókhos*/, »sprejemnica oz. sprejemalka Boga«, velikokrat je uporabljena kar opisana različica Μητήρ Θεοῦ /*Méter Theoù*/, »Mati Boga«, »Božja Mati«.

Poimenovanje Marije kot Θεοτόκος /*Theotókos*/ (»Božja Mati«, »Božja Porodnica«) izhaja iz tistih svetopisemskih odlomkov Nove zaveze, v katerih se Marija omenja kot mati Jezusa ali Boga, deloma pa se nanaša tudi na nekatere preroške navedbe v Stari zavezi.⁹³⁵ Novozavezne odlomke lahko razdelimo na tri skupine:

1. odlomki, povezani s Kristusovim spočetjem, npr.: Mt 1,20–23: »Ko je to pre-mišljeval, se mu je v sanjah prikazal Gospodov angel in rekel: ‚Jožef, Davidov sin, ne boj se vzeti k sebi Marije, svoje žene; kar je spočela, je namreč od Svetega Duha. Rodila bo sina in daj mu ime Jezus, kajti on bo svoje ljudstvo odrešil grehov.‘ Vse to pa se je zgodilo, da se je izpolnilo, kar je Gospod rekel po preroku: *Glej, devica bo spočela in rodila sina / in imenovali ga bodo Emanuel, / kar v prevodu pomeni Bog z nami.*«; Lk 1,35: »Angel ji je odgovoril: ‚Sveti Duh bo prišel nadte in moč Najvišjega te bo obsenčila, zato se bo tudi Sveto, ki bo rojeno, imenovalo Božji Sin.›«;
2. besedila, v katerih je Kristus imenovan Marijin sin ali izrecno Božji sin ali je iz besedila to razvidno, npr. Lk 1,35 (gl. zgoraj); Lk 2,11–12: »Danes se vam je v Davidovem mestu rodil Odrešenik, ki je Mesija, Gospod. To vam bo v znamenje: našli boste dete, povito in položeno v jaslji.«; Gal 4,4: »Ko pa je nastopila polnost časa, je Bog poslal svojega Sina, rojenega iz žene, rojenega pod postavo, da bi odkupil tiste, ki so bili pod postavo ...«; Rim 1,1–4: »... po duhu svetosti pa je po obujenju od mrtvih postavljen za Božjega Sina v moči. To je Jezus Kristus, naš Gospod ...«; Mt 2,11: »Stopili so v hišo in zagledali dete z Marijo, njegovo materjo.«; Lk 2,23: »Glej, ta je postavljen v padec in vstajenje mnogih v Izraelu in v znamenje, ki se mu nasprotuje ...«; Apd 1,14: »Vsi ti so enodušno vztrajali v molitvi v ženami in z Jezusovo materjo Marijo in z njegovimi brati.«; Jn 2,1.3.12: »Tretji dan je bila svatba v galilejski Kani in Jezusova mati je bila tam. ... Ko je vino pošlo, je rekla Jezusu njegova mati ... Potem je šel dol v Kafarnáum in z njim njegova mati ...«; Jn 19,25–26: »Poleg Jezusovega križa pa so stale njegova mati in sestra njegove matere ... Ko je Jezus videl svojo mater in zraven stoječega učenca ...«
3. besedila, v katerih se Marija omenja kot Mati Gospoda, npr. Lk 1,43: »Od kod meni to, da pride k meni mati mojega Gospoda?«; Mt 12,46: »Kdor koli namreč uresničuje voljo mojega Očeta, ki je v nebesih, ta je moj brat, sestra in mati.«

Prim. tudi Lk 1, 46–55 (Marijina hvalnica); Lk 2,49–51 (Deček Jezus v templju).

Poimenovanje Marije kot Θεοτόκος /*Theotókos*/ (»Božja Mati«, »Božja Porodnica«) se je kot privzdignjeni vzdevek oz. pridevek (epiteton) uveljavilo v cerkvenem izrazju; kdo in kdaj je uveljavil ta izraz, je težko določiti. Hitro je prešel tudi v molitve. Tak

935 Za obsežen, pregleden in natančen pregled vloge Marije kot Božje Matere gl. MÜLLER 1989.

primer je ena najstarejših marijanskih molitev *Sub tuum praesidium*, »Pod tvoje varstvo pribežimo«; nastanek najstarejšega ohranjenega rokopisa te molitve, ki je l. 1917 prišel v John Rylands Library v Manchesteru, strokovnjaki sicer različno datirajo, a ga nekateri postavljajo v 3., drugi v 4. stoletje.⁹³⁶ Če ta datacija drži, potem je mogoče sklepati, da je bilo poimenovanje v 3. ali 4. stoletju že uveljavljeno, kar pomeni, da je bilo v rabi vsaj kako generacijo, če ne dlje. Glede na zanimivo in teološko utemeljeno ozadje nastanka verjetno ni bilo odraz preprostega ljudskega verovanja, ampak je najbrž nastalo v učenih krogih Aleksandrije ali Egipta nasploh. Ali je imel pri tem kakršenkoli vpliv antični poganski kult boginje Izide, ostaja predmet razprav. Pripisuje se škofu in aleksandrijskemu patriarhu Aleksandru I. Aleksandrijskemu (?–328), nato pa se je hitro uveljavil med pomembnimi krščanskimi intelektualci in cerkvenimi dostojanstveniki od Aleksandrije, Palestine, Antiohije, Laodiceje, Tarza in drugod, kot so sv. Atanazij I. Aleksandrijski (Veliki; ok. 295–373); Evzebij Cezarejski (260/264–339), Ciril Jeruzalemski (ok. 313–386), Apolinar iz Laodikeje (ok. 315–390), Diodor iz Tarza (?–394), Severijan iz Gabale (ok. 355–408/425); uporabljali so ga celo nekateri arijanci, npr. Asterij iz Kapadokije (Sofist; ?–341). Očitno je bilo poimenovanje vsaj kakšno stoletje pred Nestorijevim nasprotovanjem (o njem gl. nadaljevanje) že uveljavljeno v različnih verskih središčih vzhodnega krščanstva med pridigarji in kristjani, še zlasti v Egiptu, mogoče pa je, da izhaja iz sirske tradicije.

V Novi zavezi in v zgodnjekrščanskih besedilih izraza Θεοτόκος (θεοτόκος) / *theotókos* še ne najdemo.⁹³⁷ Med zgodnejšimi viri so epigrafski napisi.

Tak primer je napis, najden na mestnem trgu l. 1881 v antičnem mestu Sidima (*Sidyma*) v maloazijski antični pokrajini Likija (zdaj vas Dudurga Asari v okrožju Fethiye v provinci Muğla na skrajnem jugozahodu Turčije): ἀλλ[α] τῆς ἀφ' γενεᾶς ἀναφουούσης τῆς θ[εο]τόκου γῆς. Za napis se domneva, da je nastal v 2. stoletju, izraz θεοτόκος pa se ne nanaša na osebo, ampak na zemljo.⁹³⁸

Drugi primer je napis, najden na južnem Sinaju med ruševinami naselbine Tell Pheiran oz. Pharan (danes Firan) in datiran v 5. stoletje, ki so ga nato hranili v Mojzesovi kapeli samostana sv. Katarine v dolini el-Pheiran (Pharan): † Κ(ύρι)ε Ἰ(ησο)ῦ Χ(ριστ)ῆ κ(αὶ) Ἀγία / Μαρία / ἡ Θ(ε)ωτόκος (sic) ἐλέ/ῖσον τον δού/λόν σου Ἀναστάσιν ὑποδι/άκο(νον)· ἐγράφ(η) μη(νί) / † θ' Δε(κεμβρίω) ἰνδικ(τιῶνος) ἰδ'·⁹³⁹

Tretji primer je napis, najden na plošči v Korintu blizu zidu, ki je bil v bizantinskem obdobju zgrajen zato, da je zapiral vrata v nekdanje Neptunovo svetišče; napis, datiran v čas po l. 527, navaja, naj Marija, Božja Mati, varuje kraljevsko oblast Justinijana, ki ljubi Kristusa: ἁγία Μαρία θεοτόκε φύλαξον τὴν βασιλείαν τοῦ φιλοχρίστου Ἰουστινιανοῦ.⁹⁴⁰

936 STEGMÜLLER 1952; GIAMBERARDINI 1969; MAAS-EWERD–MADEY 1994; BRETSCHNEIDER 1996, coll. 1358; CARROLL 2000, p. 336; TOWAREK 2021.

937 BAUER–DANKER–ÄRNDT–GINGRICH 2021.

938 TITULI ASIAE MINORIS 1920, p. 63 (= TAM 2.174B11).

939 SUPPLEMENTUM EPIGRAPHICUM 1980 (1983), p. 485, Nr. 1701 = SEG 30.1701.

940 SIG 1960, p. 626–627 = SIG 910B.

Ta Marijin pridevek najdemo tudi v dokumentih državnega pomena, kot je Justinijanov zakonik (kodeks) na začetku (Cod. Just 1,1,5,1), ko obravnava vprašanja, povezana s sveto Trojico in pravo vero,⁹⁴¹ prav tako pa tudi v Justinijanovih *Novelah* (3,1: *postea vero et venerabilis domus sanctae gloriosae virginis et dei genitricis Mariae, iuxta sanctissimae maioris ecclesiae vicinitatem posita* – ὕστερον δὲ ὁ τε προσκυνητὸς οἶκος τῆς ἁγίας ἐνδόξου παρθένου καὶ θεοτόκου Μαρίας).⁹⁴²

Grški slovarji večinoma ponujajo razmeroma skope razlage tega Marijinega poimenovanja;⁹⁴³ najobsežnejšo in najtemeljitejšo predstavitev pomenov in rabe najdemo v Lampejevem slovarju patristične grščine.⁹⁴⁴ Latinski slovarji ponujajo obe latinski različici izraza θεοτόκος: *Deipara* in *Genetrix* oz. *Genitrix* (velikokrat razširjeno *Dei Genitrix*);⁹⁴⁵ nekateri navajajo tudi redko sopomenko *deipartrix*, najdemo pa tudi zanimivo izpeljanko *deiparentia*, »lastnost, značilnost, odlika Božjega Sina«. ⁹⁴⁶ Izraz *genetrix* (*genitrix*) je bil v rabi že v rimski književnosti od pesnika Kvinta Enija (239–169 pr. Kr.) naprej,⁹⁴⁷ izraz *Deipara* pa prvič najdemo pri Mariju Merkatorju (Marius Mercator),⁹⁴⁸ latinskem krščanskem piscu, ki je živel in deloval ob koncu 4. in v prvi polovici 5. stoletja (ok. 390–ok. 450).⁹⁴⁹ Na Zahodu običajna ustreznica za Θεοτόκος ni bila *Deipara*, ki je njen prevodni kalk in sta glede na etimološki nastanek skoraj identični, ampak (*Dei*) *Genitrix*.⁹⁵⁰

Izraz Θεοτόκος, θεοτόκος kot epiteton Device Marije in njen častni naslov kot Kristusove Matere je bil prevzet iz profanega grškega besedja 2. stoletja po Kr.; tako terminološko kot vsebinsko je izhajal iz egiptovske, grške in rimske mitologije, ki so vse tri poznale koncept matere bogov. V nekaterih krogih je hitro postal zelo priljubljen in eden od Marijinih temeljnih stalnih pridevkov. V dogmatskih razpravah ga prvič srečamo pri aleksandrijskem škofu in patriarhu Aleksandru Aleksandrijskem († 326/328) v uradnem spisu, ki ga je l. 322 poslal več škofom, v njem pa je pojasnil veroizpoved aleksandrijske Cerkve, usklajeno z apostolsko tradicijo. Kot kristološki strokovni izraz (*terminus technicus*) je bil povezan s teološko razlago, da sta v Kristusu

941 KRÜGER 1877, p. 8.

942 SCHÖLL–KROLL 1912, p. 20.

943 DU CANGE 1688 (1958), I., col. 491; SOPHOCLES 1914, p. 578; LIDDELL–SCOTT 1996, 792; CROSS–LIVINGSTONE 1997, pp. 1607–1608; BAILLY 2000, p. 926c; PASSOW 1993 (1847), p. II, p. 1349b.

944 LAMPE 1961, pp. 639–641 (θεοτόκος), 1532–1533 (Χριστοτόκος).

945 DU CANGE 1883–1887, p. 49a; THESAURUS 1900–, V, p. 413; SLEUMER–SCHMID 1926, p. 264; SOUTER 1949, p. 93; BLAISE 1954 (1993), p. 250; LEWIS–SHORT 1958, p. 535c; FORCELLINI 1965, II, p. 45; BLAISE 1975, p. 289; WIESTHALER 1993–2007, II, p. 383; STELTEN 2009, p. 83; GEORGES 2013, col. 1549; GAFFIOT 2016, p. 491c; ASHDOWNE–HOWLETT–LATHAM 2018.

946 BLAISE 1975, p. 289.

947 THESAURUS 1900–, VII, 2, 1925–1934, coll. 1821–1824 (*genetrix* pod *genitor*).

948 THESAURUS 1900–, V, 1, 1909–1934, coll. 413; MAR. MERC. Nest. serm. 5, 2 *si fide simplici Deiparam Mariam proferres*.

949 DI BERARDINO–QUASTEN–SOLARI 1986, pp. 499–501; WERMELINGER 1997; PIETRI–PIETRI 2000, p. 1499–1504; SCHMIDT–HERZOG–BERGER–FONTAINE 2020, pp. 35, 39, 294–299, 301, 305, 307–308, 311, 313, 322, 327–328, 334–335, 347, 367–368, 371, 375, 380, 868, 906.

950 GRILLMEIER 1979, pp. 73, 308, 324, 360.

povezani božja in človeška narava, kar je sprožalo polemичne razprave, v katere so bili vpleteni številni ugledni krščanski učenjaki (Evstatij iz Antiohije, Diodor iz Tarza, Janez Zlatousti, Teodor iz Mopsuhestije, Apolinar iz Laodiceje, Nestorij, Ciril Aleksandrijski ...), pa tudi dispute med različnimi teološkimi šolami, zlasti aleksandrijsko in antiohijsko. Z naukom o dveh Kristusovih naravah (Kristus kot Bog in Kristus kot človek) je bilo povezano tudi vprašanje Marije kot matere Boga in obenem matere človeka. Aleksander Aleksandrijski je v disputih z arijanci vedno poudarjal Jezusovo božjo naravo in tudi s tem povezano Marijino vlogo, saj ga ni rodila le kot človeka, ampak tudi kot Boga.

L. 429 je zoper rabo tega izraza nastopil Nestorij (ok. 381–ok. 451), začetnik nestorijanstva (nestorianizma),⁹⁵¹ ki je bil po teološki usmeritvi predstavnik antiohijske šole, katere pripadniki izraza niso uporabljali ali pa zgolj zelo zadržano. Nestorij je kot patriarh v Konstantinoplu (428–431) nasprotoval vse bolj uveljavljajočemu se poimenovanju Marije kot Θεοτόκος; zagovarjal je stališče antiohijske teološke šole, da sicer ni dvoma o popolnosti obeh Kristusovih narav, vendar pa se ju ne sme mešati. Trdil je, da je lahko Marija rodila samo človeka, saj naj bi nobeno ustvarjeno bitje ne moglo roditi Boga, kar je izhajalo iz njegovega naziranja, da je bistvena lastnost obstoja Boga, da je večni, kar pomeni, da Bog ni nastal in se ni rodil. Zato se po njegovem mnenju izraz ni skladal s popolno Kristusovo človekostjo in je namesto izraza Θεοτόκος, θεοτόκος, »Mati (Porodnica) Boga«, »Bogorodica«, predlagal izraz Χριστοτόκος /*Khristotókos*l, »Kristusova (Odrešenikova, Maziljenčeva) Mati (Porodnica)«, kajti po njegovem prepričanju ženska ne bi mogla roditi božanskega Logosa oz. Boga, zato je Marija rodila samo Jezusa kot človeka, ne pa tudi Jezusa kot Boga in tudi na križu ni umrl Jezus Bog, ampak samo Jezus človek.

Nestorij je dobil ostro opozicijo v tedaj najpomembnejšem predstavniku aleksandrijske šole, aleksandrijskem patriarhu Cirilu Aleksandrijskem,⁹⁵² ki je ostro zavrnil to pojmovanje Nestorija in antiohijske šole. Prav zaradi spora med Cirilom in Nestorijem je postal izraz Θεοτόκος znan tudi na Zahodu, kajti Nestorij se je obrnil na Rim, na tedanjega rimskega škofa in papeža Celestina I. (376–432, papež v obdobju 422–432), ki pa ni pokazal veliko razumevanja za problematiko; nato se je nanj obrnil tudi Ciril. Celestin I. je Nestoriju poslal spis z opominom, v katerem ga je oštel zaradi njegovih nazorov, odgovoril pa je tudi masilijski (marseillski) opat Janez Kasijan (ok. 360–435), sicer dober poznavalec razmer na Vzhodu, s kritičnim spisom *O utelešenju Gospoda proti Nestoriju* (*De incarnatione Domini contra Nestorium*), v katerem je izraz Θεοτόκος prevedel *genitrix Dei* ali *mater Dei*.

Na Vzhodu so bili za uveljavitev izraza zaslužni še Bazilij Veliki (ok. 330–379), Gregor iz Nise (ok. 335/340–po 394) ter Gregor Nazianški (ok. 329–390) v svojem *3. teološkem govoru* in v *Pismu 101*; med zahodnimi cerkvenimi očeti npr. Hieronim

951 BATHUNE-BAKER 1908; FENDT 1910; JUGIE 1912; LOOFS 1914; SCIPIONI 1974; HAGE 1994; WICKHAM 1994; AMATO 1998; KOSIŃSKI 2007; ARTEMI 2012.

952 LIÉBAERT 1951; WILKEN 1971, pp. 201–221; IMHOF–LORENZ 1981; MCGUCKIN 1994; WESSEL 2004.

(348/349–420) in Avguštin (354–430) nista uporabljala latinske ustreznice *Deipara*, nekajkrat jo je uporabil le Ambrož (339–397).

Nestoriju je ostala le še ena možnost: obrnil se je na cesarja za sklic ekumenske sinode. Tedanji bizantinski cesar Teodozij II. (401–450, cesar v obdobju 402–450) je res posegel v spor in je za ureditev položaja l. 431 na binkoštni dan sklical koncil v Efezu,⁹⁵³ na katerem so se zbrali škofje in razpravljali o Nestorijevem naziranju, da sta božja in človeška narava v Kristusu povsem ločeni in da zato Marije ne bi smeli imenovati Božja Mati oz. Božja Porodnica, ampak Kristusova mati oz. Kristusova Porodnica (Christotokos).

Ciril Aleksandrijski se je na koncil temeljito pripravil in je že prej sklical posebno sinodo; njegovi privrženci so na koncilu povsem prevladovali in tudi njemu samemu je uspelo sodelujoče škofje prepričati v pravilnost njegovih stališč. Na koncilu so potrdili pravilnost in upravičenost poimenovanja Marije kot Θεοτόκος (»Božja Mati« oz. »Božja Porodnica«), kar je postalo dogmatično potrdilo na osnovi soteriološke utemeljitve, da je Jezus Bog in obenem človek; bolj kot pomen »Božja Porodnica« se je uveljavil pomen »Božja Mati«, ker v verskem kontekstu izraža, da povezuva med Marijo in njenim sinom Jezusom ni omejena zgolj na rojstvo samo kot tako, ampak da gre za tesnejšo osebno povezanost in osebni odnos med Kristusom in Marijo. Eden od rezultatov koncila je bila tudi potrditev, da ima Jezus eno osebo oz. osebno in dve naravi: Božjo in človeško. To pa je pomenilo tudi obsodbo monofitizma, nauka, da v Kristusu obstaja samo ena narava, in sicer Božja, ki je povsem prevladala nad njegovo človeško naravo. Tako je poimenovanje Θεοτόκος postalo eden temeljnih nazivov za Marijo, s katerim sta dobila legitimacijo tudi Marijino čaščenje in mariologija. Udeleženci koncila so 22. junija 431 sprejeli in potrdili utemeljitev, ki jo je Ciril Aleksandrijski zapisal v drugem pismu Nestoriju in to pismo je pravzaprav postalo cerkveni nauk. V njem je Ciril med drugim navedel dvanajst anatem (razlogov za izobčenje), če se ne priznava določenih verskih resnic, povezanih z Jezusom in Marijo, in že v prvi anatemi je navedel, da je nepriznavanje svete Device kot Božje Matere (Θεοτόκος) razlog za izobčenje. Cirilova koncilska zmaga je bila popolna: Nestorij je bil razglašen za krivoverca, odstavili so škofje, ki so ga podpirali, uničili njegova dela in pregnjali njegove privržence; edina izjema je bila asirska Cerkev, ki je Nestorijev nauk sprejela (nestorijanska Cerkev) in v njej je Nestorij še danes čaščen kot svetnik. Končno je l. 435 cesar Nestorija izgnal v samostan v Zgornjem Egiptu.

Na koncilu v Efezu še niso dokončno odgovorili na vprašanje, kako je s Kristusovo dvojno osebnostjo (Kristus Bog in Kristus človek), prav tako še niso dokončno opredelili izraza Θεοτόκος, »Božja Mati«, zato so s tem namenom dvajset let pozneje, l. 451, sklicali koncil v Kalcedonu, na katerem sta bila oba nauka potrjena, izraz Θεοτόκος pa priznan. Ta vprašanja so bila predmet dodatnih razprav še na 2. koncilu v Konstantinoplu l. 553 (kanona 2 in 6), na lateranski sinodi l. 649 (kanona 3 in 4) ter na 11. koncilu v Toledu l. 675 (veroizpoved).

953 KREBS 1931; CAMELOT 1962, pp. 7–114; SCIPIONI 1974.

S potrditvijo Marijinega statusa na koncilu v Efezu l. 431 se je zelo razmahnilo in hitro širilo tudi čaščenje Marije kot Božje Matere: 5. stoletje je postalo tako rekoč »marijanska doba«. Zrasle so številne nove cerkve, posvečene Mariji in še posebej Mariji Theotokos (»Božji Materi«); tako je bila že leto pozneje, l. 432, v Rimu pod papežem Sikstom III. (ok. 390–440, papež v obdobju 432–440) zgrajena Marijina cerkev Santa Maria Maggiore; v Sveti deželi je Helena (248/250–ok. 330), mati cesarja Konstantina (270/288–337, rimski cesar v obdobju 306–337), v Betlehemu na kraju Kristusovega rojstva dala zgraditi baziliko; cesar Justinijan (ok. 482–545, bizantinski cesar v obdobju 527–565) je dal v Jeruzalemu zgraditi cerkev Božje Matere oz. Božje Porodnice (Theotokos), imenovano Nea (»Nova cerkev«), in je nasploh povsod po cesarstvu pospeševal gradnjo Marijinih cerkva in njeno čaščenje; jeruzalemski škof in prvi jeruzalemski patriarh Juvenal Jeruzalemski († 458) je dal v dolini Jozafat (Kidron), kjer naj bi živela, umrla in bila pokopana Marija, dal zgraditi cerkev.

Poleg praznikov, molitev in homilij so k razširjanju Marijinega poimenovanja (Θεοτόκος, *Deipara, Genitrix*) zelo pripomogle himne (Efrem Sirski idr.⁹⁵⁴) in pozneje antifone.⁹⁵⁵ Daleč najodmevnejša je bila vzhodnokrščanska himna *Akathistos* (Ἀκάθιστος ὕμνος /*Akathistos hymnos*), »hvalnica, pri kateri se ne sedi«,⁹⁵⁶ katere avtorstvo se pripisuje bizantinskemu himnografu Romanu Pevcu (ok. 485–555/562) ali bizantinskemu pesniku Juriju iz Pizidije (7. stoletje). Iz te himne o utelešenju, ki hvali pomen Božje Matere oz. Božje Porodnice,⁹⁵⁷ je mogoče razbrati kristološka vprašanja, ki so se jih dotaknili na koncilu v Efezu l. 431, vsebuje pa 144 pozdravov in vzdevkov na čast Mariji ter je s svojo vsebino odločilno vplivala na vso poznejšo bizantinsko himnografijo. Verjetno je bila navada nadevanja vzdevkov prevzeta iz antične tradicije, ko so slavilne vzdevke nadevali cesarjem in zmagovitim vojskovodjem. Prav poseben pomen je Marija dobila ob invaziji Avarov in Perzijcev l. 626,⁹⁵⁸ ko je postala zaščitnica Konstantinopla in po zaslugi cesarske družine, ki je pospeševala to njeno vlogo, tudi celotnega Vzhodnega cesarstva;⁹⁵⁹ prepričanje, da so pod zaščito Božje Matere, je v hudih časih nedvomno močno vplivalo na samozavest ljudi.

Motiv je postajal vse bolj priljubljen tudi v umetnosti. V cerkvah so hranili Marijine relikvije in pojavljale so se upodobitve Marije na sarkofagih ter na poslikavah v

954 Gl. prejšnje poglavje.

955 BERNT 1988a (*Ave Dei genitrix summi*); BERNT 1988b (*Alma dei genitrix*); BERNT 1988c (*Aurea virga primae matris Mariae*); BERNT 1988č (*Ave, mater Jesu Christi, quae de caelo*); PÖRNBACHER 1988 (*Beata Dei genitrix, Nitor humani generis*) idr.

956 Gl. tudi pogl. X., slovesno mašo z večericami in lavretanskimi litanijami, petimi, kot je bilo povedano.

957 WELLESZ 1956; WELLESZ 1957; MEERSSEMAN 1958; MEERSSEMAN 1960; LUCCHESI PALLI 1968; HANNICK 1986; NIKOLAOU 1988; TRENNER 1988; ARRANZ-MAJ 1993; PELTOMAA 2001; ŠTRUKELJ 2006; BRUBAKER-CUNNINGHAM 2016; TONIOLO 2017.

958 OSTROGORSKY 1963, pp. 77–91; STRATOS 1968, pp. 135–256; NORWICH 1990, pp. 274–303; HALDON 1997; TREADGOLD 1997; GAMBERO 1999; DAIM 2000; GREATREX-LIEU 2002, pp. 182–228; POHL 2002; KAEGI 2003; GAMBERO 2005; EKONOMOU 2007; HURBANIČ 2019; KARDARAS 2019.

959 PELTOMAA 2009.

katakombah: prikazovale so Marijo z otrokom v zibeli, zraven so bili vol, osel, pastir ali dva, včasih ob poklonitvi treh modrih, od 5. stoletja naprej se je ob njih pojavljal tudi Jožef. Po razglasitvi dogme o Mariji kot Božji Materi je Marija tudi na upodobitvah dobila vse bolj izpostavljeni položaj. Sprva so nastajali mozaiki in ikone; nastanek nastarejših sega v 6. in 7. stoletje, večina pa jih je bila uničenih v obdobju ikonoklazma v 8. in 9. stoletju. Na njih je bila Marija največkrat upodobljena kot Mati z otrokom (obstajajo različni tipi upodobitve). Najstarejša upodobitev Marije kot Kristusove Matere na Zahodu je ohranjena v znamenitem iluminiranem rokopisu *Book of Kells* (*Knjiga iz Kellsa*, lat. *Codex Cenannensis*, ir. *Leabhar Cheanannais*), ki je nastal okoli l. 800, danes pa ga hrani Trinity College v Dublinu (TCD MS 58). Od 11. in 12. stoletja naprej je bil na upodobitvah vse bolj poudarjen odnos med Marijo in Jezusom kot otrokom.⁹⁶⁰

V grškem okolju vzhodne Cerkve je bil povsem uveljavljen in prevladujoč izraz Θεοτόκος, medtem ko je bil na Zahodu pogosteje uporabljan izraz *Genitrix* (*Genetrix*), počasi pa se je uveljavil tudi izraz *Deipara*, ki ga najdemo predvsem v prevodih del vzhodnih cerkvenih piscev. Marija kot *Deipara* je: »Božja Mati, vedno blažena in na vse načine brezgrajna« (*Deipara semper beata, & omnibus modis irreprehensa*), »Božja Mati, iz katere se je rodil in zrasel Bog« (*Deipara, ex qua Deus ortum sumpsit, atque incrementum*), »Božja Mati, ki v rokah nosi naše pribežališče« (*Deipara ferens in ulnis nostrum perfugium*), »Božja Mati in Devica« (*Deipara & virgo*), »Božja Mati, ki je, čeprav je bila devica, rodila Kristusa in je kljub temu ostala Devica« (*Deipara, quae, virgo cum esset, peperit Christum & tamen Virgo permansit*), »najčistejša Božja Mati, ki ni spočela s semenom moža, ampak s krepostjo Svetega Duha« (*Deipara castissima, quae non ex viri semine, sed ex virtute Spiritus Sancti concepit*), »Presveta Božja Mati vedno Devica« (*Deipara sacratissima semper Virgo*), »nadvse sveta Božja Mati« (*Deipara sacrosancta*), »sveta Božja Mati« (*Deipara sancta*), »nadvse slavna, sveta neomožena Božja Mati« (*Deipara percelebris, sancta, innupta*), »Božja Mati, ki je edina rodila edinorojenega Sina edinega Boga« (*Deipara, quae sola solius Dei unigenitum filium genuit*), »Božja Mati Devica« (*Deipara virgo*), »Božja Mati, ki je rodila utelešenega Boga« (*Deipara Deum incarnatum*

960 Za strnjen natančen pregled vloge Marije kot Božje Matere gl. MÜLLER 1989. Za obsežnejši vpogled v tematiko tako s teološkega kot umetnostnega vidika gl. PRAGENSI (A PARDUBITZ) 1651, CXXII (Marija kot Mati); GINTHER 1726, c. 3. n. 5.; c. 65. n. 4.; SALZER 1893, pp. 101–103 (Gotes gebærerin); LUCIUS–ANRICH 1904, pp. 458–504 (Die Verehrung Marias, Die Marienfeste, Die Marienhymnen); SCOTT–MONCRIEFF 1913; KREBS 1931; RAHNER 1935; SCHEEBEN 1946–1948, I, p. 135; WELLEN 1960; MEO 1961; CAMELOT 1962, pp. 7–114; MONTAGNA 1962; DELIUS 1963, *passim*; GRAEF 1964; WITT 1971, pp. 44, 59, 64, 125, 136, 145, 185, 190, 209, 216–217, 274, 272–281; KLAUSER 1972; GRILLMEIER 1975, pp. 484–519 (The Council of Ephesus); FULLER 1978; KLAUSER 1981; BAUMEISTER–HUEBNER 1992; CARROLL 1992, pp. 5, 19–20, 84–85; RÄISÄNEN–GROTE IDR. 1992; SCHEFFCZYK 1992; STÖHR 1992; BROWN 1993, *passim*; MENAŠE 1994, p. 62 (Theotokos); SCHMIDT–SCHMIDT 1995, pp. 195–196; BEINERT 1995; BEINERT–KUNZLER–KREMS 1995; BEINERT 1996; KALLIS 1996; PIETRI–PIETRI 1996, pp. 570–628 (Die theologische Diskussion zur Zeit Theodosius' II.: Nestorius). VASSILAKI 2000; BENKO 2004, pp. 5, 136, 245–263; ALVAR 2008; DALEY 2010; PELTOMAA 2013; PELTOMAA–KÜLZER–ALLEN 2015; BRUBAKER–CUNNINGHAM 2016; PELTOMAA 2016; VASSILAKI 2016.

enixa), »resnično Božja Mati« (*Deipara verè*), »enako resnično Božja Mati, kakor je on resnično Bog, ki se je iz nje rodil« (*Deipara aequè vere, ac ille vere Deus est, qui ortum ex illa traxit*), »sveta Božja Mati, neporočena, ki nam je iz deviških ledij rodila oživljajočo, učlovečeno kal« (*Deipara sancta, nuptiarum expers, quae ex virginalibus lumbis vivificum nobis germen peperit, inhumanatum, videlicet*), »preslavna Božja Mati« (*Deipara gloriosissima*), »Božja Mati, ki ji je Spalnico ponudil David« (*Deipara, cui Epithalamium obtulit David*), »Božja Mati in vedno Devica« (*Deipara, & semper Virgo*), »presveta Božja Mati« (*Deipara sanctissima*), »Božja Mati, ki jo je treba proslavljati« (*Deipara celebranda*), »Božja Mati, ki jo je vnaprej napovedala prerokinja Ana« (*Deipara ab Anna prophetissa praeconizata*), »Božja Mati, poveličana od Sina« (*Deipara a filio magnificata*), »Božja Mati; in kdor ima brezgrajno vero vanjo, bo rešen« (*Deipara, cujus spem habens invituperabilem, servabitur*), »Božja Mati, iz katere si je naš Stvarnik nadel trpljenja zmožno telo« (*Deipara, ex qua Conditor noster compassibile induit corpus*), »Božja Mati, iz katere je izšel utelešeni Bog« (*Deipara, ex qua Deus processit Carnigerus*), »preblažena Božja Mati« (*Deipara beatissima*), »prečista Božja Mati« (*Deipara castissima*), »Božja Mati, edina Gospa ... čista, popolna, brezmadežna« (*Deipara Domina sola ... pura, perfecta, immaculata*), »brezmadežna Božja Mati, ki je nadnaravno rodila večno in nadbožansko utelešeno Besedo« (*Deipara immaculata, quae Verbum aeternum ac superdivinum incarnatum supernaturaliter peperit*), »nepokvarjena Božja Mati« (*Deipara incorrupta*), »Božja mati, ki jo je treba proslavljati z vsemi hvalnicami« (*Deipara laudibus omnibus celebranda*); »čista Božja Mati, predstavljena kot višja od kerubov; v svoji maternici je namreč nosila njega, ki ga vozijo oni« (*Deipara pura Cherubim sublimior demonstrata, in suo enim utero gestavit illum, qui ab ipsis vehitur*), »Božja Mati, ki jo je treba častiti, ki je v svoji maternici imela nedoumljivega Boga« (*Deipara veneranda, quae Deum incomprehensibilem in utero suo continuit*), »resnična Božja Mati, ki je rodila brez semena; ta namreč, ki je vstopil v njeno posvečeno maternico, sam naš Bog, je sprejel našo snov in je bil rojen iz nje kot Bog in kot človek« (*Deipara vera sine semine pariens, qui enim ingressus est ejus uterum sanctificatum, ipse Deus noster nostram substantiam accepit, & Deus, & homo ex ea genitus est*), »edinstvena Božja Mati« (*Deipara unica*), »Božja Mati, ki je nepokvarjena rodila Boga Besedo« (*Deipara, quae incorrupta Deum verbum procreavit*), »Božja Mati brez sleherne graje« (*Deipara ab omni reprehensione immunis*), »Božja Mati, slavna, vedno devica, Mati Kristusa Boga« (*Deipara Domina, gloriosa, semper virgo, mater Christi Dei*), »neomadeževana Božja Mati« (*Deipara impolluta*), »neoskrunjena Božja Mati« (*Deipara inviolata*), »nadvse slavljen Božja Mati« (*Deipara laudatissima*), »Božja Mati, ki jo je treba proslavljati z vsemi hvalnicami« (*Deipara omnibus laudibus celebranda*), »resnično čista Božja Mati« (*Deipara propriè casta*), »Božja Mati v pravem pomenu besede, pred katero morajo ljudje resnično trepetati« (*Deipara propriè, vereque tremenda hominibus*), »povsod proslavljena Božja Mati« (*Deipara ubique celebris*), »nam najbližja Božja Mati« (*Deipara nobis cognitissima*), »nadvse proslavljena Božja

Mati« (*Deipara laudatissima*), »Božja Mati vedno Devica« (*Deipara semper Virgo*), »resnično Božja Mati, saj je rodila nadbitno Besedo Boga Očeta, ki ga ni mogoče doumeti« (*Deipara verè, ut quae peperit superessentiale verbum Dei Patris, qui nequit comprehendì*), »resnično in v pravem pomenu besede Božja Mati, ki je pred vekovi rodila Boga, ki ga ni mogoče doumeti, ki je zablestel v dveh bistvih in delovanjih v eni osebi in nam je postal podoben v vsem, razen v grehu« (*Deipara verè, & propriè, quae ante saecula Deum, qui comprehendì non potest, qui refulsit in duabus essentiis, & operationibus una persona, & nobis in omnibus assimilatus praeter peccatum, peperit*) ...⁹⁶¹

Starejši pisci o simbolizmu so bili prepričani, da sta izraz *Deipara* (Θεοτόκος) uporabljala že apostola Peter in Jakob. Najdemo ga pri naslednjih piscih: Psevdo-Hipolit, neznani anonimni pisec razprave *De consummatione mundi*, pripisane sv. Hipolitu (ok. 170–235); Psevdo-Dionizij Aleksandrijski v pismu proti Pavlu iz Samosate; Psevdo-Gregor Čudodelnik v svojem govoru *K oznanjenju presvete Device Božje Matere Marije* (εἰς τὸν Εὐαγγελισμόν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου Παρθένου); Psevdo-Atanazij Aleksandrijski v delu *Quaestiones variae*, ki je pripisano Atanaziju Aleksandrijskemu (296/298–373), a je nastalo v 7. ali 8. stoletju; Tit iz Bostre (?–ok. 378) v svojem *Komentarju k sv. Luku*; sv. Epifanij (ok. 315–403) v govoru *O hvalnicah Device*; Filon s Karpatosa (5. stoletje) v *Komentarju k Visoki pesmi*; Gregor Nazianski (ok. 329–390) v *1. pismu Keldonu*; Bazilij iz Selevkeje († po 458) v govoru *K oznanjenju Božje Matere*; sv. Akatij (Akacij, Ahat) iz Melitene († 438/449) v homiliji *Proti Nestoriju*; sv. Ciril Aleksandrijski (ok. 376–444) v svoji homiliji, ki jo je imel na praznik sv. Janeza Krstnika v Efezu; pisec, menih in opat samostana sv. Katarine na Sinaju Anastazij Sinait (ok. 630–po 700) v razmišljanju k šestdnevju (*Hexaemeron*); sv. Hrizip Jeruzalemski (ok. 410–ok. 479) v govoru *O sveti Mariji, Božji Materi*; Sofronij Jeruzalemski (ok. 560–638) v govoru *O Kristusovem rojstvu*; Sever Antiohijski (iz Gaze, Aleksandrijski; ok. 456/465–538) v delu *O obredih krsta in svetega bogoslužja, sprejetih pri sirske kristjanah*; sv. Kozma iz Majume (Kozma Hagiopolit, Kozma Jeruzalemski; † med 773 in 794) v 13. himni k božiču; Janez Damaščan (ok. 650–749) v homilijah *K zaspanju blažene Device* (o Marijinem vnebovzetju); Evtimij Veliki (ok. 377–473) v *Hvalnici Marijinemu pasu*; Jakob Menih (Jakob iz Kokinobafa; domnevno iz 12. stoletja) v govoru *O rojstvu Blažene Device* in številni drugi.

Gl. tudi komentar k: a) § II, XVIII., emblem XXXIII. pod »Rodnica prve luči«; b) § III, IV. pod »Porodnice Stvaritelja sveta«.

– **po ambrozijanski himni:** Sv. Ambrozij oz. Ambrož velja za utemeljitelja latinške himnodije zahodne Cerkve, tj. za utemeljitelja cerkvene pesmi; vpliv njegovih hvalnic (himn) je bil tolikšen, da so vse po njegovem zgledu nastale himne poimenovali »ambrozijanske«. Sestavljene so iz osmih kitic, vsako kitico sestavlja štirje

961 MARRACCI 1710, pp. 161–162; BOURASSÉ 1866, coll. 1091–1093.

verzi v jambskih dimetrih; vsaka himna ima torej po 32 verzov. Vsebinsko zajemajo iz biblične in patristične tradicije ter popularnih krščanskih pesmi, obenem pa vključujejo tudi prvine klasične poezije in so prav zato zanimiv in pomemben povezovalni člen med antiko in krščanstvom, njihov nastanek pa je bil tudi eden ob Ambroževih odzivov na naraščajoče apetite arijanstva.

Glede njegovega avtorstva dolgo časa ni bilo enotnega mnenja, katere himne naj bi napisal sam Ambrož; o avtorstvu njemu pripisanih himn najdemo kopica razprav, v katerih mnenja poznavalcev variirajo. Po Avguštinu so izvirno Ambrozijeve himne *Deus creator omnium*, *Aeterne rerum conditor*, *Iam surgit hora tertia* in *Veni redemptor gentium*. Na osnovi dolgoletnih raziskav in ob upoštevanju tako notranjih kot zunanjih kriterijev so mu strokovnjaki pripisali še avtorstvo naslednjih himn: *Splendor paternae gloriae*; *Amore Christi nobilis*; *Illuminans altissimus*; *Agnes beatae virginis*; *Hic est dies verus Dei*; *Victor, Nabor, Felix pii*; *Grates tibi, Jesu, novas*; *Apostolorum passio*; *Apostolorum supparem*; *Aeterna Christi munera*; *Jesu corona virginum*; *Nunc sancte nobis Spiritus*; *Rector potens, verax Deus*; *Rerum Deus, tenax vigor*. Danes v kanon Ambroževih himn uvrščamo štirinajst himn: *Aeterne rerum conditor*; *Splendor paterne gloriae*; *Iam surgit hora tertia*; *Deus creator omnium*; *Intende, qui regis Israel*; *Amore Christi nobilis*; *Illuminans altissimus*; *Agnes beatae virginis*; *Hic est dies verus Dei*; *Victor, Nabor, Felix pii*; *Grates tibi, Jesu, novas*; *Apostolorum passio*; *Apostolorum supparem* in *Aeterna Christi munera*.

Tukaj omenjena ambrozijanska himna najbrž ni nobena od naštetih Ambroževih, ampak *Tebe, Boga, hvalimo* (za pojasnilo gl. zgoraj *Tebe, Boga, hvalimo*).⁹⁶²

– **Boga nad vojskami:** Formulacija »Bog nad vojskami« in »Gospod nad vojskami« ali kombinirano »Gospod, Bog nad vojskami« (*Dominus exercituum, Deus exercituum, Dominus Sabaoth*) se v Svetem pismu pojavita 286-krat, npr. Sam 1,3; 1 Sam, 1,11; 1 Sam 4,4; 1 Sam 15,2; 1 Sam 17,45; 2 Sam 5,10; 2 Sam 6,2; 2 Sam 6,18; 2 Sam 7,8; 2 Sam 7,26; 2 Sam 7,27; 1 Kr 18,15; 1 Kr 19,10; 1 Kr 19,10; 1 Kr 19,14; 2 Kr 3,14; 1 Krn 11,9; 1 Krn 17,7; 1 Krn 17,24; Iz 3,1; Iz 3,15; Iz 10,16; Iz 10,23; Iz 10,24; Iz 19,4; Iz 22,5; Iz 22,12; Iz 22,14; Iz 22,15; Iz 37,16; Iz 51,15; Iz 54,4; Jer 2,19; Jer 5,14; Jer 7,3; Jer 7,21; Jer 9,14; Jer 11,20; Jer 15,16; Jer 16,9; Jer 19,3; Jer 19,15; Jer 25,27; Jer 27,4; Jer 27,21; Jer 28,2; Jer

962 BIRAGHI 1862; FÖRSTER 1884, pp. 261–266 (Die lateinische Hymnendichtung), 266–271 (Die ambrosianische Dichtungsform und musikalische Ausstattung); DREVES 1893; STEIER 1903; DREVES 1907, pp. 10–21; SCHANZ 1914, pp. 228–233; WALPOLE 1922, pp. 16–114; QUASTEN 1930, p. 88 (op. 8), p. 99 (op. 24), p. 115 (op. 11), p. 175 (op. 13), p. 189 (op. 12); DUDDEN 1935 pp. I, 294–297; II, 444–445; II, 677; BARDENHEWER 1962: pp. 498–547, zlasti 543–547 (11. Hymnen); SZÖVÉRFY 1964, 1965, pp. 48–69 (Die Geburtsstunde der mittelalterlichen Hymntraditions: Ambrosius), 69–78 (Vorgänger und Nachfolgerscheinungen der ambrosianischen Hymnik); RABY 1966, pp. 28–43, 466–467; FONTAINE 1985; DI BERARDINO–QUASTEN–SOLARI 1986, pp. 144–180, zlasti 177–180 (Hymns); MCKINNON 1987, pp. 125–134; AMBROISE–FONTAINE 1992; ANSGAR 1993, col. 497; THRAEDE 1994, coll. 915–946; BAILEY 1994; STAPERT 2007, pp. 92–108 (poglavje St. Ambrose: Administrator and Mystic); DUNKLE 2016; CONNELL 2019; BELCHER 2019; WEBSTER–HANNICK–PÖHLMANN–SCHLAGER–WARD 2021.

28,14; Jer 29,4; Jer 29,21; Jer 29,25; Jer 31,23; Jer 32,14; Jer 32,15; Jer 32,18; Jer 35,13; Jer 35,17; Jer 35,19; Jer 38,19; Jer 39,16; Jer 39,16; Oz 12,6; Am 3,13; Am 4,13; Am 5,14; Am 5,15; Am 5,16; Am 5,27; Am 6,8; Am 6,14; Am 9,5; Mih 4,4; Nah 2,14; Nah 3,5; Hab 2,13; Sof 2,9; Sof 2,10; Ag 1,2; Ag 1,5; Ag 1,7; Ag 1,19; Ag 2,9; Ag 2,11; Zah 1,3; Zah 1,4; Zah 1,6; Zah 1,12; Zah 2,12; Zah 14,17; Mal 1,4; Mal 1,10; Mal 2,16; Mal 3,1; Mal 3,5; Mal 3,10; Mal 3,21; Rim 9,29; Jak 5,4 idr.

Formulacija kot stalni pridevek (epiteton) je izrazito starozavezna. Gre za najpogostejše poimenovanje Boga v Stari zavezi (v hebrejski bibliji se pojavi 285-krat), posebej pri prerokih, in je v stalni povezavi z Božjim imenom Jahve (*yhwš* יהוה, *šēbā'ōt* יהוה צבאות); prvič ga najdemo v Samuelovi knjigi (1 Sam 1,3,11). Natančen prvotni pomen poimenovanja ni povsem jasen. Izhaja iz hebrejskega samostalnika *šābā'* (צבא), »(večja) vojaška enota«, »vojaška truma«, »vojska«, v množini *šēbā'ōt* (יהוה צבאות), zato je običajen prevod »Gospod/Bog nad vojskami«. Druga razlaga izraz povezuje z egipčanskim glagolom *ḏb3*, »sesti«, »usesti se«, in se pogosto uporablja v pomenu »sesti na prestol«, »prestolovati«; iz njega je izpeljan samostalnik *ḏb3.t*, »prestol«, »tron«, pa tudi izraz *ḏb3.tj*, »k prestolu spadajoči«, »tisti, ki mu pripada prestol«, »prestolujoči«, kar je bila egipčanska oznaka za vladarja. Prva omemba v Stari zavezi je domnevno zgodovinsko povezana z mestom Šilo, kjer je bilo pomembno izraelsko svetišče, posvečeno Jahveju, ki je bilo še iz obdobja egipčanske nadvlade in je bilo tradicionalno močno povezano z Egiptom.

Poimenovanje »Gospod nad vojskami« (*Jhwš Sabaoth* יהוה צבאות *šēbā'ōt*, gr. Κύριος Σαβαώθ [σαβαώθ], včasih prevedeno Κύριος τῶν δυνάμεων, lat. *Dominus exercituum* ali v daljši obliki »Gospod, Bog nad vojskami«, lat. *Dominus Deus exercituum*). Nanaša se tako na zemeljske čete Izraela kot na božje nebesne čete in vojske; pogosto, še zlasti v psalmih, pa poimenovanje ni povezano ne z nebesnimi ne z zemeljskimi vojskami, ampak posebej poudarja moč Boga in njegovo veličastvo. V Novi zavezi ga najdemo dvakrat: Rim 9,29 (*et sicut praedixit Esaias nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen sicut Sodoma facti essemus et sicut Gomorra similes fuissetus*, »Ko bi nam Gospod nad vojskami ne zapustil potomstva, bi postali kakor Sódoma in Gomóri bi bili podobni.«); Jak 5,4 (*et clamor ipsorum in aures Domini Sabaoth introiit*, »in klici žanjcev so prišli do ušes Gospoda nad vojskami.«). Najdemo ga tudi v gnostičnih in ezoteričnih besedilih.⁹⁶³

– v **domovini**: tj. v nebeški domovini. Prim. Flp 3, 20: »Naša domovina pa je v nebesih, od koder tudi pričakujemo odrešenika, Gospoda Jezusa Kristusa.«

963 BORCHERT 1896; GREYER 1934; WAMBACQ 1947; EISSFELDT 1950; MAAG 1950; LIVERANI 1967b; CRENSHAW 1969; TRAPIELLO 1971; FALLON 1978; HARTLEY 1980; METTINGER 1982a; METTINGER 1982b; GRABNER-HAIDER-KRAŠOVEC 1984, pp. 763 (»vojne čete«), 764 (»vojska«); METTINGER 1988, pp. 123–157; ZOBEL 1989; DEMPSTER 1991; METTINGER 1999b; BETZ 1999; ZOBEL 2003; KREUZER 2006; KREUZER 2013; DYLAN 2018.

XII.

– S pričujočim javnim dokumentom bodi vsem jasno razkrito in znano ...:

Celoten uradni dokument s poročilom o kronanju Marijine podobe na Sveti Gori 6. junija 1717, v katerem so navedeni vsi veljaki, ki so se kronanja tudi udeležili, je prepisal že Pasconi,⁹⁶⁴ Fajdiga pa ga prav tako navaja v celoti, kar je mogoče preveriti, ker je ta dokument eden redkih izvirnih dokumentov, ki so se ohranili v arhivu svetogorskega frančiškanskega samostana: v njem je izvirni zapis pooblastila, s katerim je apostolski nuncij na Dunaju Jurij Spinola škofa Marottija pooblastil za izvedbo kronanja skladno z navodili vatikanskega kapitlja, ter sama izvedba. Gre pravzaprav za reverz, s katerim se je tedanji gvardijan svetogorskega samostana p. Romuald Sitar zavezal, da bodo frančiškani varovali in hranili kroni, s katerima je bila kronana milostna podoba. Ohranjeni so izvirni podpisi deželnih veljakov, s katerimi so potrdili resničnost dokumenta in ga še dodatno verificirali s tem, da so zraven dodali svoje pečate; podpisani so: samostanski gvardijan in nekdanji provincial p. Romuald Sitar, glavar grof Janez Jožef Wildenstein, namestnik grof Leopold Adam Strassoldo, kranjski vicedom grof Franc Anton Lanthieri, grof Janez Jožef Thurn in apostolski sindik Antonio Mattaloni. Vsi razen gvardijana so dodali tudi svoje pečate. Dodano je notarsko potrdilo Antona Milosta in potrdilo grofa Janeza Jožefa Wildensteina z izjavo, da je javni cesarski notar Anton Milost zaupanja vreden mož, kar je overil aktuar plemiške pisarne Gašper Valentinčič.⁹⁶⁵ Prepis dokumenta je ohranjen tudi v provincialnem arhivu Slovenske frančiškanske province sv. Križa.

Vsebino dokumenta je težko spremljati; začne se na strani 712, pravo nadaljevanje pa je šele na strani 714, ko pride do bistvenih podatkov o kronanju; na straneh 712 in 713 pa v suhem uradnem slogu navaja različne okoliščine, povezane s pripravami na kronanje, za katere se mestoma zdi, kot da nimajo vsebinskega zaključka.⁹⁶⁶

– **ob deseti indikciji:** tj. deseto leto tega petnajstletnega indikcijskega ciklusa = 1717. Prvotni pomen latinskega izraz *indictio* (iz *indicare*, »napovedati«)⁹⁶⁷ je »napoved«, »oglas«. V ortografiji in slovnici je kot strokovni izraz pomenil »napoved zamenjave glasov«. Najsplošnejši pomen besede je »napovedovanje«, »razglas«, »razglašanje«, večkrat s poudarjenim pomenom ukaza kot »zapoved«, »naročilo«, »naložilo«. Kot specifični izraz ga najdemo predvsem v pravni terminologiji, kjer lahko

964 PASCONI 1746, 115–118.

965 AFSSG, Instrumentum legale Coronationis B. M. V. Ecclesiae Conventus Montis Sancti secuta 6. junii 1717.

966 ASF, Iib, 12a Sveta Gora, 17, Kronanje milostne podobe 1717, Copia Reversalium, quibus p. t. P'r Guard:^{us} Montis S: se obligat ad custodiendas, et conservandas Coronas, quibus Sacra ibidem Imago solemniter coronata fuit.

967 GINZEL 1914, pp. 148–156; SEECK 1916; CAPELLI 1952, pp. 6–7; THESAURUS 1934–1964, coll. 1159–1162; BAGNALL–WÖRP 1979; GROTEFEND 1982, pp. 8, 140; LIETZMANN–ALAND 1984, pp. 7, 20–76; WIESTHALER 1993–2007, III, p. 396; BAGNALL–WÖRP 2004; GROTEFEND 2007, pp. 8, 140; SCHULER 2009; TINNEFELD 2023.

pomeni: 1. (stvarno ali figurativno) »napoved ali naložitev davščin, dajatev, bremen, prispevkov, nalog ipd.«, metonimično tudi »davek«; 2. (v pravnih besedilih) »letna odmera (letno določilo, letno naložilo) davkov (davščin, dajatev, prispevkov)«; 3. »letno plačilo davkov (davščin, dajatev, prispevkov)«; 4. »fiskalno leto«, »davčno leto«; 5. (v nedenarnem pomenu): a) »določitev« (časa, datuma ipd.); b) (na epigrafskih napisih) čas smrti ali odložitve funkcije (cesarske, konzulske ipd.). Izraz najdemo velikokrat zapisan v okrajšanih različicah, npr. IND, INDC, INDIC, INE, INDCT, INDICT. Iz latinščine je bil kot pravni in upravni izraz kot tujka prevzet tudi v grščino: ἰνδικτίων *indiktíōn*; v grških besedilih ga najdemo pri poznejših, zlasti bizantinskih grških piscih, v glosarjih in na papirusih iz bizantinskega obdobja ter z območja pod oblastjo Bizanca; velikokrat ga najdemo v pravnih besedilih (*Justinijanov kodeks, Digeste*).⁹⁶⁸

Izraz najdemo tudi v specifičnih besednih zvezah. Kadar so v Rimu pričakovali prevelik dvig cen žita, so rimski oblastniki od provinc poleg rednih dajatev zahtevali tudi prispevek v žitu, imenovan *indictiones* (Plinij Mlajši, *Panegirik* 29: *nec novis indictionibus pressi ad vetera tributa deficiunt*) ali *annonae* (*Digeste* 16, 7, 32, 6) ali *indictiones temporariae* (*Digeste* 33, 2, 28), takšne dajatve so ohranjali vse do 4. stoletja. V času cesarja Dioklecijana (242/245–311/312, samostojno vladal 284–286, kot sovladar 286–305) so od l. 287 davčne ocene, na osnovi katerih so se določali tovrstni prispevki, izvajali vsako leto; prva je bila l. 287, druga l. 288 in tako naprej, po l. 297 pa so ponovno naredili davčno oceno vsako peto leto. Ta davčna ocena se je sprva imenovala ἐπιγραφή *epigraphḗ*, lat. *delegatio*, po l. 297 pa tudi *indictio*, gr. ἰνδικτίων *indiktíōn*.

Že od l. 287 obstajajo dokumentarni viri o treh petletnih ciklikih takšnih davčnih ocen (l. 287–292, l. 292–297, l. 297–302), l. 314 pa so tri petletna obdobja povezali v petnajstletni cikel in ga retroaktivno uvedli s septembrom 312. Uvedba tega ciklusa je sovpadla s podreditvijo Egipta v času uzurpacije Lucija Domicija Domicijana in z obleganjem Aleksandrije, ki jo je branil Domicijanov korektor Avrelij Ahil. Že tedaj so na Vzhodu in v Egiptu omenjeni cikel uporabljali tudi pri datiranju dokumentov. Domneva se, da je bila uvedba petnajstletnega ciklusa verjetno povezana z Egiptom, kjer naj bi petnajstletno obdavčitveno obdobje uvedel že Avgust ali Tiberij; s štirinajstim letom se je namreč končalo obdobje mladostništva in s petnajstim letom je posameznik postal zavezan plačevanju davkov. Iz Egipta se je ta tradicija prenesla na druge province nekje sredi 4. stoletja. Sprva je veljalo, da je petnajstletni cikel uvedel cesar Konstantin (ok. 272–337, vladal 306–337, od l. 324 samostojno), verjetno pa ga je cesar Valerij Licinijan (ok. 265–325, vladal 308–324, najprej skupaj z Galerijem, nato skupaj s Konstantinom), ki je kot prvi dan indikcije postavil 23. september, Avgustov rojstni dan. Z indikcijo (z začetkom od l. 312) so določali leto glede na njegov položaj v petnajstletnem ciklusu; med septembrom prvega in drugega leta je bila prva indikcija, sledila je druga indikcija in tako skozi vseh

968 THESAURUS 1934–1964, coll. 1159–1162; WIESTHALER 1993–2007, III, p. 396.

petnajst let, nato pa se je štetje znova ponovilo od začetka. V 5. stoletju se je izvorni pomen oz. izvor datuma pozabil; med letoma 452 in 459 so zaradi lažjega izračunavanja začetek indikcije s 23. premaknili na 1. september. Tudi v Italiji sta se cikel (in leto) začnjala s septembrom; o tem poroča sv. Ambrozij v svojem, ok. l. 379 nastalem spisu *O Noetu in barki* (17, 60 *Septimus autem mensis secundum numerum is qui September dicitur, computatur; quia etsi a septembri mense annus videatur incipere, sicut Indictionum praesentium usus ostendit*).⁹⁶⁹

Indikcija kot petnajstletno obdobje oz. cikel je postala ena najpogostejših letnih oznak v srednjem veku; če po indikcijskih ciklih računamo za nazaj, se začnejo tri leta pred Kristusovim rojstvom. Število samih indikcij se v listinah navadno ni navedlo, ampak zgolj število leta v samem petnajstletnem ciklusu. Od 6. stoletja naprej se je izraz indikcija uporabljal izključno kot kronološki termin v oblastniških listinah in aktih ter notarskih dokumentih, kdaj samostojno, kdaj kot dodatek k drugim navedbam letnic, in napačna navedba indikcije včasih nakazuje, da je dokument ponaredek. Indikcijo je kot obvezno za datiranje vseh javnih listin uvedel cesar Justinijan I. 537, kar je dal tudi uzakoniti (Novela 47).⁹⁷⁰ Epigrafski viri potrjujejo, da so bile indikcije kot kronološki termin v Rimu v 6. stoletju povsem uveljavljene,⁹⁷¹ prav tako tudi po večini rimskega cesarstva.

Na Zahodu je raba izraza zelo variirala v različnih obdobjih in na različnih geografskih območjih. V pozni antiki in v srednjem veku so bile v rabi različne indikcije; najbolj uveljavljene so bile štiri:

1. Grška indikcija, tudi konstantinopolska (konstantinopolitanska) – *indictio*, tudi *indictio Graeca (graeca)* in *indictio Constantinopolitana (constantinopolitana)*, ki je najstarejša in je bila uveljavljena pod cesarji vzhodnega dela cesarstva ter pri bizantinskih zgodovinarjih in kronistih; od tod tudi njeno ime. Začnjala se je s 1. septembrom, prevladovala je na Vzhodu, v Italiji pa je bila npr. v rabi od konca 4. stoletja v Mediolanumu in v langobardskem kraljestvu, v južni Italiji in na Siciliji; v papeški pisarni so jo (sočasno z drugimi) uporabljali od 5. stoletja do l. 1087, v pisarni Karolingov do časa kralja Ludvika Nemškega (806–876, vladal 843–876), v nemški cesarski pisarni v času Friderika II. (1194–1250, vladal 1220–1250), deloma v dokumentih Henrika VII. (1278/1779–1313, vladal 1312–1313), pozneje še v južni Italiji in v Lucci, v Franciji med 11. in 13. stoletjem ter v različnih mestih Italije (Pisa, Pontremoli, Gloria, Piacenza ...).
2. Sienska indikcija – *indictio Senensis (senensis)*. Ta se je začnjala 8. septembra, v rabi pa je bila v Sieni med 13. in 15. stoletjem.
3. Bedova (bedska) ali konstantinska ali cesarska indikcija – *indictio Bedana*, tudi *Constantiniana, caesarea*, ki se je začnjala s 24. septembrom. Ni znano, kdo jo

969 AMBROSIUS 1845c, col. 390.

970 SCHÖLL–KROLL 1895, pp. 283–285 (Novella XLVII: *Ut a praeponatur Imperatoris nomen documentis, et ut Latinis litteris apertius tempora perscribantur*).

971 DE ROSSI 1861, pp. 444–445, nr. 979.

je uvedel, poimenovana pa je po Bedi Častitljivem (672/673–735), ki omenja ta način štetja v 48. poglavju svojega dela *O izračunavanju časa* (*De temporum ratione*), ki ima naslov *O indikcijah* (*De indictionibus*).⁹⁷² V Italiji jo najdemo v nekaterih starejših koledarjih (kot je *Kalendarium Florentinum* iz knjižnega fonda *Biblioteca Laurenziane* Medičejcev, označen kot Cod. XXXIX.⁹⁷³), v rabi je bila v Angliji, v nemški cesarski pisarni od 912 do 1378, tj. od vladavine vzhodnofrankovskega kralja Konrada I. (ok. 881–918, vladal 911–918) do vladavine cesarja Karla IV. (1316–1378, vladal 1346–1378), v papeški pisarni v času papeževanja Urbana II. (ok. 1035–1099, papež v obdobju 1088–1099), v nemških škofovskih pisarnah od 1200 do ok. 1350, ko jo je nadomestila rimska (razen v škofijah Köln, Osnabrück, Gnesen in v Italiji v Milanu).

4. Rimska ali papeška indikcija – *indictio romana* ali *pontificia* oz. *pontificalis*, ki se je začela s 25. decembrom ali še pogosteje s 1. januarjem in je bila v rabi na Zahodu od 9. stoletja naprej. V papeški pisarni so jo uporabljali od l. 1088 naprej sočasno z drugimi indikcijami, od 13. stoletja naprej pa je bila prevladujoča, uveljavila se je tudi v nemškem prostoru ter v številnih italijanskih deželah in mestih; postala je osnova za cerkveni koledar. Za pravilno računanje in razumevanje sistema rimske indikcije so uporabljali posebne tabele, da je bil izračun leta pravilen.⁹⁷⁴

– **v sedemnajstem letu pontifikata našega presvetega gospoda Klemena XI., po božji previdnosti papeža:** gl. § I, VII. Giovanni Francesco Albani (26. julij 1649 – 19. marec 1721) je bil izvoljen za papeža 23. novembra 1700, ko je nasledil 27. septembra 1700 umrlega Inocenca XII.

– **v času vladanja prevzvišenega Karla VI. ... Gorice:** gl. § II, III.

– **na večji ploščadi, imenovani Travnik:** gl. § III, I.

– **pred palačo presvetlega gospoda Hieronima, Svetega rimskega cesarstva grofa Thurn in Valsassina:** gl. § III, II.

– **Janeza Jožefa, Svetega rimskega cesarstva grofa Wildenstein:** gl. § III, V.

– **svobodnega barona:** gl. § III, V. V nadaljevanju Fajdiga navede štiri go-spodstva na območju Štajerske. Iz zapisov Cezarja Julija Akvilina izvemo veliko o življenju in delovanju rodbine Wildenstein na Štajerskem.⁹⁷⁵ Za najstarejše člane

972 BEDA–JONES 1977, pp. 433–434; GERMANN 2006, pp. 35–48.

973 GINZEL 1914, p. 151; BANDINI 1774, col. 284.

974 GROTEFEND 1982, pp. 8, 140.

975 ČÄSAR 1773, pp. 578–581, 870–873, 914–920.

rodbine, ki so živeli in delovali na Štajerskem in na Koroškem, sicer pravi, da jih je *vetustas temporis obliteravit*, tj. da so zaradi časovne oddaljenosti utonili v pozabo; našteje pa najpomembnejše predstavnike in med tistimi člani družine, ki so postali znani na Štajerskem, navede tudi Janeza Jožefa, ki je bil pravi cesarski tajni svetnik (*intimus actualis Caesareus Consiliarius*), komornik (*Camerarius*), dvakrat pretor oz. glavar omenjene grofije (*binis vicibus Praetor seu Capitaneus Comitatus dicti*) in človek, ki je zelo proslavil svojo rodovino. Izdelano je tudi rodovno deblo Wildensteinov⁹⁷⁶ in posebej rodovno deblo celotne družine Janeza Jožefa Wildensteina ter njegovih potomcev.⁹⁷⁷ Predstavljeni so še viri podatkov o Wildensteinih na Štajerskem; pisal je tudi na osnovi podatkov, ki mu jih je posredoval vitez Ernest Henrik pl. zu Wildenstein.⁹⁷⁸

Wildensteine je cesar Ferdinand III. (1608–1657, vladal 1637–1657) 13. marca 1649 povzdignil v stan baronov, njegov naslednik cesar Leopold I. (1640–1705, vladal 1658–1705) pa v viteški stan; ko je 1. septembra 1717 izumrla rodbina knezov Eggenbergov, so Wildensteini dobili funkcijo vrhovnega nasledstvenega komornika Štajerske. Na Štajerskem so imeli tri fidejkomise: 15. oktobra 1677 je baron Janez Francišek Wildenstein, oče Janeza Jožefa, ustanovil na Štajerskem dva fidejkomisa: Wildbach in Kahlstorf, nato pa je 29. februarja 1704 gospa Marija Kristina Julijana, rojena grofica Wildenstein, baronica Zolner de Maesenberg ustanovila še tretjega na gospostvu Tiffer (Laško).⁹⁷⁹ Na Štajerskem so imeli Wildensteini naslednja gospostva: Wildbach, Kahlstorf; Schachenthurn, Liboch, Tiffer, Windisch- ali Burg-Feistritz, Teutsch-Feistritz, Wisel, Königsberg, Aula libera ali Freyhofen, Eibesfeld, Klauberhof in Spi(t)zhart.⁹⁸⁰

– v **Wildbachu**: Grad oz. dvorec Wildbach leži na majhni vzpetini nad dolino rečice Hohe Laßnitz, imenovane tudi Wildbach, neposredno pred vhodom v njeno ozko dolino. Zgodovina kraja in gradu pred 13. stoletjem ni raziskana. Na mestu, kjer danes stoji grad, je prvotno stala preprosta enonadstropna, z zidom in jarkom obdana utrjena hiša (brez stolpa), ki so jo v 13. stoletju zgradili gospodje Wildbachi; v virih se za obdobje 1277–1300 kot vazal rodbine Wildon omenja Albrecht pl. Wildbach. Na območju, kjer je bila zgrajena stavba, je bilo od 14. stoletja naprej lovišče. Ko je rodbina Wildbach izumrla, je lastništvo prevzela rodbina Staindorff. L. 1355 je bila lastnica stavbe Kunigunda (Chunigund) pl. Staindorff, nato je prešla v posest rodbine Eppenstein, z njih pa je lastništvo prešlo na družino Wildon. Z družine Wildon je fevdna pravica prešla na gospose Ptujске (do 1438).

976 CÄSAR 1773, p. 579.

977 CÄSAR 1773, p. 880.

978 CÄSAR 1773, p. 870–873.

979 CÄSAR 1773, p. 918.

980 CÄSAR 1773, p. 873. Za pregled politične in cerkvene zgodovine na Štajerskem v obdobju Janeza Jožefa Wildensteina gl. tudi CÄSAR 1788, poglavja 5–8 (pp. 226–522). Kot zanimivost gl. tudi LAPAJNE 1884, pp. 187–205.

Kralj Friderik IV. (1415–1493, poznejši cesar Friderik III., ki je vladal 1452–1493) je l. 1443 lastništvo posesti z dvorcem in utrjenim stolpom (burgfridom) podelil Gašperju (Kasparju) Staindorffu, l. 1499 pa je s poroko prešlo na Paula Parcivala pl. Sunneckha. Rodbina Sunneckh je l. 1470 od cesarja Friderika III. dobila dovoljenje, da se imenuje Wildenstein.

Na začetku 15. stoletja so posestvo menda uničili Turki in l. 1524 so ga deželni knezi, katerih fevd je ostalo, podelili Sigmundu pl. Wildensteinu; a preden je postalo njegovo, je moral izplačati svoje sodediče in rešiti vprašanja nasledstva. Zaradi škode, ki so jo prizadejali Turki, se je Sigmund med letoma 1534 in 1540 odločil za novogradnjo in povečanje gradu; prenovo izpričujeta tudi letnica 1534 v kletnih prostorih jugovzhodnega stolpa ter spominski kamen na vzhodni strani gradu z letnico 1540. Nastala je odprta trokrilna zgradba s stolpi, katere lastništvo je prehajalo iz roda v rod z očeta na sina. Posestvu je bilo v poznem 16. stoletju podrejenih 255 hiš.

L. 1688 je posestvo dobil v last Janez Jožef Wildenstein, nato so se v začetku tridesetih let 18. stoletja Wildensteini odločili za renovacijo; med letoma 1730 in 1788 so potekale večje prezidave in dozidave (podaljšanje v smeri prozi zahodu) in grad je dobil približno takšno podobo, kot jo ima danes. Gradbena dela so bila končana l. 1788 z zaključnimi deli na južni strani. Že l. 1746 je posestvo zaradi velikih dolgov dobilo začasnega upravitelja premoženja (sekvestracija) in v lasti Wildensteinov je ostalo do l. 1791. Iz finančnih razlogov je grof Kajetan Wildenstein hudo zadolženo gospostvo 6. februarja 1792 (po drugih navedbah l. 1793) prodal Jožefu pl. Mosmüllerju, ki ga je 1. julija 1795 prodal Janezu Nepomuku pl. Kalchbergu; 10. decembra 1799 je njegov lastnik postal grof Xaver Liechtenberg, ki je grad 22. avgusta 1801 prenesel na Johanna Maßegga in od tedaj je bil v lasti njega in njegovih sedmih hčera (v lasti nekaterih njihovih potomcev je še danes). Od l. 1960 je bil lastnik dr. Mihurko, danes pa je v lasti več zasebnih lastnikov.

Kot zanimivost: med 10. in 12. oktobrom 1827 se je na gradu kot gost mudil Franz Schubert, na kar spominja spominska plošča nad vrati.

Stolpi, ki so nastali na vogalih stavbe pri pregradnji v 16. stoletju, dajejo pristen grajski videz. Fasado nad okni krasijo lepe okrasne štukature, ki so jih naredili ok. l. 1730 (obnovljene so bile v letih 1970/1971), prav tako stopnišče in prostore v drugem nadstropju, podobno kot v palači Wildenstein v Gradcu. Severna osrednja stavba s stopniščem je nastala l. 1788 (o tem priča napis na južni strani); na njenem čelu je ura. Zunanost dvorca zaznamuje tudi ometno kvadriranje, tj. iz ometa narejeni kvadri na robovih stolpov in stavbnih kril. Notranje dvorišče ima dvonadstropne arkade, v sobah so še ohranjene peči, izdelane v slogu rokokoja in empira, vidni pa so tudi ostanki stenskih dekoracij. V drugem nadstropju zahodnega stolpa je kapela sv. Ane, ki je l. 1681 dobila mašno licenco (dovoljenje za maševanje), a je pozneje izgubila svojo namembnost (profanacija); v kapeli je oltar, ki je bil izdelan ok. l. 1760. Grad je bil v zadnjem obdobju s strani skupine lastnikov strokovno restavriran v

sodelovanju z zveznim Zavodom za spomeniško varstvo (Bundesdenkmalamt) in Štajerskim revitalizacijskim fondom (Steiermärkisches Revitalisierungsfond).⁹⁸¹

– **Kaltsdorffu:** Tudi Kahlstorf, Kahlsdorf, Kaltsdorf(f), zdaj Kalsdorf. Pri določitvi lokalitete je treba biti previden: ne gre za Kalsdorf pri Gradcu, ampak za naselje pri Ilzu v okrožju Hartberg-Fürstenfeld. Današnji grad leži med dolinama rek Ilz in Feistriz. Domnevno naj bi prva utrjena zgradba ali utrdba na tem kraju nastala sredi 12. stoletja in l. 1160 naj bi dobila stolp. Utrdbo je dobil v fevd Karl pl. Hohenberg, vazal rodbine Wildon; v 13. stoletju je prešla v roke družine Hager, ki je poskrbela za gradnjo vasi in krčenje gozdov. L. 1366 je postala njihov fevd (Janez [Hans] Hager) in se v virih navaja pod imenom hoff Challenstorf. Njeno lastništvo je z rodbine Hager prešlo na njihove sorodnike, rodbino Pessnitzer. L. 1419 je Ulrik (Ulrich) Pessnitzer stavbo prodal svaku Nikolaju (Niklasu) Heberstorffu, ta pa je začel temeljito prenavo in predelavo. Stavba se kot dvorec v virih prvič omenja l. 1419. Ulrikov nečak Franc Heberstorff je ok. l. 1548 nadaljeval predelavo in v tem času je dvorec, katerega gospostvo je tedaj obsegalo majhno vas, deset podložnikov in dva mlina, postal močan center protestantizma. Naslednik Franca Heberstorffa, Otto pl. Herberstorf, je zgradil pri Liebochu cerkev sv. Ulrika, ki je bila protestantska; več poskusov uničenja cerkve se je izjalovilo, uničile so jo šele vojaške enote, ki so spremljale protireformacijsko komisijo 9./10. junija 1600. Kraj je l. 1605, ko je bila lastnica posesti Benigna pl. Herbersforff, doživel vdor Ogrov s hudimi posledicami. V lasti članov rodbine Herberstorff, ki so dvorec z gradbenimi posegi spremenili v grad (Otto pl. Herbersdorf 1579) ter dogradili severni in zahodni trakt, je ostal do l. 1630; 18. januarja tega leta je baron Franc pl. Herberstorf, ki je moral kot protestant zapustiti deželo, Kalsdorf za 70.413 goldinarjev prodal gospe baronici Konstanciji pl. Khünburg, ki ga je prinesla v zakon s svojim drugim možem, enim od grofov Wildenstein. Grad je bil v lasti rodbine Wildenstein od l. 1656 do l. 1839; takrat je tedanji posestnik baron Janez Franc Wildenstein razglasil stečaj in ga naslednje leto prodal Johannu Michaelu Zachu za 75.150 goldinarjev. L. 1843 je postal lastnik Ignaz Oblak, l. 1866 vitez Jožef pl. Uhlheim, l. 1864 pa Anton Czeika in od tedaj je bil v lasti rodbine Czeika. Med drugo svetovno vojno sta bili l. 1945 vzhodno in južno krilo gradu hudo poškodovani in deloma uničeni v požaru; l. 1947 sta bili obnovljeni, od l. 1955 pa je potekala obnova za povrnitev stavbe v prvotno stanje. Od sredine devetdesetih let 20. stoletja je grad v posesti galerista Helmuta Reinischa.⁹⁸²

981 CÄSAR 1773, *passim*; CÄSAR 1788, *passim*; SCHMUTZ 1822–1823, III, p. 459–461; SCHMUTZ 1822–1823, IV, pp. 359; JANISCH 1878, 1885, III, pp. 1324–1326 (natančen zgodovinski oris in historiat prehajanja lastništva gradu iz rok v roke); HERWIG 1981, p. 190; DEHIO–WOISETSCHLÄGER–KRENN 1982, pp. 618–619; BARAVALLE 1995, pp. 88–89 (natančen historiat lastništva); MAREK–NEFFE 2004, 196–197; CLAM MARTINIC 2007, p. 381.

982 SCHMUTZ 1822–1823, II, pp. 166–167; JANISCH 1878, 1885, I, pp. 688–689; DEHIO–WOISETSCHLÄGER–KRENN 1982, pp. 205–206; BARAVALLE 1995, pp. 140–141; CLAM MARTINIC 2007, p. 381.

– v **Šahenturnu**: nem. Schachenturn. Nekdanji gradič (dvorec) Šahenturn v Gornji Radgoni se v virih omenja od l. 1413 kot Freyhof zu Rakerspurg. L. 1466 je bil Štefan Schackh oskrbnik deželnega knežjega urada in po njem je gradič dobil ime Schackenamt, ok. l. 1500 Schackenamt zu Radkerspurg, pozneje pa so ga poimenovali Schachenturn, Šahenturn. V arhivskih virih se omenja več oskrbnikov: l. 1496 Jurij Spangauer, istega leta Gašper Zollner, l. 1497 Gašper Rulko, l. 1521 Mihael Meitzner in l. 1523 Nikolaj Wechsler. L. 1527 se kot zakupniki omenja družina Breunner (sorodniki Krištof, Hans, Friderik in Jurij), med letoma 1531 in 1575 pa je imela urad in dvorec v zakupu rodbina Herberstein (l. 1532 baron Ruprecht Herberstein, l. 1560 baron Jurij Herberstein, l. 1561 njegovi trije sinovi baroni Jurij, Leopold in Ruprecht Herberstein). Tem sta sledili najprej rodbini Stadl in Scheidt (Scheidt; od l. 1624 Polikarp Scheidt, štajerski deželni upravitelj), nato rodbina Khenburg (Khünburg) in za njimi znova rodbina Breunner. Od l. 1730 so bili lastniki dvorca grofje Wildenstein, in sicer grof Janez Jožef Wildenstein; od l. 1750 je bil v lasti grofa Janeza Maksa Wildensteina in njegovih naslednikov: od l. 1781 grofa Maksa Jožefa Wildensteina in od 3. junija 1791 grofa Kajetana Wildensteina. Trinajstega oktobra 1817 ga je kupil grof Alojz Trautmannsdorf, za njim ga je l. 1820 podedoval njegov sin grof Vincenc Trautmannsdorf, od katerega ga je l. 1830 odkupil Jožef Krügerschuch, za njim je l. 1870 prešel v last Janeza Guadalberta Floisa do l. 1885, ko ga je kupila rodbina Kleinoscheg, za njimi pa je bil lastnik grof Henrik d’Avernas. Zadnji lastniki so bili grofje Fünfkirchen, ki so bili lastniki dvorca do druge svetovne vojne. V času Avstro-Ogrske ga je avstrijska vojska uporabljala za usposabljanje vojakov, po drugi svetovni vojni je jugoslovanska vojska vanj naselila graničarje, od l. 1991 pa je nenaseljen. Dvorec oz. gradič je v Gornji Radgoni blizu pokopališča. Danes je preprosta enonadstropna stavba s prislonjenim, za nadstropje višjim stolpičem, njena današnja podoba pa je rezultat prezidav.⁹⁸³

– **Liebochu**: Na plemiškem posestvu Lieboch (danes kraj Lieboch na zahodnem Štajerskem, 16 km oddaljen od Gradca v okrožju Graz-Umgebung z nekaj več kot 5000 prebivalci) so na majhnem griču med potokoma Feistriz in Ilz ohranjeni ostanki velike štirirobne pritlične zgradbe, večje pristave oz. dvorca, ki je imel stolp (burgfrid) in veliko dvorišče. Posestniki so bili deželni knezi. Menda je Leopold pl. Blumau, zunajzakonski brat avstrijskega in štajerskega vojvode Friderika II. Prepirljivca (1211–1246, vladal 1230–1246) posestvo podaril johanitom. V bližini je bila tudi cerkva sv. Ulrika pri Ulrikovem studencu (St. Ulrich zu Ulrichsbrunn), ki so jo deželni knezi dali na uporabo johanitom, ti pa so si uredili majhno utrjeno zgradbo z obzidjem, od katerega so ostale samo ruševine. Z johanitov je lastništvo prešlo na rodbino Kapfenstein, s te na rodbino Weissenecker in nato na rodbino Lengheimer.

983 CĀSAR 1788, p. 441; SCHMUTZ 1822–1823, III, pp. 459–461; JANISCH 1878, 1885, III, p. 799; PIRCHEGGER 1962, pp. 39–41; STOPAR 1982, p. 492; STOPAR 1991a, 131; JAKIČ 1997, p. 321; RIHTARIČ 1997; GRAHORNIK 2021, pp. 142, 149, 150, 301 (op. 1587).

V 15. stoletju je poslopje zaradi vojaških spopadov in nemirov utrpelo veliko škode in je bilo precej uničeno, zato je opustelo, konec 15. stoletja pa je prešlo v last rodbine Herbersdorff in posestvo je bilo priključeno posestvu Kalsdorf. Okoli l. 1570 ga je Otto pl. Herbersdorf predelal in cerkev sv. Ulrika spremenil v protestantsko; s tem je prišel v hud spor z okoliškimi duhovniki, ker so ostali brez prihodkov in ker Oto ni zgradil obljubljenih nove cerkve. Cerkev je bila l. 1592 ločena od dvora, l. 1600 pa jo je dala protireformacijska komisija razstreliti. Potem ko je bilo posestvo Lieboch združeno z gospostvom Kalsdorf, ga je skupaj z njim baron Franc Herberstorff, ko je moral kot protestant zapustiti avstrijske dežele, 18. januarja 1630 za 70.413 guldinarjev prodal gospe baronici Konstanciji Khünburg, katere drugi mož je bil član rodbine Wildenstein, in tako so to posest dobili Wildensteini. Od poslopja so sredi 18. stoletja ostale samo ruševine ter gospodarska poslopja in hlevi, cerkva sv. Ulrika pri Ulrikovem studencu pa je bila po 1809 porušena.⁹⁸⁴ Starejši viri navajajo, »da naj bi nekoč tu stal gosposki grad, ki je pripadal istoimenskemu gospostvu in čigar posestniki so nekoč bili Herbersdorff, Khünburgi in Wildensteini, in ta je bil združen z gospostvom Kalsdorf pri Ilzu.«⁹⁸⁵ Nekateri gradu niti ne omenjajo.⁹⁸⁶

– **pravega komornika:** lat. *cubicularius effectivus*. Fajdiga za komornika uporabi latinski izraz *cubicularius*, »kubikularij«. Ta izvira iz samostalnika *cubiculum*, »spalnica«, »zasebni prostor«, in že v antiki so z njim zaznamovali domačega sužnja ali zasebnega služabnika pa tudi osebo, ki je bila zadolžena, da je varovala dostop do javnih oseb, predvsem vladarjev. Kubikulariji, ki so bili pogosto tujci ali celo sužnji, so bili v času cesarstva cesarjevi osebni služabniki in zasebni zaupniki, višje na lestvici so bili evnuhi, nižje neevnuhi. Od obdobja cesarja Dioklecijana so višji kubikularij (*praepositus sacri cubiculi*) in njegovi pooblaščenici (*primicerius, castrensis, comes domesticorum*) imeli na dvoru pomembno, tudi politično vplivno vlogo kot služabniki, ceremoniarji, upravitelji (komorniki), telesni stražarji (spatariji), sakelariji in kartulariji (finančniki, zakladniki), garderoberji (*comes sacrae vestis*) itd.; zaradi neposrednega dostopa do cesarja in vpliva nanj so bili pogosto nepriljubljeni. Položaj je bil povezan z določenimi privilegiji (npr. sužnji v tej službi so bili osvobojeni), te pa so zadržali tudi po koncu službe, ko so postali senatorji (oprostitev plačila davkov, ročnega in prisilnega dela). Kubikularijev je bilo veliko; v času cesarja Justinijana menda ok. 4000; kot institut so izginili konec 11. in v začetku 12. stoletja.⁹⁸⁷

Izraz *cubicularius* je sopomenka poznejšega izraza *camerarius*, ki etimološko izhaja iz latinskega izraza *camera*, »kamra«, »sob(ic)a«, tudi specifično »zakladnica«

984 SCHMUTZ 1822–1823, II, pp. 419; JANISCH 1878, 1885, II, pp. 100–101; BARAVALLE 1995, pp. 140–141.

985 JANISCH 1878, 1885, II, pp. 100–101.

986 Npr. SCHMUTZ 1822–1823, II, pp. 419.

987 BURY 1911 (1958), pp. 120–122; JONES 1964, pp. 566–570; GUYOT 1980, pp. 130–176 (Die Hofeunuchen im Römischen Reich im 4. Jahrhundert); KAZHDAN 1991a, II, p. 1154; SCHOLTEN 1995; GIZEWSKI 2015b; TOUGHER 2018.

(prim. nem. *Kammer*), in že s svojim pomenom nakazuje na osnovno nalogo komornikov: skrb za finance tako v cerkvenih institucijah kot v posvetnih ustanovah.⁹⁸⁸ Izraz *camerarius*, »kamerarij« ali »komornik«, prvič najdemo pri Hinkmarju iz Reimsa (845–882),⁹⁸⁹ z njim pa so začeli nadomeščati izraza *thesaurarius*, »tezavrarij« ali »zakladnik«, ter *cubicularius*, »kubikularij« (gl. zgoraj). Kamerariji ali komorniki so opravljali številne svetne naloge; gre za eno od štirih, že v času Merovingov izpričanih dvornih funkcij, ki je bila povezana z upravo knežjih ali vladarskih financ.

Vlogo kamerarija, poznejšega komornika, so poznale tudi cerkvene institucije. V samostanih je bil kamerarij (*camerarius*, *camerlarius*, *camerlingus*) uradnik, ki je skrbel za dohodke, in navadno je to nalogo opravljal eden od menihov; v pomembnih in velikih samostanskih skupnostih, ki so imele veliko posestev, je šlo za pomembno funkcijo, ker je nadzoroval vso samostansko ekonomijo, imel pa je tudi nalogo oskrbovalca (*provisor*). Kamerarij, ki je imel običajno svojega pomočnika (*subcamerarius*), je bil ožji sodelavec samostanskega opata, pozneje pa je v samostanu skrbel tudi za sobe prelatov. Kamerariji so delovali tudi v katedralnih cerkvah in na knezoškofijah, kjer so nadzorovali dohodke. Izraz se v starejših virih najde redko; pogosteje najdemo nosilce drugih funkcij, ki so imeli podobne zadolžitve (*oeconomus*, *archidiaconus*, *vicedominus*, *thesaurarius*, *dispensator*, *custos*, *cellerarius* idr.).⁹⁹⁰

Komorniki so v posvetnem okolju delovali na dvorih kot ceremoniarji in finančni uradniki. Knežji dvori so urad komornika začeli uvajati v 11. in 12. stoletju po vzoru cesarskega dvora. V nekaterih kneževinah je bil komornik častni naziv, s katerim so bile odlikovane posamezne rodovine. Dvorni komorniki so sprva skrbeli za garderobo in premoženje vladarja, pozneje pa so kot osebni uslužbenci vladarja prevzeli še odgovornost za oskrbo dvora, varovanje in finance;⁹⁹¹ zadnja naloga je kmalu prešla na zakladnika (nem. *Schatzmeister*).

Osrednja figura v hierarhiji komorništva je bil vrhovni dvorni komornik (nem. *Oberstkämmerer*); njemu so bili podrejeni vsi drugi komorniki in vsi, ki so bili povezani z njihovo službo.⁹⁹² Od začetka 17. stoletja je bil po rangu drugi na dvoru. Funkcijo so lahko opravljali samo posamezniki plemiškega stanu, ki so uživali cesarjevo posebno zaupanje; od obdobja protireformacije naprej so morali biti katoliki. Podelitev komorništva je bila izraz naklonjenosti cesarja, saj je imel vrhovni komornik ključ do vladarjevih soban in vedno prost dostop do njega, zato so to funkcijo opravljali samo največji zaupniki. Skrbel je, da do vladarja ni dostopal nihče nepooblaščen, tj. nihče drug kot on sam, komorniki in njihovi podrejeni, pred vladarja je vodil odposlanstva, sprejemal njihove poverilnice in jih predajal vladarju, nadzoroval je dostop

988 SANFORD 1975, p. 59.

989 SCHIEFFER 1999.

990 KRÜNITZ 1773–1858, 1785, s. v. *Kämmerer*.

991 SCHUBERT 1999.

992 L'HERMITE 1637, p. 64.

do vladarjevih zasebnih prostorov, skrbel za njegove bivalne prostore, garderobo in pohištvo, bil je navzoč, ko je vladar vstajal in ko je šel spat, skrbel je za njegovo telesno in duševno zdravje ter za to, da je delo osebja potekalo brez težav. Zaradi vpliva pri cesarju so se nanj pogosto obračali prosilci. V času cesarja Karla VI. (1685–1740, vladal 1711–1740) je služba vrhovnega komornika obsegala štiri področja: a) nadzor osebja (od komornikov do osebnih zdravnikov, apotekarjev, brivcev, zobozdravnikov) ter skrb za garderobo in za to odgovorno osebje (od izdelovalca lasulj do osebne šivilije in krznarja); b) nadzor nad upravljanjem vladarjevega premoženja (ob pomoči vrste blagajnikov, kontrolorjev in zakladnika); c) skrb za stavbe ob pomoči vrste podrejenih (od župana Dunajskega Novega mesta [Wiener Neustadt] do vrtnarjev); č) skrb za umetnost, umetnine in rokodelstvo ob pomoči različnih nadzornikov in obrtnikov (od pleskarjev, optikov, bakrorezcev, brusilcev dragih kamnov, zlatarjev idr.).⁹⁹³

Po rangu so mu sledili komorniki (lat. *camerarii*, *cubicularii*, nem. *Kämmerer*). V času Ferdinanda I. (1503–1564, vladal 1556–1564) so bili kot pomočniki vrhovnega komornika določeni samo trije komorniki. Na tej funkciji so se izmenjevali plemiči (knezi, grofi, baroni) iz najuglednejših družin v deželah cesarstva. V 17. stoletju, zlasti od obdobja cesarja Ferdinanda II. (1578–1637, vladal 1619–1637), pa se je število komornikov zelo povečalo in sredi 17. stoletja je zaradi naraščajočega zanimanja za to funkcijo postalo običajno, da so bili poleg pravih (*wirkliche*, lat. *de facto*) ali rednih (*ordentliche*) komornikov imenovani tudi titularni (*Titular-*) ali izredni (*außerordentliche*, lat. *extraordinarii*) komorniki. V času Ferdinanda II. je bilo na dvoru 33 pravih komornikov, poleg njih je bilo imenovanih še 63 izrednih.

Pravi ali redni komorniki so bili podrejeni neposredno vrhovnemu komorniku, sami pa so nadzorovali delo komornih služabnikov (teh je bilo od 10 do 15). Na dvoru so morali biti vedno na voljo štirje komorniki (ali šest), ki so delovali v dveh skupinah po osem dni: ena skupina je bila v pripravljenosti, druga je osem dni opravljala naloge, povezane s svojo funkcijo: skrb za avdienco, sprejemanje poverilnic in pisem, naznanila cesarju in podobno. Aktivna komornika sta ves teden tudi ponoči bdela pred cesarjevo spalnico in mu stregla pri obedu. Pravi komorniki so tedaj prejemali mesečno plačo 40 goldinarjev in so bili deležni prehrane na dvoru; običajno jih je bilo 12, lahko tudi več. Kdor je postal komornik, je moral podati in pisno potrditi prisego zvestobe cesarskemu veličanstvu vpričo vrhovnega komornika. Redni ali pravi komorniki so sčasoma vse bolj izgubljali pomen; njihove naloge so postopoma prevzemali naslovni (izredni) komorniki. Če je bil vrhovni komornik odsoten, ga je nadomeščal najstarejši komornik. Za komornika je bilo pomenljivo tudi, kdaj mu je bila funkcija podeljena; čim bolj zgodaj je bil kdo promoviran, tem višji položaj in ugled je užival. Imenovanja komornikov so v 17. in 18. stoletju potekala skupinsko. Fajdiga za pravega komornika uporabi izraz *camerarius effectivus*, tj. »efektivni komornik«, tj. dejavni = pravi, redni.

993 SCHIRMER 2005; PANGER 2011, p. 82.

Izredni komornik je bila častna funkcija, ki ni bila povezana z neposredno osebno službo cesarju. Za izredne komornike ni bilo nujno, da bi bili stalno navzoči na dvoru, niso prejeli ne plačila in niso imeli niti prehrane na dvoru; dobili so samo pozlačeni ključ in častni naziv, uživali pa so tudi nekatere privilegije, ki so izhajali iz njihovega naziva. Naloge, ki so jih opravljali, so bile večinoma splošne, redkeje posebne; splošne so opravljali na poziv ali povabilo, posebne pa so jim bile dodeljene. Med splošne naloge je spadalo sodelovanje na dvornih praznovanjih in slovesnostih, kamor jih je povabil ali pozval vrhovni komornik, kjer so sodelovali v procesijah in spremljali dvorjane; če se dogodkov niso mogli udeležiti, so se morali pisno opravičiti vrhovnemu komorniku. Posebne naloge jim je zaupal sam cesar ali člani cesarske hiše ali pa tuji knezi po odredbi vrhovnega komornika; o njih so cesarju poročali na vnaprej napovedani avdienci. Vsi komorniki, ki so to čast prejeli v času Leopolda I. (1640–1705, vladal 1658–1705) in njegovega naslednika Jožefa I. (1678–1711, vladal 1705–1711), so funkcijo ohranili tudi pod naslednjim vladarjem.⁹⁹⁴

Dostojanstvo komornika je simbolično ponazarjal komorniški ključ (nem. *Kammerherrnschlüssel*), ki so ga vedno nosili s seboj; ta navada morda izvira s španskega dvora. V 17. stoletju je bil ključ pogosto posebren in izdelan natančno tako, da je ustrezal ključavnici, ki je odpirala vrata v vladarjeve sobane, s čimer je bila simbolno nakazana komornikova pravica dostopa do vladarja. Ob nastopu funkcije so ključ prejeli osebno od vrhovnega komornika kot znamenje svojega dostojanstva, po umiku s funkcije pa so ga morali vrniti. Od 18. stoletja naprej je imel ključ, ki je bil navadno izdelan iz bron in nato pozlačen ter včasih reliefno okrašen, zgolj še simbolični pomen. Nosili so ga na tri palce široki pentlji, ki je lahko bila okrašena z grbom ali z monogramom vladarske hiše ali s pozamenterijo (z veliki zlatimi ali srebrnimi čopki), ta pa je bila pritrjena na črn trak, ki je segal čez ramo ali na desni bok do škrica; trak je bil pripet na dva zlata gumbka.⁹⁹⁵

V času dogodkov, povezanih s kronanjem svetogorske podobe, sta se na prestolu izmenjala dva cesarja. Jožef I. je imel 115 komornikov, ki jim je kot vrhovni komornik v letih 1705–1709 najprej načeloval grof Janez Leopold Donat Trautsohn (1659–1724),⁹⁹⁶ njega pa je v letih 1709–1712 nasledil grof Karel Ernest Waldstein (1661–1713);⁹⁹⁷ Jožef I. je še v času svojega življenja komornike razdelil na 14 skupin glede na to, kateri so bili skupaj promovirani.⁹⁹⁸ V času vladavine cesarja Karla VI. (1685–1740, vladal 1711–1740), ko je bila svetogorska podoba okronana, je bilo v cesarjevem komorniškem štabu vsaj 188 komornikov (po drugih navedbah okoli 200, po tretjih 394). Tem je prvo leto vladavine kot vrhovni komornik do 1. oktobra

994 L'HERMITE 1637, pp. 64–66, 96–102; KÜCHELBECKER 1730, pp. 176–180; VON ŽOLGER 1917, pp. 117–134, 139–144; PEČAR 2003, *passim*; PANGERL–SCHEUTZ–WINKELBAUER 2007, *passim*.

995 BRUNNER 1988, pp. 162–177; DUWE 1990; ELTZ–RÜBENACH 2023.

996 VON WURZBACH 1856–1891, 47, 1883, pp. 50–51, s. v. Trautson, Johann Leopold Donat Fürst.

997 VON WURZBACH 1856–1891, 52, 1885, pp. 226–227.

998 RINK 1712, pp. 109–112; VON WITKENBERG 1903, pp. 131–134 (napačno navaja kot vrhovnega komornika njegovega očeta Karla Ferdinanda [1634–1702]).

1711 načeloval grof Karel Ernest Waldstein, ki ga je v obdobju od 1. oktobra 1711 do 4. novembra 1724 nasledil grof Sigmund Rudolf Sinzendorff-Thannhausen (1670–1747),⁹⁹⁹ od 5. novembra 1724 do julija 1742 pa je to funkcijo opravljal grof Janez Gašper II. Cobenzl.¹⁰⁰⁰

V deželah pod habsburško oblastjo so poznali štiri dedne urade: urad dednega komornika (lat. *camerarius, cubicularius*, nem. *Erbkämmerer*), urad dednega maršala (lat. *mareschallus hereditarius*, nem. *Erbmarschall*), urad dednega strežaja (lat. *dapifer*, nem. *Erbtruchseß*) in urad dednega točaja (lat. *pincerna*, nem. *Erbschenk, Erbmundschenk*). Naziv dedni komornik (nem. *Erbkämmerer*) je bil na deželni ravni zaupan v fevd določenim plemiškim rodbinam; nosili so ga moški člani rodbine, ki so ta urad prevzeli in opravljali po dedni liniji. Urad je podeljeval vladar, ki ga je lahko v primeru hudih kršitev tudi odvzel in podelil komu drugemu; dedovali so ga praviloma po rodbinski moški liniji, ob smrti nosilca pa ga je vladar potrdil njegovim dedičem. Dedne komornike najdemo v vseh habsburških deželah.

Pred l. 1463 je na Kranjskem obstajal le urad dednega komornika (nem. *Erbkämmerer*), katerega začetki segajo v prvo polovico 14. stoletja, v čas goriške uprave; prvi dedni komornik na Koroškem, Kranjskem in v Slovenski marki je bil Tirolec Henrik Graland, nato je dostojanstvo prešlo na Leopolda I. Čreteškega in Grajfa III. Čreteškega. Po l. 1407 (pred 1433) se je urad dednega komornika razdelil: na urad za Koroško (dedni komornik Konrad III. Kraig) ter na urad za Kranjsko in Slovensko marko, ki ga je od Čreteških dobil Herbard Turjaški, ta pa ga je malo pred smrtjo predal sorodnikom iz glavne veje svoje rodbine, ki so to dostojanstvo ohranili do propada habsburške monarhije. Prvotno nalogo dednega komornika, tj. skrb za premoženje deželnega kneza, so v deželah kmalu prevzeli drugi uradi (npr. deželni pisar in deželni videcom). Naziv deželnega dednega komornika je bil predvsem časten; imetnik od njega ni imel materialnih koristi. Skromno plačilo, ki so ga deželni dedni komorniki prejeli, so navadno zagotavljali vicedomski uradi.¹⁰⁰¹

Prve urade komornika na Goriškem najdemo izpričane v 12. stoletju, v obdobju vladavine goriškega grofa Engelberta II. (1132–ok. 1191). Naloge goriških komornikov so bile enake kot drugod: v prvi vrsti so skrbeli za finance goriške grofovske rodbine, nadzorovali porabo denarja in dohodke, ki so se v blagajno stekali od davkov, carin, mitnin ipd., glede na skromne vire pa so bili tudi posredniki pri izposoji denarja, najemu posojil ter pri večjih nakupih, zlasti na tujem. Urad goriškega komornika je bil nedvomno povezan še z drugimi deželnimi finančnimi intitucijami,

999 VON WURZBACH 1856–1891, 35, 1877, pp. 13–15, s. v. Sinzendorf, die Grafen und Fürsten, Genealogie; VON WURZBACH 1856–1891, 35, 1877, pp. 23–24, s. v. Sinzendorf, Sigmund Rudolph.

1000 VON WITKENBERG 1903, pp. 149–156. O Cobenzlu gl. WISSGRILL 1795; MORELLI 1855–1856, III, pp. 56–58, 72, 266, 282; IV, 175, 210; FELLNER–KRETSCHMAYR 1907, pp. 277–278; PANGER 2011, pp. 65–66, 82, 250; PREINFALK 2022; SEITSCHEK 2022; VIDIC 2022. O deželnih dednih komornikih gl. VON WITKENBERG 1903, pp. 451–454 (Štajerska, Koroška, Kranjska in Slovenska marka, Gorica in Gradiška).

1001 N. N. 1783; FELLNER–KRETSCHMAYR 1907; ŽONTAR 1966, pp. 9, 14, 15, 36; KOTAR 2016, pp. 248–271.

zlasti z uradom vicedoma, in z dvorno pisarno. Kot razkrivajo arhivski viri, je na Goriškem včasih sočasno delovalo več komornikov. Zaradi kompleksnosti in zahtevnosti svojih zadolžitvev so morali biti ustrezno usposobljeni: morali so biti dobro opismenjeni (branje, pisanje), morali so dobro poznati finance in obvladati matematiko. S spretnim delovanjem so si lahko pridobili tudi dovolj osebnega premoženja. Glede plačila komornikov je informacij malo, nedvomno pa so grofje nosilec tega urada poleg denarnih izplačil dajali tudi službene fevde. Med 12. in 14. stoletjem se kot komorniki na Goriškem omenjajo Huward (po 1183), Bernhard (1265), sledil je Dietrik iz Lienza (1278), Vitigoy iz Novega gradu na Krasu (1279–1300), Henrik iz Gorice (1285–1297), Markvard (Merchlin; 1290/1291), Rauh (1295–1310), Geroldus »Rauch« (1307), vitez Henrik iz Gorice (1300–1316), Vošalk z Novega gradu (1301–1303), Folker iz Stalla (1302–1306), Pilgrim iz Durrensteina (1316–1323), Jakob Vendelino iz Benetk (1325) in Jakob Martini.¹⁰⁰²

– **tajnega svetnika:** Institut vladarjevega svetovalca je znan že od antičnih kultur naprej, kot organiziran institut pa se je razvil na dvorih srednjeveških vladarjev, ko je skupina svetovalcev oz. svétnikov, združena v svét, postala vladarjev pomožni organ in obenem instrument njegove vladavine, pogosto pravo središče izvršilne veje oblasti. Kot skupine zaupanja vrednih izbrancev, zbranih okoli vladarja, jih združene v male ali velike svéte najdemo v 12. in 13. stoletju (v virih je svétnik omenjen kot *consul* ali *consiliarius*, nem. *Rat*), konec 13. stoletja pa se je razvil institut posebnega zapriseženega tajnega svéta (njegovci člani so označeni kot *secretarii*). V 14. stoletju je imel vsak pomembnejši vladar tak krog zaupnikov, ki so lahko bili na njegovem dvoru prisotni vedno ali po potrebi. Ta zasebni krog vplivnih posameznikov so zaznamovale osebne vezi z vladarjem; članstvo v njem je bilo lahko povezano z različnimi političnimi in diplomatskimi nalogami ali pa je bilo zgolj častno, v vsakem primeru pa je bilo močan integracijski dejavnik, s katerim si je vladar po eni strani zagotavljal lojalnost veljakov tako na državni kot na deželni ravni, po drugi strani pa je krepil nadzor nad njimi in nad dogajanjem na območju svoje oblasti. Število svétnikov je bilo v različnih deželah različno, prav tako tudi njihove pristojnosti, ki so lahko obsegale svetovanje na področju sodstva in zakonov, na področju notranje in zunanje politike ter diplomacije, pri nadzoru nad regionalno upravo, uradništvom in financami. Funkcija je bila podeljena do konca vladarjevega življenja, razen ko so njeni nosilci padli v nemilost; ob prejemu so morali podati prisego in jo potrditi tudi s podpisom. V 14. stoletju še ne gre za pravi institut (njegovo delovanje zaradi pomanjkanja arhivskih virov slabo poznamo), tajni svét namreč ni imel ne določenega (stalnega) števila članov, ne določenih nalog in pristojnosti, ne rednih zasedanj, poleg tega ni bil edini posvetovalni organ, saj je bilo od vladarja, ki je imel vedno odločilno besedo, in njegove volje odvisno, ali bo upošteval nasvet ali ne, ali se bo posvetoval s svétom ali posamezniki ali pa se bo obrnil na koga zunaj tega kroga.

¹⁰⁰² ŠTIIH 1994c, pp. 189–192.

Na dvoru avstrijskih vladarjev je bilo konec 14. stoletja pet ali šest svétnikov, med katerimi so bili tudi najpomembnejši dvorni uradniki. Proces institucionalizacije se je začel v drugi polovici 15. stoletja, ko so tajni svéti postali stalni, določene so bile njihove pristojnosti in sestava. Na začetku so ga sestavljali člani iz vrst plemstva in rodbin ministerialov, v drugi polovici 15. stoletja pa je prevladovalo visoko plemstvo; pogoj za članstvo je bil poleg plemiškega stanu tudi indigenat. Nižje plemstvo se je v delovanje tega instituta vključevalo postopoma; vanj so bili lahko vključeni tisti, ki so uspešno opravljali različne funkcije na področju financ.¹⁰⁰³

Položaj tajnega svétnika je bil ena od dvornih funkcij, ki so se delile na uradniške, tj. efektivne (te so njihovi nosilci dejavno izvajali) in na častne, ene in druge pa so se vse bolj množile zaradi vse večjih administrativnih potreb in potreb delovanja dvora. Pri prevzemanju dvornih funkcij plačilo ni bilo odločilni dejavnik, saj so bila plačila razmeroma nizka in pogosto tudi neredna; odločala je želja po položaju in udeleženiosti pri oblasti, po uveljavljanju lastnih interesov, po vplivu in vzpostavljanju povezav v visokih krogih, zlasti na dvoru, po pridobitvi fevdov, zastav in oskrbništev, tovrstne funkcije pa so bile lahko tudi odskočna deska za višje položaje. Vladar je funkcije podeljeval uglednim posameznikom iz vrst deželnega plemstva, ki so navadno že bili nosilci uradov v svojih deželah.

Svét (nem. *Rat*) je bil torej najožje posvetovalno telo vladarja, sestavljeno iz ozkega kroga posameznikov, ki so lahko bili na dvoru prisotni stalno ali pa le občasno in po potrebi. Svétniki torej niso bili uradniki, ampak izbrani funkcionarji. V Avstriji so se prvi zametki takega svéta s prisego zavezanih posameznikov oblikovali v času avstrijskega vojvode Albrehta I. (1255–1308, avstrijski vojvoda od 1282), zagotovo je obstajal v času vojvode Rudolfa IV. (1339–1365, vojvoda od 1359), zelo pa se je razširil v času vladavine Friderika III. oz. V. (1415–1493, od 1424 vojvoda Štajerske, Koroške in Kranjske, od 1439 vojvoda Avstrije, od 1440 nemški kralj, formalno od 1452, dejansko pa od 1435 cesar Svetega rimskega cesarstva). Ta je številnim deželnim veljakom podelil častne dvorne naslove, s čimer si je zagotovil njihovo lojalnost, obenem pa jih je tesneje vključil v upravni sistem svojega področja oblasti in s tem tudi okrepil nadzor nad njimi; v njegovem obdobju je bilo v svét vključenih 42 članov, med katerimi so bili poleg plemičev še nekateri izobraženci iz vrst cerkvenih dostojanstvenikov. Pri izbiri je Friderik upošteval določene kriterije, kot so plemiško poreklo, viteški stan, vojaška služba, rodbina in njena vključenost v upravljanje dežele, izkušnje na področju uprave in financ ter opravljanje različnih funkcij na ravni dežele in cesarstva.

V času Maksimilijana I. (1459–1519, od 1486 nemški kralj, od 1493 vladar habsburških dednih dežel in od 1508 cesar Svetega rimskega cesarstva) je bil že uveljavljen institut tajnega svéta, ki je bil nekakšen neformalen odbor cesarskega dvornega svéta, prav tako pa tudi institut deželnega svétnika (nem. *Landrat*). Tajni svét je dokazljivo obstajal l. 1526 ali 1527, v času Ferdinanda I. (1503–1564, od 1521

1003 HEINIG 1999.

avstrijski nadvojvoda, od 1526/1527 kralj Češke, Ogrske in Hrvaške, od 1556 cesar Svetega rimskega cesarstva). Kot odbor zaupnikov, zbranih okoli vladarja, ki so ga sestavljali nekateri najvišji dvorni funkcionarji in izkušeni, zaupanja vredni vladarjevi izbranci, se je posvetoval, vladarju svetoval in odločal o najpomembnejših političnih vprašanjih, še posebej na področju zunanje politike. Tajni svétniki so imeli najvišji položaj na dvoru; imenoval jih je vladar osebno, večinoma ustno, ob imenovanju so morali podati pisno prisego. Imenovanje je bilo doživljenjsko, funkcijo pa so lahko izgubili, če so padli pri cesarju v nemilost. Njihovo število ni bilo določeno in se je skozi čas spreminjalo. Delili so se na dve skupini: na maloštevilne dvorne svétnike (nem. *vom Hof aus*), ki so bili vladarjevi najtesnejši sodelavci in svetovalci (ti so bili stalno prisotni na dvoru, nem. *Hofstaat*, uživali so vladarjevo zaupanje in ugled), ter znatno številčnejše zunanje svétnike (nem. *von Haus aus*), ki so bili večinoma razpršeni po svojih deželah, vladar pa jih je angažiral po potrebi (lahko jih je dal poklicati na dvor ali jim je navodila sporočil na dom) ter jim zaupal naloge, ki so bile povezane ali z dvorom ali z zadevami njihovih dežel. Lahko so se delili tudi na cerkvene in na svetne svétnike. V 17. in 18. stoletju so se izrazi nekoliko spremenili; svétniki so se delili na prave (nem. *wirkliche*) ali efektivne (lat. *effectivi*), tj. tiste, ki so bili dejansko člani tajnega svéta, in na honorarne (lat. *honorari, honorarii, ad honores*) ali naslovne oz. titularne (nem. *titulare*), ki niso imeli dejavne funkcije v vladnih organih; funkcija zadnjih je bila častna (in pogosto ceremonialna) ter jim je na dvoru in v njihovi deželi zagotavljala poseben status, saj so kljub temu predstavljali povezavo med vladarjem in svojo deželo, zato je bila med plemenitaši zaželena. Delitev na ti dve skupini zasledimo že v času Ferdinanda I. in Maksimilijana II. (1527–1576, cesar od 1564); od Ferdinanda II. (1578–1637, cesar od 1619), zlasti pa pod njegovimi nasledniki (Ferdinandom III., Leopoldom I., Jožefom I. in Karlom VI.), je bilo imenovanje naslovnih tajnih svétnikov pogostejše. Njihovo število je zelo variiralo.

Člani vladarjevega svéta, še zlasti tajnega svéta, so imeli velik vpliv in moč, bili so namreč iskani kot posredniki, ki so lahko omogočili ali olajšali dostop do vladarja. Večinoma so to opravljali posamezniki, ki so že sicer bili nosilci pomembnih funkcij v svojih deželah (glavarji, komorniki, vojaški poveljniki ...), med njihove svétniške dolžnosti pa so spadale naloge in pristojnosti na področju diplomacije (poslanstva, pogajanja), na področju financ (razpisi izrednih davkov, finančna kontrola, vprašanja odškodnin in odškodninskih zahtevkov, svetovanje glede proračuna), na področju sodstva (člani dvornega sodišča, nem. *Hofgericht*, svetovalci pri sodnih sporih) in zaradi intenzivnih vojaških dejavnosti (vdori osmanskih Turkov, spopadi z Ogrsko) tudi na področju vojaštva. Njihova funkcija je imela tudi svoje finančne koristi, ki so se udeleževale v letnem plačilu, podelitvah fevdov, pozneje v podelitvah nadarbin ali oskrbništev. Med plemiči, ki so izhajali z območja Kranjske ali so tu delovali, so naziv deželnega svétnika imeli Jurij Črnomaljski, Andrej Hohenwart, Štefan Modruški, Gašper II. Lamberg, Viljem Turjaški in prvi ljubljanski škof Sigmund Lamberg.¹⁰⁰⁴

1004 O svetnikih z območja Kranjske gl. KOTAR 2016, pp. 284–324.

Za podelitev naziva tajni svetnik je bila v davčnem redu iz l. 1669 določena pristojbina. Tajni svet je imel tudi svoje komisije; na čelu večine komisij je bil cesarjev zaupnik Vencel Evzebij pl. Lobkowitz, ki pa je l. 1674 pri cesarju padel v nemilost.¹⁰⁰⁵ L. 1704 je bilo npr. 150 tajnih svetnikov, od katerih so bili le redki redni člani tajnega sveta.¹⁰⁰⁶ Do konca vladavine Leopolda I. (1640–1705, cesar v obdobju 1658–1705) je število pravih tajnih svetnikov naraslo na 164, tem pa je treba dodati še znatno večje število naslovnih svetnikov, ki niso imeli stalnega sedeža v tajnem svetu in niti ne glasu. Kot bo razvidno iz nadaljevanja, je funkcija postopoma postala povsem častna. Po smrti cesarja Karla VI. tajni svet ni imel več nobenega političnega vpliva; njegova vloga je bila zgolj častna in reprezentančna, saj je bil sklican samo za reprezentančne naloge in sodelovanje pri državnih slovesnostih, naziv tajni svetnik pa so ohranili odposlanci ter najvišji funkcionarji dvorne in državne uprave. Od časa Marije Terezije, še zlasti od kanclerja Kaunitza, ki je l. 1753 v celoti prevzel zunanjo politiko v svoje roke, ni bilo več posvetov s tajnim svetom. Tako so tudi pravi tajni svetniki imeli zgolj še častno funkcijo, razlika med pravimi in naslovnimi pa je tako rekoč izginila.

Podatke o svetnikih za obdobje, ko so se odvijale priprave in dogodki kronanja na Sveti Gori, najdemo tudi v cesarsko-kraljevem državnem in stanovskem koledarju (s polnim naslovom *Kayserlicher Und Königlicher Wie auch Ertz-Hertzoglicher Und Dero Residentz-Stadt Wien Staats- und Stands- Calender*; ohranjeni so za l. 1702, 1704, 1706, 1709, 1719, 1721, 1723–1726 ...), od l. 1807 naslovljenem *Dvorni in državni šematizem avstrijskega cesarstva (Hof- und Staats-Schematismus des österreichischen Kaiserthums)*.

L. 1669 je bila ustanovljena tajna konferenca (nem. *Geheime Konferenz*), katere prvi začetki segajo v l. 1664; nastala je kot nekakšen odbor tajnega sveta, razlog za njeno ustanovitev pa je bilo izjemno številčno povečanje tajnega sveta, kar ni več zagotavljalo zaupnih in učinkovitih posvetov. Z njeno ustanovitvijo je tajni svet v precejšnji meri izgubil svoj pomen. Tajna konferenca ni poročala tajnemu svetu, ampak vladarju osebno, saj sta bili cesarjeva beseda in izbira še vedno odločilni; sestavljali so jo maloštevilni vladarjevi najožji zaupniki, izbrani za odločanje o pomembnih tajnih zadevah. Sprva je imela samo štiri člane, pozneje dvanajst. Njeni člani so se ukvarjali z zadevami cesarske hiše, z vprašanji zunanje politike cesarja kot vladarja Svetega rimskega cesarstva in kot vladarja habsburških dednih dežel; praviloma ji je predsedoval vrhovni dvorni mojster, poročevalec pa je bil sprva cesarski vicekancler in pozneje dvorni kancler. V času cesarja Leopolda I. je imela konferenca vodilno vlogo pri zunanji politiki, tajni svet pa se je ukvarjal z vprašanji notranje politike in z nekaterimi pravnimi zadevami (npr. revizije sodnih procesov, davčna vprašanja, pomilostitve, podelitev privilegijev). V času Leopolda I. tajne konference več niso

1005 VON WURZBACH 1856–1891, 15, 1866, pp. 330–335; WOLF 1869; WOLF 1884, s. v. Wenzel Franz Euseb Fürst; SEEWANN 1979; SCHMIDT 1985.

1006 CALENDER 1704, pp. 55–65.

sklicevali, ampak so za naloge imenovali razne komisije, ki so jih prav tako imenovali konference; predsedoval jim je vladar, kateremu so poročale o svojem delu. Jožef I. (1678–1711, vladal 1705–1711) je l. 1705 ukinil institut tajne konference. Njene naloge je predal komisijam, v katere je bilo vključenih tudi 33 tajnih svétnikov iz vrst tedanjih ok. 150 tajnih svétnikov; v vsaki komisiji ali konferenci je bilo od tri do pet tajnih svétnikov kot članov in ta praksa je ostala v veljavi od tedaj naprej. Vsaka komisija je prevzela svoj resor: ena je bila zadolžena za cesarske zadeve (Cesarski dvorni svét, Cesarsko komorno sodišče, cesarski komisar, odnosi s stanovi) in je skrbela tudi za odnose s kralji Švedske, Danske ter Poljske in Litve; druga za odnose z Anglijo, Nizozemsko in Francijo; tretja za odnose s Španijo; četrta za »romanske« zadeve, tj. za odnose z deželami italijanskega prostora; peta za odnose s Švicarsko konfederacijo; šesta za odnose z osmanskim (turškim) cesarstvom; sedma za politično-vojaške zadeve s haško veliko alianso. Da bi bila zunanja politika kljub različnim komisijam poenotena, sta skrbela vrhovni dvorni mojster in dvorni kancler. Komisije je vodil vrhovni dvorni mojster, v obdobju 1699–1705 grof Ferdinand Bonaventura I. Harrach (1637–1706), v obdobju 1705–1709 pa knez Karel Teodor Oton Salmski (1645–1710). Ob naštetih so obstajale še posebne, *ad hoc* ustanovljene komisije.

Nova struktura se ni ohranila; ker je šlo za precej okoren aparat, se je še Jožef I. odločil, da ukine sistem komisij in uvede vrhovni svetovalni organ. Po vzoru očeta je l. 1709 znova uvedel konferenco, tokrat stalno, imenovano konferenčni svét (nem. *Konferenzrat*), pa tudi tajna ali cesarska konferenca (nem. *Geheime Konferenz, Kaiserliche Konferenz*), v kateri je bilo osem tajnih svétnikov, sicer nosilcev najvišjih cesarskih in dvornih funkcij z izjemo cesarskega vicekanclerja; slednji in predsednik cesarskega dvornega svéta sta bila na posvete povabljeni, kadar so pretresali zadeve, povezane s cesarstvom, ne pa tudi, kadar je konferenca obravnavala notranje habsburške zadeve. Člani konference, ki ji je predsedoval cesar, naj bi se srečevali dvakrat tedensko in so se na sejah posvetovali ter odločali o zunanjepolitičnih zadevah, o notranjepolitičnih vprašanjih in o vojaških zadevah.

Cesar Karel VI. (1685–1740, vladal 1711–1740) je obdržal ureditev svojega brata Jožefa I. in je po tem vzoru reorganiziral tudi češko in avstrijsko dvorno pisarno; v njegovem času so cesarsko konferenco poleg cesarja sestavljali še Evgen Savojski (1663–1736), ki je bil zadolžen za vojaške zadeve, grof Filip Ludvik Vencel Sinzendorf (1671–1742), katerega področje je bilo zunanja politika, in grof Gundaker Thomas Starhemberg (1663–1745), ki je bil odgovoren za področje financ. Na sejah konference, ki se je še vedno sestajala pod predsedstvom cesarja in se je ukvarjala pretežno z zunanjo politikom, so lahko poročali tudi pooblašeni predstavniki drugih institucij: dvornega vojnega svéta, španskega svéta, nizozemskega svéta, ogrske dvorne pisarne in češke dvorne pisarne. Avstrijski dvorni kancler je konferenci poročal o zunanjepolitičnih zadevah in o tujih odposlanstvih, cesarski vicekancler pa o zadevah cesarstva. L. 1716 je bila za nadzor dvorne komore in avstrijskega bančništva ustanovljena tudi finančna konferenca. V obliki, ki jo je dobila pod Karlom VI. l. 1721, je

tajna konferenca obstajala do l. 1749. Marija Terezija se je nanjo še obračala v prvih letih svoje vladavine, nato pa je povsem izgubila svoj pomen; notranje- in zunanje-politične zadeve so prevzeli drugi organi, ukinjena je bila l. 1753, ko je postal državni kancler grof Vencel Anton Kaunitz-Rietberg (1711–1794).

L. 1697, v času Leopolda I., so z namenom, da bi članom tajne konference olajšali delo, vpeljali deputacijo (nem. *Deputation*), katere člani so bili predstojniki visokih dvornih položajev: dvorne komore, vojnega sveta, generalnega vojnega komisariata, češke in avstrijske dvorne pisarne, svetovali pa so neposredno vladarju. Deputaciji, ki so ji bili kot pomoč dodeljeni po dva ali trije tajni svétniki, so bila zaupana vprašanja kontribucije oz. vojnega davka, odločanje o financiranju vojske in vojskovanja, skrb za sredstva za vzdrževanje vojske in njihovo delitev po posameznih deželah, vprašanja rekrutiranja in pregledov, vprašanja morebitnih dodatnih obdavčitev dežel za potrebe vojskovanja in posledic take obdavčitve. Prvotno naj bi se njeni člani srečevali vsak teden, od l. 1709 pa vsakih 14 dni, v izjemnih primerih tudi pogosteje. Vsak konec leta je imela deputacija posebno srečanje, na katerem so člani določili vojaški proračun za naslednje leto. Ohranila se je tudi pod Karlom VI. in v prvih letih vladanja Marije Terezije, ko je bila pooblaščenca za ista področja. V virih se omenjata dvorna deputacija (*Hofdeputation*), ki je potekala pod predsedstvom cesarja, in mestna deputacija (*Stadtdeputation*), ki se je sestajala pri katerem od predstojnikov dvornih položajev ali pri vrhovnem dvornem mojstru, njena naloga pa je bila priprava gradiva za dvorno deputacijo. Marija Terezija je v prvih letih vladanja razširila njeno območje delovanja, saj se je poleg vprašanj kontribucij in rekrutiranja ukvarjala tudi z notranjimi zadevami avstrijskih in čeških dežel. L. 1749 jo je nadomestila konferenca *in internis* (*Conferenz in internis*).¹⁰⁰⁷

– **glavarja v presvetli cesarski grofiji Goriški ... glavarja [in] upravitelja Gradiške in Ogleja:** O funkciji glavarja gl. § III, V. O grofiji Goriški gl. § III, V. in v istem poglavju tudi o Gradiški (§ III, V. pod grofije Goriške).

– **gospoda Leopolda Adama, svetega rimskega imperija grofa Strassoldo, svobodnega barona Villanova:** gl. § III, V.

– **gospoda v Strassoldu:** gl. § III, V.

– **pravega komornika in tajnega svetnika:** gl. § III, V. in § III, XII.

1007 KÜCHELBECKER 1730, pp. 297–303; HINTZE 1887; LUSTKANDL 1895, pp. 227–261; FELLNER–KRETSCHMAYR 1907, pp. 37–67 (Der geheime Rat, die Konferenz und die Deputation); VON ŽOLGER 1917, pp. 37, 44, 57, 146–150 (natančen oris razvoja funkcije); GROSS 1933, pp. 1–96, 481; SCHWARZ–CODDINGTON 1943, *passim*; MATSCH 1980, pp. 31–50; NOFLATSCHER 1990; NEUGEBAUER 1994; HEINIG 1997, *passim*; BASTL 2001; EHRENPREIS 2001; SIENELL 2001, *passim*; LACKNER 2002, 115–123; HAUSENBLASOVÁ 2002, *passim*; KOCH 2005; HASSLER 2013, *passim*; KOTAR 2016, 284–324; GODSEY 2018, *passim*.

– **dednega vrhovnega lovskega mojstra in cesarskega namestnika v Gorici:** Vrhovnega lovskega mojstra (nem. *oberste Jägermeister* ali *Oberstjägermeister*) Fajdi-ga latinsko poimenuje *Venatorum praefectus*, dob. »lovski prefekt«. Funkcijo, ki je ena najmlajših, je uvedel cesar Maksimilijan I. (1459–1519, vladal 1508–1519). Prejemnik je naziv dobil na posebni slovesnosti, na kateri je nosil značilno zeleno lovsko opravo in opremo (lovski rog idr.), zraven pa je na zeleni svileni vrvi vodil psa krvoslednika. V času cesarja Ferdinanda I. (1503–1564, vladal 1556–1564) so lovski mojstri skupaj s sokolarskimi mojstri spadali v štab vrhovnega dvornega mojstra, v času cesarja Karla VI. (1685–1740, vladal 1711–1740), ki je bil izjemen navdušenec nad lovom, pa so dobili več samostojnosti. Vrhovni lovski mojstri so bili peti najvišji dvorni uradniki in vsak je imel svoje osebje (štab), ki je bilo zelo organizirano; njemu podrejeni so bili deželni lovski mojstri, med osebjem pa so bili tudi lovski tajnik, pisar, lovski kurat, šest gozdnih mojstrov, šestnajst lovcev, 32 mlajših lovcev, 13 oskrbnikov obor, 17 goničev (oz. oskrbnikov) psov idr. Skupaj je celotno osebje vrhovnega lovskega mojstra lahko štelo tudi do 168 oseb; njihova imena in funkcije so bili vsako leto objavljeni v *Kaiserliche Hof- und Ehrenkalender*, ki je izhajal med letoma 1692 in 1740. Svojo precejšnjo »samostojnost« je funkcija izgubila l. 1770 v času Marije Terezije, ko je bila znova priključena štabu vrhovnega dvornega mojstra. Če je bila funkcija dedna, je bil njen nosilec vrhovni dedni lovski mojster (*Oberst-Erbland-Jägermeister*). Ti so uživali visok položaj, a je bila funkcija kljub temu predvsem častna, saj njeni nosilci niso imeli velikega političnega in upravnega vpliva; ko je bila podeljena, je veljala do smrti in je bila povezana z določenimi dolžnostmi, hkrati pa je nudila tudi precej privilegijev. Glavna naloga vrhovnega lovskega mojstra je bila, da je spremljal cesarja na lovu, pripravil program za lov in skrbel za divjad; ni bil le poveljujoči lovskemu osebju in zgolj dvorni uradnik, ampak je imel tudi pravico, da je razsojal v primerih kršitve lovskih pravil.¹⁰⁰⁸

– **Franca Antona, Svetega rimskega cesarstva grofa Lanthieri in Paratico:** gl. § III, V.

– **svobodnega barona v Schönhausu:** gl. § III, V.

– **gospoda v Vipavi:** gl. § III, V.

– **pravega komornika, tajnega svetnika:** O funkcijah komornika in (tajnega) svetnika gl. § III, XII.

1008 MENČÍK 1899, pp. 480–481; VON ŽOLGER 1917, pp. 75–76; PLANCK-PLANCKBURG 1929, 18–19; ТОПКА 1954, *passim*; KUBISKA 2009, pp. 102–103; KUBISKA-PÖLZL 2012, *passim*.

– **Jožefa, Svetega rimskega cesarstva grofa Thurn in Valsassina:** Grof Jožef Thurn Valsassina, s polnim imenom Janez I. Jožef Amadej (Johann I. Josef Amadeus ali Giovanni Giuseppe I. Amadeo) Thurn Valsassina, prvorojenec grofa Rajmunda Bonifacija Thurna Vasassina in Hofer (Raimondo Bonifacio della Torre; 1638–1714) in Pavline Klare iz družine gospodov iz Caporaccia, se je rodil 4. ali 5. septembra 1681 v kraju Villesse. Z Jožefovim očetom Rajmundom, bratom Filipa Jakoba, ki sta se skupaj borila na Ogrskem in v Porenju, se je začela devinska veja grofov Thurnov oz. grofov della Torre.

Jožefovi sorojenci so bili: grof Karel Anton (Carlo Antonio) Thurn Vasassina in Hofer, grof Nikolaj Marija (Nicollò Maria) Thurn Vasassina in Hofer, grofica Marija Ana (Maria Anna) Thurn Valsassina in Hofer, grofica Marija Rajmunda (Maria Raimunda) Thurn Valsassina in Hofer, grof Karel (Carlo) Thurn Valsassina in Hoffer, grof Anton (Antonio) Thurn-Valsassina in Hofer ter grof Janez Krstnik (Giovanni Battista) Thurn Valsassina in Hofer.

Jožef Thurn Valsassina je obiskoval Collegio dei nobili v Parmi, nato pa je kot mlad prostovoljec sodeloval v vojaških operacijah cesarske vojske v Porenju in Flandriji ter dosegel čin generalporočnika. Po vojaški karieri in umiku iz vojske politično ni bil veliko dejaven, čeprav je pod cesarji Jožefom I., Karlom VI., Francem I., Marijo Terezijo in Jožefom II. užival čast komornika (z zlatim ključem).

Ob smrti očeta Rajmunda l. 1714 sta z bratom Janezom Krstnikom postala njegova dediča z določilom, da postane, če eden od njiju umre brez potomcev, drugi dedič. Po sklenitvi pogodbe z bratrancem Ludvikom Antonom Thurnom (Luigi Antonio della Torre) o prenosu lastništva je bil Jožef nekaj časa sogospod v Devinu ter korespondent dekanij Šempolaj (San Pelagio) in Opatje Selo (Opacchiasella), njegovo glavno gospodarstvo pa je bilo v Sesljanu (signoria di Sistiana): tu si je dal zgraditi palačo, kamor se je umaknil na stara leta, ter kapelo (pozneje cerkev) svojega zavetnika sv. Jožefa, kjer je hotel biti pokopan. Poleg Devina je imel še nekaj posesti, ki jih je podedoval po očetu, in sicer Vipolže (Vipulzano), Pevma (Piuma), Pristava (Prestau) in Zagraj (Sagrado).

Ko je l. 1773 izumrla rodovina njegovega strica Filipa Jakoba (Filippo Giacomo), katere zadnji član je bil Jožefov bratranec Friderik Alojz (Feredico Luigi), je gospodarstvo Devin dobilo spet enega samega lastnika in je vsaj navidezno prešlo v last tedaj dvaindevetdesetletnega Jožefa, vendar je njegovemu lastništvu oporekal nečak Rajmund Thurn (Raimondo della Torre), ki se je nastanil v gradu Devin. Tedaj že zelo ostareli Jožef ni več mogel opravljati vodstvenih funkcij; deželno glavarstvo Kranjskega je pod pretvezo, da je že precej v letih, imenovalo za skrbnika, s čimer je bila pravzaprav razglašena njegova opravilna nesposobnost, urad v Sesljanu je bil ukinjen in uprava je bila prenesena v Devin. Jožef si je nakopal nejevoljo in sovraštvo zaradi poneverb, s katerimi je bila oškodovana zlasti skupnost Opatje Selo (Opacchiasella), zgodile pa so se ob izvajanju vojaškega nabora na tem gospodarstvu; zanje je bil kriv kanclist in tajnik Giuseppe Domenico Zinfoni, za kar je bil na sodnem procesu kaznovan s hudo zaporno kaznijo.

Jožef I. je veliko potoval po Italiji in se dalj časa mudil v verskih ustanovah, npr. v Sarzani v Congregazione della missione, v Vidmu v samostanu Blažene Device milosti (convento della Beata Vergine delle grazie). Umril je v Sesljanu 15. ali 18. oktobra 1775, star 94 let; pokopali so ga v cerkvi sv. Jožefa v Sesljanu. Schivizhoffen navaja, da je umrl v starosti 96 let v župniji Šempolaj (San Pelagio).¹⁰⁰⁹ Poročil se ni in tudi potomcev ni imel; za svojega dediča je določil brata Janeza Krstnika Thurna (Giovanni Battista della Torre; 1699–1783), ki ga je zastopal njegov sin Rajmund Thurn (Raimondo della Torre).¹⁰¹⁰

– **dednega točaja v cesarski grofiji Gorici:** lat. *haereditarius pincerna*. Latinski izraz za točaja, *pincerna*, je izposojenka iz gr. samostalnika πικέρνης /*pinkérnēs*l, »točaj«, ki ga najdemo na poznejših papirusih in v grščini bizantinskega obdobja, je pa grška sopomenka za klasični izraz οἰνοχόος /*oinokhóos*l, »točaj«, dob. »vinotoč«.¹⁰¹¹ Izraz *pinkérnēs*, ki izhaja iz glagola ἐπικεράννυμι /*epikeránnymil*, »mešam (tekočine, vino)«, zaznamuje točaja bizantinskega vladarja. Omenja se kot ena od bizantinskih visokih dvornih funkcij, ki so jo opravljali evnuhi, bila pa sta vsaj dva: cesarjev točaj (gr. πικέρνης τοῦ δεσπότητος /*pinkérnēs toῦ despótoul*) in cesaričin točaj oz. točaj Avguste (gr. πικέρνης τῆς Αὐγούστης /*pinkérnēs tēs Augoústēs*l).¹⁰¹² Izraz so kot tujko, prevzeto iz grščine, začeli v enakem pomenu uporabljati v poznejši krščanski in srednjeveški latiniteti, kjer se pri piscih uporablja še v pomenih: a) »vinska klet« (*cella vinaria*); b) »gostilna«, »krčma« (*taberna*); c) »shramba za steklenice« (*botelheria*). Iz samostalnika je bil izpeljan tudi glagol *pincerno -are*, »kot točaj prej poskusiti vino (preden se ponudi in nazdravi vladarju)«, v besedilih pa najdemo še: a) *pincernatus -us*, m, ki v cerkvenem okolju pomeni »točajstvo«, »urad (funkcija, dostojanstvo, služba) točaja«; b) *pincernaria -ae*, f, »točajstvo«, »služba točaja«; c) *pincernarius -i*, m = *pincerna*.¹⁰¹³

V zapisih se najdejo tudi razširjene različice *primus pincerna*, *protopincerna* in *magister pincernarum*, v srednjeveških besedilih pa najdemo za točaja tudi izraza *buticularius* ali *scancio*.

Izraz *buticularius* se najde v številnih različicah: *buttellarius*, *butticularius*, *butigliarius*, včasih z dvojnimi *t*, včasih z dvojnimi *l*, včasih z *e* namesto *i* pred *l*, včasih s končnico *-erius*; neposredno iz njega sta se razvila fr. *bouteiller* in angl. *butler*. Izhaja iz samostalnika *buticula* (tudi *butticula*, *butella*, *botella*), »sodček«, »majhen sod«, tudi »(trebušast) vrč (z ozkim grlom)« (prim. fr. *bouteille*, starofr. *botele*, *botaille*, angl. *bottle*, it. *bottiglia*, *botticella*, šp. *botella*, port. *botelha*),¹⁰¹⁴ ki je pomanjševalnica

1009 SCHIVIZHOFFEN 1904, p. 443: »Pfarre S. Pelagii. 1775 – 18. Okt. gest. Josef Graf von Thurn-Valsassina, erblicher Burghauptmann zu Duino, 96 Jahre alt.«

1010 PICHLER 1882, pp. 416–419 (Giovanni) Giuseppe I. Giovanni Battista II.; DORSI 2021, pp. 1–28.

1011 SOPHOCLES 1914, p. 889; LIDDELL–SCOTT 1996, p. 1402; MONTANARI 2015, p. 1662.

1012 BURY 1911 (1958), p. 128.

1013 DU CANGE 1883–1887, VI, p. 326a; NIERMEYER 1976, p. 797.

1014 MEYER-LÜBKE 1935, pp. 107–108 (1426. *butticula*; 1427. *buttis*).

samostalnika *buta* (tudi *butta*, *bota*), kar lahko pomeni »čša« (lat. *cupa*), »sod« (lat. *dolium*), »vinska posoda«, »posoda za vino« (lat. *vas vinarium*). V bizantinski grščini najdemo samostalnik βούτις (tudi βουτίον, βούτιον, βότιον, βούτος), »sod«, »kad« (prim. angl. *butt*, »sod«, »kad«); od tod je bila beseda verjetno prevzeta v latinščino, v glosarjih pa najdemo razlago, da pomeni »čša« (*cuppa seu vagna*). Domnevno naj bi šlo za predgrško besedo.¹⁰¹⁵

Izraz *scancio* (tudi *scantio*, *scancius* in *scancionarius*) je tvorjenka, ki je bila v srednjeveško latinščino prevzeta iz srednjeveške nemščine: *Scenken*, *Schincker*, *scenko* = nem. *Schenk* (prim. tudi fr. *eschanson*).¹⁰¹⁶

Latinske sopomenke za *pincerna* so še *vini dispensator*, *propinator* in *pocillator*. Včasih je lahko funkcija točaja izražena samo s predložno zvezo, npr. *a cyathis*, *a poculis*, *a caliculis*. V nemščini se za točaja uporabljata izraza *Schenk* in *Mundschenk*, za dednega točaja *Erbschenk* in *Erbmundschenk*.

Službo točaja najdemo že v antičnih kulturah Bližnjega in Srednjega vzhoda, dobro je izpričana tudi v Svetem pismu,¹⁰¹⁷ v evropskem prostoru je dokazljiva že na germanskih dvorih v obdobju preseljevanja ljudstev. Prvotna naloga točaja je bila »elementarno točajska«: oskrbovanje kraljeve mize s pijačo. Podelitev službe je pomenila za nosilca veliko odgovornost, saj je bil odgovoren tudi za to, da vladar ni postal žrtev zastrupitve; tako lahko v njej vidimo nekakšno dediščino in nadaljevanje vloge antičnega poskuševalca hrane (lat. *praegustator*), ki je na dvoru vedno osebno pokusil že pripravljeno hrano in pijačo, šele nato pa so jo postregli vladarju. Zato je bila podelitev službe tudi izraz zaupanja vladarja posamezniku. Naloge in položaj točajev na dvoru Karolingov je prvi opisal frankovski teolog, pravnik in reimski nadškof Hinkmar iz Reimsa (med 800 in 810–882) v svojem delu *De ordine palatii* (*Organiziranost palače*), ki je za točaja uporabil izraz *buticularius*;¹⁰¹⁸ podoben primer najdemo pri saškem kronistu Widukindu iz Corveya († po 973), ki v svojem delu *Saška zgodovina v treh knjigah* (*Rerum gestarum Saxoniarum libri tres*) poroča, da je bil na kronanju Otona I. za kralja v Aachnu l. 936 švabski vojvoda Herman – eden od štirih vojvod, ki so novemu kralju simbolično stregli –, zadolžen za nadzor točajev (*praeerat ... pincernis*).¹⁰¹⁹

Nosilci službe točaja so bili nosilci vodilnih dvornih služb in so bili na voljo za različne pomembne naloge, medtem ko so vsakdanja opravila na dvoru prevzemali njim podrejeni dostojanstveniki. Od prvotne službe točaja se je ohranila navada, da so ob posebej slovesnih priložnostih vladarju ob njegovi mizi točili pijačo (npr. ob

1015 DU CANGE 1883–1887, I, p. 795abc; SOPHOCLES 1914, p. 316; WEEKLEY 1967, pp. 255, 304; NIERMEYER 1976, pp. 110–111; PICOCHÉ 1992, p. 58; HOAD 2002, pp. 45, 56; BEEKES–VAN BEEK 2010, p. 233.

1016 DU CANGE 1883–1887, VII, p. 332bc.

1017 Gl. 1 Mz 40,1–23; 1 Mz 41, 9; 1 Kr 10,5; 2 Krn 9,4; Neh 1,11; Prd 2,8; Tob 1,22.

1018 HINKMAR–GROSS–SCHIEFFER 1980, v. 277 (p. 64), v. 373 (p. 74), v. 382 (p. 76).

1019 WIDUKIND–HIRSCH–LOHMANN 1935, p. 67. O Widukindu gl. WOOD 1949; BEUMANN 1950; ALTHOFF 1999; NASS 1999 (2010); SPRINGER 2006; BELE 2021.

kronanjih, ob zasedanjih dvornega sveta ipd.); navado so prevzeli tudi na Češkem. Na cesarskih zborih je bilo običajno, da je točaj na konju prijezdil do vladarjeve mize, stopil s konja ter vladarju (kralju ali cesarju) v srebrnem bokalju podal z vodo razredčeno vino; po tej slovesnosti je namestnik točaja (*vice pincerna*) prejel v dar konja in bokal. Službo (urad) točaja so od srede 12. stoletja imeli tako na svetnih kot tudi cerkvenih dvorih. Cesarskega oz. kraljevega točaja je imenoval vladar, navadno ob menjavi prestola, ob smrti dotedanjega točaja ali iz kakega drugega razloga. V Svetem rimskem cesarstvu je bilo točajstvo oz. služba točaja ena od štirih najvišjih častnih služb, ki so jih na dvoru podeljevali volilnim knezom; tako je bil npr. češki kralj vrhovni točaj svetega rimskega cesarja.¹⁰²⁰ Na deželni ravni je bila ta dedna služba (tudi »urad«) pogosto podeljena zaslužnim ministerialom v fevd, ti pa so nato sinove postopoma uvajali vanj; tako se je razvilo točajstvo kot dedna služba. Pri tem je treba poudariti, da službe s cesarskega dvora nimajo dosti skupnega s poznejšimi dednimi službami, so pa na lokalnih knežjih dvorih nastajale po vzoru cesarskega dvora.

Uprava habsburških dednih dežel je temeljila na upravnih uradih (glavar, upravitelj / upravnik, vicedom) in dednih službah (dedni komornik, dedni maršal, dedni strežaj, dedni točaj). Neposredni vpliv, oblast in upravo so imeli nosilci upravnih uradov. Dedne službe so bile častne; te so ugledni predstavniki rodbin deželnega plemstva dobili od vladarja in so se dedovale po moški liniji znotraj rodbine. S podelitvijo take službe se je ugled posameznikov še povečal, po drugi strani pa je z njo vladar povečal svoj vpliv nad njimi, si zagotovil njihovo lojalnost in jih še tesneje navezal nase. Taka je bila tudi služba dednega točaja; najstarejši član rodbine je nosil naslov vrhovni dedni točaj, drugi člani pa so bili le dedni točaji. Točaji so bili sicer povezani z vladarskim dvorom, a so bili del t. i. zunanjega dvora, kar pomeni, da niso bili v stalnem stiku z njim in niso bili na njem vedno navzoči, medtem ko so bili tajni svétniki in komorniki del t. i. notranjega dvora, torej nenehno v neposredni bližini vladarja.

Služba točaja je bila na Kranjskem ustanovljena 26. decembra 1463 kot zadnja izmed dednih služb (oz. uradov); v zahvalo za njune vojaške podvige in zasluge je bila v dedni fevd podeljena bratoma Juriju in Gašperju Črnomaljskemu, ki sta bila tudi povzdignjena v gosposki stan. Prvotna naloga točajev (strežba vladarju, skrb za klet in vinograde, nabava vina in skrb za njegovo kvaliteto) se je postopoma izgubila; ko je služba s prevzemom v fevd od deželnega kneza postala dedna, je bila zgolj častna in je nosilcu sicer prinašala ugled in veljavo, neposrednih finančnih koristi od nje pa vsaj na Kranjskem ni imel, čeprav lahko domnevamo, da so v vseh deželah tudi točaji uživali določene dohodke; k temu pa moramo prišteti še povezave na dvoru in zunaj njega, ki so lahko odpirale številna vrata in možnosti. Službo dednega točaja v vojvodini Avstriji so sprva imeli člani rodbine iz Kuenringa, za njimi skoraj stoletje rodbina Maissauskih, po smrti Otona IV. Maissauskega l. 1440 pa je prešla na Jurija pl. Pottendorfskega; ta je l. 1486 umrl brez naslednika, zato je cesar dedno službo

1020 SCHUBERT 1913; RÖSENER 1999; KREIKER 1999.

prenesel na Sigismunda pl. Prüschenka, po njegovi smrti (umrl je brez otrok) pa je prešla na brata Henrika. V drugih deželah pod habsburško oblastjo je bila služba prav tako podeljena različnim rodbinam: na Štajerskem Stubenbergom, na Koroškem Ostroviškim itd.

Imetništvo službe dednega točaja je bilo v avstrijskih deželah predvsem častna funkcija, saj njeni nosilci niso opravljali prvotnih nalog; jim je pa služba tako na dvoru kot v njihovi deželi zagotavljala posebno priznanje in višji status. Delna izjema je bil dvorni točaj, ki je še vedno opravljal prvotne funkcije te službe: nabavljal je vino, pazil na njegovo kakovost, skrbel za dvorno klet, nadzoroval vinograde in skrbel za nabavo kruha za vladarja pri zaupanju vrednem peku. Tako je po svojih osnovnih nalogah konkuriral cesarskemu strežaju (nem. *Hof-Truchseß*). Točaju so menda pripadali tudi trije konji. Od vladarja je bilo odvisno, komu bo podelil službo točaja, prav tako pa tudi, komu jo bo zaupal v dedni fevd.¹⁰²¹

V starejšem obdobju goriške uprave so tudi dvor grofov Goriških zaznamovali štirje dvorni uradi (urad komornika, maršala, strežaja in točaja), vendar pa drugače kot v sosednjih pokrajinah niso hitro postali dedni. O uradu točaja je znanega malo, le nekaj imen. Naloga dednega točaja je bila gotovo takšna, kot so bile običajne naloge nosilcev tega urada: skrbel je za dvorno klet, nadzoroval je delo in pridelavo grozdja v grofovih vinogradih (kar je bilo v primeru Goriških gotovo zahtevna naloga, saj so imeli pod svojo oblastjo obsežna vinorodna območja na Vipavskem, v Brdih in v Furlaniji) ter oskrboval knežjo mizo z vinom. V virih se omenjajo naslednji točaji: med ministeriali Wolfcirm (1160), Siegfrid (domnevno iz Pevme pri Gorici; 1206, 1210), Rapoto (ali Rapato) iz Gorice (1206, 1217) in Volrad iz Pazina (1250), med meščani pa Hartvik iz Lienza (1237). V 14. stoletju se v virih omenjajo posamezniki, označeni kot *Chelner* (prim. nem. *Kellner*, »natakar«), ki so najbrž opravljali podobne naloge, niso pa bili nosilci tega urada in so bili najbrž na družbeni lestvici nižje kot dedni točaji.¹⁰²²

Urad oz. služba dednega točaja na Goriškem je po habsburškem prevzemu oblasti postala povsem častna funkcija. Zelo dobro to povzame Simon Rutar v zadnjih stavkih opisa goriških deželnih stanov v 16. stoletju: »Deželni stanovi goriški so se bili popolnoma uredili v začetku XVI. stoletja. /.../ Udje stanov so bili vsi plemiči, ki so imeli na Goriškem kako posestvo, dalje vsi župniki in načelnik mesta Gorice s svojimi dvanajstimi prisedniki. /.../ Njih načelnik je bil deželni maršal, ki jih je skliceval k posvetovanju, sestavljal dnevni red in dobival za to nekaj dohodkov. Druge deželne službe, kakor dedno trušarstvo, dedno kamorništvo (v rokah Dornbergov in Breunerjev) in dedno točajstvo, so bile malo važne.«¹⁰²³

1021 BUDER 1751, p. 368 (Erz-Schenk), pp. 342–343 (Erb-Schenk); MEYERS LEXIKON 1905–1909, V, 885. (Erbämter); XIV, 257 (Mundschenk); SCHUBERT 1913, pp. 440–441; VON ŽOLGER 1917, pp. 1–79 *passim*, 144, 150; PLANCK-PLANCKBURG 1929, p. 18–19 (Oberst-Ermland-Mundschenk); HEINIG 1997, I, pp. 52, 78–88, 145, 182, 225; LACKNER 2002, p. 56; KOMAC 2006, pp. 116–117; KOTAR 2016, p. 277–281.

1022 ŠTIIH 1994c, pp. 181–185.

1023 RUTAR 1892–1893, pp. 90–91.

Na Goriškem je bila na začetku 18. stoletja nosilka službe dednega točaja družina Lanthieri (in Paratico), v času kronanja pa je služba pripadala grofu Francu Antonu (I.) Lanthieri in Paratico.

– **vicedoma slavne vojvodine Kranjske:** gl. § III, V.

– **Jožefa, Svetega rimskega cesarstva grofa Thurn in Valsassina:** gl. zgoraj.

– **gospoda v Devinu, Krminu in Pevmi:** O posestih grofa Jožefa Thurn in Valsassina v Devinu in Pevmi gl. zgoraj razlago pod »Jožefa, Svetega rimskega cesarstva grofa Thurn in Valsassina«.

Devin (lat. *Duinum*, it. *Duino*, nem. *Tybein*, *Thübein*, *Dibey*, *Tuba*, *Tuwein*, *Duwigno*, *Dewin*) je danes naselje ob Tržaškem zalivu v občini Devin-Nabrežina (Duino-Aurisina), v provinci Trst v pokrajini Furlanija-Juljska krajina z bogato zgodovino, ki sega vse do antičnega Rima (vojaška postojanka *Castellum Pucinum*), v srednjem veku pa do gospodov Devinskih v 11. stoletju, vazalov oglejskega patriarhata. V burnem zgodovinskem dogajanju so si oblast nad območjem od 14. stoletja naprej izmenjali oglejski patriarhat, Beneška republika, Habsburžani in Italija.¹⁰²⁴

Krmin (lat. *Cormontium*, tudi *Carmonum*, *Camonis*, *Cormones*, *Sanctus Quirinus*, it. in furl. *Cormòns*, nem. *Kremaun*, *Gremaun*, *Kremons*, *Cremona*, *Karmona*) je naselje in občina v provinci Gorica v pokrajini Furlanija-Juljska krajina, na območju, naseljenem že od prazgodovine. V času Langobardov je imel Krmin pomembno obrambno vlogo (v bližini je trdnjava), iz langobardskih rok je prešel v last oglejskih patriarhov (med letoma 610 in 737 je bil tu njihov sedež), l. 1277 pod goriške grofe in pod njihovo oblastjo je ostal (z izjemo l. 1308, ko so ga za krajši časi osvojili Benečani) do l. 1497, ko ga je bil zadnji goriški grof prisiljen prepustiti v dedno last cesarju Maksimilijanu I. (1459–1519), tedaj še avstrijskemu nadvojvodi in kralju Rimljanov, pozneje (od 4. februarja 1508) cesarju Svetega rimskega cesarstva. Po prvi svetovni vojni je bil priključen Italiji. Gl. tudi § I, II.

Pevma (lat. *Peuma*, it. *Piuma*, *Peuma*, furl. *Peume*, nem. *Peuma*) je naselje na desnem bregu reke Soče v neposredni bližini Gorice, eno od njenih okoliških naselij in obenem njen del skupaj s Štmavrom (San Mauro), Štandrežom (San Andrea), Ločnikom (Lucinico), Podgoro (Piedimonte del Calvario) in Oslavjem (Oslavia), s pestro, čeprav še ne dodobra raziskano zgodovino in znanim mostom ter je nekdanji del in podružnica solkanske pražupnije.

Devin je znan tudi po gradovih. Od starega gradu, katerega nastanek sega vsaj v 11. stoletje, so ostale ruševine. Začetki novega gradu, ki stoji še danes, pa segajo v l. 1389; njegovi prvi lastniki so bili gospodje Walssejski, v 15. stoletju so ga porušili Turki, l. 1483 je prešel v roke Habsburžanov, nato za kratek čas v roke Benečanov, pa znova Habsburžanov, naslednji lastniki so bili rodbina Hofer, nato pa je s poroko

1024 BRECELJ 1983b; BERGAMINI–TAVANO 1991; MENIS 1996; ULMER 1999; ŽLENDER 2014.

Klare Hofer z Rajmundom (VI.) Thurnom (della Torre) Valsassina prišel v last rodbine Thurn. Thurni so ostali lastniki do 19. stoletja, ko je s poroko za nekaj časa postala lastnica rodbina Hohenlohe, od l. 1875 naprej pa so z manjšimi prekinitvami lastniki rodbina Thurn und Taxis (della Torre e Tasso). Grad je skozi zgodovino gostil številne ugledne osebnosti, kot so Johann Strauss, Franz Listz, cesarica Sissi (Elizabeta Avstrijska), Mark Twain in Rainer Maria Rilke.

V Krminu (Cormons) so vidni ostanki trdnjave Rocca na strateškem položaju na vzpetini; prvotna struktura gradu je slabo vidna, skromni ostanki pa so razmeroma slabo rekonstruirani. Trdnjava je imela pomembno varovalno vlogo za Krmin in za Tržič (Monfalcone).

Viri omenjajo tudi grad v Pevmi, z območja katere je izšlo tudi nekaj plemiških družin.¹⁰²⁵

– **Antonia Mattalonija de Cosoli, doktorja obojega prava:** Alfonso Costa v popisu vzhodnofurlanskih, tržaških in istrskih študentov na univerzi v Padovi omenja tudi Antonia Mattalonija de Cossoli (*Antonio Mattaloni de Cosulis*) iz Gorice, sina Janeza Dominika (Giovanni Dominico), ki je bil v letih 1689 in 1690 vpisan kot »Goričan« (*goriciensis*), v letih 1692 in 1693 pa kot »Furlan« (*forojul.*), ter navaja, da je februarja 1691 na osnovi doktorata opravljal doktorski izpit v Benetkah (dobesedno: »v beneškem kolegiju«, *in Coll. veneto*), postal pravnik in da si je za to pridobil ustrezno spričevalo (*giurista nel febbraio 1691*), v letih 1691 in 1692 pa je bil imatrikuliran na artistski fakulteti (*matricolato artista*). Omenja se tudi njegov brat Francesco Mataloni Consoli iz Gorice (*Francesco Mataloni Consoli da Gorizia*), sin Dominika (*di Dom.co*), ki je bil l. 1698 vpisan na artistsko fakulteto (*Univ. artista*), julija 1699 pa je opravil doktorat iz filozofije in medicine (*fu dottorato in filosofia e medicina nel luglio 1699*).¹⁰²⁶ Kot pravnik je Antonio postal prokurator (sindik) svetogorskega samostana. Arhiv samostana na Sveti Gori hrani kratek opis pomembnih zadev, povezanih s solkanskim hospicem, zbranih iz različnih ohranjenih dokumentov,

1025 PALLADIO DEGLI OLIVI 1660; DELLA BONA 1853, *passim*; MORELLI 1855–1856, I–IV, *passim*; ZAKRAJŠEK 1864; ANTONINI 1865, *passim*; CUMANO 1868 (1983); ANTONINI 1873; CZOERNIG 1873; Devin *passim*, zlasti pp. 99–102, 641–644, 680–683, 960; Krmin *passim*, zlasti pp. 31–34, 102–203, 615–619, 644–646, 655–657, 959–960; Pevma pp. 63, 631, 633, 636, 639, 642, 680, 686, 692–693, 780, 966; DI MANZANO 1879, *passim* (zlasti pp. 327–328); PICHLER 1882; CAPRIN 1892, *passim*, Cormons pp. 319–347; RUTAR 1892–1893, *passim*; KOS 1923; NAZZI 1933; PASCHINI 1934–1936; SPESSOT 1936; DEGRASSI 1954; BEDNAŘIK 1959; FALZARI 1959; FALZARI 1960a; FALZARI 1960b; TAVANO–BERGAMINI–BERGAMINI 1975; BRAVAR 1976; MIOTTI 1981; BRECELJ 1983b; PANZERA 1985; CAMMAROSANO–DE VITT–DEGRASSI 1988; BERGAMINI–TAVANO 1991; CAMPAILLA–CROZZOLI 1996; DEGRASSI 1996; CAVAZZA–PORCEDDA 1998; TREBBI 1998; ULMER 1999, pp. 92, 272–276 (Krmin, Cormons); pp. 32, 61–62, 87–96, 100, 117–121, 122–139, 191, 252, 257, 272 (Devin, Duino); *1500 Circa 2000* (Krmin); MENIS–BEGOTTI 2002; MORELLI 2003, *passim*; CAMPAILLA 2005; FAIN–PILLON 2005; PILLON 2005a; PILLON 2005b; PARROCHIA DI SANT’ ADALBERTO 2006a; PARROCHIA DI SANT’ ADALBERTO 2006b; TIRELLI 2007; TIRELLI 2008; GEROMET 2010; BANDELJ–PAHOR–RUPEL 2011; MAKUC 2015; PANJEK 2015; HÖFLER 2016a, *passim*; HÖFLER 2016b, pp. 10–11; PICHLER 2018; DORSI 2019–2023.

1026 COSTA 1829, pp. 193, 204. Prim. tudi PASCOLI 1967, p. 309.

hranjenih v arhivu frančiškanskega samostana na Sveti Gori; v njem se za l. 1725 omenja Antonio Mattaloni kot apostolski sindik svetogorskega samostana.¹⁰²⁷

– **apostolskega sindika častitljivega svetogorskega samostana:** Sindik (*syndicus*; iz gr. σύνδικος /*syndikos*/, »odvetnik«, »zagovornik«, »zastopnik«) je imel pri upravi gmotnega premoženja samostanov manjših bratov pomembno vlogo. Ker manjši bratje niso imeli svoje posesti, saj jih je zavezovala obljuba ubošva, je posest samostanov formalno pripadala Svetemu sedežu, v imenu katerega so jo upravljali njegovi pooblaščenca, tj. sindiki (tj. pravni »zastopniki«), ki so lahko izhajali iz vrst svetnih duhovnikov, živčih in delujočih v bližini samostana, ali pa so bili izbrani iz vrst laikov, ki so imeli ustrezno pravno izobrazbo, da so lahko ustrezno zastopali samostan ne le na področju ekonomskih zadev, ampak tudi v primeru pravnih zapletov. Poleg izraza »sindik« (*syndicus*, »zastopnik«) najdemo v virih za samostanske zastopnike še izraza »apostolski sindik« (*syndicus apostolicus*) in »prokurator« (*procurator*), »(o)skrbnik«, »zastopnik«; ker so bili ti gospodje pogosto tudi podporniki in dobrotniki samostanov, so v dokumentih včasih opisani kot npr. *fideles fautores conventus*, »zvesti podporniki samostana« ipd., včasih pa so naslovljeni tudi s *syndicus et procurator*, tj. »zastopnik in oskrbnik«, s čimer sta poudarjeni obe funkciji, pravna in ekonomska.¹⁰²⁸

Na osnovi virov lahko izluščimo nekaj značilnosti funkcije sindikov. Izraz prokurator (*procurator*) zajema v sebi tudi funkcijo sindika (*nomen procuratoris generaliter acceptum etiam Syndicum sub se complectatur*); funkcija ni prinašala le obvez in dolžnosti, ampak so bili sindiki skozi čas s strani papežev deležni tudi različnih koncesij in privilegijev (ti so veljali tudi za njihove soproge, otroke in domove).¹⁰²⁹ Sindika so nastavljale večje skupnosti, od univerz do samostanov (*ab universitate, collegio, capitulo ... in causis publicis et communibus*), zastopal je vse zadeve (*constituitur generaliter ad omnes causas tractandas, tam praesentes quam futuras*), predvsem pravne (*potissimum in litibus prosequendis versatur*); njegova funkcija je bila bolj pravna kot ekonomska (*differt ab administratore seu oeconomio*). Za svoje delo so bili plačani (*assignato ipsi convenienti salario*). Redovniki sami načeloma niso bili sindiki (*consultius*

1027 AFSSG, mapa 1780, *Breve raccolta, ossia Compendio delle cose notabilio spettanti al Religioso Ospizio di Salcano delli RR. PP. Mi.^{ri} Rifor.^{ti} di S. Franc.^o estratto dalle autentiche scritture, Instrumenti, Permute, Compre, Stime etc. quali si conservano come in fonte nell'Archivio del V'ble Convento di d.ⁱ RR. PP. in Monte Santo Capo di detto Relig.^o Ospizio.*

1028 Za oris funkcija apostolskega sindika gl. STATUTA 1642, pp. 52–57; RICCIUS 1720, pp. 578–580 (*Syndicus*); BULLARIUM 1745, XIX. (bula *Dum consideramus*), pp. 68–69 (Dat. Romae apud S. Petrum, sub Annulo Piscatoris, die 16. Aprilis, millesimo quingentesimo vigesimo sexto, Pontificatus nostri Anno III.); FERRARIS 1857, st. 757–776 (*Syndicus*); JEMOLO 1919; JEMOLO 1965, pp. 75–134; PÉANO 1988: I. In ambito francescano, st. 1531–1534; PIANA 1982; DEL RE 1998, pp. 161–173; ŠKOFJANEC 2008, p. 13; CARNÌ 2008.

1029 Gl. zlasti bula *Dum consideramus* papeža Klemenca VII. z dne 16. aprila 1526 in podeljene privilegije sindikom in prokuratorjem reda manjših bratov sv. Frančiška observantov in klaris. BULLARIUM 1745, XIX., pp. 68–69 (Dat. Romae apud S. Petrum, sub Annulo Piscatoris, die 16. Aprilis, millesimo quingentesimo vigesimo sexto, Pontificatus nostri Anno III.).

sit, ut religiosi pro causis sui monasterii non sint ipsi syndici), razen v izjemnih primerih, če je bil samostan prereven, da bi si ga lahko privoščil (*si monasterium sit inops*), ali če niso mogli najti primerne kandidata (*si alius idoneus et fidelis vir haberi nequeat*). Za red manjših bratov so papeži dovolili, da ima lahko sleherni samostan zgolj po enega sindika (*unusquisque conventus unum syndicum*). Apostolske sindike so deputirali: za celoten red generalni minister, za province in njim podrejene samostane provinciali, za kustodije provinciali ali kustosi, za samostane so jih lahko z dovoljenjem predstojnikov deputirali tudi gvardijani; generali in provinciali so, če se jim je zdelo primerno, sindike lahko tudi umaknili s funkcije ter imenovali ali deputirali nove. Sindikovo premoženje je bilo »tiho« pod hipoteko (*bona syndici tacite hypothecata*), tako da se je v primeru oškodovanja, slabe uprave ali ogoljufanja iz njihovega premoženja povrnila škoda (*damnum reparari*). Apostolski sindik, ki so ga imenovali manjši bratje, je bil obenem podrejen tudi papežu (*syndicus Apostolicus a Fratribus nominatus sit ipsius Papae minister, oconomus et procurator*); brez njegove vednosti in privoljenja ni bilo mogoče ničesar kupiti ali prodati. Samostan je lahko imel tudi nadomestnega sindika, ki ga je imenoval sam sindik (*substitutus nominandus a dicto syndico*). Bratje niso imeli pravice poseganja v sindikovo delo (kot bi bili njegovi nadrejeni), so ga pa lahko nadzorovali in preizkušali njegovo zvestobo ter učinkovitost. V civilnih, kazenskih in mešanih zadevah so apostolski sindiki in prokuratorji reda manjših bratov observantov uživali *privilegium fori*, tj. pravico, da so bili obravnavani na cerkvenih sodiščih; škofje so lahko proti njim nastopili le, če so se pregrešili zoper praznični dan, so jim pa lahko namignili, naj se odpovedo svoji funkciji.¹⁰³⁰

Kot zanimivost: Fajdiga pri opisu kript svetogorskega samostana navaja, da je bil v tretji kripti pokopan gospod Peter Morelli de Schenfeld, apostolski sindik svetogorskega samostana pri oltarju Bratovščine Blažene Device Marije s tem nagrobnim napisom: »Tu leži Peter / Morelli de Schenfeld, goriški plemič /, pravoznanec / in filozof. / Umrl je 16. septembra / 1686.«¹⁰³¹

- **Jurij Francišek Ksaver Marotti:** gl. § I, V.
- **škof pičenski:** gl. § I, V.
- **prošt novomeški:** gl. § I, V.
- **arhidiakon:** gl. § I, pogl. II. in tam navedeno literaturo.

1030 Za najnatančnejši oris funkcije sindikov, njihove zgodovine, dolžnosti, privilegijev in koncesij gl. FERRARIS 1857, st. 757–776 (Syndicus).

1031 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, p. 662: *Tertia crypta est Domini Petri Morelli de Schenfeld Syndici Apostolici Conventus Montis Sancti penes Aram Confraternitatis B. V. Mariae cum hac sepulchrali inscriptione: Hic jacet Petrus / Morelli de Schenfeld / Patritius Goritiensis / Juris Consultus / et Philosophus / Obiit XVI. Septembris / MDCLXXXVI.*

– **spodnjo Kranjsko in Slavonsko marko:** gl. § I, V.

– **dunajske apostolske nunciature:** Apostolska nunciatura na avstrijskem dvoru velja za najstarejšo; ustanovljena je bila l. 1529, v času vladavine kralja Ferdinanda I.¹⁰³² Gl. tudi § I, V.

– **iz patentov:** lat. *patens* (iz lat. *pateo*, »odprt sem«) V zgodovinskem pomenu je patent zakon, listina, odlok ali uredba, ki jo je dal razglasiti vladar ali visoki oblastnik v obliki odprtega pisma (lat. *litterae patentes*).

– **Jurij Spinola, po milosti Boga in apostolskega sedeža nadškof v Cezareji:** O Juriju Spinoli gl. § I, pogl. V.

– **papeža Klemena XI.:** O papežu Klemenu XI. gl. § I, VII.

– **hišni prelat ... papeški tronski asistent:** Papež je lahko podelil prelaturu iz naklonjenosti do kakega posameznika (*praelatura gratiae*, prelatura di grazia), bodisi takemu, ki je nameraval nastopiti službo v kuriji, ali pa takemu, ki se je s svojim delom v kuriji že odlikoval, ali pa zgolj kot počastitev kakemu duhovniku, ki ni živel v Rimu, ampak je bil dejaven kot cerkveni funkcionar v kaki škofiji.

Zaslужni škofje in duhovniki so za svoje delo včasih prejeli čast hišnega prelata (*praelatus domesticus*), za katerega se je uporabljal tudi izraz *antistes urbanus*. Naziv »hišni prelat« je bil zgolj časten, saj njegov nosilec ni imel nobenega pravnomočja, ki bi iz tega naziva izhajalo, in tudi nobene funkcije. L. 1968 je papež Pavel VI. na lastno pobudo (*motu proprio*) z bulo *Pontificalis Domus* prenovil papeško hišo (*Domus pontificalis*) oz. papeški dvor (*Aula pontificia*) in ga razdelil na dva dela: na papeško kapelo (*Cappella Pontificalis*) in na papeško družino (*Familia Pontificalis*). V papeško družino, tj. med člane papeževega ožjega kroga, so bili uvrščeni tudi nosilci častnih naslovov: apostolski protonotarji, papeški častni prelati (*praelatus honorarius Sanctitatis Suae*, prej imenovani hišni prelati) in kaplan njegove svetosti (prej imenovan skrivni papeški komornik). Od l. 2014 se naziv »hišni prelat« ne podeljuje več, občasno le še zaslužnim duhovnikom po 65. letu starosti.

Včasih so škofje, nadškofi in patriarhi zaradi uspešnega dela ali zaslug dosegli privilegij »papeškega tronskega asistenta« oz. »asistenta ob papeškem prestolu« (*episcopus ad solium pontificium assistens* ali *episcopus solio pontificis assistens*). Naziv zaznamuje prelate, ki so bili rangirani takoj pod kardinali in so imeli pravico ob slovesnostih stati neposredno ob papeževem prestolu, imeli pa so tudi naziv »grofi apostolske

¹⁰³² O razvoju in pomenu funkcije nunciija in nunciature gl. BITTNER–GROSS 1936; HAUSMANN 1950; KNUT 1966; NAGLER 2010; FELDKAMP 2010; UNTERGEHRER 2012. O nunciaturi na Dunaju gl. SQUICCIARINI 1998; MRKONJIĆ 2008; BANDION–PACHER 2018.

palače«. Tudi ti so bili del papeževega ožjega kroga (tj. papeške družine). Od omenjene prenove Pavla VI. l. 1968 se naziv ne podeljuje več.¹⁰³³

– **Karlu VI.:** gl. § II, III.

– **za Nemčijo ... nuncij:** gl. zgoraj in § I, V.

– **de latere:** lat. *cum facultate de latere*. Izraz *a latere* dobesedno pomeni »ob boku«, »ob strani«, tudi »od« in se v političnem, zlasti pa v cerkvenem izrazju uporablja kot stalni izraz za poslance oz. pooblaščenca najvišjih predstavnikov Cerkev ali politike;¹⁰³⁴ lahko bi ga prevedli »s [polnim] pooblastilom zastopstva«. V cerkveni hierarhiji med izrazoma legat (*legatus*, »odposlanec«, »pooblaščenec«) in nuncij (*nuntius*, »glasnik«, »odposlanec«) prvotno ni bilo razlik (poleg njiju v dokumentih najdemo tudi izraz *orator*). Do razlikovanja pomena in pooblastil je prišlo, ko je Sveti sedež začel ustanavljati nunciature, tj. stalna papeška poslaništva oz. diplomatska predstavništva, v katerih so nunciji predstavljali papeža in zastopali interese Svetega sedeža, obenem pa so tudi nadzorovali cerkveno življenje v deželah, ki so imele s Svetim sedežem diplomatske odnose; od papežev so bili deležni številnih pooblastil in privilegijev. Legati *a latere* danes izhajajo iz vrst kardinalov in izvajajo naloge in zastopstva, ki jim jih zaupa papež, z njegovimi posebnimi, velikokrat polnimi pooblastili; veljajo za papežev *alter ego*, njihova pooblastila pa določi papež.¹⁰³⁵

– **Juriju Ksaverju Marottiju, škofu pičenskemu:** gl. § I, V.

– **deputiramo ... subdelegiramo:** lat. *deputo*, »odpošljem (koga)«, »naložim komu (kaj)«; *subdelego*, »prenesem pooblastilo (na kakega podrejenega oz. osebo z nižjim položajem)«.

– **izvaja pontifikalije:** lat. *pontificalia*, tj. škofovske obrede, ki jih sme izvajati samo škof.

1033 MORONI 1840–1861, 55 (1852), pp. 141–155 (Prelato), tu 141, 143; BANGEN 1854, pp. 45–54 (Die Prälaten der Curie); MORONI 1840–1861, 95 (1859), pp. 164–181; 96 (1859), pp. 46, 241, 244 (Vescovi assistenti al soglio pontificio); HINSCHIUS 1869, pp. 375–391 (Die Prälaten); 390, 497 (*prelati domestici*); BAART 1895, pp. 273–281 (Prelates of The Roman Court); HILLING 1906, pp. 31–38 (Prälaten und Prälatenkollegium), 229–257 (bula *Motu proprio* o apostolskih protonotarjih in rimskih prelatih, objavljena 21. februarja 1905); TROMBETTA 1906; NAINFA 1926, *passim* (gl. posebej tam navedeno literaturo); SCHULZ 1995; ZAPP–MEHLHAUSEN 1997; MARITZ 1999; MURPHY 2003; BALDUS 2004; WINTER 2004; NAINFA 2007; HAERING–REES–SCHMITZ 2015, pp. 527–528 (Apostolischer Protonotar, Prälat).

1034 NIERMEYER 1976, p. 584 (1. latus).

1035 Za natančen zgodovinski oris in predstavitev pooblastil nuncijev in legatov *a latere* gl. HINSCHIUS 1869, pp. 511–537, zlasti 511–516. Gl. tudi PIEPER 1894; REES 2004; UNTERGEHRER 2012, pp. 205–207.

– **Dano na Dunaju tega dne 6. aprila leta 1717.:** Fajdiga je pri zapisu naredil napako; v letnici manjka X, zato je letnica 1707. Pri Pasconiju je pravilna letnica: MDCCXVII (1717).¹⁰³⁶

– **J<urij>. Ks<aver>. nadškof v Cezareji, apostolski nuncij:** tj. Marotti; gl. § I, V.

– **V. Petruccio, generalni avditor in kanonik:** Avditorji (lat. *auditores*), ki sodelujejo v pravnih zadevah ob advokatih, prokuratorjih, defenzorjih, promotorjih, konzervatorjih, sindikih in aparitorjih, so zasliševalni ali raziskovalni sodniki v cerkvenih procesih, ki po naročilu zbirajo dokaze o določenih procesnih zadevah, odločajo o aktualnih vprašanjih ali opravljajo funkcijo zasliševalcev na procesih, pri iskanju dokazov in poizvedbah, za katere so delegirani; včasih lahko v tej vlogi nastopajo tudi laiki. Naloga avditorjev skozi čas je bila predvsem zbiranje dokumentarnega in pisnega, pa tudi ustnega dokaznega gradiva in njegova predstavitev višjim organom. Kandidati za to funkcijo so morali biti visoko usposobljeni profesionalni pravniki; po določilih, ki jih je v svoji konstituciji *In apostolice dignitatis* za izbiro avditorjev postavil papež Martin V. (1369–1431, papež v obdobju 1417–1431),¹⁰³⁷ so morali biti kandidati ugledni doktorji obojnega prava (*utriusque iuris*), vsaj tri leta so morali poučevati na univerzi, njihova služba je morala biti stalna in jim zagotavljati vsaj 200 goldinarjev letnega dohodka, morali so uživati ugled, zgledno živeti in biti na dobrem glasu. Danes imajo sodne pristojnosti tudi avditorji Rimske rote (Rota Romana; njeni začetki segajo v 13. stoletje); biti morajo doktorji obojnega prava, njihovo imenovanje pa je v pristojnosti papeža (skupaj tvorijo kolegij avditorskih prelatov, Collegio dei Prelati Uditori). Generalni avditor (*auditor generalis*) je član Apostolske kamere, avditor nunciature (1. in 2. razreda) pa je diplomatski rang.¹⁰³⁸

Kdo je bil omenjeni generalni avditor V. Petruccio (o njem ni bilo mogoče pridobiti nobenih biografskih podatkov), lahko zgolj ugibamo; glede na to, da je njegov podpis pod podpisom apostolskega nuncija na Dunaju Jurija (Giorgia) Spinole, bi bilo mogoče sklepati, da je na osnovi prejetih podatkov kot generalni avditor presodil, da je glede čudodelne Marijine podobe na Sveti Gori dovolj dokazov za izvedbo kronanja in da lahko nuncij Spinola škofa Jurija Ksaverja Marottija deputira in subdelegira za njegovo izvedbo.

1036 PASCONI 1746, p. 115.

1037 TANGL 1894, pp. 133–145.

1038 Za več podatkov o avditorjih gl. BANGEN 1854, p. 355–357; HINSCHIUS 1869, *passim*; SAGMÜLLER 1900, pp. 328, 663; SCHNEIDER 1914, *passim*; CERCHIARI 1919–1921; LEFEBVRE 1965; BENZ 1993; SCHNIZER 1993; GNAVI 1994; KILLERMANN 2009, pp. 109–152 (Drittes Kapitel. Die Schwächung. Die Schwerpunktverlagerung vom geistlichen zum weltlichen Gericht un der Niedergang der Rota (16. bis 19. Jahrhundert)); FLAIANI 2013; HAERING–REES–SCHMITZ 2015, pp. 481, 483, 1665, 1669, 1691; SALONEN 2016.

– **skladno s pobožnim volilom ... Alessandra Sforza iz Piacenze:** gl. § I, IV. in uvodno razpravo. Fajdiga je po izvirnem dokumentu prepisal besedno zvezo *piae dispositionis*, ki ima specifičen pomen. Beseda *dispositio* ima v srednjeveški latiniteti veliko pomenov, lahko pomeni naslednje: a) stanje, razporeditev, oblika; b) organizacija, organiziranost, upravljanje; c) odlok, odločitev, volja, določitev; č) v verskih besedilih Božja Previdnost. Zadnji, peti pomen, ki vsebinsko povsem ustreza mestu v besedilu, lahko uvrstimo na področje prava; pomeni namreč tudi »testamentarna volja«, »določitev (klavzula) v oporoki«, »(oporočno) volilo«, »oporočno določilo«, »določitev (volja) v oporoki«. ¹⁰³⁹

– **dobrega spomina:** lat. *piae dispositionis bonae memoriae*. Besedna zveza *bonae memoriae*, »dobrega spomina«, je ustaljena počastitvena ali vljudnostna fraza, ki jo pogosto najdemo na srednjeveških in novoveških napisih; v večini primerov se nanaša na umrle in zaznamuje, da gre za osebo, ki je vredna, da se je spominjamo, in je pomensko podobna zvezi *piae memoriae*, »blagega/blazenega spomina«. Zvezo *bonae memoriae* v besedilih najdemo v različnih zapisnih oblikah: B.M. = b.m.; = b. m.; = BM.; = Bo. mem.; = BO' ME'; = BN. MMRI; = Bo. me.; = brń; = bo.me.; = BE. ME.; = BO. M.; = BO. ME.; = BO.ME.; = Bo. mem.; = B•M; = B•N•M; = bo•me ... Lahko je zapisana tudi: a) obrnjeno: M. B. = *memoriae bonae*; b) v predložni zvezi: = IN. B. M. = *in bonā memoriā*. V imenovalniku (*memoria*) jo najdemo zapisano: MMR. = *memoria*; = M; = meōia; = meōi'a; = me^a; v rodilniku (*memoriae*) se zapisuje v oblikah: Memor.; = ME.; = MM.; MEM'; me^e. ¹⁰⁴⁰

– **z dvema kronama iz osmih unč čistega zlata ... gospa Ana Katarina Schellenburg:** gl. § I, I.

– **pater Romuald Siter:** gl. § I, I.

– **na način Apostolske kamere:** Apostolska kamera (*Camera Apostolica*) je bila ustanovljena v 12. stoletju po zgledu samostana v Clunyju (izvirala naj bi iz normanskega okolja). Kot glavna denarna in sodna ustanova Svetega sedeža in cerkvene države je bila pomemben del rimske kurije; od 12. stoletja naprej je papeško zakladnico (*Camera thesauraria*) vodil kamerarij (*Camerarius*) oz. komornik, ki je upravljal ne samo finance,

1039 DU CANGE 1883–1887, III, p. 141ab; NIERMEYER 1976, p. 341.

1040 Gl. DE WAILLY 1838, I, p. 446; QUANTIN 1846, pp. 16–42 (Abréviations), p. 35; CHASSANT 1866, pp. 50, 149, 151; CHASSANT 1876; DE LA BRAÑA 1884, *passim*; PAOLI 1891, p. 9; VOLTA 1891, pp. 68, 71, 72, 79; EGBERT 1896, pp. 420, 421 (417–460 – Table of Abbreviations); REUSENS 1899, pp. 93–123 (Abréviations); BATTANDIER 1900; PROU 1902, pp. 320, 321, 337, 339, 381 (311–454 – Abréviations latines); CAGNAT 1898 pp. 89, 94, 109, 120, 122, 176, 237, 254, 261, 303, 324, 387, 388, 395, 403, 416, 428, 435, 452, 455, 483, 497, 500; LEHMANN 1929, pp. 11, 38, 47, 49, 53; PELZER 1964, p. 47; THOMPSON 1966, pp. 86–106, zlasti 96–106; CHASSANT 1973, pp. 11–12; GIOVÈ MARCHIOLI 1994; CAPPELLI 1999, pp. XVI, LVIII, 215, 439, 478, 490; BRUUN–EDMONDSON 2014, pp. 251–252, 778, 787, 788, 789, 790, 792, 793.

ampak je imel tudi precejšnja pooblastila na področju sodstva. Od 15. stoletja naprej je bil to vedno eden od kardinalov, pozneje imenovan (kardinal) kamerleng (kardinal komornik), ki je osrednja osebnost ob papeževi smrti (ugotovi papeževo smrt, poskrbi za pogreb in sodeluje pri pripravi ter izvedbi konklava) ali v času sedisvakance.¹⁰⁴¹

– **Romuald Sitar ... nekdanji provincial ... in [zdaj] gvardijan:** O Romualdu Sitarju gl. § I, I.

– **Janez Jožef grof Wildenstein, glavar:** O grofu Janezu Jožefu Wildensteinu in o funkciji glavarja gl. § III, V.

– **Leopold Adam grof Strassoldo, namestnik:** O grofu Leopoldu Adamu Strassoldo in o funkciji namestnika gl. § III, V.

– **Franc Anton grof Lanthieri, vicedom vojvodine Kranjske:** O grofu Francu Antonu Lanthieriju in o funkciji vicedoma gl. § III, V.

– **Janez Jožef grof Thurn:** O grofu Janezu Jožefu Thurn gl. zgoraj, »Jožefa, Svetega rimskega cesarstva grofa Thurn in Valsassina«.

– **Antonio Mattaloni, doktor obojega prava in apostolski sindik:** O Antoniu Mattaloniju gl. zgoraj, »Antonia Mattalonija de Cosoli, doktorja obojega prava«. O apostolskem sindiku gl. zgoraj, »apostolskega sindika častitljivega svetogorskega samostana«.

– **Anton Milost, javni cesarski notar ... overil s pridanim znamenjem svoje notarske funkcije:** Člani plemiške družine Milost so živeli v Trstu in Gorici, povežani pa so bili tudi s Solkanom; Lovrenca, Antona, Valentina, Janeza Petra in njihovega nečaka Jurija Ferdinanda je cesar Leopold I. 30. avgusta 1666 povzdignil v plemiče Svetega rimskega cesarstva in dobili so predikat Mildenhau. Družina je dala tudi štiri notarje: Lovrenca Milosta Mildenhaua, notarja v Gorici v obdobju 1640–1682, Antona Ignacija Milosta Mildenhaua, goriškega notarja v obdobju 1678–1681, Alekseja Milosta Mildenhaua, goriškega notarja v obdobju 1692–1711, in Antona Milosta, notarja v Solkanu v obdobju 1706–1735, overitelja navedenega svetogorskega dokumenta.¹⁰⁴² Originalni dokument s podpisi vseh omenjenih gospodov in njihovimi pečati ter z notarskim znamenjem in podpisom Antona Milosta je še ohranjen v arhivu frančiškanskega samostana na Sveti Gori.¹⁰⁴³

1041 O nastanku in ureditvi Apostolske kamere gl. HINSCHIUS 1869; pp. 405–415; CIABATTA 1869; FELICI 1940; FELICI 1949; ERLER–KAUFMANN 1971–1998, pp. 5, 570 in nasl.; PASTURA RUGGIERO 1987; SCHNIZER 1993; GIANNINI 2005; HAERING–REES–SCHMITZ 2015, p. 521.

1042 VIDMAR 2001a, p. 65; VIDMAR 2006, p. 120. Gl. tudi STAFFUZZA 1984.

1043 AFSSG, Instrumentum legale Coronationis B. M. V. Ecclesiae Conventus Montis Sancti secuta 6. junij 1717.

– **Janez Jožef, Svetega rimskega cesarstva grof Wildenstein:** O grofu Janezu Jožefu Wildensteinu gl. § III, V.

– **Wildbachu ... Kaltsdorffu, ... Šahenturnu in Liebochu:** O posestvih Wildbach, Kaltsdorf, Šahenturn in Lieboch gl. zgoraj.

– **tajni komornik, pravi svetnik:** O funkcijah komornika in svetnika gl. zgoraj.

– **glavar v presvetli cesarski grofiji Goriški:** O funkciji glavarja gl. § III, V. O grofiji Goriški gl. § III, V. pod »grofije Goriške«.

– **upravitelj Gradiške:** lat. *administrator*. O funkciji namestnika ali upravitelja gl. § III, V.

– **potrjujem in izpričujem:** lat. *fidem facimus et attestamur*. Gre za stalno dokumentarno formulo.

– **Anton Milost javni cesarski notar ... priznava polno zaupanje:** O Antonu Milostu gl. zgoraj.

– **Gašper Valentinčič:** lat. *Casparus Valentinzig*. Edini zanesljivi podatek o omenjenem Gašperju Valentinčiču zaenkrat dobimo iz tu navedenega uradnega dokumenta oz. reverza, s katerim se je tedanji gvardijan svetogorskega samostana p. Romuald Sitar pred deželnimi veljaki pisno zavezal, da bodo frančiškani varovali in hranili kroni, s katerima je bila kronana milostna podoba (gl. začetek tega poglavja, »S pričujočim javnim dokumentom bodi vsem jasno razkrita in znano ...«). Valentinčič je namreč kot sodni aktuar plemstva (tj. plemiške pisarne) overil izjavo deželnega glavarja grofa Janeza Jožefa Wildensteina, da je javni cesarski notar Anton Milost zaupanja vreden mož.

– **sodni aktuar:** *actuarius juris Cancellariae Nobilium*, dobesedno »aktuar(ij) pravne pisarne plemičev«. Izraz *actuarius* (najdemo ga tudi v različici *actarius*), »aktuar(ij)« (iz lat. *acta*, »zapis(nik)«, in *actus*, »hitro gibanje«, »(hitri) prevoz«) izhaja iz pravnega in vojaškega besedja cesarskega in pozneje bizantinskega obdobja, zaznamuje pa različne dejavnosti v zasebnem življenju, na področju vojaštva in na področju transporta. V zasebnem življenju ga najdemo v pomenih »hitri pisec«, »hitri zapisovalec«, »hitropisec« in se nanaša na zapisovalce sodnih govorov in recitacij pa tudi na knjigovodje in računovodje, arhivarje pri zasebnikih in na cesarskem dvoru. Aktuar(i)ji v vojski so bili od obdobja cesarja Septimija Severa (145–211, cesar v obdobju 193–211) visoki vojaški uradniki, ki so skrbeli za zaloge in oskrbo z živežem ter so za morebitne nepravilnosti jamčili s svojim zasebnim premoženjem; akt(u)ar(i)ji v transportu pa so v pozni antiki na cesarskem dvoru skrbeli za oskrbo konj in prevoz tovora.¹⁰⁴⁴

1044 KUBITSCEK–SEECK 1894; GIZEWSKI 2015a.

V zgodnjem srednjem veku so bili *actuarii*, »aktuar(i)ji«, vrsta pisarjev (*inter Scribarum species referuntur*), ki so imeli na sodiščih nalogo zapisovati uradne javne dokumente in postopke udeležencev v sodnih procesih (*Acta publica actionesve causidicorum in iudicio velociter excipere*), pa tudi notarji, tj. overjevalci pogodb (*Actuarii scribae ... quos Notarios contractuum dicimus*). Aktuar(i)ji (*actuarii*) so se imenovali zato, ker so *acta actionesque* (dokumente in postopke) zapisovali s trstiko in zapisano brali na glas (*calamo describit, & descripta recitat*).¹⁰⁴⁵ V strokovni literaturi so navedeni tudi kot »zapisovalci uradnih listin (*actorum scriptores*)« ali (njihovi) varuhi, ki skrbijo za finančne izračune (*custodes, quique ratiocinia petractant*), in med temi so bili nekateri blagajniški računovodje (oz. zakladniki) grofov, drugi palatinov (*quidam aerarii comitum... alii palatinorum numerorum ratione tractants*), spet drugi pa so bili višje rangirani vojaški uslužbenci oz. poveljniki (*praefecti praetorio*).¹⁰⁴⁶ Približno v obdobju kronanja svetogorske podobe je aktuar(ij) v literaturi opredeljen kot »pisar«, »sodni pisar« ali »registrator« (*Schreiber ... Gerichts Schreiber ... Registrator*)¹⁰⁴⁷ oz. »pisec po nareku, ki vodi sodne listine (*gerichtliche Acten führet*), ki na sodišču registrira in zapisuje obravnave (*registrirt und nieder schreibet vor Gericht gepflogene Handlungen*) advokatov in vpletenih strani«. ¹⁰⁴⁸

Pričujoči dokument je v celoti prepisan tudi pri Pasconiju.¹⁰⁴⁹

XIII.

– **napev ... obujajo spomin na kronanje:** Pesem ni bila napisana izključno za praznovanje kronanja svetogorske podobe. Fajdiga jo prvič zapiše v opisu trsatskega samostana,¹⁰⁵⁰ vendar enako kot na tem mestu ne navaja imena pisca; enako omeni samo, da je bil »neki zvest Marijin častilec« (*quidam devotus Mariophilus*) in da so pesnitev peli v koru po lavretanskih litanijah. Na Trsatu je bila nad oltarjem slika Marije, naslikana na cedrovino (naslikal naj bi jo sv. Luka), ki jo je kot darilo poslal papež Urban V., zraven nje pa je bila bakrena plošča s to latinsko pesmijo. Napev je v nemškem prostoru postal znan z zapisom v potopisu nemškega popotnika in arheologa Johanna Georga Keyßlerja, ki je prvič izšel v letih 1740 in 1741,¹⁰⁵¹ prek predstavitev in prevodov Keyßlerjevega dela v druge jezike pa tudi drugod po Evropi.¹⁰⁵² Napev so zapisovali tudi na podobice.¹⁰⁵³ Primerjava besedila svetogorskega napeva in trsatskega napeva:

1045 SPIEGEL 1569, s. v. Actuarii in p. 342.

1046 DUPRAT 1576, s. v. Actuarii.

1047 NEHRING 1710, p. 19.

1048 NEHRING 1736, p. 63. O njihovi vlogi gl. tudi DUMKE 1993.

1049 PASCONI 1746, pp. 115–118.

1050 ASFP, FAJDIGA, *Bosnia Seraphica* 1777, p. 586: *Ne autem haec solemnns Deiparae Coronatio nunquam è memoria excidat hominum, quidam devotus Mariophilus sequentem, quae semper in Choro post litanias Lauretanans alternantibus à Patribus cantatur vocibus, composuit Cantilenam ...*

1051 GL. KEYSSLER 1751, p. 1186.

1052 Npr. N. N. 1757; KEYSSLER 1760, str. 127.

1053 SVETA GORA 1539–1989, pp. 40–41 (reprodukcija svetogorske podobice iz 18. stoletja, na kateri je tudi ta napev).

Svetogorska različica

Coronata Mater Dei
Tu Solamen cordis mei
Spes es, et refugium
Hic in Sede gratiarum
monstra nobis pignus charum
Jesum tuum Filium.
Huc in Montem advenisti
Sedem quoque hic elegisti
Regina clementiae
Populus iste devotus
et amore tui motus
erexit Ecclesiam
Ursulae apparuisti
Opem ferre promisisti
Ad te properantibus.
Nobis inde gratulamur
Digni, quod hic habeamur
Maternae praesentiae
Hic est Mons hilaritatum
Culmen Virgini Sacratum
Ab Authore Saeculi
Tot portentis decorata
Grandi fastu coronata
Suis ditat gratiis.
Vere Mons Sanctus vocatur,
Qui à te sanctificatur
Mater Clementissima
Tu ad Coelum certe via
Omnes pia ô Maria
Tuum duc ad Filium
Quae hic Coronata sedes
Ante tuos flexi pedes
Adoramus Filium
Dum tenellum sinu lactas
Tunc pro nobis preces jactas
Triadis Triclinium.

Trsatska različica

Coronata Mater Dei
Tu Solamen Cordis mei
Spes es, et Refugium
Hic in Sede gratiarum
Monstra nobis pignus charum
Jesum tuum Filium.
Huc cum domo advenisti
ut quâ pia Mater Christi
dispensares gratiam
Nazarethum tibi Ortus
Sed Tersactum primus portus
petenti hanc patriam
Aedem quidem hinc tulisti
attamen hic permansisti
Regina Clementiae
Nobis inde gratulamur
digni quod hic habeamur
Maternae praesentiae.
Quae hic coronata Sedes,
ante tuos flexi pedes
Adoramus Filium
Dum tenellum sinu tractas
tunc pro nobis preces jactas
Triadis Triclinium.

– **ležišče Trojice:** lat. *Triadis triclinium*. Izraz triklinij (lat. *triclinium*, gr. τρικλίν(ι)ον) je zloženka iz gr. τρι- /tri-/ »tri«, in κλίνη /klínē/, »ležišče«, »postelja«, ter je prvotno pomenil antično rimsko ležišče ob mizi oz. razporeditev ležišč v obliki podkve okrog treh koncev štirikotne mize, na vsakem od ležišč pa so lahko ležali po trije gostje. Pozneje se je imenovanje preneslo na sam prostor in triklinij pomeni tudi »jedilnica« s tremi bogato opremljenimi ležišči, na omenjeni način razporejenimi okrog miz, ali (v manjših prostorih) postavljenimi vzdolž stene. Gostje so se pri obedu naslonili na levi komolec, stopala pa so odmaknili od mize ali oprli na pručke (navado, da so se pri obedih naslonili na zofo – *lectus* »ležišče«, »postelja«, »zofa«, »kavč« –, so Rimljani prevzeli od Grkov; tovrstno razkošje je bilo prihranjeno zgolj za bogate sloje rimske družbe). Zofe so bile razporejene hierarhično (to je bila tipična rimska navada): na častnem mestu (*locus praetorius* ali *consularis*) je sedel najpomembnejši gost, na najmanj uglednem (*lectus imus*) pa gostitelj z družino. Ležišča so bila navadno premična, le redko so bila vgrajena.

Trikliniji kot jedilnice so bili navadno razkošno okrašeni s freskami, stenski poslikavami, mozaiki ter tlakovanimi tlemi. Bogate hiše so pogoste premogle več različnih vrst triklinijev glede na njihovo specifično rabo (v različnih letnih časih ali za omejene skupine gostov), npr. letne (*triclinia aestiva*), zimske (*triclinia hiberna* ali *hiemalia*), jesenske (*triclinia autumnalia*), matronske (damske, ženske; *triclinia matronalia*) ipd. Raba triklinijev je počasi izginjala ob koncu antike, ko se je vse bolj uveljavljala navada obedovanja sede.

Ležišče oz. postelja ali κλίνη /klínē/ se je sprva uporabljala za spanje, v Grčiji od 7./6. stoletja naprej tudi za obedovanje. Ležišča so bila nameščena v vseh prostorih, namenjenih obedovanju; navadno so bila pravokotne oblike, izdelana pa so bila lahko iz lesa, iz različnih kovin ali iz kamna. Grki so sicer poznali različne vrste ležišč: κλίνη (več različic), skimpod (σκίμπούς /skímpous/), skimpodij (σκιμπόδιον /skimpódion/), askant (ἄσκάντης /askántēs/), krabat (κράββατος /krábbatos/), hamvna (χαμείνη /chameínē/), lehos (λέχος /léchos/), demnij (δέμνιον /démnion/), lektron (λέκτρον /léktron/), klinter (κλιντήρ /klintēr/ itd.¹⁰⁵⁴

Predpodobo Marije kot »ležišča sv. Trojice« najdemo že v 12. stoletju v himni Adama Svetoviktorskega (umrl ok. 1192):

Salve, mater pietatis
Et totius trinitatis
Nobile triclinium,
Verbi tamen incarnati
Speciale maiestati
Praeparans hospitium.

1054 MARQUARDT–MAU 1886, pp. 249, 303–306; OPITZ 1894, pp. 19, 23, 28–29, 217, 246–277 (Nahrung und Mahlzeiten, zlasti 268–269, 277); RODENWALDT 1921; SCHERLING 1939; RICHTER 1966, *passim*; CARCOPINO 1967, *passim*; KYRIELEIS 1969; BLANCK 1976; BEK 1983; DUNBABIN 1991, pp. 121–148; GOWERS 1993; GUHL–KONER 1994, pp. 357–375, 442–445; GERLACH 2001, pp. 22–25 (Das Triklinium), 25–27 (Triklinien im Freien und in Gärten), 29–30 (Triklinien und Wirtschaftsräume in den Gutshöfen); MORVILLEZ 2005; SCHMITT–PANTEL 2015; SCHMITT–PANTEL–GROSS 2015; ZARMAKOUPHI 2014, pp. 179–212 (Triclinia and dining facilities).

To sekvenco so peli ob prazniku Marijinega rojstva 8. septembra in najdemo jo tudi v nekaterih poznejših latinskih himnah.¹⁰⁵⁵ Zelo izčrpno in zanimivo razpravo o Mariji kot »ležišču svete Trojice« (*Triclinium Trinitatis*) je l. 1640 napisal španski benediktinec José de la Cerda (oz. Joseph Valle de la Cerda). V svojem najbolj znanim delu s področja mariologije z naslovom *Maria effigies, revelatioque Trinitatis, et attributorum Dei*, ki je izšlo v Almeriji in v katerem je natančno obravnaval tudi Marijine pridevke, je šesto poglavje posvetil prav temu pridevku.¹⁰⁵⁶

Kot »Ležišče« je Marija: »Ležišče Trojice« (*Triclinium Trinitatis*), »Ležišče božanskega sveta« (*Triclinium divini consilii*), »Ležišče Božanskosti« (*Triclinium Deitatis*), »plemenito Ležišče celotne preblazene Trojice« (*Triclinium nobile totius beatissimae Trinitatis*), »ležišče, na katerem je Bog obedoval kot gost« (*Triclinium, in quo Deus fuit tanquam hospes prandens*), »plemenito Ležišče, staro in novo in večno, ki vsebuje Kristusovo telesno substanco, duše in božanskost« (*Triclinium nobile, continens corpulentam substantiam Christi animam et deitatem, vetus et novum et aeternum*), »Ležišče vseh vrlin« (*Triclinium omnium virtutum*), »preslavno Ležišče večne Trojice, ki ga je Sveti Duh neprekinjeno naseljeval in posedoval« (*Triclinium praeclarissimum aeternae Trinitatis, quod Spiritus Sanctus indesinenter inhabitavit atque possedit*), »Ležišče Svetega Duha« (*Triclinium Spiritus sancti*), »Ležišče prebivališča in počivališča Trojice« (*Triclinium habitationis et requietionis Trinitatis*), »Ležišče, napolnjeno s sleherno milostjo in svetostjo, ki ga celotna Trojica posebej poseduje« (*Triclinium omni gratia et sanctitate repletum, a tota Trinitate peculiariter possessum*), »Ležišče angelskega kruha« (*Triclinium panis angelorum*), »resnično plemenito in posebno Ležišče, ki ga je Oče čudovito izdelal, Sin posebej naselil, Sveti Duh izjemno okrasil« (*Triclinium vere nobile et praecipuum a Patre mirabiliter fabricatum, a Filio specialiter inhabitatum, a Spiritu Sancto singulariter adornatum*), »neomadeževano Ležišče celotne Trojice« (*Triclinium totius Trinitatis incontaminatum*), »plemenito Ležišče celotne Trojice« (*Triclinium nobile totius Trinitatis*), »slavno Ležišče Trojice, h kateri je treba moliti« (*Triclinium gloriosum adorandae Trinitatis*) ...¹⁰⁵⁷

Med pisci, ki so v svojih spisih uporabljali pridevek »Ležišče«, so: francoski teolog, kanonik, penitenciar in arhidiakon Rihard Svetolovrenški (Richardus de Sancto Laurentio; 12. al 13. stoletje); cerkveni učitelj in dostojanstvenik, kardinal, filozof, teolog in mistik sv. Bonaventura (1217/1221–1274); italijanski dominikanec, sholastik, filozof, teolog in cerkveni učitelj Tomaž Akvinski (1225–1274); učenjak, filozof, teolog in cerkveni učitelj sv. Albert Veliki (Albertus Magnus; 1200–1280); nadškof, teolog, kronist in pisec Jakob iz Varazza (Jacobus de Voragine; 1228/1229–1298); avguštinski menih, filozof in sholastik ter škof v Bourgesu Egidio Colonna (Aegidius Columna; ok. 1243–1316); redovnik, teolog, pridigar in asket sv. Bernardin Sienski (Bernardinus Senensis; 1380–1444); belgijski teolog, filozof, mistik in sholastik Dionizij Kartuzijan (Dionysius Carthusianus, Dionysius van Rijkel; 1402/1403–1471);

1055 DREVES–BLUME 1909, I, p. 269; MEERSSEMAN 1958–1960, II, pp. 377–378.

1056 DE LA CERDA 1640, pp. 25–33.

1057 MARRACCI 1710, pp. 735–736; BOURASSÉ 1862, X, coll. 430–432.

nizozemski menih, himnograf in teolog Johannes Mauburnus (Jan Mombaer; ok. 1460–1502); italijanski duhovnik in teolog Bernardino (de) Busti (Bernadinus de Bustis ali de Busto; 1450–1513); flamski benediktinski menih, reformator in mistik Ludvik (François-Louis) de Blois (Ludovicus Blossius: 1506–1566).

Najdemo tudi nekatere sopomenke, tako je Marija lahko tudi:

- a) *lectulus*, »posteljica«, npr. »posteljica, enkratno ljuba Kristusu Kralju« (*lectulus unice charus Regis Christi*), »Salomonova posteljica« (*lectulus Salomonis*), »vzvišena in častivredna posteljica« (*lectulus augustus ac venerandus*), »božanska Salomonova posteljica, ki jo obdaja šestdeset mogočnejšev« (*lectulus divinus Salomonis, quem sexaginta potentes ambiunt*), »posteljica, na katero se je ulegel Gospod vseh« (*lectulus, in quo Dominus omnium reclinatus est*), »posteljica, cvetoča zaradi raznolikosti vseh cvetic, to je kreposti« (*lectulus floridus, omnium florum, id est, virtutum varietate*), »zaradi ponižnosti posteljica, ne postelja« (*lectulus non lectus propter humilitatem*), »presveta posteljica« (*lectulus sacratissimus*), »posteljica Salomona, to je pravega in mir prinašajočega Jezusa Kristusa« (*lectulus Salomonis, id est, veri & pacifici Jesu Christi*), »posteljica Božjega Sina« (*lectulus filii Dei*), »posteljica, na katero se ženin uleže z všečno dobrovoljnostjo« (*lectulus, in quo sponsus grata benevolentia se reclinat*), »posteljica, ki si jo je tvorec in ljubitelj miru Salomon hotel vnaprej pripraviti« (*lectulus, quem Salomon Auctor & amator pacis sibi voluit praeparare*), »Salomonova posteljica, okrašena z izjemnim pogumom« (*lectulus Salomonis, multa fortitudine ornatus*), »cvetoča posteljica, ki je povsem skladna s popolnim cvetom iz Jesejeve korenine« (*lectulus floridus flori perfecto ex radice Jesse congruissimus*), »Salomonova posteljica, na katero je legel Kristus« (*lectulus Salomonis, in quo recubuit Christus*), »posteljica na pogled izjemne lepote, na dotik izjemne mehkode, po vonju izjemne prijetnosti, po okrasju izjemne dragocenosti, ob objemu izjemne prijetnosti, ob uživanju izjemne koristi« (*lectulus mirae speciositatis in aspectu, lenitatis in tactu, suavitatis in odoratu, pretiositatis in ornatu, jucunditatis in amplexu, & utilitatis in fructu*), »posteljica, na kateri se najde počitek« (*lectulus, in quo requies invenitur*), »posteljica, tj. ponižna postelja Salomona ali Kristusa« (*lectulus, id est, humilis lectus Salomonis seu Christi*), »posteljica resničnega Salomona« (*lectulus veri Salomonis*) ...
- b) *lectus*, »postelja«, npr. »zlata postelja« (*lectus aureus*), »Salomonova postelja« (*lectus Salomonis*), »postelja, v kateri počiva mogočni« (*lectus, in quo potens requiescit*), »Kristusova postelja, cvetoča v krepostih, v kateri je legel k počitku skupaj z Očetom in Svetim Duhom« (*lectus Christi, in virtutibus floridus, in quo cum Patre & Spiritu Sancto requievit*), »kraljeva postelja« (*lectus regius*), »postelja pravega Salomona« (*lectus veri Salomonis*) ...¹⁰⁵⁸

1058 MARRACCI 1710, pp. 323–325; BOURASSÉ 1862, IX, coll. 1323–1326.

